

ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

XLV

2008

IAȘI – 600 DE ANI
DE ATESTARE DOCUMENTARĂ

BUCUREȘTI

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL“

Tom XLV, 2008

IAȘI – 600 DE ANI DE ATESTARE DOCUMENTARĂ

S U M A R

<i>Iași: o capitală a culturii</i> (Alexandru Zub)	VII
<i>Despre începuturile orașului Iași. Dovezi vechi și interpretări mai noi</i> (Petronel Zahariuc)	IX
<i>Observații privitoare la formula „forum Philistenorum”</i> (Liviu Pilat)	XV

STUDII ȘI ARTICOLE

PERIPLU MEDIEVAL

ARCADIE M. BODALE, <i>Domeniul mănăstirii Humor (1415-1591)</i>	1
DANIEL MIREA, <i>Domnul Țării Rumânești în anul 1525 (I)</i>	29
LAURENȚIU RĂDVAN, <i>Considerații privitoare la evoluția orașelor din Polonia medievală</i>	47

MODERNITATEA ȘI IPOSTAZELE EI

DRAGOȘ PALADE, <i>Alexandru Ipsilanti și „testamentul politic” al tatălui său, Constantin Ipsilanti</i>	65
MIHAI CHIPER, <i>Repere ale memoriei pașoptiste: 11 iunie în calendarele românești</i>	77
LIVIU BRĂTESCU, <i>Confruntări politice în România anilor 1870-1871</i>	95
ALEXANDRU GAVRIȘ, <i>Manolache Costache Epureanu și începutul marii coalizări conservatoare (1870-1872)</i>	113

ISTORIE RECENTĂ

SORIN D. IVĂNESCU, <i>Arestările și perchezițiile operate de poliția politică în România „democrat-populară”</i>	123
GABRIEL CATALAN, <i>Reacții și atitudini românești la moartea lui Stalin</i>	141
FLAVIUS SOLOMON, <i>Comunism și minorități etnice în România după cel de-al doilea război mondial</i>	157

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLV, 2008, p. I–XVIII, 1–500

RELAȚII INTERNAȚIONALE

PETRICĂ DUMITRACHE, <i>Reflectarea statutului juridic al Principatelor Române în „opinia publică” europeană și în viziunea Porții otomane (sfârșitul secolului XVII – jumătatea secolului XVIII)</i>	169
VENIAMIN CIOBANU, <i>Mutații în configurația politică a Europei Centrale și de Est între anii 1740 și 1774</i>	185
BOGDAN ALEXANDRU SCHIPOR, <i>Eșecul negocierilor tripartite din vara anului 1939. Problema „agresiunii indirecte”</i>	209
ADRIAN VIȚALARU, <i>Nicolae Petrescu-Comnen – ministru plenipotențiar al României la Vatican, 1930-1932</i>	219
PAUL NISTOR, <i>Politica fidelității comuniste. Prima participare a României la lucrările Adunării Generale a ONU (1956)</i>	229
CEZAR STANCIU, <i>Contribuții la istoria relațiilor postbelice româno-britanice (1947-1954)</i>	243

ISTORIE ȘI MEMORIE

CARMEN-FLORENTINA OLTEANU, <i>Evreii în viața economică a Brașovului reflectată în presa românească brașoveană interbelică</i>	261
DORIN DOBRINCU, <i>Istoriografie și memorii concurente. Perspective asupra pogromului de la Iași (28-30 iunie 1941)</i>	275
CRISTINA SPINEL, <i>Historie als Literatur – Literatur als Historie: schreiben über Auschwitz</i>	287

EDUCAȚIE ȘI CULTURĂ

MARIUS PETRARU, <i>Învățământul polonez din Bucovina în perioada ocupației austriece (1774-1918)</i>	305
ANDI MIHALACHE, <i>Politică și patrimoniu. Documente privitoare la aducerea osemintelor lui Dimitrie Cantemir la Iași (iunie-august 1935)</i>	345
CĂTĂLINA MIHALACHE, <i>Reforma școlară din 1948, un succes al propagandei comuniste</i>	365

DEZBATERI

CRISTIAN SANDACHE, <i>Principiile wilsoniene între realism și utopie</i>	389
LADIS K. D. KRISTOF, <i>The Impact of Globalization on Frontiers and Boundaries</i>	393

DOCUMENTE

CĂTĂLINA VELCULESCU, HANS PETER BOJAR, <i>Știri despre români într-un raport geologic austriac</i>	403
DUMITRU IVĂNESCU, <i>Memoriile lui Petru Poni (I)</i>	409
MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU, <i>Raimund Friedrich Kaindl, von der Czernowitzer zur Grazer Universität</i>	421
DAN PRODAN, <i>Inventarele inedite ale Bibliotecii Institutului de Turcologie de la Iași, 1940-1945 (II)</i>	431

RECENZII

CONSTANTIN DROPU, <i>Agricultura și politicianismul. Un secol de politică agrară în România, 1907-2007 (Dumitru Șandru)</i>	447
---	-----

NOTE BIBLIOGRAFICE

CORIN BRAGA, <i>De la arhetip la anarhetip</i> (Alina-Viorela Căileanu)	457
ANA-MARIA ȘTEFAN, <i>Aspecte ale alterității în drama istorică. Secolul al XVI-lea european în viziune romantică</i> (Cătălina Mihalache)	458
MARIUS ROTAR, <i>Moartea în Transilvania în secolul al XIX-lea</i> , vol. I și II (Alexandru Istrate)	459
IULIAN COSTACHE, <i>Eminescu. Negocierea unei imagini – construcția unui canon, emergența unui mit</i> (Alexandru Istrate)	460
PAUL NISTOR, <i>Înfruntând Vestul. PCR, România lui Dej și politica americană de îngrădire a comunismului</i> (Andi Mihalache)	461
GABRIEL MOISA, <i>Istoria Transilvaniei în istoriografia românească, 1965-1989</i> (Bogdan Ceobanu)	463
VLADIMIR ZODIAN, MIHAI V. ZODIAN, ADRIAN PANDEA, <i>Enciclopedia de istorie militară universală</i> (Ionel-Claudiu Dumitrescu)	465

REVISTA REVISTELOR

„Argesis”, seria Istorie, tom XIII, 2004 (Ionel-Claudiu Dumitrescu)	467
„Restituiri”, anul 4, nr. 9, septembrie 2005 (Ionel-Claudiu Dumitrescu)	467
„The National Interest”, martie-aprilie 2008, mai-iunie 2008 (Paul Nistor)	468
„Foreign Affairs”, martie/aprilie 2008, iunie/mai 2008 (Cătălin Trofin)	470
„Rusia în Global Affairs”, aprilie-iunie 2008 (Mircea Lazăr Zahacinschi)	473
„Interstitio. East European Review of Historical Anthropology”, vol. I, nr. 1, June 2007 (Flavius Solomon)	475

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

<i>O călătorie la Muntele Athos în căutarea „urmelor” românești</i> , august-septembrie 2006 (Petronel Zahariuc)	477
<i>Stalinism revisited – the establishment of communist regimes in East-Central Europe and the dynamics of the Soviet Bloc</i> , conferință internațională, Washington, 29-30 noiembrie 2007 (Dorin Dobrinu)	483
<i>L'analyse du communisme en Roumanie și La gestion du passé communiste en Roumanie</i> , conferințe-dezbateri, Paris, 10-11 iunie 2008 (Dorin Dobrinu)	484
<i>Călătorie de documentare în Suedia</i> (Veniamin Ciobanu)	486
<i>Profesorul Keith Hitchins – membru de onoare al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”</i> (Alexandru Zub)	488

ANIVERSĂRI

<i>Profesorul Ion I. Solcanu la 65 de ani</i> (Petronel Zahariuc)	491
<i>Dr. Veniamin Ciobanu la 70 de ani</i> (Mihai-Ștefan Ceaușu)	494
<i>Profesorul Ion Toderășcu la 70 de ani</i> (Bogdan-Petru Maleon)	496

ABREVIERI	499
------------------------	-----

ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE «A. D. XENOPOL»

Tome XLV, 2008

IAȘI – 600 ANNÉES D'ATTESTATION DOCUMENTAIRE

SOMMAIRE

<i>Iași: une capitale de la culture</i> (Alexandru Zub)	VII
<i>Sur les débuts de la ville de Iași. Nouvelles témoignages et interprétations</i> (Petronel Zahariuc) ..	IX
<i>Observations sur la formule «forum Philistenorum»</i> (Liviu Pilat)	XV

ETUDES ET ARTICLES

MOYEN AGE

ARCADIE M. BODALE, <i>Le domaine du monastère de Humor (1415-1591)</i>	1
DANIEL MIREA, <i>Le Prince de la Valachie en 1525 (I)</i>	29
LAURENȚIU RĂDVAN, <i>Considérations sur l'évolution des villes dans la Pologne médiévale</i>	47

LA MODERNITÉ ET SES HYPOSTASES

DRAGOȘ PALADE, <i>Alexandru Ipsilanti et le «testament politique» de son père, Constantin Ipsilanti</i>	65
MIHAI CHIPER, <i>Repères de la mémoire de 1848. 11 Juin 1848 dans les calendriers roumains</i> ...	77
LIVIU BRĂTESCU, <i>Confrontations politiques dans la Roumanie de la période 1870-1871</i>	95
ALEXANDRU GAVRIȘ, <i>Manolake Kostake Epoureano et le début de la Grande Coalition Conservatrice (1870-1872)</i>	113

HISTOIRE RÉCENTE

SORIN D. IVĂNESCU, <i>Arrestations et perquisitions faites par la police politique de la Roumanie «démocrate-populaire»</i>	123
GABRIEL CATALAN, <i>Réactions et attitudes en Roumanie à la mort de Staline</i>	141
FLAVIUS SOLOMON, <i>Communisme et minorités ethniques en la Roumanie d'après la deuxième guerre mondiale</i>	157

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLV, 2008, p. I–XVIII, 1–500

RELATIONS INTERNATIONALES

PETRICĂ DUMITRACHE, <i>La Réflexion du statut juridique des Principautés Roumaines dans «l'opinion publique» européenne et dans la vision de la Porte Ottomane (fin du XVIIe siècle – moitié du XVIIIe siècle)</i>	169
VENIAMIN CIOBANU, <i>Mutations dans la configuration politique de l'Europe Centrale et de l'Est entre 1740 et 1744</i>	185
BOGDAN ALEXANDRU SCHIPOR, <i>L'Échec des négociations tripartites de l'été de 1939. Le problème de «l'agression indirecte»</i>	209
ADRIAN VIȚALARU, <i>Nicolae Petrescu-Comnen – ministre plénipotentiaire de Roumanie à Vatican, 1930-1932</i>	219
PAUL NISTOR, <i>La Politique de la fidélité communiste. La première participation de la Roumanie dans les travaux de l'Assemblée Générale d'ONU (1956)</i>	229
CEZAR STANCIU, <i>Contributions à l'histoire des relations roumaino-britanniques d'après guerre (1947-1954)</i>	243

HISTOIRE ET MÉMOIRE

CARMEN-FLORENTINA OLTEANU, <i>Les Juifs dans la vie économique de Brasov reflétée dans la presse roumaine de Brasov entre les deux guerres</i>	261
DORIN DOBRINCU, <i>Historiographie et mémoires concurrentes. Perspectives sur le pogrome de Iasi (28-30 Juin 1941)</i>	275
CRISTINA SPINEI, <i>Historie als Literatur – Literatur als Historie: schreiben über Auschwitz ...</i>	287

ÉDUICATIONS ET CULTURE

MARIUS PETRARU, <i>L'Éducation polonaise en Bucovine dans la période de l'occupation autrichienne (1774-1918)</i>	305
ANDI MIHALACHE, <i>Politique et patrimoine. Documents regardant le transport des reliques de D. Cantemir à Iasi (juin-août 1935)</i>	345
CĂTĂLINA MIHALACHE, <i>La réforme scolaire de 1948, un succès de la propagande communiste</i>	365

DÉBATS

CRISTIAN SANDACHE, <i>Les Principes wilsoniens entre réalisme et utopie</i>	389
LADIS K. D. KRISTOF, <i>The Impact of Globalization on Frontiers and Boundaries</i>	393

DOCUMENTS

CĂTĂLINA VELCULESCU, HANS PETER BOJAR, <i>Des dates sur les Roumains dans un rapport géologique autrichien</i>	403
DUMITRU IVĂNESCU, <i>Les Mémoires de Petru Poni (I)</i>	409
MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU, <i>Raimund Friedrich Kaendl, von der Czernowitzer zur Grazer Universität</i>	421
DAN PRODAN, <i>Les inventaires inédits de la Bibliothèque de l'Institut de Turcologie de Jassy, 1940-1945 (II)</i>	431
COMPTES RENDUS	447
NOTES BIBLIOGRAPHIQUES	457
REVUES	467
VIE SCIENTIFIQUE	477
ANNIVERSAIRES	491
ABREVIATIONS	499

IAȘI: O CAPITALĂ A CULTURII

Destinul modern al orașului Iași a fost hotărât de evoluția geopolitică a zonei carpato-danubiene. Capitală a principatului Moldova în secolele XVI-XIX, Iașul s-a dezvoltat într-o regiune colinară, cu păduri și ape care au înlesnit o străveche, continuă locuire.

Începuturile lui sunt la fel de modeste pe cât de îndepărtate în timp. Arheologii au identificat aici urne din paleoliticul inferior, iar dovezi de personalitate culturală încă din neolitic, sub forma culturii „Cucuteni”, după numele unei așezări din apropiere. Cristalizările statale din epoca bronzului și din cea a fierului au influențat desigur regiunea dintre Carpații de Est și Tyras (Nistru), unde geto-dacii au produs o cultură specifică, peste care s-a suprapus, la începutul mileniului I, civilizația romană, ambele contribuind în chip decisiv la etnogeneza românilor, proces frânat și pigmentat specific de marile migrații. Abia peste un mileniu s-au putut constitui, în această zonă, formațiuni mai durabile.

Dacă descoperirile arheologice sunt destul de frecvente, dovezi scrise pot fi invocate abia de la 1408, când Iașul apare ca punct de vamă într-un privilegiu acordat de Alexandru cel Bun negustorilor din Liuv. Dezvoltarea lui a mers paralel cu aceea a statului moldovenesc, a cărui capitală a și devenit, sub domnia lui Alexandru Lăpușneanu, la 1564. De atunci, importanța Iașului a sporit mereu. Situat la răspântie de căi comerciale, funcția lui economică va fi completată de activități politice, militare, culturale. Apogeul dezvoltării se situează pe la jumătatea secolului XVII, în epoca lui Vasile Lupu, principe magnanim care s-a distins prin atenția acordată școlii, bisericii, tipăriturilor. Sub domnia lui, la 1642, orașul a găzduit un sinod care a adoptat acea *Mărturisire ortodoxă* întocmită de mitropolitul Petru Movilă, ca răspuns la asiduitățile protestantismului. De atunci datează și frumoasa mănăstire *Trei Ierarhi* care figurează între monumentele patronate de UNESCO. Misionarul Bandini asemuia la 1647 capitala Moldovei cu „o nouă Romă”, în care „turlele de biserici și mănăstiri ofereau ochilor o anume măreție”. La mai vechile edificii ecleziastice, *Sf. Neculai*, *Sf. Sava*, *Galata*, *Golia* ș.a., se vor adăuga biserica *Banu*, mănăstirea *Cetățuia* etc. Ansamblul lor a produs întotdeauna, ca și azi, o puternică impresie. Școala și colegiul de la *Trei Ierarhi* încă se cuvin menționate, ca expresie a unei înfloriri culturale caracteristice pentru epocă.

La Iași au activat apoi cronicari de prestigiu, precum Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, la care se adaugă eruditul prinț Dimitrie Cantemir, istoric, filosof și scriitor de talie mondială, membru al Academiei din Berlin și unul dintre fondatorii Academiei din S. Petersburg. Lor, mai cu seamă, li se datorează elaborarea discursului de legitimare prin limbă și istorie a poporului român, discurs pe care erudiții ardeleni din secolul XVIII n-au făcut decât să-l dezvolte și să-l transforme în program politic.

De numele Iașului se leagă de altfel mai toate momentele mari, cu valoare simbolică, din istoria românilor. Aici și-a împlinit Mihai Viteazul, la 1600, temerara tentativă de a reuni sub sceptrul său Țara Românească, Transilvania și Moldova. În capitala Moldovei au fost elaborate, spre finele secolului XVIII și începutul secolului XIX, numeroase proiecte de reformă (între care „constituția” lui C. Mavrocordat, 1749) și principalele texte ale regenerării naționale. E un fapt ce se explică nu numai prin statutul de capitală, dar și prin multele vicisitudini pe care Iașul le-a îndurat mereu: jafuri ale tătarilor și cazacilor, ocupații militare rusești în timpul numeroaselor campanii contra Imperiului otoman etc. Raptul teritorial din 1812, când regiunea dintre Prut și Nistru (Basarabia) a fost ocupată de ruși, a contribuit desigur la acutizarea conștiinței naționale.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLV, 2008, p. VII–VIII

Printre atâtea dezastre, metropola moldavă a izbutit să-și asigure totuși un anume dialog cu lumea și să contribuie din plin la modernizarea social-economică și culturală a spațiului est-carpatic. Consulul englez Wilkinson sesiza la 1818 „stilul modern european” al noilor edificii din capitala Moldovei, stil ce avea să-i dea și nota de ansamblu în tot secolul XIX.

De Iași se leagă începutul învățământului tehnic superior (1813), primul spectacol de teatru în limba română (1816), Academia Mihăileană (1835), întâiul conservator filarmonic-dramatic (1836) și atâtea alte instituții de cultură.

La Iași au fomentat marile idei înnoitoare din prima parte a secolului XIX, idei care au devenit adesea programe regenerative: *Petiția proclamațiune*; *Dorințele partidei naționale*; *Proiect de constituție pentru Moldova* ș.a. Mișcarea unionistă, al cărei rezultat avea să fie statul român modern, aici și-a avut sediul principal, fiind servită de publicații periodice (*Dacia literară*, *România literară*, *Steaua Dunării*), dar și de studii istorice întreprinse de M. Kogălniceanu, G. Sion, T. Codrescu, V.A. Urechia etc. Izbândă ideii unioniste tot la Iași a avut loc (1859), prin desemnarea ca domn a colonelului Alexandru I. Cuza, a cărui dublă alegere, la București, a dus apoi la România Unită, ca nouă etapă a unui fenomen ce avea să se încheie în 1918, esențialmente în același loc, devenit pentru scurt timp capitală a României în războiul de întregire.

Iașul a pierdut astfel situația de capitală, cedând locul unei metropole mai bine plasate sub unghi strategic. Era previzibil un declin, pe care fruntașii locului au încercat cumva să-l contracareze prin instituții moderne, de rang național. Întemeierea Universității (1860) așa se explică, alături de alte inițiative mai puțin spectaculoase, care au contribuit însă la crearea unui spirit critic demn de stimă. Este spiritul pus la lucru îndeosebi de Societatea *Junimea* și revista *Convorbiri literare* (T. Maiorescu, I. C. Negruzzi, M. Eminescu, A.D. Xenopol etc.), în a doua parte a secolului XIX, iar ceva mai târziu, prin mișcarea poporanistă de revista *Viața românească* (C. Stere, G. Ibrăileanu, M. Ralea etc.).

Impunându-se mereu prin inițiative de ordin artistic, cultural, științific, Iașul a pierdut totuși, odată cu întâietatea politică, multe din energiile sale. O hemoragie continuă de inteligență l-a făcut să se refugieze adesea în paseism și melancolie. În plus, politica centrului l-a dezavantajat mereu, indiferent de regim, provocând adeseori sentimente de frustrare. Azi, el numără o populație de zece ori mai mare decât la începuturile modernizării, fără a-și fi sporit în egală măsură capacitatea de absorbție. Efortul de asimilare a noilor veniți din zona rurală îi consumă o bună parte din resurse, diminuându-i creativitatea, puterea de impact în ansamblul societății românești. Redresarea lui nu se poate închipui momentan decât pe seama unei autonomii locale autentice, care să îngăduie valorificarea optimă a disponibilităților existente. Turismul, în dimensiunea lui culturală, ar putea fi o sursă importantă a revitalizării sale. Simpla enumerare a punctelor demne de interes ar ocupa mai mult spațiu decât rândurile de mai sus. Ajunge să menționăm că Iașul contemporan poate suscita curiozitatea oricui, pe orice plan, date fiind valorile istorico-culturale din patrimoniul său care îi asigură vitalitatea. Prin sine însuși un muzeu național, cum s-a spus, Iașul e mai mult decât atâtea: un *topos* al creației curente și al prospecțiunii.

Se văd peste tot urmele vechimii în acest oraș colinar, căruia străinii mai cu seamă i-au găsit onorante analogii. Se recunoaște apoi, în partea mai veche, și un spirit al său, încheat ca un mesaj multiseclar, spirit ce se degajă din valorile conservate, din atitudini, din gesturi, din tot ce definește un specific, un *genius loci* capabil să asigure continuitatea în creație. Problema ce se pune acum, în plină tranziție, e dacă acest spirit mai poate însufleți un ansamblu urbanistic alcătuit din atâtea aluviuni, suprapuneri, sinteze. Trebuie să credem în capacitatea lui de a se reînnoi și fortifica, pe seama noilor generații, fiindcă adevărata tradiție nu poate fi decât activă. Comori de istorie și de artă fac din Iași un veritabil muzeu național, unul față de care avem datorii imprescriptibile. Un asemenea muzeu nu poate fi doar un spațiu privilegiat de conservare, ci totodată o sursă de irradiație culturală și de continuă prospectivă.

Alexandru Zub

DESPRE ÎNCEPUTURILE ORAȘULUI IAȘI. DOVEZI VECI ȘI INTERPRETĂRI MAI NOI*

Atât timp cât săpăturile arheologice, sistematice sau de salvare nu aduc noi dovezi despre vremurile de început ale orașului Iași, tot mărturiile scrise sunt cele chemate să dea socoteală pentru vechimea așezării, fie aceste mărturii scrise pe piatră, pe pergament sau pe hârtie. Noi dovezi scrise nu au apărut de câteva zeci de ani, în ciuda unei munci bibliografice și arhivistice făcute de nume mari ale istoriografiei românești, prin toate colțurile Europei. Patru sunt faptele adunate de istorici pentru a așeza în timp începuturile orașului Iași: o piatră de la biserica armenească, o listă de orașe rusești și românești, o mică „povestioară” despre aducerea moaștelor Sfântului Ioan cel Nou și privilegiul comercial acordat negustorilor lioveni.

Din pricina celui din urmă suntem noi, astăzi, adunați aici: pentru a serba 600 de ani de la 8 octombrie 1408, atunci când Alexandru voievod cel Bun și boierii săi, din Suceava, au acordat negustorilor lioveni un mare privilegiu comercial (fig. 1), pomenind ca punct de vamă pe drumul spre Cetatea Albă și orașul Iași: „iar cine merge către ținutul tătarăsc, pentru 12 cântare, în Suceava, o rublă de argint, în Iași treizeci de groși și în Cetatea Albă o jumătate de rublă de argint. [...] Și cine va duce vite cornute la tătari, la vama principală, în Suceava, de vită cornută patru groși, iar în Iași doi groși, iar la Tighina doi groși. Iar pentru o sută de oi, în Suceava, șasezeci de groși, iar în Iași treizeci de groși. Aceasta este vama acestora ce se duc la tătari (subl. ns.)”¹. Trebuie spus din capul locului că șovăielile istoricilor, încurcătura între păreri, foamea de a fi primul care a stabilit un lucru, cum altfel, dacă nu o dată pentru totdeauna, au dat prilej politicienilor de a alege anul 1408 ca punct de început a istoriei scrise despre orașul Iași. Este un obicei în breasla istoricilor de a nu accepta părerea celui alt, de a o comenta aproximativ, de a o răstălmăci sau de a o trece sub tăcere, atitudine care s-a manifestat și în acest caz, astfel că istoricii, medievisti în principal, au contribuit la „scurtarea” istoriei știute a Iașilor cu un număr bun de ani.

Alegerea momentului aniversar s-a datorat faptului că privilegiul din octombrie 1408 este autentic, păstrat în original, neiscând astfel nici o polemică, în vreme ce celelalte trei mărturii au iscat controverse, din pricini diverse și în chipuri diferite. Lipsa de hotărâre, incapacitatea de a ne aduna în jurul unei ipoteze, de a face *lobby* pentru ea, a făcut ca sărbătorirea din acest an să aibă ca izvor întâiul document intern, de cancelarie, care pomenește numele Iașilor. Acest act de cancelarie este talpa volumelor de documente interne privitoare la istoria orașului Iași. La primul volum, la care am lucrat împreună cu profesorul Ioan Caproșu², am lăsat tacit în afară cea de-a doua dintre dovezile pomenite mai sus, anume scrierea despre aducerea moaștelor Sfântului Ioan

* Comunicare la Simpozionul 600 de ani de atestare documentară a orașului Iași, Iași, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, 23 septembrie 2008.

¹ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 634; *Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului (1388-1918)*, vol. I, editori Vasile Gh. Miron, Mihai-Ștefan Ceaușu, Ioan Caproșu, Gavril Irimescu, București, 1989, p. 85-89; Ioan Caproșu, Petronel Zahariuc, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, *Acte interne (1408-1660)*, Iași, Editura „Dosoftei”, 1999, p. 1, nr. 1. Vezi și fig. 1 (pe temeiul pergamentului original, vom pregăti în curând o nouă ediție a acestui privilegiu comercial).

² Ioan Caproșu, Petronel Zahariuc, *op. cit.*

cel Nou, prezentă în *Documenta Romaniae Historica*, vol. I³, și datată <1402-1407>, în funcție de actele prin care Patriarhia ecumenică a stins conflictul cu Mitropolia Sucevei și a întregii Moldove și „după perioada de asociere la domnie, de către Alexandru cel Bun, a fratelui său, Bogdan”. Lipsa unor volume cu documente și mărturii externe despre orașul nostru și a unui volum de inscripții, care să le cuprindă și pe cele armenesti, a ușurat decizia de a se sărbători în acest an 600 de ani de atestare documentară a Iașilor.

În ce privește inscripția de la biserica armenescă, credem că o repede privire asupra acestui dosar, încă nerezolvat, nu strică. Astăzi, în interiorul bisericii armenesti, se păstrează, încastrată în zid, o inscripție, care are la sfârșit anul 1395, redat după calendarul gregorian, lucru care a ridicat un legitim și mare semn de întrebare asupra autenticității inscripției. Anul a fost reluat și în inscripția nouă, din 1803, pusă deasupra ușii de intrare: „data armenilor 844 și a Mântuitorului 1395”⁴. Este limpede că întrebarea ridicată, legitimă și dificilă, face ca mirosul de fals să fie atât de puternic, încât pentru a accepta anul 1395 ca an de fundare al bisericii cu hramul Sf. Maria ar mai fi nevoie de o mărturie, care încă nu a apărut. În schimb, o comunitate armenescă în Iași a existat la sfârșitul veacului XIV și, ceea ce este foarte probabil, avea și o biserică. Biserica este atestată abia în 1451, într-o însemnare pe o *Evanghelie*, scrisă cu o sută de ani mai înainte, la Caffa⁵. Despre comunități armenice în Moldova, fără a fi amintită și cea din Iași, dă mărturie excepționalul hrisov domnesc pentru recunoașterea episcopului armean cu reședința la Suceava⁶.

Apoi, „povestioara” despre aducerea moaștelor Sfântului Ioan cel Nou în Moldova, cuprinsă într-un document din 1624, așezată în intervalul 1402-1407 (în *Documenta Romaniae Historica*, vol. I), a fost mutată, pe temeiul unei analize atente a textului, în 1414-1415. În acest text, se amintește că Poiana Vlădiciei, dăruită de Alexandru cel Bun Mitropoliei din Suceava, se afla „mai jos de târgul Iași”. Nu putem ști dacă numele târgului Iași apărea în documentul original sau dacă nu a fost adăugat de rezumatorul din secolul XVIII, ca reper pentru localizarea Poienii Vlădiciei. Pentru a „muta” data aducerii moaștelor au lucrat: P. Ș. Năsturel⁷, Ștefan S. Gorovei⁸, Alexandru V. Diță⁹, Dan Zamfirescu¹⁰ și Matei Cazacu¹¹. Dosarul este frunzos și pasionant, fiind „rotunjit” nu de mult de profesorul Ștefan S. Gorovei cu noi date¹², astfel că, din câte se pare, ceremonia primirii moaștelor Sfântului Ioan cel Nou s-a produs într-una din zilele anului 1415.

A patra dovadă, mențiunea orașului Iași în „lista orașelor rusești îndepărtate și apropiate”, ar fi meritat o soartă mai bună, chiar dacă momentul întocmirii acestei liste nu se poate stabili prin

³ DRH, A, Moldova, vol. întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1975, p. 15-16, nr. 15; Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 25.

⁴ Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri*, Editura Junimea, Iași, 1974, p. 45-47.

⁵ H. Dj. Siruni, *Cronica armenilor din țările române, partea a II-a (sec. XIV)*, în „Ani”, an. I, vol. II, 1936, p. 68-69; Dan Simonescu, *Evanghelia armeană din Iași (1451)*, în „Ani”, 1941, p. 337-348.

⁶ P. P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru Episcopia armeană din Suceava*, București, 1935, 15 p. (extras din RIR, t. IV, 1934).

⁷ Une prétendue œuvre de Grégoire Tsamblak: „Le martyre de Saint Jean le Nouveau”, în *Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques*, VII, Littérature, Ethnographie, Folklore, Sofia, 1971, p. 345-351; și discuțiile p. 353-358. Vezi și obiecțiile privitoare la identificarea Cetății Albe, la Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, ediție completată, Chișinău, Ed. „Universitas”, p. 293-294, nota 148.

⁸ Recenzie la *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. I, în *AIHAI*, t. XIII, 1976, p. 390.

⁹ În legătură cu paternitatea primei scrieri în proză a literaturii române, în „Luceafărul”, nr. 44, din 5 noiembrie 1983, p. 6.

¹⁰ *Întâiul scriitor român*, în „Luceafărul”, nr. 19, 14 mai 1983; idem, *Precizări necesare*, în „Luceafărul”, nr. 35, din 3 septembrie 1983; idem, *Din nou despre întâiul scriitor român*, în „Luceafărul”, nr. 43, din 29 octombrie 1983; vezi și Ciprian Zaharia, *Iosif I Mușat, întâiul mare ierarh român. Noi mărturii privind viața culturală și spirituală a Moldovei în secolele XIV și XV*, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1987, p. 135-143.

¹¹ Matei Cazacu, *Saint Jean le Nouveau, ses reliques et leur translation à Suceava (1415)*, în *L'empereur hagiographe. Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantine*, textes réunis et présentés par Petre Guran avec la collaboration de Bernard Flusin, București, Colegiul Noua Europă, 2001, p. 137-158.

¹² *Mucenicia Sfântului Ioan cel Nou. Noi puncte de vedere*, în *Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani*, volum îngrijit de Ionel Căndea, Paul Cernovodeanu, Gheorghe Lazăr, Brăila, Editura „Istros”, 2003, p. 555-572.

data de an, lună și zi, ci printr-un interval mai larg, de câțiva ani. Această listă este cuprinsă în vechile cronici rusești: *Primul letopiseț al Novgorodului, Voskresenskaia și Ermolinskaia*, fiind datată de M. N. Tihomirov, cu argumente solide, între 1387 și 1392, abia în 1950¹³. În istoriografia românească antebelică, lista nu a fost atent scrutată pentru că au ridicat suspiciuni asupra momentului întocmirii ei, Ioan Bogdan și N. Iorga. Abia după discuția temeinică făcută de istoricul rus, lista a fost văzută ca un izvor istoric de primă mână, în care sunt cuprinse primele mențiuni documentare ale câtorva orașe moldovenești. Constatarea din urmă îi aparține lui C. C. Giurescu, care a revărsat ceva din personalitatea sa peste îndoielile care plutiseră privitoare la folosul pe care putea să-l aducă lista la descălcirea începuturilor târgurilor sau orașelor moldovenești.

Ipotezele lui Tihomirov, investite și cu autoritatea lui C. C. Giurescu, au fost preluate și dezvoltate de Alexandru Andronic, mai întâi în studiul din 1965 din „*Romanoslavica*”¹⁴, apoi în multe alte locuri, până la monografia arheologico-istorică din 1986, *Iași până la mijlocul secolului al XVII-lea*¹⁵, și câțiva ani după aceea. Istoricul ieșean a restrâns datarea acestui izvor la anii 1388-1391¹⁶ și, fiind convins de justetea scrierilor sale, a scris la sfârșitul prefeței volumului din 1986: „vom încheia rândurile de față cu precizarea că, în curând, Iași vor putea sărbători 600 de ani de existență urbană, deoarece considerăm că Iași, ca oraș medieval, exista în anul 1388, data primei sale menționări scrise ca târg al Iașilor într-o listă a orașelor din Moldova, cuprinsă în Cronica I a Novgorodului, al cărei manuscris datează de la sfârșitul secolului al XIV-lea, fiind totodată și cea mai veche cronică rusească ajunsă până în zilele noastre”¹⁷. Nu știu dacă în acea vreme s-au făcut demersuri pentru sărbătorirea a șase veacuri de existență documentată a Iașilor, și, dacă da, ar fi interesant de știut care au fost motivele politice care au îndepărtat festivitățile prilejuite de un astfel de eveniment.

Dacă nu știu motivele politice, temeiurile istorice sunt cunoscute, numele Iașilor a fost scos din listă, încă de la începutul anilor '70 ai secolului trecut de Constantin Cihodaru, și înlocuit cu numele altui târg moldovenesc, care își serbează și el, abia acum, 600 de ani de la nașterea documentară, Cernăuți¹⁸. Opinia a căpătat tărie prin cuprinderea în paginile *Iașilor vechilor zidiri*, 1974¹⁹, și în volumul I din *Istoria orașului Iași*, din 1980²⁰, și, fiind investită cu autoritatea științifică, puternică în urbea noastră, a lui Constantin Cihodaru și a discipolilor săi, a erodat încetul cu încetul punctul de vedere susținut de Alexandru Andronic.

¹³ M. N. Tihomirov, *Список русских городов дальних и ближних*, în „Исторические записки”, 40 (1952), p. 218; apud C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, ediția a II-a, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 71-72.

¹⁴ *Orașele moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, în *Rsl*, XI, 1965, p. 203-218.

¹⁵ *Iași până la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză și evoluție*, Iași, Editura Junimea, 1986.

¹⁶ *Ibidem*, p. 44. Vezi și Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997, p. 201-202. Un alt interval cronologic, 1395-1396, a fost propus de I. B. Grekov, *Vostočnaja Evropa I upadok Zolotoj Ordy (na rubeže XIV-XV vv.)*, Moscova, 1975, p. 341-380; apud Matei Cazacu, *A propos de l'expansion polono-lituanienne au nord de la Mer Noire aux XIVe-XVe siècles: Czarnigrad, la „Cité Noire” de l'embouchure du Dniestr*, în *Passé turco-tatar, présent soviétique. Études offertes à Alexandre Bennigsen*, publiées par Ch. Lemerrier-Quelquejay, G. Veinstein, S.E. Wimbush, Paris, p. 104, nota 18. Relativ recent (1995), V. L. Ianin a „tras înapoi” datarea, propunând anii 1375-1381; Victor Spinei, analizând această datare, a scris în mod îndreptățit: „În ceea ce ne privește, avem îndoeli că toate cele 13 centre din Moldova ce figurează în «listă» atinseseră nivelul de «oraș» încă de la sfârșitul celui de-al 8-lea deceniu al secolului al XIV-lea, astfel că ar plana anumite dubii că elaborarea paragrafului în care se enumeră așezările urbane «volohe» s-ar fi realizat la data avansată de V. L. Ianin” (*Comerțul și geneza orașelor din sud-estul Moldovei, secolele XIII-XIV*, în *Universa Valachica. România în contextual politic internațional de la începutul mileniului al II-lea*, Chișinău, Editura „Cartdidact”, 2006, p. 777).

¹⁷ Alexandru Andronic, *Iași până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, p. 8 (vezi și p. 45). Constantin Cihodaru a propus, la rândul lui, restrângerea intervalului cronologic la anii 1389-1392 (*Începuturile vieții orășenești în Iași*, în *AȘUI*, s.n., sec. III, a. istorie, t. XVII, fasc. 1, 1971, p. 36-37, nota 29).

¹⁸ C. Cihodaru, *Începuturile vieții orășenești în Iași*, p. 37.

¹⁹ Dan Bădăraș, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 24.

²⁰ Constantin Cihodaru, *Începuturile vieții orășenești*, în *Istoria orașului Iași*, vol. I, redactori responsabili: Constantin Cihodaru și Gheorghe Platon, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 46-48.

Dar să citim textul, redat de Alexandru Andronic după ediția lui A. N. Nasonov din 1950 a Cronicii novgorodene: „А на сѣи сторонѣ Дунаа, на устьѣ Днѣстра, над моремъ: Бѣлгородъ, Чернѣ, Искыскыи торгъ на Прѣтѣ рѣцѣ, Романовъ торгъ на Молдовѣ...”²¹ („Iar de această parte a Dunării, la gura Nistrului, la mare: Cetatea Albă, <Cetatea> Neagră, târgul Iași pe râul Prut, târgul Roman pe Moldova...”). Tălmăcirea numelui primei cetăți (Cetatea Albă) nu ridică semne de întrebare, dar al doilea fiind neguros, alăturat cu faptul că târgul Iași, privit din Iași, nu e într-adevăr pe Prut, și cu unele modificări ale slovelor chirilice, a făcut posibilă lectura: Чернавскыи торгъ; adică, în traducere, târgul Cernăuți²². Așadar, din unirea, de voie de nevoie, a celor două cuvinte a ieșit numele târgului Cernăuți, lectură care a părut autenticată de faptul că târgul Cernăuți se află, într-adevăr, pe Prut. Această ultimă întărire se poate vădi șubredă dacă ne gândim că lista a fost întocmită la Kiev, în preajma mitropolitului Kiprian.

Apoi, faptul că lista cuprinde un nume ce părea, la acea vreme tulbure, *Cern*, căruia nu i se găsea nici o explicație plauzibilă, a făcut să sporească neîncrederea în utilitatea istorică a izvorului. Numai că, aproape în aceeași vreme cu discuțiile în jurul acestei liste, a început să cadă sub privirile istoricilor și un fragment din Istoria Poloniei a lui Jan Dlugosz, unde se spune că la vărsarea Nistrului în mare s-ar fi aflat două cetăți: *Nigrum et Album Castra* (Cetatea Albă și Cetatea Neagră)²³. O vreme s-a crezut că toponimul *Nigrum Castra* (Cetatea Neagră) nu este decât tălmăcirea numelui sub care genovezii și bizantinii regăseau uneori Cetatea Albă, anume *Maurocastrum* sau *Moncastro*²⁴. Prin investigarea atentă a izvoarelor poloneze și mai cu seamă lituaniene s-a observat frecvența pomenire a fortăreței *Czarnigrad*²⁵, la vărsarea Nistrului în mare, pe țărmul stâng, pandant cu Cetatea Albă pe țărmul drept. După o argumentație istorică strânsă, Matei Cazacu, a demonstrat, în 1986, că *Nigrum Castra* din istoria lui Dlugosz, *Cern*, din lista orașelor rusești, și *Czarnigrad* din izvoarele polono-lituaniene este Cetatea Neagră de pe malul stâng al Nistrului, la vărsarea acestuia în mare²⁶. Astfel, i s-a găsit o identitate și negurosului *Cern* din lista celor 358 de orașe, răspândite din Bulgaria până la Moscova.

Totuși, ca de obicei în știința istorică, a mai apărut o ipoteză, datorată lui Șerban Papacostea, care plasează Cetatea Neagră lângă Cetatea Albă, tot pe malul drept al Nistrului: „din sursele secolelor trecute și din indicațiile topografice moderne rezultă următoarea situație. Pe țărmul apusean al limanului Nistrului, pe o înălțime stâncoasă, orientată spre mare, spre «marea cea neagră» (mavri thalassa) se afla fortăreața Maurokastron, Maurocastrum, Mocastro, «Cetatea neagră», care domina o așezare urbană cuprinsă la rândul ei între ziduri de cetate. Lângă aceasta, lipit de ea, se afla orașul propriu-zis, Cetatea-Albă, Bialgorod, Album Castrum sau Akkerman, înconjurat și el de ziduri care se deschideau spre uscat prin trei porți”²⁷.

Asupra vechimii Iașilor, dăttător de seamă, ca în cele mai multe cazuri, este chiar numele. Lăsând la o parte toate fantasmagoriile²⁸ care revin periodic în actualitate, mai cu seamă din

²¹ Orașele moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești, p. 20.

²² Constantin Cihodaru, Începuturile vieții orășenești, în Istoria orașului Iași, p. 47-48; vezi și idem, Începuturile vieții orășenești în Iași, p. 37. Această lectură, Cernavskii torg, a fost propusă pentru prima dată de istoricul rus N. Karamzin (ibidem).

²³ Ioannis Dlugossii, *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, Liber primus, Liber secundus, ed. I. Dąbrowski, V. Semkowicz-Zaremba, C. Pieradzka, B. Modelska-Strzelecka, Vasaviae, 1964, p. 75 („... hostia in mare maius inferius Nigrum et Album Castra”).

²⁴ N. Bănescu, *Maurocastrum – Mo(n)castro – Cetatea-Albă*, București, 1939 (extras din *AARMSI*, s. III, t. XXII), p. 14. Acest articol este răspunsul la ipotezele lui J. Bromberg, care a încercat să despartă numele „Maurocastrum” de Cetatea Albă (*Toponymical and Historical Miscellanies on Medieval Dobruja, Baessarabia and Moldo-Wallachia*, în „Byzantion”, t. XIII, 1938, p. 50-69).

²⁵ Ioannis Dlugossii, *op. cit.*, p. 99: „Tercius Dnyepr, qui in Latino vel in Greco vocatur Borzistenes, et intrat mare Ponticum contra Czornyegrod”.

²⁶ Matei Cazacu, *op. cit.*, p. 99-122. Vezi și Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei, *Maria Asanina Paleologhina. O prințesă bizantină pe tronul Moldovei*. Carte tipărită cu binecuvântarea Înalț Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Sfânta Mănăstire Putna, 2006, 104-106.

²⁷ Șerban Papacostea, *Maurocastrum și Cetatea Albă: identitatea unei așezări medievale*, în *RI*, s.n., t. VI, nr. 11-12, 1995, p. 914-915.

²⁸ Alexandru Andronic, *Noi precizări în legătură cu numele orașului Iași*, în *AIPI*, X, 1973, p. 93-98.

pricina editării anastatice a monografiei orașului Iași, realizată de N. A. Bogdan²⁹, cum ar fi derivarea numelui de la yazigi³⁰, o ipoteză este importantă pentru progresul sănătos al cercetărilor: etimologic, toponimul Iași trimite la *iasî*, numele sub care slavii răsăriteni îi cunoșteau pe alani. Numele orașului a putut prelua numele iașilor găsiți aici de descălecători³¹, sau poate de la alanii trimiși aici de regele maghiar³², astfel explicându-se și prețioasa denumire, *forum philistinorum*, cu care apare orașul în cronică la Jan Długosz („*Item Desza, cuius fons circa Drochum opidum, hostia prope Jaszky Targ in Pruth, alias Philistimorum [sic] Forum*”³³) și în câteva documente de cancelarie. Numele „iasilor” („*пестинни иаскыи пѣтѣе*” / „cărările pustii ale iașilor”) a supraviețuit până târziu (mijlocul secolului XVI), în memoria locuitorilor Moldovei, după cum mărturisește un document de danie dat de Patru Rareș mănăstirii Bistrița³⁴. Acceptarea unei asemenea etimologii venea în contradicție cu ideea rolului determinant al românilor în întemeierea orașului Iași, stabilit apăsător în cuvinte inspirate, doar într-o conferință, de N. Iorga: „Orașul acesta este o *creație organică a vechii Moldove, care ea însăși este o creație organică a poporului românesc* (subl. autorului)”³⁵. Parafrazând, putem spune că orașul Iași este o „creație organică” a vechii Moldove, la care au participat, ca și în cazul altor orașe, alături de români, și alte neamuri.

Prezența altor neamuri în aluatul care a făcut ca pe acest teritoriu din preajma Bahluiului să crească un oraș a fost demonstrată și prin săpăturile arheologice din oraș și din împrejurimi, întinse pe câteva decenii, care au fost sintetizate de Alexandru Andronic³⁶. Un șantier arheologic care a scos la lumină rezultate interesante este acela de pe „locul catolicilor”, ale cărui rezultate au fost comunicate, din păcate doar parțial, de Stela Cheptea³⁷. Ne putem întreba dacă vechimea populației catolice în nucleul vechi de locuire al orașului Iași nu poate fi pusă în legătură cu meșteșugarii și negustorii ardeleni (unguri, sași) care au venit odată cu *iașii* trimiși de regele maghiar în această zonă sau dacă nu s-au adăugat la puțină vreme după aceea? Iarăși, fără a intra în miezul discuțiilor lungi privitoare la geneza curții domnești din Iași, ne putem întreba dacă pe locul acesteia nu se afla o mică cetățuie a acelor războinici (încă neidentificată arheologic) sau dacă aceștia nu au o oarecare legătură cu numele dealului Cetățuia, ce străjuiește dinspre sud-est orașul. De altfel, chiar lui N. Iorga, în aceeași conferință, i s-a părut neimportantă și fără relief istoria Iașilor până în vremea domniei lui Vasile Lupu, astfel că a scris: „*Orașele din Moldova s-au creat în jurul cetăților, a fortărețelor*. Nu pe maidane unde se adună vitele la târg, ci pe unde sus stă straja lui vodă de la cetate. De altfel, întâiul domn păzea drumul țării, ținând liniște și atrăgând prosperitate. [...] *E un oraș făcut cu sabia și cu sulița*. Urmăriți dezvoltarea acestui oraș, Iașul. Pe vremea lui Ștefan cel Mare, unde era? De la Cetățuia se coborâse jos la biserica Sfântului Nicolae și la Curțile noi ale lui vodă, care avea biserica veche, ce a fost înlocuită cu jucăria de zahăr a răposatului Leconte du Noüy [...]. De acolo, de la Cetățuia s-a întins Iașul. Și nu pe vremea lui Alexandru Lăpușeanu, când s-a ridicat Socola, nu pe vremea lui Petru Șchiopul, care a făcut Galata, tot pe deal, sau pe vremea când sub Movilești de la începutul

²⁹ N. A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială, ilustrată*, ediția a II-a, 1913 (ediție anastatică Ed. Tehnopress, Iași, 2004).

³⁰ Această etimologie se găsește pe multe site-uri internet, spre exemplu (<http://www.ghid-iasi-ro/despre-iasi-istoric.php>) sau, alături de alte etimologii de mult „răsuflate”, în Enciclopedia on-line Wikipedia.

³¹ Virgil Ciocâltan, *Alanii și începuturile statelor românești*, în *RI*, s. n., t. VI, nr. 11-12, 1995, p. 935-955.

³² Renate Möhlenkamp, *Contribuții la istoria orașului Iași în secolele XIV-XV*, în *AILAI*, XXI, 1984, p. 61-72.

³³ Ioannis Dlugossii, *op. cit.*, p. 83.

³⁴ *Moldova în epoca feudalismului*, I, *Documente slavo-moldovenești (veacul XV-întâiul pătrar al veacului XVII)*, volum alcătuit de P. G. Dmitriev, D. M. Dragnev, E. M. Russev, P. V. Sovetov, Chișinău, 1961, p. 50-52. Cu această tălmăcire este de acord C. Cihodaru (*Începuturile vieții orășenești în Iași*, p. 12), considerând că sunt „arcași și păzitori ai granițelor, cunoșteau foarte bine potecile tănuite de munte”. Leon Șimanschi propune traducerea mai greu de acceptat: „drumuri pustii, ascunse” (*Autenticitatea și datarea unor acte publicate în „Documente privind istoria României”*, în *AILAI*, I, 1964, p. 93).

³⁵ N. Iorga, *Ce a fost, ce este, ce poate fi Iașul. Conferință ținută în Aula Universității din Iași la 6 aprilie 1935*, București, 1935, p. 10.

³⁶ *Iașii până la mijlocul secolului al XVII-lea*, p. 36-42.

³⁷ Stela Cheptea, *Șase veacuri de istorie, în Catedrala romano-catolică din Iași*, coordonator Dănuț Doboș, Iași, Editura „Presa Bună”, 2005, p. 9-61.

secolului al XVII-lea s-a făcut biserița lui Balica, care s-a transformat de Grigore Ghica la începutul secolului al XVIII-lea în Frumoasa [...]. Tot Iașul până la 1630-1640 a fost acolo, pe la Cetățuia și, o dată ce Cetățuia era acolo, tot restul era determinat de existența ei [...]. Cine a mutat în vale, în fund, Iașul și cine l-a întins până la Golia, e Vasile Lupu³⁸. Chiar dacă este evident faptul că marele istoric a urmărit în primul rând înlănțuirea ideilor oratorice decât istorice, rolul lui Vasile Lupu ca *mare ctitor* al Iașilor nu poate fi pus la îndoială.

Dacă tot suntem pe terenul presupunerilor, credem că ar merita „un bob zăbavă” și pătrunderea înțelesurilor tainice ale toponimului „Aschalott”³⁹, cuprins în titlul unuia dintre participanții la conciliul de la Konstanz („*der herzog von Aschalott hinder der Walachy*” / ducele de Aschalott dincolo de Valahia)⁴⁰, văzut până de curând ca unul dintre reprezentanții Moldovei⁴¹. Până ne vom edifica, dacă „as” trimite la asi / iasi și dacă toponimul corupt de cronicarii conciliului are legătură cu Iașii, nu facem decât să mai adăugăm o întrebare la cele multe privitoare la începuturile Iașilor care nu și-au găsit încă răspunsul.

În cele de mai sus am insistat asupra mărturiilor, mai tari sau mai slabe, care au fost discutate, mai mult sau mai puțin, de-a lungul vremii de istoriografia românească în legătură cu începuturile orașului Iași. În cazul acestui oraș, în care spiritul critic s-a manifestat cu multă tărie, am constatat că istoria cunoscută a Iașilor a fost „scurtată”, fiindu-i pus începutul atestării documentare, pe acea temelie, privilegiul comercial din 6 octombrie 1408, care nu a iscat nici o controversă, privitoare la autenticitate sau datare. În acest caz, spiritul critic al istoricilor s-a întâlnit cu dorința oamenilor politici, astfel că anul 2008 i-a revenit „cinstea” de a prelua sărbătorirea celor 600 de ani de atestare documentară a orașului Iași. Sărbătorirea își va atinge scopul în măsura în care va „atesta” începuturile scrierii unei noi istorii a orașului și nu doar a unei avalanșe de preluări din istorii mai vechi, mai bune sau mai rele. Acea istorie frumoasă se va adăuga „Iașului monumental”, „Iașului bogat, Iașului puternic”⁴², care sperăm că va căpăta contur în anii ce vin.

Petronel Zahariuc

Fig. 1

³⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 12-14.

³⁹ Între acest nume straniu și orașul Iași a făcut o legătură Stelian Metzulescu (*Un document heraldic*, în *GB*, XIX, 1-2, 1960, p. 134, 140).

⁴⁰ Constantin I. Karadja, *Delegații din țara noastră la conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1415*, în *AARMSI*, s. III, t. VII, 1927, p. 65-67.

⁴¹ Constantin Rezachevici propune ca localizare a toponimului despotatul de Acheloos din Epir, iar ducele ar fi despotul aromân Paul Buia Spata (*Stema cu „capete de negri”: înlăturarea unei legende din heraldica românească nord-dunăreană*, în *AIPI*, t. XXIV, I/1987, p. 71-98).

⁴² N. Iorga, *op. cit.*, p. 18.

OBSERVAȚII PRIVITOARE LA FORMULA „FORUM PHILISTENORUM”*

Originea numelui orașului Iași constituie încă un subiect controversat. Dificultățile întâmpinate de istorici și filologi se datorează formelor diferite sub care orașul apare menționat și interpretărilor la care acestea se pretează. Scopul nu este acela de a stabili originea numelui orașului, ci de a preciza contextul politic și semnificația folosirii formulei „forum Philistenorum”. Cei care s-au ocupat de istoria orașului s-au oprit și asupra acestei formule. Astfel, în monografia semnată de Dan Bădărău și Ioan Caproșu, se consideră că denumirea de „forum Filistenorum”, sub care este amintit orașul Iași în scrisoarea lui Bogdan al II-lea, din 1450, cea a lui Ștefan cel Mare, din 12 iulie 1475, și în cronica lui Dlugosz, ar fi legată de păstrarea unei tradiții în legătură cu numele filistenilor, în rândul cărora se numărau și alanii refugiați în Ungaria¹. La rândul său, Alexandru Andronic observă că forma „forum Philistenorum” a fost folosită în actele interne numai de două ori și în cronicile lui Dlugosz și a lui Ulrich von Richental. În cazul lui Dlugosz, autorul amintit consideră că acesta a folosit formula datorită faptului că orașul era menționat în cronica rusă din veacul XIV sub forma „*Jasyskij targ na Prute reče*”. Cunoscând această sursă, cronicarul polon nu a făcut altceva decât să-i dea un dublet latin, de oraș al filistenilor, deoarece în textele medievale ungurești, de care Dlugosz nu era străin, iașii erau numiți și *philistei*². Potrivit cronicii lui Dlugosz, „*Item Dzeza cuius fons circa Drochum opidum, hostia prope Jaszky Targ in Pruth, alias Philistenorum Forum*” (De asemenea, Jijia, care izvorăște în apropiere de târgul Dorohoi, se varsă în Prut aproape de Iași, sau târgul Filistenilor). Este greu de spus dacă Dlugosz a avut la îndemână textul cronicii rusești de la sfârșitul veacului XIV, cert este că identificarea propusă de el confirmă identificarea orașului Iași din lista orașelor cu orașul moldovenesc, chiar dacă din punct de vedere geografic orașul Iași nu se află pe Prut. Pentru Renate Mohlenkamp, faptul că documentele interne menționează orașul Iași ca *Forum Filistenorum* constituie o dovadă că în conștiința moldovenilor acelei vremi echivalența dintre *iași* și *filistini* era un lucru de la sine înțeles. Folosirea acestei formule în acte de cancelarie destinate vecinilor dinspre apus arată că se știa că prin aceasta destinatarii vor înțelege că este vorba despre „târgul iașilor”, deoarece denumirea de filistini pentru iași (*jaszok*) este atestată în Ungaria începând cu mijlocul secolului XIV³. De remarcat că formula apare doar în documente latine, iar motivul pentru care iașii sunt numiți filisteni este necunoscut⁴. S-a încercat o apropiere terminologică între *balistarii* și *philistei*⁵, primul termen vizând calitatea de luptători arcași a

* Comunicare la Simpozionul 600 de ani de atestare documentară a orașului Iași, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, 23 septembrie 2008.

¹ Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri până la 1821*, Iași, 1974, p. 29.

² Alexandru Andronic, *Iașii până la mijlocul secolului al XVII-lea*, Iași, 1986, p. 33.

³ Renate Mohlenkamp, *Contribuții la istoria orașului Iași în secolele XIV-XV*, în *AIPI*, XXI (1984), p. 65.

⁴ Pal Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale, 895-1526*, trad. Aurora Moga, ediție îngrijită de Adrian Andrei Rusu și Ioan Drăgan, Cluj Napoca, 2006, p. 131.

⁵ Francois Sulpice Beaudant, *Voyage minéralogique et géologique en Hongrie pendant l'année 1818*, I, Paris, 1822, p. 70; Giulio Ferrario, *Il costume antico e moderno di tutti i populi*, VII/2, Firenze, 1831, p. 32; Richard Phillips, *New Voyages and Travels: Consisting of Originals, Translations, and Abridgements*, III, London, 1820, p. 6.

iașilor, identificați în diplomele regale ca *pharetrarios*⁶. Explicația aceasta era frecventă la începutul secolului XIX și o regăsim și la Gyory Fejer⁷, deși acesta ne oferă și o altă analogie interesantă. Astfel, el atrage atenția asupra următorului pasaj conținut de una dintre legile atribuite lui Ladislau cel Sfânt: „*Ismaelitas, alias Philistaeos, aut Saracenos dictos fuisse*” (Ismaeliții, ziși filistenii, cărora li s-a zis saraceni)⁸. Încă din secolul IV, Eusebiu din Cesareea preciza descendența ismaeliților în următorul fel: „Avraam, împreună cu slujitoarea Agar, l-au născut pe Ismael din care se trage neamul ismaeliților, care mai târziu au fost numiți agareni și după aceia saraceni”⁹. Observăm că, în ambele cazuri, este vorba de o precizare genealogică, doar unul dintre termeni fiind diferiți, filistenii înlocuindu-i pe agareni, în textul maghiar. În acest context, nu poate fi vorba de nici o legătură cu filistenii menționați în Vechiul Testament, ci doar de includerea iașilor în neamul saracenilor.

Iașii, populație de limbă iraniană, au intrat în regatul Ungariei, ca urmare a invaziei mongole, fără ca istoricii să fi ajuns la un deplin acord asupra momentului când s-a produs acest exod. S-a considerat că, după distrugerea capitalei statului alan de către mongoli, în 1239, o parte dintre alani au continuat să rămână în Asia, iar o altă parte s-a alăturat cumanilor, în jurul anului 1245 ei intrând în Ungaria, odată cu cel de-al doilea val al migrației cumane¹⁰. Pe de altă parte, Nora Berend a expus posibilitatea ca majoritatea alanelor să fi trăit pe teritoriul Moldovei și Țării Românești până spre sfârșitul secolului XIII (teritoriu numit Alania în acel timp) și să fi migrat în regatul Ungariei mai târziu și separat față de cumani¹¹. Cert este că abia în prima jumătate a secolului XIV aceștia au primit un teritoriu definitiv pentru stabilire, în comitatul Heves, în regiunea denumită astăzi Jaszag. Amintirea limbii iașilor s-a păstrat într-o însemnare de 38 de cuvinte iranene, scrise pe dosul unei diplome din 1422. Stăpânul direct al iașilor era regele, căruia aceștia îi datorau serviciu militar nelimitat, la fel ca și secuii¹².

Revenind la actele emise de cancelaria moldovenească trebuie precizat că formula „forum Philistenorum” apare în doar două documente. Primul, în ordine cronologică, este emis de Bogdan al II-lea, următorul de fiul acestuia, Ștefan cel Mare. În ambele cazuri, destinația este regatul Ungariei, doar instituțiile fiind diferite. Astfel, la 24 martie 1450, voievodul Moldovei se adresează brașovenilor, în problema unor indivizi acuzați de vice-voievodul Transilvaniei de jefuirea negustorilor. Actul în limba latină a fost dat „in Fforo Filistenorum”¹³. Intervenția lui Bogdan al II-lea într-o problemă ce ține de competența autorităților din regatul Ungariei se explică prin noua direcție politică adoptată de voievozii Moldovei, începând cu Petru al II-lea. Dacă, în 1450, Bogdan al II-lea îi jură credință lui Iancu de Hunedoara, în iulie, același an, se angajează să slujească lui Iancu și „Coroanei ungurești”¹⁴. Ne putem întreba de ce au fost emise două acte omagiale, într-un interval așa de scurt. Răspunsul este legat de semnificațiile juridice ale celor două documente. În primul, Bogdan îi făgăduiește credință lui Iancu de Hunedoara, în cel de-al doilea este menționată Sfânta Coroană. Este un fapt binecunoscut că, în 1401, nemulțumiți de regele Sigismund, baronii și marii demnitari eclesiastici ai Ungariei îl fac prizonier și încep să guverneze, autorizați de jurisdicția „Sfintei Coroane”¹⁵, de acum înainte teritoriile alipite Ungariei încep să fie numite „țări ale Sfintei Coroane”¹⁶. Potrivit expunerii ulterioare a lui

⁶ Georgius Fejer, *De avitis magyarorum at chunorum, iasonumque Hungariae accollarum, sedibus et initis*, Buda, 1830, p. 68.

⁷ *Ibidem*, p. 70.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Jan Retso, *The Arabs in Antiquity*, Routledge, 2003, p. 507.

¹⁰ Andras Rona-Tas, *Hungarians and Europe in the Early Middle Age*, Budapest, 1999, p. 202.

¹¹ Nora Berend, *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and „pagans” in Medieval Hungary, c. 1000- c. 1300*, Cambridge, 2001, p. 52.

¹² Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 131.

¹³ *Documente moldovenești*, II, p. 753.

¹⁴ *Ibidem*, II, p. 751.

¹⁵ Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 233.

¹⁶ Ivan Bertenyi, *Sfânta Coroană, simbol al permanenței statale a Ungariei*, în *Mituri și simboluri politice în Europa Centrală*, ed. C. Delsol, M. Maslovski, J. Nowicki, trad. Liviu Papuc, Chișinău, 2003, p. 405-406.

Werböczy, poporul și regele sunt legați prin Sfânta Coroană într-o unitate mistică. Coroana o poartă regele, dar ea este, de fapt, simbolul comunității „țării” și fiecare nobil este „membru al Sfintei Coroane”¹⁷. Drept urmare, prin cel de-al doilea document, Bogdan al II-lea devenea și el membru al Sfintei Coroane, fapt ce denotă că raportarea la sistemul politic maghiar nu este una pur formală așa cum s-ar putea crede. Am arătat, într-un studiu dedicat ritualului de vasalitate al voievozilor Moldovei, că percepția istoriografică potrivit căreia voievozii nu prea ar fi înțeles semnificațiile juridice ale gestului lor este complet falsă. Prin urmare, putem considera că folosirea formulei *forum Filistenorum*, în cazul documentului din 24 martie 1450, reprezintă o încercare de a prezenta o realitate moldovenească în termeni caracteristici regatului Ungariei, ce își are punctul de plecare în calitatea de membru al Sfintei Coroane pe care o are voievodul.

Acest lucru se observă și mai bine în cazul lui Ștefan cel Mare. Nu insist aici asupra modului în care s-a ajuns la actul omagial, din 12 iulie 1475, deoarece m-am oprit asupra acestui aspect cu un alt prilej. După ce la 10 iulie, voievodul Moldovei acordă un privilegiu „tuturor negustorilor din Sfânta Coroană Ungurească”¹⁸, peste două zile el jură credință regelui și Sfintei Coroane a Ungariei¹⁹. Aflat sub o puternică presiune, luna iunie reprezentând punctul critic, Ștefan îi cerea regelui Mathias „să se întoarcă spre ținuturile de jos ale regatului său și să se grăbească să plece în câteva zile”²⁰, aceasta înainte ca solii maghiari să fi ajuns la Iași. Practic, în aceste condiții nu mai putea fi vorba de nici un fel de negocieri, ceea ce reiese și din textul actului emis de Ștefan. El recunoaște credința pe care voievozii Moldovei o datorează regelui și Sfintei Coroane a Ungariei, admitând că datorită unor neînțelegeri „maiestatea regească și-a întors prețuirea de la noi”. Actul este dat „*in foro Filistenorum, feria quarta, in vigilia beate Margarethe virginis*” (în târgul Filistenilor, miercuri, în ajunul sărbătorii fericitei fecioare Margareta)²¹. Am putea crede că este vorba de o simplă coincidență. Din fericire, avem un alt act emis de Ștefan cel Mare la Iași, din 20 iunie 1475, de această dată adresat solilor săi, care se întorceau din Ungaria, „*datum in Jassy, die XX mensis Junij*”²². Observăm că în acest caz nu a fost necesară folosirea formulei *forum Filistenorum*, deoarece destinatarii erau mai familiarizați cu denumirea de Iași. Însă, acesta din urmă a trebuit explicat atunci când această scrisoare a fost prezentată solilor maghiari. Știm că, în cele din urmă, această scrisoare a ajuns la regele Mathias, împreună cu o alta, expediată de solii maghiari, care îi însoțeau pe cei moldoveni, și a căror misiune era tocmai cea de a lua jurământul lui Ștefan cel Mare față de rege. Or, în scrisoarea solilor maghiari adresată regelui se găsește următoarea explicație: „*quia jam Stephanus vajvoda cum omni potentia sua in Iassmarch huc, foro Filistenorum, castrum tenet, prout Majestas Vestra intuebitur ex literis ipsius Stefani vajvode presentibus inclusis*” (așadar, voievodul Ștefan cu toată puterea sa își ține tabăra la Iași, în târgul Filistenilor, așa cum o să înțeleagă Maiestatea Voastră din însăși scrisoarea lui Ștefan, alăturată celei de față)²³. Folosirea ambelor forme pentru Iași, în acest caz, se datorează faptului că în scrisoarea voievodului locul de emitere era indicat doar ca Jassy. Însă, puse la un loc, cele trei documente evocate ne arată tocmai tendința de a folosi o terminologie comună, în condițiile în care Moldova urma să redevină parte componentă a Sfintei Coroane. Am arătat recent că nu se poate considera că tratatul moldo-ungar ar fi un simplu pact de alianță și că ar fi lipsit de valoare juridică, în lipsa omagiului corporal, atâta vreme cât voievodul Moldovei a recunoscut valabilitatea celor cuprinse în tratat și, mai ales, dacă ținem seama de diferențele dintre sistemul politic polon și cel maghiar. După cum s-a observat, obligațiile tuturor vasalilor față de regele Ungariei se reduceau la trei elemente: *consilium*, *auxilium* și *obedientia*. Ultima dintre noțiuni poate fi considerată ca fiind echivalentul omagiului, mai ales că, începând din deceniul al doilea al secolului XV, obiceiul prestării omagiului personal dispărea, în mod treptat, din

¹⁷ Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 367.

¹⁸ *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 330.

¹⁹ *Războieni*, p. 142-144, nr. 11.

²⁰ *Ibidem*, p. 141, nr. 10.

²¹ *Ibidem*, p. 143.

²² *Ibidem*, p. 138.

²³ *Ibidem*, p. 140.

Ungaria²⁴. De asemenea, trebuie să ținem seama și de consecințele pe care le-a avut doctrina Sfintei Coroane, care, pe de o parte, l-a degradat pe rege, făcându-l funcționar al stărilor nobiliare, pe de altă parte, a condus la concluzia că nobilul nu-i datorează credință regelui său, ca odinioară, ci Sfintei Coroane²⁵. Chiar dacă această situație nu împietăzesc asupra statutului Moldovei în raporturile externe, nu trebuie să presupunem că Ștefan cel Mare nu cunoștea sau ignora aspectele legate de calitatea de membru al Sfintei Coroane. Or, la 1 noiembrie 1475, Ștefan cel Mare se adresa brașovenilor, solicitând credibilitate pentru solii săi, pe motivul că „și noi suntem slugile craiului și ale Sfintei Coroane și suntem prietenii voștri și ai întregii Creștinătăți”²⁶.

În concluzie, folosirea formulei „*forum Filistenorum*” pentru desemnarea orașului Iași este strâns legată de momentele în care Moldova se află sub autoritatea Sfintei Coroane a Ungariei și reprezintă o încercare de a prezenta realități moldovenești în formule specifice regatului maghiar. În acest sens pledează și faptul că formula nu va mai fi întâlnită după căderea regatului Ungariei, deși avem numeroase documente latine emise la Iași, cu destinatari de peste munți.

Liviu Pilat

²⁴ Ilona Czamanska, *Moldavia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku*, Poznań, 1996, p. 367.

²⁵ Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 367.

²⁶ *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 337.

ARCADIE M. BODALE

DOMENIUL MĂNĂSTIRII HUMOR (1415-1591)

Sunt puține lăcașuri de cult în Moldova pentru care să se fi păstrat majoritatea informațiilor din perioada medievală. Un caz fericit îl reprezintă mănăstirea Humor, pentru care a fost întocmită în secolul XVIII o prețioasă condică cu documente¹. Din păcate, pe măsură ce unele moșii au ieșit din stăpânirea călugărilor, din această condică au fost tăiate câteva file. Cu toate acestea, păstrarea manuscrisului amintit în Biblioteca Academiei Române face posibilă nu numai reconstituirea istoriei acestui așezământ monahal, Humor, ci și a evoluției domeniului său funciar. Dat fiind faptul că, până în prezent, acest lăcaș s-a bucurat de numeroase studii referitoare la istoria, arhitectura și pictura sa murală, în cele ce urmează ne vom mărgini doar la analiza constituirii și evoluției domeniului său funciar, mai puțin cercetat. Limitele cronologice ale acestui demers sunt cuprinse între primul document cunoscut, referitor la domeniu, și sfârșitul domniei lui Petru Șchiopu, în timpul căruia mănăstirea își creează, prin fals, o întinsă braniște.

Construită de către Oană vornic la începutul veacului XV, probabil între anii 1400 și 1410², mănăstirea Humor a avut pricină încă de la începuturile sale pentru stăpânirea domeniului cu care a fost înzestrată. Astfel, la 13 aprilie 1415, Alexandru cel Bun dăruia „mănăstirii panului Ion vornic Adormirea Sfintei Născătoare de Dumnezeu, care este la Humor”, satul unde au fost Tatomir și Pârtea, de la obârșia Solonețului, și seliștea lui Dianiș³. Credem că aceste moșii au fost confiscate de domn pentru hiclenie⁴ și nu cumpărate de către ctitorul Humorului⁵. Mai apoi, după această trecere a celor două moșii pe seama domniei, ele au fost date de către Alexandru cel Bun lui Ion

¹ BAR București, Manuscris românesc nr. 111, *Condica Sfintei mănăstiri Humorului cu toate uricele moșiilor și a daniilor ctitorilor*.

² Teodor Balan, *Mănăstirea Humor*, în *MMS*, anul XXXIII (1957), nr. 1-2, p. 135 (în continuare: Balan, *M-rea Humor*).

³ *DRH*, A, Moldova, București, Editura Academiei, vol. I (1384-1448), 1975, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, p. 58-59, nr. 40.

⁴ Acest lucru este dovedit de arătarea domnului că „am pus zavescă 50 de ruble de argint curat celor care au stăpânit acest sat, și copiilor lor și întregului lor neam: cine ar începe cu sfadă sau cu pâră sau cu orice fel de răutate, în orice zile și ceasuri, acela să plătească zavescă aceste 50 de ruble de argint curat” (*DRH*, A, vol. I, p. 58, nr. 40), de îndemnul făcut urmașilor „să nu clinească dania noastră, ci s-o întărească și s-o împuternicească pentru că am dat cu toată bunăvoia” (*ibidem*, p. 59, nr. 40) și de blestemul aruncat asupra tuturor celor care „ar voi să clinească aceasta” (*ibidem*, p. 59, nr. 40).

⁵ A fost susținută și ipoteza că aceste moșii au fost vândute cu sila, așa încât foștii lor stăpâni ar fi încercat să le redobândească [Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I (1374-1437), Iași, 1931, p. 119, în continuare: Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan*], dar nimic nu atestă o astfel de vânzare.

vornic⁶, care le-a dăruit mănăstirii sale pentru a nu mai putea fi revendicate de către foștii stăpâni.

Dat fiind faptul că mănăstirea era zidirea lui Ion vornic, la început se constată că acest mare ctitor și urmașii săi direcți au exercitat un protectorat asupra lăcașului lor de pe valea Humorului, administrându-i sau schimbându-i moșiile și numindu-i egumenii. Acest lucru este dovedit de modul în care documentele atestă curgerea ocinilor acestui lăcaș monahal. Astfel, dacă în anul 1415, cele două moșii amintite erau dăruite mănăstirii, în perioada următoare ele sunt întărite urmașilor marelui ctitor. Este vorba de uricul emis la 28 decembrie 1428, când Alexandru cel Bun întărea boierilor Lazăr, Stanciul și Costea, fiii lui Ion vornic, „seliștea lui Dobrin⁷, la Humor, unde este mănăstirea lor <s.n.>”. Și încă le-am adăugat la această mănăstire trei sate, sub Dumbrava Înaltă, anume: unde a fost vătăman Minco, alt sat la iazul lor, al treilea sat, unde a fost cneaz Stan [...]. Iar hotarul acestei mănăstiri să fie de la Strâmtură, pe Humor, în sus până la obârșie și pe amândouă părțile <s.n.>. Iar hotarul acestor sate care sunt sub Dumbrava Înaltă să fie cât vor putea să folosească trei sate îndestul⁸. Apoi, la 3 iunie 1429, același domn confirma boierilor menționați satele moștenite de la părintele lor, Ion vornic, între care sunt amintite moșiile: „la obârșia Solonețului, unde au fost Tatomir și Pârtea și [...] seliștea lui Dobrin, la Humor, unde este mănăstirea lor [...], iar la Dumbrava Înaltă, satele: unde este vătăman Minco și, pe Iubăneasa, la Iaz, și unde este Stan [...]”⁹. Totodată, în cele două urice, se arată că „toate acestea să le fie uric, cu tot venitul, și copiilor lor, și nepoților lor și strănepoților lor și întregului lor neam, cine se va alege mai apropiat, neclintit niciodată, în veci”¹⁰. Cu acest prilej, domnul își îndemna urmașii „să nu le clinească dania noastră, ci să le-o întărească și să le-o împuternicească, pentru că le-am dat pentru dreapta și credincioasa lor slujbă”¹¹. Abia la 18 februarie 1445, fiii lui Ion vornic, Lazăr și Stanciul, întorceau mănăstirii Humor satul Pârteștii și îi mai dăruiau satul Vorniceni, sub Dumbrava Înaltă și satul Antileștii¹². Credem că humorenii au stăpânit Antileștii pentru foarte puțină vreme, satul fiind vândut sau schimbat de protectorii săi¹³, așa cum au făcut mai târziu și cu satul Glodenii, unde a fost cneaz Stan¹⁴. Probabil, înainte de 1475, descendenții lui Oană vornic au dat mănăstirii lor, în schimbul Antileștilor, satul Stăuceni, unde era iazul lor.

⁶ Numai așa se explică de ce satul Pârtești a fost dăruit mănăstirii Humor la 18 februarie 1445, de către Lazăr și Stanciul, fiii lui Ion vornic (DRH, A., vol. I, p. 355, nr. 251). Satul Pârtești este identic cu „satul unde au fost Tatomir și Pârtea”, fapt dovedit de actul din 20 ianuarie 1456, când Petru Aron scutea de dări călugărilor de la Humor „satele lor, anume: Pârtești și seliștea lui Dieniș” [ibidem, vol. II (1449-1486), 1976, întocmit de Leon Șimanschi, Georgeta Ignat și Dumitru Agache, p. 80, nr. 55].

⁷ Seliștea lui Dobrin este locul pe care a fost ridicată mănăstirea Humorul (ibidem, vol. I, p. 120, nr. 81), azi alcătuind vatra satului Mănăstirea Humorului. „Numele Dobrin s-a menținut numai pentru muntele de lângă mănăstirea Humorului” [Balan, Doc. bucovinene, vol. II (1519-1662), Cernăuți, 1934, p. 81, nota ed. la doc. nr. 1]. Este vorba de dealul Dobrinei, aflat la est de satul Mănăstirea Humorului (Em. Grigorevitz, Dicționarul geografic al Bucovinei, București, 1908, p. 234, sub voce Varvata).

⁸ DRH, A., vol. I, p. 120, nr. 81.

⁹ Ibidem, vol. I, p. 135, nr. 90.

¹⁰ Ibidem, vol. I, p. 120, nr. 81 și p. 135, nr. 90.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem, vol. I, p. 355, nr. 251. Antileștii sunt cuprinși astăzi „în trupul satului Ciumulești, din județul Fălțiceni” [Costăchescu, Doc. mold. înainte de Ștefan, vol. II (1438-1456), Iași, 1932, p. 216].

¹³ La 23 aprilie 1475 (DRH, A., vol. II, p. 304, nr. 201) și în iulie 1520 (DIR, A., Moldova, veacul al XVI-lea, București, Editura Academiei, vol. I (1501-1550), 1951, p. 165-166, nr. 149, în continuare: DIR, A., veac XVI), când Humorul primește întărire pentru toate moșiile sale, satul Antileștii nu este amintit ca fiind în stăpânirea soborului. De fapt, prin uricul din 5 aprilie 1474, întreg satul Antilești era dăruit lui Ion Bulbosii și fratelui său, Mihai din Faraoani (DRH, A., vol. II, p. 296, nr. 197; Costăchescu, Doc. mold. înainte de Ștefan, vol. II, p. 216).

¹⁴ Vezi mai jos.

După cum se observă, presupunerea lui Teodor Balan că Oană vornic a dăruit mănăstirii sale braniștea, „care se întindea de la seliștea lui Dobrin de lângă mănăstire, cuprinzând toată valea Humorului până la poiana de la gura Humorului”¹⁵ nu se verifică documentar. De fapt, „seliștea lui Dobrin, la Humor, unde este mănăstirea” (adică *seliștea unde a fost curtea lui Dieniș*)¹⁶ a fost moștenită de fiii ctitorului, ea intrând în

¹⁵ Balan, *M-reă Humor*, p. 136.

¹⁶ Ioan Bogdan (*Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, București, 1913, p. 205, în continuare: I. Bogdan, *Doc. Ștefan*), Nicolai Grămadă (*Toponimia minoră a Bocovinei*, vol. II, <f.loc>, Editura Anima, 1996, p. 258) credeau că seliștea lui „Dieniș a fost situată lângă Pârtești”, pe Soloneț. De aceeași părere era și Mihai Costăchescu, [*Documente moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517-1527)*, Iași, 1943, p. 235, în continuare: Costăchescu, *Doc. Ștefăniță*], care l-a identificat cu unul din satele Pârteștii de Sus – cu Cacica și Solonețul Nou – sau Pârteștii de Jos – cu Strigoaia (Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan*, p. 119). Teodor Bălan localizează seliștea lui Dieniș în hotarul satului Pârtești de astăzi (Balan, *M-reă Humor*, p. 136; T. Balan și Pr. D. Volosciuc, *Vechea mănăstire a Humorului*, în *MMS*, anul XXXVIII (1962), nr. 5-6, p. 511). În schimb, autorii primelor două volume din *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova (Constantin Cihodaru, Ioan Caproșu, Leon Șimanschi, Georgeta Ignat și Dumitru Agache) localizează seliștea lui Dieniș „între Pârtești de Jos, c. ~, și Humoreni, c. Botoșana, j. Suceava” (*DRH*, A., vol. I, p. 58-59, nr. 40; vol. II, p. 478, sub voce). Această localizare pe Soloneț a plecat de la faptul că în toate actele de cancelarie „seliștea lui Dieniș” este amintită întotdeauna după Pârtești, care este pe Soloneț: „un sat la obârșia Solonețului, unde au fost Tatimir și Pârtea, și seliștea lui Dianiș” (*DRH*, A, vol. I, p. 58-59, nr. 40), „la obârșia Solonețului, satul anume Pârtești, și curtea lui Dieniș” (*DRH*, A., vol. II, p. 304, nr. 201; *DIR*, A, *veac XVI*, vol. I, p. 165-166, nr. 149; p. 384, nr. 347) sau „și satul anume Pârtești, la obârșia Solonețului, și curtea lui Dieniș” (*DIR*, A, *veac XVI*, vol. I, p. 401-402, nr. 364). Confuzia a fost determinată și de faptul că unii dintre editorii de documente nu au pus virgulă după Pârtești, ci au lăsat să se înțeleagă că la obârșia Solonețului ar fi vorba de două sate: Pârtești și seliștea lui Dieniș: „și la obârșia Solonețului, satul anume Pârtești și curtea lui Dieniș” (*DRH*, A, vol. II, p. 304, nr. 201; *DIR*, A., *veac XVI*, vol. I, p. 165-166, nr. 149; p. 384, nr. 347), deși celelalte acte editate arătau că virgula era necesară pentru a despărți cele două moșii (*DRH*, A, vol. I, p. 58-59, nr. 40; *DIR*, A, *veac XVI*, vol. I, p. 401-402, nr. 364). Or, la obârșia Solonețului nu putea exista decât un sat, deoarece locul nu oferea suficiente surse de hrană. Dacă Pârteștii ar fi fost întemeiați pe locul seliștii lui Dieniș, acest lucru ar fi fost menționat în documente sub forma: „Pârteștii, unde au fost seliștea lui Dieniș”, iar în nici într-un caz nu ar fi fost amintite cele două moșii una după alta. Aceste mențiuni succesive ne arată că ele erau moșii distincte, *dintre care doar una era la obârșia Solonețului* <s.n.>: „un sat la obârșia Solonețului, unde au fost Tatimir și Pârtea, și seliștea lui Dianiș” (*DRH*, A, vol. I, p. 58-59, nr. 40). Același lucru reiese și din uricul lui Ștefan Lăcustă dat la 30 noiembrie 1540, în care se arată că „și satul anume Pârtești, la obârșia Solonețului, și curtea lui Dieniș” (*DIR*, A, *veac XVI*, vol. I, p. 401-402, nr. 364). Așadar, nu numai că nici un document nu arată că seliștea lui Dieniș ar fi fost pe Soloneț, dar uricele din 1415 și din 1540 par să indice că acest sat nu era pe acest pârâu, așa încât nu poate fi identificat cu satele actuale Humoreni sau Deleni, aflate mai jos de Pârtești, pe Soloneț. Având în vedere faptul că această seliște este amintită mereu după Pârtești, ne face să credem că seliștea lui Dieniș era în apropierea satului unde a fost Tatimir și Pârtea. Acest lucru este atestat și prin însemnarea românească din secolul XVIII ce a fost scrisă pe versoul documentului dat în 1415: „Pârteștii cu seliștea Denișevo” (*DRH*, A, vol. I, p. 58, nr. 40; I. Bogdan, *Doc. Ștefan*, vol. I, p. 205). După cum am văzut, satul nu era pe Soloneț, iar la nord, est și sud de Pârtești nu putea fi deoarece aici se găseau moșiile boierești Solca, Botoșana, Comănești și Bălăceana [Alexandru I. Gonța, *Documente privind istoria României*, A. Moldova, *veacurile XIV-XVII (1384-1625)*. *Indicele numelor de locuri*, ediție îngrijită de I. Caproșu, București, Editura Academiei, 1990, p. 236, sub voce; p. 40, sub voce; p. 66, sub voce; p. 25, sub voce]. Nici localizarea seliștii pe locul actualului sat Humoreni nu poate fi acceptată, deoarece, între anii 1741-1742, frații monahi Ghedeon și Ghelasie, fiii lui Savin din Comănești, au vândut Humorului jumătate din Comănești. „această jumătate de sat a devenit cu timpul sat separat, numindu-se întâiu <la 1782 – n. N. Grămadă> Liuzii Humorului, iar acum Humoreni” [Balan, *M-reă Humor*, p. 138 și Nicolai Grămadă, *Toponimia minoră a Bocovinei*, vol. I, <f.loc>, Editura Anima, 1996, p. 325, sub voce; vezi și BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 5r-v, nr. 2-3; *Tezaurul toponimic al României*. Moldova, vol. I, *Repertoriul istoric al unităților administrative teritoriale 1772-1988*, partea I, A. *Unități simple (Localități și moșii)* A-O, București, Editura Academiei Române, 1991, p. 555, sub voce]. Prin urmare, această seliște trebuie căutată la vest de Pârtești, adică pe locul actual al satului Mănăstirea Humor, unde este amintită „seliștea lui Dobrin, la Humor, unde este mănăstirea” (*DRH*, A, vol. I, p. 135, nr. 90; p. 120, nr. 81). Spre concluzia că „seliștea [unde au fost curtea] lui Dieniș” este una și aceeași cu „seliștea lui Dobrin” duce și faptul că cele două seliști nu sunt menționate niciodată împreună în documente. De fapt, seliștea lui Dobrin este amintită doar în actele date copiilor lui Ioan vornic la 28 decembrie 1428 (*DRH*, A, vol. I, p. 120, nr. 81) și la 3 iunie 1429 (*DRH*, A, vol. I, p. 135, nr. 90) și avea hotarul „de la Strâmtură, pe Humor, în sus până la obârșie și pe amândouă părțile” (*DRH*, A, vol. I, p. 120, nr. 81). Înainte și după aceste urice, seliștea lui Dobrin nu mai este amintită în izvoare, ci numai seliștea lui Dieniș

stăpânirea mănăstirii cândva, între anii 1445 și 1456¹⁷. Apoi, statutul de braniște al unui loc era dat exclusiv de domnie și nu de boierii Sfatului Domnesc, chiar dacă unii dintre aceștia din urmă erau mari ctitori. Totodată, istoricul bucovinean face erori de datare a unor danii, afirmând că Dvornicenii și Stăucenii au fost dăruiați Humorului de către fiii lui Oană vornic după anul 1490¹⁸, ori mănăstirea a primit Dvornicenii de la copiii marelui ctitor în anul 1445¹⁹, iar Stăucenii se găseau în stăpânirea călugărilor în anul 1475²⁰.

Probabil în urma unei înrudiri a familiei voievodale din Țara Moldovei cu urmașii lui Oană vornic, Humorul ajunge treptat și ctitorie domnească. Prin urmare, protectoratul asupra acestui lăcaș este împărțit între familia lui Ion vornic și dinastia Mușatinilor. Ca atare, la 27 septembrie 1445, Ștefan al II-lea dăruia călugărilor dreptul de a trimite „la Dunăre, sau la iezere, sau la bălți sau la Nistru, sau oriunde le va trimite <s.n.>” câte două care pentru a-și aduce pește scutit de vamă „la vaduri și la treceri și unde vor încărca pește în aceste care, fie că vămile vor fi vândute sau nevândute, vamă să nu dea nicăieri în țara noastră <s.n.>”²¹. Această milă a fost confirmată mănăstirii și de către Petru Aron, prin uricul dat la 5 octombrie 1454²². Totodată, cei doi domni arătau că oricare „vameș sau dregător al nostru va îndrăzni să ia vamă și să clintească aceste ale noastre mai sus scrise, acela va vedea mare pedeapsă și urgie de la domnia mea <s.n.>”²³. Amenințarea răuvoitorilor cu pedeapsa și urgia domnească dovedește că această danie a provocat nemulțumirea vameșilor și a slujitorilor domnești, care pierdeau, astfel, o parte din veniturile care li se cuveneau din încasarea vămii.

Cândva, între anii 1445 și 1456, fiii lui Oană vornic au lăsat în administrarea mănăstirii lor și hotarul seliștii lui Dieniș (Dobrin). Acest lucru este dovedit de actul emis de cancelaria lui Petru Aron la 20 ianuarie 1456, prin care călugării de la Humor au primit scutiri și drept de jurisdicție asupra tuturor oamenilor din „satele lor, anume: Pârtești și seliștea lui Dieniș”²⁴. De fapt, prin acest act de scuteală, din hotarul celor două sate, se constituie prima braniște mănăstirească din istoria Moldovei²⁵. Prin urmare, toți cei care ar fi îndrăznit să-l încalce fără voia egumenului erau siliți să dea gloabă 12 grivne, iar slugile domnești care ar fi trecut peste cartea domnului trebuiau să

(DRH, A, vol. I, p. 58-59, nr. 40; vol. II, p. 304, nr. 201; DIR, A, veac XVI, vol. I, p. 165-166, nr. 149; p. 384, nr. 347), deși actele din 1475, 1520, 1536 sau 1540 confirmau mănăstirii Humor toate moșiile (DRH, A, vol. II, p. 304, nr. 201; DIR, A, veac XVI, vol. I, p. 165-166, nr. 149; p. 384, nr. 347; p. 401-402, nr. 364). Este imposibil ca acest lăcaș să fi primit întăriri pentru toate ocinile, în schimb să nu fi stăpânit locul pe care era zidită mănăstirea. O asemenea situație nu se mai întâlnește la vreuna dintre mănăstirile Țării Moldovei. Că „seliștea lui Dieniș” poate fi identificată cu „seliștea lui Dobrin” stă mărturie și actul dat fiilor lui Oană vornic la 3 iunie 1429, unde, după moșia aflată „la obârșia Solonețului, unde au fost Tatomir și Pârtea” este amintită moșia Gădiniți la Cobăla și „seliștea a lui Dobrin, la Humor, unde este mănăstirea lor” (DRH, A, vol. I, p. 135, nr. 90), respectându-se oarecum formularul din urcele date mănăstirii Humor, unde după satul Pârtești este amintită seliștea lui Dieniș (DRH, A, vol. I, p. 58-59, nr. 40; vol. II, p. 304, nr. 201; DIR, A, veac XVI, vol. I, p. 165-166, nr. 149; p. 384, nr. 347; p. 401-402, nr. 364).

¹⁷ Vezi mai jos.

¹⁸ Balan, *M-rea Humor*, p. 136.

¹⁹ DRH, A, vol. I, p. 355, nr. 251. Antileștii sunt cuprinși astăzi „în trupul satului Ciumulești, din județul Fălțiceni” (Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan*, vol. II, p. 216).

²⁰ DRH, A, vol. II, p. 304, nr. 201.

²¹ *Ibidem*, vol. I, p. 366, nr. 258.

²² *Ibidem*, vol. II, p. 60, nr. 42.

²³ *Ibidem*, vol. I, p. 366, nr. 258 și vol. II, p. 60, nr. 42.

²⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 80, nr. 55.

²⁵ Toate acestea aveau statut de braniște, căci Petru Aron porunca la 20 ianuarie 1456 ca monahii să-și apere hotarul acestor două sate, Pârtești și seliștea lui Dieniș, „cu apa și cu pădurea”, dându-le voie ca pe „cine s-ar afla că prinde pește sau taie pădurea în hotarul lor, fără voia lor, asupra aceluia să fie o gloabă de 12 grivne” (*ibidem*, vol II, p. 80, nr. 55).

plătească acestuia 10 ruble de argint²⁶. Aceste amenzi, plătite călugărilor sau domniei, se explică prin faptul că megieșii și slugile domnești nu cunoșteau astfel de locuri apărute și erau îndemnați, în virtutea unui vechi obicei, de a folosi hotarul Humorului pentru hrana lor, respectiv pentru a strânge veniturile cuvenite domniei. Deși Al. Gonța credea că această braniște mai cuprindea Muntele Mare²⁷ și Muntele Giumalău²⁸, ipoteza nu se verifică documentar. Astfel, Muntele Mare a dobândit statutul de braniște abia prin falsul întocmit spre sfârșitul domniei lui Petru Șchiopu²⁹, iar muntele Giumalău niciodată nu a fost stăpânit de humoreni³⁰.

Dat fiind faptul că mănăstirea lui Oană vornic era lipsită de vii, la 30 august 1459, puterea centrală dăruia soborului ei un obroc anual de 5 buți de vin³¹. Pentru posteritate însă, această danie este extrem de importantă deoarece dovedește că la începutul domniei lui Ștefan cel Mare mănăstirea avea o obște formată din cinci călugări³². Aserțiunea că urmașii domnului ar fi continuat această milă³³ nu este confirmată de izvoare.

Înzestrarea cu moșii a Humorului este reluată de către Iurie Șerbici, la 11 septembrie 1467. Astfel, acest boier, împreună cu mama sa, Fedca, și cu sora lui, Anușca, dăruiau lăcașului monahal „un loc ca să-și întemeieze prisacă și jumătate din acel câmp, anume la Zlătăroaia, dintre vadurile de sub Bohotin, mai sus de Nuorești, însă să fie acestei mănăstiri partea de jos”³⁴.

²⁶ *Ibidem*, vol. II, p. 80, nr. 55.

²⁷ Alexandru I. Gonța, *Domeniile feudale și privilegiile mănăstirilor moldovenești în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, în BOR, an LXXV (1957), nr. 5, p. 443-444.

²⁸ Bazându-se pe documentul datat la 26 octombrie 1491, publicat ca original de către Ioan Bogdan (I. Bogdan, *Doc. Ștefan*, vol. I, p. 487-490, nr. CCXLIII), Al. Gonța a confundat muntele Geamănului cu Giumalăul, afirmând că muntele Giumalău a fost confirmat Humorului la 26 octombrie 1491 (Al. Gonța, *op. cit.*, p. 444), odată cu Muntele Mare (Al. Gonța, *op. cit.*, p. 443-444). Totuși, documentul a fost dovedit ca fals, menținându-se inițial data de 26 octombrie 1491 (*DIR*, A, *veac XV*, vol. II (1476-1500), 1954, p. 319, nr. 4), pentru ca ulterior să fie datat la 27 octombrie 1491 (*DRH*, A, vol. III (1487-1504), 1980, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, N. Ciocan, p. 533-534, nr. I, fals). În realitate, acest fals se refera doar la hotarul dimprejurul mănăstirii, în care Muntele Mare este în hotar (*DRH*, A, vol. III, p. 533-534, nr. I, fals și *DIR*, A, *veac XV*, vol. II, p. 319, nr. 4).

²⁹ Vezi mai jos.

³⁰ Muntele Giumalău a fost moșie domnească până în timpul lui Bogdan al III-lea, când Luca Arbure portar de Suceava le-a cumpărat de la domn *DIR*, A, *veac XVI*, vol. III (1571-1590), 1951, p. 251-252, nr. 305; Teodor Balan, *Nuoi documente câmpulungene*, Cernăuți, Tipografia Mitropolitului Silvestru, 1929, p. 14, nr. 6 (în continuare: Balan, *Nuoi doc. câmpulungene*). Mai târziu, în 1584, nepoatele părcălabului Luca Arbore Mărica, fiica Măriței călugărița, cu soțul ei, Ion Solomon logofăt, și Parasca, fiica Odochiei, cu soțul ei, Grigorie Udrea, fost mare vătaf, înzestrează mănăstirea Moghileștilor cu hramul Arătarea Domnului cu Muntele Gemelău Balan, *Nuoi doc. câmpulungene*, p. 15, nr. 7; idem, *Documente bucovinene*, vol. II (1519-1662), p. 29-30, nr. 8 (în continuare: Balan, *Doc. bucovinene*, vol. II). Muntele Giumalău a fost organizat ca braniște mănăstirească probabil în timpul domniei lui Ieremia Moghilă Dimitrie Dan, *Mănăstirea Sucevița. Cu anexe de documente ale Suceviței și Schitului celui Mare. Cu ilustrațiuni*, București, 1923, p. 129-130, nr. 24 (în continuare: Dan, *M-re Sucevița*). Pentru înrudirea dintre Arburești și Moghilești, vezi Arcadie M. Bodale, *Semnificațiile actelor ctitoricești de pe Valea Suceviței*, în *AIIL*, anul XXXVII (2000), p. 47, nota 98.

³¹ *DRH*, A, vol. II, p. 123-124, nr. 86.

³² Se pare că numărul buților de vin dăruite unui sobor în acea vreme corespunde numărului de călugări. Acest lucru este dovedit de faptul că, la 6 ianuarie 1411, mănăstirea Adormirea Preacuratei Născătoare de Dumnezeu de la Bistrița primea de la Alexandru cel Bun satele Mitiucăuți și Brașăuți și un obroc anual de la curtea domnească de câte 10 buți de vin, 10 colade de grâu, nouă postavuri de Cehia, iar egumenului „un postav și jumătate de stofă cenușie” (*ibidem*, vol. I, p. 41-42, nr. 29). Până la secularizarea averilor mănăstirești din Bucovina, obștea monahală a Humorului s-a dublat, căci în anul 1782 mănăstirea avea un sobor de 11 monahi (Em. Grigorovitz, *op. cit.*, p. 114, sub voce *Humorul*).

³³ Balan, *M-re Humor*, p. 137.

³⁴ *DRH*, A, vol. II, p. 215-216, nr. 148.

Prima situație generală asupra domeniului mănăstirii Humor este dată de uricul emis la 23 aprilie 1475³⁵. Cu acest prilej, Ștefan cel Mare întărea obștii monahale amintite toate moșiile aflate în stăpânirea ei, „anume satele: Dvorniceani, sub Dumbrava Înaltă, și Stăuceani, și Glodeni, și, la obârșia Solonețului, satul anume Pârtești, și Curtea lui Dieniș, și, pe Jijia, satul anume Călugărenii și ...³⁶ și un munte, anume Ostra, și slatina la Ostra, care acest munte și cu slatina au fost de mult ale lor³⁷, și, sub Bohotin, o prisacă, anume Zlătăroaia, care această prisacă a dat-o sfintei mănăstiri Iurie Șerbescul și cu mama lui³⁸.

Considerăm că Teodor Balan a făcut o confuzie afirmând Ștefan cel Mare a dăruit Humorului satul Călugăreni din ținutul Botoșani, o prisacă în Covasna, la Bohotin, și muntele Ostra³⁹. Totodată, dat fiind faptul că „satul Călugărenii nu mai apare între moșiile mănăstirii” după 1475, același autor considera în mod eronat că „a fost vândut sau înstrăinat cu forța⁴⁰. De fapt, credem că satul Călugărenii⁴¹ a fost dăruit Humorului de către urmașii lui Oană vornic, care mai târziu l-au luat iar în seama lor. În ceea ce privește prisaca, probabil, autorul s-a bazat în afirmația făcută pe uricul din 28 martie 1586, unde se arată că pentru „prisaca ce este la Bohotin, în Covasna, pentru care mănăstirea avea drese de danie de la Bătrânul Ștefan voievod⁴². Considerăm că afirmația din uricul emis de cancelaria lui Petru Șchiopu trebuie înțeleasă în sensul că Ștefan cel Mare a întărit această prisacă și nu a dăruit-o. Că este așa o dovedește documentul din 11 septembrie 1467, când Iurie Șerbescul și mama lui, Fedca, au dăruit mănăstirii, o prisacă sub Bohotin, anume Zlătăroaia⁴³, danie confirmată de Ștefan cel Mare la 23 aprilie 1475⁴⁴. În plus, nici unul din actele următoare nu au confirmat Humorului decât prisaca dăruită de Iurie Șerbescul. În sfârșit, legat de opinia istoricului bucovinean referitoare la Ostra, trebuie remarcat faptul că din documentul original emis la 23 aprilie 1475, după numele satului Călugăreni, au fost șterse circa 10 litere, spațiu pe care s-ar părea că a fost însemnat „cu loc de moară/mori⁴⁵, iar după ele urmează fraza „un munte, anume Ostra, și slatina la Ostra, care acest munte și cu slatina au fost de mult ale lor”, care a fost scrisă cu altă cerneală, de altă mână și apoi răzuită⁴⁶. Toate aceste elemente dovedesc că uricul a fost falsificat în locul amintit pentru extinderea acestui domeniu mănăstiresc. Astfel, pentru a susține pretențiile humorenilor asupra muntelui Ostra, aflat în apropierea mănăstirii lor, falsificatorul a consemnat pe documentul dat la 23 aprilie 1475 că el „au fost de mult” al acestui sobor⁴⁷, fără a ține seama de faptul că în acea vreme acest munte avea alți stăpâni, și anume urmașii lui Coste Mădzănescul⁴⁸.

³⁵ Tot acum este menționat primul egumen al acestei fundații, kir popa Gherondie (*ibidem*, vol. II, p. 304, nr. 201).

³⁶ Șters <n.ed.> (*ibidem*, vol. II, p. 305, nr. 201, nota 3).

³⁷ Fraza „un munte, anume Ostra, și slatina la Ostra, care acest munte și cu slatina au fost de mult ale lor” a fost scrisă cu altă cerneală, de altă mână și apoi răzuită <n.ed.> (*ibidem*, vol. II, p. 305, nr. 201, nota 5).

³⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 304, nr. 201.

³⁹ Balan, *M-re Humor*, p. 136.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Ioan Bogdan consideră că satul „Călugărenii sunt cei din jud. Botoșani, pl. Târgu, cătun al comunei Mănăstireni, pe malul drept al Jijiei (I. Bogdan, *Doc. Ștefan*, vol. I, p. 205).

⁴² BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 55r, nr. 2.

⁴³ DRH, A, vol. II, p. 215-216, nr. 148.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 304, nr. 201.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 305, nr. 201, nota 4.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 305, nr. 201, nota 5.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Acest lucru este dovedit de uricul emis la 17 august 1488, Ștefan cel Mare cumpăra de la fiii lui Coste Mădzănescul satul „Știlbicanii, la Toplița Rece, pe Suha Mare, și Suha Mare de la gură până chiar la

În plus, lipsa blestemului din uricul dat la 23 aprilie 1475⁴⁹ dovedește că Humorul nu avea conflicte pentru stăpânirea moșiilor ce îi erau întărite de către Ștefan cel Mare. Or, dacă muntele Ostra ar fi fost dăruit de acest domn, având în vedere existența unui stăpân mai vechi, era normal ca stăpânirea mănăstirii asupra acestei ocini să fie apărută printr-un blestem. În realitate, prima mențiune originală a formulei „care [...] au fost de mult ale lor” este cea din uricul emis de Ștefan cel Tânăr în iulie 1520⁵⁰, ceea ce ne face să credem că răzuirea documentului și scrierea paragrafului de altă mână a fost făcută în timpul minoratului acestei domnii. Prin urmare, ipoteza lui Alexandru Gonța că în stăpânirea călugărilor de la Humor intra, în vremea lui Ștefan cel Mare, și muntele Ostra cu slatina „ce au fost demult ale lor”⁵¹, nu este întemeiată.

Se pare că, după 1475, urmașii lui Ioan vornic au luat iar pe seama lor satul Glodeni, lângă Stăuceni, „unde a fost Stan”, căci, la 26 noiembrie 1490, îl vând lui Ștefan cel Mare pentru 150 de zloți tătarești⁵². Cu acest prilej, domnul dă lui kir popa Gherondie și soborului de la Humor satul amintit în schimbul seliștii Poiana de la gura Humorului, pe care o dăruia mănăstirii Voroneț⁵³. De fapt, începând cu anul 1490, Humorul dobândește un statut de autonomie față de urmașii amintiți, devenind ctitorie domnească⁵⁴, ceea ce i-a asigurat trăinicia peste veacuri. În practică, acest statut s-a materializat prin faptul că urmașii direcți ai vornicului Oană nu au mai putut emite pretenții asupra administrării domeniului fostului lor lăcaș monahal.

Nu suntem de acord cu opinia că Humorul, fiind o ctitorie particulară, înzestrată cu sate doar de către Oană vornic și fiii săi, s-ar fi bucurat în timpul lui Ștefan cel Mare numai de venitul din cele șapte sate moștenite de la ctitorii ei și nu ar fi beneficiat de imunitățile acordate celorlalte mănăstiri din Moldova de predecesorii marelui domn⁵⁵. Acest lucru este infirmat chiar de mila lui Petru Aron din 20 ianuarie 1456, când mănăstirea Humor primea scutire de toate dările și jurisdicție absolută asupra a două sate de la obârșia Solonețului, anume seliștea lui Dieniș și satul Pârtești⁵⁶, care erau ridicate la statut de braniște mănăstirească. Totodată, credem că la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare soborul de la Humor stăpânea doar șase moșii: seliștea unde a fost Curtea lui Dieniș (adică „seliștea lui Dobrin, la Humor, unde este mănăstirea”), satele Pârtești, Dvorniceni, sub Dumbrava Înaltă⁵⁷, Stăucanii, Glodeni și prisaca Zlătăroaia de la Bohotin.

De asemenea, există și alte aprecieri eronate făcute asupra domeniului Humorului. Astfel, Al. Gonța credea că această ctitorie abia își putea asigura hrana călugărilor, căci nu era sprijinită de domnie, iar monahii se ocupau doar de slujbele bisericești, așa încât ea nu a jucat un rol important în istoria bisericii moldovenești în vremea lui Ștefan cel Mare⁵⁸. Dimpotrivă, socotind numărul însemnat de urice date acestei mănăstiri până în

obârșie, și cu toate poienile și muncelile care sunt lângă ea, și toate izvoarele, anume: Răroaia, și Ostra și Negrileasa și cu toate izvoarele câte cad în ele și cu poienile și cu fânațele” și le închina mănăstirii Voroneț (*ibidem*, vol. III, p. 74-75, nr. 40).

⁴⁹ *Ibidem*, vol. II, p. 304-305, nr. 201.

⁵⁰ *DIR*, A, veac XVI, vol. I, p. 165-166, nr. 149. Ea se mai întâlnește doar în documentele emise de Petru Rareș la 18 ianuarie 1536 (*ibidem*, p. 384, nr. 347) și de Ștefan Lăcustă la 30 noiembrie 1540 (*ibidem*, p. 401-402, nr. 364).

⁵¹ Al. Gonța, *op. cit.*, p. 443-444.

⁵² *DRH*, A, vol. III, p. 160-164, nr. 81 și 82.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Acum ea este numită de către domnie „mănăstirea noastră” (*ibidem*, p. 160, nr. 81 și p. 163, nr. 82).

⁵⁵ Al. Gonta, *op. cit.*, p. 444.

⁵⁶ *DRH*, A, vol. II, p. 80, nr. 55.

⁵⁷ „Dumbrava Înaltă este o regiune de păduri de stejar” (Costăchescu, *Doc. Ștefăniță*, p. 235).

⁵⁸ Al. Gonta, *op. cit.*, p. 444.

anul 1504, se dovedește că ea nu a fost neglijată de puterea centrală și că obținea mai multe venituri decât strictul necesar hranei celor cinci monahi pe care îi avea ca sobor. De fapt, tocmai această avere însemnată a făcut ca, până în anul 1490, familia vornicului Oană să-i administreze moșiile, folosindu-i ceea ce îi era de prisos. În același timp, sporirea numărului de urice precum și transformarea acestei mănăstiri într-un adevărat centru al falsurilor și al împresurărilor de moșii dovedesc faptul că humorenii nu au fost așa de inocenți precum s-a încercat a se dovedi.

Dacă în timpul lui Bogdan al III-lea, Humorul a primit de la domnie doar o prisacă pe Botna, la Cornești⁵⁹, averea acestei mănăstiri a sporit în mod semnificativ în vremea lui Ștefan cel Tânăr. Astfel, în iulie 1520, acest domn întărea mănăstirii „dreptele și propriile sate ale acestei sfinte mănăstiri, dania și cumpărătura bunicului domniei mele Ștefan voievod și a părintelui domniei mele Bogdan voievod, anume satele: Dvorniceni, sub Dumbrava Înaltă, și Stăuceni, și Glodeni, și, la obârșia Solonețului, satul anume Pântești și Curtea lui Dieniș și o prisacă pe Botna, la Cornești, și, sub Bohotin, altă prisacă, anume Zlătăroaia, și un munte, anume Ostra, și slatina la Ostra, care de demult a fost al lor acest munte și cu slatina” la care îi adăuga „un iezer, anume Orehovul, și două șomoldoace lângă dânsul, anume Beșilele și Ciulinețul⁶⁰, și gârla Orehovului, și toate iezercanele lor, care sunt lângă Orehov”, stabilindu-i hotarul⁶¹. În același timp, se constată că, prin acest act, călugării de la Humor au profitat de faptul că domnia nu a făcut o cercetare atentă asupra pretențiilor lor asupra muntelui Ostra și au obținut de la Ștefăniță vodă autentificarea unui fals parțial, prin preluarea mecanică a frazei îndoielnice din actul emis la 23 aprilie 1475⁶²: „și un munte, anume Ostra, și slatina la Ostra, care de demult a fost al lor acest munte și cu slatina”⁶³. Totodată, conștienți de lipsa lor de dreptate, pentru a scăpa de o posibilă judecată nefavorabilă privitoare la stăpânirea acestei moșii, monahii de la Humor reușesc să obțină înscrierea în uricul de întărire dat de nepotul lui Ștefan cel Mare a unui mare blestem pentru toți cei care „s-ar ispiți să clinească dania și întărirea noastră”⁶⁴, ceea ce dovedește că în vremea acestui domn mănăstirea lui Oană vornic avea pricină pentru stăpânirea acestui munte⁶⁵.

⁵⁹ Acest lucru este dovedit de uricul din iulie 1520, prin care Ștefan cel Tânăr întărea mănăstirii de la Humor „dreptele și propriile sate ale acestei sfinte mănăstiri, dania și cumpărătura bunicului domniei mele Ștefan voievod și a părintelui domniei mele Bogdan voievod, anume satele: Dvorniceni, sub Dumbrava Înaltă, și Stăuceni, și Glodeni, și, la obârșia Solonețului, satul anume Pântești și Curtea lui Dieniș și o prisacă pe Botna, la Cornești, și, sub Bohotin, altă prisacă, anume Zlătăroaia, și un munte, anume Ostra, și slatina la Ostra, care de demult a fost al lor acest munte și cu slatina” (*DIR*, A, *veac XVI*, vol. I, p. 165-166, nr. 149), or exceptând această „prisacă pe Botna, la Cornești”, toate celelalte moșii sunt amintite în documentul lui Ștefan cel Mare din 23 aprilie 1475 (*DRH*, A, vol. II, p. 304, nr. 201). Vezi și Balan, *M-reă Humor*, p. 136.

⁶⁰ Numele Ciulinețul se păstrează și astăzi (Costăchescu, *Doc. Ștefăniță*, p. 239).

⁶¹ *Ibidem*, p. 230-231, nr. 47; *DIR*, A, *veac XVI*, vol. I, p. 165-166, nr. 149. Teodor Balan afirmă în mod eronat că Ștefan cel Tânăr ar fi dăruit Humorului doar jumătate din iezerul Oreahov, cealaltă jumătate fiind dată Moldoviței (Balan, *M-reă Humor*, p. 136).

⁶² *DRH*, A, vol. II, p. 304, nr. 201, nota 5.

⁶³ *DIR*, A, *veac XVI*, vol. I, p. 165-166, nr. 149.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Acest lucru este dovedit și de faptul că în acest document se fixează hotarul „muntelui anume Ostra și al slatinei să fie din toate părțile, până unde cade în apă” (*ibidem*) asemeni celeilalte noi moșii intrate în stăpânirea sa: iezerul Oreahovul, al cărui hotar era fixat „de la țărmul Prutețului, unde se desparte drumul la Grindul Lung, în dreptul Piscului Covurluiului și de acolo în jos pe malul Prutului, în dreptul Sahnei și iar de acolo drept la gârla Topileana, unde trece peste Troian, unde și mai sus este scris, și <de> acolo tot Troianul, până la Vadul Trifeștilor și iarăși de acolo, în sus pe țărm, până la capătul grindului, la țărmul Prutețului, unde se începe hotarul dintâi” (*ibidem*). Dacă humorenii n-ar fi intrat în stăpânirea lui, nu era necesară stabilirea

Din păcate, cândva, în timpul domniei lui Ștefan cel Tânăr sau la începutul domniei lui Petru Rareș, biserica mănăstirii Humor s-a ruinat. Tradiția spune că acest lăcaș ar fi fost dărâmat de țărani⁶⁶, însă cauzele reale ale prăbușirii nu se cunosc. Se presupune că a fost distrusă din pricina unor inundații, a unui incendiu sau a unui cutremur puternic⁶⁷, dat fiind faptul că zidurile nu erau suficient de groase și mortarul era slab pentru înălțimea și deschiderea prea mari a bolților⁶⁸.

Chiar dacă mănăstirea avea suficiente moșii ce asigurau bunăstarea soborului și permiteau întreținerea lăcașului monahal, veniturile călugărilor nu erau suficient de mari pentru refacerea acestuia⁶⁹. Din acest motiv, dar mai ales pentru că soția sa, Anastasia, trecuse la cele veșnice⁷⁰, logofătul Toader Bubuiog se învoiește să rezidească biserica, pe care o săvârșește în anul 1530⁷¹. După reconstruirea mănăstirii, în calitate sa de mare ctitor, marele logofăt a putut aduce și înhuma la Humor corpul fostei sale soții. În dorința sa de a-și împlini obligațiile ctitoricești, dar mai ales pentru a face pomenire soției sale, Toader logofăt și-a înzestrat noul lăcaș monahal cu prisaca sa de le Bohotin, de cealaltă parte a Prutului. Acest lucru reiese din actul emis la 24 martie 1531, prin care Petru Rareș întărea mănăstirii Humor „o prisacă la Bohotin, pe ceia parte a Prutului, la Uliță, la capătul de jos a Uiței, unde au fost stupii credinciosului nostru pan Toader logofăt”⁷².

Cu siguranță, la această dată, soborul de la Humor era lipsit de robi, iar vecinii săi nu mai erau scutiți de dările cuvenite domnului. Totuși, această situație a fost schimbată parțial prin cea dintâi danie făcută de un domn al Țării Românești față de un lăcaș monahal din Moldova. Astfel, date fiind relațiile de prietenie dintre Vlad Vintilă de la Slatina și Petru Rareș⁷³, este foarte posibil ca logofătul Toader Bubuiog să fi îndeplinit misiunea unei solii la domnul Țării Românești. Ca semn al prețuirii sale față de unul dintre cei mai de seamă boieri ai Moldovei, dar și ca act de milostenie față de un lăcaș aflat la nevoie, cândva, între septembrie 1532 și 10 iunie 1535, domnul Vlad vodă, „feciorul preabunului Radu voievod”⁷⁴ [...] bine au voit măriia sa, cu a sa voință, cu inimă curată și luminată ca să proslăvească pre Dumnedzău, cea ce l-au proslăvit și pre părintele mării sale, celea ce-au răpăosat în scaonul mării sale, carele cu slavă au înălțat și au înfrumusețat sfintele biserici și mănăstirile pentru al său suflet, bine tocmind cătră Dumnedzău, pentru aceia măriia sa, urmând împăraților și domnilor celor ce-au fost mai înainté, cari au dat alé salé și toaté binelé au tocmit s-au făcut plăcuți Domnului Dumnedzău. Deci au socotit măriia sa și din cât i-au fost cu putința și prilejul

întinderii acestei moșii, ci se putea menționa formula stereotipă a hotarului vechi. Probabil, călugării au înșelat bunăvoința domnului pretextând că mănăstirea lor are pricină de hotar în stăpânirea muntelui Ostra cu mănăstirea Voroneț, stăpâna de drept a moșiei ce se găsea în apropierea celor două lăcașe monahale.

⁶⁶ „S-a început și s-a zidit acest hram cu dania și osteneala robului lui Dumnezeu, jupan Teodor, marele logofăt, și a soției sale Anastasia, în anul 7038 <1530>, luna august 15” (Costăchescu, *Doc. Ștefăniță*, p. 65, nota 5).

⁶⁷ Balan, *M-reă Humor*, p. 135; Balan, Volosciuc, *M-reă Humorului*, p. 511.

⁶⁸ Balan, Volosciuc, *M-reă Humorului*, p. 511.

⁶⁹ Acest lucru pare a fi dovedit și de faptul că până în anul 1517 biserica veche a mănăstirii Humor nu a avut ziduri de apărare (*ibidem*).

⁷⁰ Soția panului Bubuiog logofăt a murit înainte de terminarea noii biserici a mănăstirii Humor: „această groapă a înfrumusețat-o pan Teodor, marele logofăt, cneaghinei sale, Nastasia, care s-a mutat cătră vecinicul locaș, în anul 7035 <1527>, luna septembrie 29” (Costăchescu, *Doc. Ștefăniță*, p. 65, nota 5).

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *DIR*, A, *veac XVI*, vol. I, p. 334-335, nr. 301.

⁷³ Petru Demetru Popescu, *Basarabii*, Chișinău, Editura Universitat, 1992, p. 176.

⁷⁴ Vlad Vintilă de la Slatina era fiul lui Radu cel Mare (*ibidem*, p. 175).

ce i-au dat Dumnedzău și au adaos acestei sfinte și dumnedzăiești mănăstiri ce să chiamă Humorul [...], măriia sa au dat și au adaos sfintei mănăstiri un rob țigan, anume Radin și cu țiganka lui, Silca, și cu 6 feciori, ca să-i fie sfintei mănăstiri întăritură. Și să fie de poslușania călugărilor celor mai cinstiți preoți pentru a lor odihnă, iar mării salé și părinților mării salé să le fie vecinică pomenire. Pentru aceia, măriia sa au dat ca să fie acei țigani ce s-au dzis mai sus sfintei mănăstiri moșie, robi vecinici, și de nimé nestrămutați în veci, după cum și pre părinții, cinstiții și temători de Dumnedzău cari petrec în sfânta mănăstire ce s-au dzis mai sus, în rugă cu numelé lui Dumnedzău, celuia ce-au făcut ceriul și pământul, și pentru rugăciunea maicii lui Dumnedzău să primască și să mulțămască și pre măriia sa cu osârdie să-l blagoslovească. Și pre Domnul Dumnedzău pentru păcatele mării salé să roage la sfintele dumndzăiești taine. Pentru care și blăstăm au pus măriia sa asupra acelora ce ar străca această danie și miluire a mării salé, ca să fie neiertăți în veci. Iar asupra acelora ce vor întări această danie și miluire a mării salé, scrie har și milă de la sfântul Dumnedzău”⁷⁵.

Credem că, până în anul 1536, domeniul mănăstirii Humor a rămas aproape neschimbat din vremea lui Ștefan cel Tânăr. Astfel, la 18 ianuarie 1536⁷⁶, Petru Rareș confirma întocmai uricul nepotului său din iulie 1520, cuprinzând „dreptele și propriile sate ale acestei sfinte mănăstiri, dania și cumpărături ale părintelui domniei mele Ștefan voievod și ale fratelui domniei mele Bogdan voievod, și nepotului domniei mele, Ștefan voievod, anume satele: Dvorniceni, sub Dumbrava Înaltă, și Stăvceni, și Glodeni, și, la obârșia Solonțului, satul anume Pârtești și Curtea lui Dieniș și o prisacă pe Botna, în Cornești, și, sub Bohotin, altă prisacă, anume Zlătăroaia, și un munte, anume Ostra, și slatina la Ostra, care de demult a fost al lor acest munte și cu slatina” precum și „un iezer, anume Orehovul, și două șomoldoace lângă el, anume Beșilele și Ciulinețul, și gârla Orehovului, anume Topileana și cu toate iezeranele lor, ce sunt lângă Orehov”⁷⁷. Totodată, întărea hotarul lui Ștefăniță vodă pentru muntele Ostra și cel al iezerului Oreahov⁷⁸ și punea mare blestem asupra celor care ar îndrăzni „să clinească dania și întărirea noastră”⁷⁹. Trebuie remarcat faptul că uricul din 1536 a fost ultimul act de întărire în care au fost cuprinse toate moșiile mănăstirii Humor.

Lipsa din acest uric a prisăcii de „la Bohotin, pe ceia parte a Prutului, la Uliță, la capătul de jos a Uiței, unde au fost stupii credinciosului nostru pan Toader logofăt”, ce era întărită mănăstirii în anul 1531⁸⁰, ne face să credem că aceasta era administrată de către familia marelui ctitor, Toader Bubuiog.

Totuși, potrivit dreptului de ctitorire bizantin, înnoitorul mănăstirii Humor trebuia să-și înzestreze lăcașul cu moșii. Din acest motiv, „la moartea sa”⁸¹, logofătul Bubuiog dăruia mănăstirii sale de la Humor 10 moșii, 3 jumătăți de sate și o bucată din satul Rușii, adică „toate ocinele câte le-au avut danie și de cumpărătură, câte li-au avut el într-al nostru pământ al Moldovii”. Prin urmare, înainte de 1539, soborul acestui lăcaș a

⁷⁵ BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 88v-89r, nr. 1.

⁷⁶ *DIR*, A, *veac XVI*, vol. I, p. 384, nr. 347.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 334-335, nr. 301.

⁸¹ „Această piatră a înfrumusețat-o însuși sie și în timpul vieții sale, jupan Teodor, marele logofăt, să-i fie la groapa sa, în zilele domnului Petru voievod, unde el însuși și-a pregătit groapa și s-a mutat în vecinicul locaș, în anul 7047 <1539>, ianuarie 1” (Costăchescu, *Doc. Ștefăniță*, p. 65, nota 5). Pentru data morții vezi și Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 330, sub voce.

primit: „satul anumi Corceștii, pe Cozancea, unde i-au fost curtea lui⁸², și satul anume Feredienii, pe Sâtna și cu mori în Sâtna⁸³, și jumătate de sat Avrămenii, pe pâraul Vâlhovăț, și jumătate de sat de Dârzca, și satul pe Bâc, între Drăganul și între Purcelul, anume Boboiojii și cu mori în Bâcu, și jumătate de sat de pricutoc Fetia Gotca, de la Rusi, în Cobilea, partea de jos, și pe din jos de acie, una bucată de sat de acieș Rusi, anume cutul de către biserică, și satul Davidova, în gura Bâcului, pe malul Nistrului, și cu toate iezărașe, și satul Boboiujii la Bileoa⁸⁴, și alt satu Boboiujii, pe din jos de Troian, unde să numește Fântâna cea Marea⁸⁵, și satul Brănești, pe Sitna⁸⁶, și satul Strahotin, pe Jijia, în ținutul Hârlăului⁸⁷, precum și „două seliște, una la Răut, mai gios de vadul cel de piatră, în gura pâraului Iligaciului, la bruda Fântâna cea Rece, iar altă seliște pe pâraul Iligaciul, la Puțul Tătărăsc, mai sus de Hrin”⁸⁸.

Chiar dacă aparent domeniul mănăstirii Humor s-a dublat, în realitate el s-a mărit doar cu trei moșii. Acest lucru este dovedit de uricul emis la 30 noiembrie 1540⁸⁹, când Ștefan Lăcustă întărea Humorului aceleași moșii ce se regăsesc și în uricul din iulie 1520, în care se mai menționau doar o parte din daniile lui Toader logofăt: Corceștii pe Cozancea, Feredeieni pe Sitna și satul Brănești, pe Sitna⁹⁰. Această situație ne face să

⁸² Această ocină era cumpărată de Toader Bubuiog de la fiicele Marușcăi, nepoatele lui Sima Corcea (DIR, A, veac XVI, vol. I, p. 401, nr. 364).

⁸³ Toader Bubuiog a cumpărat această moșie de la Marica, fiica Vasutcăi, nepoata lui Petre spătar (ibidem). Nicolae Stoicescu presupune că acest Petru spătar era frate cu Oană vornic (Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 283, sub voce). Cert este că, la 12 mai 1480, mitropolitul Gheorghe cumpăra de la Stanciul, fiul lui Petru spătar, o moară în Feredeieni (DRH, A, vol. II, p. 343, nr. 225). Ipoteza că la 22 aprilie 1518 [Marcel-Dumitru Ciucă, Silvia Vătafu-Găitan, *Colecția Achiziții Noi. Indice cronologic nr. 25*, vol. I (Sf. sec. XIII-1685), București, Arhivele Naționale ale României, 2002, p. 8, nr. 102, în continuare: Ciucă, Vătafu-Găitan, *Colecția Achiziții Noi*], la 1 iulie 1519 (ibidem, p. 8, nr. 103) și la 6 martie 1528 (ibidem, p. 9, nr. 116) satul Feredeieni ar fi fost întărit mănăstirii Humor nu se verifică, deoarece prin aceste urice Ștefan cel Tânăr (DIR, A, veac XVI, vol. I, p. 125-126, nr. 119) și Petru Rareș confirmau această moșie lui Toader Bubuiog pârcaș de Roman. În plus, în uricul lui Alexandru Lăpușneanu se arată că Feredeienii au fost dăruiti mănăstirii Humor la moartea lui Toader Bubuiog (ibidem, p. 40-41, nr. 41).

⁸⁴ Bileoa este lacul Belevu, de pe Prut, între Galați și Ismail?

⁸⁵ Ibidem, veac XVI, vol. II, p. 40-41, nr. 41. În 1420, Fântâna cea Mare era în hotarul moșiilor de pe Băcovăț ale lui Oano vornic (DRH, A, vol. I, p. 67-68, nr. 47).

⁸⁶ Satul Brăneștii, „amândouă cuturile și moară pe Sitna” fusese cumpărat, la 7 martie 1528, pentru 550 de zloți tătarăști de Petru Rareș de la „Teața, fata lui Leul (Albul) Farcovici și de la nepoata ei, Sofiica, fata lui Ivan Șterbăli” (DIR, A, veac XVI, vol. I, p. 253-254, nr. 225 și p. 401-402, nr. 364; Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I (1507-1653), Cernăuți, 1933, p. 57-58, nr. 21; p. 59-60, nr. 2, BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 64v-65, nr. 4). Tot acum, domnul cumpăra de la Mihno și Alexandru și de la surorile lui Alexandru, anume Ilca și Fieca, „seliștea la Terebne, anume «La Peri», ce să cheamă Purceleni” („seliștea pe pâraul Terebneh, anume «La Gruși», zis și Purceleni”) pentru 140 de zloți tătarăști (DIR, A, veac XVI, vol. I, p. 253-254, nr. 225). După această cumpărătură, Petru Rareș dăruia, la 7 martie 1528, satul Brănești și seliștea Purceleni lui Toader logofăt (DIR, A, veac XVI, vol. I, p. 253-254, nr. 225; Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 59-60, nr. 2). În uricul lui Ștefan Lăcustă din 30 noiembrie 1540 se arată că Toader logofăt a dăruit Humorului „satul Brănești, pe Sitna, amândouă cuturile, și cu moară în Sitna, care sat l-a avut <Toader logofăt – n.n.> de danie de la Petru voievod” (DIR, A, veac XVI, vol. I, p. 401, nr. 364). Demn de remarcat este faptul că „drumul Ștefăneștilor, cel săpat bătrân, ce să chiamă drumul lui Bubuiog” este amintit ca semn de hotar în hotarnica Feredeienilor și a Brăneștilor din 20 mai 1665 (BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 117v-118r, nr. 4; o altă copie a acestui document se găsește și în ibidem, f. 111v-112r, nr. 4).

⁸⁷ La 15 iunie 1661, humorenii arătau că seliștea Strahotinul „au fost dat sfintei mănăstiri fericitul ctitor, răposatul Bubuiog logofăt” (BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 49r, nr. 6). Apoi, în uricul din 20 noiembrie 1609, Constantin Moghilă arăta că humorenii au „dreptele și propriile lor privilegii [...] de la Petru voievod cel Bătrân” (DIR, A, veac XVII, vol. II, p. 265-266, nr. 346).

⁸⁸ Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 57-58, nr. 21 și BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 64v-65, nr. 4.

⁸⁹ DIR, A, veac XVI, vol. I, p. 401-402, nr. 364.

⁹⁰ Ibidem. Faptul că Ștefan Lăcustă arăta la 30 noiembrie 1540 că „au venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri moldovenești [...] al nostru cinstit și credincios boieriu, dumnealui logofătul Toader,

credem că moșiile Boboiojii, pe Bâc; Davidova pe malul Nistrului, în gura Bâcului; Boboiojii la Bileoa; „Boboiojii, pe din jos de Troian, unde să numește Fântâna cea Marea”; Strahotinul, pe Jijia; cele două seliști de pe Iligaciul, jumătățile din satele Avrămenii, Dârzca și Rusi, precum și cutul de către biserică din același sat Rusi, n-au mai intrat în stăpânirea humorenilor, ele rămânând în administrarea fiicelor lui Toader Bubuiog: Odochia și Neacșa⁹¹.

din a sa bunăvoie [...] și au dat dreptele ocini și cumpărături” trebuie înțeles că această danie a avut loc spre sfârșitul anului 1538, înainte de moartea logofătului Toader la 1 ianuarie 1539 (Costăchescu, *Doc. Ștefăniță*, p. 65-66, nota 5), iar uricul domnesc nu face altceva decât să confirme mila ctitorului răposat.

⁹¹ Chiar dacă s-a menționat documentar că, „la moartea sa”, logofătul Toader Bubuiog a dăruit ctitoriei sale „toate ocineli câte le-au avut danie și de cumpăratură, câte li-au avut el într-al nostru pământ al Moldovii” (*DIR, A, veac XVI*, vol. II, p. 40-41, nr. 41), unele moșii ale acestui boier au rămas fiicelor sale: Odochia, călugărită sub numele de Dionisia (soția stolnicului Dumitru Huhulea și mama pretendentului Lupu păhărnicele, a lui Petrea, a Sorei și a Agahiei) și Neacșa (cneaghina lui Sturza hatman). Este vorba de moșiile Popeștii, la obârșia Vasluiului cu mănăstirea Trestiana (*ibidem*, p. 149, nr. 141) sau Botoșenița pe Horaiț (Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 97, nr. 38). O astfel de moșie este și „seliștea pe pârâul Terebneh, anume «La Gruși», zis și Purceleni” (*DIR, A, veac XVI*, vol. I, p. 253-254, nr. 225), pentru care nu există nici o mărturie că ar fi intrat în stăpânirea mănăstirii Humor. Totodată, dată fiind lipsa uricului de danie sau a vreunei alte însemnări ulterioare care să ateste stăpânirea humorenilor asupra satului Tociani, credem că și această moșie a rămas urmașilor ctitorului Toader Bubuiog. De fapt, Tocianii au fost cumpărați în anul 1519 de la nepoatele lui Limbă Dulce de către Toader Bubuiog, părcălab de Cetatea Nouă (*DIR, A, veac XVI*, vol. I, p. 150, nr. 136). Menționarea satului Tociani, pe Prut, la Fălciu într-un document din veacul XVIII că ar fi aparținut odată mănăstirii Humor (Balan, *M-rea Humor*, p. 137) poate fi rezultatul unei cereri neîntemeiate a monahilor de a primi această moșie, doar pentru că a fost al ziditorului mănăstirii.

Luarea acestor moșii de către urmașii logofătului Bubuiog este dovedită de faptul că, între anii 1554 și 1555, Alexandru Lăpușneanu întorcea Humorului „a lor dreptele ocini, ce au dat și au lăsat boiarinul Toader Bubuiog logofăt la moartea sa sfinteii noastre mănăstiri Humorului, care ial au înnoit-o, și au zidit și au înfrumusețat și au întărit-o și au dat toate ocineli câte le-au avut danie și de cumpăratură, câte li-au avut ial într-al nostru pământ al Moldovii”, anume: Corceștii, Feredienii, Boboiojii pe Bâc, Davidova, Strahotinul, Boboiojii la Bileoa, Brănești „și alt satu Boboiojii, pe din jos de Troian, unde să numește Fântâna cea Marea <s.n.>”, cele două seliști de pe Iligaciul câte o jumătate din Avrămenii, Dârzca și Rusi (pricutoc Fetia Gotca), precum și cutul de către biserică din același sat, Rusi, (*DIR, A, veac XVI*, vol. II, p. 40-41, nr. 41). De asemenea, stăpânirea călugărilor asupra acestei din urmă moșii, „Boboiojii, pe din jos de Troian, unde să numește Fântâna cea Marea” dar și cea asupra satului Brănești, dăruite de Toader Bubuiog, era contestată. Astfel, în aprilie 1555, Alexandru Lăpușneanu întărea Humorului „un loc pe Cahov, mai gios de Troian, de la Fântâna Mare, care acmu să chiamă Bubuiugii <s.n.>”, „așijderea și un sat ci iaste pe Sitna, anume Brăneștii, amândouă cuturile și moari pe Sitna, ce le-au cumpărat Petru voievod de la Teața [...]” (Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 57-58, nr. 21 și BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 64v-65, nr. 4). Faptul că nu sunt amintite actele de danie asupra acestor ocini dovedește că mănăstirea nu le avea, ele fiind păstrate doar de către stăpânii de *facto* ai moșiilor. Or, nimeni nu putea avea cărțile celor două sate și nu putea lua venitul lor în afara urmașilor logofătului Bubuiog. Cu siguranță, celelalte moșii ale fostului logofăt date Humorului „cu limbă de moarte” nu puteau fi stăpânite decât de urmașii acestui boier.

Apoi, în Evul Mediu românesc era obiceiul ca urmașii ctitorilor să ceară și să obțină moșiile părintești ce fuseseră închinat de strămoși la mănăstiri. Din acest motiv, în numeroase acte de danie, înzestrătorii bisericii puneau mare blestem asupra urmașilor: „Iar altul nimene din oamenii noștri sau din rude socrilor mei să nu se amestece a strica dania noastră; iar carele dintre rudele socrului meu ar scorni pâră să fie trecelet și procleat și neom cu Iuda și odihna lui să fie Aria <s.n.>” (*DRH, A*, vol. XVIII, p. 263, nr. 188) sau „cine va strica tocmala mea, de cumu-i scris, care din fiii miei, oare din rodul meu, oare cine va hi, acela om să fie tricleat și procleat de trei sute și optsprezece Părinți și anathema, și maranatha, amin” (*DRH, A*, vol. XVIII, p. 289-290, nr. 220). Semnificativ în acest sens este și zăpisul din 6 martie 1639, prin care „Gavrea, fratele Dochiei, fâmeei lui Trifan, și feciorul lui Trifan, anume, și Zahariia, ginere-său, mărturisim noi, cu această scrisoare a noastră, cum au avut tată-nostru, Trifan, o vie la Scorțești și la moartea sa o au dat s(f)i[t]nței mănăstiri, schitului părintelui Parthenie, unde iaste hramul S(vea)tâi Ioan B(o)goslov. După acéia, noi n-am credzut, ce i-am sorocit la părcălabăi, anume, la Pătrașco ce au fost postelnic și părcălab la Putna, și ne-am întrebat, iar cu călugării. Au venit Ghervașie de Cucuiați, ce au fost văr primare lui Trifan, și Marcul de Clipsești, și Gheorghii Dragoman tij și alți oameni buni, de au mărturișit cum au dat Trifan acea vie acei sfente mănăstiri, să-l scrie la poménic și l-au scris și cu învățătura d(u)hovnicului său, popei, a lui Andreiu. Deci, Pătrașco ce

În a doua domnie a lui Petru Rareș, domeniul Humorului este în regres. Astfel, mănăstirea logofătului Bubuiog a pierdut jumătate din braniștea de la Prut, căci, la 25 februarie 1543, domnul dăruia mănăstirii Moldovița „satul Sălăești (Săliștii)”⁹² cu jumătate din iezărul Oreahovului, și jumătate de sat din Bălăceni, pe care să le stăpânească în veci mănăstirea, nestrămutat⁹³, stăpânire confirmată prin uricele din 7 mai 1546⁹⁴, 25 mai 1546⁹⁵ și din 27 mai 1546⁹⁶, când se întărea această dublă stăpânire a Oreahovului.

Dacă, sub aspectul mărimii, în vremea lui Iliaș și a lui Ștefan Rareș situația „ocolului” lăcașului de la Humor a rămas cea de la sfârșitul domniei părintelui lor, averea soborului a cunoscut pierderi însemnate prin impunerea mănăstirii la bir de către Iliaș Turcitolu⁹⁷. Chiar dacă a fost o măsură temporară, ea a rămas în amintirea contemporanilor pentru cuantumul ei extrem de mare⁹⁸.

În schimb, întinderea domeniului mănăstirii Humor cunoaște o instabilitate accentuată în timpul domniei lui Alexandru Lăpușneanu. Astfel, în urma unei posibile jalbe a călugărilor de la acest lăcaș, fiul nelegitim al lui Bogdan al III-lea face o demonstrație de autoritate față de urmașii lui Toader Bubuiog ostili domniei. Prin urmare, cândva, între anii 1554 și 1555, noul domn întărea Humorului toate „a lor drepte ocini, ce au dat și au lăsat boiarinul Toader Bubuiog logofăt la moartea sa sfinteii noastre mănăstiri Humorului, care el au înnoit-o, și au zidit și au înfrumusețat și au întărit-o și au dat toate ocineli câte le-au avut danie și de cumpărătură, câte li-au avut el într-al nostru pământ al Moldovii, satul anumi Corceștii, pe Cozancea, unde i-au fost curtea lui, și satul, anume Feredienii, pe Sâtna și cu mori în Sâtna, și jumătate de sat Avrămenii, pe pâraul

au fost postelnic, carele mai sus scrie, și pârcaș de Putna, după mărturia acestor oameni, ne-au giudecat să mergem să căutăm la poménic, de va hi scris, să-i lăsăm în pace pre călugări. Deci, am mersu noi și cu popa Huiup de Muncel și Ioniță vătămă tij. Căutat-am și i-am aflat scriș(i) la poménic, Trifan și Dochiia, fâmăia lui, și feciorii lui. Dé aciia, am socotit și am lăsat să hie deplin cuvântul părinților noștri; n-am vrut să stricăm pomana părinților noștri despre acea sfântă mănăstire, căci am aflat și zapisul părinților noștri, făcut de dâșii <s.n.>” (DRH, A, vol. XXV, p. 56-57, nr. 50).

⁹² Arh. St. Suceava, Fond personal Teodor Balan; Teodor Balan, *Documentele mănăstirilor din Bucovina*, Ms., pachet II/4, vol. III, p. 25-26, nr. 1 (în continuare: Arh. St. Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*).

⁹³ *DIR*, A, *veac XVI*, vol. I, p. 407, nr. 372; o mențione în Costăchescu, *Doc. Ștefăniță*, p. 239, nota 8.

⁹⁴ La această dată, Petru Rareș întărea mănăstirii Humor doar „jumătate de iezăr Orehovul, și două șamâldoace, aproape de acel iezăr, anume Beșilele și Ciulinii, și Gârla Orehovului, anume Topileana și cu toate iezărcanele ce sunt aproape de Orehov. Cu toate acestea, să le fie în două cu moldovicienii, ca și iazărul Oreahovul” (*DIR*, A, *veac XVI*, vol. I, p. 491, nr. 444). O mențione în Costăchescu, *Doc. Ștefăniță*, p. 239, nota 5 și p. 240, nota 1.

⁹⁵ Acum, Petru Rareș dăruia nou ziditei mănăstiri Moldovița satul Sălăești (Săliștii) [„În *DIR*, A, *veac XVI*, vol. I, p. 519, nr. 467 scris greșit: «Seliște» în loc de «Sălăiești»” notă T. Bălan (Arh. St. Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, Ms., pachet II/4, vol. III, p. 25, nr. 5], cu jumătate din iezărul Oreahovului, iezerul Covur și jumătate de sat din Bălăceni și o moară mai jos de morile din Baia (Arh. St. Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, Ms., pachet II/4, vol. III, p. 25, nr. 5; *DIR*, A, *veac XVI*, vol. I, p. 519, nr. 467). O mențione în Costăchescu, *Doc. Ștefăniță*, p. 239-240.

⁹⁶ BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 71v-72, nr. 4.

⁹⁷ Este posibil ca această măsură să fi fost determinată de sporirea tributului. Astfel, între 1541 și 1551, haraciul Moldovei a crescut de la 12.000 la 16.000-17.000 de galbeni (M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV-XIX*, în *SMIM*, vol. II, 1957, p. 10).

⁹⁸ Astfel, „în anul 7059 <1551> a venit o zi rea și am dat darea toate mănăstirile câte 100 de zloți ungurești sau alte mănăstiri câte 40 de zloți, în zilele lui Iliaș voievod, fiul lui Petru voievod, luna aprilie, după chiropasha” (I. Caproșu și E. Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, vol. I (1429-1750), Un corpus editat de ~, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007, p. 66-67; BAR, Ms. sl. Nr. 535 <Triod>, f. 235v, apud BAR-București, P.P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor slave (3001-600)*, vol. II, f. 1056). „*Chiropascha, când paștile cad la 25 martie*” <n. P.P. Panaitescu> (BAR-București, P.P. Panaitescu, *op. cit.*, vol. II, f. 1056).

Vâlhovăț, și jumătate de sat de Dârzca, și satul pe Bâc, între Drăganul și între Purcelul, anume Boboiujii și cu mori în Bâcu, și jumătate de sat de pricutoc Fetia Gotca, de la Rusi, în Cobilea, partea de jos, și pe din jos de acie, una bucată de sat de acieș Rusi, anume cutul de către biserică, și satul Davidova, în gura Bâcului, pe malul Nistrului, și cu toate ieșărașe, și satul Boboiujii la Bileoa, și alt satu Boboiujii, pe din jos de Troian, unde să numește Fântâna cea Marea⁹⁹, satul Strahotinul, pe Jijia, satul Brănești, pe Sitna, dar și cele două seliști de pe Iligaciul, scoțându-le definitiv din administrarea rudelor lui Lupu păharnicel¹⁰⁰. Cu acest prilej, Alexandru Lăpușneanu dăruia humorenilor și „un munte, ce să cheamă Măgura, cu toate poienile și cu izvoarele ce sunt împregiurul acelu munte, care munte ce s-au scris mai sus au fost dreaptă domnească moșie”¹⁰¹. De asemenea, tot la această dată, soborul primea de la Magdalina, fata lui Ioan, nepoata Marușcăi, fata lui Balc Baișescul, a patra parte din satul Baișești și dădea în schimb „două seliște, una la Răut, mai gios de vadul cel de piatră, în gura pârauului Iligaciului, la bruda Fântâna cea Rece, iar altă seliște pe pârauul Iligaciul, la Puțul Tătărăsc, mai sus de Hrin” pe care mănăstirea le avea danie de la Toader logofăt¹⁰². Este posibil ca măsura domnului, de a scoate moșiile ce au fost lăsate Humorului cu limbă de moarte de către logofătul Bubuiog din domeniul ficelor sale, să fi contribuit la radicalizarea adversității dintre cele două tabere și a determinat, în cele din urmă, încercarea lui Lupu păharnicel de a lua tronul.

Averea mănăstirii a sporit și mai mult la 9 aprilie 1555, când Dan portar de Suceava și jupâneasa sa, Tudosiia, dăruiau călugărilor „un sat în ținutul Cărligăturii, anume Drăgușeștii pe Bahlui, caré sat acum să chiamă Mihăileștii”, patru sălașe de țigani, precum și cumpărăturile din satul Baișești, pe Moldova, respectiv: „un loc de trei casă” și a patra parte din jumătatea de jos a acestui sat¹⁰³. Prin urmare, la 17 decembrie 1556, pentru aceste moșii, dar și pentru odoarele dăruite Humorului, egumenul și întregul sobor de la această mănăstire jurau că vor face veșnică pomenire hatmanului Dan și familiei sale¹⁰⁴.

S-a bănuț că daniile făcute de către Dan hatman mănăstirii Humorului au fost determinate de „pericolul de moarte” în care s-ar fi găsit acest dregător ca urmare a eșuării complotului împotriva lui Alexandru Lăpușneanu, astfel încât documentul din 1556 ar ilustra teama acestuia față de urgia domnească¹⁰⁵. De fapt, așa cum remarcă regretatul Gheorghe Pungă, prima danie a hatmanului a fost făcută la 9 aprilie 1555¹⁰⁶,

⁹⁹ DIR, A, veac XVI, vol. II, p. 40-41, nr. 41.

¹⁰⁰ Acest lucru este dovedit și de faptul că, în aprilie 1555, Alexandru Lăpușneanu întărea Humorului „un loc pe Cahov, mai gios de Troian, de la Fântâna Mare, care acmu să chiamă Bubuiugii” „și un sat ci iaste pe Sitna, anume Brăneștii, amândouă cuturile și moară pe Sitna” (Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I p. 57-58, nr. 21 și BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 64v-65, nr. 4), ceea ce este un semn că stăpânirea monahilor de la Humor era contestată. Or, doar urmașii logofătului Bubuiog mai erau îndreptățiți să ceară aceste moșii.

¹⁰¹ Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 57-58, nr. 21 și BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 64v-65, nr. 4.

¹⁰² Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 57-58, nr. 21 și BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 64v-65, nr. 4.

¹⁰³ Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 51-53, nr. 20 și BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 9v-10v, nr. 2; vezi și ASB, Colecția Manuscrise, Ms. nr. 628, <Condica Asachi I sau> Colecție de documente a moșiilor monastirești cu date din anul 6968 a zidirei (1460) până la 7245 (1735), aflate și depuse în Arhiva Statului de postelnicul Gheorghii Asachi, întâiul arhivist <al> Statului, Iași, 1845, f. 311v, fără nr. (în continuare: ASB, Col. Mss., Ms. nr. 628, <Condica Asachi I>).

¹⁰⁴ DIR, A, veac XVI, vol. II, p. 98-99, nr. 89.

¹⁰⁵ Stoide, *Frământări în societatea moldovenească*, p. 70; Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza”, 1994, p. 104.

¹⁰⁶ Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 51-53, nr. 20 și BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 9v-10v, nr. 2; vezi și ASB, Colecția Manuscrise, Ms. nr. 628, <Condica Asachi I>, f. 311v, fără nr.

înainte de urzirea complotului (vara anului 1555)¹⁰⁷. Boierul nu avea deci motiv să se considere la 17 decembrie 1556 în „mare primejdie”¹⁰⁸. Formularul ceremonialului de pomenire¹⁰⁹ a fost incorect invocat pentru a argumenta această „cumpănă de moarte”¹¹⁰, deoarece el este specific Ortodoxiei, fiind o îmbinare a formularului diplomatic cu textele întâlnite în preambulul pomelnicilor. Se poate presupune că Dan hatman a înzestrat Humorul pentru a primi ajutor divin în răsturnarea domnului, dar în nici un caz nu se poate interpreta textul documentului de danie că ar dovedi pericolul de moarte în care s-ar fi aflat complotistul. În plus, formula „al doilea ctitor al acestui sfânt hram, Daniil hatman și soției sale, Teodosia, și copiilor lor, pentru că această binecinstitoare ramură, care s-a aprins de dorința dumnezeiască și al doilea ctitor al acestei sfinte noi mănăstiri” din actul zapisul din 1556¹¹¹ nu trădează teama marelui boier de moarte ci recunoștința soborului de la Humor pentru milostenia sa.

Nici explicația că prin această danie pârălabul Sucevei ar fi căutat să-și pună averea la adăpost¹¹² nu este validă, deoarece domnul putea confisca moșiile unui hiclean indiferent dacă erau stăpânite de familia sa sau erau dăruite unui lăcaș bisericesc. Apoi, credem că dacă Dan hatman nu ar fi crezut în sorții de izbândă ai complotului, cu siguranță nu s-ar fi ridicat împotriva domnului său. În plus, dacă s-ar verifica ipoteza că, fiind om în vârstă, hatmanul Sucevei n-a inițiat complotul, atunci apărea un motiv în plus să credem că nu avea de ce să se teamă. Totuși, marele boier a fost amestecat în complot deoarece moșia pe care a dăruit-o călugărilor a fost luată pe seama domniei¹¹³ și, se pare, a fost silit să îmbrace rasa monahală pentru a fi cruțat de la pieire¹¹⁴.

De asemenea, tot înainte de complotul din vara anului 1555, domeniul călugărilor s-a mărit cu încă trei sate din ținutul Hotin. Astfel, o mențiune târzie atestă că Hâra vornicul Țării de Jos a dăruit mănăstirii Humor satele „Cobâlcinul și Bilosăuții și Vascăuții, ci sunt în ținutul Hotinului, undi dă Cobâlcinul în Nistru [...] pentru că el s-au îngropat acolo, la acea sfântă mănăstiri”, din „ispisocul <de danie – n.n.> ce l-au avut sfânta de mai sus numita mănăstire de întăritură de la Alexandru voievod”¹¹⁵.

În ultima vreme, s-a considerat că, în vara anului 1555, humorenii s-au amestecat în complotul ce urmărea înscăunarea lui Lupu păhărnice¹¹⁶, așa încât și-au atras urgia domnească¹¹⁷. Nu credem că Humorul a participat la lupta pentru putere dintre domn și

¹⁰⁷ Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 103-104 și p. 106. Constantin Stoide considera că aceste frământări menite să răstoarne domnia lui Alexandru Lăpușneanu au avut loc în perioada noiembrie - 17 decembrie 1556, luptele continuând și în 1557 (Stoide, *Frământări în societatea moldovenească*, p. 71). Acest complot a urmărit înscăunarea lui Lupu păhărnice, fiul Dionisie, nepotul lui Toader Bubuiog logofăt (*ibidem*, p. 72-73).

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 70.

¹⁰⁹ Vezi *DIR*, A, *veac XVI*, vol. II, p. 98-99, nr. 89.

¹¹⁰ Stoide, *Frământări în societatea moldovenească*, p. 70.

¹¹¹ *DIR*, A, *veac XVI*, vol. II, p. 98-99, nr. 89.

¹¹² Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 104.

¹¹³ Vezi mai jos.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 104.

¹¹⁵ La 25 februarie 1591, Petru Șchiopu întărea mănăstirii Humor satele „Cobâlcinul, Bilasăuții și Vascăuții, ținutul Hotin, «unde Cobâlcinul dă în Nistru», cu mori, dăruite mănăstirii de Hâra vornic de Țara de Jos, care le cumpărase de la Dobrul logofăt și de la Ghidion diac, din uric de la Ștefan voievod și al căror ispisoc de la Alexandru voievod a fost furat la Cotnari de la Anastasie, egumenul mănăstirii [DANIC-București, Colecția Achiziții Noi, pach. MMDCXXXVIII, doc. nr. 3. Un rezumat în *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. I (1387-1620), întocmit de Ileana Leonte, Mihai Fănescu, Mihai Regleanu, Veronica Cute și Lucia Papadopol, DGAS, București, 1957, p. 213-214, nr. 866 (în continuare CDM). Un alt rezumat în Ciucă, Vătafu-Găitan, *Colecția Achiziții Noi*, p. 31-32, nr. 433 .

¹¹⁶ Stoide, *Frământări în societatea moldovenească*, p. 73.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 70-76.

rivalii săi, căci acest lucru ar fi atras obligatoriu schimbarea egumenului Eftimie, aflat în fruntea soborului și la 17 decembrie 1556¹¹⁸. Apoi, domnul ar fi luat iar pe seama domniei muntele Măgura și nici n-ar fi înzestrat soborul cu 5.000 de aspri la moartea postelnicului Maxin Hrâbor¹¹⁹. Totuși, este cert că ridicarea lui Lupu păhărniceș și a „altor vicleni” împotriva fiului lui Bogdan al III-lea a făcut ca averea soborului de la Humor să sufere pagube uriașe.

Până acum a fost descoperit faptul că, în anul 1557, Alexandru Lăpușneanu a luat de la Humor doar satele Avrămeni¹²⁰, Feredeieni¹²¹ și Strahotin¹²², considerându-se că „Humorului i s-au luat doar o parte din satele dăruite de familiile complotiștilor – pentru unele dintre ele fiind vorba doar de un schimb impus de domnie”¹²³. Din cercetarea surselor documentare reiese că amploarea pierderilor suferite de mănăstire a fost cu mult mai mare. Astfel, probabil în anul 1557, Alexandru Lăpușneanu a luat pe seama domniei toate satele stăpânite *de jure* de humoreni, din care majoritatea fuseseră administrate *de facto* de familia ctitorului Toader Bubuiog, bunicul lui Lupu păhărniceș. Astfel, este vorba de satele „Corcești, pe Cozancea, unde i-au fost curtea lui Toader Bubuiog, Feredienii, pe Sâtna și cu mori în Sâtna”¹²⁴, și jumătate de sat Avrămenii, pe pârâul Vâlhovăț¹²⁵, și jumătate de sat de Dârzca¹²⁶, și satul pe Bâc, între Drăganul și între Purcelul, anume Boboiojii și cu mori în Bâcu¹²⁷, și jumătate de sat de pricutoc

¹¹⁸ DIR, A, *veac XVI*, vol. II, p. 98-99, nr. 89. Totuși, se pare că egumenul Eftimie este identic cu fostul episcop de Rădăuți, Eftimie, ce a fost înlocuit de către Alexandru Lăpușneanu în anul 1555. Dimitrie Dan, *Cronica Episcopiei de Rădăuți. Cu apendice de documente slavone originale și traduse și mai multe ilustrațiuni*, Viena, 1912, p. 45 (în continuare: Dan, *Cronica Ep. Rădăuți*), probabil ca urmare a implicării în complot. Retras la Humor, el este iertat de domn, care, în 1558, îl numește iarăși în fruntea eparhiei de Rădăuți (Dan, *Cronica Ep. Rădăuți*, p. 46). Probabil, din pricina colaborării cu Ioan Despot, în anul 1664, fiul nelegitim al lui Bogdan al III-lea îl schimbă definitiv din fruntea Episcopiei de Rădăuți (Dan, *Cronica Ep. Rădăuți*, p. 46), astfel încât acesta se retrage din nou la Humor, unde este pomenit la 20 iulie 1571, când Bogdan Lăpușneanu întărea „rugătorului nostru, părintelui kir Eftimie biv episcop de Rădăuți” și rugătorilor de la mănăstirea Humor satul Feredeienii, cu mori și heleșteu în Sitna [Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXIV, Iași, Viața Românească, 1930, p. 179-180, nr. 153; Virginia Isac, *Catalog de documente din Arhivele Statului Iași. Moldova*, vol. I (1398-1595), DGAS, București, 1989, p. 365, nr. 946 (în continuare: Isac, *Catalog de doc. Moldova*)].

¹¹⁹ DIR, A, *veac XVI*, vol. II, p. 139, nr. 131.

¹²⁰ Stoide, *Frământări în societatea moldovenească*, p. 71, 75, 76; Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 105.

¹²¹ Stoide, *Frământări în societatea moldovenească*, p. 76-77; Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 105.

¹²² Stoide, *Frământări în societatea moldovenească*, p. 77; Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 105.

¹²³ Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 105.

¹²⁴ După înfrângerea complotiștilor, Alexandru Lăpușneanu a socotit ca satul Feredeienii „să fie domnesc” (DIR, A, *veac XVI*, vol. II, p. 159, nr. 155), însă „după aceea, a căpătat acest sat Andreica stolnic, și a făcut acolo iaz și mori” (DIR, A, *veac XVI*, vol. II, p. 159, nr. 155; Ghibănescu, *Surete*, vol. XXIV, p. 179-180, nr. 153).

¹²⁵ Astfel, la 12 aprilie 1558, când Alexandru Lăpușneanu dăruia lui Anton gomelnic „jumătate de sat Avrămeni, pe Vâlhovăț, sub Drislive”, care jumătate de sat „a fost de cumpărătură panului Toader logofăt și din privilegiul de cumpărătură ce a avut pan Toader logofăt de la Petru voievod. Și uricul ce l-a avut de la Petru voievod, încă domnia mea l-am rupt” (DIR, A, *veac XVI*, vol. II, p. 112, nr. 103). Este vorba de jumătatea satului Avrămeni, stăpânită de mănăstirea Humor, căci cealaltă jumătate din această moșie, „jumătatea de sus” a fost cumpărată de Anton fost humelnic de la Sofronia călugărița, fiica lui Solomon vistier, abia la 18 iulie 1560 (*ibidem*, vol. II, p. 154, nr. 148). În plus, domnul a rupt uricul lui Petru Rareș fiindcă voia să-i lase pe urmașii logofătului Bubuiog fără nici un document care să-i ajute să revendice moșia sub un alt domn.

¹²⁶ Și această jumătate a fost confiscată, deoarece abia în timpul lui Petru Șchiopu, la 28 martie 1586 (Isac, *Catalog de doc. Moldova*, p. 593, nr. 1433), mănăstirea Humor primea întărire doar pentru a treia parte din satul Derzca, ce îi fusese dăruită de un Toader la 8 ianuarie 1583 (BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 17r-v, nr. 5).

¹²⁷ La 13 decembrie 1582, Petru Șchiopu arăta că au venit la „Ana, jupanița credinciosului nostru Ion Golăi logofăt și copilul lui, Mihail, și fiica lui Cârștăna, ca să ne roage pe noi și să-și ceară de la domnia mea carte de întărire pe dreapta lor ocină, un sat pe Bâc și cu mori la Bâc, anume Bubuiogii, din ispisoc ce a avut mai înainte de la domnia mea. Iar noi și cu boierii noștri moldoveni am căutat și am aflat că a fost dreaptă ocină și cumpărătură a credinciosului nostru Ion Golăi logofăt”, drept pentru care domnul le întărea moșia și

Fetia Gotca, de la Rusi, în Cobilea, partea de jos¹²⁸, și pe din jos de acie, una bucată de sat de acieș Rusi, anume cutul de către biserică, și satul Davidova, în gura Băcului, pe malul Nistrului¹²⁹, și cu toate iezărașe, și satul Boboiujii la Bileoa, și alt satu Boboiujii, pe din jos de Troian, unde să numește Fântâna cea Marea¹³⁰, Brănești, pe Sitna, Feredeienii¹³¹, Strahotinul, pe Jijia, în ținutul Hârlăului¹³². De asemenea, a fost

porunca „și altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre” (*DIR*, A, *veac XVI*, vol. III, p. 197, nr. 253). Rugămintea noilor stăpâni și porunca ca „altul să nu se amestece” peste cartea domnească sunt un indiciu pentru faptul că humorenii căutau în timpul domniei primului Basarab pe tronul Moldovei să-și redobândească moșia, așa cum au făcut și în cazul altor ocini. Din nefericire pentru călugări, familia lui Ioan Golăi, care stăpânea această moșie, se bucura de prețuirea lui Petru Șchiopu (vezi Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 308, sub voce).

¹²⁸ Cealaltă jumătate din satul Rusi, la Cobăle, era întărită de către Alexandru Lăpușneanu, la 23 februarie 1554, lui Neanciul, Ion, Maria și Safta, copiii Magdei, nepoții lui Fete parcălab, fiind cumpărătura lui Fete parcălab de la Fedco, fiul Măndrei în timpul lui Ștefan cel Mare (*DIR*, A, *veac XVI*, vol. II, p. 41-42, nr. 42). Începând cu anul 1569, jumătate din satul Ruși pe Cobăle este amintit în stăpânirea familiei Goia, care are urice de la Petru Rareș și de la Alexandru Lăpușneanu (Isac, *Catalog de doc. Moldova*, p. 357, nr. 923-924). Treptat, până în 1639, întreg satul Rusi ajunge în stăpânirea familiei Goia [*DRH*, A, vol. XXII (1634), 1974, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, p. 273-274, nr. 244; vol. XXIII (1635-1636), 1996, întocmit de L. Șimanschi, N. Ciocan, G. Ignat și D. Agache; p. 269, nr. 228; vol. XXV (1639-1640), 2003, îngrijit de Nistor Ciocan, Dumitru Agache, Georgeta Ignat și Marius Chelcu, p. 17, nr. 15], ceea ce dovedește că aveau alți stăpâni decât mănăstirea Humor sau urmașii logofătului Bubuiog.

¹²⁹ La 26 februarie 1586, Dumitru Moghilă cu soția sa, Lupa, și copiii lor au înzestrat mănăstirea Sucevița cu satul Davida¹²⁹, în ținutul Orhei, cu două bălți la Gura Băcului, „din privilegiul de <loc alb în original – n.ed.> ce a avut bunicul lui <loc alb în original – n.ed.>” (*DIR*, A, *veac XVI*, vol. III, p. 303-304, nr. 371). Locurile albe au fost lăsate intenționat așa deoarece această pretinsă moștenire era o minciună, dat fiind că moșia fusese luată pentru hiclenie de la Humor. Astfel, sursele documentare indică faptul că vârul lui Ieremia Moghilă nu moștenise satul de la bunici, ci Davidova fusese primită de părintele lui Dumitru, Vascan Moghilă, pentru credința față de Alexandru Lăpușneanu, în timpul căruia a fost mare postelnic, iar mai apoi parcălab de Hotin (Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 318, sub voce).

¹³⁰ Pierderea acestei moșii de către mănăstirea Humor este dovedită de judecata soborului cu Ivan ușerul, la 30 martie 1599, când călugării arătau „că acel sat Bubuiugii le iaste dreaptă moșie” (*DIR*, A, *veac XVI*, vol. IV, p. 255, nr. 314; BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 74v, nr. 3), așa încât Ieremia Moghilă le întoarce satul (BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 65v-66v, nr. 5). Faptul că Ivan ușerul îl avea danie „de la Ioan voievod, atunci când au fost luat Ioan voievod toate satelă a tuturor mănăstirilor” (BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 65v-66v, nr. 5) se explică prin trecerea acestei moșii în rândul satelor domnești, de unde Ion vodă l-a dăruit boierului său credincios. Confuzia ca acest sat a fost luat de Ion vodă și nu de Alexandru Lăpușneanu a fost făcută în mod intenționat. Astfel, era cunoscut tuturor că Ion voievod a încercat o secularizare a averilor mănăstirești, pe când Alexandru Lăpușneanu a rămas în conștiința urmașilor un mare ctitor. Dacă se arăta în fața domniei că Humorul a pierdut acest sat Bubuiugii de multă vreme, fiind luat de Alexandru Lăpușneanu pentru hiclenie, acest lucru ar fi micșorat șansele călugărilor de a dobândi satul. În consecință, ei au preferat să arunce vina pe fiul lui Ștefăniță voievod, rămas în amintirea contemporanilor prin măsuri sale anticlericale extrem de aspre.

¹³¹ În vara anului 1555, Alexandru Lăpușneanu a luat pentru hiclenie de la Avraam Rătămpan satul Sănehăul, pe Prut, în ținutul Cernăuților, pe care l-a dat călugărilor de la Humor în schimbul Feredeienilor, pe Sătna (Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XXIV, p. 179-180, nr. 153; Isac, *Catalog de doc. Moldova*, p. 365, nr. 946). La început, domnul a socotit ca satul Feredeienii „să fie domnesc” (*DIR*, A., *veac XVI*, vol. II, p. 159, nr. 155), însă „după aceea, a căpătat acest sat Andreica stolnic, și a făcut acolo iaz și mori” (*DIR*, A, *veac XVI*, vol. II, p. 159, nr. 155; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XXIV, p. 179-180, nr. 153). Dat fiind faptul că în timpul lui Despot vodă Andreica stolnicul cere satul Feredeienii de la Humor (*DIR*, A, *veac XVI*, vol. II, p. 159-160, nr. 155) dovedește că, în timpul primei domnii a lui Alexandru Lăpușneanu, Avraam Rătămpan a obținut iertarea puterii centrale, care îi întoarce Sănehăul (Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XXIV, p. 179-180, nr. 153; Isac, *Catalog de doc. Moldova*, p. 365, nr. 946). Cu acest prilej, domnul anulează schimbul pe care-l făcuse la mânăie, restituind Humorenilor satul Feredeianii, pe Sătna (Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XXIV, p. 179-180, nr. 153). În uricul din 29 ianuarie 1612, Ștefan al II-lea Tomșa arăta că humorenii au arătat înaintea sa „privilegiul de danie și de miluire de la răposatul Alexandru voievod, că a dat și a miluit pe acea sfântă mănăstire cu acel sat mai sus scris” (*DIR*, A, *veac XVII*, vol. III, p. 59, nr. 95).

¹³² La 17 martie 1562, Ioan Despot întoarce călugărilor și moșia Strahotinul (*DIR*, A, *veac XVI*, vol. II, p. 159-160, nr. 155). Cu acest prilej, domnul arăta că, de asemenea, călugării „au făcut socoteală acestui iaz și

confiscată de domn și satul Mihăilești¹³³, dania lui Dan hatman, semn că acest boier luase parte la revoltă. De fapt, exceptând Strahotinul, Feredeienii, Brăneștii și Mihăileștii, nici una din aceste moșii nu s-a mai reîntors în stăpânirea humorenilor.

Totodată, s-a atras atenția asupra faptului straniu că, deși Humorul și Moldovița „erau potrivnice domniei lăpușnene”¹³⁴, participând la complotul lui Lupu păharnicel din 1556, fiecare dintre cele două mănăstiri a fost miluită totuși cu câte 5.000 de aspri¹³⁵. Din acest motiv, s-a bănuț că acest domn ar fi confiscat și o ipotetică danie făcută de către Maxin Hrăbor, satul Blănești, cu curți și mori în Bârlad¹³⁶. De fapt, la 4 aprilie 1560, Alexandru Lăpușneanu vindea pentru 1.200 de zloți satele Blănești, pe Bârlad, și Poiana Sasului, în lunca Siretului, ale fostului său postelnic Maxim Hârbor, și dăruia câte 5.000 de aspri mănăstirilor: Putna, Moldovița, Humor, Voroneț și Slatina, iar câți bani au mai rămas din acei 1.200 de zloți „i-am dat în mână rugătorului și părintelui nostru chir Iftimie episcop de Rădăuți, ca să pomenească și să-i facă pomenire din an în an, cât va sta sfânta mănăstire, pentru că Maxin Hârbor postelnic n-a avut copii ai săi și nici rudă pentru ocină, ci a rămas domniei mele. Pentru aceasta, i-am vândut-o și l-am pomenit”¹³⁷. Mai mult, nu există nici o mențiune documentară care să sugereze că moșia Blănești, cu curți și mori în Bârlad, ar fi fost dăruită, măcar în parte, Humorului. Credem că această danie în bani făcută Humorului se explică prin încercarea domnului de a alina șocul făcut călugărilor prin confiscarea tuturor moșiilor primite *de jure* de la Toader Bubuiog și Dan hatman. Totodată, este posibil ca Hârbor să fi fost înrudit cu ctitorii Humorului, așa încât să fi moștenit statutul de ctitor la acest lăcaș monahal¹³⁸.

Totodată, trebuie rediscutată afirmația că, după înfrângerea lui Lupu păharnicel, foștii participanți la complot au fost „siliți să-și vândă ori să-și doneze bunurile la mănăstirile rămase credincioase domnului, sau unor mici slujbași domnești, oșteni din toate

a morilor lor, pe care le-au lucrat fiii lui pan Neagul stolnic; și au plătit călugării de la Humor înaintea noastră 100 de ughi galbeni în mâinile slugii noastre, Lupul aprod, fiul lui pan Neagul stolnic” (*ibidem*, p. 159, nr. 155).

¹³³ În iulie 1578, Petru Șchiopu dăruia propriei ctitorii de la Galata satul „Mihăileștii, cu moară în Bahlui, în ținutul Cărligăturii” sub cuvânt că a fost „al nostru drept domnesc” (*DIR*, A, *veac XVI*, vol. III, p. 102, nr. 129).

¹³⁴ Stoide, *Frământări în societatea moldovenească*, p. 77.

¹³⁵ *Ibidem*.

¹³⁶ *Ibidem*.

¹³⁷ *DIR*, A, *veac XVI*, vol. II, p. 139, nr. 131. De fapt, domnul a mințit că Hrăbor postelnic nu avea rude, căci în 1580 și în 1584 este amintită „Marica, fata lui Hâră fost mare vornic, nepoata lui Hârbor fost părcălab de Hotin” (Isac, *Catalog de doc. Moldova*, p. 412-413, nr. 1093; p. 454, nr. 1217), iar la 30 ianuarie 1634 sunt pomeniți „Călina, și fratele ei, Nacul, fiii Oanei, nepoții lui Toader sulger, strănepoții lui Hârăbor postelnic” (*DRH*, A, vol. XXII, p. 46-47, nr. 43). Această omisiune a fost determinată de faptul că Ion Hâră a participat la complotul împotriva lui Alexandru Lăpușneanu așa încât acesta l-a schimbat din dregătoria de părcălab de Hotin (Stoide, *Frământări în societatea moldovenească*, p. 71-72; Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 104; Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 310, sub voce). Din acest motiv, era de neacceptat pentru domn ca moșiile răposatului postelnic să ajungă la o rudă hicleană.

¹³⁸ Într-un document din 25 februarie 1591 se arată că Humorul a primit danie satele „Cobălciul și Bilosăuții și Vascăuții, ci sunt în ținutul Hotinului, undi dă Cobălciul în Nistru” care „au fost danie mai sus numitei sfinte rugii noastre, mănăstirii Humorul de la răposatul Hâră vornic de Țara de Gios, pentru că el s-au îngropat acolo, la acea sfântă mănăstire” (DANIC-București, Colecția Achiziții Noi, pach. MMDCXXXVIII, doc. nr. 3. Un rezumat în *CDM*, vol. I, p. 213-214, nr. 866; Ciucă, Vătafu-Găitan, *Colecția Achiziții Noi*, p. 31-32, nr. 433). Vornicul Ioan Hâră a fost contemporan cu Petru Rareș, fiind amintit într-un document din martie 1546, când cumpăra satul Seretenii, pe amândouă părțile Elanului (Isac, *Catalog de doc. Moldova*, p. 279, nr. 690 și p. 664, sub voce). El era cumnat cu Maxin Hârbor, căci două urice din 23 aprilie 1580 (Isac, *Catalog de doc. Moldova*, p. 412-413, nr. 1093) și din 5 mai 1584 (Isac, *Catalog de doc. Moldova*, p. 454, nr. 1217) se arată că Iosif Veveriță părcălab a cumpărat pentru 620 de zloți tătarăști satul Cupciciul, pe Ciuhur, la ținutul Hotin de la „Marica, fata lui Hâră fost mare vornic, nepoata lui Hârbor fost părcălab de Hotin”.

categoriile, vătafi, armași, aprozi dieci etc., care sprijiniseră cu zel pe domn în lupta sa cu marea boierime”¹³⁹. Astfel, primul exemplu amintit este documentul din 5 aprilie 1558, Alexandru Lăpușneanu întărea mănăstirii Voroneț satul Drăgoiești, pe care acest lăcaș îl primise danie de la „monahul Todosie, fost ceașnic, și sora sa, Odochia”¹⁴⁰, fiii lui Drăgoi, nepoții Vasutcăi, fiica lui Romașco, nepoata lui Drăgoi, femeia lui Stanciu aurar”¹⁴¹. Astfel, s-a omis faptul că în uricul de întărire cei doi ctitori mărturiseau în fața domnului că au făcut milostenia „în zilele părintelui nostru kir Grigorie mitropolit și pe vremea egumenului Eftimie”¹⁴². Ori, mitropolitul de care se vorbește este Grigorie Roșca (1446-1451), care s-a ocupat foarte mult de mănăstirea Voroneț¹⁴³. Dacă avem în vedere că, la 16 iulie 1575, monahul Todosie, fost ceașnic, și sora sa, Odochia, mărturiseau în fața lui Petru Șchiopu că au dăruit Voronețului trei sate: Drăgoiești, Lucăcești și Botești¹⁴⁴, atunci se constată că și alte moșii ce fuseseră dăruite mănăstirilor de susținătorii lui Lupu păharnicel au fost luate pe seama domniei de către Alexandru Lăpușneanu.

Cert este că înzestrătorii mănăstirii Voroneț, monahul Theodosii, fost paharnic, și sora lui, Eudochia, feciorii lui Drăgoiu, au dăruit și călugărilor de la Humorul șase făcli și jumătate de vie în dealul lui Vodă¹⁴⁵, danie care era întărită acestei mănăstiri de către Alexandru Lăpușneanu la 11 aprilie 1558¹⁴⁶.

Se pare că, în urma complotului boieresc ce a avut loc în vara anului 1555, Alexandru Lăpușneanu a luat pentru hiclenie de la Avraam Rătămpan satul Sânehăul, pe Prut, în ținutul Cernăuților¹⁴⁷. Pentru ca boierului vinovat să nu-i mai fie întors acest sat sub o altă domnie, fiul lui Bogdan al III-lea dăruia călugărilor de la Humor moșia Sânehăul în schimbul Feredeienilor, pe Sâtna¹⁴⁸. La început, domnul a socotit ca satul Feredeienii „să fie domnesc”¹⁴⁹, însă „după aceea, a căpătat acest sat Andreica stolnic, și a făcut acolo iaz și mori”¹⁵⁰. Mai târziu, dar tot în timpul primei domnii a lui Alexandru Lăpușneanu¹⁵¹, Avraam Rătămpan obține iertarea puterii centrale, care îi întoarce satul Sânehăul¹⁵². Cu acest prilej, domnul anulează schimbul pe care-l făcuse la mânia, restituind Humorenii satul Feredeianii, pe Sâtna¹⁵³.

¹³⁹ Stoide, *Frământări în societatea moldovenească*, p. 74-75.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 74.

¹⁴¹ *DIR*, A, veac XVI, vol. II, p. 105-106, nr. 98.

¹⁴² *Ibidem*.

¹⁴³ Al. I. Ciurea, *Șirul mitropoliților bisericii ortodoxe din Moldova. Elemente esențiale biografice și bibliografice*, în vol. *Credință și cultură în Moldova*, tom II, *Credință ortodoxă și unitate bisericească*, Iași, Editura Trinitas, 1995, p. 59.

¹⁴⁴ *DIR*, A, veac XVI, vol. III, p. 57-58, nr. 75.

¹⁴⁵ BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 77r, nr. 1.

¹⁴⁶ *Ibidem*.

¹⁴⁷ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XXIV, p. 179-180, nr. 153. În rezumatul publicat de Virginia Isac, numele satului Sinehău este „Sinăuții, pe Prut, ținutul Cernăuților” și se spune că fostul episcop Eftimie a dat, 500 zloți tătarăști pentru că „locuiește la mănăstire” (Isac, *Catalog de doc. Moldova*, p. 365, nr. 946).

¹⁴⁸ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XXIV, p. 179-180, nr. 153; Isac, *Catalog de doc. Moldova*, p. 365, nr. 946.

¹⁴⁹ *DIR*, A, veac XVI, vol. II, p. 159, nr. 155.

¹⁵⁰ *Ibidem*; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XXIV, p. 179-180, nr. 153.

¹⁵¹ În timpul lui Despot vodă Andreica stolnicul cere satul Feredeienii de la Humor (*DIR*, A, veac XVI, vol. II, p. 159-160, nr. 155).

¹⁵² Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XXIV, p. 179-180, nr. 153; Isac, *Catalog de doc. Moldova*, p. 365, nr. 946.

¹⁵³ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XXIV, p. 179-180, nr. 153. În uricul din 29 ianuarie 1612, Ștefan al II-lea Tomșa arăta că Humorenii au arătat înaintea sa „privilegiul de danie și de miluire de la răposatul Alexandru voievod, că a dat și a miluit pe acea sfântă mănăstire cu acel sat mai sus scris” (*DIR*, A, veac XVII, vol. III, p. 59, nr. 95).

O situație diferită este întâlnită în cazul celorlalte sate lăsate Humorului de către Toader Bubuiog, pe care domnul le-a luat de la monahi neoferind nimic în schimbul lor. Astfel, Alexandru Lăpușneanu a luat de la călugări Strahotinul, pe Jijia, și l-a dăruit fiilor lui Neagul stolnic, care fac, la rândul lor, „iaz și mori”¹⁵⁴.

Credem că până la sfârșitul primei domnii a lui Alexandru Lăpușneanu, Andreica stolnic nu a cutezat să ceară plată pentru heleșteul și morile pe care le-a făcut în Feredeieni. Mai târziu însă, după ocuparea tronului de către Ioan Despot (noiembrie 1561), marele boier a cerut noului domn satul sau cel puțin plată pentru cheltuiala făcută pe fosta sa moșie. Din acest motiv, „pentru aceste mori și acest heleșteu, au făcut socoteală iaz călugării de la Humor și au dat înaintea noastră lui pan Andreica stolnic 100 de ughi galbeni”¹⁵⁵. Totuși, dat fiind faptul că Despot vodă îl bănuia pe Andreica că dorește tronul, domnul s-a arătat potrivnic cererii stolnicului lui Alexandru Lăpușneanu de a reprimi această moșie. Din acest motiv, la 17 martie 1562, Iacob Heraclid întărește Humorului satul Feredeianii¹⁵⁶ și poruncește „ca să nu mai aibă a se judeca Andreica sau copiii lui sau dintre verii lui, pentru acest iaz și aceste mori”¹⁵⁷. Peste numai șapte săptămâni de la emiterea acestui uric, între cei doi rivali izbucnește un conflict armat, în urma căruia boierul este rănit de o bombardă și apoi este străpuns cu lancea, iar „întreaga sa avere a revenit ostașilor ca pradă nespuse de bogată” (sfârșitul lunii aprilie 1562)¹⁵⁸.

Tot la 17 martie 1562, Ioan Despot întoarce călugărilor și moșia Strahotinul¹⁵⁹. Cu acest prilej, domnul arăta că, de asemenea, călugării „au făcut socoteală acestui iaz și a morilor lor, pe care le-au lucrat fiii lui pan Neagul stolnic; și au plătit călugării de la Humor înaintea noastră 100 de ughi galbeni în mâinile slugii noastre, Lupul aprod, fiul lui pan Neagul stolnic”¹⁶⁰.

Revenit pe tron, Alexandru Lăpușneanu a lăsat soborului de la Humor satele Feredeienii și Strahotinul. Din acest motiv, conflictul dintre urmașii lui Andreica stolnic și călugării Humoreni a continuat până la 20 iulie 1571, când Bogdan Lăpușneanu întărea „rugătorului nostru, părintelui kir Eftimie biv episcop de Rădăuți” și rugătorilor de la mănăstirea Humor satul Feredeienii, cu mori și heleșteu în Sitna, „care acel sat au fost drept al lor ocină și moșie și l-au fost luat tatăl domniei mele, Alexandru voievod de la mănăstire și l-au fost dat Andreicăi stolnicul, iar sfintei noastre mănăstiri au fost dat tatăl domniei mele Alexandru voievod pentru acel sat alt sat, anume Sănehăul, pe Prut, în ținutul Cernăuților, care acel sat au fost a lui Avraam Rătămpan; apoi, iară au dat și au întors tatăl domniei mele Alexandru voievod pentru acel sat, anume Rătămpan; iară acel mai înainte scrisul sat, anume Feredeieii iarăși au dat înapoi sfintei acestei mănăstiri ot Humor, iar Andreica stolnicul au fost făcut hăleșteu și acele mori; dar pentru acel hălășteul și acele mori s-au așezat prin socoteală și au dat rugătorul și părintele nostru kir Eftimie biv episcop de Rădăuți, 500 zloți tătarăști. Pentru aceia, nimeni de acum înainte să n-aibă a-i pârî nici a trage cu vreo cerere împotriva acestei cărți a noastre”¹⁶¹.

Se cunoaște faptul că Ion vodă cel Cumplit (1572-1574) a căutat să crească veniturile puterii centrale, în vederea declanșării războiului antiotoman. În condițiile în care

¹⁵⁴ DIR, A, veac XVI, vol. II, p. 159, nr. 155.

¹⁵⁵ Ibidem.

¹⁵⁶ Ibidem, p. 159-160, nr. 155.

¹⁵⁷ Ibidem, p. 159, nr. 155.

¹⁵⁸ Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, *Călători străini despre țările române*, vol. II, București, Editura Științifică, 1970, p. 155.

¹⁵⁹ DIR, A, veac XVI, vol. II, p. 159-160, nr. 155.

¹⁶⁰ Ibidem, p. 159, nr. 155.

¹⁶¹ Ghibănescu, *Surete*, vol. XXIV, p. 179-180, nr. 153; Isac, *Catalog de doc. Moldova*, p. 365, nr. 946.

domnul avea o slăbiciune pentru aur¹⁶² și puțină cucernicie față de Ortodoxie¹⁶³, iar o parte a ierarhilor bisericii moldovene erau compromiși moral¹⁶⁴, puterea centrală a putut face o încercare de secularizare a averilor mănăstirești. Prin urmare, în timpul acestei domnii, mai multe mănăstiri și-au pierdut moșiile¹⁶⁵, așa încât lăcașul de pe apa Humorului n-a putut să-și redobândească fostele sate lăsate de logofătul Bubuiog¹⁶⁶.

Deși, după urcarea sa pe tron, Petru Șchiopu a întors Bisericii multe din moșiile care fuseseră trecute pe seama domniei de către predecesorul său¹⁶⁷, o parte dintre aceste ocini „secularizate” au rămas domnești. Astfel, în cazul Humorului, în prima și a doua sa domnie, voievodul din dinastia Basarabilor n-a restituit nici una dintre moșiile dăruite de către Bubuiog logofăt și Dan hatman. Prin urmare, acest lăcaș a trebuit să se mulțumească doar cu moșiile întoarse de predecesori: Alexandru și Bogdan Lăpușneanu (Feredeieni), precum și Despot vodă (Strahotinul). Numai așa se explică de ce, în iulie 1578, același domn dăruia propriei ctitorii de la Galata satul „Mihăileștii, cu moară în Bahlui, în ținutul Cărligăturii” sub cuvânt că a fost „al nostru drept domnesc”¹⁶⁸, deși

¹⁶² „Ion vodă [...], dacă a primit scaunul domniei, s-a apucat să adune aur [...]. Dacă se afla pe undeva aur, se repezea și-l aducea la dânsul, căci era robul aurului; a lipsit chiar pe ostași de leaflor” (*Cronica lui Azarie*, în vol. *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, Editura Academiei, 1959, p. 149; în continuare: *Azarie*; v. și Grigore Ureche vornicul și Simeon Dascalul, *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă <1359-1595>*, ediție de Constantin C. Giurescu, Craiova, 1934, p. 157; în continuare: Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*).

¹⁶³ Din atitudinea lui Ion vodă reiese ca ar fi fost protestant: „era acesta și nedrept cinstitor în credință, căci hulea chipurile dumnezeiești pe pereți și de pe icoane, s-a arătat ca moravuri ca un al doilea Copronim; silea pe oameni să muncească în zilele de sărbătoare și duminicile; și-a luat femeie în postul mare și nu numai el, dar și pe alții i-a îndemnat să facă fărădelegi înșurându-se” (*Azarie*, p. 149-150). Apoi „de lege își râdea, că în postul mare s-au înșurat, și alte călcături de lege multe ca acestea făcea” (Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 154). „Însă de au fost creștin nime nu scrie, că precum nime nu adeverește neamul lui, așa nice legea lui de ce lege au fostu. Nice crezu să fi fostu creștin pravoslavnic [...], că de ar fi fostu creștin, nu s-ari fi înșuratu în postu mare” (Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ediție îngrijită de Ioan St. Petre. București, 1942, p. 518).

¹⁶⁴ „A aruncat și pe episcopul Gheorgie în focul atotmistuitor, căci și acesta era lacom și foarte zgârcit (s.n.), și a pus mâna pe averea lui care era mare” (*Azarie*, p. 149). Totuși, vina de sodomie a episcopului de Roman (Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 154) este, probabil, o invenție a domnului, determinată de dorința sa de a pune mâna pe averea ierarhului (v. Nicolae Costin, *op. cit.*, p. 516).

¹⁶⁵ Acest lucru este dovedit de faptele domnului: „[...] și pe călugări i-a certat cu multe nenorociri, și s-au umplut temnițele de călugări legați; și se goleau mănăstirile și le-a luat toate veniturile pe care le aveau pentru hrană; și vicleanul a adunat la dânsul toate averile lor și călugării erau alungați de peste tot ca o murdărie” (*Azarie*, p. 149; cf. și I. Minea, *Aron Vodă și vremea sa*, în *CI*, anul VIII-IX, 1932-1933, nr. 1, p. 128). Apoi, la 7 mai 1581, Meșta vatag se judecă cu fiicele lui Ieremia gumelnic pentru satul Hăsnășanii, spunând că a cumpărat acest sat de la călugării de la Sfântul Ilie, dar călugării de la Sfântul Ilie arată că satul Hăsnășeni l-a luat de la mănăstire Ion voievod, „când le-a luat și alte sate <s.n.>” (*DIR*, A, veac XVI, vol. III, p. 156-157, nr. 206). De asemenea, într-un document de la Ieremia Moghilă se arată că „au fost luat Ioan voievod toate satelile a tuturor mănăstirilor <s.n.>” (BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 65v-66r, nr. 5).

¹⁶⁶ La 30 martie 1599, Ieremia Moghilă întorcea Humorului satul „Bubuiugii, mai gios de Troian, la Fântâna Mare, în ținutul Chigheciului, pe Cahovî și cu loc de moară în Cahovî, care sat, anume Bubuiugii, iaste dania sfintei mănăstiri de la boiariul Toader Bubuiog logofăt. Și după aceea, pe acel sat l-au ținut Ioan ușeriul dania de la Ioan voievod, atunci când au fost luat Ioan voievod toate satelile a tuturor mănăstirilor <s.n.>” (BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 65v-66r, nr. 5). De fapt, satul fusese luat de la humoreni de către Alexandru Lăpușneanu, care l-a alipit la un ocol domnesc. Probabil, în vremea lui Ion vodă călugării au cerut satul, dar noul domn l-a dăruit unui boier credincios: Ioan userul.

¹⁶⁷ Politica de restituție a lui Petru Șchiopu și de îndreptare a nedreptăților săvârșite de predecesorul său este concretizată prin înscăunarea mitropolitului Teofan, care fugise în munți de frica domnului tiran (Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 154 și 169; N. Costin, *op. cit.*, p. 518 și 552) și prin binefacerile făcute călugărilor și mănăstirilor (N. Costin, *op. cit.*, p. 562; *Azarie*, p. 151; Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 178).

¹⁶⁸ La 22 iulie 1578, Petru Șchiopu miluia „ruga noastră nou zidită, mănăstirea Galata cu satul Vorovești și cu vie, și Mihăileștii, cu moară în Bahlui, în ținutul Cărligăturii, și Plopii cu iaz, și Cârsteștii,

aceasta era moșia dreaptă a mănăstirii Humor de la Dan hatman și de la soția sa, Teodosia, încă din 1555¹⁶⁹. Cu siguranță, humorenii au căutat să-și redobândească vechea moșie, căci numai așa se explică de ce, în mai puțin de un an de zile, au fost emise Galatei trei acte consecutive de danie și de întărire pentru moșiile care făcuseră parte din ocoalele domnești, între care este amintit și satul Mihăileștii: 22 iulie 1878¹⁷⁰, 23 iulie 1578¹⁷¹ și 4 februarie 1579¹⁷². Totodată, acest conflict este demonstrat și de formula „nime altul să nu s-amesteci” ce se întâlnește la sfârșitul unuia dintre actele de confirmare¹⁷³.

Persecuțiile domnești nu au ținut decât până la 23 august 1581, când Iancu Sasul arăta că „am dat, și am întors și am miluit și am întărit sfintei noastre rugi, mănăstirea de la Humor [...] un sat în ținutul Cărligăturii, anume Drăgușeștii pe Baglui, care acum se numesc Mihăileștii, și cu moară pe Baglui, care acest sat anume Drăgușeștii pe Baglui, ce se numesc acum Mihăileștii, și cu moară pe Baglui a fost dreaptă cumpărătură a lui pan Cozma Șarpe postelnic de la Iliaș Saul, fiul Neagșei, și de la vărul lui, Sima, și de la fratele său, Isaico, și deasemeni de la fratele lui, Holovca, fiul Iurșei, toți nepoții lui Stoian și ai lui Vașco și ai lui Lazăr ai Procelnicului pentru 180 de zloți tătarăști. Și a dat acest sat mai sus spus pan Dan portar de Suceava și cneaghina lui, Todosia, fiica Măriei, nepoata lui pan Șarpe postelnic sfintei noastre rugi, mănăstirea de la Humor [...] pentru pomenirea sa și pentru pomenirea părinților săi și pentru pomenirea bunicilor săi și pentru pomenirea fiilor săi”¹⁷⁴. Cu acest prilej, domnul întărea acest sat ca să fie sfintei mănăstiri „uric și cu tot venitul, neclintit niciodată, în vecii vecilor” și porunea „și altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre”¹⁷⁵.

Revenit pe tron, Petru Șchiopu a căutat ca „mila” sa către Galata să nu mai fie „strică”, astfel încât, prin două acte succesive din 24 și 29 martie 1583¹⁷⁶, schimbă cu humorenii „un sat în ținutul Cărligăturii, anume Drăgușeștii, care acum se numesc Mihăileștii, și cu moară pe Bahlui, <care – n.n.> le-a fost danie de la Dan portar de Suceava și cneaghina lui, Todosia, fiica Măriei, nepoata lui Cozma Șerpe postelnic. Și a

numit Pizdenii, cu moară în Bahlui, care aceste sate au fost ale noastre drepte domnești. Și satul Sadna cu moară și cu loc de moară în Siret, și satul Tămășenii cu moară în Luța și cu toate bălțile, care aceste sate mai sus scrise au fost ale noastre drepte domnești, ascultătoare de cetatea Romanului” (*DIR*, A, *veac XVI*, vol. III, p. 102, nr. 129), iar la 23 iulie 1578, același domn întărea „ruga noastră nou zidită, mănăstirea Galata cu satul Vorobești și cu vii, și Mihăileștii, cu mori în Bahlui, în ținutul Cărligăturii, care sate au fost drepte domnești, și satul Plopii cu heleșteu, și Cârsteștii, ce se numesc Pizdenii, și Belceștii cu mori, și satul Sadna cu mori și cu loc de mori în Siretiu, și satul Tămășanii cu mori în Luța și cu toate bălțile, care aceste sate mai sus scrise au fost ale noastre drepte domnești, ascultătoare de târgul Romanului” (*DANIC-B*, Col. Mss., <*Condica Asachi I*>, Ms. Nr. 628, f. 159r, fără nr.).

¹⁶⁹ BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 9v-10v, nr. 2 și *DIR*, A, *veac XVI*, vol. II, p. 98-99, nr. 89.

¹⁷⁰ *DIR*, A, *veac XVI*, vol. III, p. 102, nr. 129.

¹⁷¹ *DANIC-B*, Col. Mss., <*Condica Asachi I*>, Ms. Nr. 628, f. 159r, fără nr.

¹⁷² Astfel, mănăstirea Galata primea întărire de la Petru vodă pentru „un sat, anume Voroveștii cu vii și Mihăileștii, cu mori în Bahlui, la ținutul Cărligăturii, care sate au fost ale drepte domnești, și satul Plopii cu heleșteu, și Cârsteștii, ce să numesc Pizdenii, și cu mori, satul Belceștii cu mori, și satul Sadna cu mori și cu locuri de mori în Siret, și satul Tămășanii cu mori în Liudsca <greșit pentru Luța – n. ed.> și cu toate bălțile, care aceste sate mai sus scrise au fost drepte domnești, ascultătoare de ocolul târgului Romanului și un hăleșteu ce să numește Mihai, în hotarul târgului Iașilor, care hăleșteu au fost drept domnescu și au fost schimbătură bătrânului Petru vodă cu Mihai pârălăbul cu satul Mădzăreștii și cu o prisacă în braniști la Bohotin, unde să numește Trestioana” (*DIR*, A, *veac XVI*, vol. III, p. 104, nr. 133).

¹⁷³ *Ibidem*.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 173-174, nr. 226.

¹⁷⁵ *Ibidem*.

¹⁷⁶ Actul din 24 martie a fost întocmit pentru humoreni (*ibidem*, p. 204-205, nr. 260), iar cel din 29 martie a fost dat Galatei (*ibidem*, p. 207-208, nr. 262).

fost dreaptă cumpărătură a lui pan Cozma Șerpe postelnic de la Iliăș Saul, fiul Neacșei, și de la vărul lui, Sima, și de la frații lui, Isaico și de la Holovca, fiii lui Iurșă, de la toți nepoții lui Stoian, și Ivașco și Lazor procelnic, de la străbunul nostru, Alexandru voievod, și de la Iliăș voievod și de la Ștefan voievod cel Bătrân și, de asemeni, din privilegiul de întărire pe care l-a avut Dan portar de Suceava și din privilegiul de împărțire pe care l-a avut de la Alexandru voievod”, dându-le în schimb satul Petricani pe Topolița, cu mori în Topolița, care sat „a fost al nostru drept domnesc, ascultător de ocolul Neamțului”¹⁷⁷. Pentru ca acest sat să fie al Humorului „neclintit niciodată în veci, până când va veni Hristos Dumnezeu și <până – n.n.> când va dăinui sfânta mănăstire”, iar ctitoria sa de la Galata să nu piardă satul Drăgușești, domnul pune mare blestem și își îndemna urmașii să nu strice dania sa¹⁷⁸.

Totodată, în timpul ultimei sale domnii, pentru a-și arăta bunăvoința față de humoreni, Petru Șchiopu le-a întărit întreg iezerul Oreahov (27 iulie 1583)¹⁷⁹. Cu siguranță, Moldovița a încercat să redobândească jumătatea dăruită de Petru Rareș din acest iezer, căci numai așa se pot explica întăririle succesive date Humorului pentru tot iezerul Oreahov de-a lungul celei de-a treia domnii a lui Petru vodă (la 14 aprilie 1584¹⁸⁰, 12 mai 1590¹⁸¹ și 27 mai 1591¹⁸²), dar și blestemul mare pus în aceste acte de întărire¹⁸³.

La sfârșitul domniei lui Petru Șchiopu, domeniul acestei mănăstiri cunoaște o nouă mărire. Astfel, la 15 martie 1586, Mațarin aprod și femeia sa, Anisia, vând călugărilor de la Humor a treia parte din jumătatea de jos a satului Băieșești, pe Moldova, în ținutul Sucevei, pentru 250 de zloți tătărăști și un cal¹⁸⁴, moșie pe care și Mațarin o cumpărase prin uricul din 25 iunie 1585 de la Anușca Lata, fata Malii, nepoata lui Efreim Huru, de la alte rudenii ale ei pentru 250 de zloți tătărăști¹⁸⁵. Din acest motiv, se pare că Mațarin a fost silit să înapoieze calul luat din lăcomie, căci printr-un nou uric de întărire, de la 28 martie 1586, se arată că prețul acestei moșii a fost de 250 de zloți tătărăști¹⁸⁶.

Apoi, la 28 martie 1586¹⁸⁷, se confirmă mănăstirii Humor a treia parte din satul Derzca, dania lui Toader¹⁸⁸, precum și prisaca ce este la Bohotin, în Covasna, pentru care mănăstirea avea dresă de întărire de la Bătrânul Ștefan voievod¹⁸⁹. De asemenea, la

¹⁷⁷ *DIR*, A, *veac XVI*, vol. III, p. 203-204, nr. 260, p. 207-208, nr. 262.

¹⁷⁸ *Ibidem*.

¹⁷⁹ BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 72v, nr. 8.

¹⁸⁰ *DIR*, A, *veac XVI*, vol. III, p. 249, nr. 302. O mențiune în Costăchescu, *Doc. Ștefăniță*, p. 239, nota 6.

¹⁸¹ BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 72r, nr. 6.

¹⁸² *Ibidem*, f. 72v, nr. 7 (un rezumat al acestei copii este publicat în *DIR*, A, *veac XVI*, vol. IV, p. 27, nr. 26; o mențiune în Costăchescu, *Doc. Ștefăniță*, p. 239, nota 7).

¹⁸³ *DIR*, A, *veac XVI*, vol. III, p. 249, nr. 302.

¹⁸⁴ Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 92, nr. 34 și BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 11v, nr. 5.

¹⁸⁵ BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 11r, nr. 4. Demn de remarcat este faptul că, la 9 iunie 1586, mănăstirea Slatina primea întărire de la Petru Șchiopu pentru a patra parte din satul Băieșești, care îi era danie de la Huroaia călugărița și de la fostul ei soț, Lateș (*ibidem*, f. 10v-11r, nr. 3), „iar asupra aceluia ce s-ar ispiți să strică acea danie scrie strașnic blăstăm” (*ibidem*, f. 11r, nr. 3).

¹⁸⁶ *Ibidem*, f. 54v, nr. 2.

¹⁸⁷ *Ibidem*, f. 54v-55r, nr. 2.

¹⁸⁸ Această confirmare a daniei lui Toader din 8 ianuarie 1583 (*ibidem*, f. 17r-v, nr. 5), ne face să bănuim existența unui conflict între călugării de Humor și ceilalți răzeși din Derzca.

¹⁸⁹ Faptul că în acest uric din 28 martie 1586 se fixează hotarul acestei prisăci ca „să fie opcina pe vârful dealului, pe amândouă părțile, până la sfârșitul nășapurilor di cătră câmpu, unde să împreună drumurile” (*ibidem*, f. 55r, nr. 2), ne face să credem că humorenii aveau conflict de hotar pentru locul de prisacă amintit. Acest conflict a fost cauzat de faptul că în uricele de danie din 11 septembrie 1467, prin care Iurie Șerbescul

8 ianuarie 1591, același Toader cumpăra de la jupâneasa lui Suilă vornicul două părți din a treia parte din satul Derzca pentru 1000 de zloți tătarăști și le dăruia humorenilor¹⁹⁰, care primeau întărire pentru ele la 26 martie 1591¹⁹¹.

În ultimii ani ai domniei lui Petru Șchiopu, arhimandritul Anastasie de Humor a fost „prădat la Cotnari, atunci când acei făcători de răle i-au luat și alte multe lucruri scumpe și podoabe bisericești ci au fost a acei sfinte mănăstiri, precum și a lui”¹⁹². Din acest motiv, acest egumen cere domniei întărire pentru satele „Cobâlcinul și Bilosăuții și Vascăuții, ci sunt în ținutul Hotinului, undi dă Cobâlcinul în Nistru și pe tot hotarul sfintei mănăstiri ci esti însămnat din zilele cele vechi și di răpousații domni de mai înainte”, susținând că i-a fost furat uricul acestor moșii¹⁹³. Prin urmare, la 25 februarie 1791, Petru vodă întărea mănăstirii Humorului satele Cobâlcinul, Bilosăuții și Vascăuții, din ținutul Hotin, „pentru că domniia mea cercetând împreună cu tot sfatul nostru, am aflat că acele de mai sus numite sate au fost danie mai sus numitei sfintei rugii noastre, mănăstirii Humorul de la răposatul Hâra vornic de Țara de Gios, pentru că el s-au îngropat acolo, la acea sfântă mănăstiri”¹⁹⁴.

În sfârșit, spre finalul celei de-a treia domnii a lui Petru Șchiopu¹⁹⁵, călugării de la

și mama lui, Fedca, dăruiau mănăstirii o prisacă sub Bohotin, anume Zlătăroaia (DRH, A, vol. II, p. 215-216, nr. 148), și de întărire date la 23 aprilie 1475 (DRH, A, vol. II, p. 304, nr. 201), în iulie 1520 (DIR, A, veac XVI, vol. I, p. 165-166, nr. 149) și la 18 ianuarie 1536 (DIR, A, veac XVI, vol. I, p. 384, nr. 347) nu se arată hotarul acestei prisăci.

¹⁹⁰ BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 17r-v, nr. 5.

¹⁹¹ Isac, *Catalog de doc. Moldova*, p. 593, nr. 1433.

¹⁹² DANIC-București, Colecția Achiziții Noi, pach. MMDCXXXVIII, doc. nr. 3. Un rezumat în CDM, vol. I, p. 213-214, nr. 866 și în Ciucă, Vătafu-Găitan, *Colecția Achiziții Noi*, p. 31-32, nr. 433.

¹⁹³ DANIC-București, Colecția Achiziții Noi, pach. MMDCXXXVIII, doc. nr. 3.

¹⁹⁴ *Ibidem*.

¹⁹⁵ C. Cihodaru, I. Caproșu și N. Ciocan, analizând grafia actului din 27 octombrie 1491, consideră că acest fals a fost întocmit în veacul XVII (DRH, A, vol. III, p. 534, nr. I, fals, aparat critic). Totuși, în actele emise de către Ieremia Moghilă (DIR, A, veac XVI, vol. IV, p. 277-278, nr. 344), Constantin Moghilă (DIR, A, veac XVII, vol. II, p. 274-275, nr. 360), Alexandru Moghilă (DIR, A, veac XVII, vol. IV, p. 5-6, nr. 8) și Radu Mihnea (DIR, A, veac XVII, vol. IV, p. 30, nr. 44), se arată că Humorul a primit întărire pentru braniștea din jurul mănăstirii „din uricul de danie pe care l-a avut de la Ștefan voievod cel Bătrân și din ispisoc de întărire pe care l-au avut de la Petru voievod” (DIR, A, veac XVI, vol. IV, p. 277-278, nr. 344). Dacă falsul din 27 octombrie 1491 este cunoscut (DRH, A, vol. III, p. 534, nr. I, fals), actul de la Petru vodă de confirmare a braniștii este suspect, căci trece în chip nefiresc de la întărirea moșiilor Cobâlcinul, Bilosăuții și Vascăuții, din ținutul Hotin la precizarea semnelor de hotar dimprejurul mănăstirii: „așijdire și de la noi am dat și am întărit sfintii rugii noastre, mănăstirii Humorului, acele di mai sus zise sate, anume Cobâlcinul și Bilosăuții și Vascăuții, ci sunt în ținutul Hotinului, undi dă Cobâlcinul în Nistru, pentru ca să fie și de la domniea mea cu tot vinitul împreună și cu mori, pentru că domniia mea cercetând împreună cu tot sfatul nostru, am aflat că acele de mai sus numite sate au fost danie mai sus numitei sfinte rugii noastre, mănăstirii Humorul de la răposatul Hâra vornic de Țara de Gios, pentru că el s-au îngropat acolo, la acea sfântă mănăstiri, iar Hârîi i-au fost satele acele cumpărătură de la Dobrul logofăt <și> de la nepotul de soră a lui, de la Ghidioan diiac, iar Dobrului logofătului și lui Ghidioan diiac le-au fost cumpărături de la Iosif egumen și de la toți monahii de la mănăstirea Neamțului. Iar uricul cel di cumpărătură cari l-au avut Dobrul logofăt și Ghidioan diiac de la bătrânul Ștefan voievod, încă l-au fost dat Hârîi vornicului de Țara de Gios, iar Hâra l-au dat mai sus numitei sfintii mănăstiri Humorul, după cum domniia mea și cu sfatul nostru l-am și văzut uricul acela. Drept aceia, să fie uric și ocină, acei mai sus numitei sfinte mănăstiri după cum mai sus scriem. Apoi, hotarul sfintei mănăstiri începând tocma de la poarta Prihodiștii, ci vini de la deal și până la vârful Muntelui – să poate să zică până la vârful Dealului celui Mare, căci mai gios nu zici la vârful Muntelui, ci la vârful Dealului celui Mare – și apoi apucă Muntele cel Mare până la Poiana a Mărului, de acolo apucă opcina (sau culme) până la obârșie Humorului, apoi pân la Dealul Holmului și până la dealul Humorului și iarăși opcina până la Bradul Muierii și până la Dealul Paltinului și până la Dealul Germanului; și iarăși opcina până la Săcătura lui Bucur și până la Poiana lui Ignatie și până la Brăduț și până la Lozii și până la Viezunia, la Trii Brazi, piste Soloneț și până la Vârful Scărișoarei; opcina în sus la Poiana Popii, apoi până la Fântâna lui Dragomir, tot opcina pe deal până la Poiana Paltinului, de acolo pâraul Bucovățului în gios până la Moldova; și apoi de la gura Bucovățului,

Humor întocmesc un uric fals bine alcătuit¹⁹⁶, care se pretindea că ar fi fost dat de către Ștefan cel Mare, prin care singuri își alcătuiau¹⁹⁷ o braniște după nevoie. De fapt, profitând de furtul făcut asupra arhimandritului Anastasie, acest egumenul cu soborul său au cerut carte de întărire pentru moșiile din ținutul Hotin, dar și pentru braniștea mănăstirii¹⁹⁸. Prin urmare, pe baza documentului fals amintit mai sus, domnul din dinastia Basarabilor le dă humorenilor tot hotarul de jur-împrejurul mănăstirii, deși braniștea era până atunci doar la nord și nord-est de lăcașul monahal. Deși acest act a dus, în mod firesc, la izbucnirea mai multor conflicte pentru stăpânirea acestui hotar¹⁹⁹, totuși, domnii următori nu au reușit să descopere reaua credință a călugărilor așa încât le-au întărit braniștea²⁰⁰. Având la bază un uric drept, ce dădea acestor monahi satele de la obârșia Humorului cu statut de braniște, credem că humoreni au convins destul ce

Moldova în sus până la Izvorul Tocilelor, apoi prihodiștea în sus, până la Dealul cel Mare, apoi Dealul cel Mare și iarăși până la ograda curții. Atâta este tot hotarul a mănăstirii. Drept aceea, să aibă a-și face și uric de la domnia mea și altul să nu se amestece împotriva cărții noastre aceștia” (DANIC-București, Colecția Achiziții Noi, pach. MMDCXXXVIII, doc. nr. 3). În plus, pe versoul acestui document a fost scris de altă mână: „răsuflat(ă) netrebnică anerisit(ă) în carte de giudecată ce am avut cu ghenerari-maiur Catargiu, în an 1812 sept(embrie) 7”, ceea ce ar dovedi că acest fals asupra braniștii din jurul mănăstirii Humor a fost descoperit în 1812.

Credem că acel Petru vodă amintit în uricele de întărire a hotarelor din jurul lăcașului monahal, date după 1591, poate fi identificat cu Petru Șchiopu, deoarece în uricele emise de cancelaria lui Petru Rareș la 18 ianuarie 1536 (*DIR*, A, *veac XVI*, vol. I, p. 384, nr. 347) și Ștefan Lăcustă, la 30 noiembrie 1540 (*DIR*, A, *veac XVI*, vol. I, p. 401-402, nr. 364), pentru toate moșiile Humorului, nu se amintește nimic de locul apărut dimprejurul mănăstirii. În plus, grafia actului din 27 octombrie 1491 este apropiată de aceea a secolului XVII (*DRH*, A, vol. III, p. 534, nr. I, fals, aparat critic), ceea ce ne face să credem că el a fost scris spre sfârșitul domniei lui Petru Șchiopu. Totodată, dacă ispisocul de întărire ar fi fost redactat de către Petru Rareș, atunci cancelariile domnești din 1600, 1610 și 1616 nu ar fi scris că ispisocul pe care l-au cercetat este de la „Petru voievod” ci de la „Petru voievod cel Bătrân”, pentru a-l deosebi de Petru Șchiopu. De fapt, cognomenul de „cel Bătrân” în uricele domnești are sensul „din vechime” și era folosit pentru a-i deosebi pe domnii vechi de voievozii cu același nume ce trăiseră într-o vreme mai apropiată de cea în care se făcea uricul de întărire a unei ocini. Or, Petru Șchiopu fusese contemporan cu Ieremia Moghilă și Ștefan Tomșa și nu avusese nici un urmaș cu acest nume până în anul 1616, așa încât cancelaria domnească l-a putut menționa într-o forma directă: „ispisoc de întărire pe care l-au avut de la Petru voievod” (*DIR*, A, *veac XVI*, vol. IV, p. 277-278, nr. 344; *veac XVII*, vol. II, p. 274-275, nr. 360; vol. IV, p. 5-6, nr. 8, p. 30, nr. 44; vol. V, p. 94, nr. 131). Că astfel stau lucrurile o dovedește cartea dată de către Miron Barnovschi, la 11 aprilie 1626, prin care se întărea Humorenilor prisaca de la Bohotin, în Covasna „din uricul de daniie și de miluire ce au de la Bătrânul Ștefan voievod și din ispisocul de întăritură de la Petru voievod” (*DRH*, A, vol. XIX, p. 53, nr. 37). Or, uricul de la Ștefan cel Mare este din 23 aprilie 1475 (*DRH*, A, vol. II, p. 304, nr. 201), fiind confirmat de către Petru Șchiopu la 28 martie 1586 (BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 54v-55r, nr. 2). Într-adevăr, pentru această prisacă, mănăstirea avea cărți de întărire și de la Ștefan cel Tânăr [din iulie 1520] (*DIR*, A, *veac XVI*, vol. I, p. 165-166, nr. 149), dar și de la Petru Rareș [18 ianuarie 1536] (*DIR*, A, *veac XVI*, vol. I, p. 384, nr. 347). Totuși, acești domni sunt scoși din discuție fiindcă Ștefan cel Tânăr nu a fost numit niciodată în actele de cancelarie „Bătrânul Ștefan voievod”, iar de Petru Rareș nu poate fi vorba fiindcă, la 10 decembrie 1629, Alexandru Coconul întărea aceleași mănăstiri „a lor drept și vechiu ispisoc, pre care îl au de daniie și de miluire de la Barnovschi voievod și, iarăși, uric de daniie și de miluire de la Bătrânul Ștefan voievod și din ispisocul de întăritură de la moșul măriei sale, Petru voievod, pre o prisacă ci iaste la Bohotin, în Covasna” (BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 55v, nr. 5). De fapt, Petru Șchiopu era unchiul lui Alexandru Coconul, iar acest act de întărire nu reprezenta altceva decât confirmarea hotarului acestei prisăci ce fusese ales de către Petru Șchiopu (BAR-București, Ms. rom. nr. 111, f. 54v-55r, nr. 2) și întărit de către Miron Barnovschi (*DRH*, A, vol. XIX, p. 53, nr. 37).

¹⁹⁶ *DRH*, A, vol. III, p. 534, nr. I, fals, aparat critic.

¹⁹⁷ După modelul Putnei, Tazlăului și Neamțului.

¹⁹⁸ DANIC-București, Colecția Achiziții Noi, pach. MMDCXXXVIII, doc. nr. 3.

¹⁹⁹ Credem că acest conflict era între humoreni, pe de o parte, și brănișterii domniei cu megieșii din jurul acestui hotar, pe de altă parte, deoarece ultimii se vedeau siliți să nu se mai folosească de veniturile fostei pături domnești în virtutea bătrânului obicei al locului.

²⁰⁰ Este vorba de cărțile domnești de la Ieremia Moghilă [la 9 ianuarie 1600] (*DIR*, A, *veac XVI*, vol. IV, p. 277-278, nr. 344), Constantin Moghilă [la 18 ianuarie 1610] (*ibidem*, *veac XVII*, vol. II, p. 274-275, nr. 360), Alexandru Moghilă [la 12 mai 1616] (*ibidem*, *veac XVII*, vol. IV, p. 5-6, nr. 8) și Radu Mihnea [la 23 august 1616] (*ibidem*, *veac XVII*, vol. IV, p. 30, nr. 44).

ușor domnia de „dreptatea” lor, mai ales că ceea ce revendicau făcea parte din domeniul domnesc și nu din cel boieresc, iar adeseori moșiile mănăstirești erau luate pe seama domniei. De fapt, prin falsul întocmit în vremea lui Petru Șchiopu, călugării au dublat practic hotarele braniștii din vremea lui Petru Aron²⁰¹.

Prin urmare, se constată că la începuturile mănăstirii Humor, marele ctitor Ion vornic și copiii săi au exercitat un protectorat asupra acestui lăcaș, administrându-i sau schimbându-i moșiile și numindu-i egumenii. Mai târziu, ca urmare a unei înrudiri a familiei Mușatinilor cu urmașii lui Oană vornic, treptat, Humorul ajunge și ctitorie domnească, dobândind, după anul 1490, un statut de autonomie față de descendenții amintiți, ceea ce i-a asigurat trăinicia peste veacuri.

Domeniul acestei mănăstiri s-a format din satele dăruite de ctitorul inițial și fiii săi, fiind consolidat de privilegiile date de Alexandru cel Bun, Ștefan al II-lea, Petru Aron și Ștefan cel Mare. El s-a îmbogățit, apoi, prin câteva moșii primite de la Iurie Șerbescul, Ștefan cel Mare, Bogdan al III-lea și Ștefan cel Tânăr.

Refăcută din temelii de Toader Bubuiog, noul ctitor și-a înzestrat soborul „la moartea sa” cu 10 moșii, trei jumătăți de sate și o bucată de hotar din cuprinsul altei jumătăți de ocină, însă doar trei sate au fost stăpânite de călugări. Celelalte ocini, n-au mai intrat în stăpânirea humorenilor, ele rămânând în administrarea fiicelor marelui ctitor: Odochia și Neacșa.

În a doua domnie a lui Petru Rareș, domeniul Humorului este în regres, căci pierde jumătate din iezerul Oreahovul, luat de domn și dăruit mănăstirii Moldovița. În vremea lui Iliș și a lui Ștefan Rareș, întinderea acestui domeniu a rămas cea de la sfârșitul domniei părintelui lor, însă averea soborului a cunoscut pierderi însemnate prin impunerea mănăstirii la bir de către cel dintâi. În schimb, întinderea domeniului mănăstirii Humor cunoaște o instabilitate accentuată în timpul domniei lui Alexandru Lăpușneanu. Astfel, la începutul domniei, fiul nelegitim al lui Bogdan al III-lea a scos moșiile ce au fost lăsate Humorului cu limbă de moarte de către logofătul Bubuiog din domeniul fiicelor sale și le-a dat în mâna călugărilor, contribuind, se pare, la încercarea lui Lupu păhărnicele, nepotul lui Bubuiog, de a-i lua tronul. După înfrângerea răzvrătiților, în anul 1557, Alexandru Lăpușneanu a luat pe seama domniei toate satele stăpânite *de jure* de humoreni, dăruite sau administrate *de facto* de familiile complotiștilor. Totodată, domnul a procedat într-un mod asemănător și cu alte moșii ce fuseseră dăruite mănăstirilor de susținătorii lui Lupu păhărnicele, între care se remarcă Voronețul. Prin actele de milă date mai târziu de Alexandru Lăpușneanu, Despot vodă și Iancu Sasu, Humorul a redobândit câteva din ocinile pierdute: Feredeienii, Strahotinul și Mihăileștii (Drăgușeștii).

Deși, după urcarea sa pe tron, Petru Șchiopu a întors Bisericii multe din moșiile care fuseseră trecute pe seama domniei de către predecesorul său, o parte dintre aceste ocini „secularizate” au rămas domnești. Abia spre sfârșitul domniei lui Petru Șchiopu, domeniul Humorului cunoaște o nouă dezvoltare, prin daniile unor boieri, dar mai ales prin crearea unui fals în urma căruia întinderea braniștii mănăstirii se dublează. Domeniul acestei mănăstiri a cunoscut o nouă perioadă de înflorire în vremea lui Ieremia Moghilă și a lui Vasile Lupu, când se dobândesc noi moșii.

²⁰¹ La 20 ianuarie 1456, Petru Aron a poruncit ca monahii să-și apere hotarul satelor unde a fost curtea lui Dieniș și Pârtești, de la obârșia Solonețului, unde a fost Tatomir și Pârtea „cu apa și cu pădurea [...]”. Iar cine s-ar afla că prinde pește sau taie pădurea în hotarul lor, fără voia lor, asupra aceluia să fie o gloabă de 12 grivne” (DRH, A, vol II, p. 80, nr. 55), astfel încât aceste moșii au primit statut de braniște.

LE DOMAINE DU MONASTÈRE DE HUMOR (1415-1591)
(Résumé)

Mots-clef: domaine ecclésiastique, monastère de Humor, privilège, sécularisation

Au début du monastère de Humor, le grand fondateur Ioan vornic (gouverneur) et ses enfants ont exercé un protectorat sur cette institution, administrant ou échangeant ses propriétés et nommant ses abbés. Plus tard, suite à l'alliance de la dynastie de Moldavie avec les descendants de Ioan vornic, le monastère de Humor est progressivement devenu une fondation princière et il a acquis, après l'année 1490, un statut d'autonomie vis-à-vis de la famille de Ioan vornic.

Le domaine de ce monastère a été formé par les donations des villages du fondateur et de ses fils et il a été renforcé par les privilèges donnés par les voïvodes Alexandre le Bon, Étienne II, Pierre Aron et Étienne le Grand. Puis, le domaine du monastère de Humor a été enrichi par certaines terres reçues de Iurie Șerbescul, Étienne le Grand, Bogdan III et Étienne le Jeune.

Le voïvode Alexandre Lăpușneanu a confisqué plusieurs propriétés du monastère de Humor parce que la famille du fondateur a essayé montrer sur le trône de Moldavie. Pendant ce temps, le voïvode a procédé de la même manière avec les propriétés d'autres monastères qui avaient été données par les partisans du prétendant au trône de Moldavie, Lupu petit échanson (1557).

Par des actes de miséricorde donnés ultérieurement par Alexandre Lăpușneanu, Ioan Despote et Iancu Sasu, les moines du monastère de Humor ont réussi à récupérer une partie des propriétés perdues: les villages de Feredeienii, Strahotinul et Mihăileștii (Drăgușeștii).

Après la prise du trône par Pierre Schiopu, le nouveau voïvode a annulé partiellement seulement la sécularisation du domaine ecclésiastique du règne de son prédécesseur, Ioan vodă.

Seulement vers la fin du règne de Pierre Schiopu, le domaine du monastère de Humor connut un nouveau développement, par les donations des boyards, mais surtout par la création d'un document faux pour l'agrandissement de la forêt en défends (braniște).

DANIEL MIREA

DOMNUL ȚĂRII RUMÂNEȘTI ÎN ANUL 1525 (I)

După moartea lui Neagoe Basarab vv. (1521) Țara Rumânească trece timp de mai mulți ani printr-o acută fază de instabilitate politică. În anul 1525, în țară domnesc simultan, timp de câteva luni, doi domni. Faptul a fost considerat a fi o rezultată de moment a forțelor angajate în lupta pentru domnie. Un echilibru de forțe s-ar fi cristalizat și menținut între lunile aprilie-septembrie 1525 și ar fi făcut posibilă apariția unei asemenea situații mai deosebite. Izvoarele care stau la baza domniilor simultane sunt documentele zise interne din acest an, dar informații folositoare aduc și cele din anii 1523-1524 și 1526. Subiectul studiului de față îl constituie tocmai analiza acestor documente. Ne propunem să arătăm că o bună parte dintre ele au fost interpretate pornind de la premise care nu se verifică. Faptul că în anul 1525 avem situația unor domnii simultane are alte temeiuri decât cele luate în considerație până în prezent.

Prin acest studiu aduc un omagiu istoricului Aurelian Sacerdoțeanu.

Domn în anul 1525 este „Radul vodă”, numit de cronică și „din Afumați”¹, care se intitulează în acte „Io Radul (Радул) voevod și domn a toată țara Ungrovlahiei”². Cu numele de „Radul” apare în legenda din exerga sigiliilor păstrate de la el³ și tot astfel îl numesc boierii vremii⁴. În inscripția de pe piatra sa de mormânt se poate citi: „A răposat robul lui Dumnezeu și mult milostivul, Ioan Radul (Радул) marele voievod și domn”⁵. După moarte (2 ianuarie 1529, la Râmnicu Vâlcea) apare în acte îndeosebi ca „Radul vv.

¹ Istoria Țării Rumânești de când au descălecat pravoslavnicii creștini, în *Istoria Țării Românești 1290-1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu (= *Cronicile Medievale ale României*, III), f. I. 1960, p. 43.

² DRH, B, Țara Românească, vol. II, volum îngrijit de Ștefan Ștefănescu și Olimpia Diaconescu, București, 1972, document nr. 214, p. 409-410.

³ Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*, București, 1905, p. 51, 335 și 337: „+ ПЕЧАТ ЇВ РАДУЛА ВОЕВОДА И ГНЬ БЛАШКОИ ЗЕМАН”, respectiv „+ ЇВ РАДУЛА ВОЕВОДА НОВАГОКИ ГНЬ БЛАШКОИ”; vezi și Maria Dogaru, Laurențiu-Ștefan Szymkovic, *Tezaur sfragistic românesc I. Sigiliile emise de cancelaria domnească a Țării Românești (1390-1856)*, București, 2006, p. 93-94.

⁴ Grigore G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346-1603*, Viena, 1905-1906 / București, 1931, No. 426, p. 428-429. „Pârul ban, Drăghici dvornic și Radul logofet” scriu brașovenilor: „ne-au venit oamenii noștri de la domnul nostru Radul voievod și ne-au vestit că ne va veni Radul voievod de la Pórtă și este pe drum...”.

⁵ Constantin Bălan, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Argeș (sec. XIV-1848)*, București, 1994, I 241, p. 224-229.

care a pierit la Râmnic”⁶, uneori și „Radul vv. cel Tânăr”⁷ sau „Radul vv. cel Viteaz”⁸. În istoriografia românească este numit în genere „Radu” de la Afumați. Din perioada ce interesează aici s-au păstrat de la el patru documente interne, date la 30 aprilie, 4 mai, 16 mai și 24 iulie⁹, toate din „minunata cetate” Târgoviște.

Celălalt domn de la care avem documente este Vladislav al III-lea vv. Acesta se intitulează: „Io Vladislav vv. și domn a toată țara Ungrovlahiei, fiul bunului și marelui Vladislav vv.”¹⁰. Tatăl său nu a fost Vladislav al II-lea vv., cum s-ar putea deduce după cifră, ci un alt Vladislav vv., despre care nu avem decât informații foarte sumare. Vladislav vv. ar fi fost de fapt al IV-lea domn al țării cu acest nume, dar cum o domnie a tatălui său nu este încă dovedită documentar, filiația din *propria intitulatio* nu s-a bucurat până azi de prea mare încredere printre istorici¹¹. El urmează astfel în șirul domnilor cu numele Vladislav bunicului său, Vladislav al II-lea vv.¹². De la el și-au găsit locul în colecția DRH șapte documente, toate date din „cetatea” București între 19 aprilie și 18 august 7033¹³.

Acceptarea în anul 1525 a unor domnii simultane nu a fost o părere unanimă, istoricii care s-au ocupat de această problemă având opinii diferite. Iată pe scurt unele dintre ele:

Spre sfârșitul secolului XIX, A. D. Xenopol știa, pe baza izvoarelor avute la îndemână atunci, că Vladislav vv. a domnit cu întreruperi între anii 1523-1526 și că în anul 1525 el reveni „să-l supere în domnie”¹⁴ pe Radul vv.

T. Palade vedea în Radul vv. de la Afumați pe domnul țării și este de părere că: „Anul 1525 fu turburat în interior de ivirea a trei *pretendenți*, cari, încercând în zadar să smulgă domnia lui Radu, cad unul după altul... Cel de al doilea fu Vladislav, fostul domn, care... reveni în țară și socotindu-se domn în a doua capitală la București lua hotărâri și dădea acte. Astfel în Mai și Iunie 1525, el se afla la București, de unde se păstrează și ultimele sale hrisoave. Nu stătea însă locului, ci silit de împrejurări și mai ales de mișcările lui Radu, se strămuta de la un capăt la celalt al țării...”¹⁵.

N. Iorga, în marea sa „lucrare de sinteză”, îl considera domn tot pe Radul vv. În anul 1525 acesta „urmărește până la sfârșitul lui novembre pe Vladislav, când poate anunța că acel <Basarabesc>... a fost bătut și decapitat de Părvul banul”¹⁶.

⁶ Pentru întâia oară într-un document dat la 27 mai 7037/1529 (DRH, B, vol. III, volum întocmit de Damaschin Mioc et al., București, 1975, document nr. 77, p. 126-127: „РАДАША БОДЕ ЕЖЕ ЗАГИНЕ НА РИБНИК”).

⁷ DRH, B, vol. III, document nr. 149, p. 238-241, document datat 12 februarie 7041/1533: „МЛАДА РАДАША”.

⁸ DRH, B, vol. XXIV, volum întocmit de D. Mioc, S. Caracș, C. Bălan, București, 1974, document nr. 34, p. 39-42, document datat 10 aprilie 7141/1633: „РАДАША ВОЕВОДА ХРАБРАГО”.

⁹ DRH, B, vol. II, document cu nr. 233, 234, 235 și 240.

¹⁰ DRH, B, vol. II, document nr. 217, p. 416-417.

¹¹ O scurtă expunere a problemei în folositoarea și binevenita lucrare a lui Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova ante 1324-1881*, vol. I, sec. XIV-XVI (= Enciclopedia domnilor români, I), București 2001, p. 160.

¹² După cum se poate observa în *Istoria Românilor*, vol. IV, *Planșa Genealogia Basarabilor*, București, 2001, lucrare apărută sub egida Academiei Române, Vladislav al III-lea vv. nu apare ca domn al Țării Rumânești și nici măcar ca voievod. Vezi în acest sens la C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor...*, vol. I, *Planșa I¹. Basarabii (I): Urmașii direcți ai lui Basarab I și ramura Dăneștilor*.

¹³ DRH, B, vol. II, document cu nr. 231, 232, 236, 237, 238, 239 și 241.

¹⁴ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. II, București, 1986, text stabilit de N. Stoicescu și M. Simionescu; note, comentarii, prefață, indice... de N. Stoicescu, p. 400 și 402. Sublinierile, litere cursive în text, ne aparțin peste tot acolo unde nu este specificat altfel.

¹⁵ *Radu dela Afumați*, București, 1939, p. 47-48; prima ediție (Ploiești, 1923) nu mi-a fost accesibilă.

¹⁶ *Istoria Românilor*, vol. IV, volum îngrijit de Stela Cheptea și Vasile Neamțu, București, 1996, p. 231.

Începutul publicării sistematice a documentelor Țării Rumânești din această vreme, început făcut prin apariția colecției „Documente privind Istoria României” (*DIR*), a adus odată cu extinderea bazei documentare și o schimbare de perspectivă. Vladislav vv. devine, din pretendent cu veleități de domn, chiar domn al țării. Se afirmă în colecție că: „Documentele publicate... aduc precizări cu privire la cronologia luptelor și a schimbărilor de *domnie*. Astfel, documentele din anul 1525 îl arată pe Radu dela Afumați ca domn, la 10 și 11 Februarie – apoi pe Vladislav al III-lea, la 19 Aprilie și la 30 Mai – apoi pe Radu, la 24 Iulie – apoi iarăși pe Vladislav, la 18 August 1525 și, în fine, începând din Septembrie, pe Radu dela Afumați. Pentru toate documentele citate aci, ni s-a păstrat originalul... și astfel data lor nu poate fi pusă la îndoială. Publicarea lor dă posibilitatea studierii luptelor din anul 1525...”¹⁷.

Situația documentară nu tocmai clară din acest an impunea o interpretare plauzibilă a evenimentelor. Ea nu a întârziat să apară: „domnia lui Radu de la Afumați continuă să fie disputată de Vladislav al III-lea, care... reocupă tronul în aprilie 1525. Urmează după această dată o perioadă de câteva luni în care este vorba de o *domnie împărțită*, Vladislav stăpânind partea de sud a țării, cu capitala la București, iar Radu restul, cu Târgoviștea. Acest fapt arată incapacitatea fiecăruia dintre ei de a-l elimina pe celălalt. Ajutat de Craiovești..., Radu reușește în cele din urmă să-l înlăture pe Vladislav, căruia i se pierde urma”¹⁸. Acest mod de a vedea lucrurile a fost general acceptat și s-a menținut în istoriografie, astfel că, aproape 40 de ani mai târziu, s-a putut afirma neschimbat: „Vladislav al III-lea..., tot cu sprijinul Porții, reocupa tronul în aprilie 1525. A urmat o perioadă de câteva luni în care se poate vorbi de o *domnie împărțită*, Vladislav stăpânind partea de sud a țării, cu capitala la București, iar Radu de la Afumați restul, cu Târgoviștea, fapt ce arată incapacitatea fiecăruia dintre ei de a-l înlătura pe celălalt. Ajutat însă de Craiovești..., Radu de la Afumați a izbutit, în cele din urmă, să-l elimine din competiție pe Vladislav al III-lea, căruia i s-a pierdut urma”¹⁹.

În opinia dlui Șt. Ștefănescu, autor al celor două texte de mai sus și editor în colecția *DRH*, seria B, al documentelor anului 1525, Vladislav vv. nu mai poate fi privit ca simplu pretendent, ci el este domn, „împărțind” domnia și chiar țara cu Radul vv. în perioada aprilie-august 1525. Această *domnie „împărțită”*, despre care „se poate vorbi”, este argumentată într-o altă lucrare astfel: „*Faptul că în cursul anului 1525 găsim documente emise atât de Radu de la Afumați cât și de Vladislav al III-lea, la intervale destul de mici și din locuri diferite – Vladislav din București și Radu din Târgoviște – duce la concluzia că în această vreme asistăm la o domnie împărțită; Vladislav, stăpânind partea de sud a țării, era și cel ce se bucura și conta pe sprijinul turcilor. În luptele ce se vor fi dat între ei în această vreme, lui Vladislav i s-a pierdut urma, Radu rămânând singur domn*”²⁰. Mai departe: „După actele emise din București sau Târgoviște... în cursul anului 1525... nu poate încăpea îndoială asupra domniei împărțite Vladislav-Radu în care Vladislav și nu Radu ținea partea de sud a țării”²¹.

N. Stoicescu, în cunoscuta sa monografie, afirma: „Cert este că, în perioada 19 aprilie - 18 august, Țara Românească a avut doi domni, pe Vladislav la București și pe

¹⁷ *DIR*, B, Țara Românească, veacul XVI, vol. I (1501-1525), comitetul de redacție Ion Ionașcu et al., redactor responsabil Mihail Roller, București, 1951, p. V.

¹⁸ *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 653.

¹⁹ *Istoria Românilor*, vol. IV, București, 2001, p. 419.

²⁰ Șt. Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965, p. 190-191. Textul reproduș aici este identic cu cel dintr-un studiu al lui Șt. Ștefănescu apărut anterior (*Rolul boierilor craiovești în subjugarea Țării Românești de către turci*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea I-a, București 1953, p. 717).

²¹ Șt. Ștefănescu, *Bănia...*, p. 191, nota 1.

Radu de la Afumați la Târgoviște... Întrucât ne este greu să acceptăm șase schimbări de domni într-un răstimp scurt de câteva luni, ni se pare că singura explicație este aceea – acceptată și de istoricul Ștefan Ștefănescu – că cei doi domneau în același timp, unul în partea de nord a țării, celălalt în partea de sud, mai aproape de turci... După 18 august Vladislav dispăre, în împrejurări necunoscute²². N. Stoicescu recunoștea însă într-o altă lucrare că „domnia celor doi” rămâne, totuși, una „greu de explicat”²³.

Dl. C. Rezachevici aduce mai nou unele precizări în această controversată problemă și este de părere că Vladislav al III-lea vv. „domnește... în același timp cu Radu de la Afumați..., doi rivali la același tron, care nu se acceptau, fiecare din ei declarându-se domn a toată Țara Românească..., având curtea și sfatul său domnesc și emitând acte cu referire la tot cuprinsul țării, această stare de echilibru durând până când unul dintre ei și-a întărit într-atât puterile, încât a putut trece la atac. Vladislav III a fost desigur îndepărtat cu forța de Radu de la Afumați, foarte probabil îndată după 8 septembrie 1525...”²⁴. C. Rezachevici renunță la o împărțire a țării în regiuni nord/sud și la faptul că ar fi vorba de o domnie, acceptând două domnii depline, cu structuri paralele, ce își exercită autoritatea (potențial) pe întreg cuprinsul țării. În realitate, autoritatea unui domn va fi fost limitată de autoritatea celuiilalt, însă din documente reiese clar pretenția lor de autoritate asupra întregii țări.

Rivalitatea dintre cei doi domni în anul 1525 este cunoscută istoriografiei românești de mai bine de un veac. Modul de a privi această rivalitate are o dinamică proprie, fiind legat de apariția de noi izvoare și de sporul cunoștințelor în timp. Acceptarea unei domnii „împărțite” sau a două domnii „în același timp” s-a impus ca un răspuns, o soluție la cronologia documentelor ajunse până la noi. În sprijinul unei asemenea soluții ar veni și faptul că cei doi domni se află și dau consecvent documente din localități diferite. Soluția de azi *rezolvă situația* prezentată de documente. Documentele au fost interpretate în sensul că, dacă „ni s-a păstrat originalul... și... data... nu poate fi pusă la îndoială”, atunci ele, fiind date simultan, sunt o dovadă clară că și domniile nu puteau fi altfel decât simultane și că „nu poate încăpea îndoială asupra domniei împărțite Vladislav - Radu”. Deci acte date simultan = domnii simultane. Excluderea îndoielilor asupra datelor ce apar în actele originale a dus la excluderea îndoielilor asupra simultaneității domniilor. Prima excludere este miezul problemei. Oricine nu acceptă domniile simultane și există, cum se va vedea, motive întemeiate de a nu le accepta, nu acceptă simultaneitatea documentelor, adică a datărilor prezentate în colecțiile *DIR* și *DRH*.

Este cazul nostru și subiectul acestui studiu.

Trei sunt problemele abordate aici: **1.** Vom cerceta mai întâi documentele interne date de Radul vv. de la Afumați în anii 1525-1526, urmărind schimbările din sfatul domnesc; **2.** Documentele de la Vladislav al III-lea vv., mai ales cele din perioada de simultaneitate în domnie, le vom analiza prin prisma legăturii lor cu cele date de Radul vv. de la Afumați; **3.** Vom propune pe baza celor ce vom putea arăta la **1.** și **2.** o altă soluție, una care încearcă să dea și ea un răspuns plauzibil la cronologia documentelor.

*

²² *Radu de la Afumați 1522-1529* (= Domnitori și voievozi, vol. 22), București, 1983, p. 87-88.

²³ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor...*, vol. II, p. 416, nota [31].

²⁴ *Cronologia critică a domnilor...*, vol. I, p. 174-175.

1. Documentele date de Radul vv. în anii 1525-1526

1.1. Șirul documentelor care s-au păstrat de la Radul vv. din anii 1525-1526 începe cu documentul dat la 10 februarie 7033/1525 și se încheie cu cel dat la 22 august 7034/1526²⁵. După editarea lor în colecția *DRH*, din această perioadă s-au mai găsit și publicat de la Radul vv. și altele două: unul dat din Târgoviște la 17 mai 7034/1526²⁶, celălalt dat din București la 19 iunie 7034/1526²⁷.

Documentele lui Radul vv. din anii 1525-1526 au fost editate în colecția *DRH*, ca și în mai vechea *DIR*, în volume diferite. Prezența lor în volume separate a îngreunat oarecum punerea documentelor într-o relație mai strânsă. Dacă ar fi alcătuit împreună o parte din corpusul de documente al unui singur volum, ele ar fi avut, spre exemplu, un indice comun, editorii lor ar fi fost aceiași, etc. și acest lucru ar fi ușurat compararea lor. Compararea documentelor din acești doi ani se impune, deoarece ele stau într-o anumită legătură, chiar dependență, unele față de altele. Banda de legătură dintre documentele din anul 1525 cu cele din anul 1526 este fenomenul de „alternanță” în dregătorii a unor mari boieri din sfatul domnesc, fenomen căruia nu i s-a acordat o atenție deosebită în această perioadă. După 22 august 1526 și până la 27 februarie 1527 nu mai avem documente interne. În cele din anul 1527 apar și alți dregători și documentele acestui an sunt mai strâns legate de cele din anul 1528, în anii 1527-1528 apărând nu numai dregători noi, ci și alte „alternanțe”.

Despre ce este vorba? Din felurite motive, pentru o vreme un dregător nu apare în sfatul domnesc. El este suplinat în dregătoria sa de un alt boier, pentru ca apoi să revină în sfat ca dregător titular. Iată un asemenea exemplu de „alternanță”: Radul al lui Danciul mare comis apare în acești doi ani la data de: 10 februarie, 24 iulie, 11 septembrie, <2>3 septembrie, 23 octombrie, 13 noiembrie, 22 noiembrie, 17 decembrie 1525 și la 7 ianuarie, 6 februarie, <1> martie, 1 aprilie, 18 mai, 20 mai, 1 iunie, 1 iulie, 12 iulie 1526²⁸. Ca mare comis apare însă și Drăghici al lui Stoican: la 8 septembrie 1525 și la 31 martie, 3 aprilie, 20 aprilie, 17 mai, 18 mai, 19 mai, 30 mai, 7 iunie, 12 iunie, 19 iunie, 6 iulie, 7 iulie, 25 iulie, 26 iulie, 21 august, 22 august 1526²⁹. Reiese clar că dregătoria este una singură, aceea de mare comis, însă dregători titulari sunt doi boieri. Pentru o perioadă de timp ce urmează a fi determinată, dregătorii apar pe rând, când unul, când altul, adică ei alternează. Motivele pentru care ei apar astfel nu interesează în mod deosebit, ci constat doar faptul în sine.

²⁵ *DRH*, B, vol. II, document nr. 226, p. 429-430; *DRH*, B, vol. III, document nr. 31, p. 54-55.

²⁶ Pîrvan Dobrin, Nicolae Bungrezeanu, *Achiziții noi F.A.S. Dâmbovița*, în *RA*, Anul LXIII, vol. XLVIII, nr. 1, 1986, p. 45-47, document păstrat în trad. Documentul intrase în anul 1986 „recent” în fondul arhivistic al Filialei Dâmbovița și era la acea dată „cel mai vechi document păstrat” acolo. El a fost publicat (tot în rezumat) și în lucrarea *Din tezaurul arhivistic dâmbovițean. Catalog de documente 1526-1848*, întocmită de P. Dobrin, C. Condrea și N. Bungrezeanu, București, 1993, document nr. 1, p. 20-21.

²⁷ Andrei Busuiocanu, *Documente medievale românești în S.U.A.*, în „Revista de Istorie”, tom 41, nr. 10, București, 1988, p. 1009-1011. Data acestui document este corectă. În el apare *Vintilă Braga portar*, viitorul domn al Țării Rumânești. Tot aici, la p. 1013-1016, A. Busuiocanu publicase și un alt document, dat din București la 3 iunie 7088/1580, document care nu a fost introdus în *DRH*, B, vol. VIII, volum întocmit de Damaschin Mioc și Ioana Constantinescu, București, 1996. Locul său în acel volum ar fi fost între documentele cu nr. 304 și nr. 305.

²⁸ *DRH*, B, vol. II, documentele cu nr. 226, 240, 243, II, 246, 248, 249, 250; *DRH*, B, vol. III, documentele cu nr. 2, 4, 5, 7, 11, 15, 18, 21, 25.

²⁹ *DRH*, B, vol. II, document nr. 242; *DRH*, B, vol. III, documentele cu nr. 6, 8, 9, 12, 13, 14, 17, 19, 20, 23, 24, 27, 28, 30, 31; P. Dobrin, C-tin Condrea și N. Bungrezeanu, *Din tezaurul arhivistic dâmbovițean...*, p. 20-21; și A. Busuiocanu, *Documente medievale...*, p. 1009-1011.

Un alt mod de a alterna este cel în care un dregător este când dregător titular în sfat, când „fost” dregător. Iată și aici un exemplu: jupan Drăghici Vintilescul apare în dregătoria de m. vornic la data de: 10 februarie, 24 iulie, 11 septembrie, <2>3 septembrie 1525 și la 6 februarie, <1> martie, 1 aprilie, 18 mai, 20 mai, 1 iunie, 1 iulie, 12 iulie 1526³⁰. El este însă fost m. vornic la 8 septembrie, 23 octombrie, 13 noiembrie, 17 decembrie 1525 și la 7 ianuarie, 3 aprilie, 20 aprilie, 17 mai, 18 mai (în două documente), 19 mai, 30 mai, 7 iunie, 12 iunie, 19 iunie, 7 iulie, 25 iulie, 26 iulie, 21 august, 22 august 1526³¹. Când el apare ca fost m. vornic, atunci apare ca dregător titular j. Manea Perșanul, cu care j. Drăghici alternează un timp în dregătorie. El rămâne apoi definitiv fost m. vornic, pentru ca dregător titular să rămână j. Manea, „alternanța” încheindu-se.

Din voința de a avea o vedere mai cuprinzătoare asupra „alternanțelor”, trei au fost întrebările pe care mi le-am pus: care boieri alternează, când și cum? Dregătoriile în care apar „alternanțe” sunt cele de: m. vornic, m. logofăt, m. comis, m. paharnic, m. postelnic. Apariția marilor postelnici în sfat o las pentru început de o parte, deoarece ea ridică probleme deosebite. Care sunt deci boierii „alternanți” și când alternează ei? Aceștia sunt următorii:

– în dregătoria de *mare vornic* j. Drăghici (Draghici) Vintilescul alternează în perioada 8 sept. 1525 -12 iulie 1526 cu j. Manea Perșanul (Perșan); după 12 iulie 1526 alternanța dispăre³²;

– în dregătoria de *mare logofăt* j. Radul al lui Mătil alternează în perioada 8 sept. 1525 - 12 iulie 1526 cu j. Tudor (Theodor) din Drăgoești;

– în dregătoria de *mare comis* Radul al lui Danciul alternează în perioada 8 sept. 1525 - 12 iulie 1526 cu Drăghici (Draghici) al lui Stoican;

– în dregătoria de *mare paharnic* Radul Pașadiia alternează în perioada 8 sept. 1525 - 12 iulie 1526 cu Danciul al lui Bogdan.

Se observă imediat că datele începutului cât și sfârșitului acestor „alternanțe” sunt pentru toți cei opt boieri în cele patru dregătorii aceleași. Documentul care deschide „alternanțele” este cel de la 8 septembrie 7034/1525; asupra lui vom reveni mai amănunțit.

Cum alternează acești boieri? Pot fi găsite anumite caracteristici generale, anumite reguli, după care se alternează? Răspunsul este negativ, totuși pot face câteva precizări: 1. „alternanța” nu se restrânge asupra unei dregătorii, ci are dimensiuni semnificative; 2. avem întotdeauna doi și nu mai mulți boieri care alternează într-o dregătorie. Nu oricare doi boieri, ci doi care constituie pentru întreaga perioadă un tandem; 3. marele comis și marele paharnic sunt dregători fără ca vreunul dintre ei să apară cu titlul de fost. Ei trebuie să fie tot timpul titulari. Niciodată ei nu apar într-un sfat domnesc împreună, așa cum este cazul în dregătoria de m. vornic și cea de m. logofăt, unde adesea boierii „alternanți” apar toți, doi dintre ei purtând într-un asemenea caz titlul de „fost”; 4. dintre marii vornici numai j. Drăghici Vintilescul apare când cu titlul de mare vornic, când fost m. vornic, în timp ce j. Manea Perșanul apare întotdeauna ca mare

³⁰ DRH, B, vol. II, documentele cu nr. 226, 240, 243, și DRH, B, vol. III, documentele cu nr. 4, 5, 7, 11, 15, 18, 21, 25.

³¹ DRH, B, vol. II, documentele cu nr. 242, 246, 248, 250; DRH, B, vol. III, documentele cu nr. 2, 8, 9, 12, 13, 14, 17, 19, 20, 24, 27, 28, 30, 31; P. Dobrin, C-tin Condrea și N. Bungrezeanu, *Din tezaurul arhivistic dâmbovițean...*, p. 20-21; și A. Busuioceanu, *Documente medievale...*, p. 1009-1011.

³² Am considerat ca date fixe, pentru începutul și sfârșitul „alternanțelor”, datele primelor și ultimelor documente cunoscute azi în care ele apar; „alternanțele” s-ar fi putut extinde și dincolo de aceste date.

vornic. Situația este similară și în ceea ce îl privește pe marele logofăt: j. Radul al lui Mățil este în timpul „alternanței” când mare logofăt, când fost m. logofăt, în timp ce j. Tudor din Drăgoești este întotdeauna, când apare, titular mare logofăt.

„Alternanțele” nu au ridicat editorilor probleme deosebite. Ele nu sunt specifice domniei lui Radul vv. ori acestor ani, ci, apărând destul de des în documente, sunt considerate ca fiind un lucru oarecum normal în viața politică a țării³³. Acceptarea lor pentru anii 1525-1526 aduce însă cu sine acceptarea unor probleme substanțiale.

1.2. În cercetarea „alternanțelor” ne vom opri mai întâi asupra documentelor date la 18 mai 7034/1526. Radul vv., revenit de curând în țară³⁴, dă în această zi din Târgoviște mai multe acte. Dintre acestea s-au păstrat trei³⁵. În două dintre ele (nr. 12 și nr. 13) apar în sfatul domnesc j. Manea Perșanul m. vornic și j. Tudor m. logofăt, alături

³³ O scurtă privire în lucrarea lui N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova sec. XIV-XVII*, București 1971, este revelatoare în acest sens.

³⁴ Din perioada p. 20 aprilie - a. 17 mai 1526 nu avem documente de la acest domn. Dintr-o relatare a lui Antonio Burgio, trimisul Papei pe lângă regele Ungariei, dată din Buda la 9 mai 1526, aflăm că domnul s-ar fi dus la sultan, la Adrianopole/Edime [Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. II / partea 3 (1510-1530) (în continuare Hurmuzaki), București, 1892, document nr. CCCLXX, p. 532]. Cu această ocazie, el poate că a dus personal sultanului și tributul ce îl datora. Știri sigure despre plata tributului avem doar despre trimișii moldoveni care, la 5 mai 1526, îl predau sultanului în Adrianopol [cf. Anton C. Schaendlinger, *Die Feldzugstagebücher des ersten und zweiten ungarischen Feldzugs Süleymans I.* (Jurnalele de campanie a celei dintâi și a celei de a 2-a campanii ungurești a lui Süleyman I.; = Beihefte zu Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Band 8), Wien, 1978, p. 58]. Mai nou au ieșit la lumină și știri despre ducerea de către moldoveni a peșcheșului [vezi Mihai Maxim, *Romano-Ottomanica. Essays & Documents from the Turkish Archives*, Istanbul, 2001, document no. 1, p. 69-72, unde autorul dă (p. 69, nota 3) explicații referitoare la datarea corectă a documentului de la 22 mai 1526, dată la care sultanul se afla în Filibe/Plovdiv (cf. Anton C. Schaendlinger, *Die Feldzugstagebücher...*, p. 60)]. O deplasare a lui Radul vv. în tabăra sultanului este dată și de Ludewig A. Gebhardi, *Geschichte des Reichs Hungarn und der damit verbundenen Staaten, Vierter Theil*, Leipzig, 1782, p. 350, motivul fiind acela că (trad. noastră): „Radul V. ... i-a dat regelui Ludovic sfatul ca să-l atace pe sultan, care venea împotriva lui, la granița regatului, iar ardelenilor, valahilor și moldovenilor să le dea ordin să-l urmărească pe sultan de la distanță și, la timpul potrivit, să-i cadă în spate... De aceea, sultanul dispuse prompt ca Radul vv. să fie adus în tabără și opri lângă sine ca ostatic, ca o garanție pentru loialitatea lui, pe singurul fiu al acestuia”. Același motiv răsună și din relatările unor cronicari sași (vezi Adolf Armbruster, *Dacoromano-Saxonica. Cronicari români despre sași. Români în cronica săsească*, București 1980, p. 193) și chiar dintr-un document contemporan, o relatare mai întinsă a lui Stephanus Brodericus, *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum Imperatore ad Mohach historia verissima*, editat Petrus Kulcár, Budapest 1985, p. 33 (vezi și Hurmuzaki, vol. II/parte 3-a, document nr. CCCXCVIII, p. 575). Avem, în sfârșit, și informația că trimiși ai lui Radul vv. au dus „daruri” sultanului pe când acesta ajunsese la Sofia [vezi relatarea lui Mihail Guboglu în: RA, Anul LIII, vol. XXXVIII, nr. 4, București 1976, p. 447, referitoare la participarea la „primul congres internațional de folclor turc care a avut loc la Istanbul între 22 și 30 iunie 1975”. Acest prilej „a înlesnit reluarea activității... de cercetare în arhivele din capitala Turciei”. Unul din rezultate a fost descoperirea informației că „în manuscrisul turc intitulat *Fetihname-i sefer-i Mohac*”... (nota 23 pusă de M. Guboglu are conținutul: „Biblioteca Süleymanie. Istanbul, fond Esa'd efendi no. 2336, 153 fol. scris *nesih-divani*. Arh. St. Buc., colecția microfilme Turcia, rola 81, cadre 1-154”) istoriograful otoman contemporan Mola Kemal pašazade (mort 1534) descrie amănunțit campania turcilor din primăvara și vara anului 1526 împotriva Ungariei...”. Știrea ce interesează este, în trad. lui M. Guboglu, următoarea: „În a 29-a zi a lunii mai 1526 (17 șaban 932), când oastea ajunsese la Sofia, cortul împărătesc a fost așezat lângă acest oraș. Timp de șapte zile au campat în această localitate, au primit aici pe *solii domnului Țării Românești* și pe trimisul beyului din insula Chios care aduseseră daruri din partea domnilor lor...”. Sultanul a ajuns la Sofia marți 29 mai (17 șaban) 1526. Din cauza ploilor abundente pârâurile s-au umflat peste măsură, rupând mai multe corturi. Sultanul, indispus, a cerut mutarea cortului său într-alt loc și vineri 1 iunie (20 șaban) a ținut divan, divan în care mai mulți bei din beilerbeilicul Rumeliei s-au prezentat și i-au sărutat mâna (vezi Anton C. Schaendlinger, *Die Feldzugstagebücher...*, p. 61). Cred că aceasta este data la care și trimișii lui Radul vv. de la Afumați au putut avea acces la sultan și a-i înmâna ce au adus. Radul vv. se afla în această zi la Târgoviște.

³⁵ *DRH, B*, vol. III, document nr. 11, p. 14-18, document nr. 12, p. 18-19 și document nr. 13, p. 19-20.

de Drăghici m. comis și Danciul m. paharnic. În cel editat cu nr. 11 apar ceilalți boieri „alternanți”: j. Drăghici m. vornic, j. Radul al lui Mătil m. logofăt, apoi Radul m. comis și Radul m. paharnic.

Se observă că Radul vv. are la dispoziție o întreagă pleiadă de mari boieri. Care domn mai poate prezenta într-o singură zi doi m. vornici, doi m. logofeți, doi m. comiși și doi m. paharnici? Apare aici cazul particular că boierii „alternanți” se suplinesc în aceeași zi. „Alternanța” se întemeiază tocmai pe faptul că boierii se suplinesc, unii fiind din porunca domnului în altă parte și cu alte treburi, sau bolnavi etc., motivele, o spun din nou, nu interesează deosebit. Ce sens are însă „alternanța” aici, din moment ce boierii care alternează sunt toți (nu lipsește niciunul) în aceeași zi și în același loc? Acest caz particular pune sub semnul întrebării chiar fenomenul de „alternanță”. Se impune și necesitatea de a da un răspuns la o întrebare mai simplă: care este de fapt sfatul domnesc al țării la 18 mai 7034?

Se știe că numărul documentelor date de cancelaria domnească a fost mult mai mare decât cel ajuns până la noi. Cât de „particular” este de fapt acest caz de „alternanță din aceeași zi”? Ori, nu se poate ști dacă avem aici un caz particular, o excepție, sau nu. Pentru a ști acest lucru ar trebui să avem la îndemână toate documentele cu sfat domnesc date de domn, condiție care nu se îndeplinește. Dacă se acceptă că într-o zi oarecare Z, o dată cu un document cu sfatul domnesc X, a fost dat și un alt document cu sfatul domnesc X' (din care fac parte boieri alternanți), atunci nu mai poate fi cunoscut în ziua Z sfatul domnesc. În spatele oricărui document dintr-o zi oarecare s-ar putea astfel afla și un altul, cu boieri alternanți, un document care însă nu s-a păstrat. Nu se poate ști dacă nu cumva „alternanța” nu începe mai devreme, la 24 iulie 1525, însă documentul cu sfatul X' din 24 iulie 1525 nu ne-a parvenit, sau poate că ea începe chiar cu primul document al lui Radul vv., cel de la 10 februarie 1525, până la 8 septembrie 1525 păstrându-se numai documentele cu sfatul domnesc X, iar cele cu X' pierzându-se toate. Dacă se acceptă că din aceeași zi Z, care poate fi oricare una în care domnul a ținut sfat, avem documente cu sfaturi domnești diferite, fie alternante sau nu, se acceptă faptul că sfatul domnesc nu mai este, pentru acea zi Z, unic și distinct și, neavând toate documentele date de cancelaria domnească, el nu mai poate fi cunoscut cu exactitate pentru oricare zi din întreaga perioadă de „alternanță”. Acest lucru este valabil și pentru „alternanța” în sine, care, bazându-se pe cunoașterea sfatului domnesc, nici ea nu mai poate fi limitată și nici chiar cunoscută mai cu exactitate. Sfatul domnesc nu ar mai putea fi un criteriu operant de datare a documentelor, deoarece un sfat domnesc dintr-o zi oarecare ar putea fi dublat de un altul, care, fără a avea toate documentele, rămâne cel puțin în parte necunoscut. Ori, acest lucru este absurd și nu poate fi acceptat, sfatul domnesc fiind un excelent criteriu de datare a documentelor, temeiul său ca instrument de datare fiind chiar unicitatea lui pentru o zi oarecare, oricare ar fi ea, anume faptul că o dregătorie nu poate fi ocupată în aceeași zi de doi boieri, iar un boier nu poate fi în aceeași zi în sfatul domnesc și dregător titular și „fost”. „Alternanțe din aceeași zi”, nu într-o dregătorie oarecare, căci excepții există, ci mai ales în dimensiunile în care apar ele aici, nu pot fi acceptate.

Dacă se acceptă fenomenul de „alternanță”, atunci aceste documente nu pot fi toate, pe baza considerentelor de mai sus, din aceeași zi, căci nu poate fi acceptat un astfel de „caz particular”. Dacă nu se acceptă „alternanța”, atunci este clar că ele nu sunt din aceeași zi, sfaturile domnești fiind diferite. Deci, indiferent dacă se acceptă sau nu „alternanța”, aceste documente nu pot fi date toate împreună în aceeași zi.

Cu totul diferite sunt problemele pe care le ridică „alternanțele” din documentele de la 31 martie, 1 aprilie și 3 aprilie 7034/1526³⁶, în cronologia lor de acum. Documentele din 31 martie și 3 aprilie au sfaturi domnești aproape identice (în primul apare Radul paharnic, iar la 3 aprilie apare Danciul paharnic); la 1 aprilie sfatul domnesc este deosebit, în el apărând boierii „alternanți”. Ceea ce se poate observa imediat este și faptul că documentele de la 31 martie și de la 3 aprilie sunt date din Târgoviște, iar cel de la 1 aprilie din București. După cronologia documentelor Radul vv. dă un document din Târgoviște, se află în ziua următoare la București, pentru a reveni două zile mai târziu la Târgoviște. El nu se deplasează singur la București, ci este însoțit de unii boieri, probabil de toți cei care nu alternează. Aceștia se întorc cu Radul vv. la Târgoviște, mai puțin Radul paharnic, care nu apare în sfatul domnesc de la 3 aprilie. Motivul deplasării Târgoviște - București - Târgoviște (circa 80 km într-o singură zi și înapoi în două zile, împreună cu sfatul domnesc și curtea) rămâne necunoscut. Domnul are însă timp suficient pentru a ține în București sfat și a da călugărilor de la Tismana vama de la Calafat.

Un asemenea domn, care aleargă împreună cu sfatul domnesc de la A la B și înapoi la A în numai trei zile, timp în care face danii (dă „porunci”) unor mănăstiri și dă vama de la Calafat, nu putea fi Radul vv. de la Afumați. Ce anume căutau călugării de la Tismana în București? Pentru care treburi foarte importante se vor fi aflat ei acolo? Dacă ei doreau întărirea vămii, de ce nu s-au dus la domn, la Târgoviște? Nu știau ei unde se află domnul țării și unde trebuiau să se ducă? Condiția minimă de a primi ceva de la un domn este aceea de a se prezenta în fața lui pentru a cere acel ceva. Se pune întrebarea dacă nu cumva documentul a fost dat „de la distanță”, în absența din București a voievodului. Pentru a da vama (domnească), domnul nu avea însă nevoie de sfatul domnesc. El o putea da foarte bine și printr-o poruncă fără sfat, așa cum o face cu alte ocazii și cum o fac și alți domni înaintea lui și după el. Sau acest document l-ar fi putut da din Târgoviște cu martorii din ziua precedentă, pentru aceasta neavând nevoie de alți martori, de la București sau de altundeva. Deci acest document trebuie să fi fost dat de Radul vv. din București, cum și stă scris, posibilitatea daniei „de la distanță” rămânând doar una teoretică. Alergarea colectivă de la Târgoviște la București se petrecea în Ziua de Paști, care zi în anul 1526 cade la... 1 aprilie. Cronologia de acum a acestor trei documente nu poate fi acceptată ca fiind cea reală.

Un alt document asupra căruia ne vom opri atenția este cel de la 8 septembrie 7034/1525, prin care domnul, „văzând sfintele biserici și mănăstiri rămase fără sprijin și slăbindu-se, în aceste vremuri de nevoie”, face o danie „acestui sfânt și dumnezeiesc și preasfințit lăcaș..., episcopia din Buzău... și preacinstului părinte episcop, chir Paisie”³⁷, și în care apar pentru întâia oară „alternanțe”. Importanța hrisovului este mare nu atât pentru cronologia documentelor din anii 1525-1526, ci cât și pentru istoria Bisericii Țării Rumânești.

Între 24 iulie și 8 septembrie 1525, sfatul domnesc suferă modificări semnificative, patru dregători fiind schimbați. Dacă acești patru dregători vor fi fost schimbați pe rând sau toți odată nu se știe, fapt este că ei apar cu toții acum. Nu este o schimbare a unei persoane, schimbare care poate avea și motive iraționale, care țin de firea voievodului, a omului în general, anume de a lua uneori hotărâri care cu greu pot fi explicate. Date fiind dimensiunile acestor schimbări și importanța dregătorilor, Radul vv.

³⁶ DRH, B, vol. III, document cu nr. 6, p. 7-8, nr. 7, p. 8-10 și nr. 8, p. 10-12.

³⁷ DRH, B, vol. II, document nr. 242, p. 454-457. Despre kyr Paisie vezi Toma G. Bulat, *Episcopia Buzăului. Titularii ei din sec. XVI-XVII*, în GB, anul XXIX, nr. 9-10, București, 1970, mai ales p. 759-763.

trebuie să fi avut motive foarte întemeiate pentru a numi un boier sau altul în dregătoriile respective. Care ar putea fi motivele care îl fac pe domn să „coopteze” în sfat patru noi boieri? Situația este încă neschimbată: Radul vv. dă documente din Târgoviște, Vladislav vv. din București, deci până la 8 septembrie 1525 nu se întâmplase încă vreun eveniment hotărâtor. Abia după 8 septembrie lucrurile se precipită și Radul vv. se deplasează la Afumați, unde se află la 11 septembrie, pentru a-l înlătura apoi pe Vladislav al III-lea vv. Cum s-a mai presupus, poate tocmai faptul că situația rămăsese neschimbată, l-a făcut pe domn să introducă noii boieri în dregătorii. Văzând că nu-l poate îndepărta pe Vladislav vv. cu forțele pe care le are, el atrage de partea sa mai mulți mari boieri. Astfel, sporindu-și forțele și simțindu-se suficient de puternic, el preia inițiativa, părăsește Târgoviștea și-l îndepărtează pe Vladislav vv. ante 23 octombrie 1525³⁸, când îl găsim din nou la Târgoviște. Apariția acestor patru mari boieri trebuie legată de îndepărtarea lui Vladislav vv. Alte motive care să îndreptățească schimbări de o asemenea amploare poate că vor mai fi fost, însă cel principal acesta este.

Totuși, deși înainte de confruntarea cu Vladislav vv. se făcuseră schimbări semnificative în sfatul domnesc, documentele ne oferă mari surprize. Atât de necesarii boieri aflați la 8 septembrie în sfatul domnesc nu apar în cel din documentul imediat următor, dat la 11 septembrie din Afumați, și nici în cel din documentul dat la <2>3 septembrie 1525³⁹. Unde au fost ei în aceste zile hotărâtoare, în care se decidea chiar soarta domniei? Ei reapar în sfat chiar cu o anumită „timiditate”, după ce apăruseră la 8 septembrie toți. Ordinea (re)aparității lor este: j. Manea m. vornic la 23 octombrie 1525; j. Tudor m. logofăt la 22 noiembrie 1525; Drăghici al lui Stoican m. comis la 31 martie 1526; Danciul al lui Bogdan m. paharnic la 3 aprilie 1526. Cum este posibil ca patru mari boieri să apară în sfatul domnesc, să dispară imediat și să apară din nou pe rând, componența sfatului fiind abia la 3 aprilie 1526 aceea care fusese la 8 septembrie 1525? Răspunsul pare simplu: acest lucru este posibil, pentru că boierii alternează în dregătorii. Acceptarea „alternanțelor” este însă problematică, de aceea nici aici nu poate fi acceptat acest simplu răspuns.

Ce se întâmplă dacă nu se acceptă „alternanțele”? Dacă aparițiile în sfatul domnesc sunt treptate, dregătorii fiind schimbați pe rând, și dacă abia la 3 aprilie 1526 reapar în sfat boierii care apăruseră la 8 septembrie, neacceptând „alternanțele”, atunci acest document de la 8 septembrie 1525 trebuie datat de fapt după „evoluția” componenței sfatului domnesc, adică el trebuie datat post 3 aprilie 1526, pentru că la această dată se formează definitiv sfatul domnesc care apare și la 8 septembrie. El trebuie datat chiar cu data lui, de la 8 septembrie, însă <1526>, deci din anul următor. Fac observația că sfatul domnesc din documentele de la 25 și 26 iulie și de la 21 și 22 august 7034/1526⁴⁰ este același cu cel din documentul de la 8 septembrie „1525” și că datarea 8 septembrie <1526> nu numai că nu ridică probleme, ci se încadrează întru totul în „evoluția” sfatului domnesc.

Unele documente de la începutul lunii septembrie s-au datat la editare ca fiind din anul următor, aducându-se argumentul că diecii „uitau” că la 1 septembrie începea un alt an și trebuiau să schimbe văleatul și că ei datează „din obișnuință” greșit, cu văleatul vechi⁴¹.

³⁸ DRH, B, vol. II, document nr. 246, p. 461-462.

³⁹ DRH, B, vol. II, document nr. II (addenda), p. 481-482. Editorii au completat cifra zecilor din ziua datei cu cifra 2, dar nu au considerat necesar să explice de ce au procedat astfel.

⁴⁰ DRH, B, vol. III, documentele cu nr. 27, 28, 30 și 31.

⁴¹ Această părere nu este proprie colecțiilor DIR și DRH, ci este mai veche (vezi, numai ca ex., Ioan Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Rumânești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și*

Atribuirea unor greșeli diecilor, prin presupunerea că ei au uitat ceva, scriind „din obișnuință” vâleatul vechi, când ar fi trebuit să dateze cu noul vâleat, nu duce cercetarea prea departe. Despre obișnuințele diecilor din varii timpuri se știe cam puțin. Obișnuința vreunuia dintre dieci era ca noul an să înceapă la 1 ianuarie și dacă a datat „din obișnuință”, atunci el a scris corect. Poate că diecii au trebuit să transcrie sau să scrie ceea ce li s-a dictat, poate că nu aveau cunoștințele necesare, ba poate că le aveau și au scris – din neatenție ori intenționat – greșit sau poate că, într-adevăr, au uitat să schimbe vâleatul. Oricum ar fi, documentul de la 8 septembrie trebuie datat aici după componența sfatului domnesc. Dacă documentul se datează din anul 1526 și nu din 1525, atunci se vede că în 1525 nu apar nici un fel de „alternanțe” și că el, fiind din 1526, nici nu poate introduce vreo „alternanță” oarecare.

La data de 23 octombrie 7034/1525, j. Manea apare pentru întâia oară în dregătorie de mare vornic. Unele din motivele pentru care el avansează în această dregătorie sunt arătate în documentul dat la 13 noiembrie 7034/1525⁴². El îl înlocuiește pe j. Drăghici Vintilescul, care apare după această dată ca fost m. vornic. Următoarea schimbare în sfatul domnesc este aceea de la 22 noiembrie 7034/1525⁴³, prin care j. Tudor m. logofăt ia locul lui j. Radul al lui Mătil m. logofăt. După această dată, j. Radul apare ca fost m. logofăt. Începând cu documentul dat la 22 noiembrie 1525 m. vornic este j. Manea, iar m. logofăt este j. Tudor, așa încât documentele din anul 1526, în care în dregătoriile de m. vornic / m. logofăt apar ca titulari încă Drăghici / Radul și nu Manea / Tudor, trebuie dateate toate ante 22 noiembrie 1525. Documentele din 1526, care, după sfatul domnesc, sunt de fapt din anul 1525, sunt cele de la 6 februarie, <1> martie, 1 aprilie, 18 mai (doc. nr. 11), 20 mai, 1 iunie, 1 iulie și 12 iulie 7034. Aceste „alternanțe” nu trebuie acceptate aici; ele sunt un produs artificial, rezultat al unei cronologii defectuoase, care se bazează îndeosebi pe vâleatul documentelor.

1.3. Se va vedea cum noile datări⁴⁴ elimină tensiunile și inadvertențele ce existau între documentele date de Radul vv. în cronologia lor de până acum.

XVI, București 1902, p. XLIX: „în primele zile ale lui Septemvrie i se întâmplă grămăticului să pue anul expirat, în locul celui nou curgător”) și are, desigur, întemeierea ei.

⁴² DRH, B, vol. II, document nr. 248, p. 463-464. Radul vv. poruncește „cinstului boerului domnii mele, mai vârtos din casa domnii mele, jupanului Manii vel dvornic, ... ca să fie lui toate avuțiile... lui Cîrstian Șupitul, pentru că Cîrstian Șupitul s-au pierdut a sa bogătațe cu vicieniia ca un răpitor, iar jupan Manea dvornicul le-au câștigat de la domniia mea cu dreaptă și credincioasă slujbă ce au slujit domnii mele”.

⁴³ DRH, B, vol. II, document nr. 249, p. 464-465.

⁴⁴ Prin „datare” se înțelege: 1. „punere a datei pe o scriere, un act, etc.”, dar și 2. „stabilire a datei unui eveniment din trecut” [Micul Dicționar Academic, vol. II (D-H) (în continuare MDA), București 2002, p. 15]. Data are două coordonate: una temporală (când se scrie) și una spațială (unde se scrie), însă este una singură: cea reală, cea la care a avut loc în timp și spațiu „evenimentul din trecut”, aici scrierea actului (el s-a scris uneori în ziua în care s-a dat porunca, alteori în zilele imediat următoare ori chiar mai târziu – există dovezi pentru ambele variante). Datările, în schimb, sunt mai multe. Cea dintâi datare este cea din documentul original, anume în sensul dat și de MDA la 1. Diacul a pus data în act în credința că el știe măsura și socoteala timpului, știe numele locului unde se află și că scrie corect ambele. Datarea diacului este definitivă, indiferent dacă data a fost pusă de el corect sau nu. Numai sub acest aspect este valabilă afirmația că, dacă „ni s-a păstrat originalul..., astfel data nu poate fi pusă la îndoială”. Nu poate fi, dar este ea cea corectă? O altă datare este cea a trad./copistului, pusă în credința că citește bine și scrie/traduce corect ceea ce are în față. El reproduce doar, dar nu rareori s-a salvat astfel conținutul documentului original (unele trad. mai vechi sunt în sine monumente de limbă); dacă el și-a făcut bine munca, atunci ne găsim în fața datării celei dintâi, a diacului; dacă a greșit cumva, ceea ce nu poate fi exclus, atunci lucrurile se complică. Cea din urmă datare, deloc lipsită de importanță, este cea a istoricului, anume în sensul dat de MDA la 2. Istoricul (el sau ea), prin metoda criticii diplomatice și istorice, pe bază de presupuneri și argumente, are la dispoziție două căi: ori data din înscrisul păstrat o crede a fi corectă și o preia, ori găsește o alta, una pe care o crede a fi cea reală. La capătul drumului

Documentul de la 6 februarie 7034/<1525>⁴⁵ trebuie datat din acest an *după sfatul domnesc*⁴⁶. Acesta este primul document cu sfat domnesc care ni s-a păstrat după deplasarea lui Radul vv. la sultan și reîntoarcerea sa în țară (noiembrie 1524 - ianuarie 1525). Această danie către m-reă Mușetești/Seaca este de fapt un gest de mulțumire al domnului către Manea Perșanul, viitorul m. vornic, ctitorul mănăstirii⁴⁷. El poate că l-a însoțit pe domn la Poartă, sau poate că a rămas în țară și a preluat unele sarcini importante în absența lui. La 6 februarie 1526, data de până acum a documentului, Ștefan vv. (cel Tânăr, Ștefăniță, domnul Țării Moldovei) intrase cu oaste în țară⁴⁸, așa încât Radul vv. nu mai putea ține în Târgoviște sfat domnesc și face danii. Prioritățile lui erau acum altele. În acest document apare ca m. postelnic Giura. El avea relații bune la Poartă, unde ceruse cu un an în urmă și domnia în numele lui Bădica Radul vv.⁴⁹ Probabil, îl însoțise acum pe Radul vv. El este o lună mai târziu, la 7 martie 1525, în Bistrița/Ardeal, unde apare deja cu titlul de paharnic⁵⁰. „Zorja” (= Zoria, probabil

ales, *data stabilită* va fi transformată, după caz, în baza sistemului de datare propriu (calendarul) pentru care istoricul scrie, spre a putea fi înțeleasă de orice cititor.

Dacă o dată este evident greșit pusă într-un document sau este considerată astfel, atunci ea trebuie schimbată cu scopul de a o pune în concordanță cu timpul/locul real la care se crede că documentul a fost scris. Data găsită unui document este nouă nu în raport cu însuși documentul, căci acesta a suportat deja o datare definitivă, ci doar raportată la alte schimbări ale ei, schimbări efectuate cândva, într-un alt context, de cei care au publicat sau analizat documentul cu argumentele lor de atunci. Data găsită unui document original datat este *nouă* doar în raport cu alte publicații, ediții, lucrări. Dacă un document original este nedatat (ori parțial datat), atunci data găsită lui este și poate fi numită *nouă* și în raport cu însuși documentul. O vedere generală a documentelor de la Radul vv. nou dateate dă Anexa I.

⁴⁵ DRH, B, vol. III, document nr. 4, p. 5-6.

⁴⁶ Am preluat și utilizez modul de argumentare folosit și în colecția DRH, considerând că prin expresia „după sfatul domnesc” ori „după divan” se înțelege doar una din semnificațiile termenului „sfat/divan”, anume *componența nominală* a lui, componența care se arată prin boierii martori în act. Nu întotdeauna martorii dați în documente sunt membri ai sfatului domnesc și nu întotdeauna toți dregătorii sfatului domnesc apar ca martori. Între martorii care apar și componența sfatului domnesc există o diferență care este de la un document la altul variabilă.

⁴⁷ Vezi DRH, B, vol. II, document nr. 189, p. 358-365; Aurora Ilieș, *Însemnări de pe cartea veche românească*, în SMIM vol. VI, București 1973, nr. 1, p. 350; N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România. I - Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea)*, vol. 2: M-Z, f. I. 1970, indici, p. 575 și 612; Voica Pușcașu, *Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Țara Românească și Moldova până la sfârșitul sec. al XVIII-lea*, București, 2001, p. 537, anexa 3 și p. 425, anexa 1, nr. 3785.

⁴⁸ *Cronica lui Macarie*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de I. Bogdan* (= *Cronicile Medievale ale României*, II), ed. revizuită și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 94, rândurile 29-33: „În anul 34 peste șapte mii s-a ridicat cu mânie Ștefan vv. cu toată puterea sa împotriva lui Radul voievodul muntean, în săptămâna cărnii, și a ajuns, prădând și arzând, până la Târgșor, iar Radul vv. nu a îndrăznit să stea împotriva, ci s-a rugat de pace, iar Ștefan vv. s-a întors înapoi”; Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Marii cronicari ai Moldovei, ediție, studiu introductiv, glosare...*, de Gabriel Ștrempel, București, 2003, p. 86-87: „Cându au prădat Ștefan vodă cel Tânăr Țara Muntenească, până la Târgșor, 7034, februarie 5 dni...”.

⁴⁹ Grigore G. Tocilescu, *534 Documente istorice slavo-române...*, No. 285, p. 282-284.

⁵⁰ Dr. Andreas Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia, vol. primum 1468-1540* [= *Fontes Rerum Transilvanicarum*, IV; = *Akták és levelek Erdély- és Magyarországnak Moldovával és Havasalföldével való viszonyához, első kötet (1468-1540)*], Kolozsvár/Budapest 1914, No. 97, p. 133: „Gywra poharnok, filii... Demetrii Pozob dicti ex Generosa domina Zorja”. Giura apare ca paharnic și la 14 aprilie și 24 mai 7037/1529 (DRH, B, vol. III, document nr. 69, p. 115-116 și document nr. 78, p. 127-128). În DRH, B, vol. III, indice onomastic, p. 385, sunt date două persoane cu numele de Giura. Un Giura m. postelnic și paharnic și un altul, logofăt după 1529 și care ar fi cel din Stănești. Documentul dat la 24 mai 1529, în care Giura apare ca paharnic, s-a păstrat însă într-o copie aflată în condica m-rii... Stănești. Avem, cred, de a face cu un singur Giura și mă alătur opiniei exprimate deja de Șt. Andreescu, *Boierii lui Radu vodă de la Afumați (Observații asupra pomelnicului mănăstirii Argeșului)*, în *Perspective medievale*, București, 2002, p. 69; N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, p. 60.

Zorea/Sorea), mama lui j. Giura, fusese apoi jupanița lui j. Harvat m. logofăt, iar Giura devenise astfel fiu vitreg al lui j. Harvat. El se află în Ardeal împreună cu un fiu legitim al lui j. Harvat, Alexandru, pentru a rezolva unele probleme legate de lăsamântul tatălui lor. Cunoscutul j. Harvat mare logofăt murise la ante 8 februarie 1524⁵¹. Documentul este scris de un Vișan, despre care va fi vorba și mai jos.

Documentul de la 10 februarie 7033/1525 pentru m-rea Bistrița a fost considerat până acum ca fiind primul document cu sfat domnesc păstrat de la Radul vv. din anul 1525. Mare postelnic este Drăgan/Dragan, viitorul „ucigaș” al lui Radul vv. de la Afumați. Editorii au fost de părere că apariția în act a lui Drăgan ar fi o „eroare” și corect ar fi fost Dragul⁵².

Documentul de la <1> martie 7034/<1525>, o poruncă „slugii... Voico și cu fiii săi..., ca să le fie la Hăești oricât este partea lui, toată...”⁵³, trebuie datat astfel, nu din anul 1526, după sfatul domnesc. Este cunoscut faptul că la 17 și 23 februarie 1525⁵⁴ Radul vv. s-a aflat de asemenea în Târgoviște. După cronică, la 28 februarie <1525> domnul s-ar fi aflat la București⁵⁵. Pentru că documentul de la <1> martie este dat din Târgoviște, reiese că această știre nu se adevărește. Abia după această dată domnul s-a deplasat la București.

Documentul de la 1 aprilie 7034/<1525> trebuie datat după sfatul domnesc. Afirmăției referitoare la prezența domnului în București îi lipsește precizia. Această lipsă de precizie are importanța ei, interesează aici însă mai puțin. Călugării de la Tismana știau bine unde se afla domnul și faptul că merg acolo este un indiciu că Radul vv. se afla în București de câva timp. Documentul de la 1 aprilie poate fi pus acum în legătură cu începutul domniei lui Vladislav vv., de la care avem, tot din București, un document dat la 19 aprilie. În schimb, la 1 aprilie în anul 1526 domnul se afla în Târgoviște. El sărbătorea acolo Ziua de Paști și nu alerga prin țară împreună cu sfatul domnesc.

Documentul de la 30 aprilie 7033/1525, dat „mănăstirii numite Filandar... să aibă sfânta mănăstire... 10.000 aspri”⁵⁶, este primul din timpul perioadei de „simultanitate” în domnie. La 5 februarie <1525>, domnul le ceruse brașovenilor să fie răbdători în ceea ce privește restituirea sumei de 3.315 aspri „pentru prețul jderilor”, rugându-i să-l păsuiască pentru aceasta încă două săptămâni⁵⁷. Suma totală de 11.300 aspri donată de domn m-ri Filandar apare ca exagerat de mare într-un asemenea context. Într-o situație conflictuală ca aceea de acum, suma ar fi putut fi folosită pentru alte scopuri, mai lumești, dar mai acute.

⁵¹ Hurmuzaki, vol. XI (1517-1612), p. 848, rândurile 12-10 de jos, referitor la „Extradata... sub anno Domini 1524”, aflăm: „Feria sexta post Purificationes Marie [= 5 februarii] cuidam nuncio transsalpinensi, qui famam tulerat quomodo Baydykha Wayvoda interemptus esset... – Feria secunda post Purificationis Marie [= 8] ipso Horwath Logofohl, boyaroni transsalpinensi”.

⁵² DRH, B, vol. II, indice onomastic, p. 509.

⁵³ DRH, B, vol. III, document nr. 5, p. 6-7. Documentul a fost publicat întâia oară de Maria Soveja cu data „...martie <1526>” (*Acte inedite din cancelaria domnească a Țării Românești din secolele XVI-XVII*, în RA, anul L, vol. XXXV, nr. 1, București, 1973, p. 43-44). Editorii DRH, B, vol. III, îl datează <1> martie, citind „luna martie... zi” (день), întâia zi, spre deosebire de M. Soveja care citise în original „...zile” (дни). M. Soveja era de părere că: „probabil, actul a fost emis spre sfârșitul lunii martie, deoarece numai într-un act din 1 aprilie 1526 se mai întâlnesc cei doi mari postelnici, Badea și Cîrstian”.

⁵⁴ Hurmuzaki, vol. XV/I, document nr. DXIV, p. 283-284 și document nr. DXV, p. 284.

⁵⁵ Istoria Țării Românești..., p. 46.

⁵⁶ DRH, B, vol. II, document nr. 233, p. 435-437.

⁵⁷ Gr. G. Tocilescu, 534 Documente istorice slavo-române..., No. 291, p. 289. Această sumă poate fi dovada că valoarea unui florin era acum de 51 aspri (65 florini x 51 aspri = 3.315 aspri), sau că la un curs 1:50 dobânda cerută pentru împrumut (pe trei luni?) fusese de 2%; pentru valoarea florinului vezi Bogdan Murgescu, *Circulația monetară în țările române în secolul al XVI-lea*, București, 1996, p. 43 și 53-56.

Documentul de la 18 mai 7034/<1525>, o poruncă „jupanului Vlaicul vornicul, fiul lui Cega și cu fiii săi și fiilor lui Dragomir, fiul lui Vlaicul, anume Tudoran și Dobre și cu fiii lor... să le fie satele anume Mogoșeștii toți, cu tot hotarul ce sunt de pe Argeș... și... să fie fiilor lui Dragomir, cumnatul domniei mele..., niște sălașe de țigani”⁵⁸, trebuie datat după sfatul domnesc și după Dragomir, *cumnatul* domnului. El pare a fi decedat la data scrierii actului și fusese *fratele* Doamnei Voica⁵⁹, soția lui Radul vv. Ea se îmbolnăvește ante 1 decembrie 1525, când se știa că „nulla spes in vita sua existat”⁶⁰ și decedează în jurul acestei date. Apoi, în nici un caz mai devreme de 40 de zile de la moartea și înmormântarea soției, Radul vv. se căsătorește post 17 ianuarie 1526⁶¹ cu Ruxand(r)a, fiica lui Basarab vv. Neagoe. Oricum, la 18 mai 1526 răposatul

⁵⁸ DRH, B, vol. III, document nr. 11, p. 14-18.

⁵⁹ Opinia general acceptată este aceea că Doamna Voica a fost fiica lui „Vlaicul vornicul” din acest act [St. Nicolaescu, *Comunicări mărunte și bibliografie*, în *CvL*, Anul XXXVI, No. 9, București, 1902, p. 863-864: „Vlaicu dvornicul ar fi *socrul* lui Radu Vodă”; T. Palade, *Radu dela Afumați*, p. 52 și nota 1: „Voica, fiica vornicului Vlaicu”; George D. Florescu, *Divanele domnești din Țara Românească, I (1389-1495)*, București, 1943, tabla genealogică de la p. 74; N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, p. 16; idem, *Radu de la Afumați...*, p. 37: „Doamna Voica, fiica unui boier bogat, Vlaicul vornicul din Bușani”].

„Vlaicul vornicul, fiul lui Cega”, apare în document împreună „cu fiii săi”. Acești fii ai săi, numiți aici, ar fi deci frații Doamnei Voica și de fapt cumnații lui Radul vv. În document apare însă un singur cumnat: „Dragomir, fiul lui Vlaicul”. Dragomir, fiul lui Vlaicul, și Vlaicul vornicul, fiul lui Cega, sunt, cum se arată, veri primari. Dacă Dragomir este cumnatul domnului, atunci Doamna Voica este sora lui Dragomir și deci fiica unui Vlaicul care nu apare undeva ca vornic și care fusese frate cu Cega, tatăl lui Vlaicul vornicul. Cealaltă variantă mai probabilă, că Dragomir ar fi cumnat cu domnul țării pentru că el este căsătorit cu o soră a lui Radul vv., precum și celelalte variante posibile (vezi Vasile Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, București, 1966, p. 209), pot fi excluse. Nu se poate presupune aici apariția termenului „cumnat” în sensul lui mai larg, pe care l-ar fi avut în trecut, pentru că sensul restrâns, comun, să lipsească; „frații” Doamnei Voica, presupuși cumnați, nu numai că nici nu apar cu acest calificativ, dar rămân și nenominalizați. Cel care a văzut bine (nu pot spune unde și când întâia oară) relația de rudenie dintre Dragomir și Doamna Voica a fost Dan Pleșia [cf. *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. I (*A-Bog*), coord. și coautor Mihai Dim. Sturdza, București, 2004, *Planșa „Boierii din Aninoasa”*, p. 84]. Doamna Voica a fost *vară primară* cu Vlaicul vornicul și nu fiica acestuia.

⁶⁰ A. Veress, *Acta et epistolae...*, No. 100, p. 136-138. La moarte ea va fi fost, ca vară și nu fiică a lui „Vlaicul vornicul”, ceva mai în vârstă decât s-a crezut. Doamna Voica s-a născut, ca și domnul, înainte de anul 1500, căci în timpul domniei lui, Radul vv. avea deja fată de măritat (vezi și nota următoare).

⁶¹ Vezi Hurmuzaki, vol. XI, p. 849, rândurile 11-9 de jos. În *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 431, apare chiar 17 ianuarie 1526, dată la care „Radu de la Afumați... a luat-o în căsătorie pe Ruxandra”. Referitor la această dată fac precizarea că ea cade într-o miercuri, zi de post, zi în care este puțin probabil că s-ar fi oficiat căsătoria. Există indicii că s-au făcut pregătiri în acest sens.

T. Palade este în această problemă nedecis și afirmă că: „nunta s-a făcut la 21 Ianuarie 1526” (*Radu dela Afumați*, p. 9, nota 1), deci o duminică, dar și că ea: „se făcu mai târziu, în toamnă” (*ibidem*, p. 53). Șt. Andreescu este de părere că: „...voievodul Ioan Zápolya fixează mai întâi data de 14 ianuarie, apoi cea de 17 ianuarie 1526 ca zi în care să aibă loc alegerea soțiilor...” [*Restitutio Daciae (Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526-1593)*, vol. I, București, 1980, p. 57-58]. C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor...*, vol. I, p. 555, este de aceeași părere și afirmă că 17 ianuarie 1526 este data la care se aflase că: „voievodul Transilvaniei... îngăduise aliatului său Radu de la Afumați să aleagă... pe Ruxandra, sora mai mică... a Stanei”, căsătoria făcându-se mai târziu, „în toamna aceluiași an”.

Încă înainte de 1905, N. Iorga ajunsese la concluzia că: „solii munteni veniseră la Sibiu încă de la 17 ianuarie 1526 pentru a lua pe frumoasa Domniță Ruxandra. Nunta ei... fu zăbovită puțin de război, și ea nu se făcu decât în mai-iunie următor” (*Istoria românilor în chipuri și icoane*, București, ³1992, p. 69). Ulterior, el a publicat un document de la un Radul vv. [*Noi acte românești la Sibiu (Ședința dela 29 oct. 1926)*, în „Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice” (*ARMSI*), seria III, tomul VII, București, 1927, p. 97], o invitație din partea domnului către oficialitățile Sibiului „că ni-a dat Dumnezeu să avem bucuria aceasta, *Duminecă*, să ni luăm Doamnă, cum este obiceiul creștinesc”. Documentul – „scris septemvrie în 13” – a fost datat de N. Iorga ca fiind de la „Radu dela Afumați” cu argumentul: „avem ca mijloc de datare forma monogramului”. Dacă documentul este de la Radul vv. de la Afumați, el nu poate fi decât din anul 1526

Dragomir nu mai putea fi numit cumnat al lui Radul vv. (prin răposata Doamna Voica) într-un act ieșit din cancelaria domnească. Nu avem o „alternanță din aceeași zi” și nici un caz particular. Scrie din nou Vișan.

Documentele de la 20 mai 7034/<1525>⁶², de la 1 iunie 7034/<1525>⁶³, de la 1 iulie 7034/<1525>⁶⁴ și cel de la 12 iulie 7034/<1525>, dat lui „j. Radul, marelui logofăt și soției lui, Voica”⁶⁵, trebuie date toate după sfatul domnesc.

Documentul de la 24 iulie 7033/1525⁶⁶ are data scrisă „corect”. Manea armaș din sfatul acestui document trebuie să fie Manea Perșanul, care deja la 6 februarie 7034/<1525> se aflase în anturajul lui Radul vv. În primul sfert de veac al secolului XVI, unii m. armași devin m. vornici; este cazul lui j. Danciul „Gogoșe”⁶⁷, fratele Craioveștilor, și al lui j. Udrea din Boldești. Tot „corectă” este și data documentului de la 11 septembrie 7034/1525, prin care domnul dă o poruncă „sfintei... mănăstiri ce se

(datarea la Șt. Andreescu, *Restitutio Daciae...*, vol. I, p. 58, nota 1). 13 septembrie <1526> cade într-o joi (la fel și în anii 1464, 1537). Atunci trimișii domnului i-ar fi invitat pe „părgari” duminica viitoare, căci ei nu puteau fi invitați cu numai o zi-două înainte, „la bucurie” [referitor la invitații de acest fel, amănunte aduce o scrisoare tot de la Radul vv. datată 17 decembrie (în postul de Crăciun) fără an, prin care îi invită pe brașoveni la nunta fiicei sale: „vă chemăm ca să fiți... împreună cu noi la această veselie... și ziua... este să fie la Nașterea lui Christos” (Gr. G. Tocilescu, *534 Documente istorice slavo-române...*, No. 303, p. 299-300); invitația „la veselie” a fost scrisă deci cu doar 8 zile înainte]. „Bucuria” lui Radul vv. cu Doamna Ruxanda a putut avea loc, analog, în duminica următoare sosirii trimișilor domnului, în acest caz la 23 septembrie 1526. Prin „bucurie” se înțelege nunta și nu căsătoria; căsătoria avusese deja loc la ante 10 septembrie 7035/1526, dată la care „după porunca lui Io Neagoe vv. și voința lui s-a pictat chipul domniei mele (al lui Radul vv. – nota ns. D.M.) și cu preaiubita soție a domniei mele, doamna Ruxanda” (*Inscripții medievale ale României. Orașul București*, vol. I, 1395-1800, volum întocmit de A. Elian, C. Bălan, H. Chircă, O. Diaconescu, București, 1965, nr. 577, p. 478-479).

Adaug și că: „A doua nuntă... se încheie de comun între un văduv și o fată mare”, iar „zilele menite și cele mai potrivite pentru pețire, încredințare și cununie sunt joia și duminica” (S. Fl. Marian, *Nunta la români. Studiu istorico-etnografic comparativ*, ed. critică de T. Teaha, I. Șerb, I. Ilișiu, București, 1995, p. 542 și 75). Referitor la importanța zilei de duminică pentru sărbătorirea nunților vezi și Anton-Maria del Chiaro Fiorentino, *Revoluțiile Valahiei*, trad. de S. Cris-Cristian, Iași, 1929, partea I-a, cap. IV (Nunțile la români).

⁶² DRH, B, vol. III, document nr. 15, p. 22-23; „Stroești” se situează în jud. Argeș (*ibidem*, p. 409).

⁶³ DRH, B, vol. III, document nr. 18, p. 28-35. În acest document ar apărea „36 de sate și circa 500 de robi” (N. Stoicescu, *Radu de la Afumați...*, p. 98), „36 de sate... 93 sălașe de țigani... și încă 46 țigani răsleți” (DIR, B, *Țara Românească, veacul XVI*, vol. II, p. III). Satele, unele dintre ele atestate acum documentar pentru întâia oară, nu pot fi enumerate aici. Ele se situează mai toate la est de râul Olt, în județele Argeș, Buzău, Dâmbovița, Ialomița, (fost) Ilfov, Olt, Prahova, Vâlcea.

⁶⁴ DRH, B, vol. III, document nr. 21, p. 38-40. Era cel mai vechi document păstrat în care clauza de prădalică se referă exclusiv la persoane (*Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, coordonatori O. Sachelarie și N. Stoicescu, București, 1988, p. 375, art. „prădalică”). Recent a fost scos la lumină un act și mai vechi cu o asemenea clauză, un document original datat 18 iulie 7023/1515 (vezi Pavel Mîrcea Florea, *Un document necunoscut de la Neagoe Basarab*, în *Hrisovul*, vol. XII, București, 2006, p. 237-240).

⁶⁵ DRH, B, vol. III, document nr. 25, p. 44-45. Datarea și după j. Radul mare logofăt. Scrie din nou Vișan.

⁶⁶ DRH, B, vol. II, document nr. 240, p. 448-452. Cele 9 sate și părți de sate se situau în jud. Argeș, Dâmbovița, Mușcel și Pădureț (*ibidem*, p. 514, 521, 551, 495, 507, 533, 538, 547, 506).

⁶⁷ Un „cursus honorum” al lui j. Danciul dă N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, p. 18; vezi și Marieta Adam, *Lista unor dregători de categoria a doua, în secolele XV-XVII (Țara Românească)*, în *SMIM*, vol. IX, București, 1978, p. 186; preluându-se opinii mai vechi, în *Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Țării Românești în secolele XV-XVII*, în *SMIM*, vol. IV, București, 1960, p. 571, „Danciu Gogoșă-Craiovescu” este dat m. spătar; tot m. spătar și la Șt. Ștefănescu, *Planșa „Genealogia Craioveștilor”* anexată la *Istoria Românilor*, vol. IV. Acel Danciul, m. spătar și pârcălab, este un altul (vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, p. 48-49), ucis la începutul anului 1512 (vezi Mustafa A. Mehmet, *Două documente turcești despre Neagoe Basarab*, în *Studii. RdI*, tomul 21, nr. 5, București, 1968, anexa II, p. 928, nota 72). Șt. Ștefănescu arătase odată corect ca editor (cf. DRH, B, vol. II, p. 506) că j. Danciul „Gogoșe” a fost m. armaș și nu m. spătar.

chiamă Glavaciog... ca să-i fie moșie la Bărăganul...”, poruncă scrisă de „Vișan logofăt, în satul... Afumați”⁶⁸.

Documentul dat la 8 septembrie 7034/<1526> din Târgoviște trebuie datat astfel după sfatul domnesc. Data actului este legată de hramul episcopiei. Consolidarea economică a structurilor Bisericii Țării Rumânești de la granița cu Țara Moldovei este făcută paralel cu încheierea lucrărilor de zugrăvire a unor părți a mănăstirii Argeș. La aceste festivități, unele anterioare daniei și altele ce au urmat ei, un episcop va fi fost invitat a lua parte.

Mai avem din acești doi ani și alte patru documente⁶⁹ ale căror date sunt altele decât cele stabilite în colecția DRH. Problemele puse de aceste datări nu pot fi însă abordate aici; ele fac subiectul unui studiu separat.

1.4. Referitor la domnia lui Radul vv. de la Afumați din anii 1525-1526 și la documentele date de el fac următoarele precizări:

1.4.1. Radul vv. revenise în țară ante 1 februarie 1525⁷⁰, iar începând cu septembrie 1525 domnia lui este garantată documentar. Pentru perioada domniilor „simultane”, acum p. 1 aprilie - a. 11 septembrie, frecvența cu care apar documente de la Radul vv. este mai mare decât s-a crezut. Pe lângă cele patru documente cunoscute deja, din această perioadă sunt și cele de la 18 mai, 20 mai, 1 iunie, 1 iulie și 12 iulie, deci încă cinci la număr. Continuitatea domniei lui Radul vv. pentru întreg anul 1525 o consider acum dovedită o dată mai mult.

1.4.2. Ante 11 septembrie 1525 avem de la Radul vv. 14 documente interne, dintre care trei sunt date unor mănăstiri din afara țării. Din cele 11 documente rămase, opt au fost dateate sau greșit, sau după un alt stil decât cel de la 1 septembrie. Trei dintre ele sunt scrise de Vișan, câte unul de Stoian, de Moysi și de Ratea, iar în două documente numele diacului nu apare. Șapte sunt documente originale, cel de la 6 februarie s-a păstrat în traducere. Documentele cu sfat domnesc de la 1 aprilie, 20 mai și 1 iulie ar fi fost date în anul 1526 într-o duminică; prin noua lor datare reiese însă că ele au fost date sâmbăta.

1.4.3. În documentele cu sfat domnesc din acești doi ani apar întotdeauna doi mari postelnici. În timp ce primul dintre ei arată o continuitate în dregătorie (este Badea – vezi Anexa III), pentru al doilea m. postelnic avem alternanțe, astfel că apar mai mulți boieri, anume: Badea⁷¹, Cârștiian (din Stănțești)⁷², Mihnea (din Bădeni)⁷³ și Dragul (din

⁶⁸ DRH, B, vol. II, document nr. 243, p. 458. Importantul document s-a păstrat într-o trad. (din anul 1752) fără greșeli a lui Lupp dascăl slovenesc, căruia îi mulțumesc peste veacuri aici.

⁶⁹ Este vorba de documentele din DRH, B, vol. II, cu nr. 227, 244 și 247 și DRH, B, vol. III, document nr. 1.

⁷⁰ Gr. G. Tocilescu, 534 Documente istorice slavo-române..., No. 308, p. 304-306.

⁷¹ Numai la 6 febr. și 10 febr. 1525. El apare apoi, neîntrerupt, ca prim m. postelnic. În opinia lui N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, p. 29-30, acest Badea m. postelnic ar fi Badea Aiaz; la fel Șt. Andreescu, *Boierii lui Radu vodă de la Afumați...*, p. 45-46. Afirmția se bazează pe documentul dat la 28 oct. 7037/1528 (DRH, B, vol. III, document nr. 64, p. 107-110), în care numele său este dat explicit. Argumentul are greutate, dar o certitudine că este vorba de același Badea nu există încă. Apariția lui acolo ca m. postelnic este singulară. Numai dacă el ar fi numit astfel într-un document dat din perioada în care apare continuu în dregătorie (anii 1525-1527), ar putea exista o certitudine că acest Badea este Badea Aiaz. În DRH, B, vol. II, indice onomastic, p. 492 și DRH, B, vol. III, indice onomastic, p. 369, Badea postelnic este arătat a fi un altul decât Badea Aiaz.

⁷² La <1> martie, 1 aprilie și 24 iulie 1525 (DRH, B, vol. III, documentele cu nr. 5, 7 și DRH, B, vol. II, nr. 240).

⁷³ La 1 iulie, <2?>3 sept., 23 oct., 22 nov., 17 dec. 1525 și la 19 iunie 1526 (DRH, B, vol. III, document nr. 21; DRH, B, vol. II, documentele cu nr. II, 246, 249, 250; A. Busuiocanu, *Documente medievale...*, p. 1009-1011).

Orboești)⁷⁴. Se observă și aici o oarecare constanță în dregătorie, însă reiese clar că ei alternează. Când unul dintre postelnici apare ca ispravnic într-un act, el nu este numit „mare”, chiar dacă în perioada respectivă apăruse și ca m. postelnic în sfat. Deși problema este importantă pentru clarificarea cronologiei documentelor date de Radul vv. în anii 1527-1528, căci cea prezentată în colecția *DRH, B*, vol. III ridică unele semne de întrebare, nu am ajuns încă la o concluzie mai întemeiată referitoare la aparițiile lor. Oricum, atunci când apar în sfat, ambii postelnici sunt numiți mari. Nici la acest nivel nu avem însă o „alternanță din aceeași zi”.

1.4.4. La 7 iunie 7034/1526⁷⁵ apare ca paharnic din nou Radul Pașadiia în locul lui Danciul, singura alternanță – dacă ea poate fi numită astfel – pentru acești doi ani. Alte alternanțe nu am găsit. Ar fi o concluzie foarte pripită și o extrapolare fără temei, dacă s-ar crede că alternanțele nu ar exista nici la alți domni. Trebuie ținut cont de faptul că amploarea lor este mult mai redusă decât s-a crezut. Se poate spune cu certitudine, cel puțin pentru secolul XVI, că boierii din sfatul domnesc alternează mai mult în edițiile de documente și în istoriografie decât au făcut-o în trecutul Țării Rumânești. Am arătat acest lucru pentru anii 1525-1526, iar pentru alte perioade sper să o pot arăta în altă parte. Alternanțele trebuie analizate sistematic acolo unde apar, sau pentru fiecare domn în parte, sau pentru o anumită perioadă dintr-o domnie, și trebuie cercetat dacă ele sunt întemeiate sau nu. Ele nu pot fi considerate de la bun început ca fiind normale sau, dimpotrivă, ca fiind neîntemeiate.

1.4.5. Din documentele date din perioada domniilor simultane reiese că Radul vv. dă acte referitoare la aproape 50 de sate sau părți de sate situate în județele Argeș, Buzău, Dâmbovița, Gorj, Ialomița, (fost) Ilfov, Olt, Prahova, Vâlcea, precum și la vama de la Calafat. Ele se situează prin toată țara; cele mai multe sate sunt din actualul județ Argeș.

DER FÜRST DER WALACHEI IM JAHR 1525 (Zusammenfassung)

Schlüsselwörter: Geschichte der Walachei, Fürst, 1525 Jahr, Datierungen Urkunden.

Eine Besonderheit in der Geschichte der Walachei ist die angeblich zeitgleiche Herrschaft von zwei verfeindeten Fürsten im Jahr 1525. Diese Doppelherrschaft beschäftigt seit längerem die rumänische Historiographie.

Von April bis September 1525 sind sowohl Urkunden von Fürst Radul V., genannt „von Afumați”, als auch von Fürst Vladislav III. vorhanden. Radul V. residierte in Târgoviște, der früheren Hauptstadt der Walachei. Vladislav III. residierte hingegen in Bukarest. Von ihm sind aus dieser Zeit acht Urkunden überliefert, alle aus dem Jahre 7033 (Byzantinische Weltära, anni ab origine mundi). Da die Urkunden zur gleichen Zeit, also parallel an zwei verschiedenen Orten herausgegeben wurden, war die bisherige Schlussfolgerung, dass die beiden Fürsten gleichzeitig geherrscht und das Land unter sich geteilt hätten.

⁷⁴ La 18 mai, 20 mai, 1 iunie, 12 iulie, 11 sept., 13 nov. 1525 și la 7 ian., 31 martie, 3 aprilie, 20 aprilie, 17 mai, 18 mai (în două documente), 19 mai, 30 mai, 7 iunie, 12 iunie, 6 iulie, 7 iulie, 25 iulie, 26 iulie, 21 aug., 22 aug., 8 sept. 1526 (*DRH, B*, vol. III, documentele cu nr. 11, 15, 18, 25; *DRH, B*, vol. II, documentele cu nr. 243, 248; *DRH, B*, vol. III, documentele cu nr. 2, 6, 8, 9, 12, 13, 14, 17, 19, 20, 23, 24, 27, 28, 30, 31; P. Dobrin, C-tin Condrea și N. Bungrezeanu, *Din tezaurul arhivistic dâmbovițean...*, p. 20-21; *DRH, B*, vol. II, document nr. 242. Pentru Mihnea din Bădeni și Dragul din Orboești, vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, p. 71 și 54-55).

⁷⁵ *DRH, B*, vol. III, document nr. 19, p. 35-37.

Ich datiere acht Urkunden Raduls V. neu, die von den Herausgebern der Urkundensammlung „Documenta Romaniae Historica“ (*DRH*, Bd. III) dem Jahr 1526 zudatiert wurden. Diese acht Urkunden sind aber aus dem Jahr 1525, also scheinbar gleichzeitig mit den bereits bekannten acht Urkunden Vladislavs III. Durch den Vergleich der neudatierten Urkunden Raduls V. mit denen Vladislavs III., ergibt sich ebenfalls die Neudatierung aller acht Urkunden Vladislavs III. Sie sind auf das Jahr 1524, der zweiten Herrschaft Vladislavs III., zu datieren. Die Urkunden sind somit kein Beweis für die gleichzeitige Herrschaft von zwei Fürsten.

Fürst der Walachei war im Jahr 1525 Radul V. Eine „dritte“ Herrschaft Vladislavs in diesem Jahr (nach 1523 und 1524) hat es nicht gegeben. Die neudatierten Urkunden sind im Original zwar nach der Byzantinischen Weltära datiert worden, aber nicht wie „üblich“, im sogenannten griechischen Stil (Jahresbeginn am 1. September), sondern im Circumcisionsstil (Jahresbeginn am 1. Januar).

Die neudatierten Urkunden Raduls V. sind in der Anexe I aufgelistet. In der Anexe II sind die Datierungen aller überlieferten Urkunden und Briefe Vladislavs III. aufgelistet. Die Anexe III gibt eine Übersicht über die Mitglieder des Fürstlichen Rates und über die Wechseldynamik in den Ratsämtern in den Jahren 1525-1526.

LAURENȚIU RĂDVAN

CONSIDERAȚII PRIVITOARE LA EVOLUȚIA ORAȘELOR DIN POLONIA MEDIEVALĂ

Studiul de față¹ dorește să ofere o perspectivă felului în care au evoluat orașele dintr-o regiune învecinată cu țările române, regiune care a influențat într-o anumită măsură centrele urbane de la est de Carpați. Felul în care au apărut orașele din nordul spațiului românesc, precum și particularitățile acestora nu au fost tratate decât colateral de istoricii români. Centrele urbane din țările române nu au fost rupte de restul Europei, ci au preluat numeroase forme și structuri din exterior. Pentru a avea o imagine mai largă asupra fenomenului urban în evul mediu, în special din zona Moldovei, trebuie să cunoaștem în mod obligatoriu orașele din regatul Poloniei².

*

Problema genezei orașului medieval din Polonia a ridicat mari controverse în istoriografie. Școala germană din perioada anterioară primului război mondial, și nu numai, a accentuat ideea că înainte de venirea germanilor în Polonia, în cadrul vastei mișcări de colonizare spre răsărit (*Drang nach Osten*), nu existau orașe, acestea fiind întemeiate de către noii coloniști. Istoricii din școala germană veche își susțineau teoriile pornind de la definiția orașului ca așezare cu autonomie, care deține o cartă de fondare³. După război, în condițiile reparației Poloniei ca stat independent pe harta Europei, s-a dezvoltat un nou curent istoriografic, care accentua ideea existenței orașelor drept centre de schimb fără autonomie, având totodată funcții politice, administrative și religioase (reședințe ale unor conducători militari sau ecleziastici), încă din perioada anterioară venirii germanilor⁴.

¹ Acest articol a fost realizat în cadrul unui proiect de cercetare susținut de Fulbright Commission din România. Tema proiectului este: *Medieval Towns in East Central Europe: A Comparative Approach*. Lucrări similare avem în curs de publicare pentru orașele din Ungaria și sudul Dunării [nota ns.].

² Am întreprins deja o abordare a orașelor din Polonia medievală, însă aceasta este sumară și are caracter de sinteză (Laurențiu Rădvan, *Orașele din Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2004, p. 27-30).

³ Paul W. Knoll, *The Urban Development of Medieval Poland, with Particular Reference to Krakow*, în *Urban Society of Eastern Europe*, ed. de Bariša Krekic, Berkeley, University of California Press, 1987, p. 64, 70. În curentul istoriografic care neagă existența unei continuități între orașul de dinainte de colonizarea germană și cel de după colonizare se încadrează mulți istorici germani. O sinteză a acestor teorii, la Richard Koebner, *Dans les terres de colonisation: Marchés slaves et villes allemandes*, în „Annales d'Histoire économique et sociale”, IX (1937).

⁴ Benedykt Zientara, *Socio-Economic and Spatial Transformation of Polish Towns During the Period of Location*, în „Acta Poloniae Historica”, Varșovia, 34 (1976), p. 57-60. Primul studiu care combate teoriile istoriografiei germane afirmând posibilitatea existenței orașului polonez ca centru economic, fără autonomie,

După al doilea război mondial s-au efectuat cercetări arheologice intense, care au evidențiat astfel de așezări la Gniezno, Szczecin, Wolin, Gdańsk, Poznań, Wrocław, Opole, Cracovia, Sandomierz, Płock și în alte locuri, încă din secolele VIII-IX, înainte de întemeierea statului medieval polonez. Geograful din Bavaria amintea în a doua jumătate a secolului IX nu mai puțin de 50 de triburi în regiunea Poloniei de azi, la est de Oder. Într-o primă fază așezările respective erau reședințe ale conducătorilor acestor triburi, ce erau ridicate lângă vaduri și la intersecții de drumuri, fiind fortificate cu palisade, valuri de pământ, mai rar cu piatră. În regiunile de câmpie, din nordul și centrul Poloniei, așezările se aflau pe locuri plate, în timp ce în zonele deluroase din sud erau situate pe înălțimi; și într-o parte și în alta sunt prezente elemente de fortificare, semn că liderii tribali acordau importanță aspectelor strategice⁵.

Concentrări de astfel de centre întărite se observă în regiunea dintre râurile Warta și Wełna, semn că acolo se producea o asociere politică între diverse triburi, dintre care se remarcă cel al polanilor. În jurul principalei reședințe a acestui trib, Gniezno, se va forma statul polonez. În jurul anului 1000, la Gniezno exista deja o așezare cu caracter pre-urban, cu fortificații, piețe și grupuri de meșteri și negustori, totodată sediu al unei arhiepiscopii. Pe lângă factorul politic, reprezentat de apariția unui stat coerent, și alți factori au favorizat dezvoltarea Poloniei începând cu secolul XI: oprirea migrațiilor și creștinarea neamurilor slave apusene. Acestea au favorizat creșterea populației, o mai bună folosire a pământului și, totodată, o intensificare a schimburilor comerciale, ce a permis centrelor locale să dezvolte piețe proprii⁶. Creștinarea a integrat Polonia în civilizația latină și germanică ce se afla în continuă expansiune politică, religioasă și economică. Odată cu creștinarea au venit bisericile. Ducele era principalul instrument prin care noua religie era introdusă astfel încât, în mod firesc, primele biserici au fost ridicate în așezările sale fortificate, atât în interior, cât și în suburbie. Pe lângă Gniezno, la Wrocław, Cracovia sau Płock s-au instalat episcopii și astfel modelul organizatoric din interiorul Bisericii a permis consolidarea administrației interne a noului stat. Pentru că reprezentau un nucleu ce atrăgea elemente venite din sudul sau vestul Europei și pentru că în jurul lor strângeau meșteri și negustori, ctitoriile religioase au jucat un rol, însă secundar, în dezvoltarea orașelor medievale din Polonia⁷.

În izvoare, centrele fortificate, ce îndeplineau funcții politico-militare, administrative și religioase, apar în izvoare sub numele de *gród*, *gródy* („fortăreață”, „cetate”), nume dat apoi și reședințelor întărite ale castelanilor și nobililor locali. Necesitățile economice ale acestor *gród* au determinat apariția în imediata lor apropiere a unor

apartine lui Kazimierz Tymieniecki, 1919 (textele lui Tymieniecki republicate în *Pisma wybrane* [Opere selectate], Varșovia, 1956).

⁵ Wojciech Kalinowski, *City Development in Poland*, în E. A. Gutkind, *International History of City Development*, vol. VII, *Urban Development in East-Central Europe: Poland, Czechoslovakia and Hungary*, vol. VII, ed. de Gabriele Gutkind, New York, The Free Press, 1972, p. 18-19 (în acest amplu studiu, Wojciech Kalinowski reia cele publicate într-o lucrare anterioară, *City Development in Poland up to mid-19th Century*, Varșovia, Institute for Town Planning and Architecture, 1966, p. 7-31); Witold Hensel, *The Origins of Western and Eastern European Slav Towns*, în *European Towns. Their Archaeology and Early History*, ed. de M. W. Barley, Londra, Council for British Archaeology, Academic Press, 1977, p. 373-375.

⁶ Alexander Gieysztor, *Les origines de la ville slaves*, în *La città nell'alto medioevo*, volum publicat în cadrul „Settimane di studio del centro Italiano di studi sull'alto medioevo”, Spoleto, VI (1959), p. 285-287; Lech Leciejewicz, *Polish Archaeology and the Medieval History of Polish Towns*, în *The Comparative History of Urban Origins in Non-Roman Europe: Ireland, Wales, Denmark, Germany, Poland and Russia from the Ninth to the Thirteenth Century*, ed. de H.B. Clarke and Annegret Simms, part I, Oxford, BAR International Series, 255, 1985, p. 335-349.

⁷ Paul W. Knoll, *op. cit.*, p. 68-69.

suburbium (*podgrodzie*), așezări mai dense din punct de vedere demografic, cu funcție multiplă, dar cu precădere economică, cu o diversificare a meseriilor. Unele din aceste suburbii erau fortificate sumar cu palisade și valuri de pământ, fiind conectate cu întăriturile de la *gród*, precum la Poznań, Szczecin și Gniezno; în interior, aici s-au descoperit și străzi pavate cu bârne de lemn. După anul 1000, vechile *gród* sunt extinse sau li se adaugă altele noi. Ele evoluează spre trei tipuri: reședințe regale, centre administrative de provincie și centre locale. În interiorul acestora se ridică palate și biserici episcopale de piatră⁸.

Pe lângă *suburbium* încep să funcționeze piețe săptămânale (*forum*), aflate în legătură cu așezările din hinterland. S-a afirmat că astfel de locuri de schimb ar fi existat înainte de ridicarea fortificațiilor și asigurau nevoile călătorilor și regiunii. Rezultatele săpăturilor întreprinse arată că se produceau obiecte de uz cotidian și se cumpărau sau vindeau atât produse agricole locale, cât și multe aduse din exterior, mai ales în așezările cu caracter pre-urban de la Marea Baltică; în regiunea Balticii se găsea ambră, un produs foarte căutat pe piața externă. Deseori, numele acestor așezări cu rol comercial provine din ziua din săptămână când se țineau: Wtorek (Marți), Czwartek (Joi), Sobótka (Sâmbăta) etc., altele purtau nume ce reprezentau variante ale cuvântului *targ*, ce desemnează „piața” în toată lumea slavă: Tarczek, Targowisko, Targowa Górka ș.a. Alte așezări poartă numele de *mieisce*, *mieście*, care reprezenta echivalentul lui *locus* din sursele latine și surprindea noul statut social și economic al localității respective, ce pășea pe drumul urbanizării, în comparație cu funcția de simplă așezare pe care o deținuse anterior. Acest din urmă termen (cu forma ulterioară *miasto*), foarte răspândit și în Cehia, va înlocui treptat termenul *gród* în documentele poloneze referitoare la centrele urbane. În actele latine, orașele apar ca *civitas* (orașele mari, cu autonomie extinsă) și *oppidum* (orașele mici, cu autonomie redusă sau deloc). În descrierile sale, Al-Idrisi, bine informat datorită mărturiilor strânse de la negustori evrei care străbătuseră ținuturile poloneze pe la 1150, scrie că „orașele [din Polonia] sunt înfloritoare și au o populație numeroasă, ... [iar] Cracovia este un oraș frumos și întins, cu multe case, locuitori, piețe, vii și grădini”. În aceeași manieră sunt descrise alte centre mari ale Poloniei din acea vreme: Gniezno, Wrocław și Szczecin⁹.

Cercetările arheologice sugerează că localitățile amintite mai sus cunosc o aglomerație de tip urban în secolul XII, la un loc fiind adunate așezări cu funcții și statut diferite, întinse pe o suprafață destul de largă. Rolul de coeziune al așezării îl juca, pe de o parte, castelul ducelui¹⁰, pe de alta, piața (sau piețele), dezvoltată într-una din amintite suburbii ale castelului. Un bun exemplu în acest sens îl reprezintă Poznań, unde alături de fortificația regelui/ducelui se afla o suburbie, fiecare cu o biserică proprie. În secolul XII, în suburbie se ridică o a doua biserică, semn că așezarea se extindea; în vecinătate se mai aflau două așezări, într-una aflându-se o piață, în cealaltă o mănăstire a Ospitalierilor¹¹. Fiecare componentă a acestor tipuri de aglomerații avea un nucleu

⁸ Kazimierz Dziewoński, *L'évolution des plans et de l'ordonnance des villes du haut Moyen Age en Pologne*, în *Les origines des villes polonaises*, ed. de Pierre Francastel, Paris, Mouton, 1960, p. 28-40; Wojciech Kalinowski, *op. cit.*, p. 20-21.

⁹ Aleksander Gieysztor, *From Forum to Civitas: Urban Changes in Poland in the Twelfth and Thirteenth Centuries*, în *La Pologne au XXe Congrès International des Sciences Historiques à Vienne*, Varșovia, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965, p. 13-16.

¹⁰ Între mijlocul secolului XII și prima parte a secolului XIV (cu repere cronologice 1138 și 1320), Polonia a fost fragmentată politic, fiind formată din mai multe ducate, majoritatea conduse de membri ai familiei Piast [nota ns.].

¹¹ Wojciech Kalinowski, *op. cit.*, p. 23; Witold Hensel, *op. cit.*, p. 384-385.

propriu, secundar (cetate, biserică, piață), evoluția fiind spre unificare în jurul unui nucleu central. Apariția piețelor a dus cu siguranță la introducerea unor taxe, fapt ce a crescut interesul regalității și al nobililor locali în a dezvolta aceste așezări. Se estimează că în secolul XII pe teritoriul locuit de polonezi ar fi existat cca 250 de astfel de localități¹². O parte din istoricii polonezi, printre care Alexander Gieysztor și Karol Buczek, consideră că încă din acest secol locuitorii din asemenea așezări și, poate, și vizitatorii lor, au primit anumite drepturi, în baza unei legi (*mir* = „pace”) a pieței/târgului, dată de duce. Probabil, un judecător local (*iudex fori*), ajutat de castelan aveau îndatoriri juridice, administrative și fiscale. Am putea spune că elemente ale orașului de tip medieval (cu autonomie) apar în centrele economice mai importante din Polonia la cumpăna secolelor XII și XIII. Un argument în plus este dat de scutirile de taxe (*forum liberum*), precum și de acordarea de privilegii comerciale și juridice (*ius fori*), ce priveau numai piața, nu și așezarea, și nu implicau auto-guvernarea. Ulterior, aceste drepturi s-ar fi extins și ar fi format „legea municipală poloneză”, după care s-ar fi organizat multe din așezările urbane mici, care nu au intrat sub incidența „legii germane”¹³.

Această idee este combătută de Benedykt Zientara care consideră că primul nivel de diferențiere juridică a populației orășenești a fost cel al acordării de autonomie negustorilor străini așezați în marile centre de schimb¹⁴. Acest din urmă fenomen a fost unul hotărâtor pentru evoluția orașului medieval din spațiul polonez. În istoriografia germană și poloneză se folosește termenul de *locatio civitatis* pentru a desemna fondarea orașelor din secolele XIII-XVI, în cadrul amplului proces de colonizare germană. Cuvântul latin *locare* are două sensuri, de „a amplasa”, dar și de a „închiria”; exista deci posibilitatea ca noua așezare să fie pe locul „închiriat” și redimensionat al unei mai vechi așezări. Complexitatea termenului l-a determinat pe același Benedykt Zientara să argumenteze că *locatio* reprezintă de fapt un termen tehnic, folosit în perioada colonizării, și care în Polonia a avut de fapt trei înțelesuri:

1. se referă la fondarea efectivă a unei așezări (în majoritatea cazurilor, coloniștii nu s-au putut așeza pe locul ocupat deja de populația autohtonă);

2. desemnează transformarea planului așezării, urmându-se sistemul stabilit între Elba și Oder;

3. surprinde situația juridică a așezării, al cărei statut se schimbă prin emiterea unui act acordat de suveran conducătorului (*scultetus, advocatus*) așezării respective, aceasta trecând de sub jurisdicția ducală sub cea dată de „legea germană”¹⁵.

Unii istorici văd în extinderea „legii germane” o etapă importantă în procesul prin care Polonia a intrat în sfera civilizației occidentale. Dacă o primă etapă a fost reprezentată de creștinarea sub influența Romei, care a afectat numai straturile superioare ale societății, de această dată toate categoriile sociale ale regatului au suferit

¹² Tadeusz Lalik, *La genèse du réseau urbain en Pologne médiévale*, în „Acta Poloniae Historica”, 34 (1976), p. 98-104.

¹³ Alexander Gieysztor a susținut această teorie în mai multe studii: *Les origines de la ville slaves*, p. 298-301; idem, *From Forum to Civitas*, p. 17-19; idem, *Les chartes de franchises urbaines et rurales en Pologne au XIIIe siècle*, în *Les libertés urbaines et rurales du XIe au XIVe siècle: Actes du Colloque international, Spa, 5-8.IX.1966*, [Bruxelles], Pro Civitate, 1968, p. 105-107; discuția aceluiași autor în *History of Poland*, ed. de Aleksander Gieysztor și alții, ed. a II-a, Varșovia, Polish Scientific Publishers, 1979, p. 76, 82-84 (istoria medievală a fost scrisă de Alexander Gieysztor). Vezi și Gerard Labuda, *Villes de „droit polonais”*, în *Les origines des villes polonaises*, 1960, p. 53-67. Studiu detaliat la Karol Buczek, *Targi i miasta na prawie polskim (okres wczesnośredniowieczny)* [Târguri și orașe sub legea poloneză în perioada medievală timpurie], Wrocław, 1964.

¹⁴ Benedykt Zientara, *Socio-Economic and Spatial Transformation*, p. 67-69.

¹⁵ *Ibidem*, p. 62-66; Paul W. Knoll, *op. cit.*, p. 71-73, 78-80.

transformări profunde¹⁶. Complexul fenomen de *locatio* nu este specific numai Poloniei, căci acest mod de evoluție, atât urbană, cât și rurală¹⁷, este întâlnit în toată Europa Centrală. În acest amplu proces erau prezenți intermediari, antreprenori, de obicei străini (*locatores*), care se ocupau de aducerea „oaspeților”, de trasarea noilor așezări, stabilirea și împărțirea loturilor. Un exemplu edificator pentru felul în care se fonda un oraș (*civitas libera*) este Prenzlau (azi în Germania, aproape de granița cu Polonia). Aici, separat de o mai veche așezare slavă, ducele Barnim I al Pomeraniei a încredințat în 1234-1235 formarea unei noi așezări în mâinile a opt contractori (aici numiți *fondatores*), veniți din Stendal, Saxonia. Celor opt, care probabil se înrudeau între ei, li s-au acordat 300 de *Hufen* (cca 4.800 hectare), pe care urmau să le distribuie coloniștilor, fiecare dintre *fondatores* păstrând pentru sine 160 de hectare și dreptul de a ridica mori; unul dintre ei a devenit reprezentantul ducelui. Coloniștii se bucurau de trei ani de scutiri de taxe pentru pământul acordat, pe care urmau să-l țină în posesie ereditară perpetuă. Cale de o milă în jurul așezării era lăsată pentru exploatarea liberă de către comunitate a pășunilor, pădurilor sau pentru pescuit. Cei ce făceau negoț erau iertați de taxe pe teritoriul aflat sub jurisdicția ducelui. Fără a fi menționată în actul fondator, vechea așezare slavă a continuat să funcționeze, ca simplă suburbie a noului oraș. Cu unele mici variații, ținând cont de specificul locului, astfel au fost create multe alte așezări din Polonia medievală și nu numai¹⁸.

Din motive economice, sociale și demografice, în Polonia s-au așezat coloniștii străini, în majoritate germani, cărora li s-au alăturat valoni, francezi și italieni. Primii s-au stabilit în sate și orașe, în timp ce ultimele trei categorii etnice s-au așezat în orașe, dar mai ales pe lângă curțile ducale, regale și Biserica. Dacă valonii sau italienii au fost asimilați destul de rapid, germanii au format grupuri separate și și-au păstrat, mai ales în orașe, identitatea și specificul¹⁹. Se estimează că cca 250.000 de germani au sosit în secolele XIII-XIV, într-un ritm de cca 2.000 pe an. Mulți dintre ei nu au venit în Polonia direct din teritoriile de la vest de Elba. O primă generație de coloniști din Flandra și Franconia apare menționată în documente sub numele de *hospites* încă din a doua jumătate a secolului XII, mai întâi în Silezia și Pomerania. De aici, a doua și a treia

¹⁶ Benedykt Zientara, *Melioratio terrae: the Thirteenth-century Breakthrough in Polish History*, în *A Republic of Nobles. Studies in Polish History to 1864*, ed. de J. K. Fedorowicz, co-editori Maria Bogucka și Henryk Samsonowicz, Cambridge, Cambridge University Press, 1982, p. 31. O lucrare mult mai amplă pe această temă este cea a lui Adrienne Körmeny, *Melioratio terrae: Vergleichende Untersuchungen über die Siedlungsbewegung im östlichen Mitteleuropa im 13.-14. Jahrhundert*, Poznań, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1995.

¹⁷ Procesul numit *locatio* își are originile în colonizarea rurală. În perioada post-carolingiană, exista obiceiul ca oamenilor ce se așează pe pământurile virgine să li se promită libertate. Astfel de practici își au începuturile în Țările de Jos și Franconia, fiind preluate din secolul XII de coloniștii germani ce au trecut Elba spre răsărit; acest lucru nu înseamnă că în cadrul *locatio* au fost implicați în mod obligatoriu numai germani, ci și numeroase elemente din populația locală, polonezi în cazul de față (vezi un studiu de caz la Richard C. Hoffmann, *Land, Liberties, and Lordship in a Late Medieval Countryside. Agrarian Structures and Change in the Duchy of Wrocław*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1989, p. 62-64, 70-73 ș.a.).

¹⁸ Heinz Quirin, *The Colonial Town as Seen in the Documents of East German Settlement*, în *The Comparative History of Urban Origins*, part II, p. 509-510, cu document reprodus în anexa 11, p. 523-524.

¹⁹ Benedykt Zientara, *Foreigners in Poland in the 10th-15th Centuries: their Role in the Opinion of Polish Community*, în „Acta Poloniae Historica”, 29 (1974), p. 7-8, 11-13 (autorul tratează și sentimentele anti-germane, în creștere în epocă în societatea regatului polonez, pe măsură ce numărul și influența germanilor sporise, p. 14-24); *History of Poland*, p. 83 (în secolul XII sunt menționați valoni în suburbiile Wrocław-ului). Pentru colonizarea germană în teritoriile poloneze vezi și grupul de studii cuprins în *Die Deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der Europäischen Geschichte*, ed. de Walter Schlesinger, Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 1975, p. 333-438.

generație a preferat să plece spre Polonia Mică și Polonia Mare. Acestea au fost și regiunile principale în care s-au așezat, spre deosebire de Mazovia și regiunile răsăritene adăugate mai târziu, unde numărul lor a fost mai mic²⁰. În ceea ce-i privește pe cei stabiliți în așezări cu caracter urban, într-o primă fază, aceștia capătă autonomie juridică, sub directa supraveghere a ducelui, obținând dreptul ca un reprezentant al lor să medieze disputele interne și să le reprezinte interesele. La începutul secolului XIII, Henric „Bărbosul”, ducele Sileziei (1201-1238), a încercat să adapteze acest sistem juridic și administrativ noilor așezări pe care le-a înființat, fiind motivat de considerente atât sociale, cât mai ales economico-fiscale. Avantajul noului sistem era că propunea taxe mai puține și mai precise, spre deosebire de vechile și numeroasele dări și obligații în bani și muncă. Henric a preluat din experiența arhiepiscopului Wichmann de Magdeburg (1152-1192)²¹, considerat a fi cel mai important organizator de colonizări din secolul XII, și a acordat coloniștilor stabiliți la Złotoryja, centru minier, o cartă de privilegii (cca 1211) asemănătoare cu cea dată locuitorilor din Magdeburg în 1188. Modelul a fost apoi aplicat și în alte așezări nou-create în Silezia (*novum forum*), dar și în Polonia Mică, pe care Henric a controlat-o: Wrocław (1211 și 1232), Lwówek (1217), Nysa (înainte de 1223), Legnica (cca 1241) etc. La puțină vreme, sistemul a fost preluat și de alți duci polonezi, ce l-au aplicat coloniștilor stabiliți în orașele lor; în 1234-1235, ducele Barnim I face acest lucru la Prenzlau, iar în 1237-1243 la Szczecin. Procesul s-a extins gradual de la vest la est și, astfel, dreptul de Magdeburg a devenit principalul mod de organizare în tot mai multe orașe din Polonia. Au existat și variante locale ale acestui drept, anume cea aplicată la Środa (*ius Novi Fori Sredense*) și cea de la Chełmno (*ius Culmense*), ultima preferată în Mazovia. Excepție fac unele orașe de la Marea Baltică, Gdańsk²² și câteva orașe din Pomerania care, sub influența Hansei, au preferat inițial legea de la Lübeck. Teutonii, ce ocupaseră teritoriile locuite de prusieni, au creat propriile orașe, în care s-a aplicat varianta de la Chełmno: Toruń (1233), Malbork (Marienburg, capitala statului teuton, 1276), Gdańsk (trecere de la legea de la Lübeck la cea de la Chełmno în 1343)²³.

Atacul mongolilor din 1241 a avut ca urmări devastarea unor așezări din Silezia și Polonia Mică. Ca și în Ungaria, ce a fost următoarea țintă, ducii, nobilii locali ajutați de cavaleri trimiși de papă nu au putut să facă față atacului și au fost înfrânți în lupta de lângă Legnica. Mongolii au revenit în 1259, când au ars Lublin, Sandomierz și Cracovia, și în 1287, când însă Sandomierz și Cracovia, bine fortificate, au rezistat. Aceste atacuri nu au încetinit procesul de urbanizare, din contră, în mod aparent paradoxal, a dus la intensificarea dezvoltării de noi așezări, în cadrul fenomenului de *locatio*²⁴.

²⁰ Benedykt Zientara, *Melioratio terrae*, p. 39-40. În linii mari, regiunile regatului Poloniei în evul mediu sunt: Polonia Mică (Małopolska, cu centrul la Cracovia), Polonia Mare (Wielkopolska-Poznań), Pomerania (Szczecin) și Mazovia (Varșovia). Se adaugă Rutenia (Liov, din 1349, 1387), Lituania (uniunea dinastică de la Krewo din 1385) și Silezia (Wrocław); ultima nu a mai făcut parte din regatul Poloniei din secolul XIV [nota ns.].

²¹ Două acte prin care, în 1159 și 1174, arhiepiscopul Wichmann de Magdeburg fonda noi așezări și târguri sunt reproduse de Heinz Quirin în *op. cit.*, anexele 16 și 17, p. 527-529. Transpunerea în scris a cartei municipale de la Magdeburg a avut loc în 1188, după ce orașul a ars.

²² Orașul Gdańsk a fost controlat de Ordinul Teuton între 1308 și 1466 [nota ns.].

²³ Benedykt Zientara, *Socio-Economic and Spatial Transformation*, p. 69, 71-76; Aleksander Gieysztor, *From Forum to Civitas*, p. 21-22; idem, *Les chartes de franchises urbaines*, p. 108-110. Pentru situația particulară de la Gdańsk, vezi Andrzej Zbierski, *The Development of the Gdańsk Area from the Ninth to the Thirteenth Century*, în *The Comparative History of Urban Origins*, part I, p. 326-327.

²⁴ *History of Poland*, p. 93.

La Cracovia, izvoarele sugerează existența unei *locatio* încă din jurul anului 1220; confirmarea vine abia în 1257, sub Boleslav cel Pios. În aceeași perioadă au primit privilegii Poznań (1253), Bochnia (1253), Kalisz (1253-1260), Płock (1257), Sandomierz (1286), Varșovia (înainte de 1300) și altele. Cu toate că „legea poloneză” mai este menționată sporadic, cea care predomină este „legea germană” (*ius Teutonicum*), ce devine practic sinonimă cu *ius civile*, dreptul locuitorilor orașelor. În orașele miniere, se va aplica o variantă separată a acestui drept, numită *ius Theutonicum magdeburgense et montanum*, care conținea și unele prevederi specifice activității miniere²⁵.

Încă din primele carte de libertăți, comunităților stabilite în noile orașe din Polonia li se stabileau bazele după care se puteau organiza:

1. bazele juridice: locuitorii beneficiau de libertate personală și dreptul la organizare proprie a comunității (drept ce va fi extins ulterior); se reglementează raporturile cu seniorul;
2. bazele topografice: se stabilea spațiul ocupat de oraș, de obicei cu piață rectangulară în centru și loturi grupate de jur-împrejur, și domeniul urban;
3. bazele economice: se hotărăsc scutirile de taxe, dreptul de a folosi târgul, obligațiile față de senior și veniturile ducelui sau regelui. Și aici vor interveni mai târziu modificări.

Existau bineînțeles numeroase diferențe de la o comunitate la alta, căci cei care dădeau cartele de fondare țineau cont de coloniști și de particularitățile locului²⁶. Acordarea acestor carte nu însemna neapărat și obținerea de autonomie completă de către respectivele comunități. În fruntea așezării se afla un *scultetus* (germ. *Schultheiss*/*Schulze*, pol. *soltys*) sau *advocatus* (germ. *Vogt*, pol. *wójt*)²⁷, care era subordonat ducelui, fiind numit, în majoritatea cazurilor, de acesta. Deseori, în numirea acestui oficial se ținea cont de factorul ereditar. Mulți dintre cei ce dețineau această funcție proveneau din rândul antreprenorilor care aduseseră coloniști (*locatores*) și coordonaseră ridicarea efectivă a noilor așezări²⁸. În opoziție cu această instituție, mai apropiată de duce decât de locuitori, se afla „comunitatea orașenilor” (*communitas civium*), care își va forma propriul organ de conducere și reprezentare: consiliul orașenesc. Aceasta a fost prima instituție proprie orașului, care nu avea corespondent în lumea satului, și care s-a implicat direct în lupta pentru obținerea și extinderea autonomiei, urmărind eliminarea puterii de intervenție a ducelui în treburile interne ale orașului. Acest lucru s-a făcut prin cumpărarea drepturilor acestuia la veniturile orașului sau convertind aceste drepturi într-o taxă fixă plătită anual, ca și prin achiziționarea proprietăților municipale pe care încă nu le dețineau. Orașenii au urmărit apoi să controleze, să dețină sau chiar să elimine instituția *scultetus*-ului, obiectiv care nu a fost atins în toate cazurile. Orașul seniorial timpuriu este înlocuit și aici cu orașul corporatist medieval. Primele orașe care au atins acest țel au fost cele din Pomerania, încă din 1258 (Tczew), apoi au urmat orașele din Silezia (Brzeg – 1322, Wrocław – 1326-1345). Inițial, *scultetus* avea atribuții militare și juridice (chestiuni civile și penale), iar consi-

²⁵ Wojciech Kalinowski, *op. cit.*, p. 28; Danuta Molenda, *Mining Towns in Central Eastern Europe in Feudal Times*, în „Acta Poloniae Historica”, 34 (1976), p. 181.

²⁶ Un studiu pe această temă la Piotr Górecki, *German Law Within the Polish Duchies: Variation and Routine*, în idem, *Economy, Society, and Lordship in Medieval Poland, 1100-1250*, New York, Londra, Holmes and Meier, 1992, p. 236-261.

²⁷ Pentru raportul dintre aceste personaje și „legea germană”, vezi Walter Kuhn, *German Town foundation of the Thirteenth Century in Western Pomerania*, în *The Comparative History*, part II, p. 549-552.

²⁸ Detalii privind drepturile inițiale ale acestor *locatores* la Heinz Quirin, *op. cit.*, p. 511-512.

liul municipal deținea puterea economică în oraș și, implicit, exercita drept de judecată asupra problemelor de ordin comercial. Pe măsură ce autoritatea reprezentantului puterii centrale a scăzut, consiliul a preluat și îndatoririle sale juridice²⁹. Instituția primarului (lat. *magister civium*, germ. *Bürgermeister*, pol. *burmistrz*) este secundară și are mai mult rol de reprezentare. De altfel, în Cracovia primarul a apărut târziu, la sfârșitul secolului XIV, și ocupa doar poziția simbolică de președinte al consiliului³⁰.

La începutul secolului XIV se produce o relativă liniștire a turbulențelor politice, pe fondul creșterii în autoritate a ducelui Kujaviei și Poloniei Mici, Vladislav, care se va încorona rege al Poloniei în 1320. Procesul de *plantatio* a unor noi așezări rurale și urbane capătă vigoare, în special o dată cu domnia lui Cazimir al III-lea cel Mare (1333-1370). Dacă în secolul anterior, procesul fusese opera ducilor și Bisericii, acum mai ales regele, alături de unii nobili și câțiva episcopi, s-a implicat activ în formarea orașelor. În 1317, Lublin primește carta de fondare de la Vladislav. Cazimir a fondat personal 45 de orașe (Kazimierz – 1335, Nowy Targ – 1336, Lioń – 1356, Radom – 1360 etc.) și a susținut fortificarea cu ziduri a aproape 30 de orașe (Kalisz, Płock, Sandomierz), alături de construirea a peste 50 de castele. Interesul lui Cazimir în ridicarea orașelor era mare, căci regalitatea căuta pe de o parte să realizeze o bază economică mai solidă a puterii sale, iar pe de altă urmărea consolidarea grupului orașenilor, cu care se putea alia în lupta cu nobilimea nestatornică³¹.

Numai în Polonia Mare în secolul XIV au fost date carte de privilegii pentru cca 90 de orașe, în secolul următor pentru 150 de orașe, iar în Mazovia, 40, respectiv 80 de orașe au primit drepturi. De altfel, se consideră că până în secolul XIV, inclusiv, rețeaua urbană medievală a Poloniei era în mare parte constituită³². Populația marilor orașe crește acum într-atât de mult încât suburbiile sau așezările din vecinătate au devenit centre urbane separate și în câteva zone putem vorbi de grupuri de orașe. La Gdańsk, între secolele XIV și XVI apar mai multe astfel de orașe, fiecare cu zidurile, piața și jurisdicția sa: Orașul Vechi (Stare Miasto), fondat în cca 1230-1263 pe locul unei așezări mai vechi, Orașul Nou (Rechstadt, Głowne Miasto), fondat înainte de 1330, un alt Oraș Nou (Jungstadt, Nowe/Młode Miasto), ridicat în 1380 și distrus în 1455, la care se adaugă vechea suburbie a orașului inițial, fortificată la jumătatea secolului XV; separate sunt portul și castelul³³. În multe alte orașe, suburbiile au rămas în exterior, nefiind cuprinse cu ziduri. În acest caz, planificarea nu era riguroasă, precum în interiorul zidurilor, unde spațiul limitat impusese acest lucru.

O caracteristică a secolului XV, ca și a următoarelor secole, o reprezintă dezvoltarea a tot mai multe orașe „private”, ridicate de marii deținători de domenii, în special din Polonia Mare, care vedeau în dezvoltarea acestor așezări o sursă de profit. Chiar dacă au primit legea de la Magdeburg și au fost trasate potrivit principiilor acesteia, nu toate aceste centre urbane s-au dovedit viabile; majoritatea au rămas mici târguri, servind necesităților zonei în care se aflau³⁴. Nu se cunoaște cu exactitate statutul orașelor mici mai vechi, care ar fi supraviețuit perioadei de trecere la „legea germană”. Unii istorici consideră că acestea nu ar fi trecut la dreptul german până în secolul XV

²⁹ Aleksander Gieysztor, *From Forum to Civitas*, p. 23-24; Wojciech Kalinowski, *op. cit.*, p. 45; Benedykt Zientara, *op. cit.*, p. 76-77.

³⁰ Paul W. Knoll, *op. cit.*, p. 91-92.

³¹ Wojciech Kalinowski, *op. cit.*, p. 42; Tadeusz Lalik, *op. cit.*, p. 105-106.

³² Cifrele variază de la un istoric la altul [nota ns.].

³³ Analiză detaliată, pe baza rezultatelor cercetărilor arheologice, la Andrzej Zbierski, *op. cit.*, p. 316-327.

³⁴ Wojciech Kalinowski, *op. cit.*, p. 45, 48.

(chiar începutul secolului următor) și s-ar fi organizat după „legea municipală poloneză”. Gerard Labuda oferă chiar o listă de 37 de orașe din Polonia Mare și Kujavia, o bună parte aflate pe domeniul regal, care ar fi revenit provizoriu la vechea lege, pentru că nu au putut să-și susțină autonomia. Nu există o unanimitate de păreri în această privință³⁵.

Există diferențe semnificative de urbanizare de la o regiune la alta a Poloniei, precum și diferențe între orașe. La 1500, zona de vest, cu Polonia Mare, cunoștea un sistem de orașe destul de dens și bine pus la punct, în timp ce la cealaltă extremă se aflau regiunile răsăritene ale Mazoviei și Rutenia. În ultima regiune, fondarea de noi orașe a fost promovată de stat, în cadrul unei strategii de integrare a acestui nou teritoriu în regat. La acel moment, în Polonia (fără Lituania) existau cca 600 de centre urbane. În marele ducat al Lituaniei, procesul de urbanizare a fost mai lent și a cunoscut o intensificare abia în secolul XVI. Cu totul, aici se estimează că au apărut cca 900 de orașe, suprafața ducatului fiind mult mai mare decât a restului regatului. Un oraș acoperea necesitățile unui teritoriu scăzut în jurul lui 1550 de la 600 la 270 km², fiecare cu o rază de cca 9 km. Majoritatea însă era formată din centre mici, *miasteczko*, în care locuitorii se ocupau și cu agricultura. În multe cazuri, rezultatul „implantărilor” nu era cu succes, căci proiectul de fondare nu a reprezentat întotdeauna un succes. Această întreprindere era riscantă pentru cel care o iniția (ducii, regele, nobilimea locală, Biserica), căci la mijloc se aflau atât noii-veniți, cât și mulți bani, pământ și privilegii³⁶.

Identificăm deci în evoluția orașului medieval din spațiul polonez două mari etape. Prima este etapa așezărilor care au dezvoltat caracteristici urbane datorită funcției economice și pentru că erau reședințe ale unor conducători politici sau religioși (evoluție pe linia fortificație-suburbie-piață); acestea nu au atins un nivel de libertate suficient pentru a se apropia de modelul urban central-european. A doua etapă, este cea așa-zisă a „locației”, când, pe locul sau în preajma acestor mai vechi așezări, ducii au încurajat stabilirea unor coloniști, cărora le-au acordat drepturi juridice și un statut diferit, pe baza „legii germane” (dreptul de Magdeburg). Aceste libertăți au fost inițial limitate, suveranul sau seniorul locului păstrând un control economic și politic, pentru ca, ulterior, comunitatea orașenilor să obțină un grad de autonomie mai extins sau mai redus, în funcție de așezare.

Evoluția orașelor a cunoscut un regres din secolul XV, când puterea nobilimii crește și începe să limiteze autonomia urbană. Motivele acestei atitudini nu sunt ușor de explicat, căci la mijloc stau atât interesele politice ale marilor magnaiți, ce nu doreau o apropiere între rege și orașe, cât și interesele economice. Nobilimea deținea întinse domenii, pe care le exploata în folosul propriu. Particularitatea fenomenului urban din Polonia ține tocmai de faptul că, deși regatul fost mai intens urbanizat decât altele din regiune, nobilimea locală a deținut un rol important atât în ridicarea de noi orașe, cât și în limitarea dezvoltării lor ulterioare. Datorită condițiilor istorice specifice Poloniei, unde regalitatea a fost slabă în perioada de început de formare a orașelor, nu putem spune că această instituție a deținut un rol hotărâtor în acest sens.

*

³⁵ Alexander Gieysztor, *Les origines de la ville slaves*, p. 299-301; *History of Poland*, p. 83-84; Gerard Labuda, *op. cit.*, p. 58-63.

³⁶ Andrzej Janeczek, *Town and Country in the Polish Commonwealth*, în *Town and Country in Europe, 1300-1800*, ed. de S. R. Epstein, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, p. 163-168.

Ca populație, puține centre ale regatului aveau în secolul XV peste 10.000 locuitori. Wrocław și Gdańsk aveau în jur de 20.000 de locuitori, Cracovia sub 20.000, Liov în jur de 8.000-10.000, în timp ce Varșovia cu 5.000, Poznań cu cca 4.000 și Sandomierz cu 2.000 se încadrau în rândul orașelor mijlocii. Mare parte dintre așezările urbane aveau un număr mic de oameni, populația fiind sub 2.000 de locuitori, însă specialiștii estimează că, deoarece urbanizarea Poloniei era mai mare decât în alte regiuni din Europa Centrală și de Est (spre exemplu Ungaria), populația orașelor reprezenta în secolul XIV cca 15% din totalul populației regatului (cu semnificative diferențe regionale). Aceasta era de aproximativ două milioane de locuitori la 1350, crescând la 7,5 milioane la 1500, după adăugarea Lituaniei³⁷. Cu toate acestea, chiar și în perioada de apogeu a dezvoltării orașelor din Polonia, nu putem vorbi de o participare activă a acestora în viața politică a regatului. În afară de autonomie internă, orașele nu au primit dreptul de a fi reprezentate în Seim, cu excepția câtorva orașe mari. În condițiile în care regalitatea a fost privată treptat de o bună parte din atribuțiile puterii, deciziile privind orașele erau luate de nobilime.

Societatea orașelor era dominată de un grup restrâns format din negustori cu influență economică și politică. După ce s-a reușit înlăturarea de la conducere a instituției *scultetus*-ului, acest grup și-a impus controlul asupra consiliului și principalelor funcții din oraș. Cercetarea ocupațiilor membrilor consiliului orașenesc arată că majoritatea proveneau din rândul negustorilor și mai puțin dintre meșteșugari. În Cracovia, între 1320 și 1350 din 88 de membri, numai 14 erau meșteri. Patriciatul urban era format din germani, dar și din italieni (la Cracovia) și armeni (la Liov). Restul populației cuprindea germani, polonezi, evrei sau armeni, ce se ocupau cu mica negustorie și meșteșuguri. Germanii erau majoritari în orașele din Prusia și, parțial, Silezia, în timp ce în restul Poloniei predominau polonezii. Se adăugau ruteni, lituanieni și chiar tătari, în răsărit. Pe poziția de jos se situau săracii, servitorii sau lucrătorii cu ziua, care nu beneficiau de statutul de cetățeni ai orașului și proveneau de regulă din satele din jur³⁸. O excepție din punct de vedere al compoziției etnice o reprezintă orașele miniere, care prin specificul lor economic atrăgeau locuitori din diferite părți ale Europei. În centrele din Polonia Mică și Silezia, pe lângă polonezi și germani, s-au așezat numeroși mineri italieni, cehi, unguri și chiar oameni veniți din Dalmația³⁹.

Înainte de reșezarea pe noi baze economice și juridice, în orașe trăiau numeroși nobili, însă odată cu declanșarea acestui proces mulți au preferat să plece, alții au intrat în rândurile patriciatului, precum familiile Spitemir în Cracovia și Slanczes în Wrocław⁴⁰. O altă categorie socială importantă din orașe era dată de reprezentanții clerului. Multe orașe erau centre episcopale sau găzduiau mănăstiri ale diferitelor ordine călugărești, precum și numeroase biserici parohiale, astfel preoții și călugări erau o prezență semnificativă și cu greutate în lumea urbană. Încă de la jumătatea secolului XIII (1264), Boleslav cel Pios a acordat evreilor⁴¹ privilegii ce statuau situația lor deosebită în cadrul societății urbane, privilegii care, în funcție de situația politică, au fost revocate sau confirmate periodic. Prin Statutul de la Wiślica, din 1346, Cazimir cel

³⁷ Marele ducat al Lituaniei reprezenta cam trei sferturi din teritoriul regatului, însă populația sa era mult mai redusă decât a Poloniei (Irena Gieysztorowa, *Research into the Demographic History of Poland*, în „Acta Poloniae Historica”, 18 (1968), p. 9-10, tabel 1).

³⁸ *History of Poland*, p. 129-131.

³⁹ Danuta Molenda, *op. cit.*, p. 179-180.

⁴⁰ Benedykt Zientara, *op. cit.*, p. 80-82.

⁴¹ Evreii sunt menționați în Polonia, la Przemyśl, încă din secolul XI (Wojciech Kalinowski, *op. cit.*, p. 21).

Mare a extins aceste drepturi la nivelul întregului regat. Coroana garanta evreilor libertatea personală, dreptul de a-și practica religia, de a avea locașuri de cult, curți de judecată proprii și de a face negoț în regat. Nu erau considerați cetățeni ai orașului și depindeau de trezoreria regală. Aduceau importante venituri, căci se ocupau cu negoțul, mici meșteșuguri și, în special, cu cămătăria, îndeletnicire aprobată și reglementată de regalitate. Persecuții împotriva evreilor au avut loc, ca în toată Europa, imediat după Marea Ciumă, dar cu o intensitate mai redusă decât în alte părți. Relativa toleranță din Polonia și sprijinul dat de regalitate i-au determinat pe mulți evrei să vină aici la sfârșitul secolului XIV, mai ales după prigonirile la care au fost supuși în Germania (1426-1450), Silezia (1453) sau Boemia (1485). În vestul Europei, unii reprezentanți ai Bisericii criticau buna-primire dată evreilor în Polonia, ce era văzută ca *paradisus Judeorum*⁴². Totuși, creșterea numărului evreilor din orașele din regat a dus și aici la conflicte, provocate de predicatori sau de orășenii germani. În Cracovia, la sfârșitul secolului XV, persecuțiile i-au forțat pe evrei să înceapă să se mute în vecinătate, într-un cartier separat din Kazimierz⁴³, pentru ca în 1495 regele Ioan Albert (1492-1501) să-i oblige și pe cei rămași în oraș să se mute acolo. Și în Varșovia, în 1483, evreii au fost nevoiți să se mute în afara zidurilor orașului⁴⁴. De la sfârșitul secolului XIII, prima parte a secolului XIV, tot mai mulți armeni s-au așezat în părțile răsăritene ale regatului, în Rutenia, cea mai importantă comunitate fiind la Liov. Aici aveau un statut inferior germanilor și polonezilor care, în baza „legii de la Magdeburg” acordată la 1356, controlau practic orașul. Acumularea de avere le-a permis totuși să aibă un cuvânt de spus, mai ales în ceea ce privește relațiile comerciale ale orașului cu regiunea Mării Negre. Regalitatea le-a permis să se organizeze după „legea armeană”, recodificată în 1434 și 1462-1469 și aprobată de Sigismund I prin statutul din 1519, un amestec de prevederi juridice armenie, germane, bizantine și mozaice. Armenii erau conduși de bătrânii comunității (inițial în număr de 6, apoi 12), care formau o curte de judecată ce avea în frunte un *wójt*, dar care din 1356 era supervizată de celălalt *wójt* sau *advocatus*, primarul orașului. Alte comunități armenesti se aflau în Camenița, Lutsk și Sniatyn⁴⁵.

În Polonia, obținerea de libertăți a avut loc pe fondul creșterii economice de care s-a bucurat în secolul XIII întregul continent, creștere care pentru partea centrală a Europei a continuat și în următoarele două secole. După ce a depășit șocul primelor atacuri ale mongolilor, Polonia a intrat într-o fază de dezvoltare, caracterizată prin creșterea numărului așezărilor, rurale și urbane, intensificarea comerțului și meșteșugurilor, ca și inaugurarea de noi mine. Toate acestea au permis orașelor să se implice atât în negoțul regional și apoi în cel internațional. Beneficiind și ele de libertăți, satele produceau produse, grâne și animale care erau schimbate pe stofe și unelte în târguri, în care veneau să-și desfășoare produsele din ce în ce mai mulți negustori. Principalii parteneri comerciali se aflau în Europa de Vest, însă din secolul XIV, în special după realizarea uniunii cu Lituania, a fost deschis și drumul spre Marea Neagră și Levant,

⁴² Benedykt Zientara, *Foreigners in Poland*, p. 25-26; Eleonora Nadel-Golobič, *Armenians and Jews in Medieval Lvov. Their Role in Oriental Trade, 1400-1600*, în „Cahiers du monde russe et soviétique”, Paris, 20 (1979), nr. 3-4, p. 366-368.

⁴³ Kazimierz a fost în evul mediu un oraș separat de Cracovia, de care îl separa râul Vistula. Până la sfârșitul secolului XIV, Kazimierz a fost fortificat cu ziduri și avea cca 2.000 de locuitori (Paul W. Knoll, *op. cit.*, p. 104).

⁴⁴ *History of Poland*, p. 131-132; Paul W. Knoll, *op. cit.*, p. 93-94.

⁴⁵ Eleonora Nadel-Golobič, *op. cit.*, p. 360-365; pentru legea armeană, vezi Marian Oles, *The Armenian Law in the Polish Kingdom (1356-1519). A Juridical and Historical Study*, Roma, Edizione Hosianum, 1966.

respectiv spre ținuturile rusești. Polonia a devenit o punte de legătură economică între răsărit și apus, orașele fiind beneficiare directe ale acestei situații⁴⁶.

Din punct de vedere economic, marile centre ale provinciilor, precum Cracovia, Wrocław, Poznań, Toruń, Gdańsk, ulterior și Liov-ul, erau implicate în comerț la nivel regional și internațional. Cracovia era un important nod comercial. Aici ajungeau drumurile comerciale ce porneau la Marea Baltică, unul de la Gdańsk, prin Toruń, altul de la Szczecin, prin Poznań. De la Cracovia se mergea spre Buda, prin Prešov și Košice. În 1324, Cracovia și Košice au încheiat un acord reciproc (*pactum mutuum*), prin care își garantau concesii în drepturile de negoț. În Europa era pomenită „arama poloneză”, cu toate că Polonia nu era mare producătoare de aramă. În realitate, aceasta ajungea în regat din Ungaria, însă pentru că era transportată de negustori veniți din Polonia a luat un alt nume. O rută comercială importantă, folosită de negustori pentru transportul aramei, era Vistula. De la Cracovia, râul era navigabil, astfel că era folosit pentru transportarea mărfurilor mai grele, precum lemnul, sarea sau arama. Prețul era scăzut, iar taxele mai puține și, ca un argument în plus, Vistula traversa multe orașe mari ale regatului, Sandomierz, Varșovia sau Toruń, și permitea transportul produselor direct la Marea Baltică, la Gdańsk. Ultimul oraș, împreună cu Szczecin și Malbörck, făcea parte din Liga Hanseatică, în care au fost implicate și Cracovia și Wrocław, cu toate că acestea din urmă nu aveau ieșire la mare, o condiție obligatorie pentru a fi membru al ligii. Legăturile strânse pe care orașele amintite le aveau cu puternicele centre economice din Flandra, cu Bruges în special, au permis acest lucru. Tot prin Cracovia mai trecea un drum comercial important, ce lega Germania și Silezia de Rutenia și răsăritul Europei. În secolul XIV, Liov-ul a profitat de relativa stabilizare a situației politice și, implicit, a drumurilor. Aici se întâlneau căile ce veneau de la Cracovia și Sandomierz (dinspre Toruń și Baltica) cu un alt drum, ce venea de la Marea Neagră, din Crimeea (de la Caffa și Tana), sau de la gurile Nistrului și Dunării (de la Cetatea Albă și Chilia), trecând prin Moldova și Halici⁴⁷. Cazimir al III-lea a acordat negustorilor din Nuremberg dreptul de a desfășura afaceri în Polonia până la Liov, astfel produsele orientale aduse de negustorii „saraceni” puteau ajunge în Occident pe o rută alternativă față de cea din Mediterana. Alături de metale, se exportau sare, vite, pește, lână, grâne, lemn, blănuri și se importau mirodenii, mătăsuri, stoffe de calitate superioară, ulei, vin, obiecte prelucrate din metal etc. Cele mai mari târguri anuale se țineau la Cracovia, Wrocław, Gniezno, Poznań, Toruń, Jarosław, Lublin, Sandomierz, Brest și Liov⁴⁸.

În secolele XIII-XIV, orașele au căutat să obțină scutiri parțiale sau totale de vămi, măcar în ducatele în care se aflau. Poznań a reușit acest lucru în 1283, Cracovia între 1288 și 1306. Wrocław, în schimb, a cumpărat dreptul de a încasa unele vămi și de a colecta taxe de la negustorii străini. Drept de depozit (*ius stapuli*, *Stapelrecht*)⁴⁹ au primit Wrocław (1274), Szczecin (1283), Sandomierz (1286), Cracovia (1306, inițial

⁴⁶ Andrzej Janeczek, *op. cit.*, p. 158-159.

⁴⁷ Eleonora Nadel-Golobič, *op. cit.*, p. 355-357; F. W. Carter, *Trade and Urban Development in Poland. An Economic Geography of Cracow, from its origin to 1795*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, p. 93-102, 115-117.

⁴⁸ Balázs Nagy, *Transcontinental Trade from East-Central Europe to Western Europe (14th and 15th Centuries)*, în *The Man of Many Devices, who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bak*, ed. de Balázs Nagy and Marcell Sebök, Budapest, CEU Press, 1999, p. 349-350.

⁴⁹ Negustorii ce vizitau un oraș care beneficia de drept de depozit erau obligați să-și ofere acolo bunurile la vânzare o perioadă de timp, înainte de a pleca spre alt oraș. În unele cazuri, existau legi ce interziceau negustorilor să călătorească pe anumite drumuri, forțându-i astfel să intre în orașul cu drept de depozit [nota ns.].

numai pentru aramă), Kazimierz (1335), Liov (1379/1380), Lublin (1392), Poznań (1394) și altele. Faptul că în timp tot mai multe orașe au primit acest drept a dus la rivalități și dispute, mai ales între orașe apropiate, precum erau Cracovia și Kazimierz, dar și între centrele mari, precum Cracovia și Wrocław. Cracovia urmărea, și a reușit în mare măsură, să controleze importurile și exporturile dinspre și către Ungaria, respectiv Rutenia. Realizarea uniunii dinastice cu Lituania a extins mult în răsărit spațiul economic al regatului. Drumurile și orașele din Lituania au fost puse în legătură cu cele din vest și produsele agricole de aici au fost comercializate mai ușor. Unii negustori din vest erau însă nemulțumiți de dreptul de depozit primit în 1379/1380 de Liov, care obliga pe toți cei ce mergeau sau veneau de pe drumul tătarăsc să oprească aici timp de 14 zile. După 1444, toate bunurile ce veneau la Liov trebuiau vândute în acest oraș⁵⁰.

Precum în regatul Ungariei sau în Boemia și în Polonia medievală întâlnim o serie de orașe miniere. În părțile sudice ale regatului, în Silezia și Polonia Mică, existau bogate resurse de plumb, fier, argint, zinc și sare. Pentru scoaterea sării au apărut în zona Cracoviei mai multe centre miniere, printre care se remarcă Bochnia și Wieliczka, în timp ce plumbul și argintul erau exploatate la Olkusz și Sławków. Sarea aducea mari beneficii regalității, care controla foarte atent exploatarea și vinderea acesteia, sub strict monopol regal, față de plumb, ce era scos de sute de mici companii deținute de mineri germani, italieni și polonezi. În primul caz, regele exercita jurisdicție superioară și lua o taxă de o optime din producție. Orașele formate de acești mineri au apărut în imediata vecinătate a minelor. Dintre acestea, doar Olkusz beneficia de privilegii extinse⁵¹. Inițial, de exportul minereurilor exploatate în sudul regatului s-au ocupat orașenii din Cracovia, care au arătat interes pentru aceste afaceri încă din secolul XIII. În Ungaria, plumbul exploatat la Olkusz era de fapt cunoscut sub numele de „plumb de Cracovia”, deoarece negustorii din acest oraș controlau o bună parte din transportul și vânzarea metalului. De altfel, șeful administrației minelor (*żupnik*, *Bergermeister*) era numit din rândul locuitorilor de seamă ai Cracoviei. Tot ei împrumutau cu bani minierii care scoteau plumbul la suprafață. Alături de marii negustori din Cracovia, în zonă acționau și italieni (*gallici*), agenți ai băncilor din peninsula, care arendau exploatarea sării de la rege, precum și negustori din Nuremberg. Mulți din acești negustori străini s-a așezat în Cracovia și au devenit cetățeni ai orașului. La finele secolului XV, pe piață a apărut Jan Thurzó, cunoscut antreprenor, ce controla și o parte din minele din Slovacia. Asociat cu firma Fugger din Augsburg, Thurzó cumpăra mine de plumb sau credita pe minierii care nu doreau să vândă, fapt ce a determinat implicarea regelui pentru a limita tendințele sale monopoliste. La fel ca și în Ungaria, firma Fugger s-a retras din afacerile din Polonia la mijlocul secolului XVI. Multe orașe miniere au funcționat atât timp cât au existat minele. După încetarea exploatărilor, se observă un proces de stagnare (la Olkusz, din secolul XVI), pentru ca unele așezări să decadă la nivel de simple sate. Altele s-au readaptat, locuitorii îndreptându-se spre alte activități economice. După ce la sfârșitul secolului XIV rezervele de aur s-au redus, orașe ca Złotoryja sau Lwówek s-au orientat spre producerea de textile⁵².

⁵⁰ *History of Poland*, p. 87; Eleonora Nadel-Golobič, *op. cit.*, p. 354; F. W. Carter, *op. cit.*, p. 69-70, 79-80, 97.

⁵¹ Danuta Molenda, *Investments in Ore Mining in Poland from the 13th to the 17th Centuries*, în „The Journal of European Economic History”, Roma, 5 (1976), nr. 1, p. 151-154.

⁵² Danuta Molenda, *Mining Towns*, p. 171-174; Idem, *Investments in Ore Mining*, p. 161-166; F. W. Carter, *op. cit.*, p. 112-115.

Existau diferențe semnificative între economia internă a orașelor mari și mici. În cele mari, meșteșugurile se alăturau comerțului internațional și local ca ocupații principale. La trecerea spre secolul XVI, în Gdańsk, evidențele arată că existau cca 3.000 de ateliere, în Cracovia cca 700, iar în Varșovia aproximativ 500. Organizarea tipică a meșterilor era breasla (iar a negustorilor – ghilda), ale cărei caracteristici de bază nu s-au schimbat până în pragul epocii moderne. Meșterii lucrau în mici ateliere, alături de calfe și ucenici, ce aveau posibilitatea de a avansa. Exporturile orașelor poloneze arată însă că produsele meșteșugărești nu reprezentau o cotă importantă, având un caracter secundar. În schimb, orașele mici se bazau mult pe agricultură. Încă de la fondare, multor centre li se alocaseră suprafețe destul de întinse de pământ, astfel încât în aceste orașe jumătate din orașeni erau și agricultori, organizați și ei în mod corporatist (*fraternitas rusticorum*). Producția agricolă a orașelor nu era însă suficient de mare pentru a fi profitabilă și acoperirea mai mult nevoile interne. Existau și aici meșteșugari și negustori ce răspundeau cerințelor locale.

Încă din momentul acordării cartelor pe baza cărora funcționau, orașelor li s-a acordat o suprafață de pământ. Zonei construite i se adăuga un teren mai mult sau mai puțin întins, folosit pentru aprovizionarea cu produse. Unele orașe aveau domenii pe care se aflau unul sau mai multe sate: Gdańsk deținea 76 de sate, Toruń avea 33, Poznań avea 17, Liov și Lublin câte trei, Cracovia două. Existau și orașe care și-au cumpărat sate, precum Olkusz, care a achiziționat trei sate la sfârșitul secolului XV⁵³.

*

Schimbările introduse în organizarea orașelor în secolul XIII au avut efecte și asupra topografiei urbane. Aglomerarea urbană, formată de castel, suburbii și alte așezări, din secolele anterioare, este înlocuită de o concentrare mai mare a zonelor construite, cu străzi așezate într-un plan regulat, de formă patrulateră, cu o piață centrală (*Ring, rynek*), cu străzi ce se intersectează în unghi drept. Szczecin era unul din puținele orașe mari care nu avea o astfel de piață. În centrele mari, în afara pieței principale apar piețe secundare, pentru animale, pește, fân etc. Aici, planul regulat și spațioasa piață centrală au fost gândite și pentru a evita problema aglomerației pe străzile din apropierea locurilor de negoț. Elementul de bază al planului orașului medieval îl va reprezenta de acum parcela sau lotul, de formă alungită, cu partea îngustă, ce găzduia dugheana sau atelierul, la stradă sau la piață, restul lotului fiind ocupat cu o curte lungă. În cartele de privilegii ale unor orașe se preciza mărimea exactă a loturilor, grădinilor și câmpurilor, fapt ce sugerează că în prealabil se făcuseră măsurători precise. S-a afirmat chiar că, în perioada anterioară acestui proces de „creație urbană”, loturile nici nu erau cunoscute. Numărul loturilor dintr-un nou oraș determina numărul locuitorilor. De asemenea, de când se trasa noua așezare se stabileau locul primăriei, bisericii parohiei, spitalului, băii, cimitirului, primele două de obicei în zona pieței centrale, ultimele spre margine. Casele din oraș erau în majoritate din lemn, doar cele ce aparțineau patriciatului, aflate în piață și de-a lungul străzilor principale, erau din piatră. Piața era flancată de aceste case și dugheni, dar în mijlocul ei se instalau tarabele negustorilor și meșteșugarilor, o casă unde se cântăreau produsele, primăria, dar și stâlpul infamiei. Străzile purtau nume de meșteșuguri și grupau meșterii ce practicau acele meșteșuguri. Evreii locuiau în cartiere situate la marginea orașelor⁵⁴.

⁵³ Maria Bogucka, *Limited Urban Landownership: Towns and Nobility in Early Modern Poland, c. 1500-1650*, în *Power, Profit and Urban Land. Landownership in Medieval and Early Modern Northern European Towns*, ed. de Finn-Einar Eliassen and Geir Atle Ersland, Aldershot, Scolar Press, 1996, p. 168.

⁵⁴ Wojciech Kalinowski, *op. cit.*, p. 28-30, 48-50.

Transformările structurale prin care au trecut orașele în secolele XIII-XIV au determinat apariția a numeroase tipuri de planuri de orașe, majoritatea păstrând principiile de bază enunțate mai sus. Drepturile pe care seniorii și ducii (sau regele mai târziu) le dețineau asupra pământului au reprezentat un factor, pentru că cei ce „implantau” noua așezare nu o puteau face decât pe propriile posesiuni și în funcțiile de posibilitățile de locuire ale acestora. Deseori se observă în așezările de dinainte de *locatio* că pământul era deținut de mai mulți stăpâni, ducele, mănăstiri sau alți nobili, fapt ce a determinat modificări de plan. Astfel, în unele locuri, precum la Trzebnica, s-a preferat ca vechea așezare să fie redesenată sau, precum la Gniezno, noul oraș să fie stabilit pe locul unei piețe mai vechi, de lângă castel. La Szczecin, în schimb, planul orașului a rămas relativ neregulat, pentru că a încorporat vechea organizare spațială a așezării. În multe alte situații, vechiul loc al orașului a fost abandonat și noua așezare a fost ridicată la o distanță mai mică sau mai mare (de la câteva zeci de metri la câțiva kilometri): Prenzlau, Kalisz, Radom, Sandomierz etc. Localitățile ce s-au aflat înainte acolo au continuat să funcționeze, dar au decăzut la nivel de suburbie sau chiar sat. Existența lor este sugerată de toponime precum *Stare Miasto*, destul de frecvent în Polonia. Acesta este și motivul pentru care multe construcții bisericești mai vechi, catedrale sau mănăstiri, au rămas în afara noii arii construite. În unele așezări noi s-au mutat și localnici, în altele, precum în cele din nord-est ridicate de cavalerii teutoni, nu. Ducii au contribuit la ridicarea de ziduri, iar în orașe ca Wrocław sau Poznań și-au abandonat vechiul castel, ridicând unul nou, parte a sistemului de apărare a orașului. Cu adevărat, procesul de fortificare a orașelor s-a intensificat în secolul XIV și a continuat în XV. Dacă unele orașe mari au trebuit să-și extindă zidurile pentru a încorpora noi spații, în multe alte orașe în interiorul zidurilor au continuat să existe zone nelocuite, folosite ca grădini. Orașele mici au rămas neîntărite sau cu mijloace de apărare sumare⁵⁵. Cu totul, s-a estimat că la finalul domniei lui Cazimir cel Mare numai 15% din orașele din Polonia erau înconjurate cu ziduri⁵⁶.

*

Secolul XVI a reprezentat un punct de cotitură pentru Polonia. O serie de transformări politice, sociale, religioase, culturale și economice au avut loc acum, efectele lor simțindu-se vreme de secole. Se observă o ascensiune a puterii nobilimi mari și mijlocii, în defavoarea regalității, dar și a altor categorii, inclusiv a orașenilor. Puterea Seimului crește, după 1505 participanții din partea orașelor fiind excluși, deși anterior aveau dreptul de a vota taxele și de a amenda unele legi. Doar reprezentanți din Cracovia, Poznań, Lublin și Wilno au fost acceptați, fără posibilitatea de a vota. Statutele din 1538 și 1567 limitau chiar drepturile consiliilor orașenești, alegerea acestora și a primarului fiind puse sub controlul unui *starostas*, reprezentant al regelui. În cursul secolului XVI, Seimul a emis hotărâri prin care scuteau de taxe bunurile cumpărate de nobilime, la fel mărfurile produse pe domeniile acesteia. Alte legi, prin care se interzicea orașenilor să facă negoț cu grâne, să exporte bunuri în afara țării sau să cumpere pământ în afara orașelor, nu au putut fi puse în aplicare. La sfârșitul secolului XVI, în Lituania, s-a ajuns la situația în care stăpânii marilor domenii puteau

⁵⁵ Benedykt Zientara, *Socio-Economic and Spatial Transformation*, p. 71-72, 79-80; Aleksander Gieysztor, *From Forum to Civitas*, p. 27-28.

⁵⁶ Un tabel cu orașele fortificate, cu data ridicării zidurilor și materialul folosit, la Jarosław Widawski, *Miejskie mury obronne w państwie polskim do początku XV wieku* [Zidurile de apărare ale orașelor din Polonia până la începutul secolului XV], Varșovia, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1973, p. 526-529.

fonda aşezări urbane, fără a mai avea nevoie de întărirea regală. În paralel, a crescut numărul locuitorilor din oraşe care nu erau acceptaţi ca membri ai comunităţii. În Gdańsk sau Poznań, săracii au ajuns să reprezinte 30-40% din populaţia oraşului. Hotărârile Seimului reprezentau semnele evidente ale unei atitudini diferite faţă de centrele urbane, ce va avea consecinţe negative în secolele următoare. Pe lângă faptul că au pierdut din puţina influenţa politică pe care o aveau, oraşele au fost afectate şi de criza economică ce va începe la sfârşitul secolului XVI. „Re-feudalizarea” societăţii, accentul pus pe munca servilă pe marile domenii, scăderea cererii de produse urbane şi creşterea consumului de mărfuri de lux au stopat creşterea economică în toată Europa Centrală şi de răsărit⁵⁷.

HISTORICAL OBSERVATIONS REGARDING THE EVOLUTION OF MEDIEVAL POLISH TOWNS (Summary)

Key-words: Medieval Poland, town's development, politics of urbanization, institutional evolution, colonization

The present study aims to offer a perspective on the emergence and the development of towns in Medieval Poland. The archeological excavations proved the existence of a series of important settlements in Gniezno, Szczecin, Wolin, Gdansk, Poznan, Wroclaw, Opole or Cracow, even as early as the eighth and ninth centuries, before the foundation of the Medieval Polish State. In the beginning, these settlements served as residence for the tribal leaders, as they were fortified by palisades, earth ramparts or, in a few cases, by stones. Around 1000, Gniezno already presented the features of a pre-urban settlement, with fortifications, local markets and associations of craftsmen and merchants, being also the seat of a bishopric. Sources designate fortified centers with political, military, administrative and religious functions as *grod*, *grody* (“fortress”, “stronghold”), a designation used subsequently for the fortified residences of castellans’ and lords of the land. The economical requirements of these *grod* led to the emergence in their proximity, of settlements of another kind, the *suburbia* (*podgrodzie*), much more populated, fulfilling a variety of functions but with a strong emphasis on the economic function and with a broadening of the local craftsmanship. In the vicinity of *suburbia*, weekly markets (*fora*) used to be held, strengthening the connections with the settlements in the hinterland.

From the twelfth century onwards agglomerations of settlements presenting urban features appeared, encompassing dwelling places with different functions and status, having quite large territories. The settlement’s backbone was represented at once by the lord of the land’s castle and by the local market, which developed out of castle’s suburbia. Some Polish scholars, among whom Alexander Gieysztor and Karol Buczek, consider that even in the twelfth century the dwellers of these settlements and most likely the “guests” also were granted certain rights by the duke, by means of a market law (*mir* = “peace”, “truce”). It is plausible that a local judge (*iudex fori*), having the local castellan’s support, fulfilled the juridical, administrative and financial functions. This assertion is rejected by another scholar, Benedykt Zientara; he considers that the first juridical distinction of citizens was made by granting autonomy to foreign merchants and craftsmen (German, Valonians), who settled in the urban centers where the exchange trade was made. The common term used by German and Polish scholars to designate the settling of urban centers during the thirteenth-sixteenth centuries, accomplished in the larger framework of the German colonization, is *locatio civitatis*.

⁵⁷ Jerzy Topolski, *Sixteenth-century Poland and the Turning Point in European Economic Development*, in *A Republic of Nobles*, 1982, p. 70-71, 74-89; Maria Bogucka, *Polish Towns Between the Sixteenth and Eighteenth Centuries*, in *A Republic of Nobles*, 1982, p. 138-148; Andrzej Janeczko, *op. cit.*, p. 160-161, 173-175.

By the beginning of the thirteen century, Henry the Beard, Duke of Silesia, set forth a plan meant to encourage the colonists settlement, establishing lower and clear-defined taxes, opposed to the previous taxation system, entailing numerous financial obligations and labor services. Henry learned from the previous experience of Wichmann, Archbishop of Magdeburg between 1152 and 1192, considered to be the most successful promoter of the colonization process in the twelfth century. Stepping in Wichmann's footsteps, Henry granted the colonists established in the mining center Złotyja a chart of privileges (about the year 1211), which resembled the chart granted by the Archbishop Wichmann to the colonists in Magdeburg in 1188. The same blueprint was followed for new settlements in Silesia (*nova fora*) and in Small Poland, which Duke Henry controlled: in Wrocław (1211 and 1232), Nysa (about 1223), Legnica (about 1241) and so on and so forth.

The new settlements were led by a *sculetus* (German *Schultheiss*/Schulze, Polish *soltys*) or *advocatus* (German *Vogt*, Polish *wojt*), pledging allegiance to the Duke who, in most of the cases, appointed him. The counterpart of this institution was the "community of citizens" (*communitas civium*), which developed its own institution to lead and represent it: the city council. That was the first institution characterizing exclusively the city, without any counterpart in the rural institutions; it led the citizens' efforts in obtaining the autonomous status, eluding the Duke's right to intervene in their internal affairs. This was achieved by buying the Duke's rights to the town's financial revenues or transforming these rights into a tax which the citizens agreed to be annually paid to the Duke or by purchasing the municipal rights not yet obtained.

There are noticeable differences in the urbanization degree of different Polish regions and among the cities. Therefore, about the year 1500 there was a developed urban system in the Western areas, in Great Poland, and less urbanized areas in the East, in Mazovia and Ruthenia. In the last region the urbanization process received royal support, as part of the policy of integrating the new territory in the administrative boundaries of the kingdom. At the time, in Poland (without counting Lithuania) there were around 600 urban centers. Within the Grand Duchy of Lithuania, the urbanization process was rather dilatory, being hastened only by the end of the sixteenth century. One estimates that 900 towns appeared altogether in the Grand Duchy of Lithuania in the given period, which was concordant with the territorial reality since the area of the Duchy was larger than that of the Kingdom.

DRAGOȘ PALADE

**ALEXANDRU IPSILANTI
ȘI „TESTAMENTUL POLITIC” AL TATĂLUI SĂU,
CONSTANTIN IPSILANTI**

Nu a existat un act juridic de această factură, emis de către domnul Constantin Ipsilanti, însă anumite afirmații ale acestuia, acțiunile întreprinse de către unii dintre fiii săi (Alexandru, Dimitrie, Nicolae) în sensul materializării aspirațiilor sale de mărire, precum și alte elemente, pe care le-am dezvoltat în cadrul unor intervenții anterioare, ne-au condus la concluzia existenței unui program politic, cu titlu imperativ, constituit și lăsat moștenire în familia Ipsilanti de către fostul domn al Moldovei și Țării Românești.

Ambițiile unor domni fanarioți de a-și depăși condiția de „slujbași” umili ai Porții și de a deveni suverani peste anumite teritorii s-au împletit cu idealurile de reînviere a Imperiului Bizantin. Convingerea puternică în iminenta prăbușire a Imperiului Otoman sub loviturile Marilor Puteri, dar mai ales ale Rusiei, dorința de stabilitate în statutul lor juridic și credința că erau „moștenitorii legitimi” ai unei epoci de glorie, toate acestea au produs mutații semnificative în mentalitatea unei părți a „aristocrației” din Fanar¹, într-o asemenea măsură, încât să determine implicarea și chiar impulsionearea prefacerilor din Balcani. Un caz tipic a fost cel al familiei Ipsilanti.

Concepția politică a domnului Constantin Ipsilanti nu s-a mărginit, ca în cazul multor domni fanarioți, numai la principatul încredințat spre administrare, ci a imaginat, a intrigat, a făcut o serie de demersuri pentru a depăși limitele de acțiune politică impuse de către sultan „prinților fanarioți”. Astfel, a urmărit ca în urma unui război ruso-otoman să obțină consimțământul țarului pentru crearea unui stat autonom (evident sub suzeranitatea Rusiei)², care să cuprindă Moldova și Țara Românească³, neexcluzând

¹ Grégoire Cassimatis, *Esquisse d'une sociologie du phanariotisme*, în volumul *Symposium: l'époque phanariote, 21-25 octobre 1970. A la mémoire de Cleobule Tsourkas*, Thessaloniki, 1974, p. 164.

² Notis Botzaris, *Visions balkaniques dans la préparation de la révolution grecque (1789-1821)*, Geneve – Paris, 1962, p. 23; Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (1792-1821)*, Iași, Editura Institutul European, 2001, p. 129.

³ Puține mărturii documentare menționează și Serbia în aria preocupărilor „imperiale” ale lui Constantin Ipsilanti [cf. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria României* (în continuare Hurmuzaki, *Documente*), Supl. II, vol. I, (1781-1814), București, 1885, p. 383; idem, Supl. I, vol. III, (1709-1812), București, 1889, p. 109]. Contactele cu sârbi se înscriu într-un registru tactic menit să creeze o diversiune pentru înlesnirea acțiunilor sale. Raționamentele sale erau simple. Existența unui număr cât mai mare de inamici declarați ai Porții reprezenta cu atât mai multe șanse pentru succesul planurilor sale. De aceea, a întreținut legături cu aianul din Rusciuc, Ismail Aga Tersenikli-oglu, încurajându-l în tendințele sale separatiste de puterea de la Constantinopol (cf. A. F. Miller, *Mustpha Pacha Bairaktar*, Association Internationale d'Études du Sud-Est européen. Études et documents concernant le Sud-Est européen, (7), Bucarest, 1975, p. 125 și urm.).

posibilitatea extinderii asupra întregii Peninsule Balcanice⁴. Aceste planuri erau lipsite de un fundament legitim, dar mai ales de un minim calcul politic⁵ și se întemeiau doar pe urmările imprevizibile ale unui război⁶ (cum s-a și dovedit în final) precum și pe considerente de echilibru de forțe ce puteau surveni la sfârșitul conflictului militar.

Succesul înregistrat în declanșarea ocupării Principatelor Române de către trupele ruse (decembrie 1806) a fost singura reușită deplină a planului său⁷. Ajuns domn al Moldovei și al Țării Românești (1807)⁸, cu ajutorul trupelor ruse de ocupație, a devenit repede incomod pentru generalii Michelson și Miloradovici care au realizat că se pot folosi de factorii politici interni pentru asigurarea proviziilor necesare armatei țariste. Silit să se retragă la Moscova, după ce și-a cheltuit toate resursele financiare pentru crearea unei armate „balcanice”⁹ și, implicit, întreaga sa energie pentru materializarea visurilor sale „imperiale”.

Alexandru Ipsilanti a fost desemnat „executorul testamentar” al tatălui său, fiind cel mai nimerit a-i lua locul în această postură, însă nu singur, ci împreună cu frații săi Nicolae și Gheorghe¹⁰. În speranța că va ajunge vreodată într-o funcție de decizie politică, Constantin Ipsilanti a încercat printr-o educație particulară¹¹ să-și modeleze fiul cel mare în sensul idealurilor sale de mărire. Toate ambițiile nerealizate, toate năzuințele neîmplinite, toată experiența politică acumulată, precum și cele „două tronuri”, ar fi dorit să i le lase „moștenire” fiului său¹², în maniera în care au fost „recepționate” de la tatăl său, domnul Alexandru Ipsilanti¹³ (domn al Țării Românești între anii 1774-1782 și

⁴ Henryk Batowski, *Le mouvement panbalkanique et les différents aspects des relations inter-balkaniques dans le passé*, în *BS*, tom 2, 1961, p. 331.

⁵ Langeron îl cataloga astfel în anul 1806: „il avait l'esprit, comme tous les Grecs; mais aussi, comme les Grecs, peu de jugement et peu de suite dans les idées, et son ambition démesurée ne cadrait pas avec ses moyens ni avec sa position”. El vedea intriga ca fiind singurul instrument de realizare a proiectelor sale. Așa a ajuns probabil să-l determine pe aianul din Rusciuc, Ismail Aga Tersenikli-oglu, să se alieze cu foștii săi inamici (Pazvand-oglu, pașa de Vidin, Ali, pașa de Ianina, Ismail, bei de Seres, aianii de Plovdiv și Adrianopol) pentru a-și apăra autonomia de tendințele centralizatoare ale sultanului Selim al III-lea (cf., A. F. Miller, *op. cit.*, p. 126).

⁶ Mijloacele de realizare a ambițiilor sale, atât cât am putut desprinde din istoriografia problemei, precum și din evoluția evenimentelor politico-militare din primul deceniu al secolului XIX erau: provocarea unui război ruso-otoman, organizarea unei armate a Principatelor, a cărei experiență militară să fie dobândită în cadrul acestui conflict, precum și printr-una din marile oportunități ale epocii, intriga (cf. Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, vol. III, p. 109 și urm.).

⁷ Idem, Supl. I, vol. II, p. 375.

⁸ În actele emise începând din decembrie 1806 se intitulează „Domn amândorora țărilor Moldova și Valahia” (cf. V. A. Urechia, *Istoria românilor*, Seria 1800-1830, tom IX, București, 1896, p. 101, 131, 139).

⁹ Pentru mai multe detalii vezi Emil Vărtosu, *Despre corpul de voluntari eleni creat la București în 1807*, în „Studii și Materiale de Istorie Medievală”, V, 1962, București, p. 530-544, și Venera Rădulescu, *Un document inedit din colecțiile Muzeului național de istorie referitor la participarea românilor la războiul ruso-turc 1806-1812*, în „Muzeul național”, vol. V, 1981, București, p. 205-210.

¹⁰ „A fost silit la acest pas – a întreprinde insurecția din Principate – de jurământul făcut tatălui său, care îi ceruse, în ultimele sale clipe, să nu dezvăluie această taină nimănui, cu excepția complicilor lui, înaintea de a începe acțiunea” (cf. *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. I (*Izvoare interne*), București, Editura Academiei, 1959, p. 355).

¹¹ G. L. Arș, *On the Life in Russia of the Greek patriotic Family of Ypsilanti*, în *BS*, vol. 26, 1, 1985, p. 74; „Tinerii fanarioți destinați să conducă treburile publice se formau prin grija luminată a părinților lor, se hrăneau din tinerețe cu sentimente înalte și învățau să folosească o limbă superioară celei a oamenilor de rând” (cf. Iacovaky Rizo Néroulos, *Cours de littérature grecque moderne*, Genève, f.a., p. 81-82).

¹² G. Gervinus, *Insurrection et régénération de la Grèce*, Traduction par J. F. Minssen et Léonidas Sgouta, tom I, Paris, 1863, p. 84.

¹³ Idealurile „imperiale” ale domnului Alexandru Ipsilanti au rămas doar la stadiul de intenție. Viziunea sa de transformare a Imperiului Otoman într-un imperiu turco-creștin, prin asocierea fanarioților la conducere

1796-1798 și al Moldovei între anii 1786-1788)¹⁴. Doar trecerea timpului a făcut ca aceste iluzii politice să devină „ereditare” în familia Ipsilanti.

Argumente în sprijinul celor afirmate ne oferă chiar Constantin Ipsilanti care se arăta mulțumit de „ardoarea cu care acești copii – fiii săi – par să-și devoteze viața”¹⁵, continuând a lucra pentru materializarea planurilor tatălui lor. Totodată, se arăta îngrijorat pentru Alexandru, fiul său mai mare, „qui, avec de moyens d'intelligence et un excellent coeur, a un penchant à l'indépendance et une vivacité capable de l'égarer, s'il n'est fortement contenu (s.n.)”¹⁶. Viața dusă în Rusia de „beizadeaua” Alexandru a fost dedicată întru totul aspirațiilor tatălui său, întrucât a început prin a fi intermediar pentru corespondența dintre Constantin Ipsilanti și principele Czartoryski, fiind, desigur, la curent cu planurile celor doi¹⁷.

Alexandru Ipsilanti a urmat întru totul sfaturile tatălui său Constantin. A adoptat „le symbol du phenix”¹⁸, sperând ca prin aceasta să sensibilizeze conștiința popoarelor balcanice în vederea susținerii mitului bizantin¹⁹, ale cărui conotații politice și religioase au fost exploatate în diversele insurecții izbucnite în Peloponez²⁰. În plus, există o asemănare evidentă între ideologia fanariotă și aceea eteristă privind unitatea de credință a popoarelor balcanice în vederea organizării luptei antiotomane. Legăturile societății secrete cu Grecia și cu „alte locuri unde rezidau grecii”, ca și ideea de națiune reprezentau liantul acțiunii lor și un punct de reper pentru un stat elen, preconizat a cuprinde întreaga Peninsulă Balcanică. Elenismul bizantin a fost preluat de către Biserica și ulterior de către fanarioți (la sfârșitul secolului XVIII) și avea în vedere restabilirea unui imperiu medieval, unit prin dominația „aristocrației” din Fanar, a limbii și a culturii grecești²¹.

În pofida stăpânirii otomane, Bizanțul a rămas, totuși, în memoria culturală a popoarelor supuse Semilunei²². Pornind de la această premisă, Constantin Ipsilanti a încercat să ridice Balcanii sub steagurile corpurilor sale de voluntari. Strategia acestuia de a-și lega numele de organizarea unei armate a Principatelor și de a deveni un partener

evidențiază participarea fanarioților la alternativele ce se proiectau în cancelariile Marilor Puteri privind restabilirea unui imperiu creștin de răsărit (cf. D. Nastase, *Originea imperială plăsmuită și înrudirile românești autentice ale Ipsilanților*, în *ArhGen*, vol. II, 3-4, Iași, p. 59 și urm.). Această evoluție a gândirii fanariote denotă încrederea în capacitatea de modelare politică a unui imperiu (care era și al lor), „a leur idée du passé, alliée aux nécessités du présent” (cf. Grégoire Cassimatis, *op. cit.*, p. 164).

¹⁴ Const. C. Giurescu, *Un remarquable prince phanariote: Alexandre Ypsilanti, voévode de Valachie et de Moldavie*, în volumul *Symposium: l'époque phanariote*, 21-25 octombrie 1970, p. 63, 68.

¹⁵ P. P. Panaitescu, *Corespondența lui Constantin Ypsilanti cu guvernul rusesc (1806-1810). Pregătirea Eteriei și a renașterii politice românești*, București, Editura „Cartea Românească”, 1933, p. 101.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 56 și urm.

¹⁸ Dumitru Năstase, *L'héritage impérial byzantin dans l'art et l'histoire des Pays Roumains*, Milano, Fondation européenne Dragan, 1976, p. 39.

¹⁹ D. Popovici, *Literatura română în epoca „luminilor”*, în *Studii literare*, vol. I, ediție îngrijită și note de I. Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1972, p. 70; C. Th. Dimaras, *Istoria literaturii neogrecești*, traducere de Mihai Vasiliu, București, Editura Pentru Literatură Universală, 1968, p. 172.

²⁰ A.F. Miller, *op. cit.*, p. 57-59.

²¹ Propaganda Eteriei susținea înfrățirea popoarelor creștine în lupta cu trupele sultanului, chiar și după dezavuarea țaristă (Emil Vărtosu, *1821. Date și fapte noi*, București, Editura Cartea românească, 1932, p. 69). Pentru mai multe detalii, vezi Stephen G. Xydis, *Medieval Origins of Modern Greek Nationalism*, în *BS*, 9, 1, 1968, p. 1-20; George D. Frangos, *The Philiki Etairia: A Premature National Coalition*, în volumul *The Struggle for Greek Independence. Essays to mark the 150th anniversary of the Greek War of Independence*, Edited by Richard Clogg, London, 1973, p. 90; M. Al. Soutzo, *Histoire de la Revolution greque*, Paris, 1829, p. 22; G. L. Arș, *op. cit.*, p. 84.

²² D. Popovici, *op. cit.*, p. 71.

militar pentru Rusia în conflictul ce s-a desfășurat între anii 1806-1812 nu și-a atins obiectivele. Ambiția fostului „domn al Moldovei și Țării Românești” de a-și apropia una din atributele esențiale ale unui stat (suveran sau doar autonom) nu s-a realizat²³, cum, din aceleași motive, a eșuat, mai târziu, și tentativa „eteristului” Alexandru de a crea o armată competitivă²⁴.

Totodată șeful Eteriei și-a apropiat „arsenalul” tactic și strategic specific fanariotului. Așa cum la Constantinopol agenții fostului dragoman (promovat domn în Principate) deveneau cei ai succesorului său, tot astfel, o parte a „colaboratorilor” lui Constantin Ipsilanti²⁵ au intrat, în preajma anului 1821, în serviciul fiului său²⁶. Unii aveau chiar poziții înalte în structura Eteriei, precum Iordache Olimpiotul, Constantin Samurcaș și sârbul Ștefan Jifcovi²⁷. Constantin Ipsilanti a urmărit să confere Principatelor unite sub sceptrul său un statut juridic solid în Sud-Estul Continentului și să creeze, astfel, un stat care să influențeze semnificativ raporturile politico-diplomatice în cadrul chestiunii orientale. Același obiectiv a avut în vedere și Alexandru care impunea schimbarea planurilor inițiale ale *Philiki Etairia*: începerea acțiunii revoluționare din Principate²⁸, și nu din Peloponez, cum se stabilise la consfăturile eteriste de la Ismail (octombrie 1820)²⁹ și de la Vostitza (26-29 ianuarie 1821)³⁰.

Ideea începerii acțiunii insurecționare din Principate, dacă nu s-a născut odată cu acceptarea conducerii Eteriei, cel puțin s-a conturat pe parcursul pregătirilor conspirative³¹. Alexandru Ipsilanti a „confiscat” direcțiile de acțiune ale Eteriei și le-a

²³ Trupele sale înarmate și echipate cu mari cheltuieli nu aveau valoare militară întrucât le lipsea disciplina, instruirea, nu cunoșteau manevrele militare etc. (cf. Emil Vărtosu, *Despre corpul de voluntari eleni creat la București în 1807*, p. 544).

²⁴ În plus, caracterul oamenilor săi era unul îndoelnic, motivația înrolării lor era exclusiv pecuniară și în nici un caz ideea eliberării Greciei, iar dacă adăugăm și componența eterogenă etnică a „militarilor” avem imaginea completă a unei armate de ocupație dezorganizate (M. Al. Soutzo, *op. cit.*, p. 64 și urm.).

²⁵ N. Camariano, *L'activité de Georges Olympios dans les Principautés Roumaines avant la Révolution de 1821*, în *RESEE*, tom II, 3-4, 1964, p. 433. Înțelegând că domnul Constantin Ipsilanti pregătea o armată contra turcilor, Iordache Olimpiotul a părăsit Serbia, unde a luptat de partea lui Karagheorghe și a haiducului Velcu și a trecut în Valahia. La București, a lucrat pentru recrutarea unui număr important de oameni, care s-au alăturat armatelor ruse comandate de Michelson; Constantin Samurcaș a obținut între anii 1802-1821 diverse dregătorii în Oltenia. A fost, pe rând, mare căminar, mare logofăt, mare vornic și de șase ori caimacam (cf. I. C. Filitti, *Banatul Olteniei și Craioveștii*, Craiova, 1932, p. 106 și urm.; idem, *Îndreptări și adăogiri*, București, 1940, p. 10 și urm.; idem, *Oltenia și cărmuitorii ei, 1391-1831*, în „Arhivele Olteniei”, tom IX, 49-50, mai-august, 1930, p. 151; D. Bodin, *Tudor Vladimirescu și Constantin Samurcaș*, în volumul *În amintirea lui Constantin Giurescu. La douăzeci și cinci de ani de la moartea lui (1875-1918)*, București, 1944, p. 158).

²⁶ I.C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, București, 1932, p. 12 și urm.

²⁷ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. IV (*Eterea în Principatele Române*), București, Editura Academiei, 1960, p. 62; Pentru mai multe detalii, vezi și *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, București, Editura Academiei, 1980, p. 278.

²⁸ Theophilus C. Prousis, *The Greeks of Russia and the Greek Awakening 1774-1821*, în *BS*, 28, 2, 1987, p. 279.

²⁹ *Ibidem*; Konstantinos K. Hatzopoulos, *Was Alexander Ypsilantis struck off the list of officers of the Russian army?*, în *BS*, vol. 28, 2, 1987, p. 281; hotărârea lui Alexandru Ipsilanti a rămas nestrămutată în ciuda deciziilor luate în cadrul celei de-a doua consfățuri eteriste de la Vostitza dintre 26-29 ianuarie 1821 (G. D. Iscriu, *Revoluția română din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura „Nicolae Bălcescu”, 1996, p. 39).

³⁰ G. D. Iscriu, *op. cit.*, p. 39.

³¹ Sub pretextul deconspirării Societății Prietenilor, Ipsilanti îl anunța pe Perrevoș, la data de 24 octombrie 1821, că și-a schimbat planurile și va înainta prin Principate. „Dușmanii au descoperit multe și ne pândesc [...]. Am schimbat deci planurile, și să nu aștepti să vii de la Triest. Voi ataca provinciile înaintate și prin mijlocul dușmanilor îmi voi deschide drum spre d-voastră” (cf. *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 74).

subsumat propriilor interese. Dacă până la numirea sa (aprilie 1820) ca episcop general al Societății Prietenilor centrul de greutate al operațiunilor era în Peloponez, după acest moment acțiunea se mută în sudul Rusiei, aproape de spațiul unde se vor derula evenimentele din anul 1821³².

Acțiunea aventuroasă a lui Alexandru Ipsilanti nu se putea desfășura în Peloponez sau în Moreea, unde propaganda eteristă nu a avut un prea mare succes, datorită suspiciunilor notabililor care își riscau poziția socială și privilegiile doar în baza unor simple promisiuni³³. Cu toate acestea, Episcopul general al *Philiki Etairia* a insistat pentru derularea „planului parțial privind Constantinopolul”. Intenția era aceea de a pune stăpânire, într-o singură noapte, pe capitala Imperiului prin incendierea depozitelor de cereale și a celor cu praf de pușcă, aruncarea în mare a „tunurilor care se află în arsenalul artileriei”, ocuparea Turnului „Kiz-culé, fiindcă de acolo poate fi atacat mai bine palatul”, și capturarea sultanului. Ne putem întreba dacă insistența sa în legătură cu punerea în practică a acestui plan absurd nu era menită să abată atenția fruntașilor eteriști de la „preocupările” liderului lor³⁴. Această acțiune fantezistă era menită a distrage atenția autorităților otomane de la pregătirile ce se desfășurau la Nord de Dunăre. Corespondența purtată cu Ali, pașa de lanina³⁵, precum și contactele frecvente cu Miloș Obrenovici³⁶ se înscriau în același registru tactic (utilizat mai înainte de Constantin Ipsilanti), ce viza dispersarea forțelor lui Mahmud al II-lea și înlesnirea mișcărilor sale în Moldova și Țara Românească.

Totodată a învățat din experiența tatălui său, care văzuse în Rusia o putere condusă (cum era și firesc) doar de propriul interes. Pacea de la București (16/28 mai 1812) a reprezentat pentru Constantin Ipsilanti confirmarea neechivocă a intențiilor Petersburgului față de Moldova și Țara Românească. Experiența sa politică dobândită cu acest prilej i-a evidențiat (în cazul în care mai era nevoie) faptul că valoarea unui fanariot pentru politica orientală a Rusiei nu trebuie separată de legătura acestuia cu Poarta Otomană. Tocmai de aceea, declarația lui Alexandru Ipsilanti de la Iași³⁷ ar putea fi rezultatul unui calcul politic și nu o eroare involuntară. Acest episod, catalogat la unison de către întreaga istoriografie drept un „monument” de nedibăcie politică, ar putea fi un act deliberat³⁸, conștient.

Argumente în acest sens ne dă chiar Constantin Ipsilanti care a dorit ca fiul său, Alexandru, să beneficieze de experiența sa politică de natură a evita eventuale greșeli ce ar putea fi fatale în anumite situații. De aceea, i-ar fi transmis, în iunie 1816: „*Fiule, niciodată să nu uiți că grecii, pentru a se elibera, trebuie să conteze doar pe propriile lor forțe* (s.n.)”³⁹. Este clar că fostul domn al Principatelor nu se referea la aspirații în

³² Theophilus C. Prousis, *op. cit.*, p. 279.

³³ Nicolae Iorga a explicat lipsa ecoului Eteriei în rândurile populației grecești prin scopul eminamente aristocratic al mișcării ce viza reînvierea Imperiului Bizantin și prin absența unor dovezi palpabile care să justifice implicarea politico-militară a Rusiei în cadrul viitoarei insurecții, întrucât „la o răscăală nu se putea ajunge, tocmai pentru că se făgăduise războiul ruso-turc” (cf. N. Iorga, *Istoria statelor balcanice în epoca modernă*, Vălenii de Munte, 1913, p. 157 și urm.; G. D. Iscriu, *op. cit.*, p. 40).

³⁴ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 98.

³⁵ N. Botzaris, *op. cit.*, p. 46.

³⁶ Asupra voievodului sârb, liderul Eteriei a făcut constant presiuni în vederea declanșării insurecției contra Imperiului Otoman. Atitudinea rezervată a lui Miloș Obrenovici se explică prin evaluarea lucidă a opțiunilor sârbilor, într-un moment în care angajaseră negocieri intense la Constantinopol, care trebuiau să conducă la recunoașterea unui statut de autonomie pentru teritoriile acestora (*Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 46, 58, 65 și urm.).

³⁷ C. D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române dela 1821*, Craiova, 1894, p. 92.

³⁸ G. Gervinus, *op. cit.*, p. 84.

³⁹ Démètre Skarl. Soutzo, *Les famille princières grecques de Valachie et de Moldavie*, în *Symposium L'époque phanariote*, 21-25 octobrie 1970, p. 250.

sens național, deoarece este cunoscută aderența fanarioților la formula imobilismului politic și social, ci la eliberarea tuturor teritoriilor în care locuiesc grecii. O dovadă că Alexandru Ipsilanti și-a însușit sfaturile tatălui său rezidă în mesajul său (8 octombrie 1820) către „compatrioții din Grecia”⁴⁰ dar și într-o scrisoare către domnul Moldovei, Mihai Suțu (30 ianuarie 1821)⁴¹. Aceleași idei le regăsim într-o scrisoare adresată lui Xanthos de către cumnatul și colaboratorul său, Gheorghe Cantacuzino⁴².

Este de notorietate faptul că nu a existat o legătură clară între conducerea Eteriei și factorii politici de la Petersburg⁴³ (în pofida părerilor unei părți a istoriografiei elene⁴⁴ și sovietice⁴⁵), mai ales într-un moment în care Marile Puteri priveau cu circumspecție orice acțiune a Rusiei, iar Alexandru I excludea implicarea militară a armatei sale în orice zonă de interes și mai ales în Balcani⁴⁶. O dovadă în plus o reprezintă negocierile ruso-otomane angajate la Constantinopol, în vederea semnării unei convenții explicative a Tratatului din 1812⁴⁷. Așadar, politica orientală a Puterii Nordice viza consolidarea influenței sale la Istanbul și în Balcani și nicidecum anexiuni teritoriale pe seama Principatelor Române. Prin urmare, nu suntem de acord cu aprecierea că diplomația țarului a susținut mișcarea eteristă pe care încerca să o folosească drept pretext de inter-

⁴⁰ „Știu că în inimile tuturor este înrădăcinată acea moderată prejudecată, că niciodată noi singuri nu vom putea să ne eliberăm, ci trebuie să așteptăm de la străini salvarea noastră. Fiecare om cu minte poate să vadă cât de mincinoasă este această prejudecată, este destul numai să adâncească problemele patriei noastre. [...] dacă puteți, atunci spuneți că de la alții trebuie să așteptăm salvarea noastră. [...] Să aveți totdeauna înaintea ochilor că niciodată un străin nu ajută un străin, fără câștiguri foarte mari. Sângele pe care îl vor vărsa străinii pentru noi îl vom plăti foarte scump și vai de Grecia! când se va înscăuna o tiranie sistematică în măruntaiele ei. Dar când noi singuri vom scutura jugul tiraniei... (s.n.)” (cf. *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 69).

⁴¹ „[...] cine nu vede că puterea protectoare, după ce a pierdut atâtea oști și atâția bani pentru cucerirea acestor provincii, nu le va păstra pentru sine ca un bastion al întregii sale împărății? (s.n.)” (cf. *ibidem*, p. 114).

⁴² „Multe precedente ne-au învățat că niciodată un străin nu ne va procura o fericire de-a gata. Niciodată grecii nu trebuie să speră că vor fi eliberați de străini. De aceea urmează ca ei, părăsind orice speranță, să speră cu ajutorul lui Dumnezeu numai în vitejia și puterea lor (s.n.)” (cf. *ibidem*, p. 148).

⁴³ Măsurile energice luate de Alexandru Ipsilanti și de către unii șefi eteriști pentru a împiedica aflarea adevărului despre neimplicarea guvernului rus în susținerea acțiunilor conspirative ale unei societăți de inspirație masonică au mers până la comiterea de asasinat. Cazul primului emisar trimis de cercurile conducătoare grecești din Peloponez (1819) care, descoperind că „Rusia nu era amestecată în activitățile eteriștilor”, a fost ucis de un al doilea emisar, I. Paparrigopoulos (trimis în 1820), câștigat între timp de către Comitetul suprem, este revelator în acest sens (G. D. Iscru, *op. cit.*, p. 40). De asemenea, Chiriac Camarinos, care aducea mesaje lui Capodistria pentru notabilii greci și din care reieșea neutralitatea Cabinetului de la Petersburg față de o eventuală insurecție în Balcani, a fost ucis de către Xanthos la Galați (cf. I. Capodistria, *Projet de réponse à Petro-Bey, chef des Spartiates*, în „Sbornik russkogo istoriceskogo obščestva”, vol. III, Petersburg, 1868, p. 297-303; apud Mircea T. Radu, 1821. *Tudor Vladimirescu și revoluția din Țara Românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1978, p. 167 și urm.; *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 95 și urm.; idem, vol. V (*Izvoare narative*), București, Editura Academiei, 1962, p. 282, nota 3).

⁴⁴ Pentru acest subiect, vezi Constantinos A. Vacalopoulos, *Probleme in Bezug auf das Leben und den Tod von Alexander Ypsilantis*, în *BS*, 15, 1, 1974, p. 62 și urm.; Theophilus C. Prousis, *op. cit.*, p. 279.

⁴⁵ G. M. Piatigorsky, *De l'histoire de l'activité de la Philiki Etería à Odessa dans les années 1814-1821. Les données récentes des archives soviétique sur les biographies des éteristes d'Odessa*, în volumul *Les relations entre les peuples de l'URSS et les grecs, fin du XVIIIème – début du XXème siècle. Troisième colloque organisé à Thessalonique et Ouranopolis, Halkidiki (24-27 mai 1989)*, par l'Institut d'Études Balkaniques de Thessalonique et l'Institut d'Études Slaves et Balkaniques de l'Académie des Sciences de l'URSS, Thessaloniki, 1992, p. 131; G. L. Ars, *op. cit.*, p. 86.

⁴⁶ Prokesch-Osten fils, *Dépêches inédites du chevalier de Gentz aux hospodars de Valachie pour servir à l'histoire de la politique européenne (1813 à 1828)* (în continuare Prokesch-Osten fils, *Dépêches inédites*), tom II, Paris, Plon et Cie, 1877, p. 40-41, 74-75, 81, 112, 126-127.

⁴⁷ Pentru mai multe detalii, vezi Al. Vianu, *Negocierile ruso-turce cu privire la Principatele Române (noiembrie 1820-martie 1821)*, în *AUB*, seria Istorie, 2, 1958, p. 105-116.

venție militară contra Imperiului Otoman⁴⁸, cu intenția de a muta granița sa pe Dunăre. O astfel de opinie nu ia în calcul raporturile de putere existente în acel moment între Rusia, pe de o parte, și Austria, Marea Britanie și Prusia, pe de altă parte⁴⁹. Implicarea Cabinetului de la Petersburg într-un conflict cu Imperiul sultanilor nu s-ar fi realizat fără a provoca declarațiile de război ale celorlalte Mari Puteri.

Contextul internațional ca și experiența politică a tatălui său, de serviciile căruia factorii de conducere ai Puterii Nordice s-au dispersat atât de repede, puteau fi motivele pentru care Alexandru Ipsilanti ar fi încercat în mod deliberat compromiterea Rusiei față de cancelariile europene, dar mai ales față de Poarta Otomană. Dezvăluirea amestecului țarist punea în dificultate guvernul de la Petersburg, silit să ofere explicații și dezmințiri în toate capitalele europene⁵⁰. Astfel, diplomația rusă era obligată să adopte o atitudine de strictă neutralitate față de evenimentele ce se desfășurau în Principatele Române. Totodată, împăratul Alexandru I nu putea să-și dea acordul pentru intervenția trupelor sultanului fără a-și compromite iremediabil (cel puțin pe termen scurt) influența sa în Principatele Române și în rândul populațiilor din Peninsula Balcanică. Aceste considerente, precum și acordurile juridice bilaterale existente între Imperiul Otoman și Rusia par să fi stat la baza calculelor strategice ale acțiunilor episcopului general al Eteriei. În plus, în planul general privind „ridicarea creștinilor din Balcani”, elaborat împreună cu șefii eteriști⁵¹, la începutul anului 1821⁵², nu este menționat un eventual rol militar al Rusiei, în afara celui privind respectarea scrupuloasă a tratatelor sale cu Imperiul Otoman. De aceea, Alexandru Ipsilanti a rămas impasibil în fața dezavuării pronunțate la Congresul de la Laybach, considerând-o, probabil, o încercare a diplomației ruse de refacere a propriei imagini, în fața presiunilor exercitate de către Marile Puteri. Un argument în acest sens ar putea fi și lipsa oricărei pregătiri a forțelor sale militare pentru confruntarea cu armata otomană și rapida lor dizolvare în apropierea luptei de la Drăgășani. Așadar, intrarea în Principate trebuie să-l fi surprins pe fiul lui Constantin Ipsilanti, care se instalase la Târgoviște, de unde uneltea pentru a pune stăpânire pe întreaga Țară Românească.

Oricum, problema implicării Rusiei trebuie privită nuanțat, luând în calcul răspunderea internațională a statului pentru comportamentul tuturor organelor sale, care se află sub autoritatea sa efectivă⁵³. Chiar dacă diplomația țarului a condamnat acțiunile desfăș-

⁴⁸ Pentru mai multe detalii, vezi Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, București, Editura Științifică, 1971.

⁴⁹ Paul W. Schroeder, *The Transformation of European Politics 1763-1848*, Oxford, Clarendon Press, 1996, p. 588-590.

⁵⁰ Era cunoscută atitudinea violentă a Porții față de orice acțiune a Rusiei care putea aduce atingere propriei suveranități. Unul dintre motivele pentru care factorii de conducere de la Constantinopol au declarat război Rusiei, în anul 1806, a fost și susținerea răsculaților sârbi în conflictul lor cu sultanul Selim al III-lea. Această situație putea însă apărea drept mult mai gravă în ochii înalților dregători otomani, motiv pentru care politica orientală rusă necesita profunde transformări. Așa cum s-a dovedit ulterior, ambasadorul Stroganov a fost nevoit să dea energice dezmințiri legate de neimplicarea guvernului său în acțiunile conspirative, iar de la Laybach împăratul Alexandru I emitea celebra dezavuare a ambelor mișcări revoluționare izbucnite în Principate (cf. Prokesch-Osten fils, *Dépêches inédites*, tom II, p. 89).

⁵¹ În art. XIII se prevede că „dacă turcii vor trece Dunărea, ei vor încălca tratatele, și atunci Rusia le va declara război” (cf. Notis Botzaris, *op. cit.*, p. 104).

⁵² Întrucât G. D. Iscru a demonstrat clar că Tudor n-a făcut parte din Eterie (cf. G. D. Iscru, *op. cit.*, p. 53-62), putem deduce că planurile elaborate de șefii eteriști, ce priveau ridicarea creștinilor din Balcani, ocuparea Constantinopolului și distrugerea flotei otomane și în care menționau (art. XIII) ridicarea lui Tudor, au fost elaborate la începutul anului 1821 (cf. Notis Botzaris, *op. cit.*, p. 104).

⁵³ Mona Pivniceru, *Drept internațional public*, vol. I, București, Editura Hamangiu, 2007, p. 90; Raluca Miga-Beștelu, *Drept internațional public*, vol. I, București, Editura All Beck, 2005, p. 140.

șurate în Principate de către Alexandru Ipsilanti și a dat asigurări la Constantinopol în privința neparticipării sale în această insurecție, implicarea membrilor consulatelor ruse (A. Pisani, Al. Pini, Gh. Leventis, Dominic Domnando, I. Nicolopulos, M. Hristaris)⁵⁴ în susținerea mișcării eteriste (din care au și făcut parte) nu poate exclude răspunderea juridică a Rusiei față de actele agenților săi. Chiar dacă reprezentanții diplomatici de la Iași și București au acționat cu depășirea atribuțiilor fixate sau contrar instrucțiunilor primite, ei exercitau elemente de autoritate guvernamentală, și prin urmare, înfăptuiau acte în numele Cabinetului de la Petersburg.

Este evident că viața petrecută în Rusia a imprimat o nouă variantă proiectelor de familie. Atenția acordată de autorități, de înalta nobilime, titlul de prinț care i-a fost recunoscut lui Alexandru Ipsilanti⁵⁵ și cel de general-maior și aghiotant al țarului Alexandru I au făcut din fiul lui Constantin Ipsilanti unul dintre cei mai respectați oameni din Rusia. Putem concluziona că toată această încredere care i-a fost arătată a depășit-o cu mult pe cea acordată fostului domn al Principatelor, chiar în urma a 12 ani de „tant de services, après toutes les preuves de dévouement que... je n'ai cessé de donner à la cour de Russie”⁵⁶. Această puternică legătură cu Imperiul țarului i-a permis să obțină sprijinul popular de care avea nevoie pentru punerea în practică a idealurilor sale. Deoarece, până la data de 23 februarie 1821, doar s-a acreditat ideea implicării țarului în mișcarea de eliberare a grecilor, declarația⁵⁷ oficială a șefului Eteriei către locuitorii Moldovei a avut drept scop risipirea oricărei îndoieli cu privire la acest fapt și întărirea sprijinului popular pentru materializarea planurilor sale „bizantine”⁵⁸.

Așadar, acea ridicare a popoarelor creștine din Balcani contra Imperiului Otoman, la care se referă planul general eterist, nu era decât o diversiune de natură a eroda forțele otomane și a-i înlesni lui Alexandru Ipsilanti să pună stăpânire deplină pe Principatele Române. În art. VII din acest act se specifică faptul că „sârbii trebuie să se revolte înaintea grecilor sau odată cu ei, nu după, căci n-ar mai fi avut cu cine să lupte”⁵⁹. Totodată, Iordache Olimpiotul conștientiza, într-o scrisoare, din 9 ianuarie 1821, o necesitate practică în acest sens: „pentru planul nostru sunt necesare mai multe alianțe cu fiecare națiune”⁶⁰. De asemenea, ar putea constitui și o „invitație” adresată Marilor Puteri de intervenție în cadrul chestiunii orientale, întrucât principala problemă care s-a pus la comandantul suprem al *Philiki Etairia* (ca și în cazul tatălui său) a fost înlăturarea suzeranității otomane asupra țărilor române⁶¹, urmând a le transforma într-o bază solidă,

⁵⁴ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*, vol. II, București, 1896, p. 568.

⁵⁵ G. L. Arș, *op. cit.*, p. 84.

⁵⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 102.

⁵⁷ „Iar dacă din întâmplare născăva dăznădăjduiți turci vor năvăli în pământurile noastre, să nu vă înfricoșați întru nimica, căci strașnică putere să află gătită să pedepsească îndrăzneala lor! (s.n.)” (cf. *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. II, p. 295).

⁵⁸ După episodul asasinării lui Camarinos, atitudinea eteriștilor din Iași era una confuză, fapt ce a necesitat multă stăruință din partea lui Ipsilanti și Lasanis pentru calmarea spiritelor. Trecând granița din Rusia îmbrăcat în uniforma de general al armatei țarului și rostind o proclamație în care implica Puterea Nordică, Al. Ipsilanti dădea populației iluzia complicității lui cu Petersburgul (cf. *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 96-98, 277, 324, 331 și urm.; G. Gervinus, *op. cit.*, p. 153 și urm.; Nestor Camariano, *O prețioasă proclamație a eteriștilor adresată popoarelor balcanice*, în *RA*, 1, 1960, p. 97). Pentru mai multe informații privind implicațiile utilizării propagandei în Balcani, vezi lucrarea lui Ivan Ilcev, *Are dreptate sau nu, e patria mea. Propaganda în politica externă a țărilor balcanice (1821-1923)*, trad. de Nicolae Moderău și Valentina Ristea, București, Editura „Curtea Veche”, 2002, p. 11.

⁵⁹ N. Botzaris, *op. cit.*, p. 103.

⁶⁰ Cf. *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 91.

⁶¹ N. Botzaris, *op. cit.*, p. 23; V.A. Urechia, *op. cit.*, p. 6 și urm.; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 143. Într-o scrisoare către împăratul Alexandru I (14/26 martie 1821), comandantul suprem al Eteriei sugera rezolvarea

care să-i permită a elibera întreg spațiul balcanic. În vederea acestui fapt, statutul intern și regimul juridic al Principatelor Unite, care se prefigurau în viziunea eteristului Ipsilanti, aveau să reprezinte un model pentru popoarele balcanice.

Derularea evenimentelor din anul 1821 a dovedit că Alexandru Ipsilanti n-a avut nici o clipă intenția de a trece Dunărea⁶² și a se îndrepta spre Peloponez, ci a căutat să obțină controlul deplin asupra Principatelor Române. Din aceste motive a respins propunerile bulgarilor de a acționa la Sud de Dunăre⁶³ și s-a angajat în serioase „bătălii” politice pentru a-și apropia conducerea Țării Românești⁶⁴, după ce, în prealabil, a reușit să pună stăpânire efectivă pe Moldova. În plus, cum am putea considera dispersarea forțelor sale și trimiterea lui Gheorghe Cantacuzino în Moldova⁶⁵ (în ajunul bătăliei de la Drăgășani) pentru a lua în stăpânire efectivă acest principat, după plecarea precipitată a domnului Mihai Suțu⁶⁶, dacă nu în acest sens?

Încă de la începutul acțiunii sale în Moldova, fiul lui Constantin Ipsilanti a întreprins o serie de demersuri de subordonare a lui Tudor Vladimirescu, prin intermediul căpitanului de arnăuți, Iordache Olimpiotul. Eșuarea încercării acestuia de raliere a liderului mișcării naționale românești la cauza Eteriei (22 februarie 1821)⁶⁷ deschidea opțiunea lichidării sale fizice. Tentativa de asasinat, petrecută la mănăstirea Motru, din inițiativa consulului rus, A. Pini, și a caimacamului Olteniei, Constantin Samurcaș, și pusă în practică de către Hagi Prodan, n-a contribuit nici măcar la intimidarea conducătorului pandurilor⁶⁸. O altă acțiune de compromitere a pozițiilor politice și strategice ale lui Tudor s-a consumat prin apropierea trupelor eteriste de București, deși factorii politici din capitala Munteniei s-au străduit să prevină acest fapt⁶⁹.

crizei prin implicarea diplomatică a Rusiei „... eu deduc, că m. voastră numai mijlocul îl dezaproabă, nu însă și cererea elinilor [...] adică recunoaște dreptul comunei dorințe a elinilor, dar încă se arată și dispusă a interveni în favoarea lor pe lângă Poarta Otomană” (cf. *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 154). Totodată, se arată dispus a depune armele numai după recunoașterea autonomiei Greciei, condiție imposibil de realizat, mai ales în absența mijloacelor militare și a intervenției Marilor Puteri, fapt de care Ipsilanti era conștient (*ibidem*, p. 155).

⁶² *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 249, 268 și urm.

⁶³ Mircea T. Radu, *op. cit.*, p. 178.

⁶⁴ Hurmuzaki, *Documente*, Serie Nouă, vol. II, *Rapoarte consulare austriece (1812-1823) din Wiener Haus-Hof und Staatsarchiv, Moldau und Wallachei, Viena*, Editate sub îngrijirea lui Andrei Oțetea, București, 1967, p. 697.

⁶⁵ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 186 și urm.

⁶⁶ Fuga în Rusia a domnului Moldovei, după ce sprijinise acțiunile șefilor eteriști și de la care primise asigurări certe că va deveni domn al celor două Principate, dovedește faptul că interesele sale intrau în contradicție cu cele ale lui Alexandru Ipsilanti. „... că așteaptă ca luminăția voastră să acționați prin Capodistria sau Stroganov ca să ia domnia Țării Românești, după moartea lui Aleco vodă” (cf. *ibidem*, p. 89).

⁶⁷ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. V, p. 273. Este sigur că Iordache Olimpiotul a primit și bani de la Ipsilanti pentru a-l „convinge” pe Tudor Vladimirescu (cf. *ibidem*, p. 281).

⁶⁸ „Mi-au descoperit mie vicleșugul cel sângeros care ai umblat dumneata a-l face, prin dare de bani, asupra mea și asupra ticălosului norodului rumânesc [...] Iar acum, în loc de mulțumită, umblați dumneavoastră ca să-i pierdeți cu totul de pe fața pământului. Numai mila lui dumnezău nu ne-au lăsat! Ci, dupe ce au sosit dumnealui Hagi Prodan aici, cu cuvânt că au fugit de la dumneavoastră, și eu l-am primit ca pe un creștin, apoi s-au apucat de au împărțit, noaptea, întru ascuns, la 270 de sârbi, care sunt cu mine, bani, câte talere 250 și câte 260 de tot omul și la căpeteniile lor câte cinci și câte șasă sute de tot omul, și alte multe făgăduieli făgăduindu-le, cu cuvânt ca să-i tragă de la mine și să-i aducă la dumneavoastră [...] căutându-l, am găsit la dumnealui și contractul dumneavoastră, cel cu multe făgăduieli făcut, precum și o scrisoare a exilenții sale domnul ghenereal și cavalier Pini, făgăduindu-i că, pentru uciderea mea, de la amândoaă prea puternicele împărății va fi mângăiat cu multe mili. [...] pe de o parte m-ai încredințat prin jurământ ca să viu la Craiova și, pe de altă parte, împotriva ai făcut dumneata de ai trimis pe Hagiul ca să mă omoare” (cf. *idem*, vol. I, *Izvoare interne*, București, Editura Academiei, 1959, p. 312 și urm.).

⁶⁹ *Idem*, vol. I, p. 376; *idem*, vol. II, p. 72-74.

Totodată, Alexandru Ipsilanti a utilizat diverse strategii pentru a obține controlul asupra divanului Valahiei, ce au mers de la declarații și demonstrații de încredere până la acțiuni de forță⁷⁰. Retragera sa la Târgoviște nu a însemnat renunțarea la aceste obiective, ci o încercare de revizuire a strategiei și amânarea soluționării problemei până în momentul în care contextul politic îi va fi favorabil. În acest timp s-a străduit să-și consolideze puterea în Țara Românească. A numit ispravnici în județele din Nordul principatului și i-a înlocuit pe cei desemnați de către Tudor⁷¹. A supus populația la biruri grele și la numeroase rechiziții și a pretins ca Divanul să plătească două milioane de plăci pentru cheltuielile trupelor sale⁷². Prin vicleșug, a încercat să ocupe mănăstirile din Oltenia, aprovizionate și fortificate de către conducătorul mișcării naționale românești⁷³, pentru a-i compromite pozițiile strategice și implicit a-l izola în sudul țării. Nu a renunțat nici la suprimarea sa fizică și la confiscarea trupelor sale de panduri. În acest sens, a acționat abil prin subminarea autorității conducătorului român, „coruperea” pandurilor⁷⁴ și organizarea complotului de către căpitani de arnăuți, Iordache, Farmache, Macedonschi și Hagi Prodan⁷⁵.

Bun cunoscător al efectelor propagandei prin manipularea simbolurilor, în vederea controlării „opinie publice”, Alexandru Ipsilanti și-a înlocuit sigiliul eterist (efigia păsării Phoenix) cu o stemă compusă din pajurile îmbrinate ale Moldovei și Țării Românești, înconjurată cu o manta de hermină și având deasupra o coroană princiară⁷⁶. Or, „Această schimbare nu ilustrează oare veleitățile șefului Eteriei de a domni în Principate?”⁷⁷

Așadar, planul enunțat de la Chișinău, la 24 octombrie 1820, este rodul unor minuțioase calcule politice. De altfel, argumentele sale de a porni mișcarea revoluționară din Principatele Române nu se justifică decât în privința obținerii resurselor materiale necesare. Aversiunea populației față de fanarioți și, implicit, față de greci, îi era familiară încă de pe timpul domniei tatălui său. În plus, ramificațiile Eteriei în Principate nu ofereau prea multe speranțe de reușită. În afară de sprijinul oferit de către domnul Moldovei, Mihai Suțu, care s-a arătat rezervat și și-a păstrat opțiunile deschise, în cazul unei acțiuni consistente și de amploare, Ipsilanti nu dispunea de prea multe

⁷⁰ Hurmuzaki, *Documente*, Serie Nouă, vol. II, p. 691, 694; *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. I, p. 417; idem, vol. II, p. 27 și urm.

⁷¹ „Gheorgache și Farmache cu oștirile lor au coprins și unile din județele câmpului și au început să strămtoareze stăpânirea lui Theodor și toți aceștia gonind pe ispravnicii cei rânduiți de otocârmuirea țării din București, orânduia ei alți ispravnici pe aceia adică carii le da mită și li să făgăduia să-i îndestuleze cu de toate” (cf. G. D. Iscru, Natalia Trandafirescu, Marcel Ciucă, Ilie Cristian, *Izvoare narative interne privind revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, Craiova, Editura Scrisul românesc, 1987, p. 80; *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 189).

⁷² Hurmuzaki, *Documente*, Serie Nouă, vol. II, p. 667; *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, I, p. 322 și urm.

⁷³ Hurmuzaki, *Documente*, Serie Nouă, vol. II, p. 697.

⁷⁴ Mircea T. Radu, *op. cit.*, p. 375.

⁷⁵ N. Iorga, *Izvoare contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921, p. 201-203; G. D. Iscru, *op. cit.*, p. 194. Legat de acest aspect, Ivan Petrovici Liprandi, martor al evenimentelor din 1821, îl caracteriza pe liderul Eteriei astfel: „Prințul Ipsilanti era [...] nepăsător, arogant, mândru și timid și pe acei pe care nu-i putea câștiga de partea sa prin promisiuni deșarte și neîntemeiate precum și prin înșelare, căuta să-i piardă prin mijloace ucigătoare” (cf. *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. V, p. 292).

⁷⁶ Hurmuzaki, *Documente*, Serie Nouă, vol. III, *Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu*, București, Editura Academiei, 1967, p. 272.

⁷⁷ Cf. Mircea T. Radu, *op. cit.*, p. 370. Totodată, și G. D. Iscru își exprima rezerva față de intențiile lui Alexandru Ipsilanti de a trece Dunărea și de a porni în lupta de eliberare a Greciei continentale (G. D. Iscru, *Revoluția română din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, p. 336, nota 108).

baze de acțiune. De aceea, mi se pare evident că miza insurecției sale erau chiar Principatele Române.

În acest sens, trebuie făcută o netă distincție între aspirațiile Eteriei și cele ale liderului său. „Confiscarea” direcțiilor de acțiune ale acesteia, impunerea controlului efectiv asupra Consiliului său suprem, disimularea, manipularea, intriga, instigarea la atrocități, crimele săvârșite evidențiază profilul fanariotului care sacrifica totul în numele ambiției de mărire. Nici un vis nu era imposibil de îndeplinit. Într-o perioadă în care avea loc ascensiunea treptată a naționalismului⁷⁸, în care se clădeau proiecte național-statale, spiritul fanariotismului balcanic se zbătea cu ultimele forțe să împiedice modernizarea politică a spațiilor aflate sub dominație otomană.

ALEXANDER IPSILANTI AND HIS FATHER'S, CONSTANTIN IPSILANTI,
POLITICAL LEGACY
(Summary)

Key-words: Romanian Principalities, the beginning of the XIXth Century, “Eteria”, Ipsilanti family, Russian Empire.

Alexander Ipsilanti strictly observed his father's (Constantin Ipsilanti) advice. He adopted the Byzantine imperial heraldics, he sought the support of the Romanian Principalities' former leader's helpers and aimed at organizing his own personal army. At the same time, the chief of Eteria adopted the fanariot policies and schemes and learned from Constantin Ipsilanti's political experience, who had divined in Russia its underlying self-oriented leading principles.

Evidently the leaders of Eteria and the political factors of Petersburg were not connected, despite the appearances nurtured by the chief of *Philiki Etaira*. Judging by Ipsilanti's demeanors in Moldavia and particularly in Wallachia, he did not wish to involve Russia in the Romanian Principalities' insurrection more than the treaties allowed him to. The international context did not enable tzar Alexander I's interference, especially in supporting the uprisings that tackled monarchic legitimacy and contributed to the shattering of the European political balance. Subsequently the main issue was the removal of Ottoman suzerainty from the Romanian Principalities. These should have configured the nucleus of the future Byzantine Empire, which is why attempts at discrediting Russia were made. Ipsilanti's father's bequest, centered on seizing rule of the Principalities, and the desire to obtain increased power were the chief originators of Alexandru Ipsilanti's proclamation of Iași (23rd February 1821), the one that was to be labeled by historiography as a „monument” of political fallacy.

⁷⁸ C. Th. Dimaras, *op. cit.*, p. 188.

MIHAI CHIPER

REPERE ALE MEMORIEI PAȘOPTISTE: 11 IUNIE ÎN CALENDARELE ROMÂNEȘTI

I. Pentru orice societate, calendarele reprezintă adevărate „hărți ale timpului”¹, unele dintre cele mai importante, active și normative locuri ale memoriei. Încorporând o accentuată funcție comemorativă, societățile le alcătuiesc în special pentru a permite generațiilor viitoare să aibă un acces facil la trecutul lor colectiv. În cadrul lor, regăsim fixate repere ale tradițiilor, dar mai ales valorile pe care indivizii le consideră esențiale pentru identitatea grupului. Prin aceasta, calendarele anuale încadrează frecvent marea narațiune convențională construită de comunități în timpul istoriei lor². Prin instituționalizarea zilelor naționale comemorative autoritățile politice, religioase ori militare mizează foarte mult pe stabilirea unui ciclu al reamintirii, capabil să se asigure, de câteva ori în fiecare an, că membrii comunității vizate își vor aminti cu siguranță „momentele sacre” din trecutul lor colectiv³. Calendarele tind să reflecte identitatea colectivă a celor care la utilizează. Prin aniversarea sărbătorilor și zilelor naționale legate de anumite evenimente din trecut, grupurile își articulează viziunea despre identitatea lor socială din prezentul existenței lor. Ca urmare, examinând ceea ce grupurile etnice, naționale, religioase, consideră memorabil într-un ciclu anual al reamintirii, putem obține un acces mai adecvat la ceea ce ele consideră că sunt⁴.

Prilej instituționalizat pentru amintire, sărbătorile și zilele naționale ne ajută să conștientizăm faptul că mediul social influențează indivizii nu doar în direcția a ceea ce își amintesc, ci și asupra momentului când o fac, jucând un rol un rol critic în așa-numita „socializare mnemonică”⁵. Zilele naționale intensifică coordonarea socială a

¹ Termenul este folosit în același sens cu Eviatar Zerubavel, *Time Maps: Collective Memory and The Social Shape of The Past*, University of Chicago Press, 2003. Zerubavel dezvoltă o teorie generală a conexiunilor dintre timp și cultură, conceptualizând o „topografie sociomentală a trecutului” drept cadru pentru înțelegerea interacțiunii dintre timp și cogniție.

² Eviatar Zerubavel, *Calendars and History: A Comparative study of the Social Organization of National Memory*, in *States of Memory: Continuities, Conflicts, and Transformations in National Retrospection*, ed. by Jeffrey K. Olick, Durham, Duke University Press, 2003, p. 317.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 319.

⁵ Vezi Eviatar Zerubavel, *Social Memories: Steps to the Sociology of The Past*, în „Qualitative Sociology”, 1996, vol. 19, nr. 3, p. 286-289. Înainte de a se familiariza cu trecutul colectiv la orele de istorie din școală, indivizii se familiarizează cu acesta prin observarea sărbătorilor naționale. Socializarea mnemonică reprezintă dimensiunea normativă a memoriei. Amintirea este mai mult decât un act personal spontan. El este reglementat de infailibilele *reguli sociale ale reamintirii* care spun indivizilor foarte precis ce anume trebuie să-și amintească și ce anume pot ori trebuie să uite. Asemenea reguli determină cât de mult în trecut putem să ne amintim. Precum societatea stabilește scopul atenției și însemnătății, ea de asemenea delimitează capacitatea noastră de accesare a trecutului prin setarea, stabilirea anumitor evenimente istorice dincolo de care evenimentele trecutului sunt privite ca irelevante și, prin urmare, frecvent uitate.

memoriilor indivizilor, fiindcă amintirea evenimentelor istorice asociate cu aceste sărbători este un act performat împreună de către membrii unui grup. În aceeași zi, o întreagă comunitate își concentrează atenția istorică asupra aceluiași moment din trecut. Prin urmare, aniversările comemorative, cum sunt jubileele, centenarele, trebuie înțelese ca ritualuri ale „sincronizărilor mnemonice”⁶. Fixate în calendarele comunității, asemenea zile asigură membrilor un acces sincronizat la trecutul lor colectiv.

Calendarul este un artefact social care reflectă, la fel de bine precum formează, viziunile colective asupra trecutului. Așadar, o atenție deosebită merită acordată funcției comemorative a calendarelor și evidențierea rolului în organizarea socială a memoriei⁷. Modalitatea în care evenimentele din trecut sunt păstrate în memoria colectivă prin intermediul asociațiilor tradiționale, care anual recurg la „zilele de aniversare”, ne oferă posibilitatea de a examina logica socială după care este făcută alegerea unei perioade particulare a istoriei comemorată convențional în calendare.

Ca un ciclu de sărbători naționale, calendarul anual este desemnat să reprezinte, într-o măsură importantă, trecutul național. În ciuda unei asemenea relații, nu trebuie să ne așteptăm la o perfectă adaptare între calendarul anual și istoria națiunilor în termenii duratei efective a sărbătorilor naționale și evenimentele istorice pe care aceste le desemnează. Printr-un proces de „comprimare simbolică”⁸, o singură zi din calendar poate reprezenta câțiva ani de istorie propriu-zisă. De exemplu, ziua de naștere a unui erou național ori ziua unei declarații, rezoluții, poate semnifica întreaga luptă pentru drepturi pe o lungă perioadă de timp, un program ideologic al unei generații istorice. O singură zi de sărbătoare națională este uneori desemnată să comemoareze câteva evenimente istorice diferite.

Păstrarea evenimentelor trecutului în memoria colectivă prin asigurarea unor comemorări anuale este una dintre funcțiile esențiale ale calendarelor⁹. Aceasta explică diferitele încercări întâlnite în istorie de a șterge zile de sărbătoare în efortul de a obliterate din memoria colectivă evenimentele pe care le evocă. Bunăoară, calendarul Revoluției Franceze reprezintă o încercare de a transforma prin intermediul sărbătorilor seculare o memorie susținută de reperele creștine¹⁰. Evident, în încercarea de a dezvolta un sens colectiv al istoriei, membrii unei comunități nu pot fi totdeauna de acord asupra modului în care o anumită figură istorică sau un eveniment istoric este amintit la un moment dat¹¹. Introducerea sau scoaterea unor sărbători în urma presiunilor politice sau sociale ori a competiției dintre grupuri au fost catalogate drept „bătălii mnemonice”¹², în fapt confruntări simbolice asupra unei căi „corecte”, „adecvate” de interpretare a trecutului. „Bătăliile mnemonice” sunt, de asemenea, dispute despre evenimentul care ar trebui, în primul rând, să fie amintit colectiv în cadrul unei comunități. Reprezintă,

⁶ J. David Lewis, Andrew J. Weigert, *The Structures and Meanings of Social Time*, în „Social Forces”, 1981, vol. 60, nr. 2, p. 451-452.

⁷ Eviatar Zerubavel, *Calendars and History*, p. 319. Vezi și Paul Connerton, *How Societies Remember*, Cambridge University Press, 1989, p. 63-67.

⁸ Eviatar Zerubavel, *Calendars and History*, p. 320.

⁹ Vezi David Cressy, *Bonfires and Bells: National Memory and the Protestant Calendar in Elizabethan and Stuart England*, Berkeley, University of California Press, 1989; Eviatar Zerubavel, *Recovered Roots*, p. 138-144, 216-221; Apud Eviatar Zerubavel, *Social Mindscapes. An Invitation to Cognitive Sociology*, Massachusetts London, Harvard University Press Cambridge, 1997, p. 98.

¹⁰ Eviatar Zerubavel, *The French Republican Calendar: A Case Study in the Sociology of Time*, în „American Sociological Review”, 1977, vol. 42, nr. 6, p. 868-877.

¹¹ Idem, *Social Mindscapes. An Invitation to Cognitive Sociology*, p. 98.

¹² Idem, *Social Memories: Steps to the Sociology of The Past*, p. 295-297.

totodată, o luptă pentru tradiția în care tinerii membri ai societății ar trebui socializați¹³. Existența acestor discordii ne reamintește că memoria noastră asupra trecutului nu este „obiectivă”, din moment ce nu putem să ne amintim în același fel un singur eveniment istoric la care am fost martori. În mod obișnuit, „bătăliile mnemonice” includ nu doar indivizi, ci comunități întregi, și se întâlnesc frecvent în arena publică – cum sunt editorialele ziarelor, curente politice, aniversările publice, zilele de sărbătoare. Amintirea este, evident, mai mult decât un act personal. Schimbările majore în felul în care noi vedem trecutul corespund de obicei schimbărilor sociale majore care afectează comunitățile mnemonice¹⁴.

Ne vom concentra pe zilele comemorative considerate „naționale”, conferite cu atributul de a fi reprezentative pentru statul-națiune¹⁵. Totul constă în capacitatea de urmărire cum mii de ani de istorie pot fi condensate într-un singur ciclu anual de sărbători, indiscutabil unul dintre cele mai spectaculoase aranjamente culturale care ajută oamenii să se transforme în națiuni¹⁶. Fiind în mod deosebit interesate în constituirea unei tradiții naționale, ele sunt parte a ritualurilor de stat¹⁷.

II. Având o circulație intensă, practic pe întreg teritoriul locuit de români, calendarele și almanahurile au contribuit la „sincronizările mnemonice”, concomitent cu vehicularea și modelarea unui întreg discurs despre identitatea colectivă și mersul unei istorii naționale. Calendarele și almanahurile au fost tipurile de publicații populare foarte căutate și gustate în societatea românească a secolului XIX având o contribuție importantă asupra culturii. Ele își asumau atât valențe educative, moralizatoare, normative pentru moravurile societății, cât și orientări cronologice. În afara tabelor astronomice asupra zilelor anului, a cursului soarelui și lunii, eclipselor, prezicerilor meteorologice, asemenea cărți populare erau căutate pentru că începeau să cuprindă sfaturi despre agricultură, meserii, rețete practice, anecdote, literatură, amestecate într-o

¹³ Idem, *Social Mindscapes. An Invitation to Cognitive Sociology*, p. 99.

¹⁴ Barry Schwartz, *The Reconstruction of Abraham Lincoln*, în David Middleton and Derek Edwards (eds.), *Collective Remembering*, London, Sage, 1990, p. 81-104; Barry Schwartz, *Social Change and Collective Memory: The Democratization of George Washington*, în „American Sociological Review”, 56 (1991): 221-234; Zerubavel, *Recovered Roots*.

¹⁵ Aniversările comemorative sunt, în prezent, raportate la comunități mnemonice mai largi decât ale statului național, în special când luăm în calcul marile religii ale lumii. Procesul globalizării s-a manifestat inclusiv în calendare prin răspândirea creștinismului și islamului. Pentru a înțelege globalizarea calendaristică, putem lua ca reper statutul mnemonic al lui Mahomed, evenimentele vieții sale fiind oficial comemorate de 62 de state. Un și mai important reper calendaristic global, principal de altfel, este viața lui Isus. 149 din 191 de state acceptă celebrarea oficială a Crăciunului, în timp ce 133 pe aceea a Paștelui. Asemenea sărbători internaționale includ o remarcabilă sincronizare mnemonică la nivel global. Vezi Eviatar Zerubavel, *Calendars and History*, p. 332.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Din 191 de state care își serbează ziua națională, Zerubavel a căutat să identifice specificul momentelor istorice pe care aceste zile sunt desemnate să le evoce. Obiectivul său a fost acela de identifica *pattern*-urile generice ale comemorărilor calendaristice printr-o analiză comparativă a calendarelor naționale. Concluzia: evenimentele care par, la prima vedere, să genereze individualitatea specificului național sunt în mod obișnuit una din mostrele *pattern*-urilor comemorative transnaționale (vezi idem, *Calendars and History*, p. 320). Cel mai comun *pattern* comemorativ al calendarelor este unul bipolar, cu cele mai multe sărbători naționale importante, comemorând evenimente istorice produse într-un trecut foarte îndepărtat, fie în istoria relativ recentă, a ultimilor 200 de ani (*ibidem*, p. 326-333). De obicei, ele sunt separate de o lungă perioadă nemarcată de comemorări, „goală” istoricește. Cea mai importantă categorie de evenimente comemorate în mod obișnuit de sărbătorile naționale sunt momentele de cumpănă istorică care marchează schimbări majore de ordin politic, cultural, moral și identitar. Asemenea momente includ adoptarea unei noi constituții, unei noi arhitecturi statale; 31 de state din prezent sărbătoresc într-adevăr ziua constituției, cea mai explicită expresie simbolică a transformărilor din politica internă a unei națiuni (*ibidem*, p. 321).

structură barocă cu sfaturi, precepte morale și preziceri diverse. Forme al kitch-ului literar artistic de factură romanțioasă, melodramatică și retorică patriotardă au reușit să prolifereze alături de texte de bună calitate. Valorificarea unui asemenea tezaur cultural a trezit preocuparea forurilor culturale¹⁸. O repertoriere alfabetică și cronologică indică peste două mii de asemenea tipărituri românești, editate începând din 1731, anul consemnării unui calendar apărut la Brașov¹⁹.

În cazul calendarelor românești din a doua jumătate a secolului XIX, prima dificultate metodologică, în fața unei avalanșe de informații, este legată de eterogenitatea editorilor. Aproape în întregime, calendarele văd lumina tiparului în urma unor inițiative private. De aceea, au motivații mai ales comerciale și într-un grad mai redus pretenții culturale. Prin urmare, datele și informațiile cuprinse în almanahuri sau calendare corespund mai ales orizontului cultural al editorilor care caută să vină, cât mai mult, în așteptarea cererii cititorilor. O altă dificultate metodologică se referă la continuitatea și periodicitatea proiectelor editoriale. De cele mai multe ori, calendarele și almanahurile atașate lor erau editate de societăți, asociații, organisme de presă, instituții care nu reușeau să asigure o periodicitate anuală.

Calendarele contribuiau la popularizarea evenimentelor istorice. Ca structură, ele puneau la dispoziția publicului o lectură condensată de evenimente istorice – cronologia sau „tabla cronologică” – o selecție de evenimente de la „facerea lumii” până în anul de referință. Selecția se rezuma pe o pagină-două, rareori mai amănunțită, la o colecție de momente considerate repere în istorie. Punctul lor de plecare în trecut era întemeierea lumii, deci aveau în totalitate o viziune preluată din teologia creștină și se apropiau de anii prezentului printr-o selecție de evenimente politice din istoria imperiilor antice, momente importante din istoria bisericilor, acte de întemeiere a statelor și orașelor medievale, pomeneau de figuri importante ale istoriei naționale, de evenimente politice tragice pentru destinul principatelor.

Întrucât cercetarea prezintă urmărește suportul de configurare, răspândire și întreținere a memoriei pașoptiste (cadru social al memoriei), din a doua jumătate a secolului XIX, am avut în vedere, în cele 150 de ediții și almanahuri studiate din perioada 1848-1902, următoarele aspecte: am analizat, în mod complementar, atât seria datelor stabilite ca „sărbători” de calendarele propriu-zise, cât și cronologia, partea de istorie. De regulă, aceste două părți se susțin reciproc, erau componentele unui întreg, a unei singure viziuni despre trecut, căreia autorii căutau să-i găsească o coerență internă, un principiu de ordonare și selectare a evenimentelor; vom urmări prezența zilei de 11 iunie 1848 în raport cu celelalte sărbători naționale sau evenimente considerate importante în cadrul cronologiilor istorice; ne interesează în ce fel este reamintit 48-ul, ca eveniment național și social; în paralel, vom insista în fundal pe conotația celorlalte date memorabile și a sărbătorilor pentru comunitate (pentru înțelegerea unui asemenea aspect vom marca disparițiile unor date, introducerea altora și vom formula ipoteze privind corelația acestor observații în contextul istoric și cultural unde au fost produse). În mod deosebit, pentru ultimele decenii ale secolului XIX, ne interesează introducerea în calendare a datelor din istoria recentă și a sărbătorilor legate de acestea. Aici vorbim în

¹⁸ Înțelegând contribuția importantă pe care calendarele și almanahurile le-au avut asupra culturii românești, Academia Română a căutat să le pună în valoare prin instituirea unui premiu, în 1921, pentru o lucrare de sinteză privind istoria calendarelor românești. Premiul a fost acordat cinci ani la rând, fără să apară un studiu pe această temă. Vezi Georgeta Răduică și Nicolai Răduică, *Calendare și almanahuri românești, 1731-1918. Dicționar bibliografic*, București, Editura Științifică și Pedagogică, 1981, p. 6-7.

¹⁹ *Ibidem*, p. 7.

special de zilele legate de casa regală, intrate într-o competiție cu 24 ianuarie și 11 iunie. Ni se pare extrem de importantă corelația dintre datele și sărbătorile recente, ca viziuni alternative despre trecut. Putem vorbi de *sărbători naționale aflate în competiție*, prin aceasta înțelegând caracterul disputat al reperelor din trecut.

Etapizare

Pentru operativitate, împărțim seria calendarelor în trei perioade distincte:

1. 1848-1859, etapa în care, fără nici o excepție, regăsim „uitarea organizată” a revoluției, prin ștergerea și interzicerea referințelor publice la evenimentele din 1848. Editorii nu puteau risca să-și vadă calendarele interzise prin scoaterea în prim-plan a unui eveniment politic reprimat. În plus, multe dintre calendarele perioadei erau inițiative editoriale domnești, menite să participe la legitimarea stăpânirii. 1848 lipsește atât din cadrul cronologiilor, cât și din conținutul literar al calendarelor și almanahurilor, privând cititorii de orice informații referitoare la revoluție.

2. 1859-1866, perioada domniei lui Al. I. Cuza, în care se observa introducerea masivă în calendare a referințelor despre 1848; revoluția era inclusă în cronologii, cu explicații clare și referiri la evenimentele din București, iar unii dintre foștii exilați pașoptiști erau treptat recuperați ca personalități politice și culturale. 11 iunie nu era concurat decât de 24 ianuarie ca zi de sărbătoare, ocazional de ziua de naștere și onomastică a lui Al. I. Cuza sau de 11 decembrie, ziua realizării „unirii definitive”.

3. 1866-1900. A treia etapă debutează după venirea lui Carol I și poate fi considerată etapa competiției între sărbători, cu o intensificare evidentă după 1877 și 1884. Datele importante ale noului regim politic – 10 mai, dar de asemenea 8, 24 aprilie – erau totdeauna amintite. Treptat, 11 iunie nu mai apare obligatoriu în categoria „sărbători naționale” sub presiunea ritualurilor și ceremoniilor regale.

III. Sărbătorite de popor, pomenite în presă, asociații, partide și Parlament, statutul legal al „zilelor naționale” a fost legalizat rapid în primul an al domniei lui Al. I. Cuza. Bineînțeles, prima care a aspirat la acest statut a fost 24 ianuarie, de aniversarea căreia s-a arătat preocupat Mihail Kogălniceanu. Pentru fixarea sărbătorilor naționale, Kogălniceanu îi trimite un raport domnitorului, pe 27 decembrie 1860, în care îi propune ca ziua de 5 ianuarie, sărbătorită în zona Moldovei, să nu se mai officieze, ci numai 24 ianuarie, pentru a se consacra ideea și principiul Unirii Principatelor și a șterge orice impresie de separatism. Cuza aproba rapid această dispoziție, care s-a publicat în ambele Principate²⁰. Ținută cu sfințenie pe perioada domniei lui Cuza, în paralel cu aniversarea lui 11 iunie de către foștii pașoptiști și presa acestora, statutul ei principal este rapid amenințat, dar nu devalorizat, după venirea lui Carol I. Sensibil la importanța continuării tradiției, același Kogălniceanu propunea, în ședința din 24 ianuarie 1867²¹, ca 24 ianuarie să fie proclamată zi de „sărbătoare națională”. Și fără legalizarea ei, ziua de 24 ianuarie avea să fie sărbătorită până la sfârșitul secolului, cu o concurență din partea lui 11 decembrie, „a unirii definitive”, apărută cu obstinație în calendare.

Statutul legal al sărbătorilor politice din tânărul stat era definitivat în 1874, în timpul ministeriatului lui Titu Maiorescu, când Carol I sancționează la Sinaia *Regula-*

²⁰ „Monitorul Oficial al Moldovei. Principatele Unite Moldova și Valahia”, 1860, III, nr. 69, p. 273. Vezi și „Revista Carpaților”, 15 ianuarie 1861, p. 65.

²¹ *MOF*, 1867, nr. 22, p. 144.

mentul pentru sărbătorile ce trebuie a ține creștinii ortodoxi în curgerea anului²². Sărbătorile naționale din România, rămase valabile până la sfârșitul secolului, erau: 8 aprilie – aniversarea nașterii lui Carol I; 24 aprilie – onomastica principesei Elisabeta; 10 mai – ziua urcării pe tron a lui Carol I. Treptat, 10 mai se bucură de o „condensare simbolică”, ajungând să aibă o triplă valență: accederea la tronul României, proclamarea independenței și încoronarea Regelui Carol I la 1881.

Sărbătorile și zilele naționale au fost reglementate din nou la 1900, în fapt o corelare a calendarelor Iulian și Gregorian, între care se ajunsese la un decalaj de 12 zile. După anuarul Ministerului de Justiție de la 1 ianuarie 1900, care cuprinde decretul pentru stabilirea sărbătorilor religioase și naționale, sub titlul de „sărbători naționale” erau date numai zilele de 8, 24 aprilie și 10 mai, iar celelalte sărbători naționale erau prezentate sub titlul de *Date memorabile ce se serbează de națiune*: datele de 7/20 aprilie (aniversarea nașterii regelui), 11/24 august (ziua de naștere a principelui Ferdinand), 16/29 octombrie (ziua de naștere a principesei Maria), 2/15 noiembrie (aniversarea căsătoriei cuplului regal), 16/29 decembrie (ziua de naștere a reginei) și 28 decembrie/10 ianuarie (aniversarea căsătoriei lui Ferdinand cu Maria) pentru zilele aniversărilor, în parte a Familiei Casei Regale, erau fixate precum au fost modificate de către „Președinția consiliului de Miniștri”, prin Monitorul Oficial nr. 282 de la 16 martie 1900²³.

Cum arăta „harta timpului” pentru moldoveanul de la jumătatea secolului XIX? Reprezentarea trecutului se rezuma a fi liniară în calendare și corespundea unei concepții creaționiste asupra lumii. Punctul de plecare era „facerea lumii”²⁴, însă poziționarea în funcție de care se stabilea trecerea vremii era prezentul. Pornind de la momentul rememorării, acest trecut era mai îndepărtat cu fiecare an. La datele corespunzătoare unei istorii a creștinismului erau adăugate evenimentele politice ale antichității spre timpurile moderne. De exemplu, în *Calendarul popular* apărut la Iași la 1852²⁵, „tabla hronologică”, care pleacă din 7360 de la „facerea lumii” (5508 î. Hr), combina istoria umanității cu repere ale creștinismului și ale istoriei naționale; Calendarul marca 1885 de ani de la primul război al romanilor cu dacii, câteva decenii mai târziu, cu 1819 ani în urmă, situa „moartea lui Isus Hristos”, pentru ca ulterior, cu 1746 ani în urmă, să se producă „așezarea romanilor în Dacia”. Cu 1605 ani înainte era datată întemeierea Iașului, cu 498 – întemeierea statului Moldovei de către Bogdan Dragoș, 350 – moartea lui Ștefan cel Mare, 251 – moartea lui Mihai Viteazul, 141 – fuga lui Dimitrie Cantemir în Rusia și venirea domnilor fanarioți pe tronul Moldovei, 77 – asigurarea protecției Rusiei asupra Moldovei, 75 – cedarea Bucovinei, 63 – începutul Revoluției Franceze, 48 – numirea lui Napoleon ca împărat al francezilor, 40 – cedarea Basarabiei, 33 – Eteria grecească în Moldova și domni pământeni, 27 – întronarea țarului Nicolai I, 23 – tratatul de la Adrianopol, 20 – introducerea Regulamentului

²² *Anuarul oficial al ministerului Instrucțiunii publice și al cultelor pe anul 1883*, București, Tipografia cărților bisericești, 1883, p. 785-787.

²³ Vezi *Almanach tipografic*, editat de George Filip, București, Minerva, Institut de Arte grafice și editură, 1902, p. 4-7.

²⁴ Tradiția calendarelor creștine pleca de la traducerea în limba greacă a *Septuaginta*, numită astfel după numărul celor 70 de traducători ai Vechiului Testament. În secolul III î.Hr., în timpul lui Ptolemeu al II-lea Philadelphul, au tradus, în mod independent, Sfintele Scripturi la Alexandria și ar fi ajuns la aceeași versiune: 5508 î. Hr.

²⁵ *Calendar popular pentru anu bisectu 1852, ce cuprinde 366 de zile*, Iași, Tipografia francezo-română, 1852. Calendarul apare între 1852 și 1854, publică literatură originală și traduceri din franceză alături de scrieri de Gh. Săulescu, C. Negruzzi, G. Sion.

organic în Moldova, 12 – întronarea sultanului Abdul Megid, 3 – urcarea pe tron a lui Grigorie A. Ghica²⁶. Momentul 1848 era complet ignorat. Se socoteau trei ani de la urcarea pe tron a lui Grigorie Ghica (1849-1857), dar erau trecute sub tăcere circumstanțele agitate care au condus la o schimbare de domni. Aceeași uitare, deloc întâmplătoare, o regăsim și în cazul sfârșitului domniei lui Mihail Sturdza (1834-1849). Editorul calendarului nu era insensibil la atmosfera ideologică și politică a timpurilor recente, caz în care ar fi fost naturală o referire la momentul revoluționar de la 1848. Ca dovadă, în cronologia calendarului erau amintite atât revoluția franceză de la 1789, cât și momentul 1821, căruia nu i se acordă statutul de revoluție – era pomenită doar ca „Eterie grecească”.

Calendarul pe anul 1854, apărut la aceeași editură la Iași, introduce o cronologie mult mai amplă, cu date amănunțite din istoria națională și universală. 1848 este menționat doar dintr-o perspectivă europeană, conservatoare, fără a fi remarcat evenimentul din Principate: „Revoluții mai în toată Europa, și ce fac mari junghieri; dar nici una își dobândi dorința, ci o prea puțină parte dintrânsa, la unele nații perdură și aceia ce mai avură”²⁷. 1848 era pragul datelor memorabile din istorie.

Între 1851 și 1858 apare la Iași o ofertă concurentă, o altă serie de calendare²⁸, editate de D. Gusti și Th. Codrescu, în ale căror cronologii nu se mai regăsesc repere din istorie precum întronarea țarului Nicolai I sau a sultanului Abdul Megid. Observăm în schimb, față de calendarul „concurent”, urcarea pe tron a lui Mihail Sturdza ca dată memorabilă a istoriei. Anul 1848 este menționat doar ca anul celei de-a doua holere²⁹, după ce prima fusese în 1832. Trecerea sub tăcere a anului 1848, a evenimentelor din Principate, nu era deloc o scăpare editorială. Ediția calendarului din 1857³⁰ preciza anul întronării lui Mihail Sturdza, fără a aminti nimic despre sfârșitul ei. În schimb, în 1849, era amintită urcarea pe tron a lui Grigorie A. Ghica, ocupația Principatelor de ruși și turci în 1854 ori totala dezrobire a țăganilor din Moldova de către Ghica la 28 noiembrie 1855. 1848 rămânea cu regularitate o pată albă, neacoperită, deși evenimentele premergătoare și ulterioare erau corect selectate și remarcate. Această realitate ne confirmă bănuiala că nu incapacitatea și ignoranța editorilor în a sesiza importanța istorică a evenimentelor a precupănit, ci motivații politice clare și temerile legate de cenzură.

În paralel cu publicațiile menționate mai sus, coexista vechea serie a calendarelor lui Asachi, începută din timpul domniei lui Mihail Sturdza (1842). Astfel, *Calendar pentru români pe anul 1854*³¹ (anul XIII) editat de Asachi, trecea la rândul său sub tăcere anul 1848. Este pomenită, în schimb, ca eveniment perturbator și destabilizator pentru ordinea politică locală aceeași *Eterie grecească*, alături de „înturnarea domnilor pământeni la tronul țării”³², după anul în care Dimitrie Cantemir fugise în Rusia și se instauraseră domniile fanariote.

²⁶ *Ibidem*, p. 5-6.

²⁷ *Calendar pe anul 1854*, Iași, Tipografia francezo-română, 1854, p. 13.

²⁸ Citat aici va fi *Calendar pe 1853 cuprinzătoriu pe 365 de zile*, ed. D. Gusti, Th. Codrescu, Iași, Tipografia Buciumului român, 1853, p. VI. Editat de T. Codrescu (între anii 1853 și 1855 cu D. Gusti), calendarul publică literatură, folclor, studii de știință, reportaje informații. Vezi Georgeta și Nicolin Răduică, *op. cit.*, p. 216.

²⁹ Situația rămâne valabilă și pentru *Calendar pe 1854 cuprinzătoriu pe 365 de zile*, Iași, Tipografia Buciumului român, 1854, p. IV.

³⁰ *Calendar pe anul 1857 cuprinzătoriu de 365 zile, cu profețiile lui Kazamia*, anul VII, Iași, Tipografia Buciumului Român, 1857, p. 4.

³¹ *Calendar pentru români pe anul 1854 (anul XIII)*, Iași, Tipografia Institutul Albinei, 1854, Vezi descrierea seriei în Georgeta Răduică și Nicolin Răduică, *op. cit.* p. 440-457.

³² *Calendar pentru români pe anul 1854 (anul XIII)*, Iași, Tipografia Institutul Albinei, 1854, p. 4.

O comparație între provinciile românești este binevenită. Pentru perioadă post-pașoptistă sunt relevante calendarele românești editate în spațiul transilvănean. O punte de legătură și cu o circulație foarte bună în toate provinciile românești, *Amiculu Poporului, Calendariu*³³, care apare la Sibiu timp de trei sferturi de veac (1861-1941), menționează în numerele sale într-un mod „camuflat” cumplitul an 1848. Calendarul respectă întru totul comandamentele ideologice impuse de imperiu. Restabilirea dinastiei de Habsburg-Lothringen la cârma imperiului și reafirmarea absolutismului a presupus utilizarea cu intensitate a practicilor comemorative legate de anul 1848, firește nu referitoare la revoluție, ci la urcarea pe tron a lui Franz Josef (1848-1916). Concepția predominantă despre revoluție a fost modelată după 1848 nu de revoluție, ci de victoria Habsburgilor și a contra-revoluției. Monarhia victorioasă a interzis comemorările anului 1848 și a instituit celebrarea propriei sale victorii. Astfel, urmând tradiția austriacă, calendarul editat la Sibiu amintea nașterea lui Franz Josef (18 august 1830), 6/18 iunie 1848 „ștergerea iobăgiei în Ardeal. Duminica tuturor sfinților”, 2 decembrie 1848 – începutul domniei lui Franz Josef. Fenomenul revoluționar care a răvășit imperiul nu există, nu avem menționat nici un război civil, nimic din confruntările româno-maghiare, despre Adunarea de la Blaj ori din programul național românesc. Calendarul era scris în tradiția memoriei admise de autoritățile austriece interesate să privească 1848 ca anul venirii lui Franz Josef I. În primul număr al aceluiași calendar, episodul de la 1848 era trecut însă în biografia lui Alexandru Ioan Cuza, ceea ce ne determină să credem că semnificația istorică a revoluției era percepută corect, dar din motive de cenzură nu putea fi prezentată.

Aceeași atitudine, „oblivion” (uitare orchestrată), referitoare la revoluția de la 1848, o regăsim și în „*Calendariu pentru Ducatul Bucovinei*”³⁴, un ciclu de calendare ce cuprinde o „Hronologie” cu referiri precise la momente ale istoriei românilor, cum ar fi „întemeierea statului Moldovei” prin Dragoș Vodă, „strămutarea scaunului mitropolitan de la Suceava la Iași”, până la „11 ani de la suirea pe tron a M.S. Împăratului Franz Josef I”, alături de ridicarea Bucovinei la rangul de „țară de coroană”, sau 12 ani de la „sistemizarea catedrei pentru limba și literatura românească în Cernăuți”³⁵.

Tipăriturile apărute în București se înscriu total în uitarea organizată de autorități referitoare la revoluția de la 1848. O tăcere plină de înțelesuri păstrează *Almanah al Statului* pe anul 1850³⁶, 1851³⁷ și 1853³⁸, *Calendarul nou din 1850*³⁹, *Calendariu pentru*

³³ Primul număr, *Amiculu poporului, Calendariu pe anulu comunu 1861*, Sibiu, Imprimat la S. Filtsch (1861-1869), S. Filtsch (W. Krafft) (1870-1887), tiparul și editura lui W. Krafft (1888-1918) își modifică profilul de la epocă la epocă, atât în ceea ce privește colaboratorii, cât și editorii. Preocuparea majoră este legată de problemele istorice, sociale, naționale și culturale ale românilor din Transilvania. Calendarul beneficiază de colaborarea intensă a scriitorilor și oamenilor de cultură din Principate: D. Bolintineanu, V. Alecsandri, cărora li se alătură G. Sion, V. Cârlova, I. C. Fundescu, B.P. Hasdeu, I. Vulcan, I. Negruzzi, Gr. Alexandrescu.

³⁴ *Calendariu pentru Ducatul Bucovinei pe anul 1860, 1861, 1862*, Cernăuți, Tipărit de Ioann Eckardt și fiul, fără numerotarea paginilor.

³⁵ *Calendariu pentru Ducatul Bucovinei pe anul 1860*, fără numerotarea paginilor.

³⁶ *Almanah al Statului pe anul 1850*, Tipărit cu Slobozenia Înaltei Stăpâniri, în al 13-lea an, București, Editor Pitarul Zaharia Carcaleki.

³⁷ *Almanah al Statului pe anul 1851*, Tipărit cu Slobozenia Înaltei Stăpâniri, în al 14-lea an, București, Editor Sedarul Zaharia Carcaleki.

³⁸ *Almanah al Statului pe anul 1853*, Tipărit cu Slobozenia Înaltei Stăpâniri, în al 15-lea an, București, tipărit la serdarul Zaharia Carcaleki, tipograful statului, 1853.

³⁹ *Calendar nou pentru anul 1850*, Tipărit cu cheltuiala lui G. Ioanid, București, Tipărit în Tipografia lui Iosef Copaining, Ulița Vilara, nr. 2155.

11 ani adică de la 1850-1860 de la Hristos dedicat domnitorului Barbu Știrbei⁴⁰, *Calendar pentru următorii 3 ani 1851, 1852 și 1853*⁴¹, *Calendar pe anul de la Hristos 1854*⁴² ori *Calendaru cu prevestirile adevăratului astronomu anticu Cazamia pentru anul bisectu 1856*⁴³.

Începând cu 1859, în cadrul calendarelor se observă o schimbare radicală, în sensul unei operațiuni de recuperare a anului 1848, cu un accent deosebit pus pe semnificația zilei de 11 iunie, ridicată la statutul de sărbătoare națională. Cel mai bun exemplu este *Calendaru pe 532 de ani* editat de C. Rojniță, la Focșani, în 1861, care recuperează total, pentru prima oară, anul 1848, până atunci o *tabula rasa* pentru calendare. 1848 este menționat pe larg, în context european, alături de revoluția mare din Franța, „ce restorne Monarhia și se proclamă republica. Tot în același an mai multe revoluții izbucnesc în Viena, în Berlin și în mai multe părți din Italia, în România și în Ungaria, întâmplându-se pe la unele locuri și crâncene măceluri, pierzând multe popoare și ceea ce mai avură. În România a abicatu principele G. Dim. Bibescu”⁴⁴. 13 septembrie era menționată ca ziua ocupației Principatelor de către armatele rusești și turcești, fără mențiuni al confruntarea armată de pe Dealul Spirei. Almanahul atașat calendarului apărut la Imprimeria Comisiei centrale la 1861⁴⁵ cuprinde și o cronologie a domnilor Valahiei. Pe poziția 108, descrierea domniei lui George Bibescu intră, inevitabil, în amănuntele revoluției de la 1848. „După 6 ani (de la începutul domniei) prorupsă anul 1848 cu reformele lui salutarii. Românii constrânsă pe Domnu a subscire constituțiunea din 11 iunie în care se cuprinde reformele cele mai radicale. Prin acest actu Domnul Bibescu perzânduși echilibrul în fața Puterilor suzerană și protectrice, se văzu silit a părăsi scaunul și a fugi în Brașov în Transilvania. Rămânând vacant scaunul Domniei țara se guverna de un Comitetu compus din D. D. Ștefan Golescu, I. Eliade, Crist. Tel. G. Magiaru și C. Scurtu, sub președinția Mitropolitului Neofit. Acest comitet la 25 iuniu se prefică în Locotenință domnească compus din N. Golescu, E. Eliadi și Cr. Tel. După puține zile însă oș(t)ile ostile inundând țara, membrii Locoteninței se văzu siliți a părăsi totul și a-și scăpa viața prin fugă. De aci înainte țara se guverna de un Caimacam pus sub imediata ascultare a ordinilor lui Fuad-Efendi și Duhamel, până la numirea lui Barbu Știrbeiu”⁴⁶. După același model, cronologia domnilor Moldovei ajunge la Mihail Sturdza, al 115-lea domn, dar fără nici o mențiune despre evenimentele de la 27 martie⁴⁷.

Cronologia expusă de *Calendaru pe 532 de ani* nu era preluată de *Calendarul Milcovului* pe 1861⁴⁸, ceea ce indică proiecte editoriale separate. Alteori, 1848 este

⁴⁰ *Calendaru pentru 11 ani adică de la 1850-1860 de la Hristos*, editor I.G. Gorjan, București, Tipografia d-lor C.A. Rosetti și Vinterhalder.

⁴¹ *Calendar pentru următorii 3 ani 1851, 1852 și 1853*, București, Tipografia C.A. Rosetti și Vinterhalder, 1851.

⁴² *Calendar pe anul de la Hristos 1854 care coprinde în sine prognosticele babelor și prevestirile lui Cazamia*, București, Tipografia lui Anton Pann.

⁴³ *Calendaru cu prevestirile adevăratului astronomu anticu Cazamia pentru anul bisectu 1856*, București, Tipografia bisericească din Sf. Mitropolie.

⁴⁴ *Calendaru pe 532 de ani sau mai bine ne schimbătu pentru totu-d'auna, înzestrat cu mai multe cerințe economice, amuzante, poesii și cerințe morale*, editat de C. Rojniță, Focșani, Imprimeria Comisiei centrale, 1861, p. 10.

⁴⁵ *Almanahu pe 532 ani. Cuprinzător de mai multe cerințe interesante pentru poporul roman*, Focșani, Imprimeria Comisiei Centrale, 1861.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 133-134.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 155.

⁴⁸ *Almanacul Milcovului cuprinzând calendarul pe anul 1861*, Focșani, Imprimeria Comisiunii Centrale, 1861.

menționat prin invazia trupelor turcești și străine, *Calendarul popular al adevăratului Astrolog Kazamia*⁴⁹ ori alături de „revoluția Greciei și a României (zavera)” din 1821, era menționată și „ocuparea Princeptelor de către oștirile Imper. Russo-Turce în urma revoltei de la 1848”⁵⁰.

Alte serii de calendare nu reușeau să depășească pragul anului 1848, cum ar fi *Calendarul așezat pe șapte planete*⁵¹, deși avea o cronologie extinsă, se oprea cu evenimentele la 1847. O tăcere totală păstrau calendarele lui Asachi pe perioada domniei lui Cuza. Anul 1848 nu era prins în nici un fel între datele memorabile ale tablei cronologice din calendarele lui Asachi și ale fiului său. Abia în 1872, pentru prima oară, erau menționate în calendarul lui Alexandru Asachi în categoria „sărbătorilor naționale” 11 iunie, ca aniversare a revoluției din 1848, și 11 decembrie – proclamarea definitivă a Unirea, alături de „sărbătorile domnești” 8/20 aprilie – nașterea principelui Carol, 1/13 mai – alegerea principelui ca domn 10 mai – accederea la tron, 24 aprilie – ziua principesei Elisabeta și 27 august – ziua nașterii fiicei⁵². Același lucru se observă și în *Calendarul și Almanahul* editat la Iași în 1872⁵³, care își sincronizau timpul și aniversările cu cele de la București. Apar serbările naționale 11 iunie „aniversale revoluției române” și „11 Dechemvrie, proclamarea definitivă a Unirii”, iar în cadrul „serbărilor domnești” erau enumerate binecunoscutele 8/20 aprilie, 1/13 mai, 10 mai, 24 aprilie și 27 august. Ciclul calendarelor urmărite mai sus demonstrează două aspecte: 11 iunie, ca dată a istoriei recente, reușește să se impună ca zi aniversară în defavoarea lui 27 martie, reper regional care este cu totul uitat.

În perioada domniei lui Carol I, în rândul seriilor de calendare, constatăm evoluții diversificate ale reperelor cronologice referitoare la istoria recentă. În primul rând, scurta remanență a lui 11 decembrie ca zi a „unirii definitive”, apărută sporadic în unele ediții, și persistența în a înscrie 11 februarie 1866, prezentată ca o „revoluțiune”, în categoria sărbătorilor naționale. Totodată, regăsim tradiții cronologice distincte în serii de calendare diferite; unele treceau sub tăcere 11 iunie 1848, în special cele care insistau pe zilele și aniversările legate de familia regală, iar altele care nu uitau niciodată să o menționeze. Și, cel mai importat aspect, realitatea indusă de reglementările oficiale, focalizarea covârșitoare pe domnia lui Carol I, de care încep să fie legate cele mai importante și mai numeroase zile naționale.

Cu o intenție clar popularizatoare și propagandistică pentru legitimarea publică a noului regim constituțional se apela la *Calendarul lui 11 februarie pe anulul 1867*⁵⁴, în fapt un volum exclusiv dedicat prezentării și justificării rațiunilor politice ale controversatului moment. 11 februarie era ridicat la rang de „revoluție”⁵⁵, etichetă acreditată

⁴⁹ *Calendarul popular al adevăratului Astrologu Kazamia pe anulul 1858*, București, Librar-editor, George Ioanid, Tipografia Națională a lui Iosif Romanov, 1858, p. 7.

⁵⁰ *Calendarul istoric și popular cu prevestirile faimosului astronomu anticu Kazamia pe anulul 1862 (anul X)*, București, Librar-editor, George Ioanid, p. 5.

⁵¹ *Calendarul așezat pe șapte planete*, 1858.

⁵² *Calendarul pentru români pe anul 1872*, (an XXXI) Iași, Tipografia Institutului Albinei Române f.p. Vezi și *Calendarul pentru români pe anul 1874 (anul XXXIII)*, Iași, Tipografia Institutului Albinei Române, 1874, p. 103.

⁵³ *Calendar și almanac de investitura și de petrecere. Ilustratu cu stampe*, Iași, Tipografia Lucrătorilor Români Asociați, 1872, p. II.

⁵⁴ *Calendarul lui 11 februarie pe anulul 1867*, ed. Gheorghe Ioanide&Comp, București, Tipografia Națională, 1867.

⁵⁵ Vezi *Revoluțiunea de la 11 februarie. Partea I. Casele care au adus revoluțiune și Partea II. Urzirea și facerea revoluției*, în *Calendarul lui 11 februarie pe anulul 1867*, p. 1-9.

popular și păstrată cu o obstinație puțin înțeleasă până la sfârșitul secolului, în special în calendarele cu simpatii regaliste. Exceptând caracteristica propagandistică a *Calendarului lui 11 februarie*, pentru începutul domniei lui Carol important trebuie menționat *Almanahul român* pe anii 1866 și 1867⁵⁶. Cele două ediții erau semnificative pentru confuzia și încercările de a lega într-o cronologie unitară și coerentă debutul domniei lui Carol I, de moștenirea datelor simbolice ale domniei lui Al. I. Cuza. Almanahul, editat de Biroul Monitorului Oastei, publică materiale istorice privind organizarea politică și culturală a Principatelor Unite, date despre organizarea statală, economică, politică și juridică a unor țări din Europa, steme heraldice culese din „Almanach de Paris” și „Almanach de Gotha”, păstrând în categoria sărbătorilor naționale nu doar 11 iunie – „aniversarea revoluțiunii din 1848 care a adus toate reformele noi”, cât și 11 decembrie „proclamarea definitivă a unirii”, ori data de 14 august „împroprietărirea sătenilor”, ultimele două mărci ale domniei lui Cuza; totodată, almanahul inaugurează categoria „sărbărilor domnești” socotind nu numai 20 aprilie, ziua de naștere a lui Carol I, ci și 1 mai alegerea sa ca domn⁵⁷.

Un alt calendar, să-i spunem „de tranziție”, între cronologiile vehiculate până la 1866 și începutul domniei lui Carol I, este *Calendarulu amasantu pe annulu 1870*⁵⁸, care păstra în categoria sărbătorilor naționale „11 iunie. Aniversarea revoluțiunii din 1848” dar și „11 decembrie. Proclamarea definitivă a Unirei!”. La categoria „sărbări domnești”, apăreau menționate o serie de date care vor domina până la sfârșitul secolului: 8/20 aprilie, 1/12 mai și 10 mai drept „sosirea în București” a principelui Carol. Începând cu 1871, se înmulțesc vizibil „sărbătorile domnești” din calendare. *Calendaru pentru toți din 1871*⁵⁹ introduce între sărbătorile domnești și 24 aprilie, ziua nașterii principesei Elisabeta, ori 27 august, ziua nașterii Mariei, fiica cuplului princiar. Același sistem de referințe memorabile este preluat integral de *Calendarul istoric pe anul 1871*⁶⁰.

Dacă unii editori de calendare țineau la început, în primii ani de domnie ai lui Carol I, să facă o distincție între sărbătorile „naționale” și cele „domnești”, se renunță mai târziu la această regulă. În multe cazuri, sărbătorile erau amestecate, înșiruite cronologic pe fiecare an, ceea ce ne trimite inevitabil la două concluzii: pe nesimțite (în absența unui program, plan atestat care să indice o intenționalitate din partea casei de Hohenzollern, cel puțin până la *Regulamentul* din 1874) se produce simbioza între reperele cronologice ale statului și cele ale familiei domnitoare, cu scopul suprapunerii lor. Acestea confereau impresia unei identificări mai puternice a familiei domnitoare cu însăși existența statului. Nu întâmplător, 11 februarie echivalează în calendare cu „o revoluție”, act căruia i se conferă atributul de început al unei noi epoci. În *Calendarul*

⁵⁶ *Almanahul român... anualul general diplomaticu, politicu, historicu și statisticu pentru toate statele Globului*, București, Tipărit la Imprimeria Ministerului de resbel, Calea Mogoșoaiei, nr. 9, în 1866, și la Imprimeria lui Ioane Weiss, str. Biserica Enei, nr. 1, în 1867. Edițiile nu utilizează tradiționala împărțire cronologică, ci se referă doar la „Epocile Lumei”, începând de la anul 7501 „de la crearea universului după cei 70 de traducători ai Bibliei” până în 7375 când debutează perioada bizantină, 6850 perioada iuliană, 5626 al Erei Israelite, 2643 de la prima Olimpiadă, 2629 de la epoca lui Nabucodonosor, 1867 de la nașterea lui I. Hristos și 1283 al Hegirei sau al Turcilor. Vezi ediția din 1867, p. 7.

⁵⁷ *Almanahul român pe 1867*, p. 9.

⁵⁸ *Calendarulu amasantu pe annulu 1870*, București, Editat de librăria H.C. Wartha, 1870.

⁵⁹ *Calendaru pentru toți. Istoriku, amasantu și popularu pe annulu 1871 (anul IX)*, București, Editat de Librăria Honoriu C. Wartha. Apare la București între anii 1862 și 1884. Din 1875, „anulu I al edițiunei noi noi”, după conținut pare a fi întocmit de N.D. Popescu.

⁶⁰ *Calendarulu istoricu pe annulu 1871 cuprinzându resbelulu franco-germanu cu toate detaliile lui de la declarare penă azi*, București, Editat de librăria Honoriu C. Wartha, 1871, p. IV.

*României pe anul bisect 1872 de la Christos*⁶¹ regăsim următoarele date trecute ca „sărbători naționale și domnești”: „11 februarie. Aniversarea revoluțiunii din anul 1866, prin care s’a realizat formarea unei dinastii streine în România; 8 aprilie. Ziua nașterii Domnitorului și proclamarea plebiscitului pentru alegerea M. Séle; 24 aprilie. Ziua onomastică a M.S. Dómnei; 1, 8 și 10 Mai. Alegerea, sosirea și suirea pe tronul României a M.S. Domnitului în 1866; 11 Iunie Aniversarea revoluțiunea din 1848 când s’a întemeiat și autonomia României; 30 iunie. Proclamarea constituțiunii. 28 august. Nașterea principesei Maria”⁶². Astfel, datele memorabile ale poporului deveneau aceleași cu sărbătorile casei domnitoare. În același calendar al României pe anul bisect 1872 de la Christos, în cronologie erau trecuți 24 de ani de la „revoluția în Europa și România la 1848, 11 iunie”, alături de 24 ianuarie, 2 decembrie – proclamarea unirii principatelor la 1862, 14 august 1864 – înproprietărea țăranilor români, 11 februarie 1866 – „abdicarea Prințului Cuza”, „proclamarea Domnului Românilor Carol I, la 8 aprilie și suirea sa pe tron la 10 mai 1866”⁶³.

Distincția între „sărbătorile domnești” și „zilele naționale” nu dispăre însă întru totul. *Calendarul amasantu pe annulu de la Christu 1874*⁶⁴ menține separația dintre sărbătorile domnești și cele naționale, la fel și *Calendarul pentru toți istoricu, amasantu și Popularu pe annulu de la Christu 1873*⁶⁵. *Calendarul ghimpelui*, într-o notă umoristică despre aniversări, face o descriere a acestora: „În genere, Românii cei buni celebrează pe 24 ianuarie proclamarea Unirii; pe 11 Decembrie, realizarea definitivă a acestui act; pe 11 Iunie, aniversarea revoluțiunii de la 1848. Dinasticii și oamenii palatului țin pe 8 și 24 Aprile, 1 și 10 Mai. Pentru parastase naționale, sunt următoarele zile: 3 Aprile (1866) versarea sângelui din Iași (...); 6 Iunie (1821) asasinarea lui Tudor Vladimirescu (...); 13 Septembrie (1848), măcelărirea pompierilor de Turcii aduși de boieri și ciocii”⁶⁶.

La nouă ani de la detronarea lui Cuza, *Calendarul Talmeș-balmeș pe 1875*⁶⁷ păstra, în între sărbătorile naționale și domnești, ziua de 11 februarie, ca „aniversarea revoluțiunii din anul 1866, prin care s’a realizat formarea unei dinastii străine în România”. 8 aprilie rămânea ziua de naștere a domnitorului și proclamarea plebiscitului pentru alegerea lui Carol, 24 aprilie – ziua sa onomastică; 1, 8 și 10 mai – alegerea, sosirea și urcarea la tronul României a lui Carol; 11 iunie – „aniversarea revoluțiunea din 1848 când s’a reîntemeiat definitiv autonomia României” și „30 iunie, proclamarea constituției”.

Și calendare cu o tentă mai serioasă acreditau data de 11 februarie 1866 ca pe o „revoluție”, care trebuie ridicată la rangul unei sărbători naționale. Astfel procedează *Calendaru litterariu și comercialu pe annulu de la Christos 1878*⁶⁸, unde zi națională

⁶¹ *Calendarul României pe anul bisect 1872 de la Christos* (anul XV), București, Librari Editori G. Ioanide & A. Ispirescu, 1871.

⁶² *Ibidem*, p. VI.

⁶³ *Ibidem*, p. IV.

⁶⁴ *Calendarul amasantu pe annulu de la Christu 1874*, Editat de Honoriu C. Wartha, București, 1874, p. IV.

⁶⁵ *Calendarul pentru toți istoricu, amasantu și popularu pe annulu de la Christu 1873*, Editat de Honoriu C. Wartha, București, p. 3.

⁶⁶ *Calendarul ghimpelui pe anul 1875*, București, Noua Tipografie a Laboratorilor români, 1874, p. 11.

⁶⁷ *Calendarul Talmeș-balmeș pe 1875 de A.C.B. pe anul 1875*, București, Tipografia Anton Mănescu, 1874, p. 19.

⁶⁸ *Calendaru litterariu și comercialu pe annulu de la Christos 1878*, București, Noua Tipografie a laboratorilor români, 1878.

apare 30 iunie 1866 – proclamarea Constituției, alături de 11 iunie, când se apreciază că „s-a reînțemeiat definitiv autonomia României”⁶⁹. Aceleași repere le adoptă și *Calendarul resboiului pe anul 1879*⁷⁰.

Uitarea lui 1848

Pe măsură ce ne îndepărtăm de anul 1866, unele calendare uitau să menționeze 11 iunie 1848. Păstrând distincția dintre sărbătorile politice „domnești” de cele „naționale”, *Calendarul Curierului* din 1877⁷¹ menționa, în cronologie, 56 de ani de la „resurecțiunea lui Tudor Vladimirescu”, 55 de ani de la „resuirea pe tron a D-lor pământeni”, 45 de la „introducerea Regulamentului”, 19 de la „reluarea unei părți din Basarabia”, 18 ani de la unirea Principatelor, 13 ani de la împrăștierea țăranilor, 11 de la „detronarea lui Cuza și întemeierea dinastiei Hohenzollern”, 7 de la căsătoria „Prințului Carol I cu principesa Elisabeta”⁷². Aceeași uitare o regăsim la *Almanahu sau calendaru portativ pe anul de la Christ 1886* (anul XX)⁷³, unde, o singură rubrică, „Sărbători naționale” selectează doar unirea Principatelor cu 5 și 24 ianuarie, 8/20 aprilie – nașterea Regelui Carol I, 14/26 martie – proclamarea regatului României, proclamarea independenței pe 10/22 mai, și onomastica Reginei – 24 aprilie⁷⁴, fără a mai fi menționată data de 11 iunie 1848. În *Calendarul ziarului Universul* din 1887⁷⁵, cu excepția unirii Principatelor, toate „sărbătorile naționale” erau legate de casa regală: 8/20 aprilie, 14/26 martie, până și 10 mai era amintit ca an proclamării ca „Domn a M. Sale, a Independenței României și a încoronării Primului rege Român”, selecție și prezentare care nu poate fi pusă decât pe seama unui proces de glorificare a rolului casei regale în istoria națională. Declasificarea zilei de 11 iunie, decăderea ei din statutul unei sărbători naționale era evidentă: în cronologia *Calendarului mare al ziarului Universul*⁷⁶, 11 iunie figura drept dată pentru 39 de ani de la „revoluțiunea din Europa și România” (fără nici un atribut glorios integrat mișcării naționale), alături de 28 de ani de la „unirea principatelor România și Moldova”, 23 de ani de la „împrăștierea țăranilor”, 21 de detronarea lui Cuza și „întemeierea Dinastiei Hohenzollern în România prin suirea pe tron a M.S. Carol I”, 10 ani de la „proclamarea independenței Române”, „6 ani de la proclamarea Regatului român” și „încoronarea primului Rege Român”. *Calendarul ziarului Universul* nu-și modifică reperele cronologice, nici sărbătorile naționale la următoarele ediții⁷⁷.

Urmând modelul ziarului „Universul”, *Calendarul ilustrat bucurescian 1891*⁷⁸ excludea, la rândul său, din categoria sărbătorilor naționale ziua de 11 iunie, alături de 5, 24 ianuarie, centrându-se exclusiv pe sărbătorile casei regale, caracterizate drept „sărbători naționale”: 14 martie, proclamarea regatului român la 1881, 8 aprilie ziua

⁶⁹ *Ibidem*, p. 4.

⁷⁰ *Calendarul resboiului pe anul 1879*, București, Tipografia Thiel&Weiss.

⁷¹ *Calendarulu Curierului. Foea intereselor generale pe anulu 1877* (anul IV), editor Th. Balassan, Iași, 1876.

⁷² *Ibidem*, p. 3.

⁷³ *Almanahu sau calendaru portativ pe anul de la Christ 1886* (anul XX), București, Librăria Frații Ionnițiu&Comp.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 2.

⁷⁵ *Calendarul portativ al ziarului Universul pe anul 1887*, București, Editura Tip. „Universul”, 1887, p. 2.

⁷⁶ *Calendarul ziarului Universul pe anul 1887*, București, Editura Tip. „Universul”, 1887, p. III.

⁷⁷ *Vezi Calendarul ziarului Universul pe anul 1888*, București, Editura Tip. „Universul”, 1888, p. IV-VII.

⁷⁸ *Calendarul ilustrat bucurescian 1891* (anul al 3-lea), librar-editor Ig. Haimann, București, 1891.

nașterii lui Carol I la 1839, 24 aprilie și 17 decembrie ziua onomastică și de naștere a reginei Elisabeta. Pentru prima oară, într-un calendar regăsim cele trei semnificații suprapuse ale zilei de 10 mai. Ziua de 10 mai devenea în jurul anului 1890, în plinitudinea ei, ziua regalității, fuzionând trei date: accederea la tronul României, proclamarea independenței și încoronarea Regelui Carol I la 1881⁷⁹.

Canonul oficial puna accentul exclusiv pe datele de naștere ale membrilor familiei regale ori pe faptele de arme ale regelui. *Anuarul Național al României, 1891-1892*, în calendarul sărbătorilor naționale și ale casei regale menționează 14 martie, 8 aprilie, 24 aprilie, 10 mai (ca încoronare a Regelui), 30 august – luarea Griviței, 3 noiembrie – căsătoria cuplului regal, 28 noiembrie – căderea Plevnei, 17 decembrie – ziua nașterii reginei⁸⁰. *Anuarul ilustrat al armatei române* de Christian Dimopol⁸¹ menționează la „sărbători naționale” 8, 24 aprilie, 1, 8, 10 mai, 10 mai – proclamarea independenței și încoronarea primului rege român 1881, 17 decembrie – nașterea Reginei Elisabeta. Nici sărbătorile școlare de natură politică nu aminteau nimic despre 1848. Calendarul Școalei⁸² menționează 18 sărbători religioase și numai 3 de natură politică: aniversarea întemeierii Regatului român, 10 mai, și zilele de naștere ale regelui și reginei⁸³. O schemă identică este prezentată în *Almanacul (calendar) al Școlii și bisericii pe anul 1892-1893*⁸⁴, ceea ce indică existența unei standardizări de natură birocratică a sărbătorilor școlare.

În paralel cu sărbătorile centrate mai ales pe monarhie, din care anul 1848 se vedea exclus, coexistă alte tipuri de calendare ce păstrează statutul acestei sărbători între cele de rang național. Astfel, un pașoptist întârziat, înfocat avocat al mișcării naționale și prolific editor de calendare, N.D. Popescu, pune un accent constant pe moștenirea lui 1848. *Calendarul pentru toții românii*⁸⁵, editat de N.D. Popescu timp de câteva decenii⁸⁶, rezervă un spațiu extins istoriei naționale. Pe baza documentației puse la dispoziție de istoriografie, realizează compilații de popularizare care cuprind atât episoade ale istoriei medievale, cât și a celei foarte recente, propunând totodată cititorilor o colecție de date „memorabile” ca sărbători. *Calendarul pentru toții românii* din 1885 menționa în categoria sărbătorilor naționale și domnești, 11 februarie, „aniversarea

⁷⁹ *Calendarul Dacia*, apărut la Iași sub îngrijirea lui I.L. Caragiale, în 1898, păstrează doar 24 ianuarie zi sărbătoare națională, restul zilelor fiind exclusiv legate de rege, 10 mai fiind triplu simbolizată: „alegerea, sosirea și suirea pe tron a M.S. în anul 1866, proclamarea independenței României la 1877 și încoronarea primului rege român 1881”. Vezi p. 3.

⁸⁰ *Anuarul Național al României, 1891-1892*, anul II, Editor Ch. Delattre, București, p. 9.

⁸¹ *Anuarul ilustrat al Armatei române pe anul 1897*, editor Christian Dimopol, București, Stabilimentul Grafic I.V. Socecu, 1897.

⁸² *Calendarul Școalei*, de M. Berar, editat începând cu anul 1886, Ed. Gutenberg. Anii de referință sunt aici 1892 și 1893.

⁸³ *Calendarul Școalei pe anul 1893*, de M. Berar, Ed. Gutenberg, p. 29.

⁸⁴ *Almanacul (calendar) al Școlii și bisericii pe anul 1892-1893*, de Const. Ștef. Bilciurescu, anul I, București, Tipografia Modernă, 1892, p. 329.

⁸⁵ Data reper aici este *Calendarul pentru toți românii pe anul 1885 de la Christ (anul al XIII)*, București, Librăria Theodosiu Jonnițiu, 1885.

⁸⁶ Nicolae D. Popescu (1843-1921) este cunoscut prin calendarele sale pe care le editează cu regularitate începând cu anul 1866 sub titluri diverse și care cunosc o largă circulație *Calendarul pentru toți*, *Calendarul României*, *Calendarul amuzant*, *Calendarul istoric și popular*, *Calendarul Daciei*, *Calendarul pentru români*, *Calendarul amuzant și picant*, *Calendarul pentru toți romanii* și, în fine, *Calendarul pentru toți fiii României*. Prin intermediul acestor calendare, N.D. Popescu popularizează intens evenimente istorice cunoscute doar unui cerc restrâns de cunoscători specializați, pasionați de istorie, fiind scriitorul navelor cu caracter istoric, în care plasează întâmplări romanțioase, pe gustul publicului: Radu al III-lea cel Frumos, Constantin Mavrocordat, Fata de la Cozia, Junețea lui Mihai Viteazul, Mihai Viteazul și călăul etc.

revoluțiunii din anul 1866 prin care s'a realizat formarea unei dinastii în România", 14 martie, proclamarea Regatului României, 8 aprilie avea o dublă semnificație – ziua nașterii Regelui și proclamarea plebiscitului pentru alegerea sa, 24 aprilie – ziua onomastică a Reginei, 1, 8, 10 mai – o triadă de momente simbolice: alegerea, sosirea și urcarea pe tronul României a lui Carol; 10 mai era trecut separat și ca „proclamarea independenței României în 1877 și încoronarea primului Rege Român 1881”, 11 iunie, „aniversarea revoluțiunii din 1848 când s'a reînțemeiat definitiv autonomia României”, 30 iunie 1866, proclamarea Constituției⁸⁷.

În seria calendarelor lui N.D. Popescu putem urmări modificări aproape anuale referitoare la categoria zilelor considerate memorabile pentru Regat, cu un accent deosebit pus pe acele sărbători care țineau de familia regală. În 1889, *Calendarul pentru toți românii* menționa ziua de naștere a reginei, 17 decembrie⁸⁸, pentru ca, din 1892, editorul să introducă la categoria „sărbătorilor domnești” și data de 17 august, aniversarea nașterii principelui moștenitor Ferdinand⁸⁹; în 1895, 22 iulie, Sf. Maria Magdalena, onomastica principesei Maria⁹⁰. Cu un titlu puțin schimbat, *Calendarul pentru toții românii* devine, din 1898, *Calendarul pentru toții fiii României*⁹¹ și, potrivit legislației, de la 1900, prima dintre sărbătorile domnești și naționale redevine 24 ianuarie, ignorată până atunci în seria calendarelor⁹².

Într-o altă serie pe care am avut ocazia să o urmărim se înscrie *Calendarul pentru toți, istoric, amuzant și popular pe anul bisect de la Christu*, care menționează în 1884 în Cronologie „revoluțiunea din Europa și România la 11 iunie 1848”⁹³, alături de unirea Principatelor, împrăștierea țărănilor, detronarea principelui Alexandru Ioan Cuza, întemeierea dinastiei Hohenzolern, ori proclamarea independenței României și „răpirea din nou a Basarabiei”, alipirea Dobrogei, proclamarea regatului român, încoronarea primului rege român⁹⁴. În rândul sărbătorilor „naționale și domnești” este menținut 11 februarie, „aniversarea din anul 1866 prin care s'a realizat formarea unei dinastii în România” alături de 11 iunie „aniversarea revoluțiunii din 1848 când s'a reînțemeiat definitiv autonomia României” și 30 iunie 1866 proclamarea Constituției, pe lângă 14 martie, proclamarea Regatului României în 1881, 8 aprilie, 24 aprilie, 1, 8, 10 mai alegerea, 10 mai proclamarea independenței și încoronarea primului rege Român în 1881. *Calendarul pentru toți amicii. Istoric, amuzant și popular pe anul bisect de la Christ 1886* păstrează cronologia⁹⁵.

Pentru ultimul deceniu al secolului XIX putem observa puternica focalizare a editorilor pe datele memorabile din istoria recentă, în paralel cu o anumită fragmentare

⁸⁷ Data reper aici este *Calendarul pentru toți românii pe anul 1885 de la Christ (anul al XIII)*, București, Librăria Theodosiu Jonnițiu, 1885, p. 3.

⁸⁸ *Calendarul pentru toți românii pe anul 1889 de la Christ (anul al XIII)*, București, Librăria Theodosiu Jonnițiu, 1889, p. 3.

⁸⁹ *Calendarul pentru toți românii pe anul 1892 de la Christ (anul al XVII)*, București, Librăria Theodosiu Jonnițiu, 1892, p. 3.

⁹⁰ *Calendarul pentru toți românii pe anul 1895 de la Christ (anul al XX)*, București, Librăria Theodosiu Jonnițiu, 1895, p. 3.

⁹¹ *Vezi Calendarul pentru toții fiii României pe anul 1898 de la Christ*, de N.D. Popescu, București, Librăria Theodosiu Jonnițiu, 1898.

⁹² *Calendarul pentru toții fiii României pe anul 1900 de la Christ de N.D. Popescu (anul al XXXV)*, București, Librăria Theodosiu Jonnițiu, 1900, p. 3.

⁹³ *Calendarul pentru toți, istoric, amuzant și popular pe anul bisect de la Christu 1884 (an XXII)*, București, Tipo-litografia Dor P. Cucu p. 3.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ *Calendarul pentru toți amicii. Istoric, amuzant și popular pe anul bisect de la Christ 1886*, București, Tipografia Dor. P. Cucu, p. 5.

regională a tradițiilor comemorative. Astfel, *Indispensabilul calendar de busunar*, editat la Craiova⁹⁶, trecea în categoria „sărbătorilor naționale”, cu excepția unirii principatelor 5 și 24 ianuarie, proclamarea Regatului României 14(26) martie, nașterea Regelui Carol I, 8-20 aprilie, 24 aprilie – onomastica Reginei, 10(22) mai proclamarea de către Regele Carol a independenței și încoronarea primului rege, și 17 decembrie – ziua de naștere a reginei, practic numai date legate de casa regală. În paralel, pe același an 1890, în *Calendarul Curierului*⁹⁷ de la Iași încap mai multe sărbători care nu au legătură cu casa regală. Astfel, 11 februarie este prezentat ca „aniversarea revoluțiunii din anul 1866 prin care s’a realizat formarea unei dinastii streine în România”, 11 iunie ca „aniversarea revoluțiunii în 1848 când s’a reîntemeiat definitiv autonomia României”, 10 mai – „proclamarea independenței României, 1877”, 30 iunie – anul 1866, Proclamarea Constituției și 28 noiembrie – aniversarea căderii Plevnei etc.⁹⁸ O reevaluare serioasă are loc în *Calendarul Curierului*, în cadrul cronologiei, mai amplă decât de obicei și puternic „naționalizată” și impregnată de simpatia pentru monarhie, adusă spre prezent. Aproximativ 40% dintre datele importante demne de menționat în istoria națională și universală se produceau în ultimii 24 de ani⁹⁹.

Legislația oficială schimbată de la 1900 era respectată de calendare. În *Calendarul Minervei* pe anul 1902¹⁰⁰ întâlnim o cronologie și o ierarhizare amănunțită a sărbătorilor naționale și domnești, a sărbătorilor ținute de comercianții din orașe, a celor ținute de Administrația centrală a C.F.R., cât și sărbătorile prescrise de Sf. Sinod. Categoria „sărbători naționale și domnești” era foarte extinsă: 18 la număr, dintre care numai două, 24 ianuarie și 11 iunie, erau complet independente de familia casei regale. Ziua de 11 iunie era păstrată și omologată ca sărbătoare deși nu se afla în nomenclatorul sărbătorilor stabilit de Guvern. Regăsim astfel, pe lângă 14 martie, 8 și 24 aprilie, 1, 8, 10 mai, date puternic legate de persoana regelui și sărbători ale familiei regale: 24 aprilie – ziua onomastică a reginei, 22 iulie – ziua onomastică a principesei Maria, 13 august – aniversarea nașterii principelui moștenitor Ferdinand, 30 septembrie – aniversarea nașterii Principesei Elisabeta a României, 3 octombrie – nașterea lui Carol I, 16 octombrie – aniversarea nașterii principesei Maria, 3 noiembrie – aniversarea luării Plevnei, 17 decembrie – aniversarea nașterii M.S. Regina, 29 decembrie – aniversarea căsătoriei A.L.L. regale Principilor Ferdinand și Maria de România¹⁰¹.

Concluzii

Rolul calendarelor în formarea unei culturi populare, întreținerea și influențarea memoriei colective trebuie puternic reevaluat. Ca formă scrisă, calendarele și almanahurile se apropiau mai mult de valorile pe care erau dispuse să le accepte categorii largi de cititori decât alte forme mai pretențioase de literatură. Calendarele și almanahurile au colportat informații despre evenimente istorice, care puteau ajunge la public într-o măsură mai mare decât cărțile de istorie cu ținută academică. Prin urmare, puteau avea

⁹⁶ Vezi *Indispensabilul calendar de busunar*, Craiova, Tipografia Filip Lazăr, 1890, p. 3.

⁹⁷ *Calendarul Curierului. Focea intereselor generale pe anul 1890*, Editor Th. Balassan (an XVII-lea), Tipografia Curții Regale, Iași, 1889.

⁹⁸ *Ibidem*, p. IV.

⁹⁹ *Ibidem*, p. III.

¹⁰⁰ *Calendarul Minervei pe anul 1902. Mică enciclopedie a vieții practice*, București, Institutul de Arte grafice și editură „Minerva”, 1902 (anul IV).

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 2-3.

un impact mai profund asupra formării memoriei colective și a percepțiilor asupra trecutului a generațiilor post-pășoptiste.

În majoritatea calendarelor din a doua jumătate a secolului XIX, 11 iunie 1848 se regăsește alături de sărbătorile domniei regelui Carol I. Împreună cu 24 ianuarie (sau cu 11 decembrie, substitutul său temporar), aniversarea revoluției era cea mai frecventă sărbătoare politică și cu o longevitate pe măsură, deși reglementările oficiale după 1866 nu au favorizat-o. Ea continuă să fie populară și insistent plasată între momentele memorabile ale națiunii, în ciuda *Regulamentului pentru sărbătorile ce trebuie a ține creștinii ortodoxi în curgerea anului* din anul 1874. În rândul celor mai mulți editori de calendare se păstra tradiția 48-ului, ei prezentând-o insistent drept o bornă temporală, despărțitoare de epoci istorice.

Remarcăm o completă uitare a momentului revoluționar 27 martie 1848, a episodului moldovean, etapă inexistentă în vreunul dintre calendarele cercetate pentru a fi omologată drept început al ciclului revoluționar românesc. Așadar, se poate spune că memorializarea calendaristică a revoluției de la 1848 a fost, la rândul ei, „centralizată”, după 1859. Chiar în calendarele editate la Iași, de către inițiatori care ar fi putut avea oricând nemulțumiri față de statutul defavorizat al vechii capitale moldave, lipsește 27 martie. De altfel, putem spune că 27 martie a avut destinul lui 5 ianuarie, dacă ne referim la inexistența reperelor cronologice legate de Moldova în noul stat apărut după 1859.

Frecvența cu care era amintită între celelalte date ale istoriei naționale, face ca 11 iunie 1848 să fie prezentată, timp de decenii, în cadrul calendarelor, drept o zi națională luminoasă, care se înscria într-un ciclu de momente istorice faste. Caracterizată impropriu de multe ori drept zi în care a fost câștigată „autonomia deplină”, descriere ce nu reflectă o realitate istorică, ci mai degrabă un deziderat programatic atribuit *post-factum*, 11 iunie încorporează un mesaj complex: regenerare, redeşeptare națională și independență.

MARKING THE MEMORY OF THE 1848 REVOLUTION:
THE 11ST JULY IN THE ROMANIAN CALENDARS
(Summary)

Key-words: traditions, identity of the group, annual calendars, organization of the memory, national celebration

No matter the society a calendar can represent true “time maps” as well as some of the most important, active and normative „lieux de memoire”. It is here that we can find the orientation of traditions, especially the values which the individual define as essential for the identity of the group. And because of that, the annual calendars often managed to showcase the long conventional story told by communities at that time. Therefore, for the modern Romanian society the role played by the calendar in the social organization of the memory as well as the creation of the collective views about the past needs to be considerably reevaluated.

As part of a whole collection of studies about the memory of revolution in 1848 in the Romanian society, this text intends to represent the role played by calendars in placing the day 11 June 1848 among other important national celebrations in the second part of the 19th century. In most calendars, we could find the day of 11th of June as the national celebrations that Carol Hohenzollern considered: 10 May, 8/24 April. Except these days, the day of the revolution used

to represent one of the most mentioned political celebration in the calendar together with 24 January, despite the lack of support from official regulations after 1866. 11 June remains a popular day and consistently placed among other memorable days for the nation in spite of “Rules with regard to the days that Christian Orthodox should respect in the course of time” in 1874, presented by Carol Hohenzollern, that didn’t recognize 11 June as a national celebration. This day will continue to be represented in the national calendars as a day of enlightenment, and thus to have won a well deserved place among a grand cycle of historical moments for the nation. Often improperly characterized as the day in which people won their “total autonomy”, description that doesn’t reflect at all the historical reality, but merely a programmatic desiderate attributed post-factum, 11 June embedded complex aspirations and a clear message for the generations to come: regeneration, national awakening and independence.

LIVIU BRĂTESCU

CONFRUNTĂRI POLITICE ÎN ROMÂNIA ANILOR 1870-1871

Pentru o societate în care ideea prințului străin și a monarhiei constituționale avea o adevărată tradiție¹, 1870-1871 sunt anii în care viața politică românească trecea printr-unul din momentele sale de cumpănă: era pusă în „discuție” nu doar legitimitatea unui guvern, ci soliditatea unui întreg regim politic. Venit în fruntea statului român într-un alt moment dificil, 1866, prințul Carol avusese încă de la început câteva obiective pe care încerca să le pună în aplicare treptat, cu ajutorul unor oameni politici ce jucaseră un rol important în desfășurarea evenimentelor din februarie-iunie 1866. Independența politică și modernizarea câtorva domenii vitale precum armata sau mijloacele de transport au făcut ca noul domnitor și o parte importantă a liderilor politici de la București să aibă asupra direcțiilor enunțate o viziune apropiată.

Bine ancorat la informațiile vehiculate în mediul politic internațional, Carol I a încercat și reușit în primul an al domniei sale să aibă în guvern oameni politici precum Ion Ghica sau Lascăr Catargiu, care prin convingerile lor și activitatea desfășurată până atunci nu atrăgeau ostilitatea Puterilor Garante. După un an în care obținuse două succese importante (adoptarea unei constituții care-i conferea destule atribuții și recunoașterea sa internațională ca șef al statului român), prințul de Hohenzollern hotăra să continue și chiar să intensifice procesul de modernizare început de Al. I. Cuza. Pentru aceasta, însă, avea nevoie de sprijinul celor mai dinamice elemente ale scenei politice românești, motiv pentru care decidea în 1867 cooptarea într-o structură guvernamentală, condusă mai întâi de Ștefan Golescu apoi de Nicolae Golescu, a grupării liberale din jurul lui I.C. Brătianu și C.A. Rosetti. Trecutul tumultuos al unora dintre colaboratorii lui Carol, și când spunem asta ne gândim în special la ultimii lideri amintiți, avea să contribuie serios la atragerea antipatiei multor guverne europene, a căror tendință rămânea în continuare discutarea, cu fiecare prilej apărut, a evoluției politice de la nordul Dunării. Dacă situația externă era gestionată corespunzător de către Carol I, apariția unor tensiuni în interiorul familiei politice căreia i se încredințase guvernarea devenea o problemă suplimentară pentru șeful statului. În asemenea împrejurări, el avea să ia în calcul, încă din toamna lui 1868, formarea executivului de către o echipă de nuanță moderat-conservatoare. Pentru aceasta însă era necesară o etapă de tranziție, misiune care putea fi îndeplinită cu succes de către un guvern condus de D. Ghica și Mihail Kogălniceanu. Ceea ce lipsea însă unei astfel de noi combinații politice, pentru a

¹ Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice românești (1369-1878)*, München, Colecția Jean Dumitru Verlag, 1978; Raul V. Bossy, *Candidați străini la tronurile române în secolele XVIII-XIX*, în *CvL*, an 57, decembrie, 1952; Grigore Chiriță, *Preludiile și cauzele detronării lui Cuza Vodă*, în *RdI*, tom 29, nr. 3, 1976.

fi una reușită, era sprijinul grupării lui I.C. Brătianu și C.A. Rosetti. Acesta putea fi obținut atâta timp cât liberalii credeau în posibilitatea revenirii lor la guvernare. O contribuție importantă la existența unei asemenea „stări” o avea chiar domnitorul care, prin mesajul tronului, rostit în Parlament la 16 noiembrie 1868, sublinia fără echivoc importanța legislației inițiate de liberali pentru modernizarea societății românești².

De la un astfel de moment nu avea să treacă prea mult timp până când dovezile unei distanțări între monarh și liberali deveneau vizibile pentru tot mai multă lume. Astfel, întruniri precum cea din 8 ianuarie 1869, în care I.C. Brătianu sfătuia pe români să nu se bazeze în proiectele lor decât „pe ei înșiși”, dar și intervențiile publice din perioada următoare ce au loc în sala Slătineanu, vor fi interpretate ca făcând parte dintr-o acțiune mai largă antidinastică. Datorită noii poziționări a lui I.C. Brătianu, dar și a activității sale din perioada exilului, acesta avea să fie de acum tot mai mult prezentat de către adversarii săi ca un susținător al ideii republicane. Încercările de a scăpa de eticheta de republican³, aplicată de adversari, prin sublinierea repetată a contribuției pe care o avusese la aducerea lui Carol în fruntea României, nu aveau să dea nici un rezultat. În tot acest timp, o nouă grupare politică structurată în jurul „Trompetei Carpaților” – al cărei lider, Cezar Boliac, fusese inițial adversar al venirii prințului de Hohenzollern – avea să devină una din cele mai fervente susținătoare ale acestuia⁴, fără a avea însă și forța organizatorică a liberalilor⁵.

Chiar dacă la începutul anului 1870 existau toate elementele pentru putea vorbi despre o izolare a șefului statului, liderii politici români, indiferent de orientarea lor ideologică, realizaseră la timp pericolul care amenința România, în condițiile în care dorința lor de a avea un control cât mai mare asupra vieții politice nu ar fi avut limite. Deloc de neglijat, mesajele externe pe care domnitorul le primea în această perioadă aveau să joace un rol important în calmarea spiritelor. Decisivă avea să se dovedească opțiunea lui Carol, din vara anului 1871, pentru un om cu o experiență politică suficient de mare, Lascăr Catargiu, care imprima guvernării stabilitatea și liniștea de care avea nevoie România.

În ciuda faptului că anii 1870-1871 aduceau în prim-planul vieții politice românești ruptura dintre Carol și I.C. Brătianu, suveranul nu își va schimba prea repede planurile în privința modificării statutului juridic internațional al României. Imaginea unei colaborări strânse între cei doi era atât de bine conturată, încât decizii politice firești, precum hotărârea de a emite monedă sau de a conferi decorații⁶, erau văzute ca fiind expresii ale influenței pe care Brătianu încă ar mai fi avut-o asupra monarhului⁷. Deși prin gesturi, precum cele amintite, suveranul dovedea că era preocupat de relația României cu puterile europene, prea mult timp pentru gestionarea acesteia nu avea să acorde, tot datorită neînțelegerilor din plan intern.

După eșecul guvernului Dimitrie Ghica-Mihail Kogălniceanu, contestat de aproape toate grupările importante, Carol I avea să surprindă o bună parte a clasei politice⁸, prin

² *MOF*, nr. 258 din 16 noiembrie, 1868, p. 1169.

³ „Românul”, 10-11 februarie, an 13, 1869, p. 129.

⁴ „Trompeta Carpaților”, nr. 734, 8 mai, an VII, 1869, p. 1.

⁵ A. Stan, *Grupări și curente politice în România între unire și independență 1859-1877*, București, Editura Enciclopedică, 1977, p. 205-206.

⁶ A. Iordache, *Instituirea monarhiei constituționale și a regimului parlamentar în România*, București, Editura Majadahonda, 1997, p. 245.

⁷ „Trompeta Carpaților”, nr. 734, 8 mai, an VII, 1869, p. 1.

⁸ Bazându-se pe relația din anii trecuți, Brătianu încerca, în cadrul discuției din 28 ianuarie 1870, să-l convingă pe suveran de necesitatea venirii sale la conducerea țării, prezentată ca un eveniment așteptat și dorit

nominalizarea la funcția de prim-ministru, la începutul anului 1870, a lui Al. G. Golescu, ministru demisionar al echipei, ce-și prezentase mandatul pe 27 ianuarie. Șeful statului spera ca noul prim-ministru, cunoscut pentru moderația manifestată până atunci în plan politic, să facă față situației critice prin care trecea România în acel moment⁹.

La fel de neomogen ca și guvernul precedent, dar cu miniștri mai puțin cunoscuți, Al. G. Golescu prezenta, la 3 februarie, principiile ce stăteau la baza activității sale. Afirmând intenția de a duce o politică externă „eminamente națională”¹⁰, iar pe plan intern reinstalarea „spiritului de conciliere”¹¹, noul executiv avea cel mai neangajant program guvernamental din ultimii ani. În aceste condiții, era imposibil ca noii miniștri să nu fie întrebați de către parlamentari despre direcția pe care guvernul intenționa să o urmeze în politica sa internă și externă. Dacă pentru lipsa de precizie asupra programului se putea spera la o anumită înțelegere, dat fiind faptul că experiența arătase că situațiile noi, cărora trebuia să le facă față România, impuneau soluții dictate de necesitatea momentului, nu la fel stăteau lucrurile în privința sprijinului politic de care avea nevoie un guvern. Acesta avea să fie obiectul dezbaterilor din zilele imediat următoare formării echipei din jurul lui Al. G. Golescu¹². Contribuind la creșterea tensiunii deja existente, intervențiile unor parlamentari aveau să depășească limbajul impus de sobrietatea forului în care erau rostite. În aceste condiții, demisia a nouă deputați liberali venea aproape ca o consecință firească a acuzelor aduse radicalilor dinspre partea „dreaptă” a eșichierului politic¹³. O întrebare neformulată explicit, dar care stătea în mintea tuturor participanților la viața politică, era cea legată de durata mandatului guvernului Golescu. Privit cu neîncredere pe plan extern, unde era văzut ca un guvern lipsit de autoritate, contestat în plan intern, executivul format în ianuarie 1870 avea să se confrunte în primăvara aceluiași an cu o nouă problemă de natură economică care privea și relația României cu Prusia, cunoscută sub denumirea de afacerea Stroussberg. Chestiunea căilor ferate române era, în acel moment, o problemă insuficient reglementată de guvernele anterioare, având să fie o adevărată piatră de moară pentru cei care vor deține în anii următori responsabilități ministeriale. Lipsa unui suport politic important avea să ducă la evitarea de către Al. G. Golescu și a celorlalți membri ai cabinetului său a dezlegării unei probleme spinoase din perspectiva consecințelor pe care le putea genera. Într-o perioadă în care autoritatea sa era serios contestată, iar ideea reîntoarcerii lui Cuza tot mai mult vehiculată de diferiți actori politici¹⁴, scandalul creat

de întreaga națiune. În timp ce Brătianu îi sugera domnitorului că o întârziere în privința preluării guvernării de către gruparea din care făcea parte putea avea consecințe greu de calculat în acele momente, monarhul îi atrăgea atenția că, prin poziția pe care o avea, era direct răspunzător pentru ceea ce avea să se întâmple în țară în următoarele luni (cf. *Memoriile regelui Carol I de un martor ocular, 1866-1869*, vol. I, ediție îngrijită de Stelian Neagoe, București, Editura Scripta, 1993, p. 77).

⁹ Brătianu îi descria soției sale tensiunea din București, insistând asupra dificultăților ce trebuiau depășite pentru formarea unei noi echipe ministeriale (cf. *Din corespondența familiei I.C. Brătianu (1859-1883)*, vol. I, f. L., Imprimeria Independența, 1923, p. 132).

¹⁰ *MOF*, nr. 27, din 6 februarie, 1870, p. 144.

¹¹ *Idem*, p. 145.

¹² *Idem*, p. 146.

¹³ *Idem*, nr. 30, din 10 februarie, 1870, p. 162.

¹⁴ Unul dintre cei care se remarcă ca partizan al întoarcerii lui Al. I. Cuza era Grigore Balș, președintele Camerei Deputaților (*idem*, nr. 48 din 3 martie, 1870, p. 290). Carol nu era foarte îngrijorat de alegerea lui Cuza ca deputat într-un județ în care fusese bine primit în urmă cu două luni de zile în cadrul unei vizite întreprinse împreună cu soția sa (cf., *Memoriile regelui Carol I...*, p. 77, 82). Dincolo de speculațiile care apar acum, alegerea ca deputat a fostului domnitor nu avea cum să fie sprijinită de liberali pentru că reîntoarcerea acestuia ar fi dus, datorită implicării lor în actul detronării, la o marginalizare pe scena politică. Ori ceea ce

de modul în care comisarul Ambrohn reprezentase interesele guvernului român la Berlin era ultima problemă pe care și-ar fi dorit-o suveranul. Presa opoziției căpăta astfel prilejul de a formula noi critici la adresa monarhului găsit drept principal vinovat pentru întreaga afacere, considerată păguboasă pentru statul român. Dorind să creeze o presiune suplimentară asupra domnitorului prin afacerea Stroussberg, pentru a-l determina în cele din urmă să-i recheme la guvernare pe liberalii radicali, ziarele apropiate de aceștia aveau să „forțeze” guvernul să ceară chemarea lor în instanță. Intuind faptul că o asemenea decizie ar fi contribuit și mai mult la o creștere a tensiunilor, Carol respingea categoric ideea unui proces împotriva presei¹⁵. Ceea ce se putea constata era o continuare a luptelor politice prin perpetuarea aceleiași strategii: liberalii radicali făceau apel la presă și-și exprimau opiniile în întrunirile organizate în orașe¹⁶, iar cei care se revendicau de la conservatorism sau de la o linie politică mai moderată încercau în continuare să capteze bunăvoința diplomației europene. Prezentarea liberalilor radicali drept un pericol pentru ordinea și liniștea din întreaga zonă, în cazul revenirii lor la putere, avea deja o anumită tradiție, ea fiind realizată prin acțiunile lui D.A. Sturdza și Ion Strat¹⁷.

Bunele intenții ale primului-ministru nu aveau să fie suficiente pentru rezolvarea problemei Stroussberg și nici pentru depășirea crizei financiare interne. În aceste condiții, votul negativ dat de Senat în 24 aprilie 1870, pe tema creșterii impozitului funciar, era echivalent unui vot de neîncredere, ducând în cele din urmă la demisia guvernului¹⁸.

Dovedită a fi o idee neinspirată din prisma crizei prelungite, eșecul echipei ministeriale conduse de Al. G. Golescu arată și faptul că pentru o bună funcționare a unui guvern erau necesare o percepție pozitivă în rândul Puterilor Garante, încrederea suveranului și o serioasă susținere politică din partea legislativului. În același timp, echipa pe care o formase Golescu ar fi trebuit să demonstreze că avea o imagine clară asupra direcției pe care trebuia să o urmeze societatea românească în plan intern. Nici una din cele două ultime condiții nu fuseseră îndeplinite de guvernul lui Al. G. Golescu. Din acest motiv, domnitorul Carol avea să opteze, după retragerea ultimului executiv, pentru un guvern cu o orientare politică mai „clară”.

Opțiunea lui Carol I pentru Manolache Costache Epureanu, ca șef al noului guvern pe 20 aprilie 1870, și echipa de nuanță conservatoare, pe care acesta o formase, avea în primul rând avantajul faptului că nu putea fi acuzat de către Puterile Garante pentru caracterul său „revoluționar” și nici nu i se putea reproșa sprijinul acordat, de vreunul din membrii săi, mișcărilor naționale din cadrul Imperiului otoman. Dincolo de acest avantaj real, rămânea de soluționat problema sprijinului acordat de legislativ. Nedorind să mai lase loc la ambiguități, monarhul, la solicitarea noului guvern, decidea ca în ședința din 1 mai 1870 să prezinte decretul de dizolvare al Parlamentului și să anunțe o nouă consultare a electoratului pentru 25-31 mai la Cameră și 24 iunie la Senat¹⁹.

Convocarea unor noi alegeri răspundea unei necesități la care tocmai am făcut referire, dar avea și darul de a contrazice zvonurile din presa liberală, conform cărora

doreau ei la începutul lui 1870 era transformarea lor într-o forță politică importantă (vezi C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. I, 1871-1877, București, Editura Eminescu, 1987, p. 14).

¹⁵ *Memoriile regelui Carol I...*, p. 89.

¹⁶ Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dimitrie Brătianu*, vol. II, București, Imprimeriile Independența, 1934, p. 281.

¹⁷ A. Iordache, *op. cit.*, p. 256.

¹⁸ P. Cîncea, M. Iosa, A. Stan, *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România*, București, Editura Academiei, 1983, p. 190.

¹⁹ *MOF*, nr. 95 din 2 mai, 1870, p. 561.

„apelul la alegători” era scos din ecuația rezolvării crizei chiar de către domnitor, datorită temerii generate de o nouă alegere a lui Cuza în Parlament. În timp ce „Românul” publica, la 23-24 martie, aserțiuni de acest tip, ziarul oficial „Progresul” le dezmințea categoric, afirmând în schimb lipsa de credibilitate a liberalilor în țară. Alegerea lui Cuza ca deputat de Mehedinți era explicată tocmai ca rezultat al propagandei desfășurate de aceștia²⁰.

Dizolvând Parlamentul la puțin timp după ce fusese numit prim-ministru, M.C. Epureanu lăsa să se înțeleagă că, spre deosebire de predecesorii săi, era puțin dispus la compromisuri. Fermitatea noului guvern față de adversari reieșea din circularele trimise către prefecți, în care justifica necesitatea noilor alegeri, dar și din avertismentul privind neacceptarea abuzurilor și presiunilor pe care grupările politice le comiteau, de obicei, în campania electorală²¹.

La fel de importantă era considerată negarea oricărei implicări a autorităților în blocarea unei noi candidaturi a lui Al. I. Cuza pentru Parlament, aserțiune care se regăsea în mod deosebit în paginile ziarului liberalilor radicali²². Cunoscând importanța unui acord extern, Epureanu încerca să transmită, în primăvara lui 1870, mesaje liniștitoare către Puterile Garante, afirmând lipsa oricărei intenții de a modifica relațiile cu ele sau Poarta, dar și o recunoaștere a contribuției pe care „concernul european” o avusese la transformările sociale și politice din România²³.

Într-o perioadă în care numele domnitorului Cuza era utilizat în disputele politice ca instrument de presiune suplimentară asupra lui Carol I, se înregistra o repliere interesantă a simpatizanților fostului șef al statului, deveniți partizani ai prințului de Hohenzollern. Din rândul acestora făceau parte G. Costaforu, Ch. Tell, N. Crețulescu sau Ion Emilian Florescu, oameni politici cunoscuți până atunci prin pozițiile lor antidinastice, dar care acum transmiteau mesaje încurajatoare pentru suveranul român²⁴. Poate și ca o expresie a numeroaselor călătorii întreprinse prin țară, Carol avea să primească tocmai în această perioadă mai multe scrisori din partea unui grup important de comercianți și mici industriași din nordul Moldovei. Toți aceștia își exprimau devotamentul pentru el și dinastie, cerând în același timp inițierea unor măsuri aspre împotriva celor care încercau, în opinia lor, o schimbare a formei de guvernământ²⁵.

Reacția energică a lui M.C. Epureanu manifestată imediat după numirea sa ca prim-ministru avea să contribuie la realizarea unei apropieri între exponenții mișcării liberale. Discuțiile pe care Ion Ghica le avea la începutul lunii mai, cu I.C. Brătianu, scoteau în evidență existența disponibilității de colaborare a celor doi lideri liberali, atenți se pare și la faptul că existau categorii sociale nemulțumite de guvernarile ulterioare celei în care liberalii radicali fuseseră vioara întâi și care căutau în mod evident formule politice apte să le promoveze interesele²⁶. Suspiciunile fiind încă destul de mari, materializarea alianței dorite de Brătianu avea să fie amânată.

²⁰ „Progresul”, nr. 25, 1 aprilie, an 8, 1870, p. 1; un comunicat pe acest subiect și având același sens a fost publicat și în *MOF*, nr. 69, 28 martie 1870, p. 429.

²¹ Idem, nr. 96 din 5 mai 1870, p. 567.

²² Comunicatul guvernului privind libertatea alegerilor și negarea informațiilor apărute în „Românul” la 27-28 aprilie 1870, potrivit cărora executivul ar fi avut temeri provocate de o nouă candidatură a fostului domnitor, erau publicate în *MOF*, nr. 92, la 29 aprilie 1870, p. 555.

²³ „Progresul”, nr. 34, 6 mai, an 8, 1870, p. 1.

²⁴ Liderii politici amintiți îi comunicau lui Carol că schimbarea lor de atitudine se datora dorinței lui de a cunoaște cât mai bine țara, scop în care organizase deja numeroase deplasări (cf. *Memoriile Regelui Carol I...*, vol. II, 1993, p. 184-185).

²⁵ ANIC, fond Goleșcu, dosar 49, 1870, fila 1.

²⁶ Idem, dosar 48, fila 1.

Poziția de formațiune guvernamentală pe care o avea „juna dreaptă”, grupare în numele căreia activa politic M.C. Epureanu, îi permitea acestuia să dobândească majoritatea în Senat. Camera Deputaților în schimb, și datorită unui cens mai scăzut, rămânea pe mai departe locul în care liberalii de diferite nuanțe dețineau împreună supremația locurilor²⁷. Faptul că, și după noua convocare la urne, nu exista posibilitatea constituirii unei majorități favorabile guvernului era un puternic semnal de alarmă pentru acesta. În același timp cu acuzațiile formulate la adresa executivului pe tema corectitudinii alegerilor, legislativul deschis pe 15 iunie 1870 devenea cadrul în care politica externă era intens dezbătută. Argumentele care stăteau la baza intervențiilor de acum nu proveneau întotdeauna din sfera raționalului. Cei mai mulți dintre parlamentari lăsau să se întrevadă, prin alocuțiunile lor, simpatia și mai ales recunoștința pe care o aveau pentru Franța. Expresie a stării de spirit existente la nivelul Parlamentului era în opinia noastră chiar motiunea votată pe 8 iulie, prin care guvernului român i se cerea să ducă o politică externă apropiată de cea a Franței. O asemenea acțiune politică nu avea cum să nu provoace îngrijorare suveranului, măcar pentru lipsa de precauție a parlamentarilor²⁸. Un rol important în direcția care începea să prindă contur la nivelul legislativului îl avusese intervenția lui Nicolae Blarenberg²⁹ și cea a lui I.C. Brătianu, pentru care susținerea Franței devenea obligatorie datorită legăturilor de „sânge, tradiție și recunoștință”³⁰.

Chiar dacă dilema opțiunilor privind orientarea politicii externe avea să dispară odată cu încheierea conflictului amintit prin victoria statului prusac, tensiunea existentă în societatea românească va atinge apogeul prin acțiunea ce a fost denumită „revoluția” de la Ploiești, din 8 august 1870.

Interpretată ca o acțiune anti-monarhică, evenimentul de la Ploiești trebuie văzut mai degrabă ca o încercare de redimensionare a rolului politic pe care îl avea Carol în acel moment, chiar dacă unii politicieni români discutau în exterior despre posibilitatea îndepărtării sale de la tron. Afirmatia noastră se bazează pe câteva elemente. În primul rând, inițiatorul formei de protest, deputatul Al. Candiano-Popescu, ocupa în cadrul grupării în numele căreia pretindea că acționează o poziție marginală, iar faptul că în documentele pe care le redacta în acea perioadă erau menționate numele lui Nicolae Golescu pentru postul de locotenent domnesc, iar cel al lui I.C. Brătianu ca ministru de război, ne duce cu gândul la încercarea „republicanului” de a se legitima prin asocierea cu aceștia. Nemulțumirile personale ale lui Al. Candiano-Popescu, față de deciziile politice ale lui Carol, consemnate și în propriile memorii³¹, au avut cu siguranță rolul lor în declanșarea acțiunii din 8 august. Încercarea adversarilor politici de a-i prezenta pe liberalii amintiți ca autori morali ai incidentelor de la Ploiești se baza, în primul rând, pe imaginea de revoluționari a acestora, deja existentă, și pe tendința lor de a se adresa mulțimilor în momentele în care doreau să aibă loc schimbări politice. Cu toate acestea,

²⁷ Gruparea lui M.C. Epureanu avea 48 deputați, 32 erau radicali, 28 erau susținători ai lui Mihail Kogălniceanu, 25 făceau parte din grupul fracționistilor, iar 14 erau adepți ai lui Ion Ghica (cf., Apostol Stan, *I.C. Brătianu. Rolul său în revoluția de la 1848 și în exil*, în „Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu”, V-VI, 1973-1974, p. 257-258; ANIC, fond Carol I, Casa Regală, dosar 12, 1871, fila 7).

²⁸ *Memoriile regelui Carol I...*, vol. II, 1993, p. 115-116.

²⁹ *MOF*, nr. 155, din 16 iunie 1870, p. 863.

³⁰ *I.C. Brătianu – Acte și Cuvântări*, vol. I-IV, publicate de George Marinescu, București, Editura Cartea Românească, 1936, p. 223.

³¹ Al. Candiano-Popescu nota astfel: „începusem să ne căim că am conspirat împotriva lui Cuza”, în *Amintiri din viața-mi*, vol. I, București, Editura Universul, 1944, p. 49; Ion Scurtu, *Carol I. Istoria românilor în timpul celor patru regi*, București, Editura Humanitas, 2000, p. 61.

încrederea pe care suveranul o manifesta față de Nicolae Golescu și I.C. Brătianu este pentru noi o dovadă a faptului că, măcar cei doi lideri, nu făceau parte din grupul „complotiștilor”³². În ciuda acestui fapt, după aproape doi ani în care nu se mai aflaseră în arcul guvernamental, tensiunea existentă în vara lui 1870 între liberalii radicali și domnitor era una reală. La fel de adevărat era și faptul că, având imaginea clară asupra importanței obținerii unui sprijin extern pentru orice act politic, atunci când era vorba de un stat aflat sub protecția Puterilor Garante, unii liberali, precum D. Brătianu, testau opinia diferiților factori de decizie de la nivel european asupra unei eventuale schimbări a lui Carol I. În condițiile în care nu cunoaștem ca astfel de demersuri să fi avut mandatul unui grup, ele trebuie văzute ca inițiative individuale stimulate de unii liderii politici europeni. Unul dintre aceștia era chiar primul-ministru francez Emile Olivier, direct interesat în complicarea situației din Sud-Estul european, pentru a distra atenția cercurilor politice din Viena și Petersburg de la conflictul franco-prusian. Cel care avea să-și informeze superiorul despre astfel de discuții era agentul român de la Constantinopol, D. Știrbey. Raportul său din 14 iulie menționa chiar și numele unui candidat, Nicolae Bibescu, fiul fostului domn. Ideea era abandonată, cu destulă rapiditate, și datorită faptului că diplomația vieneză nu accepta un asemenea plan, exprimându-și chiar acordul ca, în cazul perpetuării unor asemenea discuții, România să fie ocupată de Poartă³³. Mult mai atent decât șeful său la complicațiile care ar fi putut apare din punerea în aplicare a unui proiect precum cel menționat, ministrul de externe francez, ducele Grammont, reușea să impună abandonarea oricărei discuții pe marginea lui. La fel ca la alegerea sa pe tronul României, și acum decizia Angliei de a-l susține pe Carol pe mai departe în fruntea statului român avea să aibă o contribuție importantă la consolidarea poziției sale³⁴. Vrând parcă să înlăture orice posibile speculații, Grammont trimitea, tot acum, la București instrucțiuni girantului consular Patrimonio pentru a descuraja orice acțiuni îndreptate împotriva domnitorului Carol I³⁵. Chiar dacă sentimentele șefului statului erau cunoscute, în condițiile în care Parlamentul și Guvernul, în egală măsură, își exprimau în mod public, dar și prin canale diplomatice, dorința de a avea o politică externă comună cu aceea a Franței, nu exista nici un motiv pentru ca tocmai ea să promoveze și să susțină înlocuirea suveranului român, ce putea antrena la rândul ei efecte politice greu de anticipat³⁶.

În condițiile amintite rămâne deschisă întrebarea cine ar fi dorit din plan extern să sprijine o acțiune precum cea inițiată de Al. Candiano-Popescu, prezentată de către adversarii liberalilor radicali ca fiind una revoluționară. Dincolo de orice speculații posibile existau destule argumente pentru ca o asemenea aserțiune să fie credibilă. Când spunem asta ne gândim la faptul că liderul acțiunii, Candiano, se instituise pe sine ca prefect, numea funcționari în Ploiești, trimitea în țară documente în care menționa componența guvernului provizoriu și expedia scrisori către presa din afara României³⁷, în care anunța detronarea lui Carol și destituirea guvernului.

³² *Memoriile Regelui Carol I...*, vol. II, 1993, p. 121-122.

³³ Nicolae Iorga, *Correspondance diplomatique Roumanie 1866-1880*, Paris, Gunber, 1923, p. 65-66.

³⁴ Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu Zoner, *Mișcarea antidinastică din România în anii 1870-1871, oglindită în documente diplomatice ale vremii*, în „Revista română de studii internaționale”, an VI, 4(18), București, 1972, p. 158-159.

³⁵ ANIC, microfilme Franța, rola 15, cadru 320, Paris, 20 iulie, 1870.

³⁶ Idem, Strat către La Tour d'Auvergne, Paris, 19 august, 1870, rola 15, cadru 378.

³⁷ „Albina”, din Pesta, nota că autoritățile au fost „stimulate” să intervină producând arestări și datorită mărturiilor unora din participanți precum Eugeniu Carada, potrivit căruia scopul final al acțiunii era instalarea ca domn al prințului Napoleon, fiul lui Jerome Bonaparte (cf., M. Theodorian Carada, *Efemeridele, însemnări și amintiri*, vol. I, București, Tipografia Capitalei, 1930, p. 37-42).

Pentru a avea însă dimensiunea unei revoluții, acțiunii de la Ploiești din 8 august îi lipseau o bună organizare în țară, o participare mai largă a populației și, nu în ultimul rând, o susținere din partea mai multor lideri politici. Dacă publicarea unui comunicat din partea guvernului în „Monitorul Oficial” din 11 august, în care se vorbea despre un număr redus de participanți, nu era o surpriză, precizările din „Românul”, apărute la 12 august³⁸, privind slaba adeziune a populației la „revoluția” lui Candiano-Popescu erau o surpriză, dar și o confirmare a afirmațiilor noastre. O asemenea situație putea avea ca explicație dorința liberalilor de a se distanța de acțiuni de acest tip ca urmare a conștientizării consecințelor pe care le-ar fi provocat o nouă schimbare de regim politic.

Reacția autorităților avea să se manifeste în două direcții. Prima era aceea a arestării celor bănuți de a fi implicați în „revoluția” de la Ploiești, iar a doua consta în încercarea de a liniști populația din restul țării și de a induce calmul necesar în astfel de momente prin intermediul presei oficiale³⁹. Apelând la tehnici deja cunoscute, guvernul îi eticheta pe contestatarii săi și pe ai domnitorului ca fiind „trădători față de monarh, dar și națiune”. Îndemnul la solidaritate în jurul suveranului prezentat ca simbol al liniștii și prosperității țării nu putea lipsi tocmai acum⁴⁰.

Indiferent ce motivație avusese Al. Candiano-Popescu pentru a trece în telegramele expediate, prin țară și în afara ei, numele lui Nicolae Golescu, I.C. Brătianu sau Ion Ghica, important era modul în care se raporta fiecare din ei față de „revoluția” de la Ploiești. Ultimul dintre ei avea să comunice bunului său prieten, D.A. Sturdza, la 12 august 1870, „implicarea” sa într-o acțiune despre care nu știa aproape nimic. Văzut în permanență ca un pretendent la tron, Ghica își exprima și el asemeni suveranului⁴¹ surprinderea pentru lipsa oricăror măsuri ce ar fi putut duce la împiedicarea declanșării acțiunii lui Candiano, în ciuda semnalelor existente privind probabilitatea izbucnirii unui incident în zona Ploieștiului⁴².

Punând cap la cap cele două mărturii, ne putem întreba dacă nu cumva guvernul M.C. Epureanu, preocupat sa-și asigure o majoritate parlamentară, neglijase anumite informații despre acumularea unor nemulțumiri provocate de rezultatul alegerilor și, nu în ultimul rând, de modul în care evolua problema Stroussberg. În aceste condiții, îi era mult mai ușor lui Epureanu și celorlalți miniștri să prezinte întreaga acțiune ca fiind opera liberalilor, pe care, apelând la expresii precum revoluționari, anarhiști, roșii, devenite între timp stereotipuri, să-i discrediteze în țară și în afara ei, făcând astfel cât mai greu posibilă revenirea acestora la putere⁴³.

Liberalii amintiți aveau motive numeroase de nemulțumire la adresa suveranului, dintre care cel mai important era acela al îndepărtării domnitorului de gruparea ai cărei lideri erau. De aici însă și până la antrenarea lor într-o mișcare politică având drept obiectiv părăsirea tronului de către Carol era un drum lung. Despre asocierea involuntară a lui I.C. Brătianu la incidentul de la Ploiești era convins, așa cum am arătat deja, nu doar Carol, ci și Ion Ghica, unul dintre membrii familiei liberale, încă destul de sceptic în a accepta o apropiere politică de I.C. Brătianu. Corespondența purtată de Ghica cu D.A. Sturdza în perioada următoare pe acest subiect exprima convingerea

³⁸ „Românul”, 21 august, an 14, 1870, p. 453, cataloga acțiunea ca fiind „o tentativă nebună și criminală”.

³⁹ „Progresul”, nr. 64, 19 august, an 8, 1870, p. 1.

⁴⁰ Idem, nr. 62, 12 august, an 8, 1870, p. 1.

⁴¹ Pe 18 martie 1870, Carol nota în jurnalul său faptul că localitatea cea mai agitată din țară era Ploieștiul (cf., *Memoriile Regelui Carol I...*, vol. II, 1993, p. 88).

⁴² Ion Ghica, *Opere, scriitori români*, vol. VI, București, Editura Minerva, 1988, p. 217.

⁴³ ANIC, microfilme, colecția Franța, 1870, Turcie-București, vol. 14, rola 15, cadru 312-313.

primului că, în ciuda unui posibil stimul pe care l-ar fi dat mișcării de la Ploiești, Brătianu și cei din jurul său aveau destulă experiență politică încât să evite asocierea cu inițiatorii unei acțiuni ale cărei consecințe nu erau greu de prevăzut⁴⁴. În același timp, cunoscând evoluția conflictului franco-prusac, era dificil de crezut că Brătianu putea schița planuri politice în a căror realizare să se bazeze pe ajutorul guvernului francez.

Chiar dacă sentimentul dinastic era slab prezent în acel moment în societatea românească, prezentarea de către „Trompeta Carpaților”⁴⁵ a evenimentelor de la 8 august ca fiind expresia unor convingeri republicane ale celor implicați nu avea suport nici măcar în conținutul telegramelor expediate de Candiano, care nu făcea trimiteri la schimbarea formei de guvernământ. Dovada cea mai clară în acest sens o reprezintă chiar rechizitoriul din procesul de la Târgoviște, intentat liderilor politici suspectați de implicare în acțiunea de răsturnare a guvernului și domnitorului, ce nu amintea nimic despre un asemenea proiect⁴⁶.

Pentru un om politic precum I.C. Brătianu, care luptase, mai întâi pentru acceptarea de către clasa politică românească a principiului prințului străin, apoi pentru aducerea lui Carol I, implicarea într-o acțiune care să aibă drept scop îndepărtarea acestuia însemna anularea activității politice desfășurate timp de mai bine de 25 de ani⁴⁷. Încercarea de detronare a lui Carol presupunea și asumarea unui risc politic care ar fi putut duce la marginalizarea pe scena politică a țării, ori schimbul de mesaje purtat în vara anului 1870 cu liderul liberalilor moderați, Ion Ghica, îi întărea convingerea asupra numărului mic de adepți ai unei noi schimbări de regim politic⁴⁸. Nici măcar în Moldova, unde imaginea lui Cuza era încă destul de favorabilă, nu existau susținători ai mișcării de la Ploiești, aici acțiunea fiind văzută ca una sprijinită de Rusia⁴⁹.

Dacă pe lângă toate aceste elemente mai adăugăm scrisoarea ministrului de externe P.P. Carp către Ion Strat, agentul diplomatic al României la Paris, din 14 decembrie 1870, în care era exprimat regretul pentru eșecul încercării de a dovedi apartenența la complotul dinastic al liderilor liberali, suntem îndreptățiți să afirmăm că 8 august 1870 reprezentase, pentru gruparea conservatoare, o excelentă ocazie de discreditare a adversarilor politici⁵⁰.

După doar câteva luni de la evenimentele din august 1870, noi provocări aveau să apară pentru clasa politică românească. Vizibil deranjat de achitarea pe 17/29 octombrie 1870 a participanților la „revoluția” condusă de Al. Candiano-Popescu, în cadrul procesului desfășurat la Târgoviște⁵¹, sentința judecătorească amintită avea să „contribuie” la o modificare a comportamentului adoptat de suveran până atunci. Din toamna aceluiași an, 1870, Carol I, fără să o declare explicit, manifesta tot mai vizibil intenția de a avea un rol și mai important în viața politică a României. Aceasta trebuie să fi fost și explicația lansării, în același timp, a ideii renunțării la tron odată cu desfășurarea pe plan

⁴⁴ Pentru Ion Ghica, dar nu doar pentru el, avea să rămână un mister motivația pentru care fusese arestat de către autorități alături de I.C. Brătianu și Nicolae Golescu, din moment ce șeful unui serviciu de la ministerul de interne avea să îi comunice ulterior că pe rapoartele de la Ploiești, privitoare la oamenii pe a căror ajutor conta Candiano-Popescu, numindu-i în guvern, nu figura numele său (cf., Ion Ghica, *op. cit.*, p. 346).

⁴⁵ „Trompeta Carpaților”, nr. 846, 20 august, an 8, 1870, p. 1.

⁴⁶ Sorin Liviu Damian, *Carol I al României (1866-1881)*, București, Editura Paideia, 2000, p. 130.

⁴⁷ Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei I.C. Brătianu*, vol. I, București, Editura Albatros, 1993, p. 42-43.

⁴⁸ În timp ce Ion Ghica îi spunea acum lui I.C. Brătianu: „ziua când domnul va fi răsturnat va fi o zi nefastă pentru țară, pentru că îndărătul acesteia este haosul și dușmanul va profita”, I.C. Brătianu îl asigura că nu avea în vedere o răsturnare a monarhului (vezi A. Iordache, *op. cit.*, p. 264-265).

⁴⁹ ANIC, microfilme, colecția Franța, Turcie-Iassy, vol. 14, rola 45, cadru 78-79.

⁵⁰ B. Marinescu, Ș. Rădulescu Zoner, *op. cit.*, p. 159-160.

⁵¹ *Memoriile regelui Carol I...*, vol. II, 1993, p. 131.

extern a unor demersuri ce aveau ca obiectiv obținerea sprijinului necesar în vederea modificării în sens conservator a Constituției⁵². Cunoșcând intențiile lui Carol chiar din momentul preluării tronului, respectiv o dezvoltare a statului român în mod independent de marile puteri, apelul la acestea pentru soluționarea unor neînțelegeri interne surprindea cu siguranță. Dintre motivele posibile ce ar fi putut sta la baza unui asemenea gest, nu trebuie exclusă nici varianta dorinței suveranului de a realiza o presiune asupra politicianilor români, încercând astfel soluționarea unor probleme care presupuneau implicarea lui politică, economică și, nu în ultimul rând, morală. Când spunem asta ne gândim în mod evident la afacerea Stroussberg.

Deschis la 15/27 noiembrie 1870, Parlamentul avea să devină imediat locul în care puteau fi auzite cele mai puternice critici la adresa guvernului și a domnitorului. Mesajul tronului, rostit în cadrul unui legislativ ce nu mai rezona în același timp cu suveranul, avea, de această dată, mai mult rolul de a explica atitudinea de neutralitate a executivului de la București în timpul războiului franco-prusac. Cunoșcând tendința unora dintre parlamentari de a face trimiteri mai mult sau mai puțin directe la situația internațională, Carol stabilea o legătură imediată între menținerea autonomiei statului român și existența unor relații de bună înțelegere cu Poarta și Puterile Garante. Chiar dacă reacția guvernului Epureanu față de evenimentele de la Ploiești provocase numeroase semne de întrebare, monarhul se simțea dator să remarce contribuția acestuia la normalizarea relațiilor cu Austro-Ungaria⁵³. Încercând să preîntâmpine noi confruntări, suveranul își încheia discursul făcând apel la păstrarea ordinii interne și la sublinierea importanței depășirii momentului în care România era percepută de către Puterile Garante drept un perpetuu focar revoluționar⁵⁴. Accentul care era lesne sesizabil asupra politicii externe se datora faptului că mesajul șefului statului venea la capătul desfășurării unei noi dezbateri provocate de această dată de Vasile Boerescu pe tema modificării statutului juridic internațional al României. Profitând de tribuna pe care i-o oferea „Pressa”, liderul conservator publica, la 2 noiembrie 1870,⁵⁵ un articol ce stabilea în linii mari modul în care vedea el evoluția politicii externe a României, în cadrul căreia independența era un obiectiv declarat și asumat explicit. Vrând parcă să combată imaginea care exista în privința lor, liberalii erau acum cei care apreciau drept aventuroasă strategia lui Boerescu. Pledând pentru respectarea neutralității stricte, gruparea din jurul lui I.C. Brătianu surprindea cu siguranță multă lume. Schimbarea de atitudine se datora conform propriilor explicații faptului că înfrângerea Franței oferea multă libertate de mișcare unor state conservatoare precum Rusia și Austro-Ungaria, considerate a fi dispuse să profite oricând de ieșirea României de sub garanția colectivă⁵⁶.

Încercarea lui Carol de a prelua inițiativa în planul scenei politice interne nu avea să fie încununată cu succes datorită metodei la care el apelează. Scrisoarea din 25 noiembrie 1870⁵⁷ venea într-un moment tensionat nu doar în România, ci și în Europa. Desfășurarea războiului franco-prusac și reapariția Rusiei în zona Mării Negre nu avea cum să creeze cadrul favorabil unei discuții asupra situației politice de la Nordul

⁵² *Ibidem*, p. 131-132.

⁵³ *Regele Carol I al României, Cuvântări și scrisori*, tom I, 1866-1877, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1909, vol. I, p. 219.

⁵⁴ „Progresul”, nr. 90, 18 noiembrie, an 8, 1870, p. 1.

⁵⁵ „Pressa”, nr. 241, 2 noiembrie, an 3, 1870, p. 1.

⁵⁶ „Românul”, 6 noiembrie an 14, 1870, p. 789.

⁵⁷ Intenția lui Carol era de a obține sprijinul Puterilor Garante pentru o modificare a sistemului constituțional, care să creeze condițiile necesare pentru existența unui guvern stabil, în ANIC, fond Carol I, personal, V, D, dosar 121, filele 1-2.

Dunării. Eșecul înregistrat de suveran în acest ultim demers al său pe plan extern avea să fie însoțit de numeroase proteste ale politicianilor aflați în Parlament pentru care inițiativa domnitorului nu era decât o încercare de soluționare a unei probleme interne cu ajutor extern. Aceasta era explicația pentru tensiunea ce reapărea cu prilejul redactării răspunsului la mesajul tronului⁵⁸. Dacă manifestarea publică a sentimentelor de admirație și recunoștință față de Franța, „o națiune nobilă și generoasă, care a vărsat sângele fiilor săi pentru emanciparea României”⁵⁹, nu mai surprindea pe nimeni⁶⁰, îndemnul la adresa lui Carol pentru a se „plasa pe teren constituțional”⁶¹, dacă dorea o colaborare cu Adunarea Deputaților, era o expresie a crizei politice în care se afla România.

În ciuda încercărilor suveranului de a nu rupe căile de comunicare cu un legislativ tot mai „vocal”, acesta își manifesta intransigența față de sugestiile guvernului privind votarea în regim de urgență a bugetului și a legilor financiare înaintate. Respingând o asemenea solicitare, extrem de importantă pentru buna funcționare a unei guvernări, Camera Deputaților dădea practic la 12 decembrie un vot de blam executivului condus de M.C. Epureanu, căruia nu-i mai rămânea decât soluția demisiei⁶².

După noul eșec în plan guvernamental, Carol tindea să creadă pe bună dreptate în necesitatea identificării unei formule guvernamentale care să aibă sprijinul mării majorități a grupurilor politice cu reprezentare în Parlament. Acesta era motivul pentru care, după retragerea lui Epureanu, noul prim-ministru devenea, la 18 decembrie 1870⁶³, Ion Ghica. Apropierea de Mihail Kogălniceanu care îi promitea sprijinul grupării sale pe 17 decembrie 1870⁶⁴, dar și discuțiile purtate cu I.C. Brătianu pe parcursul anului 1870, puteau fi argumente suficiente pentru a spera la o guvernare cu un suport parlamentar consistent. În ciuda tuturor angajamentelor luate de cei amintiți, Ion Ghica nu avea să aibă un mandat fără convulsii. Pe lângă problemele generate de afacerea Stroussberg ce contribuiau la apariția unor excese verbale din partea câtorva deputați la adresa domnitorului, scrisoarea acestuia de la sfârșitul anului 1870, publicată la începutul lui 1871 într-un ziar german „Augsburger Allegmeine Zeitung”⁶⁵, tensiona și mai mult viața politică românească. Apreciată de către unul din cei mai puternici contestatari ai săi, Nicolae Blarenberg, drept o „depeșă”⁶⁶ jignitoare la adresa poporului român, scrisoarea era mai întâi de toate o analiză deosebit de critică a clasei politice românești, incapabile pe parcursul a cinci ani să depășească orgoliile mărunte. Dezamăgit de faptul că eforturile sale în direcția unei stabilități politice nu fuseseră susținute corespunzător, Carol pleda pentru o revizuire a Constituției în sens conservator, făcând în același timp și o parafrază a sintagmei „formelor fără fond”, în sensul unei critici la adresa preluării unor instituții occidentale într-o societate considerată a fi insuficient dezvoltată⁶⁷.

⁵⁸ *MOF*, nr. 272, din 10 decembrie, 1870, p. 2245.

⁵⁹ *Idem*, p. 2245.

⁶⁰ Trimiterea elogioasă la Franța, care se făcea în răspunsul la mesajul tronului, după înfrângerea suferită de statul condus de Napoleon în războiul contra Prusiei, nu avea cum să mulțumească guvernul (cf., „Progresul”, nr. 95, 5 decembrie, an 8, 1870, p. 1).

⁶¹ *Memoriile regelui Carol I...*, vol. II, 1993, p. 139; textul Senatului prezentat la 29 noiembrie sublinia, cu satisfacție, doar menținerea unei politici externe neutre față de toate puterile. Ca de obicei, capitolul realizări nu lipsea nici el, iar de data aceasta erau amintite negocierile pentru desființarea jurisdicției consulare (vezi „Progresul”, nr. 96, 9 decembrie, an 8, 1870, p. 1).

⁶² *Memoriile regelui Carol I...*, vol. II, 1993, p. 141; *MOF*, nr. 277, din 16 decembrie, 1870, p. 2278.

⁶³ *MOF*, nr. 280, din 19 decembrie, 1870, p. 2294.

⁶⁴ M. Kogălniceanu, *Correspondența...*, p. 311.

⁶⁵ *Regele Carol I al României. Cuvântări și scrisori...*, p. 226-227.

⁶⁶ *MOF*, nr. 14, 20 ianuarie, 1871, p. 136.

⁶⁷ *Regele Carol I al României. Cuvântări și scrisori...*, p. 226-227.

Ceea ce producea însă reale îngrijorări era impresia, creată prin scrisoarea menționată, apropierea momentului abdicării. Sprijinul promis la investire de către Mihail Kogălniceanu avea să fie acum simțit din plin. Fostul prim-ministru propunea Camerei o moțiune, ce era imediat aprobată, prin care era exprimată încrederea în dinastie, domnitor, dar și dorința de menținere nemodificată a Constituției⁶⁸. Un rol important în rezultatul votului îl avuseseră cu siguranță și explicațiile date de șeful guvernului în fața Adunării Deputaților. Prezentând drept principală cauză a apariției scrisorii din „Augsburger Allgemeine Zeitung” existența unei nemulțumiri de moment a suveranului și exprimându-și convingerea asupra faptului că ea nu va avea nici o urmare concretă, Ion Ghica liniștea parlamentarii conștienți de riscurile la care s-ar fi expus România în cazul detronării lui Carol. Satisfacția primului-ministru provocată de votul Camerei, dar și cel al Senatului pe 5/17 februarie 1871 în favoarea menținerii Constituției, dar și a lui Carol I pe tron, avea să-i fie comunicată și bunului său prieten Ion Bălăceanu⁶⁹.

În ciuda speculațiilor apărute de-a lungul timpului despre convingerile sale republicane, unul din cei care era îngrijorat de perspectivele ce ar fi putut apare în cazul unei părăsiri a tronului de către Carol I era I.C. Brătianu. Scrisorile trimise în această perioadă soției sale relevau nu doar tristețea provocată de înfrângerea Franței⁷⁰, ci și îngrijorarea pentru modul în care evolua viața politică românească. Mizând pe maturitatea domnitorului, dar și a celorlalți oameni politici, Brătianu era convins nu doar de faptul că șeful statului nu avea să părăsească tronul, dar și că noile dificultăți de la începutul anului puteau fi depășite⁷¹.

Până atunci însă, domnitorul Carol I avea să cunoască noi dezamăgiri. Prima venită chiar în ordine cronologică era de natură externă și era provocată de reacția, mai mult decât rezervată, a șefilor de state și guverne europene cărora monarhul le solicita sprijinul pentru realizarea unor modificări de natură constituțională. Redactat în a doua jumătate a lunii decembrie 1870 și finalizat în prima parte a lui 1871, noul memoriu reflecta prin conținutul său apropierea lui Carol de familia politică conservatoare. Prin prevederile sale⁷², documentul, în cazul în care ar fi fost aprobat, asigura ascensiunea lui Carol asupra partidelor politice, limitând cazurile aproape fără ieșire în care fusese în numeroase rânduri pe parcursul celor cinci ani de când preluase tronul. Apelul la marile puteri europene avea să alimenteze nemulțumirile unor lideri politici interni, la adresa domnitorului, pentru că dorințele sale reprezentau de fapt o reglementare într-un anumit sens al vieții politice românești, fiind în același timp și expresia pierderii încrederii în clasa politică românească.

Reacțiile guvernelor europene arătau că departe de a fi solidare cu șeful statului român, cele mai multe dintre ele așteptau cu interes producerea unor incidente de tipul celor desfășurate în vara lui 1870 pentru a interveni. Devenea acum la fel de clar faptul că atitudinea unei puteri nu trebuia judecată după declarația unui singur factor respon-

⁶⁸ *MOF*, nr. 26, din 5 februarie 1871, p. 136-141.

⁶⁹ *Catalogul corespondenței lui Ion Ghica*, întocmit de Nicolae Liu, București, Editura Academiei, 1962, p. 45.

⁷⁰ *Din corespondența familiei I. C. Brătianu...*, vol. I, p. 142.

⁷¹ Brătianu avea să fie surprins de propunerea făcută de Nicolae Ionescu într-o adunare a liberalilor de a se accepta fără rezistență părăsirea tronului de către Carol, dacă acest lucru era dorit de către dânsul. Liderul liberalilor radicali nota în corespondența către soția sa că o asemenea propunere era izolată (cf., *ibidem*, p. 143-145).

⁷² Memoriul presupunea o diminuare drastică a prerogativelor celor două Camere, reducerea colegiilor de la patru la două, mandatul deputaților stabilit pe cinci ani, membrii Senatului erau numiți pe viață de către domn, președintele Camerei trebuia să fie aprobat de Carol (cf., ANIC, fond Carol I, Casa Regală, dosar 12, 1871, filele 21, 23, 31).

sabil de politica externă a aceluia stat. Un exemplu îl reprezenta în acest sens Austro-Ungaria. După ce la începutul anului, pe 7 ianuarie, Carol primea o telegramă de la Frantz-Joseph, în care era asigurat de întregul său sprijin și era felicitat pentru desfășurarea întregii activități în spiritul tratatelor internaționale⁷³, von Radowitz, reprezentantul Austriei la București, primea informații de la superiorii săi despre luarea în calcul de către împărat și Andrassy ca soluție pentru criza de la București, separarea României. Fără a ști cât de serioase erau astfel de proiecte și ce susținere reală aveau, menționarea în aceeași corespondență a posibilității primirii unui accept din partea Rusiei și a Imperiului otoman pentru o idee precum cea amintită punează un semn de întrebare asupra jocului făcut de diplomația vieneză. După ce mai mult timp doar I.C. Brătianu era văzut ca un promotor al intereselor rusești în zonă, acum și despre Carol I se credea că duce o politică externă pentru care avea girul Petersburgului⁷⁴. Dacă România devenise în ultimul timp ceva mai atentă față de Rusia, aceasta se datora și unor sugestii venite de la Berlin. Câteva dintre consecințele acestei modificări au fost amintite deja. Din aceeași categorie făcea însă parte și răspunsul pe care țarul Alexandru al II-lea i-l dădea lui Carol pe 6 februarie 1871, pentru memoriul înaintat Puterilor Garante la începutul anului. Asigurându-l pe monarhul român de întregul său sprijin moral, țarul îl îndemna să realizeze o apropiere de conservatori, el fiind convins că, după anunțul intenției sale de a abdica, urma să găsească în aceștia colaboratori onești pentru realizarea tuturor obiectivelor sale⁷⁵. Dincolo de retorica unor intervenții de acest tip, mesaje precum cel amintit vor fi numeroase, dar fără a produce consecințe concrete. Un semnal asemănător avea să primească suveranul român din partea țării sale de origine. În timp ce tatăl său, Carol Anton, considera normal gestul de a publica în „Augsburger Allegemeine Zeitung” aprecieri asupra activității partidelor politice din România⁷⁶, Bismarck se mulțumea să-și exprime încrederea în capacitățile lui Carol, la 15/27 februarie 1871, de a lua măsurile adecvate pentru situația în care se afla. Binevenită era mai ales informația furnizată de cancelarul german potrivit căreia la Viena existau discuții despre contribuția pe care o avuseseră atitudinea intransigentă a cercurilor austriece față de diferitele revendicări românești⁷⁷.

Probleme serioase avea să întâmpine domnitorul în continuare nu doar pe plan extern ci și intern, de unde veneau contestații numeroase la adresa guvernului Ion Ghica și a sa personală. Luna februarie avea să reprezinte o revenire în scena politică a lui I. C. Brătianu. Cu ajutorul ziarului „Românul”, liberalii radicali exercitau din nou o presiune asupra lui Carol având drept obiectiv chemarea lor la guvernare. Dacă articolul apărut pe 11 februarie în ziarul „Românul” – în care se vorbea despre acea zi ca una de sărbătoare datorită înlăturării în urmă cu cinci ani a unui domn „care a violat Constituția și a risipit banii publici”⁷⁸ – putea avea o anumită logică politică, materialele din același ziar, dar la o săptămână distanță, ce comentau părtinitor știrea intrării armatelor germane în Paris, aveau drept consecință doar sensibilizarea opiniei publice românești și a diplomaților de la București. Simpatia pentru Franța nu avea să fie ascunsă de Brătianu nici în acest moment. Pe fondul discuțiilor din Parlament legate de afacerea Stroussberg

⁷³ D.A. Sturdza, *Domnia regelui Carol I. Fapte. Cuvântări. Documente*, tom I, 1866-1877, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1906, p. 603.

⁷⁴ B. Marinescu, Ș. Rădulescu Zoner, *op. cit.*, p. 163.

⁷⁵ ANIC, fond Carol I, Casa Regală, dosar 14, 1871, fila 1.

⁷⁶ D.A. Sturdza, *op. cit.*, p. 603-604.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 605.

⁷⁸ Jehan De Witte, *Quinze ans d'histoire 1866-1881*, Paris, Librairie Plon, 1905, p. 209.

și a presiunilor resimțite tot mai puternic dinspre Berlin pentru o rezolvare favorabilă a intereselor germane, I.C. Brătianu stabilea o legătură directă între simpatia pentru Franța pe care el o detecta la nivelul întregii societăți românești și presiunea unor cercuri prusace pentru reglementarea problemei căilor ferate române⁷⁹. În condiții normale, o astfel de intervenție ar fi generat numeroase comentarii și reacții mai ales din partea guvernului, ori în momentele de surescitare maximă din Parlament, declarația lui Brătianu rămânea fără nici un comentariu. Dorința de a reveni în cadrul arcului guvernamental nu îl împiedica pe I.C. Brătianu să îl susțină, așa cum promisese la preluarea mandatului pe Ion Ghica, puternic contestat mai ales de către conservatori. Ca și cum afacerea Stroussberg nu era o problemă destul de complicată, primul-ministru avea să se trezească cu un nou șir de acuzații din partea lui Theodor Văcărescu, pentru o prezumtivă implicare a sa în alegerile locale desfășurate la Ploiești de partea radicalului Al. Candiano-Popescu și a celorlalți liberali ce candidaseră în această localitate⁸⁰. Fără a reuși să estompeze din acuzațiile aduse lui Ion Ghica, intervenția lui I.C. Brătianu centrată pe sublinierea lipsei oricărei legături între „prințul de Samos” și gruparea politică pe care el o reprezenta, putea fi considerată un prim pas în apropierea ce avea să se realizeze, în anii următori, între cei doi⁸¹.

O contribuție importantă în afectarea imaginii suveranului român, dar și a guvernului, era dezvăluirea treptată a fraudei săvârșite timp de mai mulți ani la Berlin, favorizată printre altele și datorită prea marelui libertăți de acțiune lăsate reprezentantului României, Ambron, pe lângă cei care se ocupau cu administrarea afacerii căilor ferate. Semnalul de alarmă avea să fie tras de ministrul de finanțe D.A. Sturdza, care declara în Parlament, chiar la începutul anului: „chestiunea este foarte delicată, foarte dificilă”⁸². Înlocuirea propunerii lui Nicolae Blarenberg și a altor 22 de deputați privind chemarea în instanță a tuturor miniștrilor implicați în această afacere, cu ideea adresării unui tribunal internațional pentru rezolvarea diferendului⁸³, nu avea să reducă tensiunea politică existentă.

Pentru o opinie publică dominată de sentimente filo-franceze și care căpăta tot mai mult convingerea că afacerea Stroussberg reprezenta un prejudiciu serios pentru statul român, sărbătorirea zilei de naștere a împăratului Germaniei la București, pe 10/22 martie 1871, de către corpul diplomatic aflat în capitala țării, dar nu numai de către acesta, era considerată o adevărată ofensă. Atacarea localului în care se desfășura petrecerea amintită și a celor aflați acolo de către o parte a populației Bucureștiului avea să genereze numeroase întrebări cu privire la autorii morali ai unui asemenea gest și, mai ales, asupra motivului ce a stat la baza lui. Interpretarea manifestărilor din noaptea de 10 martie ca o acțiune ce urmărea instaurarea Republicii doar pentru că la un anumit moment manifestații strigau „Trăiască Republica” sau se îndemnau unii pe alții să meargă la palat este o exagerare la fel de mare ca și prezentarea acțiunii de la Ploiești (1870) din aceeași perspectivă.

Indiferent cât de mare sau nu era curentul republican în România anului 1871, o acțiune în care se demonstra împotriva unor oficiali ai statului prusac nu avea cum să nu afecteze credibilitatea unui guvern care făcea și așa destul de greu față presiunilor interne și externe la care era supus. Chiar dacă în planurile unora dintre Puterile Garante

⁷⁹ C. Gane, *P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. I, București, Editura Ziarul Universul, 1935, p. 140.

⁸⁰ *MOF*, nr. 47 din 2 martie 1871, p. 261.

⁸¹ *Idem*, p. 262.

⁸² *Idem*, nr. 50, din 5 martie, 1871, p. 283-290.

⁸³ A. Iordache, *op. cit.*, p. 286.

figura separarea teritorială a României, noua „agitație” de la București nu putea fi privită cu seninătate măcar din perspectiva posibilității extinderii unor mișcări „revoluționare” și în alte state. Pentru a-și da seama foarte exact despre natura protestului din seara zilei de 10 martie, dar și despre intențiile lui Carol, consuli din capitală se deplasau la acesta o zi mai târziu⁸⁴. Puteau fi observate acum tonuri diferite în abordarea problemei. În timp ce John Green conștientiza că o intervenție a Puterilor Garante putea contribui la alimentarea nemulțumirilor la adresa monarhului acuzat deja pentru faptul că proteja interesele Germaniei în defavoarea celor românești⁸⁵, von Radowitz prefera să se prezinte ca o victimă a liberalilor. Exagerându-și rolul în „răspândirea” „demonstrațiilor” din 10 martie, diplomatul prusac puneă diferite etichete liberalilor radicali, afirmând că aceștia nu îi puteau ierta intervenția sa categorică⁸⁶.

Pe fondul unor suspiciuni deja existente la adresa sa, lipsa unei reacții imediate și energice a forțelor de ordine și atitudinea ezitantă din noaptea de 10 martie, l-au determinat pe Carol să primească a doua zi demisia lui Ion Ghica și să-l numească printr-un decret domnesc în aceeași zi ca prim-ministru pe Lascăr Catargiu⁸⁷.

Prezent în fața unei Camere a Deputaților, pe 12 martie 1871, dominată de liberali, guvernul Lascăr Catargiu întâmpina imediat serioase proteste declanșate de lipsa unei susțineri din partea majorității existente în Parlament. Determinat să renunțe la ideea părăsirii tronului în urma discuțiilor pe care le avusese în dimineața zilei de 11 martie 1871 cu doi din cei trei membri ai Locotenenței Domnești, Nicolae Golescu și Lascăr Catargiu, Carol era decis să meargă mai departe susținând un guvern conservator sub conducerea ultimului. Acesta era motivul pentru care fără a pierde timpul cu alte negocieri, mai ales în condițiile existenței numeroaselor probleme care așteptau să fie rezolvate, pe 16 martie era publicat decretul de dizolvare al Parlamentului și de convocare a unor noi alegeri⁸⁸. Optând pentru Catargiu ca șef al guvernului, domnitorul decidea să înceapă o nouă colaborare cu unul din cei mai importanți lideri politici ai României, închizând însă pentru o perioadă de timp comunicarea politică cu un altul, I.C. Brătianu.

Evenimentele din vara anului 1870 și primăvara lui 1871 au generat în istoriografia românească o adevărată dezbateră despre existența în deceniul-opt al secolului XIX a unei mișcări politice de protest la adresa domnitorului Carol cu un serios caracter republican. Pornind de la unele mărturii ale epocii și lucrări ce apar la scurtă vreme după producerea manifestărilor din anii amintiți⁸⁹, autori precum Paraschiva Cîncea⁹⁰, Gh. Cristea⁹¹, Grigore Chiriță⁹², Ion Scurtu⁹³, Mihai Timofte⁹⁴, Beatrice Marinescu sau

⁸⁴ B. Marinescu, Ș. Rădulescu Zoner, *op. cit.*, p. 165.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 166.

⁸⁷ *MOF*, nr. 67, din 13 martie, 1871, p. 335.

⁸⁸ C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. I, p. 12.

⁸⁹ Un exemplu în acest sens îl reprezintă lucrarea lui Frederich Dame, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'événement des princes indigènes jusqu'à nous jours (1821-1900)*.

⁹⁰ Paraschiva Cîncea, *Opoziția parlamentară față de alegerea lui Carol de Hohenzollern ca domnitor al României*, extras din *Culegerea de studii și articole de istorie*, vol. X, București, 1967.

⁹¹ Gh. Cristea, *Manifestări antidinastice în perioada venirii lui Carol I în România (aprilie-mai 1866)*, în *SRdI*, extras, tom XXII, nr. 6, 1967.

⁹² Grigore Chiriță, *România în 1866. Coordonate ale politicii interne și externe*, în *RdI*, tom 31, nr. 12, 1978.

⁹³ Ioan Scurtu, *Carol I. Istoria românilor în timpul celor patru regi*, vol. I, București, Editura Enciclopedică, 2001.

⁹⁴ Mihai Timofte, *România la 1870-1871: monarhie sau republica. Studiu de caz asupra scenei politice interne și internaționale*, Iași, Editura Fundației „Petre Andrei”, 1997.

Șerban Rădulescu Zoner⁹⁵ au identificat în confruntările politice din perioada 1868-1871 acțiuni care ar fi putut avea drept finalitate schimbarea nu doar a lui Carol I, ci a întregului regim politic. Ținând cont că personaje politice, precum Al. Candiano-Popescu, Eugeniu Carada sau chiar C.A. Rosetti, nu vorbesc totuși despre republică în timpul „revoluției” de la Ploiești, nu putem trece peste faptul că marea majoritate a oamenilor politici români realizează la timp impactul și consecințele pe care le-ar fi avut asupra evoluției societății românești o încercare de schimbare a regimului politic la doar șase ani după îndepărtarea lui Al. Ioan Cuza. Contactele pe care cei mai mulți le aveau cu diferiți oameni politici din Occident, și nu numai, îi ajută pe majoritatea dintre ei să intuiască măcar că, după ce fuseseră puși în fața unui fapt împlinit la 1859 și 1866, guvernele europene nu ar fi acceptat ca România să-și modifice din nou regimul politic. Aceasta mai ales pentru că statul de la nordul Dunării, prin poziția sa geografică, avea și puterea de exemplu pentru popoarele din jurul său, putând contribui astfel la declanșarea unei mișcări politice care ar fi afectat întreg echilibrul zonal.

Societatea românească avea în această perioadă mai multe probleme, iar una dintre ele era aceea a lipsei unui sentiment dinastic. După schimbările repetate de domnitori și, mai ales, după îndepărtarea lui Cuza, de care fuseseră legate numeroase așteptări, era greu de crezut că putea să apară foarte repede un atașament puternic față de cel care se afla, începând cu anul 1866, în fruntea statului român. Avantajat de faptul că aparținea unei familii domnitoare prestigioase în Europa, dar și datorită formării sale intelectuale și politice într-o țară aflată în plină ascensiune, Carol reușea să depășească dificultățile apărute la începutul domniei sale, apelând la o strategie care ducea treptat la acceptarea sa de către o mare parte a populației. Mergând în diferite localități, oferind sume de bani din dota personală, atrăgând în proiectele sale diverși oameni politici care îl susținuseră pe fostul domnitor, Carol devenea într-un timp scurt în opinia noastră punctul de reper de care clasa politică românească avea nevoie. Din aceste motive, credem că luptele politice din anii 1870-1871 trebuie văzute, pe de o parte, ca o încercare din partea unor politicieni de statura lui I.C. Brătianu de a redimensiona atribuțiile lui Carol și implicarea acestuia în viața politică a țării, iar pe de altă parte, o încercare a monarhului de a avea posibilitatea să-și desfășoare activitatea pe măsura așteptărilor, încă din momentul preluării tronului. De aici încolo intervenea rolul și responsabilitatea partidelor politice de a înțelege imposibilitatea transformării monarhului într-un adversar politic, el neacceptând compromisurile predecesorilor săi.

⁹⁵ Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, *Mișcarea antidinastică din România în anii 1870-1871, oglindită în documente diplomatice ale vremii*, în „Revista română de studii internaționale”, an VI, 4(18), București, 1972.

ROMANIA IN 1870-1871. MONARCHY OR REPUBLIC?
(Summary)

Key-words: Charles I, the responsibility, political regime, dynastic feeling, the motions of censure.

The events in the summer of 1870 and in the spring of 1871 have generated a real debate in Romanian historiography regarding the existence in the eighth decade of the nineteenth century of a protest movement with a strong Republican orientation against prince Carol. Although here was a tendency of identifying actions which concerned the disposal of Carol I and of the whole political regime in the political confrontations between 1868-1871, such an action may not be said to have had real grounds. This was because most of the politicians in Bucharest felt in good time the negative consequences that an "action" of disposing of the prince of Hohenzollern could have had on the evolution of Romanian society. The contacts that most of them had with various leaders from the West and not only helped most of them understand at least that, after having faced a "fait accompli" between 1859 and 1866, another change of the Romanian political regime would not have been accepted.

The Romanian society was experiencing several problems at that time, one of which was the lack of a dynastic feeling. After the repeated changes of princes and, particularly, after the disposal of Cuza, in whom numerous expectations were invested, it was hardly believable that a strong attachment could appear towards the one ruler who had been, starting with 1866, the head of the Romanian state. Having the advantage of belonging to a famous regnant family from Europe, but also of his intellectual and political formation in a rapidly developing country, Carol I succeeded in overcoming the numerous difficulties arisen at the beginning of his reign, resorting to a real strategy which would gradually lead him to being accepted by a large proportion of the population. By visiting several localities over the country, by offering amounts of money on different occasions, by involving in his projects people who used to support the former prince, the Romanian sovereign was rapidly becoming the fiducial point that the Romanian political class needed. That is why the political fights of 1870-1871 must be regarded, on the one hand, as an attempt of some politicians of I.C. Brătianu's caliber to redirect the responsibilities of Carol and to involve him in the political life of the country, and, on the other hand, as an attempt of the monarch to have the chance to develop his activity according to expectations from the very moment of his enthronement. From now on, it was the role and the responsibility of the political parties to understand that the monarch could not be transformed into a political enemy, given that the prince avoid not accept the compromises of his foregoers.

The government changes, the motions of censure, the resignations of some leaders must be regarded as components of a political life at its beginnings and in search of a balance that the whole Romanian society needed.

ALEXANDRU GAVRIȘ

MANOLACHE COSTACHE EPUREANU ȘI ÎNCEPUTUL MARII COALIZĂRI CONSERVATOARE (1870-1872)

Etapa „instabilității” politice care a marcat primii ani ai monarhiei constituționale românești (1866-1871) a cunoscut, în jurul anului 1870, un veritabil apogeu. Domnia lui Carol I, de la care opinia publică așteptase instaurarea echilibrului, continuase, pe plan politic, aceeași linie ca a predecesorului său. La fel ca guvernele lui Alexandru Ioan I, toate cabinetele de după 1866 se retrăseseră fără a-și putea duce mandatele la capăt¹. Incapacitatea la nivelul executivelor era completată de numeroasele dizolvări ale Adunării Deputaților și Senatului². Lipsa unor partide politice, dese asocieri și disocieri între liderii momentului contribuiau, de asemenea, la întreținerea stării de nesiguranță.

Anul 1870 a marcat apogeul tensiunilor politice interne. Vechii colaboratori ai principelui din anii 1867-1868, liberalii radicali, se distanțaseră de el după ieșirea lor de la guvernare. Antidinasticismul manifest al multora dintre ei îl făcea să declare, la 28 ianuarie, pe abilul lor lider, I. C. Brătianu, într-o întrevedere cu principele, că nu își mai poate controla „partidul”³. Nici grupările conservatoare nu se dovedeau cu totul „sigure”; încă din 1868, Carol I era informat cu privire la formarea unui comitet, urmărind înlocuirea sa cu prințul Bibescu. „Terra”, oficios al „Junei drepte”, trecea drept publicație a complotiștilor⁴. Frustrarea conservatorilor era lesne explicabilă, deoarece, după 1866, ei fuseseră ținuți constant departe de putere. După demisia sa din funcția de ministru de interne în guvernul Dimitrie Ghica (16 noiembrie 1868 - 30 ianuarie 1870), la 24 ianuarie 1870, Mihail Kogălniceanu își manifesta, de asemenea, dezamăgirea, prin declarații nu tocmai amabile la adresa domnitorului⁵.

Soluția de compromis aleasă de Carol I prin desemnarea, după demisia prințului Dimitrie Ghica, a liberalului moderat A. G. Golescu pentru formarea cabinetului s-a dovedit neviabilă. Lipsit de sprijin politic, primit cu ostilitate de Adunarea Deputaților⁶, acest veritabil guvern de tranziție s-a prăbușit la 18 aprilie 1870, la nici trei luni de la instalare. Încă de la începutul lunii, înlocuirea sa devenise un fapt public, dilema planând doar asupra succesiunii. Favorit pentru aceasta părea Ion Ghica, fost bey de

¹ Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți (1866-1916)*, București, 1994, p. 11-33. În această perioadă s-au succedat la conducerea României nu mai puțin de nouă guverne.

² George D. Nicolescu, *Parlamentul român (1866-1901)*, București, 1903, p. 21-111.

³ *Memoriile regelui Carol I al României (de un martor ocular)*, vol. V, București, f.a., p. 80.

⁴ V. Russu, Mihai Timofte, *Semnificația instaurării guvernării conservatoare Lascăr Catargiu*, în *AIHAI*, XVI, 1979, p. 367.

⁵ *Memoriile regelui Carol I...*, vol. V, p. 81-82.

⁶ V. Russu, Mihai Timofte, *op. cit.*, p. 367.

Samos și veleitar al domniei; el era sprijinit de Carol Anton de Hohenzollern, tatăl principelui Carol⁷. De asemenea, în cercurile „Junimii” ieșene, care începea a-și pregăti ascensiunea politică, el era considerat drept un potențial premier⁸. Decizia principelui s-a oprit însă, în cele din urmă, asupra lui Manolache Costache Epureanu⁹. Acesta a format un cabinet tânăr, compus din conservatori și liberali moderați. Simpla numire a lui Manolache Costache ca prim-ministru nu era de natură să îi bucure pe radicali, cu care acesta avusese un lung șir de conflicte. Rapida dizolvare a Parlamentului și un manifest ostil radicalilor au dus însă la o răcire totală a acestora nu doar față de cabinet, ci și de principe¹⁰.

Alegerile care au urmat în lunile mai și iunie au înrăutățit situația. Apelul la ordine lansat de guvern nu a dat rezultate; conflicte violente au avut loc la București, Ploiești, Pitești¹¹. Mai mult, rezultatul scrutinului nu a mulțumit, practic, pe nimeni. Susținătorii cabinetului nu aveau majoritatea necesară pentru a-l menține, iar adversarii săi nu puteau propune o altă variantă de guvernare¹². Faptul este probat de șovăielnica „alianță” a grupărilor liberale de la 11 iunie¹³, care a ezitat să dea imediat un vot de neîncredere guvernului.

Nehotărârea aliaților nu a împiedicat însă starea de fapt să se deterioreze. Pe plan extern, Franța, în prag de război cu Prusia, lua în calcul sprijinirea detronării principelui german de la Dunărea de Jos¹⁴. Motive de îngrijorare stârnea, de asemenea, intenția Rusiei de a denunța unilateral prevederile Tratatului de la Paris, din 1856, fapt care ar fi putut duce la reanexarea de către aceasta a sudului Basarabiei¹⁵. Pe plan intern, mișcarea antidinastică de la Ploiești, de la 8 august 1870, o veritabilă parodie revoluționară orchestrată de o parte dintre radicali și înăbușită în 24 de ore, a trezit totuși serioase temeri și dezbateri, mai ales după achitarea celor implicați, din luna octombrie¹⁶.

⁷ *Memoriile regelui Carol I...*, vol. V, p. 92.

⁸ Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. I (1855-1880), cu o introducere, note, facsimile și portrete de I. Rădulescu-Pogoneanu, București, 1937, p. 130.

⁹ Acesta era nu doar cel mai prestigios și experimentat om politic conservator al momentului, fost prim-ministru în Moldova și în Țara Românească și președinte al Adunării Constituante din 1866, ci și un personaj care știuse să-și urmărească scopurile cu tenacitate, contribuind din plin la căderea guvernului A. G. Goleșcu. Urmărind dezbaterile parlamentare, se poate cu ușurință observa energia sporită cu care Manolache Costache a întâmpinat noul cabinet. Criticile și amendamentele propuse mereu de către abilul politician au îngreunat foarte mult misiunea unui guvern și așa dezorientat și lipsit de sprijin. *MOF*, 29, 8/20 februarie 1870, 31, 11/23 februarie 1870, 35, 15/27 februarie 1870, 52, 7/19 martie 1870.

¹⁰ La 10 mai 1870, I. C. Brătianu îi trimitea lui Carol I o scrisoare încărcată de reproșuri, îi cerea acestuia să dezmință acuzațiile primului-ministru. El insinua, în același timp, lipsa de legitimitate a cabinetului, considerat un simplu rezultat al voinței princiare. „În manifestul guvernului Măriei Tale am fost acuzat c-am adus o cameră a cărei majoritate nu era adevărata expresiune a voinței națiunii și că, prin aceea majoritate, am impus țării concesiunile drumurilor de fer. [...] Măria Ta, venirea la putere a domnului Manolache Costache, care a ridicat această acuzațiune, este *efectul înaltei voințe a Măriei Tale, neinfluențată în aceasta prin nici o cauză obiectivă* [subl. ns.]. D. Manolache Costache nu se poate dar mișca decât în cursul acelei voințe sau cel puțin astfel este convingerea întregii opinii publice.” Arhivele Naționale București, fond Casa regală, 6/1870.

¹¹ Paraschiva Căncea, Mircea Iosa, Apostol Stan (coord.), *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, București, 1983, p. 191.

¹² După estimările epocii, în Cameră au intrat 48 de conservatori „guvernamentali”, 32 de radicali, 28 de „maiști” (susținători ai lui Mihail Kogălniceanu), 25 de fracționisti și 14 apropiați ai lui Ion Ghica. Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România. De la origini până la 1918*, București, 1996, p. 162.

¹³ Anastasie Iordache, *Ion Ghica – diplomatul și omul politic*, București, 1995, p. 277.

¹⁴ Diplomații francezi au fost convinși abia în iulie 1870 de către Austro-Ungaria să renunțe la amenințările lor proiecte (cf., Gheorghe Cliveti, *România și crizele internaționale, 1853-1913*, Iași, 1997, p. 182-183).

¹⁵ Keith Hitchins, *România, 1866-1947*, București, 1996, p. 51.

¹⁶ Desfășurarea și impactul mișcării sunt tratate pe larg în studiul lui Gheorghe Cristea, *Conspirația „republicană” din august 1870*, în *SRdI*, 1-3, 1969, p. 231-249.

Răspunsul jignitor al deputaților la mesajul tronului de la deschiderea sesiunii parlamentare, în noiembrie, refuzul acestora de a lua în dezbateră bugetul și legile financiare¹⁷, precum și anunțul lui Strousberg, concesionarul care se angajase să construiască liniile ferate din partea de sud a României, că se afla în incapacitate financiară, au agravat și mai mult lucrurile. La 18 decembrie 1870 se forma un nou guvern, condus de Ion Ghica și alcătuit prin consultarea Camerei de chiar de către fostul prim-ministru¹⁸. A fost un veritabil „minister al lichidării dinastice” (N. Iorga)¹⁹, care a marcat prima mare criză de la detronarea lui Alexandru Ioan I.

Începutul anului 1871 aducea publicarea scrisorii către Auerbach, prin care principele își manifesta deschis intențiile de abdicare. Faptul a dus la regrouparea elitei politice. Liberalii, mai mult sau mai puțin antidinastici, au organizat, la 26 ianuarie, o întrunire prin care încercau să câștige coeziune și, eventual, noi adepți²⁰. În ceea ce-i privește pe conservatori, aceștia au găsit momentul prielnic pentru a se erija în apărători ai dinastiei.

În pofida eșecului răsunător înregistrat ca prim-ministru, Manolache Costache a jucat un rol important în aplicarea strategiei politice a dreptei. Vizibilitatea sa în dezbaterile parlamentare a crescut astfel simțitor în luna februarie, după o retragere „tactică” în Moldova. Neobosit, deputatul i-a combătut pe liberali indiferent de tema de discuție. Fie că a fost vorba de fostul separatist moldovean Nicolae Mavrocordat, care își cerea dreptul la pensie, ca militar²¹, de combaterea lui Dimitrie Cariadgi, ministrul justiției, care susținuse cu seninătate numirea judecătorilor în funcție de majoritatea parlamentară²², de afacerea Strousberg²³ sau, nu în ultimul rând, de „republicanismul” lui Alexandru Candiano-Popescu, șeful „revoluției ploieștene”²⁴, Manolache Costache Epureanu a reacționat cu promptitudine. El și-a dovedit astfel calitățile de redutabil politician de opoziție, din ce în ce mai mult contrastante cu prestația sa la guvernare.

În acest fel, prestigiul său în rândul conservatorilor a fost repede recuperat. Mai mult, dacă ar fi să considerăm exacte informațiile din scrisoarea adresată de către Manolache Costache soției sale, la 20 februarie 1871, aceștia insistau ca el să își amâne proiectata plecare din București, pentru a rămâne alături de ei. Inteligentul politician căuta, bineînțeles, să profite de pe urma situației. El afirma, în continuarea din 22 februarie a epistolei menționate: „Eu mai rămân două săptămâni aici, după care plec în Moldova și-i las să se descurce cum vor putea. *Nu mă voi amesteca decât atunci când voi vedea pe toți oamenii de bine ferm hotărâți a schimba starea deplorabilă de azi* (subl. ns.)”²⁵. Din paragraful citat reiese clar faptul că noua coalizare conservatoare nu era încă definitivată. Mai mult, dreapta nu se hotărâse încă în privința unui lider care să o reprezinte. Prin invocarea unei posibile plecări (care nu a avut loc), Manolache

¹⁷ Oficiul radical declara, cu inocență, că stânga se abține de la votarea acestora din pricina reducerii bugetului Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice (cf., „Românul”, 28 noiembrie 1870).

¹⁸ „Trompeta Carpaților”, 879, 17/29 decembrie 1870.

¹⁹ Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939, p. 120.

²⁰ La întâlnirea liberalilor a fost invitat și politicianul conservator Gheorghe Costăforu (vezi Constantin Răutu, *Ion C. Brătianu. Omul – timpurile – opera (1821-1891)*, Turnu-Severin, 1940, p. 117).

²¹ Și pe care Manolache Costache îl susținea în demersul său împotriva majorității liberalilor. *MOF*, 31, 11/23 februarie 1871.

²² *Ibidem*, 39, 20 februarie/4 martie 1871.

²³ *Ibidem*, 53, 9/21 martie 1871.

²⁴ Republicanism etichetat de Manolache Costache drept „ridicol” și „marfă proastă” (*ibidem*, 45, 27 februarie/11 martie 1871).

²⁵ Emil Ioachimovici (ed.), *O pagină din istoria politică a României – Manolache Costache Epureanu*, București, 1913, p. 58-60.

Costache Epureanu încerca să forțeze o regroupare a conservatorilor în jurul său. Știindu-se necesar succesului acestora în confruntarea cu facțiunile liberale, el spera să se impună, din nou, ca lider al lor și, eventual, ca șef de guvern.

Între timp, „coaliția” liberală se clătina. După ce au obținut, cu sprijinul guvernului, mai multe prefecturi, precum și preponderența în numeroase consilii locale²⁶, „roșii” (liberalii radicali) au considerat că pot aspira la exercitarea directă a puterii. Din luna februarie, în paginile ziarului „Românul” au început să apară atacuri la adresa cabinetului condus de Ion Ghica²⁷. Disensiunile între grupările de stânga au făcut mai ușoară situația principelui și au facilitat ascensiunea conservatorilor. Nu se poate spune în ce măsură intențiile de abdicare ale celui dintâi erau reale sau pretinse, după cum a presupus Mihai Timofte²⁸. Afirmția lui Manolache Costache Epureanu, dintr-o scrisoare către soția sa, datată 29 februarie 1871 (!), pare a confirma cea din urmă opinie²⁹. Oricum, criza politică se apropia de deznodământ.

Alegerea conservatorilor de a aștepta următoarea greșală a adversarilor s-a dovedit justificată; aceasta nu a întârziat. Atacarea sălii Slătineanu, în care se desfășura, la 10 martie, banchetul coloniei germane în onoarea aniversării nou proclamatului împărat Wilhelm I, de către o mulțime animată de inutile sentimente pro-franceze, a grăbit așteptata clarificare. Radicalii au fost făcuți răspunzători pentru incident; într-adevăr, se pare că simpatia lor pentru țara pe care Prusia tocmai o zdrobise militar stătuse la originea provocării acestuia. Implicați în organizarea banchetului³⁰, abili Manolache Costache și Dimitrie Ghica au putut prevedea efectul pe care acesta avea să îl aibă asupra unei populații bucureștene preponderent francofile și având frecvente ieșiri de fanatism radical. Consecințele au fost, probabil, peste așteptări.

A urmat demisia lui Ion Ghica. Principalul beneficiar al acesteia nu avea să fie însă Manolache Costache Epureanu, ci Lascăr Catargiu. Faptele sunt cunoscute. Acesta a fost chemat la Palat la 11 martie, împreună cu ceilalți membri ai locotenenței domnești din 1866. Când principele le-a adus la cunoștință presupusa intenție de a părăsi tronul, Catargiu s-a angajat să formeze un guvern „de forță”. Ceea ce a și făcut, chiar în casa lui Manolache Costache³¹. Acesta din urmă nu se regăsea pe lista guvernamentală, nedorind, probabil, să facă parte dintr-un cabinet pe care nu îl conducea. Mai mult, insinuările de mai târziu ale „Trompetei Carpaților” referitoare la speranța politicianului că noul guvern avea să fie unul efemer³² par a fi corecte. Această speranță era validată de experiență. Și tot experiența avea să o facă să dispară.

Prima preocupare a lui Lascăr Catargiu, în calitate de prim-ministru, a fost formarea unei majorități parlamentare favorabile. El a cerut camerei inferioare a legislativului să ia în discuție bugetul; după cum era de așteptat, aceasta, preocupată de

²⁶ V. Russu, Mihai Timofte, *op. cit.*, p. 377-378.

²⁷ M. Timofte, *România în primăvara lui 1871: schimbare de regim politic?*, în Gabriel Bădărașu, Leonid Boicu, Lucian Nastaș (coord.), *Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Iași, 1994, p. 354-355.

²⁸ Istoricul ieșean și-a argumentat pe larg ipoteza în lucrarea *România la 1870-1871. Monarhie sau republică? Studii de caz asupra scenei politice interne și a relațiilor internaționale*, Iași, 1996.

²⁹ Manolache Costache scria atunci: „Trebuie să fi înțeles că nu mai e vorba de plecarea prințului. El este acum mai tare ca totdeauna, vom avea o modificare a Constituției”. Trebuie specificat, de asemenea, că scrisoarea este redactată, probabil, în data de 1 martie. În acele momente de tensiune politică, autorul scrisorii uitase, probabil, că 1871 nu era un an bisect (vezi Emil Ioachimovici, *op. cit.*, p. 60-61).

³⁰ Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 284.

³¹ Emil Ioachimovici, *op. cit.*, p. 61-62.

³² „Trompeta Carpaților”, 1247, 2 mai 1876.

contestarea mai mult sau mai puțin subtilă a noului guvern, a refuzat. Interpretând refuzul ca pe un vot de blam, Catargiu a dat citire decretului de dizolvare a Adunării Deputaților, pe care îl obținuse dinainte de la principe³³.

Alegerile din mai 1871 au adus guvernului o zdrobitoare majoritate. Coalizarea tuturor grupărilor conservatoare, atât de necesară pentru accederea și, mai ales, menținerea la putere³⁴, părea îndeplinită. Consensul politic al dreptei a apărut atât de clar, încât istoricul ieșean Vasile V. Russu a considerat că acum s-ar fi format, în fapt, partidul conservator³⁵.

Cu toate acestea, unitatea dreptei nu era pusă în afara îndoielii. Cele mai importante probleme au apărut la Iași. Conservatorii din capitala Moldovei aveau motive de mulțumire: un guvern mult mai convenabil care, în plus, era dominat de oamenii de la nord de Milcov (Lascăr Catargiu avea, pe lângă președinția consiliului, funcția de ministru de interne, iar Petre Mavrogheni primise portofoliul finanțelor). Cu toate acestea, conservatorii ieșeni nu luaseră efectiv parte la formarea executivului; mai mult, ei numărau în rândurile lor personalități extrem de ambițioase, ca prințul Grigore Sturdza sau liderii junimiști.

Astfel, încă dinaintea alegerilor, „dreapta” ieșeană a început să facă notă distinctă. Primele disensiuni între liderii ei și cabinet au apărut odată cu emergența oficială pe scena politică a grupării junimiste. Acest fapt poate părea surprinzător; aparenta lipsă de experiență a junimiștilor nu îi recomanda ca pe o grupare puternică, având capacitatea de a pune mari probleme. Într-adevăr, „Junimea” nu era la acea dată un grup politic de prim rang; ambițiile lor însă erau legitimate de mai vechi aspirații. Tentația politicului nu era nouă printre junimiști, deși Iacob Negruzzi dădea asigurări cu privire la caracterul nepartizan a societății în primii săi ani³⁶, iar Titu Maiorescu acredita legenda implicării acesteia în politică abia la intervenția lui Gheorghe Costaforu din aprilie 1871 (Costaforu era, la acea vreme, ministru de Externe)³⁷. Afirmările au fost preluate de către unii autori, fiind minimalizată numirea lui Petre P. Carp și Vasile Pogor în guvernul condus de Manolache Costache Epureanu, din 1870³⁸. Participarea la guvernare a unor membri importanți nu este însă singurul argument în favoarea înclinațiilor politice mai vechi ale societății. Iacob Negruzzi menționează faptul că, prin 1869, câțiva membri ai „Junimii” propuseseră ca revista „Convorbiri literare” să includă și o rubrică politică³⁹. În afară de asta, modelul „mai mult englezește evoluționar decât franțuzește revoluționar”, dominant în grupul ieșean⁴⁰, îl predispusese, încă de timpuriu, la o asociere cu „albii”.

³³ *MOF*, 75, 7/19 aprilie 1871.

³⁴ Vasile V. Russu, *Viața politică în România (1866-1871)*, vol. II, Iași, 2001, p. 219.

³⁵ Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă. O perspectivă asupra strategiei dezvoltării*, Iași, 1993, p. 127-128.

³⁶ Iacob Negruzzi, *Amintiri din Junimea*, în *Scrieri*, vol. II, text ales și stabilit, note și comentarii de Andrei Nestorescu și Nicolae Mecu, București, 1983, p. 163-164.

³⁷ Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866-1900)*, București, 1925, p. 38.

³⁸ George Juvara considera că „între junismul politic, născut în mai 1871 și guvernul *junii drepte* (subl. aut.) din 1870 nu există nimic comun. Carp intrase la acest guvern ca simplu om politic, iar nu ca reprezentant al Junimii” (cf., George Juvara, *Titu Maiorescu, fragmente de istorie politică*, București, 1939, p. 39). Faptul apare în completa sa falsitate la simpla lectură a însemnărilor lui Maiorescu din 1870, unde putem vedea un veritabil plan de cucerire a puterii și unde profesorul ieșean vorbește deschis despre „micul nostru partid” (vezi Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. I (1855-1880), publicate cu o introducere, facsimile și portrete de I. Rădulescu-Pogoneanu, București, 1937, p. 129-130).

³⁹ Iacob Negruzzi, *op. cit.*, p. 119-120.

⁴⁰ Titu Maiorescu, *Însemnări...*, p. 40-41.

Beneficiind astfel de o anumită experiență și perspectivă politică, formate în timp, junimiștii și-au început ofensiva către putere. Titu Maiorescu intra în comitetul de conducere al „partidului liberal-conservator” (gruparea guvernamentală) din Iași. Acesta era condus de prințul Grigore M. Sturdza, un mai vechi apropiat al „Junimii”⁴¹ și primise adeviziunea lui Manolache Costache Epureanu. Simpatizat, se pare, de către principe⁴², comitetul ieșean se arăta suficient de puternic pentru a amenința guvernul, prin vocea liderului său, cu „suspendarea întregii activități de organizare a partidului”, în cazul în care Maiorescu nu ar fi fost desemnat candidat al colegiului al III-lea din județul Vaslui la viitoarele alegeri⁴³.

Dar cel mai răsunător și interesant mijloc de presiune folosit de grupul moldovean a fost, desigur, petiția de la Iași, concepută de Grigore M. Sturdza și trimisă spre dezbatere, la 2 mai 1871, Camerei ce avea să se întrunească, în sesiune extraordinară, la sfârșitul lunii⁴⁴. Nu este locul aici pentru o analiză detaliată a conținutului documentului⁴⁵; mă voi limita la redarea principalelor sale revendicări și voi insista asupra contextului în care aceasta a apărut și a implicațiilor sale practice.

Conservatorii ieșeni cereau modificarea Constituției; aceasta presupunea restrângerea dreptului de vot prin creșterea censului și reînființarea Consiliului de Stat (instituție cu atribuții legislative și administrative care funcționase în timpul lui Alexandru Ioan I sub directul control al principelui). Legea fundamentală revizuită ar fi permis reinstituirea pedepsei cu moartea (înlăturată în 1864) și colonizarea de străini pe moșiile statului. Libertatea presei urma să fie restricționată; trebuia, pretindeau autorii petiției, instituită starea de asediu. Și legea comunală ar fi trebuit supusă modificării; alegerea primarilor și a consilierilor comunali ar fi rămas, astfel, în seama principelui.

Inițiativa nu era nouă. Și nici specifică dreptei intransigente. Încă din 1866, Ion Ghica propunea modificarea Constituției, într-o manieră care ar fi inaugurat o veritabilă dictatură princiară⁴⁶. În iulie 1867, conservatorii îi cereau lui Carol I convocarea unei noi Constituante; până atunci, o comisie urma să elaboreze legi pentru restrângerea libertăților politice⁴⁷. Frământările anului 1870 au făcut ca tendințele de acest gen să prolifereze. La 16 aprilie 1870, Constantin Suțu îi vorbea lui Titu Maiorescu despre necesitatea judecării delictelor de presă de către tribunalele corecționale și a creșterii prerogativelor Senatului, iar Theodor Rosetti despre instituirea unui regim autoritar, care „să dea peste cap întreaga Constituție”⁴⁸. Fostul prim ministru A. G. Golescu, liberal moderat, îi propunea principelui, într-o scrisoare din 8/20 iunie, numirea unor

⁴¹ George Panu scria că prințul nu lipsea niciodată de la prelegerile populare organizate de societate (George Panu, *Amintiri de la „Junimea” din Iași*, ediție, prefață și tabel cronologic de Z. Ornea, București, 1998, p. 111).

⁴² La 20 aprilie 1871, Maiorescu îi scria surorii sale, Emilia, că de la vizita acestuia în Iași situația politică se schimbase „în favorul” său (vezi I. E. Torouțiu, *Documente maioreștiene*, în „Făt-Frumos”, 1-4, 1937, p. 3-56).

⁴³ Idem, *Jurnal și epistolar*, vol. VII (18 aprilie 1870 - 28 aprilie 1872), ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru, București, 1987, p. 172-173.

⁴⁴ Anastasie Iordache, *Sub zodia Strousberg*, București, 1991, p. 51.

⁴⁵ Aceasta a fost deja întreprinsă de către Apostol Stan, în lucrarea sa *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență (1859-1877)*, București, 1979, p. 324-331 și de către Anastasie Iordache, *Sub zodia Strousberg*, p. 51-55. Textul complet al documentului se găsește în cartea lui Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, p. 49-64.

⁴⁶ Anastasie Iordache, *Instituirea monarhiei constituționale și a regimului parlamentar în România*, București, 1997, p. 132-137.

⁴⁷ Apostol Stan, *op. cit.*, p. 321.

⁴⁸ Titu Maiorescu, *Însemnări...*, vol. I, p. 130-131.

prefecți stabili de către șeful statului⁴⁹, iar Ion Strat dorea restrângerea, prin Constituție, a dreptului la libera exprimare⁵⁰.

Un proiect coerent de modificare a Constituției i-a aparținut însă chiar principelui Carol. Exasperat de situația dificilă în care se afla la sfârșitul anului 1870, acesta a trimis, la 25 noiembrie 1870, o scrisoare suveranilor puterilor garante, prin care le cerea acordul pentru instaurarea unui regim de autoritate. În așteptarea răspunsului, tânărul principe a alcătuit un memoriu, definitivat la începutul anului 1871. După o devastatoare critică a „stării de fapt”⁵¹, el schița principalele modificări de adus sistemului politic. Acestea sunt frapant de asemănătoare⁵², ca tendință, cu cele propuse prin petiția de la Iași, provocând chiar, în istoriografie, identificarea lor⁵³. Principele cerea înlocuirea Constituției cu un regim autoritar de tranziție, având o durată stabilită de puterile garante; acestea din urmă ar fi trebuit, de asemenea, să numească o comisie permanentă alcătuită din reprezentanții fiecărei puteri în parte, care să îl sprijine pe suveranul român în efortul său reformator. Consiliul de Stat urma a se reînființa, pentru a prelua, pe lângă vechile sale atribuții, și pe acelea ale Curții de Conturi, pe care semnatul memoriului o voia desființată. Legea presei trebuia să fie una restrictivă, senatorii – numiți de suveran, iar deputații, în număr de doar 64, aleși de către două colegii electorale. Bugetul ar fi fost stabilit pe cinci ani. Fără a vorbi despre pedeapsa capitală, proiectul prevedea, totuși, o reformă a justiției care să facă să dispară achitările „scandaloase” în cazul comiterii unor fapte foarte grave, semnalate și de către autorul petiției de la Iași⁵⁴. Răspunsurile defavorabile ale suveranilor puterilor garante la scrisoarea din 25 noiembrie⁵⁵ l-au descurajat pe Carol I să își continue demersul pe plan extern; inițiativa putea veni, acum, doar din interior.

Linii generale ale memoriului au fost definite în ultima lună a guvernării Manolache Costache Epureanu; acesta, ca prim-ministru și politician conservator agreeat de principe⁵⁶, era nu doar informat despre proiect ci, cel mai probabil, a participat la realizarea acestuia⁵⁷. Apropierea lui Manolache Costache de conservatorii ieșeni, din nevoia de sprijin pentru o eventuală încercare de a ajunge la putere, a constituit liantul dintre aceștia și tron. Se pot explica astfel bunăvoința principelui pentru grupul ieșean și asemănarea de principii dintre memoriul mai sus analizat și petiția lui Grigore Sturdza. Prin conținutul său, aceasta din urmă, deși adresată Camerei, îi era de fapt destinată lui Carol I. Pe lângă care inițiatorii sperau astfel să dobândească un ascendent în plus.

Cu toate acestea, Manolache Costache nu doar că nu a redactat petiția, dar nici măcar nu a semnat-o, mulțumindu-se să se numere printre cei care o „subscriau”, „unindu-se cu tendința” sa⁵⁸. Faptul, la o primă vedere paradoxal, este totuși lesne explicabil. Ambițiosul politician nu avea de ce să fie entuziasmat de principiile incluse în

⁴⁹ „Publicul va admira mereu la noi stabilitatea vechilor prefecți, aflați în puterea mai puțin capricioasă a Coroanei” (Arhivele Naționale București, fond Casa Regală, 7/1870).

⁵⁰ Apostol Stan, *op. cit.*, p. 322-323.

⁵¹ Arhivele Naționale București, fond Casa Regală, 12/1871, f. 1-21.

⁵² După cum a observat deja Sorin Liviu Damean, în excelenta sa lucrare, *Carol I al României, 1866-1878*, București, 2000.

⁵³ Apostol Stan a analizat astfel prevederile celor două documente fără a le disocia. Apostol Stan, *op. cit.*, p. 326-331.

⁵⁴ Arhivele Naționale București, fond Casa Regală, 12/1871, f. 27-36.

⁵⁵ Mihai Timofte, *România la 1870-1871*, p. 47-48.

⁵⁶ Manolache Costache a fost unul dintre puținii politicieni care s-a bucurat de aprecieri elogioase din partea principelui, în memoriul său. Arhivele Naționale București, fond Casa Regală, 12/1871, f. 7-9.

⁵⁷ Mihai Timofte, *România la 1870-1871*, p. 83.

⁵⁸ Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, p. 63-64.

document; sau, cel puțin, nu în contextul dat. Un regim semi-autoritar cu Lascăr Catargiu la conducerea guvernului nu putea, desigur, să îl mulțumească. Mai mult, Costache Epureanu era prea experimentat pentru a supraevalua șansele de reușită ale demersului. Scopurile sale par să fi fost, din nou, unele de natură practică.

Ideile cuprinse în petiție nu erau agreeate de moderații susținători ai cabinetului, ca Dimitrie Ghica și Vasile Boerescu; de altfel, la propunerea lor, documentul a rămas în expectativă, nemaifiind luat în discuție imediat în Cameră⁵⁹. O dezbatere publică, inevitabil contradictorie, a unor propuneri de-a dreptul revoluționare nu ar fi fost benefică pentru unitatea coaliției, care și așa nu apărea ca una „monolitică”. Un clivaj între grupările care o formau, pe marginea unei teme atât de importante, ar fi putut grăbi destrămarea acesteia, iar Manolache Costache înțelegea foarte bine avantajele pe care o atitudine ambiguă i le-ar fi putut aduce; fostul lider parlamentar al conservatorilor viza, desigur, recuperarea măcar parțială a poziției pierdute. În sesiunea extraordinară din mai-iunie 1871, el nu a intervenit astfel deloc pentru a susține luarea în discuție a cererilor grupului ieșean. Posibilele implicații ale prezenței acestora pe ordinea de zi a Camerei au fost însă înțelese și de Lascăr Catargiu, care a reușit amâne la nesfârșit luarea lor în dezbatere⁶⁰. Efectul documentului a rămas, astfel, unul polemic, desfășurat însă până spre finalul deceniului. În 1878, Titu Maiorescu se găsea, astfel, încă în situația de a se „disculpa” față de majoritatea liberală a Camerei pentru asocierea la acest demers⁶¹.

Atât ambițiile lui Grigore M. Sturdza⁶², cât și cele ale lui Manolache Costache Epureanu rămăseseră fără rezultat. Au urmat primele neînțelegeri dintre cel din urmă și grupul conservator ieșean. La începutul lui octombrie 1871, Petre P. Carp îi propunea să preia conducerea unei încercări de răsturnare a guvernului, în numele junimiștilor, nemulțumiți probabil de ponderea slabă pe care o aveau în cadrul grupării aflate la putere. Manolache Costache a refuzat, conștientizând lipsa de realism a inițiativei, iar junimiștii s-au îndreptat spre Grigore Sturdza⁶³.

Întrunirea deputaților majorității la hotelul „Concordia nouă”, pentru desemnarea unui candidat la președinția Camerei, de la 13 noiembrie 1871, a arătat însă lipsa de sprijin spre care Manolache Costache tindea. El a primit doar 9 voturi, față de 41 ale competitorului său, Dimitrie Ghica. Susținătorii săi erau, în marea lor majoritate, tineri politicieni, dintre care unii (Alexandru Lahovary sau Constantin Grădișteanu) fuseseră miniștri în cabinetul său din 1870. Un altul era Titu Maiorescu⁶⁴, încă apropiat de fostul prim-ministru. Nu pentru mult timp însă, pentru că, la începutul lui 1872, au început să apară între ei primele neînțelegeri. Mai precis, în luna martie, a ajuns în dezbaterea Camerei Deputaților decizia generalului Christian Tell, Ministrul Cultelor și Instruc-

⁵⁹ Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 244.

⁶⁰ Apostol Stan, *op. cit.*, p. 332.

⁶¹ Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. II (1878-1881), București, 1897, p. 139-141.

⁶² La 20 iunie/4 iulie 1871, acesta îi scria lui Titu Maiorescu, pe un ton optimist. El își exprima convingerea că petiția va intra, în toamnă, în dezbaterea Camerei și vorbea despre organizarea, în județe, de comitete care să strângă adevărați. „Cât despre modificarea pactului nostru constitutiv, rămâne amânată până la toamnă, fiindcă vă lipsește timpul material pentru o lucrare atât de însemnată, cu atât mai vădită, precum se vorbește aici, Adunarea are să se proroge la 2 iulie. Așadar acum, deocamdată, lucrarea cea mai mare în această privire rămâne organizarea comitetelor în toate ținuturile și subsemnarea aderărilor” (BAR, Corespondență, 4759).

⁶³ Petre P. Carp îi vorbea lui Maiorescu pe un ton de vădită nemulțumire despre refuzul liderului conservator (Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, vol. VII, p. 202).

⁶⁴ Idem, *Însemnări...*, vol. I, p. 178.

țiunii Publice, de a încredința educația primară, în școlile rurale, preoților. Inițiativa a fost susținută de Manolache Costache Epureanu și combătută de Maiorescu, adept al separării Bisericii de stat. Momentul a dat un prim prilej de divergență publică între cei doi oameni politici⁶⁵. Semnele izolării se arătau din ce în ce mai clar.

Manolache Costache avea totuși să capete prilejul de a reveni într-o situație avantajoasă. La sfârșitul anului 1872, coaliția de guvernare se fragmenta. Principele o vedea deja împărțită în trei grupuri: „bătrânii”, „juna dreaptă” și „centrul” (Vasile Boerescu și Dimitrie Ghica)⁶⁶. În acest context, cabinetul avea nevoie de un sprijin parlamentar cât mai sigur. Postul de ministru al justiției, vacant din iunie 1871⁶⁷, a fost acceptat, la 28 octombrie, de Manolache Costache Epureanu. Începea, în cariera acestuia, o nouă etapă, care avea să îl aducă, în curând, la ruptura de conservatori. „Splendida izolare” care a urmat nu avea să se încheie decât prin spectaculoasa înregistrare a politicianului alături de adversarii săi tradiționali – liberalii, în coaliția de la Mazar-pașa.

MANOLAKE KOSTAKE EPOUREANO
ET LE DÉBUT DE LA GRANDE COALITION CONSERVATRICE (1870-1872)
(Résumé)

Mots-clef: Conservatisme, crise, gouvernement, libéralisme, pétition

La fin de la crise politique de Roumanie et le début du gouvernement Lascăr Catargiu ont signifié aussi le déclin politique temporaire de Manolake Kostake Epoureano. L'échec qu'il a souffert en 1870 (le gouvernement éphémère de la «jeune droite») a marqué son retour dans la vie parlementaire. Ses polémiques avec ses adversaires libéraux ont continué jusqu'à l'installation du gouvernement conservateur conduit par Lascăr Catargiu (mars 1871). Après, Manolake Costake a été par les initiateurs de la *Pétition de Iassy*. Formellement, le document contenait des ambitieux propositions concernant des réformes constitutionnelles autoritaires. La stratégie réelle suivie par Manolake Costake Epoureano était de produire de la confusion entre les partenaires de la coalition conservatrice, pour récupérer la position de «chef de la droite». L'échec de son démarche a conduit à un changement de position; l'homme politique a soutenu après constamment le gouvernement Catargiu, jusqu'en octobre 1872, quand il est devenu ministre de justice dans le cabinet. Mais c'est justement dans cette étape qu'on doit chercher le commencement de la crise qui va l'écarter, pour longtemps et avec des conséquences spectaculaires, du gouvernement et de l'alliance des conservateurs.

⁶⁵ Idem, *Discursuri parlamentare*, vol. I (1866-1876), București, 1897, p. 141-149.

⁶⁶ D. A. Sturdza (ed.), *Domnia regelui Carol I. Fapte – cuvântări – documente*, vol. I, București, 1906, p. 670.

⁶⁷ Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 33-34.

SORIN D. IVĂNESCU

ARESTĂRILE ȘI PERCHEZIȚILE OPERATE DE POLIȚIA POLITICĂ ÎN ROMÂNIA „DEMOCRAT-POPULARĂ”*

Una din importante atribuții ce se aflau în sarcina organelor de securitate a fost și arestarea persoanelor despre care existau suspiciuni că acționează împotriva regimului „democrat popular”. Arestările erau efectuate de către ofițerii Serviciului operativ, care până la 1 iulie 1956 era integrat Direcției de filaj și investigații, iar după această dată, în urma reorganizării Securității, a fost subordonat Direcției de anchete.

Modul în care erau operate arestările avea la bază instrucțiunile emise de conducerea Securității. Într-un document redactat în aprilie 1948, se fac referiri la procedura care trebuia urmată în privința reținerilor de persoane. După culegerea materialului informativ, ce cuprindea date complete despre persoană și activitatea sa contra securității statului, trebuiau obținute elementele de identificare, fotografii, semne particulare. Toate aceste informații erau folosite pentru a se realiza o sinteză necesară începerii operațiunii propriu-zise de arestare¹. Se stabileau echipele ce urmau să participe, mijloacele de locomotie necesare, precum și ora când să aibă loc evenimentul, toate acestea cu păstrarea riguroasă a secretului. Acțiunea trebuia să se desfășoare cu maximă rapiditate: pe teren se intra imediat în dispozitiv, se blocau intrările și se supravegheau ferestrele clădirii vizate. Toți locatarii imobilului erau adunați într-o singură cameră, după care se trecea la identificarea lor. Li se făcea apoi percheziția corporală, erau ridicate persoanele vizate și eventualul „material compromițător”².

În ordinul de operație nr. 5, din 13 mai 1948³, privind arestarea legionarilor, detaliile referitoare la modul de desfășurare a acțiunilor sunt redată într-un mod mai

* Textul articolului de față face parte dintr-un studiu monografic privind *Securitatea în timpul regimului de „democrație populară”*.

¹ ACNSAS, fond Documentar, dosar 130, vol. I, f. 5.

² *Ibidem*.

³ ASRI, fond Documentar, dosar 6, f. 138. Dispunem de o mărturie a modului cum s-au desfășurat aceste acțiuni începute în noaptea de 14/15 mai 1948, la Cluj, relatată de celebrul rezistent anticomunist Ion Gavrilă Ogoranu, ce a avut șansa de a evita arestarea: „Era în ultima zi de curs: 15 mai 1948, mai aveam de audiat un ultim curs care începea la ora 9. Până atunci eu m-am îndreptat spre Poșta centrală, unde aveam de făcut o reclamație: trimisese un mandat poștal și nu ajunsese la destinație... Ajungând la Poștă observ că ce intru că la ușă în interior era postată o patrulă militară și un civil cerceta actele celor ce ieșeau. Câțiva tineri, ce păreau studenți, erau reținuți. Mă gândeam că la ieșire sigur voi păți la fel. Trebuia găsit altceva de făcut. Știam că la poștă lucrează sora colegului Mărcuș. O chem să mă ajute să ies afară pe altundeva. Sub motiv că vreau să scriu plângerea m-a introdus în ghișeu, mi-a dat o coală de hârtie și m-am apucat de scris. Între timp ea a găsit soluția. Un coleg de-al ei urma să ducă cu un cărucior niște pachete. I-am ajutat la încărcatul lor și, sub ochii unei alte patruli militare ce se afla în spatele poștei, ne-am îndreptat trăgând de cărucior” (Ion Gavrilă Ogoranu, *Brazii se frâng dar nu se îndoiesc*, vol. I, Timișoara, Editura Marineasa, 2001, p. 57).

amplu. Pe baza evidențelor deținute de serviciile de informații au fost realizate tabele cu persoanele ce urmau să fie arestate, identificându-se domiciliul acestora, precum și al rudelor și cunoscuților. Se formau echipe din câte trei persoane, șeful echipei primea plicul cu misiunea ce o avea de îndeplinit și era obligat să-l deschidă numai în momentul plecării. Cu o oră înainte, șefii de echipă erau convocați și instruiți cu privire la modul cum urmau să realizeze pătrunderea în imobile, să efectueze percheziția și ce anume să facă dacă nu găsesc persoana vizată⁴. După arestarea persoanei indicate în plic, se lăsa în locuință un post fix ce avea obligația de a reține pe toți indivizii ce intrau în ea, până la sfârșitul operațiunilor. Cei arestați erau înaintați imediat ofițerilor anchetatori, pentru cercetare, urmându-se a se stabili și apoi aresta legăturile lor. Operațiunea s-a desfășurat în noaptea de 14/15 mai 1948, începând cu ora 2.

În privința regimului arestaților dispunem de un ordin circular, din 28 iulie 1949, a Serviciului Județean de Securitate Teleorman către Biroul de Securitate Roșiori⁵. Conform acestuia era cu desăvârșire interzisă utilizarea arestaților aflați în curs de cercetări la munci înăuntrul sau în afara Direcțiunilor Regionale de Securitate⁶. Trebuiau a se lua măsuri ca atât arestul cât și camerele de anchetă să fie astfel amenajate încât să se împiedice orice încercare de evadare, sinucidere sau automutilare. Șeful arestului controla în mod regulat prezența celor reținuți și verifica camerele unde se găseau aceștia spre a vedea dacă în ele nu se află corpuri tari, tăioase, sfori, sârme etc., care să dea posibilitatea celui arestat să evadeze sau să se sinucidă. Arestații beneficiau de control și asistență medicală zilnic, de masă primită cu regularitate și de condiții de igienă.

Un document mult mai amănunțit, ce descrie modalitățile cu privire la organizarea operațiunilor de arestare, a fost întocmit la 10 iulie 1952 de Direcțiunea Generală a Securității Statului, semnat de ministrul adjunct, generalul Gheorghe Pintilie și face referire la arestarea legionarilor și a foștilor polițiști⁷. După ce șeful regiunii de securitate era anunțat că elementele ce urmează să fie reținute sunt „periculoase și fanatice” i se punea la dispoziție, în cazul în care nu putea face față cu efectivul ce-l avea, unitățile

⁴ În această situație urma a se realiza un post capcană, iar persoanele din casă trebuiau reținute și interogate imediat cu privire la locul în care se găsește individul ce urma să fie arestat.

⁵ ACNSAS, fond Documentar, dosar 130, vol. I, f. 165.

⁶ Într-un document întocmit la 1 martie 1950 în urma ședinței ținută cu comandanții de regionale și județene de securitate, colonelul Mișu Dulgheru atrăgea atenția asupra unor cazuri șocante petrecute la Oradea cu unii arestați: „... dispar arestații din arest, ca și când ar pleca acasă să se plimbe, deși s-au trimis instrucțiuni cum trebuiesc păziți, totuși s-a[u] constatat și aici cazuri. De la Oradea Mare, când Vohoma Mihai, cetățean maghiar, a fost arestat pentru trecere de frontieră din Ungaria la noi și de la noi în Ungaria, a fost cercetat de serviciul din Zalău. A fost scos la corvoadă în timpul cercetărilor, deși au fost date instrucțiuni că nu se scoate, a fost scos la corvoadă și i s-a dat să curețe armele noastre, pistoalele noastre. În ziua de 26 noiembrie, fiind liber în curte, a reușit să evadeze. Noi știam că este acolo și ceream să se adâncească cercetările, cum a fost posibil că a putut să treacă frontiera? Drept răspuns la toate acestea nu primim nimic. În cele din urmă, se hotărăște de către organele noastre de conducere să fie predat organelor maghiare. Când cerem asta, ni se spune că a fugit. Iată ce înseamnă delăsare, lipsă de vigilență, nesocotirea ordinelor Direcțiunii generale. Un alt caz de la Oradea, în legătură cu două femei care s-au dat drept cetățene sovietice. Noi interesându-ne la organele sovietice, ele spun că nu sunt cetățene sovietice. Atunci dăm dispoziție să se adâncească cercetările cu aceste două femei. Ce am constatat aici? Acestea au fost ținute de către organele Securității noastre, au lucrat lucruri de îmbrăcăminte croșetate, lucruri pentru ofițerii noștri, lucrau la bucătărie pentru subofițeri. Au fost întrebuințate ca telefoniste și au cunoscut problema avansării înainte de organele de Securitate! Au avut relații amoroase cu diferiți militari ai noștri de acolo, plutonieri, subofițeri și așa mai departe. Una a fost trimisă la un spital să-și facă un raclaj. Un timp de câteva săptămâni au avut închiriată o cameră la un hotel, apoi o cameră lângă ofițerul de serviciu, bucurându-se de o libertate deplină” (Apud Marius Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente, 1949-1989*, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 154-155).

⁷ ASRI, fond Documentar, dosar 9897, f. 106-110.

de Miliție, inclusiv școlile acesteia, precum și trupele de Securitate aflate în zona sa de activitate. Operațiunea s-a desfășurat sub conducerea și răspunderea Securității, iar concentrarea efectivelor și a mijloacelor de transport s-a realizat într-un secret deplin. Identificarea și verificarea obiectivelor au fost făcute de ofițerii de Securitate prin intermediul Evidenței Populației, la secțiile de Miliție și la oficiile de închiriere, ei având obligația de a întocmi un raport cu privire la rezultatele cercetărilor, din care să rezulte poziția clară a obiectivului și să anexeze o schiță sumară.

Pentru fiecare persoană ce urma să fie arestată se forma o echipă din cel puțin trei lucrători ai aparatului de represiune, iar pentru „elementele periculoase” se ajungea la 4-5 ofițeri. Echipele erau dotate cu armament, iar la sediul regiunii sau raionului de Securitate se constituia o formațiune sanitară care să acorde primul ajutor în caz de necesitate. Ofițerii au fost instruiți ca în timpul perchezițiilor să caute în special publicații cu caracter legionar, armament, documente de spionaj, valută, aur, pe care să le ridice împreună cu actele persoanei respective, buletinul de identitate, livretul militar, certificatul de studii, diplome, diferite legitimații.

Armamentul trebuia utilizat în cazul în care echipele erau atacate sau dacă cel ce trebuia reținut încerca să fugă neținând cont de somații. Mijloacele auto erau repartizate acelor echipe aflate în situația de a aresta un număr mai mare de persoane.

Înainte de a pleca pe teren, grupele de ofițeri primeau un plic ce conținea ordinul de misiune, mandatul de arestare și percheziție, procesul-verbal de percheziție ce trebuia completat. Pe plic erau trecute numele lucrătorilor din echipă, numărul acesteia, precum și obiectivele ce ele aveau de îndeplinit. Operațiunea trebuia să se declanșeze la ora fixată, șefii grupelor urmând să stabilească atât persoanele și modalitatea de blocare a obiectivelor cât și pe cei ce trebuiau să realizeze pătrunderea în imobile. Erau supravegheate cu atenție acoperișurile, balcoanele, ferestrele, intrările de serviciu. După pătrundere, toate persoanele din apartamentul vizat erau adunate într-o singură cameră, percheziționate și identificate. În cazul în care se găseau indivizi fără acte sau dubioși din punctul de vedere al Securității, care nu-și puteau justifica prezența, erau și ei reținuți. În aceeași noapte urmau să fie transportați la regiunea sau raionul de Securitate. Materialele rezultate în urma perchezițiilor, actele arestațiilor și rapoartele de executare a misiunii se înaintau odată cu cei reținuți.

În cazul în care persoana ce trebuia arestată locuia singură, se efectua percheziția domiciliară în prezența sa, apartamentul se sigila și era dat în grija unui locatar din imobilul respectiv. În mediul rural locuința intra sub tutela Sfatului Popular sau a Miliției. La terminarea misiunii, șefii grupelor operative trebuiau să întocmească rapoarte cu privire la modul de executare a misiunii, pe care le depuneau la responsabilul centrului de care aparțineau. În cazul în care aresturile raionale sau regionale de Securitate nu dispuneau de suficiente locuri pentru cei arestați, aceștia erau depuși în penitenciarele locale. Persoanele arestate, în privința cărora Securitatea dispunea de probe privind activitatea lor contra siguranței statului, urmau a fi luate imediat în cercetare.

În mediul rural, operațiunea era declanșată în așa fel încât să se sfârșească înainte ca oamenii să plece la munca câmpului, pentru a nu fi martori la desfășurarea acțiunii. Prin cifru se comunica Direcției Generale a Securității Statului, din șase în șase ore, despre cum se desfășoară operațiunea, iar dacă existau evenimente mai deosebite, acestea trebuiau raportate imediat.

Inexistența până în anul 1955 a unei directive specifice, care să reglementeze cu rigurozitate întocmirea formalităților și stabilirea procedurilor privind arestările și

perchezițiile ce se efectuează de Securitate, a dus la încălcări frecvente ale „legalității socialiste”. În practică, se întocmeau referate pentru arestare, întemeiate pe simple note informative, unele neverificate⁸, în cele mai multe cazuri delațiuni neînsoțite de materiale probatorii ale investigațiilor prealabile⁹. Arestarea se făcea în numeroase cazuri în mod abuziv. Astfel, DRSP Suceava raporta, în 3 octombrie 1948, că „numita Floarea Netea a fost trimisă în judecată pentru motivul că s-au găsit pe pereți tablouri ale familiei regale de pe timpul lui Carol I”. Verificările ulterioare au demonstrat că învinuita era „de profesie muncitoare, văduvă, nu a făcut nici un fel de politică până la sfârșitul anului 1945, când s-a înscris în Frontul Plugarilor”. Conducerea Securității atrăgea atenția că aceasta nu este o situație izolată și că „în foarte multe cazuri se procedează la fel, chiar atunci când este vorba de simpli cetățeni... la care se găsește câte un exemplar din ziarul «Dreptatea», câte un caiet cu fotografia regelui Mihai, sau câte un pistol ruginit, în stare de nefuncționare”. Se sublinia că „în felul acesta nu se reușește decât să se creeze dușmani regimului de democrație populară”¹⁰. În luna martie 1954, Vasile Arnăutu a fost arestat pentru că s-a opus stropirii pomilor fructiferi cu soluția dată de Secția agricolă a Sfatului popular al raionului Târgu Neamț, motivând că întrebuințarea acesteia va arde pomii, deoarece ea trebuie utilizată toamna și nu primăvara, lucru ce s-a dovedit a fi real. Totuși, locotenentul Gheorghe Oaida, care cunoștea că afirmația țăranului era corectă, a întocmit dosar de trimitere a acestuia în justiție pentru ca șeful său direct să nu-i mai spună „că pactizează cu dușmanul de clasă”¹¹.

Situația nu a cunoscut ameliorări semnificative în anii care au urmat. În prima jumătate a lui 1955, un milițian dintr-o comună a raionului Neamț, care trăia în concubinaj cu soția unui consătean, l-a denunțat pe soțul concubinei ca fiind „reacționar” și acesta a fost arestat și anchetat de Securitate două luni de zile până când situația reală a ieșit la iveală¹². Tot în anul 1955, Securitatea din Timișoara a arestat trei persoane pe baza declarației unui martor care îi văzuse trecând pe o stradă unde erau împrăștiate „fițiuci cu conținut dușmănos”. De fapt, persoanele în cauză fuseseră trimise de un sectorist ca împreună cu câțiva angajați ai Miliției să strângă respectivele manifeste. Acest lucru a fost „stabilit” de organele poliției politice după o anchetă ce a durat 72 de zile¹³.

În data de 17 februarie 1956, ofițeri ai Regionalei de Securitate Bacău au arestat-o pe Maria Mihăilă, învinuită că a rupt afișe FDP lipite pe zidul casei sale. Cercetările

⁸ „Direcția a III-a, în august 1953, arestează un grup de trei elemente pe motiv că sunt constituiți într-o organizație subversivă și de spionaj. Din cercetările efectuate în perioada august 1953-aprilie 1954, s-a stabilit că este o provocare a informatorului, ca urmare a proastei dirijări a organelor noastre, astfel că a fost nevoită punerea lor în libertate.

Tot Direcția a III-a a arestat un grup de 5 elemente, pentru faptul că s-au constituit într-o organizație cu caracter PSD-ist, ce avea ramificații în țară. De menționat că, conducerea Direcției a III-a a dispus arestarea nu pentru faptul că ar fi avut probe concrete despre activitatea lor contrarevoluționară, ci pentru simplul motiv de a nu le da posibilitatea să cheltuiască suma de lei 32.000 – ce se găsea asupra lor și pentru care aveau acte în regulă – dar care din semnalarea unui informator reieșea că această sumă de bani fusese sustrasă de la o întreprindere, cu scopul de a finanța activitatea organizației PSD-iste. Fiind trimise la tribunalul civil, elementele în cauză au fost puse în libertate, deoarece nu s-a putut stabili nici un fel de vinovăție împotriva lor” (ACNSAS, fond Documentar, dosar 98, f. 64).

⁹ În darea de seamă asupra activității Direcției a VIII-a, pe perioada 1 ianuarie – 31 august 1954, se menționa: „Astfel, a fost scoasă la iveală călcarea legalității populare prin arestări nejustificate, pe bază de materiale neverificate, neînsemnate sau chiar nereală a unor cetățeni nevinovați” (*Ibidem*, f. 6).

¹⁰ *Ibidem*, dosar 130, vol. I, f. 50.

¹¹ *Ibidem*, dosar 98, f. 70-71.

¹² *Ibidem*, dosar 100, f. 25.

¹³ *Ibidem*, f. 58.

ulterioare au arătat că Maria Mihăilă îi văzuse pe tinerii care au lipit respectivele afișe și i-a avertizat că le va rupe dacă le lipesc acolo. Chiar dacă nu exista nici un text de lege care să o incrimineze, mai mult exista o ordonanță a Sfatului Popular care interzicea lipirea afișelor pe zidurile locuințelor, persoana a fost arestată, anchetată și trimisă în justiție la 8 martie 1956¹⁴.

Au existat și cazuri când lucrătorii poliției politice redactau un singur referat pentru arestarea mai multor persoane, dar fără a preciza infracțiunea săvârșită de fiecare în parte. De asemenea, s-au înregistrat numeroase cazuri de rețineri prelungite ani de zile.

În practică, ofițerii de securitate nu acționau întotdeauna pe baza unui mandat de arestare, emis de procurori, ci după simple ordine telefonice sau în temeiul unor adrese venite de la București pentru secțiile regionale, ce conțineau numai numele persoanelor care urmau să fie reținute, fără date minime de identificare¹⁵. Acest procedeu genera numeroase abuzuri, mai ales datorită dorinței ofițerilor de a se evidenția în fața superiorilor prin rezolvarea promptă a ordinelor primite¹⁶.

Conducerea Ministerului Afacerilor Interne reproșa adesea direcțiilor centrale și regionale de Securitate că încalcă ordinul privind reținerile pentru 48 de ore și că operau arestări pentru trei și zece zile în scopul verificării suspiciunilor fundamentate pe materiale informative neverificate¹⁷. O altă chestiune care stârnea dezaprobarea

¹⁴ *Ibidem*, dosar 103, f. 64-65.

¹⁵ „Menționez că în nenumărate rânduri am raportat tovarășului Pintilie, ministru adjunct, aspecte diferite în sensul că erau aduși oameni, unii în locul altora, prin confuzie sau asemănare de nume”, declara colonelul Ilie Bădică, la 14 martie 1968, în fața comisiei de partid ce ancheta abuzurile Securității din perioada Gheorghiu-Dej (*Ibidem*, dosar 54, vol. III, f. 61).

¹⁶ În volumul de documente editat de Marius Oprea, *op. cit.*, p. 8, este prezentat modul în care ofițerii poliției politice erau în stare de orice abuz pentru a fi bine priviți de către șefi. În primele luni ale anului 1990, pe un peron al Gării de Nord s-au întâlnit două vechi cunoștințe: un fost ofițer de Securitate, cândva la comanda unei Direcții Regionale din Moldova și un magistrat militar care se apropia de pensie. „Știi – povestea bătrânul securist – ce simt eu acum, în timpurile astea, când toți tipă că ne vor pielea? Nu-mi e frică nici de pușcărie și nici de moarte. Am văzut destule din amândouă. Mă macină însă o amintire. E o poveste veche. Tocmai fusesem încadrat în Securitate, în vara lui '49, la Buzău și șeful mi-a dat ordin să mă duc să aduc pentru cercetări, adică să arestez, un preot din comuna P... Am plecat cu trenul (mașinile erau ocupate cu misiuni mai importante), însoțit de un soldat. Într-un buzunar al hainei aveam pistolul, iar în celălalt o fascicolă din *Tânăra Gardă* a lui Fadeev. M-am pus pe citit până la destinație. Când am ajuns, n-am reușit să dau de popă. Presimțise, ori cineva i-a dat de veste și s-a ascuns. Așa că, înciudat, am așteptat un tren de întoarcere. În tren, m-am pus din nou pe citit, dar nu mă simțeam în largul meu și nu mă puteam concentra asupra cărții – prima mea misiune eșuase. Deodată, în compartimentul în care eram a intrat un preot. L-am urmărit într-o doară cu privirea și mi-a încolțit o idee. Când s-a apropiat gara, am ieșit pe culoar, îndreptându-ne spre ușă, l-am prins pe la spate de mână, i-am pus pe ascuns țeava pistolului în coaste și i-am spus să nu facă zgomot, să meargă unde-i spun. Așa că l-am arestat pe preotul ăla; era mic de stat, la vreo 50 de ani și uscățiv. L-am dus la sediu, pe atunci plasat într-o veche casă boierească din centrul orașului și l-am închis în pivnița care îndeplinea provizoriu rolul de arest. Erau mai mulți deținuți acolo, printre resturi de lemne și bucăți de cărbune. Am urcat la birouri, unde am raportat îndeplinirea misiunii, după care zilele au trecut – iar în vâltoarea aia am uitat cu totul de preot – când, după două săptămâni, într-o seară, soldatul cu care fusesem în misiune și era de serviciu la paza arestului s-a apropiat de mine și m-a întrebat cu o voce scăzută: *Tovarășe locotenent, permiteți să raportez, ce facem cu popa? Vrea să vă vorbească. Mi-am adus atunci aminte de preot și am cerut să-l scoată. Era plin de praf de cărbune, cu sutana ruptă și mânjită de rahat, iar ochii îi jucau în cap de spaimă. N-a reușit să îngaime nici un cuvânt; scotea doar un fel de scâncet înfundat, ca atunci când tipi în vis. M-a cuprins un soi de milă; i-am dat un șut în cur și l-am împins afară pe poarta sediuului, în stradă. A dispărut imediat în întineric... Și știi ce mă macină acum, de nu mai am somn? Cum l-o fi chemat pe omul ăla?”*

¹⁷ Într-un referat întocmit în 1954, privind felul în care își desfășoară activitatea organele Direcției a VIII-a din MAI, se spunea: „În unele direcții regionale, conducerea acestora, interpretând greșit dreptul ce li s-a acordat de conducerea ministerului pentru a face rețineri pentru 48 de ore, au aprobat propunerile de arestare a serviciilor informativ-operative cu scopul de a verifica suspiciunile pe care le au organele de securitate, arestări care în cele mai multe cazuri depășesc 3-5-10 zile și au avut ca rezultat punerea cetățenilor în libertate.

conducerii Securității o constituia faptul că în aresturile regionale se găseau persoane reținute care nu figurau în evidențele Serviciului „C” (cartotecă), deoarece ofițerii nu întocmeau formele necesare prevăzute în Directiva cu evidența operativă, acest lucru stârnind și discuții între personalul Serviciului arhivă și angajații serviciilor VIII¹⁸. Potrivit dispozițiilor conducerii MAI, fiecare arestare trebuia raportată în termen de 24 ore.

O altă problemă o constituia faptul că ofițerii de securitate nu acționau întotdeauna pe baza mandatului de arestare¹⁹ emis de procurori, fie că nu îl solicitau, fie, lucru deosebit de grav, că erau refuzați datorită lipsei probelor. În privința acestei ultime afirmații, prezentăm un exemplu menționat într-un referat cu privire la activitatea Direcției a VIII-a anchete în 1954: „... în primele luni ale acestui an a fost reținut numitul Spătaru Gheorghe fără mandat de arestare, întrucât organele procuraturii au refuzat să elibereze mandat din lipsă de probe. După două luni, regiunea a fost obligată să-l pună în libertate, deoarece nu au rezultat fapte compromițătoare”²⁰.

Practicarea unei asemenea metode, pe lângă faptul că constituie o încălcare a legalității populare și a ordinelor conducerii ministerului, duce în mod implicit la punerea în gardă a elementelor dușmănoase și la prăbușirea acțiunilor informative” (ANCSAS, fond Documentar, dosar 98, f. 68).

¹⁸ *Ibidem*. Vezi și f. 62: „Majoritatea deținuților aflați în aresturile preventive ale MAI pentru cercetări nu au formele legale necesare și nici nu apar în evidențele serviciului C”.

¹⁹ Mandatele de arestare cuprindeau câteva date precum: numărul, data emiterii și numele procurorului, persoana ce era vizată și de ce anume era acuzată, articolul de lege în baza căruia se făcea arestarea. Pentru exemplificare reproducem mai jos mandatul de arestare a lui Lucrețiu Pătrășcanu:

„Mandat de arestare

Nr. 16203 din 24 august 1948

În numele Legii și al Prezidiului Republicii Populare Române, noi, Rudolf Rosman, procuror pe lângă Curtea Supremă, în temeiul art. 7 din Decretul nr. 2 pentru organizarea și funcționarea Parchetului din 22 aprilie 1948, la Parchetul Curții București;

Văzând actele care formează dosarul cercetărilor privind pe acuzatul Pătrășcanu Lucrețiu, născut la 4 noiembrie 1900 în Bacău, căsătorit, fără copii, origine socială mic-burgheză, de profesie avocat și profesor universitar, domiciliat în București, str. Vasile Lascăr nr. 100, din care rezultă că, în calitate de agent al siguranței burghezo-moșierești și agent al serviciului de spionaj englez, a dus o activitate criminală pentru paralizarea acțiunilor Partidului Comunist Român și nimicirea din interior a partidului, contribuind astfel la provocarea, susținerea și continuarea războiului împotriva URSS;

Având în vedere că, din cercetările făcute în cauză și din actele dosarului, rezultă indicii grave de culpabilitate contra acuzatului;

Având în vedere că faptele mai sus expuse sunt prevăzute la art. 2, lit. c din Legea nr. 291/1947, modificată prin decretul nr. 207/1948 pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de crime de război sau împotriva păcii ori umanității și se pedepsesc cu munca silnică pe viață;

Văzând și dispozițiunile art. 6, al. 1 și 2 din aceeași lege, care prevăd că, odată cu începerea urmăririi penale, acuzatul se va menține în stare de arest;

Pentru aceste motive dispunem:

Arestarea acuzatului Pătrășcanu Lucrețiu. Ordonăm agenților forței publice ca, în conformitate cu legea, să-l aresteze și să-l conducă la Penitenciarul Jilava. Administrația Penitenciarului va primi și reține pe acuzatul Pătrășcanu Lucrețiu până la noi ordine, înaintând dovada de încarcerare.

Dat în cabinetul nostru, astăzi 24 august 1948.

Procuror Curte Supremă,
Rudolf Rosman.”

Cf. ASRI, fond Y, dosar 40003, vol. 22, f. 43.

De multe ori, mandatele de arestare lipseau cu desăvârșire, numeroase abuzuri de acest fel înregistrându-se în privința țăranilor: „Numitul Politic Ioan, țăran sărac, bolnav de reumatism, tată a 7 copii minori, ... a fost arestat la 11 ianuarie 1954 pe baza câtorva note informative neverificate, din care rezultă că «ar fi furat din avutul gospodăriei agricole colective 60 kg grâu și ar fi aruncat cu pietre în GAC». Sus-numitul a fost luat în anchetă fără mandat și fără a fi înregistrat la secția „C” (ACNSAS, fond Documentar, dosar 98, f. 70).

²⁰ *Ibidem*, f. 69.

În privința absenței mandatelor de arestare depune mărturie, în 1968 și fostul colonel Ilie Bădică, care, lucru deosebit de grav, susține că anumite arestări nici nu se făceau în baza unei vinovății, ci din pure calcule economice: „Conducerea lagărului nu avea de unde să cunoască faptele săvârșite de fiecare, întrucât nu aveau nici mandat de arestare și nici vreo altă formă pentru reținere și veneau pe bază de tabel. Foarte mulți dintre ei nu știau pentru ce au fost arestați, la unii li s-a dat drumul după o perioadă de 1 sau 2 ani, fără ca să fi știut vreodată cauza arestării. Arestările acestor deținuți se făceau după nevoi și în special pentru nevoile necesare construcției Canalului Dunăre-Marea Neagră. Dacă la Canal trebuiau 5.000 de oameni, tovarășul Hosu, directorul general al Canalului, dădea telefon tovarășului Teohari și apoi intra în funcțiune aparatul colonelului Dulgheru, de la Direcția Anchete, care împărțea sarcinile, stabilind ce număr de deținuți să aducă fiecare regiune”²¹.

Sistemul arestărilor fără mandat a continuat să funcționeze în întreaga perioadă a deceniului șase, urmând, e drept, o curbă descrescătoare, provocată de schimbarea metodelor de lucru ale Securității după 1965. Această stare de lucruri a durat atât de mult din cauza incapacității organelor poliției politice de a obține probe altfel decât în urma exercitării de presiuni morale și fizice asupra celor interogați în urma arestărilor ilegale. Mărturiile astfel obținute încercau să compenseze lipsurile mari din activitatea informativă. Până și simpla chemare a martorilor la Securitate se transforma, de regulă, în reținere dacă declarația dată nu corespundea cu mersul anchetei imprimate de angajatul poliției politice.

În anul 1955, conducerea Securității, cu sprijinul consilierilor sovietici, a emis *Directiva privind arestările și perchezițiile ce se efectuează de organele MAI*. Potrivit acesteia, arestările puteau fi efectuate numai în urma aprobării prealabile din partea „șefului organului MAI” pe baza mandatului de arestare și percheziție emis de procuror²². Unitățile de Securitate care solicitau arestări și percheziții aveau obligația de a înainta, odată cu mandatul de arestare și autorizația de percheziție, și o notă de informare adresată lucrătorilor operativi ce trebuia să cuprindă particularitățile persoanei vizate. Cel ce urma a fi reținut trebuia verificat în evidența serviciilor din direcție, iar în cazul în care despre persoana sa existau materiale, acestea erau folosite la întocmirea planului de operații. Datele posedate de Securitate erau reverificate prin investigații suplimentare, de cele mai multe ori cu ajutorul informatorilor, stabilindu-se atât semnalmentele persoanei vizate, comportamentul acesteia, dar și unele informații despre locuință (disponerea camerelor, intrările și ieșirile)²³, prieteni și rude, precum și adresele lor. După obținerea tuturor datelor necesare se întocmea un plan sintetic, în

²¹ *Ibidem*, dosar nr. 54, vol. III, f. 60-61. Colonelul Bădică menționează cine erau aceste persoane arestate în mod abuziv, fără forme legale. „Majoritatea dintre ei erau țărani, o parte intelectuali, mai vârstnici, foști negustori, mici meseriași și femei. În rândul femeilor erau multe tinere, din rândul bărbaților mulți erau dintre aceia care nu dăduseră cotele. Între ei se găseau așa-zii reacționari și legionari, iar unii dintre ei erau socotiți tăinuitorii acelor din munți” (*Ibidem*).

²² ACNSAS, fond Documentar, dosar 101, f. 6. Directiva privind arestările și perchezițiile ce se efectuează de organele MAI.

²³ Problema ieșirilor din locuințe dădea mereu bătăi de cap Securității, necunoașterea exactă a acestor locuri având drept consecință ratarea unor misiuni: „Trecându-se la arestarea unui individ, fără o cunoaștere temeinică a obiectivului și cu lucrători operativi neinstruiți, la blocare făcând zgomot, individul sesizându-se a deschis foc asupra organelor noastre, apoi printr-o ieșire dosnică, necunoscută organelor de operații, a dispărut” (*Ibidem*, f. 4). „În altă misiune, neasigurând o blocare totală a obiectivului, individul ce trebuia arestat a ieșit din încercuirea organelor noastre pe o scară de serviciu, în momentul în care se făcuse pătrunderea prin intrarea principală” (*Ibidem*).

care erau indicate căile de acces spre casă, posturile ce urmau a fi organizate, dispunerea camerelor, intrările, precum și posibilele locuri unde ar putea să se ascundă persoana vizată de Securitate. Se indica numărul de ofițeri operativi necesari executării misiunii și sarcina fiecăruia, modul de desfășurare a operației, îmbrăcămintea folosită (uniformă militară sau civil), mijloacele de transport utilizate și armamentul necesar²⁴. Planul urma să se aprobe de către conducerea Direcției. Deplasarea la locul operațiunii se făcea cu mijloace de transport ce trebuiau să corespundă locului unde se desfășura arestarea, pentru a nu exista suspiciuni. O parte din lucrătorii operativi ocupau poziții în jurul casei unde domicilia persoana vizată, atât pentru a stopa eventuala sa fugă, cât și pentru a împiedica ascunderea unor obiecte ce ar fi putut prezenta interes pentru Securitate. Directiva dorea să introducă, în practică, pătrunderea, în casa sau locuința în care domicilia persoana ce urma a fi reținută, cu ajutorul administratorului de imobil, a portarului sau a responsabilului de stradă, considerându-se că o intrare prin surprindere în domiciliu asigură succesul operațiunii și împiedica distrugerea eventualelor „materiale compromițătoare”²⁵. În mod excepțional se putea intra în locuință și prin atribuirea unei false calități și anume aceea de lucrător al Miliției. Ofițerii erau avertizați ca în momentul pătrunderilor să nu rămână în dreptul ușii, deoarece cel ce trebuia arestat ar putea deschide foc asupra lor.

În practică, ofițerii operativi erau ajutați la arestări de colegii din direcțiile și serviciile neoperative. Spre exemplu, la Serviciul „C” erau încadrați, în perioada pe care o studiem, aproximativ 200 de ofițeri și subofițeri, care se ocupau în timpul programului de trierea arhivei preluate de la Siguranță, SSI și Secția a II-a a M.St.M., iar seara se prezentau la direcțiile operative unde formau echipe speciale pentru arestări. De obicei, nu li se spunea pe cine arestează, ci doar că persoana respectivă este „un element înrăit”, „periculos” și „e posibil să opună rezistență”. Alteori erau informați că persoana cochetase cu legionarismul și deci trebuia să aibă armă și chiar să o folosească. Nu de puține ori erau mirați când, după o descindere în forță, efectuată după toate regulile surprinderii și a altor „rețete” ale poliției politice, dădeau peste un om foarte pașnic și amabil.

După intrarea în locuință, șeful echipei trebuia să identifice pe cel ce urma a fi arestat, își declina calitatea, prezenta legitimația de Securitate, mandatul de arestare, pe care cel reținut trebuia să semneze de luare la cunoștință, și autorizația de percheziție. Membrii familiei, precum și orice persoană se găsea în apartament în momentul arestării, trebuiau legitimați, iar cei ce nu aveau acte de identitate urmau a fi reținuți până în momentul în care puteau fi identificați²⁶. Directiva conținea destui germeni din care se vor naște abuzurile ulterioare ale securiștilor. Persoanele care, deși aveau acte de identitate, păreau suspecte lucrătorilor poliției politice, trebuiau reținute. Nicăieri pe parcursul ordinului nu se relatează ce făcea dintr-un individ o persoană suspectă.

Percheziția²⁷ avea loc în prezența a doi martori din rândul vecinilor. Aceasta trebuia începută cu îmbrăcămintea, acordându-se o atenție specială gulerelor, reverelor, căptușelilor, cusăturilor late, tălpilor încălțămintei și tocurilor (nu se amintește nimic de buzunare). După executarea percheziției corporale (ce trebuia efectuată de persoane de

²⁴ *Ibidem*, f. 8.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, f. 9. Directiva cuprinde și o definiție a arestului: „... este luarea sub pază în modul stabilit prin lege, în vederea împiedicării persoanelor acuzate să se sustragă de la cercetări sau judecată, să ascundă urmele crimei sau să continue activitatea criminală” (*Ibidem*).

²⁷ Percheziția era caracterizată ca: „... acțiunea de cercetare în vederea căutării și găsirii corpurilor delictive și a altor materiale compromițătoare, precum și pentru descoperirea criminalului ascuns” (*Ibidem*).

același sex ca arestatul), cetățenii erau așezați în așa fel încât să se excludă orice posibilitate de a comunica între ei, de a-și face semne, sau de a ataca prin surprindere pe lucrătorii operativi. După efectuarea percheziției corporale se trecea la cea a locuinței, directiva accentuând pe cercetarea minuțioasă a pereților, tavanului, podelii, a sobei, coșurilor, pervazurilor ferestrelor, cutiilor jaluzelelor. Fotoliile și saltele trebuiau controlate cu un ac lung, iar în privința pieselor de mobilier se atrăgea atenția în privința posibilității existenței pereților sau sertarelor duble²⁸. Cărțile erau verificate cu mare atenție. Se căutau diferite însemnări printre rânduri și bilete ascunse între pagini. Eventualul armament ascuns era căutat cu ajutorul detectorului de mine.

În timpul percheziției, arestatul și membrii familiei lui erau atent supravegheați, pentru a se sesiza orice îngrijorare atunci când ofițerul operativ se apropia de un loc nou de cercetat. Cu ocazia percheziției trebuiau ridicate armele de foc, vânătoare și cele albe, aparatele fotografice ascunse, cele de radio-emisie, corespondența arestatului, fotografiile și negativele acestora. Calea spre abuzuri era deschisă de această directivă prin faptul că se lăsa la aprecierea șefului grupului operativ dacă este necesar să se ridice și alte obiecte precum: scheme și desene tehnice ce ar putea avea legătură cu motivul arestării, documente personale și cele ce aparțineau întreprinderii unde lucra individul, literatură, valută, metale prețioase, documente pe alte nume, hârtii „suspectate că ar fi scrise cu mijloace chimice”, diferite lucruri personale care ar putea dovedi vinovăția arestatului²⁹.

Pe cărți, scrisori, fotografii și alte documente ridicate, arestatul trebuia să scrie următorul text: „Ridicat de la mine în timpul percheziției”, punând semnătura și data. Atunci când cel ce trebuia arestat nu se găsea la domiciliu, semna un membru al familiei. Acest lucru era cerut pentru că obiectele ridicate aveau valoare de corp delict, iar în anchetă sau la proces persoana să nu poată nega că îi aparțin.

În procesul-verbal de percheziție erau descrise condițiile în care fuseseră găsite obiectele ridicate (ascunse, îngropate etc.), iar dacă printre ele se aflau și unele de valoare, se specifica, în mod detaliat, toate caracteristicile acestora. Procesul-verbal³⁰ se

²⁸ *Ibidem*, f. 11.

²⁹ *Ibidem*, f. 12. De multe ori perchezițiile se făceau superficial: „Fiind arestat un individ urmărit pentru spionaj, i s-a făcut o percheziție în casă. Deși lucrătorii operativi fuseseră preveniți că trebuie să găsească o serie de materiale compromițătoare și percheziția trebuia să fie cât mai minuțioasă, aceștia au efectuat-o în mod superficial, negăsind nimic. După retragerea ofițerilor operativi, cei rămași în casă au scos materialele respective care fuseseră ascunse într-o mașină de gătit, distrugându-le” (*Ibidem*, f. 5). Au existat cazuri, și din nefericire nu puține, când ofițerii de securitate „plantau” diferite obiecte compromițătoare pe care apoi „le găseau” în urma percheziției: „Căpitanul Luta Vasile – de la Inspectoratul de securitate Prahova – a arătat că lt. colonel Florea, actualul șef al Inspectoratului de securitate Dâmbovița, a ascuns în locuința unei persoane un pistol pe care apoi «l-a găsit» la percheziție” (ASRI, fond Documentar, dosar 9604, vol. IV, f. 11).

³⁰ Procesul verbal de percheziție avea următoarea formulare:

„Proces-verbal de percheziție

Astăzi, ziua... luna... anul... la...

Noi... din Ministerul Afacerilor Interne, în baza mandatului de arestare și percheziție nr. ... din... aprobat de... Procuror al... în prezența asistenților... Am efectuat arestarea și percheziționarea lui... născut la... în... fiul lui... și al... de profesie... domiciliat în... str... nr... etaj... apartament...

Au fost percheziționate...

Percheziția a început la ora... și s-a terminat la...

În urma efectuării percheziției au fost descoperite și ridicate următoarele:

– La percheziția corporală:

1 – ...

2 – ...

3 – ...

4 – ...

întocmea în patru exemplare și se semna de către ofițerii operativi, arestat și martori. Un exemplar al procesului-verbal de percheziție se preda rudelor celui arestat, iar în cazul în care acestea nu existau, faptul trebuia menționat în document.

Directiva privind arestările și perchezițiile, redactată în 1955, nu amintește însă de perchezițiile secrete pe care le făcea Securitatea în această perioadă pe seama persoanelor cu „concepții dușmănoase regimului comunist”, pentru a verifica dacă posedă la domiciliu, serviciu sau în alte locuri „materiale compromițătoare”, respectiv manuscrise, memorii, jurnale, corespondență sau cărți interzise. Dacă informațiile sau suspensiunile se confirmau urma „percheziția oficială”, cu mandat aprobat de Parchet³¹.

Perchezițiile secrete sau „munca de noapte”, cum sunt ele numite, erau efectuate de ofițeri și subofițeri cu îndemânare și experiență dobândită în „toilul luptei de clasă”, unii fiind selecționați din rândul „artiștilor”, adică a hoților de profesie prinși de Miliție, care în loc să îndure rigorile legii au preferat să-și pună îndemânarea în slujba „cauzei proletariului”, mulți dintre ei făcând o „frumoasă carieră”. O astfel de percheziție secretă prezenta anumite riscuri, surprizele constând de obicei în curiozitatea unor vecini mai vigilenți sau sosirea inopinată la domiciliu a unei rude îndepărtate fără ca gazda să fi fost anunțată în prealabil. În astfel de situații, responsabilitatea revenea în exclusivitate ofițerilor de caz, a căror documentare nu fusese făcută în mod temeinic. Pentru acest gen de întâmplări ofițerii de caz și „spărgătorii” mai ales trebuiau să aibă pregătită o „legendă” de retragere. Cele mai multe probleme le creau persoanele ale căror locuințe erau dezordonate, cu lucruri aruncate sau lăsate în încăperi la voia întâmplării. Într-o astfel de situație, obiectele trebuiau ocolite cu grijă, lăsate la locul lor, în aceeași poziție. Obsesia „semnelor de control” inițiate de persoanele ce se simțeau vizate de Securitate îi făcea pe „spărgători” să acționeze cu multă prudență³². Fiecare pătrundere secretă se finaliza cu un raport, în care se consemnau detaliile întregii operațiuni.

Revenind la Directiva din 1955, să menționăm că după efectuarea percheziției trebuia întocmit un proces-verbal de inventariere a averii³³ celui arestat, în care erau

– La percheziția domiciliară*

1 – ...

2 – ...

3 – ...

4 – ...

Dacă au fost pretenții față de lucrătorii operativi...

Drept pentru care am încheiat prezentul proces-verbal în 4 exemplare, spre cele legale. Un exemplar din procesul-verbal de percheziție l-a primit...

Ofițer de Securitate	Asistenți	Arestat
----------------------	-----------	---------

*Se vor trece concret numărul și mărcile ceasurilor, armelor, aparatelor de radio. De asemenea se vor descrie în mod amănunțit forma și felul cum se prezintă obiectele de valoare.”

Ibidem, f. 17.

³¹ Mandatul de percheziție semnat de procuror era de multe ori mai mult o expresie teoretică, chiar și pentru perioadele mai târzii din activitatea Securității. Din analiza unui număr de 45 de percheziții, în perioada 1962-februarie 1967, „a rezultat că 42 au fost făcute fără acte legale, iar în unele cazuri s-a recurs chiar la falsificarea documentelor de confiscare a unor bunuri” (Vezi SRI, *Cartea Albă a Securității, 1958-1968*, vol. III, București, 1995, p. 98).

³² „La ieșire am verificat personal mobilierul pentru a fi lăsat cum a fost, de a nu lăsa urme și fiecare clanță a ușilor a fost ștersă cu batista, pentru a nu lăsa amprente” (ASRI, fond Y, dosar 40038, vol. 22, f. 88).

³³ Procesul verbal de inventariere a tuturor bunurilor arestatului avea următoarea formulare:

Proces verbal
(opisul averii)

Astăzi, ziua... luna... anul... la...

Noi, ...

din Ministerul Afacerilor Interne, în baza mandatului de arestare și percheziție nr... din... aprobat de... Procuror al... în prezența asistenților... am procedat la opisarea bunurilor mobile și imobile aflate în

trecute toate bunurile. În cazul în care acesta poseda obiecte de mare valoare, din aur, argint, cristale, pietre scumpe, bijuterii, tablouri, ele urmau a fi menționate în opis, iar pentru a nu fi înstrăinătate, înlocuite sau deteriorate, se puneau într-o ladă, dulap sau încăpere, ce se sigila³⁴.

Procesul verbal de inventariere a tuturor bunurilor arestatului (opisul) era întocmit în patru exemplare, unul rămânând custodelui ce avea obligația să dea o declarație cu privire la păstrarea acestor lucruri. Atunci când arestatul avea familie, alimentele și banii rămăneau doar în parte acesteia, în măsura unui minim de existență ce era prevăzut de lege, echivalent cu timpul legal scontat pentru desfășurarea anchetei. Din păcate, acest timp, cel mai adesea, nu era respectat, familia arestatului fiind supusă astfel la mari privațiuni. Directiva atrăgea atenția că atunci când după arestare rămân în locuință membri ai familiei este necesar să li se lase îmbrăcăminte, mobilă, veselă și diferite obiecte casnice și să nu se pună sechestru pe toate acestea. Dacă în locuință nu mai rămânea nimeni se întocmea procesul-verbal de inventariere în prezența martorilor și a arestatului, iar domiciliul se sigila³⁵. Lucrătorul operativ preda o copie a procesului-verbal de inventariere ofițerilor de la Serviciu „C”, ce trimitea un delegat la locuința arestatului. Lucrătorul operativ, delegatul și unul din martori făceau o reverificare a bunurilor după procesul-verbal de inventariere, resigilau locuința, iar din acel moment toată răspunderea în privința averii arestatului o purta ofițerul de la Serviciul „C” evidență³⁶.

Banii, valuta, obiectele de valoare ridicate la percheziție trebuiau depuse de către ofițerii operativi, în termen de 24 ore, în centrală, la Serviciul Special din Direcția Financiară, iar în teritoriu (în cadrul regiunilor) lucrătorului special din cadrul Secției Financiare însărcinat cu această problemă, pentru care primeau un document din care rezulta acest lucru³⁷.

După arestare, deținutul își lua cu el îmbrăcăminte și lenjeria necesară și era transportat la locul de anchetă cu un autoturism, dubă sau în vagon penitenciar compartimentat. Arestatul era predat ofițerului de serviciu pe închisoare împreună cu o copie a mandatului de arestare.

Anchetatorului i se preda mandatul de arestare și autorizația de percheziție, procesul-verbal de percheziție în original și obiectele ce au fost ridicate cu prilejul arestării, iar dacă era întocmit, și opisul cu inventarierea bunurilor. Anchetatorul avea

proprietatea lui... născut la... în... fiul lui... și al... de profesie... domiciliat în... str... nr... etaj... apartament... după cum urmează:

1. - ...
2. - ...
3. - ...
4. - ...
5. - ...
6. - ...
7. - ...
8. - ...

Drept pentru care am încheiat prezentul proces-verbal, eu..., în 4 exemplare, spre cele legale. Un exemplar din procesul-verbal de percheziție l-a primit... din... str... nr... care a primit lucrurile în păstrare.

Ofițer de Securitate Asistenți Arestat Custode

Directiva privind arestările și perchezițiile..., p. 19.

³⁴ *Ibidem*, p. 13.

³⁵ *Ibidem*, p. 14.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, p. 15.

obligația să semneze de luare în primire a lucrurilor ridicate la percheziție, pe exemplarul procesului-verbal ce rămânea la grupa ce efectuase arestarea.

La Serviciul „C” evidență erau predate copii ale mandatului de arestare și a autorizației de percheziție, cu mențiunea închisorii unde se făcea ancheta, nota de primire a arestatului, copie după procesul-verbal de percheziție, după opisul bunurilor inventariate, declarația de luare în primire a bunurilor și documentul de predare de la Serviciul Special³⁸. Șeful echipei de operații trebuia să raporteze în scris conducerii direcției sau serviciului despre terminarea misiunii.

Pentru fiecare arestat se întocmea un dosar, în care erau incluse următoarele documente: nota trimisă de unitatea care a cerut arestarea, materialele rezultate în urma investigațiilor și verificărilor preliminare, planul operațiunii de arestare, copia procesului-verbal de percheziție și a opisului bunurilor, nota de primire a arestatului la închisoare cu semnătura ofițerului de serviciu, raportul șefului echipei care a efectuat reținerea³⁹. Conform directivei, dosarul se păstra timp de trei ani, după care se distrugea pe bază de proces-verbal. Evidența arestaților se ținea în registru, în ordine alfabetică și pe ani.

În situația în care, în urma pătrunderii în locuință, persoana ce trebuia arestată nu era găsită, urma să se organizeze un post capcană. Era vorba de instalarea, în mod secret, a doi sau mai mulți lucrători operativi, în locuința celui vizat, în scopul arestării prin surprindere. Ofițerii aveau obligația să studieze obiceiurile casei și să le respecte. Cei ce erau mobilizați în postul capcană nu aveau dreptul să poarte discuții cu cei din casă sau să primească de la aceștia mâncare. Schimbarea ofițerilor din postul capcană trebuia să se efectueze, de regulă, noaptea⁴⁰.

Directiva emisă în 1955 nu menționează și alte modalități de realizare a reținerilor, rezumându-se la cele efectuate la domiciliul persoanei considerate „dușman al poporului”. Cu toate acestea, în memorialistică se descriu adesea arestări făcute în plină stradă de agenții poliției politice. Redăm mai jos amintirile Stelei Covaci, cu privire la acest moment de grea încercare, din ziua de 14 martie 1958: „... pășeam prin zăpada moale privind în sus la țurțurii mari cum se topeau atârând de balcoane, când doi bărbați ciolănoși în paltoane cenușii de duzină m-au încadrat strâns șoptindu-mi: «Acuma mergi cu noi». Lângă trotuar oprea lin o mașină obișnuită, în care am fost dusă și așezată în spate între cei doi. În față, lângă șofer, un al treilea m-a legitimat. Știind despre alți colegi chemați de Ministerul de Interne pentru diverse interogatorii scurte, i-am spus tipului că sper ca până-n ora două să se termine pentru că am bilet la un film. «Poate peste doi ani, domnișoară, veni răspunsul înghețat al celui din față pe când mașina cotea neobservat în spatele sinistrei clădiri a Ministerului de Interne»»⁴¹.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, p. 16.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 12-13. Au existat destule situații în care postul-capcană nu și-a dovedit eficiența datorită lipsei de profesionalism al ofițerilor operativi: „O echipă de operații a trecut la arestarea unui infractor, fără a avea stabilit prin organele informative dacă acesta se află la domiciliu. Făcându-se descinderea, s-a constatat că individul nu era acasă, s-a organizat post capcană. Lucrătorii operativi s-au culcat, iar atunci când infractorul a venit, găsindu-i dormind a dispărut” (*Ibidem*, p. 4). „În cadrul unui alt post capcană, neținându-se seama de obiceiurile casei, s-au aprins toate luminile, iar staturile nu au fost lăsate. Individul căutat apropiindu-se de casă, a observat cum era luminat apartamentul său, și-a dat seama că se petrece ceva neobișnuit, nu a intrat în casă și a dispărut” (*Ibidem*, p. 5).

⁴¹ Stela Covaci, *Persecuția, Mișcarea studențească anticomunistă București, Iași (1956-1958). Nume de cod „Frăția Paleolitică”*, Documente din Arhiva Securității, București, Editura Vremea, 2006, p. 14-15. Despre arestarea în plină stradă povestea interpretul de muzică ușoară Cezar Grigoriu: „În toamna anului 1960

Informațiile despre modalitățile de arestare au depășit curând nu doar zidurile închisorilor, ci și granițele țării, presa română din exil scriind despre acestea: „Arestările se fac de obicei noaptea. Sub pretextul că s-ar fi primit o reclamație, mai mulți polițiști îmbrăcați în civil percheziționează amănunțit locuința denunțatului ca să găsească... arme. Negăsind nimic compromițător, își cer scuze în mod perfid spunând că e vorba probabil de un denunț calomnios, dar nu fără a invita pe cetățean la poliție pentru o scurtă declarație. Luarea declarației durează câteodată luni și ani, fără ca familia să mai poată afla de urma celui dispărut, care zace undeva prin beciurile Securității sau între zidurile unei închisori”⁴².

Este greu de precizat numărul celor arestați și întemnițați în perioada Gheorghiu-Dej, pentru că statisticile Securității sunt contradictorii. Mai mult, stabilirea cifrelor represiunii pe baza documentelor poliției politice comuniste contrastează cu evaluările făcute de foștii deținuți politici. Primii cercetători care au analizat inventarele Securității au fost Constantin Aioanei și Cristian Troncotă. Utilizând arhivele fostului Minister de Interne, ei au ajuns la concluzia că în perioada 1945-1964 au fost arestate 107.294 de persoane, dintre acestea fiind condamnate 73.310. Trebuie precizat că în cifra reconstituită nu au fost incluse persoanele deportate în URSS⁴³, cetățenii români judecați și condamnați de tribunalele sovietice, cei arestați și deținuți fără hotărâre judecătorească, precum și cei ce au avut o astfel de decizie, dar au fost reabilitați ulterior. Istoricii mai sus menționați constată că în anii 1948-1964 au fost internate în colonii de muncă 21.859 de persoane, iar 60.000 au fost dislocate în domiciliu obligatoriu în perioada 1949-1962⁴⁴. Într-un document emis de poliția politică în decembrie 1958, cu privire la dinamica arestărilor efectuate de către Securitate în perioada 1950-martie 1958, se menționează privarea de libertate a 75.808 persoane, situația pe ani prezentându-se astfel: 1950 – 6.636 persoane, 1951 – 19.236, 1952 – 24.826, 1953 – 4.730, 1954 – 5.073, 1955 – 3.302, 1956 – 2.357, 1957 – 3.257, 1958 – 6.363. Potrivit documentului, asupra arestaților s-au luat următoarele măsuri: eliberarea din anchetă, din lipsă de probe justifiabile, a 12.039 persoane, trimiterea în justiție a 73.636 persoane, achitarea de către instanțele judecătorești din lipsă de probe a 4.903 oameni. Dintre cei 13.252 persoane puse în libertate în urma anchetei sau achitate de instanțe ca fiind nevinovate, situația pe ani se prezenta astfel: 1950 – 945 persoane, 1951 – 2.728, 1952 – 2.956, 1953 – 1.120, 1954 – 1.123, 1955 – 1.729, 1956 – 851, 1957 – 520, 1958 – 1.280⁴⁵. Acest document prezintă aceleași date pentru perioada studiată precum un altul redactat mai târziu și înregistrat pe 17 aprilie 1968 la Cabinetul președintelui Consiliului Securității Statului, Ion Stănescu, pentru a fi prezentat cu ocazia Plenarei CC al PCR, din 22-25 aprilie 1968, când a fost incriminată activitatea

ori în primăvara anului 1961, întorcându-mă acasă după un spectacol, în jurul orei 12 noaptea, am fost luat din plină stradă în preajma restaurantului «Izvorul Rece», în cartierul în care locuiam, de trei indivizi civili însoțiți de o mașină de culoare neagră, care punându-mi ochelari de tablă pe ochi, m-au împins în mașină și m-au transportat (...) Am întrebat ce se întâmplă cu mine. Drept răspuns, am primit câțiva pumni și mi-au adresat câteva înjurături, spunându-mi că nu am voie să vorbesc” (Apud Mircea Suciu, Cristian Troncotă, *Două romane de iubire din anii lui Gheorghiu-Dej*, în *DI*, nr. 7(12), 1997, p. 30).

⁴² Ziarul „România”, an V, nr. 55, ianuarie-februarie 1951, editat de Comitetul Național Român, New York.

⁴³ Conform istoricului Gheorghe Onișoru, în perioada decembrie 1944-ianuarie 1945 aproximativ 80.000 de germani au fost deportați în URSS, iar 1/5 dintre ei nu s-au mai întors niciodată. Vezi Stéphane Curtois, Nicolas Werth, *Cartea neagră a comunismului. Crime, teroare, represiune*, București, Humanitas, Fundația Academia Civică, 1998, p. 731-732.

⁴⁴ Constantin Aioanei, Cristian Troncotă, *Arhipelagul ororii*, în *MI*, nr. 3, martie 1993, p. 22-27.

⁴⁵ ASRI, fond Documentar, dosar 9643, vol. III, f. 250-251.

lui Alexandru Drăghici (ministrul Afacerilor Interne între 1952-1965) și principalul rival al noului secretar general al partidului. Documentul prezintă cifre cu arestările efectuate în perioada 1950-1968, datele fiind identice pentru anii ce ne interesează în studiul nostru. Ne e teamă că această evaluare, întocmită sub presiunea anchetei declanșate de Comitetul Central al PCR pentru a elucida abuzurile comise în perioada Dej, nu se bazează pe analiza evidențelor directe privind arestările, ci pe unele statistici mai vechi, documentul menționat anterior fiind foarte probabil utilizat pentru reconstituirea anilor 1950-1958. Potrivit acestui raport, întocmit la 17 aprilie 1968, între 1950-1968 au fost arestate un număr de 91.333 persoane, dintre acestea 16.942 (mai mult de 18%) fără respectarea procedurilor penale în vigoare atunci, fiind apoi puse în libertate, unii încă din faza de anchetă, iar alții în urma achitării de către instanțele judecătorești, din lipsă de probe. Restul au fost trimise în justiție și condamnate. Abuzive au fost arestările și internările în colonii de muncă între 1950-1954, deoarece erau ilegale potrivit legislației penale de atunci. Din cele 22.077 de persoane trimise în colonii de muncă în această perioadă, doar pentru 1.600 cazuri Procuratura a emis mandate și a început ancheta penală, iar dintre acestea numai 509 au fost trimise în justiție, restul de 21.568 (adică peste 97%) fiind puse în libertate până în 1954 iar cauzele clasate⁴⁶.

După o altă evaluare a organelor de Securitate, în perioada 1944-1959 au fost arestate 53.170 persoane⁴⁷, cifră ce intră în contradicție cu documentele prezentate anterior. Un alt document emis de către poliția politică comunistă după grațierile din 1964 arată că în perioada 1952-1965 au fost arestate 31.505⁴⁸ persoane, lucru contrazis de statistica redactată în aprilie 1968, care pentru același interval prezenta o cifră de 64.168 persoane (1952 – 19.236 persoane, 1953 – 4.730, 1954 – 5.073, 1955 – 3.332, 1956 – 2.357, 1957 – 3.257, 1958 – 6.362, 1959 – 8.910, 1960 – 1.711, 1961 – 2.232, 1962 – 657, 1963 – 223, 1964 – 240, 1965 – 258).

Un raport sinteză, întocmit de Serviciul „C” din Ministerul Afacerilor Interne în ianuarie 1959, cuprinzând „elementele contrarevoluționare” reținute administrativ și condamnate în perioada 1948-1959 dezvăluie următoarele cifre: 1948 – 3.019 persoane, 1949 – 8.539, 1950 – 8.170, 1951 – 5.236, 1952 – 15.065, 1953 – 5.218, 1954 – 3.008, 1955 – 2.238, 1956 – 1.421, 1957 – 2.737, 1958 – 4.083. Totalul celor arestați fiind de 58.734 oameni. Aceste persoane „contrarevoluționare” avuseseră drept capete de acuzare infracțiuni precum trădare de patrie și spionaj în favoarea țărilor capitaliste, sabotaj și diversiune, uneltire contra ordinii sociale, agitație publică și manifestări dușmănoase, răspândire de manifeste, favorizare de infractor și omisiune de denunț, trecere frauduloasă a frontierei, crimă contra păcii și umanității și activitate intensă contra clasei muncitoare, crime de război, activitate dușmănoasă pe linia cultelor și sectelor⁴⁹. Un alt document, redactat în august 1964 și care cuprindea o evidență a deținuților condamnați în perioada 1955-1964 pentru activități considerate ca fiind îndreptate împotriva securității statului, ne dezvăluie, pentru perioada ce ne interesează, următoarele cifre: decembrie 1955 – 6.406, ianuarie 1956 – 6.081, decembrie 1956 – 5.067, ianuarie 1957 – 5.350, decembrie 1957 – 6.177, ianuarie 1958 – 6.211, decembrie 1958 – 10.125⁵⁰.

⁴⁶ ACNSAS, fond Documentar, dosar 55, vol. 51, p. 5-20.

⁴⁷ ASRI, fond Documentar, dosar 7778, vol. 3, f. 7. Documentul este citat și în SRI, *Cartea Albă...*, vol. III, p. 37.

⁴⁸ ASRI, fond Documentar, dosar 7778, vol. 27, f. 114-115.

⁴⁹ SRI, *Cartea Albă...*, vol. III, p. 165-169.

⁵⁰ ASRI, fond Documentar, dosar 9572, vol. 61, f. 16.

În perioada 1 septembrie 1948 – 7 noiembrie 1949 au fost reținute de organele represive 23.597 persoane, dintre care 10.152 erau țărani (4.518 mijlocași, 2.979 săraci și 2.655 chiaburi)⁵¹, iar într-un raport al MAI, din 1 decembrie 1961, intitulat „Cu privire la numărul arestărilor făcute de către organele MAI și (ale) Procuraturii în rândul țăranilor” se furnizează următoarele cifre: numărul total de arestați în intervalul 1951-1952 a fost de 34.738, dintre care 22.008 chiaburi, 7.226 țărani cu gospodărie mijlocie, 5.504 țărani cu gospodărie mică⁵². Cifrele sunt contestate de însuși Gheorghiu-Dej, care în cuvântarea ținută la Moscova, în octombrie 1961, la al XXII-lea Congres al PCUS, afirma că 80.000 de țărani au fost arestați între 1949-1952, dintre ei 30.000 au fost judecați și condamnați. El repetă această cifră la Plenara CC al PMR, din noiembrie-decembrie 1961: „în numele luptei împotriva chiaburilor, peste 80.000 țărani au fost trimiși în judecată, cei mai mulți dintre ei fiind țărani care muncesc din greu, iar dintre ei peste 30.000 au fost judecați în procese publice”⁵³. Aceste cifre șocante au fost puse pe seama măsurilor luate de Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu, care la acea dată nu mai erau, bineînțeles, în conducerea PCR. Cifra cu privire la țăranii arestați în perioada mai sus menționată ar fi chiar mai mare, după opinia lui Nicolae Ceaușescu, ridicându-se la 89.000 de persoane⁵⁴.

La Canalul Dunăre-Marea Neagră se aflau, în august 1952, 22.442 de deținuți, iar în octombrie cifra urca la 22.877⁵⁵. Față de aceste date trebuie să avem rezerve, ele reflectând suma reconstituirilor pe baza evaluărilor din arhive, deci pentru acele persoane cărora li se întocmiseră documente, dar în coloniile de muncă au fost aduse mii de persoane fără să li se întocmească acte de evidență. Pavel Ștefan, fost ministru de interne, susținea că abuzurile se datorau organelor de Securitate. Într-o declarație, consemnată în 1968, el spunea: „În relațiile dintre noi și Securitate au fost discuții serioase pentru faptul că făceau arestări fără o bază legală și ni-i trimitea nouă. Așa a fost posibil ca numai într-o singură seară să fie arestați 700 de oameni... Am găsit foarte mulți deținuți arestați de ani de zile fără să fie judecați, uitați că mai sunt închiși... I-am spus lui Gheorghiu Dej că, într-o zi, o să dăm socoteală pentru că nu respectăm legile. Așa am eliberat în trei luni peste 25.000 de oameni”⁵⁶. Punerea în libertate a 25.000 de oameni printr-o singură decizie, fără ca în acest mod să se desființeze coloniile de muncă, constituie o dovadă clară că numărul real al celor internați pe motive politice era mult mai mare decât cifra reconstituită pe baza documentelor de evidență oficiale. În anii 1967-1968, Consiliul Securității Statului a probat pe bază de documente trimiterea în unități, colonii și locuri de muncă obligatorie a unui număr de doar 29.000 de persoane⁵⁷. Cifrele sunt, firește, incomplete, deoarece un document redactat de Securitate menționează că „posibilitățile de a stabili în mod cât mai concret șirul abuzurilor și ilegalităților sunt limitate de faptul că în Arhivele Securității Statului nu se pot identifica multe documente. Din relatările unor ofițeri ce

⁵¹ *Ibidem*, dosar 9047, vol. 3, f. 43.

⁵² SRI, *Cartea Albă a Securității, 1948-1958*, vol. II, București, 1994, p. 423-426.

⁵³ Gheorghe Gheorghiu Dej, *Articole și cuvântări, iunie 1961-decembrie 1962*, București, Editura Politică, 1962, p. 206; vezi și „Scânteia”, nr. 5372 din 7 decembrie 1961, p. 1-2.

⁵⁴ Stenograma Plenarei CC al PMR din 30 noiembrie-6 decembrie 1961, p. 218. Apud Stelian Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej 1948-1965*, București, Humanitas, 1998, p. 91.

⁵⁵ ANIC, fond Comitetul Executiv al CC al PCR, nr. 264/18.02.1972, vol. IV, f. 17. În septembrie 1949 erau internate 6.400 de persoane, în iunie 1950 – 5.382, în noiembrie 1952 – 20.768, în aprilie 1953 – 20.193 și în iulie 1953 – 14.244.

⁵⁶ ACNSAS, fond Documentar, dosar 54, vol. III, f. 71.

⁵⁷ *Ibidem*, dosar 55, vol. 51, f. 48.

muncesc în prezent în acest sector rezultă că în anul 1954 fostul șef al Serviciului de evidență, colonelul Popescu Gheorghe, în prezent ambasador în Birmania, a ordonat distrugerea fișelor de evidență pentru aproximativ 17.000 persoane ce au fost internate administrativ. Ca urmare, dosarele din arhiva Securității nu se pot găsi decât cu mari greutate⁵⁸. De asemenea, colonelul Iordache Breahnă recunoștea în decembrie 1967 că din dispoziția Direcției Secretariat a Securității fuseseră distruse numeroase decizii de dislocare din perioada 1949-1964⁵⁹. Un responsabil al exterminării de la Canal admitea faptul că pentru Securitate nu prezenta relevanță ținerea evidențelor arestaților sau a deceselor acestora fiindcă „interesul lor era să lichideze... clasa superioară”. Nu era nici o listă. Dacă era azi, mâine se distrugea, că nu o cerea nimeni s-o păstreze⁶⁰.

Marian Cojoc, autorul unei radiografii a Canalului ca unitate de represiune politică, subliniază dificultatea reconstituirii cifrelor reale ale celor arestați și internați aici. Mai multe explicații sunt avansate de autor. În primul rând absența dosarului, numeroși deținuți fiind trimiși în lagăre pe baza unei decizii administrative semnate de conducerea MAI, Direcțiile Regionale ale Securității Statului expediind deținutul fără nici un fel de informații suplimentare; refuzul comandanților lagărelor de a comunica, îndeosebi în perioada 1949-1950, datele privind efectivele de deținuți; inexistența unei evidențe centrale la Constanța pentru toate unitățile de muncă⁶¹. O mare problemă în privința celor arestați și internați în unitățile de muncă o constituie faptul că majoritatea statisticilor au fost întocmite sub presiunea anchetei declanșate de Comitetul Central al PCR, pentru a elucida abuzurile comise în timpul guvernării Gheorghiu-Dej și nu dispunem de evidențe directe întocmite de unitățile de detenție în cauză. Arhivele Securității comuniste, spre deosebire de cele ale Germaniei naziste, nu au păstrat cu scrupulozitate documentele represiunii. Interesante sunt cifrele, complet diferite, rezultate din analiza documentelor Tribunalele Militare din Iași, Timișoara, Cluj și Oradea, istoricul Gheorghe Onișoru arătând că au avut loc 134.150 de procese politice, care au implicat cel puțin 594.400 de acuzați, în perioada 1949-1960⁶².

Numărul celor arestați, ce se găsește în tabelele întocmite de ofițerii poliției politice, contrastează cu evaluările făcute de foștii deținuți politici. Cicerone Ionițoiu, fost condamnat și autor a mai multor dicționare biografice ale represiunii, estimează numărul deținuților la 3.000.000 de persoane⁶³, iar Constantin Trifan situează numărul arestaților politici în jurul cifrei de 900.000⁶⁴. Gheorghe Boldur Lătescu, și el fost prizonier politic, apreciază că numărul deținuților, în perioada 1945-1989, se ridică la 881.000 de oameni. Din aceștia, 600.000 sunt deținuți politici din perioada 1948-1964, 200.000 deportați în Bărăgan și Dobrogea în perioada 1949-1960 și 81.000 de deținuți politici în perioada 1945-1948 și 1965-1989⁶⁵. Corneliu Coposu, secretarul liderului

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ Stéphane Courtois, Nicolas Werth, *op. cit.*, p. 755.

⁶⁰ Doina Jela, *Drumul Damascului, Spovedania unui fost torționar*, București, Humanitas, 1999, p. 89.

⁶¹ Marian Cojoc, *Istoria Dobrogei în secolul XX. Canalul Dunăre-Marea Neagră*, București, Editura Mica Valahie, 2001, p. 70-73, 82.

⁶² Marius Lupu, Cornel Nicoară, Gheorghe Onișoru, *Cu unanimitate de voturi*, București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 22.

⁶³ Cicerone Ionițoiu, *Cartea de aur a rezistenței românești împotriva comunismului*, București, Ed. Hrisovul SRL, 1995, p. 3.

⁶⁴ Constantin Trifan, *Lumină în întuneric*, Constanța, Editura Europolis, 1996, p. 5.

⁶⁵ Gheorghe Boldur-Lătescu, *Gulagul românesc în cifre*, în *Memoria ca formă de justiție. Comunicări prezentate la Seminarul de la Sighetu Marmăției (10-12 iunie 1994)*, București, Alianța Civică, Departamentul pentru istorie orală, 1994, p. 17-18. Autorul reia calculele în 1998 ajungând la alte rezultate:

Partidului Național Țărănesc, Iuliu Maniu, el însuși deținut în închisorile românești timp de 17 ani, considera că numărul celor arestați după 1947 a fost de 282.000⁶⁶.

Evaluările represiunii din celelalte state comuniste aruncă o umbră de suspiciune și neîncredere asupra statisticilor parțiale recuperate din arhivele Securității privind arestările și detenția celor ce se opuneau regimului. În Polonia a funcționat Comisia extraordinară pentru lupta împotriva abuzurilor și sabotajului, înființată încă din 1945, care a trimis în lagăre de muncă, în perioada 1949-1952, 46.700 de persoane⁶⁷. Numai în aprilie 1956 erau eliberați în Polonia 30.000 de prizonieri politici⁶⁸. În Bulgaria, cu o populație de 8 milioane de oameni, au existat, în perioada 1944-1962, 186.000 de deținuți. Doar în intervalul 1948-1953 au fost deportate 25.000 de persoane, ceea ce depășește cifrele acreditate de documentele Securității⁶⁹. În Cehoslovacia, numărul deținuților politici în anii 1948-1954 este situat în jurul a 200.000 de persoane, la o populație de 12,6 milioane, cifra celor închiși incluzându-i și pe cei internați în lagăre de muncă prin hotărâri administrative⁷⁰. Zbigniew Brzezinski apreciază că în Ungaria au fost arestate 387.000 persoane în perioada 1950-1953, ceea ce depășește aproape de patru ori evaluările Securității pentru situația din România⁷¹. După alte estimări, în anii 1948-1953 între 700.000 și 860.000 de persoane ar fi fost condamnate în Ungaria⁷². Considerăm că o statistică riguroasă în privința numărului arestaților, pentru perioada ce o studiem, este greu de realizat astăzi, în condițiile în care sursele se contrazic, chiar atunci când provin din cadrul aceleiași arhive și au ca autori funcționari ai aceleiași instituții.

Închis la rândul său la 18 februarie 1953, după ce mai multe luni fusese anchetat de Comisia Controlului de partid, Teohari Georgescu a fost acuzat, printre altele, de „lipsă de combativitate” și „împăciunitorism”, pe care l-ar fi manifestat ca ministru de interne. Întrebat cum își explică faptul că deși muncitor a avut o atitudine „lipsită de ură de clasă” față de „elementele capitaliste, moșierești, fasciste”, acesta replica cu vehemență: „... De la 6 martie 1945 până la 26 mai 1952, dușmanul dinăuntru și dinafară a primit nenumărate lovituri. În cei șapte ani, peste 100.000 de bandiți au fost arestați și condamnați pentru că au uneltit împotriva regimului nostru. Aceasta a însemnat sute de organizații teroriste, de diversiune, de spionaj descoperite și nimicite. Întreg aparatul de opresiune al burgheziei a fost arestat. De asemenea au fost arestate toate elementele legionare identificate care au avut funcții de răspundere, cei din poliția legionară, fostele conduceri centrale și județene ale partidelor burgheze, fostele state majore ale secțiilor militare național-țărănești, foștii miniștri, prefecți, senatori, deputați

800.000 de deținuți pentru perioada 1949-1964, 200.000 de deportați în anii 1949-1960, 100.000 de deținuți pentru anii 1945-1948 și 1965-1989, un total de 1.100.000 pentru toată perioada regimului comunist (Gheorghe Boldur Lătescu, *Genocidul comunist în România*, vol. III, *Destine strivite*, București, Editura Albatros, 1998, p. 8-9).

⁶⁶ Corneliu Coposu, *Dialoguri cu Vartan Arachelian*, București, Editura Anastasia, 1992, p. 95.

⁶⁷ Stéphane Courtois, Nicolas Werth, *op. cit.*, p. 355.

⁶⁸ Jean François Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 114.

⁶⁹ Katia Ciomurliska, *Represiunea comunistă în Bulgaria*, în *Memoria ca formă de justiție. Comunicări prezentate la Seminarul de la Sighețul Marmăției (10-12 iunie 1994)*, București, Alianța Civică, Departamentul pentru Istorie Orală, 1994. După Jean François Soulet, în perioada 1946-1956 aproximativ 110.000 bulgari, dintr-un total de 8 milioane, se aflau în detenție politică (Jean François Soulet, *op. cit.*, p. 50-51).

⁷⁰ Stéphane Courtois, Nicolas Werth, *op. cit.*, p. 390.

⁷¹ Zbigniew Brzezinski, *Marele eșec. Nașterea și moartea comunismului în secolul douăzeci*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1993, p. 111.

⁷² Stéphane Courtois, Nicolas Werth, *op. cit.*, p. 390.

din 1920-1944 (...), precum și alte categorii și elemente cu trecut dușmănos. Toate acestea nu puteau să fie realizate fără ură de clasă”⁷³. Această ură de clasă a continuat și după arestarea și înlăturarea lui Teohari Georgescu de la Ministerul Afacerilor Interne, întâmplarea sa făcându-ne să ne gândim la cele scrise de Vasili Grossmann, în cartea intitulată *Vie et destin*, unde un fost ofițer CEKA, stalinist convins, vorbește despre teoria vinovăției obligatorii: „Inocența individuală este o rămășiță a Evului Mediu. E o alchimie. Noi, cekiștii, am pus la punct o teză superioară: nu există pe pământ oameni inocenți. Fiecare individ merită să fie judecat la tribunal. Orice persoană care face obiectul unui ordin de arestare este culpabil. Și se poate emite un asemenea ordin pentru oricine. Fiecare om are dreptul la un ordin de arestare. Inclusiv toți cei care toată viața lor au semnat astfel de ordine pentru alții”⁷⁴.

THE ARRESTS AND ILLEGAL SEARCHES OPERATED BY THE POLITICAL POLICE
IN “A POPULAR DEMOCRATIC” ROMANIA
(Summary)

Key-words: “Securitate” Archives, the “Popular Republic of Romania”, arresting, home searches, instructions for proceedings

This paper is a detailed analysis of the way the officers of the Operational Service of the Securitate conducted arrests and searches, and the instructions that were handed out by the leadership of the political police, in order to regulate these operations.

Based on the documents saved in the archives of the C.N.S.A.S., respectively the ones wrote as a result of the work analysis sessions, one can realize the way these actions were carried out or not.

This paper tries to advance numbers of the people arrested and incarcerated in the Gheorghiu-Dej period, based on the statistics of the Securitate, highlighting that these are often in contradiction both with the evaluations of ex-political inmates, as well as with repression data from other communist states.

⁷³ ASRI, fond Documentar, dosar 40009, vol. 22, f. 226. Vezi și Marius Oprea, *op. cit.*, p. 255-256.

⁷⁴ Vasili Grossmann, *Vie et destin*, Paris-Lausanne, Julliard – L’Age d’Homme, 1983, p. 600.

GABRIEL CATALAN

REAȚII ȘI ATITUDINI ROMÂNEȘTI LA MOARTEA LUI STALIN

Lui Iosif Vissarionovici Stalin (Djugașvili) îi este dedicată o uriașă bibliografie, cele mai reușite portrete ale acestuia fiind realizate de renumiții kremlinologi Boris Souvarine (New York, 1939), Isaac Deutscher (New York, 1967), Adam Ulam (New York, 1973), Dmitri Volkogonov (Moscova, 1989) și Robert Conquest (Londra, 1991).

Moartea dictatorului georgian a rămas însă învăluită în mister, atât în privința cauzelor congestiei cerebrale care i-a adus sfârșitul, cât mai ales a împrejurărilor ei. Ne gândim la agonia lui Stalin, ținută în secret de Lavrenti Beria, la amânarea unei intervenții medicale prompte, la lista celor reținuți, interogați, arestați, condamnați, executați sau marginalizați cu începere din 2/3 martie 1953, printre care figurează cei mai fideli subordonați și chiar fiul acestuia¹.

Vestea morții lui Stalin, petrecută la ora 21,50 – ora Moscovei – în ziua de joi 5 martie 1953, a fost dată publicității în România comunistă abia în dimineața zilei următoare, când s-a anunțat doliu național pentru câteva zile (6-9 martie) și organizarea unui gigantic miting de doliu în Piața Stalin (azi Piața Victoriei) din capitală în ziua funeraliilor (9 martie).

Despre aceste evenimente nu s-a scris prea mult în istoriografia română – doar câteva mici studii și articole în volumul 7 din colecția *Analele Sighet: Anii 1949-1953: Mecanismele terorii*, semnate de Silvia Angelescu², Mircea Chirițoiu³, Gabriel Catalan⁴. La acestea se adaugă 17 documente din Arhivele Militare Române, fondul 3027, dosarele 7472, 7541 și 7547 și fondul 3042, dosarul 23710 și din Arhiva CC al PCR, fondul Secția Organizatorică, dosarul 82/1953, publicate de regretatul istoric Mircea Chirițoiu, împreună cu Gh. Buzatu⁵.

O atmosferă oficială funebră a cuprins presa și toate instituțiile statului și Partidului Muncitoresc Român timp de 2-3 săptămâni, practic toată luna martie, perioadă în care au fost publicate articole și editoriale dedicate „marelui dispărut”, s-au vizionat

¹ A se vedea în acest sens prezentarea sintetică a evenimentelor în p. 655-667 din capitolul 25 – intitulat *Moarte naturală sau crimă?* – al volumului *Stalin*, scris de Eduard Radzynski și publicat în limba română la Editura Aquila '93 în 1996, precum și epilogul volumului lui Leonard Gandlin, *Confesiunile Verei Davâdova, iubita lui Stalin*, București, Editura Paideia, 2003, p. 437-442.

² „Așteptam toți să se întâmple...” *Reacții la știrea morții lui Stalin*, în Romulus Rusan (editor), *Analele Sighet*, vol. 7, *Anii 1949-1953: Mecanismele terorii, Comunicări prezentate la al VII-lea simpozion de la Sighetu Marmăției (2-4 iulie 1999)*, București, Fundația Academia Civică, 1999, p. 66-75.

³ *Reacții în armata română la moartea lui I. V. Stalin*, în *Ibidem*, p. 76-82.

⁴ *Martie 1953 – „eternizarea” memoriei tiranului Stalin*, în *Ibidem*, p. 60-65.

⁵ Vezi Addenda III din volumul *Stalin cenzurat / necenzurat*, București, Editura „Ion Cristoiu”, 1999, p. 291-329.

filme documentare despre viața și activitatea lui Stalin, au fost organizate mitinguri, sesiuni științifice, grupe de studiu a operelor lui Stalin și ședințe comemorative în toate întreprinderile, instituțiile statului (sfaturi populare, ministere, școli, unități militare, universități, tribunale, nave, institute de cercetare, Academia RPR etc.) și asociațiile de masă și obștești (sindicate, organizații de tineret, studenți, elevi, pionieri, femei, naționalități, scriitori, ziariști și artiști, ARLUS), fiind ținute, în aceeași limbă de lemn specifică ideologiei comuniste, lungi discursuri elogioase și mobilizatoare.

Lideri comuniști din România și din toată lumea, stahanoviști, țărani, militari, studenți și elevi, intelectuali și politruți, dar și înalți clerici se întrecuau în a-i înălța ode „marelui și nemuritorului conducător și prieten”, se grăbeau să-și ia angajamente de continuare a operei de construire a socialismului și de imitare a modelului de viață oferit de „Marele Om”, contribuind astfel la apogeul cultului lui Stalin.

Printre corifeii stalinismului care se înghesuiau să conferențeze, să omagieze sau să semneze în acele zile de martie 1953 în presă (vezi „Scânteia”, „România liberă”, „Munca”, „Scânteia tineretului”, „Contemporanul”, „Lupta de clasă”, „Studii”, „Probleme economice”, „Ortodoxia”, „Biserica Ortodoxă Română” etc.) astfel de osanale se numărau atunci C. I. Parhon, Mihail Sadoveanu, Traian Săvulescu, George Călinescu, Maria Banuș, Dan Deșliu, Alexandru Jar, A. Toma, Mihail Davidoglu, Boris Caragea, Petru Dumitriu, Eugen Frunză, patriarhul Justinian Marina, episcopul vicar patriarhal Teoctist Arăpașu (Botoșăneanul) și foarte mulți alții.

Un rol esențial în regizarea acestei preținse tragedii naționale, prin manipularea ideologică comunistă, având ca țel final formarea „omului nou”, au jucat intelectualii, ale căror opere au otrăvit mințile și inimile oamenilor. Iată câteva mostre din versurile publicate în acele zile: „Oricât ar fi de tare / Al morții braț cumplit, / Mai tare este Stalin! / Nu, Stalin n-a murit!” (Eugen Frunză⁶); „Luați seama, ucigași din Soare-Apune: / nu veți opri istoria din loc! / Pe calea viitorului – minune / pășește azi ne-nvinsa Uniune / Și-n rânduri tari – brigăzile de șoc!” (Dan Deșliu⁷).

Unele persoane simple și naive erau chiar sincere în omagierea „genialului conducător și învățător”, „marelui apărător al păcii”, „eliberatorului și salvatorului țării noastre”, „părintelui și luptătorului pentru fericirea tuturor popoarelor”, dar majoritatea asistenței îndoliate era prezentă la acele manifestări din pur oportunism, obligație, teamă ori datorită unei conștiințe individuale și colective paternaliste, manipulată de regimul ideologic și pervertită și mai mult de propaganda comunistă.

Iată cum descriu atmosfera acelor zile Coralia Fotino, pe atunci studentă la Facultatea de Istorie a Universității București, și Solomon Marcus, în acel timp asistent la Facultatea de Matematică a Universității București: „Când a murit Stalin, noi eram către sfârșitul facultății; mi-aduc aminte că s-au ținut niște mitinguri foarte speciale, sigur și în instituții și în întreprinderi, dar în toate facultățile, mitinguri care aveau un anume protocol – dacă pot spune. [...] Eram absolut toți în amfiteatru, într-unul din amfiteatrele mari, și venea un grup de decani, profesori, care se așezau la catedră; toată lumea în picioare, cu o anumită figură foarte îndurerată, dacă era posibil să fie cât de cât și plânsă, cu atât mai bine”; și „Eram în facultate, s-au pus imediat niște difuzoare în toate facultățile, unde se transmitea permanent [...] E foarte interesant să vezi misterul acesta al psihologiei mulțimii. Aveai impresia că s-a produs cea mai mare catastrofă

⁶ *Așa ne-nvăță Stalin*, în „Scânteia”, nr. 2602, 8 martie 1953, p. 2; apud Silvia Angelescu, „Așteptam...”, p. 72.

⁷ *Pentru Stalin*, în „Scânteia”, nr. 2603, 9 martie 1953, p. 2; apud Silvia Angelescu, „Așteptam...”, p. 72.

care se putea imagina! O catastrofă a întregii omeniri! Ore în șir, zile în șir, la microfon auzeam numai văicăreli, că «Ce ne facem?! Ne-a dispărut părintele...» Și trebuie să vă mărturisesc că nu erau puțini cei care lăcrimau! Erau cu batista, cu... Asta era atmosfera creată...»⁸

Un alt contemporan al evenimentului, istoricul Florin Constantiniu, pe atunci student la Istorie în București, descrie teama cu care a stat la o coadă uriașă pentru a semna în registrele speciale puse la dispoziția publicului român de Ambasada sovietică, numit fiind să facă parte din delegația de studenți trimisă acolo în acest scop, apoi a participat la mitingul de doliu din Piața Stalin⁹. Totodată, amintește de reacțiile extrem de sentimentale, aparent sincere, dar probabil exagerate și teatrale, bolnăvicioase chiar, ale unor ilegaliști sau activiști după aflarea vestii decesului „marelui han”: „A doua zi, intrând în amfiteatrul «Onciul», am găsit-o, în banca întâi – ca de obicei – pe doamna Vitner [soția temutului critic literar Ion Vitner, studentă și ea, la vârsta de 40 de ani, la Istorie], zguduită de plâns»¹⁰; „A doua zi, aveam cursul de marxism-leninism, care, ținut pentru mai multe facultăți, avea loc într-un mare amfiteatru de la Facultatea de Chimie. Prin ferestrele deschise pătrundea muzica funebră transmisă prin difuzoarele instalate pe bulevard. Profesorul Radu Florian, vădit emoționat, își pierdevocea când pomenea numele lui Stalin. Abia își stăpânea și el, în acele momente, plânsul»¹¹.

Rapoartele și informările oficiale ale PMR aminteau doar de „adâncă durere cu care oamenii muncii din țara noastră au primit vestea încetării din viață a tovarășului Iosif Vissarionovici Stalin”, de măsurile luate de delegații regionali și raionali ai partidului și de activiști pentru a aplica Instrucțiunile CC al PMR, a lichida lipsurile organizatorice și a asigura „buna desfășurare” și „participarea masivă a cetățenilor la meetingurile și adunările de doliu” (se dau estimări și statistici ale participării în diferite localități), de angajamentele ferme luate de mulți stahanoviști și colectivști de a îndeplini planul cincinal în patru ani, de zecile de mii de cetățeni care semnaseră în registrele Ambasadei URSS din București și consulatelor sovietice din Iași, Cluj și Constanța, cinstind astfel memoria tovarășului Stalin¹².

O informare de partid din 9 martie 1953, cuprinzând „unele date provizorii de felul cum au participat oamenii muncii din țara noastră la mitingurile și adunările de doliu din ziua funeraliilor tovarășului Iosif Vissarionovici Stalin”, menționa:

„La Chemarea CC al PCR și a Consiliului de Miniștri al RPR, oamenii muncii din țara noastră, pentru a cinsti memoria tovarășului Iosif Vissarionovici Stalin, au participat în masă la orașe și sate la meetingurile și adunările de doliu. Comitetele regionale de partid apreciază că o asemenea participare, disciplină și sobrietate n-a mai fost cunoscută până acum. În toată țara au participat după date incomplete 4.300.000 cetățeni la meetinguri și adunări. În orașul București au luat parte la mitingul din Piața Stalin peste 350.000 cetățeni, în orașul Cluj 95.000, orașul Timișoara și orașul Ploiești câte 90.000, orașul Brăila 50.000, Reșița 35.000; la cele 16 meetinguri ținute pe șantierele Canalului Dunăre-Marea Neagră au participat 35.000 muncitori, tehnicieni și funcționari; în raionul Deva la adunări au luat parte 17.000 cetățeni, raionul Moldova

⁸ Vezi Silvia Angelescu, „Așteptam...”, p. 71 și 72.

⁹ Vezi Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, București, Editura Enciclopedică, 2007, p. 105.

¹⁰ *Ibidem*, p. 104.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Vezi Gheorghe Buzatu, Mircea Chiritoiu, *Stalin cenzurat / necenzurat*, p. 291-297 (documentele XVI, XVII și XVIII).

Nouă 13.000, comuna Periam (Arad) cu populație sârbească 1.300, comuna Bistreț (Craiova) 1.500, comuna Gilău (Cluj) 1.300, comuna Ostrov (Constanța) 1.200, comuna Siret (Suceava) 900. La numeroase adunări din regiunea Bârlad au venit cetățeni din proprie inițiativă (sic! – n.n.) [...] în orașul Iași au venit la meeting cu întreaga familie, purtând dolii; în orașele Craiova, Constanța, Baia Mare, femeile au venit cu copiii în brațe, multe purtând basmale negre [...] la majoritatea adunărilor și meetingurilor pionierii au purtat dolii la cravate sau la mână; în Orașul Stalin participanții au venit cu buchete de flori și coroane pe care le-au depus la terminarea meetingului pe statuia tovarășului Stalin, prin fața căreia s-au perindat și în cursul după-amiezii cetățeni din oraș și satele din jur; în comunele Ulmeni și Hodot (Baia Mare) mulți bătrâni și bolnavi au venit la adunări cu căruțele; în satul Vizedjia (Arad) țăranul muncitor Lux Filip (m.d.p.) [= membru de partid – n.n.] în vârstă de 60 de ani a venit în cârje la adunare.

Meetingurile și adunările s-au desfășurat într-o impresionantă disciplină, atmosferă solemnă și adâncă tristețe, mulți din cei prezenți au plâns. [...] Femeile Rovai Sofia și Gusa Elisabeta, care au luat cuvântul în comuna Bechet (Timișoara), au arătat marea nenorocire produsă de moartea tovarășului Stalin pe care dușmanii caută s-o folosească chemând cetățenii să lovească fără cruțare în ei. Tov. Bârză, cincisutist de la CFR Ițcani, care a luat cuvânt la Suceava, și-a luat angajamentul în numele CFR-iștilor de a aplica noile norme conștienți că aceasta va duce la realizarea Cincinalului în patru ani. [...] în comuna Padina (Craiova) pionierii veniți la *meeting* cu o telegramă au cerut să fie citită la adunare și să fie trimisă apoi în Uniunea Sovietică.

La orele 11 precis, în momentul când sarcofagul cu corpul neînsuflăit al tovarășului Stalin a fost depus în mausoleu, în toată țara, la orașe și sate, au sunat sirenele, s-au tras clopotele. În acest moment s-a întrerupt circulația și orice activitate. Cetățenii prezenți la meetinguri, adunări cât și cei aflați pe străzi s-au descoperit și au păstrat trei minute de reculegere în memoria lui Iosif Vissarionovici Stalin. [...]

Toate orașele și satele au căpătat în dimineața de 9 martie un aspect de dolii mai accentuat; pe lângă drapele în dolii și portretele tovarășului Stalin puse la întreprinderi, instituții, mulți cetățeni au pus la ferestrele caselor tablourile tov. Stalin înrămate în negru și cu flori. De asemenea, au fost afișate până în cele mai îndepărtate sate textul Comunicatului CC al PCUS și Chemarea CC al PMR.

În orașe și sate cetățenii au continuat să stea în grupuri și după terminarea meetingurilor și adunărilor, vorbind despre marele Stalin. În unele comune din regiunea Baia Mare, cetățenii de naționalitate maghiară, ucraineană și români, după terminarea adunărilor, strânși în grupuri, au vorbit despre marele ajutor dat țării noastre de către tovarășul Stalin. În regiunea Suceava mulți cetățeni evrei au spus plângând că datorită tovarășului Stalin viața lor a fost salvată de barbaria fascistă. În comuna Feldioara ([regiunea – n.n.] Stalin) 300 de colectiviști participanți la adunare și-au luat angajamentul în scris că vor strânge rândurile și mai puternic în jurul Partidului și vor lupta pentru consolidarea GAC, după cum ne învață tovarășul Stalin. În comuna Padina (Ploiești), după adunare, colectivistele Maria Dumitrașcu și Mocăniță Maria au spus că tov. Stalin va trăi întotdeauna în inimile lor și au asigurat conducerea Partidului că vor munci și mai mult pentru dezvoltarea gospodăriei colective. Țărancă muncitoare Floarea Ciolpan, în vârstă de 80 de ani, din comuna Străiești (Pitești), a spus plângând că în viața ei n-a auzit ca un om să lupte pentru pace așa cum a luptat tovarășul Stalin și era mai bine dacă murea ea în locul lui, iar colectivistul Dirigescu Ion și soția sa, în vârstă de 73 de ani, de la GAC [Gospodăria Agricolă Colectivă – n.n.] Viișoara, au spus plângând că pentru ei tovarășul Stalin a însemnat fericirea și o viață mai bună la

bătrânețe; în regiunea Bârlad, la sate numeroase țărance muncitoare au arătat că datorită tovarășului Stalin ele au dreptul la viață și drepturi egale cu bărbații.

Zeci de mii de cetățeni au ținut să cinstească memoria tovarășului Stalin semnând în registrele Ambasadei din București și consulatelor din provincie ale URSS, la Iași, Constanța și Cluj; astfel, numai la Cluj au semnat 22.000 cetățeni.

Pentru buna organizare și desfășurare a adunărilor și meetingurilor de dolii, organele și organizațiile de partid au mobilizat toate forțele în vederea aplicării Instrucțiunilor CC al PMR. Au fost trimiși pe teren, după date aproximative, 11.000 activiști de partid și ai organizațiilor de masă, 7.000 elevi și studenți ai școlilor de partid, au fost instruiți și mobilizați zeci de mii de agitatori și propagandiști, cât și peste 26.000 tovarăși pentru menținerea ordinii.

Felul cum s-au manifestat oamenii muncii din țara noastră la încetarea din viață a tovarășului Stalin dovedește adâncul devotament ce l-a purtat poporul român față de tovarășul Stalin, eliberatorul și cel mai bun prieten al poporului nostru”¹³.

Marele miting de dolii național din 9 martie 1953 organizat pe baza Hotărârii Comitetului Central al PMR și Consiliului de Miniștri al RPR în Piața „I. V. Stalin” din București a fost conceput după modelul celui mult mai grandios desfășurat la Moscova în același timp (s-au sincronizat perfect, începând la ora 12 la Moscova, ora 11 la București, conform diferenței de fus orar). A început cu trei minute de reculegere, timp în care s-a întrerupt în toată țara circulația trenurilor, tramvaielor, automobilelor și a altor vehicule, precum și circulația pietonilor din orașe, s-au tras sirenele tuturor întreprinderilor, locomotivelor, vaselor maritime și fluviale, în București și Orașul Stalin s-au tras câte 24 salve de artilerie, iar în acea zi s-au suspendat cursurile școlilor elementare și medii la nivel național. Au fost transmise în direct la radio și prin stații de amplificare în toate centrele localităților funeraliile de la Moscova, au fost depuse coroane de flori, s-a ascultat muzică funebră și la final s-a cântat „Internaționala”¹⁴.

Singurele deosebiri între adunările de dolii pentru Stalin de la Moscova și din București constau în diferența numărului de participanți și absența la București a scenelor tragice, ridicole și grotești cauzate la Moscova de îmbulzeala mulțimilor de fanatici care s-au călcat în picioare pentru a privi de aproape cadavrul celui mai mare tiran din istorie, astfel dictatorul primindu-și un ultim tribut de sânge, în interiorul și în jurul Mausoleului de la Kremlin murind mii de oameni¹⁵.

Tot după model sovietic, după întoarcerea de la funeraliile de la Moscova a delegației de partid și de stat condusă de Gheorghe Gheorghiu-Dej, a fost adoptată la 10 martie 1953, la propunerea Secției de propagandă și agitație a CC al PMR, Hotărârea Comitetului Central al PMR și Consiliului de Miniștri al RPR „cu privire la eternizarea memoriei tovarășului Stalin”, prin care Combinatul Chimic din regiunea Stalin, Uzina de Tractoare din Orașul Stalin, Rafinăria Nr. 1 din Ploiești, Uzina de Utilaj Petrolier din Reșița, Mina Lupeni din Valea Jiului, Combinatul Poligrafic „Casa Scânteii”, Biblioteca Academiei RPR, Academia Militară din capitală și „cea mai fruntașă dintre gospodăriile colective din fiecare regiune” căpătau numele maleficului Stalin, Expoziția permanentă „I. V. Stalin” devenea Muzeul „V. I. Lenin – I. V. Stalin”. De asemenea, se decidea

¹³ *Ibidem*, p. 295-297 (pasaje din documentul XVIII).

¹⁴ Pentru detalii vezi „Scânteia”, nr. 2604, 10 martie 1953; Silvia Angelescu, „Așteptam...”, p. 73-74; Gabriel Catalan, *Martie 1953...*, p. 63.

¹⁵ Vezi Eduard Radzynski, *Stalin*, p. 668.

ridicarea de monumente dedicate dictatorului în orașele Iași, Cluj, Timișoara, Ploiești, Galați și Constanța¹⁶.

O atenție specială merită poziția adoptată de ierarhia Bisericii Ortodoxe Române cu privire la moartea lui Stalin, poziție care a copiat în detaliu atitudinea Bisericii Ortodoxe Ruse.

Între 6 și 9 martie, Patriarhul Justinian Marina a trimis o telegramă de condoleanțe Patriarhului Moscovei, Alexei I, a organizat și prezidat la Palatul Patriarhiei o consfătuire comemorativă a șefilor cultelor din RPR, a adresat în numele acestora un apel către slujitorii și credincioșii tuturor cultelor din RPR („Clerul și credincioșii tuturor cultelor religioase din țara noastră, care sprijină munca de înflorire a Patriei și sunt înrolați în marele front al păcii, împărtășesc întru totul durerea pe care o încearcă popoarele prietene ale URSS și orice om iubitor de pace din lume, în clipa morții celui mai dărz și mai neînfricat luptător pentru cauza păcii – I. V. Stalin”¹⁷) și împreună cu șefii cultelor din RPR o telegramă de solidaritate pentru Președintele Consiliului de Miniștri din RPR (prin care îl asigurau cu toții pe Gheorghe Gheorghiu-Dej că „vor sprijini fără șovăire strădaniile pentru sporirea contribuției poporului la lupta sfântă pentru apărarea păcii” și „își vor dovedi solidaritatea cu întregul popor muncitor și devotamentul lor față de Dumneavoastră, conducătorul Guvernului nostru și credinciosul discipol al lui I. V. Stalin”¹⁸). A mai decis ca în toată perioada de doliu național hotărâtă de statul comunist să se tragă clopotele în toate bisericile de patru ori pe zi (la orele 10, 12, 16 și 18) câte o jumătate de oră, să se officieze zilnic în cadrul serviciilor religioase pomenirea „marelui dispărut”, să se țină obligatoriu în toate bisericile predici despre personalitatea lui Stalin și despre „dureroasa pierdere a omenirii”, cel puțin în ziua de duminică, 8 martie. Iar în ziua de 9 martie, ziua funeraliilor, urmau să se officieze în toate bisericile și casele de rugăciune ale tuturor cultelor slujbe de pomenire în ritul respectiv și să se rostească cuvântări funebre. Patriarhul a vizitat personal Ambasada URSS, în fruntea unei delegații de clerici ortodocși, pentru a semna în registrul funerar special „în semn de omagiu profund adus memoriei lui Stalin”. Totodată, alături de vicarul său, Episcopul Teoctist Arăpașu, și de „un grup de preoți din Capitală”, a participat la marele miting de doliu din Piața „I. V. Stalin” din București și a depus o coroană de flori la statuia Tovarășului, cu același prilej¹⁹.

Justinian Marina a prezidat, împreună cu rectorul Institutului Teologic Ortodox din București, același Teoctist Botoșăneanul (Arăpașu), adunarea de doliu de la această instituție, la care au participat 300 de preoți, profesori și studenți, rostind în fața lor printre alte elucubrații, platitudini și lozinci demne de un nomenclaturist și următoarele fraze: „I. V. Stalin a purtat cu vrednicie steagul Păcii”; „[...] gândurile îndurerate ale poporului nostru se întâlnesc cu gândurile sutelor de milioane de oameni, care, cu inimile și fețele îndoliate, îl însoțesc pe I. V. Stalin pe cea din urmă cale”; „[...] luăm parte la durerea poporului nostru și a partizanilor păcii din lumea întreagă”; „Noi nu vom putea uita niciodată că de numele marelui Stalin se leagă viața liberă pe care o trăiește astăzi poporul nostru. Nu vom uita niciodată că fără jertfele eroice ale ostașilor lui Stalin, țara noastră n-ar fi putut zdrobi lanțurile robiei în care o încătușaseră fasciștii și n-am fi putut reîntregi Ardealul nostru drag; noi nu vom putea niciodată uita că Marea

¹⁶ Vezi ANIC, Fondul CC al PCR. Cancelarie, dosarul 22/1953, f. 28; apud Gheorghe Buzatu, Mircea Chirițoiu, *Stalin cenzurat / necenzurat*, p. 313 (documentul XXVII); Gabriel Catalan, *Martie 1953...*, p. 63-64.

¹⁷ Vezi „Telegraful român”, nr. 11-12/15 martie 1953, p. 1.

¹⁸ BOR, nr. 2-3 (februarie-martie)/1953, p. 136-137.

¹⁹ Vezi *ibidem*, p. 133-138; „Telegraful român”, nr. 11-12/15 martie 1953, p. 1.

Uniune Sovietică, consolidată prin munca și înțelepciunea lui I.V. Stalin, este cheazășia libertății și independenței Patriei noastre dragi, este cheazășia păcii lumii întregi”; „[...] libertățile largi pe care le-au dobândit oamenii sovietici sub conducerea lui I. V. Stalin s-au răsfrânt în egală măsură și asupra Bisericii Ortodoxe Ruse, care abia în anii puterii sovietice a putut să-și împlinească fără nici o stânjenire lucrarea ei sfântă”; „Biserica Ortodoxă Rusă... [a stat] în fruntea acțiunii de refacere a unității Ortodoxiei... [prin] readucerea la dreapta credință a celor 10 milioane de greco-catolici răpiți de Vatican, cu 350 de ani în urmă”; „[...] făgăduim că vom păstra veșnic în inimile noastre amintirea numelui și luptei eroice a lui I. V. Stalin pentru pacea și libertatea omenirii muncitoare”; „Gloria marelui Stalin să rămână pururea vie între noi, iar amintirea și pomenirea lui să fie veșnică”²⁰.

În pastoralele de Paști din 5 aprilie 1953, păstrând tradiția anilor anteriori și dorind parcă să confirme intenția comuniștilor de a-l venera practic pe defunctul Stalin, „eternizându-i memoria”, chiriarhii ortodocși au întetit elogierea dictatorului și au continuat să manipuleze credincioșii prin cunoscuta limbă de lemn a propagandei în favoarea regimului comunist și a „luptei pentru pace”. Iată câteva exemple: „Aceasta ne învață Hristos cel înviat: să săvârșim binele și să înlăturăm răul, să muncim și să luptăm pentru mântuirea noastră și pentru biruința Păcii în lume, Pace pentru care a luptat atât de hotărât toată viața sa, neînfricatul I. V. Stalin”²¹ (Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului); „Pentru o astfel de comoară a vieții și a libertății, a trăit și a luptat, până la săvârșirea sa din viață, în veci slăvitul conducător de noroade I. V. Stalin, prietenul cel mai bun, binefăcătorul și eliberatorul poporului nostru, cel către care mai bine de 35 de ani s-au îndreptat gândurile pline de speranță ale oamenilor care iubesc Pacea și urăsc războiul”²² (Firmilian Marin, mitropolitul Olteniei); „... dând pildă de neșovăitoare și consecventă luptă pentru apărarea vieții pașnice a oamenilor și popoarelor, viața și lupta marelui stegar al Păcii – I. V. Stalin – Înalț Prea Sfințitul Mitropolit Vasile al Banatului își povățuiește clericii și credincioșii să înmulțească strădaniile lor pentru apărarea Păcii și pentru propășirea țării noastre”²³ (Vasile Lăzărescu, mitropolitul Banatului).

Cel mai bun exemplu este însăși pastorală patriarhală, din care reproducem un fragment reprezentativ: „Pace și bună înțelegere între popoare voiește omenirea. Pentru apărarea Păcii luptă astăzi cu hotărâre sute de milioane de oameni pe întreg pământul, sub steagul pe care l-a instalat înțeleptul conducător al frontului Păcii, marele Stalin!”²⁴ Pentru astfel de atitudini lingușitoare, ca și pentru întreaga sa politică de colaborare și deplină subordonare față de regimul comunist, la aniversarea a cinci ani de la înscăunarea sa ca patriarh de către comuniști, Justinian Marina era decorat prin Decretul Prezidiului Marii Adunări Naționale din 6 iunie 1953 cu Ordinul „Steaua RPR” clasa I, cea mai înaltă distincție comunistă românească a epocii. Mitropoliții Moldovei și Ardealului, Sebastian Rusan și Nicolae Bălan, primeau aceeași decorație, dar clasa a II-a, episcopul de Oradea, Valerian Zaharia, clasa a III-a, iar preotul Alexandru Vlaiculescu, preotul Ion Găgiu, directorul Administrației Patriarhale, și Alexandru Cerna-Rădulescu, consilier de presă al Patriarhiei Române, cu toții funcționari bisericești și responsabili ai presei ortodoxe centrale, clasa a IV-a²⁵. Statutul ierarhilor ortodocși de privilegiați ai

²⁰ Vezi *BOR*, nr. 2-3 (februarie-martie)/1953, p. 138-143; Gabriel Catalan, *Martie 1953...*, p. 62-63.

²¹ Vezi *BOR*, nr. 2-3 (februarie-martie)/1953, p. 368.

²² Vezi *ibidem*, p. 369.

²³ Vezi *ibidem*, p. 371.

²⁴ Vezi *ibidem*, p. 365; Gabriel Catalan, *Martie 1953...*, p. 64.

²⁵ Vezi *BOR*, nr. 5-6 (mai-iunie)/1953 și „Ortodoxia”, nr. 2 (aprilie-iunie)/1953.

regimului, practic ei fiind niște membri ai nomenclaturii, contrasta în mod evident cu situația generală a clerului obișnuit, dar mai ales cu aceea a miilor de prelați, inclusiv ortodocși, persecutați și încarcerați pentru opiniile lor.

Redacțiile revistelor bisericești ortodoxe s-au întrecut în apologia decedatului Stalin, supranumit: „Marele Eliberator al popoarelor”, „prietenu cel mai bun și mai drag al poporului român”, „deschizător și făuritor de veac”, „părintele și conducătorul popoarelor”, „marele conducător al Statului Sovietic și îndrumător al Frontului Mondial al Păcii”. Aceștia i-a fost publicată fotografia îndoliată, alături de mobilizatoare lozinci de genul: „Numele lui Stalin va trăi pururi în inima popoarelor sovietice, a poporului nostru și a tuturor oamenilor iubitori de pace de pe pământ”²⁶ și i s-au dedicat mai multe pagini, legate atât de ceremoniile funerare cât și de o colosală retrospectivă a vieții și activității sub generic ca *Stalin = Pace* sau *Marele stegar al păcii*, din care redăm începutul și finalul: „Cu mult timp înainte de încheierea acestei mișcări mondiale pentru apărarea păcii, Statul Sovietic, călăuzit de I. V. Stalin, a dus o consecventă politică de apărare și salvare a păcii. [...] Marele stegar al păcii va trăi veșnic, prin voința de pace a popoarelor, prin lupta celor ce iubesc pacea, prin triumful care va încununa lupta sutelor de milioane de partizani ai păcii!”²⁷

O altă latură atinsă cu acest prilej și prezentată extrem de elogios, chiar și de către patriarhul Justinian, a fost situația Bisericii Ortodoxe Ruse și exemplul său pentru celelalte biserici autocefale ortodoxe, inclusiv excelenta relație cu statul comunist și, bineînțeles, cu Biserica Ortodoxă Română: „Stalin a ridicat steagul celei mai sfinte lupte din câte s-au purtat vreodată în lume, lupta pentru apărarea Păcii [...] sute de milioane de luptători sunt hotărâți să apere viața pașnică a omenirii întregi și să stăvilească drumul celor ce unesc războaie de jaf și de nimicire a ființelor umane și a bunurilor materiale și spirituale. [...] Fără de margini a fost, îndeosebi, durerea slujitorilor și închinătorilor Bisericilor Ortodoxe, în frunte cu marea Biserică Ortodoxă Rusă. [...] Într-adevăr Bisericile Ortodoxe au avut temeiuri deosebite care au sporit durerea lor și au dat un sens mai înalt participării clericilor și credincioșilor la doliul popoarelor sovietice și al omenirii iubitoare de pace. [...] Cuvintele acestea ale Înalt Prea Sfințitului nostru Patriarh Justinian subliniază realități vii pe care nici un om cinstit nu le poate contesta și pe care orice creștin ortodox, devotat Bisericii sale, trebuie să le privească cu un sentiment de admirație și de îndreptățită recunoștință, pentru acela care le-a făcut cu putință. [...] [Biserica Ortodoxă Rusă – n.n.] și-a ridicat cu hotărâre glasul pentru a chema toate Bisericile Ortodoxe naționale la unire, la frățească și unitară acțiune, pentru afirmarea înaltelor idealuri creștine pe care Ortodoxia le-a păstrat nealterate și pe care le slujește cu credință și cu înflăcărată râvnă. [...] pilda Bisericii Ortodoxe Ruse, care s-a dovedit astăzi cea dintâi în îndeplinirea îndatoririlor pe care Hristos le-a statornicit Bisericii Sale, a fost rodnică pentru întreaga Ortodoxie. [...] Toate aceste înfăptuiri de mare preț ale Bisericii Ortodoxe Ruse – înfăptuiri care-și răsfrâng roadele, sau constituie pilde demne de urmat pentru întreaga Ortodoxie – sunt consecințe directe ale libertății religioase înfăptuite și apărate cu strictețe în Statul Sovietic. [...] Cine ar putea uita vreodată că cel ce a asigurat în fapt libertatea de conștiință – pentru toți cetățenii unui Stat de aproape 200 milioane de locuitori – a fost Guvernul Sovietic, cârmuit cu înțelepciune de I. V. Stalin? [...] Pentru aceea Bisericile Ortodoxe de pretutindeni privesc cu recunoștință spre Statul Sovietic, în care au fost asigurate – pentru întâia oară – condițiile optime ale desfășurării lucrării sfinte a Bisericii, datorită libertății depline ce

²⁶ „Studii teologice”, nr. 3-4/1953, p. 3.

²⁷ BOR, nr. 2-3 (februarie-martie)/1953, p. 148 și 153.

există acolo. De aceea, credincioșii, clericii și cărmuitorii Bisericii Ortodoxe din lume, – ca și ai altor Culte religioase – și-au exprimat adâncă lor durere și au luat parte la doliul popoarelor sovietice, al întregii lumi iubitoare de pace și al Bisericii Ortodoxe Ruse, cu prilejul încetării din viață a lui I. V. Stalin. [...] ei vor păstra veșnic în inimile lor amintirea marelui Stalin și vor lupta cu și mai multă înflăcărare pentru triumful cauzei Păcii în lumea întreagă, îndeplinindu-și astfel una dintre cele mai sfinte îndatoriri ale credinței lor. [...] [Biserica Ortodoxă Română – n.n.] va întări și va dezvolta fără încetare legăturile frățesti cu Biserica Ortodoxă Rusă și va sprijini toate acțiunile menite să contribuie la propășirea Ortodoxiei. [...] Biserica Ortodoxă Română nu va uita că exemplul Uniunii Sovietice a deschis calea largilor libertăți, – cale pe care merge astăzi și scumpa noastră Republică Populară Română – și că pilda Bisericii Ortodoxe Ruse a arătat tuturor Bisericii Ortodoxe drumul adevăratei împliniri a poruncilor Evangheliei, drumul pe care se poate dovedi lumii întregi că învățătura lui Hristos slujește vieții, nu morții, și că Creștinismul apără Pacea și osândește războiul. Mergând cu hotărâre pe acest drum, Biserica Ortodoxă Română este încredințată că slujește într-adevăr lui Hristos –, Domnul Păcii și al Vieții”²⁸.

Adevăratele sentimente ale populației care nu fusese încă total îndoctrinată și nu făcea parte din pătura privilegiată erau altele și ele pot fi reconstituite doar din mărturiile de istorie orală (interviuri de acest gen există la Departamentul de Istorie Orală al Fundației Academia Civică, Institutul de Istorie Orală din Cluj și mai ales la Arhiva Secției de Istorie Orală a Societății Române de Radiodifuziune²⁹ și din documentele organelor de supraveghere din cadrul Partidului, Armatei³⁰ și Securității (din acestea vom spiciu mai jos).

Un exemplu în acest sens este relatarea plină de vervă a învățătoarei Ecaterina Băltărescu din Rădăuți, al cărui soț era arestat și care a ironizat prin cuvinte și gesturi decesul dictatorului sovietic³¹. Se adaugă mărturiile foștilor deținuți politici Micaela Ghițescu, Miltiade Ionescu și Ioan Hotico despre modalitățile prin care se aflau și se transmiteau noutățile în penitenciarele comuniste românești: s-a fluierat Oda Bucuriei din Simfonia a IX-a de Ludwig van Beethoven³², s-au plănuț evadări și a crescut speranța eliberării mai rapide din închisoare³³.

Ilustrativ pentru realismul și umorul pe care le degajă este și reușita epigramă *A doua zi (după moartea lui Stalin)* a lui Al. O. Teodoreanu: „Îl plâng pe Stalin și vă jur / C-am să vă spun secretul: / Mă tem că vom pupa în cur / De-acum tot Comitetul!”³⁴

De asemenea, au fost publicate mai multe documente despre reacțiile „negative” ale militarilor români la moartea lui Stalin. Este vorba de rapoarte de informare politică, sinteze și note-raport ale Direcției Organizare și Instrucție din cadrul Direcției Superioare Politice a Armatei, Direcției Cadrelor Forțelor Armate și Direcției de Contrainformații Militare privind „manifestările dușmănoase înregistrate în rândurile militarilor din Ministerul Forțelor Armate în legătură cu boala și încetarea din viață a lui I. V. Stalin”³⁵.

²⁸ Vezi *Roadele adevăratei libertăți*, în „Ortodoxia”, nr. 1 (ianuarie-martie)/1953, p. 5-7 și 24-26, *passim*.

²⁹ Vezi Silvia Angelescu, „Așteptam...”

³⁰ Vezi Gh. Buzatu, Mircea Chirițoiu, *Stalin cenzurat / necenzurat*.

³¹ Silvia Angelescu, „Așteptam...”, p. 69-70.

³² Vezi Micaela Ghițescu, *Inculcarea cultului personalității lui Stalin printre tineri*, în Romulus Rusan (editor), *Analele Sighet*, vol. 7, ed. cit., p. 59.

³³ Vezi Silvia Angelescu, „Așteptam...”, p. 72-73.

³⁴ Al. O. Teodoreanu-Păstorel, *Bahice și Politice*, București, Editura Victor Frunză, 1996, p. 39.

³⁵ Vezi Mircea Chirițoiu, *Reacții...*, p. 79-82; Gh. Buzatu, Mircea Chirițoiu, *Stalin cenzurat / necenzurat*, p. 298-312, 314-316, 319-329.

Cele aproximativ o sută de cazuri de „manifestări negative” semnalate au fost verificate, măsurile punitive, luate de Comandamentele militare în cazul subofițerilor și soldaților, iar în cazul ofițerilor de general-colonel Emil Bodnăraș, ministrul Armatei, general-locotenent Nicolae Ceaușescu, prim-locțiitorul ministrului și șeful DSPA, și colonel Ioan Ioniță, șeful DCFA, fiind trecerea în rezervă, desconcentrarea, retrogradarea, transferarea, arestarea, judecarea și condamnarea.

Majoritatea celor învinuiți de manifestări ostile Uniunii Sovietice, Partidului și statului comunist român au comentat știrile despre „boala” și moartea lui Stalin, inclusiv cele transmise de posturile de radio „Europa liberă” și „Vocea Americii”, au făcut glume pe seama evenimentelor, și-au arătat bucuria, mulțumirea și speranța în schimbarea politică, slăbirea sau chiar căderea comunismului ori au avut atitudini sfidătoare și ironice față de liderii, reprezentanții și simbolurile comuniste. La stabilirea pedepselor pentru ei au contat antecedentele disciplinare, politice și militare, situația materială, originea socială și legăturile cu alte „elemente dușmănoase”.

Printre cei trecuți în rezervă în perioada mai-octombrie 1953 se afla și generalul-maior Aurel Ionescu, șeful Direcției Veterinare din Ministerul Forțelor Armatei, care era cel mai înalt în grad și cel mai important ca funcție dintre militarii sancționați atunci, dintre care îi amintim și pe cpt. Constantin Chirică, lt.col. Pamfil Ioan, mr. Iulian Brezeanu, lt.maj. Constantin Prisaca, lt.col. Simion Carol Probst, lt.maj. Marin Constantin Haidet, lt.col. Mihai Dumitru Popescu, mr. Teodor Gh. Velsan, slt. (rez.) Petre Czurka, lt.maj. Bogdan Ioan Sever, lt. Dumitru Gh. Alexa, lt. Nicolae Ioan Hârgău, lt. Ioan Teodor Toma, lt. Gavrilă Alexandru Szoboș, lt. Constantin Marin Popa, mr. Ioan Șerban Dobra, lt. Mihai Dumitru Tancu, lt.maj. Nicolae Petre Jiloveanu, mr. Vasile Mihai Cătuneanu, lt. Ioan Traian Cănanău, mr. Nicolae Eugen Brezeanu, mr. Petre Cristea Dumitriu, lt.col. Vladimir Alexei Movilă, slt. Ioan Ioan Gârda, lt.col. Gheorghe Dumitru Moisa, lt. Martin Martin Sicrea, mr. Dumitru Dumitru Nițulescu, mr. Iosif Anton Quinsinski, mr. Daniel Th. Cristian, mr. Alexandru Ioan Marinescu, cpt. Valeriu Pavel Vidrașcu, col. Emanoil Ioan Popovici, mr. Aurelian Constantin Iliescu, mr. Nicolae Gh. Petraru, lt. Alexandru Ioan Coșeriu, lt.maj. Dumitru Dumitru Costăchescu, mr. Paul Petre Goncescu, lt.col. Ștefan Gh. Patriciu, mr. Stelian Vasile Burghilea, mr. Traian I. Gavrilă, cpt. Valeriu Friderich Weber, mr. Gavrilă Andrei Gh. Vlădescu, cpt. Vasile D. Trașcă, slt. Constantin D. Mătușoiu, mr. Gheorghe Ancuța, lt. Vasile Ilie Marin³⁶.

Nu doar militarii erau supravegheați atent în martie 1953. Teama autorităților de o revoltă populară, dar și necesitatea de a evalua starea de spirit a populației în legătură cu acest eveniment politic major au determinat Securitatea să-și intensifice măsurile operative, de supraveghere și urmărire informativă în toată țara, după cum rezultă din fișele și notele informative redactate în această lună.

Prezentăm în continuare câteva din aceste documente ale Securității, organizată pe atunci ca un minister distinct. De la Securitatea din Regiunea Suceava se trimitea la centrala din capitală un „Tabel fișe de elemente libere profesioniști, care au avut manifestări cu ocazia morții Tov. Stalin”, din care reproducem unele fișe:

– Isidor Rosenberg (agent teatral): „M-am săturat de atâta doliu și nu se știe cât o să-l mai ție aceștia cu doliu lor, dacă mai moare unul continuăm cu doliu, că din cauza doliului au fost amânate o serie de spectacole.” (18.III.1953)

³⁶ Vezi Gh. Buzatu, Mircea Chirițoiu, *Stalin cenzurat / necenzurat*, p. 319-329 (documentul XXXIII); Mircea Chirițoiu, *Reacții...*, p. 79-81.

- Dumitru Rădăuceanu (preot, com. Dumbrăveni, la Sfatul Popular): „... el crede că odată cu moartea lui Stalin se vor produce mari schimbări atât în Uniunea Sovietică cât și la noi în țară. El mai bine face că nu face formele de donare a pământului la stat, căci dacă se va schimba conducerea țării atunci el va păți-o rău căci va rămâne și fără pământ și fără serviciu.” (6.III.1953)
- Stavaros Divranos (cetățean grec, Botoșani): „Decât să trăiești o așa viață ca în RPR, mai bine să mori. Stalin a fost otrăvit în urma tratatelor dintre Grecia, Iugoslavia și Turcia, care i-au produs supărare și frică.” (4.III.1953)
- Dumitru Păduraru (țaran mijlocăș, avere = 5 ha + o casă, com. Mănăstirea Doamnei): „Veniți să vă dau pânză neagră pentru doliu, iar mult mai bine dacă acest lucru ar fi fost cu cel puțin 20-30 de ani mai înainte: dacă murea Stalin nu mai sufeream. Eu cu plata mea aș pune pentru toți un metru de doliu, numai să-i ia dracul pe toți.” (7.III.1953)
- Obuf Ioan (preot ortodox, chiabur, fost PNL, com. Cristești, în vizită la stareța Mănăstirii Agafton, Agafia Moise): „A mai crăpat un drac (Clement Gottwald), are Stalin pereche, bine ar fi să nu întârzie această moarte, să meargă mai repede pe la toți, poate am scăpa de sărăcie și de lipsurile acestea.” (19.III.1953)
- Cristofor Popovici (născut 1906, muncitor, Botoșani): „A murit Stalin, a murit și răul din țara noastră. De acum înainte lucrurile se vor schimba complet și deci fiecare meseriaș își va lua lucru în atelierul său și nu vor mai lucra în colectiv ca acum unde nu se câștigă nici hrana zilnică.”
- Ioan Vasiliu (născut 1921, deblocat neîncadrat, Botoșani): „Se știe că odată cu moartea Tov. Stalin se va schimba situația externă pentru că ăsta știa una și bună, însă odată ce nu va mai fi vor fi alții la conducerea URSS care vor înțelege altfel pentru că trebuie să cedeze URSS în fața Angliei și Americii...” (5.III.1953)
- Ștefan Pintilie (com. Suha-Rău / raion Dărăbani, comenta bancuri de la radio Londra): „Nu crede că un bun român să verse vreun pic de lacrimi.” (8.III.1953)
- Dumitru Chihaia (născut 1915, agricultor, Botoșani): „În ziua de... a spus că mulți se prefac că le pare rău că a murit Stalin, dar foarte mulți se bucură că a... [crăpat – n.n.], aducând insulte Tov. Stalin și în continuare afirmă că «și la urma urmei, ce rost are atâta panaramă cu moartea lui Stalin, el este al URSS și nu al nostru, că ne-a dezrobit cum spun ai noștri, dar să se vadă bine dacă nu ne-a mai robit, și adevărul este că suntem ca și robi, muncind din zori și până în noapte și nu avem nici ce mânca.»” (12.III.1953)
- Vasile Iacob (4 clase, fără ocupație, căsătorit, are 1 copil, Botoșani): „... s-a manifestat că de ce preotul la slujbă le-a spus ca să vină și luni la biserică ca să țină slujbă pentru moartea lui Stalin, că doar nu o fi el nebun să meargă la biserică luni pentru ca să ia parte la slujba ce i-o face lui Stalin căci ce bine ne-a făcut în țară la noi, decât a știut să ne jumule și să dăm colectări și că «eu am fost nevoit ca să tai vaca și să-i dau lui carne» și «ce bine a făcut el la noi în țară.»” (8.III.1953)
- Toader Groza (născut 1891, văduv, agricultor, avere = 7 ha + 1 casă + 2 boi, fost PNT, neîncadrat, sat Dorobanți / com. Nicșeni / raion Botoșani): „El nu vede pe nimeni să plângă decât doar «zic toți ca mine»: «bine că a murit» și aducând injurii la adresa Tov. Stalin că «nu a adus decât numai rău poporului acesta oropsit.»” (7.III.1953)
- Paul Ghica (născut 1891, fost avocat, reformat, simpatizant PNL, neîncadrat, Botoșani): „În Rusia, în urma morții lui Stalin, s-au produs neînțelegeri grave între conducători și e de presupus că aceste neînțelegeri vor grăbi deznodământul încordării actuale fie prin război, fie pe cale pașnică.” (24.III.1953)
- Costache Clopotaru (născut 1890, 5 clase primare, fost funcționar la Camera Agricolă, cântăreț bisericesc): „Sunt foarte supărat de moartea Tovarășului Stalin și nici nu-mi găsesc loc acasă. Ce zici bre omule cum de s-a dat să moară stăpânul naturii și al milioanei de oameni... (în ironie).” (6.III.1953)
- Moses Kornblitt (născut 1914, evreu, 4 clase liceu, neîncadrat, fost președinte al organizației sioniste de tineret „Bethar”, Rădăuți): „S-a dus Stalin și în curând vom scăpa de toți comuniștii; acesta este începutul sfârșitului.” (11.III.1953)

- Vasile Ghenici (născut 1898, cetățean român, polon ca etnie, romano-catolic, avere = 24 arii de pământ + 1 casă, fost PNT, fost comerciant, zidar de profesie, văduv, fără copii, Siret): „Hai să bem că Stalin a murit și de acum totul se va schimba; nu se va mai face colhoz.” (5.III.1953)
- Octavian Berlinschi (născut 1895, român, fost legionar, neîncadrat, 6 clase primare, com. Siret): „Hai să bem că tatăl nostru Stalin este bolnav, în curând se va schimba vremea și va fi mai bine.” (5.III.1953)
- Gheorghe Strungăreanu (născut 1896, 3 clase liceu, neîncadrat, Rădăuți): „Bine că s-a dus că multă lume a murit și a suferit după urma lui.” (6.III.1953)
- Marcus Weber (născut 1895, pălărier, fost comerciant, sionist, neîncadrat, Rădăuți): „Eu cred că de acum va veni salvarea că lumea a scăpat de Stalin.” (6.III.1953)
- Simion Natansohn (născut 1907, com. Ștefănești / raion Trușești): „A murit Stalin și nu mi-a lăsat mie mustața moștenire.” (6.III.1953)
- Bujor Jigău (născut 1924, radiotehnician, căsătorit, 2 copii, Vatra Dornei): „Uite ce podoabe îi pregătesc ăștia lui Stalin, ăștia nu au ce face. Ce are să vă ajute aceasta vouă.”
- Florea Alexandru (licență Drept, căsătorit, zidar, Sovromexploatare, Vatra Dornei): „... recunoaște că Stalin este un geniu, dar nu înțelege teatrul care se joacă, el fiind omul care a distrus biserica și la moartea sa s-au tras clopotele...” (23.III.1953)
- Vigner Croitoru (evreu, 6 clase elementare, fără profesie, lucrează croitorie, com. Săveni): „... cel târziu în 5-6 săptămâni se vor face plecări în masă, emigrarea va fi liberă; după moartea lui Stalin ordinea care se formează se clatină și va dispărea modul de trai.”
- Borș Eugenia (născută 1887, casnică, 2 copii, Dorohoi): „Stalin va muri, popoarele vor fi libere, iar eu îmi voi pune doliu la mătură.” (5.III.1953)
- Franc Traian (născut 1901, fost colonel activ-rezervist, Dorohoi, a fost atenționat de învățătorul Grafcea că peste tot mișună spionii Securității): „«Am scăpat de cel mai mare rău, acum cred că vine mântuirea»; după citirea ziarului: «veți vedea că bandiții ăștia au să facă arestări, dar poate va da Dumnezeu și americanii vor profita de eveniment și vom scăpa.»” (6.III.1953)
- Napoleon Franc (fiul lui Traian Franc, fost legionar Frățiile de Cruce, căsătorit, fără profesie, Dorohoi): „El nu este de părere ca să moară Stalin căci, pentru răzbunarea lumii, Stalin trebuia să fie purtat în cușcă prin întreg globul pământesc.”
- Orest Trișcă (născut 1901, lăcătuș cu atelier propriu, Dorohoi): „Spune că atât el [cât – n.n.] și toți meseriașii au primit cu mare bucurie moartea lui Stalin.” (7.III.1953)
- Ștefan Jauca (născut 1900, avere = 12 ha, neîncadrat, Suceava): „S-a terminat cu măcelarul de la Moscova; Gottwald a fost otrăvit la Moscova, la fel va fi și cu Dej; nu mai este mult [până – n.n.] când aceștia [comuniștii din RPR – n.n.] vor da socoteală de persecuțiile și alte fărâdele ce le-au făcut.” (5.III.1953)
- Vasile Ștefănescu (născut în com. Târnăna/URSS, fost PNT, căsătorit, deblocat, Dorohoi): „«Știi că a murit Stalin, Dumnezeu să-l ierte» (ironie), după care a început să râdă.” (6.III.1953)
- Haralambie Loștun (născut 1898, preot chiabur, căsătorit, are 4 copii, fost PNT-Maniu, fost legionar, dr.-Paris/Franța, com. Sarul Dornei/raion Vatra Dornei): „Stalin a fost otrăvit (ca și Jdanov).” (11.III.1953)
- Lazăr Andrei (născut 1909, Schitul Corlățeni/com. Pojorâta/raion Câmpulung): „A crăpat Stalin, vom scăpa de comuniști. A murit speranța lor, e posibilă o revoluție în Rusia și americanii vor pune mâna pe ei, ocazie cu care va avea posibilitatea să se reîntoarcă în Basarabia.”
- Mircea Costineanu (născut 1907, fost legionar, fost membru în „Sumanele Negre”, Câmpulung Moldovenesc): „Să nu vorbești nimic că mulți vor fi arestați; politica externă a URSS va fi agresivă după moartea lui Stalin, va ocupa țările din Europa apuseană pentru a preîntâmpina agresiunea directă în URSS.”

- Roman Eșeanu (născut 1899, preot, sat Damideni/com. Românești/raion Trușești): „S-au făcut schimbări în toate ministerele pentru ca conducerea, autoritatea să devină tot mai puternică și de aceea se poate să mai suferim și 30 de ani de acum înainte.” (23.III.1953)
- Gheorghe Damian (născut 1920, deblocat, neîncadrat, Botoșani): „Noi subofițerii deblocați îi aducem lui Stalin un respectuos salut și-i zicem că bine că s-a dus că poate se va schimba situația noastră, a deblocaților.”
- Herșcu Lupovici (născut 1898, evreu, comerciant, fost sionist, membru în organizația Klal-Sionist, com. Bucecea): „Nu a arborat drapelul îndoliat pentru că «eu nu am pierdut nimic, ci din contră a rămas unul mai puțin; doliu arborat voi, comuniștii, dacă credeți că ați pierdut ceva.»” (12.III.1953)
- Birman User (născut 1891, comerciant, Botoșani): „A zis «se trag clopotele și se fac rugăciuni în toate bisericile de toate cultele și toate sinagogile evreiești pentru cel mai mare ateu» și că «acum îl vor face înger pe Stalin.»”
- Arcadie Leontovici (născut 1895, pensionar, fost profesor, fost PNT, neîncadrat, Rădăuți): „Merg la biserică pentru a aprinde o lumânare pentru Stalin.” (8.III.1953)
- Elemberg Izin (născut 1915, sifonar, are o fabrică de sifoane, fost sionist, Rădăuți): „Dictatorii vin și dispar, dar lumea rămâne pe loc. Dacă prin moartea lui Stalin se va restabili ordinea pe lume, ca să putem trăi pe lume, atunci e mai bine că a murit.” (6.III.1953)
- Ioan Deliu (născut 1902, deblocat, neîncadrat, Rădăuți): „Să piară tot omul ce fruntea-și înclină, eu nu voi să pier, fruntea nu o înclin, laș nu am fost niciodată, nu am trădat pe nimeni și nu voi trăda. Tăcere și răbdare...”
- Alexăndroaei Ioan (născut 1911, pensionar, infirm de un picior, neîncadrat, com. Todireni / raion Trușești): „A afirmat că «bea de bucurie că a murit Stalin», amenințând la secția MAT a Cooperativei pe secretarul Organizației de bază a PMR din comună cu cuvintele: „Să-mi sărutați mâna și să mă... (cu cuvinte pornografice), că ați fost membru de Partid, ca să nu vă fac nimic de acum înainte.»” (6.III.1953)
- Baftiar Murtezan (născut 1907, în Turcia, venit în România din 1920, face comerț cu bomboane): „La difuzor ascultând marșul funebru pentru Stalin, a început să-și manifeste bucuria și, întrebând de ce râde, a afirmat că de ce să plângă după unul care a umplut închisorile cu oameni, [care – n.n.] ar fi trebuit să moară mai de mult și nu acum după ce a nenorocit atâta lume.”
- Gheorghe Vieru (născut 1908, preot, neîncadrat nici în trecut, nici în prezent, fost PNP, com. Ștefănești / raion Trușești): „Comenta astfel faptul că clerul a primit ordin cu acest prilej să officieze servicii religioase: «La drept vorbind, Stalin nu a fost decât un dușman al Bisericii, nu a fost decât ateu care nu a crezut în nimic. Mă mir cum au mai dat ordin ca să-i tragem clopotele și să-i facem parastas, pomenindu-l. [...] Ateu a trăit, ateu a murit și încă dă ordin să-l pomenim când el a trăit ca un câine.»” (24.III.1953)
- Botez Constanța (născută 1895, absolventă 8 clase, casnică, soțul arestat, Fălticeni): „În brutăria din [strada – n.n.] Sf. Ilie a zis: «Bine că a crăpat Stalin și încă a mai spus să tragă și clopotele ca să mintă lumea, cred că acum va da drumul și bărbatului meu.»” (7.III.1953)³⁷.

Alte două documente ale Securității sunt referitoare la oamenii din zona religioasă a societății, dar nu numai, fiind semnalați muncitori, funcționari, militari activi, intelectuali, liber profesioniști, preoți și teologi. Este vorba de notele nr. 34/20 martie 1953 și nr. 341/7 aprilie 1953, având ca obiect „manifestări reacționare cu ocazia încetării din viață a tov. Stalin”, din care redăm următoarele semnalări:

- Anghel Dima (maestru la atelierele de sculptură și pictură ale Patriarhiei de la mănăstirea Plumbuita): „«Ar trage clopotele pentru toți comuniștii» și «... [Stalin – n.n.] a omorât milioane de oameni»; a mai fost semnalat o dată cu manifestări reacționare și în

³⁷ Arhiva SRI, Fond „D”, dosar 4100, f. 72-94.

urma măsurilor luate este urmărit informativ pentru a aduna material probatoriu împotriva sa.” (7.III.1953)

– Bărbulescu Nicolae (revizor contabil la Ministerul Cultelor): „A făcut comentarii negative la adresa noului guvern sovietic de față cu funcționara Elisabeta Malec.”

– Victor Brătulescu (profesor Institutul Teologic București): „Glumea, zicând că «Scânteia» a scris că Alexei i-a făcut «te-deum» [Te-Deum = slujbă de mulțumire lui Dumnezeu – n.n.] și nu «parastas» (corect) lui Stalin; este a treia semnalare, fiind urmărit în cadrul obiectivului Institutul Teologic București.”

– Ghețu Cristina: „A spus în glumă: «Știi că acum se întâlnesc cei patru mari: Marx, Engels, Lenin și Stalin»; are manifestări repetate, se va urmări în dosar de verificare.”

– Aurora Presura (dactilografă la Institutul Teologic București): „Era indignată că Biserica Ortodoxă Română face jocul ateilor, trăgând clopotele pentru Stalin, un «ateu încarnat.»”

– Gheorghe Răducanu (îngrijitor): „A comentat evenimentul astfel: «vestea cea bună.»”

– Vitmichi Costică (fost însoțitor al Patriarhului, ofițer Ministerul Securității Statului): „Face vizite dese la Patriarhie. Nu știm dacă vine în mod oficial sau din proprie inițiativă la Patriarhie. De față cu Grosu Nicolae, secretar al patriarhului Justinian, și călugării Nicanor Motorga și Mitrofan Ifrim a făcut o glumă despre o ședință agitată, o ceartă între Marx, Engels, Lenin și Stalin; este semnalat la Direcția Cadre, sursa = serioasă.” (11.III.1953)

– Narcis Lucian (arhimandrit): „A arătat bucurie la aflarea veștii; este suspect, fiind urmărit în acțiune informativă, are dosar pentru legături cu legionarii Alexandru Ciurea, Grigore Cristescu, Emilian Vasilescu.” (5.III.1953)

– Uncu Anton (diacon): „A spus că a auzit la radio Paris că: «Tito a ocupat Albania»; de față erau Alexandru Munteanu, secretar al Institutului Teologic Ortodox București și diaconul Iacobeau de la Patriarhie, care l-au contrazis.” (9-10.III.1953)

– Bulacu Mihail (preot Biserica „Mihai Vodă” din București): „A prezis prăbușirea comunismului; este urmărit ca suspect.” (5.III.1953)

– Ihatzu Kalevy (student finlandez la Institutul Teologic București): „A făcut afirmații batjocoritoare despre cele trei minute de reculegere planificate pentru 9 martie și a zis că moartea lui Stalin «îl lasă indiferent»; este urmărit în dosar de acțiune informativă.” (6.III.1953)

– Nae Popescu: „A zis către fostul mitropolit Tit Simedrea: «Ce-mi pasă, când fiul meu a murit» și că se miră că Patriarhul Justinian «s-a pretat la asemenea meschinării» (crede că n-a fost întrebat); a mai povestit că mama lui Stalin, care a murit în 1937, dăduse 10.000 de ruble unei biserici, dar Stalin nu a vrut asta (a declarat că e bigotă); este urmărit ca suspect în dosar problemă.” (7.III.1953)

– Miliologlu Gheorghe (Cooperativa Încălțăminte „Ciocanul” București): „I-a zis informatorului: «De i-am vedea odată dați jos și peăștilanți, așa cum au fost dați Luca, Pauker și Teohari.»” (4.III.1953)

– Pap Eugen (inginer): „În vizită la prietenul său, Stefanovici Mircea, citind comunicatul medical din ziarul «Scânteia» despre starea lui Stalin, a zis că-i dorește lui Stalin doar să respire întotdeauna așa.”

– Dumitru Rădulescu (funcționar la Direcția Generală de Statistică): „A zis că acum există mari discuții la Moscova și se va ajunge la lichidarea comunismului (7.III.1953); a comentat informațiile transmise de radio Paris (8.III.1953); a spus „a mai murit un... [comunist – n.n.], anume... [Clement Gottwald].»” (15.III.1953)

– Traian Popescu (profesor la Școala Elementară Nr. 4 din Iași): „A zis că «este sigur că Stalin va muri și odată cu el se va prăbuși sistemul comunist»; este sub supraveghere informativă.”

– Pascu Gheorghe (administrator al depozitului de vinuri al Mitropoliei de la Mănăstirea Sf. Ion – din Suceava): „S-a declarat fericit și că ar fi și mai bucuros dacă ar muri și... [Dej – n.n.]; se adună probe.”

- Ar dai Aladar (episcop reformat de Oradea): „A spus: «faptul că și Biserica ia parte la pregătirea înmormântării lui Stalin este propagandă sau arată o schimbare fundamentală în politica Uniunii Sovietice și Partidului Comunist»; este urmărit în acțiune informativă.”
- Kovaci Ludovic (profesor unitarian de teologie din Cluj): „A zis că «moartea lui Stalin este salvarea popoarelor subjugate de comuniști» și «o mare bucurie pentru toți oamenii care au fost exploatați și torturați de comuniști, în special pentru personalul clerical întrucât... [Stalin – n.n.] a fost cel mai mare dușman al Bisericii»; este urmărit informativ în obiectivul Institutului Teologic Protestant din Cluj.” (7.III.1953)
- Simen Danila (loțiitor episcopal unitarian): „A zis că «moartea lui Stalin este pierderea comunismului și venirea la putere a lui Eisenhower.»” (7.III.1953)
- Lorentz Mihai (teolog reformat din Cluj): „A spus ceva asemănător.” (7.III.1953)
- Bodo Iosif (teolog reformat din Cluj): „A zis că «moartea lui Stalin reprezintă un pas spre libertatea teologilor (ce au suferit din 1944 până acum).»”
- Szabo Pall (preot reformat din com. Borș / raionul Oradea): „A spus că Stalin «trebuia să moară mai devreme, înainte de a ne subjugă, dar bine că a murit și acum» și a adăugat «călăii lui Rakosi și alții n-o s-o ducă mai departe.»” (7.III.1953)
- Sadac Hagi Baca (profesor la seminarul musulman din Medgidia): „A afirmat că «suntem în ajunul săptămânii de eliberare de sub jugul comuniștilor.»” (14.III.1953)
- Wegh Mihai (teolog unitarian din Cluj): „A zis că Stalin «a murit fiindcă a fost blestemat de toți oamenii»; este urmărit informativ.” (7.III.1953)
- Benedek Alexandru (teolog unitarian din Cluj): „A spus că «ar fi bine să se termine și cu lozinca <Proletari din toate țările uniți-vă!>»; este urmărit informativ.” (7.III.1953)
- Lako Menihart (preot romano-catolic din Miercurea Nirajului/Ciuc): „A susținut următoarele: «comunismul nu se va putea menține întrucât între [persoanele din – n.n.] conducerea URSS sunt neînțelegeri»; este ținut sub supraveghere.”
- Nicolae Bănățeanu (preot ortodox din Câmpulung Muscel, fost deputat PNL-Brătianu): „A comentat astfel: «A murit Antichrist și guvernul sovietic a pus poporul să se roage în bisericile lui Dumnezeu tocmai pentru acela care a negat existența Dumnezeirii»; în prezent se adună materiale pentru încadrarea în ordinul nr. 490 și arestarea susnumitului.”
- Haris Dumitru (iehovist): „A afirmat că guvernul va avea de acum altă orientare și va urmări să fie în pace cu toate popoarele; are dosar de acțiune informativă.” (6.III.1953)
- Iuhasz Gavril-Corneliu (călugăr romano-catolic): „A zis că «Stalin a murit în urma unei discuții la Kremlin» și că «Acum sunt mari speranțe să spargă buba care coace de mult»; este urmărit în acțiune informativă.”
- Francisc Wander-Junkteit (preot catolic la Capela Franceză „Sf. Vincențiu de Paul”, cetățean belgian): „A afirmat că «moartea lui Stalin este un dar al Providenței, în urma căruia se va face lumină» (adică se va schimba situația internațională) și că «este ocazia ca poporul din Rusia să se revolte»; este urmărit în dosar de acțiune informativă.”

În finalul primei note se precizează, sub rubrica „Observațiuni”, că: „17 din elementele semnalate în cuprinsul notei prezente au mai fost semnalate de agentura noastră informativă pentru manifestări dușmănoase”³⁸.

Analizând contrastul total dintre declarațiile și manifestările publice oficiale (inclusiv religioase) din RPR, caracterizate de idolatrizarea absolută a „Tătucului Stalin”, și adevăratele sentimente sincere de bucurie și speranță ale cvasi-majorității populației țării, așa cum sunt acestea reflectate în mărturiile de istorie orală și în documentele Securității, Miliției și Armatei, putem conchide că se dovedește clar, dacă mai era nevoie, caracterul totalitar, absolut impopular al regimului comunist din România, precum și lipsa de caracter, oportunismul și lașitatea multor oameni considerați atunci, ca și acum, elita societății.

³⁸ Arhiva SRI, Fond „D”, dosar 2488, f. 356-368.

De altfel, stalinismul a rămas efigia permanentă, dar nemărturisită a comunismului românesc, atât în vremea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej cât și în aceea a lui Nicolae Ceaușescu, chiar dacă acești discipoli ai maleficului Stalin au mimat de mai multe ori rețușarea sistemului pentru a evita colapsul.

Cultul personalității lui Stalin, construit aproape exclusiv pe minciună (el însuși și-a falsificat întreaga biografie, începând cu data nașterii, 6 decembrie 1878)³⁹ și ajuns la apogeu în momentul morții acestuia, a continuat până la 25 februarie 1956, când, la Congresul al XX-lea al PCUS de la Moscova, Nikita Sergheievici Hrușciiov a prezentat raportul secret intitulat *Despre cultul personalității și consecințele lui*, declanșând o campanie oficială împotriva cultului lui Stalin în toată lumea comunistă, inclusiv în RPR.

ROMANIANS REACTIONS AND ATTITUDES AT THE STALIN'S DEATH (Summary)

Key-words: the Securitate Archives, communist propaganda, the Orthodox Church, Stalinism, public opinion

It is a survey of Romanian bibliography of the subject at which the author add some unpublished documents from the Securitate Archives and his considerations about them, as well as about the official statements of the times.

The conclusion is offered by underlining the absolute contrast between the communist regime propaganda, inclusively in her religious aspects, and the truly feelings and wishes of the simples citizens, what prove the great unpopularity of the "people's Father" and of stalinist system in Romania and the radical cleavage between Nomenklatura (even the Orthodox Church hierarchy) and the majority of the nation, mirrored also in the metamorphosis of the cult of the leader during all the communist age.

³⁹ Vezi Armand Goșu, *Cultul personalității – un aspect al cazului Stalin*, în Romulus Rusan, *Analele Sighet*, vol. 7, ed. cit., p. 52-54.

FLAVIUS SOLOMON

COMUNISM ȘI MINORITĂȚI ETNICE ÎN ROMÂNIA DUPĂ CEL DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL*

La aproape două decenii de la căderea regimului Ceaușescu, problematica trecutului comunist rămâne încă o temă de real interes pentru opinia publică din România. În anii din urmă au apărut, mai ales în reviste de specialitate și publicații culturale¹, un număr mare de studii în care comunismul românesc a fost supus unor radiografii din unghiuri și intensități diferite². Pe de altă parte, este suficientă și o sumară parcurgere a cataloagelor tematice ale unor mari biblioteci pentru a constata lipsa unor analize de amploare privitoare la cele patru decenii de comunism în ansamblu

* Comunicare susținută la conferința *Europa im Wandel. Literatur, Werte und europäische Identität* (Budapesta, 3-6 martie 2005). În aparatul critic au fost reținute (cu puține excepții) lucrările apărute până la această dată. Pentru aparițiile ulterioare, a se vedea în special *Raport final – Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România*, editori Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinu, Cristian Vasile, București, Editura Humanitas, 2007.

¹ „Analele Sighet”, „Arhivele Totalitarismului”, „Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România”, „Memoria”, „Anuarul Institutului de Istorie Orală”, „Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă”, „Alteră”, „Xenopoliana”, „Revista 22”, „Dilema/Dilema Veche”, „Observator cultural”.

² Vezi, foarte selectiv: Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, Berkley, Los Angeles, Oxford, University of California Press, 1991 (ediția în limba română: *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, București, Editura Humanitas, 1994); Dennis Deletant, *Ceausescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989*, London, Hurst, 1995 (ediția în limba română: *Ceausescu și securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, București, Editura Humanitas, 1998); Olivier Gillet, *Religion et nationalisme. L'idéologie de l'église orthodoxe roumaine sous le régime communiste*, Bruxelles, Ed. de l'Univ. de Bruxelles, 1997 (ediția în limba română: *Religie și naționalism. Ideologia Bisericii Ortodoxe Române sub regimul comunist*, București, Editura Compania, 2001); Smaranda Vultur, *Istorie trăită – istorie povestită. Deportarea din Bărăgan (1951-1956)*, Timișoara, Editura Amarcord, 1997; Stelian Tănase, *Anatomia mistificării, 1944-1989*, București, Editura Humanitas, 1997; *Miturile comunismului românesc. Sub direcția lui Lucian Boia*, București, Editura Nemira, 1998; Al. Zub, *Orizont închis. Istoriografia română sub comunism*, Iași, Editura Institutul European, 2000; Ion Bălan, *Regimul concentraționar din România, 1945-1964*, București, Fundația Academia Civică, 2000; *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică, vol. I: 1949-1953*, volum editat de Dan Cătănuș și Octavian Roske, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2000; Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1848-1965*, Iași, Editura Polirom, 2001; Marius Oprea, *Securității partidului. Serviciul de Cadre al P.C.R. ca poliție politică. Studiu de caz: Arhiva Comitetului Municipal de Partid Brașov*, Iași, Polirom, 2002; *Sovietization in Romania and Czechoslovakia. History, Analogies, Consequences*, ed. by Alexandru Zub and Flavius Solomon, Iași, Editura Polirom, 2003; Adrian Cioroianu, *Ce Ceaușescu qui hante les Roumains. Le Mythe, les représentations et le culte de Dirigeant dans la Roumanie communiste*, București, Editura Curtea Veche, 2004; Paul Cernat, Ion Manolescu, Angelo Mitchievici, Ioan Stanomir, *Explorări în comunismul românesc*, volumul I, Iași, Editura Polirom, 2004, volumul II, Iași, Editura Polirom, 2005; Andi Mihalache, *Pe urmele lui Marx. Studii despre comunism și consecințele sale*, Iași, Editura Alfa, 2005.

semnate de istorici români. Într-un interviu publicat în iulie 1998 în revista „Dilema”, Gabriel Liiceanu explica această situație prin faptul că „românii stau rău cu lucrările de sinteză, mai ales când este vorba de istorie”³. Potrivit lui Liiceanu, acest gol istoriografic – așa cum s-a întâmplat și cu alte teme istorice sensibile după 1989 –, urma să fie umplut, pentru început, de istorici din afară, în speță de către cei din spațiul anglo-saxon⁴. De fapt, încă în 1997 apărea la București, sub semnătura istoricului britanic Dennis Deletant, lucrarea *România sub regimul comunist*⁵, pentru ca în 2003 să vadă lumina tiparului în Statele Unite ale Americii și sinteza *Stalinism for All Seasons. A Political History of Romanian Communism*⁶, elaborată în Statele Unite de către Vladimir Tismăneanu.

Reținerea multor istorici români în a se apleca asupra perioadei comuniste – de altfel ca și a unor confrăi de breaslă din alte țări din Est –, se explică în mai multe feluri. Este invocată, mai întâi, „distanța prea mică” de epocă, fapt care i-ar putea conduce pe aceia care au trăit epoca „pe viu” la concluzii partizane. O altă cauză, mult mai importantă după părerea noastră, este legată de lipsa unui suport documentar cât de cât consistent. Mult timp după 1989, în România accesul la fondurile de arhivă privitoare la perioadă comunistă, inclusiv la cele referitoare la statutul minorităților⁷, continuă să rămână încă unul deosebit de restrictiv. Aceasta deoarece organizarea sistemului de arhive este foarte birocratizată și ineficientă, nu de puține ori arhiviștii români înțelegându-i rostul mai ales în a conserva documentele ce le sunt încredințate spre păstrare decât în a le face cât mai accesibile, ca să nu mai vorbim de interesul unei bune părți a clasei politice de a lăsa neatinse fonduri considerate a fi „periculoase”⁸. Chiar și în aceste condiții, în anii din urmă, au apărut o serie de culegeri de documente care aruncă o primă lumină asupra unor momente cheie din istoria României de după cel de-al doilea război mondial⁹, inclusiv documente privitoare la statutul minorităților etnice. În acest sens, ar trebui amintite, mai ales, volumele editate la Cluj de către Andreea Andreescu, Lucian Nastasă și Andrea Varga¹⁰.

³ Liviu Papadima, *Comunismul – „irealitatea” unei grozăvii istorice. Interviu cu Gabriel Liiceanu*, în „Dilema”, nr. 9, vineri, iulie 1998.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, București, Fundația Academia Civică, 1997. Versiunea în limba engleză: Dennis Deletant, *Romania under communist rule*, Iași, Oxford, Portland, Center for Romanian Studies, 1999.

⁶ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons. A Political History of Romanian Communism*, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 2003. Ediția în limba română: *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Iași, Editura Polirom, 2005.

⁷ Stefano Bottoni, *Sursele privind politica României comuniste față de minoritatea maghiară*, în manuscris, Comunicare prezentată la simpozionul „Textele puterii. Sursele privitoare la maghiarii din România, 1945-1989. Cluj, 2 decembrie 2004.

⁸ Situația a început să se schimbe abia din 2007, după numirea la conducerea Arhivelor Naționale a istoricului ieșean Dorin Dobrinu.

⁹ *Istoria Bisericii Greco-Catolice sub regimul comunist, 1945-1989. Documente și mărturii*, volum editat de Cristian Vasile, prefată de Marius Oprea, Iași, Editura Polirom, 2003; Marius Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente, 1949-1989*, Iași, Editura Polirom, 2002; *Proba infernului. Personalul de cult în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității, 1959-1962*, volum editat de Dorin Dobrinu, București, Editura Scriptorium, 2004; *Colectivizarea în Maramureș. Contribuții documentare*, vol. I, editat de Andreea Dobeș, Gheorghe Mihai Bârlea, Robert Fürtos, București, Fundația Academia Civică, 2004.

¹⁰ *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945-1955)*, volum editat de Andreea Andreescu, Lucian Nastasă și Andrea Varga, coordonator Lucian Nastasă, Cluj, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2002; *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1956-1968)*, volum editat de Andreea Andreescu, Lucian Nastasă și Andrea Varga, coordonator

*

În timpul celor patru decenii comuniste, politica statului român față de minoritățile etnice, de altfel ca și în cazul celorlalte „democrații populare”, nu a fost nicidecum una liniară, unitară sau ușor de anticipat. De aici și dificultatea cercetătorului în a identifica o grilă de interpretare cât de cât convenabilă. După părerea noastră, cel puțin două sunt elementele care nu ar trebui scăpate din vedere. Primul presupune nevoia unei înțelegeri a principiilor ideologice generale pe care și-a construit partidul politica față de minoritățile naționale, dar și evoluțiile din sânul partidului însuși (lupta pentru putere; strategiile economice; reacțiile la anumite situații internaționale de criză etc.). Cel de-al doilea element solicită o radiografie a naționalismului românesc în general și a celui din perioada comunistă și post-comunistă în particular¹¹. Într-un cuvânt, orice cercetare privind istoria minorităților etnice din România după 1948 nu poate conduce la rezultate cât de cât mulțumitoare fără investigarea comunismului și a naționalismului românesc ca atare. Rămânem, totuși, datorii cu o explicație. De foarte multe ori, la adoptarea unor decizii referitoare la minorități au conlucrat mai mulți factori, astfel încât o încadrare clară a unor situații concrete în una dintre cele două grile de interpretare rămâne foarte dificilă.

1. Principiile ideologice generale și evoluțiile din interiorul partidului

În prima fază a comunismului românesc, politica autorităților față de minorități nu a fost nimic altceva decât o clonă aproape perfectă a originalului sovietic. URSS chiar și-a condiționat sprijinul pentru revenirea Ardealului de Nord la România de asigurarea unor drepturi largi pentru minoritățile etnice¹², care constituiau, potrivit recensământului populației din 1948, 14,3% din populație: 9,4% – maghiari, 2,2% – germani, 0,9% – evrei¹³. Constituția din 1948, în mare o reproducere a Legii Fundamentale a URSS, stipula, prin articolul 16, egalitatea în drept tuturor cetățenilor, „fără deosebire de sex, naționalitate, rasă, religie sau grad de cultură”¹⁴. În același timp, prin articolul 24, „naționalităților conlocuitoare” li se asigura dreptul la „folosirea limbii materne” și la „organizarea învățământului de toate gradele în limba maternă”¹⁵. Extinderea mai întâi a acestor drepturi și asupra etnicilor germani (1948-1950)¹⁶, iar mai apoi crearea în 1951 a Regiunii Autonome Maghiare au fost ultimele măsuri de referință care au marcat rezolvarea problemei minorităților din România după tipicul sovietic¹⁷.

Lucian Nastasă, Cluj, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2003; *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Evreii din România (1945-1965)*, volum editat de Andreea Andreescu, Lucian Nastasă și Andrea Varga, coordonator Lucian Nastasă, Cluj, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2003.

¹¹ Despre situația minorităților etnice în statele comuniste până la începutul anilor 1970, vezi: Robert R. King, *Minorities under Communism. Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1973. Pentru un punct de vedere maghiar asupra problemărilor minorităților în România, vezi: Elemér Illyés, *Nationale Minderheiten in Rumänien. Sierbenbürgen im Wandel*, Wien, Braumüller, 1981. Versiunea în limba engleză: *National Minorities in Romania. Change in Transylvania*, Boulder, New York, Columbia University Press, 1982.

¹² Emanuela Chiriac, *La politique minoritaire en Roumanie après la deuxième guerre mondiale, în Sovietization in Romania and Czechoslovakia. History, Analogies, Consequences*, p. 200.

¹³ Othmar Kolar, *Rumänien und seine nationalen Minderheiten 1918 bis heute*, Wien, Köln, Weimar, Böhlau, 1997, p. 558.

¹⁴ *Constituția Republicii Populare Române*, București, Cartea Românească, p. 51.

¹⁵ *Ibidem*, p. 53.

¹⁶ Othmar Kolar, *op. cit.*, p. 274.

¹⁷ Lucian Nastasă, *Regiunea Autonomă Maghiară între necesitate și diversiune*, comunicare susținută la simpozionul *Societate, politici culturale și minorități în România și țările vecine, 1940/44-1965*, Iași, 4-6 octombrie 2004.

Aparent generoase, acestea au avut însă efecte limitate asupra situației persoanelor aparținând grupurilor etnice non-dominante și, mai ales, asupra organizării interne a minorităților. Cercetătorii care s-au ocupat îndeaproape de comunism au scos în evidență mai ales paradigma totalitară a acestuia¹⁸, structura puterii în statele est europene determinând monopolul cvasi-total al unei elite relativ reduse numeric asupra unei mase obligate în a se conforma restricțiilor ideologice. Încă de la începutul anului 1947, comuniștii români au lăsat să se înțeleagă că nu sunt dispuși să împartă puterea cu alte partide sau să conceadă unor structuri independente de organizare socială orice competențe, fie acestea economice sau culturale, educaționale sau profesionale. Pentru intimidarea oponenților și lichidarea oricăror nuclee de rezistență, regimul a apelat, nu fără ajutorul unor consilieri din afară¹⁹, la metode de represiune care își dovediseră deja eficacitatea în Uniunea Sovietică²⁰. După fraudarea alegerilor din 19 noiembrie 1946, în paralel cu monopolizarea scenei politice, comuniștii români au trecut și la impunerea modelului economic sovietic. Legea naționalizării, care prevedea trecerea sub controlul statului aproape a tuturor ramurilor economice, de la marile întreprinderi și sectorul energetic până la micile întreprinderi comerciale, a afectat într-o manieră decisivă și formele tradiționale de organizare a vieții comunitare a minorităților etnice. Anul 1948 este de referință și pentru începutul unei campanii ateiste deosebit de virulente, printre măsurile radicale numărându-se lichidarea prin violență a bisericii greco-catolice, persecutarea cultelor neoprotestante (baptist, adventist, creștin după Evanghelie, penticostal etc.), îngrădirea oricăror contacte cu organizații religioase din afara țării, abolirea învățământului religios, arestarea unor prelați catolici și ortodocși, precum și a multor slujitori ai cultului mozaic²¹.

Orice studiu de caz privitor la situația minorităților etnice din România la sfârșitul anilor 1940 - începutul anilor 1950 conduce, fără excepție, la aceeași concluzie: efectele benefice ale prevederilor legislative pentru situația grupurilor etnice non-dominante au fost aproape în totalitate anulate de încorsetarea ideologică a țării. Pentru a exemplifica, ne vom opri, de o manieră sintetică, asupra unei situații care pare a fi simptomatică – cea a evreilor.

Avansarea Armatei Sovietice în cursul anului 1944 și în primele luni ale anului 1945 în direcția Balcanilor și a Europei Centrale a pus capăt calvarului pe care populația evreiască din această parte a continentului a trebuit să-l suporte timp de jumătate de deceniu. Foarte mulți dintre evreii români au crezut cu sinceritate că ordinea postbelică instituită de către URSS va însemna și emanciparea definitivă a propriului grup etnic, într-o Românie în care meritele proprii și nu apartenența la un grup etnic sau religios

¹⁸ A se vedea, în acest sens: Robert C. Tucker, *Stalin in power: The Revolution from Above, 1928-1941*, New York, Norton, 1990; *Stalinism: Essays in Historical Interpretation*, ed. by Robert C. Tucker, New Brunswick, Transaction Publ., 1999; János Kornai, *The Socialist System: The Political Economy of Communism*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1992; Pavel Câmpeanu, *The Genesis of the Stalinist Social Order*, Armonk, NY, Sharpe, 1988; Katherine Verdery, *Theorizing Socialism: A Prologue to the „Transition”*, în „American Ethnologist”, vol. 18, No. 3, *Representations of Europe: Transforming State, Society and Identity* (Aug. 1991), p. 419-439.

¹⁹ Dorin Dobrinu, *The Soviet Counsellors' Involvement in Postwar Romanian Repressive and Military Structures*, în *Sovietization in Romania and Czechoslovakia. History, Analogies, Consequences*, p. 157-174.

²⁰ Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România*.

²¹ Olivier Gillet, *op. cit.*, p. 109 și urm.; *Proba infernului* (ed. Dorin Dobrinu), p. VII-XXXI; Brigitte Mihok, *Die rumänische Nationalitätenpolitik seit 1945*, în „Südosteuropa”, 39 (1990), nr. 3-4, p. 213; *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România*, p. 30-36; Emanuela Chiriac, *op. cit.*, p. 204-205; Othmar Kolar, *op. cit.*, p. 246-247.

puteau da măsură valorii individuale. Odată însă cu avansarea comuniștilor în primul planul scenei politice, populației evreiești îi rămăneau tot mai puține posibilități de exprimare colectivă. Mai mult, au existat și destule momente când evreii au trebuit să trăiască chiar un *déjà-vu* urât, criza unor mărfuri de primă necesitate fiind considerată oportună de către aparatul de propagandă pentru a stigmatiza acest grup etnic. Liderii Partidului Comunist Român nu au privit cu ochi buni nici apariția mai multor organizații politice, confesionale și de întrajutorare evreiești, care reprezentau, de fapt, expresia firească a existenței mai multor curente politice și culturale în sânul comunității²². Pentru a putea controla mai bine populația evreiască, a fost încurajată la început înființarea Comitetului Democratic Evreiesc, care se va transforma foarte curând într-o anexă a PMR, contribuind din plin la decimarea celorlalte organizații evreiești²³.

Alături de cadrul ideologic general, situația grupurilor etnice din statele blocului socialist a fost determinată și de lupta dintre diferitele facțiuni din partid. În cazul Partidului Muncitoresc Român, de pildă, consolidarea la începutul anilor 1950 a pozițiilor „partidei naționale”, în dauna comuniștilor „moscoviți”, a însemnat și „românizarea” accentuată a partidului, proces care va afecta nu doar nivele medii și mijlocii ale ierarhiei de partid, ci și pe cele superioare. În acest context, nu este poate lipsit de interes faptul că unii lideri comuniști români au avansat chiar ideea că singura cale pentru combaterea antisemitismului în România ar fi introducerea unui fel de *numerus clausus* în structura etnică a tuturor nivelelor de organizare a partidului²⁴.

Tot de lupta pentru putere sau de încercarea de a anihila din fașă orice tentative de rezistență față de experimentul comunist sunt legate și alte câteva momente din istoria minorităților etnice în România comunistă.

Revolta populară din Ungaria de la sfârșitul lunii octombrie - începutul lunii noiembrie 1956 a provocat mari temeri printre liderii comuniștilor români. Acestea erau generate nu atât de frica unor posibile revendicări teritoriale din partea statului vecin, cât de o posibilă „contaminare” a populației și a membrilor de partid cu ideile reformatorilor unguri²⁵. Deloc întâmplător, printre măsurile imediate dispuse de către Gheorghe Gheorghiu-Dej s-a numărat nu doar lichidarea „nucleelor antisocialiste” din principalele centre universitare, dar și marginalizarea posibilităților contestatarii din rândul Partidului Muncitoresc Român²⁶.

Pe de altă parte, represiunile inițiate la sfârșitul anului 1956 îi vor afecta în mod direct mai ales pe etnicii maghiari din România, care erau, lucru de altfel firesc, mult mai atenți la evenimentele din Ungaria. Astfel, într-un singur an, doar în Târgu Mureș au fost excluși din partid cca 30 de membri de origine etnică maghiară, au fost arestați 12 preoți, în timp ce unui număr de 120 de profesori și învățători le-au fost desfăcute contractele de muncă²⁷. În același cadru trebuie incluse unificarea în 1959 a Universității maghiare „Bolyai” cu cea română „Babeș”, desființarea în 1961 a Institutului de Medicină și Farmacie din Cluj cu predare în limba maghiară, scoaterea în decembrie 1960 a unor localități cu o populație majoritar maghiară (raioanele Sfântu-Gheorghe și

²² Printre acestea: Partidul Evreiesc, Organizația Sionistă, Uniunea Evreilor Români.

²³ Hildrun Glass, *Minderheit zwischen zwei Diktaturen. Zur Geschichte der Juden in Rumänien 1944-1949*, München, R. Oldenbourg Verlag, 2002, p. 142-238; Othmar Kolar, *op. cit.*, p. 245-246.

²⁴ Emanuela Chiriac, *op. cit.*, p. 201, 203.

²⁵ Vezi, pe larg, Vladimir Tismăneanu, *op. cit.*

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Lucian Nastasă, *Regiunea Autonomă Maghiară*.

Târgu Secuiesc) din componența Regiunii Autonome Maghiare și alipirea la aceasta a unor raioane (Luduș, Sărmașu și Târnăveni) cu o populație preponderent românească²⁸.

Situația minorităților etnice din România după 1948 a fost influențată, așa cum spuneam la început, și de politicile economice, inclusiv de cele de lungă durată, România refuzând la un moment dat să accepte rolul rezervat de către sovietici în sistemul economic al țărilor socialiste. Momentul de referință în acest sens este anul 1963, când Partidul Muncitoresc Român și-a manifestat deschis opoziția față de intențiile lui N. Hrușciov de a transforma România într-un simplu furnizor de produse agricole. În speță, liderii comuniști români au respins proiectul „Valev”, prin care era prevăzută crearea unei structuri economice suprastatale la Dunărea de Jos²⁹.

Politica industrializării României după tipicul sovietic a fost continuată cu și mai multă energie de către N. Ceaușescu, chiar dacă dezghețul neașteptat de la sfârșitul anilor 1960 – un fel de perestroika *avant la lettre* – părea să așeze România pe calea unei deschideri nesperate către modele occidentale. „Tezele” din iulie 1971 și mai ales Programul din 1974 al Partidului Comunist Român, cu a lor idee fixă de constituire a unei „societăți socialiste multilateral dezvoltate”, deschideau de fapt calea pentru autarhizarea continuă a țării. Urbanizarea, accelerată mai ales de la mijlocul anilor 1970³⁰, a avut ca efect modificarea rapidă a structurii etnice a orașelor din Transilvania și din Banat, îndeosebi prin colonizarea cu muncitori proveniți din Moldova și Muntenia. Aceste măsuri au fost însoțite și de repartizarea unor absolvenți de origine maghiară sau germană la întreprinderi din estul și sud-estul României.

Alături de aspectele economice, noua orientare politică presupunea și punerea literaturii, a sistemului de educație și a cercetării în serviciul exclusiv al partidului. Această autentică restalinizare a României a fost marcată de reluarea unor clișee ideologice ce păruseră a fi date uitării. Din acest moment, „lupta împotriva influențelor ideologiei burgheze”, „educarea oamenilor muncii în spiritul patriotismului socialist”, „combaterea cu hotărâre a parazitismului”, „încurajarea artei și a literaturii militante”, „selectarea mai fermă a ofertei în televiziune, radio, cinematografie și teatru” deveneau literă de lege nu doar pentru organele de partid și de stat, dar și pentru toți cetățenii țării.

Noua politică a comuniștilor români va afecta etnicii români și grupurile minoritare în egală măsură. Din 1971, posibilitățile de exprimare ale organizațiilor politice și culturale semi-autonome au fost limitate dramatic. Astfel, cel mai târziu din acest an, „consiliile oamenilor muncii” de naționalitate maghiară, germană, sârbă și ucraineană, create câțiva ani mai devreme, au fost transformate în simple portavoce ale puterii centrale de la București. Printre alte măsuri discriminatorii s-au numărat reducerea numărului de publicații în limbile minorităților naționale, motivul invocat în acest sens fiind „criza hârtiei”, întărirea cenzurii, limitarea pentru reprezentanții minorităților etnice a dreptului de a se stabili în unele orașe din Transilvania, abolirea practicii de afișare a numelor de localități și în limba grupurilor etnice minoritare³¹.

Pentru situația organizațiilor culturale considerate vulnerabile la „influențele nocive” din exterior este de referință cazul Grupului de Acțiune Banat (Aktionsgruppe Banat). Format din tineri poeți și scriitori de origine etnică germană în primăvara anului

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Problemy ekonomičeskogo razvitija pridunajskih rajonov Rumynii, Bolgarii i SSSR*, în „Vestnik Moskovskogo Universiteta, Serija V- Geografija”, 2/1964, p. 56-64.

³⁰ Per Ronnäs, *Urbanization in Romania. A Geography of Social and Economic Change since Independence*, Stockholm School of Economics, 1984, p. 188-226.

³¹ Brigitte Mihok, *op. cit.*, p. 215-216.

1972³², acesta a promovat o literatură care ieșea din tiparele acceptate de către autorități. Cu un discurs angajant, considerat de stânga, un gen de marxism occidental, așa cum avea să-l definească chiar Richard Wagner, unul dintre fondatorii Grupului³³, tinerii literați din Banat au fost acuzați de „ignorarea realismului socialist”, „subminarea ordinii sociale existente” sau chiar de „propagandă fascistă”. Motive suficiente pentru ca Securitatea să intervină în forță, majoritatea membrilor Grupului fiind exmatriculați, cercetați, și, în sfârșit, condamnați penal³⁴.

2. Naționalismul românesc în perioada comunistă

Foarte mulți politologi și istorici occidentali sunt tentați în a-i atribui naționalismului aproape exclusiv rolul de „gropar” al comunismului. Lucru neîndoielnic, dacă pornim de la exemplele sovietic, iugoslav și, parțial, ceho-slovac. Pe de altă parte, nu trebuie uitat nici faptul că, în anumite situații, naționalismul a preluat cu succes și calitatea de liant social, asigurând o anumită solidaritate de grup în fața pericolelor interne și externe, fie acestea reale sau imaginare, conlucrând astfel la stabilizarea unor regimuri comuniste. Continuând pe aceeași linie, se poate afirma că naționalismul, în starea sa de ideologie mobilizatoare, s-a putut adapta cu succes la exigențele ideologice comuniste.

Orice discuție privind raportul dintre naționalism și situația grupurilor naționale în perioada comunistă trebuie să aibă în vedere diferența dintre *ideologia comunistă marxistă clasică* și *practicile politice, economice și culturale efective* promovate de către exponenții „proletarilor din toate țările”³⁵. Toate partidele comuniste din estul Europei nu numai că și-au asumat, cât mai ales și-au subsumat propria teorie fondatoare – marxismul – și aceasta inclusiv în problema națională. Astfel, liderii partidelor comuniste din statele central și est europene nu au ezitat să deschidă supapa naționalistă, fie pentru a se „legitima”, fie pentru a-și asigura adeviziunea populației³⁶. Pornind de la exemplul bulgar, Maria Todorova a legat conflictul dintre *discursul internaționalist* al fondatorilor marxism-leninismului și *naționalismul de stat* de lupta pentru putere din eșaloanele superioare ale puterii, luptă în care se va implica și o parte a elitei intelectuale³⁷. Mai mult, se poate chiar afirma că, la un moment dat, pentru a-și putea

³² Printre membrii importanți ai grupului s-au numărat Richard Wagner, Rolf Bossert, William Totok, Johann Lippert și Gerhard Ortinau, cărora li se va alătura mai târziu și Hertha Müller. Vezi *Ein Pronomen ist verhaftet worden. Die frühen Jahre in Rumänien – Texte der Aktionsgruppe Banat*, hrsg. von Ernest Wichner, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1992; *Nachruf auf die rumäniendeutsche Literatur*, hrsg. von Wilhelm Solms, Marburg, Hitzeroth, 1990; Stefan Sienerth, „Daß ich in diesen Raum hineingeboren wurde...” *Gespräche mit deutschen Schriftstellern aus Südosteuropa*, München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1997; Thomas Krause, „Die Fremde rast durchs Gehirn, das Nichts...” *Deutschlandbilder in den Texten der Banater Autorengruppe (1969-1991)*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, Lang, 1998; William Totok, *Die Zwänge der Erinnerung*, Hamburg, Junius, 1988; William Totok, *Constrângerea memoriei. Însemnări, documente, amintiri*, Iași, Editura Polirom, 2001.

³³ Stefan Sienerth, *op. cit.*, p. 311.

³⁴ Roxana Nubert, *Rumäniendeutsche Literatur in der Zeit der Diktatur. Mit besonderer Berücksichtigung der frühen 70er Jahre*, în „Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften”, Nr. 13, mai 2002 (<http://www.inst.at/trans/13Nr/nubert13.htm>).

³⁵ Ephraim Nimni, *Marxism and Nationalism. Theoretical Origins of a Political Crisis*, London, Pluto Press, 1991; Timothy Snyder, *Nationalism, Marxism, and Modern Central Europe. A biography of Kazimierz Kelles-Krauz, 1872-1905*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1997.

³⁶ Peter F. Sugar, *Naționalismul, ideologia victorioasă*, în *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*, ed. Ed. Peter F. Sugar, București, Editura Curtea Veche, 2002, p. 342-343, 351-352. Ediția originală: *Eastern European Nationalism in the Twentieth Century*, Washington, DC, American University Press, 1995.

³⁷ Maria Todorova, *Cursul discursurilor naționalismului bulgar*, în *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*, p. 77 (cf. n. 36).

revendica legitimitatea, discursul naționalist al elitelor culturale a fost asimilat de către limbajul marxist³⁸. De altfel, evoluțiile din Ungaria din anii 1950 au arătat posibilitățile limitate ale puterii comuniste în a înăbuși sentimentele naționale ale populației. Unii istorici văd chiar în mișcarea revoluționară de la 1956 o reacție la disprețul regimului Mátyás Rákosi față de istoria Ungariei. Oricum, afișarea insistentă de către revoluționarii maghiari a simbolurilor naționale tradiționale la fel ca și invocarea repetată a unor figuri din trecutul mai vechi sau mai nou al Ungariei vine desigur în sprijinul unei astfel de interpretări³⁹.

Pe de altă parte, nu mai puțin adevărat este și faptul că liderii comuniști din Europa Centrală și de Est au știut să dozeze cât se poate de bine consumul unor opere literare sau al unor filme istorice ce puteau sensibiliza excesiv de mult populația. Apelând la un principiu numit, cât se poate de expresiv, „libertatea fragmentată a cuvântului”⁴⁰, autoritățile comuniste au trecut chestiunile delicate ale istoriei naționale în grija unor literați, istorici sau cinești agreați, solicitându-le punctul de vedere atunci când aveau nevoie.

În ceea ce privește naționalismul românesc din „epoca Ceaușescu” ar trebui invocate mai ales observațiile formulate de către Katherine Verdery. Cunoscută datorită unor studii antropologice temeinice asupra istoriei recente a Europei de Est în general și a României în special, Verdery vorbește de două seturi de idiomuri la care a apelat cu predilecție Ceaușescu. Primul dintre acestea – o versiune locală a limbajului marxist-leninist – a fost folosit la început mai ales pentru consolidarea puterii în sânul partidului, în timp ce al doilea – limbajul valorilor naționale – a avansat în prim-plan în cea de-a doua parte a „epocii”, având inclusiv rolul de anestezic la nemulțumirile populare⁴¹. Dacă primul a presupus mai degrabă un *naționalism pozitiv*, care poate fi numit și *triumfalist*, datorită exaltării calităților proprii națiunii, cel de-al doilea, *negativ*, dominat inclusiv de accente xenofobe, poate fi decodat mult mai greu. Tot Katherine Verdery vede în accentele naționaliste din discursurile lui Ceaușescu, lucru valabil oricum pentru anii de început ai regimului, o concesie făcută de către acesta unui important segment al intelectualității române, nemulțumită de politica de rusificare promovată în primele două decenii postbelice⁴². De *naționalismul triumfalist* al „epocii Ceaușescu” este legată și geneza *protocronismului*. Fără să fi fost grevat în forma sa originală cu elemente naționale exclusiviste, termenul⁴³ a fost confiscat însă de către scriitorii de curte ai regimului și transformat în tribună a național-comunismului ceaușist. În esență sa, protocronismul a însemnat o altoire a naționalismului triumfalist pe trunchiul stalinist al comunismului⁴⁴, publicațiile de referință ale acestui curent – „Luceafărul” și „Săptămâna” – găzduind în paginile lor nenumărate articole cu tentă antimaghiară sau chiar antisemită⁴⁵.

Naționalismul dirijat al lui Nicolae Ceaușescu, care va lua la un moment dat și forme grotești, și-a însușit și o parte a discursului istoric românesc din perioada romantismului național. Alături de sărbătorile cu rădăcini în perioada dintre cele două războaie

³⁸ *Ibidem*, p. 78-82.

³⁹ Tibor Frank, *Națiunea, minoritățile naționale și naționalismul în Ungaria secolului al XX-lea*, în *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*, p. 192-194 (cf. n. 36).

⁴⁰ Este vorba de sociologul maghiar Sándor Szalai. Apud Tibor Frank, *op. cit.*, p. 195.

⁴¹ Katherine Verdery, *op. cit.*, p. 121-134.

⁴² *Ibidem*, p. 108-121.

⁴³ A fost impus în 1974 de către Edgar Papu, critic literar și fost deținut politic (Edgar Papu, *Protocronismul românesc*, în „Secolul XX”, nr. 5-6, 1974, p. 9).

⁴⁴ Katherine Verdery, *op. cit.*, p. 167-214.

⁴⁵ George Voicu, *Teme antisemite în discursul public*, București, Editura Ars Docendi, 2000.

mondiale, de la sfârșitul anilor 1970, în registrul comemorărilor și-au făcut loc și aniversări care trebuiau să trimită la o continuitate milenară, a cărei finalitate logică nu putea fi decât epoca „multiubitului Conducător”. În ultimii ani ai „epocii de aur”, discursul oficial a fost marcat de accente naționaliste tot mai pronunțate, strategii partidului reușind să creeze o adevărată confuzie între *partid*, *stat*, *conducător* și *națiune*⁴⁶. La rândul său, „conducătorul” însuși s-a simțit obligat în a da satisfacție arhitecților constructului național-comunist românesc, care, în condițiile unei izolări evidente a țării, erau tot mai mult obsedați de „pericolele din afară”. În raportul prezentat la Congresul XIII al PCR din noiembrie 1984, liderul comuniștilor români declara că nu trebuie uitat nici o clipă faptul că din afară „continuă să pătrundă tot felul de influențe străine concepției noastre revoluționare despre lume și viață”, că „se mai manifestă sub diferite forme concepții naționaliste, șoviniste”⁴⁷, solicitând, în consecință, luarea unei „poziții hotărâte” de respingere a încercărilor „făcute de către unele cercuri reacționare, imperialiste, de a denigra mărețele realizări ale poporului nostru, politica națională justă a partidului și statului nostru muncitoresc-revoluționar”⁴⁸.

Nu este un secret faptul că printre potențialii susținători ai „dușmanilor din afară” se numărau mai ales etnicii maghiari. Destinderea politică din Ungaria de la începutul anilor 1980 și problematizarea în mass-media din țara de la vest a unor chestiuni sensibile legate de relațiile româno-maghiare sau intervențiile autorităților maghiare pe lângă unele organisme internaționale au stimulat fără îndoială discursul naționalist al activiștilor de partid, cărora li se vor alătura și un număr considerabil de scriitori și istorici apropiați regimului sau aflați chiar în opoziție cu acesta⁴⁹. Este momentul în care discursul antimaghiar, atât împotriva Ungariei, cât și împotriva ungarilor din interiorul țării, devine unul din elementele centrale în discursul oficial, de partid, și intelectual⁵⁰. Accentele antimaghiare se vor amplifica și mai mult după apariția în 1986, sub egida Academiei Ungare de Științe, a unei *Istории a Transilvaniei* în trei volume⁵¹.

Este adevărat că pentru a contracara acuzațiile privind discriminarea minorității maghiare regimul putea invoca o serie de statistici referitoare la numărul școlilor și facultăților cu limba de predare maghiară, la publicațiile în limba maghiară sau, în sfârșit, la persoanele de origine etnică maghiară din aparatul de stat și de partid⁵². Faptul că profesorii și învățătorii de origine etnică din școlile maghiare erau tot mai mult înlocuiți de colegi români, care, de multe ori, nici nu cunoșteau limba acestei minorități, că unele obiecte, de pildă istoria și geografia era predate exclusiv în limba română, că această minoritate își găsea tot mai greu locul în programele de studiu, că lucrările literare apărute în limba maghiară erau supuse unei cenzuri aspre sau că persoanele de origine etnică maghiară din structurile puterii aveau prea puțin în comun cu comunitatea din care proveneau, toate acestea erau pentru regim mai puțin importante⁵³.

⁴⁶ Andi Mihalache, *Stalinism și ideologie națională. Mobilurile unei convertiri*, în „Xenopoliana. Buletinul Fundației Academice A. D. Xenopol”, 5, 1997, nr. 1-4, p. 113-114.

⁴⁷ *Congresul al XIII-lea al Partidului Comunist Român, 19-22 noiembrie 1984*, București, Editura Politică, 1985, p. 49.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 50.

⁴⁹ François Bocholier, *Revenirea sau permanența ideii naționale? Istoriografia română și maghiară asupra Transilvaniei în vremea regimului comunist*, în manuscris, Comunicare prezentată la simpozionul *Textele puterii. Sursele privitoare la maghiarii din România, 1945-1989*, Cluj, 2 decembrie 2004.

⁵⁰ Katherine Verdery, *Socialismul – ce a fost și ce urmează*, Iași, Editura Institutul European, 2003, p. 129-130.

⁵¹ *Erdély története*, vol. 1-3, ed. Béla Köpeczi, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.

⁵² *Ibidem*, p. 340-361.

⁵³ *Ibidem*.

Epilog

Ultimii 15 ani au fost marcați în fostele state socialiste din Europa de Est de o resurrecție a etno-naționalismului. Rezultatele electorale neașteptat de mari pe care le-au obținut în unele țări partide cu un pronunțat discurs naționalist au fost explicate de foarte mulți analiști occidentali prin dorința populației de a gusta din „fructul interzis” în perioada comunistă. O astfel de grilă de interpretare își dovedește însă doar parțial aplicabilitatea. Dacă la populația majoritară (titulară) din state ca Estonia, Letonia, Republica Moldova, Ucraina, la cea din entitățile naționale foste iugoslave sau la unele grupuri etnice minoritare din România și Bulgaria acest fel de înțelegere pornește de la politicile culturale restrictive ale autorităților centrale (federale) în perioada comunistă, manifestările de intoleranță la grupurile etnice dominante din România, Bulgaria, Ungaria sau Polonia ar trebui căutate în cu totul altă parte. După părerea noastră, acestea țin mai ales de anumite reflexe însușite în perioada comunistă. De pildă, în România de după 1989, susținătorii cei mai fervenți ai etnocentrismului militant au fost chiar produsul epocii ceaușiste, fie că este vorba de organizații sau partide care și-au asumat/și asumă deschis naționalismul (de exemplu: Vatra Românească sau România Mare) sau de partide care au apelat la această ideologie doar din considerente de strategie politică (de exemplu: Frontul Salvării Naționale = Frontul Democrat al Salvării Naționale = Partidul Democrației Sociale = Partidul Social Democrat)⁵⁴.

Biografia unor lideri importanți ai României post-decembriste coboară adânc în perioadă comunistă. Semnificative sunt în acest sens cel puțin două dintre acestea, anume cele ale Ion Iliescu și Corneliu Vadim Tudor. Fără a putea fi identificat clar cu vreunul din curentele xenofobe, Ion Iliescu, el însuși contestatar din interior al practicilor culturale ceaușiste, nu a ezitat să apeleze imediat după preluarea puterii la resentimente cultivate cu insistență până în 1989, sloganurile „vin moșierii” sau „vin ungurii” conlucrând perfect la gestionarea în favoarea sa a unor momente de încercare (de pildă: dezbaterile din Frontul Salvării Naționale din iarna anului 1990, alegerile prezidențiale din 1990 și 1992 sau demonstrațiile studențești din primăvara-vara anului 1992). De cealaltă parte, Corneliu Vadim Tudor, una dintre portavocele importante ale exclusivismului național de factură ceaușistă, și-a construit cariera politică de după 1989 cultivând cu grijă nostalgia unei părți a electoratului pentru „epoca de aur”, moștenire în care intoleranței etnice îi fusese rezervat un loc important.

Avertizam însă la începutul textului că trasarea unei linii clare între cele două abordări ale problematicei naționale și a minorităților (rezultat al unor calcule politice imediate, respectiv al unor convingeri ideologice profunde) nu este o întreprindere tocmai ușoară. Pentru a ne susține încă o dată pledoaria, vom apela la unul dintre exemplele invocate deja. Astfel, în campania electorală din toamna anului 2004, Corneliu Vadim Tudor a devenit un adevărat campion al discursului filo-semit din România, aceasta după ce ani în șir a vorbit de la tribuna Parlamentului României, la emisiuni televizate de mare audiență sau în paginile publicației „România Mare” despre „vina evreilor de a fi adus comunismul în România” sau despre „sionism ca principal pericol al lumii contemporane”⁵⁵. Faptul că această „împăcare de conștiință” nu a fost decât un artificiu de conjunctură este demonstrat cât se poate de bine de ieșirile la rampă ale liderului „României Mari” imediat după încheierea amintitei campaniei electorale.

⁵⁴ Katherine Verdery, *Nationalism and National Sentiment in Post-socialist Romania*, în „Slavic Review”, 52, Summer, 1993, nr. 2, p. 179-203.

⁵⁵ Alexandru Florian, *Antisemitismul în România și Ordonanța de Urgență nr.31/2002* (<http://www.goethe.de/ms/buk/archiv/material/florian.doc>).

Zusammenfassung

Schlüsselwörter: Rumänien, Kommunismus, Machtkampf, Nationalismus, ethnische und religiöse Minderheiten, Diskriminierung

Während der vier kommunistischen Jahrzehnte war die Politik des rumänischen Staates gegenüber den ethnischen Minderheiten, genauso wie die der anderen „Volksdemokratien“, keineswegs geradlinig, einheitlich oder leicht vorhersehbar. In der ersten Phase des rumänischen Kommunismus war die Politik der Behörden gegenüber den Minderheiten nichts anderes als eine fast perfekte Kopie des Sowjetoriginals. Alle Fallstudien zur Lage der ethnischen Minderheiten in Rumänien Ende der 40er, Anfang 50er Jahre führen ausnahmslos zu einer Schlussfolgerung: die positiven Auswirkungen der gesetzlichen Verfügungen zur Situation der nichtdominanten ethnischen Gruppen wurden durch die ideologische Einschränkung des Landes fast gänzlich annulliert. Die Ende 1956 eingeleiteten Repressionen sollten vor allem die Rumänienungarn direkt treffen, die natürlich die Ereignisse in Ungarn viel aufmerksamer verfolgten. Die vor allem Mitte der 70er Jahre beschleunigte Urbanisierung hatte eine rapide Veränderung der ethnischen Struktur der Städte Siebenbürgens und des Banats zur Folge, vor allem durch die Ansiedlung von Arbeitern aus der Moldau und aus Muntenien. Flankiert wurden diese Maßnahmen durch die Praxis, ungarisch- oder deutschstämmigen Hochschulabsolventen Arbeitsplätze in Unternehmen im Osten und Südosten Rumäniens zuzuteilen. Der dirigierte Nationalismus Nicolae Ceaușescu, der zu einem gewissen Zeitpunkt groteske Formen annehmen sollte, verlebte sich auch einen Teil des historischen Diskurses aus der Zeit der rumänischen Nationalromantik ein.

PETRICĂ DUMITRACHE

**REFLECTAREA STATUTULUI JURIDIC AL PRINCIPATELOR ROMÂNE
ÎN „OPINIA PUBLICĂ” EUROPEANĂ ȘI ÎN VIZIUNEA PORȚII OTOMANE
(SFÂRȘITUL SECOLULUI XVII – JUMĂTATEA SECOLULUI XVIII)**

Reprezentanți de seamă ai istoriografiei române și străine au publicat și interpretat multe din informațiile puse la dispoziție de călătorii străini. Pe lângă relatările de călătorie, există însă numeroase surse diplomatice și lucrări de analiză istorică deosebit de utile pentru înțelegerea statutului juridic al țărilor române.

Fiind un factor important în sud-estul și centrul Europei, Imperiul Otoman a interesat și în secolele XVII-XVIII „opinia publică” europeană, preocupată să dezvăluie dimensiunile și originile celui mai mare adversar al Creștinătății de-a lungul Evului Mediu¹. Perceput de europeni ca „element coagulant al forțelor Islamului, statul militar-feudal otoman a fost ultimul și cel mai însemnat puseu al lumii asiatice împotriva Europei”². Imperiul Otoman s-a manifestat ca putere mondială în perioada 1526-1596 și, până la sfârșitul secolului XVI, nu a existat problemă de politică internațională care să nu-i implice, într-un fel sau altul, pe turci³. Oscilantă și, uneori, contradictorie, imaginea europenilor despre puternicul adversar s-a constituit treptat, pe măsura impactului societății europene cu problematica otomană, rezultând o viziune de cele mai multe ori unilaterală, dar care a avut tendința să devină tot mai completă odată cu trecerea timpului. Sfârșitul secolului XVII a înregistrat noi impresii ca urmare a evenimentelor europene, dominate de înfrângerea otomană în fața Vienei și de evidentele semne ale declinului⁴. Eșecul lui Merzifonlu Kara Mustafa Pașa, din familia marilor viziri Köprülü, a fost resimțit puternic la Istanbul, fără a fi considerat totuși un dezastru, dar, în schimb, a avut un puternic ecou în Europa Occidentală, unde a fost sărbătorită victoria împotriva musulmanilor⁵. Asediul eșuat al Vienei a trezit în Europa dorința de

¹ Călin Felezeu, *Imaginea societății otomane în istoriografia românească a secolelor XV-XIX*, în vol. *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, II, volum coordonat de N. Bocșan, S. Mitu, Toader Nicoară, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1998, p. 64.

² Viorel M. Butnariu, *Europa de la medieval la modern. Secolele XVI-XVII*, în vol. *Moldova și economia de schimb europeană. Secolele XIV-XVIII*, volum editat de Viorel M. Butnariu, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, Editura Panfilus, 2003, p. 57.

³ Halil İnalcık, *Imperiul otoman. Epoca clasică 1300-1600*, ediție și studiu introductiv de Mihai Maxim, traducere, notă, completarea dosarului și indicelui de Dan Prodan, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 81.

⁴ Călin Felezeu, *op. cit.*, p. 69.

⁵ Cf. Robert Mantran (coord.), *Istoria Imperiului otoman*, traducere de Cristina Bîrsan, București, Editura Bic All, 2001, p. 210-211.

„a profita de eveniment și a provocat mari speranțe de revanșă asupra turcilor, socotiți a fi descurajați de înfrângere”⁶. Ultima și, probabil, cea mai mare amenințare asupra Europei s-a produs, așadar, la sfârșitul secolului XVII, când europenii au realizat că limitele expansiunii otomane au fost atinse și că frontierele Imperiului Otoman regresau deja⁷. În regres era, de asemenea, și „Marea Spaimă”, care a fost o parte a conștiinței europene pentru mai mult de două secole și jumătate⁸. Armata otomană nu avea să mai reprezinte niciodată o amenințare serioasă pentru Europa, deoarece dovedise că nu mai era invincibilă⁹.

Eșecul otoman din fața Vienei a avut consecințe importante în centrul Europei, unde s-a produs o modificare radicală a raportului de forțe¹⁰. În fața Imperiului Otoman, slăbit de numeroasele războaie și pe fondul unei destrămări lente, dar ireversibile, s-a ridicat ca un adversar redutabil energicul stat al Habsburgilor Austrieci, care, văzându-se împiedicat de Franța lui Ludovic al XIV-lea în încercările de a obține supremația în apusul Europei, a promovat o politică de expansiune spre răsărit, pentru a obține noi teritorii¹¹. La rândul ei, Polonia, deși măcinată de conflicte interne și cu o putere militară în declin, emitea aceleași pretenții de hegemonie în spațiul sud-estic european, iar atenția ei era îndreptată asupra Principatelor Române, în vederea obținerii lor, sau, cel puțin, a Moldovei¹². Regele polonez Jan al III-lea Sobieski i-a obligat pe turci să ridice asediul Vienei, care produsese în întreaga Europă cele mai mari neliniști¹³. Militar strălucit, dar politician mediocru, Sobieski a devenit în ochii Europei drept salvatorul Creștinătății, însă și-a lăsat țara pradă anarhiei, iar la moartea sa, în 1696, tronul Poloniei nu mai era decât o miză pentru Marile Puteri europene¹⁴. Chiar dacă înfrângerea otomană din 1683 a deschis procesul decăderii Imperiului Otoman, în primul rând din punct de vedere militar, forța acestuia a rămas în continuare o realitate

⁶ *Ibidem*, p. 211.

⁷ Andrina Stiles, *Imperiul otoman, 1450-1700*, traducere de Felicia Pavel, București, Editura Bic All, 2001, p. 157.

⁸ *Ibidem*; „amenințarea turcească” declanșase o dură propagandă antiotomană în țările din apusul Europei, dar mai ales în Europa Centrală, unde „turcii erau caracterizați ca pricini de ură și oroare” (cf. *ibidem*, p. 149); „turcii – constata Grigore Ureche – sântu lăsați de Dumnezeu certare creștinilor și groază tuturor vecinilor de primprejur” (cf. Dan Horia Mazilu, *O istorie a blestemului*, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 171). Din adversari cruzi ai neamului, ai „legii”, ai crucii și ai civilizației creștine, turcii deveniseră pentru români, odată cu trecerea timpului, niște suzerani lacomi, capricioși, greu de mulțumit (cf. *ibidem*, p. 171-172). Pentru Miron Costin, primejdiile, pericolele, amenințările, dar și spoliile veneau din partea turcilor, ale căror pretenții materiale erau din ce în ce mai greu de îndeplinit (cf. *ibidem*, p. 172-173). Cărturarul și „omul politic” Miron Costin a înțeles, poate mai bine decât domnii șovăielnici pe care i-a analizat ca istoric sau căroră le-a fost contemporan, iminența amenințării otomane (cf. *ibidem*, p. 173). Ion Neculce, un mare admirator al lui Miron Costin, a reproduș în cronică sa vorbele pe care, potrivit tradiției, cutezătorul logofăt i le-ar fi spus, în 1672, marelui vizir Küprülü (Köprülü) Fazıl Ahmed Pașa – n.ns.) după ce turcii ocupaseră Căminuța: „Suntem noi moldovenii bucuroși să să lătasă (Imperiul Otoman – n.ns.) în toate părțile cât de mult, iar peste țara noastră nu ne pare bine să se lătasă ” (cf. *ibidem*). Această „lătare” a împărăției turcești, care se referea inclusiv la ocuparea definitivă a Moldovei, devenea posibilă în condițiile de instabilitate politică și de slăbire tot mai accentuată a potențialului ei economic, deoarece, în mod curent, țările române erau supuse unui jaf permanent, asociat cu celelalte „activități” ale expedițiilor de pradă (cf. *ibidem*).

⁹ Andrina Stiles, *op. cit.*, p. 157.

¹⁰ Ludovic Demény, Paul Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI-XVIII*, București, Editura Academiei, 1974, p. 173.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ Jérôme Hélié, *Mic atlas istoric al Timpurilor moderne*, traducere din limba franceză de Oana-Maria Toma, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 93.

¹⁴ *Ibidem*, p. 111.

sesizată atât de diplomația, cât și de „opinia publică” europeană¹⁵, care era informată despre ultimele evenimente, datorită și răspândirii, destul de rapide, a foilor volante și a broșurilor¹⁶.

Subiect predilect al istoriografiei române, dar și al celei străine, statutul juridic al Principatelor Române a fost analizat în secolele XVII-XVIII nu doar de diplomația europeană și otomană, ci și de „opinia publică”. În paginile următoare, ne propunem să analizăm viziunea de ansamblu înregistrată de „opinia publică” europeană și de politica otomană în acest domeniu în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului XVII și mijlocul secolului XVIII, utilizând informații publicate de călători străini¹⁷, precum și alte surse.

Pentru început, vom trece în revistă principalele elemente caracteristice ale statutului juridic al Principatelor Române remarcate de „opinia publică” europeană. Se poate afirma că viguroasa contraofensivă otomană, încheiată cu înfrângerea de sub zidurile Vienei, a avut ca urmare și sporirea interesului „opiniei publice” europene față de țările române. Consecință nemijlocită a ofensivei otomane în Europa, accentuarea dependenței Țării Românești și Moldovei, până la definirea lor în epocă drept „țările bine păzite ale sultanului”, s-a datorat unor măsuri abuzive și discreționare care, prin „uzurparea sistematică a autonomiei românești, au înlocuit aici vechiul regim tributar cu cel de vasalitate orientală efectivă”¹⁸. În perioada avută de noi în vedere, dar nu numai, Principatele făceau parte din sistemul politic otoman iar acest aspect i-a determinat pe mulți dintre cei care au avut ocazia să călătorească la nord de Dunăre să caute să înțeleagă modul de funcționare a sistemului amintit. Ca urmare, în relatările acestora, pe lângă reliefația romanității românilor¹⁹, au fost consemnate și considerații asupra statutului juridic al instituției domniei. Domnii țărilor române erau indicați și cu titlul de *principe*, având aceeași semnificație juridică cu a termenului de *domn*, de vreme ce se specifica în mod clar că erau tributari sultanului sau că erau aleși de acesta după bunul său plac²⁰. Un rol deosebit de important în informarea „opiniei publice” europene despre locul Principatelor Române în desfășurarea evenimentelor politice și militare din Europa Est-Centrală, mai ales după asediul Vienei, l-a avut publicația „La Gazette”, apărută în Franța²¹. De multe ori, în știrile transmise pentru a fi reproduse în paginile

¹⁵ Călin Felezeu, *Imaginea societății otomane în istoriografia românească*, p. 69.

¹⁶ Ludovic Demény, Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 174.

¹⁷ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, Volum îngrijit de Maria Holban (red. resp.), M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, *passim*; Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. I, 1716-1789, București, Editura Sport-Turism, 1985, *passim*; Paul Cernovodeanu, *Țările române în viziunea călătorilor englezi (a doua jumătate a secolului al XVII-lea și în primele decenii ale celui de-al XVIII-lea)*, în *SMIM*, vol. VI, 1973, p. 111-144; idem, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV-XVIII)*, București, Editura Academiei, 1973, *passim*; Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, ed. a II-a, adăugită, București, 1928, *passim*; Gheorghe G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, *passim*; V. Mihordea, *Știri din presa franceză privitoare la Țările noastre (1730-1733)*, în *RI*, vol. XXIV, nr. 10-12, octombrie-decembrie 1938, p. 350-358; Markos Antonios Katsaitis, *Călătorie de la Constantinopol la Iași și de la Iași la Constantinopol în anul 1742*, în volumul *Saeculum. Documente inedite*, Îngrijirea ediției, traducere și note de Elena Moisuc și Dumitru Limona, Iași, Editura Junimea, 1977, p. 47-110.

¹⁸ Viorel M. Butnariu, *Europa de la medieval la modern*, p. 60.

¹⁹ Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 159 și urm.

²⁰ Veniamin Ciobanu, *Titluri atribuite principilor Transilvaniei, domnilor Moldovei și Țării Românești, expresie a statutului lor juridic (secolul XVII)*, în *AIIX*, tom XXXIV, 1997, p. 35.

²¹ *Ibidem*; țările noastre erau „obiectul unei deosebite atenții din partea opiniei publice” încă de „pe vremea războiului turco-german, de la sfârșitul veacului (XVII – n.ns.)” (cf. V. Mihordea, *Știri din presa franceză privitoare la Țările noastre*, p. 350). În perioada 1730-1732, competiția pentru domnie dintre Mihai Racoviță, Constantin Mavrocordat și Grigore Ghica „constituea ceva, în domeniul vieții publice, consemnat de informatorii opiniei publice de peste hotare în acel timp” (cf. *ibidem*, p. 351).

acesteia, titlurile de *voievod* și *domn*, alternau cu cel de *principe*, specificându-se că erau tributari ai Porții²². Neavând acces la informațiile de care dispuneau cabinetele europene, „opinia publică” a recurs la alte surse, capabile să-i pună la dispoziție informații ce ar fi putut răspunde întrebărilor referitoare la mutațiile complexe ce se înregistrau în relațiile internaționale de pe Continent, precum și la cele referitoare la evoluția raportului de forțe din Europa Est-Centrală, punând accent pe analiza statutului juridic al Principatelor Române²³. Evenimentele petrecute „reclamau lărgirea orizontului de cunoaștere, pentru valorificarea progreselor științei și tehnicii, îndeosebi, fără a lipsi, totodată, curiozitatea propriu-zisă față de niște ținuturi învăluite, încă, în ceața legendelor”²⁴. Mulți dintre călătorii care străbăteau drumurile Europei Est-Centrale erau persoane cu multiple calități intelectuale, și, prin urmare, nu le-a fost dificil să se orienteze în complexitatea elementelor care defineau statutul juridic al Moldovei și al Țării Românești și să-l descompună în părțile sale componente, așa cum au putut ei să le perceapă. S-a conturat, astfel, o altă imagine europeană a statutului Principatelor Române, cea oferită de viziunea călătorilor străini²⁵. Evoluția situației internaționale în perioada avută în vedere, precum și transformările petrecute la nord de Dunăre începând, mai ales, cu al doilea deceniu al secolului XVIII, au determinat „opinia publică” să caute „explicații și mai avizate privind cauzele și posibilele efecte, imediate și în timp, asupra comunității europene, ale acelor evenimente”²⁶. Astfel, a venit rândul „analizatorilor” (care aveau o dublă sau chiar triplă calitate – de diplomați, călători, specialiști în diverse domenii) să analizeze raportul de forțe din Europa Est-Centrală, punând accentul pe statutul juridic al Principatelor Române și încercând să descifreze locul acestora în sistemul politic european, precum și în cel otoman²⁷. Observatorii europeni au remarcat, printre altele, și diferența, în favoarea domnului român, din punct de vedere al fastului ceremoniilor, dintre investirea unui principe al Moldovei sau al Țării Românești și cea a unui pașă sau vizir²⁸. Călătorii străini care au avut ocazia să treacă prin spațiul românesc în perioada avută în vedere de noi au manifestat interes nu numai față de natura raporturilor juridice ale Principatelor Române cu Poarta Otomană, ci au fost interesați și de semnificația juridică a titlurilor atribuite domnilor, precum și de însemnele exterioare ale domniei²⁹.

În anul 1702, lordul William Paget (ambasadorul regelui Angliei la Istanbul, între anii 1693 și 1702) s-a întâlnit cu Constantin Brâncoveanu și stolnicul Constantin Cantacuzino, cu ocazia trecerii sale prin Țara Românească (18 aprilie-5 mai 1702). Fostul ambasador se afla în drum spre Londra, după încheierea misiunii sale la Curtea sultanilor, iar întâlnirea nu era deloc întâmplătoare, deoarece între Paget, Brâncoveanu și stolnicul Cantacuzino (unchiul și sfetnicul domnului Țării Românești) au existat strânse legături epistolare, schimburi de daruri și emisari, mai ales în timpul mediației și tratativelor care au precedat încheierea păcii de la Carlowitz (26 ianuarie 1699) între Imperiul Otoman și adversarii săi din Liga Sfântă (Imperiul Habsburgic, Polonia,

²² Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 35.

²³ Idem, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (sec. al XVIII-lea)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1999, p. 9.

²⁴ *Ibidem*; pentru alte detalii, vezi Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizației în Epoca Luminilor*, traducere din engleză de Bianca Rizzoli, București, Editura Humanitas, 2000, *passim*.

²⁵ Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 9.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, p. 255.

²⁹ *Ibidem*, p. 169.

Veneția și Statul papal)³⁰. Din suita ambasadorului, care se întorcea în patrie după încheierea misiunii diplomatice care-i fusese încredințată, făcea parte și Edmund Chishull, care a sesizat că raporturile juridice ale Principatelor Române erau marcate de tributul plătit Porții și de abuzurile autorităților otomane care își permiteau să obțină, prin diverse mijloace de constrângere, o sumă de trei ori mai mare decât tributul și că domnii nu aveau dreptul să construiască fortificații în țară³¹. Chishull a fost impresionat de puternica personalitate a lui Constantin Brâncoveanu, pe care l-a desemnat atât cu titlul de *domn*, cât și cu cel de *principe*, ceea ce demonstrează că ele aveau, în viziunea sa, aceeași semnificație juridică³². În privința semnelor exterioare ale demnității sale de domn, călătorul englez a remarcat „tuiurile și steagul” primite de la sultan³³.

Schimbarea radicală a raportului de forțe în răsăritul Europei, prin victoria răsunătoare obținută de Petru cel Mare al Rusiei împotriva regelui suedez Carol al XII-lea la Poltava (situată la est de Kiev), în iulie 1709, a contribuit și mai mult la agravarea stării de tensiune și a diferendelor ruso-turce preexistente, mai ales după refugierea regelui Suediei și a hatmanului Ucrainei, Ivan Mazepa, în Imperiul Otoman³⁴. Prezența regelui Carol al XII-lea la Tighina (Bender) a făcut să crească numărul călătorilor străini, care au străbătut teritoriul Principatelor Române, mai ales pe cel al Moldovei³⁵. Astfel, secretarul Bardili, care îl însoțea pe generalul suedez Mayerfeld într-o delegație trimisă de la Tighina la Stockholm în august 1709, a remarcat că Nicolae Mavrocordat, domnul Moldovei, fiind „vasal Porții”, nu le-a permis să-și continue drumul până nu a primit poruncile corespunzătoare de la Istanbul. Călătorul suedez a mai aflat că, în calitate de „supuși ai Porții”, domnii erau obligați să plătească un tribut anual și „să dea ajutor în timp de război”³⁶. Bardili era de părere că *domnii* nu mai erau ceea ce fuseseră odinioară, adică *principi*, din cauză că erau supuși ai Porții³⁷. În același an, un alt călător suedez, Mihael Eneman, a străbătut Moldova și Țara Românească în drum spre Istanbul. În timpul popasului făcut la Tighina, el a făcut observația, potrivit căreia, cetatea era reședința permanentă a unui pașă „cu trei tuiuri, deopotrivă cu vizirii, dacă nu chiar însuși vizir”³⁸. Importanța rangului, la care se adăuga și cel de seraschier („comandant suprem la acest hotar împotriva Rusiei și a Poloniei”) ³⁹, era justificată de faptul că

³⁰ Paul Cernovodeanu, *Brâncoveanu și stolnicul Cantacuzino în corespondență diplomatică inedită*, în *MI*, Serie nouă, anul XXVI, nr. 1 (298), ianuarie 1992, p. 39.

³¹ Idem, *Țările române în viziunea călătorilor englezi (a doua jumătate a secolului al XVII-lea și în primele decenii ale celui de-al XVIII-lea)*, p. 125; capelanul Chishull preciza cuantumul tributului plătit Porții de Țara Românească în 1702, „statornicit la 320 pungi, care fac câte 32.000 de lire sterline, pe lângă storcerea întreitului acestei sume peste condițiile stabilite” (cf. *ibidem*).

³² Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 73.

³³ Paul Cernovodeanu, *Țările române în viziunea călătorilor englezi*, p. 125.

³⁴ Constantin Berca, Vincent Babeș, Cornel Soare, *Fața nevăzută a lui Marte*, București, Editura Militară, 1991, p. 89; pentru alte detalii, vezi Andrina Stiles, *Rusia, Polonia și Imperiul otoman 1725-1800*, traducere de Radu Paraschivescu, București, Editura All Educațional, 2001, p. 59-60; Geoffrey Hosking, *Rusia. Popor și imperiu, 1552-1917*, traducere de Dana Crăciun, Hortensia Pârlog și Maria Teleagă, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 67; Martyn Rady, *Țarii, Rusia, Polonia și Ucraina*, traducere de Radu Săndulescu, București, Editura All Educațional, 2002, p. 128-130; John Swift, *Petru cel Mare*, traducere de Diana Stanciu, București, Editura Bic All, 2003, p. 62-64; precum și Suzanne Pilorget, *Apogeul și declinul societăților organizate pe ranguri (1610-1787)*, în P. Riché, B. Guillemain, J. Favier, M. Morineau, S. Pillorget, *Istoria universală*, vol. II, *De la Evul Mediu la Secolul Luminilor*, traducere de Corneliu Almășanu, București, Editura Univers Enciclopedic, 2006, p. 645-646.

³⁵ Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană*, p. 146.

³⁶ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, p. 279.

³⁷ *Loc. cit.*

³⁸ *Loc. cit.*, p. 287.

³⁹ *Loc. cit.*

„trebuia să țină în frâu și Moldova și țara tătarască”⁴⁰. Această misiune, care decurgea din statutul juridic al Moldovei, se extindea și asupra Țării Românești și se realiza și prin intermediul reprezentanților (capuchehaielelor) pe care domnii celor două țări erau obligați să-i aibă pe lângă ei⁴¹. Eneman a notat în însemnările sale de călătorie despre cei care conduceau Principatele Române că aveau titlul de *domni* și se aflau la discreția pașei de Bender⁴². Tot un suedez, Weissmantell, ofițer în armata lui Carol al XII-lea, a surprins dependența exclusivă a domnilor Moldovei și Țării Românești de sultan, sursa puterii lor, deoarece putea să-i înscăuneze și să-i destituie după bunul său plac⁴³. Potrivit constatărilor sale, titlurile de *hospodar* și *vodă* erau sinonime și se refereau la domnii creștini care stăpâneau țara, acești termeni având drept corespondent în limba turcă pe cel de *Bogdan Bey*⁴⁴. Singura asemănare ce se putea face cu un „principe din Europa” se limita, în viziunea lui Weissmantell, doar la domeniul prerogativelor domnilor pe plan intern și, prin urmare, rangul de principe al Moldovei sau al Țării Românești era net inferior celui al unui „principe european” tocmai datorită deteriorării statutului juridic al instituției domniei⁴⁵.

Aflat în slujba lui Carol al XII-lea, francezul de la Motraye a călătorit prin Moldova și Țara Românească și a fost interesat de raporturile juridice stabilite de cele două Principate cu Poarta Otomană⁴⁶. Potrivit acestuia, criteriile care stăteau la baza atribuirii demnității de domn al Moldovei sau al Țării Românești erau corupția și intriga, iar ceremonialul de investitură al acestora urma aproape același protocol ca și în cazul investirii patriarhilor Constantinopolului⁴⁷. Aubry de la Motraye i-a desemnat pe domnii Moldovei și ai Țării Românești cu titlul de *principi*, care, însă, nu avea în nici un caz semnificația juridică europeană a termenului, de vreme ce făcea precizarea că aceștia proveneau din rândul aristocrației grecești care locuia în Fanar, celebrul cartier al Istanbulului⁴⁸. Deosebirea esențială între principii fanarioți și cei vest-europeni era reprezentată, în primul rând, de sistemul de succesiune⁴⁹. Dacă, în cazul celor din urmă, succesiunea era ereditară, în cazul celor dintâi nu putea fi vorba de așa ceva, deoarece erau instalați în scaunele domnești după criterii ce nu țineau de nici o altă regulă, decât liberul arbitru al Porții⁵⁰.

Alt călător străin, iezuitul Gościecki, care l-a însoțit în 1712 pe voievodul de Mazovia, Stanislaw Chometowski, în misiunea acestuia la Istanbul, ce avea ca scop normalizarea relațiilor polono-otomane, deteriorate de Marele Război Nordic (1700-1721), a remarcat abuzurile oficialilor otomani în raporturile cu domnii Moldovei și cei ai Țării

⁴⁰ *Loc. cit.*

⁴¹ *Loc. cit.*; cu precizarea că domnii români erau echivalați în protocolul otoman cu un *pașă cu două tuiuri*, deci erau inferiori pașalelor de Hotin, Bender (Tighina) și Silistra-Oceakov, *pașale cu trei tuiuri*, ca urmare a deteriorării raporturilor dintre puterea centrală otomană și periferie în favoarea acesteia din urmă (cf. Mihai Maxim, *Capitolul Românii și Problema Orientală*, în *Istoria românilor*, vol. VI, *Românii între Europa Clasică și Europa Luminilor (1711-1821)*, volum coordonat de Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 598).

⁴² *Călători străini*, vol. VIII, p. 286-287.

⁴³ Nicolae Iorga, *O nouă descriere a Moldovei în secolul al XVIII-lea de un suedez*, în *RI*, nr. 1-3, 1930, p. 14; Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV-XVIII)*, p. 113-114.

⁴⁴ Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, p. 14.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 15.

⁴⁶ *Călători străini*, vol. VIII, p. 513.

⁴⁷ Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană*, p. 150.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 176.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 177.

⁵⁰ *Ibidem*.

Românești⁵¹. Părintele iezuit Gościecki l-a desemnat pe domnul Moldovei, Nicolae Mavrocordat, cu titlul de *voievod*, însă în sensul atribuit acestui termen de cancelaria polonă⁵².

Intrat în 1710 în slujba lui Constantin Brâncoveanu, în calitate de secretar pentru limba latină, italianul Anton Maria del Chiaro a remarcat gravitatea arbitrarului în privința instituției domniei, aflată în totalitate la discreția Porții⁵³. Modalitatea în care a fost înlocuit în domnie Brâncoveanu cu Ștefan Cantacuzino, precum și acesta din urmă cu Nicolae Mavrocordat a fost invocată de Anton Maria del Chiaro tocmai pentru a ilustra degradarea în care ajunseseră raporturile juridice ale Principatelor Române cu puterea suzerană⁵⁴.

Cel de-al doilea deceniu al secolului XVIII a marcat sfârșitul domniilor pămăntene și instaurarea regimului fanariot în Moldova (1711) și Țara Românească (1716), măsură prin care cercurile conducătoare otomane au răspuns la intensificarea luptei de emancipare politică a Principatelor Române în timpul domniilor lui Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu și Dimitrie Cantemir⁵⁵. În același timp, instaurarea regimului fanariot a fost o măsură adoptată de Poarta Otomană, care „a devenit și mai conștientă de pericolul pe care îl reprezentau pentru pozițiile sale din Principatele Române tendințele expansioniste ale puternicilor săi vecini (Imperiul Habsburgic și Rusia – n.ns.), în calea cărora nu se mai interpuneau, cu vigoarea de până la sfârșitul secolului XVII, cele similare ale Poloniei către Dunărea de Jos și care putuseră fi folosite de diplomația otomană, în scopul contracarării celor dintâi”⁵⁶. Defecțiunea lui Dimitrie Cantemir constituia „o lecție deosebit de aspră” pentru cercurile conducătoare otomane, iar „Poarta a trebuit să inaugureze o nouă linie politică față de cele două Principate”⁵⁷.

Nu numai în secolele XVII-XVIII, ci și în cele anterioare au existat temeri privitoare la intenția Porții de a transforma Țara Românească și Moldova în „pașalâcuri”. Deși aceste temeri nu au fost întotdeauna întemeiate, au existat, totuși, unele tendințe și tentative în acest sens⁵⁸. Ele nu s-au născut din necesități de ordin politico-militar, iar motivul pentru care Principatele Române nu au fost transformate în provincii integrate în *dar al-Islam* (Casa Islamului, teritoriul musulman), ci și-au menținut statutul de *dar al-ahd* (Casa legământului, a protejaților tributarilor sau a popoarelor care plăteau tribut, ca preț al păcii) s-a datorat însemnătății economice și faptului că ele nu s-au aflat „pe direcția principală a cuceririi turcești”⁵⁹. Pe teritoriul

⁵¹ *Călători străini*, vol. VIII, p. 596.

⁵² *Loc. cit.*, p. 594.

⁵³ *Loc. cit.*, p. 364-365.

⁵⁴ *Loc. cit.*, p. 390-393.

⁵⁵ Adolf Armbruster, *op. cit.*, p. 236; Dan Horia Mazilu, *Lege și fărâdelege în lumea românească veche*, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 225-227.

⁵⁶ Veniamin Ciobanu, *Românii în politica Est-Central Europeană 1648-1711*, Iași, Editura Institutului European, 1997, p. 161; pentru alte detalii, vezi Gheorghe Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, ediția a II-a, București, Editura Tritonic, 2004, p. 148-151, precum și Ion Bulei, *O istorie a românilor*, ediția a III-a revăzută, București, Editura Meronia, 2007, p. 67.

⁵⁷ Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 162; în istoriografia română există, însă, și opinia potrivit căreia instaurarea regimului fanariot „nu a însemnat o cotitură radicală, căci ea a fost pregătită” (cf. Tahsin Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, București, Editura Academiei Române, 1991, p. 38) de „întreaga evoluție a raporturilor româno-otomane” (cf. *ibidem*) de până atunci (1711, respectiv 1716 – n.ns.).

⁵⁸ Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 39.

⁵⁹ P. P. Panaitescu, *De ce n-au cucerit turcii țările române*, în idem, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, ediția a II-a, postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 111-118.

țărilor române au avut loc, în perioada discutată de noi, războaie purtate de otomani cu Imperiul Habsburgic și Rusia în 1710-1711, 1716-1718 și 1735-1739. Urmările unora dintre aceste războaie s-au concretizat în trecerea unor zone aparținând Principatelor Române fie sub administrarea directă a otomanilor (cazul cetății Hotin și a teritoriului înconjurător, transformate în 1713, în raia)⁶⁰, fie anexate de Imperiul Habsburgic (cazul Banatului și Olteniei). Încadrată în hotarele Imperiului în urma negocierilor de pace din vara anului 1718, în virtutea principiului *uti possidetis* (ambele părți urmau să păstreze ceea ce dețineau la data încheierii tratatului), Oltenia s-a aflat sub stăpânire austriacă timp de douăzeci de ani, *de facto* până la sfârșitul anului 1737 (când trupele imperiale au fost alungate din provincie de ofensiva otomană) și *de jure* până în toamna anului 1739 (pacea de la Belgrad)⁶¹. În contextul războiului ruso-austro-turc (1735-1739), ungurul Clement Mikes, intrat în serviciul diplomatic al sultanului Mahmud I, a remarcat în 1739, în timpul unei misiuni în Moldova, că domnul acesteia, Grigore al II-lea Ghica, era în tabăra otomană, deoarece atunci „când vizirul se află în tabără și voievodul trebuie să se afle în tabără și trebuie să rămână până când vizirul este în tabără”⁶². Pentru Clement Mikes, refugiat în Imperiul Otoman împreună cu partizanii lui Francisc al II-lea Rákóczy și ai fiului său, Iosif, domnii români erau doar *voievozi*, titlul de *principe* fiind utilizat de el numai pentru a-l desemna pe Rákóczy, „ceea ce lasă loc presupunerii că în fixarea opțiunii sale un anume rol l-a putut avea și ideologia maghiară a Coroanei Sfântului Ștefan”⁶³.

Distrugerile cauzate de aceste războaie au provocat pagube imense și au impus sacrificii grave populației din cele două Principate Române⁶⁴. Obligația domnilor români de a participa la campaniile militare otomane, chiar în condițiile în care conducerea nu aparținea sultanului⁶⁵, ci marelui vizir, a reprezentat un alt element care a definit statutul juridic al Principatelor Române în perioada analizată de noi.

⁶⁰ Mai mult chiar, în anul 1718, Poarta Otomană, pentru a avea posibilitatea să plătească garnizoana din Hotin, a înființat o raia, formată din 45 de sate moldovenești (cf. Veniamin Ciobanu, *Capitolul 1699-1815*, în vol. *România în relațiile internaționale. 1699-1939*, coordonatori L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 28).

⁶¹ Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718-1739)*, ediție îngrijită de Gheorghe Lazăr, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 9.

⁶² Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană*, p. 152.

⁶³ *Ibidem*, p. 178-179.

⁶⁴ Dan Berindei, *Românii și Europa. Istorie, societate, cultură*, vol. I, *Secolele XVIII-XIX*, București, Editura Museion, 1991, p. 4; cf., pentru detalii, Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, Editura Silex, 1993, p. 125-126.

⁶⁵ În secolele XV-XVI, domnii români erau obligați să trimită oști pentru expedițiile militare otomane atunci când era necesar, însă erau obligați să le comande ei înșiși doar în cazul în care oștile otomane urmau să fie conduse în campanii de sultani. Cronicile otomane sunt categorice în privința condițiilor vasalității turcești stabilite cu ocazia „păcii” din 1417 acordate de sultanul Mehmed I în urma expediției sultanale organizate împotriva Țării Românești (cf. Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 80-81). Aceasta nu înseamnă că nu au existat situații în care condițiile vasalității au fost încălcate. Cel mai concludent exemplu în acest sens este cel oferit de asediul Vienei din 1683, operațiune întreprinsă de marele vizir Kara Mustafa, la care au fost obligați să participe, în fruntea oștilor lor, Șerban Cantacuzino și Gheorghe Duca, domnii Țării Românești și Moldovei, precum și principele Transilvaniei, Mihail Apaffy (cf. Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998, p. 162; pentru alte detalii, vezi Mircea Soreanu, *Marii viziri Köprülü (1656-1710). Relații politice și militare între Țările Române și Imperiul otoman*, București, Editura Militară, 2002, p. 154 și urm.). Chiar dacă există și opinii potrivit cărora participarea domnilor români și a principelui Transilvaniei era o obligație care decurgea din raporturile de suzeranitate-vasalitate (cf. Andrina Stiles, *Imperiul Otoman, 1450-1700*, nota 63 aparținând Notelor ediției române întocmite de Constantin Vlad, p. 172), oricum, muntenii și moldovenii au demonstrat că au participat împotriva voinței lor la asediul Vienei, dezinteresul lor concretizându-se în a nu se expune, pe cât posibil, simultan cu eforturile „de a micșora acțiunea turcilor la Viena” (cf. Mustafa Ali Mehmed,

Trecând prin Principatele Române, sir James Porter, fost ambasador al Angliei la Istanbul în perioada 1747-1762, și-a exprimat opinia asupra semnificației juridice a titlurilor domnilor fanarioți⁶⁶. În viziunea fostului ambasador, fanarioții întruhipau expresia ultimei trepte de degradare a statutului juridic al instituției domniei Principatelor Române, deoarece una dintre caracteristicile regimului fanariot era reprezentată de grava instabilitate a domniei⁶⁷. Porter constata că fanarioții nu erau decât „niște monarhi de bălci și contrastul dintre comportamentul lor când sunt la putere și cel când nu mai sunt la putere e ridicol și demonstrează într-o lumină orbitoare întreaga degradare a caracterului lor”⁶⁸.

În vara anului 1762, croatul Boškovič, care făcea parte din suita fostului ambasador englez, a reliefat rolul instituției capuchehaiei în raporturile dintre domnii români și Poartă⁶⁹. Pentru acest călător, Principatele Române erau doar *provincii* și nu *state*, în înțelesul acceptat de diplomația europeană, chiar dacă uneori li se atribuia și denumirea de *principate*, ai căror *domni* doar guvernau țările, în numele sultanului⁷⁰. Boškovič a mai remarcat că locuitorilor li se garanta conservarea unității lor spiritual-religioase, iar dacă existau, totuși, turci în aceste țări, ei erau doar negustori⁷¹. În același timp, el a mai făcut observații referitoare la *mucarer* (taxa percepută pentru confirmarea domnilor la fiecare trei ani de la numirea în domnie) sau la desele mutări de domni dintr-un Principat în altul, puse de el pe seama rivalității dintre fanarioți⁷². Referindu-se la domnii fanarioți, Boškovič arăta că acești „principi” nu erau nici pe departe de condiție princiară. Dimpotrivă, ei erau recrutați dintre greci și tocmai condiția lor socială îi implica în intrigi, pentru a-și menține, cât mai mult timp posibil, titlul de *principe* al unuia din cele două Principate⁷³. Prin urmare, ei nu puteau întruhipa atributele ce însoțeau demnitatea de „principe european”, grija lor cea mai importantă fiind să strângă cât mai mulți bani de la supuși, pentru a se asigura din punct de vedere material în eventualitatea mazilirii lor⁷⁴. Titlul lor era, deci, la discreția Porții, care îi suspenda, nu o dată, doar la câteva luni de la numire, deși regula, care în mod normal ar fi trebuit să fie respectată, era după trei ani, când fie că erau maziliți, fie confirmați, fie mutați dintr-un Principat în altul⁷⁵.

Călătorii din secolul XVIII au „descoperit” Europa de Est pe drumurile către Istanbul și Sankt-Petersburg. În anul 1770, Jean Louis Carra afirma despre Istanbul și

Istoria turcilor, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 235). În ceea ce privește principatul intracarpat, oastea Transilvaniei era *obligată* să-l sprijine pe protejatul sultanului, Emerik Tököly, care a fost proclamat la ordinul Porții „principe al Transilvaniei”, iar în vara anului 1683 transilvănenii au însoțit uriașa oștire otomană în război împotriva împăratului (cf. Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Traducerea de Marionela Wolf, Prefață de Pompiliu Teodor, Cluj, Editura Dacia, 1994, p. 49). Participarea la asediu a forțelor militare românești și, mai ales, atitudinea și acțiunile lor favorabile asediaților nu au scăpat istoricilor, diplomaților și ostașilor străini, participanți la lupte (cf. Virgil Cândea, *Viena 1683: românii în apărarea Europei*, în *MI*, anul XVII, nr. 12 (201), decembrie 1983, p. 72). Trecând, însă, peste toate aceste polemici, rămâne o certitudine faptul că la sfârșitul secolului XVII asistăm la degradarea continuă a statutului juridic al Principatelor Române, agravată de instaurarea regimului fanariot la începutul secolului XVIII.

⁶⁶ Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană*, p. 179.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 180.

⁶⁸ Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. I, p. 69.

⁶⁹ Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană*, p. 153.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*, p. 154.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*, p. 182.

⁷⁴ Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini*, p. 119.

⁷⁵ Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană*, p. 182.

Sankt-Petersburg că erau două „extremități” opuse și izolate, aliniate de-a lungul „circumferinței” neexplorate a Europei⁷⁶. Capitala Orientului și capitala Nordului erau destinații importante și, inevitabil, călătorii observau țările și popoarele aflate de-a lungul traseului lor⁷⁷. În 1717, Lady Mary⁷⁸ nu-i uita pe prietenii cu care corespundea și nu se îndoia deloc de interesul lor pentru niște locuri „complet necunoscute pe la noi”⁷⁹. Pentru a cunoaște întreaga măsură a modului în care călătorii secolului XVIII priveau Europa de Est, putem urmări descrierea din *Voyage à Constantinople* al lui Charles-Marie, marchiz de Salaberry, care a călătorit în iarna dintre anii 1790 și 1791, publicându-și relatarea la Paris în 1799⁸⁰. Salaberry știa că Valahia și Moldova formaseră odată provincia romană Dacia și recunoștea că localnicii mai vorbeau încă o limbă latină, „deși denaturată”, iar pe conducătorii contemporani, domnii fanarioți subordonați Înaltei Porți, i-a trecut într-un tabel de „greci, valahi sau moldoveni sugrumați sau decapitați în acest secol pentru stăpânirea celor două principate”⁸¹. Intrigile domnilor și dările pe care le cereau făcuseră din țările lor un „pustiu”⁸². Aproximativ în aceeași perioadă, mai exact în 1785, erau publicate în limba franceză la Amsterdam memoriile baronului François de Tott (ungur de origine, intrat în serviciul Franței), fost militar, ofițer de artilerie, care a ajuns în cele din urmă consilier neoficial în probleme militare din partea Franței pe lângă sultan, a cărui armată avea mare nevoie de reforme⁸³. Tott a prezentat călătoria făcută prin Europa de Est, pe când mergea la Constantinopol în vederea îndeplinirii misiunii sale⁸⁴. Călătoria a ridicat numeroase probleme, iar Tott, ca și alții care călătoreau ca trimiși oficiali sau neoficiali către sultan, nu au avut încotro și au trebuit să suporte dificultățile cu stoicism. Când au trecut granița în „Moldova otomană”, au fost întâmpinați de un „mehmendar” sau „cihodar”⁸⁵. Sarcina mehmendarului, numit Ali-aga, era să facă rost de cai, provizii și un adăpost pentru noaptea, adică să constrângă populația locală să trudească în folosul călătorului. Prezintă în continuare relatarea baronului de Tott: „În acest scop ne-a instalat într-un sat destul de bun, ai cărui bieți locuitori au fost de îndată obligați să ne aducă provizii. O familie alungată din casă ne-a dat un loc unde să stăm, iar două oi tăiate, fripte și mâncate fără să plătim nimic, împreună cu mai multe lovituri împărțite fără nici un rost m-au stârnit împotriva călăuzei mele”⁸⁶. Aceasta era o experiență tipică pentru călătorul din secolul XVIII prin Imperiul Otoman și, desigur, o experiență neplăcută și mereu repetată pentru localnicii care erau siliți să-i găzduiască pe acești călători⁸⁷. Pentru trecerea Prutului, Ali-aga a adunat cu gârbaciul trei sute de țărani moldoveni ca să construiască o plută și, apoi, învârtindu-și biciul, l-a asigurat pe Tott că „toți țărani

⁷⁶ Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est*, p. 68-69.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 69.

⁷⁸ Ne referim la Lady Mary Wortley Montagu (care a călătorit de la Viena la Constantinopol, unde soțul său urma să fie ambasadorul Angliei) și corespondența sa (pentru alte detalii, vezi *ibidem*, p. 61-68).

⁷⁹ *Ibidem*, p. 69.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*, p. 72.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*, p. 102.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 103.

⁸⁵ *Ibidem*; cihodarul sau cihodarul era un slujitor al unui mare demnitar otoman (cf. Markos Antonios Katsaitis, *Călătorie de la Constantinopol la Iași și de la Iași la Constantinopol în anul 1742*, p. 105, nota 13 aparținând Notelor alcătuite de Elena Moisuc și Dumitru Limona).

⁸⁶ Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est*, p. 103.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 103-104.

aveau să fie spânzurați dacă la traversare s-ar fi pierdut măcar un ac din bagajele sale”⁸⁸. Baronul de Tott a avut ocazia să-l cunoască în 1767 pe domnul Grigore Callimachi la începutul celei de-a doua domnii a acestuia (1767-1769), când, în drum spre hanul Crimeii, s-a oprit la Iași, unde a putut constata și el cât de precară era postura de *voievod* al Moldovei⁸⁹. Chiar dacă anii în care s-au desfășurat călătoriile marchizului de Salaberry și ale baronului de Tott depășesc limita cronologică superioară a prezentării noastre, credem că aceste relatări sunt concludente atât pentru „tratamentul” de care „beneficiau” supușii sultanului, cât și pentru reflectarea statutului juridic al Principatelor Române și al domnilor lor în „opinia publică” europeană, care nu se deosebeau de cele din prima jumătate a secolului XVIII.

În continuare, vom urmări caracteristicile statutului juridic al Principatelor Române reflectate în viziunea Porții otomane. Pentru început, însă, dorim să facem mențiunea că, spre deosebire de Europa, unde exista o „opinie publică” bine conturată, deoarece încă de la sfârșitul secolului XVI circulau foi volante și broșuri iar răspândirea și perfecționarea tiparului au contribuit la dezvoltarea unei publicistici remarcabile, în Imperiul Otoman cronicile nu se adresau decât unor cercuri restrânse. Cronicarii otomani nu scriau pentru uzul public, deoarece, în marea lor majoritate erau înalți funcționari, care trebuiau să îndeplinească diverse misiuni, sau puteau fi chiar membri ai Divanului.

Un aspect deosebit de important al definirii raporturilor dintre Principatele Române și Poartă este reprezentat de descifrarea semnificației juridice a titlurilor și apelativelor atribuite domnilor Moldovei și Țării Românești în viziunea Porții otomane în perioada avută de noi în vedere. Din *Tarih-i Raşid (Cronica lui Mehmed Raşid)* aflăm că „afurisitul răufăcător numit Petrașika (referire la Ștefan Petriceicu – n.ns.), care mai fusese *voievod* în Moldova (în perioada 1672-1674 – n.ns.) și, apoi, fiind corupt, se răzvrătise și se răsculase, a atras în acest timp, cu mii de vicleșuguri și șiretlicuri, vreo 10.000 dintre afurisiții de moldoveni și dintre ghiaurii din împrejurimi și, apoi, mergând, a pus stăpânire pe orașul Iași, care aparținea Țării Moldovei”⁹⁰.

„Afurisitul numit Heissler (referire la generalul imperial Donat Heissler, care a condus o oștire împotriva Țării Românești în iarna anului 1689 – n.ns.), care fusese numit în Transilvania din partea cezarului austriac (referire la împăratul Leopold I de Habsburg, care a domnit în perioada 1658-1705 – n.ns.), sosise, împreună cu oastea nenorocită, aflată lângă el, la granița Țării Românești. Fiind sigur că va intra în Țara Românească, *voievodul* (s.ns.) Constantin (referire la Constantin Brâncoveanu, care a domnit în perioada 1688-1714 – n.ns.) care era *domn* (s.ns.) în acea țară [...], *voievodul* (s.ns.) de mai sus, fiind un om abil, a recurs la viclenie și a luat numaidecât măsuri pentru a-i scoate cu ușurință din Țara Românească pe acești diavoli afurisiți. Astfel, cu ajutorul vicleniei și șireteniei și auțiței, înlăturând pagubele și persecuțiile dușmanilor, el a potolit războiul și măcelul și a rămas la *domnie* (s.ns.) ca și mai înainte”⁹¹. Constatăm că, atât la sfârșitul secolului XVII, cât și în prima jumătate a secolului XVIII, termenii folosiți pentru a-i defini pe cei care conduceau destinele țărilor române erau cei de *voievod*, *domn*, precum și *bei*, *voievodul în funcțiune*, după cum vom observa în paginile următoare.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 104.

⁸⁹ Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, p. 192.

⁹⁰ Cf. *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. III, *Sfârșitul sec. XVI - începutul sec. XIX*, volum întocmit de Mustafa A. Mehmet, București, Editura Academiei, 1980, p. 161.

⁹¹ *Ibidem*, p. 168.

Poarta Otomană a căutat să diminueze rolul domnilor din cele două Principate și să accentueze subordonarea lor, acesta fiind și sensul instaurării regimului fanariot⁹². Domnii veniți din capitala Imperiului Otoman, supuși direct autorității sultanului, erau mențiți a fi executori fideli ai voinței acestuia, atât în viziunea dregătorilor otomani, cât și în cea a cronicarilor turci⁹³. În același timp, prin intermediul lor, autonomia Principatelor Române urma să fie limitată iar suzeranitatea otomană trebuia să fie accentuată, aceste obiective fiind realizate în cea mai mare măsură⁹⁴. De asemenea, domnii nu mai erau aleși în țară și confirmați la Istanbul, desemnarea lor făcându-se, de data aceasta, în capitala Imperiului, în schimbul unor uriașe sume de bani și a unei înverșunate lupte politice între diferiți candidați și susținătorii lor⁹⁵. Boierimea, care avusese altădată rolul hotărâtor în alegerea domnilor, trebuia să accepte în perioada fanariotă noii domni numiți de sultan la propunerea marelui vizir⁹⁶. Au existat, însă, și unele excepții care au demonstrat că factorii politici interni erau interesați să modifice această regulă în favoarea lor. La moartea lui Nicolae Mavrocordat, în 1730, s-a încercat o revenire la vechile prerogative ale țării referitoare la desemnarea noului domn⁹⁷. S-a procedat la întrunirea unei „adevărâte Adunări Naționale”⁹⁸ asemănătoare aceleia din 1688, convocată la înscăunarea lui Constantin Brâncoveanu, în care a fost ales, după vechiul obicei, fiul răposatului domn (Nicolae Mavrocordat), Constantin⁹⁹. Era dusă, astfel, o luptă pentru „restatornicirea unei tradiții pe care cu un secol în urmă o crease spiritul local, național, al Țării Românești și care dominase tendințele politice a vreo trei generații”¹⁰⁰. Desigur, Poarta nu putea să admită ceea ce considera acum o încălcare a dreptului său de a numi pe *beii* celor două Principate iar în locul moștenitorului ales de boierime a primit firmanul de investire Mihai Racoviță¹⁰¹. Totuși, lupta dusă împotriva lui la Istanbul de reprezentanții boierilor din țară și-a atins scopul, Constantin Mavrocordat reușind să fie investit în anul următor¹⁰². Aceasta demonstrează, o dată în plus, că domnii fanarioți trebuiau să fie conștienți de faptul că era necesar să fie acceptați și de cei pe care urmau să-i guverneze și, în primul rând, de boierimea autohtonă¹⁰³. Această atitudine le era impusă de situația lor relativ precară față de cei care le încredinșaseră puterea, de caracterul trecător, uneori efemer, al stăpânirii lor, ca și de dorința de a mai obține domnia uneia sau alteia dintre cele două țări¹⁰⁴.

Numirea domnilor fanarioți dintre elementele fidele ale Porții era justificată prin faptul că „voievozii Țării Românești și Moldovei au fost aleși mereu din vechime dintre beizadele și foștii voievozi sau dintre tergimanii (dragomanii – n.ns.) Divanului împărătesc”¹⁰⁵. Ca să accedă la această demnitate, candidatul trebuia să dea dovadă de

⁹² Dan Berindei, *Românii și Europa*, p. 6.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și Adunarea stărilor în Principatele Române*, București, Editura Enciclopedică, 1995, p. 103.

⁹⁸ Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, *Reformatorii*, volum îngrijit de Sorin Ifimi, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 77.

⁹⁹ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 103-104.

¹⁰⁰ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 77.

¹⁰¹ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 104.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ Dan Berindei, *Românii și Europa*, p. 6.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane 1711-1821. Documente turcești*, București, 1984, p. 560.

„credință și cinste” față de padișah¹⁰⁶, deoarece domnia îi era atribuită din „înalta” sa „favoare imperială”¹⁰⁷. Deci, domnia era expresia „bunăvoinței” și a „mărinimiei” sultanului, și nici nu putea fi interpretată în alt mod, atât timp cât cele două Principate erau considerate ca fiind „proprietatea” sultanului, „rămasă și moștenită de la măreții” săi strămoși¹⁰⁸.

Au existat situații în care, din cauza regimului fanariot și a creșterii constante a presiunii financiare a Porții, boierii români autohtoni au apelat fie la ajutorul Imperiului Habsburgic, fie la cel al Rusiei. Țelul lor era desprinderea de Imperiul Otoman și instituirea unui regim autonom sub protecția unuia din cele două state sau a ambelor, în care puterea politică să revină sub controlul lor¹⁰⁹. După înfrângerea lui Petru cel Mare, la Stănilești, în 1711, atenția boierilor s-a îndreptat spre Imperiul Habsburgic¹¹⁰.

În contextul războiului austro-turc (1716-1718), Habsburgii au încercat în anul 1716 să ocupe Moldova, profitând de faptul că aici, la fel ca în Țara Românească, se constituise o partidă boierească austrofilă, strânsă în jurul stolnicului Vasile Ceaurul, nepotul fostului domn Gheorghe Ștefan¹¹¹. Generalul austriac Steinvile a trimis un corp de armată care a ocupat Cetatea Neamțului și mănăstirile întărite Cașin, Mira, Sucevița, până la Câmpulung, iar în felul acesta întreg teritoriul Moldovei, până spre Siret, a intrat sub controlul imperialilor, de partea cărora au trecut toți adversarii domnului Mihai Racoviță¹¹². Uneltind împotriva lui „Mihai *bei* (s.ns.) (referire la Mihai Racoviță, care a domnit de cinci ori în Principatele Române extracarpătice – domn al Moldovei în 1703-1705, 1707-1709 și 1715-1726, respectiv, al Țării Românești în 1730-1731 și 1741-1744 – n.ns.), *voievodul în funcțiune* (s.ns.)¹¹³ în țara pomenită (Moldova – n.ns.) [...] așa cum l-au prins și l-au luat în robie pe *voievodul* (s.ns.) Țării Românești (referire la Nicolae Mavrocordat, care a fost prins la București de cătanele austriece, cu sprijinul direct al unor boieri munteni – n.ns.), au dorit să-l prindă și să-l ia în robie și pe Mihai *bei* (s.ns.)”¹¹⁴. Constrâns de împrejurări, domnul s-a refugiat în mănăstirea Cetățuia de lângă Iași, care a fost însă și ea asediată de un detașament înarmat, aflat sub comanda francezului (ungur, după alții) François Ernaut (Ferentz sau Frențe)¹¹⁵. Sprijinit de o

¹⁰⁶ Tahsin Gemil, *Relațiile țărilor române cu Poarta otomană în documente turcești (1601-1712)*, București, 1984, p. 451.

¹⁰⁷ Valeriu Veliman, *op. cit.*, p. 73.

¹⁰⁸ Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al instituțiilor centrale și locale ale Principatelor Române în viziune otomană (sec. XVIII)*, în vol. *Raportul putere centrală – factori politici interni: reflex al statutului juridic al Principatelor Române (sec. XVII-XVIII)*, volum coordonat de Veniamin Ciobanu, Iași, Editura Junimea, 2006, p. 143; cf., pentru alte detalii, Viorel Panaite, *Pace, război și comerț în Islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII)*, București, Editura All, 1997, p. 350 și urm.

¹⁰⁹ Barbara Jelavich, *Istoria Balcanilor. Secolele al XVIII-lea și al XIX-lea*, vol. I, traducere de Mihai-Eugen Avădanei, postfață de I. Ciupercă, Iași, Editura Institutului European, 2000, p. 102.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ Matei D. Vlad, *1703-1744: Mihai Racoviță, voievod român la Iași și București*, în *MI*, anul XXIII, nr. 5 (266), mai 1989, p. 18.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ Caracterul temporar al domniei este indicat de sintagma „voievodul în funcțiune” (cf. Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană*, p. 197).

¹¹⁴ *Vakayi-i Eflāk (Evenimentele din Țara Românească, recte Moldova). Cronică anonimă*, în vol. *Saeculum. Documente inedite*, îngrijirea ediției, traducere și note de Valeriu Veliman, Iași, Editura Junimea, 1977, p. 21.

¹¹⁵ Matei D. Vlad, *1703-1744: Mihai Racoviță, voievod român la Iași și București*, p. 18; „Și a ordonat îndată (Karl Tige, general austriac – n.ns.) căpitanului Francea (François Ernaut – n.ns.), care se afla în Palanca (Cetatea – n.ns.) Neamțului, să se ducă cu oastea lui la târgul Iași, să îi prindă și să îi facă robi pe Mihai *bei* și pe Constantin (hatmanul Constantin Ipsilanti – n.ns.)” (cf. *Vakayi-i Eflāk*, p. 22).

oaste de circa 20.000 de tătari, Mihai Racoviță – care dispunea de forțe militare proprii, deoarece, după cum aflăm dintr-un izvor istoric, „au făcut o samă de oaste moldoveniască” – a obținut o strălucită victorie împotriva austrieșilor în noaptea de 10 spre 11 ianuarie 1717¹¹⁶. Bucurându-se de trecere pe lângă cercurile conducătoare otomane, în urma evenimentelor din 1716-1717, Mihai Racoviță a putut interveni pe lângă sultan, în vederea diminuării consecințelor războiului austro-turc asupra locuitorilor Moldovei. Astfel, el a făcut „jalbă la împărăție” pentru ca aceasta „să păsuiască câțiva ani haraciul și peșcheșul și să nu [le] ceară în întregime”¹¹⁷. Evenimentele evocate au mai demonstrat că „voievodul (s.ns.) Mihai, din Moldova, onoare a principilor nației creștine, ales între mai marii neamului lui Isus, și care este *voievod* (s.ns.) al Moldovei”¹¹⁸ a reușit să îndeplinească una dintre principalele obligații ale domnilor fanarioți: păzirea și protejarea „sărmanelor raiale”¹¹⁹. În decembrie 1752, sultanul Mahmud I îi reamintea domnului Moldovei, Mihai Racoviță, că una din condițiile exercitării domniei era cea a menținerii țării „în bună rânduială”, *voievozii* „numiți de către împărătească” persoană a sultanului, fiind, deci, obligați să-i „ocrotească și să-i protejeze” pe locuitori de „oprimările altora”¹²⁰. Aceasta era o condiție importantă pentru confirmarea sau reconfirmarea în domnie, deoarece păstrarea domniei era supusă unor condiționări atât de factură material-financiară, cât și unora ce ar putea fi definite, cu un termen generic, militare¹²¹. „Ocrotirea” și „protejarea” supușilor aveau însă o conotație strict otomană, în sensul că domnii Principatelor Române trebuiau să asigure satisfacerea nevoilor de aprovizionare ale Imperiului Otoman, și, mai ales, ale Istanbulului¹²².

Grecul Markos Antonios Katsaitis, autorul a două jurnale de călătorie, arăta în primul dintre acestea, intitulat „Călătorie de la Constantinopol la Iași, capitala Moldovei, în anul 1742” că „atât de mare este aici autoritatea și suveranitatea *Domnului* (s.ns.) (referire la Constantin Mavrocordat, care domnea în momentul vizitei sale în Moldova – n.ns.), încât cel mai mic semn din partea lui trebuie urmat orbește”¹²³. Katsaitis relatează despre „Constantin *Bei* sau Constantin *Voievod* (s.ns.)” că „după moartea tatălui (Nicolae Mavrocordat – n.ns.) a fost investit cu *Principatul* (s.ns.)”¹²⁴, iar „din 1743 domnesc cei doi frați Mavrocordat, adică Constantin *Vodă* în Valahia și Iancul *Voievod* (referire la Ioan, fratele lui Constantin Mavrocordat – n.ns.) în Moldova”¹²⁵. Autorul jurnalului amintea că cei doi frați își „scriu totdeauna numele, precedându-l cu acela de Ioan („Ioannes”, adică „cel ales de Dumnezeu” sau prescurtat „Io”, din titulatura domnilor – n.ns.) urmat de numele tatălui, adică Constantin *Bei* semnează Ioan Constantin Nicolae Mavrocordat, iar Iancul *Voievod* semnează Ioan Iancul Nicolae Mavrocordat și poartă titlul de *Alteță Serenissimă*, precum și pe acela de *Hospodar, Voievod, Despot și Hegemon* (s.ns.)”¹²⁶.

¹¹⁶ Matei D. Vlad, *op. cit.*, p. 18.

¹¹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸ *Vakay-i Eflāk*, p. 20.

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană*, p. 162-163.

¹²¹ *Ibidem*, p. 160.

¹²² *Ibidem*, p. 162.

¹²³ Markos Antonios Katsaitis, *Călătorie de la Constantinopol la Iași și de la Iași la Constantinopol în anul 1742*, p. 68.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 70-71.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 71.

¹²⁶ *Ibidem*.

După semnarea Tratatului de la Passarowitz, prin care era recunoscută anexarea Olteniei de către Imperiul Habsburgic, stăpânirea austriacă în această regiune a Țării Românești nu a reușit decât să stârnească adversitatea majorității categoriilor sociale¹²⁷. În contextul războiului ruso-austro-turc din 1735-1739, domnul Țării Românești, Constantin Mavrocordat a anunțat, printr-o proclamație, în noiembrie 1737, o expediție de recuperare a celor cinci județe ale Olteniei¹²⁸. La vestea pregătirii ei, „episcopul de Râmnic și boierii se grăbiră să arăte că ei doresc să intre supt stăpânirea domnului român, cerând să se cruțe țara de pradă”¹²⁹. În urma păcii de la Belgrad (18 septembrie 1739), care pune capăt războiului ruso-austro-turc, Imperiul Habsburgic a restituit Oltenia, care a fost reintegrată Țării Românești.

Propunerea de „independență” a Principatelor sub protectorat țarist, lansată de ruși în cadrul Congresului de la Niemirow (1737), sau cea a trecerii lor în stăpânirea Poloniei și sub garanție rusă ca preț al atragerii Republicii Nobiliare în război împotriva Imperiului Otoman n-au fost singurele proiecte de schimbare a destinului politic al țărilor române, inclusiv prin împărțirea lor între Marile Puteri vecine¹³⁰. Toate aceste proiecte au fost favorizate, după cum aminteam deja, de existența grupărilor boierești care considerau că înlăturarea regimului fanariot și desprinderea de Imperiul Otoman erau posibile cu ajutorul Imperiului Habsburgic sau Rusiei. Din păcate, viitorul Principatelor Române se înfățișa în 1735-1739, dar nu numai atunci, ca obiect permanent și concret al contradicțiilor dintre ruși, austrieci și turci¹³¹ iar cea care hotăra, în primul rând, soarta țărilor române era Poarta Otomană, astfel încât încercările de schimbare a destinului lor politic nu au depășit stadiul de proiecte.

Titlurile atribuite de reprezentanții „opiniei publice” europene și de Poarta Otomană domnilor Moldovei și Țării Românești demonstrează că au existat anumite interese politice care făceau ca aceștia să fie considerați spre sfârșitul secolului XVII fie „principi ai Europei”, fie simpli dregători ai Porții. Dacă până la sfârșitul secolului XVII statutul juridic impus de Poartă a evoluat în anumite limite, aceasta datorându-se și calităților deosebite de care au dat dovadă domnii Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu, începând cu al doilea deceniu al secolului XVIII, „opinia publică” europeană a devenit tot mai conștientă că statutul juridic al celor două Principate Române a înregistrat modificări importante față de perioada anterioară, în sensul că a cunoscut o gravă deteriorare. Despotismul sistemului politic oriental și-a pus amprenta în mod nefast asupra statutului juridic al Principatelor Române, iar „opinia publică” europeană a remarcat schimbările survenite la nord de Dunăre în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului XVII și mijlocul secolului XVIII.

¹²⁷ Barbara Jelavich, *Istoria Balcanilor. Secolele al XVIII-lea și al XIX-lea*, vol. I, p. 102.

¹²⁸ Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, p. 92.

¹²⁹ *Ibidem*.

¹³⁰ Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (Secolul al XVIII-lea)*, Iași, Editura Junimea, 1986, p. 125-126.

¹³¹ *Ibidem*, p. 126.

LA RÉFLEXION DU STATUT JURIDIQUE DES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES
DANS «L'OPINION PUBLIQUE» EUROPÉENNE ET
DANS LA VISION DE LA PORTE OTTOMANE
(FIN DU XVIIe SIÈCLE – MOITIÉ DU XVIIIe SIÈCLE)
(Résumé)

Mots-clef : Principautés Roumaines, statut juridique, opinion publique, intérêts politiques

L'auteur essaie, dans cet article, d'analyser la façon dont le statut juridique des Principautés Roumaines était perçu par «l'opinion publique» européenne dès la fin du XVIIe siècle, jusqu'à la moitié du XVIIIe siècle. Pour ce faire, il a fixé comme points de référence les années 1683 et 1756 et a tâché de tracer l'évolution du statut juridique des Principautés Roumaines, et en l'occurrence de leur princes régnants tout en attirant l'attention sur le fait, que les deux statuts ne pourraient être confondues.

Les titres attribués par «l'opinion publique» européenne et la Porte Ottomane aux princes régnants de la Moldavie et de la Valachie démontrent qu'il y a eu certains intérêts politiques dans leur dénomination, vers la fin du XVIIe siècle, comme «princes de l'Europe», ou bien comme simples hauts fonctionnaires de l'Empire Ottoman. Dès la deuxième décennie du XVIIIe siècle, «l'opinion publique» européenne est devenue toujours plus consciente du fait que le statut juridique des deux Principautés Roumaines avait connu des changements importants par rapport à la période antérieure, c'est-à-dire qu'il s'était beaucoup dégradé.

VENIAMIN CIOBANU

MUTAȚII ÎN CONFIGURAȚIA POLITICĂ A EUROPEI CENTRALE ȘI DE EST ÎNTRE ANII 1740 ȘI 1774

Încercând o caracterizare a secolului XVIII, „als Epoche”, istoricul german Fritz Wagner distinge trei perioade. Prima, s-ar fi încheiat în anul 1740, fiind dominată, cu mici întreruperi, de „o epocă a păcii” („Friedenszeit”). Următoarele două perioade, care acoperă zona cronologică a acestui studiu, ar fi demarcate, cea dintâi, de anii 1740 și 1763, când au loc „die großen kriegerischen Entscheidungen, die den Aufstieg Großbritanniens zur Weltmacht besiegeln und Preußen als Großmacht einführen”¹. „Reversul medaliei” este ilustrat de situația Franței care, deși „wird politisch endgültig zurückgeworfen, macht aber die neuen englischen Ideen europäisch mundgerecht und behält eine kulturelle Vorherrschaft” (s. Ven. C.)². În ceea ce privește „die europäischen Vorgänge”, istoricul constata că cele care au avut loc în această etapă „werden anders als bisher weltbestimmend: auf den österreichischen Erbfolgekrieg (1740-1748) folgt Siebenjährige Doppelkrieg in Europa und Übersee zugleich (1756-1763)”³. Următorii 25 de ani care au precedat Revoluția Franceză „tragen den Charakter einer Spätzeit”⁴. Deoarece, „der Absolutismus durchtränkt sich in den maßgebenden fürstlichen Persönlichkeiten mit aufklärerischen Geistgerät aber zugleich in seinem französischen Ursprungsland in innere Zersetzung”⁵. Autorul a mai remarcat, totodată, și alte caracteristici care și-au pus amprenta asupra acestei etape, distingând-o, astfel, în termeni clari, de cele anterioare. Anume, faptul că „im politischen und geistigen Leben des Festlandes wird der Ruf nach Reformen immer Lauter”⁶, ceea ce sugerează, desigur, și evoluția procesului de *integrare europeană*. Apoi, tot atunci, s-a înregistrat o mutație majoră și pe planul sistemului politic european, în sensul că „das alte Staatensystem wird durch den amerikanischen Freiheitskampf zum Weltstaatensystem” (s. Ven. C.)⁷. În sfârșit, „in dem politisch auf neue gemühtigten Frankreich treibt... die überlebte Form des dynastischen Absolutismus zum Zusammenstoß mit der Gesellschaft: die Kritik mündet in Revolution. Damit schlägt eine neue Weltstunde Europas” (s. Ven. C.)⁸.

Modificările structurale, sesizate de Fritz Wagner, s-au produs pe fundalul agravării problemei coloniale, având aceiași vechi protagoniști: Anglia și Franța. Ca urmare,

¹ Fritz Wagner, *Europa im Zeitalter des Absolutismus 1648-1789*, Verlag F. Bruckmann, f.l, f.a, p. 177.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

la scurt timp după încheierea păcilor de la Belgrad, care puneau capăt războiului ruso-austro-turc și asigurau Franței o poziție preponderentă în problema orientală (septembrie 1739), în Apusul Continentului a izbucnit un altul, cel declarat de Anglia, Spaniei, în luna octombrie 1739, în care s-a implicat și Franța, de partea celei din urmă⁹. Astfel că, „după 1740 secolul al XVIII-lea devine prin excelență cel al antagonismelor anglo-franceze pe toate planurile, în Europa și teritoriile coloniale, iar în căutarea de susținători pe continent, cele două puteri ajung la alianțe și la răsturnări de alianțe ce perturbă jocul politic european, *acutizând criza orientală*” (s. Ven. C.)¹⁰.

Fenomenul era, însă, reflexul eforturilor puterilor interesate de a se retrasa coordonatele „ordinii europene” într-o manieră care să corespundă, într-un grad cât mai ridicat, propriilor interese, așa cum fuseseră ele conturate de actele internaționale, încheiate în primele trei decenii ale secolului XVIII, și confirmate de *spiritul și litera* păcilor de la Belgrad, peste care se suprapusese Pragmatica Sancțiune. Așa se poate explica, deci, și amplexarea noii crize europene, declanșată în urma decesului, la 20 octombrie 1740, a împăratului Carol al VI-lea.

După cum se știe, el nu reușise să obțină asentimentul tuturor principilor germani la Pragmatica Sancțiune, prin care era asigurată succesiunea la tron a fiicei sale mai mari, Maria Theresa. Între opozanți se numărau electorii de Saxonia și cel de Bavaria, Karl Albrecht, precum și noul rege al Prusiei, din anul 1740, Friedrich al II-lea. Acesta din urmă s-a grăbit să profite de împrejurare, pentru a impune vechile pretenții ale Hohenzollernilor asupra Sileziei¹¹. Or, decizia sa a fost fundamentată pe mai multe considerente, dintre care cele mai importante derivau din conjunctura politică internațională, configurată, atunci, de rivalitatea anglo-franceză, pe de o parte, iar pe de alta, de criza politică survenită în Rusia, în urma decesului țarinei Anna; ceea ce lăsa loc presupunerii că Rusia nu va putea interveni, energic, în sprijinul transpunerii în practică a Pragmaticii Sancțiuni, pe care o recunoscuse¹². Ca urmare, la 13 decembrie 1740, trupe prusiene au pătruns în Silezia, dar fără o prealabilă declarație de război împotriva Austriei¹³. S-a declanșat, astfel, prima fază a unui nou război ce avea să rămână în istorie sub denumirea de *Războiul pentru succesiunea la tronul Austriei* (1741-1748).

Așadar, conflictul armat, declanșat de Friedrich al II-lea, a constituit, de fapt, „vârful aisbergului” contradicțiilor ireductibile ce subminau sistemul politic european. De aceea, cardinalul de Fleury s-a grăbit să profite de împrejurare pentru a consolida poziția Franței în apusul continentului față de vechea sa rivală, Austria. În acest scop, de Fleury a declarat sprijinul Franței față de pretențiile electorului Karl Albrecht de Bavaria la Boemia și la coroana imperială, în calitate de soț al uneia din fiicele fostului împărat, Iosif I, deci, nepoată a lui Carol al VI-lea. Apoi, împreună cu electorul de Bavaria, s-au constituit în garanți ai stăpânirii Sileziei de către Prusia, pentru ca, în anul 1741, trupele aliate franco-bavareze să invadeze Boemia și să-i ocupe capitala, Praga.

⁹ Cf. și Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 272.

¹⁰ Paul Cernovodeanu, *Relațiile Angliei cu Principatele Dunărene în secolul al XVIII-lea. Vedere de ansamblu*, în *RI*, serie nouă, tomul VI, 1995, nr. 11-12, p. 927.

¹¹ Cf. și Jean Carpentier, François Lebrun (coordonatori), *Istoria Franței*, traducere din franceză de A. Skultéty și S. Skultéty, București, Editura Humanitas, 2006, p. 210.

¹² Cf., Karl Pröhl, *Die Bedeutung preußischen Politik in den Phasen der orientalischen Frage. Ein Beitrag zur Entwicklung deutsch-türkischen Beziehungen von 1606 bis 1871*, Bern, New York, Frankfurt am Main, f.a., p. 72.

¹³ Cf., *ibidem*; „dieses Vorgehen Friedrich II war in der europäischen Politik der Neuzeit ohnegleichen denn – konstata Karl Pröhl – nie zuvor war in der neuen Geschichte ohne diplomatische Vorbereitung ein derartiger Rechtsbruch begangen worden” (cf. *ibidem*).

Pentru că, așa cum s-a remarcat, „*Frankreich hat lange Zeit die Habsburgische Macht mit denselben Mitteln bekämpft wie Rußland den Sultan: was für den Zaren die Balkanstaaten wurden, waren für den französischen König die deutschen Reichsstände*” (s. Ven. C)¹⁴. În pofida situației deosebit de critică în care se afla, Maria Theresa nu a cedat, fiind sprijinită de stările din Ungaria care doreau menținerea unității statelor Monarhiei Habsburgilor. Mai mult decât atât, Maria Theresa a beneficiat și de alianța Angliei și a Olandei, alianță în care au fost atrase mai multe state germane. Hotărâtoare în salvarea situației a fost, totuși, fără îndoială „defecțiunea” lui Friedrich al II-lea. De teamă că, de pe urma conflictului pruso-austriac, principala beneficiară ar fi putut fi Franța, ceea ce ar fi modificat raportul de forțe din zona de contact a Prusiei, în defavoarea acesteia, regele prusian „s-a distanțat” de Franța, încheind, la 28 iulie 1742, la Berlin, pacea separată cu Austria, care îi consacra atingerea scopului urmărit, anume stăpânirea deplină a Sileziei. În schimb, pacea i-a oferit Mariei Theresa posibilitatea să scoată trupele franceze din Boemia¹⁵.

Afirmarea Prusiei prin poziția câștigată în Centrul Europei, odată cu includerea Sileziei în granițele sale, a neliniștit cercurile conducătoare ruse, îndeosebi, care vedeau în aceasta o amenințare la adresa „ordinii europene”, mai ales a celei create de Rusia, după pacea de la Nystad, cu Suedia, din anul 1721. Exponentul acelei stări de spirit a fost cancelarul Elisabetei Petrovna, fiica lui Petru I, ridicată pe tronul Rusiei, în anul 1741, Alexei Petrovici Bestujev-Riumin. Potrivit opiniei sale, principalul pericol pentru pozițiile dobândite de Rusia în Nord-Estul Europei, prin instaurarea controlului nemijlocit asupra Poloniei și Suediei, îl constituia Prusia¹⁶. Rusia nu a putut interveni, însă, în nici un fel, în prima fază a războiului pentru succesiunea la tronul Austriei, pe de o parte, datorită problemelor dinastice, iar pe de alta, războiului cu Suedia, declanșat de aceasta din urmă, în anul 1741.

Revenită la putere, în anul 1740, partida „pălăriilor”, de orientare antirusă, a considerat criza dinastică din Rusia, declanșată în urma decesului țarinei Anna, ocazia mult așteptată pentru „reglarea conturilor” cu marea adversară de la Nord-Est care îi distrusese imperiul baltic. Numai că Suedia nu era câtuși de puțin pregătită pentru o confruntare cu Rusia, în pofida subsidiilor primite de la Franța, în luna martie 1741. Slăbiciunea militară a Suediei a determinat cursul defavorabil al războiului, suedezii fiind nevoiți să accepte, tacit, încă în luna noiembrie 1741, armistițiul pe frontul finlandez. Or, la suspendarea operațiunilor militare, o contribuție esențială a avut-o ambasadorul Franței la Petersburg, Chetardie, care s-a remarcat și în acțiunea de sprijinire a preluării domniei de către Elisabeta I¹⁷. Demersul diplomației franceze trebuie pus pe seama vechiului proiect, dezvoltat, îndeosebi, în prima jumătate a deceniului trei al secolului XVIII, de a face din Rusia unul din pilonii de bază ai sistemului său de alianțe antihabsburgice, alături de Suedia, Polonia, Prusia și Imperiul otoman. Restabilirea păcii suedo-ruse era, deci, o necesitate obiectivă, în perspectiva interpretării franceze a conceptului

¹⁴ Reinhold Koser, *Das Zerfall der Koalition von 1741 gegen Maria Theresia*, în „Forschungen zur Brandenburgerischen und Preußischen Geschichte”, München und Leipzig, Sieben und zwanzigsten Band, 1914, p. 169.

¹⁵ Cf., *ibidem*, p. 72-74; Jean Carpentier, François Lebrun, *op. cit.*, p. 210; pentru împrejurările și consecințele destrămării coaliției din anul 1741 împotriva Mariei Theresa, vezi, pe larg, Reinhold Koser, *op. cit.*, p. 169 și urm.

¹⁶ Cf., Walter A. Mediger, *Rußland und die Ostsee in 18. Jahrhundert*, în „Jahrbücher für Osteuropas”, Neue Folge, Band 16, Jahrgang 1968, Heft 1, März 1968, p. 99.

¹⁷ Cf., Adam Kersten, *Historia Szwecji*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdansk, Zakład Narodowy Imienia Ossclinskich, Wydawnictwo, 1973, p. 257.

de „ordine europeană”. Această interpretare nu corespundea, totuși, cu cea a cercurilor conducătoare ruse. De aceea, după ce și-a consolidat puterea, scop în care a fost sprijinită chiar și de „partida pălăriilor”, Elisabeta a denunțat armistițiul, în luna iunie 1742, rușii invadând Finlanda; după două luni de lupte, suedezii au fost nevoiți să capituleze, iar finlandezii să depună jurământ de credință Elisabetei¹⁸.

Înfrângerea a avut un impact foarte puternic asupra opiniei publice suedeze. La tulburările provocate de puternica răscoală țărănească, izbucnită în primăvara anului 1742, s-a adăugat problema succesiunii dinastice, în urma decesului reginei Ulrika Eleonora. Toate acestea au slăbit considerabil puterea de rezistență a Suediei, situație ce și-a pus pecetea asupra condițiilor păcii de la Abo, impusă Suediei, la 7 august 1743. Principalul rezultat al războiului a constat în aceea că, în schimbul retrocedării Finlandei, cu excepția a două enclave, suedezii au acceptat condiția Rusiei de a-l proclama succesor la tronul Suediei pe candidatul său, Adolf Frederik. Odată cu aceasta, Suedia era readusă în starea de satelit al Rusiei¹⁹, care restabilea, astfel, și ordinea nord-est europeană.

Restabilea, deoarece, celălalt punct nevralgic al acelui sistem, Polonia, nu era, *atunci*, în situația de a produce vreo defecțiune, oarecare. Declanșarea și evoluția războiului pentru succesiunea la tronul Austriei au fost urmărite, cu un justificat interes, de cercurile conducătoare poloneze²⁰, datorită implicațiilor pe care era de așteptat să le aibă asupra poziției Republicii Nobiliare Polone, în sistemul politic european. La începutul deceniului patru al secolului XVIII, problema cea mai importantă cu care erau confruntate cercurile conducătoare poloneze era, totuși, cea a consecințelor pe care le putea antrena reglementarea raporturilor otomano-ruse, în *litera și în spiritul* păcii de la Belgrad, din anul 1739. Îngrijorarea fusese determinată de indispoziția pe care o crease Porții Otomane atitudinea ambiguă, cu evidente accente proruse și proaustriece, adoptată de Polonia, în timpul războiului ruso-austro-turc, dintre anii 1735 și 1739. Iată de ce, operațiunile pentru delimitarea granițelor otomano-ruse, demarate în anul 1740, au pus în alertă autoritățile de la Varșovia. Deoarece, ele nu excludeau posibilitatea intervenirii unei înțelegeri secrete ortomano-ruse care să afecteze integritatea teritorială a statului polonez²¹, marele hatman de atunci, al Coroanei, Józef Potoki²², demnitate, în jurisdicția căreia se afla girarea raporturilor diplomatice cu Poarta Otomană, Moldova și Țara Românească²³, a depus susținute eforturi diplomatice, menite să îmbunătățească raporturile polono-otomane²⁴.

La rândul său, Prusia a evitat să provoace Rusia, înainte ca poziția sa în spațiul german să se fi consolidat în suficientă măsură. Pacea de la Berlin, din 28 iulie 1742, a fost pe punctul de a fi pusă în discuție de evoluția războiului pentru succesiunea la tronul Austriei, defavorabilă Franței, ale cărei armate înregistrau înfrângeri repetate din

¹⁸ *Ibidem*, p. 257-258.

¹⁹ *Ibidem*, p. 258-260.

²⁰ Pentru detalii, privind poziția Poloniei față de acest conflict, vezi Mieczysław Skivinski, *Ewropa a Polska w dobie wojny o sukcesy austriackie w latach 1740-1745*, vol. I, Kraków, 1912, p. 24-27, 42-51, 76-79, 106-107, 110-117 etc.

²¹ Cf., Veniamin Ciobanu, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*, București, Editura Academiei, 1980, p. 65-66.

²² Pentru personaj și al său „curriculum vitae”, vezi, *Urzednicy centralni nadworni polski XIV-XVIII wieku. Spisy*, Pod redakcja Antoniego Gasiorowskiego, Kórnik, Biblioteka Kórnicka, 1992, p. 44, 195.

²³ Cf., în acest sens, Wacław Zazycki, *Dyplomacja Hetmanów w dawnej Polsce*, Warszawa-Poznań, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976, p. 28 și urm.

²⁴ Cf., pentru detalii, Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 66-67.

partea aliaților – Austria și Anglia – atât în Italia, cât și în Boemia și Bavaria. A urmat decesul lui Karl Albercht de Bavaria, în luna ianuarie 1745, ceea ce a provocat desfacerea alianței Bavariei cu Saxonia. Deoarece, urmașul lui Karl Albercht, Maximilian al III-lea, s-a grăbit să încheie, în același an, la Füssen, pacea cu Austria. În schimbul retrocedării teritoriilor cucerite de austrieci în Bavaria, noul principe elector recunoștea Pragmatica Sancțiune și renunța, în numele său și al urmașilor săi, la orice pretenție la tronul Austriei²⁵.

Se creaseră, deci, premisele denunțării de către Austria a păcii de la Berlin. Pentru a o evita, Friedrich al II-lea și-a asigurat securitatea flancului vestic, prin alianța încheiată cu Franța, la 5 iunie 1744, iar în anul următor, 1745, a declanșat un nou război împotriva Austriei, cunoscut sub denumirea de al doilea război silezian. Un adevărat „Blitzkrieg”, de vreme ce, după trei bătălii consecutive (Hohenfriedberg, Saar și Kesselsdorf), a silit-o pe Maria Theresa, în anul 1745, să încheie o nouă pace, cea de la Dresda (25 decembrie 1745), care reconfirma preliminarile de la Breslau și pacea de la Berlin, din 28 iulie 1742. Silezia rămânea, definitiv, încorporată în granițele Prusiei; un sacrificiu, în schimbul căruia Maria Theresa a salvat unitatea Imperiului Habsburgilor Austrieci²⁶.

Noul succes înregistrat de Prusia a alarmat, însă, Curtea de la Petersburg care a luat în considerare necesitatea limitării posibilităților de acțiune ale Prusiei, nu numai în Centrul și Vestul Europei, prin colaborarea cu Franța, ci și în Orientul ei, prin colaborarea cu Imperiul otoman. În acest scop, Elisabeta I și Maria Theresa au încheiat, la Petersburg, o nouă alianță defensivă ruso-austriacă, la 2 iunie 1746, dar îndreptată împotriva Prusiei, care o reedita pe cea de la Viena, din luna august 1726, îndreptată împotriva Turciei. Cel de al patrulea articol secret stipula că, în cazul unei agresiuni prusiene, cele două părți contractante urmau să acționeze, concertat, pentru înfrângerea potențialului agresor și anularea păcii de la Dresda, acțiune de pe urma căreia Silezia urma să reîntre în componența Imperiului²⁷.

În ceea ce o privește, Poarta Otomană a adoptat o atitudine de *neutralitate militară*, pe întreaga durată a războiului pentru succesiunea la tronul Austriei. Și nici nu putea proceda altfel, de vreme ce marea parte a forțelor sale militare era implicată în războiul cu Iranul care continua, în timp ce numeroasele răscoale întrețineau o stare de încordare pe plan intern²⁸. A fost, în schimb, activă pe plan diplomatic, cele mai intense contacte avându-le cu Prusia. Friedrich al II-lea a manifestat un interes deosebit în implicarea turcilor în realizarea planurilor sale politice. El a fost, de altfel, primul suveran prusian ce a înțeles rolul domnilor fanarioți din cele două Principate Române, ca „factori de contact” între Imperiul otoman și Europa. De aceea, a solicitat și a obținut colaborarea unuia dintre cei mai avizați fanarioți în secretele diplomației otomane, anume Grigore al II-lea Ghica, care domnea, la începutul războiului pentru succesiunea la tronul Austriei, în Moldova (octombrie 1739 – 13 septembrie 1741) și al cărui frate, Alexandru, era mare dragoman al Porții²⁹. Friedrich al II-lea a dat dovadă, însă, de o

²⁵ Cf., pentru detalii, Karl Pröhl, *op. cit.*, p. 74, 76-77.

²⁶ *Ibidem*, p. 77.

²⁷ *Ibidem*, p. 78.

²⁸ Cf., Mustafa Ali Mehmed, *op. cit.*, p. 272-273.

²⁹ Cf., Dan Berindei, *Friedrich der Große und die Rumänischen Fürstentümer 1740-1777*, în *Deutschland und Europa in der Neuzeit*. Festschrift für Karl Otmar Freiherr von Autin zum 65. Geburtstag, 1. Halbband, Herausgegeben von Ralf Melville, Claus Scharf, Martin Vogt und Ulrich Wengenroth, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, Stuttgart, 1988, p. 328-329.

prudență deosebită, de teama de a nu provoca Rusia, mergând până acolo, încât a dezmințit, *oficial*, la un moment dat, faptul că s-ar fi aflat în tratative, în vederea încheierii unei alianțe cu Poarta³⁰. Aceeași atitudine prudentă a adoptat-o față de tentativa Porții, produsă în vara anului 1745, de a media pacea pruso-austriacă, în timpul celui de-al doilea război silezian. Era prima tentativă a Porții de acest gen care, între altele, s-a izbit și de puternica opoziție a ulemalelor³¹ și, viza, de fapt, obținerea alianței Prusiei, împotriva Austriei, de care se simțea amenințată, la acea dată. Cu aceasta, contactele diplomatice dintre cele două părți au încetat, până în anul 1749, când vor fi reluate, dar în alt context european³². Turcii au știut, însă, să profite de dispoziția Curții Imperiale de a evita conflictul, determinând-o să renunțe la obiecțiile ridicate, cu prilejul aplicării tratatului de pace de la Belgrad³³. „Pacea veșnică”, încheiată în anul 1747, reactualiza clauzele celei de la Belgrad, din anul 1739, și reflecta raportul de forțe dintre cele două puteri, în primul rând³⁴.

Evitarea unei potențiale noi colaborări antiotomane între Rusia și Austria a constituit, de altfel, și motivația politicii rusești a Porții, din acea perioadă. Atitudinea Imperiului otoman a fost luată, însă, în calcul și de cercurile conducătoare de la Petersburg, în dimensionarea politicii lor austriece. Pentru ca trupele rusești să poată opera pe frontul silezian, în sprijinul celor austriece, împotriva Prusiei, trebuiau să traverseze Polonia. Or, nu o puteau face fără a risca reacția Porții, de vreme ce, în virtutea tratatului de „pace veșnică” ruso-turc, din anul 1720, Rusia și Turcia deveneau garantele neutralității statului polonez³⁵. Nu au lipsit, totuși, proiectele de instaurare a unei „noi ordini” și în Europa Orientală, adică de rezolvare a problemei orientale de către Rusia, în favoarea ei, cu precădere. Cele mai cunoscute, dintre cele avansate, în prima jumătate a deceniului cinci al secolului XVIII, au aparținut trimisului rus la Istanbul, Veșneakov. Potrivit convingerii sale, exprimate într-un raport al său, din luna februarie 1745, situația internațională a Imperiului otoman și starea de spirit anti-otomană a popoarelor creștine din cuprinsul sau doar aflate sub jurisdicția acestuia, cum era cazul românilor, creaseră condițiile favorabile ca Rusia „să așeze crucea la Constantinopol”³⁶. Ideea a fost reluată în alte două rapoarte, redactate în cursul lunii mai, același an. În ultimul dintre acestea, diplomatul rus afirma răspicat faptul că era „în profitul Rusiei și al Europei” dărâmarea Imperiului otoman și întemeierea pe ruinele sale a unui puternic stat creștin, care – precizare deosebit de semnificativă pentru tendințele transformării Rusiei în unicul pol de forță în Orientul European – *n-ar putea supraviețui rupt de Rusia*³⁷. Deoarece, în cazul realizării acelei mutații politice, „s-ar diminua mult trufia Casei de Austria” – adversara cea mai puternică și mai ireconciliabilă a Rusiei, în acea zonă. Ceea ce, credea Veșneakov, „ar fi fost și în profitul Puterilor Maritime”, în sensul că „Austria ar fi conservată pentru înfrânarea Franței și

³⁰ Cf., Karl Pröhl, *op. cit.*, p. 74-76.

³¹ Care considerau că „die Einmischung von Muslimen in christlichen Angelegenheiten nicht im Sinne des Koran sei” (cf. *ibidem*, p. 80).

³² *Ibidem*, p. 80-81; Dan Berindei, *op. cit.*, p. 331.

³³ Cf., Mustafa Ali Mehmed, *op. cit.*, p. 272-273.

³⁴ „Pacea veșnică” „kann als Beweis dafür angesehen werden, daß auch die Pforte die Bedrohung durch Österreich höher einschätzte, als die Bedrohung durch Rußland, zumindest eine militärische Allianz beiden Staaten verhindert wissen wollte” (s. Ven. C.) (cf. Karl Pröhl, *op. cit.*, p. 79).

³⁵ Cf., Mustafa A. Mehmed, *op. cit.*, p. 260-261, 273-274.

³⁶ Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale. Secolul al XVIII-lea*, Iași, Editura Junimea, 1986, p. 127.

³⁷ Cf., *ibidem*, p. 128.

însăși cea dintâi ar fi reținută de la vechile și marile ei năravuri” – adică de a concura Rusia. „În felul acesta – își încheia diplomatul rus raționamentele – *echilibrul european ar atârna de Rusia și de acest nou stat în Peninsula Balcanică*” (s. Ven. C.)³⁸.

Referindu-se la ideile lui Veșneakov, istoricul Leonid Boicu a ajuns la concluzia că ele aparțineau unui adept al „rolului mesianic al Rusiei” fiind, totodată, un precursor al proiectului Ecaterinei a II-a, „de edificare a unui stat creștin în Turcia Europeană (Imperiul grecesc), fără însă un stat dac, ceea ce presupune că opoziția Austriei nu-l îngrijora prea mult”³⁹. Cercurile conducătoare de la Petersburg nu s-au lăsat, totuși, seduse de frumoasele perspective înfățișate de Veșneakov care – nota același istoric – se dovedea a fi „prea naiv și fantastă”⁴⁰. Din contra, analizând cu mai multă luciditate, decât diplomatul lor, situația internațională, au ajuns la concluzia că luarea în considerare a propunerilor diplomatului rus trebuia amânată pentru alte împrejurări, mult mai favorabile. De aceea, s-au grăbit să se asigure față de o posibilă agresiune din partea Imperiului otoman, scop în care au încheiat cu acesta, în anul 1747, un nou act juridic internațional, prin care erau reconfirmate, fără nici o modificare, clauzele păcii de la Belgrad și ale convențiilor ulterioare⁴¹.

În direcționarea raporturilor Rusiei cu Poarta Otomană a contat și natura relațiilor acesteia din urmă cu Suedia. Cum s-a constatat, tratatul de alianță defensivă otomano-suedez, din anul 1739, nu a funcționat, totuși, Suedia fiind nevoită să poarte singură războiul pe care l-a început cu Rusia, în anul 1741. „Defecțiunea” otomană, determinată de inapetența cercurilor conducătoare de la Istanbul de a începe un alt război cu Rusia, după cel abia încheiat, în anul 1739, nu i-a descurajat pe suedezi. Diplomația suedeză a continuat, deci, să caute sprijinul Porții Otomane, făcând apel, în acest scop, și la colaborarea aceluiași Grigore al II-lea Ghica, domnul fanariot al Moldovei, și al unuia dintre succesorii săi, Constantin Mavrocordat. Cel din urmă, mult mai prudent, nu a fost dispus să-și depășească statutul juridic, angajându-se în acțiuni din domeniul politicii externe a Porții, fără un mandat expres al acesteia. De altfel, preocuparea lui de căpetenie era, în acei ani (1741-1743), introducerea în Moldova a unui program de reforme structurale, de influență iluministă⁴², dar care, prin motivațiile și prin efectele sale, a fost perceput de către unii din cei mai avizați contemporani ca un adevărat fiasco⁴³. Mai zelos, Grigore al II-lea Ghica nu și-a cruțat eforturile nici după ce a fost înlocuit din domnia Moldovei, în anul 1741, pentru determinarea Porții Otomane, să reactiveze politica antirusă, în sprijinul Suediei. Mai mult chiar, readus, în luna aprilie 1748, pe scaunul domnesc al Țării Românești, el s-a arătat dispus să înlesnească realizarea intenției diplomației suedeze de a crea un „centru de influență” în Principatele Române, protejând comunitatea protestantă de aici⁴⁴.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*; Mustafa A. Mehmed, *op. cit.*, p. 274.

⁴² Cf., în acest sens, și Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, București, Editura Militară, 1985, *passim*; idem, *Constantin Mavrocordat et l'abolition du servage en Valachie et en Moldavie*, în „Symposium l'Epoque phanariote”, 21-25 octombrie 1970, Tessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1974, p. 377 și urm.; Șerban Papacostea, *La grande charte de Constantin Mavrocordat (1741) et les reformes en Valachie et en Moldavie*, în „Symposium l'Epoque phanariote”, 21-25 octombrie 1970, Tessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1974, p. 365 și urm.

⁴³ Cf., Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne (1800-1848)*, traducere din limba franceză de Maria Carpov, București, Editura Humanitas, 1995, p. 68; Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (sec. al XVIII-lea)*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1999, p. 193, 276, 281.

⁴⁴ Cf., Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 89-90.

Calcululele diplomației suedeze nu coincideau, însă, cum s-a constatat, cu cele ale Porții Otomane. Atitudinea ei de neutralitate față de Războiul de succesiune la tronul Austriei a determinat Franța să pună capăt ostilităților cu Austria. Pacea de la Aachen (Aix-la Chapelle), din anul 1748, îi aducea Austriei Țările de Jos, „în timp ce, în colonii, englezii și francezii își restituie reciproc teritoriile cucerite”⁴⁵.

Se încheia, astfel, o altă criză politică care a lăsat urme profunde asupra „ordinii europene”. Ele s-au concretizat în consacrarea Prusiei drept cea de „a cincea mare putere” europeană, „und wurde damit zum ernstzunehmenden Gegner Österreich”⁴⁶. Prin urmare, „durch den Aachener Frieden war eine der bedeutendsten Kräfteverlagerung im Konzert der europäischen aufgetreten” (s. Ven. C.)⁴⁷. Odată cu sfârșitul deceniului al cincilea al secolului XVIII, sistemul politic european avea să fie marcat de o nouă dualitate, cea pruso-austriacă, care a grevat politica celor două puteri, timp de mai bine de un secol, adică până în anul 1866⁴⁸. Asigurată, din partea Austriei, prin alianța cu Franța, încheiată la 5 iunie 1744, Prusia a rămas, totuși, expusă unui alt pericol, cel reprezentat de sporirea puterii Rusiei în Răsăritul Europei. Cum ea constituia o amenințare directă și la adresa Imperiului otoman⁴⁹, cele două state au trebuit să-și coordoneze, în a doua jumătate a secolului XVIII, în măsura îngăduită de interesele specifice ale fiecăreia dintre ele, politica rusă.

Așa cum s-a remarcat, pacea de la Aachen nu a rezolvat nici una din marile probleme care agravaseră criza europeană, declanșată de problema succesiunii austriece. Din contra, atât rivalitatea franco-engleză, pentru preponderența maritimă și colonială, cât și cea austro-prusiană, în spațiul german, aveau să degenereze, doar la câțiva ani după încheierea păcii, într-o nouă conflagrație europeană, cunoscută sub denumirea de Războiul de șapte ani (1756-1763)⁵⁰.

Războiul a fost declanșat tot în spațiul german. Anexarea Sileziei de către Prusia a transformat-o, pe aceasta din urmă, în „Hauptfeind” al Austriei. Cercurile conducătoare imperiale constatarea că alianța cu Anglia, încheiată în timpul Războiului pentru succesiunea la tronul Austriei, nu se dovedise funcțională, din punct de vedere al prezervării preponderenței austriece în spațiul german. Ca urmare, au ajuns la concluzia că înlăturarea pericolosului rival și redobândirea Sileziei și a Glatz-ului nu puteau fi concepute decât prin intermediul constituirii unei puternice coaliții antiprusiene⁵¹. A debutat, astfel, o nouă etapă în evoluția sistemului politic european, concretizată în febrile preparative diplomatice, menite să introducă o „nouă ordine” europeană, mai conformă cu obiectivele *reale, imediate și de perspectivă*, ale marilor puteri ale Continentului.

Promotorul acelei tendințe, care avea să se transforme în celebra „*răsturnare a alianțelor*”, eveniment consemnat și prin sintagma „*diplomatische Revolution*”⁵², din anul 1756, a fost cancelarul Austriei și „director of Maria Theresa’s foreign policy”,

⁴⁵ Jean Carpentier, François Lebrun, *op. cit.*, p. 242; procedând astfel, Ludovic al XV-lea dorea „să apară ca arbitru al Europei” (cf. *ibidem*); vezi și Mustafa A. Mehmed, *op. cit.*, p. 274.

⁴⁶ Karl Pröhl, *op. cit.*, p. 77.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 77-78; „fortan war Preusens Politik auf die Stabilisierung des neuen Staates neben dem alten Reichverband abgestimmt” (cf. *ibidem*, p. 78).

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Cf. și Jean Carpentier, François Lebrun, *op. cit.*, p. 242.

⁵¹ Cf., Karl Pröhl, *op. cit.*, p. 84.

⁵² *Ibidem*.

Anton Wenzel von Kaunitz⁵³. Potrivit opiniei sale, „*the old system of power relations was dead and should not be revived merely for the sake of tradition*” (s. Ven. C.)⁵⁴. Primul argument, invocat în susținerea judecății sale, îl constituia atitudinea Angliei. Observator atent al realităților politice continentale, el constata că, deși în timpul războiului de succesiune la tronul austriac Anglia sprijinise interesele Casei de Austria, în realitate nu agrea extinderea și consolidarea puterii Habsburgilor Austrieci, firește, datorită intereselor pe care le avea Coroana Britanică în spațiul german, în calitatea regelui George al II-lea și de elector de Hanovra. De aceea, Marea Britanie „*had at times flirted with Prussia*” (s. Ven. C.)⁵⁵. În schimb, într-o atare perspectivă, Franța, în pofida „statutului” său de „dușman de moștenire” al Habsburgilor, îi apărea lui Kaunitz ca fiind, oricum, cu mult mai puțin periculoasă, pentru securitatea intereselor Austriei, decât Prusia. Cu atât mai mult cu cât, la rândul ei, Franța avea motive mult mai întemeiate de a se teme de Anglia și nu de Austria. În plus, raționa cancelarul austriac, „*both Bourbon and Habsburg hawks had suffered from the increase of Hohenzollern power*”⁵⁶.

Ca urmare, concluzia logică, care se impunea de la sine, era necesitatea desfășurării alianței franco-prusiană, încheiată în anul 1744, și înlocuirea ei cu una franco-austriacă⁵⁷. „Rocada” nu era, totuși, eficientă, pentru asigurarea materializării ideilor lui Kaunitz. Era necesară întregirea ei, prin atragerea Rusiei care, datorită enormului său potențial economic și militar, era considerată, de către el, ca fiind „*the key to the containment of Prussia*”⁵⁸. Căci, din punct de vedere strategic, invadarea și ocuparea de către trupele ruse a Prusiei Orientale ar fi ușurat, în mod considerabil, sarcina de război a austrieilor, deoarece le-ar fi permis să-și concentreze forțele pe fronturile din nord și vest, împotriva celor prusiene⁵⁹.

Într-o atare perspectivă, diplomația austriacă nu și-a precupețit eforturile pentru a contracara tentativele celei prusiene, vizând realizarea unei alianțe politice cu Poarta Otomană. De aceea, atunci când, în anul 1752, un aventurier francez, marchizul de Résigny, a reușit să înființeze, *pe cont propriu*, un consulat prusian în capitala otomană, reprezentantul Mariei Theresa la Istanbul a protestat energic. El îl acuza pe Friedrich al II-lea că adevăratul mobil al demersurilor sale îl constituia planul de a-și asigura libertatea de acțiune în Polonia, scop în care urmărea implicarea otomanilor într-un război cu imperialii⁶⁰. Următorul pas, către ținta fixată de Kaunitz diplomației austriece, l-a constituit declinarea de către Maria Theresa a invitației regelui britanic, formulată în luna aprilie 1755, de a-i acorda asistența necesară asigurării securității Hanovrei⁶¹. Concomitent, au fost demarate tratativele cu Franța, a căror finalizare, concretizată în tratatul de la Versailles, din 1 mai 1756⁶², a fost mult înlesnită de însuși Friedrich al II-lea care, în timp ce negocia reînnoirea alianței cu Franța, a acceptat oferta lui George al II-lea

⁵³ Herbert H. Kaplan, *Russia and the Outbreak of the Seven Years' War*, Berkley and Los Angeles, University of California Press, 1968, p. 5.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*; „thus, if the Franco-Prussian alliance could be broken, Austria would benefit greatly from a rapprochement with France” (cf. *ibidem*).

⁵⁸ În acest scop, „it was necessary for Russia to remain perpetually convinced that Frederick was the greatest threat to peace and that his power should be reduced” (cf. *ibidem*, p. 5-6).

⁵⁹ *Ibidem*, p. 6.

⁶⁰ Cf., Dan Berindei, *op. cit.*, p. 331.

⁶¹ Cf., Herbert H. Kaplan, *op. cit.*, p. 6.

⁶² *Ibidem*, p. 73.

„dem gefährlichsten Gegner Frankreichs” (s. Ven. C.), încheind convenția de la Westminster, la 16 ianuarie 1756⁶³.

Tratatul austro-francez de la Versailles, din 1 mai 1756, a influențat, în mod nemijlocit, și cercurile conducătoare de la Petersburg. Aliată cu Austria, încă din anul 1726, prin tratatul defensiv, încheiat la Viena, la 6 august, a acelui an, alianță consolidată, prin tratatul de la Petersburg, din 2 iunie 1746, Rusia nu a văzut nici un impediment în transformarea celui din urmă act, din alianță defensivă, în una ofensivă, cu același obiectiv, Prusia. Ca urmare, paralel cu negocierile de alianță cu Austria, Cabinetul rus a început preparativele, în vederea unui război cu Prusia, pe care le-a încheiat, în linii generale, la sfârșitul lunii mai 1756⁶⁴. Se deschideau, astfel, perspective certe pentru constituirea unei *triple alianțe*, capabilă să fixeze parametrii unei „noi ordini europene”. Căci, era de așteptat ca demersurile țarinei Elisabeta I, vizând reluarea raporturilor diplomatice ruso-franceze, să fi fost încununate de succes, de vreme ce Austria, apropiată Rusiei, se aliase, deja, cu Franța. Cabinetul de la Petersburg ar fi dorit, firește, realizarea unei alianțe politice. Avea pregătită, totuși, și o a doua variantă, pentru eventualitatea în care prima ar fi eșuat. Anume, determinarea Franței să rămână neutră față de conflictul militar ruso-prusian, în sensul de a nu crea probleme Rusiei, în Polonia, Imperiul otoman sau Suedia; altfel spus, să nu reactiveze acea „mică antantă franceză” sau „Barrière de l’Est”. Tratatul secrete ruso-franceze s-au încheiat, însă, în luna august 1756, prin restabilirea relațiilor diplomatice dintre cele două puteri, motiv pentru care, către sfârșitul verii aceluiași an, „a future triple entente among Austria, France and Russia seemed a foregone conclusion”⁶⁵.

Eficacitatea noii constelații politice ce viza, cum am menționat, introducerea unei „noi ordini europene” a fost însă subminată, chiar din faza de proiect, de incompatibilitatea dintre obiectivele urmărite de Rusia și interpretarea dată de Austria și Franța preconizatei „ordini europene”. Cea dintâi urmărea să profite de împrejurare și să-și consolideze poziția în zona Mării Baltice și a spațiului est-german. În acest scop, și-a fixat drept obiectiv de război anexarea Prusiei Orientale, pe care urma să o cedeze Poloniei, în schimbul Curlandei și a altor teritorii, de la granița cu Rusia. Cercurilor conducătoare imperiale nu le-au scăpat, totuși, implicațiile majore asupra sistemului politic european, în general, asupra poziției Imperiului, în special, pe care le-ar fi antrenat concretizarea obiectivelor de război ale Rusiei. Austria nu urmărea, atunci, altceva decât recuperarea Sileziei și a Glatz-ului, două provincii asupra cărora avea drepturi, considerate incontestabile, și nicidecum diminuarea teritorială a Prusiei, în favoarea Rusiei. Opoziția Vienei era bazată pe un calcul politic și strategic foarte realist; chiar dacă Rusia schimba Prusia Orientală, pentru Curlanda și alte teritorii poloneze, pericolul deschiderii drumului expansiunii ruse către Centrul Europei nu era, câtuși de puțin, diminuat. Pentru că, deși fluctuantă, poziția pe care o deținea Rusia în Polonia îi asigura o libertate de acțiune ce nu putea fi controlată. Iată pentru ce „a decrease of Prussian power and territory to the point where Russian power was immeasurably increased was not an exchange that Maria Theresa could look upon with a generous heart” (s. Ven. C.)⁶⁶.

⁶³ Karl Pröhl, *op. cit.*, p. 84-85; „that event alienated France from Prussia and Austria from Great Britain” (cf. Herbert H. Kaplan, *op. cit.*, p. 73).

⁶⁴ Cf., Herbert H. Kaplan, *op. cit.*, p. 66, 74.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 79; vezi și p. 77-78, 440 și urm.; ceea ce constituia, însă, „the formal collapse of more than a decade of Bestuzhev-Riumin’s (Alexei Bestujev-Riumin, marele cancelar al Rusiei – n. Ven. C.), policies regarding France” (cf. *ibidem*, p. 78).

⁶⁶ *Ibidem*, p. 74-75.

Raționamentul imperialilor era valabil și în ceea ce privește interesele continentale ale Franței. Dacă își însușise necesitatea recuperării de către Austria a celor două provincii pe care i le sustrăsese Prusia, în schimb, nu putea accepta ca Rusia să-i submineze definitiv poziția în Europa de Nord-Est, prin „dezmembrarea” teritorială a Prusiei; ceea ce ar fi depășit, în amploare, și pretențiile Austriei. Fiind considerată comună, „amenințarea” rusă a pus bazele unei colaborări, mai mult sau mai puțin evidentă, austro-franceză, având ca obiectiv reținerea Rusiei de la acțiuni ce ar fi putut dimensiona preconizata „nouă ordine europeană”, numai din perspectiva intereselor sale⁶⁷.

Așadar, slăbirea, prea accentuată, a prezenței Prusiei în „pentarhia europeană”, urmărită de Rusia, ar fi înlăturat bariera cea mai redutabilă din calea expansiunii ruse, către Vestul Europei. Ca și Rusia, Prusia-Brandenburg fusese beneficiara dezmembrării imperiului baltic suedez și, prin noua poziție dobândită, devenise, în mod obiectiv, adversarul cel mai de temut al politicii ruse în Polonia și în Suedia. La aceasta se adăuga, însă, și un factor subiectiv, emoțional, provocat de *animozitatea organică* a țarinei Elisabeta I, față de Friedrich al II-lea, pe care îl considera „*as an insulting parvenu*” (s. Ven. C.)⁶⁸. Motivele enunțate nu ar fi, totuși, suficiente pentru a explica vehemența antiprusiană a politicii de alianțe a Rusiei, concretizată în alianțele cu adversarele acesteia, Austria și Anglia, și ruperea relațiilor diplomatice cu Franța⁶⁹. În realitate, ele au fost suplimentate de faptul că, prin anexarea Sileziei, Prusia a provocat *colapsul* acelei „entente” ruso-austro-prusiană, constituită, la începutul deceniului trei al secolului XVIII, cu scopul menținerii *statu-quo*-ului politic din Polonia; iar, prin alierea ei cu Franța, în anul 1744, a contribuit la consolidarea „Barrière de l’Est” și, pe cale de consecință, la prăbușirea sistemului defensiv din zonă, punând astfel Rusia în situația de a nu putea face față unui potențial război de revanșă al Suediei și al Poloniei. Pericolul s-a concretizat, de altfel, așa cum am menționat, în anul 1741, când Suedia a atacat Rusia, iar Saxonia, aliata ei de până atunci, a trecut în tabăra franceză. Mai mult decât atât, Prusia deși oficial s-a abținut de la acțiuni vădit ostile, în schimb, în secret, a sprijinit constituirea în Polonia a unei *confederații* care trebuia să o implice în războiul antirus, alături de Suedia. Dezastrul unui război pe două fronturi a fost, totuși, preîntâmpinat, pe de o parte, de pacea pruso-austriacă, din anul 1742, iar pe de alta, de cea ruso-suedeză, din anul 1743, înlesnită, de fapt, de cei dintâi. Totuși, poziția Rusiei în spațiul baltic a rămas precară. Deoarece, atât timp cât Prusia părăsise sistemul rus de alianțe, pentru a se încadra în cel francez al „Barrière de l’Est”, posibilitatea repetării situației din anul 1741 rămânea virtuală⁷⁰.

Prin urmare, în viziunea cercurilor conducătoare de la Petersburg, „problema prusiană” era strâns legată, înainte de toate, de „problema poloneză”, ambele putând fi rezolvate, după convingerea lor, dacă Rusia și-ar fi realizat amintitele obiective de război, pe seama Prusiei⁷¹.

Pentru aceasta, avea nevoie însă de aliați puternici. Mai mult chiar, era necesar, pentru păstrarea „imaginii” sale în Europa, desigur, de „gardian” al păcii, ca nu ea, ci

⁶⁷ *Ibidem*, p. 75.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 4.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Cf., Michael G. Müller, *Rußland und der Siebenjährige Krieg*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, Neue Folge, Band 28, 1980, Heft 2, p. 204-206.

⁷¹ La acest câștig s-ar fi adăugat, totodată, și un altul, deloc de neglijat, și anume crearea posibilității ca Rusia să pună monopolul asupra întregului comerț maritim, de vreme ce comerțul baltic ar fi fost „unit” cu cel al Mării Negre (cf., *ibidem*, p. 208-212).

Franța să apară în postura de agresoare împotriva Prusiei. Ceea ce părea, de altfel, lesne de realizat, datorită faptului că, în primele luni ale anului 1755, pacea continentală a fost pusă în discuție, datorită redeclanșării rivalității coloniale franco-engleză⁷². Din această perspectivă, Rusia și-a continuat și eforturile diplomatice, pentru a-și asigura securitatea din partea turcilor și a elimina orice surpriză, din partea polonezilor. Cei din urmă trebuiau convinși „to look favourably on future Russian undertakings”⁷³. Transpunerea în practică a planurilor antiprusiene ale Elisabetei I, evidente, așadar, încă din anul 1753, și devenite certitudine doi ani mai târziu, adică în anul 1755, când s-a opus categoric continuării politicii de sprijinire a Prusiei⁷⁴, s-a repercutat și asupra raporturilor Rusiei cu Anglia.

La începutul anului 1755, raporturile ruso-engleze erau, încă, normale, Rusia fiind dispusă să sprijine Marea Britanie, în cazul în care războiul său colonial cu Franța s-ar fi transformat în unul european. Numai că, într-o astfel de eventualitate, opiniile celor două părți au fost radical divergente, în interpretarea conceptului de *casus foederis*. Tratatul de subsidii, încheiat de Rusia cu Anglia, la 9 august 1755, a fost însoțit de o declarație a Cabinetului de la Petersburg care preciza că Rusia înțelegea să-și însușească obligațiile decurgând din aceasta, *numai în situația în care Marea Britanie, sau oricare dintre aliații săi, ar fi fost atacați de Friedrich al II-lea*. Prin urmare, era exclusă orice asistență, în cazul unei alte posibile agresiuni. Or, tratativele austro-franceze, despre care Cabinetul de la Londra avea, deja, cunoștință, nu lăsau nici o îndoială, în ceea ce privește faptul că vizate erau, în egală măsură, Anglia și Prusia. De aceea, Anglia a refuzat să accepte interpretarea rusă a *casus foederis*, insistând ca Rusia să declare, fără echivoc, că, „*if his Majesty (regele Angliei, George al II-lea – n.ns.) is attacked by any Foreign Force whatever, the Empress of Russia (Elisabeta a II-a – n. Ven. C.) in engaged to assist His Majesty, by Diversion or otherwise*” (s. Ven. C.)⁷⁵. Ceea ce, firește, Rusia a refuzat, tratatul de subsidii rămânând doar un simplu exercițiu diplomatic⁷⁶.

Așadar, alăturându-se Austriei și Franței, Rusia a optat pentru un sistem de alianțe ce avea să aibă implicații majore asupra direcționării politicii sale externe, în deceniile următoare. Până atunci, rivalitatea austro-franceză fusese un element esențial al raportului de forțe de pe Continent și contribuie la eforturile Franței de a revigora „*Barrière de l'Est*”. Atașarea lui Friedrich al II-lea la acest sistem legitimase politica antiprusiană a marelui cancelar al Rusiei, Alexis Bestujev Rjumin. Or, prin aderarea la tratatul austro-francez de la Versailles, Rusia a devenit aliata acelei puteri care, prin sistemul „*Barrière de l'Est*”, îi periclitase, multă vreme, în mod periculos, interesele sale europene. Ca urmare, Rusia nu a mai putut beneficia de slăbirea sistemului francez de alianțe, prin ieșirea Prusiei, *în litera și spiritul* tratatului cu Anglia, de la Westminster, din 16 ianuarie 1756, dar nici de tratatul de subsidii, încheiat de ea cu cea din urmă. Pentru că, așa cum am menționat deja, nici Franța și nici Austria nu au fost

⁷² Cf., Herbert H. Kaplan, *op. cit.*, p. 4.

⁷³ *Ibidem*, p. 66.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 4; într-o conferință a țarinei cu principalii responsabili ai politicii externe a Rusiei, care a avut loc la 7 octombrie 1755, s-au discutat „methods that Russia should employ o fulfill her commitments to her allies in the event of a war in Europe”; cu acel prilej, Curtea Rusă „announced its desire to reduce his territories to their former modest size, and to return Silesia and Glatz to Maria Theresa” (s. Ven. C.); în ce privește războiul propriu-zis, s-a hotărât că Rusia „would immediately attack the king of Prussia if he were to attack an ally of Empress Elisabeth or if one of her allies attacked him” (cf. *ibidem*, p. 31-32).

⁷⁵ *Ibidem*, p. 68.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 9, 66-67, 69-70.

dispuse să-i sprijine obiectivele de război, pe seama Prusiei, de fapt, prin consecințele finale, asupra „ordinii europene”. Astfel că, în cursul desfășurării Războiului de șapte ani, Franța a acționat mai curând ca adversară, decât ca aliată a Rusiei⁷⁷.

Febrila activitate diplomatică, desfășurată în jurul Prusiei, îi crea acesteia o situație deloc de invidiat, mai ales pentru faptul că o viza direct, și nu în sens pozitiv. O îngrijorare majoră era resimțită la Berlin, din cauza tratatului de subsidii dintre Rusia și Marea Britanie care, dacă ar fi intrat în vigoare, ar fi pecetluit soarta Prusiei⁷⁸. Situația avea să se agraveze, odată cu alierea, cu Austria, a Suediei și a Saxoniei, în speranța dobândirii unor câștiguri teritoriale, pe seama Prusiei⁷⁹. Singura ieșire se profila doar în direcția Marii Britanii care, nemulțumită de atitudinea Rusiei, în problema *casus foederis*, căuta mijlocul de asigurare a securității Hanovrei, față de potențiala agresiune a Franței. Friedrich al II-lea a speculat momentul, astfel că tratatul de la Westminster, din 16 ianuarie 1756, „war zur Sicherung des Friedens in Preußen (Art. 2)”, regele Angliei angajându-se să pună la dispoziția regelui prusian o importantă sumă, în lire sterline, cu titlul de subsidii⁸⁰. Paralel, Friedrich al II-lea a reluat demersurile, vizând stabilirea de raporturi cu Poarta Otomană, în intenția de a o opune Austriei și Rusiei. În anul 1752, a încercat să încheie un acord comercial, dar fără rezultat. Aceeași soartă au avut-o și repetatele tentative făcute de consilierul regal Haude von Rexin, în scopul înființării unei reprezentanțe diplomatice oficială permanentă prusiană, în capitala otomană. Instabilitatea politică din Imperiul otoman, concretizată mai ales prin deasa schimbare a sultanilor, a fost una din cauzele reticenței Porții. A trebuit să treacă mulți ani până când, în anul 1761, s-a încheiat doar un tratat de prietenie și comerț, nu și o alianță militară, așa cum dorea Prusia. Pus în situația de a sucomba, sub presiunea „Marii Alianțe” austro-franco-rusă, Friedrich al II-lea a ales varianta atacului preventiv asupra Saxoniei, declanșând, astfel, Războiul de șapte ani⁸¹.

„Revoluția diplomatică”, produsă în anul 1756, a avut, cum am menționat, „antecedente” care nu o prevesteau. În primul rând, pentru că raporturile Franței cu Rusia nu conțineau nici un element care ar fi putut favoriza o apropiere, fie chiar și „pasivă”, între cele două mari puteri. Deși Franța avusese un rol deosebit de important în anul 1741, în ascensiunea la domnie a Elisabetei I, aceasta a încredințat conducerea politicii externe a Imperiului său, învaderatului francofob, marele cancelar Alexei Petrovici Bestujev Rjumin. Din inițiativa lui, trupe ruse, subvenționate de Anglia, au amenințat direct, în anul 1748, granițele franceze. După încheierea păcii de la Aachen, din același an, relațiile franco-ruse au fost, practic, inexistente. Abia în anul 1755, negocierile ruso-engleze, încheiate cu tratatul de subsidii, au reactivat interesul lui Ludovic al XV-lea, determinat de temerea că, în condițiile războiului său cu Anglia, Rusia ar fi putut repeta „performanța” din anul 1748. Ca urmare, a hotărât trimiterea unui agent secret în Rusia, pentru a culege informațiile necesare, privind potențialul militar al Rusiei, în zona Mării Baltice, și evoluția tratativelor ruso-engleze. Numele acestuia – Alexander Peter Makenzi Douglas – era cunoscut numai de rege, Secretarul de Stat pentru Afacerile Străine, Antoine Louis Rouillé, și directorul celebrului „Secret-du Roy”, vărul regelui, Louis François de Bourbon, prinț de Conti, cel ce conducea, de fapt, politica externă a Franței. Fost candidat la tronul polon, la care a trebuit să renunțe,

⁷⁷ Cf., Michael G. Müller, *op. cit.*, p. 215; Dan Berindei, *op. cit.*, p. 332.

⁷⁸ Cf., Herbert H. Kaplan, *op. cit.*, p. 32.

⁷⁹ Karl Pröhl, *op. cit.*, p. 84.

⁸⁰ *Ibidem*; vezi și Herbert H. Kaplan, *op. cit.*, p. 29, 31.

⁸¹ Cf. Dan Berindei, *op. cit.*, p. 331-332; Mustafa A. Mehmed, *op. cit.*, p. 274-275.

datorită opoziției Rusiei, de Conti urmărea, mai ales, subminarea influenței acesteia în Polonia, în speranța că va reuși, totuși, să-și așeze pe creștet coroana polonă⁸². Un motiv în plus care explică reticența Franței față de Rusia, pe durata desfășurării Războiului de șapte ani, cu toate că noua parteneră aderase la tratatul său cu Austria, din 1 mai 1756; un tratat care, prin *litera și spiritul* său, trebuia să servească, cu precădere, interesele Franței față de Anglia și ale Austriei față de Prusia⁸³.

În ce o privește, poziția Marii Britanii pe continent era grevată de faptul că, așa cum se știe, regele era și elector de Hanovra, învecinată cu Brandenburgul, posesiunea regelui Prusiei. Deci, în cazul unui război al Angliei cu Franța, securitatea Hanovrei era direct amenințată, deoarece Friedrich al II-lea era aliatul lui Ludovic al XV-lea. Pentru apărarea ei, britanicii ar fi fost siliți să transfere trupe pe Continent, ceea ce ar fi slăbit sistemul de apărare al coloniilor, sau, în altă variantă, să facă apel la trupe străine, pe care să le plătească, în acest scop. Așa a apărut ideea Tratatului de subsidii cu Rusia, singura putere considerată, la Londra, capabilă să-l „țină în frâu” pe Friedrich al II-lea, prin trimiterea de trupe, stipendiate de britanici, în cazul în care acela ar fi atacat Hanovra. Primul pas în această direcție a fost făcut în anul 1753, când un astfel de pericol era iminent. Franța declarase, însă, că nu intenționa să atace Hanovra, fapt ce a modificat și strategia engleză. În noua perspectivă, nominalizarea expresă a lui Friedrich al II-lea ar fi constituit o provocare inutilă a acestuia. Astfel că, drept obiective ale proiectatului Tratat de subsidii au fost declarate „*the preservation of peace and maintenance of a solid and useful alliance between Great Britain and Russia*” (s. Ven. C.)⁸⁴.

Tratativele s-au dovedit a fi fost, însă, mult mai dificile decât estimase diplomația britanică. În afara cuantumului subsidiilor, o problemă mai delicată a fost cea a *casus foederis* care să permită desfășurarea de trupe ruse, în afara granițelor Imperiului rus. Tratatul a fost, într-adevăr, încheiat la 9 august 1755, dar cu amendamentul sever al Rusiei, în ceea ce privește *casus foederis*. Ca urmare, guvernul britanic a luat inițiativa sondării posibilității de a asigura securitatea Hanovrei, chiar cu concursul celui al lui Friedrich al II-lea. Invocând interesul regelui britanic de a prezerva pacea în Europa, din care decurgea necesitatea unei alianțe defensive a tuturor puterilor europene, contele Haldernesse, Secretarul de Stat pentru Departamentul de Nord⁸⁵, și-a exprimat dorința ca regele Prusiei să-și precizeze poziția față de posibilitatea unui aranjament anglo-prusian, „*for the peace of Europe*” (s. Ven. C.)⁸⁶. Firește, nu întru totul dezinteresat, de vreme ce, pe lângă „gloria” de a fi contribuit la salvarea păcii, Friedrich ar fi fost recompensat și cu recunoașterea stăpânirii sale asupra Sileziei. Or, regele Prusiei nu putea ignora, mai ales cel din urmă avantaj, și încă în împrejurările în care Rusia era pe punctul de a-și trimite trupele asupra Prusiei, atac ce ar fi putut cauza dezastrul acesteia. Iată pentru ce nu a ezitat să accepte oferta britanicilor, ceea ce a înlesnit, în mod considerabil, încheierea Convenției de la Westminster, din 16 ianuarie 1756⁸⁷.

Asigurată din partea Prusiei, problema securității Hanovrei și, deci, a păcii în Europa, rămânea totuși deschisă, datorită atitudinii pe care avea să o adopte Austria față de Convenția de la Westminster. De aceea, Marea Britanie a depus eforturi, pentru a o

⁸² Cf. Herbert H. Kaplan, *op. cit.*, p. 12-14.

⁸³ *Ibidem*, p. 73-74.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 7.

⁸⁵ Cf., pentru atribuțiile acestora, precum și ale Departamentului de Sud, Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 926.

⁸⁶ Herbert H. Kaplan, *op. cit.*, p. 33.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 5-8, 10, 32-35, 67-68.

convinge că amintita Convenție era „*inoffensive to any Power whatever; and will probably be the Means of maintaining Peace in the Empire, whatever may be the Consequences of the present Dispute between His Majesty (Georges al II-lea – n. Ven. C.) and the Court of France*”; ceea ce, firește, trebuia să fie „*very agree able to Their Imperial Majesties (Maria Theresa – n. Ven. C.)*” (s. Ven. C.)⁸⁸.

Curtea Imperială de la Viena a interpretat, însă, în termeni cu totul diferiți Convenția de la Westminster. Pentru Maria Theresa, Convenția avea semnificația abandonării de către Marea Britanie a vechiului sistem de alianțe⁸⁹. Ca urmare, Maria Theresa se considera degrevată de orice obligație față de Marea Britanie care nu mai avea nici un argument, *de drept*, pentru a se opune negocierilor sale cu regele Franței; căci, „*she was merely following the example of the English*” (s. Ven. C.)⁹⁰; negocieri care, așa cum s-a constatat, au produs „revoluția diplomatică”, consfințită de tratatul de la Paris, din 1 mai 1756, la care, în anul următor, a aderat și Rusia.

Așadar, obiectivul principal al Casei de Habsburg îl constituia recuperarea Sileziei, *provincie ereditară* a sa, a cărei valoare era dublă: *economică și strategică*; *economică*, deoarece era cea mai dezvoltată provincie a Coroanei Habsburgice, din punct de vedere comercial și industrial; *strategică*, întrucât deținea „Schlüsselstellung zwischen den österreichischen Erblanden und der nördlichen Reichshälfte einerseits, dem Reich und den Osteuropäischen Nachbarstaaten andererseits”⁹¹. Ca urmare, prin pierderea Sileziei, Casa de Austria primise o puternică lovitură, prin slăbirea poziției sale de preponderență în Imperiu, modificându-se, astfel, raportul de forțe dintre Austria și Prusia, în favoarea celei din urmă. Deoarece Prusia nu numai că își crease un culoar pentru o eventuală agresiune împotriva Boemiei, Bavariei și chiar a Vienei, ci dobândise și un considerabil potențial economic⁹².

Recuperarea Sileziei și a Comitatului de Glatz nu constituia, totuși, singurul obiectiv al Austriei. Maria Theresa era animată și de „idealuri” mai generale; privind „ordinea europeană”, ce fusese tulburată, prin ruperea echilibrului de forțe, ca urmare a agresiunii lui Friedrich al II-lea, asupra Sileziei⁹³. În această perspectivă, adversitatea Mariei Theresa dobânda valențe general-europene, de vreme ce „pedepsirea” „infractorului” la ordinea de drept „europeană” repara „jignirea” adusă „*den drei ansehnlichsten Mächten Europas*” (s. Ven. C.)⁹⁴, desigur, Austriei, Franței și Rusiei. Mai mult chiar, Maria Theresa avea conștiința „*eines religios-humanitären Auftrages*” (s. Ven. C.), pentru că, „*mit dem Krieg gegen Preußen nicht nur eigennützige Eroberungsabsichten zu verfolgen, sondern der Wohlfahrt und Glückseligkeit des menschlichen Geschlechtes zu dienen und Sorge dafür zu tragen, daß der Machtwille*

⁸⁸ *Ibidem*, p. 71.

⁸⁹ Ambasadorul britanic la Viena, Robert M. Keith, raporta că șocul provocat de Convenție asupra împărătesei era „like a fit of apoplexy”; de aceea, ea considera că, „he old System to exist no longer”, cf. *ibidem*, p. 72.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 73.

⁹¹ Johannes Kunisch, *Der Ausgang des Siebenjährigen Krieges. Ein Beitrag zum Verhältnis von Kabinettpolitik und Kriegsführung im Zeitalter des Absolutismus*, în „Zeitschrift für historische Forschung”, 2, 1975, p. 183; deoarece Silezia „war das Glacis vor den böhmische-mährischen Gebirgen das sich an die Lebenszentren Sachsens und Brandenburg-Preußens erstreckte und Berlin sowohl wie Dresden in unmittelbare Reichweite der österreichischen Waffen brachte” (cf. *ibidem*).

⁹² *Ibidem*, p. 183-184.

⁹³ „So beschwor sie das wahre europäische Interesse, um dessentwillen es Ruhe und Sicherheit wiederherzustellen gelte” (cf. *ibidem*, p. 182).

⁹⁴ *Ibidem*.

eines einzelnen dem Grundsatz einer höhere Konvenienz, *der paix et repos de l'Europe*, unter – geordnet blieb” (s. aut.)⁹⁵.

Totuși, obiectivele Austriei față de Prusia se intersectau, într-un anumit punct, cu cele ale Rusiei. Dacă, pentru Austria, Prusia reprezenta o amenințare directă și foarte periculoasă, la adresa „ordinii europene”, din perspectiva poziției sale în spațiul german, acea „calitate” o avea și pentru cercurile conducătoare ruse, dar din altă perspectivă. Marele cancelar al Elisabetei I, Alexei Petrovici Bestujev-Rjumin, era convins că aceasta, atât timp cât rămânea în rândul Marilor Puteri, va tinde, în scopul conservării acelei poziții, „*Rußland jede Möglichkeit zur Einmischung in Europa abzuschneiden und es mit Hilfe der Schweden, Polen, Türken und Perser in seine Grenzen einzuschließen*” (s. Ven. C.)⁹⁶; altfel spus, să pună capăt politicii inițiate de Petru I de „integrare” a Rusiei, în „ordinea europeană”. Ca urmare, existența acestui nou „factor” în „europäischen Mächtesystem” era considerată ca „eine unerträgliche Beeinträchtigung seinen Haltungsspielraum”; adică nu ar mai fi reușit, „in Schweden *«jede andere Macht zu übertönen»* und in Polen *«mit zu governieren»*” (s. Ven. C.)⁹⁷.

Iată pentru ce statul prusian, așa cum fusese dimensionat de Friedrich al II-lea, trebuia readus la întinderea sa inițială și, apoi, transformat, ca și Saxonia, „zum russischen Satellitenstaat”⁹⁸; o idee care, așa cum s-a apreciat, „zur Grundlage der russischen Hegemonialpolitik bis zum Tode der Kaiserin Elisabeth Petrowna werden sollten und Eingang gefunden haben in die Bündnisverträge vor und während der Siebenjährigen Kriege”⁹⁹.

Sistemul de alianță în discuție avea, însă, cum am mai menționat, două puncte deosebit de nevralgice. Unul dintre acestea era întru chip de viitorul statut juridic al Republicii Nobiliare Polone, care urma a fi interpretat în *litera și spiritul* tratatului de la Paris. Pentru a ajunge la granițele Prusiei, armatele ruse erau nevoite să traverseze teritoriul Poloniei. Dat fiind faptul că Republica Nobiliară era neutră, operațiunea putea fi interpretată drept o violare de către ruși a integrității sale teritoriale. Austriei erau, însă, atunci, foarte puțin preocupați de această problemă de *jus publicum europaeum*, deoarece aveau nevoie urgentă de intervenția rușilor pe frontul prusian, ajutor ce nu le putea fi acordat, decât dacă se făcea abstracție de acel principiu. Curtea Imperială și-a asumat, la solicitarea Rusiei, sarcina de a obține și consimțământul Franței și a o determina să nu-i incite pe polonezi împotriva rușilor și, mai ales, să nu-i determine pe turci să-i sprijine. Totodată, Elisabeta I a pus, din nou, la lucru sistemul de persuasiune, asigurându-i pe polonezi că traversarea teritoriului lor, de către o puternică forță militară rusă, era o necesitate *imperioasă*, reclamată de repararea prejudiciului provocat de Friedrich al II-lea, regelui lor, August al III-lea, al cărui electorat, Saxonia, îl agresase, și numai în al doilea rând, a celui produs Mariei Theresa¹⁰⁰.

Cum Rusia nu aderase, încă nici formal, la tratatul austro-francez, de la Paris, din 1 mai 1756, ea urma să-și însușească *casus foederis*, în virtutea tratatului de alianță defensivă, pe care îl încheiase cu Austria, în anul 1746. Actul respectiv nu conținea, însă, nici o clauză care să fi asigurat Rusiei realizarea obiectivelor sale de război, pe seama Prusiei. Ca urmare, Cabinetul de la Petersburg a ridicat și această chestiune, care

⁹⁵ *Ibidem*, p. 183.

⁹⁶ Walther Mediger, *op. cit.*, p. 99.

⁹⁷ Johannes Kunisch, *op. cit.*, p. 185.

⁹⁸ Walther Mediger, *op. cit.*

⁹⁹ Johannes Kunisch, *op. cit.*

¹⁰⁰ Herbert H. Kaplan, *op. cit.*, p. 116.

s-a dovedit a fi foarte delicată. Punctul de vedere al Curții Imperiale a fost expus, în instrucțiunile care i s-au trimis, la 13 noiembrie 1756, ambasadorului său la Petersburg, Esterhazy. În primul rând, se accentua asupra *dreptului legitim* al Austriei de a recupera Silezia și Glatz-ul, motiv pentru care era exclusă orice opoziție din partea vreunei Curți europene. Nu în aceeași manieră avea să fie interpretată, totuși, în Europa, intenția Rusiei de a anexa Curlanda și Semigalia, provincii ale Republicii Nobiliare Polone. Reacțiile cele mai vehemente, opinau austrieicii, ar fi venit din partea Franței și a Imperiului otoman care se opuneau oricărei modificări a frontierelor în Nordul Europei, chiar dacă, în interpretarea, firește, rusă și austriacă, despăgubirea Poloniei cu Prusia Orientală ar fi fost în avantajul polonezilor. Cu toate acestea, declara Maria Theresa, era dispusă să sprijine, „pe cât posibil”, obiectivele țarinei, în cadrul unui tratat, care să-l reconfirme pe cel din anul 1746, în conformitate cu prevederile pe care le avansase, deja, Rusiei, în primăvara anului 1756. În conformitate cu acestea, războiul împotriva Prusiei urma a fi legitimat de necesitatea recuperării de către Austria a Sileziei și a Glatz-ului. Pentru că această justificare ar fi putut lăsa impresia că viza doar interesele Casei de Habsburg, s-a adăugat și una, cu valoare generală. Anume că, prin intermediul aceluia război, regele Prusiei trebuia plasat „*in a position whereby he could no longer disturb the peace*” (s. Ven. C.)¹⁰¹, desigur, a Europei. În acest din urmă scop, clauzele tratatului austro-rus urmau a fi redactate în „*general terms*”, tocmai pentru a nu împiedica aderarea ulterioară și a altor state, anume Franța, Suedia, Danemarca și Saxonia, adică a acelor state ce-și declaraseră disponibilitatea de a intra în război, împotriva Prusiei. Alianța lor nu putea fi obținută, era limpede, fără a li se satisface propriile obiective de război. Acele obiective trebuiau, însă, atent controlate, pentru a nu le afecta pe cele ale Austriei și Rusiei. De aceea, Maria Theresa propunea ca teritoriile, cu care urmau a fi „recompensate”, nu trebuiau indicate, în mod expres, înaintea viitoarelor negocieri de pace. Deoarece, credea împărăteasa, „*at the end of war, both Austria and Russia would have enough power «to control the situation without difficulty»*” (s. Ven. C.)¹⁰². Să o controleze, deci, în așa măsură, încât, acele puteri, „*in exchange for their «private advantages»*” (s. Ven. C.), să-și însușească, în totalitate, obiectivele de război ale Rusiei¹⁰³. La rândul ei, aceasta din urmă ar fi garantat, în viitorul tratat de pace cu Prusia, ce nu putea fi încheiat, separat, de nici una din cele două aliate, posesiunea Sileziei și Glatz-ului, de către Austria. O declarație secretă fixa adeziunea Austriei la schimbul Prusia Orientală – Curlanda și Semigalia și angajamentul ei de a-i determina și pe ceilalți parteneri de alianță să adopte aceeași poziție. Ca urmare, la 2 februarie 1757, tratatul a fost semnat, iar în luna iulie, același an, trupele ruse au atacat Prusia, ceea ce a fost posibil, datorită faptului că, între timp, la sfârșitul anului 1756 și începutul celui următor, atât Polonia, cât și Franța s-au declarat de acord cu traversarea teritoriului polon de trupele ruse¹⁰⁴.

„Problema poloneză”, adică a trecerii trupelor ruse spre Prusia, a putut fi rezolvată, în cele din urmă, relativ repede și în termeni acceptabili, pentru fiecare parte interesată, inclusiv pentru Polonia¹⁰⁵. Acceptul cercurilor conducătoare poloneze s-a datorat, între altele, convingerii acestora că „*limitarea puterii și expansiunii Prusiei*”

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 122.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 117, 122-124.

¹⁰⁵ În luna ianuarie 1757, noul trimis al Poloniei la Petersburg, Stanislaw Poniatowski, a comunicat Curții Ruse acceptul Poloniei și condițiile trecerii trupelor ruse (*ibidem*, p. 177; vezi și p. 115-116).

constituie „*elementul esențial al dezvoltării și existenței Republicii Nobiliare ca și al integrării ei ulterioare cu Saxonia*” (s. Ven. C.)¹⁰⁶. Cele două obiective preocupau, de altfel, și diplomația franceză. Politica externă a Franței era dominată, însă, și în acest domeniu, începând cu anul 1749, de două concepte contradictorii: cea oficială, a statului francez, și cea a „secret du roy”. Din această cauză, nu exista o opinie clară, dacă era necesară menținerea, în continuare, a *partidei franceze* în Polonia, cu scopul de a împiedica degradarea structurilor politico-instituționale ale statului, sau să se „transforme Republica Nobiliară într-un puternic partener francez, sub guvernanți saxoni”¹⁰⁷. În consecință, partida rusă și-a consolidat pozițiile, contribuind la accentuarea influenței ruse. De pe urma acesteia nu a avut, totuși, nimic de câștigat. Din contra, singurul rol ce i-a fost atribuit Poloniei în timpul războiului de șapte ani, a fost cel de „teatru de război”¹⁰⁸.

Mult mai dificilă decât se apreciasse inițial a fost problema aderării Rusiei la tratatul de la Versailles, datorată opoziției categorice dintre Rusia și Franța, în ceea ce privește atitudinea ce trebuia adoptată față de Imperiul otoman pe durata ostilităților militare cu Prusia. Acesta nu era menționat în tratatul de la Versailles, și Rusia dorea să se asigure că otomanii nu vor profita de împrejurare, pentru a o ataca, deoarece era de presupus că atât Anglia, cât și Prusia vor face tot ce le sta în putință pentru a implica Poarta Otomană în război, împotriva Rusiei. Manevrând, cu abilitate, diplomația rusă a reușit ca, la declarația de aderare a Rusiei la tratatul de la Versailles, semnată și acceptată de ambasadorul francez la Petersburg, Peter Makenzi Douglas, la 11 ianuarie 1757, să adauge o declarație secretă, prin care regele Franței se angaja să împiedice Imperiul otoman de la orice act de agresiune, împotriva Rusiei. În caz contrar, Franța se obliga să acorde Rusiei un subsidiu lunar, pentru întreținerea unei armate de 24.000 de oameni. În schimb, cea din urmă ar fi pus la dispoziția Franței o armată de aceeași forță umană sau un echivalent financiar, în cazul în care posesiunile franceze de pe Continent ar fi fost agresate de Marea Britanie, cu excepția atacurilor ce ar fi decurs din războiul împotriva Prusiei și din cel colonial, franco-britanic. Ca urmare, „*the secret declaration was to have the same force and effect as if it were inserted in the act of accession itself*”¹⁰⁹. Firește, Ludovic al XV-lea a refuzat, categoric, să-și însușească „declarația secretă”, deoarece s-ar fi implicat în „two absolutely contrary engagements at the same time”¹¹⁰. Neavând nici o posibilitate să-și impună punctul de vedere, Elisabeta I i-a notificat regelui francez, la 25 martie 1757, că va semna, în cel mai scurt timp și fără nici o altă condiție, actul de aderare la Tratatul franco-austriac de la Paris, din 1 mai 1756. Astfel, raporturile franco-ruse nu au avut de suferit, ci, din contra, așa cum s-a apreciat „both countries understood each other better...”¹¹¹.

Ca urmare, încă în anul 1757, armata rusă a declanșat ostilitățile împotriva Prusiei, dovedindu-se, în scurt timp, a fi fost cel mai periculos inamic al acesteia. Angajarea Rusiei în război avea să aibă, însă, implicații majore asupra sistemului politic

¹⁰⁶ Jerzy Wojtowicz, *Misja Jana Baptysty Aloy w Paryżu w 1757 roku. Karta z dziejów stosunków polsko-francuskich w epoce wojny siedmioletniej*, în „Rocznik Gdanskich”, 1977, t. 37, p. 96.

¹⁰⁷ *Ibidem*; și în acest domeniu, „libertatea de manevră a diplomației franceze a fost, de asemenea, mult limitată de evoluția evenimentelor militare (ale Războiului de șapte ani – n. Ven. C.) care au căpătat, repede, un curs nefavorabil pentru ea” (cf. *ibidem*).

¹⁰⁸ Herbert H. Kaplan, *op. cit.*, p. 115.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 119.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 120.

¹¹¹ *Ibidem*.

european, prin capacitatea pe care a dobândit-o de a fixa parametrii „noii ordini europene”. Deoarece, „*die Politik, die dazu geführt hatte, war durchaus kontinental eingestellt*” (s. Ven. C.)¹¹². Iată pentru ce aderarea Rusiei la tratatul de la Versailles a fost recepționată în Marea Britanie ca o mare pierdere pentru ea, de vreme ce i-au fost afectate interesele comerciale în Rusia, în favoarea celor franceze, și încă într-un moment când, din cauza războiului comercial cu Franța, aprovizionarea din Rusia, cu materiile prime necesare industriei ei navale, era drastic diminuată. Pe plan politic, amintita aderare anunța, formal, „*the end of Bestuzhev-Riumin's political system which had guided Russian foreign policy for more than a decade*”¹¹³ (s. Ven. C.), în favoarea Marii Britanii.

„Revoluția diplomatică”, din anul 1756, nu a înlăturat, însă, nici toate divergențele dintre Franța și Austria, divergențe ce se vor manifesta, și în a doua jumătate a secolului XVIII, îndeosebi în domeniul politicii otomane a celor două mari puteri; motiv pentru care s-a afirmat că anul 1756, „*hier die Bedingungen einer echten Zäsur nicht wirklich erfüllt*” (s. Ven. C.)¹¹⁴. Din această cauză, cei doi noi parteneri de alianță nu au putut formula nici un program comun, în favoarea Porții Otomane. De altfel, tratatul de la Versailles nu stipula *casus foederis*, în eventualitatea unui război al imperiilor cu otomanii, ceea ce avea să înlesnească aderarea Rusiei la alianța austro-franceză, „und der Übergang dieses Rapprochements in eine für die Porte betriebliche Kooperation während des Siebenjährigen Krieges”¹¹⁵. Ca urmare, raporturile franco-otomane au traversat o perioadă de încordare, cu efecte directe „și în problema protectoratului asupra «locurilor sfinte», asaltate de astă dată de ortodocși cu sprijinul Rusiei”¹¹⁶. De altfel, Franța nu a încheiat, nici după pacea de la Aachen (1748) și până la „răsturnarea alianțelor”, din anul 1756, vreun tratat de alianță cu Poarta Otomană. Deoarece, așa cum s-a remarcat, nici până atunci și nici mai târziu, francezii nu vedeau în otomani niște „aliați”, ci doar „auxiliari”. Niște „auxiliari” ai politicii lor de oprire a avansului Rusiei, către Centrul și Vestul Europei, și de contracarare a puterii și planurilor habsburgice, „dușmanul natural” al Franței¹¹⁷, de până la „revoluția diplomatică”, din anul 1756. Obiectivul putea fi însă realizat doar dacă, alături de Imperiul otoman, era „conservată” și chiar „activată” și Polonia. Or, în cel din urmă caz, îndeosebi, Principatelor Române li s-a atribuit un rol important, dar numai din perspectiva unei *entități politice*, făcând parte integrantă din Imperiul otoman, dar o entitate cu anume particularități, organizată în state¹¹⁸. Ca urmare, diplomația franceză, mai ales cea secretă, a lui Ludovic al XV-lea, a făcut eforturi, în vederea antrenării domnilor celor două Principate, în sprijinul reactivizării politicii poloneze a Porții Otomane, intrată într-un con de umbră, din cauza complicațiilor interne și internaționale cu care era confruntat Imperiul otoman.

¹¹² Walther Mediger, *op. cit.*, p. 100.

¹¹³ Herbert H. Kaplan, *op. cit.*, p. 121.

¹¹⁴ Michael Hochedlinger, *Die französisch-osmanische „Freundschaft” 1525-1792. Element antihabsburgischer Politik, Gleichenwichtsinstrument, Prestigeunternehmung-Aufriß eines Problem*, în „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung”, 102 Band, Heft 1-2, Sonderdruck, R. Oldenbourg Verlag, Wien, München 1994, p. 130; păreri contrare au fost sintetizate și de Jerzy Wojtowicz, *op. cit.*, p. 87; potrivit aceluși punct de vedere, „Războiul de șapte ani a fost o importantă cezură în istoria modernă a Europei. El a marcat încheierea formală a secularelor conflicte habsburgo-bourbonice și înlocuirea lor cu alianță și colaborare. A instituit, de asemenea, din punct de vedere al stabilității, un nou sistem politic în Europa care, în trăsăturile sale generale, a durat până la izbucnirea Marii Revoluții Franceze” (cf., *ibidem*).

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ Mustafa A. Mehmed, *op. cit.*, p. 275.

¹¹⁷ Cf., Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 132.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 131-132.

Datorită situației lor privilegiate, în sistemul politic otoman, concretizată, mai ales, prin poziția geopolitică, domnii acestora, care puteau influența deciziile de politică europeană ale Porții, s-au „bucurat” și de atenția adversarelor de atunci ale Franței, adică Austria și Rusia, ca și de cea a aliatei sale, tot din acea perioadă, Prusia, firește, fiecare cu motivația intereselor specifice pe care le aveau în Polonia¹¹⁹. Așa se explică faptul că, în cele două Principate, au apărut „partide” ce aveau tot atâtea „orientări” în problema poloneză, câți domni se perindau pe scaunele domnești, de la Iași și București, care erau câștigate și susținute de una sau alta din puterile concurente la rezolvarea, de ansamblu, a *problemei orientale*. În acel context, nu a mai existat loc pentru crearea unui cadru propice dezvoltării unor bune raporturi bilaterale româno-poloneze¹²⁰.

„Răsturnarea alianțelor”, din anul 1756, avea să influențeze, însă, în primul rând, atitudinea diplomației franceze față de Polonia, fapt ce a înlesnit, în mod considerabil, prima ei dezmembrare, în anul 1772. Din punct de vedere continental, Războiul de șapte ani s-a încheiat, la 15 februarie 1763, prin pacea de la Huberstsburg, un sat din Saxonia, situat la Est de Leipzig, semnată de Prusia, Austria și Saxonia. Singurul beneficiar real al păcii a fost Friedrich al II-lea care își vedea realizat principalul obiectiv de război: dobândirea Sileziei. Maria Theresa renunța, în numele ei și al urmașilor ei, la Silezia și la oricare alta din posesiunile Regatului Prusiei. Astfel că, „mit dem Hubertsburger Frieden war entschieden, daß es in Deutschland zwei Großmächte gab”¹²¹, adică Austria și Prusia.

Cu toată această realizare incontestabilă, pacea de la Huberstsburg a adus Prusia în izolare politică pe continent. Deoarece, după încheierea păcii franco-engleză de la Paris din același an, care pune capăt Războiului de șapte ani, din punct de vedere colonial, Prusia a rămas fără aliați. În schimb, alianța franco-austriacă continua să funcționeze. Decesul regelui Poloniei, August al III-lea, tot în același an, 1763, avea să deschidă un nou capitol în istoria luptei marilor puteri europene și a grupărilor politice, atașate fiecăreia dintre ele, pentru instaurarea unei „noi ordini europene”, a cărei finalitate o constituia, de fapt, tranșarea *problemei orientale*, generată de marile rivalități continentale și coloniale.

Primul efect al declanșării *crizei poloneze* s-a concretizat în reconsiderarea politicii poloneze a Rusiei. Conform principiului formulat de Petru I, Suedia și Polonia trebuiau împiedicate să amenințe stabilitatea poziției de putere baltică, dobândită de Rusia, în urma încheierii Marelui Război Nordic. Urmașii săi l-au respectat, cu strictețe. Devenită împărăteasă a „tuturor Rusiilor”, în anul 1762, în împrejurări bine cunoscute, Ecaterina a II-a și-a inaugurat domnia, prin abandonarea amintitului principiu. În viziunea sa, fundamentată pe cea a lui Nikita Ivanovici Panin, devenit, din anul 1763, președintele Colegiului Afacerilor Externe al Rusiei, atenția principală nu mai trebuia dirijată către Marea Baltică, ci spre Polonia. Deoarece, susținea el, „wir (rușii – n. Ven. C.) verlieren ein Drittel unserer Kräfte und Vorteile, wenn Polen nicht von uns abhängig ist”¹²². O astfel de „deficiență” a politicii externe a Rusiei putea fi îndreptată, în primul rând, prin impunerea pe tronul vacant al Poloniei a unui „Marionetten König” și crearea unei eficiente partide rusofile în Polonia, prin intermediul cărora „ganz Polen unter

¹¹⁹ Reamintesc că, între 1744 și 1756, Prusia, „dieses neue Kraftzentrum in Mitteleuropa”, a constituit „der Eckstein des gegen Rußland gerichteten französischen Bündnisystems und zur Hoffnung aller sich gegen Rußland auflehrenden Kräfte in Schweden und Polen” (s. Ven.C.) (cf. Walther Mediger, *op. cit.*, p. 99).

¹²⁰ Cf., pentru detalii, Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 72 și urm.

¹²¹ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 334.

¹²² Walther Mediger, *op. cit.*, p. 101.

Ausschluß aller übrigen Nachbarn der Adelsrepublik beherrschen”¹²³. Alegerea a căzut, și nu întâmplător, asupra unuia din foștii săi amanți, stolnicul Lituaniei, Stanisław August Poniatowski, care era unul din cei mai puțin importanți membri ai celebrei partide a „familiei” Czartoryski, de orientare prorusă¹²⁴.

Obiectivul, pe termen mediu și lung, era crearea condițiilor pentru promovarea comerțului rus, prin înlăturarea preponderenței capitalului englez, și a unui sistem de „state clientelare”, în jurul Rusiei¹²⁵. Probabil, dată fiind anvergura proiectului, Ecaterina a II-a a ținut să se asigure, în prealabil, de asentimentul lui Friedrich al II-lea, cu care a discutat problema candidatului la tronul polon. Care nu a avut absolut nici o obiecție, deoarece acesta era în căutare de aliați, pentru a ieși din amintita izolare politică. Or, Rusia era partenerul cel mai de dorit, din motive lesne de înțeles, tratativele încheindu-se cu alianța defensivă ruso-prusiană, din 11 aprilie 1764. Ca urmare, câteva luni mai târziu, la 7 septembrie 1764, Stanisław August Poniatowski a fost „ales” rege al Poloniei, cu sprijinul direct al baionetelor rusești, aflate, deja, în țară, iar, la 25 noiembrie același an, a fost încoronat¹²⁶. Astfel, odată cu alianța defensivă ruso-prusiană „die künftigen Grundlagen für die Teilung dieses Landes (Polonia – n. Ven. C.) gelegt wurden – eine «Komplizenschaft» der Großmächte dieses Raumes, die auch auf ihre Politik gegenüber Südosteuropa, somit implizit auch gegenüber den Rumänischen Fürstentümern, Auswirkungen haben mußte” (s. Ven. C.)¹²⁷.

Rezolvarea problemei succesiunii la tronul polon făcea parte, așadar, din programul de politică externă a Rusiei care preconiza, concret, asigurarea spatelui în Nord, în vederea desfășurării, fără piedici serioase, a expansiunii, către vestul și sudul continentului. În acest scop, Nikita Ivanovici Panin a conceput și a realizat, în anul 1765, un sistem de alianțe, cunoscut sub denumirea de „Sistemul Nordic”, format din Suedia, Danemarca și Rusia. Mai întâi, a fost încheiată alianța Rusiei cu Danemarca, la 11 martie 1765, îndreptată, de fapt, împotriva Suediei, deoarece stipula menținerea, cu orice preț, chiar și al unui război, a stării de slăbiciune a sistemului politico-instituțional al acesteia, pentru a nu putea nutri, nici în viitor, planuri de revanșă împotriva Rusiei. Suedia pierduse, deja, sprijinul Franței, datorită păcii cu Rusia, iar Anglia, constrânsă să-și asigure sursa de materii prime și piața de desfacere – Rusia i-a lăsat o mână liberă în Suedia. Deoarece cu Prusia exista, deja, alianța din anul 1764, Panin a imaginat un sistem de alianță, sub egida Rusiei, în care să fi fost incluse, alături de Prusia și Suedia, Anglia, Danemarca, Saxonia și Polonia, pe care să-l îndrepte „gegen die südlichen katholischen Mächte Österreich, Frankreich und Spanien”¹²⁸. Intenția a fost contracarată,

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ Cf., Walter Leitsch, *Russo-Polish Confrontation*, în „Russian Imperialism from Ivan the Great to the Revolution”, Edited by Taras Hunczak, with an Introduction by Hans Kohn, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, [1974], p. 157; iată cum și-a motivat Ecaterina a II-a opțiunea: „Stanisław Poniatowski was chosen by Russia for the Polish throne because of all the candidates he had the least prospects and consequently must feel most gratitude for Russia” (s. Ven. C.) (cf. *ibidem*); pentru alte detalii, ale alegerii, vezi, *ibidem*, p. 156-158; Veniamin Ciobanu, *Relațiile politice româno-polone*, p. 93 și notele, pentru trimitere la bibliografia polonă.

¹²⁵ Walther Mediger, *op. cit.*, p. 101.

¹²⁶ Cf., Karl Pröhl, *op. cit.*, p. 108 și n. 7; Dan Berindei, *op. cit.*, p. 325; Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 93-94.

¹²⁷ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 335; după ce Prusia i-a dat Rusiei „a free hand in Poland – nota Walter Leitsch – Austria and France let matters run their course, that they likewise left Poland to the Russians” (cf. *ibidem*, p. 158).

¹²⁸ Andreas Bode, *Die Flottenpolitik Katharinas II und die Konflikte mit Schweden und der Türkei (1768-1792)*, în Kommission bei Otto Harrassowitz – Wiesbaden, München, 1978, p. 59, vezi și p. 57-58; pentru detalii privind „Sistemul Nordic” preconizat de Panin, vezi și E. Rahbek Schmidt, *Wie ist Panins Plan*

însă, chiar de Ecaterina a II-a, prin invadarea Poloniei, în anul 1768. Se dovedea, astfel, că planul lui Panin a slujit numai ca „fațadă” unui „echilibru de forțe” pe Continent, pentru că, în realitate, trebuia să mascheze „die territoriale Expansion auf Kosten Polens”¹²⁹. Unul dintre cele mai eficace mijloace la care a recurs Ecaterina a II-a, în vederea anihilării oricărei tentative de opoziție din partea polonezilor, l-a constituit imixtiunea în domeniul confesional. Urmărind să-și creeze o partidă filorusă, care să-i asigure independența totală față de partida „familiei” – a cărei colaborare era condiționată de *leader*-ii acesteia, de asigurarea de către Rusia a unui climat favorabil introducerii unor reforme vitale pentru Polonia – țarina i-a incitat și sprijinit pe ortodocșii polonezi să reclame și să obțină drepturi confesionale, egale cu ale catolicilor, majoritari. Măsurile luate de ambasadorul rus de la Varșovia, prințul Nicolai Vasilevici Repnin, au fost, însă, atât de puțin *ortodoxe*, încât Constituția, promulgată de seimul din anul 1768, asigura controlul exclusiv al Rusiei asupra Republicii Nobiliare Polone. Regele nu era decât o marionetă, obligat să promoveze doar interesele Rusiei, conducătorul *real* al țării fiind ambasadorul Rusiei¹³⁰.

Răspunsul polonezilor nu s-a lăsat așteptat prea mult. Exasperată de abuzurile inimaginabile, comise de ambasadorul Rusiei, Nicolai Vasilevici Repnin, și ale trupelor ruse de ocupație, nobilimea, de orientare antirusă, a constituit Confederația de la Bar, declanșând, astfel, insurecția împotriva Rusiei și a partizanilor ei, din Polonia¹³¹. A fost, de fapt, și începutul unui nou război ruso-turc. Deoarece, dacă Franța i-a susținut, cu o anumită prudență, dictată, desigur, de natura raporturilor sale cu Rusia, statuate de „revoluția diplomatică”, din anul 1756, iar Austria a tolerat prezența lor în Silezia și în Ungaria, unde erau nevoiți să se retragă, uneori, din fața trupelor țariste, cu totul alta a fost reacția Porții Otomane. Conștientă că dispariția Poloniei, în imensitatea colosului rus, ar fi echivalat cu prăbușirea sistemului politic otoman din Europa, a încercat să preîntâmpine pericolul, declarând, în același an (1768), război Rusiei¹³².

Războiul ruso-turc s-a desfășurat, însă, tot pe fondul marilor rivalități, continentale și coloniale, care și-au pus amprenta și asupra clauzelor păcii de la Küciük-Kainargi, din 21 iulie 1774; o pace care avea și semnificația revizuirii „ordinii europene” și reasezarea ei, în parametri mai apropiați de viziunea Rusiei asupra acelei „ordini”. Evoluția evenimentelor este prea bine cunoscută, pentru a mai necesita demonstrații. Voi reaminti, doar, că eforturile Angliei de a profita de noua criză orientală, pentru a implica *formal* Rusia, prin intermediul unui tratat de alianță, în conflictul său colonial cu Franța, au eșuat. Cauza eșecului eforturilor susținute ale diplomației engleze, în această direcție, rezidă în refuzul Londrei de a accepta „*Turkish Clouse*”, propusă, în diverse forme, de Rusia. În esență, clauza, pe care Rusia a pus-o drept condiție, *sine qua non*, a alianței cu Marea Britanie, consta în acceptarea de către

zu einem Nordischen System entstanden”, în „Zeitschrift für Slawistik”, Herausgegeben im Auftrage der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin von H. H. Bielfeld, R. Fischer, F. Liewer, E. Winter, Band II, Heft 1, 1957, Akademie Verlag, Berlin, p. 406 și urm.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 59.

¹³⁰ După ce a fost ales, Ecaterina a II-a s-a grăbit să-i prezinte lui Stanislaw August Powiatowski „nota de plată”: „in the course of his entire reign to regard the interests of Our Empire as his own, to preserve them and further them will all his powers...” (s. Ven. C.) (cf., Walter Leitsch, *op. cit.*, p. 158); pentru alte detalii și precizări, vezi și Andreas Bode, *op. cit.*, p. 59.

¹³¹ Walter Leitsch, *op. cit.*, p. 159; pentru detalii, privind împrejurările constituirii, obiectivele și bibliografia polonă, vezi Veniamin Ciobanu, *Confederația de la Bar și implicațiile ei pentru Moldova, 1768-1771*, în *AIIAI*, vol. VII, 1970, Iași, p. 279-290; idem, *Relațiile politice româno-polone*, p. 116 și urm.

¹³² Cf., Walter Leitsch, *op. cit.*, p. 159; Andreas Bode, *op. cit.*, p. 59; Walther Mediger, *op. cit.*, p. 101.

britanici a oricărui atac al Turciei împotriva Rusiei, drept *casus foederis*, cu toate obligațiile ce decurgeau pentru Anglia, dintr-o asemenea interpretare¹³³. Neputând realiza acel obiectiv, singurul care ar fi justificat, în acele împrejurări, prezența activă a diplomației engleze în problema orientală, Anglia nu a mai manifestat nici un interes față de Nord-Estul Europei. Ca urmare, rivalitatea cu Franța, de care a fost captată, în întregime, diplomația engleză „was one of the factors which permitted the first partition of Poland”¹³⁴. La fel de adevărat este, totodată, și faptul că aceeași rivalitate „help to explain the victories won by Russia over the Ottoman Empire in these crucial years”¹³⁵.

Zusammenfassung

Schlüsselwörter: XVIII Jahrhundert, Osteuropa, politische Krise, europäischen Bündnissystems

Im Vordergrund der Analyse stehen die wichtigsten politischen Umwandlungen im Mittel- und Osteuropa zwischen den Jahren 1740 und 1774. In diesem Zusammenhang wurde die untere Zeitgrenze der Untersuchung von der österreichisch-preußischen Auseinandersetzung um die Vorherrschaft im deutschen Raum bestimmt, die 1740 zum Ausbruch des so genannten österreichischen Erbfolgekriegs geführt hat. Dabei hat der Verfasser den österreichisch-preußischen Konflikt aus der Perspektive der politischen Gegensätze in Europa Mitte des 18. Jhs. betrachtet.

Die europäische politische Krise wurde aber durch den Zweiten Aachener Friede von 1748 nicht beigelegt. Im Gegenteil stellte dieser Friedensvertrag einen Ansporn für eine grundlegende Änderung der Mächtekonstellation und damit des traditionellen europäischen Bündnissystems („renversement des alliances”) dar, die in der Fachliteratur unter der Bezeichnung „diplomatische Revolution” von 1756 bekannt ist. Der wichtigste Anreger dieser politischen Umwandlungen war der österreichische Kanzler Anton Wetzlar von Kaunitz.

Die größte und unmittelbare Folge der analysierten Ereignisse war die erste Teilung Polens durch Österreich, Preußen und Russland (1772) und damit die Stärkung der Position Russlands in Osteuropa. Eine diplomatische Bestätigung der neuen Rolle Russlands in den politischen Geschehnissen spiegelte sich im Friedensvertrag von Küçük Kaynarca (1774) wider.

¹³³ Cf., M. S. Anderson, *Great Britain and Russo-Turkish War of 1768-1774*, în „The English Historical Review”, vol. LXIX, nr. 270, January, 1954, p. 40.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 58; vezi și p. 53.

¹³⁵ *Ibidem*; pentru alte detalii privind politica Angliei față de Rusia și Imperiul Otoman, vezi *ibidem*, p. 39 și urm; pentru politica poloneză a Rusiei, Walter Leitsch, *Russo-Polish Confrontation*, p. 160 și urm; pentru politica Rusiei, vezi Karl Pröhl, *op. cit.*, p. 119 și urm; Dan Berindei, *op. cit.*, p. 335 și urm; pentru implicațiile poloneze și românești ale politicii orientale a Marilor Puteri, vezi Veniamin Ciobanu, Cap. II, din vol. *România în relațiile internaționale, 1699-1939*, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 37 și urm; idem, *Relațiile politice româno-polone*, p. 117 și urm; Leonid Boicu, *Geneza chestiunii române ca problemă internațională*, Iași, Editura Junimea, 1975, p. 29 și urm; idem, *Principalele Române în relațiile politice internaționale*, p. 148 și urm. și indicațiile bibliografice.

BOGDAN ALEXANDRU SCHIPOR

EȘECUL NEGOCIERILOR TRIPARTITE DIN VARA ANULUI 1939. PROBLEMA „AGRESIUNII INDIRECTE”

Odată acordate garanțiile pentru Polonia, Grecia și România, la 31 martie, respectiv 13 aprilie 1939, puterile occidentale și în special Marea Britanie, în pofida faptului că nutreau o profundă neîncredere și reticență față de Moscova, au înțeles că aveau nevoie de un sprijin sovietic constant și activ pentru a crea o „barieră” eficientă împotriva unei acțiuni germane, previzibile, în estul Europei¹. Fără acesta, garanțiile ar fi devenit inoperabile, cu atât mai mult cu cât Polonia se dovedea un partener dificil și capricios.

În aceste condiții, Marea Britanie, considerând că făcuse dovada indubitabilă a angajamentului său față de statele est-europene amenințate de perspectiva unei potențiale agresiuni germane, susținea că, dacă sovieticii doreau să-și ofere contribuția, trebuiau să renunțe la declarațiile în termeni vagi de până atunci și să sublinieze, printr-o declarație unilaterală, că dacă orice stat care ar fi căzut victimă unei agresiuni le-ar fi cerut ajutorul, ei ar fi făcut tot ce le-ar fi stat în putință pentru a-l acorda².

Sovieticii au găsit însă această propunere ca fiind limitată și complet inadecvată. Contrapropunerea lor, prezentată ambasadorilor Franței și Marii Britanii acreditați la Moscova la 17 și respectiv 18 aprilie 1939, cerea ca cele trei părți să încheie un acord, pe o perioadă de cinci până la zece ani, prin care să se oblige la asistență mutuală de orice natură, inclusiv militară, în cazul unei agresiuni asupra oricărei dintre ele, în Europa. Aceași asistență era prevăzută și în cazul în care statele situate la granița de vest a Uniunii Sovietice, de la Marea Baltică la Marea Neagră, ar fi fost, la rândul lor, victime ale unei agresiuni. Modul în care ar fi fost acordată asistența militară în cele două cazuri urma să fie stabilit, în cel mai scurt timp, de către cele trei părți. În plus, sovieticii doreau ca britanicii să explice faptul că asistența de curând promisă Poloniei urma să fie acordată doar în cazul unei agresiuni germane, iar în ceea ce privea alianța dintre România și Polonia, aceasta să fie declarată operabilă în cazul oricărei agresiuni sau, în caz contrar, să fie anulată, deoarece era interpretată ca fiind îndreptată direct împotriva Uniunii Sovietice.

Ceea ce a urmat s-a tradus printr-un șir aproape nesfârșit de oferte și contraoferte. Britanicii și francezii, reticenți față de scopurile reale ale politicii externe sovietice, au încercat constant să mențină sub control maniera și condițiile unei eventuale intervenții sovietice în răsăritul Europei. De partea cealaltă, sovieticii doreau să obțină un aran-

¹ ANIC, Fond Microfilme Anglia, Inventar 1085, Rola nr. 6, *Cabinet 18*, 5 aprilie 1939, f. 213.

² ANIC, Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 6, *Cabinet 20*, 13 aprilie 1939, f. 290-291.

jament care să le garanteze interesele de securitate în Europa de Est și, extrem de important, reciprocitatea în raport cu Franța și Marea Britanie. Mai mult decât atât, au existat și alte elemente care au afectat în mod direct atitudinea și pozițiile părților în cadrul acestor negocieri, cum ar fi, de pildă, înlocuirea lui Maxim Litvinov cu Viaceslav Molotov, la conducerea Comisariatului Poporului pentru Afaceri Externe, survenită la 3 mai 1939. Deși era un personaj politic de prim rang, Molotov reprezenta practic, pentru cei mai mulți politicieni francezi sau britanici, o enigmă³, iar faptul că prelua portofoliul externelor într-un moment delicat al relațiilor dintre Moscova, Paris și Londra putea semnifica abandonarea de către U.R.S.S. a politicii de securitate colectivă și adoptarea unei atitudini izolaționistă, în acord cu afirmațiile lui Stalin din cele mai recente discursuri ale sale⁴. În realitate însă, Kremlinul nu era încă dispus, în acel moment, să renunțe la politica de securitate colectivă, dar numirea lui Molotov avertiza puterile occidentale că Moscova putea lua în calcul și opțiunea unei înțelegeri cu Germania⁵.

A existat însă și un alt element care a determinat, în bună măsură, eșecul negocierilor tripartite dintre Marea Britanie, Franța și Uniunea Sovietică în vara anului 1939. Este vorba de problema *agresiunii indirecte*, o chestiune mai puțin abordată în istoriografia noastră și asupra căreia dorim să ne concentrăm în demersul de față. Mai mult, dacă în cele mai multe lucrări s-a impus punctul de vedere conform căruia sovieticii au adus în discuție *agresiunea indirectă*, documentele diplomatice ale vremii, mai ales cele britanice, par să contrazică această aserțiune.

Astfel, la mijlocul lunii iunie 1939, pentru a da curs unora dintre obiecțiile și nemulțumirile formulate de Molotov și anticipând posibilitatea unor instrucțiuni ale Parisului și Londrei, în sensul acceptării punctului de vedere sovietic referitor la acordarea unei garanții pentru statele baltice, indiferent dacă acestea ar fi cerut-o sau nu, ambasadorul Franței la Moscova i-a propus omologului său britanic: în situația acceptării unui tratat prin care să se prevadă asistență în caz de agresiune directă asupra unei părți, să fie inclus și un alt articol, care să oblige cele trei puteri la consultări imediate, separate de orice altă obligație de asistență, în caz de ceea ce putea fi numită formal *agresiune indirectă*. Aceste consultări urmau să fie demarate fără a prejudicia în nici un fel acțiunile imediate pe care Marea Britanie, Franța sau Uniunea Sovietică le-ar fi inițiat prin efectul angajamentelor asumate. Mai mult, ar fi putut constitui un semnificativ factor de descurajare și deschidea posibilitatea unor acțiuni comune ale celor trei puteri⁶.

Guvernele Marii Britanii și Franței au luat, la rândul lor, foarte în serios obiecțiile formulate de Molotov, convenind asupra unei variante care să vină în întâmpinarea lor. Chiar dacă erau referiri la principiile Ligii Națiunilor, ca element orientativ, acest nou document stipula că, dacă una dintre cele trei puteri ar fi considerat că există o amenințare asupra independenței sau neutralității unui stat european – fie că se învecina sau nu cu acesta – care îi pune în pericol propria securitate sau pacea în Europa, cele trei

³ Derek Watson, *Molotov's Apprenticeship in Foreign Policy: The Triple Alliance Negotiations in 1939*, în „Europe-Asia Studies”, Jun. 2000, Vol. 52, Issue 4, la adresa de internet <http://search.epnet.com/direct.asp?an=3325598&db=afh>.

⁴ *Documents on British Foreign Policy 1919-1939* (în continuare *DBFP*), Edited by E.L. Woodward, M.A., F.B.A., and Rohan Butler, M.A., Assisted by Anne Orde M.A., Third Series, Volume V, 1939, doc. nr. 359, p. 412-413.

⁵ Albert Resis, *The Fall of Litvinov: Harbinger of the German-Soviet Non-Aggression Pact*, în „Europe-Asia Studies”, Jan. 2000, Vol. 52, Issue 1, la adresa de internet <http://search.epnet.com/direct.asp?an=2723186&db=afh>.

⁶ *DBFP*, Third Series, Volume VI, 1939, doc. nr. 74, p. 91.

părți, fără a prejudicia acțiunile luate în apărarea propriei securități sau ca efect al obligațiilor de asistență, urmau să poarte consultări pentru a decide, de comun acord, asupra aplicării mecanismului de asistență mutuală⁷. Mai mult decât atât, guvernele celor două state se declarau de acord să ofere satisfacție Moscovei în privința statelor baltice⁸, dar erau de acord să procedeze astfel numai dacă textul unui eventual acord sau tratat nu ar fi cuprins numele respectivelor țări și nu s-ar fi lăsat impresia că cele trei puteri ar fi exercitat presiuni pentru a le impune garanții⁹. Dacă sovieticii acceptau acest amendament, doar problema Poloniei ar fi rămas în suspensie. O eventuală garanție occidentală oferită Moscovei împotriva unui atac polonez ar fi determinat Varșovia să ceară, la rândul ei, o garanție împotriva unei agresiuni sovietice. Londra era însă decisă să dea satisfacție Moscovei și în această chestiune, deoarece o considera pur ipotetică și cu totul improbabilă. Mai mult decât atât, Edward Halifax îl autoriza pe Sir William Seeds, ambasadorul britanic din capitala sovietică, să ofere asigurări ferme lui Molotov că, în cazul în care Polonia se va alătura Germaniei într-un atac împotriva U.R.S.S., Marea Britanie va oferi asistență acesteia din urmă¹⁰.

Aceste variante și puncte de vedere i-au fost comunicate lui Molotov la 21 iunie 1939¹¹, însă, ca și până atunci, nici de această dată reacția lui nu a fost una favorabilă. A doua zi el a comunicat, prompt, obiecțiile guvernului său. Moscova insista ca tratatul tripartit să conțină o enumerare clară a statelor garantate și, mai mult decât atât, să fie subliniată garanția comună a celor trei puteri față de statele numite în textul propus de sovietici la 2 iunie 1939¹².

Motivațiile acestei poziții păreau destul de clare. Sovieticii nu aveau încredere în buna credință și în hotărârea puterilor occidentale de a se opune unei agresiuni a Germaniei spre est. În plus, doreau să obțină acceptul oficial al acestora față de posibilitatea acordării unei asistențe sau/și a unei garanții statelor baltice, chiar și împotriva voinței lor¹³. Mai mult decât atât, sovieticii nu erau de acord cu includerea în lista de state a Olandei și Elveției. Erau pregătiți să le ia în calcul doar dacă Polonia și Turcia ar fi încheiat, separat, pacte de asistență mutuală cu Uniunea Sovietică și astfel ele nu ar mai fi trebuit cuprinse în tratatul tripartit¹⁴.

În aceste condiții, britanicii și francezii s-au decis, la 29 iunie 1939, să dea curs cererilor sovietice și să accepte ca statele baltice și Finlanda să figureze într-un tratat tripartit. Ele urmau să își păstreze independența, dar se prevedea faptul că vor fi apărute împotriva oricărei agresiuni și vor face obiectul unei liste separate și secrete¹⁵. Această

⁷ *Ibidem*, doc. nr. 83, p. 98.

⁸ ANIC, Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 7, *Cabinet 33*, 21 iunie 1939, f. 4. Ziarele londoneze scriau la 25 iunie faptul că guvernul britanic acceptase ca statele baltice să primească garanții, indiferent dacă le doreau sau nu, iar două zile mai târziu era publicată știrea că Finlanda nu urma să fie menționată în tratatul tripartit, ci într-un protocol special ori alt gen de document, atașat tratatului. Vezi G.A. Gripenberg, *Finland and the Great Powers. Memoirs of a Diplomat*, Lincoln, University of Nebraska University Press, 1965, p. 34.

⁹ *DBFP*, Third Series, Volume VI, 1939, doc. nr. 89, p. 104.

¹⁰ *Ibidem*, doc. nr. 113, p. 128-129.

¹¹ Guvernul britanic a intenționat, inițial, ca aceasta să fie ultima ofertă pe care să o facă Moscovei, deoarece răbdarea Londrei se apropia de limită. Vezi Max Jakobson, *The Diplomacy of the Winter War. An Account of the Russo-Finnish War, 1939-1940*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1961, p. 88.

¹² *DBFP*, Third Series, Volume VI, 1939, doc. nr. 126, p. 143.

¹³ *Ibidem*, doc. nr. 139, p. 161.

¹⁴ ANIC, Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 7, *Cabinet 35*, 21 iunie 1939, f. 4.

¹⁵ *Audition de M. Georges Bonne, ancien ministre des Affaires étrangères (mai 1938-juin 1939)*, în Commission d'enquête parlementaire, *Les événements survenus en France de 1933 à 1945, Témoignages et documents recueillis par la commission d'enquête parlementaire*, Tome IX, Paris, Presses Universitaires de France, 1951, p. 2671.

listă, care putea fi revizuită prin acordul celor trei părți, a fost definitivată la 1 iulie și menționa faptul că articolul 1 al tratatului tripartit se aplica în cazul următoarelor state: Estonia, Letonia, Finlanda, Polonia, România, Turcia, Grecia, Belgia, Olanda, Luxemburg¹⁶ și Elveția¹⁷. Marea Britanie și Franța recunoșteau astfel interesele vitale ale Uniunii Sovietice față de integritatea teritorială a statelor baltice – inclusiv a Finlandei –, în același sens în care erau privite și Țările de Jos în strategia de securitate a puterilor occidentale. Totuși, au încercat să explice faptul că o asemenea recunoaștere nu implica vreo impunere forțată a unei garanții Finlandei sau oricărui alt stat¹⁸.

Molotov și-a exprimat inițial acordul față de această nouă abordare occidentală, însă, la 4 iulie 1939, diplomatul sovietic aducea un amendament propunerilor formulate anterior, solicitând ca un eventual tratat de alianță să cuprindă o garanție explicită acordată statelor baltice – între care era inclusă și Finlanda –, cu sau fără consimțământul acestora, având drept scop preîntâmpinarea pericolului unei „agresiuni indirecte”¹⁹. Termenul de „agresiune indirectă” era definit de către sovietici ca fiind „o lovitură de stat internă sau o răsturnare a politicii în interesul agresiunii” în state precum Estonia, Letonia, Polonia sau România²⁰.

Era un element care îndepărta brusc perspectiva încheierii unui tratat tripartit. Nu numai că sintagma de *agresiune indirectă* făcea necesare unele clarificări, dar guvernul britanic era dispus să accepte menționarea în tratat a Finlandei, Estoniei și Letoniei doar dacă și sovieticii, la rândul lor, acceptau includerea Belgiei, Olandei, Luxemburgului și Elveției²¹.

În aceste condiții, reacția imediată a britanicilor a fost aceea de a respinge definiția propusă de sovietici²². *Foreign Office*-ul a redactat în schimb două formule alternative legate de „agresiunea indirectă”, urmând ca sovieticii să fie invitați să o aleagă pe aceea care le-ar fi convenit cel mai mult²³. Prima variantă era ca Moscova să

¹⁶ Franța a insistat pentru includerea Luxemburgului în lista secretă de state. Vezi *DBFP*, Third Series, Volume VI, 1939, doc. nr. 171, p. 194.

¹⁷ *Ibidem*, doc. nr. 206, p. 229-230.

¹⁸ Craig Gerrard, *The Foreign Office and Finland 1938-1940. Diplomatic sideshow*, London, New York, Frank Cass, 2005, p. 74-75.

¹⁹ Patrick Salmon, *Scandinavia and the Great Powers 1890-1940*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, p. 354. Este posibil ca Molotov să fi preluat termenul propus inițial de ambasadorii Franței și Marii Britanii la Moscova, schimbându-i acestuia doar semnificația.

²⁰ Apud Kęstutis Girmius, *The Historiography of the Molotov-Ribbentrop Pact*, în „Lituanian”, Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences, Volume 34, No. 2, Summer 1989, Editor of this issue: Antanas Dundzila, (ediția electronică) la adresa de internet http://www.lituanus.org/1989/89_2_04.htm. Vezi și ANIC, Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 7, *Cabinet* 35, 5 iulie 1939, f. 75-76.

²¹ G.A. Gripenberg, *op. cit.*, p. 36. Oficialii britanici considerau că statele baltice reprezintă pentru sovietici exact ceea ce însemnau Țările de Jos pentru Franța și Marea Britanie. Vezi Alexander Dallin, *The Baltic States between Nazi Germany and Soviet Russia*, în volumul *The Baltic States in Peace and War 1917-1945*, Edited by V. Stanley Vardys, Romuald J. Misiunas, The Pennsylvania University Press, 1978, p. 104.

²² Britanicii luau în calcul faptul că adoptarea definiției sovietice însemna practic că dacă Finlanda, de exemplu, încheia o înțelegere cu Germania – care din punctul de vedere al Moscovei era îndreptată obligatoriu împotriva U.R.S.S. – și Uniunea Sovietică declanșa operațiuni în Finlanda pe care, Germania, la rândul ei, le putea socoti ca un amestec sovietic inacceptabil, puterile occidentale s-ar fi putut găsi, fără voia lor, în război cu Germania, fiind obligate să ofere asistență sovieticilor. Vezi ANIC, Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 7, *Cabinet* 35, 5 iulie 1939, f. 78.

²³ Dacă propunerile lui Molotov, care făceau referire la *agresiunea indirectă*, au ajuns repede cunoscute, britanicii nu i-au mai informat pe reprezentanții de la Londra ai statelor menționate de sovietici despre faptul că *Foreign Office*-ul a respins definiția Moscovei. A redactat, în schimb, aceste două variante alternative, ceea ce a fost de natură să amplifice anxietatea din capitalele baltice și est-europene. Vezi G.A. Gripenberg, *op. cit.*, p. 38.

renunțe la definiția inițială, iar Marea Britanie și Franța să abandoneze insistența afișată față de includerea Elveției și Olandei în protocolul sau lista secretă. Londra și Parisul ar fi acceptat, în plus, să includă în tratat o prevedere prin care părțile se obligau la consultări în cazul unei agresiuni asupra unui stat care nu era menționat în listă și în situațiile de agresiune indirectă. A doua variantă, mult mai simplă, era pur și simplu acceptarea unui pact tripartit, cu obligația părților de a purta consultări asupra cazurilor neacoperite de respectivul aranjament tripartit²⁴.

De partea cealaltă, luând în calcul reticențele manifestate de britanici față de o asemenea propunere și interpretare, Molotov a revenit – într-un nou proiect de protocol, intitulat *Scrisoare suplimentară* – asupra definirii „agresiunii indirecte”, exemplificând expresia prin posibilitatea ca Estonia și Letonia, inconsecvente față de independența și neutralitatea lor, să angajeze instructori militari germani, transformându-și armatele în instrumente de agresiune împotriva Uniunii Sovietice²⁵.

Din nou, însă, britanicii s-au opus. Chiar și după aceste precizări suplimentare ale sovieticilor, formula „agresiunii indirecte” rămânea inacceptabilă. Britanicii înțelegeau prin agresiune indirectă posibilitatea ca guvernul unei țări să fie obligat să acționeze împotriva voinței sale ca urmare a amenințării cu folosirea forței de către o altă putere, iar aceste acțiuni să implice abandonarea independenței sau a neutralității. Dimpotrivă, interpretarea sovietică lua în calcul circumstanțe cu totul diferite de acestea și era de natură să genereze profunde suspiciuni printre statele europene mai mici față de scopurile reale ale tratatului dintre Uniunea Sovietică, Franța și Marea Britanie. Singurele beneficiare ale unei astfel de situații nu puteau fi decât puterile Axei, susceptibile să câștige de partea lor multe dintre aceste țări²⁶. În aceste condiții, britanicii considerau definiția lor ca cea mai potrivită, fiind chiar dispuși la compromisuri semnificative pentru ca sovieticii să o accepte²⁷.

Eforturile s-au dovedit inutile, iar întreaga situație aducea din ce în ce mai mult cu un dialog al surzilor. Sovieticii au respins categoric punctul de vedere și definiția agresiunii indirecte propuse de Marea Britanie. Din punctul lor de vedere, interpretarea occidentală era vagă și limitată, spre deosebire de aceea pe care o propuseseră ei înșiși. În afară de asta ei considerau drept condiție esențială pentru finalizarea în sens pozitiv a negocierilor aceea ca un tratat politic tripartit să intre în vigoare simultan sau chiar ulterior unui acord militar între cele trei părți²⁸.

În aceste condiții și presați de perspectiva unui eventual eșec al negocierilor, britanicii au cedat și au luat în calcul posibilitatea acceptării definiției sovietice a agresiunii indirecte, inițial într-o variantă ușor modificată, adică acțiuni ale unui stat, săvârșite sub amenințarea cu forța de către o altă putere – ca de exemplu utilizarea de către acea putere a teritoriului statului respectiv în scopul agresiunii –, de natură să implice abandonarea de către acel stat a independenței sau neutralității sale²⁹.

La 24 iulie părea însă că cele trei părți vor ajunge la un acord. Britanicii și francezii se declarau pregătiți să accepte principalele cereri ale sovieticilor: asistența

²⁴ ANIC, Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 7, *Cabinet* 35, 5 iulie 1939, f. 76.

²⁵ *DBFP*, Third Series, Volume VI, 1939, doc. nr. 281, p. 311. Vezi și Kęstutis Girmius, *op. cit.*

²⁶ *DBFP*, Third Series, Volume VI, 1939, doc. nr. 298, p. 333.

²⁷ Britanicii și francezii se gândeau foarte serios să accepte pretenția Moscovei ca înțelegerea politică să fie încheiată simultan cu un acord militar, dacă, în schimb, sovieticii renunțau la formula *agresiunii indirecte* sau adevărau la definiția propusă de Marea Britanie. Vezi ANIC, Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 7, *Cabinet* 37, 12 iulie 1939, f. 146.

²⁸ *Ibidem*, f. 185.

²⁹ *DBFP*, Third Series, Volume VI, 1939, doc. nr. 405, p. 450.

militară acordată statelor cuprinse într-un protocol secret – mai ales Poloniei și României – și termenul de agresiune indirectă, în accepțiunea sovietică a expresiei. În plus, era luată în calcul asistența reciprocă în cazul unei agresiuni îndreptate contra uneia dintre cele trei părți sau în cazul unei agresiuni rezultate din implicarea uneia dintre părți în apărarea independenței sau neutralității unui stat față de care respectiva parte semnatară se considera obligată. Această asistență trebuia acordată conform principiilor Ligii Națiunilor, dar fără a se urma, în mod necesar, procedurile forului genevez³⁰.

Molotov a părut în cele din urmă satisfăcut, însă a precizat că dacă puterile occidentale erau de acord să înceapă imediat negocieri de natură militară, definiția agresiunii indirecte sau alte chestiuni care anterior ridicaseră anumite dificultăți puteau fi depășite³¹. Afirmările diplomatului sovietic i-au surprins încă o dată pe britanici, care au receptat mesajul ca pe un test prin care Moscova dorea să se convingă de buna-credință a Londrei. Guvernul britanic nu era oricum pregătit pentru această „mutare”. Discuțiile la nivel militar ar fi durat destul de mult, ceea ce era de natură să întârzie din nou încheierea unui acord tripartit. Mai mult decât atât, Marea Britanie nu era dispusă să furnizeze sovieticilor informații militare atâta timp cât ele nu erau asigurate de nici o înțelegere politică³², iar în aceste condiții era luat în calcul vechiul „târg”: sovieticii să renunțe la propria definiție a agresiunii indirecte, iar britanicii să accepte semnarea simultană a unei înțelegeri politice și a uneia militare³³.

În acest sens, Edward Halifax i-a trimis, la 17 august 1939, ambasadorului britanic de la Moscova, Sir William Seeds, încă patru definiții alternative ale agresiunii indirecte³⁴, odată cu împuternicirea de a ajunge la un acord politic cu sovieticii, în termenii pe care Seeds i-ar fi socotit cei mai potriviți. Sir William Seeds, la fel ca și omologul său francez, s-a decis însă să nu-l mai abordeze pe Molotov până când discuțiile militare nu aveau să fie finalizate³⁵.

Delegațiile militare ale Marii Britanii și Franței au ajuns la Moscova la 11 august 1939³⁶, cu instrucțiuni clare de a nu permite sovieticilor să obțină informații legate de planurile puterilor occidentale și de a încerca să afle ce putea face Uniunea Sovietică pentru a sprijini, în mod concret, Polonia și România și care vor fi măsurile ce le va lua în eventualitatea izbucnirii războiului³⁷. Ar fi fost de dorit, în acest sens, ca într-o primă

³⁰ Georges Bonnet, *De Munich à la guerre. Défense de la paix*, Paris, Plon, 1967, p. 362.

³¹ A.J.P. Taylor, *Originile celui de-al doilea război mondial*, traducere și note de Lucian Leuștean, postfață de I. Ciupercă, Iași, Polirom, 1999, p. 185.

³² ANIC, Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 7, *Cabinet* 39, 26 iulie 1939, f. 224-225.

³³ *Ibidem*, *Cabinet* 40, 2 august 1939, f. 276.

³⁴ Prima variantă era „acțiunea care implica abandonarea de către statul în cauză a independenței sau neutralității sale, sub amenințarea cu forța, în mod deschis ori nu, aceste cazuri implicând și circumstanțe asemănătoare celor care au fost utilizate împotriva Cehoslovaciei în martie 1939”. Cea de-a doua formulă substituia sintagma *amenințarea cu forța* din prima variantă, cu termenul *presiuni*. A treia variantă era „acțiunea unei puteri europene care determina abandonarea de către un stat a independenței sau neutralității sale în circumstanțe asemănătoare celor în care au avut loc acțiunile contra Cehoslovaciei din martie 1939”. A patra formulă era „acțiune precum utilizarea de către o putere europeană a teritoriului unui stat în scopul agresiunii, acceptată de statul respectiv sub amenințarea cu forța și care era de natură să implice abandonarea de către acel stat a independenței sau neutralității sale”. Vezi *DBFP*, Edited by E.L. Woodward, M.A., F.B.A., and Rohan Butler, M.A., Assisted by Anne Orde M.A., Third Series, Volume VII, 1939, His Majesty's Stationary Office, 1954, doc. nr. 44, p. 44-45.

³⁵ ANIC, Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 7, *Cabinet* 41, 22 august 1939, f. 317.

³⁶ Emilian Bold, Ilie Seftiuc, *Pactul Ribbentrop-Molotov. Antecedente și Consecințe*, Iași, Institutul European, 1998, p. 100. Vezi și G.A. Gripenberg, *op. cit.*, p. 45-46.

³⁷ ANIC, Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 7, *Cabinet* 39, 26 iulie 1939, f. 225-226.

fază sovieticii să furnizeze celor două state muniție și materii prime, ținând cont de faptul că nici Varșovia și nici Bucureștii nu doreau ca trupele Armatei Roșii să ajungă pe teritoriul lor. Ulterior, Moscova putea lua în calcul începerea unor tratative directe cu guvernele României și Poloniei, existând deja semnale că rezultatele s-ar fi dovedit favorabile din acest punct de vedere. Delegațiile militare nu trebuiau să discute însă, sub nici o formă, despre apărarea țărilor baltice, deoarece nici Franța și nici Marea Britanie nu garantaseră aceste state³⁸.

La început, negocierile cu caracter militar s-au derulat în termeni amicali³⁹, însă la jumătatea lunii august 1939 sovieticii s-au interesat dacă puterile occidentale ar putea obține din partea României și Poloniei permisiunea ca trupele Armatei Roșii să poată desfășura acțiuni pe teritoriul lor, în situație de război. În caz contrar, afirmau reprezentanții sovietici, continuarea discuțiilor era inutilă. Britanicii s-au decis însă să abordeze doar Varșovia în acest sens. Șeful Statului Major al armatei polone a reiterat obiecțiile față de intrarea trupelor sovietice pe teritoriul Poloniei, dar și-a precizat disponibilitatea de a lua în considerare un eventual memorandum referitor la cooperarea militară cu Armata Roșie, bazat pe negocierile militare tripartite de la Moscova⁴⁰.

În aceste condiții, francezii s-au grăbit să dea Moscovei un răspuns afirmativ în legătură cu acordul Varșoviei de a permite tranzitarea teritoriului său de către trupele sovietice, dar numai odată ce Polonia s-ar fi aflat în război cu Germania. Britanicii au fost însă mai reținuți. Halifax s-a abținut de la orice răspuns oficial până când nu afla mai multe informații despre negocierile tot mai intense ale Moscovei cu Berlinul⁴¹. Decizia sa s-a dovedit justificată odată cu mesajul primit din partea membrilor delegației militare britanice din capitala U.R.S.S. în legătură cu amânarea *sine die* a discuțiilor de către partea sovietică⁴². Era o dovadă clară a duplicității, a jocului dublu pe care-l practicasă Moscova în vara anului 1939 și pe care puterile occidentale, în pofida numeroaselor semnale, refuzaseră să-l ia în considerare.

De partea cealaltă, sovieticii deveniseră tot mai conștienți de faptul că o alianță cu Franța și Marea Britanie făcea să crească foarte mult perspectiva unui conflict deschis cu Germania într-un viitor apropiat⁴³. Cel puțin pentru moment, sovieticii voiau să evite o asemenea situație, deoarece conflictul din Extremul Orient, dintre Armata Roșie și Armata Imperială Japoneză, căpătase amploare, iar victoria decisivă a sovieticilor, de la sfârșitul lunii august, încă nu se prefigura⁴⁴.

Reticențele manifestate constant de Franța și Marea Britanie în timpul negocierilor tripartite față de pretențiile Uniunii Sovietice – deși, cel puțin din punctul de vedere al puterilor occidentale, a existat mereu disponibilitate la compromis atât timp cât drepturile și statutul țărilor est-europene și baltice nu ar fi fost încălcate – au făcut tot mai probabilă încheierea unei înțelegeri între Moscova și Berlin. Contactele sovieto-

³⁸ DBFP, Third Series, Volume VI, 1939, Appendix V, *Instructions to the British Military Mission to Moscow. August 1939. Memorandum for the guidance of the United Kingdom Delegation*, p. 764.

³⁹ Ele au început la 12 august cu un banchet fastuos. Vezi G.A. Gripenberg, *op. cit.*, p. 47.

⁴⁰ ANIC, Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 7, *Cabinet 41*, 22 august 1939, f. 317-318.

⁴¹ La 22 august 1939, guvernul britanic lua în calcul și posibilitatea ca apropierea dintre Moscova și Berlin să nu fi reprezentat altceva decât o încercare a sovieticilor de a-i determina pe occidentali să le accepte fără rezerve pretențiile și termenii. Vezi *ibidem*, f. 321.

⁴² *Ibidem*, f. 319.

⁴³ Kęstutis Girmius, *op. cit.*

⁴⁴ În timpul negocierilor premergătoare încheierii pactului de neagresiune sovieto-german, Ribbentrop a dat Moscovei asigurări că va interveni la Tokio pentru aplanarea conflictului din Extremul Orient. Vezi Emilian Bold, Ilie Seftiuc, *op. cit.*, p. 123; vezi și p. 143.

germane au devenit tot mai strânse, iar chestiunea zonei baltice a fost constant prezentă în discuții. Spre deosebire de britanici, germanii erau pregătiți să țină cont de interesele vitale (sic!) ale sovieticilor în regiune, fapt pe care Friedrich Werner von Schulenburg, ambasadorul german la Moscova, i l-a confirmat lui Molotov, la 3 august 1939, într-o discuție caracterizată de către diplomatul german drept „neobișnuit de deschisă”⁴⁵. Prin urmare, sovieticii s-au hotărât să dea curs propunerilor germane și să trimită înapoi, politicos, delegațiile Marii Britanii și Franței, care urmau să negocieze și, eventual, să încheie tratatul tripartit⁴⁶.

Sovieticii au interpretat însă într-o manieră proprie oferta germană, Stalin afirmând în ședința Biroului Politic al P.C. (b.) al U.R.S.S. din 19 august 1939 faptul că Germania acceptase libertatea de acțiune deplină a Moscovei în țările baltice, restituirea (sic!) Basarabiei și cedarea către sovietici, ca zonă de influență, a României, Bulgariei și Ungariei. Potrivit liderului de la Kremlin, singura problemă care rămânea deschisă era aceea a împărțirii Iugoslaviei⁴⁷. În cele din urmă, cum bine se știe, delimitarea sferelor de influență avea să fie realizată odată cu încheierea protocolului adițional secret al pactului de neagresiune sovieto-german, la 23 august 1939. Germanii recunoșteau astfel interesele Moscovei în Finlanda, Estonia, Letonia, Polonia – dincolo de linia Narva-Vistula-San – și Basarabia. Cel puțin pentru moment, Lituania aparținea sferei de interes germane, fiindu-i recunoscute însă drepturile asupra regiunii Vilna⁴⁸.

Prima reacție a britanicilor față de încheierea pactului de neagresiune sovieto-german nu a fost una de panică, ci de indignare. Marea Britanie se simțea trădată, deoarece purtase negocierile tripartite cu bună-credință. Cu toate acestea, cabinetul de la Londra a încercat să judece calm situația. Pactul nu făcea decât să confirme rezervele guvernului de la Varșovia față de pericolul pe care l-ar fi reprezentat colaborarea directă cu Moscova și, mai mult, prezența trupelor sovietice pe teritoriul polonez. Însă nu înțelegerea sovieto-germană în sine părea importantă, ci extraordinarul ei efect moral⁴⁹. În altă ordine de idei, cabinetul de la Londra considera că Marea Britanie putea folosi totuși în interesul său pactul încheiat de Ribbentrop și Molotov, deoarece elimina, cel puțin deocamdată, perspectiva unei noi agresiuni japoneze în Extremul Orient, dezvoltând premise favorabile unor relații mai bune între Marea Britanie și Spania⁵⁰.

Britanicii conștientizau totuși că înțelegerea germano-sovietică aducea din nou, în prim planul politicii europene, chestiunea Poloniei. În fond, Marea Britanie și Franța se angajaseră în tratativele tripartite cu Uniunea Sovietică tocmai pentru a întări „frontul estic” împotriva Germaniei și pentru a da consistență garanțiilor oferite Varșoviei și Bucureștilor la 31 martie și 13 aprilie 1939. Însă eșuarea negocierilor și neutralitatea U.R.S.S. lipsea Marea Britanie de orice alternativă ori spațiu de manevră, ea fiind nevoită să mizeze totul pe forța Poloniei și, eventual, să-și onoreze garanția. De partea cealaltă, odată anunțată încheierea pactului de neagresiune sovieto-german, și guvernul

⁴⁵ *Ibidem*, p. 40.

⁴⁶ Universitatea de Stat din Moldova, Catedra de Istorie Universală, *Polonezii în anii celui de-al doilea război mondial. Culegere de documente*, alcătuitor, introducere, note și comentarii – Anatol Petrencu, doctor habilitat în științe istorice, profesor universitar, Chișinău, Cartdidact, 2004, doc. nr. 8, *Textul discursului lui Iosif Stalin în cadrul ședinței Biroului Politic al P.C. (b.) al U.R.S.S. din 19 august 1939*, p. 24.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Nazi-Soviet Relations, 1939-1941. Documents from the Archives of the German Foreign Office*, Edited by Raymond James Sontag and James Stuart Beddie, Washington, Department of State Publication 3023, 1948, p. 78.

⁴⁹ ANIC, Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 7, *Cabinet 41*, 22 august 1939, f. 321.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 320.

polonez se declara nerăbdător să confere o bază permanentă colaborării cu Marea Britanie – dat fiind că înțelegerea de la 6 aprilie avea doar un caracter temporar –, eventual prin semnarea unui tratat bilateral⁵¹. Londra a dat curs dorinței Varșoviei, încheind la 25 august 1939 – la doar două zile după pactul de neagresiune sovieto-german – un acord de asistență mutuală⁵², bazat, în mare parte, pe concluziile rezultate în urma discuțiilor purtate de către Neville Chamberlain și Edward Halifax cu Josef Beck, la începutul lunii aprilie 1939⁵³. În aceste condiții, consecințele au fost previzibile, astfel încât atunci când Hitler a atacat Polonia, la 1 septembrie 1939, britanicii nu au mai avut nici o ieșire. Ei au declarat război Germaniei două zile mai târziu, la 3 septembrie 1939⁵⁴.

A existat, cu toate acestea, și un alt gen de epilog al negocierilor tripartite. La 8 septembrie 1939, ministrul finlandez din capitala britanică, G.A. Gripenberg, a fost invitat la Departamentul Nordic din cadrul *Foreign Office*-ului, unde i s-au prezentat cinci condiții *sine qua non* pe care sovieticii le puseseră Marii Britanii și Franței pentru a încheia un tratat tripartit, ulterior pactului de neagresiune sovieto-german: în caz de război, Marea Britanie și Franța trebuiau să trimită flote militare în Marea Baltică, care să coopereze cu unitățile navale sovietice; puterile occidentale urmau să exercite presiuni asupra guvernului de la Helsinki pentru ca Finlanda să pună la dispoziția celor trei puteri sau doar a uneia dintre ele anumite baze în arhipelagul Åland, peninsula Hangö, precum și într-o serie de insule din Golful Finic; de asemenea, trebuiau exercitate presiuni de la Londra și Paris pentru ca guvernul Estoniei să pună la dispoziția flotelor celor trei puteri porturile din Tallin, Dagö, Ösel și, posibil, Baltischport, iar guvernul leton baza navală din portul Libau. În fine, ultima condiție era aceea ca trupelor sovietice să le fie permis accesul pe teritoriul României și Poloniei, în cazul Poloniei până la granița cu zona Vilna⁵⁵.

În cele din urmă, sovieticii aveau să-și atingă aproape toate aceste obiective. Mijloacele folosite urmau să fie însă complet diferite.

⁵¹ *DBFP*, Third Series, Volume VII, 1939, doc. nr. 206, p. 168-169.

⁵² Vezi *The British War Blue Book. Documents concerning german-polish relations and the outbreak of hostilities between Great Britain and Germany on September 3, 1939*, Presented by the Secretary of State for Foreign Affairs to Parliament by Command of His Majesty, s.a., doc. nr. 19, p. 50-52.

⁵³ Încheierea unui astfel de acord fusese luată în calcul de guvernul britanic încă de la începutul lunii iunie 1939. Vezi ANIC, Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 7, *Cabinet 33*, 21 iunie 1939, f. 7.

⁵⁴ Declarația de război a fost precedată de un ultimatum adresat Germaniei de guvernul britanic, având următorul conținut: „His Majesty's Government accordingly notify the German Government that unless they can immediately satisfy His Majesty's Government that these reports [era vorba despre informațiile legate de atacurile germane asupra Poloniei] are unfounded, or, in the alternative are prepared to give His Majesty's Government satisfactory assurances that the aggression against Poland has been stopped and the German troops will be promptly withdrawn from Poland, His Majesty's Government will without hesitation fulfill their obligations to Poland.” Vezi ANIC, Fond Microfilme Anglia, Inv. 1085, Rola nr. 7, *Cabinet 47*, 1 septembrie 1939, f. 448.

⁵⁵ Cf. G.A. Gripenberg, *op. cit.*, p. 52-53. Aceste condiții fuseseră prezentate delegației militare britanice, care însă, așa cum am mai subliniat, nu fusese împuternicită să discute problema apărării zonei baltice. Vezi Max Jakobson, *op. cit.*, p. 91-92.

THE TRIPARTITE NEGOTIATIONS FAILURE IN THE SUMMER OF 1939.
THE ISSUE OF THE "INDIRECT AGGRESSION"
(Summary)

Key-words: pre-war negotiations, international guarantees, anti-German policy, "indirect aggression".

Once given the guarantees for Poland, Greece and Romania at the 31st of March, respectively the 13th of April 1939, the Western powers and especially Great Britain, despite the fact that they had a deep disbelief and a reticence toward Moscow, they had understood that they needed a constant and active Soviet support to create an efficient "barrier" against any foreseen German action in Eastern Europe. Without all these, the guarantees would have become inoperable, all the more so that Poland was proving to be a difficult and capricious partner.

What followed next was to be translated as an almost endless row of offerings and counter offers. The British and the French, reticent about the real purposes of the Soviet foreign policy, constantly tried to keep under control the way and the conditions of an eventual Soviet intervention in Eastern Europe. On the other side, the Russians wanted to obtain an engagement that would guarantee their security interests in Eastern Europe and, extremely important, the mutuality according to their relations with France and Great Britain. During this period of diplomatic anxiety, elements like Maxim Litvinov's replacement with Vyacheslav Molotov as Chairman of the Council of People's Commissars for Foreign Affairs at the 3rd of May 1939 or London, Paris and Moscow's divergent interests in Eastern Europe and in the Baltic area affected directly the attitude and the positions of the powers inside of these negotiations.

But there was also another element that mostly determined the failure of the tripartite negotiations among Great Britain, France and the Soviet Union in the summer of 1939. It is about the issue of the "indirect aggression", a matter less debated in the Romanian historiography and on which we focused in the present study. Further more, if in most of the works there was the point of view according to which the Russians talked about the "indirect aggression", the diplomatic documents of that time, especially the British ones, seem to contradict this statement. In fact, the various interpretation of this term, as well as the numerous assays of reaching to a compromise in what concerns its definition became the main attraction of the tripartite negotiations during July and August 1939. As it happens or not, the dispute over this concept and the Western refusal, especially the British one, of accepting the Soviet interpretation were simultaneous to the approach between the Soviet Union and Germany, fatally concretized by the Ribbentrop-Molotov Pact.

ADRIAN VIȚALARU

NICOLAE PETRESCU-COMNEN – MINISTRU PLENIPOTENȚIAR AL ROMÂNIEI LA VATICAN, 1930-1932

Politica externă a unui stat se realizează, în bună măsură, prin Ministerul Afacerilor Străine care este intermediarul obișnuit între acel stat și comunitatea internațională. Însă, un rol important în mecanismul reprezentării interesului național în străinătate îl dețin diplomații, care după unele opinii, pot fi caracterizați drept funcționari disciplinați, conștiincioși și punctuali. Printre însușirile diplomaților se mai pot regăsi și alte calități, precum abilitatea, răbdarea, calmul și perseverența, un element cu greutate în „bagajul” de înzestrări ale unui diplomat reprezentându-l cultura, la care se adaugă cunoașterea limbilor străine de circulație internațională și a cât mai multor laturi ale fenomenelor istorice, juridice și economice¹.

Și totuși, activitatea diplomatului este destul de restrânsă, mărginindu-se la îndeplinirea câtorva funcții: reprezentarea statului acreditant față de statul acreditar; ocrotirea în statul acreditar a intereselor statului acreditant și a cetățenilor săi în limitele admise de dreptul internațional; negocierea cu guvernul statului acreditar; informarea prin toate mijloacele licite asupra situației și evoluției evenimentelor din statul acreditar; promovarea de relații prietenești și dezvoltarea de relații economice între cele două state².

Am ales să prezentăm cele câteva caracteristici și funcții ale misiunii diplomatice cu scopul de a construi un reper metodologic în studierea activității unui diplomat, în cazul de față, Nicolae Petrescu-Comnen, ministrul plenipotențiar al României la Vatican. Prin urmare, vom încerca să privim obiectiv misiunea diplomatică a lui Petrescu-Comnen având drept repere de cuantificare ale activității sale calitățile, funcțiile și simțul politic ale unui diplomat în general³.

¹ Mircea Malița, *Diplomația. Școli și instituții*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1975, p. 53. Un exemplu clasic în literatura de specialitate, în ceea ce privește calitățile pe care trebuie să le îndeplinească un bun diplomat, îl reprezintă textul redactat de către Francois de Callieres, ministru și ambasador al lui Ludovic al XIV-lea: „Un bun diplomat trebuie să aibă spirit de observație, darul sânguinței, să nu se lase tentat de plăceri și distracții frivole, să posede o judecată lucidă... Un bun diplomat trebuie să aibă o minte pătrunzătoare, capabilă să-i dezvăluie gândurile oamenilor și, pornind de la cea mai mică schimbare a fizionomiei, sentimentele care îi animă. Un bun diplomat trebuie să fie prompt, să știe să se descurce, să asculte, să rămână mereu politicoș și amabil... Curajul constituie, de asemenea, o calitate esențială, căci nici un om timid nu poate trage speranță să aibă succes în tratativele confidențiale. Diplomatul trebuie să aibă o răbdare de ceasornicar și să nu fie victima prejudecăților...” (apud Harold Nicolson, *Arta diplomatică*, București, Editura Politică, 1966, p. 54-55).

² Mircea Malița, *op. cit.*, p. 209.

³ Pentru alte repere metodologice vezi Daniel Cain, *Un trimis al Majestății Sale: Nicolae Mișu*, București, Editura Anima, 2007, p. 9-27.

*

La sfârșitul Marelui Război, Europa și lumea erau mult schimbate în comparație cu anii premergători conflictului. Au dispărut imperii, ceea ce a dat posibilitatea creării unor state noi ori a întregirii altora. În acest ultim caz putem încadra și România, un stat care, în acea perioadă, și-a mărit considerabil teritoriul și populația. În condițiile date, România avea în cadrul său un procent sporit al minorităților etnice și religioși. Astfel, numărul catolicilor era de aproape 3 milioane, fapt ce susținea necesitatea unor relații diplomatice cu Vaticanul. Deși nu avea o economie puternică ori o armată modernă, Vaticanul reprezenta atunci, precum și la momentul actual, centrul lumii catolice și o sursă de autoritate morală internațională exercitată asupra sutelor de milioane de catolici. Niciun guvern nu își putea permite să subestimeze aceste aspecte, mai ales guvernul unei țări precum România care avea în componența sa o importantă comunitate catolică⁴.

Clamate de către unii lideri politici încă înainte de intrarea României în Primul Război Mondial⁵, legăturile diplomatice dintre statul român și Sfântul Scaun au debutat oficial în anul 1920. Astfel, în iunie 1920, Dimitrie C. Penescu a fost numit în funcția de ministru al României pe lângă Sfântul Scaun, iar câteva luni mai târziu, primul Nunțiu Apostolic a fost acreditat la București în persoana Monseniorului Francesco Marmaggi⁶. Deși relațiile diplomatice cu statul papal nu par a avea o importanță deosebită pentru România, ele au suscitât dezbateri aprinse în epocă și în istoriografie, cu privire la statutul catolicilor de pe teritoriul României și la legăturile acestora cu papalitatea⁷. Bunăoară, negocierile pentru semnarea Concordatului (1927) și cele pentru definitivarea statutului *Status*-ului catolic din Transilvania (1932) au demonstrat importanța relațiilor cu Vaticanul, dând totodată o anumită prestanță diplomatului care ocupa postul de ministru plenipotențiar al României pe lângă Sfântul Scaun. În plus, postul de la Vatican și bunele relații cu membrii cancelariei papale aveau o mare importanță pentru reglarea anumitor chestiuni politice cu Italia, dar și cu alte state catolice.

Așa cum am arătat mai sus, problematica relațiilor dintre România și Vatican, având în prim-plan situația catolicilor din România, a atras atenția istoricilor, teologilor și juriștilor încă din perioada desfășurării evenimentelor. Însă unele dintre aceste lucrări păcătuiesc tocmai prin faptul că au fost redactate prea aproape de evenimente. De aceea, lucrările apărute după 1990, folosindu-se din plin de informațiile provenite din arhive, prezintă o imagine mai complexă a realităților politico-diplomatice care au pigmentat

⁴ Davis Alvarez et Robert A. Graham, *Papauté et espionnage nazi 1939-1945*, Paris, Editeur Beauchesne, 1999, p. 7.

⁵ Take Ionescu dorea în anul 1915 încheierea unui concordat cu Sfântul Scaun, sperând astfel într-un sprijin al papalității. Cf. M. Theodorian-Carada, *Acțiunea Sfântului Scaun în România*, București, Editura Autorului, 1936, p. 6.

⁶ *România-Vatican. Relații diplomatice, I, 1920-1950* (în continuare: *România-Vatican. Relații diplomatice...*), cuvânt înainte de Mihail Dobre și Mons. Jean-Claude Périsset, editat de Ioan Marius Bucur, Cristina Păiușan, Ioan Popescu, Dumitru, Preda, București, Editura Enciclopedică, 2003, doc. 1, p. 3-4; Informații interesante despre începutul relațiilor diplomatice dintre România și Sfântul Scaun pot fi găsite în *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. II, 1911-1939, București, Editura Politică, 1971, p. 168-180.

⁷ Multe state îi delegau pe ambasadorii lor din statele aflate în vecinătatea Sfântului Scaun să le apere interesele la Vatican. De exemplu, ambasadorul Letoniei, reținut la Riga pentru realizarea îndatoririlor de Ministru al Afacerilor Externe, nu a mai călcat cu anii pe la Vatican. De asemenea, în anul 1929, dispare și reprezentanța diplomatică a statului Panama. Totuși, marile puteri au acordat o atenție deosebită misiunilor diplomatice de la Vatican, numind diplomați profesioniști și menținând permanent contactul cu realitățile Vaticanului (vezi Davis Alvarez et Robert A. Graham, *op. cit.*, p. 12-13).

relațiile dintre cele două state în perioada interbelică⁸. Și totuși, unele aspecte privitoare la raporturile diplomatice între București și Vatican nu au fost îndeajuns subliniate de către istoriografie. Unul dintre acestea îl constituie activitatea lui Nicolae Petrescu-Comnen în calitate sa de ministru plenipotențiar al României pe lângă Sfântul Scaun. Prin urmare, în rândurile de mai jos vom încerca să prezentăm contextul în care a fost numit Comnen în calitate de reprezentant al statului român la Vatican, cu ce probleme s-a confruntat de-a lungul primului mandat la Sfântul Scaun și ce realizări profesionale a înfăptuit acesta.

Studiile pe care le avea și pregătirea sa profesională au îndreptățit ocuparea de către Nicolae Petrescu-Comnen a mai multor posturi importante în politica și în diplomația românească. Era de profesie jurist, cu doctorat în drept, în științe economice și financiare la Paris. Din anul 1906 a profesat ca judecător și apoi ca avocat în capitala României, până în timpul războiului. Spre sfârșitul Marelui Război, precum și în perioada imediat următoare s-a evidențiat prin propaganda pe care a făcut-o în străinătate (Elveția și Franța) pentru reîntregirea României. Cu această ocazie, i s-au încredințat și misiuni cu caracter diplomatic, precum cea din Ungaria, desfășurată în toamna anului 1919⁹. Tot atunci s-a implicat în politică, fiind un membru activ al Partidului Național Liberal. A fost ales deputat de Durostor în urma alegerilor din noiembrie 1919, demnitate reconfirmată și de către alegerile din 1922. În perioada în care a fost membru al Parlamentului, Nicolae Petrescu-Comnen s-a remarcat prin activitatea desfășurată în cadrul Comisiei de politică externă.

Fiind un apropiat al Brătienilor și bun prieten cu Ministrul Afacerilor Străine din acea perioadă, I. Gh. Duca, Petrescu-Comnen a fost sprijinit să intre în diplomatie. Și-a început activitatea diplomatică în 1923 și a activat succesiv în calitate de reprezentant al României la Berna și delegat pe lângă Societatea Națiunilor (10 iulie 1923-1 februarie 1928); apoi a reprezentat statul român în Germania, în intervalele 1928-1930 și 1932-1938. Între anii 1930-1932 și 1938-1940 a deținut portofoliul de ministru plenipotențiar al României pe lângă Sfântul Scaun¹⁰. Era așadar un politician care s-a transformat într-un diplomat de carieră, cu o bogată experiență în domeniul afacerilor externe și un fin cunoscător al evoluțiilor politice din Europa vremii.

*

Prin decretul regal emis la 30 ianuarie 1930, Nicolae Petrescu-Comnen era numit „Trimis extraordinar și Ministru plenipotențiar” al României pe lângă Sfântul Scaun. Comnen ar fi trebuit să-și preia postul începând cu data de 1 martie 1930, moment din care intra efectiv în funcție¹¹. Numai că diplomatul român se afla la acel moment în tratative avansate cu germanii pentru încheierea unui acord economic, astfel încât a trebuit să-și mai prelungească șederea la Berlin, la cererea lui Virgil Madgearu și a lui

⁸ Dintre lucrările apărute după 1990, care tratează relațiile dintre România și Vatican, trebuie amintite cele ale lui Ion Dumitriu-Snagov, *România în diplomația Vaticanului, 1939-1944*, București, Editura Europa Nova, 1991; Adela Herban, *România-Vatican, 1920-1940. Relații diplomatice*, Deva, Editura Călăuza, 2002; Nechita Runcan, *Relațiile României cu Vaticanul în perioada interbelică*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2004.

⁹ Vezi Nicolae Petrescu-Comnen, *O primă experiență comunistă în Ungaria. Amintiri și documente inedite*, f. e., Madrid, 1957, *passim*.

¹⁰ Pentru informații mai detaliate asupra activității diplomatice a lui Nicolae Petrescu-Comnen, vezi Nicolae Petrescu, *Nicolae Petrescu Comnen. Un mare diplomat, pe deplin uitat*, în *Diplomație și diplomați români*, Focșani, 2001, p. 371-406.

¹¹ AMAE fond Dosare Personale – Nicolae Petrescu-Comnen, vol. III, decretul regal de numire a lui Nicolae Petrescu-Comnen la Vatican, 30 ianuarie 1930.

G. G. Mironescu, până în ziua de 25 martie¹². După ce a predat scrisorile de rechemare președintelui Republicii de la Weimar, la 24 martie, Comnen a plecat spre Roma unde, la 29 martie 1930, a preluat conducerea legației României de la Vatican, înlocuindu-l pe Caius Brediceanu¹³.

Propunerea de numire la Vatican îi fusese făcută lui Comnen cu câteva luni mai înainte de preluarea postului, în contextul unor mutări realizate la conducerea legațiilor României în diferite țări, schimbări dorite de către noul ministru al Afacerilor Străine, liderul țărănist G. G. Mironescu, și susținute de către primul ministru, Iuliu Maniu. Aceste mișcări efectuate în cadrul aparatului diplomatic al României au creat tensiuni și nemulțumiri. Unul dintre cei nemulțumiți a fost chiar Nicolae Petrescu-Comnen. Acesta, deși a încuviințat acreditarea sa la Vatican, și-a exprimat dorința de a obține, la un moment dat, postul de la Roma, motivându-și cererea sa prin faptul că știa limba, istoria și chestiunile politice ale Italiei, având totodată rude și prieteni la Milano, Veneția și Trieste¹⁴. Această atitudine a lui Comnen denotă faptul că ar fi dorit numirea la conducerea legației României dintr-o altă capitală europeană și că, probabil, mutarea sa de la Berlin la Vatican era văzută ca un fel de trecere în eșalonul secund al corpului diplomatic. Era știut faptul că printre cele mai râvnite posturi se aflau cele de la Paris, Londra, Roma și Berlin, nicidecum acela de ministru plenipotențiar pe lângă Sfântul Scaun. Această schimbare a lui Comnen de la Berlin la Vatican poate fi interpretată și ca un fel de lovitură indirectă dată liberalilor și liderului acestora, I. Gh. Duca, deoarece, așa cum am mai amintit, Nicolae Petrescu-Comnen era un apropiat al liberalilor și prieten al liderului PNL¹⁵. Totodată, înlocuirea lui Caius Brediceanu¹⁶, la câteva luni după ce preluase conducerea legației de la Vatican, arată, credem noi, faptul că acesta nu se acomodase în noul post și că era nevoie de un diplomat mai abil care să gestioneze relațiile delicate dintre România și Sfântul Scaun.

Cu toate acestea, Nicolae Petrescu-Comnen și-a preluat atribuțiile de la Vatican și s-a integrat destul de ușor în noul post. Acest fapt poate fi explicat, pe de o parte, prin cunoașterea problemelor ce preocupau la momentul respectiv diplomațiile europene și, pe de altă parte, prin familiarizarea cu diferitele aspecte ale relațiilor bilaterale dintre România și Vatican. La acestea se mai poate adăuga și un alt fapt, care este posibil să fi cântărit greu atunci când s-a făcut numirea lui Comnen la Sfântul Scaun, și anume că

¹² *Ibidem*, telegrama nr. 1198 din 23 februarie 1930, Comnen către M.A.S.

¹³ *Ibidem*, telegrama nr. 70 din 29 martie 1930, Comnen către M.A.S.

¹⁴ *Ibidem*, vol. I, referat întocmit de MAS despre cariera lui Nicolae Petrescu-Comnen. Noti Constantinide, *Valiza diplomatică. 1890-1940*, ediție îngrijită de Florica Vrâncănu, introducere de prof. univ. dr. Dumitru Preda, București, Editura Libra, 2002, p. 144.

¹⁵ Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri*, volumul al IX-lea, partea a VIII-a (1930-1931), ediție și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1997, p. 100-101.

¹⁶ S-a născut la Lugoj, fiind al doilea fiu al marelui avocat și politician bănățean Coriolan Brediceanu. Studiile le-a început la Lugoj, apoi la Gimnaziul german din Sebeș, Liceul german din Sibiu, iar ultimele două clase le-a terminat la București și Iași. În 1896 s-a înscris la Facultatea de Medicină din Viena, dar a abandonat-o rapid în favoarea Facultății de Drept a Universității din Viena, de unde a obținut doctoratul în drept și științe politice. În paralel, a urmat și cursurile de filosofie la Universitatea din Paris. În 1919 a fost numit consilier pe lângă Ministerul Afacerilor Străine și inclus în delegația română la Conferința de Pace de la Paris. În 1921 a intrat în guvernul lui Take Ionescu, având funcția de ministru secretar de stat. Mai târziu, în anul 1927, a fost numit la conducerea legației de la Rio de Janeiro. Între iunie 1929 și martie 1930 a deținut funcția de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Vatican. Între 1930 și 1936 a fost ministru plenipotențiar în Austria, iar între 1936 și 1938 a condus legația României din Finlanda. S-a stins din viață în 1953 (vezi *România-Vatican. Relații diplomatice...*, p. 53, nota 1).

diplomatul român îl cunoștea destul de bine pe Secretarul de Stat al Vaticanului, cardinalul Pacelli¹⁷, din perioada petrecută de Nicolae Petrescu-Comnen la Berlin (1928-1930).

În timpul mandatului său, Comnen a făcut tot posibilul să își creeze o imagine cât mai bună în ochii Sfântului Părinte și, prin diverse mijloace, a făcut demersuri pentru consolidarea relațiilor dintre cele două țări¹⁸. Activitatea sa diplomatică la Vatican, a constatat, pe de o parte, din informarea autorităților române asupra politicii interne a statului papal, a legăturilor acestuia cu alte state (Italia, Franța, Germania etc.), iar, pe de altă parte, în gestionarea relațiilor bilaterale ce aveau în prim-plan problemele legate de comunitatea catolică din România. De asemenea, trimisul României la Vatican remarcă frecvent tensiunea existentă în relațiile dintre România și Ungaria, în strânsă legătură cu problema catolicilor de etnie maghiară din Transilvania.

Încă de la prima sa întâlnire cu Suveranul Pontif, din 8 aprilie 1930, moment în care au fost prezentate scrisorile de acreditare, Petrescu-Comnen remarcă, în raportul trimis Ministerului Afacerilor Străine, faptul că Papa Pius al XI-lea s-a arătat interesat de problema păcii și mai ales de situația din Rusia sovietică, un aspect ce suscita atenția ambelor părți¹⁹. Tot în aceeași zi, Nicolae Petrescu-Comnen a fost primit și de către cardinalul Pacelli, secretarul de stat al Vaticanului. Cele două întâlniri nu reprezentau un fapt excepțional, ci intrau în normalitatea ritualului de la Vatican. De fapt, secretarul de stat avea întâlniri săptămânale cu membrii corpului diplomatic acreditat la Vatican, prilej cu care se discuta probleme aflate la ordinea zilei. Astfel, întâlnirea lui Comnen poate fi inclusă în cadrul întâlnirilor protocolare ce marcau începutul noului său mandat. Cu acest prilej, diplomatul român a ținut să remarce aspectele tensionate ale relațiilor bilaterale (chestiunea episcopilor de la frontiera ungară, chestiunea Bisericii noastre din Roma, problema legată de părintele Vladimir Ghica), subliniind faptul că „era dureros ca o țară de 18 milioane de locuitori, cu enorma majoritate creștini, din care peste trei milioane catolici și uniți, să fie veșnic tratată „en parent pauvre”, să fie lăsată veșnic „după ușă”, să i se refuze tot ceea ce solicită, în timp ce alte țări, ca Ungaria bunăoară, să se bucure de toată afecțiunea și câteodată de concursul politic al Sfântului Scaun”²⁰. Din această luare de poziție a ministrului român putem deduce, într-o oarecare măsură, substanța misiunii sale la Vatican ce consta într-o poziție mai fermă pentru apărarea intereselor statului român. Acest fapt poate fi extrem de atent conturat în urma consultării rapoartelor și telegramelor trimise spre București. Nicolae Petrescu-Comnen trebuia să acționeze în numele unui stat ortodox, cu o minoritate catolică consistentă, ale cărui interese erau slab reprezentate la Vatican. De asemenea, așa cum vom observa și în rândurile următoare, interesele și imaginea României aveau de suferit la Sfântul Scaun și în Italia datorită unei puternice influențe maghiare.

Una din prioritățile activității sale a constatat în combaterea propagandei străine împotriva statului român, de altfel, un aspect normal al activității unui diplomat. Acest fapt este vizibil cu prilejul apariției unor articole tendențioase în ziarul „L’Avenir

¹⁷ Cardinalul Eugenio Pacelli, viitorul Papă Pius al XII-lea (1939-1958), a fost un diplomat de succes. În cariera sa a activat ca nunțiu apostolic în Germania. Între anii 1930 și 1939 a deținut funcția de Secretar de Stat al Vaticanului, pentru ca în martie 1939 să fie ales papă.

¹⁸ ANIC, fond Casa Regală. Carol al II-lea, dosar 85/1931, f. 323-327.

¹⁹ Pentru poziția lui Pius XI față de Uniunea Sovietică, vezi V. Cristian, *Paladinul Păcii. Viața și doctrina Papei Pius XI*, cu o prefață de Exc. Sa Andrea Casullo Nunțiu Apostolic, București, Editura Ziarul Farul Nou, 1939.

²⁰ *România-Vatican. Relații diplomatice*, doc. nr. 24, p. 62.

d'Italia" din Bologna (martie 1931), prin care autoritățile române erau acuzate că asupresc populația catolică. Petrescu-Comnen a aflat că „acest ziar ar fi cu totul la dispoziția propagandei ungurești” și că Vaticanul ar putea avea o oarecare influență asupra conducerii respectivului ziar. Răspunsul oficialilor Sfântului Scaun a fost destul de sec, ceea ce trădează și un nivel de tensiune în relațiile dintre România și Vatican²¹.

Aceste urme de tensiune tind să dispară în momentul în care trimisul României la Vatican, în fruntea unei delegații românești, înmânează, în cadrul unei ceremonii fastuoase, darul trimis de către regele Carol al II-lea Suveranului Pontif (o icoană) cu ocazia împlinirii a 50 de ani de când se afla în slujba Bisericii. În raportul trimis către Ministerul Afacerilor Străine, Nicolae Petrescu-Comnen remarca faptul că „este o necesitate absolută ca cel puțin pe catolici să căutăm a ni-i apropia” în contextul în care „ni avem dușmani pe ruși, pe unguri și pe bulgari”²².

Cu toate acestea, preocupările trimisului statului român la Vatican sunt focalizate spre problemele ce țin de comunitatea catolică din România. Astfel, în noiembrie 1931, Comnen protestează la Vatican față de folosirea, într-o Bulă papală, din iunie 1930, a denumirii de *Diocesis Transilvaniensis*, în loc de *Diocesis Albae Juliensis*, așa cum era stipulat în Concordat. El cere și implicarea autorităților de la București pentru lămurirea problemei, propunând explicarea situației respective Nunțiului Apostolic și Monseniorului Cisar (Arhiepiscop de București). Recomandă efectuarea grabnică a acestui demers pentru a evita trimiterea de către cei doi prelați a unor informații eronate către Vatican. Observăm, în acest caz, faptul că ministrul României la Vatican acționează energic pentru apărarea intereselor naționale, propunând totodată și măsurile ce ar fi trebuit luate în discuție pentru soluționarea diferendului. Toate aceste elemente denotă profesionalismul diplomatului român și personalitatea sa.

În centrul acestei dispute se află interpretarea articolelor Concordatului, problemă ce a dat naștere și altor controverse. Una dintre cele mai interesante a fost lansată în jurul clarificării situației *Status*-ului romano-catolic ardelean (instituție laică ce deținea anumite averi în Transilvania), chiar dacă această problemă nu ținea neapărat de natura raporturilor dintre statul român și Sfântul Scaun. Deși Sfântul Scaun nu s-a implicat direct în soluționarea acestei situații decât în ultima fază, în luna mai 1932, a fost conectat la cursul evenimentelor, atât prin contactele pe care le-a avut cu Nunțiul Apostolic de la București, Monseniorul Angelo Maria Dolci, cu reprezentanții *Status*-ului, cât și cu reprezentantul României la Vatican. Fără a mai aminti aici întreaga discuție din jurul problemei *Status*-ului și a soluționării ei, deoarece lucrurile sunt foarte bine explicate în istoriografia problemei²³, vom aminti faptul că ministrul României la Vatican nu a jucat un rol deosebit. Totuși, Comnen a fost extrem de atent la cele întâmplate la Sfântul Scaun informând autoritățile asupra politicii duse de către figuri importante ale *Status*-ului, cum ar fi senatorul Elemer Gyafas și episcopul Majlat. Acesta din urmă dorea să convingă reprezentanții Vaticanului să-i susțină cauza, fapt

²¹ AMAE, fond 71/1920-1944. Vatican. Relații cu România, vol. 19 bis (1920-1931), telegrama nr. 120 din 11 martie 1931, Nicolae Petrescu-Comnen către președintele Consiliului de Miniștri, f. 187.

²² *Ibidem*, raportul din 14 martie 1931, N. P. Comnen către regele Carol al II-lea, f. 189-191.

²³ Această problemă a *Status*-ului ardelean a fost larg dezbătută în epocă, dar și în cadrul unor lucrări apărute de curând. Vezi Onisifor Ghibu, *Un anacronism și o sfidare: Statul romano-catolic ardelean*, Cluj, 1931; George Sofronie, *Natura juridică a Acordului de la Roma (din 30 maiu 1932) (Un capitol din relațiile diplomatice dintre România și Vatican)*, Cluj, Tip. „Cartea Românească”, 1939; Victor Onișor, *Situația juridică a Statului romano-catolic ardelean și a fondurilor administrate de el. Memoriu prezentat Ministerului Instrucțiunii Publice*, Cluj, 1934.

pentru care a pus la dispoziția Vaticanului, așa cum relatează Comnen în cadrul unei telegramme strict confidențiale, din 29 decembrie 1931, acte și documente privitoare la Statul catolic. Preocupat de această problemă, ministrul României la Vatican a sondat terenul, aflând date importante despre modul în care puteau fi ocolite sensibilitățile liderilor din Cetatea Vaticanului. Astfel, lui Nicolae Petrescu-Comnen i „s-a șoptit” că singurul argument de natură a impresiona Vaticanul ar fi atitudinea nepatriotică a acestui *Status*; de aceea, ministrul român cerea autorităților de la București să folosească „documentele spionajului” pentru a dovedi acțiunea subversivă a acestuia²⁴.

De fapt, ultimele luni ale mandatului lui Comnen la Vatican au fost marcate de atenția acordată problemei *Status*-ului și a intervenției liderilor maghiari, laici ori religioși, pentru a sensibiliza Vaticanul. Însă, pentru a contracara această ofensivă diplomatică, trimisul României la Vatican a primit instrucțiuni să urmărească îndeaproape modul cum este abordată această chestiune de către membrii Curiei Papale. Astfel, ministrul României la Vatican a urmărit cu atenție vizita la Sfântul Scaun a senatorului Gyárfas, președintele laic al *Status*-ului, desfășurată în ianuarie 1932. Comnen a fost informat asupra misiunii lui Gyárfas de către Cardinalul Pacelli, căruia a ținut să-i transmită asigurarea că guvernul român nu are nici un sentiment de ostilitate față de *Status*-ul romano-catolic și nici nu intenționează să procedeze la confiscarea averilor organizației²⁵.

La 16 februarie 1932, Legația română de la Vatican a solicitat Secretariatului de Stat să precizeze dacă situația *Status*-ului catolic ardelean este legată, din punct de vedere al canoanelor Bisericii, așa cum susțineau liderii lui. Răspunzând cererii ministrului Petrescu-Comnen, cardinalul secretar de stat al Vaticanului, Eugenio Pacelli, afirma, la 25 februarie 1932, că Sfântul Scaun, prin Congregația Sacră a Conciliului, nu a recunoscut vreodată această organizație. Deși reprezentantul român pe lângă Sfântul Scaun îl informa pe Nicolae Iorga că Vaticanul neagă recunoașterea *Status*-ului, guvernul român l-a autorizat pe Valer Pop să înceapă tratativele cu reprezentanții organizației. De fapt, Nicolae Petrescu-Comnen a îndeplinit în acele momente rolul de „releu” în relațiile dintre guvernul român și cancelaria papală, permițându-și uneori să dea anumite sfaturi autorităților de la București, cu referire la implicarea în problemele respective.

Pe de altă parte, în sfera preocupărilor diplomatului român intrau și probleme internaționale aflate la ordinea zilei. Bunăoară, el informa Bucureștiul asupra poziției Vaticanului față de „Memorandumul Briand”, spunând că reprezentanții Vaticanului văd această inițiativă ca fiind „cam prea nebuloasă” și de aceea Sfântul Părinte „se va feri să aibă vreo atitudine, până când nu-și va da seama în primul rând de adevăratul înțeles al acțiunii Domnului Briand”²⁶. De fapt, poziția Vaticanului era determinată de teama că în spatele acestui proiect ar sta lojele masonice „ce exercită o influență considerabilă asupra politicii internaționale inspirată de Liga Națiunilor”²⁷. Cu același prilej, Nicolae Petrescu-Comnen amintea faptul că, în cadrul unei conversații avute cu Saint-Aulaire, diplomatul francez l-a învinuit pe Pius XI de „bochophylie” (germano-filie – n.n. A.V.), încercând să explice astfel atitudinea Suveranului Pontif față de Franța²⁸. Totuși, Comnen preia această informație cu precauție, fiind utilă în opinia sa

²⁴ AMAE, fond 71/ 1920-1944, Vatican. Relații cu România, vol. 19 bis (1920-1931), telegrama nr. 646 din 29 decembrie 1931, Comnen către M.A.S., f. 263.

²⁵ Onisifor Ghibu, *Acțiunea catolicismului unguresc și a Sfântului Scaun în România întregită. Raport înaintat M.S. regelui Carol II*, Cluj, Editura Ardealul, 1934, p. 334.

²⁶ *România-Vatican. Relații diplomatice*, doc. nr. 26, p. 66.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, p. 67.

„numai pentru informațiunea personală” a ministrului Afacerilor Străine. Privită din alt unghi, întrevederea cu Saint-Aulaire arată legăturile pe care Comnen le avea în mediul diplomatic, fapt ce-i permitea să obțină informații și opinii diverse asupra situației internaționale.

De asemenea, Comnen, extrem de atent la mutațiile de pe scena internațională, informa Ministerul Afacerilor Străine, în iulie 1930, despre întâlnirea cu un „personaj francez” căruia nu-i divulgă identitatea. Acesta i-a precizat faptul că guvernul francez era alarmat de politica lui Mussolini și că ar dori ca aliații săi să fie pregătiți pentru orice eventualitate. În astfel de condiții, conchidea informatorul diplomatului român, este posibil ca Franța să accepte credite pentru înarmarea României²⁹.

Extrem de atent la orice act politic semnificativ, ministrul României pe lângă Sfântul Scaun preciza, cu prilejul unui discurs rostit de către Pius al XI-lea, cu ocazia sărbătorilor 1930-1931, că Suveranul Pontif susținea faptul că „ideia păcii are cu totul altă semnificație decât acel pacifism de la ordinea zilei, sentimental, confuz și fără discernământ”³⁰. Tot în cadrul aceluși discurs, Pius XI a exprimat și alte opinii despre situația tragică din Rusia, propaganda protestanților italieni și alte probleme religioase. Faptul asupra căruia insistă Comnen este acela al modului în care a fost rostit discursul. Astfel, el remarcă faptul că Papa, „contrar obiceiului său”, a citit și nu a rostit respectiva cuvântare, ceea ce reprezintă, în opinia sa, o adevărată „ofensivă de pace”. Acest discurs program al Papei a produs reacții diverse în mediul internațional. Bunăoară, așa cum preciza Nicolae Petrescu-Comnen, cele mai virulente reacții au avut loc în Italia, unde „Mussolini s-a simțit direct vizat de cuvintele Papei”³¹. De fapt, discursul lui Pius XI nu a făcut decât să amplifice starea de tensiune dintre Italia și Sfântul Scaun, tensiuni ce au atras atenția diplomatului român.

Pe lângă toate aceste probleme ce țineau de relațiile Vaticanului cu alte state, inclusiv cu România, Nicolae Petrescu-Comnen a informat Bucureștiul și despre politica religioasă și legislativă a Papei Pius al XI-lea. Nu au scăpat atenției sale enciclica referitoare la căsătorie ori celebra enciclică *Lux Veritatis*, ce invita la o reconsiderare a relațiilor între Biserici și reprezenta „o nouă invitațiune de uniune cu Roma îndreptată în special către Bisericile Ortodoxe, formulată în mod solemn și cu o deosebită amploare”³². Acest act al Sfântului Părinte, observat atent de către diplomatul român, scotea în relief „drepturile Papei la supremația universală” și invitația bisericilor ortodoxe „de a se supune unicului și adevăratului Păstor care nu poate fi decât Papa de la Roma”³³. Cu alte cuvinte, problema esențială care transgresa enciclica *Lux Veritatis* era legată de primatul Papei, acesta renunțând la alte cereri legate de dogmă, fapt considerat a fi destul de semnificativ de către Petrescu-Comnen, cu acest prilej el sugerând o luare de poziție din partea Patriarhiei Române³⁴.

Sub aceste auspicii s-a încheiat primul mandat al lui Nicolae Petrescu-Comnen în funcția de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Vatican³⁵. În cei

²⁹ AMAE, fond 71/1920-1944. Vatican, Relații cu România, vol. 2, telegrama nr. 40 din 14 iulie 1930, Petrescu-Comnen către M.A.S., f. 3.

³⁰ *Ibidem*, raportul din 13 ianuarie 1931, N. P. Comnen către Președintele Consiliului de Miniștri, f. 25.

³¹ *Ibidem*, f. 29.

³² *Ibidem*, raportul din 11 ianuarie 1932, N. P. Comnen către Președintele Consiliului de Miniștri, f. 81.

³³ *Ibidem*, f. 83.

³⁴ *Ibidem*, f. 89.

³⁵ Prima sa misiune la Vatican a luat sfârșit în ziua de 9 iunie, atunci când a prezentat scrisorile de rechemare (AMAE, fond Dosare Personale – Nicolae Petrescu-Comnen, vol. III, telegrama nr. 30447 din 9 iunie 1932, Comnen către M.A.S.).

peste doi ani de mandat, activitatea desfășurată de el la Vatican a fost una extrem de densă. Numit la conducerea legației de pe lângă Sfântul Scaun în primăvara anului 1930, Comnen a reușit să se adapteze bine mediului diplomatic de pe lângă Sfântul Scaun. Cunoașterea în profunzime a situației internaționale și legăturile pe care le avea cu secretarul de stat al Vaticanului, Cardinalul Eugenio Pacelli, i-au înlesnit o bună vizibilitate și i-au facilitat, într-un fel, accesul la informații. Folosindu-se de aceste atuuri, cât și de experiența în diplomatie acumulată pe durata celorlalte misiuni, Nicolae Petrescu-Comnen a reușit să apere cu succes interesele statului român. Una dintre principalele sale realizări o reprezintă faptul că Vaticanul a fost primul stat care l-a recunoscut pe Carol al II-lea ca rege al României. În plus, domeniile în care ministrul român s-a făcut remarcat, în timpul primului său mandat, au fost cele referitoare la combaterea propagandei Ungariei la Vatican și apărarea intereselor României în ceea ce privește disputele pe teme confesionale: interpretarea Concordatului și chestiunea *Status*-ului ardelean. Astfel, în privința propagandei maghiare, Comnen a protestat pe lângă oficialitățile Sfântului Scaun pentru tratamentul diferențiat acordat celor două state. A inițiat campanii propagandistice în oficiosul Vaticanului „*Osservatore Romano*”, precum și în mediile diplomatice și culturale din capitala Italiei. În plus, Nicolae Petrescu-Comnen a fost atent la mutările diplomatiei maghiare, aflând, din discuțiile cu diferite oficialități ale Sfântului Scaun ori cu membri ai corpului diplomatic acreditat la Vatican, informații utile pentru conturarea unei imagini asupra țelurilor politice ale Budapestei. Nu a omis nici sondarea mediilor diplomatice pentru a obține date referitoare la politica marilor puteri (Italia, Germania, Franța, Marea Britanie) ori la evenimente care au marcat scena politică internațională, cum ar fi Planul Briand. Un alt aspect al preocupărilor sale l-a reprezentat informarea autorităților de la București cu privire la situația politică de la Vatican, comentând pe larg inițiativele politice ale Papei Pius al XI-lea. Rapoarte sale, extrem de consistente și bine alcătuite, stau mărturie profesionalismului manifestat de către șeful legației României de la Vatican. Aptitudinile sale diplomatice, flerul cu care a știut să se facă ascultat de către oficialii Vaticanului i-au creat o imagine bună în ochii Suveranului Pontif și au dus la consolidarea relațiilor diplomatice dintre România și Sfântul Scaun.

NICOLAE PETRESCU-COMNEN – ROMANIA'S MINISTER PLENIPOTENTIARY
AT VATICAN, 1930-1932
(Summary)

Key-words: diplomacy, propaganda, confessional realities, catholicism, Vatican

In this study we have in mind to take notice of the diplomatic activity carried on by the Romanian envoy extraordinary and plenipotentiary at Vatican, Nicolae Petrescu-Comnen. He led the legation of the Romanian state since March 1930 until June 1932. During this time he tried to defend as much as possible Romania's interests and improve the image of the Romanian state. On this purpose his policy was one of confuting the Hungarian propaganda and of acquainting the Vatican officials with the political and confessional realities in Romania. He also ran an informing activity of the Bucharest leaders concerning the events happening in Vatican and Rome. His activity has been appreciated by the people with a decision power in Bucharest, so that, in June 1932 he took over, for a second time, the much more prestigious legation in Berlin.

PAUL NISTOR

**POLITICA FIDELITĂȚII COMUNISTE.
PRIMA PARTICIPARE A ROMÂNIEI
LA LUCRĂRILE ADUNĂRII GENERALE A ONU (1956)**

Deși Liga Națiunilor a constituit o decepție, formarea Organizației Națiunilor Unite, în 1945, a fost întâmpinată cu un entuziasm la cote înalte¹. Finalul războiului, instaurarea păcii, aparenta soliditate a coaliției învingătoare (SUA, Marea Britanie, U.R.S.S., Franța, China) și discursurile optimiste ale liderilor politici occidentali au creat românilor impresia că Națiunile Unite pot fi un salvator pe termen lung pentru o țară epuizată de război și izolată diplomatic². Pe când era încă monarhie (1947), România și-a încercat șansele de intrare în O.N.U., dar ostilitatea dintre blocurile care abia se schițau a indicat cât se poate de clar tipul dur de politică mondială ce urma a fi caracteristic Războiului Rece. Respinsă de Vest și menținută în exteriorul comunității diplomatice universal acceptate, România a acumulat frustrări crescânde până în 1955, anul în care a fost admisă în O.N.U.

Succesul internațional din decembrie 1955 nu s-a datorat însă diplomației Bucureștiului, ci mai mult conjuncturii mondiale favorabile colaborării între Est și Vest³. Moartea lui Stalin, încheierea războiului din Coreea și mimarea unui dezgheț de mici dimensiuni în 1955 au oferit României o oportunitate nesperată anterior. În viziunea nomenclaturii comuniste de la București, intrarea în O.N.U. a însemnat nu doar ieșirea din izolare diplomatică și posibilitatea de a reîntra în familia națiunilor civilizate, dar totodată și o anumită securizare a regimului, acum aflat sub „protecția” O.N.U.

Admiterea României în O.N.U. era, fără doar și poate, meritul Uniunii Sovietice, iar conducerea de la București nu a încercat, în epocă, să ascundă acest adevăr. Din contra, l-a confirmat public și a adăugat promisiunea de a sprijini de la tribuna O.N.U. pozițiile sovietice și interesele celorlalte state comuniste în lume.

Deși Bucureștiul considera prezența la Națiunile Unite drept un exercițiu cu aură de prestigiu diplomatic, neșansa a făcut ca prima implicare românească în dezbaterile Adunării Generale a forului mondial să coincidă cu o etapă foarte tensionată în politica mondială. Spre deosebire de 1955, considerat un an al destinderii, 1956 a fost marcat de probleme internaționale grave. Pe lângă alte chestiuni de importanță secundară, izbucnirea

¹ „Scânteia”, an XV, mai-iunie 1945.

² Paul Nistor, *România și O.N.U. la începutul Războiului Rece*, în *Istorie și societate în spațiul Est-Carpatic (secolele XIII-XX)*, volum editat de Dumitru Ivănescu și Marius Chelcu, Iași, Editura Junimea, 2005, p. 189-202.

³ Idem, *Admiterea României în O.N.U. (1955). Efect al dinamicii sistemului internațional de state*, în Paul Nistor (coordonator), *Relații internaționale. Lumea de ieri, lumea de mâine*, Iași, Editura PIM, 2007, p. 212.

crizei Suezului, a unui nou război egipteano-israelian, precum și înăbușirea revoluției maghiare de către trupele sovietice au oferit prilejul unor dezbateri pătimașe la sediul O.N.U. din New York.

Cum aceste crize nu izbucniseră până la finalul lunii octombrie 1956, românii au sărbătorit ziua O.N.U. (octombrie – a 11-a aniversare a intrării în vigoare a Cartei O.N.U.) cu speranță și cu încrederea în continuarea detensionării internaționale. Asociația pentru Națiunile Unite din R.P.R. a organizat festivități la care au fost invitați să vorbească membri marcanți ai regimului, diplomați, academicieni, oameni de cultură⁴. Într-o manieră binecunoscută comuniștilor români, s-a întocmit un bilanț al activității instituției mondiale, fiind trecute în revistă „punctele câștigate” și „punctele pierdute”. Ca o concluzie, se pare că prevala partea bună, dimensiunea pozitivă (examinarea numeroaselor probleme internaționale, rezolvarea pașnică a unor litigii, dezvoltarea relațiilor între state, primirea în O.N.U. a unui mare număr de țări cu regimuri politice diferite, impulsivarea procesului decolonizării) întrecând în importanță pe cea rămasă nerezolvată (lipsa Chinei comuniste din O.N.U., încercarea Vestului de a-și impune dominația asupra Națiunilor Unite, tentativa occidentalilor de a revizui Carta)⁵.

În 1956, impresia generală era aceea a pășirii pe calea potrivită, cu îmbunătățiri sensibile de la un an la altul. Într-un articol publicat în „Scânteia” și intitulat *Ziua Națiunilor Unite*, Eduard Mezincescu, vicepreședinte al Asociației Națiunilor Unite din R.P.R., argumenta: „Evoluția evenimentelor internaționale, care are loc în favoarea coexistenței pașnice a statelor cu orânduri sociale diferite, [...] creșterea multilaterală a forțelor păcii au influențat favorabil activitatea O.N.U.”⁶. În contextul primei jumătăți a anului 1956, activitatea de la sediul din New York părea să justifice speranțele pe care omenirea și le pusese în organizația creată după șase ani de război. Chiar dacă Mihail Ralea, președintele Institutului român pentru relații culturale cu străinătatea, considera că O.N.U. putea face mai mult pentru îmbunătățirea colaborării internaționale și pentru apărarea păcii⁷, părerea, aproape unanimă după acea mică perioadă a destinderii, era următoarea: „stabilirea încordării internaționale deschide în fața O.N.U. mari posibilități pentru asigurarea păcii și securității, pentru lărgirea colaborării dintre popoare”⁸.

Acest optimism debordant, aproape nefiresc la comuniștii estici, a fost stopat brusc, la finalul lunii octombrie, odată cu escaladarea celor două crize cu impact mondial: războiul din Suez și revoluția maghiară. Ambele păreau să fie de o importanță capitală pentru blocul comunist. Situația de la Budapesta era pe punctul de crea un precedent periculos în sfera sovietică și, de asemenea, reprezenta un test de solidaritate pentru toate guvernele marionetă impuse prin voința Kremlinului. Tensiunile din Egipt, la rândul lor, aveau și ele o dublă importanță. Pe de o parte, Anglia și Franța arătau că nu se dădeau în lături de la utilizarea forței atât timp cât aceasta era menită să apere statutul de puteri mondiale a celor două state europene iar, pe de altă parte, aliații arabi ai blocului comunist demonstau că aveau o independență firavă, ce se putea menține doar prin sprijin extern. În acest context internațional, se impunea o mobilizare rapidă a tuturor țărilor estice, pentru sprijinirea intereselor comune. Doar o acțiune unitară și o nouă probă de fidelitate față de Moscova puteau garanta apărarea intereselor globale ale comunismului.

⁴ „Scânteia”, an XXVI, 25 oct. 1956.

⁵ *Ibidem*, an XXVI, 24 oct. 1956.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, an XXVI, 25 oct. 1956.

⁸ *Ibidem*, an XXVI, 24 oct. 1956.

Având în vedere complexitatea mediului internațional, manifestarea ca membru al O.N.U. ridică politica externă a României pe o treaptă superioară. După cum demonstra o discuție din ianuarie 1956, dintre liderii PMR și șefii oficiilor diplomatice ale RPR, intrarea în O.N.U. presupunea atât o mai bună pregătire din partea diplomaților români cât și o mai bună informare generală, despre pozițiile pe care le puteau avea alte state în chestiunile internaționale ale momentului⁹.

Tocmai în acest sens, la 5 noiembrie 1956, a avut loc o ședință a Biroului Politic al C.C. al Partidului Muncitoresc Român, dedicată problemelor de politică externă. La ședința prezidată de Gh. Gheorghiu-Dej au participat: Chivu Stoica, Gheorghe Apostol, E. Bodnăraș, P. Borilă, N. Ceaușescu, I. Chișinevschi, Al. Drăghici, Al. Moghioroș, C. Pârvulescu, D. Coliu, L. Răutu și Șt. Voitec. Au fost invitați, din afara Biroului Politic, Grigore Preoteasa, I. Gh. Maurer și Eduard Mezincescu¹⁰. La finalul discuțiilor, Biroul Politic al C.C. al P.M.R. a aprobat un proiect de directive privind activitatea delegației R.P.R. la sesiunea a XI-a a Adunării Generale a O.N.U.¹¹ În text erau indicate cu exactitate punctele de pe agenda mondială de care era interesată și România, indicându-se poziția pe care trebuia să o aibă în dezbaterile de la New York delegația Bucureștiului. În afara „Directivelor”, Biroul Politic a dat și sfaturi suplimentare diplomaților, pentru a se asigura de o bună prestație românească la prima participare la lucrările Adunării Generale.

Asfel, delegația trebuia să se prezinte unitar, să intervină activ la dezbaterile privind principalele chestiuni internaționale și să fie foarte bine pregătită pe subiectele respective. Se sublinia necesitatea menținerii unor relații strânse cu țările socialiste și se cerea expres să existe un dialog permanent cu delegațiile estice, chiar și pentru a primi sfaturi și sugestii din partea colegilor mai experimentați¹². Deoarece întâia prezență oficială la O.N.U. crea emoții suplimentare diplomației României comuniste, se dorea să se pună accentul și pe atitudinea generală a reprezentanților R.P.R. Unul din punctele trecute în Protocolul ședinței Biroului Politic ținea să reamintească acest lucru: „Delegația să aibă o ținută demnă de reprezentanți ai unei țări libere independente și suverane și să nu tolereze jignirea țării noastre de anumite cercuri. La eventuale atacuri împotriva țării noastre să se răspundă calm, dar ferm și documentat”¹³. Având experiența anilor anteriori, liderii P.M.R. știau, așadar, că solidaritatea cu U.R.S.S. poate aduce și critici acerbe din partea delegațiilor occidentale. Și, după cum se vede, românii se pregăteau nu doar pentru discursuri frumoase la O.N.U., ci și pentru veritabile bătălii politice.

Directive pentru activitatea R.P.R. la sesiunea a XI-a a Adunării Generale O.N.U. era un document mult mai precis, care în șapte pagini stabilea 13 puncte prioritare pentru diplomații Bucureștiului. Aceste puncte se refereau la: „discursul” reprezentantului R.P.R. la raportul Secretarului General al Națiunilor Unite, „demascarea” amestecului țărilor imperialiste în treburile interne ale R.P.R. și ale altor țări socialiste, reprezentarea Republicii Populare Chineze la O.N.U., problema dezarmării și interzicerii armelor atomice, problema Ciprului, problema algeriană, problema refugiaților,

⁹ Arhivele Naționale ale României (ANR), *Fond C.C. al P.C.R., Cancelarie*, dosar 10/1956, *Stenograma ședinței din 18 ianuarie*, fila 3.

¹⁰ ANR, *Fond C.C. al P.C.R., Cancelarie*, dosar 128/1956, *Protocol no. 60 al ședinței Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din 5 nov. 1956*, fila 1.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

admiterea de noi membri în O.N.U., problema țărilor slab dezvoltate, intervenții românești în discuțiile de la Adunarea Generală și din comisii, candidaturi românești pentru posturi la O.N.U., îmbunătățirea relațiilor cu alte state „în special cu țările afro-asiatice și romanice” și informarea guvernului despre situația de la O.N.U.¹⁴. În funcție de importanța acestor puncte pentru România, ele erau detaliate, mai mult sau mai puțin, fiind trecute indicații precise referitoare la modul în care vedea guvernul comunist român rezolvarea acelor probleme.

Deși ordinea de zi provizorie a Adunării Generale cuprindea 65 de puncte, în 1956, românii apreciau că în jurul evenimentelor internaționale de ultimă oră (din Egipt și Ungaria) urmau să se aprindă cele mai vii dezbateri. Unele ieșiri publice ale lui J.F. Dulles (S.U.A.) și Selwyn Lloyd (Marea Britanie) lăsau să se înțeleagă strategia occidentală la O.N.U. În acest sens, documentul românesc consemna: „Este de așteptat că statele imperialiste vor folosi situația din Ungaria pentru a dezlănțui noi atacuri împotriva regimului intern și a relațiilor dintre țările socialiste”¹⁵.

Se anticipa impunerea acestei tactici occidentale și în discuțiile asupra raportului Secretarului General, în Adunarea Generală și în comisii. Din acest motiv, Bucureștiul își avertiza diplomații asupra principalelor „teme de atac ale cercurilor imperialiste”: „pretinsa” intervenție a trupelor sovietice în Ungaria și relațiile dintre Moscova și aliații estici, „prezentarea țărilor de democrație populară ca țări lipsite de democrație și independență; calomniile cu privire la situația economică și a nivelului de trai din aceste țări”, atacuri asupra politicii blocului estic de sprijinire a statelor arabe¹⁶.

Chiar dacă sesiunea ordinară a Adunării Generale a Națiunilor Unite nu își deschidea lucrările decât spre jumătatea lunii noiembrie, tensiunile din Egipt au provocat neliniște la O.N.U. chiar de la începutul toamnei lui 1956. În fiecare țară presa a speculat incendiar, cu argumente partizane, situația creată în Mediterana Orientală prin naționalizarea canalului de Suez și intervenția englezilor, francezilor și israelienilor. „Scânteia” și alte ziare românești au reacționat în favoarea Egiptului, iar când Marea Britanie și Franța au dorit să obțină o rezoluție asupra Suezului, s-a scris despre intenția celor două puteri europene „de a camufla cu autoritatea O.N.U. acțiuni viitoare îndreptate nu numai împotriva intereselor și drepturilor suverane ale Egiptului, ci și împotriva păcii în Orientul Mijlociu”¹⁷. Prezentat drept o autoritate în domeniul relațiilor internaționale, D.T. Șepilov, ministrul de externe al U.R.S.S., era găzduit adesea în paginile „Scânteii”. Discursul său, bazat pe valorile comunismului mondialist și pe ideea decolonizării, atrăgea atenția asupra dificultăților pe care le mai aveau de întâmpinat statele din Orient care ar fi intenționat să lupte pentru libertate și independență, pentru anularea dominației Vestului¹⁸.

Lucrurile s-au precipitat spre finalul lunii octombrie când trupele israeliene au intrat în Egipt. Momentul părea unul funest pentru întreaga umanitate, din moment ce aceasta sperase în instalarea definitivă a păcii postbelice. De aceea, jurnaliștii români chemau la solidaritate cu egiptenii: „În aceste ceasuri grele pentru Egipt, întreaga omenire iubitoare de pace își ridică glasul în apărarea Egiptului, a drepturilor sale suverane și a păcii”¹⁹.

¹⁴ ANR, *Fond C.C. al P.C.R., Cancelarie*, dosar 128-1956, filele 4-10, *Directive pentru activitatea delegației R.P.R. la sesiunea a XI-a a Adunării Generale a O.N.U.*

¹⁵ *Ibidem*, fila 4.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ „Scânteia”, an XXVI, 11 oct. 1956.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, 31 oct. 1956.

Datorită escaladării tensiunilor în zona Suez a fost convocată, la 1 noiembrie 1956, o sesiune extraordinară a Adunării Generale O.N.U. Se aștepta responsabilitate și echilibru din partea marilor puteri și măsuri eficiente pentru reintroducerea păcii în Orientul Mijlociu. Dar, o dată deschisă tribuna O.N.U., discursurile lansate au fost dintre cele mai pătimase. Spre exemplu, reprezentantul Siriei, Rafik Al-Așa, a calificat intervenția contra Egiptului ca fiind „cel mai mârșav complot din istoria O.N.U.”, iar despre Paris și Londra s-au spus următoarele cuvinte: „Calcă în picioare Carta și obligațiile internaționale pentru a-și satisface poftele coloniale și imperialiste”²⁰.

La 2 noiembrie, chiar și reprezentantul permanent al Republicii Populare Române la O.N.U., Atanase Joja, a vorbit în plenul Adunării Generale, acuzând Franța și Marea Britanie de agresiune nejustificată contra Egiptului și numind guvernul israelian „executant docil și zelos” al planurilor sumbre ale Occidentului²¹. Discursul lui Joja a fost construit pe două idei majore: „epoca colonialistă este perimată” și „pacea este indivizibilă”. În spiritul acestor idei, România își permitea să atragă atenția guvernelor apusene că „trăim în era Cartei Națiunilor Unite”²². Primele fraze rostite de un român la O.N.U., în anul în care România prindea o sesiune completă, păreau cât se poate de pertinente, chiar dacă serveau și intereselor blocului estic: „Agresiunea împotriva Egiptului constituie o amenințare pentru pacea lumii. Întrucât pacea este indivizibilă, întrucât nu există securitate internațională când războiul pustiește o parte a globului... ostilitățile ce se desfășoară în Egipt interesează toate statele și constituie în mod vădit o amenințare pentru toate”²³.

Destul de repede și la timp, guvernul R.P.R. a dat o declarație oficială prin care își preciza poziția în chestiunea Suezului. Textul, publicat la 2 noiembrie 1956, solicita de la O.N.U. măsuri concrete: „Guvernul R.P.R. consideră de datoria O.N.U. să condamne cu toată hotărârea agresiunea Angliei, Franței și Israelului împotriva Egiptului și să ia măsuri urgente pentru ca operațiunile militare împotriva Egiptului să înceteze iar trupele străine să fie retrase de pe teritoriul Egiptului”²⁴.

Drept continuare a acestei poziții, delegația română de la O.N.U. a votat, la 2 noiembrie, în favoarea rezoluției propuse de J.F. Dulles, secretarul de stat al S.U.A., care, constatând începerea ostilităților militare în zona Suez, cerea încetarea focului²⁵. Derularea conflictului a condus la o nouă intervenție a lui Atanase Joja în Adunarea Generală. Acesta solicita, în mod direct, sancțiuni împotriva Marii Britanii, Franței și Israelului, în cazul în care nu era respectată rezoluția O.N.U. din 2 noiembrie. Se argumenta că, din momentul în care fusese atacat un stat suveran și independent, membru al O.N.U., principiile Cartei erau pe punctul de a fi discreditate²⁶. În aceste condiții, guvernul de la București încerca să pluseze și să realizeze un efort de bruscă vizibilitate pe scena mondială. Astfel, „Scânteia” din 8 noiembrie 1956 anunța intenția României comuniste de a trimite trupe de menținere a păcii în Egipt, „în dorința de a contribui la restabilirea păcii, la lichidarea agresiunii și a urmărilor ei”²⁷.

²⁰ *Ibidem*, 3 nov. 1956.

²¹ *Ibidem*, 4 nov. 1956.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, 3 nov. 1956.

²⁵ *Ibidem*, 4 nov. 1956.

²⁶ *Ibidem*, 6 nov. 1956.

²⁷ *Ibidem*, 8 nov. 1956.

În paralel cu criza egipteană s-a desfășurat cea maghiară. Evenimentele de la Budapesta au oferit Vestului prilejul de a arăta diferența dintre discursul etic al țărilor estice și realitățile dure și sângeroase din teritoriile administrate de comuniști. Revoluția maghiară a fost un avertisment sever pentru toate regimurile marionetă de sub protecția Moscovei. Putea veni un timp când guvernele comuniste să fie răsturnate. Revoluția maghiară a fost resimțită ca un atac la adresa tuturor nomenclaturilor naționale din interiorul Pactului de la Varșovia și, din acest motiv, s-a produs o solidarizare semnificativă, în plan internațional, a reprezentanților statelor estice. Cu atât mai mult cu cât, în acele momente, reprezentanții S.U.A. sau ai Europei Occidentale i-au încurajat pe revoluționarii anticomuniști.

Pe această linie, „Scânteia” reflecta opiniile pro și contra revoltei maghiare. În timp ce preciza că ziarele vestice își „exprimă admirația față de aventurierii fasciști din Ungaria”, oficiosul P.M.R. atenționa cu seriozitate: „Evenimentele din Ungaria sunt pentru toate popoarele din țările socialiste un îndemn puternic la sporirea vigilenței revoluționare”²⁸. Așadar, criza a fost percepută deosebit de acut de guvernele obediente Moscovei și s-a încercat totul pentru a nu permite dezbaterea acestei situații la O.N.U. Sub titlul *Puterile occidentale încearcă să folosească Consiliul de Securitate pentru a exercita presiuni asupra Ungariei*, „Scânteia” anunța cum o propunere a S.U.A., Marii Britanii și Franței, de includere a chestiunii maghiare pe ordinea de zi a discuțiilor Consiliului de Securitate, a fost blocată prin veto-ul U.R.S.S.²⁹.

La începutul lunii noiembrie, reprezentantul U.R.S.S. la O.N.U., A.A. Sobolev, a făcut câteva declarații în care prezenta poziția sovietică asupra evenimentelor din Ungaria: Consiliul de Securitate nu era competent în această problemă; situația de la Budapesta ținea de evenimente interne și nu se admitea o intervenție externă a organizației mondiale; amestecul O.N.U. era ilegal și în contradicție cu Carta³⁰. Aceste puncte de vedere au fost preluate și prezentate identic și de reprezentanții la O.N.U. ai celorlalte democrații populare.

Și Atanase Joja, în intervenția sa la O.N.U. din 9 noiembrie, repeta argumentele sovietice în dorința de a critica statele occidentale care intenționau să introducă o rezoluție referitoare la trupele care restabiliseră ordinea comunistă la Budapesta³¹. Proiectul de rezoluție, propus de Italia, ar fi fost îndreptat în cele din urmă, în viziunea reprezentantului României, „împotriva Tratatului de la Varșovia, împotriva dreptului Ungariei și a celorlalte țări participante la acest tratat de a duce o politică externă conformă cu interesele păcii, securității și independenței lor naționale”³². Din text se observă din nou unitatea de viziune a blocului comunist, coordonată de la Moscova, chiar și țările mai mici simțindu-se vizate de o acțiune occidentală care intenționa schimbarea de regim într-un stat estic. Reprezentantul român la O.N.U. sprijinea gălăgios interesele sovietice, apărând, în acest fel, și pozițiile nomenclaturii de la București. Pe tot parcursul anului 1956, discutarea chestiunii maghiare la O.N.U. a însemnat, în opinia oficială românească, doar o mare diversiune creată de „cercurile imperialiste” occidentale pentru a acoperi agresiunea colonialistă dezlănțuită împotriva Egiptului. Situația de la Budapesta era văzută de diplomații R.P.R. doar ca un bun prilej

²⁸ *Ibidem*, 29 oct. 1956.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, 5 nov. 1956.

³¹ *Ibidem*, 11 nov. 1956.

³² *Ibidem*.

pentru Vest de a lansa calomniile la adresa Uniunii Sovietice și a „democrațiilor populare”.

În tot acest timp, exista însă și o colaborare pașnică în cadrul Națiunilor Unite, mai ales pe linia U.N.E.S.C.O. În noiembrie 1956, s-a desfășurat în India, la New Delhi, o mare conferință U.N.E.S.C.O. și, pentru aceasta, în mod expres, s-a constituit Comisia Națională a R.P.R. pentru U.N.E.S.C.O. Activitatea comisiei, având drept președinte pe Iorgu Iordan și vicepreședinți pe Mihail Ralea și Simion Stoilov, era coordonată de Ministerul Culturii și Ministerul Afacerilor Externe și viza „colaborarea pe tărâmul educației, științei și culturii prin promovarea legăturilor cu Secretariatul U.N.E.S.C.O. și cu comisiile naționale U.N.E.S.C.O. din alte țări”³³.

La prima acțiune mai importantă în cadrul U.N.E.S.C.O., Conferința de la New Delhi, s-a văzut însă că românii nu participau la acest organism doar pentru avantaje culturale, ci intenționau să exercite și o influență politică. Astfel, delegația română deplasată în India, condusă de Mihail Ralea, nu a vorbit doar de presupusele succese obținute de noul regim comunist în planurile artistic, științific sau educativ, și nu a comentat doar avantajele pe care le oferea aprecierea și acceptarea reciprocă a valorilor culturale ale Occidentului și Orientului. Românii au stimulat și o discuție politică asupra principalelor evenimente internaționale aflate în derulare și au încercat să determine conferința U.N.E.S.C.O. să ia atitudine față de criza din Egipt, în direcția indicată de Moscova³⁴.

Cam în acest fel se raporta România la Națiunile Unite și la evenimentele internaționale în 1956. Pe acest fundal, așadar, s-a desfășurat ședința Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din 5 noiembrie 1956, când s-a luat în dezbatere prima reacție românească mai consistentă în interiorul O.N.U. După cum demonstrează documentele, coliziunea dintre Est și Vest era miezul în jurul căruia se articulau celelalte piese ale jocului mondial. În acest sens, în partea de început a „Directivelor pentru activitatea delegației R.P.R. la sesiunea a XI-a a Adunării Generale a O.N.U.” se formula o orientare de strategie comună blocului comunist: „Este posibil ca în desfășurarea dezbaterilor să devină necesară demascarea încercărilor de amestec ale țărilor imperialiste, și în special a S.U.A., în treburile interne ale R.P.R. și ale altor țări socialiste”³⁵. După părerile guvernanților români, „demascarea” inamicilor externi avea menirea de a da o grea lovitură de imagine Vestului și, de asemenea, urma să capteze bunăvoința statelor lumii a treia.

Conform documentului din arhiva C.C. al P.C.R., delegația română urma să plece la New York cu „lecția” bine învățată, ba chiar impulsionată în anumite direcții de interes special. Astfel, România trebuia să sprijine propunerea Indiei și a altor state care ceruseră „înscriserea problemei restabilirii drepturilor legitime ale R.P. Chineze la O.N.U. ca un punct separat pe ordinea de zi a Adunării Generale”³⁶. Apoi, plecând de la inițiativele sovietice, românii urmau să insiste în așa-numita „problemă a dezarmării și a interzicerii armelor atomice”. În cadrul acestui punct, diplomații Bucureștiului intenționau să critice reînarmarea R.F. Germania, dar doreau și să sublinieze inițiativele guvernului R.P.R. în direcția reducerii efectivelor și cheltuielilor militare. Principial, România aducea argumente prin care să evidențieze „povara pe care o reprezintă

³³ *Ibidem*, 13 oct. 1956.

³⁴ *Ibidem*, 10 nov. 1956.

³⁵ ANR, Fond C.C. al P.C.R., Cancelarie, dosar 128/ 1956, *Directive...*, fila 3.

³⁶ *Ibidem*.

politica de înarmări și încordarea internațională pentru țările mici și mijlocii și greutatea pe care cheltuielile militare le pun în calea dezvoltării economice a acestor țări”³⁷.

Un alt punct în care România încerca să facă o bună impresie era acela legat de accelerarea decolonizării. În acest sens, delegația Bucureștiului intenționa să insiste pe dreptul ciprioților și algerienilor la autodeterminare. În cazul Ciprului, un argument suplimentar era acela că Marea Britanie s-ar fi folosit de insulă ca de o bază de agresiune în Orientul Mijlociu³⁸. Problema Ciprului, credeau politicienii români, putea ocaziona intervenții vizibile ale delegației R.P.R. și acolo trebuia acționat „în așa fel încât sprijinul acordat de R.P.R. pentru rezolvarea acestei probleme să devină evident pentru opinia publică și guvernul grec”³⁹.

Chestiunea decolonizării era cuplată cu „problema țărilor slab dezvoltate”. În folosul acestora și uzând de câteva propuneri mai mult teoretice, reprezentanții României comuniste trebuiau să încerce o solidarizare generală, între Est și Vest. În acest sens, Bucureștiul dorea urgentarea constituirii unui fond special al O.N.U. (SUNFED), dar și o colaborare tehnică și economică între lumile bogate și cele sărace, pe baza unui comerț echitabil și a unor acorduri economice reciproc avantajoase⁴⁰. Acordarea ajutorului economic și tehnic regiunilor insuficient dezvoltate trebuia însă făcut fără a se impune acestor țări și condiții militare și politice. Precizarea venea din teama statelor comuniste de a nu pierde aliați în lumea a treia, țări sărace care puteau fi tentate de sprijinul economic al Vestului bogat.

O altă modalitate prin care Bucureștiul dorea să se prezinte drept un campion al reconcilierii și al destinderii era aceea de a acorda sprijin tuturor țărilor care depuseseră cereri pentru admiterea în O.N.U. Astfel, guvernul Chivu Stoica era de acord cu primirea în rândul Națiunilor Unite a Marocului, Tunisiei, Sudanului, Mongoliei, state văzute favorabil de către Pactul de la Varșovia, dar și a Japoniei, pionul Occidentului în Extremul Orient⁴¹.

Una dintre cele mai delicate chestiuni pentru delegația română era „problema refugiaților”. Guvernul R.P.R. dorea „înlesnirea repatrierii și a reintegrării repatriaților” și era dispus să propună Adunării un proiect de rezoluție prin care să se recomande statelor în care se găseau refugiați să optimizeze activitatea comisiilor de repatriere, difuzarea presei și a altor materiale informative din țara de origine⁴². Poziția Bucureștiului era dată de atitudinea ostilă pe care o aveau față de comuniștii estici organizațiile din Vest care îi cuprindeau pe emigranții răsăriteni. Mai toate guvernele comuniste europene ar fi dorit să-și repatrieze conaționalii, pentru a dilua în acest fel forța vocilor care criticau regimurile supuse Moscovei. Din acest motiv, decizia Biroului Politic al P.M.R. accentua că propunerea românească la O.N.U. viza, de fapt, „procesul de descompunere a organizațiilor de emigranți”⁴³.

La punctul 10 al Directivelor Biroului Politic se cerea intervenții românești în Adunare la dezbaterile cu următoarele teme: chestiunea coreeană, raportul Consiliului economic și social, Convenția privind libertatea informațiilor, pacte internaționale cu privire la drepturile omului, dreptul de autodeterminare al popoarelor, problemele

³⁷ *Ibidem*, fila 4.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, fila 5.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, fila 4.

⁴³ *Ibidem*, fila 5.

teritoriilor sub tutelă și ale coloniilor, chestiunea Irianului de Vest (conflictul olandez-indonezian), alegeri în diferite organe ale O.N.U. și problemele financiar-administrative ale organizației⁴⁴. De asemenea, următoarele teme de drept internațional interesau Bucureștiul: definirea agresiunii și agresorului, codul crimelor contra păcii și securității omenirii, jurisdicția criminală internațională, apatridia, raportul Comisiei de Drept Internațional pentru Codul Mării și problema naționalității femeii măritate⁴⁵.

La simpla parcurgere a acestor subiecte considerate importante de către nomenclatura P.M.R. realizăm că ele, de fapt, nu aveau mare tangență cu interesele de moment ale României. În schimb, erau chestiuni la care U.R.S.S. ținea foarte mult și, în acel context, interesele particulare ale Moscovei deveneau interesele întregului lagăr comunist. De aceea, reprezentanților Bucureștiului li se sugera să intervină și pe teme care țineau mai mult de prestigiul blocului est-european și care, măcar aparent, nu aduceau un câștig imediat R.P.R. Totuși, solidaritatea comunistă marca un plus de seriozitate în arena internațională și susținerea în comun a unor idei generoase putea aduce aliați din rândul țărilor care își câștigaseră de curând independența.

La finalul punctului 10 erau trecute și indicațiile care priveau fidelitatea comunistă. Delegația română avea obligația de a interveni în dezbateri „după necesități”, expunând punctul de vedere al guvernului român dar, în același timp, „va susține și va vota rezoluțiile care sunt favorabile intereselor țării noastre și ale lagărului socialist”⁴⁶. Apoi, chiar ultima pagină a documentului, după punctul 13, se încheia cu o directivă „de fier”: „Delegația își va coordona activitatea cu țările prietene”⁴⁷. Aceste indicații arătau cât se poate de clar că diplomații Bucureștiului se aflau acolo pentru a atinge duble obiective: unele care priveau România comunistă și altele care interesau blocul estic, considerat ca întreg.

Coordonatorii politicii externe românești erau atât de tipicari încât dictau și cele mai mici amănunte celor care urmau să plece la New York. În acest sens, grupului ce reprezenta R.P.R. i se fixase și numărul de intervenții la O.N.U.: de 6-8 ori în Adunarea Generală și de 30-40 de ori în comisiile Adunării⁴⁸. De asemenea, li s-a cerut să candideze pentru posturi reprezentative în organele Adunării: vicepreședinte la una din comisii, membri în Comisia deplinelor puteri sau membri în alte organe O.N.U. Și, între funcționarii permanenți ai Secretariatului General al O.N.U., trebuiau să fie plasați 3-4 români⁴⁹.

Un obiectiv special era trecut la punctul 12 al Directivelor. Pe lângă activitatea propriu-zisă de la O.N.U., diplomaților români li se cerea să facă eforturi suplimentare pentru a lărgi și îmbunătăți relațiile R.P.R. cu „țările afro-asiatice și romanice”⁵⁰. Dar, dacă în direcția tinerelor state din Asia și Africa existau posibilități reale de colaborare mai strânsă, apropierea de Franța și Italia era doar o iluzie. Educați în perioada interbelică, liderii P.M.R. gândeau încă în vechile șabloane care susțineau apropierea statelor datorită înrudirii etnice și a alianțelor tradiționale. Poate că mizau pe prezența partidelor comuniste din Franța și Italia în guvernele sau parlamentele acelor țări dar, cu siguranță, minimalizau falia ideologică uriașă care se crease între București, pe de o parte, Paris și

⁴⁴ *Ibidem*, filele 5-6.

⁴⁵ *Ibidem*, fila 6.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, fila 7.

⁴⁸ *Ibidem*, fila 6.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, fila 7.

Roma, pe de altă parte. În același timp, Spania și Portugalia erau excluse de la orice fel de înțelegeri datorită guvernelor din acel moment, considerate fasciste de către est-europeni.

O politică aparte urma să fie derulată în direcția statelor considerate speciale. În interiorul acelei politici erau fixate și anumite priorități: reluarea sau stabilirea de legături diplomatice, încheierea de acorduri culturale, comerciale, politice, organizarea unor vizite reciproce care să antreneze politicieni, oameni de știință, personalități culturale⁵¹. Această strategie era menită să racordeze România la lume, să o scoată din izolare și chiar să-i creeze amiciții pe mai multe continente.

În concluzie, documentul discutat de Biroul Politic al P.M.R. indica dorința liderilor comuniști de a implica România în dezbaterile marilor probleme care frământau omenirea în acele momente. Fiind un stat care abia ieșea din izolare, R.P.R. exersa un anumit orgoliu internațional, încercând să demonstreze, pe o scenă complexă, apartenența la unele idealuri generoase: dreptate, pacifism, echitate socială. În încercarea de a se face remarcăți, românii luau partea celor mai slabi, propuneau autodeterminarea popoarelor, sprijineau pe oricine la admiterea în O.N.U. și încercau să vorbească în numele țărilor sărace. Aceste direcții ar fi fost demne de prețuire dacă nu ar fi făcut parte dintr-o strategie fixată la Moscova, menită să aducă popularitate Estului și să discrediteze Vestul. Mai mult, în acel punct, interesele românești puteau fi cu greu disociate de cele ale grupării comuniste aflată sub influență sovietică. Poate că Bucureștiul profita de aliații săi, pentru a se face cunoscut în lume, dar, în același timp, servea în mod obedient acțiunilor gândite la Moscova.

Comentând acea perioadă, Paul Niculescu-Mizil, fost viceprim-ministru al României, aprecia că, prin admiterea în O.N.U., României i se oferea un mijloc eficient de a-și promova propria politică. Tot fostul oficial comunist admitea însă că în acea perioadă politica externă românească era aliniată total la cea sovietică, procesul de diferențiere începând spre 1958, odată cu cererea de retragere a trupelor sovietice din țară⁵². Deși existau limitele menționate, Niculescu-Mizil aduce aprecieri liderului Gheorghiu Dej care ar fi dat indicații românilor să fie activi la O.N.U. și să nu se prezinte ca simpli figuranți. În plus, Dej ar fi dat dovadă de prudență și tact când, în primii ani ai prezenței românești la instituția mondială, ar fi atras atenția să fie menajate suspiciunile URSS și, în acest sens, românii nu ar fi trebuit să pună un accent propagandistic sporit pe problemele care îi deosebeau de sovietici⁵³.

Cu aceste îndrumări primite de la conducerea de partid, delegația ce urma să participe la sesiunea ordinară a Adunării Generale a O.N.U. (diferită de sesiunea extraordinară, ținută între 1-10 noiembrie 1956, datorită crizei Suezului) sosea la New York la 7 noiembrie. Delegația, condusă de Grigore Preoteasa, ministrul afacerilor externe, a fost întâmpinată de Joan de Nouie, directorul protocolului O.N.U., Silviu Brucan, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României în S.U.A., și Atanase Joja, ambasador extraordinar și plenipotențiar, reprezentant permanent al R.P.R. pe lângă Națiunile Unite⁵⁴. Românii au dat o importanță deosebită evenimentului și pentru că, dată fiind situația internațională complicată, Bucureștiul avea senzația că lua parte la marile decizii mondiale.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Paul Niculescu-Mizil, *Am fost unul dintre cei care au pregătit și decis politica externă*, în *DI*, an V, nr. 2, 2000, p. 53.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ „Scântea”, an XXVI, 10 nov. 1956.

Ziarele românești au reflectat din plin discuțiile de la Națiunile Unite subliniind că, după ce 1955 a fost un an al detensionării relațiilor internaționale, în 1956 atmosfera generală s-a înrăutățit brusc. În viziunea „Scânteii”, acest lucru se datora „cercurilor imperialiste” care nu s-ar fi împăcat cu progresele pe care le făcea „cauza păcii și prieteniei între popoare”. Mai mult, acele cercuri se străduiau să implice și O.N.U. în planurile pretins războinice ale Occidentului⁵⁵. În opoziție cu „uneltitorii” apuseni, România „va depune toate eforturile pentru ca dezbaterile Adunării generale să fie constructive și rodnice pentru pacea lumii”, încercând în acest fel să aducă un plus de responsabilitate în instituția mondială⁵⁶.

Sesiunea ordinară a Adunării Generale a început la 13 noiembrie 1956 și chiar în prima ședință a fost acceptată intrarea în O.N.U. a Sudanului, Marocului și Tunisiei. Tot în prima zi a avut loc o ceremonie solemnă pentru membrii primiți în 1955 și, în cadrul acesteia, în plenul Adunării Generale, a ținut un discurs și Grigore Preoteasa, șeful delegației R.P.R.⁵⁷.

Fragmente din acest text au apărut în „Scânteia”. Aflăm astfel despre mulțumirile adresate Adunării pentru votul pozitiv acordat României și despre garanțiile conform cărora România își propunea o politică externă în favoarea păcii și securității globale, cu respectarea Cartei Națiunilor Unite⁵⁸. Tipul de discurs pare a fi un vrednic precursor al ideilor de succes lansate mai târziu de diplomația lui Nicolae Ceaușescu. Astfel, după ce în cuvinte frumoase era apreciat rolul mondial al O.N.U. – „un instrument important pentru promovarea coexistenței pașnice, a colaborării active politico-economice și culturale între toate țările” – se trecea la un ton idealist cu nuanțe de egalitarism: „Nu există nici o îndoială că în marile chestiuni ale păcii și războiului, ale colaborării economice mondiale, formăm o singură lume care reclamă prezența și participarea pe bază de deplină egalitate a tuturor țărilor”⁵⁹.

Pe deasupra acestor principii universale, Preoteasa nu uita să facă propagandă ideilor comuniste, reamintind că Republica Populară Română, „făurită ca rezultat istoric al luptei poporului român pentru libertate și independență, pentru o viață mai bună”, se pronunța pentru coexistența pașnică a celor două sisteme (capitalist și socialist) sprijinind totuși dreptul fiecărui popor de „a-și alege propriul său mod de viață, propriul său regim”⁶⁰. Așadar, chiar de la primele prezențe la ONU, nu putem vorbi de un câștig de imagine al României, ca civilizație în sine, ci de o supraevaluare a caracteristicilor comuniste ale aceluia regim efemer.

Acest discurs din prima ședință a Adunării trebuia să fie dublat de un altul, mai important, în care, conform protocolului diplomatic, era formulat un răspuns la raportul Secretarului General O.N.U. Acest răspuns urma să cuprindă precizări importante referitoare la modul în care va acționa delegația R.P.R. la Națiunile Unite. Textul urma să fie structurat pe trei secțiuni. În prima, era prezentată poziția României în legătură cu principalele probleme internaționale: condamnarea „agresiunii” anglo-franceze împotriva Egiptului și susținerea statelor arabe și a altor state care se împotriveau „agresiunii imperialiste și colonialismului”; sprijin pentru admiterea Chinei comuniste în O.N.U.; susținerea propunerilor U.R.S.S. în chestiunea dezarmării; susținerea măsurilor îndrep-

⁵⁵ *Ibidem*, 12 nov 1956.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, 15 nov 1956.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *DI*, an V, nr. 2, 2000, p. 46.

tate spre consolidarea păcii și securității colective, pentru colaborarea economică și culturală în lume⁶¹.

Următoarea parte trebuia să se refere la „respingerea atacurilor guvernelor occidentale și demascarea poziției lor calomnioase față de țările socialiste și pentru afirmarea pozitivă a rolului statelor socialiste în politica internațională”⁶². Veritabil fragment de propagandă comunistă, acest subpunct își propunea să prezinte în nuanțe optimiste principiile care stăteau la baza relațiilor dintre statele socialiste (ce ar fi trebuit să servească drept model pentru raporturile dintre toate țările lumii) și să enumere „victoriile” obținute pe linia „progresului economic, social, cultural, și politic al țării noastre”⁶³. În ultima parte erau reluate chestiuni deja expuse în prima și se accentua necesitatea extinderii relațiilor diplomatice, culturale, științifice între state⁶⁴.

Foarte importantă era nota prezentată la finalul acestei schițe de discurs. Ea arăta dependența clară a politicii României populare față de Moscova și plasa acțiunile românești în folosul exclusiv al blocului european comunist. În notă se spunea: „Punerea acestor probleme a fost inițiată cu câteva luni în urmă și coordonată cu M.A.E. al U.R.S.S. Rămâne să se examineze încă o dată, împreună cu delegațiile țărilor prietene, în lumina desfășurării evenimentelor, dacă aceste probleme în total sau în parte mai sunt actuale”⁶⁵.

După cum au demonstrat viitoarele acțiuni ale diplomaților români la O.N.U., coordonatele expuse mai sus au fost respectate „cu sfințenie”, R.P.R. contribuind la suplimentarea puterii Uniunii Sovietice în arena internațională. Atât în 1956, cât și în anii următori, reprezentanții Bucureștiului au apărut viziunea și acțiunile întreprinse de sovietici în lume, slujind, în același timp, interesele nomenclaturii P.M.R. Pentru a se asigura de buna conduită a aliaților înaintea deschiderii sesiunilor Adunării Generale, sovieticii convocabau și instruiău la Moscova sau în altă capitală estică pe toți miniștrii de externe ai statelor socialiste⁶⁶.

Este adevărat, România a avut și de profitat din relația specială cu U.R.S.S., ieșind mai repede din izolarea impusă de urmările războiului mondial. Vehiculând un discurs de stânga, cu accente pe anticolonialism, pacifism și echitate socială, România s-a putut apropia de state tinere din Africa și Asia și chiar de țările mai puțin bogate ale Americii Latine. Luând poziție în chestiunile fierbinți ale vremii (problema coreeană, crizele din Suez și Ungaria, situațiile din Cipru, Algeria, Irianul de Vest), românii au făcut paradă de atitudini antirăzboinice, insistând, măcar verbal, pentru conservarea cu orice preț a securității internaționale. După cum aprecia un fost ambasador român la O.N.U., Ioan Datcu, organizația „a fost o fabrică de iluzii pentru țările mici” dar, în același timp, le-a oferit acestora o anume legitimitate pe arena mondială, un aparent statut de egalitate cu marile puteri și a creat sentimentul existenței unei instanțe superioare în fața căreia cei mici își puteau prezenta liber doleanțele, an de an⁶⁷.

⁶¹ ANR, *Directive...*, fila 2.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*, fila 3.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ Ioan Scurtu, *România – O.N.U. O voce distinctă*, în *DI*, an V, nr. 2, 2000, p. 46.

⁶⁷ Ioan Datcu, *De la mărire la declin*, în *DI*, an V, nr. 2, 2000, p. 24.

THE POLICY OF THE COMMUNIST LOYALTY: THE FIRST ROMANIAN
PARTICIPATION IN A GENERAL ASSEMBLY OF THE UNITED NATIONS (1956)
(Summary)

Key-words: Romanian foreign policy, Cold War, leftist discourse, international security

By entering UNO, R.P.R. contributed to the increase of the power of the Soviet Union on the international arena. As the UNO meetings from 1956 and the following years proved, the representatives from Bucharest defended the sovietic perspective and actions in the world serving, at the same time, the PMR nomenclature. Usually, in order to make sure of a good conduct of the allies the Soviets met and gave instruction to all the foreign affairs ministers of the socialist countries. This was done in Moscow or other eastern capital before the opening of the General Assembly.

It is true that Romania also obtained some profit from the special relationship with USSR – it got out of the isolation imposed by the World War consequences. By approaching a leftist discourse which emphasized anti-colonialism, pacifism and social equity, Romania could get closer to young states from Africa and Asia and also to the less rich countries of Latin America. Through openly expressing their attitude regarding the most important questions of the time: the Korean problem, the crises in Suez and Hungary, the situation in Cyprus, Algeria, Western Iran, the Romanians proved their antiwar position insisting, at least verbally, on the conservation of international security.

CEZAR STANCIU

**CONTRIBUȚII LA ISTORIA RELAȚIILOR POSTBELICE
ROMÂNNO-BRITANICE (1947-1954)**

Marea Britanie a ieșit din al doilea război mondial profund afectată din punct de vedere economic și social de efortul depus. Guvernul Attlee prelua de la Churchill o țară victorioasă, dar care nu mai avea resursele necesare pentru a-și impune voința de învingător. Întregul imperiu se afla în descompunere. Costurile războiului se ridicaseră la 33 miliarde £, din care 16 miliarde erau împrumutați. În 1945, Londra a fost nevoită să contracteze un credit de 11 miliarde £ de la Statele Unite pentru a evita un blocaj de plăți și pentru că absența valutei convertibile amenința să conducă la un blocaj comercial. Condițiile Washington-ului au fost deosebit de severe: anularea regimurilor preferențiale la importuri, ceea ce afecta controlul britanic asupra imperiului și dominiilor, care se bucuraseră anterior de regim preferențial¹.

Laburiștii câștigaseră alegerile cu un program politic orientat spre problemele sociale. Raportul Beveridge făcut public de laburiști propunea un amplu plan de măsuri sociale ce urma a fi susținut prin naționalizarea principalelor ramuri economice. Un astfel de plan era însă dificil de aplicat, chiar și în condițiile naționalizării, având în vedere că deficitul comercial britanic continua să crească în ritmuri amețitoare: de la 295 milioane £ în 1946 la 442 milioane £ în 1947. Laburiștii vor fi nevoiți să continue politica de raționalizare a alimentelor din timpul războiului și în 1946 vor merge până la a introduce inclusiv raționalizarea pâinii².

Pe plan extern, guvernul laburist a avut dificila sarcină de a adapta Anglia schimbărilor care apăruseră pe plan mondial și cu care opinia publică engleză și elitele politice nu se obișnuiseră încă. Statele Unite și Uniunea Sovietică erau adânc implicate în evoluțiile internaționale și Marea Britanie era singurul stat european care mai putea pretinde să ia parte activ la organizarea lumii. Slăbirea legăturilor din cadrul imperiului restrângea însă sever resursele de care beneficia Londra pentru a-și impune punctul de vedere³.

Problemele imediate ale guvernului se refereau la Grecia și Palestina. În 1947, pe fondul accentuării crizei interne, guvernul a hotărât să renunțe la Grecia. Prin nota trimisă Statelor Unite, Londra anunța că nu mai poate face față cerințelor militare din Grecia și că va trebui să renunțe foarte rapid la acele obligații, invitând guvernul american să-și asume responsabilitatea, pentru a nu lăsa Grecia, cu poziția sa de pivot la Marea Mediterană, pe mâinile comuniștilor și la discreția U.R.S.S. La cererile insistente

¹ E.E. Reynolds, N.H. Brasher, *Britain in the Twentieth Century 1900-1964*, Cambridge University Press, 1966, p. 223-224.

² *Ibidem*, p. 224.

³ T.O. Lloyd, *Empire to Welfare State. English History 1906-1967*, Oxford University Press, 1967, p. 270.

ale S.U.A., guvernul Attlee a consimțit să-și prelungească asistența în Grecia cu câteva luni, până când Statele Unite vor găsi o soluție⁴. Situația nu era mai facilă nici în Palestina, unde evreii duceau un puternic război de gherilă contra autorităților engleze, iar emigrația evreiască spre Palestina continua, cu sprijinul Statelor Unite. Guvernul britanic a anunțat că la terminarea mandatului său, în 15 mai 1948, se va retrage, după ce problema Palestinei fusese ridicată chiar în fața Națiunilor Unite. Statul Israel a fost proclamat cu o zi înainte de expirarea mandatului britanic⁵.

În privința problemelor europene, Marea Britanie considera că numai o ordine europeană stabilă putea asigura perpetuarea poziției sale influente pe continent. Prioritatea în acest sens era organizarea Germaniei, astfel încât să nu se producă un vid de putere în acest spațiu al Europei, care ar antrena după sine instabilitatea. Guvernul Attlee era în favoarea unei așa-numite „regenerări germane”, din punct de vedere politic și moral, care să lase în urmă moștenirea nazistă și să contribuie la reintegrarea pașnică a Germaniei în lumea europeană⁶. Însă atât Attlee cât și secretarul Foreign Office, Ernst Bevin, erau ostili Uniunii Sovietice și, în același timp, considerau că nu se pot baza pe Franța, de aceea au susținut o implicare cât mai activă a Statelor Unite pe continent. Deși reformist pe plan intern, Attlee a rămas un conservator în gândirea de politică externă, în ciuda presiunii laburiștilor de stânga în favoarea unei politici externe mai independente⁷.

Politica externă a guvernului laburist a rămas așadar bazată pe principiul „legăturii speciale” cu Statele Unite, cunoscând în consecință un profund caracter anti-sovietic. În chestiunile Europei de Est, politica britanică a fost de implicare redusă, secondând deseori inițiativele americane. Prioritățile europene ale cabinetului Attlee priveau mai ales organizarea Europei apusene, atât economic, Attlee luând inițiativa în problema planului Marshall, cât și politic, în organizarea securității vest-europene prin tratatele de la Dunkirk și Bruxelles⁸. Relațiile cu România au fost subscrise politicii generale britanice de implicare redusă în Europa de Est, cunoscând unele nuanțe interesante datorită dorinței consecutive a Marii Britanii, deseori împietată de evoluțiile politice internaționale, de a-și păstra o poziție comercială avantajoasă în sud-estul european.

1. România și Marea Britanie după semnarea Tratatului de Pace.

Începutul unui nou capitol

Acest studiu va urmări evoluția relațiilor româno-britanice în contextul rupturii produsă în politica externă a României în anii 1947-1948, într-una dintre cele mai tensionate etape ale războiului rece, dar și tatonările apărute în relațiile bilaterale în condițiile relativei destinderi generată de moartea lui Stalin. Relațiile dintre România și Marea Britanie în anii 1945-1947, mai ales în privința negocierilor privind tratatul de pace, au făcut deja obiectul unor ample studii⁹.

⁴ Dean Acheson, *Present at the Creation. My Years in the State Department*, New York, W.W. Norton & Co., 1969, p. 220-221.

⁵ E.E. Reynolds, N.H. Brasher, *op. cit.*, p. 218.

⁶ Sabine Lee, *Victory in Europe. Britain and Germany since 1945*, Pearson Education, 2001, p. 15.

⁷ *Ibidem*, p. 23-24.

⁸ E.E. Reynolds, N.H. Brasher, *op. cit.*, p. 220.

⁹ Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Pătru, *Anglia și România între anii 1939-1947*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1992, p. 268-290. Vezi, de asemenea, Valeriu Florin Dobrinescu, *România și organizarea postbelică a lumii. 1945-1947*, București, Editura Academiei R.S.R., 1988; Paul D. Quinlan, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România. 1938-1947*, Iași, Fundația Culturală Română, 1995.

Pe parcursul anului 1947, România va încerca să mai salveze o aparență a relațiilor româno-britanice, în condițiile în care aparatul diplomatic, în ciuda epurărilor cunoscute¹⁰, era încă dominat de oamenii vechiului regim care păstrau orientarea tradițională a României în politica externă, în măsura în care condițiile o mai permiteau. Diplomația românească, aflată încă sub conducerea lui Gheorghe Tătărescu, va urmări atent evoluția poziției Angliei în relațiile internaționale. Legația României de la Londra se afla sub conducerea lui Richard Franassovici, care va acorda o atenție deosebită semnalelor venite de la Foreign Office, în privința orientării Marii Britanii în politica externă.

România era în mod special preocupată de poziția Londrei față de Uniunea Sovietică și de relațiile acesteia cu Statele Unite. Tensionarea relațiilor sovieto-americe după respingerea de către U.R.S.S. a planului Marshall era urmărită cu interes de Legația română la Londra, Franassovici încercând să descifreze semnalele primite. În toamna lui 1947, secretarul Foreign Office, E. Bevin, a anunțat că nu va participa la sesiunea Națiunilor Unite din septembrie, la care era anunțat un puternic atac american contra pozițiilor sovietice. Speranțele cercurilor de la București erau că în acest fel Londra ar lăsa inițiativa acestui atac Statelor Unite și va păstra o poziție moderată, de echilibru între cele două părți¹¹. Speranțele că Londra ar prefera să nu se identifice cu pozițiile americane în privința Uniunii Sovietice vor fi însă spulberate rapid. Peste câteva zile, Franassovici va raporta că, în realitate, Londra susține cu fermitate poziția americană, după cum afirmau surse de la Foreign Office. Totuși, se mai afirma, cercurile diplomatice de la Londra nutreau speranța că, având în vedere situația extrem de dificilă pe plan internațional, atât Anglia cât și Franța vor căuta să găsească o soluție pentru a media între cele două poziții, americană și sovietică, oricât de ireconciliabile ar părea. Conform aceleiași surse, Franța și Anglia doreau cu orice preț să evite o ruptură a relațiilor, despre care exista convingerea că nu ar servi nimănui¹².

Ruptura însă se profila a fi din ce în ce mai acută. Crearea Cominformului a stârnit reacții extrem de negative la Londra. Comentariile presei londoneze afirmau că noua structură nu face decât să continue în formă oficială o activitate deja existentă. Secretarul general al Partidului Laburist de guvernământ, Morgan Phillips, calificase acțiunea sovietică drept „o încercare de sabotare a planului Marshall și de intimidare a țărilor cari l-au acceptat”¹³. Partidul Comunist Britanic nu fusese invitat la conferința din Polonia și de aceea, spre deosebire de Franța sau Italia, nu avea cine să contracareze asemenea luări de poziții. Influența comuniștilor britanici era, de altfel, considerabil redusă față de țările menționate.

Penetrația comunistă și influența sovietică erau mult mai slabe în Marea Britanie. Se știe că U.R.S.S. și forțele comuniste au încercat să-și subordoneze Confederația Mondială a Muncii, subordonând astfel vocea mondială a sindicatelor din lume. Iulius Jacob, secretarul general al sindicatelor londoneze, declarase, înaintea unei conferințe a organizației din 1947, că delegația britanică va sprijini propunerile americane, cu speranța totuși că aceasta nu va duce la scindarea organizației. Spre deosebire de majoritatea sindicatelor membre, care la o sesiune anterioară votaseră în favoarea unei rezoluții ce condamna planul Marshall, sindicatele britanice declarau deschis că susțin

¹⁰ Ion Calafeteanu, *Schimbări în aparatul diplomatic românesc după 6 martie 1945*, în *6 martie 1945. începuturile comunizării României*, București, Editura Enciclopedică, 1995, p. 165-167.

¹¹ *Telegramă descifrată nr. 277/15 septembrie 1947 dela Legațiunea din Londra*, în Arhiva Diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe (în continuare, ADMAE), fond T.C., cutia Anglia 1947-1948.

¹² *Telegramă descifrată nr. 285/19 septembrie 1947 dela Legațiunea din Londra*, în loc. cit.

¹³ *Telegramă descifrată nr. 322/11 octombrie 1947 dela Legațiunea din Londra*, în loc. cit.

planul Marshall. Raportul Legației române asupra acestui subiect insista însă asupra hotărârii lui Iulius Jacob de a nu interveni totuși în mod direct într-un conflict între delegațiile americană și sovietică, păstrând o poziție neutră¹⁴.

Conferința miniștrilor de externe de la Londra, din decembrie 1947, beneficia de o atenție deosebită din partea Legației, cu atât mai mult cu cât venirea Anei Pauker la externe între timp determinase o serie de schimbări în componența personalului diplomatic, asupra cărora vom reveni ulterior. Consilierul G. Macovescu îi raporta Anei Pauker despre dezbaterile din cadrul conferinței, insistând asupra problemei Austriei. Ministrul de externe austriac participa la conferință și în mai multe rânduri protestase contra prelungirii regimului de ocupație, aducând deseori acuze privind conduita trupelor sovietice de ocupație. Macovescu remarca faptul că diplomația americană păstra o oarecare rezervă față de propunerile sovietice referitoare la Germania, preferând ca respingerea acestor propuneri să fie făcută de miniștrii de externe ai Franței și Marii Britanii. Concluzia lui Macovescu era că aceasta reprezintă „o manevră a delegațiunii americane, care simțind caracterul nepopular al tezei asupra dezmembrării Germaniei, preferă camuflarea”¹⁵. Macovescu era unul dintre oamenii introduși de Ana Pauker în diplomatie.

Evoluția relațiilor bilaterale româno-britanice a fost marcată în a doua jumătate a lui 1947 și la începutul lui 1948 de problema reprezentării diplomatice în condițiile care au urmat ratificării tratatului de pace, dar și de problemele întâmpinate de Legația din Londra sub impactul transformărilor suferite de activitatea diplomatică în contextul transformărilor cunoscute de România la pragul anilor 1947-1948.

Foreign Office își exprima mulțumirea față de ratificarea tratatului de pace în România și speranța că odată cu depunerea instrumentelor de ratificare, relațiile diplomatice dintre cele două țări vor reintra în normal. Printr-o notă remisă Legației de la Londra, Foreign Office cerea, de asemenea, agreementul Guvernului român pentru numirea lui Adrian Holman ca ministru al Marii Britanii la București¹⁶. Adrian Holman îndeplinise anterior funcția de reprezentant politic al Angliei la București și era familiarizat cu problemele României¹⁷, guvernul britanic dorind ca el să rămână în continuare la post, cu funcția de ministru. Tratatul a intrat în vigoare la 15 septembrie 1947, prin depunerea instrumentelor de ratificare la Moscova¹⁸.

La acea dată, România era reprezentată la Londra de Richard Franassovici. Deși nu era un apropiat al comuniștilor, Franassovici a dus o politică destul de maleabilă față de aceștia, adaptându-se rapid schimbărilor apărute în țară după 1945, punându-se în serviciul „noii politici”. El îi va informa consecvent pe comuniști asupra evoluțiilor de la Londra, sperând poate să fie un mediator între regimul de la București și clasa politică britanică. Franassovici va urmări cu atenție raporturile social-democraților români cu laburiștii englezi, raportându-i lui Emil Bodnăraș despre încercările grupului Constantin Titel Petrescu de a obține simpatia și sprijinul laburiștilor contra ramurii Voitec-Rădăceanu, după sciziunea din 1946. Franassovici îl avertiza în iunie 1947 pe Bodnăraș asupra intențiilor laburiștilor de a-l trimite în România pe Morgan Phillips pentru a explora situația social-democraților cu scopul de a stabili pe care grupare se poate conta.

¹⁴ Telegramă descifrată nr. 351/22 noiembrie 1947 dela Legațiunea din Londra, în loc. cit.

¹⁵ Telegramă descifrată nr. 364/5 decembrie 1947 dela Legațiunea din Londra, în loc. cit.

¹⁶ Telegramă descifrată nr. 2354/13 septembrie 1947 dela Legațiunea din Londra, în loc. cit.

¹⁷ Valeriu Florin Dobrinescu, *România și organizarea postbelică a lumii*, București, Editura Academiei R.S.R., 1988, p. 124.

¹⁸ *Ibidem*, p. 192.

Cu ocazia aceleiași întâlniri, Franassovici va încerca să-i explice lui Bodnăraș și natura demersurilor sale la Londra: „eu cu mare greutate caut să mă apropii de diferite elemente politice de toate categoriile – i-am văzut și pe Churchill și pe Eden – dar nu fac asta nici în favoarea mea și nici măcar a regimului, ci în favoarea țării. Se întâmplă ca persoane pe cari le văd și pe cari am impresia că le-am convins după ce am avut o întrevvedere, două, cu ele, să-mi scape apoi din mână. Simt că a intervenit cineva sau ceva care a dărâmat toată construcția pe care eu piatră cu piatră am făcut-o, spunând cine știe ce năzbâtii sau calomnii pe seama regimului. Vezi ce lipsită de patriotism este această acțiune a lor. Eu nu pledez nici pentru oameni, nici pentru regim măcar, ci pentru țară. Dând în capul meu, aceasta se repercutează asupra țării”¹⁹.

De altfel, Morgan Phillips vizitase România în 1946, unde stabilise contacte cu Lothar Rădăceanu, pe care laburiștii britanici îl vor recunoaște drept reprezentantul socialiștilor în România. Concluzia în privința lui Titel Petrescu era că, fiind un „anti-comunist fanatic”, nu era de încredere. Politica britanică viza susținerea elementelor necomuniste din interiorul guvernului, așa cum era cazul cu gruparea lui Rădăceanu, nu pe cele din afara guvernului, cum era cazul cu gruparea lui Titel Petrescu²⁰.

Către toamna aceluiași an, raporturile bune ale lui Franassovici cu comuniștii se apropiiau de final. Presa din țară publicase o serie de articole acuzatoare la adresa lui Franassovici, acuzându-l că ar fi acumulat o mare avere din funcțiile sale și că achiziționase din banii statului locuințe și automobile luxoase la Londra. Franassovici va fi atât de uimit, încât îi va trimite rapid o scrisoare personală lui Gh. Tătărescu, la acea dată, încă ministru de externe, în care își va exprima uimirea și nemulțumirea față de acuzele aduse. În fața lui Tătărescu, el justifica o serie de cheltuieli făcute în ultimii ani, arătând că existau aprobări ale Ministerului pentru toate cheltuielile angajate și că locuința sa de la Londra nu era deloc luxoasă, după cum nu era nici automobilul pe care îl achiziționase oricum din venituri proprii, cu mulți ani în urmă²¹. Probabil și din cauza schimbărilor care se pregăteau la București, problema reglementării reprezentării diplomatice a României în Marea Britanie a întârziat. Legația atrăgea atenția la începutul lui octombrie 1947 asupra situației destul de stânjenitoare care se crease prin întârzierea numirii unui ministru. Deoarece trecuseră deja câteva săptămâni de la ratificarea Tratatului, România trebuia să numească un ministru la Londra și să ridice misiunea românească la rangul de Legație, așa cum procedaseră britanicii la București. Întârzierea luării unei asemenea măsuri făcea ca situația lui Franassovici față de Foreign Office, dar și față de cercurile diplomatice în general, să fie extrem de delicată²². De altfel, aceasta nu era singura problemă a reprezentării românești la Londra.

Funcționarii români de la Londra se confruntau și cu grave probleme financiare. La 9 octombrie se atrăgea atenția ministrului Tătărescu asupra faptului că de aproape un an de zile Ministerul nu mai efectuase nici un fel de plată în conturile misiunii. În afară de salariile neplătite în tot acest timp, rămăneau multe alte probleme cu adevărat

¹⁹ *Ibidem*, fila 10.

¹⁹ *Declarațiile ministrului român la Londra, R. Franassovici, către Bodnăraș*, București 3 iunie 1947 (nr. 347/1947), în ANIC, fond C.C. al P.C.R. – secția Relații Externe, dosar nr. 13/1947, fila 6.

²⁰ Mark Percival, *Politica britanică față de România în 1947*, în *Analele Sighet 5. Anul 1947 – Căderea Cortinei*, București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 688.

²¹ *Telegramă descifrată nr. 340/31 octombrie 1947 dela Legațiunea din Londra*, în ADMAE, fond T.C., cutia Anglia 1947-1948.

²² *Telegramă descifrată nr. 308/6 octombrie 1947 dela Legațiunea din Londra*, în *loc. cit.* Documentele diplomatice interne românești au continuat să numească misiunea românească la Londra „Legație” în toată această perioadă, deși din punct de vedere juridic nu era decât o misiune politică.

jenante, precum plata cheltuielilor curente de întreținere (curent electric, apă, încălzire, telefon, telegraf, poștă) la care se înregistrau mari restanțe. Franassovici atrăgea atenția că deseori a împrumutat bani în nume personal sau a amanetat diferite obiecte personale pentru a plăti o parte din cheltuieli și a preveni astfel suspendarea serviciilor menționate²³.

Haosul administrativ din țară putea fi una dintre cauze. Franassovici reușise să obțină deblocarea unei sume de 19.000 £ din fondurile B.N.R. care se aflau blocate în Anglia și care, conform Tratatului de pace, ar fi revenit Guvernului britanic. Deblocarea fusese efectuată după îndelungi insistențe, cu argumentul că ar fi reprezentat fonduri diplomatice intangibile și care erau vitale pentru acoperirea cheltuielilor curente ale misiunii. Deși autoritățile britanice acceptaseră să deblocheze această sumă, B.N.R. reținea suma în conturile sale și nu autorizase timp de trei luni cheltuirea banilor de către Legație. După cum avertiza Franassovici, exista posibilitatea ca suma să fie reblocată, pe motiv că nu fusese cheltuită în scopul pentru care fusese solicitată²⁴.

Reglementarea relațiilor bilaterale nu ar fi venit deloc într-un climat favorabil. Cercurile politice londoneze nu pierdeau nici un prilej pentru a-și exprima îngrijorarea cu privire la evoluțiile din România. Într-o conferință de presă susținută la Foreign Office, la puțin timp după intrarea în vigoare a Tratatului de pace cu România, purtătorul de cuvânt al diplomației britanice își exprima îngrijorarea față de evoluțiile politice din România, Bulgaria și Ungaria, arătând că, în opinia Guvernului britanic, se consideră că guvernele din aceste țări nu reprezintă „sentimentele politice și tradițiile acestor țări”²⁵. S-a insistat asupra faptului că ratificarea tratatelor de pace cu aceste țări nu reprezintă nicidecum aprobarea Guvernului britanic pentru politica dusă în aceste țări. Deși prin prevederile tratatelor, guvernele menționate erau obligate să acorde cetățenilor libertățile fundamentale, a mai menționat purtătorul de cuvânt al Foreign Office, erau cunoscute numeroase cazuri în care respectivele guverne au comis grave încălcări ale libertăților cetățenești. Asemenea încălcări ar reprezenta, în viziune britanică, nu doar o violare a tratatelor existente, dar și o „crimă împotriva civilizației”²⁷.

Situația din țară era binecunoscută și personalului din cadrul Legației, de aceea, ca în cazul majorității misiunilor diplomatice românești din apus, atunci când se făcea o rechemare în țară, multe persoane aveau dubii dacă este nimerit să se întoarcă sau nu. Astfel de cazuri puneau Legațiile în situații stânjenitoare. După revocarea lui Richard Franassovici către sfârșitul anului 1947, treburile Legației de la Londra au revenit însărcinatului cu afaceri, George Macovescu. Acesta a fost nevoit să facă față unei situații extrem de neplăcute, prilejuate de refuzul a două familii din personalul de serviciu al Legației de a se întoarce în țară. Aceștia, temându-se pentru siguranța lor, au rămas la Londra, solicitând azil politic²⁶. Situația era cu atât mai neplăcută cu cât Ministerul român de Externe tocmai hotărâse să-l numească la Londra pe Mihail Macavei. Însărcinatul cu afaceri George Macovescu a fost obligat, pe fondul unui asemenea scandal, să meargă la Foreign Office și să ceară agreementul pentru Macavei.

Directorul Departamentului pentru Sud-Est-ul Europei nu i-a oferit însă un răspuns lui Macovescu, arătând că agreementul pentru Macavei este inevitabil legat de problema recunoașterii republicii. Deși departamentul său a recomandat în mod

²³ Telegramă descifrată nr. 317/9 octombrie 1947 dela Legațiunea din Londra, în loc. cit.

²⁴ Telegramă descifrată nr. 304/30 septembrie 1947 dela Legațiunea din Londra, în loc. cit.

²⁵ Telegramă descifrată nr. 286/24 septembrie 1947 dela Legațiunea din Londra, în loc. cit.

²⁶ Ion Calafeteanu, *Scrisori către tovarășa Ana*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005, p. 231-232.

favorabil Guvernului recunoașterea republicii, nu a pierdut ocazia să-și manifeste surprinderea față de abdicarea regelui. În opinia Foreign Office, a arătat el, lucrul este extrem de supărător, mai ales având în vedere meritele regelui în acțiunea de înlăturare a lui Antonescu și de alăturare a României la Națiunile Unite²⁷.

George Macovescu va reveni la Foreign Office la 6 ianuarie 1948, cu o notă din partea Guvernului român prin care era anunțată oficial proclamarea republicii și se cerea din nou acordul pentru Macavei. Însărcinatul cu afaceri ceruse o audiență la Ernst Bevin, dar a fost primit în schimb de un subsecretar de stat care a ridicat numeroase întrebări referitoare la organizarea noii republici. Totodată, acesta a dat asigurări privind bunele intenții ale Guvernului britanic referitor la reglementarea relațiilor cu România, dar nu a pierdut ocazia pentru a-și exprima părerea de rău în privința abdicării regelui²⁸.

Presa engleză va urmări cu multă emoție știrile referitoare la plecarea regelui Mihai din țară. De aceea, au apărut numeroase articole despre condițiile abdicării sale, despre impresiile persoanelor din anturajul regal referitor la situația din România. Câteva cotidiene londoneze reproduceau pe larg declarațiile lui Mircea Ionnițiu, secretarul regelui, referitor la perchezițiile severe făcute asupra bagajelor regelui și asupra cordoanelor de poliție ce au însoțit plecarea acestuia din țară, pentru a preveni manifestări publice de simpatie. După aprecierile Legației de la Londra, există multe persoane în cercurile politice britanice sau în contact cu acestea care doreau să folosească persoana fostului rege și problema abdicării sale pentru a semăna discordie în relațiile româno-britanice²⁹. Legația va supraveghea cu atenție și acțiunile exilului românesc, despre care se bănuia că plănuiește să conteste la Națiunile Unite abdicarea regelui, dacă guvernele britanic și american le-ar fi acordat sprijin în acest sens. Macovescu îi scria Anei Pauker și despre atitudinea lui Franassovici, care, deși solicitat să facă declarații în presă împotriva abdicării regelui, a preferat să se abțină, afirmând că nu dorește să facă greutăți regimului. Conform lui Macovescu, Franassovici s-ar fi aflat în legături strânse cu fostul rege Carol al II-lea³⁰.

Legația va supraveghea în continuare activitatea exilului și a cercurilor din jurul lui regelui Mihai. Consilierul de presă al Legației române va raporta la M.A.E. asupra faptului că N. Rădescu și V. Tilea l-au convins pe fostul rege asupra necesității alcătuirii unui guvern în exil, motiv pentru care Mihai urma să plece în Statele Unite. Pe de altă parte, se părea că și Franassovici plănuia o acțiune similară, dar avându-l în frunte pe Carol al II-lea. Legația remarca și divergențele existente în sânul exilului referitor la funcția de prim-ministru în guvernul plănuir³¹. Vizita regelui la Londra a stârnit multe nemulțumiri în rândul oficialităților române, având în vedere faptul că regele a fost primit la palat, unde au participat la un dejun oficialități de la Foreign Office, Attlee, Bevin și Churchill. Regele a susținut o conferință de presă la care a afirmat că abdicarea i-a fost impusă cu forța, împotriva voinței sale, dar în cazul unei reveniri pe tron nu ar trage pe nimeni la răspundere. Mai mult, fostul rege sfătuia toți funcționarii români să rămână la posturile lor pentru a-și îndeplini datoriile către țară³².

²⁷ Telegramă descifrată nr. 385/3 ianuarie 1948 dela Legațiunea din Londra, în ADMAE, fond T.C., cutia Anglia 1947-1948.

²⁸ Telegramă descifrată nr. 387/6 ianuarie 1948 dela Legațiunea din Londra, în loc. cit.

²⁹ Copie Telegramă în clar nr. 310 London 5/1, în loc. cit.

³⁰ Telegramă descifrată nr. 397/20 ianuarie 1948 dela Legațiunea din Londra, în loc. cit.

³¹ Telegramă descifrată nr. 424/3 martie 1948 dela Legațiunea din Londra, în loc. cit.

³² Telegramă descifrată nr. 431/4 martie 1948 dela Legațiunea din Londra, în loc. cit.

2. Interese comerciale britanice în România

După sfârșitul celui de-al doilea război mondial, Marea Britanie a privit cu multă speranță țările sud-est-ului european, în speranța dezvoltării unor relații comerciale pe termen lung. Aceste țări reprezentau importante piețe de desfacere pentru produsele industriale britanice și, în același timp, surse de cereale și materii prime. Renunțarea la pretențiile politice în fața Uniunii Sovietice, în opinia engleză, nu însemna abandonarea comerțului și intereselor sale comerciale în zonă.

Londra înființase la București o Misiune Economică Britanică, cu scopul de a identifica posibilitățile de dezvoltare a relațiilor comerciale. În vara lui 1946, șeful Misiunii Economice, col. Wharry, și șeful Secției Petrol a Misiunii, col. Galpin, s-au întâlnit cu oficialități române din domeniul economic, printre care Al. Bârlădeanu și I. Gh. Maurer, pentru a discuta viitorul relațiilor economice bilaterale. Wharry și-a exprimat cu acea ocazie îngrijorarea față de impresia pe care o dobândise că România își orientează comerțul aproape exclusiv către Uniunea Sovietică. Maurer a arătat că reducerea comerțului românesc cu Marea Britanie a fost doar consecința temporară a climatului politic nefavorabil, mai ales în apus, dar că România are intenția să dezvolte relații comerciale trainice cu Marea Britanie. Maurer a arătat că în România este loc suficient pentru capitalurile britanice³³.

Delegații britanici și-au exprimat îngrijorarea față de faptul că România nu dădea semne a fi dornică să reglementeze situația datoriei publice românești în Anglia, însă Maurer a explicat că această datorie nu va fi plătită prea curând din pricina dificultăților mari de plată pe care le întâmpina România dar și datorită cuantumului prea mare, ce ar trebui redus la o sumă echitabilă, având în vedere condițiile oneroase în care vechiul regim contractase aceste datorii. Maurer a mai adăugat că România urmărea o reglementare a relațiilor comerciale la nivel de stat și nu prin înțelegeri între particulari³⁴.

Printre altele, o întrebare interesantă a ridicat col. Galpin. Acesta a dorit să știe în ce măsură era dispusă România să semneze un tratat de pace separat cu Anglia, în cazul în care conferința miniștrilor de externe de la Paris nu ar fi ajuns la un acord. Maurer nu a putut răspunde. Pe linia intereselor economice, delegații englezi au arătat interesul guvernului lor pentru importul alimentelor din România și totodată și-au manifestat îngrijorarea față de prețul extrem de scăzut al petrolului din România, care făcea ca firmele britanice care activau în România în acest domeniu să lucreze în pierdere. Oficialitățile române au arătat că aceste companii ar trebui să facă investiții în România care să ducă la creșterea producției de petrol, însă col. Galpin a răspuns că „societățile britanice nu ar investi nimic în condițiunile actuale de politică economică din România”. Politica românească îndreptată împotriva capitalurilor străine, la fel ca și în trecut, nu favorizează nici o investiție, au mai arătat britanicii, deoarece se pune problema securității capitalurilor³⁵.

Guvernul britanic a devenit tot mai îngrijorat pe parcursul anului 1947 în privința concurenței neloiale pe care o făceau societăților britanice sovromurile. În aprilie 1947, însărcinatul cu afaceri al Marii Britanice își exprima dubiile în privința atitudinii Ministerului Minelor și Petrolului, bănuind că ar fi furnizat societății Sovrom Petrol diverse date secrete referitoare la prospecțiuni petrolifere, de care alte societăți nu

³³ Notă asupra convorbirii avută la Snagov în ziua de 27 iunie 1946 cu conducătorii Misiunii Economice Britanice, în ANIC, fond C.C. al P.C.R. – secția Relații Externe, dosar nr. 44/1946, fila 1.

³⁴ *Ibidem*, fila 2.

³⁵ *Ibidem*, filele 3-5.

beneficiau. Col. Wharry îl va întreba direct pe Maurer cu această ocazie dacă Guvernul român va susține deschis Sovrom Petrol, iar răspunsul lui Maurer a fost afirmativ. El a explicat aceasta prin faptul că Sovrom Petrol are cea mai mare participație românească și a desfășurat lucrări de foraj și prospecțiune pe care celelalte societăți nu le-au desfășurat³⁶. Cu aceeași ocazie, Wharry a mai transmis și interesul Fabricii de Tractoare Ferghousen din Marea Britanie de a vinde tractoare în România și chiar de a înființa o fabrică de asamblare în România, cu participație triplă, anglo-sovieto-română³⁷.

Referitor la o cerere a Guvernului român privind acordarea unui credit, Wharry va reveni peste câteva zile comunicând acordul Guvernului său. Londra era dispusă să acorde României un împrumut de 5 milioane £ pe termen de cinci ani, cu garanții în aur depuse în Anglia sau Elveția. I. Gh. Maurer a arătat că România era interesată să achiziționeze utilaj petrolier cu acești bani și Wharry a propus trimiterea unei delegații economice la Londra în acest sens. Cu aceeași ocazie, reprezentantul britanic a revenit asupra problemei datoriei publice românești în Anglia, fără a primi nici un răspuns³⁸.

Demersurile britanice vor continua în 1947. Guvernul englez va propune încheierea unei convenții comerciale, într-o discuție avută de un trimis englez cu Al. Bârlădeanu, secretar general la Ministerul Industriei și Comerțului. Propunerea engleză viza trimiterea unei delegații economice la Londra în acest scop, până atunci urmând ca posibilitățile de dezvoltare a comerțului bilateral să fie analizate de Guvernul român împreună cu Legația britanică de la București, care trebuia să primească instrucțiuni de la Londra în acest sens³⁹.

Propunerea britanică n-a putut fi concretizată deoarece negocierile au eșuat. Conform părții britanice, cauza era reprezentată de întârzierea Guvernului român în a comunica lista cu produse pe care dorea să le importe din Marea Britanie. Un reprezentant al Ministerului englez de Industrie și Comerț fusese interpellat în acest sens în Camera Comunelor, el acuzând dezinteresul părții române în a consolida comerțul reciproc⁴⁰.

Reaua voință a părții române va fi acuzată și la începutul lui 1948 în legătură cu situația societăților petroliere cu capital englez. În martie 1948, secretarul de stat de la Foreign Office a fost interpellat în Camera Comunelor de către deputatul Thomas Reid în legătură cu situația îngrijorătoare a acestor societăți. Deputatul exprima temerea că Guvernul român încearcă să deposeze acționarii de capitalurile investite fără a acorda compensații, sub diverse acuzații precum sabotajul. El oferea exemplul unei societăți pe lângă care guvernul a insistat să-și vândă activele societății Sovrom Petrol, la un preț dezavantajos. De asemenea, la societatea Astra, administratorul român a lucrat în mod vădit păgubos, aducând mari daune acționarilor britanici care s-au văzut nevoiți să declare societatea în stare de faliment⁴¹.

Cu toate acestea, a continuat să existe voință din partea Londrei pentru dezvoltarea relațiilor comerciale cu România. Ministrul de finanțe, Stafford Cripps, într-o conferință de presă susținută la 17 martie, alături de ministrul alimentării, John Strachey, a exprimat intenția Guvernului britanic de a importa alimente, mai ales

³⁶ *Masa cu reprezentanții englezi. Confidențial, în loc. cit., filele 8-9.*

³⁷ *Ibidem, fila 10.*

³⁸ *Conversația cu reprezentanții englezi, în loc. cit., filele 11-12.*

³⁹ *Telegramă cifrată către Legațiunea României din Londra nr. 98637/1947, în ADMAE, fond T.C., cutia Anglia 1947-1948.*

⁴⁰ *Telegramă descifrată nr. 359/30 noiembrie 1947 dela Legațiunea din Londra, în loc. cit.*

⁴¹ *M.A.S. Diviziunea Cabinetului și a Cifrului. Copie 00233, în loc. cit.*

cereale, din România și Iugoslavia. Marea Britanie se confrunta cu o situație extrem de dificilă a aprovizionărilor și era cunoscut la Londra că aceste țări posedau surplusuri de mărfuri alimentare. Din declarațiile oficialilor britanici, reieșea că cele două țări solicitaseră în schimb o serie de mărfuri industriale (oțel, mașini electrice) ale căror surplusuri fuseseră deja angajate de partea britanică în alte țări. Cu toate acestea, oficialii britanici au afirmat că disponibilitatea Guvernului lor față de asemenea schimburi comerciale rămânea deschisă⁴².

John Strachey va fi interpelat peste câteva săptămâni în Camera Comunelor în legătură cu același subiect. Deputații erau interesați ce demersuri a depus Guvernul britanic pentru a obține un import de alimente din România. Strachey a arătat că negocierile cu Guvernul român nu au dat rezultate deoarece partea română afirmă că nu poate dispune de excedentul de cereale până nu va cunoaște perspectivele viitoarei recolte, însă, conform lui Strachey, oferta britanică de a achiziționa cereale din România rămânea deschisă⁴³.

Interesul englez față de importul de cereale din România se datora atât crizei alimentare interne cât și necesarului alimentară din Bizonia germană, căruia Londra trebuia să-i facă față. În ciuda tensiunilor politice, Marea Britanie era interesată în dezvoltarea unor relații economice pragmatice în această parte a Europei, bazate pe interesul reciproc⁴⁴. În aprilie 1948, insistențele britanice vor găsi ecou la București. România convenea să furnizeze Marii Britanii cherestea, înaintând o ofertă foarte generoasă. Mai mult, Guvernul R.P.R. se arăta interesat de dezvoltarea comerțului și pe viitor. Toate speranțele într-o viitoare colaborare fructuoasă se vor spulbera odată cu naționalizarea. Refuzul românesc de a discuta creanțele sale financiare față de Londra, rezultate atât din problema datoriei publice rămasă nesoluționată cât și din daunele produse intereselor britanice de naționalizare, față de care compensațiile au fost fie prea mici, fie absente, a determinat instituirea unui boicot britanic asupra petrolului românesc, care va rămâne în vigoare până în 1976⁴⁵. Pentru moment, dezvoltarea relațiilor comerciale româno-britanice nu va mai fi o opțiune.

3. Consecințele războiului rece asupra relațiilor româno-britanice

Conflictul sovietic cu Tito și declararea modelului sovietic ca unic model de construire a socialismului au marcat intrarea în ceea ce Zbigniew Brzezinski a numit „faza uniformității” în evoluția democrațiilor populare⁴⁶. Pe plan extern, în condițiile accentuării divergențelor internaționale, uniformitatea s-a manifestat prin întărirea așa-numitei cortine de fier, manifestată prin abandonarea încercărilor de a institui un dialog cu țările apusene. Totodată, naționalizarea bunurilor străine a dus la dispariția voinței apusene de a purta un dialog și a reglementa relațiile cu țările de democrație populară în sens constructiv. Anii care au urmat, până la moartea lui Stalin, vor fi marcați în ceea ce privește relațiile României cu Marea Britanie, de o accentuare a divergențelor, de izolare și de dezvoltarea unui conflict mocnit. Din punctul de vedere britanic, România

⁴² Notă M.A.S. Diviziunea Cabinetului nr. 90165 către Gh. Gheorghiu-Dej, ministrul Industriei și Comerțului, în loc. cit.

⁴³ Telegramă decifrată nr. 464/21 aprilie 1948 dela Legațiunea din Londra, în loc. cit.

⁴⁴ Mark Percival, *Politica britanică față de România în primii ani ai „republicii populare”*, în *Analele Sighet 6. Anul 1948 – Instituționalizarea comunismului*, București, Fundația Academia Civică, 1998, p. 731-732.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 733-734.

⁴⁶ Zbigniew Brzezinski, *The Soviet Bloc. Unity and Conflict*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1967, p. 71.

nu era un subiect propriu-zis de politică externă, politica față de România fiind subsumată politicii față de Uniunea Sovietică⁴⁷.

Evoluția politică din răsăritul continentului stârnea îngrijorare la Londra. Proiectul lui Dimitrov de federație balcanică, intrat în atenția internațională la începutul lui 1948, provoca în mod special suspiciuni, în condițiile în care planurile lui Stalin și viitorul curs al evenimentelor nu puteau fi anticipate de nimeni. Presa britanică a acordat largi spații vizitei lui Dimitrov la București, în ianuarie 1948⁴⁸. Proiectul lui Dimitrov era văzut ca o reacție sovietică la politicile americane în Mediterana și simpla idee a formării unui conglomerat politic cu 90 milioane de oameni stârnea îngrijorare⁴⁹.

Membrii guvernului britanic vor fi nevoiți din nou să răspundă la interpelări privind situația din România. În februarie 1948, deputații Bemish și Savory vor ridica în Camera Comunelor problema procesului lui Iuliu Maniu și a reacției britanice față de încălcările libertăților fundamentale, dar totodată vor impune atenției și situația militară din România, unde guvernul luase măsuri de mărire a forțelor armate peste prevederile Tratatului de pace. Conform Legației române, aceste probleme au fost ridicate la intervenția unor membri ai exilului precum N. Rădescu și Gr. Niculescu-Buzești, care tocmai sosiseră în acele zile la Londra. Din informațiile diplomaților români, activitatea exilului românesc se intensificase semnificativ în ultimul timp⁵⁰.

Exilul a fost supus unei atenții continue a Legației. Un raport adresat Anei Pauker remarca cu interes un articol publicat în presa londoneză conform căruia Guvernul elvețian nu agreează faptul că regele Mihai ar intenționa să revină în Elveția după vizita din Statele Unite, deoarece acesta se angajase în „activități dușmănoase” față de statul român, ceea ce ar fi pus Guvernul elvețian într-o situație delicată⁵¹. Această activitate a fostului rege venea însă pe un teren favorabil. În martie, toată presa londoneză fusese șocată la vestea morții lui Thomas Masaryk, a cărui sinucidere era pusă pe seama presiunilor comuniste, la care n-a mai putut rezista. Legația română remarca faptul că „niciodată după război atacul împotriva comunismului și împotriva U.R.S.S. nu a fost mai aspru și mai deschis” și aprecia că presupusa amenințare comunistă contribuia la accelerarea diferitelor formule politice de organizare a securității occidentale⁵². Tratatul de la Bruxelles fusese semnat la doar șapte zile după anunțul morții lui Masaryk⁵³.

Autoritățile române încercau să combată efectele acțiunii exilului și denigrarea continuă la care era supus regimul în presa londoneză prin diferite acțiuni propagandistice sau de popularizare a realizărilor regimului. O astfel de acțiune a fost organizată în martie, când sub egida Clubului Democrat Român (o organizație înființată tocmai în acest scop) avea loc o conferință susținută de Platts Millis Pappworth, membru al delegației sindicale engleze ce vizitase R.P.R. cu puțin timp înainte. Vorbitorul a avut, evident, numai cuvinte de laudă despre realizările din România. El a apreciat unirea partidelor muncitorești în sensul consolidării influenței proletariatului din țară și a vorbit despre atitudinea activă și dinamică a proletariatului român, devenit conștient din punct de vedere politic și social asupra drepturilor și responsabilităților sale. Efectul unor

⁴⁷ Mark Percival, *Politica britanică față de România în primii ani ai „republicii populare”*, p. 732.

⁴⁸ „Scânțiea”, nr. 1021/XVII din 16.01.1948.

⁴⁹ *Telegramă descifrată nr. 399/20 ianuarie 1948 dela Legațiunea din Londra*, în ADMAE, fond T.C., cutia Anglia 1947-1948.

⁵⁰ *Telegramă descifrată nr. 415/10 februarie 1948 dela Legațiunea din Londra*, în loc. cit.

⁵¹ *Copie telegrama nr. 336 transmisă de la Londra la 8 martie 1948 00254*, în loc. cit.

⁵² *Telegramă descifrată nr. 433/12 martie 1948 dela Legațiunea din Londra*, în loc. cit.

⁵³ Thomas Parish, *Enciclopedia războiului rece*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002, p. 321.

asemenea acțiuni rămânea, desigur, îndoielnic, în ciuda entuziasmului autorităților române, având în vedere faptul că majoritatea participanților la conferință au fost fie membri ai Consiliului Sindicatelor din Anglia, fie membri ai Partidului Comunist Britanic⁵⁴.

Atitudinea regimului devenise mai fermă după 1948 și deseori va lua poziție față de propaganda îndreptată împotriva sa. Ana Pauker a dat dispoziții ca Legația de la Londra să ceară explicații la Foreign Office privitor la implicarea acestei instituții în primirea făcută fostului rege Mihai la Londra. Oficialii de la Foreign Office au rămas însă rezervați, afirmând că Mihai nu a fost întâmpinat de nimeni în mod oficial, din partea acestei instituții. Protocolul regal britanic cerea ca un reprezentant al Foreign Office să fie prezent, însă această prezență nu a avut decât funcție protocolară. De altfel, de la Foreign Office s-a comunicat ferm Legației române că Guvernul britanic recunoaște noul regim și pe Mihai îl consideră doar un fost rege și nimic mai mult⁵⁵. Câteva zile mai târziu, Guvernul britanic își va confirma recunoașterea pe care o acorda regimului de la București. Platts Millis îi va scrie lui Ernst Bevin cerând precizări privind atitudinea sa față de regimul de la București, precizări care erau necesare având în vedere participarea sa la dejunul oferit lui Mihai la palat. Bevin a răspuns în scris arătând că poziția oficială a Guvernului său este de recunoaștere a Republicii Populare Române și că declarațiile lui Mihai asupra abdicării sale nu schimbă cu nimic natura acestei poziții⁵⁶.

Deși recunoașterea regimului era probabil legată de nevoia britanică de a-și proteja diferitele interese economice în România – cum era problema amintită a societăților petroliere sau interesul față de importul de alimente – cu toate acestea poziția Guvernului britanic nu era deloc favorabilă noului regim. Într-o conferință de presă susținută la 30 martie, secretarul Foreign Office a făcut public un raport primit de la Ministrul britanic la București, Adrian Holman, în privința alegerilor din R.P.R. Raportul lui Holman estima că e posibil ca „opoziția” – adică celelalte partide în afară de P.M.R. – să obțină 2% din voturi, însă acest lucru nu producea nici un fel de surpriză la Londra. Holman mai remarcă ironic faptul că, deși în România era o mare criză de becuri electrice, Guvernul a făcut o reală risipă de becuri pentru lozincile luminoase în țară⁵⁷.

Ministrul român la Londra, Mihai Macavei, a fost chemat în audiență de Ernst Bevin la 3 aprilie, pentru a se interesa asupra situației din România. Bevin a cerut amănunte privind înlocuirea conducerii societăților petrolifere britanice din România, însă Macavei a acuzat în răspunsul său reaua credință a fostelor echipe de conducere care făceau să scadă producția. Bevin nu a mai insistat asupra subiectului. Cea mai importantă preocupare a sa era modul în care decurgeau relațiile cu România. Conform opiniei lui Bevin, relațiile româno-britanice decurg cu multe dificultăți datorită faptului că România, fiind sub influența Cominformului, împiedică dezvoltarea productivă a relațiilor. În același timp, Bevin a subliniat că este dorința Guvernului său ca Marea Britanie să dezvolte relații constructive cu România, mai ales în domeniul economic⁵⁸.

Percepția britanică asupra României este fidel ilustrată de graba cu care presa engleză a preluat zvonul care a circulat la un moment dat în capitalele europene privind

⁵⁴ Copie telegramă Londra 3.III. 1948, 00241, în loc. cit.

⁵⁵ Telegramă descifrată nr. 437/22 martie 1948 dela Legațiunea din Londra, în loc. cit.

⁵⁶ Telegramă descifrată nr. 346/26 martie 1948 dela Legațiunea din Londra, în loc. cit.

⁵⁷ Telegramă descifrată nr. 442/30 martie 1948 dela Legațiunea din Londra, în loc. cit.

⁵⁸ Telegramă descifrată nr. 447/3 aprilie 1948 dela Legațiunea din Londra, în loc. cit.

o viitoare încorporare a României la Uniunea Sovietică⁵⁹. Cotidianul *Observer*, la începutul lui mai, a publicat pe prima pagină o știre din care reieșea că, în vară, România urma să fie alipită U.R.S.S., iar ministrul Lucrețiu Pătrășcanu fusese arestat datorită faptului că s-a opus unui asemenea proiect. Legația română de la Londra a fost asaltată de telefoane din partea corespondenților de presă, care cereau confirmări sau comentarii ale știrii. Oficialii Legației au refuzat însă să comenteze⁶⁰.

Naționalizarea a reprezentat lovitură fatală dată relațiilor româno-britanice. Până în 1953, relațiile bilaterale se vor rezuma la permanente polemici pe diferite teme, în încercarea britanică de a șubrezi bazele regimului din România și, pe de altă parte, încercările românești de a compromite influența britanică în R.P.R. Conducerea de partid era foarte îngrijorată cu privire la propaganda ostilă realizată prin postul de radio B.B.C. și a cerut la un moment dat măsuri de contracarare a acesteia⁶¹. Organele de partid vor hotărî să contracareze propaganda britanică prin reducerea corespondenței engleze către R.P.R. și „demascarea” propagandei ostile în radio și presă⁶². Marea Britanie se va alătura acțiunii americane de condamnare în fața Națiunilor Unite a regimului de la București pentru încălcarea prevederilor Tratatului de pace în privința drepturilor omului. Marea Britanie, alături de S.U.A., vor acuza R.P.R. de violarea Tratatului de pace și vor solicita un verdict din partea Curții Internaționale de Justiție de la Haga, însă demersul va eșua în final, din cauza opoziției sovietice⁶³.

4. „Politica este politică și comerțul este comerț”. Începutul tatonărilor româno-britanice după 1953

Moartea lui Stalin a marcat începutul unei relative destinderi în relațiile româno-britanice. Noua echipă de la Kremlin, deși nu intenționa să renunțe la nici una dintre realizările externe ale lui Stalin, a lansat totuși semnale că va aborda cu mai mult echilibru domeniul politicii externe. La 15 martie 1953, Malenkov a făcut cunoscuta declarație în fața Sovietului Suprem, conform căreia la momentul respectiv nu există nici o problemă la nivel mondial care să nu poată fi soluționată pe calea negocierilor⁶⁴. Presiunile făcute de echipa Hrușciiov-Malenkov pe lângă conducerile de partid din democrațiile populare în sensul implementării „noului curs” al lui Malenkov au lăsat de asemenea impresia unei reduceri a tensiunii cultivate de Stalin în relațiile externe și în politica internă. Gheorghiu-Dej va sublinia în discursurile publice posibilitatea cooperării cu statele capitaliste pe bazele egalității și reciprocității de interese⁶⁵.

Britanicii vor relua în cursul lui 1953 tatonările privind o nouă reglementare a relațiilor economice cu R.P.R. În aprilie, delegatul britanic la consfătuirea experților comerciali de la Geneva exprimase interesul Guvernului său în direcția lărgirii

⁵⁹ Alexandru Popescu, *Noi informații din arhivele vieneze. România – republică sovietică, doar un zvon?*, în „Magazin Istoric”, nr. 4/1997, p. 26-31.

⁶⁰ *Telegramă descifrată nr. 472/3 mai 1948 dela Legațiunea din Londra*, în loc. cit.

⁶¹ *Referat cu privire la activitatea propagandistică britanică, popularizarea emisiunilor în limba română a postului B.B.C.*, în ANIC, fond C.C. al P.C.R. – secția Relații Externe, dosar nr. 16/1948, fila 6.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Paul Nistor, *Înfruntând Vestul. P.C.R., România lui Dej și politica americană de îngrădire a comunismului*, București, Editura Vremea, 2006, p. 189. Pentru atitudinea românească față de aceste acuze, vezi: *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului C.C. al P.M.R.*, vol. II, 1949, București, Arhivele Naționale ale României, 2003, p. 235.

⁶⁴ David J. Dallin, *Soviet Foreign Policy after Stalin*, Westport, Greenwood Press Publishers, 1975, p. 125.

⁶⁵ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Cuvântare rostită la adunarea festivă pentru sărbătorirea celei de-a 10-a aniversări a eliberării României*, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1954, p. 29.

schimburilor comerciale cu R.P.R. La 11 iunie, secretarul economic al Legației Britanice la București, într-o audiență la M.A.E. român, a transmis în mod direct dorința Marii Britanii de a dezvolta schimburile comerciale cu România⁶⁶.

În aceste condiții, organele de partid din România au analizat posibilitatea reluării unor schimburi comerciale regulate cu Marea Britanie. Al. Bârlădeanu susținea ideea unei întâlniri preliminare cu o delegație engleză care să precizeze cuantumul pretențiilor engleze față de R.P.R., rezultate din naționalizări și din neplata datoriei publice. Pe de altă parte, Simion Bughici, ministrul de externe, susținea că era preferabil ca negocierile să fie demarate fără o astfel de întâlnire preliminară, urmând ca pretențiile engleze să reiasă în cadrul discuțiilor⁶⁷.

În privința datoriei publice, M.A.E. român informase Guvernul britanic încă din 1946 că România nu va efectua nici o plată până când Tratatul de pace nu va specifica exact obligațiile României pe această linie. După semnarea Tratatului, Guvernul britanic a întreprins demersuri pentru încheierea unui Acord de plăți care să reglementeze problema datoriilor, însă România nu a oferit nici un răspuns, problema rămânând nesoluționată. Totodată, Guvernul de la Londra a refuzat să recunoască naționalizarea societăților britanice din România, sfătuindu-și cetățenii să nu depună cereri pentru compensații deoarece măsura nu era legală⁶⁸.

Pretențiile britanice, conform unor estimări ale Ministerului român de Finanțe, se ridicau la peste 19 milioane £ rezultând din datoria publică, la care se adăugau alte sume pentru bunurile britanice naționalizate și pentru pagubele produse bunurilor britanice din România care au fost distruse în urma războiului și pentru care proprietarii Britanici aveau dreptul la compensații, în conformitate cu prevederile Tratatului de pace⁶⁹.

Schimburile comerciale între anii 1948-1952 fuseseră foarte reduse, nedepășind câteva milioane de dolari. În anii 1948-1949, R.P.R. exportase în Anglia diferite cantități de cherestea, fără a oferi la export grâul atât de necesar Marii Britanii. O cantitate de grâu a fost vândută pe piața engleză abia în 1951. Către 1952, valoarea exporturilor românești scăzuse sub un milion de dolari anual. În schimb importurile românești au fost relativ mai numeroase, vizând în special cauciuc, lână și iută, medicamente etc. Soldul comerțului reciproc a înregistrat un excedent în favoarea Marii Britanii⁷⁰.

Curcile comerciale și industriale de la Londra vor dovedi un interes ridicat pentru reluarea unor relații economice active cu R.P.R. Posibilitatea reglementării problemelor economico-financiare rămase în suspendare va încuraja interesul față de România. La începutul anului 1954, tot mai multe companii britanice vor aborda Legația română de la Londra cu oferte diferite, în special produse industriale foarte necesare României, precum rulmenți, mașini-unelte etc. Astfel de produse erau imposibil de importat înainte, deoarece nu se acordau licențe de export către țările estului pentru o asemenea categorie de mărfuri⁷¹. După cum se remarcă la Londra, interesul era activ stimulat de Board of Trade. Secretarul adjunct al acestei instituții, Ian Moore, într-o discuție cu consilierul economic român la Londra, Vasile Dinu, și-a exprimat speranța că foarte curând vor începe tratative între cele două guverne, pentru reglementarea

⁶⁶ *Referat M.A.E.*, în ANIC, fond C.C. al P.C.R. – secția Relații Externe, dosar nr. 25/1953, f. 35.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*, filele 35-37.

⁶⁹ *Ministerul Finanțelor. Referat*, în *loc. cit.*, filele 5-7.

⁷⁰ Cezar Stanciu, *Aspecte privind relațiile economice ale R.P.R. în anii '50*, în „Arhivele Totalitarismului”, nr. 3-4/2005, p. 46.

⁷¹ *Nota M.C.E. – Biroul Special nr. 3553/29.IV.1954 către M.A.E.*, în ADMAE, cutia Anglia 1954, fila 2.

problemelor existente. Consilierul român remarcă: „dl. Moore a arătat un optimism care până acum nu l-am observat la dânsul în legătură cu relațiile noastre”⁷².

Aceeași atitudine optimistă va fi întâmpinată și în cadrul vizitei efectuată de o delegație română la Expoziția industrială britanică de la Birmingham, în iunie 1954. Legația română primise un număr de invitații oficiale pentru a participa. Raportul întocmit cu acea ocazie relatează: „Mai mulți comercianți s-au arătat foarte interesați să discute cu noi când auzeau că suntem dintr-o țară cu democrație populară, insistând că vor să facă comerț cu noi. O parte mai mică din comercianți însă spunea că, deoarece suntem de dincolo de cortina de fier, îi miră faptul că noi vrem să facem comerț cu ei. Tov. Dinu Vasile le-a răspuns că politica este politică și comerțul este comerț și noi cumpărăm ce avem nevoie ori de unde ne convine și de la cine este interesat să-și vândă marfa”⁷³. La o recepție organizată cu această ocazie, președintele Camerei de Comerț din Birmingham arăta că toți industriașii și comercianții prezenți sunt foarte mulțumiți de felul în care merge expoziția, mai cu seamă de faptul că nu mai sunt stânjeniți în activitatea lor de restricțiile guvernamentale în privința comerțului⁷⁴.

Încurajate de destinderea atmosferei în relațiile bilaterale, multe firme engleze vor lua inițiativa de a contacta direct oficialitățile române cu diverse propuneri. Firma Goshawk Shipyard, de pildă, contacta Legația română în iunie 1954 cu o ofertă de vase fluviale, arătând că a intervenit în mod special pe lângă autoritățile britanice pentru a obține autorizația de export în R.P.R., care fusese obținută, deși aceste mărfuri nu puteau fi exportate în trecut în Europa răsăriteană⁷⁵. Într-o discuție avută la 5 august de un funcționar al Legației române cu W.R.R. Husser de la compania Associated British Oil Engines, acesta din urmă a dezvăluit că, din punctul de vedere al Guvernului britanic, un acord economic cu R.P.R. nu va întârzia mult și că un acord similar este deja în curs de negociere cu Bulgaria. Ministrul român la Londra, Pavel Babuci, arăta că acest lucru nu fusese știut de nimeni și că nici colegii bulgari nu lăsaseră să se înțeleagă că s-ar pregăti un asemenea acord. Husser explica faptul că fiind consecința presiunilor exercitate de marile companii britanice, interesate să găsească noi piețe de desfacere, pe lângă Guvern și Board of Trade⁷⁶.

Guvernul britanic adoptase în 1954 o altă măsură menită a încuraja dezvoltarea comerțului exterior și care era favorabilă implicit R.P.R. Astfel, prin modificarea regulii valutare, operațiunile de plată sau de alimentare a conturilor străine din Regatul Unit nu mai aveau nevoie de aprobare. Orice parte străină putea dispune independent de conturile sale pentru a face plăți în lire sterline către orice țară membră a zonei lirei sterline. Consilierii economici români apreciau favorabil această măsură, considerând că e menită a încuraja comerțul românesc cu parteneri britanici⁷⁷.

Diplomația românească va urmări cu atenție negocierile și acordurile similare încheiate de alte democrații populare cu Marea Britanie. La 11 noiembrie 1954, Polonia semnase un acord comercial cu Marea Britanie prin care accepta plata unei sume de peste 5 milioane £, reprezentând datorii publice și despăgubiri rezultate în urma naționalizărilor. Plata urma să fie eșalonată în rate anuale până în 1967, prima rată fiind plătită abia la un

⁷² *Ibidem*. Pentru amănunte: Liviu Țăranu, *Tatonări comerciale britanice în 1954*, în *MI*, nr. 9/2001, p. 38-40.

⁷³ *Raport cu privire la vizitarea expoziției din Birmingham*, în *loc. cit.*, fila 1.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Nota Legației RPR. la Londra către M.A.E. Direcția Economică nr. 83932/3 iunie 1954*, în *loc. cit.*, fila 1.

⁷⁶ *Nota Legației RPR. la Londra către M.A.E. Direcția Economică nr. 2455/5 august 1954*, în *loc. cit.*, fila 1.

⁷⁷ *Notă Banca de Stat a R.P.R. către M.A.E. din 5 aprilie 1954*, în *loc. cit.*

an de la semnarea acordului⁷⁸. Marea Britanie urma să importe din Polonia mărfuri alimentare și cherestea, și oferea la export produse ale industriilor chimică și constructoare de mașini⁷⁹. Ungaria semnase la rândul său un acord comercial cu Marea Britanie în toamna aceluiași an care reglementa schimburile reciproce, dar nu luase în discuție problema datoriilor maghiare către partea engleză, acestea urmând a fi discutate separat⁸⁰.

Deși soluționarea problemelor întârzia, România a continuat tatonările. Legația R.P.R. la Londra a organizat un cocktail în noiembrie 1954 la care au fost invitați ziariști de diverse orientări, inclusiv de la B.B.C. A participat și secretarul de presă al Partidului Laburist. Cu această ocazie, redactorul politic al cotidianului *Daily Mail*, Geoffrey Wakeford, s-a interesat asupra comerțului românesc cu Marea Britanie, ceea ce a constituit un prilej pentru diplomații români să se plângă asupra faptului că deși România își exprimase acordul privind demararea unor negocieri comerciale, Guvernul britanic întârzia răspunsul. În opinia părții române, o asemenea întârziere se explica probabil prin datoriile pe care R.P.R. le are în Anglia, dar, s-a adăugat atunci, problema nu va putea fi soluționată decât prin negocieri. În tot acest timp însă, acuzau oficialii Legației române, comerțul româno-britanic este mult îngreunat. Wakeford a declarat că nu cunoștea deloc această situație și că se va interesa personal la ministrul britanic de comerț exterior⁸¹.

Evenimentul amintit s-a constituit și într-un bun prilej de popularizare a R.P.R. în Marea Britanie, dar și de informare asupra opiniilor cercurilor londoneze cu privire la evoluțiile internaționale. Cocktailul a reprezentat un eveniment plin de succes, mai ales prin participarea multor ziariști „reacționari” (de la B.B.C., France Presse, Le Figaro etc.) care, la precedenta acțiune de acest gen, desfășurată în 1952, refuzaseră participarea. Reacția invitaților a fost extrem de favorabilă față de demersul Legației, astfel încât corespondentul B.B.C. Robert Lucas „a întrebat dacă guvernul român a fost de acord cu organizarea acestui cocktail și dacă aceasta înseamnă o schimbare politică”⁸².

Crearea unei impresii bune în occident cu privire la evoluțiile din țară era de altfel o preocupare constantă a diplomației românești. În acest scop, Ministerul de Externe furniza periodic Legației materiale precum fotografii, texte etc., menite să demonstreze îmbunătățirea condițiilor de viață din țară și sprijinul de care se bucura regimul. Legația de la Londra era responsabilă de distribuirea acestor materiale în Marea Britanie dar și în teritoriile dependente. Principalele canale media prin care pătrundea propaganda românească în Anglia erau reprezentate de ziarele cu vederi procomuniste, publicate de Partidul Comunist Britanic sau de așa numita grupare a laburiștilor de stânga, precum *Daily Worker*. Se resimțea totuși, mai ales după 1953, o grijă deosebită în camuflarea propagandei favorabile regimului, astfel încât să nu lase impresia că este propagandă comunistă obișnuită. Legația din Londra stabilise în 1954 ca temă de popularizare „Internaționalismul proletar”, însă M.A.E. a cerut imediat detalii cu privire la înțelesul unei asemenea teme, cerând ferm Legației să nu întreprindă nimic în această direcție până nu va dobândi acordul Ministerului⁸³.

⁷⁸ Nota Legației RPR. la Londra către M.A.E. Direcția Economică nr. 2464/1 noiembrie 1954, în loc. cit., fila 1.

⁷⁹ *Ibidem*, fila 2.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ Raport asupra cocktailului dat de Legație la data de 26 noiembrie 1954 nr. 2532/30 noiembrie 1954, în loc. cit., fila 4.

⁸² *Ibidem*, fila 2.

⁸³ Notă către Legația R.P.R. la Londra nr. 7327/21 ianuarie 1954, în loc. cit., filele 2-4.

Popularizarea era menită să sporească credibilitatea regimului în străinătate pentru a dobândi în acest fel legitimitatea internațională. După cum se observă însă din aspectele relatate, dezvoltarea relațiilor româno-britanice a rămas în perioada de referință produsul conjuncturii internaționale. Așa cum politica britanică față de România era subsumată politicii față de Uniunea Sovietică, la fel politica R.P.R. față de Marea Britanie s-a încadrat în limitele spațiului de manevră oferit de Uniunea Sovietică.

Se remarcă totuși, în toată această perioadă, menținerea unui viu interes britanic privitor la dezvoltarea relațiilor comerciale cu România, la fel cum, în momentul în care contextul a permis, s-a reafirmat și interesul românesc în stabilirea unor schimburi comerciale fructuoase cu Marea Britanie. Relațiile bilaterale au fost afectate în bună măsură și de schimbările petrecute în aparatul diplomatic românesc după 1947, când lipsa de experiență a noii diplomații combinată cu escaladarea tensiunii internaționale și presiunile staliniste au permis deteriorarea relațiilor până în pragul suspendării acestora. Perioada de respiro din anii 1953-1954, alături de consolidarea internă a regimului au fost favorabile stabilirii de noi legături și contacte. La acel moment, hegemonia sovietică asupra răsăritului european nu mai era contestată – după cum au dovedit evenimentele din 1956 – și țările apusene căutau modalități de acomodare cu noile realități politice. Diminuarea sentimentului de insecuritate al regimului, pe fondul începutului destinderii internaționale, a contribuit, de asemenea, la inițierea unor acțiuni mai îndrăznețe de tatonare către țările apusene.

THE ROMANIAN-BRITISH RELATIONS IN THE AFTERMATH OF WORLD WAR II (Summary)

Key-words: sovietization, Cold War, Romanian-British relations, agriculture, industrialization

Romania's Sovietization after 1945 caused a great rupture in its relations with the Western European countries. This study explores the evolution of the Romanian-British relations in the first decade after the war, focusing on the influence of international politics upon the relations of the two countries. The main object of interest was economic, for both sides. Romania was interested in importing industrial goods from Britain, in order to reconstruct the economy and support the Stalinist industrialization process. On the other hand, Britain was interested in importing agricultural products from Romania. The relations were compromised by the growing international tension at the beginning of the Cold War. Also, the Communist regime's decision to nationalize industry, which affected British interests in Romania, had a great impact on the relations of the two countries.

CARMEN-FLORENTINA OLTEANU

**EVREII ÎN VIAȚA ECONOMICĂ A BRAȘOVULUI
REFLECTATĂ ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ BRAȘOVEANĂ
INTERBELICĂ**

Presă românească interbelică este prea puțin folosită ca izvor istoric. Nu există multe informații cu privire la evreii din Brașov. În perioada interbelică, evreii au încercat să participe activ în toate domeniile vieții economice, politice, sociale, culturale și religioase și să se integreze noilor realități de după primul război mondial.

Studiul de față își propune abordarea imaginii evreului ca factor economic așa cum rezultă din coloanele presei românești brașovene, având în vedere faptul că acest subiect nu a mai fost cercetat. Pentru a obține o imagine cât mai obiectivă cu privire la subiectul amintit am folosit informații, articole, relatări din presa brașoveană, dar și din lucrări generale sau particulare referitoare la evrei.

În această cercetare am folosit ca bază documentară o serie de publicații românești brașovene, mai ales pe cele care au apărut fără întrerupere pe tot parcursul perioadei interbelice: „Gazeta Transilvaniei”, care a fost, fără îndoială, cel mai important ziar brașovean, sau „Ardealul”, ziar independent. De asemenea, am folosit informații și din publicații de dreapta, cum au fost „Prometeu” ori „Sabia lui Traian”. Articolele din presa brașoveană conțin știri despre evrei și sunt în general urmate de comentarii, majoritatea defavorabile. De asemenea, în presă ei apar sub următoarele denumiri: „jidani”, „ovrei”, „perciunați”, acești termeni având o evidentă conotație peiorativă, iar folosirea lor semnalează antisemitismul. O altă constatare este aceea că multe articole sunt nesemnate sau semnate cu pseudonime (de exemplu, Strălucitorul). Absența numelui gazetarilor se poate explica prin teama ziariștilor respectivi de eventuale consecințe din partea autorităților, cum s-a întâmplat cu D. N. Mișuțiu, redactor la „Sabia lui Traian”, care din cauza articolelor publicate în presă și a activității sale antisemite a fost expulzat sub escortă din Brașov. S-a mai observat că presa abundă în articole cu caracter antisemit atunci când la conducerea redacției unui ziar se găsește un gazetar cu orientări antisemite, cum a fost cazul lui Victor Branice, cunoscut în epocă pentru antisemitismul său.

În ceea ce privește literatura de specialitate, am folosit cu precădere lucrări scrise de autori evrei, apărute mai ales la editura Hasefer. Cei mai des citați autori sunt: Avram Rosen, Hary Kuller și Ladislau Gyemant. Un important domeniu în cercetarea noastră l-a constituit folosirea de informații din Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Brașov.

Cercetarea noastră oferă concluzii provizorii, ea subliniind necesitatea unei cercetări sistematice și a presei germane și maghiare, pentru a oferi o imagine cât mai amplă cu privire la ceea ce se scria despre evrei în general și despre cei din țară în particular.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLV, 2008, p. 261–273

1. Considerații generale privind contribuția economică a evreilor în Transilvania

Pentru evrei, dobândirea cetățeniei române prin tratatul de pace încheiat după război și consacrarea legislativă în Constituția din martie 1923 a unor drepturi civile și politice, printre care egalitatea cu ceilalți cetățeni români, a favorizat crearea premiselor necesare pentru amplificarea participării lor la viața economică și socială a României¹.

În Transilvania, participarea evreilor la dezvoltarea industriei a determinat la 11 iunie 1919 alegerea unor întreprinzători evrei în Comitetul General al Uniunii Industriștilor Transilvăneni, de exemplu, Mozes Farcaș de la Fabrica de Piele Frații Renner et Co. S.A din Cluj și Odon Hersh de la Fabrica de Spirt din Cluj².

Înainte de 1919 erau în Transilvania 13.989 de întreprinderi, iar în perioada 1919-1930 s-au mai adăugat 17.556 de întreprinderi, numărul lor ajungând la sfârșitul anului 1930 la 31.545³. Tot aici, evreii mai lucrau, în afară de industrie, în comerț 35,3%, în administrație și servicii 20,8%, în agricultură, silvicultură, creșterea animalelor 9,2%, în transporturi 2,8% și în domeniul creditului 2,3%⁴. Trebuie de asemenea remarcat faptul că tot aici în Ardeal 36,15% din firme erau românești, iar 26,78% erau evreiești⁵.

Evreii au lucrat în toate ramurile industriei, ponderea cea mai ridicată având-o persoanele ocupate în industria textilă, manufacturieră și de confecții (52,5%). Aceasta se explică prin numărul mare de meseriași evrei în sectoarele de îmbrăcăminte-încălțăminte, îndeosebi croitori și cizmari. Ei reprezentau 17,3% din totalul personalului existent în 1930 în această ramură. Urmează industria alimentară (14,5%), metalurgică (10,2%) și industria lemnului (9,4%). Din cei 8.106 evrei care lucrau în industria metalurgică, peste jumătate, adică 4.475, erau meseriași (tinichigii, strungari etc.)⁶.

2. Contribuția evreilor la dezvoltarea industrială a Brașovului

În perioada interbelică, industria a cunoscut un ritm intens de dezvoltare și modernizare, un rol important jucându-l societățile pe acțiuni, care au evoluat rapid atât numeric cât și din punct de vedere al capitalului social și al cifrei de afaceri realizate. La înființarea și desfășurarea activității unor societăți industriale pe acțiuni au participat și evreii⁷. Ei au beneficiat de politica protecționistă a industriei, care a favorizat dezvoltarea întreprinderilor industriale⁸.

În perioada 1919-1926 numărul de fabrici a crescut în județul Brașov de la 50 la 232, forța motrice de la 7.175 la 29.119 C.P., numărul de lucrători de la 5.676 la 10.126, iar valoarea producției de la 168 la 2.523 milioane de lei⁹. În municipiul Brașov, conform recensământului din 1930, erau 59.234 de locuitori și 2.224 de întreprinderi¹⁰.

¹ Avram Rosen, *Contribuția evreilor la progresul industrial în România interbelică*, București, Editura Hasefer, 2002, p. 136.

² *Ibidem*, p. 142.

³ *Ibidem*, p. 247.

⁴ Ladislau, Gyémánt, *Evreii din Transilvania*, Cluj Napoca, Editura Institutului Cultural Român, 2004, p. 112.

⁵ Ioan Scurtu (coord.), *Istoria românilor*, vol. VIII, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 61.

⁶ *Ibidem*, p. 227.

⁷ Hary Kuller, *Contribuția evreilor din România la cultură și civilizație*, București, Editura Hasefer, 2004, p. 656.

⁸ *Ibidem*, p. 119.

⁹ Elisabeta Marin, Vasile Olteanu, Măriuca Radu, *Brașov – Monografia Comercială*, Brașov, 2005, p. 142.

¹⁰ *Enciclopedia României*, vol. I, București, Imprimeria Națională, 1938, p. 137.

Alte surse indică o imagine și mai completă asupra economiei din acest județ, unde ar fi fost, în 1930, 4.332 de întreprinderi, din care 1.130 erau industriale, 757 comerciale, 99 diverse, 1.833 individuale, 108 anonime și altele 100¹¹. Industria Brașovului reprezenta 5% din producția industrială a României în 1930. Valoarea producției a crescut până în 1937 cu 150%¹². În anii 1921-1922, erau la Brașov 3 fabrici textile, 3 de mașini și metalurgie, 9 forestiere, 1 de hârtie, 23 de alimente, 2 de piele, 4 de sticlă și teracotă și 7 de industrie chimică¹³. Pentru anul 1935, se constată o creștere a numărului de întreprinderi astfel: 30 de fabrici cu profil alimentar, 13 cu profil textil, 12 cu profil chimic, 25 metalurgice, 10 de hârtie și arte grafice, 7 de pielărie, 48 de industrie a lemnului, 16 de materiale de construcție, 1 de sticlărie și 4 de ceramică¹⁴. Evreii au participat activ la dezvoltarea economică a acestui județ, acest lucru fiind demonstrat de existența unor întreprinderi cu capital evreiesc în ramuri precum industria textilă sau cea forestieră.

Pentru dezvoltarea industriei textile din România un rol important l-a avut fondarea în 1922 a Societății pentru Industria Textilă, cu sediul social în București. Activitatea de producție a acestei societăți pe acțiuni s-a axat inițial pe Fabrica de Postav Buhuși din județul Neamț, fabrică ce fusese fondată în 1885. Ulterior, în componența societății au intrat și alte fabrici textile cum a fost și *Fabrica pentru Industria Lânii* din Prejmer, județul Brașov. În 1928, capitalul social al societății textile era de 400 de milioane lei, avea peste 3.300 de angajați și o forță motrice de 2.900 HP. Director general și administrator delegat al Consiliului Administrativ era evreul Lazăr Marguiles. Din Consiliul administrativ mai făceau parte, în 1928, evreii N. Ehrenstein, R. Halfon, O. Kaufmann¹⁵.

În 1923 se înființează societatea pe acțiuni *Fabrica Românească pentru Laminat și Tras Metale* din Brașov, cu sediul social în București. În 1926-1927, capitalul social era de 75 de milioane de lei. Vicepreședinte al Consiliului Administrativ era evreul Osias Nacht, iar Joseph Nach și David Schaffer erau consilieri¹⁶. Ziarul brașovean „Carpații” face reclamă în paginile sale acestei întreprinderi, care oferea celor interesați posibilitatea învățării următoarelor meserii: laminator forfecar, trăgători de bare și sârmă, focari¹⁷.

În județul Brașov ia ființă în anul 1921 societatea pe acțiuni *Fabrica de Celuloză Zărnești*, al cărei capital era de 30 de milioane de lei. Din Consiliul de Administrație făceau parte în 1927-1928 evreii A. Frend și J. Axenfeld¹⁸. *Fabrica de Hârtie Zărnești* a fost fondată încă din 1853 de câțiva comercianți români și greci din Transilvania, pentru a produce hârtie din zdrențe. În 1861 și-a încetat activitatea, iar în 1864 a fost cumpărată de Martin Copony din Brașov. În 1918 a fost vândută unei societăți maghiare din Budapesta. Întreprinderea este transformată în societate anonimă românească cu numele de Fabrica de celuloză Zărnești¹⁹. Despre societatea pe acțiuni Fabrica de Celuloză Zărnești aflăm informații din ziarul brașovean „Carpații”, care afirmă despre această

¹¹ Virgil Pană, *Minoritățile etnice din Transilvania. Drepturi și privilegii*, Târgu Mureș, Editura Tipomur, p. 179-180.

¹² *Enciclopedia României*, vol. II, p. 76.

¹³ Alexandru Petit, *Monografia Județului și orașului Brașov*, Brașov, Institutul Cartografic Unirea, 1922, p. 20.

¹⁴ *Ibidem*, p. 76.

¹⁵ Avram Rosen, *op. cit.*, p. 158.

¹⁶ *Ibidem*, p. 153, 156.

¹⁷ „Carpații”, anul VIII, nr. 441, 12 august 1928, p. 4.

¹⁸ Avram Rosen, *op. cit.*, p. 163.

¹⁹ *Enciclopedia României*, vol. III, p. 943-944.

societate că era anonimă, românească, înființată în noiembrie 1921, situată pe râul Bârsei și exploatând forța hidroelectrică a acestui râu. Conform publicației amintite, această fabrică se compunea din Fabrica de Hârtie Zărnești, Șlefuitoarea de lemn Martinsmuhle din Zărnești, Uzina Electrică din Tohanul Vechi și Uzina Centrală Electrică din Brașov, toate cu turbine de apă. Ziarul ne mai informează că fabrica se ocupa exclusiv cu producția hârtiei de împachetat și că, înainte de război, producția anuală era de 400 de vagoane. În 1921 producția era de 500 de vagoane. Fabrica dispunea de asemenea de case pentru funcționari și lucrători, de o baie pentru muncitori și o cantină. Direcțiunea centrală era la Brașov în casa proprie din str. Castelului nr. 138²⁰.

Referitor la această întreprindere, Inspectoratul Industrial Brașov oferă câteva informații. De aici aflăm că producția de hârtie de împachetat pentru anul 1926 a fost de 2.122 de tone, iar de pungi de hârtie de 1.376 de tone. În anul 1927 producția de hârtie de împachetat a crescut la 2.400 de tone, iar cea de pungi de hârtie la 1.450 de tone. Fabrica avea vânzări doar în țară, dar se plângea de concurență din partea fabricilor de profil austriece, germane și cehoslovace. Pentru anul 1927, fabrica a angajat 226 de lucrători bărbați și 293 de femei. Producția maximă a fabricii ar fi fost de 2.100-2.200 de vagoane anual. În 1926 s-au produs doar 1.799 de vagoane, iar în 1927, 1.345 de vagoane celuloză. În primele cinci luni ale anului 1927, numărul lucrătorilor a fost de 1.000. În decursul lunii martie au fost concediați circa 400 de muncitori. Producția sporind începând cu noiembrie, s-au reangajat lucrătorii necesari, numărul lor ajungând la 700. Salariile zilierilor erau de 110 lei, iar ale meseriașilor de 180 de lei pentru opt ore. Fabrica dorea introducerea de către guvern a unui tarif vamal protecționist, justificând că era singura fabrică de celuloză din țară. De asemenea, se mai cerea scăderea taxelor de transport C.F.R și a celor pentru materiile prime²¹.

Aceeași sursă ne mai prezintă și câteva date cu privire la personalul acestei fabrici pentru anul 1935. În Consiliul de Administrație al acestei societăți erau 6 români, un francez, 3 maghiari și 4 evrei cu salarii între 3.000 și 10.000 de lei. În Comitetul de cenzori existau 6 români, 3 evrei și un maghiar. În cadrul personalului administrativ superior era un evreu (director administrativ cu salariul de 550.000 lei) și un român (subdirector, cu un salariu de 240.000 lei). Personalul administrativ inferior era alcătuit din 11 germani, 2 evrei, 5 maghiari și 3 români. Personalul tehnic superior era format din 1 evreu, 2 români și 1 maghiar, iar cel inferior din 1 evreu, 5 germani și 1 român. Dintre lucrătorii calificați 2 erau germani, 2 erau evrei, 3 maghiari și 12 români. Dintre cei necalificați 13 erau germani, 61 maghiari și peste 600 de români²². Din „Gazeta Transilvaniei”, aflăm că această societate participa la acțiuni filantropice, de exemplu, cu ocazia Crăciunului, în anul 1937, întreprinderea a contribuit cu 1.000 de lei pentru ajutorarea copiilor săraci din parohia ortodoxă Brașovul Vechi²³.

La Brașov se va muta *Societatea Astra*, prima fabrică românească de vagoane și motoare, ale cărei uzine se aflau la Arad. Între 1927-1928, capitalul social al acestei întreprinderi era de 450 de milioane de lei. Din Consiliul de administrație făceau parte

²⁰ „Carpații”, anul X, nr. 549, 9 noiembrie 1930, articolul *Industria brașovene – Fabrica de Hârtie Zărnești*, p. 2.

²¹ Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Brașov, fond Inspectoratul industrial, dosar *Raportul Fabricii de Celuloză Zărnești privind producția pe anii 1926-1927*, cota 9/1017, 1927, nepaginat.

²² *Ibidem*, dosar *Tabloul Fabricii de Celuloză Zărnești – Personalul pe anul 1935*, cota 80/737, 1935, nepaginat.

²³ „Gazeta Transilvaniei”, anul 100, nr. 9, 31 ianuarie 1937, articolul *Daruri pentru copiii săraci din parohia ortodoxă Brașovul Vechi*, p. 3.

evreii Mauriciu și Aristide Blank, precum și Otkar Kaujmann etc.²⁴ Societatea Astra a rezultat din fuziunea a trei importante societăți de construcții de vagoane și automobile: Astra din Arad, Unio din Satu Mare și Romloc din Brașov²⁵.

Se poate afirma că evreii și-au pus amprenta asupra dezvoltării industriale a Brașovului interbelic, mai ales prin participarea în cadrul societăților pe acțiuni. Ei s-au axat în principal pe dezvoltarea ramurilor industriei textile și a celei forestiere. Mulți investitori evrei erau veniți din București și au susținut dezvoltarea și înființarea de filiale ale unor întreprinderi industriale la Brașov. Totuși, cele mai multe întreprinderi din acest județ erau deținute de sași, cum era cazul întreprinderii „Hess”, care producea bomboane și ciocolată, „Wilhelm Scherg” și „Wilhelm Tellmann”, care produceau postav, „Heinrich Frank Shone”, care producea cafea, sau „Martin Fram” care producea clei.

3. Prezența evreilor în domeniul bancar

La formarea capitalului social al societăților industriale și creditarea unor întreprinderi industriale au participat băncile, care au contribuit la dezvoltarea și modernizarea diferitelor ramuri ale industriei românești. La Brașov a funcționat și o filială a băncii cu capital evreiesc, *Marmorosch Blank et. Co. S.A.*, care avea în anii 1927-1928 agenții la București și în alte județe. Banca dispunea de un capital social de 125 de milioane de lei și a finanțat exploatarea miniere din județul Brașov, precum și industria chimică, reprezentată la Brașov de „Prima Societate Română de Explozibile”, cu sediul la Făgăraș²⁶. În anul 1935 funcționau la Brașov 15 bănci²⁷. Ziarul brașovean „Carpații” face constant reclamă în paginile de publicitate băncii Marmorosch Blank, al cărei capitalul social era, conform publicației amintite, de 302 milioane de lei și oferea orice fel de operațiuni bancare. Această bancă dispunea de sucursale în străinătate, la Paris, Viena, Constantinopol, New-York²⁸. De asemenea, ziarul „Nihil Sine Deo” prezintă în coloanele sale vizita directorului băncii, Aristide Blank, din ziua de 24 august, cu scopul de a deschide la Brașov o sucursală²⁹. Existența unei bănci evreiești la Brașov, în ciuda numărului mic de evrei de aici, ei reprezentând 1,5% din populația județului³⁰, denotă puterea economică de care dispuneau și care le permitea cu ajutorul capitalului social să participe activ în economie.

4. Participarea evreilor la activitatea meșteșugărească și comercială

În afară de industrie, evreii sunt menționați ca meseriași în comunele din județul Brașov unde, în 1928, erau 0,41%, în urma românilor (34,20%), maghiarilor (34,13%) și a sașilor (30,98%)³¹.

Numărul meseriașilor patroni a evoluat în județul Brașov astfel: în 1916, erau 180 români, 405 sași, 362 maghiari, 58 evrei. Pentru anul 1937 remarcăm o creștere a numărului lor, mai semnificativă la minoritățile etnice: 185 români, 578 sași, 661 maghiari, 72 evrei³².

²⁴ Avram Rosen, *op. cit.*, p. 245.

²⁵ *Enciclopedia României*, vol. III, p. 867.

²⁶ Avram Rosen, *op. cit.*, p. 170-174.

²⁷ *Enciclopedia României*, vol. II, p. 76.

²⁸ „Carpații”, anul III, nr. 146, 18 februarie 1923, p. 4.

²⁹ „Nihil Sine Deo”, anul I, nr. 4, 20 august 1920, articolul *Din localitate*, p. 2.

³⁰ Sabin Manoilă, *Recensământul general al populației României în 1930*, vol. II, București, Imprimeria Națională, 1938, p. 84.

³¹ Nicolae Popea, *Meseriași din județul Brașov*, în „Țara Bârsei”, anul II, nr. 2, martie-aprilie 1930, p. 151.

³² Virgil Pană, *op. cit.*, p. 180.

În 1926 sunt menționați 52 de meșteșugari independenți evrei la Brașov³³. În 1934, erau 71 de meseriași evrei, dintre care: 9 ceasornicari, 6 croitori de dame, 6 fotografi, 6 măcelari mezelari, 4 pălărieri femei, 4 electricieni, 4 dentiști, 3 arhitecți, 3 bijutieri, 2 zugravi vopsitori, un împletitor de coșuri, un brutar, un tocilar, un gravor ștampile, un confecționar de oglinzi, 3 tâmplari, 2 tinichigii, 2 blănari, 2 croitori bărbați, 2 cizmari, 2 tapițeri, 2 mecanici, 2 curelari și 2 frizeri³⁴.

În ceea ce privește comerțul, între anii 1921-1922, la Brașov sunt atestați 825 de comercianți³⁵, iar în 1934 numărul lor crește la 1.668 de comercianți, dintre care 264 erau evrei. Principalele ramuri de comerț în care au participat evreii au fost: cheres-teaua, cerealele, textilele și mărunțișurile, mărfurile mixte, precum și alimentele și colonialele. De asemenea sunt atestați și evrei mijlocitori³⁶.

În 1934, în Camera de Comerț a județului Brașov aveau drept de vot 93 de sași, 68 de români, 27 de maghiari și 28 de evrei. Toți aceștia erau mari comercianți brașoveni care plăteau un impozit de 30.000 de lei. Pentru același an, numărul reprezentanților marii industrii era de 96 sași, 20 români, 13 maghiari și 8 evrei, care la fel aveau drept de vot în Camera de Comerț a județului Brașov³⁷.

Numărul de negustori evrei din județul Brașov atestați pentru anul 1924 este de 268 în oraș și 40 în restul județului. Ei erau distribuiți pe diferite ramuri astfel³⁸:

Negustori pe ramuri	Număr de negustori evrei în oraș (1924)	Număr de negustori evrei în restul județului (1924)
Negustori de cai	2	2
Negustori de vite	3	3
Negustori de cereale	27	-
Negustori de legume, fructe	3	-
Negustori de blănuri	1	-
Care se ocupau cu negoțul cu lemne	40	6
Care se ocupau cu negoțul cu fier	1	-
Negustori de mașini agricole	4	-
Negustori de articole sportive și tehnice	3	-
Negustori de mobilă	2	-
Negustori de produse din piele	1	-
Negustori de galanterie, dantele	5	-
Negustori de textile, croitorie	40	4
Negustori de pantofi	1	-
Negustori de îmbrăcăminte	3	-
Negustori de dulciuri	3	-
Negustori de coloniale	7	-
Proprietari de prăvăli	18	10
Negustori de produse alimentare	12	-

³³ Heinrich Wachner, *Istoria Țării Bârsei*, Brașov, Editura Aldus, 1995, p. 77.

³⁴ Idem, *Kronstadter Heimat-und Wanderbuch*, Brașov, Editura Buchhandlung Wilh. Hiemesch, 1934, p. 311-312.

³⁵ Alexandru Petit, *op. cit.* p. 20.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Heinrich Wachner, *Kronstadter Heimat-und Wanderbuch*, p. 315.

³⁸ *Ibidem*, p. 314-315.

Negustori de vin	3	-
Negustori de băuturi spirtoase	2	2
Negustori de apă minerală	2	-
Negustori de ulei, benzină, petrol	-	1
Negustori de papetărie	4	-
Negustori de artă și antichități	1	-
Negustori de alte antichități	5	-
Negustori de produse diverse	21	12
Mijlocitori	1	-
În transport și transport persoane	7	-
Agenți și comisionari	40	-
Asigurări	1	-
Negustori de trăsuri	1	-
Negustori de case	2	-
Negustori de zdrențe	1	-

În anul 1927 sunt menționați la Brașov tot un număr de 308 negustori evrei, față de 1.058 de negustori români, 885 sași și 621 maghiari³⁹.

Putem afirma că evreii alături de celelalte minorități din Brașov, în special maghiarii și sașii, au contribuit la dezvoltarea economică a acestui județ prin participarea lor în ramuri economice precum industria, domeniul bancar, comerțul sau meșteșugurile. O dată cu promulgarea primelor decrete cu caracter antisemit, evreii au început să fie treptat excluși din viața economică a Brașovului, până când au fost înlăturați definitiv.

5. Imaginea evreilor ca factor economic, reflectată în presă

Deși evreii participau în proporția menționată anterior, la dezvoltarea economică a Brașovului, răsfoind presa românească în perioada interbelică întâlnim și unele articole în care se consideră că evreii au avut o influență negativă în economia românească. Ziarele românești brașovene nu au scăpat nici ele de stereotipurile xenofobe care au fost prezente în multe periodice din România interbelică îndeosebi în anii '30.

5.1. Stereotipul evreului speculant, contrabandist și arendaș

Aceste stereotipuri sunt frecvente în presa brașoveană. În ceea ce privește specula, un exemplu relevant ne este oferit de ziarul „Nihil Sine Deo”, care semnalează prezența la Brașov a două „ovreice care sug ca lipitorile pe cei ce au nevoie de locuințe” și care sunt sprijinite în acțiunile lor de un întreg personal de agenți ce le procură locuințele⁴⁰. În coloanele Gazetei ne este prezentat un alt caz de speculă dintr-o piață brașoveană, unde un grup de evrei ar fi adus din Arad cartofi noi pe care i-ar fi vândut detailiștilor evrei cu 4 lei kilogramul, iar românilor cu 7 lei kilogramul. Cumpărătorii români au început să protesteze, evreul Mendelovici a fost palmuit de români din cauza acestei „specule obraznice” și a reclamat cazul poliției⁴¹.

³⁹ „Ardealul”, anul VI, nr. 16, 8 mai 1927, Ioan Popescu Costești, *Problema românizării orașelor*, p. 1.

⁴⁰ „Nihil Sine Deo”, anul II, nr. 28, 25 februarie 1921, articolul *Informațiuni*, p. 3.

⁴¹ „Gazeta Transilvaniei”, anul XCIX, nr. 48, 21 iunie 1936, articolul *Tragedia comerțului românesc de fructe, zarzavat, etc.*, p. 4.

Presa susține și ideea că evreii practicau specula organizați în cartel. Ei cumpărau animalele de la producători, vitele erau tăiate în abatorul municipiului de către Sigelsten Iacobovici et. Comp., apoi carnea era vândută măcelarilor, ei controlând prețurile atât pentru crescători, cât și pentru consumatori. Astfel, se afirmă în continuare, că „datorită acestor intermediari paraziți, carnea este astăzi în piața Brașovului atât de scumpă”⁴². Acuză de speculă este susținută și de revista „Prometeu”, care afirmă că, „prin concurență, speculă și ticăloșie”, evreii au reușit să acapareze puterea economică a țării. Revista mai susține că în felul acesta românii au ajuns „la discreția speculei și tâlhăriei fără seamăn” a evreilor și se propune comerțul legionar drept soluție pentru îndreptarea situației economice a românilor⁴³. Și ziarul „Ardealul” susținea ideea potrivit căreia evreii au reușit să „aservească” lumea intereselor lor prin „șiretenie, speculație și prevedere”. Pentru a stopa influența lor, ziarul propune ca evreii să fie lipsiți de mijloacele „de a-și fructifica însușirile lor”⁴⁴. Într-un articol din „Gazeta Transilvaniei” se vorbește despre „lacoma finanță jidovească” care exploatează bogățiile munților noștri și care ascunde înăuntrul ei „cea mai odioasă speculă”⁴⁵. Alt articol al aceleiași publicații susține că „politica noastră economică” era cedată „speculanților ovrei”⁴⁶.

O altă acuzație semnalată de ziare este cea de contrabandă, cele mai semnificative articole în acest sens sunt *Informațiuni*⁴⁷ și *Diverse*⁴⁸, în care se menționează aducerea ilegală de către evrei a unor cantități de tutun și arme din Ungaria și comercializarea lor în România.

Pe lângă speculă și contrabandă, evreii mai sunt acuzați că otrăvesc pe români cu vin din alcool metilic, provocând în București decesul câtorva sute de persoane. Ziarul subliniază faptul că vinovații s-au ales doar cu câteva luni de închisoare, dar au realizat averi de zeci de milioane⁴⁹. Această acuză nu este nefondată pentru că în perioada interbelică se pare că evreii dețineau o cincime din totalul cărciumilor din România. Profitându-se de această stare de lucruri, presa adresează astfel de zvonuri grave la adresa evreilor⁵⁰.

În presa brașoveană întâlnim și articole în care evreii arendași erau acuzați că exploatează pe români, punând taxe mari țăranilor care, nemaiputând face față, s-au revoltat. Mișcările sociale au căpătat în unele locuri un caracter antisemit pentru că în mare parte cămătarii și arendașii erau evrei⁵¹. O altă acuză gravă la adresa evreilor este aceea că falsificau monede și că se aflau și rabini printre falsificatori. Publicația propune condamnarea falsificatorilor la 20 de ani de muncă silnică și confiscarea averilor⁵².

Situațiile prezentate mai sus trebuie puse în legătură cu mișcările antisemite din anii '20-'30, când se încerca să se diminueze contribuția evreilor la dezvoltarea comerțului și să se prezinte activitatea lor în acest domeniu într-o lumină nefavorabilă.

⁴² *Ibidem*, anul 100, nr. 68, 5 septembrie 1937, Doru, *Cartelul Sigelstein-Iacobovici*, p. 4.

⁴³ „Prometeu”, anul III, nr. 7-10, iulie-octombrie 1937, Nae Ieremia, *De la tabăra de muncă la comerțul legionar*, p. 7-8.

⁴⁴ „Ardealul”, anul VI, nr. 2, 28 ianuarie 1927, articolul *Chestia eveiască*, p. 2-3.

⁴⁵ „Gazeta Transilvaniei”, anul 80, nr. 179, 31 august 1919, articolul *Desmeticare*, p. 1.

⁴⁶ *Ibidem*, anul 80, nr. 202, 27 septembrie 1919, Alexandru Tălășescu, *Reacțiune moral creștină*, p. 1.

⁴⁷ „Nihil Sine Deo”, anul II, nr. 31, 18 martie 1921, p. 2.

⁴⁸ *Ibidem*, nr. 63, 25 decembrie 1921, p. 1.

⁴⁹ „Ardealul”, anul IX, nr. 35, 14 septembrie 1930, articolul *Informațiuni*, p. 2.

⁵⁰ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 67.

⁵¹ „Ardealul”, anul IX, nr. 31, 17 august 1930, articolul *Represiunea mișcării din Bucovina*, p. 1.

⁵² *Ibidem*, anul XVI, nr. 44, 21 aprilie 1937, articolul *Să deschidem bine ochii*, p. 1.

5.2. Stereotipul evreului exploator

De cele mai multe ori în presa brașoveană, această acuză se referă la exploatarea de către evrei a pădurilor⁵³. Unele publicații afirmă că evreii „storc” ce e mai bun din pădurile noastre, iar românii sunt siliți „să se bage simbriaș la jidan aproape pe nimic”. Soluția oferită pentru a pune capăt acestei situații este crearea de cooperative forestiere. În alte articole se afirmă că evreii nu exploatează doar pădurile, ci și câmpurile, pășunile și apele țării noastre⁵⁴. Acuzația este motivată prin prezentarea unor date statistice cu privire la gradul de exploatare a țării noastre de către evrei. Astfel, în presă se afirmă că pădurile erau exploatare de evrei în proporție de 87%, valoarea comerțului în țară era de 30 de miliarde de lei, beneficiu deținut aproape exclusiv de evrei, exportul era făcut 90% de evrei, comerțul cu medicamente era 98% în mâinile evreilor, iar marile fabrici erau deținute tot de ei⁵⁵. Alte articole susțin că în industria forestieră capitalul românesc era doar 8%, restul fiind deținut de minoritari, dintre care 50% de evrei⁵⁶. Observăm că aceste articole exagerează prin cifrele prezentate ponderea pe care evreii o dețineau în economia României, pentru a se da curs măsurilor antisemite, care să limiteze influența evreilor în economie, făcând loc participării într-o proporție cât mai mare a românilor.

Presa nu se limitează doar la spațiul țării noastre, ci ne oferă informații și în ceea ce privește rolul jucat de evrei în economia altor țări din Europa, precum Polonia, unde se afirmă că în proporție de 52% comerțul se afla în mâinile evreilor, deși aceștia nu reprezentau mai mult de 10% din populație⁵⁷. O altă situație evocată este aceea a evreilor din Austria, susținându-se că la Viena evreii dețineau 20% din comerțul în detaliu, 50% din întreprinderile mici și mijlocii și 90% din marile întreprinderi⁵⁸. Ca și în cazul României, cifrele sunt exagerate pentru a demonstra că evreii sunt influenți nu doar în țară noastră, ci și în unele state ale lumii și astfel trebuie să se pună capăt „controlului” lor asupra economiei țării noastre. Ziarul „Nihil Sine Deo” prezintă într-o formă rimată felul în care evreii exploatează România: „jidanii ne sugrumă națiunea / Și avutul țării românești”. Mai departe se afirmă că „suntem prădați de liftele păgâne”, iar la sfârșitul articolului se lansează un îndemn „Nu vrem să mai fim sclavii jidovimii / Conduși de idealul cel mai sfânt / Vom sfărâma dușmanii țării noastre / Și-om înfrunta al hoardelor avânt”⁵⁹. În „Gazeta Transilvaniei” întâlnim multe articole referitoare la situația din Maramureș și „dominația” exercitată de evrei aici. În articolul *Problema Maramurășului* se afirmă că țăranul român era „robul latifundiarilor evrei”, supus unor prestații naturale însemnate, unor taxe mari și unei „cămătării nemiloase”⁶⁰.

5.3. Puterea economică a evreilor

Există în presă numeroase articole în care se vorbește de un așa-zis control deplin al evreilor asupra economiei țării noastre. Un exemplu relevant îl reprezintă articolul *Colonii jidovești*, în care se afirmă că aceștia dețin în mâinile lor întreaga viață economică a statului. Românilor nu le rămânea decât să-i servească pe evrei, devenind

⁵³ „Sabia lui Traian”, anul I, nr. 3, 14 decembrie 1930, Gornistul, *Deschideți-vă bine ochii*, p. 3.

⁵⁴ „Ardealul”, anul IV, nr. 154-46, 3 octombrie 1923, *Despre cooperative*, p. 1.

⁵⁵ *Ibidem*, anul XVI, nr. 166, 21 septembrie 1937, *Însuflețita manifestare a comercianților și meseriașilor români la Brașov*, p. 1.

⁵⁶ „Gazeta Transilvaniei”, anul 100, nr. 41, 30 mai 1937, *Date statistice grăitoare*, p. 1.

⁵⁷ *Ibidem*, anul 100, nr. 6, 21 ianuarie 1937, *Evreii în comerțul polonez*, p. 4.

⁵⁸ *Ibidem*, anul 101, nr. 34, 12 mai 1938, *Evreii scoși de pe piața vitelor și cărnii din Viena*, p. 4.

⁵⁹ „Nihil Sine Deo”, anul IV, nr. 96, 27 mai 1923, *Strălucitorul, Imnul Studenților creștini*, p. 1.

⁶⁰ „Gazeta Transilvaniei”, anul XC, nr. 103, 7 octombrie 1927, p. 3.

„unelte și servitorii” lor ori să moară de foame „umblând și bătând pe la ușile marilor întreprinderi jidovești cari îi umilesc și îi alungă”. Publicația consideră că industria și comerțul țării erau în mâinile evreilor în proporție de peste 80%⁶¹. Totodată, ne sunt prezentate și câteva date statistice cu privire la influența evreilor în economie, afirmându-se că din 120 de miliarde de lei, cât era venitul anual al țării, doar 15 miliarde erau deținute de români, alte 15 de minoritățile creștine, iar restul de 90 de miliarde era deținut de minoritatea evreiască⁶². Aceste cifre se pot justifica prin existența unui număr mare de întreprinderi aflate în mâinile minorităților naționale. Unele surse indică faptul că proprietatea industrială din România era deținută în perioada interbelică în proporție de peste 80% de străini și minoritari cetățeni români⁶³. Aceeași sursă susține că majoritatea firmelor individuale era deținută în 1935 de evrei, urmați de români, germani și maghiari⁶⁴. Tot despre dominația evreilor în comerț și industrie relatează și articolul *Rolul evreilor în viața maghiarilor din Ardeal*, potrivit căruia evreii dețineau o poziție însemnată în marea industrie unde erau reprezentați în proporție de 90%, în industria mică și mijlocie în proporție de 45%, iar în comerț în proporție de 80%⁶⁵. Cifrele sunt fără îndoială exagerate, deoarece evreii dețineau la sfârșitul perioadei interbelice doar 31,14% din totalul firmelor individuale din România⁶⁶. Articolul *Pericolul evreiesc* susține că cel mai serios pericol pentru viața noastră economică îl reprezintă „elementul jidovesc” care se opune guvernului în încercarea sa de a naționaliza capitalul. La finalul articolului, se afirmă că, din cauza evreilor, comerțul se află „astăzi pe baze absolut necinstite”⁶⁷. Se mai susține ideea conform căreia evreii lucrează din răspuțeri, ajută pe ai lor pentru a se face stăpâni „pe avutul nostru economic și politic”⁶⁸. Această idee este susținută și de ziarul „Sabia lui Traian”, în care se afirmă că evreii dispun de capitaluri mari „fără limită”, cu ajutorul cărora au reușit să cumpere toate bunurile țării noastre: pământuri, păduri, industrii, imobile, exploatare⁶⁹. Publicația brașoveană „Ardealul” prezintă cum evreii au profitat de faptul că economia era în plină dezvoltare și „au pus mâna pe toate întreprinderile comerciale”, au invadat orașele luând sub controlul lor comerțul și industria⁷⁰.

Trebuie de asemenea amintit faptul că în presă se fac numeroase referiri la Maramureș, considerat „o Palestină” de „Gazeta Transilvaniei”. Într-unul din articole se face o statistică a numărului de evrei de aici și se afirmă că evreii „au acaparat toată viața economică a patriei lui Dragoș Vodă” și că monopolizează nu numai comerțul cu produse lactate, dar și producerea lor⁷¹.

Din cauza așa-zisei influențe exercitate de evrei în toate ramurile economiei, în presă întâlnim îndemnuri către români pentru ca aceștia să nu mai cumpere produsele necesare de la evrei. Un exemplu ilustrativ îl constituie articolul *Comunicat*, în care se fac recomandări cu privire la magazinele de unde românii își pot procura alimente mai

⁶¹ *Ibidem*, anul XCVIII, nr. 85, 31 octombrie 1935, p. 1.

⁶² *Ibidem*, anul 100, nr. 47, 25 iunie 1937, Mircea Suci Sibianul, *Sărac și jefuit în țară bogată*, p. 4.

⁶³ *Enciclopedia României*, vol. III, p. 824.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ „Gazeta Transilvaniei”, anul 102, nr. 9, 2 februarie 1939, p. 4.

⁶⁶ Ioan Scurtu (coord.), *op. cit.*, p. 61.

⁶⁷ *Gazeta Transilvaniei*, anul 80, nr. 180, 31 septembrie 1919, p. 2.

⁶⁸ *Ibidem*, anul 80, nr. 173, 23 august 1919, *Un apropiat pericol național*, p. 1.

⁶⁹ „Sabia lui Traian”, anul I, nr. 2, 1 noiembrie, 1930, A. C. Cuza, *România este a românilor*, p. 1.

⁷⁰ „Ardealul”, anul IV, nr. 214-106, 16 decembrie 1923, *Mișcarea studențească*, p. 1.

⁷¹ „Gazeta Transilvaniei”, anul LXXXVII, nr. 31, 21 martie 1924, *Maramureșul o Palestină*, p. 3.

ieftine și mai „curate”⁷². Aceeași idee o regăsim și în ziarul „Gazeta Transilvaniei” care militează pentru boicotarea evreilor „să dăm banul nostru numai la români, după cum ei cumpără numai de la ai lor”. De asemenea, se mai susține ca nici un român să nu vândă evreilor moșii, case sau întreprinderi, pentru a se reuși să se „pună la carantină pe acești paraziți”⁷³.

Trebuie subliniat, contrar unei opinii larg răspândite în mediile naționaliștilor, procentul ridicat al evreilor, peste o treime, în ocupații productive – industrie și meșteșuguri – din care își câștigau existența. Aceeași constatare se impune și pentru sectorul creditului și comerțului unde, în afara unei elite financiare restrânse (bancheri și comercianți), existau multe zeci de mii de mici comercianți și negustori de condiție materială foarte modestă, deseori la marginea falimentului⁷⁴. Ideea că evreii dețin puterea economică în stat este una predilectă pentru mișcarea antisemită românească. Prin exagerarea influenței evreilor în economie se urmărea înlăturarea lor din pozițiile pe care le dețineau, iar locul lor să fie luat de români.

5.4. Influența evreilor în industrie

Răsfoind publicațiile interbelice întâlnim numeroase articole care prezintă statistici referitoare la numărul evreilor angajați și a firmelor deținute de ei, în industrie, în raport cu românii. Aceste articole au un puternic caracter antisemit și redau discursuri antisemite, spre exemplu articolul *Numerus Valahicus – Cifre grăitoare*, care ne oferă spicui din conferința de la Craiova a lui Vaida Voievod ce susținea că la Cernăuți numărul de firme românești este inferior celui de firme evreiești: astfel, evreii dețineau 13.584 de firme, iar românii doar 1.019. O situație similară este întâlnită și la Iași unde evreii dețineau 11.680 de firme, iar românii doar 3.430⁷⁵. Un alt articol al aceleiași publicații ne informează că la 8 întreprinderi s-a găsit proporția de 19 cetățeni străini și 17 români, dintre care doar 3 sunt români de origine, 2 erau sași, iar restul de 12 erau evrei⁷⁶. De asemenea, în presă găsim și articole care numesc întreprinderile cu capital evreiesc „industrii parazitare”⁷⁷.

Publicația „Gazeta Transilvaniei” conține o serie de articole cu privire la întreprinderile cu capital evreiesc din județul Brașov. De exemplu ne sunt furnizate informații cu privire la mutarea Societăților Astra Vagoane și Unio la Brașov. Publicația afirmă că la aceste societăți exista un număr mare de tehnicieni neromâni⁷⁸. Alt articol referitor la aceste întreprinderi face o statistică a numărului de angajați, constatându-se că inginerii șefi erau toți evrei și că lefurile inginerilor români erau mai mici decât ale unui simplu maestru⁷⁹.

O altă întreprindere despre care presa brașoveană face referiri este Fabrica de Zahăr Bod. Despre aceasta se afirmă că avea un capital complet străin „de proveniență iudeo-maghiară”, care „exploata bogățiile și sfida legea”. De asemenea, se mai afirmă că avea peste 50 de funcționari străini și doar 3 români, peste 60 de meseriași străini și

⁷² „Sabia lui Traian”, anul II, nr. 5, 22 februarie 1931, p. 4.

⁷³ „Gazeta Transilvaniei”, anul 80, nr. 173, 23 august 1919, *Un apropiat pericol național*, p. 1.

⁷⁴ Carol Iancu, *op. cit.* p. 63.

⁷⁵ „Gazeta Transilvaniei”, anul XCVIII, nr. 28, 7 aprilie 1935, p. 1.

⁷⁶ *Ibidem*, anul XCVIII, nr. 17, 28 februarie 1935, *Cifre înspăimântătoare*, p. 5.

⁷⁷ *Ibidem*, anul XCVIII, nr. 87, 7 noiembrie 1935, *Industria parazitare*, p. 1.

⁷⁸ *Ibidem*, anul XCVIII, nr. 92, 24 noiembrie 1935, *Societatea Astra Vagoane și Unio la Brașov*, p. 1.

⁷⁹ *Ibidem*, anul XCIX, nr. 5, 19 ianuarie 1936, articolul *Ce ne aduce la Brașov Astra Vagoane – Jidani și iar jidani*, p. 6.

doar 5 români. Se mai fac referiri și la salariile pe care le primesc minoritarii în raport cu românii. De pildă, un lucrător român primea 45 de lei, în timp ce fostul director, evreu de origine, avea un salariu de 150.000 de lei⁸⁰. Aceleași idei sunt susținute și în articolul *Cine girează*, la sfârșitul căruia se trage un semnal de alarmă către autorități care sunt întrebate dacă cunosc această stare de lucruri, și anume că întreprinderile erau „conduse de pașaportarii împerciunați”⁸¹.

Cercetând dosarele Fondului Inspectoratului Industrial s-a constatat că afirmațiile de mai sus sunt exagerate și au un profund caracter antisemit. Conform datelor de arhivă, personalul administrativ inferior al Fabricii de Zahăr Bod era reprezentat de 5 evrei și un român, personalul tehnic superior de un austriac, cel inferior de un evreu, 2 români, 2 maghiari. Referitor la lucrătorii calificați se constată un număr de 30 de maghiari, 16 români, 16 germani, 6 cehoslovaci, 2 austrieci și nici un evreu, iar în ceea ce privește numărul de lucrători necalificați constatăm existența a 18 sași, 1 cehoslovac, 56 de unguri și peste 100 români⁸².

Presa brașoveană prezintă în coloanele sale și influența evreilor în industria forestieră, evreii fiind acuzați că au înființat societăți anonime, cum era OFA, Producțiunea Forestieră Regnicolară pentru Industria Lemnului din Brașov, cu ajutorul cărora s-au îmbogățit foarte repede, nesocotind legile statului⁸³.

Datorită numărului mare de minoritari, în unele întreprinderi se ajunge chiar la încăierări între minoritari și români. Un astfel de caz este relatat în „Gazeta Transilvaniei”, de unde aflăm că în cătunul Zăbrătau, la o întreprindere cu capital evreiesc, a avut loc o încăierare între angajați, pe motiv că numărul maghiarilor era mult mai mare decât cel al românilor. Se afirmă că lucrătorii români ar fi cerut conducerii să fie angajați 70% români și 30% străini, deoarece existau aici neîntrerupte certuri între angajați pe tema națională, care s-au terminat la 3 februarie 1935 cu o bătaie cu cuțitele, fiind uciși un lucrător român și unul ungur. S-au adunat apoi peste 200 de români care i-au pus pe fugă pe maghiari. Evenimentul, afirmă „Gazeta”, a rămas fără ecou, deoarece „numărul muncitorilor angajați se găsește cam tot în proporția veche”, adică 30% români și 70% maghiari. Evenimentul este relatat pentru a justifica introducerea *Numerus Clausus* în toate instituțiile românești dominate, după părerea publicației amintite, de minoritari. Ziarul dorea să se asigure „elementului român, o validitate proporțională, corespunzătoare importanței sale numerice”⁸⁴.

Se poate afirma că evreii au contribuit la Brașov la dezvoltarea industrială și comercială a acestui județ, prin participarea lor cu capital la înființarea de întreprinderi (Fabrica de Celuloză, de Industrie a Lânii). Cu toate acestea, în presa brașoveană evreii sunt prezentați sub aspecte negative, articolele au o evidentă orientare antisemită, redactorii stimulând și întreținând o opinie nefavorabilă în rândul cititorilor. Multe ziare exagerează influența economică a evreilor despre care se spune că ar controla toate ramurile economice ale țării noastre, iar românii ar fi doar simple unelte în mâinile lor. Observăm că, de cele mai multe ori, evreii erau priviți ca elemente care împiedicau pe români în participarea lor cât mai masivă în economie. De asemenea, evreii erau văzuți

⁸⁰ *Ibidem*, anul 100, nr. 17, 28 februarie 1937, *Tragedia elementului românesc*, p. 1.

⁸¹ *Ibidem*, anul 100, nr. 20, 11 martie 1937, p. 1-2.

⁸² Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Brașov, fond Inspectoratul Industrial, dosar *Statistica personalului de la Fabrica de Zahăr Bod*, cota 37/ 19 1935, nepaginat.

⁸³ „Gazeta Transilvaniei”, anul XCIX, nr. 13, 16 februarie 1936, *Stăpânii munților noștri sunt jidanii din Budapesta*, p. 4.

⁸⁴ *Ibidem*, anul XCVIII, nr. 14, 17 februarie 1935, *Omorul de la Zăbrătau*, p. 1.

ca principali promotori ai unor activități economice ilegale, cum este specula sau contrabanda. Această atitudine negativă o regăsim în presă și față de alte minorități, de exemplu față de sași sau maghiari. Credem că presa încerca o promovare a elementului românesc pentru ca acesta să devină un puternic concurent al minoritarilor.

THE JEWS IN THE ECONOMIC LIFE OF BRAȘOV COUNTY,
REFLECTED IN THE INTERWAR ROMANIAN PRESS OF BRAȘOV
(Summary)

Key-words: interwar Romania, economic life, Kew minority, press information, Brașov county

The interwar Romanian press of Brașov is not fully researched. The most important Brașov newspapers are: *Gazeta Transilvaniei* and *Ardealul*. Concerning the economic influence of the Jews, we notice that the Jews are usually presented using stereotypes such as: the speculator Jew, the smuggler Jew, the leaseholder Jew or the exploiting Jew. We notice the same attitude towards other minorities as well, for example towards the Hungarians or Germans. We believe that the press was trying to promote the Romanians so that they should become a strong economic opponent for the minorities living in Romania. The Jews had an important contribution in the economic development of Brașov county. They financed many factories such as: Cellulose Factory of Zărnești, The Factory for Wool Industry, Astra Enterprise.

DORIN DOBRINCU

**ISTORIOGRAFIE ȘI MEMORII CONCURRENTE.
PERSPECTIVE ASUPRA POGROMULUI DE LA IAȘI
(28-30 Iunie 1941)***

Este bine cunoscut că încă se discută asupra termenilor potriviți pentru desemnarea sinistrului eveniment petrecut la Iași în iunie 1941. Unii cercetători folosesc termenul de *pogrom*, alții vorbesc de *măcel*, *masacru* sau *genocid*. În rândurile comunității evreiești s-a folosit și se folosește mai ales denumirea de „duminica aceea” sau „acea zi”, fără a mai fi nevoie de alte precizări¹. Până la eventuala propunere a unui (alt) termen, îl vom utiliza pe cel deja consacrat, *pogrom*.

Deși nu ne aplecăm întâia oară asupra acestui subiect², în textul de față ne propunem să trecem în revistă istoriografia și memoriile/mărturiile cu privire la pogromul de la Iași.

1. Lucrările istorice. Etape, tipuri, autori

În primul rând, se cuvine să precizăm că pogromul de la Iași a beneficiat de atenție imediat după cel de-al doilea război mondial, când amintirile groaznicelor evenimente petrecute cu câțiva ani înainte erau încă proaspete și sfâșiau inimile victimelor în viață. Acestea erau direct interesate de aflarea adevărului, de tragerea la răspundere a vinovaților, de justiție în cele din urmă. Atunci au apărut *câteva lucrări din categoria jurnalismului de investigație*.

Ziaristul Marius Mircu, care a ajuns în Iași imediat după încheierea pogromului, fiind mandatat de Wilhelm Filderman, interesat să afle ce se petrecuse în mod real în capitala Moldovei, a publicat în 1945 o lucrare dedicată pogromului. Volumul lui Mircu se bazează pe mărturiile supraviețuitorilor, fiind în fapt o culegere de mărturii prelucrate jurnalistic³.

* Studiul de față a fost la origine o comunicare prezentată la conferința internațională *Pogromul de la Iași (28-30 iunie 1941): prologul Holocaustului din România*, organizată de Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Facultatea de Istorie, Centrul de Istorie a Evreilor și Ebraistică, Federația Comunităților Evreiești din România, Comunitatea Evreilor din Iași, Iași, 28-30 iunie 2006. Din motive care au ținut exclusiv de programul excesiv de încărcat al autorului în cea de-a doua parte a verii anului 2006, studiul nu a mai apucat să intre în paginile volumului care a reunit lucrările conferinței (*Pogromul de la Iași (28-30 iunie 1941): prologul Holocaustului din România*, Ediție îngrijită de George Voicu, Iași, Editura Polirom, 2006). Le mulțumim organizatorilor conferinței din 2006 pentru acordul lor de a publica textul în paginile Anuarului Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”.

¹ Moses Rosen, *Primejdii, încercări, miracole*, București, Editura Hasefer, 1990, p. 56; Alexandru Șafran, *Un tăciune smuls flăcărilor. Comunitatea evreiască din România, 1930-1947, Memorii*, Introducere de Jean Ancel, traducere Țicu Goldstein, București, Editura Hasefer, 1996, p. 69.

² Dorin Dobrinu, *Pogromul și vinovații săi*, în „Ziarul de Iași”, nr. 61, 15 martie 2004, p. 6 A.

³ Marius Mircu, *Pogromul de la Iași (29 iunie 1941)*, București, 1945.

I. Ludo (pe numele real Isac Iacovicz), un publicist având și pretenții de roman-cier, a scos în 1947 volumul *Din ordinul cui?* Este vorba despre o lucrare din specia jurnalismului de investigație. Autorul nu doar reunește numeroase acte oficiale, dar face deseori largi comparații, uneori e drept că nu foarte inspirate. Spre exemplu, comparația dintre pogromul de la Chișinău, din 1903, pus în aplicare de ruși, cu pogromul (denumit „măcelul”) de la Iași, din 1941⁴, este oarecum forțată, fie și dacă avem în vedere că numărul victimelor în capitala Basarabiei a fost infinit mai mic (câteva zeci de morți și de răniți) decât cel din capitala Moldovei (mii de morți). În al doilea rând, pogromul de la Chișinău s-a produs pe timp de pace, pe când acela de la Iași a avut loc la debutul războiului dintre Axă și URSS. Ludo a pus câteva întrebări importante: „Din ordinul cui au început încă de joi 26 iunie 1941 să fie arestați evreii, de către patrulă reglementare de jandarmi, soldați, gardieni, puși sub comanda câte unui gradat? / Din ordinul cui au fost duși evreii arestați la Chestură – și mai cu seamă, din ordinul cui au fost duși la Chestură încă de joi 26 iunie 1941? / Din ordinul cui au fost organizate cel puțin cu o zi înaintea pogromului acele centre de adunare unde au fost strânși evreii ridicați din diferite cartiere? / Din ordinul cui și în ce scop a pus Inspectoratul pregătirii premilitare, cu zece zile înaintea pogromului, să fie săpate gropi uriașe la cimitirul evreiesc din Păcurari? / Din ordinul cui s-au prezentat la 29 iunie 1941 toți funcționarii Chesturii, în păr, la serviciu, deși era zi de duminică? / Din ordinul cui a servit sediul Chesturii drept loc principal de exterminare a evreilor? / Din ordinul cui au fost înarmați cu revolvare atâția civili? Din ordinul cui soldații români au atacat medici evrei ofițeri, le-au rupt actele, i-au dezbrăcat de uniformă, i-au bătut sau ucis? / Din ordinul cui a pornit consemnul ca vineri 27 iunie 1941 să apară la toate casele creștine cruci și icoane? / Din ordinul cui n-au fost arestați soldații dezertori sau rătăciți de unitate, care roiau în oraș, în zilele dintre 22-29 iunie 1941? / Din ordinul cui n-a fost arestat și pedepsit – în tot cursul săptămânii dintre mobilizare și pogrom – nici unul dintre asasinii și jefuitorii evreilor? / Din ordinul cui nu s-a ținut seama de nici o plângere a Comunității evreilor? / Din ordinul cui autoritățile nu s-au ostenit – nici măcar în mod simbolic – nici măcar în mod ipocrit – nici măcar în bătaie de joc – să ia cea mai mică măsură de ocrotire a vieții și avutului evreilor, în săptămâna care a precedat pogromul?”⁵. Întrebările pe care și le-a pus Ludo sunt mult mai numeroase, vădind o cunoaștere destul de adâncă a faptelor sau cel puțin dorința de cunoaștere. Autorul a făcut demonstrația că autoritățile române purtau responsabilitatea pentru pogromul din iunie 1941. El își încheia cartea cerând „o dreaptă justiție” în chestiunea măcelului de la Iași⁶.

D. Pop, un deputat social-democrat în Camera Deputaților – cea rezultată în urma alegerilor fraudate din noiembrie 1946 – a avut o interpelare în forul legislativ în martie 1947. Deputatul – din context reiese că era creștin – le-a cerut socoteală ministrului Apărării Naționale și celui al Justiției pentru amânarea procesului celor vinovați de masacrul de la Iași, din iunie 1941⁷.

Matatias Carp, secretarul general al Federației Comunităților Evreiești, a editat în primii ani postbelici *Cartea Neagră – Suferințele evreilor din România, 1940-1944*, din

⁴ I. Ludo, *Din ordinul cui?*, București, Editura Răspântia, 1947, p. 17-27.

⁵ *Ibidem*, p. 147-149.

⁶ *Ibidem*, p. 154.

⁷ D. Pop, *Masacrul antisemit de la Iași. 29 iunie 1941. Interpelare rostită în ședința Camerei la 1 Aprilie 1947*, București, 1947. Pentru o prezentare contextualizată a lucrării lui D. Pop, dar și a celor semnate de Marius Mircu și I. Ludo, vezi Silviu Sanie, *Trei cărți despre pogromul de la Iași*, în „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae” (în continuare SAHIR), vol. VII, 2002, p. 261-266.

care au apărut trei volume⁸. Din poziția pe care a deținut-o în timpul războiului și după aceea, Carp a avut acces la documente de primă mână cu privire la Holocaustul evreilor din România. *Cartea Neagră* a reprezentat vreme de decenii cel mai important instrument de lucru pentru documentarea pogromului de la Iași, însă după unele date în bibliotecile publice din România a ajuns destul de repede în celebrul fond „S”. Important pentru subiectul nostru este că volumul cu numărul II-A – precedat de un studiu introductiv (în care s-a plătit un preț ideologiei comuniste, care preluase guvernarea în România) și de o cronologie – este dedicat exclusiv pogromului de la Iași.

Toate aceste lucrări – realizate preponderent de membri ai minorității evreiești – reliefa responsabilitatea românilor (autorități și populație civilă). Datorită regimului comunist, instaurat deplin după 1948, idei precum cele vehiculate de Matatias Carp ș.a. au putut fi auzite în spațiul public românesc abia după câteva decenii, mai precis după 1989.

Lucrările care să exprime un punct de vedere românesc (oficial sau nu) au întârziat să apară. E important să nu pierdem din vedere că istoria contemporană a fost multă vreme în România mai ales o anexă a politicului. Așa se explică de ce abia în 1978 a apărut *singura lucrare românească* pe subiectul pogromului, realizată de Aurel Kerețki și Maria Covaci – *Zile însângerate la Iași (28-30 iunie 1941)*, totalizând mai puțin de 130 de pagini, în format de buzunar⁹ – cu directa aprobare a Secretariatului Comitetului Central al Partidului Comunist Român. Membri ai Institutului de Istorie a Partidului, cei doi au beneficiat de documente oficiale pe care le puteau vedea și utiliza puțin în România timpului (pentru realizarea lucrării, li s-a permis inclusiv accesul în Arhiva CC al PCR)¹⁰. Însă ideea lor a fost că responsabilitatea pentru pogrom revenea germanilor, care au avut sprijinul unor funcționari români și mai ales al legionarilor și al elementelor declasate din Iași. Concepută tezigist (chiar citându-l abundant pe Ceaușescu, care vorbea de 2.000 de „persoane” ucise în timpul pogromului, fără a exemplifica identitatea lor evreiască), lucrarea admite totuși o cifră minimală a morților în rândurile comunității evreiești din Iași, 3.233¹¹. Până după 1989 nu a mai apărut în România nici o altă carte despre pogromul de la Iași.

După căderea regimului comunist au fost publicate mai multe *volume de documente* cu caracter general, dar conținând și surse despre pogromul de la Iași: *Martiriul evreilor din România. 1940-1944*, editat de J. Alexandru, L. Benjamin și alții¹²; *Evreii din România între anii 1940-1944*, sub ediția Lyei Benjamin¹³; *Shoah în*

⁸ Matatias Carp (ed.), *Cartea Neagră – Suferințele evreilor din România, 1940-1944*, Cu o prefață de Alexandru Șafran, vol. I, *Legionarii și rebeliunea*, București, Atelierele Grafice Soccec&Co, SAR, 1946; vol. II-A, *Pogromul de la Iași*, București, Societatea Națională de Editură și Arte Grafice „Dacia Traiană”, 1948; vol. III, *Transnistria*, București, Societatea Națională de Editură și Arte Grafice „Dacia Traiană”, 1947. Dispunem în prezent și de ediția a 2-a a acestei lucrări, îngrijită de Lya Benjamin, cu o prefață de Alexandru Șafran, București, Editura Diogene, 1996, vol. 1-3.

⁹ Aurel Kerețki, Maria Covaci, *Zile însângerate la Iași (28-30 iunie 1941)*, Prefață de Nicolae Minei, București, Editura Politică, 1978.

¹⁰ Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale, fond „Institutul de Studii Istorice și Social-Politice”, dos. 147, nepaginat.

¹¹ Aurel Kerețki, Maria Covaci, *op. cit.*, p. 105.

¹² J. Alexandru, L. Benjamin et alii (eds.), *Martiriul evreilor din România. 1940-1944. Documente și mărturii*, Cuvânt înainte: Dr. Moses Rosen, București, Editura Hasefer, 1991. Pentru pogromul de la Iași, vezi capitolul IV, „Iașul pătat de sânge. În «acea duminică» de 29 iunie 1941”, p. 85-136.

¹³ Lya Benjamin (ed.), *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. II, *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, București, Editura Hasefer, 1996; *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. III, partea I, București, Editura Hasefer, 1997.

România, editat de Carol Iancu¹⁴. Informații despre pogromul de la Iași se găsesc și în actele procesului intentat grupului Ion Antonescu în primăvara anului 1946¹⁵ și care avea să ducă la execuția mareșalului și a câtorva din apropiații săi, la 1 iunie același an. De asemenea, grupaje de documente au apărut în unele reviste cu profil academic¹⁶.

Potrivit unor informații, documente cu privire la pogromul de la Iași au existat și în arhive private. Spre exemplu, Felicia Captaru, fiica cunoscutului colonel Dumitru Captaru, fost prefect al județului Iași în iunie 1941, deținea la începutul anilor '90 numeroase documente (se spune că „o valiză”) rămase de la tatăl său, cu privire la evenimentul pe care îl avem în vedere. Deși a fost contactată pentru a pune la dispoziția istoricilor acele documente, Felicia Captaru nu le-a furnizat în bloc, ea publicând doar câteva piese într-o revistă săptămânală¹⁷. Dincolo de necesara prudență în utilizarea surselor, aceste documente ar fi fost interesante pentru comunitatea academică. Însă între timp Felicia Captaru a decedat, iar în acest moment nu știm ce s-a întâmplat cu documentele pe care le deținuse. Dintr-o sursă orală am aflat că într-o anumită manifestare publică, după căderea regimului comunist, fiica fostului colonel a fost oprită să-și spună propria versiune. În opinia noastră, aceasta a dus la ratarea aflării de noi amănunte cu referire la pogromul de la Iași sau cel puțin asupra unei poziții. Reprimarea opiniilor celeilalte părți poate să aibă o legătură cu diferite forme de activism, dar în nici un caz cu disciplina numită istorie.

Perspective istorice, bazate pe o bogată documentație, au apărut fie în volume ample de autor, fie în sinteze sau volume colective, ele fiind realizate în cea mai mare parte în afara țării: este vorba de cele publicate de Jean Ancel¹⁸ (este cazul să amintim că după 1996 – în baza unui document descoperit în arhive – el a început să susțină că Ion Antonescu a ordonat punerea în practică a unui pogrom la Iași, idee care pare a se datora totuși suprainterpretării din partea cercetătorului israelian), Radu Ioanid¹⁹, Henri Eaton²⁰, *Raportul Final* al Comisiei Internaționale pentru Studierea Holocaustului în România (unde poate fi identificat cu ușurință autorul individual care a scris despre pogrom, adică Jean Ancel)²¹. Au existat și în România încercări de descriere echilibrată a ceea ce s-a întâmplat la Iași, evitându-se însă aprecierile fără echivoc, probabil și datorită surselor disponibile destul de reduse încă în anii '90. Așa a procedat Dinu Giurescu în monografia sa despre *România în al doilea război mondial*, care nu a făcut decât să reproducă datele pe care le-a considerat sigure, bazate pe documente indubitabile²².

¹⁴ Carol Iancu, *Shoah în România. Evreii în timpul regimului Antonescu (1940-1944). Documente diplomatice franceze inedite*, Traducere de Cosmina Ghebaur, Iași, Editura Polirom, 2002.

¹⁵ *Vezi Procesul lui Ion Antonescu*, Ediție îngrijită de Ioana Cracă, București, Editura Eminescu, 1995, p. 79-81, 219, 323, 372-381.

¹⁶ Leon Eșanu (ed.), *Documente despre pogromul de la Iași*, în *SAHIR*, vol. VII, 2002, p. 384-394.

¹⁷ *50 de ani de la pogromul din Iași*, în „22”, nr. 25, 28 iunie-4 iulie 1991, p. 12.

¹⁸ Jean Ancel, *The Jassy Syndrome*, în „Romanian Jewish Studies”, 1987, part 1, vol. 1, nr. 1, p. 35-51; part 2, vol. 1, nr. 2, p. 35-53; Idem, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască*, Traducere din limba ebraică de Carol Bines, București, Editura Hasefer, Yad Vashem, vol. II, Partea a doua, 1933-1944, 2003, p. 83-124; Idem, *Preludiu la asasinat. Pogromul de la Iași, 29 iunie 1941*, Traducere de Carol Bines, Prefață de Yehuda Bauer, Iași, Editura Polirom, 2005.

¹⁹ Radu Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, București, Editura Hasefer, 1998, p. 87-123.

²⁰ Henri L. Eaton, *Killed. The Massacre of Jassy, 1941*, în Mirjam Korber, *Deportiert*, Konstanz, 1993, p. 127-157.

²¹ Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România, *Raport final*, Președintele comisiei: Elie Wiesel, Editori: Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 118-124.

²² Dinu C. Giurescu, *România în al doilea război mondial (1939-1945)*, București, Editura All, 1999, p. 146-147, 155-156.

S-au publicat, de asemenea, unele *articole care combină partea academică cu cea de memorie*, cum ar fi cele semnate de Radu Florian²³, Leon Eșanu²⁴. Ambii autori au fost membri ai structurilor ideologice ale regimului comunist, ceea ce probabil explică prezența în textele lor (în special al celui dintâi) a unor mostre de stalinism rezidual. Acestea erau chestiuni de evitat, însă nu putem constata decât că așa ceva nu s-a întâmplat. Spre exemplu, disputa *post factum* pe care Florian o are cu un text critic adresat de Iuliu Maniu (la 19 decembrie 1942) mareșalului Ion Antonescu²⁵ aduce aminte mai degrabă de acuzele de care a avut parte liderul Partidului Național Țărănesc din partea comuniștilor, care l-au și exterminat într-una din închisorile românești pentru că a îndrăznit să li se opună, așa cum se opusese și extremiștilor de dreapta.

Perspectivă manipulatoare – de fapt *negaționism deflexiv* – nu au lipsit după 1989. Cei mai cunoscuți autori sunt istoricul american Larry Watts²⁶ și fostul purtător de cuvânt al Ministerului Apărării Naționale în anii '90, scriitorul Alex. Mihai Stoenescu²⁷. Deși ambii s-au considerat nuanțați în demonstrațiile lor, în fapt au exonerat de o responsabilitate clară regimul Antonescu în pogromul de la Iași, ca și în Holocaustul din România în ansamblul său. Ne-am referit aici strict la opiniile asupra pogromului de la Iași, pentru că pe marginea subiectului Holocaustului în România s-au pronunțat mult mai mulți istorici, scriitori ș.a.m.d. În alte lucrări apărute după căderea comunismului s-au perpetuat tezele românești ale anilor '70 (Karețki-Covaci) privind responsabilitatea germană pentru pogromul de la Iași, admitându-se participarea unor militari izolați și a unor elemente declasate, iar numărul victimelor era considerat a fi tot de 3.233 (rezultat al „furiei exterminatoare a naziștilor”)²⁸. Alți autori au preferat doar preluarea unor informații din documente de epocă, cu o minimă critică istorică, uneori manifestându-se compasiune față de drama populației evreiești. Deși implicarea românilor în masacru era implicit recunoscută, ea era oarecum scuzată, responsabilitatea principală fiind în continuare atribuită trupelor germane²⁹.

Pogromul de la Iași este prezent și în *istoriile generale ale Holocaustului*, spre exemplu în cele semnate de Raul Hilberg³⁰ și Lucy S. Dawidowicz³¹, chiar dacă în fiecare dintre ele este vorba de câte un paragraf. Remarcabil este faptul că, în pofida

²³ Radu Florian, *Masacrul de la Iași din 29-30 iunie 1941 – Un prim act al genocidului împotriva evreilor*, în Randolph L. Braham (ed.), *Exterminarea evreilor români și ucrainenii în perioada antonesciană*, traducere: Lucia Vitcovsky, București, Editura Hasefer, 2002, p. 91-114.

²⁴ Leon Eșanu, *Aspecte din desfășurarea pogromului de la Iași*, în *SAHIR*, vol. VII, 2002, p. 249-260.

²⁵ Radu Florian, *op. cit.*, p. 107. Aluzii de aceeași natură, ceva mai generale însă, se regăsesc și în volumul autobiografic al lui Serge Moscovici, *Cronica anilor risipiți*, Iași, Editura Polirom, 1999.

²⁶ Larry Watts, *O Casandă a României. Ion Antonescu*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994, p. 397-408.

²⁷ Alex. Mihai Stoenescu, *Armata, Mareșalul și Evreii. Cazurile Dorohoi, București, Iași, Odessa*, București, RAO International Publishing Company, 1998, p. 219-282.

²⁸ Dorel Bancoș, *Social și național în politica guvernului Ion Antonescu*, București, Editura Eminescu, 2000, p. 159-160.

²⁹ Un exemplu îl reprezintă volumul semnat de Alesandru Duțu și Mihai Retegan, *România în război. 1421 zile de înclăștare. Eliberarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord (22 iunie-26 iulie 1941)*, București, Editura Globus, 1998, p. 82-83, 90-91. Asemeni altor lucrări apărute în România anilor '90 ai secolului trecut, și aceasta are titluri diferite pe copertă (*Ostași, vă ordon: treceți Prutul*) și pe pagina de gardă [*România în război. 1421 zile de înclăștare. Eliberarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord (22 iunie-26 iulie 1941)*].

³⁰ Raul Hilberg, *Exterminarea evreilor din Europa*, vol. I, traducere din franceză și engleză: Dina Georgescu, București, Editura Hasefer, 1997, p. 675.

³¹ Lucy S. Dawidowicz, *Războiul împotriva evreilor, 1933-1945*, Traducere: Carmen Pațac, București, Editura Hasefer, 1999, p. 348.

unor inexactități, în aceste lucrări referirile la pogromul de la Iași nu conțin exagerări, deformări flagrante³².

În ultimii ani, a existat un interes sporit pentru pogromul de la Iași, nu doar din partea unor istorici, ci și din partea unor scriitori străini. Scriitorul francez P. Pachet, cu ascendență paternă în teritoriile de la est de Prut, a întreprins o călătorie documentară la Iași, în primăvara anului 1996, revăzând locurile despre care citise altădată în romanul *Kaputt* al lui Curzio Malaparte (vezi *infra*) că fusese în iunie 1941 scena unui teribil masacru căreia îi căzuse pradă populația evreiască din Iași. Parizianul descins pe malurile Bahluului a purtat discuții cu diverși localnici, a citit lucrări despre pogromul petrecut în Iași în urmă cu mai bine de jumătate de veac, utilizându-le însă deficitar în unele privințe. Așa a apărut volumul *Conversation à Jassy*, care pare a sta sub semnul dorinței autorului de a le da românilor în general, ieșenilor în special, o lecție de moralitate pentru trecutul lor antisemit, neasumat încă în acel moment³³.

Pe acest tărâm al istoriei Holocaustului din România nu au lipsit *vulgarizatorii* / *popularizatorii* istoriei. Cel mai cunoscut este Teșu Solomovici, care a folosit din abundență lucrările, opiniile altor autori, preluând *ad litteram* formulările acestora³⁴.

2. Memorialistica. Clivaje etnice și ideologice

Cum este lesne de înțeles, pogromul de la Iași a avut *martorii săi evrei*. Unul dintre aceștia a fost Adrian Radu-Cernea. Născut și crescut în familia unui înstărit croitor din Iași, Radu-Cernea era student în 1941. Despre unele din zilele premergătoare pogromului el a scris fie că „n-a fost o zi obișnuită!” (26 iunie 1941), fie că „n-a fost o zi ca celelalte!” (28 iunie 1941). În volumul său este descrisă starea de nesiguranță care domnea în numeroasa comunitate evreiască din Iași³⁵. Un spațiu important al memoriilor lui Radu-Cernea este rezervat chiar desfășurării pogromului, pentru care utilizează noțiunea de „genocid”. El mărturisește chiar de la început: „Îmi trebuie mult curaj să evoc această zi de spaimă, mult prea adânc săpată în conștiința mea [...] / Duminica aceea mă urmărește și mă dojenește pentru o viață ratată, nu pe plan profesional, ci pe planul celei mai firești tendințe umane, împotriva tuturor facilităților, legate de un loc natal și de o limbă maternă. / Dacă, la vârsta de 80 de ani, memoria mea păstrează vie durerea suferită la 20 de ani, aceasta înseamnă că acea cruzime a fost aproape indescriptibilă”³⁶. Asemeni multor altor evrei ieșeni, tânărul Radu-Cernea a fost prins în malaxorul pogromului, cunoscând calvarul de pe străzile ieșene și în mod deosebit de la Chestură. Spre șansa lui nu a ajuns în nici unul din trenurile morții – soartă de care nu a scăpat tatăl său –, rămânând în viață și lăsându-ne terifianta și totodată importanta sa mărturie³⁷. Fostul ieșean s-a întrebat și el, la fel ca mulți alții, cum de a fost posibilă o dezlănțuire criminală precum cea de la sfârșitul lunii iunie 1941. A încercat să-și reprime acuzația fără rest împotriva etnicilor români din Iași, deși acest lucru era dificil,

³² Raul Hilberg sublinia că pogromul de la Iași a fost „săvârșit de soldații români” (Raul Hilberg, *op. cit.*, p. 675). Lucy S. Dawidowicz preciza, la rândul său, că pogromul fusese organizat de „trupe române speciale”, acestea făcând 8.000 de victime între evreii ieșeni (Lucy S. Dawidowicz, *op. cit.*, p. 348).

³³ P. Pachet, *Conversation à Jassy*, Paris, Éditions Maurice Nadeau, 1997, p. 78-83. Pentru o perspectivă critică asupra modului în care Pachet utilizează sursele documentare și mărturiile, vezi Dan Petrescu, *Deconstrucții populare*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 72-83.

³⁴ Teșu Solomovici, *Istoria Holocaustului din România*, București, Editura Teșu, 2005, p. 183-194.

³⁵ Adrian Radu-Cernea, *Pogromul de la Iași. Depoziție de martor*, București, Editura Hasefer, 2002, p. 16-24.

³⁶ *Ibidem*, p. 25-26.

³⁷ *Ibidem*, *passim*.

așternând pe hârtie complimente (poate prea generalizatoare) pentru aceștia: „Cu toate reticențele mele, născute din bestialitatea masacrului barbar din iunie '41, continui să cred că majoritatea românilor sunt buni, simpatici, prietenoși, dotați în domeniul intelectual și artistic – muzică, literatură și artă, în general”. Și totuși, pentru Radu Cernea, „acest masacu, împreună cu descifrarea problematicei cumplite legate de aceste chinuitoare întrebări, a schimbat complet tot restul vieții mele. La douăzeci de ani am îmbătrânit brusc. Tot ce a urmat a fost umbrat de acest 29 iunie 1941. Mai mult încă. Hotărâri luate pe parcursul vieții izvorau din ecourile mai apropiate sau mai depărtate ale acelor zile din iunie-iulie 1941”³⁸.

Solomon C. Cristian a fost unul dintre membrii importanți ai Obștii Evreiești din Iași la începutul celui de-al doilea război mondial. Sub regimul legionar a fost chiar conducător al acesteia și delegat al obștiilor din Moldova. El și-a scris și publicat încă din 1945 memoriile referitoare la persecuțiile contra evreilor români în timpul celui de-al doilea război mondial. Avem de-a face cu una dintre nu foarte numeroasele mărturii ale unui conducător de comunitate locală evreiască. Implicat în acțiunile de salvare a vieții și bunurilor evreilor din partea de nord-est a României, S.C. Cristian oferă informații foarte interesante pentru istoria locală, pentru istoria grupurilor comuniste clandestine, dar mai ales pentru istoria Holocaustului din România. Cristian desemnează grozăviile petrecute în urbea de pe Bahlui în iunie 1941 cu expresia „măcelul de la Iași”³⁹.

Se cuvin amintite aici și memoriile lui Lilly Marcou, istoric francez care s-a născut la Iași cu doar câțiva ani înainte de izbucnirea celui de-al doilea război mondial. Autoarea scrie de pe pozițiile unei militante de extremă stânga, păstrând chiar, paradoxal, reflexe staliniste, inacceptabile pentru cei care nu au avut șansa ei de a ajunge în Vest încă din adolescență. Avem de-a face aici cu destul de răspândita dublă măsură în tratarea celor două totalitarisme care au însângerat secolul XX. Marcou nu redă strict propriile amintiri – de altfel avea doar cinci ani în momentul producerii pogromului –, ci le împănăază cu date culese din presa epocii sau din diverse lucrări cu caracter istoric sau propagandistic, preluând (și implicit propagând) diverse erori ale acestora. Bunăoară, prezența trupelor SS la Iași în iunie 1941 a fost infirmată de cercetători care au făcut investigații meticuloase în arhivele germane. Marcou a reținut însă unele detalii interesante din timpul pogromului, precum și din perioada imediat următoare, atât de la tatăl ei, scăpat cu viață dintr-unul din cele două „trenuri ale morții”, cât și din interiorul comunității evreiești din Iași, pe care le redă în volumul autobiografic⁴⁰.

Au existat și fruntași religioși evrei care au relatat impresiile lor indirecte: șef-rabinul Alexandru Șafran⁴¹, rabinul (viitor șef-rabin) Moses Rosen⁴².

³⁸ *Ibidem*, p. 45-46.

³⁹ S.C. Cristian, *Patru ani de urgie. Notele unui evreu din România*, București, Editura Timpul SA, 1945, p. 39, 49, 62-68.

⁴⁰ Lilly Marcou, *Sub Stalin și Dej. Jurnalul unui om de stânga*, traducere din limba franceză: Maria Ivănescu, București, Editura Antet, 1998, p. 27-46. Prezența SS-iștilor în capitala Moldovei și participarea lor la masacu, des invocată și în lucrările unor romancieri (Curzio Malaparte, *Kaputt*, traducere și postfață de Eugen Uricaru, cu o addenda de Mihai Dim. Sturdza, București, Editura Univers, 1999, p. 97-98) sau în studiile unor autori (Radu Florian, *op. cit.*, p. 96), a fost infirmată de cercetătorul clujean Ottmar Trașcă (*Relațiile româno-germane și chestiunea evreiască: august 1940-iunie 1941*, în Viorel Achim, Constantin Iordachi, coordonatori, *România și Transnistria: Problema Holocaustului. Perspective istorice și comparative*, București, Editura Curtea Veche, 2004, p. 319-323) și de autorii *Raportului Final* al Comisiei Internaționale pentru Studierea Holocaustului în România, bazate pe investigarea atentă a documentelor germane (*Raportul Final*, p. 123).

⁴¹ Alexandru Șafran, *op. cit.*, p. 69-70.

⁴² Moses Rosen, *op. cit.*, p. 55-57.

Nici scriitorii evrei nu au fost indiferenți la drama petrecută în nord-estul țării. Scriitorul Emil Dorian nota în jurnalul său despre pogrom abia la 11 august 1941: „După execuțiile de la Iași, asupra cărora circulă enorm de multe versiuni și explicații și care, în realitate, întrec ceea ce se știa pe cale oficială, au urmat evacuările evreilor de prin târgurile moldovenești, săvârșite în vagoane închise, unde setea și asfixia au operat morți înspăimântătoare”. Informațiile erau reduse și de ordin general, fapt explicabil, de vreme ce autorul se găsea în București⁴³.

Cele mai ample relatări despre pogrom le regăsim însă la Mihail Sebastian, redescoperit practic în România după 1989. Fostul tovarăș de litere al lui Nae Ionescu, Mircea Eliade și Emil Cioran așternea în jurnalul său chiar pe 30 iunie 1941 ideea centrală din comunicatul oficial al guvernului Antonescu: „La Iași, 500 de iudeo-masoni executați. Comunicatul guvernului, apărut în ediții speciale, spune că au fost complici cu parașutiștii sovietici”⁴⁴. Până pe 12 iulie 1941 adunase informații cutremurătoare, incredibile: „Imposibil de însemnat ceva aici în ultimele patru zile. Simpla relatare a faptelor ce se povestesc despre evreii uciși la Iași sau despre cei transportați cu trenul de acolo la Călărași – este dincolo de orice cuvânt, sentiment sau atitudine. Negru, sumbru, nebun coșmar. / Nu ne rămâne decât să primim moartea ca pe o moarte de război. Cazi sau rămâi în picioare, după noroc, după simplă întâmplare. Sunt mai puțin dezarmat decât noi oamenii care mor pe front? Orbecăim cu toții într-o imensă, tristă, întunecată mulțime – milioane, milioane, milioane – și moartea nu alege, nu așteaptă. Cine va rămâne, va rămâne”⁴⁵. Câteva zile mai târziu (17 iulie 1941) trece repede de la preocupările sale literare la cele legate de atmosfera încordată creată de pornirile antisemite ale autorităților, mai ales că se afla sub impresia produsă de masacrul din capitala Moldovei: „Nu pot lua în serios astăzi plictiselile sau chiar dramele literare. Il s’agit de vivre. Moartea e posibilă în fiecare zi, în fiecare ceas. Ceea ce s-a petrecut la Iași (și încă nu mă pot decide să scriu aici tot ce am aflat între timp) se poate repeta oricând aici”⁴⁶. Sebastian avea să culeagă și în anii următori informații despre pogromul de la Iași, de la istoricul Andrei Oțetea (7 ianuarie 1942)⁴⁷ sau de la profesorul de greacă Constantin Balmuș (22 octombrie 1943) – acesta descriind data de 29 iunie 1941 drept „cea mai bestială zi din istoria omenirii”⁴⁸; ambii furnizori de informații locuiau în urbea moldavă.

Deși puține, *memoriile etnicilor români* nu lipsesc. Mai întâi să le menționăm pe ale celor *bine intenționați, dar nu întotdeauna bine informați*. Cel mai la îndemână exemplu este cel al lui Gheorghe Zane, profesor la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, membru al Partidului Național Țărănesc, deputat în Parlamentul României interbelice, cunoscut pentru poziția sa democratică (atât pe linie parlamentară, cât și în scris). Aflat în zilele pogromului la București, dar întors în Iași la scurt timp după aceea, Zane a primit de la Iuliu Maniu, președintele PNȚ, însărcinarea de a face cercetări și de a înainta un raport asupra pogromului de la Iași. Asumându-și riscuri – era bine cunoscut pentru antipatia sa față de fascism și pentru legăturile strânse cu evreii din Iași,

⁴³ Emil Dorian, *Jurnal din vremuri de prigoană*, Ediție de Marguerite Dorian, Cu o prefață de Z. Ornea, București, Editura Hasefer, 1996, p. 173-174.

⁴⁴ Mihail Sebastian, *Jurnal. 1935-1944*, Text îngrijit de Gabriela Omăt, prefață și note de Leon Volovici, București, Editura Humanitas, 1996, p. 353.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 357.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 359.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 431.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 529.

fiind chiar atenționat de un colonel român că era mobilizat și deci supus legislației militare – Zane a realizat raportul către Maniu despre „bestialul pogrom”. El însă a atribuit în mod eronat responsabilitatea pogromului, adică organizarea și punerea lui în practică, armatei germane. Pur și simplu nu îi venea să creadă că autoritățile române fuseseră capabile de o asemenea barbarie. Participarea românească s-ar fi redus doar la „bestiile locale” interesate de pradă, de jafuri⁴⁹.

Un alt lider țărănist, Ioan Hudiță, fost profesor de istorie la Universitatea din Iași, a notat chiar la 30 iunie 1941 în jurnalul său despre „evenimentele sângeroase de la Iași”. Cu toate că nu avea la îndemână decât anunțul oficial al guvernului Antonescu (care vorbea despre „500 de iudeo-comuniști” executați la Iași pentru că deschiseseră focul asupra trupelor române și germane), Hudiță nu și-a reținut indignarea în fața unui pretext stupid: „Autoritățile noastre, în loc să înfiereze cum trebuie astfel de atrocități și să facă o anchetă serioasă pentru a descoperi și pedepsi exemplar pe acei care au colaborat cu bestiiile de germani (liderul țărănist era și el influențat de opiniile vremii și de o anumită percepție a propriei națiuni, nota D.D.), se mulțumesc să declare că nenorociții de evrei sunt de vină, întrucât ei au tras focuri de armă din casele lor asupra trupelor germane și române în trecere spre front. Atâta nerușinare depășește orice limită!”. Ioan Hudiță l-a însărcinat pe un apropiat al său (Cezar Simionescu) să facă investigații asupra evenimentelor de la Iași, iar pe baza acestora să înainteze un raport detaliat, care să le permită liderilor țărăniști să poarte discuții cu generalul Ion Antonescu⁵⁰. Bazat pe asemenea date, Iuliu Maniu, președintele Partidului Național Țărănesc (oficial desființat), a realizat că populația evreiască din nord-estul României devenise în vara anului 1941 ținta unor masacre. El a și menționat acest fapt într-o scrisoare către Ion Antonescu, conducătorul statului român, în 18 iulie 1941. Spre finalul scrisorii sale, Maniu scria: „Zvonuri tot mai persistente vorbesc despre masacre săvârșite asupra populației minoritare, în special evreiești, din Moldova. Ele nu sunt verificate și noi dorim să nu fie adevărate”⁵¹.

Relatările românești negaționiste din rândurile martorilor nu au lipsit. Spre exemplu, Radu Lecca, fostul șef al Centralei Evreilor, a stat în închisoare aproape două decenii după al doilea război mondial. La „solicitarea” Securității, Lecca și-a scris memoriile – publicate în 1994 de unul din promotorii protocronismului în România, Dan Zamfirescu – unde a susținut că vinovați de implementarea pogromului ar fi fost germanii. În mintea lui Lecca, doar „intervenția promptă a lui Killinger a făcut ca la Iași să nu piară toată populația evreiască”. Fostul demnitar antonescian admitea că la pogrom au participat și români, „polițiști, cetățeni, cărăuși și răufăcători”, dar reducea numărul lor la „circa 170”, care „au servit drept indicatori nemților care nu știau să distingă pe evrei de români”. Lecca mai admitea și jefuirea cadavrelor evreiești de către polițiștii români⁵². Nu spunea nimic însă despre responsabilitatea la vârful administrației statului român.

Există și *relatări problematice* asupra pogromului de la Iași. Curzio Malaparte a fost unul dintre intelectualii fasciști importanți din Italia anilor '20-'30, convertit apoi la

⁴⁹ Gheorghe Zane, *Memorii, 1939-1974*, București, Editura Expert, 1997, p. 69-73.

⁵⁰ Ioan Hudiță, *Jurnal politic*, [vol. IV], (22 iunie 1941-28 februarie 1942), cuvânt introductiv, note și indice de Dan Berindei, București, Editura Lucman, 2005, p. 42-44. Vezi și p. 46, 119.

⁵¹ Ion Antonescu, *Epistolarul Infermului*, avertisment, note și indice de nume de Mihai Pelin, București, Editura Viitorul Românesc, 1997, p. 197.

⁵² Radu Lecca, *Eu i-am salvat pe evreii din România*, ediție și studiu introductiv de Alexandru V. Diță, prefață Dan Zamfirescu, București, Editura Roza Vânturilor, 1994, p. 166-167.

catolicism și comunism, care de altfel s-a făcut remarcat prin oportunism, „calitate” de mult și amplu demonstrată. Corespondent de război la începutul anilor '40, Malaparte a ajuns și la Iași în vara anului 1941, el lăsând descrieri contradictorii asupra pogromului de aici. Mai întâi, la 5 iulie 1941 a publicat în importantul cotidian milanez *Corriere della sera* un articol intitulat „În Iașiul martirizat de trădarea iudaică. Coloana a cincea comunistă și parașutiști în acțiune – Tentativă zdrobită de către armata germană”⁵³. S-a spus că antisemitismul este nota dominantă a acestui text, evreii din Iași fiind acuzați de rebeliune, ceea ce, de fapt, era și versiunea oficială a guvernului de la București. Peste ani, într-un alt context, Malaparte avea să scrie celebrul său roman *Kaputt*, în care imaginea despre pogromul de la Iași era inversată⁵⁴. Este importantă precizarea că, de fapt, în zilele pogromului corespondentul italian nu s-a aflat în Iași⁵⁵. E drept că a trecut ulterior prin oraș, dar nu a fost martor ocular. Nu a fost singura dată când a procedat așa în vederea realizării reportajelor de război. Spre exemplu, deși era corespondent pe frontul rusec, și-a scris multe dintre texte în vila sa din însorita insulă Capri. Dincolo de toate acestea, este demn de semnalat că Malaparte a înțeles destul de bine care era textura socială a orașului (totuși, unele afirmații punctuale sunt amendabile), atmosfera tensionată de la începutul războiului ș.a.m.d. În mod deosebit, el nu a aruncat responsabilitatea pogromului asupra germanilor, ci asupra românilor, fapt confirmat între timp de atâtea surse.

Interesați de diversificarea surselor, de controlarea lor pe cât posibil, ținem să remarcăm faptul că istoriografia română stă (încă) destul de prost în ceea ce privește istoria orală. Din nefericire nu dispunem de prea multe relatări. Din păcate martorii sunt o sursă – fie-ne iertată formula – „perisabilă”. Un program de recuperare a mărturiilor puținilor supraviețuitori aflați în viață ar fi binevenit. De asemenea, ținem să observăm că dacă mai avem unele mărturii ale victimelor, nu avem deloc mărturii ale celor implicați în punerea în practică a pogromului. Aici nu ne referim, lesne de înțeles, la mărturiile depuse în timpul proceselor postbelice, când pentru a scăpa de consecințele penale mulți și-au falsificat declarațiile, ci la cele pe care istoricii le realizează fără a urmări alte scopuri în afara celor științifice.

3. Succinte concluzii

În privința istoriografiei am văzut că avem diferite tipuri de lucrări, cele care țin de jurnalismul de investigație, apărute mai ales imediat după război; cele documentare; analizele istorice; articolele care combină partea academică cu cea de memorie; lucrările negaționiste; volumele care aparțin genului de popularizare a istoriei. Cât privește memoriile, mărturiile, acestea țin în principal de clivajele etnice și ideologice, dar și de informațiile existente. Comemorările publice⁵⁶ și manifestările academice⁵⁷ nu au lipsit

⁵³ *Corriere della sera*, anul XIX, 5 iulie 1941, reprodus în *Kaputt*, ediția citată, p. 304-306. În legătură cu calitatea traducerii acestui roman, vezi Dan Petrescu, *op. cit.*, p. 74-78.

⁵⁴ Curzio Malaparte, *Kaputt*, ediția citată, p. 75-101 (textul lui Malaparte), 307-310 (comentariile lui Sturdza, „Malaparte – martor ocular la ceea ce nu a văzut”).

⁵⁵ Mărturia Hanei Altein, J. Alexandru, L. Benjamin et alii (eds.), *op. cit.*, p. 133-134 (din Arhiva Federației Comunităților Evreiești din România, fond „Mărturii”).

⁵⁶ Din iunie 1986, Federația Comunităților Evreiești din România a putut să organizeze comemorarea pogromului de la Iași, informațiile în acest sens fiind publicate numai în *Revista culturii mozaic*, care avea – asemeni tuturor revistelor religioase – un tiraj și o circulație restrânsă (*Raport final...*, p. 352, nota 67).

⁵⁷ Spre exemplu, pe 21 iunie 2001 a avut loc la Iași un simpozion cu titlul *60 de ani de la Pogromul din 29 iunie 1941*, câteva lucrări fiind publicate în *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, vol. VII, 2002 (vezi *supra*).

în ultimii ani, dar pogromul de la Iași continuă să fie privit în România nu atât ca o parte din istoria țării în ansamblul său, cât ca o dramă a comunității evreiești. Aceasta se vede și din faptul că foarte mulți cetățeni ai Iașului nu au cunoștințe minimale despre ceea ce s-a întâmplat în orașul lor în urmă cu 65 de ani.

Normalizarea situației se poate produce doar prin discutarea publică și onestă a unui subiect istoric complicat, dureros pentru supraviețuitori, rușinos pentru instituțiile statului român, dar și pentru comunitatea românească în ansamblu și prea multă vreme neasumat public.

HISTORIOGRAPHY AND COMPETING MEMORIES.
PERSPECTIVES ON THE POGROM OF IAȘI (28-30 JUNE 1941)
(Summary)

Key-words: competing memories, Jewish community, national-communist regime, pogrom, historiography.

In this paper we have in view the historiography and competing memories regarding the pogrom of Iași (28th-30th June 1941). In the first part we deal with the historical writings, with their phases, types and authors. This event, with tragic outcomes for the Jewish community of Iași, has been, since the 1940^s, the topic of different writings that could be included in the category of investigational journalism (the ones signed by Marius Mircu, I. Ludo – pseudonym for Isac Iacovicz –, D. Pop) or of volumes of documents (Matatias Carp with his *Cartea Neagră – Suferințele evreilor din România, 1940-1944* [The Black Book – Romanian Jews' Sufferance], in three volumes). During the national-communist regime, one single work about what had happened to Iași was published; the Germans were here the only responsible part for what had happened. They would have also benefited by the support of some Romanian civil servants and, above all, by that of the legionaries and of the declassified in Iași (Aurel Karetcki and Maria Covaci, *Zile însângerate la Iași (28-30 iunie 1941)* [Blooded Days in Iași (28th-30th June 1941)]). After 1989, several volumes of documents including information about the pogrom of Iași have also been published (edited by J. Alexandru, Lya Benjamin, Carol Iancu, etc.).

The pogrom was the subject of several analytic writings, either single author volumes, chapters of synthesizing works or collective volumes (Jean Ancel, Radu Ioanid, Henri Eaton, Dinu Giurescu, the *Final Report* of the International Committee for the Study of Holocaust in Romania). There have also been several studies on the edge between research and memory (Radu Florian and Leon Eșanu). The historical manipulating writings did not miss either, more particularly those to be included in the category of deflective negationism (Larry Watts, Alex. Mihai Stoenescu). After 1989, even western writers showed some interest for what happened in Iași in June 1941 (P. Pachet), and so did some local popularizers of history (Teșu Solomovici).

The memoir literature is also quite diverse, reflecting the ethnical and ideological cleavages. There are, first, the volumes signed by the Jews born in Iași (Adrian Radu-Cernea, Solomon C. Cristian and Lilly Marcou), by officials of the Jewish community in Romania (Alexandru Șafran, Romania's chief rabbi and Moses Rosen, the next chief rabbi) or by Jewish writers (Peasant Party political men Gheorghe Zane and Ioan Hudiță), while others denied the responsibility of the Romanian authorities (Radu Lecca, the former chief of the Jewish Centre [Centrala Evreilor] created by Antonescu's regime). There are also foreign accounts, offering both interesting and controversial data about the pogrom (the novelist Curzio Malaparte, a war correspondent from the Eastern front in 1941).

In conclusion, the historiography on the pogrom of Iași is still rather poor, and the tragic event is still looked at, in Romania, less as part of the country's history, and more as a drama of the Jewish community. The research on the subject, including the public debate, is necessary for the knowledge and understanding of what happened in Iași in 1941.

CRISTINA SPINEI

HISTORIE ALS LITERATUR – LITERATUR ALS HISTORIE: SCHREIBEN ÜBER AUSCHWITZ

„Die Zukunft der Gegenwart der Vergangenheit ist die Geschichte“, schreibt Bernhard Schlink. Die Generation der Täter und Opfer verschwindet. Die Generation der Söhne und Töchter, die sich an der Geschichte ihrer Eltern abarbeitete, kommt ins Rentenalter. Längst ist eine Generation ins Erwachsenenalter getreten, für die das ‚Dritte Reich‘ nicht mehr direkter oder indirekter Bestandteil der eigenen Biografie ist. Deshalb stehen die Autoren vor der Notwendigkeit, die Holocaust-Literatur vor dem Hintergrund der Geschichte zu sehen, die sie hervorgebracht hat.

„Sollen wir, die Überlebenden [...] uns mit unserem Zeugnis, das die Geschichte trotz unserer Feinde hinübergerettet zu haben scheint, zurückhalten? Es gibt nur eine Antwort. Es darf kein Vergessen geben, kein Verschweigen. Wenn wir schweigen, wer wird dann reden? Bestimmt nicht die Schuldigen und ihre Komplizen. Unser Zeugnis wird fehlen, und in naher Zukunft wird die Geschichte der Bestialität der Nazis aufgrund ihrer eigenen Ungeheuerlichkeit der Legende angehören. Wir müssen also unbedingt sprechen, immer wieder sprechen.“¹

Auschwitz, das größte Lager mit der verheerendsten Wirkung, war nur einer der vielen Schauplätze des Mordens in Europa, wo Leben und somit die Idee des Lebens ausgelöscht wurden. Die erste Reaktion auf extremen historischen Terror besteht in der Regel in gelähmtem Schweigen und fassungslosem Entsetzen. Nelly Sachs' Vers „Als der große Terror kam, / verfiel ich in Schweigen“ ist paradigmatisch dafür. Ein Sich-Abfinden mit der Endgültigkeit des Schweigens bedeutet aber wiederum, den nazistischen Nihilismus triumphieren zu lassen. Relevant ist, aus dem was wir heute wissen, Lehren zu ziehen und dieses Wissen weiterzugeben um Geschehenes zu verstehen und dadurch eine Wiederholung unmöglich zu machen.

Die streng autoritäre Vergangenheit Deutschlands sticht als eines der Hauptthemen in der deutschen Nachkriegsliteratur hervor. In zahllosen Texten² wird die Frage nach der Schuld an den Verbrechen des Nazi-Regimes und nach der Möglichkeit zur Aufarbeitung dieser historischen Last gestellt, und somit versucht, Erinnerungs- und Trauerarbeit zu leisten. Schon die Tatsache, dass darüber in einem solchen Ausmaß

¹ Diese Mahnung hat Primo Levi anlässlich des zehnten Jahrestages der Befreiung vom Nationalsozialismus ausgesprochen. In: Anissimov, Myriam: *Primo Levi. Die Tragödie eines Optimisten. Eine Biographie*, Berlin, 1999, S. 393.

² Zu den sich mit der Schuldfrage befassenden Romanen äußern sich Schruoff, Helene: *Wechselwirkungen: deutsch-jüdische Identität in erzählender Prosa der „Zweiten Generation“*, Hildesheim, Zürich, New York, 2000, und Melchert, Monika: *Die Zeitgeschichtsprosa nach 1945 im Kontext der Schuldfrage*, In: Heukenkamp, Ursula (Hrsg.): *Deutsche Erinnerung: Berliner Beiträge zur Prosa der Nachkriegsjahre (1945-1960)*, Berlin, 1999, S. 101-167.

geschrieben wird, dass diese Bücher von einem Millionenpublikum im In- und Ausland gelesen werden, zeugt von der Aktualität des Themas, von dem immer währenden Einfluss, den die nationalsozialistische Vergangenheit Deutschlands auf die heutige Generation und auf deren Gewissen ausübt.

Die Texte, die man heutzutage unter ‚Literatur über den Holocaust‘ oder kurz ‚Holocaust-Literatur‘ subsumiert, konfrontieren den Leser mit einer grauenhaften Wirklichkeit und einer undenkbaren menschlichen Inhumanität, die das Fassungsvermögen eines normalen und nicht direkt betroffenen Menschen übersteigert. Vieles wurde über Nationalsozialismus und dessen Verbrechen geschrieben, besonders über den Holocaust, und in gleichem Maße über Antisemitismus und seine lange Geschichte. Die Tatsache, dass dieses Phänomen umso erschütternder in Israel ist, einem auf Asche des Holocaust gebauten Land, ist einleuchtend. Alle diese Menschen, die Geschwister, Eltern und Kinder in Auschwitz verloren haben, atmen immer noch den bedrückenden Rauch der Ofen, hören noch das Schreien der deutschen NS-Soldaten, sehen noch im Geiste die Gewaltmärsche, die Reisen ins Unbekannte, die von der Seuche dahingeraffteten Leiber, die Massengräber, die sie selbst schaufeln mussten, verspüren noch in den Nasenflügeln den Geruch nach verbranntem Fleisch und in den Herzen den Schrecken, das Grauen, das Leid. Diese Literatur müsse dementsprechend weniger der Ästhetik und noch deutlicher der Ethik des Schreckens verpflichtet sein – denn nur so kann ein Wiedergeben des unermesslichen Leides und des Andenkens an die direkt Beteiligten versucht werden.³

„Wie lässt sich darüber schreiben, aber wie lässt sich denn nicht darüber schreiben“⁴ – diese Frage, die man nicht entgehen kann, stellt sich umso dringlicher, je weiter der Holocaust zurückliegt. Holocaust-Literatur⁵ kann man als ein ästhetisches Phänomen allein nicht betrachten, sie ist vielleicht das beste Beispiel und die eindeutigste Verbildlichung für das unverzichtbare Verhältnis von Literatur und Geschichte, oder wie James E. Young formuliert, „man kann die Darstellung des Holocaust und die Ereignisse des Holocaust nicht losgelöst voneinander interpretieren“⁶. Es ist aber nicht nur der Zusammenhang von Literatur und Geschichte, der an dieser Stelle von Belang ist, denn neben dem historischen ist es der im weitesten Sinne kulturelle und philosophische Kontext, auf den sich das Augenmerk richtet. Dass man dabei zu der unabwiesbaren Problematik von Dichtung nach Auschwitz und über Auschwitz – unter Bezugnahme auf Adornos viel diskutiertes Diktum – gelangt, darf am deutlichsten sein. So bestätigt die Untersuchung die Ansicht, dass, damit man nicht unnötig die bisherige Sekundärliteratur wiederholt und auf der legitimen Frage, inwiefern – und wenn, wie – die Thematik der Schuld und der Vergangenheitsbewältigung vermittelt wird, wenigstens eine partielle Antwort vorschlagen zu können, eine Erforschung von Holocaust-Romanen nur interdisziplinär möglich ist.

Diese Arbeit hat es sich zur Aufgabe gesetzt, einen Überblick über die unterschiedlichen Vorgehensweisen der Holocaust-Darstellung in der Fachliteratur zu

³ Klein, Judith: *Literatur und Genozid: Darstellungen der nationalsozialistischen Massenvernichtung in der französischen Literatur*, Wien – Köln – Weimar, 1992, S. 32.

⁴ Rosenfeld, Alvin: *Ein Mund voll Schweigen: Literarische Reaktionen auf den Holocaust*, Aus dem Amerik. übersetzt von Annette und Axel Dunker und mit einem Vorwort von Dieter Lamping. Göttingen, 2000, S. 15.

⁵ Auch wenn der Holocaust manchmal in verdeckter Form präsent ist, bezieht sich jeder Roman, der nach dem Holocaust verfasst wurde und jüdisches Leid zum Thema hat, zwangsläufig auf den Holocaust, sei er nun ausdrücklich erwähnt oder nicht.

⁶ Young, James Edward: *Beschreiben des Holocaust: Darstellungen und Folgen der Interpretation*, Aus dem Amerik. von Crista Schuenke, Frankfurt a. M., 1992, S. 13.

verschaffen und einzuordnen, mit welchen Mitteln die Autoren die Verpflichtungen der Reflexion über Shoah formuliert haben.

1. Historie als Literatur – Literatur als Historie

Da ein auf immanente Textanalyse beschränktes Verstehen keine sicheren Erkenntnisse liefert, weil ein ‚Verstehen‘ stets auch von spezifischen Wertvorstellungen abhängt, wird auf Geschichte recurriert. Die Betonung, dass Geschichte sich in Zeit und Raum abspielt, ist redundant, demzufolge die Visualisierung des Raumes ist von entscheidender Bedeutung für die Erkenntnisse über den Ablauf und die Ergebnisse vom historischen Handeln.

Die Beziehungen, die eine Nation zu ihrer Vergangenheit unterhält, die historischen Traumata, die sie erlitten hat, die Eigentümlichkeiten ihrer Historiographie sind wesentliche Bestandteile ihrer kollektiven Identität.⁷ Dass die Romane vom Kontext geprägt sind, von dem sie handeln, steht im Bereich des Axiomatischen. Darüber hinaus, da das Fassungsvermögen der Leser von der „schmerzlichen historischen Wirklichkeit“⁸ des Völkermordes an den Juden überstiegen ist, bleibt eine Erforschung der Holocaust-Literatur nur interdisziplinär, unter Verweis auf Geschichte, möglich, um das Unfassbare überhaupt fassen zu können – wie die vielleicht meist zitierten⁹ Studien zu der Holocaust-Literatur beweisen: „Die Holocaust-Literatur besteht darauf... dass wir das gesamte menschliche Verhalten im Bewusstsein dieser historischen Katastrophe bewerten, ebenso wie wir alle überkommenen metaphysischen Vorstellungen in eben diesem Bewusstsein neu zu beurteilen haben.“¹⁰ – so Alvin Rosenfeld – oder nach James E. Young: „die literarische und die historische Wahrheit des Holocaust sind wohl nicht gänzlich voneinander zu trennen.“¹¹

1.1. Literatur versus Geschichte

Hier wird keine solche Einheit vorausgesetzt, wo Literatur in der Geschichte enthalten sein könnte, oder umgekehrt, sondern von der offenkundigen Opposition der beiden ausgegangen, zugleich aber wissend, dass die Literatur auf die Geschichte und die Geschichte auf die Literatur angewiesen ist. Man muss etwas von dem wissen, was sich unter der Oberfläche verbirgt, und Wissenschaft sollte die Kenntnis dessen enthalten, was nicht an der Oberfläche zu sehen ist und sich dem öffentlichen Diskurs entzieht.

Was Literatur für die Darstellung der Geschichte leisten kann, wie Literatur von Geschichte nicht abgelöst werden kann, und auf welche Weise diese für die Literatur bestimmend ist, ist diese Arbeit zu beantworten bemüht. Es geht nicht darum, das Epochenbild des Nationalsozialismus und des Holocaust zu rekonstruieren oder zu fragen, wie sie dargestellt werden, es geht vielmehr darum zu fragen, wie Geschichte in literarischen Texten überhaupt präsent sein kann. Dass Literatur und Historiographie viel miteinander zu tun haben, ihre besprochene Konvergenz, ist besonders auf die Tatsache

⁷ Le Goff, Jacques: *Geschichte und Gedächtnis*, Aus dem Franz. von Elisabeth Hartfelder, Frankfurt a. M., New York, Paris, 1992, S. 7.

⁸ Rosenfeld, 2000, S. 11.

⁹ Unter den wichtigsten Studien zu diesem Thema werden in dem von Dieter Lamping verfassten Vorwort zum bereit erwähnten Buch Alvin Rosenfelds, *A Double Dying (Ein Mund voll Schweigen)*, auch: Lawrence Langer: *The Holocaust and the Literary Imagination* (1975), James E. Youngs, *Writing the Holocaust* (dt. *Beschreiben des Holocaust*, 1977) gezählt.

¹⁰ Rosenfeld, 2000, S. 13.

¹¹ Young, 1992, S. 14.

zurückzuführen, dass beide Komponenten von demselben Ast, dem Ast des ‚Erzählens‘ stammen. Das Zusammenhängen der Geschichte und des Erzählens führt zur Problematik des ‚Erzählens‘ in sich und an dieser Stelle kann man Adorno zitieren¹², der ausschlaggebend behauptet, dass Erzählen immer ein Erzählen von etwas Besonderem sei: Erzählen bedeutet immer, etwas auswählen, es bedeutet auch die Etablierung von Ordnungszusammenhängen, ohne die keine Erzählung auskommt. Das impliziert in der Folge eine Selektion, eine Ausscheidung von Tatsachen und Aspekten, die aus diesen Tatsachen ableitbar sind. Der Stoff, der von der Geschichte überliefert wird, ist nicht neutral, er ist nicht neutral in Bezug auf die literarischen Genres. Die Erzählung hat es mit Gegenständen zu tun, die mit dem „Edelrost der Vergangenheit“ überzogen sind, um Thomas Manns im Vorwort zu seinem Roman *Der Zauberberg* verwendete Metapher zu zitieren, die den grundsätzlich anderen Zustand der Ereignisse in der Erzählung wie im Bericht konzentriert.

Ein gewichtiger Teil der Historie ist zweifellos die Textwissenschaft – denn Geschichte als Begriff umfasst, fast wie eine Münze, zwei Seiten: die Erfahrung und Erkundung auf der einen, das Wissen um das Geschehen auf der anderen Seite – und sie kann auf die philologische Methode nicht verzichten, wie umgekehrt die Literaturwissenschaft ihrer Gebilde, ihrer historischen Kenntnis und Voraussetzungen entziehen darf. Obwohl die neueren und modischen Methoden der Literaturwissenschaft auf das historische Substrat zu verzichten versuchen, mit der Begründung wahrscheinlich, dass bisher Literatur ausschließlich als Spiegel der gesellschaftlichen, politischen und historischen Realität einer Epoche betrachtet wurde – gibt es andererseits die hermeneutische Aufgabe, nämlich die Frage der Interpretation der Quellen, und hier betritt die Geschichtswissenschaft¹³, aber auch die Literaturwissenschaft, jeweils ihr Betätigungsfeld.

2. Die Historie: Das Autodafé

Die aus der Niederlage des Ersten Weltkrieges geborene Demokratie wurde abgelehnt als Verstoß gegen das aristokratische Grundgesetz und das neue Regime, der Nationalsozialismus, sah seine Aufgabe im Aufbau einer straffen, autoritären Führung auf der Basis von Befehlen, Gehorsam und der Bildung einer verschworenen Volksgemeinschaft.¹⁴ Neben Aufrüstung, Aggression und einer militarisierten Gesellschaft, die zum Konzept des Nationalsozialismus gehörten, hat sich auf der anderen Seite die Bekämpfung der von der Wirtschaftskrise verursachten Arbeitslosigkeit als vorteilhaft für die Propaganda erwiesen. Ausschlaggebend für den großen Anklang, den die nationalsozialistischen Maßnahmen in der Bevölkerung fanden, war auch die Allgegenwart der Propaganda¹⁵, die ständig ein Bild einer um den allgemeinen Wohlstand bemühten Partei zu vermitteln versuchte und in dessen Mittelpunkt Hitler stand. Unter einer von Cornelia Brink in ihrem Buch gesammelten *Ikonen der Vernichtung*¹⁶ mit Kommentar versehenen Abbildung steht es: „Bevor Hitler seinen

¹² Danto, Arthur C.: *Analytische Philosophie der Geschichte*, Übersetzt von Jürgen Behrens, Frankfurt a. M., 1980, S. 215. Danto konzentriert sich auf den Zusammenhang von Erzählung und Geschichte und diesbezüglich nimmt er Formen der „Signifikanz“ für das Erzählen an, und zwar eine „pragmatische Signifikanz“, wobei es schlicht um die Tatsachen geht (S. 216-220).

¹³ Dies beruht auf der Tatsache, dass die Geschichtswissenschaft sich aus der Erschließung der Quellen durch die philologische Edition und den Kommentar heraus bildete.

¹⁴ Hildebrand, Klaus: *Das dritte Reich*, 3. Auflage, München, 1987, S. 254.

¹⁵ Jäckel, Eberhard: *Hitlers Weltanschauung: Entwurf einer Herrschaft*, 3. Auflage, Stuttgart, 1986, S. 43.

¹⁶ Brink, Cornelia: *Ikonen der Vernichtung: öffentlicher Gebrauch von Fotografien aus nationalsozialistischen Konzentrationslagern nach 1945*, Berlin, 1998.

eigenen Raubkrieg gegen fremde Völker beginnen konnte, musste er zuerst das deutsche Volk besiegen. Und er besiegte es mit Fahnen und Revolvern, Marschmusik und Konzentrationslagern, mit neuen Arbeitsplätzen, an denen für den Krieg gearbeitet wurde, und mit dem Besitz der jüdischen Nachbarn.¹⁷ Trotz der auch wenn etwas pathetischen und emotionalen Darstellung der politischen Desorientierung und des kargen Lebensniveaus des ganzen Volkes, ist das vielleicht doch eine konforme Schilderung dessen, was die Deutschen anfangs zu einer ‚fanatisierten Masse‘ mit den zum Hitlergruß hochgereckten Armen machte. Das Eintreten des Antisemitismus und die ihm in der Theorie zugrundeliegende und Ideologie ist durch ein Zitat aus Alfred Rosenberg erklärt, das ein anderes Bild begleitet: „Ein neuer Glaube ... erwacht: der Mythos des Blutes, der Glaube, mit dem Blut auch das göttliche Wesen der Menschen überhaupt zu verteidigen. Der mit hellstem Wissen verkörperte Glaube, dass das nordische Blut jenes Mysterium darstellt, welches die alten Sakramente ersetzt und überwunden hat.“¹⁸

Der nationalsozialistischen Rassentheorie („Du bist nichts, dein Volk ist alles!“¹⁹) folgte eine tödliche Judenfeindschaft²⁰, die Hitler zur Staatsdoktrin des Dritten Reiches erhob und bis zur Endlösung der Judenfrage verwirklichte. Unter Verweis auf den jüdischen Bolschewismus wurde eine Weltverschwörung des Judentums konstruiert, die in einem Endkampf zerschlagen werden müsse. Die dunklen Schatten, die Hitlers Politik von Beginn an begleiteten – bereits im März 1933 wurde in Dachau das erste KZ eröffnet – schienen noch 1935 kaum jemand zu sehen oder das plötzliche Verschwinden der Nachbarn zu bemerken, nur wenige durchblickten den Schleier der schönen Fassade, mit der die Propagandamaschinerie der NSDAP das Land kontinuierlich überzog²¹. Bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges waren in den nationalsozialistischen Konzentrationslagern hunderttausend Gefangene in Folge von Hunger, katastrophalen hygienischen Zuständen, Misshandlungen und medizinischen Versuchen umgekommen. In den Vernichtungslagern wurden außerdem etwa sechs Millionen Menschen, vor allem Juden, von den Nationalsozialisten systematisch ermordet. Der von Hitler angezettelte Zweite Weltkrieg forderte insgesamt über 55 Millionen Menschenleben, davon waren alleine sechs Millionen jüdischer Abstammung, außerdem wurden 35 Millionen Menschen verletzt; weiterhin gelten etwa drei Millionen Menschen als vermisst²².

Diese auf Hitlers Rassenlehre gestützte Form von Judenhass, dementsprechend Juden wären Schuld an der schlechten wirtschaftlichen Lage Deutschlands, wurde in die nationalsozialistische Propaganda übernommen. Da derzufolge die Gefahr einer Vermischung der Rassen droht, ist man bemüht, das ‚Rassenbewusstsein‘ zu pflegen, ‚das deutsche Blut rein zu halten‘, somit die ‚arische‘ Rasse auch künftig andauert, ihren Herrschaftsanspruch künftig besteht, und ihren Herrschaftsanspruch durchsetzen kann. Die größte Gefahr für die arische Rasse sei die semitische Rasse, denn im

¹⁷ Die verwiesene Abbildung (Abb. 32, S. 167) wurde zuerst veröffentlicht in: Schoenberger, Gerhard: *Der gelbe Stern: die Judenverfolgung in Europa 1933-1945*, Hamburg, 1960, S. 28.

¹⁸ Brink, 1998, Abb. 31. S. 166.

¹⁹ Hildebrand, 1987, S. 262.

²⁰ Unter den verschiedenen Ursachen für antisemitische Einstellungen spielte neben den ökonomischen Faktoren auch der existierende Fremdenhass und der religiöse Fanatismus eine Rolle (Loewenstein, Rudolph M.: *Psychoanalyse des Antisemitismus*, Frankfurt a. M., 1967, S. 10).

²¹ Benz, Wolfgang, Hermann Graml, Hermann Weiß (Hrsg.): *Enzyklopädie des Nationalsozialismus*, Stuttgart, 1997, S. 471.

²² Friedländer, Saul, *Das dritte Reich und die Juden*, 1. Band, *Die Jahre der Verfolgung: 1933-1939*, Aus dem Engl. übers. von Martin Pfeiffer, München, 1998, S. 442.

Judentum sind für Hitler die Kräfte des Bösen und Zerstörerischen verdichtet: „Die Juden sind an allem Schuld“²³, und ihnen muss der Kampf gelten.²⁴

2.1. Bewältigung oder Verdrängung? Das deutsche Gewissen nach 1945

Mit der Gründung der Bundesrepublik war die Problematik der Gesellschaftsordnung noch nicht gelöst. An diesem Punkt kam die Kritische Theorie ins Spiel, die schon in den 30er Jahren von Horkheimer und Adorno entworfen und in den 60er Jahren wiederbelebt wurde. Ursprünglich eine interdisziplinäre Faschismustheorie, schien die Kritische Theorie ohne weiteres anwendbar auf den aktuellen Kontext, zumal der thematische Abschied vom Marxschen Basis-Überbau-Schema bereits vollzogen war: „Auf die demokratische Verfassung kam es [...] nicht an. Die entsprechenden Texte konnten daher in den 60er Jahren gelesen werden, als seien sie unmittelbar aktuell“²⁵. Horkheimer war in den 30er Jahren überzeugt, dass auch Amerika auf den Faschismus zusteuern würde. Diese Annahme wurde auf die 60er Jahre und den Adenauerstaat übertragen. Der berühmt gewordene Ausspruch Adornos: „Die Forderung, dass Auschwitz nicht noch einmal sei, ist die allererste an Erziehung“²⁶, stellte eine direkte Verknüpfung von Faschismus und Holocaust her, denn „Auschwitz erschien ihm als Ausdruck einer überaus mächtigen gesellschaftlichen Tendenz, nämlich der im Zivilisationsprozess angelegten Barbarei. In anderer Gestalt kann sich die Massenvernichtung schuldloser Menschen daher überall und jederzeit wiederholen.“²⁷ Der unfasslichen Barbarei des Holocaust muss ursächlich entgegengewirkt werden, und zwar mithilfe der Auseinandersetzung mit der deutschen Geschichte.

Der Kampf gegen den Faschismus wurde erst durch diese Ansichten zur wichtigsten Pflicht der Frankfurter Schule. Habermas u.a. etablierten die Kritische Theorie zum „Träger des Aufbruchs“²⁸ der intellektuellen Gründung der Bundesrepublik. Im Geiste der 30er Jahre zeigte sich Habermas in der Gestaltung und Verbreitung der Kritischen Theorie der 60er Jahre besonders offensiv. Dies war jedoch unvereinbar mit der eher abwartenden Haltung der Väter dieser Theorie; der Zwist zwischen Horkheimer und Adorno auf der einen und der jüngeren, nachwachsenden Generation der Frankfurter Schule auf der anderen Seite hat einen augenfälligen Hintergrund: Nicht der Faschismus, sondern die (post-)faschistische Demokratie ist

²³ Brink, 1998, S. 127.

²⁴ Dieselbe Konstellation versucht Giorgio Agamben in seinem Buch *Homo sacer* philosophisch zu erklären und auf ihre Wurzeln zurückzugehen, indem er nicht direkt den Holocaust behandelt, sondern Foucaults Konzept der Biopolitik. Als Motto über sein ganzes Buch könnte der Satz stehen: „Das Leben, das nicht geopfert werden kann und dennoch getötet wird, ist das heilige Leben.“ Das Buch trägt historische Befunde und präzise Überlegungen zum Thema des staatlichen Völkermordes bei, die dem „in Moralisierung und Tribunalisierung verunglückten Nachdenken über die Politik Endlösung neue Wege weisen könnten.“ (Schneider, Manfred. In: „Frankfurter Rundschau“, 16.2.2001, S. 8.) Im archaischen römischen Recht wurde das nackte Leben von der Figur des *homo sacer* verkörpert, wobei heute sind es die Flüchtlinge und Staatslosen, die Häftlinge in Konzentrationslagern, diejenigen, die das römische Recht definierten. Der Doppelsinn von *homo sacer* als „verflucht“ und „heilig“ leitet sich aus der Tatsache ab, dass er zwar straflos getötet, nicht aber geopfert werden durfte, was auch seine Tötung sinnlos machte (Agamben, Giorgio, *Homo sacer: Die souveräne Macht und das nackte Leben*, Aus dem Italienischen von Hubert Thüring, Frankfurt a. M., 2002, S. 2).

²⁵ Bock, Michael: *Metamorphosen der Vergangenheitsbewältigung*, In: Albrecht, Clemens, et al.: *Die intellektuelle Gründung der Bundesrepublik: eine Wirkungsgeschichte der Frankfurter Schule*, Frankfurt a. M., New York, 1999, Kap. 15: S. 530-567. Hier S. 561.

²⁶ Ebd.

²⁷ Ebd.

²⁸ Bock, 1999, S. 562.

Habermas' Thema²⁹ (ebd.) – und damit das Anliegen der Kritischen Theorie der 60er Jahre. In den 70er Jahren entstand eine eigenständige, den neuen Lebenssinn selbst erschaffende Kritik an der Vergangenheitsbewältigung³⁰, zu der die Kritische Theorie der 30er Jahre nur noch die theoretisch-geistige Steilvorlage lieferte. Insgesamt hat die Frankfurter Schule das Selbstverständnis der Bundesrepublik Deutschland als dominante Richtungsgeberin bestimmt – nicht primär philosophisch, sondern funktional: Als aufmerksame Wächterin der Gegenwart.

3. Die Literatur: Vergangenheitsbewältigung oder „Das Vergangene ist nicht tot; es ist nicht einmal vergangen“³¹

Der Begriff ‚Vergangenheitsbewältigung‘ wird nicht mit der Andeutung verwendet, dass die Geschichte Deutschlands – und speziell die Periode zwischen 1933 und 1945 und ihre unmittelbaren Folgen – sich ‚bewältigen‘ ließe, im Sinne von Abschließen, Hinter-Sich-Bringen oder Zu-den-Akten-Legen (verkörpert von Martin Walsers „Wegschauen“³²). Auch wenn ein umstrittener Begriff³³, bleibt er dennoch ein Schlüsselwort der Nachkriegszeit und der sich damit beschäftigenden Forschung und ist in Verbindung mit dem Wort ‚Trauerarbeit‘ zu denken. Es geht nicht um die Befreiung von der Vergangenheit, sondern um Adornos „Aufarbeitung der Vergangenheit“³⁴. Dieser Prozess geht auf ältere Literaturproduktionen zurück, auf Thomas Manns *Doktor Faustus* oder Heinrich Bölls *Billard um halb zehn*, Günter Grass' *Danziger Trilogie* oder Siegfried Lenz' *Deutschstunde* – um nur einige der bekanntesten Texte zu nennen – und er hat immer auf mehrere Darstellungshindernisse gestoßt, einerseits auf den Komplex der Kollektivschuld, gegen den man sich wehrte, ihn aber zugleich akzeptieren musste und auf die schwerwiegende Aufgabe, die Gräueltaten des Faschismus künstlerisch oder erzählerisch legitim zu erfassen.³⁵

„Auschwitz bedeutet den Tod [...] des Menschen und der Menschen“³⁶ hat Elie Wiesel einleuchtend geschrieben. Das Wort ‚Auschwitz‘ wird oft in einem metonymischen Sinn im Zusammenhang mit dem Konzentrationslager, als eine Synekdoche verwendet, und steht üblicherweise für den ganzen Holocaust. Die wahre Dimension und Wichtigkeit von Auschwitz wird durch die so allgemein bagatellisierende Verwendung des Wortes abgeschwächt und dadurch auch die Erinnerung geschmälert „Auschwitz wird oft als Kürzel für Massenmord oder als politisches Stichwort“³⁷ verwendet, wie Ruth Klüger in ihrer Biographie *weiter leben* völlig zu Recht erkennt. Und weiter notiert sie: „Schon damals hat mich der Gedanke gestreift, der heute leider

²⁹ Ebd.

³⁰ Bock 1999, S. 566.

³¹ Diese im Titel enthaltenen zitierten Worte stellen das Motto von Christa Wolfs Roman *Kindheitsmuster* dar, wo sie ihrerseits Faulkner und seinen Roman *Requiem for a Nun* zitiert.

³² Taberner, Stuart: „Deutsche Geschichte darf auch einmal gutgehen“: Martin Walsers *Auschwitz and the „German Question“* from Ehen in Philippsburg to Ein springender Brunnen, In: Schmitz, Helmut (ed.): *German culture and the Unforgettable Past: Representations of National Socialism in Contemporary German Literature*, Aldershot, 2001, S. 45-64. Hier S. 48.

³³ Scheitler, Irmgard: *Deutschsprachige Gegenwartsprosa seit 1970*, Tübingen und Basel, 2001, S. 212.

³⁴ Adorno, Theodor W.: *Was bedeutet Aufarbeitung der Vergangenheit*, In: Ders.: *Eingriffe. Neun kritische Modelle*, Frankfurt a. M., 1970, S. 125-146.

³⁵ Adorno, Theodor W.: *Kulturkritik und Gesellschaft*. In: Ders.: *Kulturkritik und Gesellschaft I: Prismen, Ohne Leitbild*, Hrsg. von Rolf Tiedemann, Frankfurt a. M., 1977, S. 7-31.

³⁶ Wiesel, Elie: *Jude heute. Erzählungen, Essays, Dialoge*, Übersetzt von Hilde Linnert, Wien, 1987, S. 203. Zitiert nach Rosenfeld, 2000, S. 13.

³⁷ Klüger, Ruth: *weiter leben. Eine Jugend*, Göttingen, 1992, S. 69.

bei mir noch tiefer sitzt als die Empörung über das große Verbrechen, nämlich das Bewusstsein der Absurdität des Ganzen, das Widersinnige daran, die völlige Sinnlosigkeit dieser Morde und Verschleppungen, die wir Endlösung, Holocaust, die jüdische Katastrophe und neuerdings Shoah nennen, immer neue Namen, weil uns die Worte dafür sehr schnell im Munde fallen.³⁸ Dies ist der Punkt, wo die unterschiedlichen davon erzeugten Affekte die Komplexität von Auschwitz ausmachen.³⁹ Die bisher erschienene Literatur über Auschwitz, Holocaust und Nationalsozialismus geht auf diese verschiedenartige Einfärbung der Affekte zurück und lässt sich pauschal in zwei große Teile differenzieren: die Literatur der Überlebenden und ihrer Kindern, die ihre ermordeten Familienangehörigen und Freunde betrauern⁴⁰, und die Literatur derjenigen / für diejenigen, die keine persönliche Verbindung zu den Opfern haben und ein Verständnis in dem Alltag suchen oder nach einem möglichen – wenn nicht bereits existierenden – Weiterwirken der Vergangenheit in vielen Existenzen heute.

Auf einem Besuch im Jahre 1984 in Israel lieferte der damalige Bundeskanzler Helmut Kohl die umstrittene Bemerkung der „Gnade der späten Geburt“⁴¹. Damit gemeint war seine späte Geburt und die der späteren Generationen, denen verständlicherweise die Beteiligung an den Nazi-Verbrechen erspart blieb und beziehungsweise eine direkte Verstrickung in den Holocaust. Zeitlich und juristisch betrachtet könnte die Aussage richtig sein, wenn man ausschließlich die potentiellen Täter berücksichtigt. Nie sei jedoch der Konflikt zwischen Tätern und Nachkommen so scharf gewesen wie in Deutschland, lautete einer der Kernpunkte der Rede, die Außenminister Joschka Fischer im September 1999 an der Universität Tel Aviv hielt. Fischer sprach von einer ‚Dialektik‘: nämlich mit linkem Terrorismus, der RAF und dem Mord an Schleyer hätten die Antifaschisten genau die Verbrechen wiederholt, die ihre Eltern in der NS-Zeit verübt hatten. Die Frage, die jenseits zu beantworten bleibt, ist wie weit das Erbe des Nationalsozialismus die späteren Generationen betrifft, was Kohl damals zu vergessen schien.

Rein rechnerisch gesehen wird in einem Vierteljahrhundert niemand mehr leben, der im juristischen Sinn schuldig an den in der NS-Zeit begangenen Verbrechen ist: „Das Ergebnis der Rechnung ist, dass die Deutschen ihre Schuld einfach aussitzen können, dass Freiheit von Schuld nicht die Gnade, sondern das Recht der späten Geburt ist.“⁴² Das darauf Warten, dass sich die mit Schuld beladene Vergangenheit der Deutschen bald von selbst erledigt hat, ist jedoch nur von einem juristischen Standpunkt aus möglich. Moralisch gesehen darf weder das „Recht der späten Geburt“ noch der Begriff „Gnade der späten Geburt“ im Umgang mit dem Nationalsozialismus Gültigkeit besitzen. Wenn eine Kollektivschuld diskutabel bleibt, dennoch gibt es ein Mitteilhaben der nachgeborenen Generationen mit den Schuldigen an der historischen Realität nationalsozialistischer Schuld als deutscher Schuld. Die „Gnade der späten Geburt“ ist daher ein in die falsche Richtung deutender Begriff, hinter dem sich etwas anderes

³⁸ Klüger, 1992, S. 147.

³⁹ Assmann, Aleida: *Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, München, 1999, S. 330.

⁴⁰ Eine Fülle von autobiographischen Aufzeichnungen und Niederschriften der NS-Opfer ist vorhanden – unter den wichtigsten solchen Berichten kann man Ruth Klügers *weiter leben*, Primo Levis *Ist das ein Mensch?*, Cornelia Edvardsons *Gebanntes Kind sucht das Feuer*, Jorge Sempríns *Die große Reise*, Jean Améry's *Jenseits von Schuld und Sühne*, Elie Wiesels *La nuit* nennen.

⁴¹ Schwan, Gesine: *Politik und Schuld. Die zerstörerische Macht des Schweigens*, Frankfurt a. M., 1997, S. 357.

⁴² Schlink, Bernhard: *Recht – Schuld – Zukunft*, In: Calließ, Jörg (Hrsg.): *Geschichte – Schuld – Zukunft*, Loccum, 1988, S. 57.

verbirgt, als er dem Wortsinn nach impliziert: „Von seiner innersten Natur her falsch und unaufrichtig, legt er verräterisch die unumkehrbare Fehlentwicklung eines weitverbreiteten Lebensgefühls innerhalb der betreffenden Generationen bloß.“⁴³ Erst wenn ein Bekenntnis zur schuldlosen Verwicklung in die von den älteren Generationen übernommenen Schuld erfolgt, wird die Bereitschaft, die Verantwortung für dieses negative Erbe zu übernehmen, glaubhaft. „Das Wort von der «Gnade der späten Geburt» leugnet sie jedoch ausdrücklich“ (ebd., S. 358). Aufgabe der jüngeren Generation ist es somit, Verantwortung zu übernehmen, denn sie sind

„[...] keineswegs entlassen aus der schicksalhaften Auseinandersetzung mit dem Nationalsozialismus und seinem Erbe. Die Verantwortung der schuldlos Beladenen beginnt bei der Frage, wie sie zur Schuldbelastung ihrer Großeltern und Eltern stehen, zu dem, was diese getan und was sie gelassen haben. Bei der Frage, wie sie zum jüdischen und nichtjüdischen Holocaust stehen und zu seiner Voraussetzung, dem deutschen Angriffskrieg, zur Schuldverdrängung und -verleugnung ihrer Erzeuger und Mütter nach 1945, zum großen Frieden mit den Tätern und dem Verlust der humanen Orientierung - kurz, zur zweiten Schuld, deren Opfer sie selbst sind.“ (ebd., S. 359)

Die Nachgeborenen sind nicht verantwortlich für die Taten, die während des Nationalsozialismus geschehen haben. Dennoch können sie für Entschädigungs- und Wiedergutmachungsleistungen herangezogen werden, da dieser Sachverhalt wie ein Erbrecht behandelt wird. Vor allem aber sind die nachgeborenen Generationen verantwortlich dafür, dass die Erinnerung an die unfassbaren Geschehen aufrecht und legitim erhalten wird. Sie müssen dafür Sorge tragen, dass die Taten ihrer Vorfahren in den Jahren 1933 bis 1945 nicht vergessen oder verdrängt werden und dass Vergleichbares nie wieder geschieht. Jaspers Kollektivschuld ist eigentlich eine Kollektivverantwortung: Der Begriff der kollektiven Verantwortung ist in dem historischen Kontext einzementiert.

3.1. Literarische Darstellungsformen des Holocaust: Zeitlichkeit und Erinnerung

Den Grundstein zur Diskussion legte Adorno mit dem 1949 geschriebenen und 1951 publizierten Essay *Kulturkritik und Gesellschaft*. Dort formulierte er – ganz am Ende – den Satz: „... nach Auschwitz ein Gedicht zu schreiben, ist barbarisch, und das frisst auch die Erkenntnis an, die ausspricht, warum es unmöglich ward, heute Gedichte zu schreiben.“⁴⁴ Dennoch gerade Adorno und mit ihm Paul Celan⁴⁵ hielten Gedichte schon für möglich, allerdings solche, die dem Leiden ‚Ausdruck‘ verleihen und der Vergangenheit gedenken. Trotz dieser vielzitierten Aussage, wo der Versuch, über den Holocaust zu schreiben, nicht nur zum Scheitern verurteilt, sondern möglicherweise sogar moralisch verwerflich sei⁴⁶, schwächte er sie, indem er nur den ersten Teil des Satzes zitierte und diesen dadurch zum – wie er nun selbst formulierte – „Verdikt“ reduzierte: „Den Satz, nach Auschwitz noch Lyrik zu schreiben, sei barbarisch, möchte ich nicht mildern; negativ ist darin der Impuls ausgesprochen, der die engagierte

⁴³ Schlink, 1998, S. 357.

⁴⁴ Adorno, 1977, S. 30.

⁴⁵ Kiedaisch, Petra (Hrsg.): *Lyrik nach Auschwitz? Adorno und die Dichter*, Stuttgart, 1995, S. 9.

⁴⁶ Adorno, Theodor W.: *Engagement*, In: Ders.: *Noten zur Literatur*, III, Frankfurt a. M., 1965, S. 109-135; vgl. auch Ders.: *Erziehung nach Auschwitz*, In: *Gesammelte Schriften*, Hrsg. von Rolf Tiedemann, Band 10.2: *Kulturkritik und Gesellschaft*, II: *Eingriffe, Stichworte*. Anhang. 2. Auflage, Frankfurt a. M., 1996 [1972].

Dichtung beseelt.“⁴⁷ Weiter steht es: „Die Frage einer Person aus *Morts sans sépulture*: »Hat es einen Sinn zu leben, wenn es Menschen gibt, die schlagen, bis die Knochen im Leib zerbrechen? « ist auch die, ob Kunst überhaupt noch sein dürfe; ob nicht geistige Regression im Begriff engagierter Literatur anbefohlen wird und von der Regression der Gesellschaft selber.“ (ebd., S. 125-6)

Die entstandene umfangreiche Primär- und Sekundärliteratur, die sich darum bemüht, den Holocaust zu erfassen und ihn anschaulich und lebendig zu schildern, steht für das fortdauernde Bedürfnis, das Geschehen in irgendeiner Form gedanklich einzuordnen. Romane und Kurzgeschichten, Gedichte und Theaterstücke, expositorische Prosa-Gattungen wie Memoiren, Tagebücher und Aufzeichnungen, philosophische Essays, Parabeln, Balladen und Lieder⁴⁸ befassen sich mit diesem Sachverhalt. Je mehr sich man aber zeitlich von den Ereignissen entfernt, umso größer ist die Gefahr – bei dem Bemühen, sich den Holocaust zu gegenwärtigen – ins Schweigen zu flüchten, die Geschehnisse zu umgehen oder sie sogar zu leugnen⁴⁹. Das „Zeugnisablegen“, also die Beschreibung des Horrors soweit mit Worten darstellbar, ist wohl der wichtigste Zweck dieser Literatur. Dennoch der Holocaust ist nach wie vor kein Stoff wie jeder andere, aus dem Literatur und Kunst wie jede andere gemacht werden können.

3.2. Strukturmerkmale der Problematik des Schreibens

Es gibt unterschiedliche Darstellungsformen für Autoren, die den Holocaust zu ihrem Thema machen, und damit verbundene Bedingungen, Kriterien und Intentionen des Schreibens, die stichpunktartig vorgestellt werden sollten. Die Modalitäten der Wiederherstellung von Vergangenheit sind verschieden⁵⁰, aber trotz der unterschiedlich fokussierter Motive und Wertungen, lassen sich vergleichbare Argumentationsmuster auffinden. Die enge Verbindung zwischen den vielfältigen verschiedenen Deutungen von Antisemitismus, Holocaust und Nationalsozialismus bekunden zweifellos ihre historiographische Interdependenz. Nichtsdestoweniger zeugen die grundlegend unterschiedlichen literarischen Erfahrungen über dieses Thema von den Divergenzen in der Darstellung des Zusammenhanges von Vorurteilen, Genozid und Nazismus. Das ist auch in den für den Holocaust in Deutschland, Frankreich, den Vereinigten Staaten und Israel alternativen hervorgebrachten Namen zu sehen. Die Bedeutungen und Implikationen in dem Kennzeichnen des furchtbaren Geschehens als ‚Judenvernichtung‘ oder ‚Genozid‘, ‚Holocaust‘ oder ‚Shoah‘ (or ‚Churban‘ or ‚Pur‘anut‘) lenken unmittelbar die Aufmerksamkeit auf die Untersuchungsnotwendigkeit der Art und

⁴⁷ Ders.: *Noten zur Literatur*, III. Frankfurt a. M., 1965, S. 125.

⁴⁸ Strümpel, Jan: *Im Sog der Erinnerungskultur. Holocaust und Literatur – „Normalität“ und ihre Grenzen*, In: Arnold, Heinz Ludwig (Hrsg.): *Literatur und Holocaust* [= Text + Kritik], München, 1999, S. 9-18. Hier S. 10. Auch in Bernhard Schlinks, *Der Vorleser* gibt es eine kurze Äußerung gegenüber dieser Tatsache: „Heute sind so viele Bücher und Filme vorhanden, dass die Welt der Lager ein Teil der gemeinsamen vorgestellten Welt ist, die die gemeinsame wirkliche vervollständigt“ (S. Schlink, Bernhard: *Der Vorleser*, Roman, Zürich, 1995). Anderer Ansicht ist Jean Améry: „Ich bin nicht sicher, dass mein Freund recht hat [Das Publikum sei allergisch gegen diesen geographischen, geschichtlichen, politischen Begriff. Es gebe ja schließlich schon genug Auschwitz-Bücher und Auschwitz-Dokumente aller Art, und wer von den Gräueln berichte, erzähle damit nichts Neues]. Ich habe nicht das Gefühl, dass über Auschwitz so viel geschrieben wurde wie, sagen wir, wie über die elektronische Musik oder den Bundestag von Bonn.“ (S. Améry, Jean: *Jenseits von Schuld und Sühne: Bewältigungsversuche eines Überwältigten*, 3. Auflage, Stuttgart, 1997 [1977], S.18).

⁴⁹ Rosenfeld, 2000, S. 15.

⁵⁰ Naumann, Klaus: *Erinnerung, die höchste Form des Vergessens? Aktuelle Probleme des Umgangs mit der Geschichte*, In: „Schulheft“, 56 / 1989: *Der zweite Weltkrieg: Erinnern oder Vergessen?*, Wien, 1989, S. 94.

Weise wie Auschwitz – und seine facettenreiche Unterdrückung – die verschiedensten nationalen, kollektiven, wissenschaftlichen und literarischen Vergangenheitsdarstellungen geprägt hat.

Reinhard Baumgart ist der Auffassung, dass „Die Prosa (...) so nah und unfertig an das Entsetzen herankommen, so tatsächlich sprechen (muss) wie die Dokumente selbst.“⁵¹ Autoren wie George Steiner sehen die einzige mögliche Darstellungsform in einer sprachlichen und visuellen Dokumentation, einer „faktengetreuen Analyse“ des Ereignisses ausschließlich von denen, die als Verfolgte anwesend waren: diese fänden „schon das rechte Wort um zu sagen was sie zu sagen haben.“⁵² Eine solche Darlegung wird von der Tatsache unterbaut, demnach die Gefahr einer Verfälschung der Gegebenheiten nicht bestünde. Hannah Arendt gibt jedoch zu bedenken, dass es dokumentarischen Berichten von Überlebenden bisher nicht gelungen sei, „die Menschheit zu erschüttern und ihre Empörung oder Sympathie zu wecken.“ Weiterhin bemerkt sie, dass die „reale Erfahrung des Grauens (nicht) dazu befähige, es mitzuteilen oder zu vergegenwärtigen.“⁵³ Auch Dieter Saalman weist warnend hin, dass eine dokumentarische Darstellung des „Makabren“ „im Zeitalter der Brutalität als alltäglicher Erfahrung“ keine Wirkung bei den Lesern erzielen würde. Auch garantiere eine Konfrontation mit der KZ- Wirklichkeit keine kritische Auseinandersetzung mit der Materie auf Seiten der Adressaten.⁵⁴ Die Position, den Holocaust mit fiktionalen Elementen darzustellen wird u.a. von Jorge Semprun vertreten. In seinem Roman „L'écriture ou la vie“ schreibt er: „le documentaire a ses limites, infranchissables... il faudrait und fiction“⁵⁵ und „il me faut donc un «je» de la narration, nourri de mon expérience mais la dépassant, capable d'y insérer de l'imaginaire, de la fiction... Une fiction qui serait aussi éclairante que la vérité.“⁵⁶ Semprun setzt sich hier für eine Fiktion ein, bei der ein „Verschiedenes... die Stellvertretung für nicht-darstellbares Grauen“ übernimmt.⁵⁷

Der Definition der Erdichtung entsprechend, schaffen Autoren in ihren fiktionalen Texten eine eigene Welt, eine eigene Wirklichkeit durch Transposition: sie arbeiten mit „ironischer, allegorischer, phantasmatischer räumlicher und zeitlicher Verschiebung“ und umgehen so den „Alltag“ des Lagers.⁵⁸ Es sollen weniger explizit die Deportationen beschrieben als vielmehr die Welt der Überlebenden dargestellt werden. Hannah Arendt geht noch einen Schritt weiter indem sie nahe legt, dass die Antizipation der Zukunft im Sinne einer Warnung vor neuen holocaustähnlichen Schrecken ein zentrales Element der Holocaustliteratur sein muss: sie spricht von einer „fearful anticipation“⁵⁹, einer „banger Phantasie“. Sie fordert, das zur Sprache zu bringen, was bevorsteht und was es zu verhindern gilt. Befürworter der fiktionalen Darstellung des Holocaust wie Sidra Dekoven Ezrahi argumentieren, dass eine solche Darstellung sowohl Formen der

⁵¹ Baumgart, Reinhard: *Unmenschlichkeit beschreiben*, In: Ders.: *Literatur für Zeitgenossen. Essays*, Frankfurt a. M., 1966, S. 22.

⁵² Steiner, George: *Postscriptum*, In: Ders.: *Sprache und Schweigen. Essays über Sprache, Literatur und das Unmenschliche*, Frankfurt a. M., 1969, S. 168.

⁵³ Klein, 1992, S. 47.

⁵⁴ Saalman, Dieter: „Betrachtungen zur Holocaustliteratur“, In: „Orbis Litterarum: international review of literary studies“, Vol. 36, No. 3, 1981, S. 244.

⁵⁵ Semprun, Jorge : *L'écriture ou la vie*, Paris, 1994, S. 169.

⁵⁶ Ebd., S. 217.

⁵⁷ Klein, 1992, S. 187.

⁵⁸ Ebd.

⁵⁹ Ebd., S. 47.

Abstraktion als auch der Erklärung ausschließe, so dass das Geschehen den Lesern näher gebracht und so zu einer „geteilten historischen Erfahrung“ gemacht werde, und keine reduzierten Erklärungsmuster vorgebe.⁶⁰ Günther Anders verdeutlicht zudem, dass unsere Sprache nicht ausreiche, um das Grauen darzustellen. Ausschließlich „durch fictio (könne) das factum (...) deutlich und unvergeßbar gemacht werden.“⁶¹ Des Weiteren sprächen die Rezeptionsgewohnheiten der breiten Bevölkerungsschichten für eine fiktionale Darstellung, da diesen ohne „die künstliche Transformation des Grauens“⁶² das Erinnern und Bewusstwerden versagt bliebe. Anders weist jedoch auch auf die Kehrseite der Medaille hin, und warnt davor, das Grauen durch „Expressivität, Personalisierung und Reduzierung“⁶³ erträglich zu machen.⁶⁴ Andere Kritiker geben zudem zu bedenken, dass, indem Vergangenes in die Gegenwart eingebunden, die Zukunft antizipiert und die Botschaft allegorisch verkleidet werde, räumliche und zeitliche Bezüge vervielfältigt würden. So bestünde die Gefahr, dass die Vielfalt der Deutungsmöglichkeiten den eigentlichen Bezug auf das Grauen der Lager in den Hintergrund treten ließe, so dass Letzteres nur noch eine unter vielen Deutungsmöglichkeiten darstelle. So würde die Singularität des Holocaust verschleiert.⁶⁵

James E. Young sorgte Ende der achtziger Jahre mit seiner „alternativen Hermeneutik literarischer Zeugnisse des Holocaust“⁶⁶ für eine erneuernde Folie in der fachbezogenen Debatte. Young unternimmt eine abstrakte zeichentheoretische Vorgehensweise auf die literarischen Zeugnisse des Holocaust-Diskurses, indem er bestimmte überkommene Leseraten der „Literatur der Gräuel“⁶⁷ kritisiert und unter Verweis auf Roland Barthes, Hayden White, Jacques Derrida eine strukturalistisch-konstruktivistische Auffassung von der Arbitrarität der Zeichen entgegensetzt. Young gehört zu den Befürwortern der literarischen Verarbeitung des Holocaust mit Hilfe mythischer Elemente und argumentiert, dass die Darstellung mit Hilfe von „alten Bildern“ und „vertrauten Begriffen“⁶⁸ zum einen notwendig sei, um den Rezipienten ein neues, unbekanntes Ereignis erfahrbar und verständlich zu machen, zum anderen, um das Ereignis in einen größeren Bedeutungszusammenhang zu stellen. Weiterhin führt er aus, dass „das Mythische (...) als das Antiaufklärerische, als Manifestation der Barbarei, die auch Auschwitz war, (gelte)“⁶⁹ und somit die optimalste Darstellungsform sei. Zudem werde durch den Gebrauch der mythischen Elemente das Ereignis immer über Umwege, aber nicht direkt, dargestellt. Die so entstehende Distanz zum Geschehen ermögliche den Lesern einen sachten Zugang zum Schrecklichen. Young erkennt den stark interdisziplinären Charakter der wissenschaftlichen Auseinandersetzung mit dem Holocaust, die eine historische, politische, soziologische, philosophische und eine religiöse Dimension mit einbezieht⁷⁰, jedoch bei seinem Ansatz verliert die ethisch-moralische Dimension an Wichtigkeit, wobei die Interpretationen sich in einer

⁶⁰ Klein, 1992, S. 49.

⁶¹ Anders, Günther: *Besuch in Hades. Auschwitz und Breslau 1966. Nach „Holocaust“*, 3. Aufl., München, 1996, S. 181.

⁶² Klein, 1992, S. 48.

⁶³ Ebd.

⁶⁴ Anders, S. 181.

⁶⁵ Klein, S. 188.

⁶⁶ Young, 1992, S. 29.

⁶⁷ Young, 1992, S. 295.

⁶⁸ Kranz - Löber, Ruth: „In der Tiefe des Hohlwegs.“ *Die Shoah in der Lyrik von Nelly Sachs*, Würzburg, 2001, S. 11.

⁶⁹ Ebd., S. 38.

⁷⁰ Young, 1992, S. 13.

„kritischen Metasprache“⁷¹ vollziehen sollen. In seinem Buch *Beschreibung des Holocaust* argumentiert Young, dass Texte über die Judenvernichtung nicht nur als sachliche Information gelesen werden dürfen, sie müssen im gleichen Maße auf ihre ‚Textur‘ geprüft werden. Wer bei der Interpretation die Texte nicht anhand des literaturkritischen Apparats streng prüfe und beurteile, oder aus falscher Scheu die dargelegte Wirklichkeit für absolut unleugbare Wahrheit nehme, könne leicht einer Schein-Objektivität des Vermittelten erliegen. Solche Mittel, die bei der Beschreibung einer wahren Begebenheit und in diesem Fall bei der Schilderung jenes Grauens, des Genozides, literarische Mittel werden, kann man, so Young, kritisieren: Indem der Holocaust in die Sprache und in die Metaphern Aufnahme findet, wird die Erinnerung weit über das Leben der authentischen Zeugen hinaus bewahrt: „In diesem Fall ist eine missbrauchte Erinnerung, mit der wir uns kritisch auseinandersetzen können, besser als gar keine Erinnerung.“⁷² Aufgabe der Kritik besteht nicht darin, in den literarischen Zeugnissen des Holocaust zwischen ‚Fakten‘ und Fiktion zu unterscheiden, sondern ein Bewusstsein für die nachfolgende Generation zu erzeugen, die das ganze Wesen der Ereignisse verstehen können.⁷³

In der Fachliteratur wird dagegen geäußert, dass das Mythische, indem es einen Gegensatz zur Vernunft bilde, mit dem Märchen und somit mit dem Unwahren und Erfundenen gleichgesetzt werde, so dass der Vorwurf der sogenannten „Auschwitz-Lüge“ bestärkt würde.⁷⁴ Des Weiteren wird es darauf aufmerksam gemacht, dass auch die Täter des Naziregimes sich mythischer Argumentationsstrukturen bedient hätten, dass die Rassenideologie der Nazis deutliche „mythische Grundstrukturen“ aufgewiesen habe, so dass die Gefahr der Affirmation der Täter oder der Rechtfertigung der Opfer bestehe.⁷⁵ In einem nächsten Schritt wird die Erwägung formuliert, dass die Darstellung durch mythische Elemente keine Einsicht in die kausalen Zusammenhänge des Schreckens gewährten und somit keine Aufklärung leisten könnten, so dass der Schrecken verdrängt würde.⁷⁶ Ein Großteil der Holocaustliteratur ist geprägt von Selbstreflexion oder Selbstbezüglichkeit der Schreibenden beim Schreiben – dies nimmt Gestalt an zum einen explizit durch wörtliches Benennen der Problematik des Schreibens, zum anderen aber auch implizit durch Strukturmerkmale.

Einige der Fragen, mit denen die Wissenschaftler und Kritiker⁷⁷ sich befasst haben, sind, ob Holocaust-Literatur überhaupt literarisch im herkömmlichen Sinne des Wortes sein kann oder ob sie es sich im Gegensatz leisten kann, nicht literarisch zu sein. Die Forschungsliteratur⁷⁸ legt den Akzent auf eine Betrachtung der Holocaust-Literatur vor dem Hintergrund der Geschichte zu sehen, die sie hervorgebracht hat, einer Geschichte, die die Ausdrucksmöglichkeiten der Rede auf ein Minimum reduziert.⁷⁹ Da

⁷¹ Ebd., S. 296.

⁷² Ebd., S. 215.

⁷³ Ebd., S. 8.

⁷⁴ Kranz - Löber, 2001, S. 39.

⁷⁵ Ebd., S. 40.

⁷⁶ Ebd., S. 41.

⁷⁷ Vgl. in dieser Hinsicht LaCapra, Dominick: *History and Memory after Auschwitz*, Ithaca and London, 1998; Ders.: *Representing the Holocaust. History: Theory, Trauma*, Ithaca and London, 1994; Hartman, Geoffrey H.: *The Longest Shadow: In the Aftermath of the Holocaust*, Bloomington and Indianapolis, 1996; Rosenfeld, Alvin: *Ein Mund voll Schweigen: Literarische Reaktionen auf den Holocaust*, Göttingen, 2000; Young, James Edward: *Beschreiben des Holocaust: Darstellung und Folgen der Interpretationen*, Frankfurt a. M., 1992.

⁷⁸ Gemeint sind die in der Anm. [8] und [78] bereits erwähnten Studien.

⁷⁹ Rosenfeld, 2000, S. 16.

dieses unerhörte Geschehen beschreibende Literatur moralischer und literarischer Herausforderungen unterliegt, wo Ethik und Ästhetik⁸⁰ gleichermaßen betroffen sind, stellt sich die Frage, wie und ob Sprache angesichts des von der Gewalt der Ereignisse verlangten Schweigens die Geschichte wahrheitsgetreu aufzeichnen kann. Rosenfeld reflektiert, wie es möglich sein könnte, eine künstlerische Form⁸¹ für die Todesarten zu finden, um das gewaltsame, entmenslichte und seelenlose Sterben⁸² des 20. Jahrhundert auszudrücken. Es erscheint ihm aber zugleich wichtiger, um eine legitime Ausdrucksmöglichkeit bemüht zu sein um somit die sprachlose Verzweiflung zu überwinden, als dem Schweigen nachzugeben.⁸³ Er insistiert, die Werke der Holocaust-Literatur als einzelne Teile eines Ganzen zu sehen und zu lesen, deren Stimme weitaus eindrucksvoller ist als jede für sich allein stehende Einzeldarstellung.⁸⁴ Bei der Erforschung der Holocaust-Literatur muss man zuerst eruieren, inwiefern sie den Bruch reflektiert, der in unserer Wahrnehmung der Welt entstanden ist, und ob sie mit den theoretischen Grundlagen konform geht, um in einem nächsten Schritt zwischen wirklich authentischen, unechten und spekulativen Äußerungsformen unterscheiden zu können.

3.3. Was wird reflektiert?

Viele Autoren thematisieren die Unglaublichkeit der Schreibenden angesichts des unglaublichen Geschehens. Jorge Semprun bringt dies in dieser Form zum Ausdruck: „Personne ne pourra jamais dire: j’y étais. (...) D’où l’angoisse de ne pas être crédible...“⁸⁵ und „La vérité que nous avons à dire (...) n’est pas aisément crédible... Elle est même unimaginable.“⁸⁶ Auch die Diskrepanz zwischen Projekt und Objekt wird reflektiert: die Autoren thematisieren den Holocaust und die Unmöglichkeit seiner Darstellung. Sie bringen die „Qual derer zum Ausdruck, die ihr Wissen weitergeben wollen und die Unmöglichkeit des Unterfangens erkennen müssen.“⁸⁷ Elie Wiesel schreibt dazu: „Plutôt que de communiquer l’expérience de l’holocauste, ils transmettaient l’impossibilité qu’ils éprouvaient à la communiquer.“⁸⁸ Semprun bringt dieses Dilemma immer wieder zum Ausdruck, indem er sich selbst vor die Wahl stellt: écrire ou vivre.⁸⁹

Ein weiterer Aspekt der Selbstreflexion ist die Feststellung des Scheiterns des Schreibens, des Unvermögens, alles in Worte zu fassen.⁹⁰ Auch Semprun thematisiert dies und zweifelt gleichzeitig daran, dass die Nicht-Zeugen zuhören oder verstehen wollten, würde er alles erzählen: „Mais peut-on tout entendre, tout imaginer? Le pourra-t-on? En auront-ils la patience, la passion, la compassion, la rigueur nécessaire?“⁹¹ „Le vrai problème n’est pas de raconter, quelles qu’en soient les difficultés. C’est d’écouter... Voudra-t-on écouter nos histoires, même si elles sont bien racontées?“⁹²

⁸⁰ Braese, Stephan und Holger Gehle: *Literaturwissenschaft und Literaturgeschichte nach dem Holocaust*, In: Arnold, Heinz Ludwig (Hrsg.): *Text + Kritik: Literatur und Holocaust*, München, 1999, S. 79.

⁸¹ Rosenfeld, 2000, S. 15.

⁸² Ebd.

⁸³ Ebd.

⁸⁴ Ebd., S. 41.

⁸⁵ Semprun, 1994, S. 72.

⁸⁶ Ebd., S. 166.

⁸⁷ Klein, 1992, S. 167.

⁸⁸ Ebd.

⁸⁹ Semprun, 1994, S. 215, 254, 272.

⁹⁰ Klein, 1992, S. 173.

⁹¹ Semprun, 1994, S. 26.

⁹² Ebd., S. 165.

Das Problem der Erinnerung wird ebenfalls reflektiert. Autoren stellen sich die Frage, wie sie das Geschehen darstellen können, ohne dass dies durch „die Subjektivität des Sich- Erinnerns und den zeitlichen Abstand zwischen dem Moment des Erlebens und der Gegenwart des Niederschreibens verfälscht würde.“⁹³ Semprun will daher zunächst vergessen, so dass sich die Erinnerung von der individuellen, subjektiven Prägung lösen kann: „il me faudra du temps. (...) Le temps d’oublier. (...) Pour raconter après l’oubli.“⁹⁴ und „Il faut que je parle au nom des choses qui sont arrivées, pas en mon nom personnel.“⁹⁵

Als Strukturmerkmale der Problematik des Schreibens lässt sich erstens in vielen Werken, in denen das Thema Holocaust behandelt wird, beobachten, dass die Einheitlichkeit und Geschlossenheit der Form gesprengt wird. Judith Klein erklärt dies damit, dass die „Sicherheit und Wahrheit des einheitlichen, rational repräsentierenden Diskurses (...) sich (...) als unvereinbar heraus(stellen) mit der Gewalt und der Unkommunizierbarkeit der Erfahrung.“⁹⁶ So zeichnet die Darstellungen Bruchstückhaftigkeit aus, beispielsweise zu erkennen am Wechsel der Stile und Gattungen sowie an den Einfügungen dokumentarischer und lyrischer Fragmente. Jorge Semprun beobachtet dies in einem Film von O’Neil: „Les images se succédaient, hachées, sans grande cohésion entre elles (...). Sans que je fusse toujours capable de les insérer dans la continuité d’un récit, le flux d’un déroulement temporel. Parfois, elles m’échappaient, leur signification s’estompait...“⁹⁷ Auch die Unmöglichkeit der chronologischen Narration ist charakteristisch für die Holocaustliteratur. Dies fällt beim Lesen von Sempruns Romanen sofort auf, da er immerzu von einer Zeit zur anderen oder von einer Geschichte, einem Ereignis zum anderen springt, um später wieder auf erstere zurückzukommen.⁹⁸

Ein weiteres Merkmal ist das „ständige Infragestellen des eigenen Tuns.“⁹⁹ Bei Semprun klingen diese Zweifel insofern an, als dass er in seinen Romanen erwähnt, dass er seine Skripte zeitweilig immer wieder für längere Zeit beiseite gelegt und mit dem Schreiben aufgehört hat („en 1947 j’avais abandonné le projet d’écrire“¹⁰⁰), um sie später wieder aufzunehmen und doch weiter zu schreiben.

4. Ob nach Auschwitz noch sich dichten lasse¹⁰¹

Die von seinem berühmten Verdikt hervorgerufene Thematik erweitert Adorno in seiner Studie *What National Socialism Has Done to the Arts*, wo er sich mit der Korrumpierung der deutschen Sprache unter den Nazis wie auch mit den miteinbezogenen Einstellungen, die aus einem nicht authentischen Umgang mit dem Holocaust erwachsen – mit den „structural changes which it [the Fascism, C.S.] has brought about throughout European society“¹⁰² beschäftigt, indem er Kultur fokussiert.

⁹³ Klein, 1992, S. 168.

⁹⁴ Semprun, Jorge: *Le Grand Voyage*, Paris, 1963, S. 209.

⁹⁵ Ebd., S. 193.

⁹⁶ Klein, 1992, S. 170.

⁹⁷ Semprun, 1994, S. 258.

⁹⁸ Semprun, 1963, S. 21, 63, 65 u.a.

⁹⁹ Klein, 1992, S. 171.

¹⁰⁰ Semprun, 1963, S. 253.

¹⁰¹ Das Kapitel wurde nach dem gleichnamigen Buch Adornos betitelt: „Ob nach Auschwitz noch sich leben lasse“. *Ein philosophisches Lesebuch*, Hrsg. von Rolf Tiedemann, Frankfurt a. M., 1997.

¹⁰² Adorno, Theodor W.: *What National Socialism Has Done to the Arts*, In: Ders.: *Vermischte Schriften*, II: *Aesthetica, Miscellanea, Gesammelte Schriften*, 20.2. Hrsg. von Rolf Tiedemann, Frankfurt a. M., 1997, S. 413. Die im Weiteren in Klammern angeführten Seitenangaben beziehen sich auf diese Studie.

Eine Konsequenz vom Geist des Faschismus („spirit of Fascism“, ebd.), sei ein Prozess der „decultivation“: „on the basis of their own material interests, they [the German middle class, C.S.] became more and more alienated from the same culture which their fathers and grandfathers had brought about [...] with what is supposed to be the tradition of great German culture. [...] It is not simply lack of knowledge or erudition, although the processes in question tend also to lower all acquaintance with the manifestations of culture in a most elementary sense. [...] It may be called the neutralization of culture in general and of arts in particular.“ (ebd., S. 417)

Diese Neutralisierung der Kunst und somit der Literatur verdankt sich der langjährigen Fortdauer und Prägung des nationalsozialistischen Regime („what National Socialism has done to the art, is above all murder“, ebd., S. 413). „Indem noch der Völkermord in engagierter Literatur zum Kulturbesitz wird, fällt es leichter, weiter mitzuspielen in der Kultur, die den Mord gebär.“¹⁰³ Das ist der Hauptvorwurf, den Adorno einer Darstellung von Auschwitz macht: die Affirmation des Geschehenen, die die Möglichkeit offenlässt¹⁰⁴, Auschwitz einzuordnen in vorgebliche Sinnkonstruktionen der Gesellschaft. Übergeordnet geschieht dies durch ihre Voraussetzung, Kunst zu sein und auf der Ebene der Darstellung durch inhaltliche Aufladungen, die Ausdruck eines affirmativen Umgangs mit Auschwitz sind: „Untrüglich fast ist ein Kennzeichen solcher Literatur: dass sie, absichtlich oder nicht, durchblicken lässt, selbst in den sogenannten extremen Situationen, und gerade in ihnen, blühe das Menschliche [...].“

Das Format und die Zwecke der Bestseller in sich werden von Adorno attackiert, indem sie unter den Verdacht, Konsumgüter zu sein, gestellt werden: „the relationship between art and truth has been profoundly affected. There is no longer any unifying common focus between knowledge or science on the one hand and art on the other. [...] Instead of being a decisive means to express fundamentals about human existence and human society, art has assumed the function of a realm of consumer goods among others, measured only according to what people «can get out of it», the amount of gratification or pleasure it provides them with or, to a certain extent, its historical or educational value“ (ebd., S. 418).

Nicht nur die Einstellung der Massen gegenüber Kunst und ihre Erwartungen ihr bezüglich, sondern selbst der schöpferische Akt und seine Möglichkeit, weiter zu bestehen, ist infrage gestellt: „... the process in question does not merely engulf the attitude of the masses toward art, but artistic production per se and its inherent values.“ (ebd., S. 420) Das Verwechseln des Schönen in der Kunst mit dem Schönen im Leben und ihr erfolgreiches Gleichsetzen in der Darstellung, wobei man konsequenterweise Schön mit Böse gleichstellt, gründend lediglich auf die Faktizitäten des Lebens, ohne eine profunde Zerlegung der wahren Gegebenheiten; eine Präferenz der äußerlichen Form vor der Substanz, sind auch Langzeitfolgen der von dem Nazi-Regime imponierten Grundsätze. Dieses Tabu des Nicht-Schilderns der Essenz, die Beharrlichkeit des Bleibens ausschließlich bei dem Sichtbaren „has survived as one of the most sinister cultural heritages of the Fascist era“ (ebd., S. 422-3): „The infantile twist is the forthright identification of ugly and beautiful in art with ugly and beautiful in reality [...]. Thinking is endangered of losing the power of discriminating between imagery and reality. Goethe, ... as well as Hegel... knew that speaking out the negative, facing the catastrophe and calling it by its name, has something wholesome and helpful in

¹⁰³ Adorno, Theodor W., *Engagement*, S. 127.

¹⁰⁴ Krankenhagen, Stefan: *Auschwitz darstellen: ästhetische Positionen zwischen Adorno, Spielberg und Walser*, Köln, Weimar, Wien, 2001, S. 99.

itself which could never been achieved by the pretense of harmony borrowed from the surface phenomena and leaving the essence untouched.“ (ebd., S. 422)

Adorno kehrt zu den Erwartungen der Massen und zur Definition und Aufgaben des Bestseller-Schriftsteller, der nicht mehr in die Tiefe des historischen Geschehens geht, um sich an den Trend halten zu können, wobei die Historie für das Jetzt geopfert wird: „What threatens to develop in Europe as well as in the rest of the world may be called the end of the artistic subject. The artist is no longer called upon in order to express independently his experiences, visions and ideas, but has to fulfil a social and productive duty“ (ebd., S. 426).

LITERATURVERZEICHNIS

- Adorno, Theodor W.: *Engagement*, In: Ders.: *Noten zur Literatur*, III, Frankfurt a. M., 1965, S. 109-135.
- Ders.: *Erziehung nach Auschwitz*, In: *Gesammelte Schriften*, Hrsg. von Rolf Tiedemann, Band 10.2, *Kulturkritik und Gesellschaft*, II, *Eingriffe, Stichworte*, Anhang, 2. Auflage, Frankfurt a. M., 1996 [1972].
- Ders.: *Kulturkritik und Gesellschaft*, In: Ders.: *Kulturkritik und Gesellschaft*, I: *Prismen, Ohne Leitbild*, Hrsg. von Rolf Tiedemann, Frankfurt a. M., 1977.
- Ders.: *Noten zur Literatur*, III, Frankfurt a. M., 1965.
- Ders.: *Was bedeutet Aufarbeitung der Vergangenheit*, In: Ders.: *Eingriffe. Neun kritische Modelle*, Frankfurt a. M., 1970, S. 125-146.
- Ders.: *What National Socialism Has Done to the Arts*, In: Ders.: *Vermischte Schriften*, II, *Aesthetica, Miscellanea, Gesammelte Schriften*, 20.2, Hrsg. von Rolf Tiedemann, Frankfurt a. M., 1997.
- Agamben, Giorgio: *Homo sacer: Die souveräne Macht und das nackte Leben*, Aus dem Italienischen von Hubert Thüning, Frankfurt a. M., 2002.
- Améry, Jean: *Jenseits von Schuld und Sühne: Bewältigungsversuche eines Überwältigten*, 3. Auflage, Stuttgart, 1997 [1977].
- Anders, Günther: *Besuch in Hades. Auschwitz und Breslau 1966, Nach „Holocaust“*, 3. Aufl., München, 1996.
- Anissimov, Myriam, Primo Levi: *Die Tragödie eines Optimisten. Eine Biographie*, Berlin, 1999.
- Assmann, Aleida: *Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, München, 1999.
- Baumgart, Reinhard: *Unmenschlichkeit beschreiben*, In: Ders.: *Literatur für Zeitgenossen. Essays*, Frankfurt a. M., 1966.
- Benz, Wolfgang, Hermann Graml, Hermann Weiß (Hrsg.): *Enzyklopädie des Nationalsozialismus*, Stuttgart, 1997.
- Bock, Michael: *Metamorphosen der Vergangenheitsbewältigung*, In: Albrecht, Clemens, et al.: *Die intellektuelle Gründung der Bundesrepublik: eine Wirkungsgeschichte der Frankfurter Schule*, Frankfurt a. M., New York, 1999, Kap. 15: S. 530-567.
- Braese, Stephan und Holger Gehle: *Literaturwissenschaft und Literaturgeschichte nach dem Holocaust*, In: Arnold, Heinz Ludwig (Hrsg.): *Text + Kritik: Literatur und Holocaust*, München, 1999.
- Brink, Cornelia: *Ikonen der Vernichtung: öffentlicher Gebrauch von Fotografien aus nationalsozialistischen Konzentrationslagern nach 1945*, Berlin, 1998.
- Danto, Arthur C.: *Analytische Philosophie der Geschichte*, Übersetzt von Jürgen Behrens, Frankfurt a. M., 1980.
- Friedländer, Saul: *Das dritte Reich und die Juden*, 1. Band, *Die Jahre der Verfolgung: 1933-1939*, Aus dem Engl. übers. von Martin Pfeiffer, München, 1998.
- Hartman, Geoffrey H.: *The Longest Shadow: In the Aftermath of the Holocaust*, Bloomington and Indianapolis, 1996.
- Hildebrand, Klaus: *Das dritte Reich*, 3. Auflage, München, 1987.
- Jäckel, Eberhard: *Hitlers Weltanschauung: Entwurf einer Herrschaft*, 3. Auflage, Stuttgart, 1986.
- Kiedaisch, Petra (Hrsg.): *Lyrik nach Auschwitz? Adorno und die Dichter*, Stuttgart, 1995.
- Klein, Judith: *Literatur und Genozid: Darstellungen der nationalsozialistischen Massenvernichtung in der französischen Literatur*, Wien – Köln – Weimar, 1992.
- Klüger, Ruth: *Weiter leben: Eine Jugend*, Göttingen, 1992.
- Krankenhagen, Stefan: *Auschwitz darstellen: ästhetische Positionen zwischen Adorno, Spielberg und Walser*, Köln, Weimar, Wien, 2001.
- Kranz-Löber, Ruth: *„In der Tiefe des Hohlwegs.“ Die Shoah in der Lyrik von Nelly Sachs*, Würzburg, 2001.
- LaCapra, Dominick: *History and Memory after Auschwitz*, Ithaca and London, 1998.
- Ders.: *Representing the Holocaust. History: Theory, Trauma*, Ithaca and London, 1994.
- Le Goff, Jacques: *Geschichte und Gedächtnis*, Aus dem Franz. von Elisabeth Hartfelder, Frankfurt a. M., New York, Paris, 1992.
- Loewenstein, Rudolph M.: *Psychoanalyse des Antisemitismus*, Frankfurt a. M., 1967.
- Melchert, Monika: *Die Zeitgeschichtsprosa nach 1945 im Kontext der Schuldfrage*, In: Heukenkamp, Ursula (Hrsg.): *Deutsche Erinnerung: Berliner Beiträge zur Prosa der Nachkriegsjahre (1945-1960)*, Berlin, 1999, S. 101-167.
- Naumann, Klaus: *Erinnerung, die höchste Form des Vergessens? Aktuelle Probleme des Umgangs mit der Geschichte*, In: *Schulheft 56 / 1989: Der zweite Weltkrieg: Erinnern oder Vergessen?*, Wien, 1989.
- Rosenfeld, Alvin: *Ein Mund voll Schweigen: Literarische Reaktionen auf den Holocaust*, Aus dem Amerik. übersetzt von Annette und Axel Dunker und mit einem Vorwort von Dieter Lamping, Göttingen, 2000.

- Saalmann, Dieter: „Betrachtungen zur Holocaustliteratur“, In: „Orbis Litterarum: International review of literary studies“, Vol. 36, No. 3, 1981, S. 244.
- Scheitler, Irmgard: *Deutschsprachige Gegenwartsprosa seit 1970*, Tübingen und Basel, 2001.
- Schoenberger, Gerhard: *Der gelbe Stern: die Judenverfolgung in Europa 1933-1945*, Hamburg, 1960.
- Schruff, Helene: *Wechselwirkungen: deutsch-jüdische Identität in erzählender Prosa der „Zweiten Generation“*, Hildesheim, Zürich, New York, 2000.
- Schwan, Gesine: *Politik und Schuld. Die zerstörerische Macht des Schweigens*, Frankfurt a. M., 1997.
- Semprun, Jorge: *L'écriture ou la vie*, Paris, 1994.
- Steiner, George: *Postscriptum*, In: Ders.: *Sprache und Schweigen. Essays über Sprache, Literatur und das Unmenschliche*, Frankfurt a. M., 1969.
- Strümpel, Jan: *Im Sog der Erinnerungskultur: Holocaust und Literatur – ‚Normalität‘ und ihre Grenzen*, In: Arnold, Heinz Ludwig (Hrsg.): *Text + Kritik: Literatur und Holocaust*, München, 1999, S. 9-18.
- Taberner, Stuart: „Deutsche Geschichte darf auch einmal gutgehen“: *Martin Walsers Auschwitz and the „German Question“ from Ehen in Philippsburg to Ein springender Brunnen*, In: Schmitz, Helmut (ed.): *German Culture and the Unforgettable Past: Representations of National Socialism in Contemporary Germanic Literature*, Aldershot, 2001, S. 45-64.
- Wiesel, Elie: *Jude heute. Erzählungen, Essays, Dialoge*, Übersetzt von Hilde Linnert, Wien, 1987.
- Young, James Edward: *Beschreiben des Holocaust: Darstellungen und Folgen der Interpretation*, Aus dem Amerik. von Crista Schuenke, Frankfurt a. M., 1992.

ISTORIA CA LITERATURĂ – LITERATURA CA ISTORIE:
DESPRE AUSCHWITZ
(Rezumat)

Cuvinte cheie: Holocaust, vinovăție, memorie colectivă, comemorare, literatură

Întrucât generațiile de supraviețuitori dispar una după alta, iar istoria celui de-al treilea Reich nu se mai regăsește decât cu greu în biografia celor rămași în viață astăzi, specialiștii (autorii) se găsesc în fața nevoii de a privi literatura Holocaustului în fața fundalului istoriei din care a rezultat.

Trecutul autoritar al Germaniei se prezintă drept una dintre principalele teme în literatura germană de după război. În multe texte se pune problema vinovăției criminalilor regimului nazist și a posibilității prelucrării acestei poveri istorice și se încearcă să se realizeze lucrări memorialistice sau cu caracter comemorativ. Faptul că se scrie într-o asemenea măsură despre Holocaust, că aceste cărți vor fi citite de către un public numeros în țară și în străinătate, stă mărturie pentru actualitatea temei și pentru influența de durată pe care trecutul național-socialist al Germaniei o exercită asupra generației de astăzi.

Textele care se subsumează astăzi sintagmei „Literatură despre Holocaust” îl confruntă pe cititor cu o realitate înspăimântătoare și o lipsă de omenie imposibil de imaginat. Se scrie mult despre național – socialism și criminalii săi, în special despre Holocaust și în aceeași măsură despre antisemitism și îndelungata lui istorie.

O literatură prin care toți acei oameni care și-au pierdut frații, părinții și copiii la Auschwitz se reconectează la ororile săvârșite în acest lagăr. O literatură care trebuie să exprime mai puțină estetică și mai evident etică în raport cu ororile ce s-au petrecut, căci numai așa poate provoca o reproducere fidelă a durerii incommensurabile pentru cei care au fost participanți direcți.

Întrebarea la care își propune să răspundă studiul este simplă: „Cât de departe se poate scrie despre acest fenomen și cât de departe nu se poate scrie?”.

Literatura Holocaustului nu poate fi considerată un fenomen estetic. Ea este poate cel mai bun exemplu pentru legătura indisolubilă dintre literatură și istorie.

Pornind de la constatarea că cercetarea romanului despre Holocaust necesită o abordare interdisciplinară, studiul își propune o prezentare de ansamblu asupra diferitelor mijloace de exprimare utilizate în literatura de specialitate privind Holocaustul: cu alte cuvinte, prin ce mijloace și-au formulat autorii reflecțiile despre Shoah.

Ce poate oferi literatura pentru expunerea istorică? De ce nu se poate desprinde literatura de istorie? În ce măsură este istoria importantă pentru literatură? Sunt tot atâtea întrebări la studiul încearcă să răspundă.

MARIUS PETRARU

ÎNVĂȚĂMÂNTUL POLONEZ DIN BUCOVINA ÎN PERIOADA OCUPAȚIEI AUSTRIECE (1774-1918)

Până în momentul de față, în întreaga istoriografie contemporană românească care tratează istoria Bucovinei, problema învățământului polonez din fosta provincie austriacă nu și-a găsit locul în nici o sinteză sau lucrare de referință. Singurele informații referitoare la învățământul polonez din Bucovina din perioada anilor 1774-1918 aparțin istoriografiei poloneze. Astfel Emil Biedrzycki, în lucrarea sa *Historia Polakow na Bukowinie*, precum și Grzegorz Cicimirski, în *Polacy na Bukowinie I zadania oświatowe Towarzystwa Szkoły Ludowej*, fac o succintă trecere în revistă a principalelor momente din dezvoltarea învățământului polonez. Însă noile scrieri istorice și posibilitățile de cercetare a acestei tematici în arhivele și bibliotecile poloneze precum și cele vieneze au avut darul să scoată la lumină date și informații de o inestimabilă valoare care au avut menirea să completeze tabloul general al învățământului polonez din fosta provincie austriacă. Istoriografia germană și cea românească din ultimele două decenii au reușit să umple acest gol din istoria zbuciumatei provincii. Dintre autorii germani îl menționăm pe Rudolf Wagner cu lucrările *Das multinationale österreichische Schulwesen in der Bukowina*, apoi *Alma Mater Francisco Josephina* și *Vom Halbmond zum Doppeladler. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina und der Czernowitzer Universität „Francisco-Josephina”*, iar dintre cei români îi amintim pe Mircea Grigoroviță cu *Învățământul în Nordul Bucovinei (1774-1944)* și I. V. Goraș cu *Învățământul românesc din ținutul Sucevei, 1775-1918*. Interesant este de remarcat faptul că nici unul dintre aceștia în lucrările lor nu abordează în mod exhaustiv problematica învățământului polon din Bucovina.

Despre începuturile învățământului polonez din Bucovina se poate vorbi încă de la începutul secolului XIX când oficial la 22 mai 1812 a luat ființă prima școală catolică poloneză la Cacica. În urma rapoartelor înaintate Curții din Viena de către administratorul cameral Ferdinand Dans și consilierul aulic August von Reichman împreună cu episcopul Dosoftei Herescul, s-a decis înființarea de mai multe școli catolice în provincie cu limbă de predare germană și polonă. Odată însă cu darea în folosință a Gimnaziului de la Cernăuți la 16 decembrie 1808 se poate constata pentru întreaga perioadă a veacului XIX că acesta a fost frecventat de un foarte mare număr de elevi poloni. De pildă, în perioada 1808-1810, din totalul elevilor înscriși la gimnaziul cernăuțean, 30,5% l-au reprezentat elevii poloni. Același procent ridicat s-a menținut și în deceniile următoare, astfel: pentru anii 1810-1820, 37,1% din numărul total de elevi au fost polonezi. Între 1820-1830, 32,6%, între 1830-1840, 31,2%, pentru anii 1840-1850, 25,8%, urmând ca între anii 1850-1860 proporția să fie de 14,8% elevi poloni.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLV, 2008, p. 305–344

În ceea ce privește naționalitatea cadrelor didactice care au activat la gimnaziul cernăuțean în prima jumătate a secolului XIX, profesorii polonezi au fost cei mai numeroși. Astfel media acestora a fost în perioada 1808-1850 de 40,5%, a celor germani de 27%, a celor ucraineni de 13,5%, a celor români de 10,8% iar a celor cehi de 8,3%.

Din informațiile lui Witold Sworakowski aflăm că, în deceniul al cincilea al veacului XIX, în școlile triviale din Siret și Rădăuți limba polonă a fost predată ca obiect de studiu obligatoriu. Aceeași situație era și la școlile din Huta Veche, Crasna, Suceava, Sadagura, Rohozna, Jucica Nouă, Rarancea, Boian, Cacica și Solonețul Nou. Învățământul în limba polonă s-a ținut în majoritatea celor 29 de școli catolice din Bucovina care au funcționat în anul școlar 1853-1854.

Dacă în anul 1859 în Bucovina au funcționat 101 școli elementare frecventate de către 7.471 de elevi, în anul 1862 numărul acestora va crește la 122 de școli. Dintre acestea 64 au fost de confesiune greco-orientală, 42 de școli catolice, 12 evanghelice, 2 mozaice, una armenescă și alta lipoveană. Constituția austriacă din 21 decembrie 1867 prin prevederile sale de la capitolul al 19-lea a adus în sistemul educațional al imperiului și implicit al provinciei o serie de măsuri moderne și liberale care au avut menirea să îmbunătățească învățământul la toate nivelurile. Ca urmare a prevederilor remarcabile a legii sus-amintite în Bucovina au fost deschise, spre exemplu în anul școlar 1870-1871, 167 de școli dintre care 65 cu predare în limbile slavice și restul cu predarea în mai multe limbi. Un alt semn pozitiv al legii din 1867 a fost și acela al creșterii frecvenței populației de vârstă școlară în instituțiile de învățământ ale Bucovinei. Și de această dată se remarcă procentajul ridicat înregistrat în rândul populației de vârstă școlară poloneză. Potrivit raportului Camerei de Comerț și Industrie din Cernăuți pentru anul 1869, elevii polonezi care au frecventat școlile bucovinene în anul școlar 1868-1869 au fost în număr de 1.113, adică 11,37% din numărul total de elevi pe care l-a avut Bucovina la data respectivă. Același procent ridicat se regăsește și câțiva ani mai târziu la școlile din capitala provinciei. Astfel, cu privire la naționalitatea și numărul elevilor care au frecventat școlile publice și private din Cernăuți în perioada anilor 1880-1889, s-a putut constata că din cei 45.245 de elevi, 8.097 au fost polonezi, cu un procent de 17,89 din totalul elevilor. Elevii germani au fost 8.710 cu un procent de 19,24, iar cei evrei au fost de 17.770 cu un procent de 39,27 din totalul elevilor.

De asemeni, o frecvență notabilă în ceea ce privește participarea tinerilor polonezi la procesul de învățământ din provincie se poate constata și în cazul celorlalte gimnazii și școlii profesionale, cum ar fi la cel de al II-lea gimnaziu din Cernăuți, la școala pedagogică de fete, la pensionatele catolice private din Cernăuți și Siret, la Școala Reală Greco-Orientală din Cernăuți, la gimnaziul din Suceava, la gimnaziul Franz Joseph din Siret, precum și la Universitatea Franz Joseph din Cernăuți.

Marile realizări din cadrul învățământului polonez și cel bucovinean în general nu ar fi fost posibile fără aportul deosebit adus de către preoții polonezi și de către fruntașii organizațiilor poloneze de la Cernăuți, Suceava, Siret și Sadagura. Notabile sunt în acest sens eforturile depuse de către prelații catolici din Cernăuți cum ar fi Tadeusz Paulowicz sau Johann Krafczyk, care au predat orele de religie la școlile din capitala provinciei, sau cele ale preotului polonez Tomasz Madej din Crasna sau ale preotului Jan Mościcki din Suceava, care a luat pe propria sa răspundere continuarea predării limbii polone la școala de băieți de 4 clase din localitate. El se împotriva astfel ordinului emis de către comitetul de conducere al orașului Suceava de sistare a predării limbii poloneze la școlile sucevene. În momentul când autoritățile de la Cernăuți au dispus excluderea limbii polone în școlile din Sadagura și din localitățile învecinate,

preotul polon Michał Piotrowski a întreprins aprige demersuri în capitala provinciei pentru reintroducerea limbii polone în școlile menționate.

Dezvoltarea învățământului și culturii poloneze bucovinene este legată în același timp și de numele învățătorilor Daniel Mielnik de la școala polonă din Solonețul Nou, Józef Grabowski de la școlile poloneze din Poiana Micului și Cacica, precum și de activitatea Cercului Asociației Populare Școlare (Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej) și a reprezentantului acesteia Grzegorz Cicimirski. Profesorii și învățătorii polonezi au fost direct implicați și în activitățile de conducere a învățământului bucovinean de la începutul secolului XX. Dintre aceștia putem să-i amintim pe Józef Grabowski, O.M. Żukowski, Alfred Halban și Władysław Świdorski, care au ocupat funcția de inspectori școlari fie în districtele din sudul provinciei fie în capitala acesteia, Cernăuți.

Școala a reprezentat pentru comunitatea poloneză din Bucovina pârgă principală de păstrare a culturii și identității naționale alături de familie și biserică în ansamblul ei. Ea a avut menirea să formeze și să antreneze generațiile viitoare de tineri polonezi în slujba promovării și apărării valorilor tradiționale poloneze de pe întreg cuprinsul Bucovinei și a viitoarei României întregite.

I. Învățământul în primii ani de după ocuparea Bucovinei de către austrieci

În momentul anexării Bucovinei de către Imperiul Habsburgic, existau școli elementare cu caracter confesional în orașele Suceava, Cernăuți, Siret, precum și la Câmpulung Moldovenesc, Câmpulung Rusesc (Dolhopole), Rădăuți și Putna. Cei care se ocupau de instrucția elevilor în aceste școli, conform documentului „Chrysobul”, purtau numele de dascăli moldovenesci. Aceștia primeau o indemnizație anuală de la Fondul Școlar de la Iași în valoare de 60 fl. în două rate: de Sfântul Dumitru și de Sfântul Ioan. Pentru întreținerea școlilor, fiecare preot și diacon avea datoria de a da episcopului câte 4 fl. 30 kr. pe an¹. După războiul ruso-turc izbucnit în 1768 și după pacea de la Kuciuk-Kainargi din 21 iulie 1774, domnitorului Grigorie Ghica i-a revenit din nou sarcina să reînnoiască regulamentul de funcționare a tuturor școlilor din Moldova. Astfel, la 17 noiembrie 1775, Ghica a dat primul document intitulat „Chrysobul”, care va avea mai târziu o mare însemnătate pentru dezvoltarea învățământului moldovenesc. Odată cu acest document și-a început activitatea și Comisia Școlară care nu numai că a avut controlul asupra Fondului Școlar, ci și dreptul de a numi cadrele didactice din sistemul școlar².

În arhiva Cancelariei Arhiepiscopale Ortodoxe din Cernăuți, se află un document anonim datat în 1804 ce cuprinde o scurtă istorie asupra înființării la Cernăuți a unui seminar teologic, din care rezultă că, înainte de ocuparea Bucovinei, candidații pentru posturile de preoți trebuiau să posede un înalt nivel de cunoștințe, dacă doreau să accede la cursurile acestei școli³.

¹ Ion Nistor, *Zur Geschichte des Schulwesens in der Bukowina*, în *Jahresbericht der gr.-or. Ober-Realschule in Czernowitz Veröffentlicht von der Direktion am Schlusse des Schuljahres*, 1911-1912, Czernowitz, p. 17; Elisabeth Bradler-Rottmann, *Die Reformen Kaisers Joseph II*, Göppingen, 1973, p. 131-142; C. Morariu, *Das rumänische Volksschulwesen in der Bucovina (1774-1888)*, în „*Romänische Revue. Politisch-literarische Monatsschrift*”, R. V., Wien, 1889, p. 265, 270.

² I. Nistor, *op. cit.*, p. 18.

³ Isidor Onciul, *Ceva despre mersul și dezvoltământul culturii teologice și clericale în Bucovina*, în „*Candela*”, an II, Cernăuți, 1883, p. 4; E. Popovici, *Facultatea teologică din Cernăuți și celelalte școli teologice ortodoxe răsăritene*, în „*Candela*”, an III, Cernăuți, 1884, p. 537-540, 603-609, 667-672.

În momentul ocupării Bucovinei existau șase școli publice în localitățile: Rădăuți, Suceava, Cernăuți, Putna, Câmpulung Moldovenesc și Câmpulung Rusc. Alături de acestea existau și un număr mare de școli provizorii private, cum rezultă din raportul arhiepiscopului de Ceremuș, din 13 iulie 1788, dat către Cancelaria Episcopală din Cernăuți. Aceste școli au continuat să funcționeze în primii ani de după ocuparea Bucovinei de către trupele austriece. Numai școala moldovenească din Câmpulung Rusc a încetat să mai funcționeze, locul ei fiind luat de școala moldovenească de la Siret, care și-a început activitatea alături de alte școli în anul 1780.

La 20 aprilie 1777, primul guvernator militar al Bucovinei, generalul Spleny, înștiința Comandamentul General al Galiției că, dintre toate școlile care funcționează în provincie, o atenție deosebită o reprezintă școlile din Suceava și Rădăuți „unde în ambele localități studiază aproape 50 de băieți”⁴. Însă după cum observăm, generalul Spleny în raportul său nu amintea absolut nimic despre școala de la Putna, care la acea dată era una dintre cele mai frecventate școli din Moldova⁵. În școala de la Putna în timpul administrației militare austriece a activat ca profesor și ca conducător arhimandritul Vartolomeu Măzăreanu. El era din Stulpicani, aproape de Gura Humorului. A fost un om erudit, cunoscător a mai multor limbi. Ca îndrumător al școlilor domnești și mănăstirești din toată Moldova, el continuă strădaniile pentru introducerea limbii vorbite de popor în toate școlile și la slujbele bisericești și mănăstirești; el reinnoiește și îmbogățește programul obiectelor de studiu la academie cu discipline laice, care se adaugă celor teologice. Apreciat și prețuit în întreg sud-estul european, Măzăreanu este și unul dintre prestigioșii membri ai Academiei Teologice de la Kiev⁶.

În școala de la Putna, profesorii dispuneau de așa-ziși „vătavi”, adică ajutoare, care aveau funcții asemănătoare cu acea a „preparanzilor” de mai târziu de la școlile din Cernăuți și Suceava. Din testamentul lui Măzăreanu aflăm că la Putna exista la acea vreme de fapt două școli: „mică” și „mare”, amândouă „sub același acoperiș”⁷. În „școala mică” se învățau obiectele elementare, pe când în „școala mare” se predau obiecte ca gramatica, retorica, geografia, istoria bisericii, filosofia etc. Măzăreanu a murit în jurul anului 1780. Imediat după moartea sa a căzut de asemeni și școala, care în timpul său dobândise o mare faimă. Ca ultim profesor al acestei școli, tradiția îl amintește pe unul Grecu, care nu este altul decât ieromonahul Ilarion. După acesta nu se mai amintește nimic despre școala de la Putna.

După ocuparea Bucovinei, școlile erau întreținute tot de Fondul Școlar înființat de domnitorul Ghica. Preoții și diaconii au continuat să plătească sub guvernarea austriacă câte 4 fl. anual pentru întreținerea școlilor. Acești bani erau adunați de către episcopul de Rădăuți, Dosoftei Herescu. În subordinea episcopului se aflau și școlile din dieceza sa, cum au fost cele de la Rădăuți, Suceava, Putna, Cernăuți, Câmpulung Moldovenesc și Siret, iar sumele de bani adunate de la conducătorii acestor școli erau predate episcopului de Iași, care de asemeni deținea și funcția de președinte al Comisiei Școlare moldovenești. Această situație însă nu va fi agreată în continuare de autoritățile austriece.

La 20 aprilie 1777, generalul Spleny înainta Comandamentului General al Galiției un proiect prin care se prevedea organizarea învățământului din Bucovina pe principii

⁴ J. Polek, *Die Anfänge des Volksschulwesens in der Bukowina*, Czernowitz, 1891, p. 9.

⁵ Dan Dimitrie, *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, p. 154.

⁶ Colecția de documente, Arhiva Muzeului Județean Suceava, inv. 4329, f. 49.

⁷ I. Nistor, *op. cit.*, p. 21.

noi, prin înființarea de școli latinești de patru clase în Cernăuți și Suceava, cu scopul de a pregăti elevii pentru seminarul teologic ce urma a fi deschis la Rădăuți. De asemenea, se prevedea înființarea de școli primare româno-germane în care tineretul urma să primească cunoștințele necesare pătrunderii în funcțiile publice. Spleny propunea totodată ca personalul didactic pentru aceste școli să fie recrutat din Transilvania, din rândul celor care cunoșteau limbile germană și română⁸.

Șase zile mai târziu, la 26 aprilie 1777, Comandamentul General al Galiției nu va aproba acest proiect, însă va ordona sistarea trimerii „banilor școlii” de episcopul de Rădăuți către Mitropolia de la Iași, dispunând ca din acești bani să se creeze un *fond școlar* destinat funcționării și organizării mai bune a școlilor din Suceava și Rădăuți. Documentul mai prevedea că episcopul singur nu putea dispune de banii respectivi fără o consultare prealabilă cu comandantul general al Bucovinei și că era obligat să „țină în permanență o evidență anuală a sumelor de bani cheltuite, care urma să fie prezentată generalului”⁹.

Din raportul episcopului Bucovinei pe anul școlar 1780-1781, rezultă că, în anul 1780, au fost în Bucovina 410 preoți, de la care s-au strâns 1.640 fl. pentru școală. Din această sumă au fost plătiți cu 582 fl. cei nouă profesori de la cele șase școli și anume de la Cernăuți, Putna, Rădăuți, Siret, Suceava și Câmpulung. Toate aceste școli provin din perioada moldovenească și au continuat să funcționeze și în perioada administrației militare austriece. Unii autori au afirmat că în momentul ocupării Bucovinei „sistemul școlar și cultural stătea încă pe treapta cea mai de jos a evoluției sale”¹⁰ sau că „nu exista în general nici o formă de învățământ”¹¹, că „marea masă a poporului creștea fără nici o învățătură”¹².

Reforma școlară din Moldova elaborată și introdusă mai întâi prin hrisovul din 1747, apoi prin actul din 1766 al lui Grigore III Ghica, deci cu mai bine de un deceniu înaintea reformelor iosefine din acea *Ratio Educationes* din 6 decembrie 1774 a împărătesei Maria Tereza și Iosif al II-lea, ca și existența și activitatea academiei putnene, l-au determinat pe Nicolae Iorga să aprecieze aceste măsuri „cu totul moderne, fără pereche în țările apusene”¹³ la acea dată. În contrast cu istoriografia oficială, chiar și unii învățați austrieci (ca de exemplu Sigmund Grumberg) concluzionau la 1774 că în Bucovina „situația învățământului nu se deosebește prea mult de cea existentă în restul provinciilor din imperiu”, ba chiar „nici Austria nu stătuse în privința școlilor cu mult mai bine”¹⁴.

Pentru dezvoltarea sistemului școlar din noua provincie, urmașul lui Spleny, generalul Enzenberg, în memoriul înaintat Consiliului Aulic de Război la 28 decembrie 1779, privitor la organizarea provinciei, propunea înființarea a două școli normale româno-germane la Cernăuți și Suceava și sporirea școlilor elementare, drept condiții esențiale pentru ridicarea gradului de cultură a locuitorilor provinciei¹⁵.

⁸ J. Polek, *op. cit.*, p. 12-13; Rudolf Wagner, *Vom Moldauwappen zum Doppeladler*, Augsburg, 1991, p. 180-181; C. Morariu, *op. cit.*, p. 270.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ I. Nistor, *op. cit.*, p. 24.

¹¹ *Ibidem*.

¹² J. Polek, *Joseph's II. Reisen Nach Galizien und der Bukowina und ihre Bedeutung für letztere Provinz*, în „Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums”, Czernowitz, 1895, p. 35.

¹³ Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, 1928, p. 35-36.

¹⁴ Iorgu Toma, *Dezvoltarea învățământului*, în „Junimea Literară”, Cernăuți, nr. 6, 1908, p. 16-17.

¹⁵ Mihai-Ștefan Ceaușu, *Bucovina habsburgică de la anexare la Congresul de la Viena. Iosefinism și postiosefinism*, Iași, Fundația Academică „A.D. Xenopol”, 1998, p. 120.

În întâmpinarea acestor propuneri de reformă vor veni și liderii elitei politice românești din provincie: boierul Vasile Balș și episcopul Dosoftei Herescul. Balș a insistat, încă din noiembrie 1780, pentru instituirea unui fond din veniturile mănăstirești, pentru înființarea de școli publice în Bucovina. La rândul său, episcopul Bucovinei, Dosoftei Herescul, a acționat concret în direcția înființării unor școli publice în noua provincie, cumpărând în decembrie 1778, de la Costache Borcilă, o casă în orașul Cernăuți, cu 110 lei, pentru școală. Câțiva ani mai târziu, în 1782, a ridicat, prin propriile sale cheltuieli, o școală în Suceava¹⁶.

În protocolul conferinței privitoare la organizarea Bucovinei, care a avut loc la Viena, la 4 aprilie 1780, sub conducerea președintelui Consiliului Aulic de Război, contele Hadik, se recunoștea importanța existenței școlilor românești și că acestea „reprezentau un început bun pentru promovarea și înființarea și a altor școli, cum ar fi cele cu predare în limba germană”¹⁷. Protocolul mai prevedea „ca din fondul școlar instituit să se construiască și să se întrețină nu numai școlile românești, ci de asemeni și cele germane și uneori și cele latine”¹⁸. În acest sens, Curtea din Viena a cerut generalului Enzenberg ca treptat, pe lângă școlile „valahe”, în orașe și localitățile mai mari, să deschidă și școli germane, „pentru copiii militarilor și a funcționarilor, la care să fie atrasă și populația românească, spre a putea învăța să citească, să scrie și să socotească în limba germană”¹⁹.

Autoritățile centrale habsburgice au considerat că, pentru început, era necesar să se înființeze două școli normale, una la Cernăuți și alta la Suceava, ca mai târziu, după împrejurări, să se instituie forme superioare de instrucție. În acest scop, deoarece în Bucovina nu existau cadre didactice care să corespundă țelului propus – acela de a crea școli germano-române –, Curtea Aulică de Război hotărâ, în ziua de 10 februarie 1783, ca numai decît „cei care vor fi profesori în Bucovina, alături de limba germană și latină trebuiau să cunoască și limba folosită în provincie, adică limba română”²⁰. O zi mai târziu, Consiliul Aulic de Război îl înștiința pe generalul Enzenberg că Comandamentul General din Transilvania a trimis o dispoziție în sensul de a obține pentru Bucovina câțiva profesori care să cunoască alături de limba germană și limba română²¹. Doi profesori instruiți la școala normală din Sibiu au anunțat că vor merge în Bucovina; aceștia au fost Anton de Marki și Franz Thalinger. Primul a fost numit diriginte la școala normală din Cernăuți, iar al doilea ca diriginte pentru școala germană din Suceava²². Școala normală de la Suceava a fost deschisă la 3 februarie 1784, iar cea de la Cernăuți la 1 martie.

La scurt timp după deschiderea școlilor normale de la Suceava și de la Cernăuți, școlile de la Putna, Siret și Câmpulung vor fi închise. Însă un an mai târziu, la 1 noiembrie 1785, în locul școlii românești avea să se deschidă la Siret o nouă școală cu predare în limbile germană și română. Școlile moldovenești din Suceava și Cernăuți vor

¹⁶ Colecția de documente, Arhivele Statului Suceava, plic. V, doc. nr. 31; Vasile Gh. Miron, Mihai-Ștefan Ceașu, Gavril Irimescu, Sevastița Irimescu, *Din tezaurul documentar sucevean, Catalog de documente. 1393-1849*, București, 1983, p. 431, nr. 1300; M. Ceașu, *op. cit.*, p. 120.

¹⁷ Eudoxiu Hurmuzache, *Documente privitoare la istoria Românilor*, vol. VII., București, 1876-1922, p. 322.

¹⁸ *Ibidem*, p. 322.

¹⁹ F. Zieglauer, *Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur zeit der Österreichischen Militär-Verwaltung*, vol. III, Czernowitz, 1896, p. 10; M. Ceașu, *op. cit.*, p. 127.

²⁰ I. Nistor, *op. cit.*, p. 26.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*; J. Polek, *Die Anfänge...*, p. 54.

fi considerate de acum drept școli naționale pregătitoare pentru școlile principale²³. La începutul lunii mai 1785, a fost deschisă de asemenea o nouă școală germano-română în localitatea Zastavna, al cărei profesor a fost un oarecare Vasili Andeiovici sau Andruchowicz. Aceasta a fost ultima școală care a fost deschisă în timpul administrației militare austriece²⁴.

Dezideratul împăratului Josif al II-lea, exprimat în vara anului 1783, cu prilejul vizitei efectuate în Bucovina (la Suceava la 16 iunie și la Cernăuți la 19 iunie), de a introduce „obligativitatea învățământului primar pentru întreaga populație a provinciei”²⁵, a putut fi pus în practică în temeiul prevederilor celui de-al cincilea capitol al „Regulamentului Bisericesc” din anul 1786. Prin acest *prim regulament școlar al Bucovinei*, la a cărei colaborare boierul Vasile Balș și-a adus o contribuție esențială în calitatea sa de referent pentru problemele Bucovinei al Consiliului Aulic de Război din Viena, se stabilea laicizarea învățământului, etatizarea școlilor, ca și obligativitatea frecventării școlilor primare pentru copii între vârsta de 7 și 13 ani²⁶.

În baza recensămintelor efectuate de autoritățile austriece de la începutul ocupării Bucovinei, numărul populației de origine poloneză nu va depăși 0,54%²⁷. Polonezii care au venit în această perioadă în Bucovina se vor stabili cu precădere în orașele și târgurile provinciei, în special la Cernăuți, la Siret și la Suceava. Dintre aceștia, majoritatea erau funcționari care îndeplineau diverse funcții în aparatul administrativ al provinciei. Lor s-au adăugat și mulți ofițeri și soldați polonezi care deserveau în armata austriacă și care odată cu ocuparea Bucovinei se vor stabili fie în garnizoana de la Cernăuți fie în celelalte puncte militare de pe cuprinsul noii provincii²⁸. Copiii funcționarilor și a militarilor polonezi din Bucovina au frecventat cum era și firesc școlile de limbă germană, mai ales școala normală de la Cernăuți și cea de la Suceava. La școala normală din Suceava, spre exemplu, în anul școlar 1783/1784, din cei 140 de elevi înscriși, numai 41 au fost de origine română, iar restul au fost armeni, germani, evrei, polonezi²⁹. Putem conchide că aceeași situație a fost identică și la școala normală de la Cernăuți.

II. Polonezii și învățământul bucovinean în timpul alipirii Bucovinei la Galiția (1786-1862)

La 16 septembrie 1786, împăratul Iosif al II-lea semna actul de desființare a administrației militare în Bucovina și înlocuirea acesteia cu una civilă. Dar aceasta nu era decât o scurtă perioadă de tranziție, deoarece la 1 noiembrie 1786 Bucovina era încorporată în provincia Galiția, ca al 19-lea cerc administrativ al acesteia³⁰.

Acestei perioade în Bucovina îi corespunde o preocupare constantă manifestată de toate cercurile politice și ecleziastice pentru creșterea cantitativă și calitativă a procesului

²³ *Ibidem*, p. 35.

²⁴ H. J. Bidermann, *Die Bukowina unter österreichischer Verwaltung (1775- 1875)*, Wien, 1875, p. 76.

²⁵ „Revista Politică”, Suceava, 1890, nr. 7, p. 12-14.

²⁶ M. Ceaușu, *op. cit.*, p. 123.

²⁷ Marius I. Petraru, *Originea și căile de imigrare ale polonezilor în Bucovina*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Național al Bucovinei”, tom XXII-XXIII, Iași, 1995-1996, p. 356.

²⁸ Czernowitz und Filialen-Taufen (Garnison) Kath. 1807-1875, Family History Library, Sacramento, Ca., microfilm nr. 1768272, item 2.

²⁹ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774-1862), București, Editura Academiei Române, 1993, p. 329.

³⁰ *Ibidem*, p. 123; Ion Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina*, București, 1915, p. 124.

instructiv-educativ. Pe lângă școlile normale de la Cernăuți și Suceava, autoritățile habsburgice vor lua măsuri în sensul creșterii numărului școlilor elementare în mediul urban și în cel rural. Astfel, până în 1792, au reușit să înființeze 32 de școli elementare cu limba de predare germană și română, iar alte 28 erau în proiect să se deschidă într-un timp cât mai scurt³¹.

La începutul lunii noiembrie 1786 a fost deschisă școala germano-română de la Câmpulung Moldovenesc, iar la Vășcăuți la începutul lunii martie 1788. Tot acestei perioade îi corespunde și deschiderea de școli germano-române la Rădăuți, Koțman, Frătăuți, Rarance, precum și în alte localități cu populație mai numeroasă³². Însă hotărârea Guvernământului Galiției din anul 1795, care prevedea ridicarea obligativității învățământului elementar, a dus la închiderea a 11 școli³³. Această dispoziție a fost luată sub pretextul unificării situației în unitatea administrativă a Bucovinei cu cea din Galiția, din care făcea parte din 1786, provincie în care nu era legiferată obligativitatea învățământului elementar. Cu toate acestea sistemul școlar nu a fost desființat ci el a continuat să funcționeze, încât la 1796 erau deschise în Bucovina, pe lângă școala teologică de la Cernăuți, școlile normale din Cernăuți și Suceava, școlile principale orășenești și un număr de 16 școli triviale satești³⁴.

Rapoartele adresate Curții din Viena de administratorul cameral Ferdinand Dans, de consilierul aulic August von Reichmann și chiar de episcopul Bucovinei, cereau cu insistență mărirea numărului de școli elementare rurale, ca o condiție esențială pentru ridicarea gradului de cultură și civilizație a populației Bucovinei³⁵. În urma acestor demersuri, Comisia Aulică a Studiilor, din Viena, decidea la 3 februarie 1809 înființarea unei școli triviale în Gura Humorului, iar la 22 mai 1812 a unei școli la Cacica³⁶.

Acestei perioade îi corespunde și primele relatări despre învățământul polonez în Bucovina. Astfel, preotul romano-catolic Henryk Wochowski, care o perioadă îndelungată a fost preot la Cacica, amintește în scrierile sale despre existența în această localitate a unei școli, conduse de un oarecare Żurowski³⁷. După numele conducătorului acestei școli și mai ales datorită faptului că încă de la 1791 exista în Cacica un număr de peste douăzeci de familii poloneze care au emigrat aici de la Bochnia și Wieliczka, putem aprecia că această școală era o școală poloneză sau că cel puțin se învăța aici limba polonă. Despre existența unei școli la Cacica ne relatează de asemenea și Alois Küssel, care o lungă perioadă a lucrat în cadrul minei de sare, unde a deținut funcția de inginer și de director în relațiile cu celelalte mine din Galiția. Astfel, el ne amintește că deja la 1802 exista o școală la Cacica și că aceasta era condusă de Ioan Lisievici. Informația aceasta ne îndreptățește să afirmăm căci cu siguranță la Cacica a existat o formă de învățământ obligatoriu și în limba polonă. Interesant este faptul că autoritățile nu au amintit nimic despre existența unei așa zise școli „provizorii” și poate că de aceea a fost luată decizia ca într-un timp foarte scurt să se înființeze aici o școală. Tot din

³¹ I. Nistor, *Zur Geschichte...*, p. 34; C. Morariu, *op. cit.*, p. 335; M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 282; M. Ceaușu, *op. cit.*, p. 197.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, p. 35.

³⁴ *Ibidem*, p. 197.

³⁵ *Ibidem*, p. 202.

³⁶ Ion Nistor, *Zur Geschichte...*, p. 35.

³⁷ *Visitationis Generalis Canonica Ecclesiae in Cappelaniae locallis Kaczyka, 1826, filele 5, 7, Acta Visitationis Generalis Canonica in Bukowina RDA. A. Ankwicy Archiep. Leopoliensis (AALw). AV-7; Emil Biedzycki, *Historia Polaków na Bukowinie*, Kraków, 1973, p. 105.*

informațiile lui Alois Kusstel reținem că în școala de la Cacica învățau peste o sută de copii și că era doar un singur învățător³⁸.

În curând școala din Cacica avea să capete un caracter multietnic și confesional. Aici pe lângă familiile de polonezi care s-au așezat la sfârșitul secolului XVIII, mai sunt amintite în registrele parohiale și nume de germani, de ucraineni și de români³⁹. Această configurație pluriethnică se va răsfrânge și în rândul elevilor care vor frecventa școala din Cacica. Cu toate acestea, în anul 1830 este menționat ca profesor, la Cacica, Josif Jurowski, care predă aici atât în limba polonă, cât și în limba germană.

Prezența elevilor polonezi se va face simțită și la școala elementară de la Gura Humorului. Astfel, numai după câțiva ani de la înființare, la 1824, pe lângă cei 33 de elevi germani care frecventau școala, 20 erau elevi polonezi, un singur român și restul de 12 aparținând altor etnii⁴⁰.

Pe lângă aceste școli, la 1813 s-au mai deschis încă 17 școli elementare la: Șipeniț, Hlinața, Bănila, Lucavăț, Camenca, Cuciurul Mare, Vișnița, Putila, Solca, Putna, Crasna, Boian, Molodia, Tereblecea, Borăuți, Iacobeni și Pojorâta⁴¹. Legea școlară din 1804, intitulată „Constituția politică a școlilor primare germane în provinciile ereditare cezaro-regești” (Politische Verfassung der deutsche Volksschulen in den K. uk. deutschen Erbstaaten), ce se voia o nouă *Ratio educationis*, pe lângă faptul că institua patronatul ca formulă menită să susțină baza materială a învățământului în Bucovina, a reflectat și compromisul dintre stat și biserică în vederea supravegherii școlilor și a procesului instructiv-educativ⁴². Prin această lege, învățământul a căpătat un caracter confesional și va reprezenta un regres față de prevederile legislației iosefiniste în materie de școală. Din această perioadă și mai ales după 1816 când toate școlile din Bucovina au fost puse sub controlul Consistoriului Catolic din Lemberg, o mare parte din școlile create în timpul administrației militare vor fi declarate „școli catolice”, școli unde pe lângă limba obligatorie germană se predă și religia catolică. De aceea, în multe dintre documentele vremii o seamă de școli sunt intitulate „școli catolice”⁴³. Legea din 1804 mai prevedea, de asemenea, separarea pe cât posibil a copiilor de sex masculin de cei de sex feminin. În baza acestei legi, la Cernăuți, Siret și Suceava s-au înființat școli de fete. La școala de fete din Cernăuți, deschisă la 3 iulie 1815, au fost angajate trei profesoare: una de limbă germană, una de limbă polonă și alta de limbă română⁴⁴.

Cât privește accesul și frecvența elevilor poloni la școlile normale din timpul administrației galițiene, nu dispunem decât de unele date disparate pentru unii ani. Astfel, de pildă, directorul Școlii normale din Cernăuți, Anton de Marki, era înștiințat că, între 16 și 17 septembrie 1813, avea să se țină examenul public de absolvire a elevilor de la școala normală din Cernăuți și de la cele 12 filiale din provincie⁴⁵. La acest examen s-au prezentat 317 absolvenți dintre care 90 erau germani, 85 români, 80 ucraineni și 29 polonezi, 19 armeni, 3 evrei și un ungur. În corpul de profesori examinatori, pe lângă directorul Anton Marki, au fost Jan Krafczyk, catihet de religie

³⁸ Alois J. Kusstel, *Das Salzberwerk zu Kaczyka in der Bukowina*, în „Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat”, Wien, nr. 83, 1813, p. 492.

³⁹ Liber natorum, copulatorum et mortuorum, Arhiva Parohială, Cacica, 1794-1824.

⁴⁰ M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 332.

⁴¹ Ion Nistor, *Zur Geschichte...*, p. 37.

⁴² M. Ceaușu, *op. cit.*, p. 202.

⁴³ R. Dutkova, *Polityka szkolna w Galicji między autonomią a centralizmem (1861-1875)*, Kraków, 1995, p. 15.

⁴⁴ Ion Nistor, *Zur Geschichte...*, p. 39.

⁴⁵ Colecția de documente, Arhivele Statului Suceava, pachet IX, doc. nr. 9/1813; M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 331.

romano-catolică, și învățătorul Tadeusz Paulowicz⁴⁶. Aceștia doi din urmă se pare că erau polonezi după numele pe care îl purtau.

Prin decretul Cancelariei Aulice din 10 ianuarie 1808, semnat și de împăratul Austriei, s-a hotărât înființarea unei instituții de învățământ de nivel mediu în Bucovina⁴⁷. Aceasta urma să fie întreținută, ca și restul școlilor, din veniturile Fondului Bisericesc. Înființarea gimnaziului și liceului de la Cernăuți răspundea nu numai unei necesități, ci și unei realități puternic vizibile în întreg spațiul imperiului. Bucovina era singura care încă nu dispunea de o formă de învățământ mediu, în comparație cu celelalte provincii ale imperiului⁴⁸. Gimnaziul dispunea pentru început de cinci clase și un curs filozofic de doi ani. Printre obiectele de studiu figurau în primul rând limba latină care se studia cu precădere în primele patru clase, filozofia, geografia, matematica și istoria naturală. Profesorii de religie urmau să fie numiți de episcopul ortodox al Bucovinei și de către decanul bisericii catolice din Cernăuți. Directorul gimnaziului urma să fie căpitanul ținutului Bucovina⁴⁹. Astfel, la 16 decembrie 1808, gimnaziul și-a deschis cursurile cu o singură clasă alcătuită din 17 elevi, dintre care cinci au fost polonezi. Peste 10 ani, în 1818, funcționau deja șase clase, pentru ca în 1848 numărul acestora să sporească la șapte⁵⁰.

Cu toate că în ansamblul demografic al Bucovinei numărul polonezilor era destul de mic în comparație cu cel al românilor majoritari sau al ucrainenilor și germanilor, se poate constata, încă din primii ani de la deschiderea gimnaziului, că frecvența elevilor polonezi este cea mai ridicată. Numărul lor va crește semnificativ pe întreaga perioadă a primului veac al XIX-lea. Majoritatea elevilor care frecventau cursurile gimnaziale de la Cernăuți proveneau fie din regiunea de sud a Bucovinei, fie din localitățile galițiene aflate la granița cu Bucovina⁵¹. Pentru aceștia le era mult mai ușor să se deplaseze la Cernăuți decât la gimnaziile de la Liov sau de la Stanislav (vezi tabelul 1).

După cum se poate observa, în perioada 1808-1810, din totalul elevilor înscriși la gimnaziul cernăuțean, 30,5% l-au reprezentat elevii polonezii. Aceeași situație este caracteristică și anilor următori, astfel: pentru anii 1810-1820 – 37,1%; 1820-1830 – 32,6%; 1830-1840 – 31,2%; 1840-1850 – 25,8%; iar pentru anii 1850-1860 – 14,8% elevi polonezi. În privința cadrelor didactice care au funcționat la gimnaziul din Cernăuți, putem să constatăm că și aici numărul profesorilor polonezi a fost dintre cel mai ridicat, în comparație cu restul cadrelor care au deservit gimnaziul bucovinean. Astfel, media profesorilor polonezi din cadrul gimnaziului a fost în perioada 1808-1850 de 40,5%, a celor germani de 27%, a celor ucraineni de 13,5%, a celor români de 10,8%, iar a cehilor de numai 8,3%⁵². Dintre profesorii polonezi care au activat în gimnaziul de la Cernăuți, merită să-i amintim pe Stanisław Gilewski, care între septembrie 1849-august 1859 a fost profesor la catedra de științe naturale, apoi pe preotul romano-catolic Anton Czyżewski care, între anii 1820-1855, a fost profesor de

⁴⁶ Visitatio Generalis Canonica Ecclesiae Parochialis in Urbe Czerniowce 1820 r., fila 10, AALw. AV-7; Schematismus Leopoliensis ritus latini, 1815, p. 35; M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 331.

⁴⁷ Rudolf Wagner, *Das multinationale österreichische Schulwesen in der Bukowina*, tom I, München, 1986, p. 10-12.

⁴⁸ „Gazeta Lwowska”, Lwow, nr. 10, din 3 februarie 1815.

⁴⁹ R. Wagner, *Das multinationale...*, p. 12.

⁵⁰ C. Morariu, *Die Gymnasien der Bukowina*, în „Romänische Revue. Politisch-literarische Monatschrift”, anul V, 1889, p. 460.

⁵¹ *Juventus case. Reg. Gymnasii Czerniowicensis e moribus et progressu in literis censa, exeunte anno scholastico MDCCCXXVIII*, Czernovicii, 1827.

⁵² E. Biedrzycki, *op. cit.*, p. 120.

religie. Alături de aceștia, îi mai putem menționa pe Johann Szczurowski care, între anii 1820-1821 și 1839-1855, a fost profesor de gramatică; apoi pe Erasmus Strzetelski, profesor de umanistică între 1844-1850. Tot în această perioadă la Cernăuți au fost încadrați și P. Heinrich Lewinski care, între septembrie 1849 - septembrie 1852, a ocupat o funcție de conducere în cadrul gimnaziului, iar din septembrie 1859 până în noiembrie 1863 a fost profesor de istorie și de geografie, apoi preotul romano-catolic Adolf Strzelecki care, între septembrie 1852 - octombrie 1866, a fost profesor de religie romano-catolică⁵³.

Tabelul 1

Gimnaziul din Cernăuți (1808-1900)

Anul Școlar	Numărul elevilor după naționalitate					Proveniența elevilor		Total
	Germani	Români	Ucraineni	Polonezi	Alții	Din provincie	Din afara provinciei	
1808-1810	20	12	10	15	1	56	2	58
1810-1820	302	222	148	397	-	1053	16	1069
1820-1830	662	822	501	961	2	2903	43	2946
1830-1840	688	1120	667	1128	6	3545	64	3609
1840-1850	708	1293	870	1001	-	3801	69	3870
1850-1860	1013	1356	1133	644	204	4203	139	4342
1860-1870	1637	1254	1731	1050	86	5583	175	5758
1870-1880	2126	1040	1342	1029	55	4985	607	5592
1880-1890	3721	1177	1074	1016	46	6427	608	7035
1890-1900	4744	1266	970	840	60	7381	499	7880

Sursa: *Jahresbericht des k. k. Obergymnasiums in Czernowitz*, Czernowitz 1851; *Jahresbericht des k. k. Ober – Gymnasiums in Czernowitz. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1870-1897*; *Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej*, Lwów, Tom IV, nr. 21, 1854; St. Wolf, *Historischer Rückblick auf die Gymnasial-Reorganisationspläne in Österreich nebst historisch-statistischen Ausweisen über das Czernowitzer k. k. Gymnasium seit 1850-1872*, Czernowitz 1873; R. Wagner, *Das multinationale österreichische Schulwesen in der Bukowina*, Tom II, München 1985, s. 78-79.

După anul 1850, la gimnaziul din Cernăuți se va înregistra o frecvență scăzută atât a elevilor polonezi, cât și a cadrelor didactice poloneze. Această situație se va menține pe tot parcursul celei de a doua jumătăți a secolului XIX. O primă cauză a acestei situații o constituie schimbările politice care au avut loc după revoluția de la 1848-1849 din cadrul Imperiului Habsburgic. Astfel, după o scurtă perioadă de numai doi ani 1849-1851, cât timp a fost autonomă, după 1861 Bucovina își va recăpăta deplina autonomie și se va desprinde de Galiția. În urma acestei schimbări politice multe cadre didactice și mulți elevi polonezi din Galiția vor înceta să mai frecventeze gimnaziul cernăuțean. După 1860, va crește numărul de cadre didactice calificate germane, românești, evreiești și ucrainene, nemaifiind nevoie aducerea unor cadre calificate din provincia vecină Galiția. O altă cauză a constituit-o și aceea că, din 1861, a fost deschis în Bucovina al doilea gimnaziu în orașul Suceava. Pe lângă acesta autoritățile habsburgice vor duce începând cu anul 1860 o bogată politică de deschidere a unor școli medii atât în Cernăuți cât și la Rădăuți și Suceava, precum și a unor școli elementare în mediul rural,

⁵³ Ștefan Wolf, *Historischer Rückblick auf die Gymnasial- Reorganisationspläne in Österreich nebst historisch- statistischen Ausweisen über das Czernowitzer k. k. Gymnasium seit 1850-1872*, Czernowitz, 1873, p. 44-50.

școli care vor absorbi în perioada imediat următoare un mare număr de elevi polonezi de pe întreg cuprinsul provinciei și nu numai.

Alipirea Bucovinei la Galiția în 1786, precum și trecerea tuturor școlilor din provincie în 1816 sub controlul Consistoriului Catolic din Lemberg va conduce la o puternică reacție din partea populației românești și în special din partea Consistoriului ortodox al Bucovinei⁵⁴. Istoriografia românească al veacului XIX, cât și cea contemporană din zilele noastre au condamnat politica dusă de cercurile habsburgice și galițiene cu privire la promovarea în interiorul provinciei a intereselor bisericii romano-catolice în general și a învățământului polonez în special, prin aducerea de cadre didactice care nu cunoșteau limba și cultura românească. Edificator în acest sens este și documentul din 7 septembrie 1848, redactat și semnat de clerul ortodox din Bucovina, în care se specifică că „în puterea unei orânduiri emise și observate de Consistoriul romano-catolic din Lemberg, nici un naționalist – adică român – nu se primea ca învățător, dacă nu se jura mai întâi că se leapădă de credința părintească; și că posturile de învățători se încredințau străinilor care nu cunoșteau de fel limba națională; sau că limba română se învăța foarte puțin, iar limba polonă se folosea ca limbă principală, alături de cea germană și se învăța cu atâta zel, ca și când Bucovina ar avea naționalitatea polonă”⁵⁵. Asemenea memorii au mai fost emise la Viena de către Consistoriul ortodox de la Cernăuți în anii 1826, 1832, 1833, 1834 și 1836⁵⁶. Din aceste memorii mai aflăm spre exemplu că, „încetul cu încetul, părinții au trebuit să se dezguste de a-și trimite copiii la școală, din care și de la care nu mai aveau nici un folos, pentru că învățătorilor poloni le lipseau cunoștințele necesare în privința limbii; ei nu erau în stare să-l facă pe copilul de moldovean să priceapă nici un simplu concept”⁵⁷.

Despre situația învățământului primar din preajma anului 1848, alte mărturii de epocă ne informează că învățământul bucovinean era controlat în mare parte de către preoții catolici și că școlile secundare se aflau în acea vreme sub conducerea a doi inspectori civili care își aveau reședința unul la Lemberg iar altul la Cracovia. Acești inspectori participau direct și luau hotărâri în privința examenelor de admitere și de absolvire. Astfel, la examenul de maturitate, care s-a ținut la gimnaziul din Cernăuți la absolvirea clasei a VIII-a, neamțul Edmund Linzbauer și polonezul Euzebiusz Czerkowski⁵⁸ erau „foc și pară și au intervenit cu întrebări și aprecieri decisive”⁵⁹.

În urma celor afirmate mai sus trebuie să specificăm că personalul didactic polonez angrenat în politica educațională a Bucovinei nu a fost așa de numeros încât să schimbe configurația învățământului bucovinean așa cum au făcut-o autoritățile austriece prin obligativitatea învățământului în limba germană la scara întregii provincii. Totodată nu deținem informații care să ateste existența unor școli în care învățământul să se fi desfășurat numai în limba polonă, iar dacă acesta a existat a fost ca al doilea obiect de studiu după limba germană și a fost predat pentru acei elevi care proveneau din familiile poloneze. În Bucovina, învățământul s-a desfășurat cu precădere în limba germană, însă au existat școli moldovenești unde educația se făcea numai în limba

⁵⁴ Vezi în acest sens A. Morariu, *Apologie der orthodoxen griechisch-orientalischen Kirche der Bukowina*, Czernowitz, 1890; I. Szych, *Apologie der orthodoxen gr.-or. Kirche der Bukowina Nr. I und II beleuchtet von einem gr.-kath. Seelsorger in der Bukowina*, Czernowitz, 1890.

⁵⁵ „Revista Politică”, Suceava, nr. 7, din 18 februarie 1890.

⁵⁶ M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 282.

⁵⁷ „Revista Politică”, Suceava, nr. 7, din 18 februarie 1890.

⁵⁸ R. Dutkova, *op. cit.*, p. 14.

⁵⁹ M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 283.

română. Mai trebuie să amintim că la acea dată Bucovina nu dispunea de un număr de cadre didactice bine pregătite pentru a acoperi întreaga rețea școlară a provinciei. Tocmai de aceea s-a mers pe principiul recrutării de profesori calificați fie din Galiția fie din Transilvania. În ceea ce privește influența preoților polonezi romano-catolici în sistemul educațional din Bucovina, ea se rezumă numai la activitatea pe care aceștia au desfășurat-o în cadrul parohiei în care, după cum bine știm, majoritatea enoriașilor erau de origine germană, polonă sau ungară și nicidecum românească.

Prezența profesorilor polonezi în învățământul bucovinean este amintită nu numai în cadrul gimnaziului de la Cernăuți, ci și în cadrul școlii normale din aceeași localitate. Astfel sunt consemnate nume ca Warnicki, Małowski, Sabara, Pałowicz. Totodată este amintită și activitatea unor prelați catolici de origine poloneză în ținuturile școlare ale Bucovinei (Cernăuți, Rădăuți și Suceava), cum ar fi preoții Anton Halicki, Jan Wachowski sau capelanul Antoni Bereźnicki⁶⁰.

Despre modul de pregătire al elevilor polonezi pentru examenele de sfârșit de an, aflăm dintr-un atestat emis la 28 septembrie de către Johann Fitak, administrator și profesor, prin care se specifica că Franz Strachura, tânăr de 17 ani, de religie romano-catolică „dând dovadă de sânguință și de bună purtare” a terminat clasa întâi a cursurilor de învățământ public, gimnazial și a promovat cu calificativul „bine” următoarele discipline: Catehismul mare și mic, citirea în limba polonă, reguli de vorbire și de citire, socoteli mintale și ca urmare poate fi promovat în clasa a II-a⁶¹.

Din informațiile lui Witold Sworakowski aflăm că, în deceniul al cincilea al veacului XIX, în școlile primare din Siret și Rădăuți se învăța limba polonă ca obiect de studiu obligatoriu⁶². Tot în această perioadă, polonezii din Solonețul Nou vor încerca să ridice o școală cu predare în limba natală. Documentele vremii ne amintesc de prezența unui profesor ambulant cu numele de Mistalski, care era originar din Lituania și care cunoștea limba poloneză. El va preda în școala de la Soloneț o perioadă scurtă de timp. Lecțiile s-au ținut aici numai în perioada de iarnă, iar frecvența elevilor la școală a fost nesemnificativă. Pentru întreținerea profesorului, locuitorii Solonețului au pus la dispoziția acestuia o casă pentru locuit, unde se țineau și orele de curs. Învățământul din Soloneț va cunoaște o îmbunătățire semnificativă începând de abia cu anul 1870, când conducătorul școlii de aici va fi Daniel Mielnik⁶³. În anul școlar 1853-1854, în Bucovina au funcționat 29 de școli catolice în localitățile cu populație preponderent catolică. Dintre acestea amintim pe cele de la Roș, Koțman, Rădăuți, Tereblecea, Solca, Cacica și Gura Humorului, unde cu siguranță s-a predat și limba polonă. La cele 29 de școli, din anul școlar 1853 au fost înscriși un număr de 3.613 elevi. Numărul acestora va scădea în anul școlar următor, când vor fi înscriși numai 2.790 elevi⁶⁴.

Un aport deosebit în dezvoltarea învățământului bucovinean aveau să-l aducă polonezii armeni, mari proprietari de moșii. Aceștia s-au implicat activ în viața comunității de pe proprietățile lor, contribuind cu mari sume de bani, materiale de construcție, precum și cu terenuri destinate construirii de noi unități școlare⁶⁵. Dintre

⁶⁰ *Schematismus Leopoliensis ritus latini*, 1850, p. 75; 1860, p. 91-99; 1870, p. 98-106; C. Morariu, *Das romanische Volksschulwesen...*, p. 339-341; M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 286.

⁶¹ I. Iacobescu, *op. cit.*, p. 283.

⁶² Witold Sworakowski, *Polskie Szkolnictwo Prywatne w Rumunii*, Warszawa, 1931, p. 9.

⁶³ Marian Gotkiewicz, *Księga polscy wśród emigrantów czadeckich*, Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Krakowie (APAN), sygn. K-III-30-(48), fila 9.

⁶⁴ Dodatek Tygodniowy do „Gazety Lwowskiej”, Lwow, Nr. 32, 1854, p. 125.

⁶⁵ „Gazeta Lwowska”, nr. 37, din 16 februarie 1857; nr. 165, din 22 iulie 1857; nr. 50, din 3 martie 1859.

aceștia merită să-i menționăm pe Szymon Szymonowicz din Dubăuți, Andrzej Ajwas, proprietarul moșiei din Stănești, Eugeniusz Czerniewski, Kajetan Krzysztoicz și Michał Romaszkan⁶⁶.

Cu toate că nu a cunoscut o dezvoltare deosebită în aceasta primă perioadă a secolului XIX, învățământul polonez din Bucovina a realizat un progres simțitor care se va dezvolta și amplifica în cea de a doua jumătate a acestui veac.

III. Dezvoltarea învățământului polonez în a II-a jumătate a secolului XIX și primii ani ai secolului XX

Obținerea autonomiei Bucovinei la 1861, precum și marile prefaceri politico-economice și culturale de la nivelul întregului imperiu și mai ales al provinciei vor da un nou sens de dezvoltare sistemului instructiv-educativ din Bucovina pentru tot restul secolului XIX și pentru prima decadă a celui următor. Autonomia promisă Bucovinei prin Constituția de la 4 martie 1849 va fi pusă în practică de abia începând cu anul 1861. Din acest an, Bucovina a mai încetat să mai facă parte din provincia Galiția, drept ca al 19-lea cerc administrativ al acesteia. De acum încolo ea a căpătat statutul de ducat autonom, cu stemă proprie, cu dietă proprie care avea sarcina să aleagă un comitet și un președinte al țării precum și deputați proprii în toate organele administrative centrale și locale.

În această perioadă, învățământul bucovinean va cunoaște o dezvoltare fără precedent la toate nivelurile. Va crește numărul de cadre calificate și numărul de școli elementare, se va da în folosință prima universitate iar la nivelul întregii provincii vor apare tot mai multe școli cu predare în limba română, germană, ucraineană și polonă. Toate acestea au fost posibile datorită prevederilor constituției austriece de la 21 decembrie 1867, care la capitolul al 19-lea prevedea că: „Toate națiunile imperiului sunt egale în drepturi și că fiecare națiune are dreptul inviolabil de exprimare și îngrijire a propriei nații și a propriei limbi. Toate limbile folosite în școlile din imperiu, în administrație, precum și în viața publică sunt egale și recunoscute de către statul austriac. În provinciile imperiului, unde locuiesc mai multe naționalități, școlile publice trebuie să fie în așa fel organizate încât să nu constituie o piedică pentru învățarea celei de a doua limbi a provinciei respective; fiecare dintre aceste naționalități au propria răspundere pentru educația în limba proprie”⁶⁷.

Cu toate că dispunea de o largă paletă de prevederi liberale, care erau cerute de însăși realitățile existente în întreg imperiul, multe dintre acestea nu vor fi aplicate, mai ales în domeniul educațional unde se vor înregistra o serie de abuzuri⁶⁸.

Dacă în anul 1859, în Bucovina existau 101 școli elementare frecventate de către 7.471 de elevi⁶⁹, în anul 1862 numărul acestora va crește la 122 de școli dintre care: 64 de școli de confesiune greco-orientală, 42 de școli catolice, 12 evanghelice, 2 școli

⁶⁶ „Gazeta Lwowska”, nr. 218, din 24 septembrie 1857; nr. 40, din 19 februarie 1859.

⁶⁷ „Gazeta Polska”, Czerniowce, nr. 64, din 9 august 1885; Czesław Majorek, *Ustrój galicyjskiego szkolnictwa ludowego w czasie walki o autonomię i w okresie kampanii rezolucyjnej (1860-1873)*, în „Rocznik Naukowo- Dydaktyczny WSP w Krakowie”, Prace Historyczne. IV, zeszyt 32, 1968, Kraków, p. 225; Luiza Bialasiewicz, *Another Europe: remembering Habsburg Galicia*, în „Cultural Geographies”, nr. 1, vol. 10, din January 1, 2003, p. 29-30; R. Dutkova, *Polityka szkolna...*, p. 34.

⁶⁸ Vezi în acest sens Mihai-Ștefan Ceașu, *Parlamentarism, partide și elită politică în Bucovina Habsburgică (1848-1918)*, Iași, Editura Junimea, 2004, p. 268-270.

⁶⁹ Franz Stark, *Die Volksschule in Oesterreich*, Wien, 1864, p. 41.

mosaice, una armenească și alta lipoveană⁷⁰. După obținerea deplinei autonomii și mai ales în urma legii educației prevăzută în constituția de la 1867, autoritățile Bucovinei vor face noi eforturi de dezvoltare a sistemului educațional, prin deschiderea de noi școli generale, medii și superioare la scara întregii provincii⁷¹. Astfel, în anul școlar 1870-1871, în Bucovina vor fi date în folosință 167 de școli, dintre care 65 cu predare în limbile slavice și 45 cu predare în mai multe limbi⁷². Tot în această perioadă se va încerca și laicizarea învățământului bucovinean la toate nivelele, limitându-se pe cât posibil angajarea de profesori care proveneau din rândurile tagmei bisericești. Astfel, după o statistică realizată în anul școlar 1870 se arată că în școlile din Bucovina doar 18% erau profesori care proveneau din rândul clasei duhovnicești⁷³.

În primii ani de după obținerea autonomiei, la școlile bucovinene s-a înregistrat o mare creștere a frecvenței și numărului de elevi care proveneau atât din interiorul provinciei cât și din afara ei. Edificator în acest sens este și raportul realizat de Camera de Comerț și Industrie din Cernăuți pe anul 1869. Conform acestei statistici, elevii polonezi care frecventau școlile din provincie erau în număr de 1.113 deținând 11,37% din numărul total al elevilor. Raportând această cifră la numărul total al populației poloneze de pe întreg teritoriul Bucovinei la 1869, obținem că 22,26% dintre polonezi frecventau școala⁷⁴. Această frecvență va crește mereu pe tot parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului XIX, încât elevii polonezi vor înregistra una dintre cele mai bune prezențe în școlile Bucovinei în comparație cu elevii celorlalte etnii din provincie. Cu privire la naționalitatea elevilor înscriși la școlile din provincie, în anul 1869, sugestiv este tabelul 3. Elevii de confesiune mozaică au fost trecuți la rubrica cu elevi germani; numărul acestora era de 900, dintre care 449 băieți și 451 fete, ceea ce reprezintă 9,2% din totalul elevilor. Aruncând o privire asupra tabloului general al frecvenței școlilor bucovinene de către copiii aparținând diferitelor etnii și comparând cu numărul total al populației specifice fiecărei naționalități în parte, obținem următoarea interesantă statistică: 7,00% din rândul populației de naționalitate germană frecventa școala, 22,26 % din rândul celei poloneze, 3,70% din celei ungurești, 1,88% din rândul celei evreiești, 1,09% din celei ucrainene și doar 1% din rândul celei românești⁷⁵.

Pe parcursul întregii perioade s-a constatat că elevii polonezi au frecventat nu numai școlile generale ci și școlile de nivel mediu și cele superioare, ei continuând să

⁷⁰ *Hauptbericht und Statistik über das Herzogthum Bukowina für die Periode vom Jahre 1862-1871*, Lemberg, 1872, p. 385.

⁷¹ Dodatek Miesięczny do „Gazety Lwowskiej” poświęcony historii, statystyce i ekonomii krajowej, Rok I, Tom I, zeszyt 4, Lwów, 1872, p. 220.

⁷² Witold Sworakowski, *op. cit.*, p. 9; Carl Ritt.v. Schmedes, *Geographisch- statistische Übersicht Galiziens und der Bukowina nach amtlichen Quellen bearbeitet*, Lemberg, 1869, p. 215. Autorul amintește că la mijlocul anilor 60 existau 146 de școli generale dintre care 28 germane, 60 cu limba de predare slavă, 39 de școli românești, 5 ungurești; Eugen Worobkiewicz, *Die geographisch-statistischen Verhältnisse der Bukowina, nebst einigen vergleichenden statistischen Tabellen*, Lemberg, 1893, p. 42-48; C. Morariu, *Das romanische Volksschulwesen...*, p. 401.

⁷³ Dodatek Miesięczny do „Gazety Lwowskiej” poświęcony historii, statystyce i ekonomii krajowej, Rok I, Tom II, zeszyt 5, Lwów, 1872, p. 37. Sursa aceasta ne arată că profesorii care proveneau din rândurile preoților reprezentau în Galiția doar 17%, în Bucovina 18%, în Stiria 27%, în Moravia 36%, în Cehia 37%, în Karinia 43%, în Dalmația 44%, în Austria de Jos 52%, în Tirol și Vorarlberg 60%, în Austria de Sus 62% și în Karintia 83%.

⁷⁴ Marius I. Petraru, *Polacy na Bukowinie w latach 1775-1918. Z dziejów osadnictwa polskiego*, Kraków, 2004, p. 71-73. Trebuie avut în vedere faptul că nu toți elevii polonezi, despre care amintește Camera de Comerț, proveneau din Bucovina. O mare parte dintre aceștia veneau din Galiția vecină.

⁷⁵ M. I. Petraru, *Originile și căile...*, p. 368, Statistica a fost realizată în conformitate cu recensământul populației din anul 1869; Emil Biedrzycki prezintă alte procente, vezi E. Biedrzycki, *Historia Polaków...*, p. 102.

aibă una dintre cele mai bune frecvențe în comparație cu celelalte etnii ale provinciei. Astfel, la școlile medii, cum au fost gimnaziile de la Cernăuți, Suceava, Rădăuți și Siret, sau la școlile pedagogice din Cernăuți, cât și la universitatea din Cernăuți, elevii polonezi au continuat să înregistreze una dintre cele mai bune prezențe. Mulți dintre aceia care nu au dorit să urmeze o formă de învățământ mediu sau superior și-au îndreptat atenția către școlile profesionale sau de meserii de la Cernăuți, Siret sau Coțman.

III.1. Școlile elementare poloneze

La începutul anilor șaizeci, în Bucovina au continuat să funcționeze școlile care au fost date în folosință în perioada premergătoare obținerii autonomiei provinciei, acestora alăturându-se un număr tot mai mare de noi școli frecventate de tot mai mulți elevi din mediul rural sau urban. Așa cum s-a observat în multe dintre acestea, învățământul s-a desfășurat și în limba polonă. În anul școlar 1870-1871, spre exemplu, la scara întregii provincii existau un număr de 167 de școli generale, dintre care în 65 educația se făcea în limbile slavice⁷⁶. Este lesne de înțeles că în multe școli dintre acestea învățământul era și în limba polonă.

Reorganizarea școlilor elementare în baza legilor învățământului din 14 aprilie 1869⁷⁷, precum și a celei din 1873, au dus și la înfăptuirea unor abuzuri în majoritatea școlilor din provincie. Astfel limba polonă va fi scoasă din școlile din Huta Veche, Crasna, Suceava, Siret, Sadagura, Rohozna, Jucica și Rarancea⁷⁸. De asemenea, în școlile unde s-a mai continuat predarea limbii poloneze pe posturile de profesori de limba polonă au fost angajate cadre care nu cunoșteau deloc limba⁷⁹. Astfel de cazuri s-au întâmplat la școlile din Cacica sau la cele din împrejurimile Cernăuțiului. Odată cu înființarea ziarului polonez „Gazeta Polska” în anul 1883, s-a adus la cunoștința opiniei publice poloneze din provincie situația învățământului polonez din școlile elementare și cele gimnaziale și a fost inițiată o intensă campanie de petiții și memorii către autoritățile bucovinene și cele vieneze, pentru reintroducerea limbii și învățământului polonez în școlile din Bucovina, acolo unde acesta existase anterior.

În anul 1884, polonezii din Huta Veche au înaintat dietei bucovinene un memoriu prin care cereau reintroducerea limbii poloneze în școală, aducând drept argument numărul mare de elevi polonezi care studiau la școala din localitate⁸⁰. Memoriul a fost semnat de către douăzeci de țărani polonezi în frunte cu preotul Madej⁸¹. Locuitorii din Crasna vor înainta și ei un memoriu către dieta Bucovinei la 30 august 1884, pentru reintroducerea limbii polone. Memoriul a fost semnat printre alții de preotul Tomasz Madej, de reprezentanții comitetului școlar local, precum și de un mare număr de localnici⁸². Din cauza bugetului foarte mic de care dispunea primăria orașului Suceava pentru întreținerea școlilor din localitate, conducerea primăriei a stabilit în 1884 retragerea remunerațiilor profesorilor de limbă polonă de la școala generală de patru

⁷⁶ A. Ficker, *Bericht über österreichisches Unterrichtswesen. Aus Anlass der Weltausstellung 1873*, Wien, 1873, p. 98-99; Witold Sworakowski, *op. cit.*, p. 9.

⁷⁷ R. Dutkova, *op. cit.*, p. 134-136.

⁷⁸ „Gazeta Polska”, nr. 87, din 29 octombrie 1885.

⁷⁹ *Ibidem*, nr. 63, din 3 august 1885.

⁸⁰ La școala din Huta Veche limba polonă a fost predată câte trei ore pe săptămână de către preotul polonez Vasyli Słuszański, vezi: „Gazeta Polska”, nr. 41, din 1884.

⁸¹ E. Biedzycki, *op. cit.*, p. 106.

⁸² „Gazeta Polska”, nr. 72, din 7 septembrie 1884.

clase pentru băieți cât și de la cea de șase clase pentru fete. În aceste condiții, locuitorii polonezi ai orașului Suceava au trimis un memoriu atât primăriei, cât și Comisiei de Studiu din cadrul dietei Bucovinei. În școlile din Suceava, limba polonă s-a predat cu mulți ani înainte de 1884 ca obiect facultativ și era învățată nu numai de copiii polonezi, ci și de copiii celorlalte minorități⁸³. Memoriul a fost semnat de un număr impresionant de localnici care purtau pe lângă nume poloneze și nume evreiești sau nemțești⁸⁴. Asemenea memorii au fost trimise și de către locuitorii polonezi din Sadagura și Rohozna. În Suceava, preotul romano-catolic Jan Mościcki, profesor de religie la școlile din localitate, nemaiașteptând soluționarea memoriului, a organizat și a început în școală predarea limbii poloneze⁸⁵. În același mod a procedat și profesorul din Rohozna, care a predat limba polonă pe întreaga perioadă a anului școlar 1884-1885, fără a primi nici o remunerație pentru activitatea desfășurată.

În luna noiembrie a anului 1890, locuitorii polonezi din Sadagura au trimis o delegație de 20 de polonezi în frunte cu preotul Michał Piotrowski și cu fostul primar, doctorul Damian Rubinowicz la Cernăuți, la președintele Bucovinei Anton Pace, cu rugămintea de a reintroduce limba polonă în școala de la Sadagura. Ei au prezentat drept argumente atât numărul ridicat al copiilor polonezi din școală cât și un document prin care se adevăra că limba polonă fusese obiect de studiu în școala din Sadagura încă de la înființarea acesteia, adică din 1875⁸⁶. Zece zile mai târziu, Comisia Școlară a Bucovinei a hotărât reintroducerea învățării limbii poloneze.

La 1886 în Cernăuți existau câteva pensuni private pentru fete: Ursula cu 49 de eleve și 14 profesori, pensionatul Ludwina Rowińska cu 19 eleve și 8 profesori, pensionatul G. Berger cu 16 eleve și 7 profesori, pensionatul Bielska cu 18 eleve și pensionatul Bohman cu 28 de eleve. Spre sfârșitul anului mai funcționau doar trei pensionate dintre acestea⁸⁷. În anul 1890 a luat ființă la Cernăuți, la inițiativa organizației catolice „Surorile Familiei Maria”, o școală poloneză de fete care dispunea și de un internat. Această școală a devenit mai târziu seminar pedagogic cu limbă de predare polonă care avea drept scop pregătirea elevelor poloneze pentru profesia de dascăl. În pensionatele Bielska și Rowińska, învățământul s-a desfășurat tot în limba polonă, ca și la școala de fete. După 1890 nu s-a mai amintit nimic despre existența celor două pensionate⁸⁸.

Pentru elevii polonezi de la școala din Boian, limba polonă a devenit obiect de studiu obligatoriu începând din anul 1893. Trei ani mai târziu, în urma eforturilor preotului Michał Piotrowski, a fost reintrodusă limba polonă și în școala din Jucica Nouă ca obiect facultativ. Localitatea Jucica Nouă depindea de parohia romano-catolică de la Sadagura, prin aceasta se poate explica strădaniile preotului de a cultiva în rândul enoriașilor dragostea pentru limba și cultura strămoșească⁸⁹. Alături de aceste acțiuni se poate menționa și cea a polonezilor din Rohozna care, la 31 ianuarie 1886, vor face demersuri similare pentru obținerea limbii poloneze ca obiect obligatoriu de studiu în școală⁹⁰.

⁸³ M. Schwetz, *Säkular-Feier der 4-klassem der Volksschule in Suczawa. 1784-1884*, Czernowitz, 1885, p. 8-15.

⁸⁴ „Gazeta Polska”, nr. 96, din 29 octombrie 1885.

⁸⁵ E. Biedrzycki, *op. cit.*, p. 107.

⁸⁶ „Gazeta Polska”, nr. 78, din 28 septembrie 1890.

⁸⁷ *Ibidem*, nr. 3, din 10 ianuarie 1886; nr. 82, din 13 octombrie 1886.

⁸⁸ E. Biedrzycki, *op. cit.*, p. 110.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ „Gazeta Polska”, nr. 13, din 14 februarie 1886.

În capitala provinciei, Cernăuți, existau în anul școlar 1884-1885: o școală superioară de trei clase, 10 școli elementare de stat, 4 școli private-religioase și 5 pensionate⁹¹. În privința frecvenței școlilor generale din Cernăuți de către elevii polonezi în anul școlar 1885-1886, constatăm următoarele: la școala superioară de fete cu patru clase au fost 190 de eleve poloneze, 151 de eleve ucrainence, 103 eleve de origine germană și 513 de eleve evreice. La școala de fete cu 4 clase care se afla pe strada Transilvaniei erau înscrise 157 de eleve poloneze, 84 de eleve ucrainence, 73 de eleve de origine germană și 328 de eleve evreice. Școala de 6 clase pentru băieți a fost frecventată de 133 de polonezi, 144 de ucraineni, 98 de nemți și 43 de evrei. În schimb la școala de 4 clase pentru băieți au fost 124 de poloni, 73 de ucraineni, 30 de nemți, 4 români și 188 de evrei⁹². La școala de 4 clase de pe strada Wodna au fost înscriși 99 de polonezi, 58 de ucraineni, 51 de nemți, 1 român și 140 de evrei⁹³. Dacă în aceste școli a fost un număr ridicat de elevi polonezi, în școlile periferice ale Cernăuțiului numărul elevilor polonezi va fi nesemnificativ⁹⁴.

La toate școlile publice și privat-religioase au activat 149 de învățători și învățătoare, dintre care 17 profesori de la școlile medii. Din rândul învățătoarelor care au predat limba polonă le amintim pe: Józefina Sorger, Joanna Lindes, Ewelina Sorger, Aurelia Malikiewicz, Michalina Podwyszyńska, Karolina Biedrzycka, Apolonia Lang, Stefania Strachocka, Wanda Kleczkowska, Marya Kucharska, Weronika Kamieniecka, Elżbieta Zajackowska. Alături de acestea au fost și câțiva învățători de limbă polonă, printre care: Ferdyn Krupka, Maks Kaindl, Moses Lorber, Kornel Salaban, Floryan Kirstiuk, Mikołaj Tarasiewicz, Maciej Suck, Karol Dubeński, Eustachy Prodan, Bazyli Mihalescu⁹⁵.

Cu privire la naționalitatea și numărul elevilor de la școlile publice și private din Cernăuți, s-a constatat că din cei 45.256 de elevi care au frecventat școala în perioada anilor 1880-1889, 8.097 au fost poloni cu un procent de 17,89. Germanii au fost în număr de 8.710, având un procent de 19,24, iar elevii de origine evreiască au deținut cel mai mare număr 17.770, deținând un procent de 39,27 din totalul elevilor. După cum se poate observa din tabelul 4, numărul elevilor polonezi a fost destul de ridicat în comparație cu cel al ucrainenilor sau al românilor⁹⁶. Dacă în 1880 școlile din capitala provinciei erau frecventate de doar numai 218 elevi de naționalitate română, nouă ani mai târziu numărul acestora va crește la 690. Același lucru se poate desprinde și la elevii de naționalitate ucraineană. În darea de seamă alcătuită de către inspectorul școlar al districtului Cernăuți, preotul ortodox Vasile Repta, nu s-a luat în considerare însă proveniența elevilor⁹⁷. Dacă la gimnaziile din Cernăuți, Suceava sau Rădăuți s-a precizat că mulți elevi proveneau din alte provincii ale imperiului, mai ales din Galiția, sau chiar

⁹¹ Despre situația învățământului cernăuțean, „Gazeta Polska” avea să consacre câteva numere speciale în paginile sale în anul 1884 și 1886. Vezi: „Gazeta Polska”, nr. 6, nr. 8, nr. 58, nr. 59, nr. 60 din 1884.

⁹² *Jahresbericht der communal Knabenschule in Czernowitz (Siebenbürgerstrasse), Schuljahre I-II*, Czernowitz, 1884-1885, p. 3-8.

⁹³ *Jahresbericht der kommunal Volksschule in Czernowitz (Wassergasse). Schuljahres I (für 1881/82, 1882/83 u 1883/84)*, Czernowitz, 1884, p. 4-16; „Gazeta Polska”, nr. 82, din 13 octombrie 1886.

⁹⁴ Vezi, în acest sens, *Jahresbericht der kommunal Volksschule in der Czernowitzer Vorstadt Rosch, Jahre I-VI*, Czernowitz, 1880-1885; *Jahresbericht der kommunal Volksschule in Manasteryska (Czernowitzer Vorstadt), Jahre I-IV*, Czernowitz, 1880-1883.

⁹⁵ „Gazeta Polska”, nr. 82, din 13 octombrie 1886.

⁹⁶ „Gazeta Polska”, nr. 81, din 10 octombrie 1886; E. Biedrzycki, *op. cit.*, p. 108.

⁹⁷ Vezi în acest sens, *Jahresbericht über den Zustand der Volksschulwesens u. Bürgerschulen der Landeshauptstadt Czernowitz für 1879/80*, Czernowitz, 1880, p. 1-15.

din alte țări, putem să admitem că și în școlile publice și private din Cernăuți puteau fi mulți elevi care proveneau din afara granițelor Bucovinei.

În Solonețul Nou și Poiana Micului, învățătorii polonezi și-au adus un aport deosebit la ridicarea culturală și economică a țăranilor polonezi din aceste sate. Școala din Solonețul Nou a cunoscut o dezvoltare deosebită începând cu 1870, odată cu venirea învățătorului Daniel Mielnik, „ucrainean care predă în limba polonă”⁹⁸. El a ridicat o clădire pentru școala poloneză, mai întâi cu o clasă, apoi cu două clase, iar din 1910 cu trei clase. Trei dintre fiicele sale au fost învățătoare aici. Una dintre ele s-a căsătorit cu Józef Grabowski, învățător din anul 1883, iar apoi directorul școlii din Poiana Micului. Din 1910 locul lui Daniel Mielnik va fi luat de ginerele său Władysław Świdorski și el de profesie învățător. El va îndeplini această funcție până în anul școlar 1922-1923⁹⁹.

Din 1883 se poate vorbi de o adevărată școală poloneză în Poiana Micului datorită aceluiași Józef Grabowski. În perioada cât va rămâne în Poiana Micului până în 1895, va aduce prin activitatea sa schimbări radicale în viața polonezilor cât și în viața coloniștilor germani. În anul 1895, se va muta împreună cu familia la școala cu șapte clase de la Cacica. Începând cu anul 1906 va îndeplini funcția de primul inspector polonez școlar pentru districtele Gura Humorului, Suceava, Câmpulung și Rădăuți. În același timp, ca inspector va înființa „Uniunea învățătorilor polonezi din Bucovina”. El va rămâne în funcția de director al școlii din Cacica până în anul 1918. La școala din Cacica învățământul s-a efectuat în patru limbi: polonă, germană, română și ucraineană¹⁰⁰. La Pleșa abia în 1906 a venit primul învățător polonez în persoana lui Józef Lechowicz¹⁰¹.

În 1899 la 20 aprilie și la 17 noiembrie 1905, deputații polonezi din dieta Bucovinei Kszysztof Abrahamowicz și Adolf Wiesiołowski au propus pentru prima oară în dietă o rezoluție prin care se cerea¹⁰²:

- să se instituie un control corespunzător scopurilor asupra învățării limbii poloneze;
- cărțile de școală folosite pentru învățarea limbii polone în școlile bucovinene să fie înlocuite cu manuale corespunzătoare scopului;
- elevii de naționalitate polonă să învețe în școlile generale și medii religia catolică în limba polonă;
- în școlile bucovinene să fie aduse pentru elevii polonezi cărți de cântece bisericești poloneze.

Această rezoluție a fost aprobată cu excepția punctului 3.

⁹⁸ *Cronica Parohiei Solonețul Nou, pro manuscripto*, Solonețul Nou, 1941, p. 9.

⁹⁹ E. Biedrzycki, *op. cit.*, p. 111.

¹⁰⁰ „Kurier Polski w Rumunii”, nr. 232, 1937; Marian Gotkiewicz, *Szlakami Czadeckich Gór*, în „Siedem Dni w Polsce”, nr. 32, 1957.

¹⁰¹ E. Biedrzycki, *op. cit.*, p. 112.

¹⁰² *Sprawozdanie z czynności wydziału politycznego stowarzyszenia polskiego „Kolo polskie” w Czerniowcach za rok administracyjny 1902/1903*, Czerniowce, 1903, p. 6-7; Grzegorz Cicimirski, *Polacy na Bukowinie i zadania oświatowe T. S. L.*, Kraków, 1907, p. 12; În urma scrutinului electoral din septembrie 1898, în Dieta Bucovinei au intrat și patru deputați polonezi: dr. Ștefan Ștefanovici, moșierul Kszysztof Abrahamowicz, marele proprietar Adolf Wiesiołowski și consilierul juridic Zaharia Bohosiewicz. Datorită pactului politic realizat între Partidul Conservator armeano-polon și Partidul Conservator Român, au putut fi puse în practică proiectele înaintate de către fruntașii politici polonezi din anii 1899 și 1905. Numai așa se poate explica aprobarea aproape în unanimitate a tuturor cererilor formulate de către polono-armenii din Dieta Bucovinei. Vezi în acest sens M. Ceașu, *Parlamentarism, partide și elită politică...*, p. 336-339, 343-344, 352-353.

Situația școlilor poloneze la începutul secolului al douăzecilea avea să se înrăutățească atât la nivelul întregii provincii, cât și în capitala acesteia unde trăiau, conform statisticilor de la 1910, 14.893 de polonezi¹⁰³. Astfel în anul școlar 1904-1905 în Cernăuți existau 13 școli comunale la care învățau 1.182 de elevi polonezi, 1.115 elevi de naționalitate germană, 1.220 de elevi ucraineni, 766 de elevi români și 2.031 de elevi evrei. În ceea ce privește calificarea personalului didactic de la cele 13 școli publice, 120 de învățători aveau calificarea în limba germană, 30 în limba română, 36 în ucraineană și doar patru în limba polonă (Kamiński, Schreiberowa, Loebel, Malikiewiczówna)¹⁰⁴. După cum se poate observa, celor 1.182 de elevi polonezi le reveneau doar patru dascăli care cunoșteau limba polonă în comparație cu situația celorlalte etnii. Limba polonă se preda doar ca obiect în numai trei școli din cele 13 enumerate. În provincie existau multe localități unde populația poloneză era predominantă și unde nu exista nici o formă de învățământ polonez. Se poate aprecia că pe întreaga perioadă a secolului XIX nu a existat o comunicare strânsă între comunitatea poloneză din Cernăuți, care era mai bine organizată, și restul polonezilor din provincie. Aceasta se poate explica prin faptul că, în așezările unde existau mai multe familii de polonezi, liantul dintre aceste așezări l-a constituit biserica și preoții romano-catolici care s-au implicat în educarea elevilor polonezi în școlile din parohia în care misionau sau activau.

Odată însă cu întemeierea de către membrii asociației academice poloneze „Ognisko”, a Cercului Asociației Populare Școlare (Koła Towarzystwa Szkoly Ludowej), cu sediul la Cernăuți¹⁰⁵, a început o etapă nouă în relațiile dintre Cernăuți și restul provinciei pe tărâm educațional și cultural. Un rol important l-au avut în cadrul asociației școlare președinții acesteia dr. Tadeusz Mischke și dr. Stanisław Kwiatkowski care s-au preocupat îndeaproape de situația învățământului polonez din provincie. Aceștia li s-au alăturat Grzegorz Cicimirski și Anton Kamiński. Aceștia din urmă au verificat în mai multe localități din Bucovina numărul total al familiilor și al populației poloneze în general, apoi au realizat o serie de anchete prin care au urmărit să afle care sunt nevoile culturale și educaționale precum și posibilitățile materiale și personale ale acesteia. În urma realizării acestor cercetări și a rezultatelor obținute din acestea, Asociația Școlară din Cernăuți a intervenit pe lângă autorități cu rugămintea să deschidă școli cu predare în limba polonă, să introducă limba polonă în școlile unde elevii polonezi aveau o frecvență ridicată și de asemenea să ofere posibilitatea de a se deschide școli private poloneze care să fie întreținute din fondurile Asociației¹⁰⁶.

La scurt timp după aceste demersuri, în patru școli din Cernăuți a fost introdusă limba polonă ca limbă de predare pentru toate obiectele de studiu. În localitățile Bănila Rusească, Boian, Hliboca, Vășcăuți și Zastavna au fost deschise alte șase școli în care predarea s-a făcut numai în limba polonă. Pe lângă acestea, Cercul Asociației Populare Școlare din Cernăuți a deschis cu propriile fonduri la Bulai (Moara), Davideni, Ruda (Vicșani), Tereblecea și Jadova alte cinci școli poloneze, care mai târziu vor fi subvenționate de la bugetul de stat. La Dunavăț și Laurenca, unde nu a existat niciodată o

¹⁰³ M. I. Petraru, *Polacy na Bukowinie...*, p. 77.

¹⁰⁴ G. Cicimirski, *op. cit.*, p. 15-16.

¹⁰⁵ „Gazeta Polska”, nr. 60, din 23 iulie 1886; nr. 63, din 5 august 1886; *Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa akademików polskich „Ognisko” w Czerniowcach za rok administracyjny 1902/1903*, Czerniowce, 1903, p. 7-8, 17; Bronisław Kryczyński, *Bukowina a Polska*, în „Nasz Kraj”, Lwów, anul I, tom II, zeszyt 24, 1906, p. 19.

¹⁰⁶ E. Biedrzycki, *op. cit.*, p. 114.

formă de învățământ polonez, au fost date în folosință două școli polone naționale. De asemeni, Asociația a întreținut din propriile sale fonduri școlile private poloneze de la Lujan, Panca, Rarancea și Huta Veche¹⁰⁷.

În acest mod, polonezii bucovineni au obținut, în perioada 1907-1914, 25 de școli salvând de la deznaționalizare cei 1.178 de copii din provincie și 1.548 de copii de la cele patru școli cernăuțene. La acestea trebuie să le menționăm și pe cele deja existente la Cacica, Solonețul Nou, Pleșa și Poiana Micului. Mai trebuie să specificăm că în localitățile Deneșuvca, Coțman, Jucica Nouă, Rohozna, Sadagura, Suceava, limba polonă a fost reintrodusă sau în parte a fost introdusă ca obiect obligatoriu de studiu, iar în școlile de la Siret (în două școli), Ițcani-Gară, Solca, Vijnîța (în două școli) a fost introdusă ca obiect de studiu facultativ¹⁰⁸.

Toate aceste realizări au fost posibile în primul rând datorită activității desfășurate de Cercul Asociației Populare Școlare, apoi intervenției deputaților polonezi din Dieta Bucovinei și în cele din urmă a inspectorilor școlari polonezi O. M. Żukowski, Alfred Halban, Józef Grabowski și Władysław Świdorski¹⁰⁹. Situația școlilor elementare poloneze va rămâne neschimbată până la sfârșitul primului război mondial, după care va cunoaște o nouă evoluție odată cu unirea Bucovinei la România.

III.2. Școlile pedagogice

Despre învățământul pedagogic bucovinean se poate vorbi începând cu anul 1848, când la Cernăuți, în luna septembrie, a fost deschis un curs de pregătire – preparandie – pentru cei care doreau să devină învățători la școlile primare ortodoxe. Cursul acesta de un an se făcea de către profesorii de la Institutul teologic în limba română. La 1858 Preparandia a fost unită cu vechea școală moldovenească a lui Grigore Vodă Ghica de la 1766 și lărgită într-o Școală Normală de două clase condusă de clerici și mireni care aveau și sarcina de compunere a manualelor didactice. În această privință un merit deosebit l-au avut preotul Vasile Ivanovici și directorul acestei școli Ioan Drogli, autorul primului abecedar românesc din Bucovina¹¹⁰. În urma legii învățământului din 1869, Preparandia din Cernăuți a fost transformată în 1870 într-o școală normală nemțească de patru clase și cu un curs de încă doi ani în care candidații se puteau pregăti pentru funcția de dascăl. Seminarul pedagogic de stat a avut mai întâi numai o școală pentru băieți, pentru ca apoi din 1873 acesteia să i se adauge și o școală de fete¹¹¹. Ambele școli s-au aflat sub aceeași direcție, mai târziu însă s-au separat în două școli: de fete și de băieți. În 1906, fiecare dintre cele două școli au fost separate în trei secții în funcție de naționalități adică după limba de predare: germană, ucraineană și română¹¹².

Limba polonă a fost predată în seminar încă de la început din 1870 până în 1878. Începând cu 1879 ea a fost complet eliminată din seminar. În aceste condiții profesorul Emanuel Dworski, președintele Sălii de Lectură Poloneze și membru al comisiei școlare orășenești, a propus consiliului orășenesc reintroducerea limbii polone în seminar și

¹⁰⁷ *Sprawozdanie z czynności...*, p. 13-14; E. Biedrzycki, *op. cit.*, p. 115.

¹⁰⁸ *Sprawozdanie z czynności...*, p. 14; B. Kryczyński, *Bukowina a Polska...*, anul I, tom II, 1906, zeszyt 23, p. 19; E. Biedrzycki, *op. cit.*, p. 115.

¹⁰⁹ B. Kryczyński, *Bukowina a Polska...*, anul I, tom II, 1906, zeszyt 23, p. 18-20.

¹¹⁰ Ion Nistor, *Istoria Bisericii din Bucovina și a rostului ei național-cultural în viața românilor bucovineni*, București, 1916, p. 59.

¹¹¹ Constantin Morariu, *Die Staatliche Präparandie in Cernăuț*, în „Romänische Revue. Politisch-literarische Monatschrift”, anul VI, 1890, p. 136.

¹¹² E. Biedrzycki, *op. cit.*, p. 118.

numirea unei comisii de acreditare pentru această limbă¹¹³. În urma acestui demers, începând cu toamna anului 1890 se va reintroduce limba polonă însă numai în seminarul pentru băieți, urmând să fie predată două ore pe săptămână¹¹⁴.

Elementul polonez a fost încă de la început puternic reprezentat, în ambele seminarii, atât în rândul profesorilor cât și al cel al elevilor. Așa cum se poate observa, și din tabelul 5, profesorii poloni proveneau atât din Bucovina cât și din Galiția vecină.

Și în rândul elevilor polonezi se poate constata o frecvență ridicată atât la seminarul pentru băieți cât și la cel de fete. Astfel, elevii poloni au deținut o medie de 9,7%, după cei ucraineni și români. La fel și elevele poloneze s-au situat pe locul doi după elevele evreice, cu un procent de 23,6, fiind înaintea elevelor germane, române și ucrainene. Sugestiv este și tabelul 2 care ne prezintă întreaga situație pe anii de studiu.

Tabelul 2

Statistica elevilor pe baza raporturilor dintre anii 1871-1895

Anii școlari 1871-1895	Seminarul pentru băieți					Seminarul pentru fete				
	Germani	Români	Ucraineni	Polonezi	Evrei	Germani	Români	Ucraineni	Polonezi	Evrei
Total	304	1160	1534	344	253	409	254	177	497	767
%	8,45	32,27	42,67	9,57	7,04	19,44	12,07	8,41	23,62	36,46

Sursa: „Revista Politică”, anul V, Suceava, nr. 8, din 23 februarie 1890; E. Biedrzycki, *Historia Polaków na Bukowinie*, Kraków, 1973, p. 118.

III.3. Școlile gimnaziale bucovinene

Perioada imediat următoare obținerii autonomiei s-a caracterizat, pe plan științific și educațional, printr-o bogată și consecventă politică a autorităților administrative centrale și locale de deschidere de noi școli primare sau gimnaziale în mai toate localitățile provinciei. Această politică venea în întâmpinarea nevoilor populației școlare din aproape toate orașele și satele Bucovinei într-o perioadă când sporul demografic al provinciei era în creștere și mai ales când sistemul școlar nu acoperea încă cerințele unui învățământ mediu și superior la un nivel corespunzător.

Gimnaziul din Cernăuți, ca singura formă de învățământ mediu care exista la 1860 în Bucovina, a continuat să atragă și în cea de-a doua jumătate a secolului XIX tot mai mulți elevi de pe întreg cuprinsul provinciei cât și din afara acesteia. Numărul elevilor polonezi a continuat însă să înregistreze un procentaj scăzut în comparație cu anii școlari precedenți: de 18,2% în anii școlari 1860-1870, de 18,4% între anii 1870-1880, 14,4% între 1880-1890 și de 10,6% între anii școlari 1890-1900. În schimb, gimnaziul începe să fie frecventat din ce în ce mai mult de elevii români și ucraineni¹¹⁵.

Începând cu anul 1870, la gimnaziul din Cernăuți a fost introdusă limba polonă ca obiect de studiu facultativ cu predare de două ore pe săptămână. Printre profesorii

¹¹³ B. Kryczyński, *Bukowina a Polska...*, anul I, tom II, 1906, zeszyt 23, p. 18-19.

¹¹⁴ *Ibidem*; E. Biedrzycki, *op. cit.*, p. 118.

¹¹⁵ Constantin Morariu, *Die Gymnasien der Bucovina*, în „Romänische Revue. Politische-literarische Monatsschrift”, anul V, 1889, p. 462; Rudolf Wagner, *Das multinationale...*, tom II, p. 78-79; Stefan Wolf, *op. cit.*, p. 62.

polonezi care au ținut cursurile de limbă polonă îi amintim: Piotr Waśkowski (între 1870-1873), Seweryn Jankowski (1873-1876), Emanuel Dworski (1876-1890), Jan Skobielski (1890-1902), Antoni Michelini (1902-1903), dr. Adolf Michniewicz (1903-1904), Piotr Kumanowski (1904-1906), Otton M. Żukowski (1906-1911), iar între 1912-1914 Zygmunt Lubertowicz și Szczepan Oleksiewicz¹¹⁶. Dacă în rândul elevilor polonezi s-a înregistrat o frecvență scăzută, aceeași situație o vom întâlni și în rândul cadrelor didactice poloneze. Astfel, între 1850-1908 au fost numai 11,9% profesori polonezi, față de 43,2% profesori germani, 17,7% români, 14,4% ucraineni, 8,2% profesori evrei, 2,5% profesori cehi și 2,0% alții¹¹⁷. În ceea ce privește proveniența elevilor, majoritatea dintre aceștia erau din Cernăuți și din provincie, însă un număr semnificativ îl reprezentau și elevii care veneau la studii din Galiția și din România¹¹⁸.

Pe lângă acest gimnaziu, autoritățile vor mai deschide în capitala provinciei încă două gimnazii. Primul dintre acestea a fost dat în folosință în anul 1896 și a fost destinat în special copiilor de naționalitate germană și ucraineană. Pe listele acestui gimnaziu au fost înscrși de asemeni și elevi aparținând etniilor poloneze și evreiești. Elevii care frecventau cursurile acestui de al II-lea gimnaziu proveneau în marea lor parte din provincie. În registrul de înscrieri a foii matricole am identificat o categorie de studenți care pentru a urma cursurile gimnaziului respective s-au obligat la plata unei taxe de școlarizare. Aceștia se pare că au fost admiși pe liste separate după ocuparea numărului de locuri oferite de către conducerea gimnaziului. Sugestive sunt datele prezentate în tabelul 6 care ne arată o imagine clară a naționalității, confesiunii și a numărului elevilor ce au urmat cursurile celui de al doilea gimnaziu.

Al doilea gimnaziu și-a deschis porțile abia în anul 1901 și avea ca limbi de predare germana și româna. Aici predominau elevii de naționalitate română, fiind urmați de cei de naționalitate evreiască, germană și polonă. Numărul elevilor ucraineni era inexistent. În anul școlar 1911-1912, au fost înscrși 331 de elevi români, 332 de elevi evrei, 48 de polonezi și 50 de elevi germani. În anul școlar următor se vor păstra aceleași procente în ceea ce privește numărul elevilor. Și aici majoritatea elevilor proveneau din alte localități ale provinciei și mai puțin din Cernăuți¹¹⁹.

Alături de cele două gimnazii, autoritățile școlare vor mai deschide la Cernăuți, în anul 1864, o Școală Reală Greco-Orientală, care va fi întreținută din veniturile Fondului Bisericesc Ortodox, așa cum de altfel erau întreținute aproape toate școlile din provincie¹²⁰. Deși s-a dorit încă de la bun început să fie o Școală „românească”, elementul românesc va fi prea puțin reprezentat aici pe întreaga durată a existenței sale până la 1918. Limbile de predare în școală au fost germana, româna și ucraineana¹²¹. Cu

¹¹⁶ E. Biedrzycki, *op. cit.*, p. 121.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 120.

¹¹⁸ *Jahresbericht des k. k. Obergymnasiums in Czernowitz*, Czernowitz, 1851; *Jahresberichte des k. k. Ober-Gymnasiums in Czernowitz 1870-1913*, Czernowitz, 1870-1913; Aceste dări de seamă, care cuprind situația învățământului de pe cuprinsul întregii provincii Bucovina și a orașului Cernăuți, prezintă foarte detaliat numărul de elevi pe clase de vârstă, provincia de proveniență a elevilor, limba folosită de elevi în familie precum și apartenența religioasă a acestora. Mai mult decât atât, ne este prezentat numele și prenumele elevilor, data și obiectele la care aceștia au susținut examene.

¹¹⁹ *Jahresberichte des k. k. III. Staatsgymnasiums in Czernowitz. Veröffentlicht am Schlusse des Schljahres 1911-1913*, Czernowitz, 1911-1913.

¹²⁰ *Adresă către Esceleția și Preasfinția Sa D. Episcop al Bucovinei Eugeniu Hacman în cauza, școlei reale înființate în Cernăuți de'n fundul religionariu*, Cernăuți, 1862, p. 3-25.

¹²¹ Constantin Morariu, *Istoricul școlei reale greco-(adeacă „ortodox”) orientale din Cernăuț*, Cernăuț, 1889, p. 4-10; C. Morariu, *Die gr.-or. Oberrealschule in Cernăuți*, în „*Römänische Revue. Politisch-literarische Monatschrift*”, anul V, 1889, p. 556-560.

toate că elevii polonezi reprezentau un număr foarte ridicat, autoritățile nu vor aproba predarea limbii polone nici măcar două ore pe săptămână așa cum era prevăzut la celelalte școli. În perioada 1864-1888, Școala a fost frecventată de 3.608 de elevi evrei, de 2.165 de elevi germani și de 2.064 de elevi polonezi, elevii de naționalitate română fiind doar de 683. O imagine de ansamblu asupra frecvenței Școlii Reale Greco-Orientale pentru anii 1864-1888 o avem din statistica prezentată în tabelul 7.

Primele măsuri de deschidere a unui gimnaziu la Suceava au fost luate în anii șazezici ai secolului XIX. Astfel, cu prilejul ședinței comunale a orașului Suceava de la 14 mai 1860 la care au participat administratorul comunal Josef Berger și un număr de 12 cetățeni care făceau parte din comitetul orășenesc, s-a pus în discuție problema deschiderii la Suceava a unui gimnaziu cu scopul acoperirii nevoilor educaționale din partea de sud a Bucovinei¹²². Deciziile luate de către comitetul orășenesc au făcut ca tot în același an să fie dată în folosință gimnaziul sucevean care avea să devină în scurtă vreme unul dintre cele mai faimoase gimnazii de pe cuprinsul întregii provincii și chiar al imperiului¹²³. Cu privire la naționalitatea elevilor care au frecventat gimnaziul sucevean s-a constatat că elementul românesc a fost foarte bine reprezentat pentru întreaga perioadă. Alături de elevii români, o bună frecvență au avut-o elevii de naționalitate germană și evreiască. Acestora li s-au adăugat și elevii polonezi care însă aici vor deține o frecvență mai modestă în comparație cu cea de la gimnaziul din Cernăuți¹²⁴. Acest fenomen se explică prin faptul că la Cernăuți și în suburbiile acestuia locuiau un număr ridicat de familii poloneze, pe când la Suceava, spre exemplu, o statistică realizată în 1891 indica că trăiau doar 817 polonezi¹²⁵. *Gimnaziul de la Suceava* a fost frecventat și de un număr ridicat de elevi români care proveneau din România. Primii profesori și directori ai gimnaziului au fost de etnii diferite. Cel dintâi director a fost dr. Josef Marek din Brno din Moravia, acestuia adăugându-i-se profesorii dr. Blasius Knauer din Stiria și dr. Josef Rohrmster din Salzburg. Primul profesor de naționalitate română a fost angajat la gimnaziul sucevean abia în anul 1863. După anul 1884 gimnaziul din Suceava a fost condus numai de directori români¹²⁶. Tabelul 8 ne prezintă o imagine de ansamblu a frecvenței gimnaziului de către elevii diferitelor naționalități, precum și starea confesională și proveniența acestora.

Tot în sudul Bucovinei a fost dat în funcțiune al doilea gimnaziu în 1872 la Rădăuți¹²⁷. La fel ca și la celelalte școli din restul provinciei și aici se poate desprinde ușor caracterul multiethnic și confesional al elevilor care au frecventat acest gimnaziu. Dintr-un total de 11.940 de elevi care au pășit pragul gimnaziului în perioada 1872-1914, 29,5% au fost elevi germani, 42,0% au fost evrei, 18,1% elevi români, 3,5 elevi ucraineni și 5,7% elevi polonezi. În privința confesiunii elevilor s-a stabilit că 30,5% au fost de rit catolic, 21,5% au fost de rit ortodox, 6,0% au fost evanghelici și 42,0% au fost de confesiune mozaică¹²⁸. Printre profesorii care și-au desfășurat activitatea aici

¹²² A. Dașchevici, *Ceva din trecutul orașului Suceava*, Suceava, 1899, p. 18.

¹²³ C. Morariu, *Die Gymnasien der Bucovina...*, p. 463-474.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 476.

¹²⁵ Marius I. Petraru, *Originile și căile...*, p. 370.

¹²⁶ Friederich Reindl, *Erinnerungen an Suczawa*, Stuttgart, 1977, p. 37.

¹²⁷ C. Morariu, *Die Gymnasien der Bucovina...*, p. 478-479.

¹²⁸ *Jahresberichte des k. k. Staats- Ober-Gymnasiums in Radautz über das 42 Schuljahr 1873-1914*, Radautz; *Jahresbericht des Staat-Gymnasiums in Radautz für 1874, 1876, 1877, 1879, 1885-1891*, Radautz 1874, 1879, Czernowitz 1885, Radautz 1886; *Siebzehnter Jahresbericht des k.k. Staats-Ober-Gymnasiums in Radautz über das 25 Schuljahr 1896-1897*, Radautz, 1897, p. 79; C. Morariu, *Die Gymnasien der Bucovina...*, p. 480.

mulți au fost de naționalitate poloneză. Încă din primul an de la deschiderea gimnaziului a fost profesor, la Rădăuți, Władysław von Zbierzchowski-Grzymała, care s-a născut la Cracovia la 10 septembrie 1846 și care de la 11 septembrie 1872 și până la 3 mai 1877 a fost profesor de matematică și fizică, după această dată a plecat la Școala Reală-Superioară de la Lemberg. Alături de acesta îl putem menționa și pe Johann Wojciechowski care s-a născut la 16 mai 1850 la Cernăuți și care, începând din august 1875 și până în 1880, a fost profesor de științele naturii. Severin Jankowski a fost profesor de latină și istorie între iulie 1884 și 3 februarie 1890, apoi Demeter Czechowski a fost profesor de filologie clasică. Nu în cele din urmă, Stanisław Koczyński a fost profesor de filologie clasică, din 3 mai 1893, fiind apoi numit inspector districtual pentru școlile din Suceava. Religia romano-catolică a predat-o în perioada 1872-1879 preotul cooperant Kazimierz Michałowski, care apoi a plecat la parohia de la Solca¹²⁹.

Tot la Rădăuți a fost dat în funcțiune la 1 octombrie 1872 un liceu de stat cu predare în limba germană. În anul 1888 liceul dispunea de opt clase în care învățau 592 elevi germani, 328 elevi de naționalitate română, 110 elevi polonezi și 72 elevi ucraineni¹³⁰. În altă localitate din Bucovina de sud, la Siret, a funcționat **Gimnaziul de stat Franz Josef**, care a fost frecventat în perioada 1907-1914 de 95 de elevi polonezi, adică de 3,4% din totalul elevilor. Cei mai mulți elevi au fost de naționalitate germană și evreiască, după care majoritari au fost cei de naționalitate română (vezi tabelul 9).

În comparație cu celelalte provincii ale imperiului în afara Galiției, unde numărul populației poloneze a fost preponderent, în Bucovina elementul polonez a fost bine reprezentat în școlile gimnaziale și cele reale. Astfel, în anul școlar 1869-1870 elevii polonezi au deținut în gimnaziile galițiene 72,4%, în cele bucovinene 18,1%, în cele sileziene 10,4%, în gimnaziile vieneze 1,0%, iar în cele din Cehia doar 0,1%¹³¹. Semnificative sunt datele cu privire la numărul elevilor polonezi care au frecventat gimnaziile din întreg imperiul austriac în anul 1871: în gimnaziile vieneze au fost 21 de elevi polonezi, în Salzburg 1, în Gratz 1, în Innsbruck 1, în Merania 1, în gimnaziile din Cehia 6, în cele din Silezia 88, în cel de la Cernăuți 100 de elevi polonezi iar în Suceava 37¹³². La un număr total de 1164 de elevi care au frecventat școlile gimnaziale și cele reale bucovinene în anul 1870, elevii polonezi au deținut pe departe una dintre cele mai bune prezențe după elevii evrei și cei germani.

În cea de a doua jumătate a secolului XIX, învățământul bucovinean a înregistrat mari progrese atât prin numărul larg de școli pe care l-a avut, cât și prin creșterea numărului populației de vârstă școlară și a cadrelor calificate. În general, în toate provinciile imperiului numărul elevilor a înregistrat o creștere semnificativă în perioada 1851-1870: în Austria de Jos a fost un spor de 74% de elevi, în Bucovina de 84%, în Moravia de 68%, în Galiția de 68%, în alte provincii în jur de 40%; numai în Tirol și Salzburg numărul elevilor a înregistrat un regres față de celelalte provincii¹³³. Totuși, școlile bucovinene vor înregistra o frecvență mai scăzută în perioada 1875-1882. Dacă în anul școlar 1875 au fost în toate școlile gimnaziale și reale un număr de 1.410 de elevi

¹²⁹ *Siebzehter Jahresbericht des k. k. Staats- Ober- Gymnasiums in Radautz über das 25 Schuljahr 1896-1897*, Radautz, 1897, p. 55-65.

¹³⁰ I. V. Goraș, *Învățământul românesc din ținutul Sucevei 1775-1918*, București, 1975, p. 126.

¹³¹ *Dodatek Miesięczny do „Gazety Lwowskiej” poświęcony historii, statystyce i ekonomii krajowej*, anul I, tom II, zeszyt 5, Lwów, 1872, p. 39.

¹³² *Ibidem*, zeszyt 6, p. 93.

¹³³ *Ibidem*, zeszyt 5, p. 39.

publici și particulari, în anul 1882 numărul acestora a crescut doar cu 26 de elevi, adică doar cu 1,84%. Luând în considerare această cifră la nivelul întregului imperiu, Bucovina și Moravia au deținut ultimele locuri în ceea ce privește sporul numărului de elevi¹³⁴. O altă particularitate a învățământului bucovinean l-a reprezentat și acela că școlile din Bucovina au fost frecventate de cei mai mulți elevi particulari față de celelalte școli din imperiu, excepție făcând doar Galiția și Austria de Jos. Astfel, în anul școlar 1881, în Bucovina au fost 77 de elevi privați, în Galiția 348, iar în Austria de Jos 96. Această situație s-a menținut și pentru anii școlari 1882 și 1883¹³⁵.

În ciuda tuturor neîmplinirilor, eforturile făcute de modestul grup al intelectualilor polonezi din Bucovina pe tărâmul educațional au avut menirea să consolideze și să apere valorile tradiționale strămoșești, să le conserve pentru generațiile viitoare într-o formă pură și nealterată pentru veacul XX.

III.4. Școlile profesionale

Piața europeană occidentală a fost dominată la mijlocul secolului XVIII de produsele meșteșugărești franceze, care erau foarte căutate nu numai în Europa ci și pe celelalte continente ale globului pământesc. Acest lucru s-a datorat faptului că Franța a fost prima țară europeană care a deschis școli cu profil meșteșugăresc și industrial pentru formarea de meșteșugari și de specialiști în toate domeniile economice. După Franța au urmat statele germane, Prusia și Austria. În imperiul austriac, primele școli cu profil industrial (Industrieschulen) au apărut abia în prima jumătate a secolului XIX, numărul lor crescând vertiginos în cea de-a doua jumătate a veacului. În 1876, Austria avea în afară de școala industrial-artistică din Viena un număr de nouă școli industriale de stat și anume: la Viena, Gratz, Salzburg, Praga, Reichenberg, Berna, Bielsko, Cernăuți și Cracovia¹³⁶.

În Bucovina, cea dintâi școală cu profil industrial a fost dată în folosință în anul 1873, la Cernăuți, fiind prima de acest gen de pe întreg cuprinsul imperiului¹³⁷. Școala dispunea de două secții: una de comerț și alta de pregătire a maiștrilor industriali. Încă de la deschiderea ei, școala a fost frecventată de mulți elevi care proveneau din provincie, cât și din afara acesteia, cu precădere din Galiția. Elevii polonezi au avut și în cadrul acestei școli o frecvență lăudabilă, fiind în număr mare după evrei și germani¹³⁸. Elevii români și cei ucraineni au avut o prezență mai modestă. În anul școlar 1906-1907, spre exemplu, la clasa de maiștri au fost înscriși în semestrul de iarnă 18 elevi polonezi iar în cel de vară 12. Numărul cel mai mare l-au deținut elevii evrei și cei de etnie germană. La secția de comerț, tot în același an școlar, au fost în semestrul de iarnă 18 elevi polonezi, iar în cel de vară 17. În ceea ce privește clasificarea pe naționalități, și aici evreii și nemții au fost pe primele locuri, după care s-au situat elevii poloni și cei români¹³⁹.

¹³⁴ *Sprawozdanie c. k. Rady Szkolnej Krajowej o stanie szkół średnich galicyjskich w latach szkolnych 1872/ 1874- 1875/1883*, tom I, Lwów, 1874-1885, p. 57.

¹³⁵ *Ibidem*, tom II, p. 76.

¹³⁶ Sławomir Odrzywolski, *Rzut oka na rozwój szkolnictwa przemysłowego w Austrii z uwzględnieniem stosunków Galicyi*, Kraków, 1885, p. 15.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 31.

¹³⁸ Constantin Morariu, *Die k.k. Staats-Gewerbeschule in Cernăuț*, în „Romänische Revue-literarische Monatschrift”, anul VI, 1890, p. 225.

¹³⁹ *Jahresbericht der k. k. Staats-Gewerbeschule in Czernowitz. 34 Schuljahr, 1906-1907*, Czernowitz, 1907, p. 49, 57.

La 11 octombrie 1897, a fost dată în folosință la Cernăuți o nouă clădire pentru școala profesională agricolă. Cu ocazia acestui eveniment au luat cuvântul baronul Nicolaie Mustăț, președintele țării Bucovina, contele Goess, și directorul școli Bayer. Școala agricolă de la Cernăuți a fost frecventată în anul școlar 1896-1897 de un număr de 95 de elevi, dintre care 58 nemți (28 de evrei), 20 de elevi poloni, 9 români și 8 ucraineni¹⁴⁰. Alături de școala agricolă de la Cernăuți, autoritățile bucovinene au mai deschis, la 12 octombrie 1897, la Coțmani o școală inferioară cu profil asemănător cu predare în limba ucraineană, iar la 17 octombrie o altă școală superioară agricolă în partea de sud a Bucovinei, la Rădăuți, cu predare în limba română¹⁴¹. Pe lângă școlile sus amintite, în Bucovina au mai funcționat o școală de industrie a lemnului la Câmpulung Moldovenesc și o școală de împletire a coșurilor la Storojineț¹⁴².

III.5. Universitatea Francisc Josef – Cernăuți

Cernăuțiul, capitala Bucovinei, cunoscut în documentele vremii ca „Mica Vienă”, avea să adăpostească începând din 4 octombrie 1875 prima formă de învățământ superior al provinciei¹⁴³. După ce în timpul revoluției de la 1848 fruntașii politici români au cerut înființarea în Bucovina a unei școli superioare teologice ortodoxe¹⁴⁴, în anul 1868 deputatul polonez Anton Kochanowski a cerut în parlamentul Bucovinei crearea unei școli superioare de drept în capitala provinciei¹⁴⁵. Ideea a fost reluată în 1872, când deputatul Konstantyn Tomaszczuk a propus crearea unei universități. În urma intervenției parlamentului bucovinean, prin persoana deputatului Tomaszczuk, la 9 decembrie 1874 ministrul Stremayr avea să anunțe în plenul parlamentului vienez decizia creării la Cernăuți a unei universități. Aducea drept argumente, printre altele, frecvența mare de elevi de la școlile bucovinene și atragerea elevilor și din provincia vecină Galiția.

Totodată, noua universitate avea să răspundă într-o mare măsură și scopurilor politice ale Vienei în provincia Bucovina și anume acela de integrare culturală a tinerei generații în tradiția și limba oficială a imperiului¹⁴⁶. Cu același prilej, ministrul Stremayr a înaintat din partea guvernului două proiecte de legi către comisia de buget în privința creării și funcționării noii universități. La 16 februarie 1875, comisia de buget și finanțe prin delegații ei, dr. Herbst și dr. Tobias Wildauer, deputat de Vorarlberg, și-a dat acordul pentru deschiderea universității în toamna aceluiași an. Conform celor două proiecte de legi, universitatea urma să aibă o facultate de teologie ortodoxă cu limba de predare română¹⁴⁷, iar pe lângă aceasta urma să funcționeze și o catedră de limba română. Alături de acestea, în cadrul universității s-au mai deschis o facultate de filosofie și una de drept. Învățământul la universitatea cernăuțeană s-a ținut în limba germană până la 1918¹⁴⁸. Cu

¹⁴⁰ „Gazeta Polska”, nr. 82, din 14 octombrie 1897.

¹⁴¹ *Ibidem*.

¹⁴² E. Biedrzycki, *op. cit.*, p. 123.

¹⁴³ *Jahresbericht des k.k. Ministeriums für Cultus und Unterricht für 1875*, Wien, 1876, p. 92-108; K. Lemayer, *Die Verwaltung der österreichischen Hochschulen von 1868-1877*, Wien, 1878, p. 120-131; A. Norst, *Alma Mater Francisco-Josephina*, Czernowitz, 1900, p. 89-90.

¹⁴⁴ E. Popovici, *Facultatea teologică din Cernăuți și celelalte școli teologice ortodoxe răsăritene*, în „Candela”, anul III, 1884, p. 537-540.

¹⁴⁵ E. Biedrzycki, *op. cit.*, p. 124.

¹⁴⁶ Rudolf Wagner, *Alma Mater Francisco Josephina*, München, 1975, p. 27.

¹⁴⁷ K. Lemayer, *op. cit.*, p. 169-178.

¹⁴⁸ R. Wagner, *Alma Mater...*, p. 28-29; Vezi în acest sens H. Lagler, *Die Landesfeier der hundertjährigen Vereinigung des Herzogthums Bukowina mit dem österreichischen Kaiserstaate und der Eröffnung der k.k. Franz-Josefs-Universität in Czernowitz am 4. October 1875*, Czernowitz, 1876, p. 4-17.

prilejul deschiderii noii universități, deputatul K. Tomaszczuk a subliniat că: „Noua universitate nu trebuie să constituie o unealtă pentru atingerea țelurilor politice. Dacă imperiul austriac dorește să formeze prin deschiderea acestei universități noi garanți pentru unitatea statului, atunci nu trebuie să uităm prin aceasta că istoria ei se bazează pe legătura de o mie de ani a dezvoltării ei împreună cu educația și cultura germană. Știința germană are dreptul la universalitate; și numai de aceea, că are recunoaștere universală, «copiii germani» din Bucovina ținesc către universitatea germană (Universitatea din Cernăuți, n.n.). Durerea poporului care trebuie să se lupte cu influența culturii străine se dă pe sine însuși la pedeapsa capitală... Acel popor care prin refuzul schimbării societății a uitat de umanitate rămâne la jumătatea drumului civilizației. Nu suntem numai polonezi, germani, români, însă înainte de toate suntem oamenii înrădăcinați ai aceluiași pământ din care ne tragem împreună puterea noastră, și când spun asta mă gândesc la Austria noastră; iar universitatea din Cernăuți este adevărata gândire austriacă»¹⁴⁹.

Printre studenții care au frecventat universitatea din Cernăuți, cei polonezi au avut o prezență notabilă încă de la început. Mulți dintre studenții polonezi proveneau fie din Bucovina, fie din Galiția, de unde veneau și un număr însemnat de studenți evrei și germani. Din totalul studenților care au frecventat cursurile facultăților de drept și filosofie în anul universitar 1875-1880, 14,4% au fost studenți polonezi, 41,3% studenți germani și evrei, 24,5% studenți români, 17,8% ucraineni, iar 2% studenți aparținând altor etnii. Pentru perioada imediat următoare, situația numărului de studenți pe naționalități, în anii universitari 1880-1890, s-a prezentat astfel: dintr-un total de 5.297 de studenți, 9,94% au fost polonezi, 39,6% au fost evrei și nemți, 35,1% au fost studenți români, 13,8% au fost studenți ucraineni și 1,3% de alte naționalități. Procentul mare de studenți români a fost dat mai ales de studenții care au frecventat cursurile facultății teologice ortodoxe. În următoarea decadă, 1890-1900, numărul studenților va crește la 7.037, iar dintre aceștia aproape jumătate l-au reprezentat studenții evrei și germani care au deținut 48,7%. Numărul studenților polonezi a scăzut la 676, adică la 9,6%, cel al românilor la 1.983 cu un procentaj de 28,1, cel al ucrainenilor la 717 cu un procentaj de 10,1, iar cel aparținând altor etnii la numai 3,3%. Din ultima categorie au făcut parte mai ales studenții unguri, sârbi și croați (vezi tabelul 10)¹⁵⁰.

Limba polonă a fost inclusă în programul de învățământ al universității ca obiect de studiu facultativ de abia din anul universitar 1913-1914 și a fost predată de către dr. Marcin Kasprzak câte patru ore pe săptămână. Dintre toți profesorii care au predat la universitatea cernăuțeană, doar unul singur a fost de etnie polonă și anume profesorul Alfred Halban. El s-a născut la Cracovia și a terminat facultatea de drept la Universitatea Jagiellonă. A urmat studii de specialitate la Berlin și la Paris, după care a fost profesor la catedra de drept a Universității Jagiellone. În anul 1894 a fost invitat să țină cursurile de drept la Universitatea din Cernăuți. Câțiva ani mai târziu, în 1898/1899, a deținut funcția de decan al Facultății de drept. În 1903, datorită opoziției profesorilor germani, nu a reușit să ocupe funcția de rector. Doi ani mai târziu, va fi numit profesor de drept la Universitatea Jan Kazimierz din Liov, unde a predat până în 1920, an când a

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 28-29; Sophie A. Welisch, *The Bucovina Germans, Ellis-Kansas*, 1990, p. 8.

¹⁵⁰ *Die k. k. Franz Joseph- Universität in Czernowitz im ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes*, Czernowitz, 1900; E. Biedrzycki, *op. cit.*, p. 125-126; A. Norst, *Alma Mater Francisco-Josephina*, Czernowitz, 1900, p. 120; Vezi în acest sens Rudolf Wagner, *Vom Halbmond zum Doppeladler. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina und der Czernowitzer Universität „Francisco-Josephina“*, Augsburg, 1996, p. 224-225.

deținut și funcția de rector al universității liovene. Cu toate că din 1903 a fost profesor la Liov, din 1904 a deținut și funcția de deputat în parlamentul Bucovinei din partea grupului polono-armean. Acest mandat l-a deținut până la sfârșitul cadenței, adică până la 1910¹⁵¹. Dintre absolvenții polonezi care au terminat studiile la Universitatea din Cernăuți îl putem aminti pe polonezul Wojciech Rubinowicz, care a fost primul doctor în fizică teoretică și care după aceea și-a terminat cariera de profesor la cele mai mari universități europene¹⁵².

IV. Învățământul polonez în preajma anului 1918

La începutul primului război mondial, limba polonă se predă în mai puțin de 25 de școli primare ca obiect de studiu obligatoriu, apoi la Universitatea din Cernăuți și la gimnaziile din Siret, Suceava, Rădăuți, Cernăuți, Coțman, Storojineț și Câmpulung Moldovenesc se predă ca obiect de studiu facultativ câte patru sau două ore pe săptămână. Tot în această perioadă, datorită demersurilor inițiate de Asociația Populară Școlară (T.S.L.), la Cernăuți și-a deschis porțile primul gimnaziu polonez în care întreaga instrucție a elevilor s-a făcut cu precădere în limba polonă. Aceasta a fost obiect de studiu și la școlile pedagogice, unde se pregăteau viitorii dascăli pentru școlile primare. În anul 1913, erau consemnate pentru întreg teritoriul Bucovinei un număr de 562 de școli de stat și 17 școli particulare. Dintre acestea, majoritatea erau școli germane care erau frecventate în special de elevii aparținând etniei germane sau evreiești. Școlile germane totalizau la vremea respectivă un număr de 73 de școli de stat și 14 școli private. Școlile private țineau mai ales de populația germană de confesiune evanghelică-habsburgică sau helvetică¹⁵³. Au fost totodată și un număr de 22 de școli germano-române, 24 de școli germano-ucrainene, 4 școli germano-poloneze și 6 școli germano-româno-ucrainene, 4 școli germano-ucrainene-poloneze și în cele din urmă și o școală maghiară în care învățământul s-a ținut în limba germană¹⁵⁴. Pe lângă acestea au funcționat și un număr de școli private în care învățământul s-a desfășurat în trei limbi: o școală germano-poloneză, una germano-româno-ucraineană și alta germano-ucraineano-polonă. Tot la aceeași dată au fost înregistrate și un număr de 187 de școli românești¹⁵⁵. Numărul acestora a fost mai mare în partea de sud a Bucovinei, unde populația românească era cea mai numeroasă. Astfel, în sudul provinciei au funcționat 136 de școli românești, dintre care: 29 în districtul Gura Humorului, 31 în cel al Câmpulungului Moldovenesc, 26 în districtul Rădăuți, 18 în districtul Siret și 32 în districtul Suceava¹⁵⁶. În privința învățământului ucrainean ținem să subliniem că acesta a deținut în anul 1913 pe departe cel mai mare număr de școli, 218. Școlile ucrainene au cunoscut o extindere mai mare în partea nordică a provinciei, unde de altfel și numărul populației ucrainene era mai mare, în comparație cu sudul Bucovinei unde numărul școlilor a fost de 35¹⁵⁷.

Pentru anii 1909 și 1910, sunt menționate în Bucovina 9 școli poloneze, dintre care trei în districtul Gura Humorului, una la Siret, două școli în districtul Storojineț,

¹⁵¹ *Polski słownik biograficzny*, Wrocław, Kraków, Warszawa, 1960, p. 243-244; A. Norst, *op. cit.*, p. 52.

¹⁵² E. Biedrzycki, *op. cit.*, p.127.

¹⁵³ Sophie A. Welisch, *Bukovina villages/ towns/ cities and their Germans*, Ellis, Kansas, 1990, p. 33-34.

¹⁵⁴ Rudolf Wagner, *Das multinationale österreichische Schulwesen in der Bukowina*, tom I, München, 1985, p. 150.

¹⁵⁵ *Ibidem*.

¹⁵⁶ I. V. Goraș, *op. cit.*, p.117.

¹⁵⁷ *Ibidem*.

una la Vășcăuți și două în districtul Zastavna. Începând însă cu 1911 numărul acestora va crește ajungându-se ca la nivelul întregii Bucovine să funcționeze un număr de 12 școli. Alături de cele existente s-au înființat încă o școală poloneză la Rădăuți și încă două la Storojineț, pentru ca, din 1912, să mai fie dată în folosință încă o școală polonă și la Suceava¹⁵⁸. Comunitatea poloneză din Bucovina a deținut în 1913 doar 16 școli¹⁵⁹, dintre care aproape jumătate au fost răspândite în districtele din sudul provinciei: 2 școli în districtul Humor, 1 școală în districtul Rădăuți, 3 școli poloneze în districtul Siret și 1 școală în districtul Suceava¹⁶⁰. Pe lângă aceste școli, la 1913 au mai fost deschise 4 școli ungurești și 3 școli mixte româno-ucrainene-maghiare¹⁶¹. Pentru o exemplificare mai clară asupra evidenței numărului de școli care au funcționat la 1913 în Bucovina (vezi tabelul 11).

Izbucnirea primului război mondial avea să aducă mari prefaceri în viața politică, economică, socială și culturală a Bucovinei. În împrejurările provocate de prăbușirea celor două imperii reacționare – habsburgic și țarist – sub acțiunea revoluțiilor care s-au desfășurat aici, ca urmare a situației create pe frontul românesc și apoi după sfârșitul victorios al războiului, s-au desfășurat acțiunile politice și militare care au pregătit desăvârșirea unității naționale românești și formarea statului unitar român. Deputații români din Parlamentul din Viena, constituiți în Consiliul Național Român, au comunicat oficial demersurile de a uni toate provinciile românești din monarhie în cuprinsul unui teritoriu național. Din inițiativa lui Iancu Flondor și a profesorului Sextil Pușcariu, la 15/27 octombrie 1918 a fost convocată o adunare a reprezentanților poporului român din Bucovina care a fost declarată Adunare Constituantă. Adunarea a hotărât unirea Bucovinei cu România. Totodată Adunarea prevedea la punctul 4 că: „Constituanta respinge cu hotărâre orice încercare ce ar duce la știrbirea Bucovinei și că dorește însă să se înțeleagă cu popoarele conlocuitoare din provincie”¹⁶².

Printre alte chestiuni ce au suscitat vii discuții înaintea adoptării declarației de unire a fost și problema minorităților naționale. În cadrul convorbirilor avute cu acestea, germanii, evreii și polonezii s-au pronunțat pentru sprijinirea unirii Bucovinei cu România. Minoritățile naționale în cauză au cerut și li s-au promis acordarea deplinei libertăți culturale. Iancu Flondor a declarat, în ședința Consiliului Național al Bucovinei din 12 noiembrie, că guvernul provizoriu al provinciei „(...) va apăra dreptul neștirbit al tuturor națiunilor din țară pentru dezvoltarea lor în limitele statului român, precum noi românii ne-am luptat până acum pentru aceeași libertate. De aceea în chestiunile lor culturale toate națiunile vor trăi libere, independente, nestingherite de nimeni”¹⁶³.

Problema minorităților a făcut loc altor discuții în ședința Consiliului Național din 25 noiembrie, prilej cu care Gheorghe Tofan nu a ezitat să declare printre altele că foștii refugiați bucovineni „(...) recunosc dreptul fiecărei minorități naționale de a se dezvolta liber în cadrul organizației statului unitar și în conformitate cu aspirațiile neamului românesc băștinaș în această țară”¹⁶⁴.

¹⁵⁸ *Schematismus der Volksschulen und Lehrer in der Bukowina*, Cernowitz, 1913, p. VIII; Vezi în acest sens Constantin Ungureanu, *Școlile primare din districtele Rădăuți și Suceava în anul 1913*, în CC, nr. 12, 2006, p. 123-144.

¹⁵⁹ Rudolf Wagner, *Das multinationale...*, p. 150.

¹⁶⁰ I. V. Goraș, *op. cit.*, p. 117.

¹⁶¹ R. Wagner, *Das multinationale...*, p. 150.

¹⁶² Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 381.

¹⁶³ Nicolae Dascalu, *Unirea din 1918 și minoritățile naționale*, în *AIILAI*, tom XX, 1983, p. 54.

¹⁶⁴ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei...*, p. 393.

Alături de nemți și evrei, polonezii au făcut cunoscută atitudinea lor cu ocazia Congresului General al Bucovinei, reunit la 28 noiembrie 1918 pentru a dezbate problema unirii. Delegația polonă care a participat la Congres a fost alcătuită din: Duzinkiewicz Bazyli, Kamiński Emil, Stanisław Kwiatkowski, Władisław Pospisizil, Leopold Zweiger și Edmund Wicentowicz¹⁶⁵. În fața reuniunii, liderul comunității poloneze Stanisław Kwiatkowski a citit declarația de adeziune. În declarație se sublinia că: „Noi polonezii, locuitorii de azi ai Bucovinei, salutăm bucuroși ziua sfântă a renașterii României unite. Recunoaștem pe deplin drepturile pământene ale poporului român asupra Bucovinei. Polonezii bucovineni care aici în țară au dat dovadă de viață națională în momentul acesta istoric al unirii Bucovinei cu glorioasa țară mamă dau expresie încrederii lor nestrămutate că poporul român ținând seama de declarațiile exprese ale guvernului actual va acorda minorității polone libertatea credinței catolice, libera întrebuințare a limbii polone în biserică și școală”¹⁶⁶.

În spiritul acestei declarații, liderii minorității poloneze au trimis regelui României o telegramă în care își reafirmau sprijinul necondiționat pentru unire. Ei au exprimat totodată gratitudinea pentru subvenția deja acordată unui gimnaziu real și unei școli normale polone¹⁶⁷.

Primii ani de după unirea Bucovinei cu România se pot caracteriza ca ani foarte buni pentru dezvoltarea învățământului polonez din România¹⁶⁸. Astfel, în perioada imediat următoare, școlile poloneze au ajuns să numere 34 de școli publice cu 96 de clase în care au predat peste 100 de profesori polonezi. În afara acestora, în alte 11 școli limba polonă s-a predat câte 8 ore pe săptămână ca obiect obligatoriu de studiu. De asemenea, gimnaziul polonez din Cernăuți a început să fie întreținut prin bugetul de stat, și în același timp s-a introdus limba polonă atât la Seminarul Pedagogic de Stat pentru fete, cât și la cel de băieți din Cernăuți. Totodată, s-a revenit la numirea de inspectori polonezi școlari pentru școlile poloneze¹⁶⁹. Această situație s-a menținut până în 1922, când s-a trecut la un puternic proces de asimilare în rândul școlilor publice din Bucovina și Basarabia¹⁷⁰.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 394.

¹⁶⁶ Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, București, 1994, p. 161-162; N. Dascalu, *op. cit.*, p. 54.

¹⁶⁷ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei...*, p. 401.

¹⁶⁸ Vezi în acest sens N. Ciachir, *Aspecte din istoria polonezilor din Bucovina oglindite în arhivele românești*, în Kazimir Feleszko, *O Bukowinie. Razem czy oddzielnie?*, Warszawa, 2000, p. 62-64.

¹⁶⁹ Witold Sworakowski, *Polskie szkolnictwo...*, p. 14-15.

¹⁷⁰ Vezi în acest sens Daniel Hrenciuc, *Integrarea minorităților naționale din Bucovina în regatul României Mari (1918-1928). Unele considerații*, în CC, nr. 26, 2006, p. 159-177.

Tabelul 3

Numărul elevilor după naționalitate în anul 1869

Districtul	Germani		Poloni		Români		Ucraineni		Unguri		Total	
	băieți	fete	băieți	fete	băieți	fete	băieți	fete	băieți	fete	băieți	fete
Orașul Cernăuți	499	488	328	271	143	110	153	58	1	-	1124	927
Cernăuți	72	62	63	24	111	3	351	12	-	-	597	101
Câmpulung	437	344	2	1	279	108	-	-	-	-	718	453
Cotmani	17	8	27	19	-	-	496	24	-	-	540	54
Rădăuți	657	461	56	39	595	35	82	12	59	20	1449	567
Siret	217	203	32	9	102	21	91	30	157	70	599	333
Storogineț	86	48	14	16	72	8	93	9	-	-	265	81
Suceava	294	200	97	44	438	69	119	53	23	21	971	387
Vijnița	75	22	58	13	-	-	425	22	-	-	558	57
Total	2354	1836	677	436	1740	354	1810	220	240	111	6821	2960
%	33, 63		11, 37		21, 4		20, 74		3, 5			

Sursa: *Hauptbericht und Statistik über das Herzogthum Bukowina für die Periode vom Jahre 1862-1871*, Lemberg, 1872, p. 388-389.

Tabelul 4

Elevii școlilor publice și private din Cernăuți între anii 1880-1889

Anul	Evrei	Germani	Polonezi	Ucraineni	Români	Total
1880	1211	607	693	368	218	3,097
1881	1522	595	766	472	284	3,639
1882	1593	769	778	507	347	3,939
1883	1575	855	728	438	416	4,012
1884	1610	914	757	480	452	4,213
1885	1916	917	808	616	516	4,773
1886	2048	933	861	716	557	5,115
1887	2029	1022	899	711	651	5,312
1888	2110	1062	869	733	710	5,484
1889	2156	1036	938	797	690	5,617
Total	17770	8710	8097	5838	4841	45,256
Media anuală	1777	871	810	584	484	4,526
%	39,27	19,24	17,89	12,90	10,70	100
Creșterea numărului elevilor	78	70,68	35,35	116,57	216,51	

Sursa: „Gazeta Polska”, nr. 81 din 10.X.1886; Emil Biedrzycki, *Historia Polaków na Bukowinie*, Kraków 1973, p. 108.

Tabelul 5

**Câteva dintre numele învățătorilor polonezi
de la Seminarul Pedagogic de stat de la Cernăuți**

A predat din anul	Numele și prenumele (religia romano-catolică)	Locul și anul nașterii	Locul de studiu	Funcția	Obiectul de predare
1870	Waśkowski Piotr	Nowy Sącz, 1816	Comuna Cernăuți	Învățător școlar general, Czerniowce	
1870	Strzelbicki Jan	Wasyłkowa, 1816	Cernăuți	Învățător școlar pentru pregătirea temelor	
1870	Klimeczek Michał	Jawiszowice, 1825	Biała, Tarnów	Învățător de la Școala Reală	
1870	ks. Lewandowski Władysław	Jawiszowice, 1825	Lwów	Profesor de istorie	
1873	Tarabanowicz Luiza	Stanisławów, 1846		Învățătoare	
1874	Śliwińska Helena	Cernăuți, 1850	Graz, autodidact	Educatore la grădinița de copii	
1876	Grabowiecka	-/-	Seminarul din Cernăuți	Candidat în probă	
1876	Strzelbicka Leontyna	-/-	-/-	Ajutor de învățător	
1877	Manowarda Hermina	-/-	-/-	Candidat în probă	
1877	Godlewski Michał	?	Artist, Pictor	Profesor de la Școala Reală	
1879	Gwiazdomorski Władysław	?	?	Învățător de gimnastică	
1883	Śliwińska Eufrozyna	Cernăuți, 1850	Seminarul din Cernăuți		
1888/9	Żukowski Otton M.	-/-	Lwów	Ajutor de învățător Profesor la Seminarul din Cernăuți	Limba Polonă, Inspector Școlar de Stat pentru Școlile Poloneze
1890	Rużycki Jan	Przemyśl	Cernăuți		
1890	Pawłowski Antoni	Cernăuți		Profesor la Școala Reală și cea de Meserii, Cernăuți	Învățător la Școala de meserii de la Liov, Fondator și rector la Înalta Școală de Comerț Exterior de la Liov
1892	dr Kasprzycki Wojciech	-/-		Medic districtual	Stomatolog și igienist
1893	Kostrakiewicz Franciszek Józef	-/-	Seminarul din Cernăuți		
1893	Żukowski Hugon	-/-		Profesor la Școala Agricolă de Stat, Cernăuți	A predate bazele științelor agricole

Sursa: E. Biedrzycki, *Historia Polaków na Bukowinie*, Kraków, 1973, p. 117.

Tabelul 6
Al doilea gimnaziu din Cernăuți

Anul școlar	După limba vorbită				După religie						După proveniență					Total	
	germană	ucraineană	polonă	alte	katolice			orientale		evanghelică (angsburgă- helvecică)	mozaică	Cernăuți	Bucovina	Galiția	Alte provincii și țări		România
					romano-	greco-	armeano-	greco-	armeano-								
1903/1904	179 ⁵⁰	365 ⁵	63 ³	7	95 ⁷	128 ⁵	14 ²	249 ⁵	—	12	116 ³⁹	132 ²³	361 ²⁴	106 ¹⁰	13 ¹	2	614 ⁸⁸
1905	219 ⁴⁵	335 ¹	63 ¹	5	113 ⁴	132	12	218 ¹	—	15	132 ⁴¹	152 ¹⁰	346 ³³	104 ⁴	14	6	622 ⁴⁷
1906	211 ³¹	321 ⁹	64	7	113 ³	92 ²	6	246 ⁹	—	13 ¹	133 ²⁵	144 ¹⁰	363 ²⁷	85 ³	10	1	603 ⁴⁰
1907	232 ³²	340 ¹¹	70	4	130 ⁷	109 ⁵	6	249 ¹⁰	—	15	137 ²¹	153 ⁷	381 ³³	97 ²	14 ¹	1	646 ⁴³
1908	213 ³³	366 ²	76	5	140 ⁴	114	4	282 ³	—	16 ²	104 ²⁶	146 ¹²	379 ²¹	116 ²	16	3	660 ³⁵
1909	241 ³⁵	398 ¹⁰	65	5	155 ⁵	123 ³	5	282 ⁸	—	13 ⁵	131 ²⁴	163 ¹⁵	422 ²⁷	100 ³	22	2	709 ⁴⁵
1910	245 ³⁸	403 ¹³	68 ²	5	148 ¹¹	113 ¹	4	297 ¹⁴	—	14 ²	145 ⁴⁵	153 ¹²	445 ⁴⁶	102 ¹⁰	19 ⁴	2 ¹	721 ⁷³
1911	243 ⁵⁰	391 ²⁵	54	5	126 ¹⁶	103 ⁷	3	299 ¹⁸	—	17 ¹	148 ³³	139 ¹⁶	447 ⁵⁴	82 ⁴	25 ¹	3	696 ⁷⁵
1912	259 ⁵⁹	399 ⁴¹	52 ¹	8	127 ²⁶	98 ⁶	3	316 ³⁷	—	19 ¹	155 ³¹	152 ¹⁵	460 ⁷⁴	88 ¹⁰	17 ²	1	718 ¹⁰¹
1914	263 ⁶⁵	350 ⁵³	34	3	104 ¹⁶	91 ¹⁰	2	261 ⁴⁵	—	19	173 ⁴⁷	179 ⁴⁸	377 ⁶³	75 ⁶	11 ¹	8	650 ¹¹⁸
Suma	2305	3668	609	54	1251	1103	59	2699	—	153	1374	3104	4834	955	161	29	6639
%	34,73	55,27	9,18	0,81	51,84	45,71	2,45	100	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Sursa: *Jahresberichte des k. k. Zweiten Staatsgymnasiums in Czernowitz. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1903-1914*, Czernowitz. Al doilea rând de cifre reprezintă elevii particulari (care plăteau taxe); vezi „Gazeta Polska”, Czernowice, 1884, nr. 22, p. 1-2, despre necesitatea înființării celui de la doilea gimnaziu în capitala provinciei.

Tabelul 7

Școala Reală Greco-Orientală

Anul școlar	Număr elevi	După religie							După naționalitate					
		romano catolică	greco catolică	arm. catolică	greco orientală	arm. oriental	evang.	musul.	german	română	ucrain.	polonă	cehă	alte
1864	148	68	5	4	22	2	15	32	86	22	8	32	–	–
1865	263	134	19	5	38	6	15	46	156	24	21	62	–	–
1866	342	194	21	4	41	5	18	59	201	31	41	68	1	–
1867	334	163	17	6	56	7	11	74	164	38	30	100	2	–
1868	361	162	19	6	65	4	15	90	180	44	30	105	2	–
1869	380	183	17	3	63	2	14	98	206	42	28	103	1	–
1870	395	178	16	5	51	2	22	121	241	32	16	103	1	2
1871	527	222	14	6	59	4	26	195	340	37	20	127	1	2
1872	573	228	19	6	75	3	21	221	351	45	29	144	1	–
1873	575	201	18	9	70	6	21	250	364	43	33	130	1	2
1874	604	200	18	12	67	6	25	276	400	45	29	120	1	4
1875	561	192	13	15	50	6	26	259	381	32	22	121	1	4
1876	546	161	15	12	50	8	22	278	375	32	24	109	–	5
1877	472	142	13	7	36	9	21	244	326	24	20	95	3	3
1878	404	111	16	3	38	6	20	220	289	22	23	70	2	1
1879	356	102	13	3	43	2	23	170	236	22	22	69	2	1
1880	303	88	7	2	30	2	17	157	206	12	17	62	2	3
1881	265	87	7	1	28	1	9	132	179	17	11	53	2	2
1882	214	64	7	3	22	2	10	106	136	19	10	40	3	2
1883	198	70	5	6	24	–	11	82	126	15	8	41	1	4
1884	211	78	8	3	26	–	10	86	135	20	9	42	2	1
1885	226	97	10	5	21	–	12	81	142	16	10	49	3	2
1886	260	115	11	9	18	3	13	91	162	18	9	60	2	4
1887	289	130	6	13	25	–	13	102	178	15	9	80	3	1
1888	325	132	7	11	25	–	13	137	213	16	9	79	3	2
Total	9142	3502	321	159	1043	86	423	3608	5773	683	488	2064	40	45

Sursa: *Jahresberichte der griechisch-orientalischen Ober-Realschule in Czernowitz für die Schuler 1864-1913*, Czernowitz 1864-1913; „Revista Politică”, Suceava, nr.12 din 5.III.1889.

Tabelul 8
Gimnaziul din Suceava

Anul Școlar	După limba vorbită					După religie							După proveniență					Total
	germani	români	ucraineni	polonezi	alții	catolică			orientală		Evanghelică, augsburgică, helvetică	mozaică	Suceava	Bucovina	Galizia	Alte provincii și țări	România	
						romano-	greco-	armeano-	greco-	armeano-								
1862	35	70	8	26	–	45	1	1	78	4	–	10	–	–	–	–	–	138 ¹
1873	99	115	16	21	6	46	10	4	122	8	4	63	–	–	–	–	–	254 ³
1874	108	103	13	20	9	43	8	6	104	8	8	76	–	–	–	–	–	249 ⁴
1875	114	103	19	14	6	44	9	3	108	6	10	76	–	201	14	7	34	256 ⁵
1876	104	87	13	16	6	39	10	1	93	8	7	68	–	189	13	5	19	226 ¹
1877	124	98	16	21	7	48	10	–	104	11	8	85	–	220	13	5	28	266
1878	116	107	12	25	10	50	6	–	110	10	¹ 8	94	–	225	9	3	33	269 ¹
1879	143	115	15	30	10	56	10	–	121	9	² 10	105	–	254	19	5	35	313 ²
1884	147	160	8	24	13	56	3	2	162	10	³ 7	110	–	302	20	5	25	352
1895	227	281	13	29	7	66	7	–	291	11	10	172	134	341	14	8	30	550 ⁷
1896	253	320	16	29	4	70	10	–	328	6	8	200	132	433	15	7	35	588 ³⁴
1897	214 ⁹	297 ⁵	9	30 ⁴	5	68 ¹	9 ¹	–	300 ⁵	5 ¹	10	163 ⁷	108 ³	398 ⁸	13 ¹	8 ¹	28 ²	555 ¹⁵
1898	193 ²⁵	309 ⁸	8 ³	27	7	73 ⁴	5 ²	–	317 ²	4	9	136 ²¹	108 ⁸	391 ²³	14	9 ²	22 ³	544 ³⁶
1899	187 ²⁷	297 ¹⁸	6 ³	21 ¹	8	68 ⁶	8 ²	–	299 ¹⁶	5	10	129 ²⁴	108 ¹⁴	371 ²⁶	12 ¹	9 ²	19 ⁵	519 ⁴⁶
1900	180 ²⁶	288 ¹⁰	7 ¹	17 ⁵	12	65 ¹²	8 ¹	1	286 ¹¹	6	7	131 ¹⁸	113 ¹³	349 ²⁴	13 ²	10 ¹	19 ²	504 ⁴²
1901	204 ²³	300 ²¹	4	22 ⁴	10	82 ⁷	6 ¹	2	295 ¹¹	5	9 ²	141 ¹⁷	367 ⁸⁶	127 ¹³	15 ³	8 ¹	23 ²	540 ⁴⁸
1902	225 ¹³	306 ¹⁶	4	16 ⁵	9	83 ⁸	4 ¹	2	304 ¹⁷	4	10	153 ⁸	139 ²¹	379 ¹⁷	11 ¹	7 ¹	24 ⁴	560 ³⁴
1903	247 ¹³	311 ¹²	4	25 ²	6	92 ⁵	6 ¹	2 ¹	303 ¹³	3	8	176 ⁷	145 ⁸	404 ¹³	13 ¹	8	23 ⁵	593 ²⁷
1904	239 ¹⁴	319 ¹⁸	3	26 ⁶	6 ¹	95 ¹¹	6	0 ²	311 ¹⁸	3	7	171 ⁸	136 ¹³	423 ²¹	12 ²	7 ²	15 ³	593 ³⁰
1905	243 ¹⁴	327 ¹²	5	24 ¹	6	91 ²	6	0 ¹	319 ¹¹	4	6 ¹	179 ¹²	146 ¹¹	417 ¹¹	17 ²	11 ¹	14 ²	605 ²⁷
1906	232 ⁹	336 ⁴	5	22	7	96 ³	7	–	333 ³	4	10	152 ⁷	137 ⁶	428 ⁴	13 ²	10	14 ¹	602 ¹³
1907	271 ¹⁰	376 ⁵	5	26 ¹	5	98	10	–	370 ⁵	3	14 ¹	188 ¹⁰	149 ¹	481 ¹¹	18	11	24 ¹	683 ¹⁶
1908	318 ¹⁶	402 ⁶	4	26	3	96 ⁴	10	–	405 ⁶	3	17	222 ¹²	166	536 ²²	22	9	20	753 ²²
1909	347 ¹³	450 ⁷	4	24	4	107 ²	10	–	449 ⁷	5	28	230 ¹¹	175 ⁷	606 ¹³	25	7	16	829 ³⁰
1910	354 ²	452 ⁵	7 ¹	24 ³	8	100 ³	9 ¹	1 ¹	454 ⁵	8	26	247 ¹¹	200 ¹	597 ¹⁶	22 ¹	11	15	845 ²¹
1911	363 ²⁶	493 ¹⁶	6	27 ¹	7	109 ³	16 ¹	2	489 ¹⁶	11	29	240 ²³	218 ¹⁴	630 ²⁷	21	12 ¹	15 ¹	896 ⁴³
Total	5287	6822	230	612	181	1886	204	27	6855	150	280	3717	2681	8702	358	182	507	13082
%	40,26	51,95	1,75	4,66	1,38	89,09	9,64	1,28	97,86	2,14								–

Sursa: *Jahresberichte des griechisch-orientalischen Ober-Gymnasiums in Suceava. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1862-1911*, Suceava, 1862-1911; Al doilea rând de cifre ne indică numărul elevilor privați, care plăteau școala, iar la coloana din tabel unde este indicată religia studenților, cifrele 1), 2) și 3) reprezintă numărul de elevi lipoveni.

Tabelul 9
Gimnaziul Franz Joseph din Siret

Anul școlar	După limba vorbită				După religie						După proveniență					Total		
	germani	români	ucraineni	polonezi	alții	catolică			orientală		evanghelică (augsburgică- helvețică)	mozaică	Siret	Bucovina	Galiția		Alte provincii și tări	România
						romano-	greco-	armeano-	greco-	armeano-								
1907	216 ¹⁹	52	41	14	—	35	13	6	82	—	17	170 ¹⁹	85	195 ¹⁸	31 ¹	3	9	323 ¹⁹
1908	209 ²⁴	55	35 ²	13	1	35 ¹	13 ¹	3	82 ²	—	17	163 ²²	68	200 ²¹	30 ⁴	3 ¹	12	313 ²⁶
1909	210 ²²	53 ¹	40	12	1	30 ¹	14	2	88 ¹	—	13	169 ²¹	68	207 ¹⁶	23 ⁵	3	15 ²	316 ²³
1910	227 ⁷	51	43	10	2	40	14	2	88	—	16	174 ⁷	74	215 ⁶	27 ¹	4	14	334 ⁷
1911	238 ¹⁹	43 ⁷	39 ³	11 ¹	3	46 ⁵	14 ¹	3	72 ¹¹	—	18 ¹	180 ¹²	88 ¹	204 ²³	22 ³	4	15 ³	333 ³⁰
1912	227 ²⁴	38 ²	32 ¹	11 ¹	—	53 ⁵	11 ¹	1 ¹	66 ³	—	20 ³	157 ¹⁵	85 ⁷	181 ¹⁸	26 ²	5	11 ¹	308 ²⁸
1913	220 ³⁹	44	29 ⁶	11	3 ¹	50 ¹	12 ¹	2	70 ⁸	—	20 ¹	153 ³⁵	89 ¹⁰	168 ²⁵	25 ⁹	9 ¹	16 ¹	307 ⁴⁶
1914	211 ⁵⁶	46 ⁴	30 ²	8 ³	4	45 ⁹	10 ¹	1	74 ⁷	—	20 ¹⁰	149 ³⁸	88 ²³	165 ³³	23 ⁵	6 ³	17 ¹	299 ⁶⁵
Total	1758 ²¹⁰	382 ¹⁴	289 ¹⁴	90 ⁵	14 ¹	334 ²²	101 ⁵	20 ¹	622 ³²	—	141 ¹⁵	1315 ¹⁰⁹	645 ⁴¹	1535 ⁶⁶	207 ³⁰	37 ⁵	109 ⁸	2777
%	70,8	14,2	10,9	3,4	0,5	17,4			23,5			53,4	24,7	61,0	8,5	1,5	4,2	—

Sursa: *Jahresberichte des k. k. Franz Josef-Staatsgymnasiums in Sireth. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1907-1914*, Sireth 1907-1914. Al doilea rând de cifre îl reprezintă numărul elevilor privați care erau înscriși cu taxă.

Tabelul 10

Statistica studenților polonezi de la Universitatea din Cernăuți

Anul școlar	Facultatea de Drept (semestrul)		Facultatea de Filosofie (semestrul)		Numărul total de studenți polonezi	Numărul total de studenți	% studenți polonezi
	iarnă	vară	iarnă	vară			
1875/6	17	21	8	2	48	368	11,54
1876/7	23	24	7	8	62	433	12,53
1877/8	20	21	15	10	66	466	12,41
1878/9	25	24	12	10	71	461	13,35
1879/80	26	21	16	11	74	502	12,85
1880/1	12	29	18	14	73	546	11,79
1881/2	17	16	9	10	52	515	9,17
1882/3	18	12	8	8	46	518	8,16
1883/4	12	12	10	7	41	554	6,89
1884/5	9	11	7	8	35	532	6,17
1885/6	20	21	13	14	68	525	9,95
1886/7	20	17	11	11	59	524	10,12
1887/8	16	13	10	6	45	524	7,91
1888/9	15	16	9	9	49	532	8,43
1889/90	18	19	9	9	55	553	9,05
1890/1	18	19	8	6	51	595	7,89
1891/2	22	22	3	3	50	611	7,56
1892/3	13	25	4	2	44	613	6,70
1893/4	19	32	–	1	52	708	6,84
1894/5	32	31	2	3	68	751	8,30
1895/6	38	32	6	5	81	745	9,81
1896/7	35	27	9	8	76	759	9,10
1897/8	34	37	8	4	83	761	9,83
1898/9	32	29	4	4	69	731	9,63
1899/900	34	37	4	4	79	773	9,27

Sursa: *Die k. k. Franz Joseph- Universität in Czernowitz Im ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes*, Czernowitz, 1900; Emil Biedrzycki, *Historia Polaków na Bukowinie*, Kraków, 1973, p. 125-126; Anton Norst, *Alma Mater Francisco- Josephina*, Czernowitz, 1900, p. 120.

Tabelul 11

Numărul școlilor din Bucovina în anul 1913

Districtul	Număr de școli	Tipul de școală						
		germană	română	ucraineană	poloneză	ungurească	germano-românească	germano-poloneză
Orașul Cernăuți	13	5	3	–	–	–	3	2
Cernăuți	57	7	15	33	–	–	2	–
Gura Humorului	49	9	31	2	3	1	2	1
Câmpulung	56	13	28	9	–	–	6	–
Coțmani	30	3	–	27	–	–	–	–
Rădăuți	50	13	28	6	1	1	1	–
Siret	41	5	16	17	1	2	–	–
Storajineț	64	8	33	18	4	–	1	–
Suceava	42	7	31	2	1	1	–	–
Vășcăuți	23	1	–	21	1	–	–	–
Vijnița	55	7	–	48	–	–	–	–
Zastavna	36	3	–	31	2	–	–	–
Total	516	82	185	211	13	5	15	3

Sursa: *Schematisierung der Volksschulen und Lehrer in der Bukowina*, Cernowitz, 1913, p. VIII; Rudolf Wagner, *Das multinationale österreichische Schulwesen in der Bukowina*, tom I, München, 1985, p. 150.

POLISH SCHOOLS IN BUCOVINA UNDER THE AUSTRIAN RULE (1774-1918)
(Summary)

Key-words: Polish schools, Bucovina, 19th Century, cultural development, education system.

To this day there have been no studies or references mentioned in the entire Romanian contemporary historiography that looks at Bucovina's history with regard to the Polish education system that was in place in the former Austrian province. The beginnings of the Polish education system in Bucovina can be traced back to the 19th century, when on May 22, 1812 the first official Polish catholic school opened at Cacica. Then, on December 16, 1808 the Cernăuți Gymnasium opened its doors to the public and we can determine that in the 19th century a high number of Polish students attended the gymnasium. In regard to the faculty's nationality at the gymnasium during the first half of the 19th century, Polish professors presented the highest numbers. As such, between 1808 and 1850 Polish professors were numbered at 40.5%, with Germans professors at 27%, Ukrainian professors at 13.5%, Romanian professors at 10.8%, and Czech professors at 8.3%.

Witold Sworakowski mentions that during the 5th decade of the 19th century schools found in Siret and Rădăuți required the Polish language to be studied as a mandatory subject. Polish was also a mandatory subject at school in Huta Veche, Crasna, Suceava, Sadagura, Rohozna, Jucica Nouă, Rarancea, Boian, Cacica, and Solonețul Nou. During the 1853-1854 school year classes were held in Polish in most of the 29 Catholic schools in Bucovina. Similar to the report made by the Cernăuți Chamber of Commerce and Industry for the year 1869, during the 1868-1869 school year the total number of Polish students enrolled in schools in Bucovina at the time were 1,113 or 11.37%. A similarity high percentage of students can be found a few years later in schools located in the province's capital. Thus, with regard to nationality and number of students attending both public and private schools in Cernăuți during the period of 1880-1889, it can be determined that of a total number of 42,245 students, 8,097 or 17.89% were Polish. The rest of the students were German, with a number of 8,710 or 19.24% and Jewish, with a number of 17,770 or 39.27%.

Similarly, a notable frequency of Polish youths participating in the education process in the province can be noted at other gymnasiums and professional schools as the 2nd Gymnasium in Cernăuți, the Girls Pedagogical School, the private Catholic Pensions schools in Cernăuți and Siret, the Greek-Oriental School in Cernăuți, the Gymnasium in Suceava, the Franz Joseph Gymnasium in Siret, and the Franz Joseph University, Cernăuți.

The major Polish and bucovinian educational achievements made in general would not have been possible without the significant contributions made by the Polish priests and the leaders of Polish organizations found in Cernăuți, Suceava, Siret, and Sadagura. At the same time, the Polish bucovinian educational and cultural development had ties to other educators such as Daniel Mielnik from the Polish School in Solonețul Nou, Józef Grabowski from the Polish schools in Poiana Micului and Cacica, and the efforts made by the Public Schools Association (Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej) and its representative – Grzegorz Cicimirski. Polish professors and teachers were also directly involved in the leading efforts made in the bucovinian educational system at the beginning of the 20th century. Of these educators the following can be mentioned: Józef Grabowski, O.M. Żukowski, Alfred Halban, and Władysław Świdorski, all of which performed the function of school inspector either in the districts found in the southern part of the province or in the province's capital, Cernăuți.

ANDI MIHALACHE

**POLITICĂ ȘI PATRIMONIU.
DOCUMENTE PRIVITOARE LA ADUCEREA OSEMINTELOR LUI
DIMITRIE CANTEMIR LA IAȘI (IUNIE-AUGUST 1935)***

I. În Consiliul de Miniștri din 12 iunie 1935, premierul liberal Gh. Tătărescu anunța că Uniunea Sovietică retroceda României rămășițele pământești ale fostului domnitor și cărturar Dimitrie Cantemir¹. Cu o zi înainte, vasul „Principesa Maria” plecase în acest scop spre Odessa, întoarcerea trebuind să aibă loc pe 14² iunie: „... osemintele se află într-o cutie lungă de doi metri și lată de un metru, învelită în pânză, pe care-i indicată adresa Ministerului nostru de Externe... Au fost aduse și lespezile de pe mormântul voevodului...”³. De la Constanța, sicriul urma să fie dus cu un tren special la Iași, unde avea să fie depus (nu și înhumat!) la biserica Trei Ierarhi, pe 17 iunie, în cadrul unui ceremonial aparte, onorat de prezența mai multor membri ai guvernului. O parte dintre ei plecau direct la Iași (Gh. Tătărescu, Ion Inuleț, Victor Iamandi)⁴, o alta având însă misiunea de a întâmpina sicriul la Constanța și a-l escorta apoi până în vechea capitală a Moldovei. Alături de Mihail Semionovici Ostrovski, ambasadorul rus la București, plecau pe litoral Nicolae Titulescu, Al. Lapedatu, Ion Nistor, Nicolae Iorga, V. Sassu, dr. C. Angelescu, I. Manolescu-Strunga etc.⁵ Atenția pe care omenii politici au acordat-o acestui moment nu poate fi pusă doar pe seama respectului față de Cantemir sau a publicității pe care politicienii și-o fac mereu cu ajutorul istoriei. Complicatul ritual de recepționare a relicvelor era, întâi de toate, un gest de curtoazie față de Kremlin, înscriindu-se într-o strategie mai amplă, de schimbare a imaginii negative pe care românii o aveau despre vecinii din Răsărit⁶. Sub aparența omagiului

* Istoria readucerii osemintelor lui Cantemir a fost studiată de Sorin Ifțimi, *Cercetări privitoare la istoria bisericilor ieșene*, Iași, Trinitas, 2008, p. 84-100. Noi aducem doar câteva completări de ordin arhivistic.

¹ Vezi „Opinia”, Iași, anul XXXI, nr. 8446, miercuri 12 iunie 1935, p. 4; „Universul”, anul 52, nr. 168, vineri 21 iunie 1935, p. 1.

² Informațiile nu sunt clare în acest sens. Vezi „Lumea”, Iași, anul XVIII, nr. 5137, 15 iunie 1935, p. 1. Am luat în considerare data găsită într-o scrisoare din 10 iulie 1935, pe care M.S. Ostrovski, reprezentant plenipotențiar la București, o adresa lui Maksim Litvinov, comisar al poporului pentru afacerile străine al U.R.S.S.: „La 14 iunie a sosit de la Odessa la Constanța vaporul «Prințesa Maria», cu arhivele și rămășițele pământești ale domnitorului Moldovei, prințul Dimitrie Cantemir”. Vezi *Relațiile româno-sovietice. Documente*, volumul II, 1935-1941, București, Editura Fundației Culturale Române, 2003, p. 20.

³ „Opinia”, Iași, anul XXXI, nr. 8450, luni 17 iunie 1935, p. 4.

⁴ „... din București pleacă astăzi, direct la Iași, d-nul prim ministru Gh. Tătărescu, miniștrii I. Inuleț și Victor Iamandi...” (*Ibidem*).

⁵ Ajungeau pe litoral sâmbătă, 15 iunie. În seara aceleiași zile s-a dat un banchet la restaurantul „Veneția”, printre invitați aflându-se și ministrul sovietic Ostrovsky.

⁶ Reluarea relațiilor diplomatice cu URSS era doar începutul unei ofensive diplomatice cu o miză foarte mare. Pe scurt, ținta finală a autorităților noastre era semnarea unui acord româno-sovietic în care Moscova să accepte apartenența Basarabiei la România. Un document din 14 iulie 1936 sintetiza strategia

datorat marelui cărturar moldovean, liderii noștri țineau să marcheze un an de la realuarea relațiilor diplomatice dintre România și Rusia bolșevică (9 iunie 1934)⁷. Iar motivațiile nu lipseau: încă din februarie⁸ se știa că sovieticii ne returnau 17 vagoane din arhivele noastre, plus o mică parte din tezaurul nemonetar⁹. În urma conlucrării dintre David Grigorievici Ștern, director al Direcției a II vestice a Comisariatului Poporului pentru Afacerile Străine al URSS, și Edmond Ciuntu, trimisul plenipotențiar al României la Moscova, predarea arhivelor se finaliza la 29 mai cu următoarea precizare: „... La inițiativa Direcției, lui Ciuntu i s-au transmis plăcile funerare găsite la demolarea bisericii de pe str. Nikolskaia, pe mormintele lui Dimitrie Cantemir și ale membrilor familiei sale. [...] C[iuntu] a mulțumit în mod deosebit pentru predarea plăcilor funerare și, într-un viitor apropiat, a osemintelor lui Cantemir, subliniind că acest gest va fi apreciat în România ca extrem de prietenos...”¹⁰.

Se pare însă că ostentația ceremoniilor din iunie 1935 i-ar fi prilejuit lui Titulescu niște remarci sarcastice, el spunând că momentul fusese atât de profitabil încât se merita să mai căutăm prin străinătate și alte oseminte¹¹. Spusele sale erau confirmate oarecum și de opiniile lui Ostrovski, reprezentantul sovietic la București. În scrisoarea secretă pe care acesta o adresa lui Litvinov, la 10 iulie 1935, găsim următoarele comentarii: „... Titulescu a apelat la următoarea stratagemă: el l-a convins pe rege că aducerea în țară a rămășițelor pământești ale lui Cantemir reprezintă un eveniment de importanță națională pentru statul și cultura românească. [...] De aceea, primirea rămășițelor pământești trebuie să se bucure de ceremonialul funerar rezervat suveranilor. Satisfăcut atunci când poate să ametească masele cu vreo ceremonie, regele a acceptat imediat și Guvernul a fost însărcinat să elaboreze un ceremonial corespunzător. Titulescu a propus Guvernului să-l invite pe reprezentantul plenipotențiar sovietic pentru ca, prin participarea unui diplomat străin, să dea un caracter și mai solemn acestei ceremonii, dorindu-se ca, prin participarea reprezentantului [Uniunii Sovietice], să se evidențieze că, pentru cele două țări prietene, această ceremonie este un moment solemn de ordin cultural...”¹².

Gestul rușilor era o consecință a politicii de normalizare a relațiilor cu Moscova, inițiată în 1933¹³ de Nicolae Titulescu și Maxim Litvinov, miniștrii de externe ai celor

imagistică aplicată în ultimii doi ani: „... a. *Încetarea atacurilor în presă* contra URSS și combaterea numai a comunismului intern, al cărui partizan nici unul din membrii Guvernului nu sunt; b) *Articole de presă favorabile apropierei cu URSS* din punct de vedere extern...” (s.n. A.M.)” (Nicolae Titulescu, *Documente confidențiale*, ediție îngrijită de Ion Grecescu, București, Editura Academiei, 1992, p. 142).

⁷ Vasile Netea, *Nicolae Titulescu*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 49. Scrierile prin care cele două țări își relatau relațiile diplomatice pot fi consultate în I.M. Oprea, *O etapă rodnică din istoria relațiilor diplomatice româno-sovietice, 1928-1936*, București, Editura Politică, 1967, p. 98-99.

⁸ Ne referim la scrisoarea pe care Savel Rădulescu, subsecretar de stat în Ministerul Afacerilor Străine, o adresa Legației Române din Moscova, la 16 februarie 1935. Vezi *Relațiile româno-sovietice. Documente*, p. 8.

⁹ „Opinia”, Iași, anul XXXI, nr. 8450, luni 17 iunie 1935, p. 7.

¹⁰ Walter M. Bacon Jr., *Nicolae Titulescu*, traducere de Cosmin Angheloni, Iași, Institutul European, 1999, p. 249. Mai exact, este vorba de o telegramă transmisă legației române din Moscova la 16 februarie 1935 (Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, București, Editura Științifică, 1966, p. 223).

¹¹ Este o notă secretă a lui David Grigorievici Ștern, datată 1 iunie 1935. Vezi *Relațiile româno-sovietice. Documente*, p. 15-16. Textul protocolului este redactat la 31 mai 1935, în franceză (*Ibidem*, p. 15-16). Pentru falsele pietre funerare vezi Sorin Ifțimi, *La fausse pierre tombale du prince Dimitrie Cantemir*, în „Strabon. Bulletin d'information historique”, tome 1, numero 1, janvier-juin 2003, p. 64-65.

¹² *Ibidem*, p. 259. Titulescu și Ostrovsky, ministrul Sovietelor, păraseau Constanța pe 17 iunie. La plecare, Titulescu ar fi glumit: „Am să rog pe d. Ostrovsky să ne restituie și osemintele lui Antioh Cantemir, ca să mai putem sta câteva zile la Constanța...” („Universul”, anul 52, nr. 166, miercuri 19 iunie, p. 11).

¹³ *Relațiile româno-sovietice. Documente*, p. 21.

¹⁴ În 1933, Titulescu uimise lumea, susținând definiția pe care Litvinov, adversarul său de la Liga Națiunilor, o formulase. În anul următor, cei doi se întâlneau în secret pe Coasta de Azur, ocazie pe care

două țări. Disponibilitatea românilor nu era deloc inocentă. Pe lângă speranța că va soluționa eterna chestiune a Basarabiei, Titulescu era oarecum presat de responsabilitățile țării cu care eram în bune relații. Documentul prin care guvernul îi acorda puteri depline în privința încheierii unui tratat de asistență mutuală cu URSS (14 iulie 1936), insista pe următoarea idee: „...suntem pentru o înțelegere cu URSS, aliatul aliaților noștri, Franța, Cehoslovacia și Turcia, înțelegere care singură poate da acestor alianțe valoarea lor efectivă, noi neputând fi în același timp și aliatul Franței și inamicul Rusiei, aliata ei...”¹⁴. Oricât părea de bizar, mass-media celui timp a trebuit să relateze aducerea rămășițelor lui Cantemir într-o manieră decontextualizată, insistând pe istoria lui Dimitrie Cantemir și evitând referirile la locul de unde venea sicriul domnitorului. Cel mai bun exemplu în acest sens este conferința pe care Nicolae Iorga o prezenta la radio, concentrându-se, contrar obiceiului său, numai pe aspectele istorice și culturale ale domniei lui Cantemir, fără a risca eventuale aluzii antiruse¹⁵: „... Nu ni se pare ciudat că din groznița de la Moscova [...] ni se întoarce Cantemir glorificatorul în zilele când *această unitate îndeplinită e în sarcina cumințeniei noastre* (s.n. A.M.)?”. În general, se făceau doar referiri la Rusia ortodoxă a lui Petru cel Mare, aliată cu noi contra turcilor, ori se interpreta retrocedarea osemintelor într-o manieră alegorică.

II. Potrivit retoricii patrimoniale, repatrierea rămășițelor unui erou reîntregea, metaforic vorbind, trupul simbolic al țării sale: „... Întoarcerea acestor oseminte sfinte în pământul țării are însă în momentele actuale o semnificație de ordin politic. Faptul că statul vecin, cu care am reluat relațiuni prietenești, trimite aceste oseminte ca un simbol de pace între ambele popoare, înseamnă că implicit recunoaște drepturile Voevodului de a se găsi în mijlocul neamului Moldovenilor, peste care a domnit între granițele de odinioară, din plaiurile Carpaților și până la malurile Nistrului. Evident, sosirea acestor relicve nu se poate reduce la un simplu eveniment arheologic. Numai acest interes, deși, desigur, foarte important, nu poate alcătui semnificarea întreagă a daniei făcute de Guvernul Sovietic Statului Român. Conducătorii țării și poporul român au dreptul să pătrundă mai adânc sub aspectul material al evenimentului de astăzi și să creadă că *Rusia Sovietică, reluând sentimentele prietenești ale lui Petru cel Mare față de Moldoveni, recunoaște întregile hotare ale Moldovei* (s.a.), între care Dimitrie Cantemir se va simți fericit să se poată odihni pe viitor”¹⁶.

Discursul patrimonial merge mereu pe ideea că cele întâmplate în istorie au un rost și un caracter inevitabil. De aceea, speculează mult cifrele rotunde, evenimentele care se pretează la analogii între prezent și trecut. Bunăoară, mitropolitul valorifica, în cuvântarea sa, faptul că pe 16 iunie, cu o zi înainte, ortodocșii sărbătoreau Pogorârea Sfântului Duh. Apelând la relatarea cronicarului lui Neculce, Nicodem improviza o paralelă între momentul când domnitorul își părăsise reședința, începând lupta antiotomană, și ziua când era adus acasă, după 224 de ani: „...Mărite voevod, în ziua de

Titulescu o rememora astfel: „... am căzut de acord asupra tuturor condițiilor și Litvinov a acceptat să recunoască deplina și întreaga suveranitate a României cu care trata, adică a României care posedă Basarabia (s.a.)” (*Documente confidențiale...*, p. 110).

¹⁴ *Ibidem*, p. 142.

¹⁵ *Comunicație la radio, în ziua de 28 iunie, a d-lui profesor N. Iorga*, în „Neamul românesc”, anul XXX, nr. 131, miercuri 3 iulie, p. 2; vezi și varianta academică Nicolae Iorga, *Despre Dimitrie Cantemir. Cu prilejul aducerii în țară a rămășițelor lui*, Vălenii de Munte, Așezământul tipografic „Datina românească”, 1935, 26 p. S-a mizat mult pe biografia exilatului și nu pe geografia exilului său. Cel mult, s-a vorbit în termeni prudenți: „... mulți ani trist pribeag în Rusia...”, amintea Iorga succint.

¹⁶ V. Buțureanu, *Osemintele domnești*, în „Opinia”, Iași, anul XXXI, nr. 8452, miercuri 19 iunie, 1935, p. 1. Din multitudinea de știri și comentarii nesemnate din ziare, se distinge acest articol, semnat de directorul Școlii Normale „Vasile Lupu” din Iași.

Duminica Mare, adică ieri, ai ieșit tu de la Curtea domnească din Iași la Cetățuia și de acolo ai pornit tu la luptă pentru neam și lege; și iată azi, a doua zi de Duminica Mare, te întorci în Iașul tău iubit. Dar de la acea Duminică Mare de atunci până la această a doua zi de Duminica Mare de acum, s-au scurs tocmai 224 ani, în care ți-a fost dat să înduri mucenicia pribegiei...”¹⁷. Voga analogiilor iese în evidență și din alte ziare, „Neamul românesc”, de exemplu, publicând portretul domnitorului înconjurat de un text cu majuscule: „... Se va odihni de acum în pământul pe care l-a făcut patrie el, unul dintre părinții noștri (s.n. A.M.). Și de două ori părinte alor săi. Și ca domn și ca gânditor asupra rostului lor național. Viziunea lor istorică în cuprinsul aceleiași seminții românești n-a cunoscut granițe care s-o împiedice. Ochiul minții i-a fost deopotrivă prezent în tot locul unde se vorbește graiul ei...”¹⁸. Eroul nu era „copilul” țării sale natale. Dimpotrivă, relația lui cu locul¹⁹ de proveniență pare inversă: eroul era părintele metaforic, cel care recrea un spațiu, preschimbându-l, pentru toți ceilalți, în patrie. După ce tratatele de la Versailles consfințiseră anexarea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei, retorica patrimonială descoperea în trecut tot mai mult mulți profeți ai României Mari. Readus acasă la multă vreme după moarte, eroul nu se întorcea pur și simplu la origini. Își încheia, poate, istoria, dar își prelungea, cu siguranță, memoria. Mai mult, completa povestea țării sale cu toți acei ani în care lipsise din ea. Și cu gândul la „prognozele” din „Hronicul” lui Cantemir, apologetii puteau spune că „România Mare” reiterea de fapt un episod din biografia lui antumă. Altfel spus, prezentul colectiv lua pe cont propriu un trecut individual. Acesta era și motivul pentru care rudele²⁰ îndepărtate ale voievodului erau invitate la reînhumare, spre a reîntregi simbolic familia alegorică a cărturarului. Retrospectivă prin definiție, genealogia pusă acum în slujba ideologiei patrimoniale devenea mai prospectivă: nu mai avea ca țintă ascendenții lui Cantemir, ci descendenții²¹ acestuia. În 1935, ei facilitau suprapunerea dintre *postumitatea eroului* și *actualitatea comunității* care se revendica de la el.

În iunie 1935, românii se grăbeau să conchidă că rușii ni-l înapoiau pe Cantemir pentru a sugera că nu mai contestă stăpânirea noastră asupra teritoriului dintre Prut și Nistru. Nu s-a insistat însă pe acest aspect, din teamă că tonul prea triumfalist al comemorării să nu reactualizeze problema basarabeană și să compromită viitorul tratat de asistență mutuală cu rușii²². Strângerea relațiilor cu Sovietele conta mai mult în plan

¹⁷ „Opinia”, Iași, anul XXXI, nr. 8451, marți 18 iunie 1935, p. 4. Cuvântarea mitropolitului se referă la evenimentele petrecute pe 30 mai 1711, când Dimitrie Cantemir pleca în întâmpinarea trupelor rusești aliate, lăsându-și tabăra și familia la mănăstirea Cetățuia. Din aceeași zi datează și proclamarea lui către țară, prin care chema toată lumea la oaste. Gabriel Ștrempel, *Introducere* la Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, București, Minerva, 1982, p. 30. În letopiseț, faptele sunt narate la pagina 541 a aceleiași ediții.

¹⁸ *Dimitrie Cantemir în țara lui*, în „Neamul românesc”, anul XXX, nr. 130, duminică 16 iunie 1935, p. 1.

¹⁹ „... Eri a fost trimisă o camionetă a municipiului, însoțită de d. Faiffer, șef horticol al comunei, care – cu aprobarea organelor silvice – să culeagă din pădurile din jurul Iașului și ținuturile Moldovei o cantitate de frunze de stejar, din care se vor împleti cununi și coroane pentru împodobirea catafalcului domnesc. Cumunile vor simboliza astfel Moldova peste care Dimitrie Cantemir a domnit. (s.n. A.M.)”. (*Ultimele pregătiri în vederea festivităților reînhumării osemintelor domnitorului Dimitrie Cantemir, la Iași*, în „Lumea”, an XVIII, nr. 5137, duminică 16 iunie 1935, p. 2).

²⁰ În zilele de 18 și 19 iulie 1935, Constanța Gr. Ghyka cerea permisiunea de a fi prezentă la reînhumare, împreună cu alți descendenți ai domnitorului. Pe cererea ei din 19 iulie vedem apostila: „Toți vor fi invitați cu prilejul reînhumării. Osvald Racoviță” (Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași, Fond Primăria Iași, dosar 231/1935, f. 10, 18).

²¹ Recunoscând că „... nici o persoană cu numele de «Cantemir» nu are nici o legătură de rudenie cu familia domnitorului din Moldova, întrucât partea bărbătească a acestei familii s-a stins în anul 1820...”, Constanța Gr. Ghyka oferea totuși o listă a urmașilor unei fiice a lui Constantin Antioh Cantemir (*Ibidem*, f. 18).

²² După mai multe ezitări, guvernul și regele Carol II îi acordau lui Titulescu, în iulie 1935, puteri depline pentru negocierea respectivului acord. Vezi I.M. Oprea, *O etapă rodnică...*, p. 73.

implicit decât în acela explicit: dacă Moscova accepta semnarea unor acorduri cu noi, renunța tacit la orice pretenție teritorială. Printr-o bună administrare a subînțelesului din discursuri, Titulescu încerca să îl ajute pe Litvinov, protejându-l de o eventuală reacție a opiniei publice sovietice²³. Precauțiile nu erau inutile, sovieticii monitorizând cu acribie comportamentul opiniei publice românești. Astfel, în scrisoarea din 10 iulie 1935, Mihail Ostrovski îi transmitea lui Litvinov un tablou amplu al reacțiilor prilejuite de retrocedarea acelor lăzi cu arhive: „... o săptămână întreagă ziarele au fost inundate de subiectul Cantemir: numai un singur ziar, *Țara noastră* (al lui Goga), într-unul din ultimele sale numere, a arătat cu timiditate că la Moscova «noi am trimis valori de 9 milioane de lei și am primit... oseminte». [...] *Curentul*, purtătorul de cuvânt al lui Titulescu, a publicat odată că în lăzi s-a găsit lenjerie de tip «cocoț», din epoca 1916, și a prezentat fotografii. Presa de seară a lui George [Brătianu], Averescu, Cuza și de alte culori anti-guvernamentale, până la cea național-țărănistă (ultima în foarte mică măsură) a declanșat campania. [...] În *Dimineața* și *Universul* au apărut articole care apreciază atitudinea dezinteresată și cavalierească a Guvernului sovietic – (*Dimineața*). *Universul*, care îi atacă acum dur pe liberali, remarcând atitudinea dezinteresată a Guvernului sovietic, s-a năpustit cu toată puterea și greutatea ziarului asupra liberalilor (operațiunea de expediere a arhivelor a fost efectuată de guvernul liberalilor), solicitând publicarea inventarului conținutului lăzilor expediate la Moscova (din spusele lui Titulescu, prin natura lucrurilor, acest opis nu există – M.O.)...”²⁴.

III. După două convorbiri telefonice cu președinția Consiliului de Miniștri și Patriarhia, mitropolitul Nicodem anunța presei programul ceremoniilor²⁵. Trenul funerar venea pe ruta Buzău, Râmnicu Sărat, Tecuci, Bârlad, Vaslui. Ajungea la Iași, în dimineața zilei de luni, 17 iunie 1935, după ce era onorat în fiecare gară potrivit protocolului. La ora 9, sicriul era preluat de 4 generali și depus pe un catafalc. Între timp, în dealul Galatei se trăgeau 101 salve de tun. O dată sosit primul-ministru și suita sa se oficia un trisaghion, după care osemintele erau transferate pe un afet de tun. Se forma un cortegiu²⁶, deschis de jandarmi și de soldați ai regimentului 7 Roșiori. Dat fiind că la Trei Ierarhi nu era suficient spațiu, se intra mai întâi la catedrala mitropolitană, unde se oficia prohodul și se rosteau discursurile de rigoare (mitropolitul, primul ministru, trimisul regelui, primarul Osvald Racoviță). Sicriul era dus ulterior la Trei Ierarhi și depus în nișa dreaptă a bisericii.

Construcția unui asemenea eveniment cu semnificații patriotice se realiza prin implicarea unui public cât mai divers, mai ales tânăr. De exemplu, scenariul serbărilor prevedea că „... pe tot parcursul de la Gară până la Biserica Trei Ierarhi vor fi încadrate școlărițele sub conducerea profesoarelor și învățătoarelor...”²⁷. Această pedagogie se

²³ Într-un memoriu adresat în 1940 regelui Carol II, Titulescu își amintea: „... Basarabia trebuia să ne fie recunoscută de ruși ca un teritoriu ce ne aparține, nu ca pe un teritoriu cedat. [...] Am vrut să-l ajut pe Litvinov în sarcina sa, mai ales în ce privește «opinia lui publică»” (*Documente confidențiale*..., p. 108).

²⁴ *Relațiile româno-sovietice. Documente*..., p. 21-22.

²⁵ Programul serbărilor, semnat de primarul Iașilor, Osvald Racoviță, de Mitropolitul Moldovei, Nicodem, și de comandantul corpului 4 armată, generalul Toma Dumitrescu, poate fi văzut la Direcția Județeană a ANI, Fond Primăria Iași, dosar 231/1935, f. 3. A fost publicat și în „Opinia”, Iași, anul XXXI, nr. 8451, marți 18 iunie 1935, p. 4.

²⁶ „Cortegiul va fi deschis de un pluton de cavalerie spre Trei Ierarhi. Cortegiul va fi astfel format: 1) Clerul; 2) Afetul cu 4 generali; 3) Reprezentanții M.S. Regelui; 4) DI Prim-Ministru; 5) Membrii guvernului; 6) Reprezentanții parlamentului; 7) Membrii comisiunii monumentelor istorice; 8) Autoritățile civile și militare; 9) Rectorul; 10) Corpul profesoral; 11) Studenții” (Direcția Județeană a ANI, Fond Inspectoratul Regional de Poliție, dosar 6/1935, f. 88 r.-v.).

²⁷ Este o avertizare (înregistrată la 14 iunie) pe care Ministerul Instrucțiunii o adresa directoarei Școlii de Fete Sf. Sava din Iași (Direcția Județeană a ANI, Fond Școala Tehnică de Fete nr. 2 Iași (Sf. Sava), dosar 23/1934-1935, f. 139).

baza fie pe faptul că ceremoniile întrerupeau, pur și simplu, rutina fiecăruia, fie că înlocuiau un fapt memorabil din biografia individuală (examele de sfârșit de an) cu un fapt de aceeași natură din prezentul colectiv. Astfel, într-o *Circulară către școlile secundare de stat și particulare din cuprinsul municipiului Iași*, din 14 iunie 1935: „... Avem onoare a vă ruga să binevoiți a lua măsuri ca toți elevii de la școala ce conduceți să fie prezenți la școală luni, 17 crt., în vederea sărbătoririi din acea zi, al cărui program vi se va comunica ulterior. Dacă eventual în această zi este stabilit a se ține examene de fine de an, veți amâna acest examen în altă zi, cum veți crede D-tră de cuviință...”²⁸.

Cantemir va fi reînhumat abia pe 16 august 1935, în cadrul unei ceremonii mai restrânse, supervizată de Nicolae Iorga: „... d. prof. Iorga a făcut verificarea coșciugului cu osemintele voevodului Dimitrie Cantemir. Osemintele au fost puse într-o raclă de aramă [...]. Apoi racla a fost sigilată și depusă în cripta special făcută din biserica Trei Ierarhi. S-a semnat un act de către d. Iorga și șefii autorităților”²⁹. Textul actului respectiv conține câteva detalii despre conținutul sicriului: „... Azi, 16 august 1935, în prezența P.S. Vicar al Mitropoliei Moldovei și Sucevei, a Președintelui Comisiunii Monumentelor Istorice și reprezentantului Ministerului Cultelor, s-a deschis sicriul trimis de la Moscova de Ministrul României, cuprinzând rămășițele pământești ale lui Dimitrie Voevod Cantemir, Domnul Moldovei. S-a găsit în raclă o parte din oseminte, fără craniu, cuprinzând oasele brațului și picioarele, înfășurate de resturile unui vestmânt de mătase, croit oriental, din care s-au fotografiat, împreună cu oasele însăși capetele mânelor. Medicul legist a constatat prezența corpului unui om în vârstă de aproape 50 de ani și talia de 1,65 m ceea ce corespunde întru totul cu datele istorice privitoare la Dimitrie Vodă”³⁰. Speculând latura funebră a evenimentului, presa dădea amănunte în plus: „... Nu se afla nici o bijuterie, nimic care să indice o rămășiță din bijuteriile purtate de domn. De asemeni, s-au mai găsit câțiva dinți. Osemintele erau înnegrite și topite de vreme. [...] au fost apoi fotografiate, după care, întreaga asistență a defilat pe rând prin fața lor, dându-se tuturor posibilitatea de a le vedea”³¹. În conferința susținută imediat după aceea la universitatea ieșeană, Iorga „... insistă și caută să îndepărteze de la îndoiala pe care putea s-o aibă unii despre autenticitatea osemintelor aduse de la Moscova. «Osemintele sunt într-adevăr ale lui Cantemir» a spus d. Iorga”³².

Relatând ceremonia primirii osemintelor, un ziarist comenta că în zona peronului „... ordinea este perfect ținută de d-nii chestor av. G. Stamboliu și col. Dobrovici”³³. Cei preocupați de bunul mers al festivităților aveau de ce să se teamă, știut fiind că la sfârșitul lui 1933 prim-ministrul liberal I.G. Duca murea în gara din Sinaia, ucis de legionari. Cum politica apropierei de URSS nu avea cum să placă Gărzii, măsurile de securitate luate nu erau exagerate³⁴. Cele două trenuri oficiale erau sub continuă supraveghere, notele telefonice ale poliției înregistrând trecerea lor prin stații fără

²⁸ Direcția Județeană a ANI, Fond Școala Tehnică de Fete nr. 2 Iași (Sf. Sava), dosar 23/1934-1935, f. 140.

²⁹ *Solemnitatea voevodală de azi dimineață*, în „Opinia”, Iași, anul XXXI, nr. 8503, sâmbătă 17 august 1935, p. 4.

³⁰ Versiunea completă a procesului poate fi consultată la Direcțiunea Județeană a ANI, Fond Primăria Iași, dosar 231/1935, f. 21. O altă variantă găsim în „Neamul românesc”, anul XXX, nr. 177, duminică 18 august 1935, p. 3.

³¹ *Cum a decurs eri, la Iași: impresionanta solemnitate a reînhumării osemintelor domnitorului Cantemir*, în „Lumea”, anul XVIII, nr. 5191, duminică 18 august 1935, p. 4.

³² „Opinia”, Iași, anul XXXI, nr. 8504, duminică 18 august 1935, p. 2.

³³ „Opinia”, Iași, anul XXXI, nr. 8451, marți 18 iunie 1935, p. 4.

³⁴ „Paza mare pe parcurs și în Regiune...” se cerea în acele momente polițiștilor (Direcția Județeană a ANI, Fond Inspectoratul Regional de Poliție, dosar 6/ 1935, f. 88v.).

incidente. Printre documentele vremii se află și lista studenților care primiseră permisiunea de a sta în apropierea peronului din Iași: dorința de a nu mai face posibile împrejurările uciderii lui I.G. Duca era, deci, evidentă³⁵. Iar „harta” punctelor de observație ale poliției ne confirmă și ea presiunea acelor zile³⁶. Din punct de vedere teoretic, ceremoniile erau, pentru cei însărcinați cu paza și ordinea, un fel de material didactic. Ocaziile de genul celor înfățișate aici repuneau societatea sub privirea poliției, stimulând și îndosariind potențialitățile participanților. Organizarea festivităților care impuneau prezența elitelor momentului era un exercițiu de autoverificare, un prilej de cartografiere a actorilor sociali și de luare în evidență a eventualelor pericole. Interesant este și modul în care discursul poliției fusese însușit întocmai și de alte instituții. De exemplu, într-o altă *Circulară* (din 15 iunie 1935) către școlile ieșene se insistă pe ideea de ordine: „... La această măreață ceremonie, vă rugăm a participa atât D-tră cât și întregul Corp Didactic de la școala D-tră, deasemenea și toți elevii școlalei. Elevii însoțiți de profesorii lor vor lua loc pe trotuare, la ora 9 dimineța precis, pe parcursul de la gară (lăsând liber rondul din fața gării) și până în Piața Cuza-Vodă (inclusiv). Pentru școala D-tră s-a destinat porțiunea de trotuar din dreptul Spălătoriei Cârlig și până la Hotel Cristol. Vă rugăm să binevoiți a avea toată atențiunea ca elevii școlii D-voastră să păstreze tot timpul cea mai desăvârșită ordine. Școlile arătate mai jos vor trimite la ora 9 și un sfert o delegație de trei elevi (steagul purtat de un stegar și doi elevi gardă) la Sf. Mitropolie. Delegațiile cu steagurile școlii (fără doliu) se vor aduna încolônându-se toate și vor fi conduse de către D-l Vasile Ultimeșcu, profesor de Educație-Fizică de la Liceul «Național» până la biserică, unde se vor așeza începând chiar de la intrare, deoparte și de alta după modul obișnuit. După trecerea convoiului, elevii de pe trotuare se vor retrage în ordine absolută la școlile respective...”³⁷.

În practică, rapoartele funcționarilor poliției parafratau de multe ori felul cum presa relata desfășurarea reînhumării. Decupajele din ziare probează de altfel afirmația noastră³⁸, ridicând două semne de întrebare: agenții descriau realmente faptele pe care le supravegheaseră ori narativizau, din simplă comoditate, spusele oficialilor și ale presei? Urmăreau cu adevărat noutățile din teritoriu – de exemplu, venirea lui Iorga, împreună cu 100 de studenți, pentru înhumarea din 16 august 1935 – sau doar inventariu, cât se poate de sec, mersul lucrurilor din zona de jurisdicție? De multe ori, rapoartele poliției nu conțineau detalii în plus față de articolele din presă, întreținând suspiciunile noastre. Câte rapoarte aveau în vedere *evenimentele produse* și câte dintre ele se refereau efectiv la *faptele supravegheate*? Câteva răspunsuri putem găsi în cele 16 documente extrase din Fondul Inspectoratului Regional de Poliție, păstrat la Arhivele Naționale din Iași.

³⁵ Măsurile de siguranță priveau cele mai mici amănunte, existând prevederi stricte chiar și în privința corpului profesoral. Într-o adresă a Ministerului Instrucțiunii către direcțiunea Școlii de fete Sf. Sava din Iași se spunea: „... Aveam onoarea a vă trimite 1 invitații albe completate de noi cu numele titularului care va lua parte la oficierea prohodului rămășițelor pământești ale Domnitorului Dimitrie Cantemir, în ziua de 17 iunie a.c., ora 10 a.m., în catedrala Mitropolitană la parter. Odată cu acestea vă mai trimitem 4 invitații albastre pentru balcon și vă rugăm să binevoiți să le completați dvs. cu numele profesorilor ce veți crede, distribuindu-le. Vă rugăm să atrageți atențiunea titularilor acestor invitații că nu le pot transmite altor persoane și deci numai titularii lor se pot folosi de ele...” (Direcția Județeană a ANI, Fond Școala Tehnică de Fete nr. 2 Iași (Sf. Sava), dosar 23/1934-1935, f. 141).

³⁶ „... D-l prim ministru Tătărescu la plecarea din Iași a ținut să felicite pe d-nii miniștri Incuț și Iamandi pentru reușita solemnităților cu prilejul înmormântării osemintelor lui Dimitrie Cantemir. D-nii Incuț și Iamandi au retransmis personal felicitări d-lui av. Stamboliu, chestorul poliției, mulțumindu-i pentru modul cum a fost menținută ordinea în tot timpul solemnităților” („Lumea”, anul XVIII, nr. 5139, miercuri 19 iunie 1935, p. 4).

³⁷ Direcția Județeană a ANI, Fond Școala Tehnică de Fete nr. 2 Iași (Sf. Sava), dosar 23/1934-1935, f. 142-143.

³⁸ În dosarul 1/1935, vedem că polițiștii făcuseră decupaje din presa lunii august 1935, mai precis din „Lumea” și „Universul”.

1. 1935, iunie 15, București. Textul telegramei prin care polițiștii din zona Moldovei află atât ruta trenului mortuar, cât și identitatea miniștrilor care călătoreau cu el.

Urgentă
Colaționată

- 1) Chesturii Poliției Iași
- 2) Polițiilor Tecuci, Bârlad, Huși și Vaslui

În vederea măsurilor de pază și siguranță a trenului special care transportă relicvele Voievodului Dimitrie Cantemir de la Constanța, pe ruta Buzău-Focșani-Tecuci-Bârlad-Crasna și Vaslui, cu destinația Iași, rugăm să executați cu strictețe dispozițiunile cuprinse în ordinul nostru No 13421 din 29/5 a.c., stop.

Cu acest tren călătorește și Dl Gh. Tătăărăscu, Președintele Consiliului de Miniștri, cu membrii Guvernului, stop.

În stațiile Bârlad, Vaslui și Iași, trenul are oprire pentru oficierea serviciului religios pe peron, în prezența oaspeților ministeriali și șefilor autorităților civile și militare locale, stop.

Programul detaliat și itinerarul exact îl veți cere de la Dl. Prefect de județ, stop.

Trenul special sosește în gara Iași luni, 17 cor., orele 9 dimineața, stop.

De executare ne veți raporta.

I.R.

Direcția Județeană a ANI, Fond Inspectoratul Regional de Poliție, dosar 6/ 1935, f. 87 r.-v.

2. 1935, iunie, Iași. Una din schițele programului de festivități din ziua de 17 iunie oferă o cronologie sumară a evenimentului.

PROGRAMUL

Reînhumării osemintelor Domnitorului Dimitrie Cantemir

Luni dimineața, ora 11, sosesc în gară osemintele Domnitorului Dimitrie Cantemir.

- 1) Pe peron se va oficia un trisaghion.

- 2) Cortegiul se va forma așa:

Corul Seminarului

O cruce de procesiune purtată de trei ierodiaconi

Protoiereii câte doi

Preoții orașului îmbrăcați în vestminte câte doi

Episcopii

Mitropolitul

Afetul de tun cu osemintele Domnitorului

Membrii Guvernului etc.

De la plecarea din gară până la Trei-Ierarhi se vor trage tot timpul clopotele tuturor bisericilor.

Prohodul în curtea bisericii Trei-Ierarhi.

Cuvântarea

Veșnica Pomenire

Înhumarea în biserica Trei-Ierarhi.

Direcția Județeană a ANI, Fond Inspectoratul Regional de Poliție, dosar 6/ 1935, f. 91r.

3. 1935, iunie 15, București. *O adresă a directorului general al poliției se referă la eventualele incidente pe care subordonații săi din Iași trebuiau să le prevină.*

București 59, st, 200, 15/6, 22

Direcțiunea ne comunică că

Pentru ceremonialul transportării la Iași și a reînhumării la biserica Trei Erarchi a rămășițelor pământești ale lui Dimitrie Vodă Cantemir, împreună cu celelalte organe civile și militare, luați toate măsurile necesare de pază, ordine și siguranță la Bârlad și Vaslui unde trenul special are oprire, în gara Iași și pe parcurs până la biserică.

Asemenea veți lua măsuri discrete pentru paza persoanei membrilor guvernului îngrijind în același timp să nu se producă nici un fel de manifestare ostilă din partea grupărilor cunoscute de Dvs.

Spre știință vă comunicăm că pentru paza membrilor guvernului subinspectorul Stratilescu cu o echipă din Direcție a fost delegat a merge la Iași.

Director General al Poliției
(ss) Stăncescu

Nr. 44240 din 15 iunie 1935

[Înregistrare]

16.VII.1935, urgent

[Rezoluție]

se va da de urmare în Regiune

18/6/1935, DI Popescu la evenimente. [Semnătură indescifrabilă]

Operat [Semnătură indescifrabilă].

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași, Fond Inspectoratul Regional de Poliție, dosar 6/ 1935, f. 138r.

4. 1935, iunie 15, Iași. *Rectorul universității ieșene, Traian Bratu, trimitea poliției tabelul cu studenții care obținuseră permisiunea de a asista la ceremoniile de pe peronul gării.*

Ministerul Instrucțiunii Publice, al Cultelor și Artelor

Universitatea Mihăileană din Iași

Rectoratul

Sediu: Iași, str. Carol nr. 24

Telefon: No 110

Iași, 15 iunie 1935

No 1693

Domnule Inspector,

Am onoare a vă înainta tabloul nominal de studenții cărora li s-au eliberat *legitimație* (pentru a participa pe peronul gării și în catedrala Metropolitană) la serbările de *luni, 17 iunie 1935*.

Secretar General [semnătură]

Rector, Bratu

D-Sale Domnului Inspector al Siguranței generale a Statului

[Înregistrare]

5 iunie 16, f. urgent

[Rezoluție]

Chesturii Pol. Iași

Avem onoare a vă înainta spre știință alăturata copie după tabloul de studenții cărora s-au eliberat legitimații pentru a participa pe peronul gării și în catedrala Metropolitană, la serbările de *luni, 17 iunie a.c.*, care ne-a fost înaintată de către Rectoratul Universității cu adresa No 1693 din 15/6 a.c.

Direcția Județeană a ANI, Fond Inspectoratul Regional de Poliție, dosar 6/ 1935, f. 160r.

5. 1935, iunie 15, Iași. Tabel cu numele, prenumele, facultatea și anul de studii în care se aflau studenții care primiseră legitimația de acces la ceremoniile din zona gării și din catedrala metropolitană.

Tablou nominal
de studenții cărora li s-au eliberat legitimații pentru a participa pe peronul gării
și în catedrala Metropolitană de luni, 17 iunie 1935

1. Enache Ion (Litere IV)
2. Ciurea Dum. (Litere IV)
3. Laudatu Ioan (Litere II)
4. Ravaru Nic. (Litere IV)
5. Cojoc Alex. (Litere XXI)
6. Perju Gh. (Litere III)
7. Mercaș Dum. (Litere III)
8. Dumitru Mircea (Litere III)
9. Mardare Teodor (Medicină IV)
10. Cojoacă Vasile (Med. XXI)
11. Rusu Ilie (Med. XXX)
12. Gavrilăscu Petr. (Med. XXI)
13. Gafiteanu Nic. (Med. XII)
14. Laurescu Virg. (Med. XXX)
15. Patron Nic. (Drept II)
16. Coaciug Ilie (Drept II)
17. Chihaia Adr. (Drept II)
18. Stahu Teodor (Drept III)
19. Tască Ioan (Drept III)
20. Popovici I. (Drept IV)
21. Gherasim Mircea (Drept XXI)
22. Ștefănescu Ioan (Litere III)
23. Agarici Vas. (Drept II)
24. Stoenescu Em. (Drept III)
25. Cringanu Ion (Drept III)
26. Păvăluță Ioan (Drept III)
27. Leațu Gh. (Drept II)
28. Colban Dum. (Drept III)
29. Tincoca Remus (Drept I)
30. Metea Ioan (Drept IV)

p. conformitate
Secretar general [lipsă semnătură]

Direcția Județeană a ANI, Fond Inspectoratul Regional de Poliție, dosar 6/1935, f. 161r.

6. 1935, iunie, Iași. Tabel nominal cu agenții implicați în manifestările din 17 iunie 1935. Din repartizarea lor deducem locurile supravegheate de poliție.

Tablou nominal
de întreg personalul polițienesc, repartizat pe sectoare, cu ocazia înmormântării
rămășițelor pământenești, în Biserica „Treii Erari” din Iași, ale Domnitorului moldovan Dimitrie
Cantemir, în ziua de 17 iunie (luni) a.c.

Personalul repartizat la Gară

Ganea Andrei, comisar șef circ. I; Simu Marcu, comisar biur. proceduri; Daulja Gheorghe,
comisar aj. (comis. gara);

Agenți: Hârtopan Mihai, Ursache Grigore, Ciornea M., Vasiliu Gh., Zalomir Mihai, Aanei Gheorghe, care vor fi întrebuințați după nevoile serviciului la fața locului.

În fața gării, la locul unde va fi pus pe afet coșciugul cu oseminte:

Vasiliu Constantin, comisar ajutor circ. I; Halunga Grigore, agent de poliție; Costin Const., agent; Un șef de secție de gard. publici; Jandarmi; Gardieni publici.

Pe traseul de la Vama gării până la rotonda de lângă Farmacia Irofte:

Mihăilescu Gh., agent – cu controlul și răspunderea pe partea stângă; Brânză Grigore, agent – cu controlul și răspunderea pe partea dreaptă.

În rotonda de lângă Farmacia Irofte:

Costea Dimitrie, comisar ajutor.

De la rotondă în sus pe partea dreaptă până la colț cu strada Petru Rareș:

Andone Gh, agent.

De la rotondă pe partea stângă până la Centrala Telefonică:

Ivan Gheorghe, agent.

De la Centrala Telefonică, pe stânga în sus până la colț cu str. Banu:

Lărgăanu Ștefan, agent (f. 162r.).

În același sector pe dreapta în sus, până la colț cu str. Gându:

Marchișan Mihai, agent.

De la Colț cu str. Banu, pe stânga în sus, până la Piața Unirei, colț cu Hotelul Trăian:

Ciomaga Neculai, agent.

Pe același Sector, pe dreapta în sus, până la colț cu Fotograficul Wais:

Istodor Dimitrie, agent.

ÎN PIAȚA UNIREI:

Bobeica Petru, comisar, șeful biur. judeciar; Raboveanu Titus, comisar ajutor; Jandarmi, Gardieni, Un șef de secție gard. publici; Ghiorghian Gheorghe, agent.

De la Hotelul Trăian pe stânga până la Socec:

Mărdărescu Const., agent.

Pe dreapta, de la Fotograficul Weis până la colț cu casa Braunstain:

Turcanu Vasile, agent circ. 3.

Pe stânga, de la Socec, până la colț cu str. Alexandri:

Vartolomei Teodor, agent circ. 3.

De la Casa Braunstain pe dreapta, până la vechea Ad-ție Financ.:

Zlăvog Constantin, agent judeciar;

Acest sector, de la Socec până la Piața Cuza-Vodă, îl are în control dl. comisar Cacip Ioan, șeful comis. Tg. Frumos.

Pe locul din fața Hotelului Continental:

Mihoci Vasile, comisar aj.; Anicăi Ghe., agent judeciar.

Cari vor avea în grijă plasarea și aranjarea studențimei ce va lua loc, aranjați, în fața hotelului și țină ca ordinea să fie păstrată, fără ca publicul să năvălească peste cordoane, având la dispoziție gardieni și jandarmi.

PE STRADA ȘTEFAN CEL MARE:

Dreapta, de la ad-ția Financiară până la colț cu str. Lozonschi:

Sihnea Alexandru, agent judeciar.

Pe stânga până la Banca Marcovici:

Olaru Leon, agent judeciar(f.163r.).

Pe dreapta, de la strada Lozonschi până la Banca Iurist.:

Ursache Grigore, agent, care vine de la gară.

Pe stânga de la Banca Marcovici, până la colț cu strada Mârzescu:

Hârtopan Mihai, agent, care vine de la gară.

De la Banca Iurist, pe dreapta în sus, până la poarta Domnească a Mitropoliei:

Zalomir Mihai, agent, care vine de la gară.

De la Colț cu str. Mârzescu în sus până la Corp 4 Armată:

Halunga Grigore, agent, care vine de la gară.

Pe dreapta în sus, de la intrarea principală pe poarta Mitropoliei, până la colț cu strada Lt. Col. Langa:

Costin Cosntantin, agent, care vine de la gară.

Pe stânga, de la Corpul de Armată până la Prima Soc. de Economie:

Mihăilescu Gh., agent, care vine de la gară.

De la Soc. de Economie pe stânga în sus, până la colț cu str. Costache Negri:

Brânză Grigore, agent, care vine de la gară.

Pe dreapta în sus, de la str. Lt. Col. Langa până la colț cu str. Trei Erarhi:

Ivan Gh., agent, care vine de la gară.

De la colț cu str. C. Negri în sus pe stânga, la Colț cu str. Darabani:

Lărgescu Ștefan, agent, care vine de la gară.

Pe dreapta, de la colț cu str. Trei Erarhi până la colț cu str. Palat:

Marchișan Mihai, agent care vine de la gară.

MITROPOLIA

La poarta domnească, de intrare, în Mitropolie:

Popp Gheorghe, comisar șef circ. 4; Botez Gr. Alexandru, agent ad-tiv; Enea Octav, agent ad-tiv; Ciomaga N-lai, agent ad-tiv (care vine de la gară); Un șef secție gard. publici, doi gardieni în mare ținută; Jandarmi.

Acest post nu va permite să pătrundă nimeni în Mitropolie, luând cele mai stricte măsuri prin personalul de care dispune; putând pătrunde numai cortegiul încadrat cu cavaleria de escortă și jandarmii cari fac ordinea pe partea dreaptă și stângă a cortegiului și imediat ce intră pe această poartă ultima escortă de cavalerie, dl. comisar Popp va închide imediat poarta pentru ca restul de public din urma escortei să nu împiedice bunul mers al ordinei. Având grija ca să îndrumeze pe acei ce au invitațiuni de culoare albă sau galbenă să pătrundă la poarta mare în Mitropolie. Tot dl. comisar Popp, cu personalul său va avea grija ca, imediat ce agentul său de legătură îi va informa că întreg cortegiul a eșit din Mitropolie și [a] trecut la Trei Erarhi, să deschidă Poarta Domnească și să lase liberă eșirea publicului din Mitropolie, care tot va fi îndrumat de organele noastre polițienești spre această poartă în str. Ștefan cel Mare, în sus spre Piața Unirei; întrucât nimeni alții nu pot trece spre Trei Erarhi decât numai convoiul.

Postul va rămânea pe loc până ce va veni comunicarea de retragere.

La poarta mare de intrare în Mitropolie:

Mircescu Emil, comisar șeful circ. 2; Un șef de secție de gard. publici, doi gardieni publici în ținută, doi jandarmi în ținută; Hrib Constantin, agent; Pasat Teodor.

Vor avea grija ca din timp la orele 7 dimineața de 17 iunie luni a.c. să fie prezenți luând postul în primire și făcând ca serviciul să nu sufere, să nu jignească pe nimeni și să nu permită staționarea în fața intrării alegând din ei pe acei ce au numai invitații albe sau galbene și numai câte două persoane identificate de fiecare bilet, lăsându-i să pătrundă în curtea Mitropoliei, de unde agenții noștri îi va îndruma mai departe să-și ocupe locurile, acei cu invitații albe jos în mitropolie, iar acei cu invitații galbene sus în balcoane.

Corul va fi identificat, prin cărțile lor de identitate și prin recunoașterea unui delegat al d-lui profesor Ciolan, dirijorul corului. Prin această poartă va intra în curtea Mitropoliei numai Școala Militară, care va fi așezată de dl. col. Dobrovici sau de dl. căpitan Manea pe locul anume indicat.

Alte delegații sătești sau orășenești nu pot pătrunde în curtea Mitropoliei.

În tot timpul serviciului religios de la Mitropolie nu se va permite accesul persoanelor neinvitate, căci ar ocupa locuri și ar fi greu să se facă manevra evacuării, mai ales avându-se în vedere că, după prohod, întreg cortegiul va eși de la Mitropolie pe această poartă, îndrumându-se la Trei Erarhi, unde se face înhumarea.

Tot Dl. comisar Popp Gh. cu personalul său va avea grija ca, după ce trece ultimul escadron de cavalerie care încadrează convoiul, să închidă această poartă, ne mai permițând nimănui să intre sau să iasă prin ea, știut fiind că publicul invitat la Mitropolie după terminarea prohodului va fi îndrumat să se retragă pe aleia din partea stângă a Mitropoliei, prin Poarta Domnească spre Piața Unirei, nefiindu-i permis nimănui să se întoarcă prin dosul trupelor spre Trei Erarhi sau să se maseze, toată lumea trebuind să fie somată să se retragă spre Piața Unirei.

Tot Dl. Popp cu personalul său va avea grija să stea pe loc până ce întreg convoiul se reîntoarce de la Trei Erarhi la palatul Mitropolitan, unde are loc dejunul, și unde de asemenea trebuie menținută ordinea până la retragerea tuturor de la dejun, când va primi ordin de ridicarea posturilor.

În curtea Mitropoliei:

Comisar aj. Streza Sabin de la biur. judeciar; Comisar aj. Carabulea Ștefan, circ. 4; agent Istudor Dimitrie, care vine de la gară; agent Donciu C., agent jud.; agent Brandea Emil; Jandarmii, gardienii publici.

Vor lua măsuri de strict control ca absolut nimeni din civili, militari, preoți sau alte persoane să nu staționeze prin curte sau prin boschete sau pe lângă copaci, toată lumea să fie îndrumată la locul ei, știut fiind că în curtea Mitropoliei nu rămâne decât Școala Militară, Comp. de Onoare cu drapel și muzică, Afetul de tun în fața scărilor Mitropoliei cu personalul respectiv și polițienesc, menținând ordinea la formarea din nou a cortegiului de la Mitropolie la Trei Erarhi.

Acest post va rămâne pe loc la datorie până la reîntoarcerea cortegiului de la Trei Erarhi la Palatul Mitropolitan, unde are loc dejunul, luând măsuri de ordine la Palatul Mitropolitan la intrare, sub boltă, spre a se evita aglomerația persoanelor străine și fără nici o afacere, păstrând aceste măsuri până ce întreaga suită se va retrage de la palat și până ce va primi ordin de ridicarea măsurilor.

La intrarea în Biserică la Mitropolie pe ușa mică care dă la Balcoane:

Coșniță Ioan comisar ajutor circ. 2; Un șef de secție în ținută; Butnaru Octav, agent; Doi Jandarmi, doi gardieni în mare ținută.

Acest post va avea grija de a nu permite intrarea decât numai acelor ce posedă invitații albe sau galbene, îndrumându-le – pe cei cu albe – jos în Mitropolie, iar pe cei cu galbene – sus în balcoane; nu se admite decât două persoane la bilet, nu se discută, nu se convine și nici nu se tolerează; echipa de agenți ai forței publice pe cei ce îi găsește în neregulă îi va îndruma să părăsească Mitropolia pe poarta de din dos, fără a-i lăsa să se grupeze prin grădina Mitropoliei. Tot acest post va avea grija ca îndată ce convoiul a intrat în Mitropolie, să caute că publicul să păstreze liniștea fără zgomote și îmbulzeli, îndată ce publicul a pătruns în balcoane, ușa va fi închisă la balcon ca nimeni înainte de eșirea de la prohod să poată pătrunde în curtea Mitropoliei spre a produce învălmășeală, având grijă ca imediat ce s-a format convoiul de la Mitropolie spre Trei Erarhi și după ce convoiul a trecut la Trei Erarhi, să deschidă ușele și să-i îndrumeze nu prin curtea Mitropoliei ci pe ușa mare pe laturea din stânga, spre poarta Domnească, îndrumându-i pe str. Ștefan cel Mare spre P. Unirei, așa că nimeni, dar absolut nimeni nu va rămâne răzlețit prin curtea Mitropoliei.

Acest post de asemenea va rămâne pe loc, face controlul în jurul Mitropoliei și invită publicul să părăsească Mitropolia, fără însă a jigni pe cineva.

La ușa mare de intrare în Biserica Mitropoliei:

Comisar ajutor Filip Neculai, în ținută; Un șef de secție gard. publici; Doi gardieni publici; Jandarmi; Hulubei Neculai, agent circ. 2; Platon Chirilă, idem.

Acest post va căuta să păstreze liberă intrare prin această ușă a întregului convoi, nelăsând și tolerând pe nimeni să ocupe în față, pe scări, diferite locuri, și nici în pridvor, făcând așa fel ca organele noastre postate acolo să lase locul liber la trecerea cortegiului în biserică cum și la eșire. Prin această ușă nu intră invitații, nici cei cu invitații albe și nici cu invitații galbene, această intrare fiind exclusiv rezervată pentru intrarea cortegiului.

Tot acest personal va căuta să rămâne pe loc pentru ca după ce cortegiul pleacă la Trei Erarhi, să caute să formeze front cu jandarmii, luând măsuri și îndrumând publicul să iasă și să treacă spre poarta domnească în str. Ștefan cel Mare în sus spre Piața Mare, știut fiind că nu se mai permite nimănui să iasă și să treacă prin curtea Mitropoliei pe poartă spre Trei Erarhi, întrucât cortegiul urmează să se reîntoarcă la palatul Mitropolitan.

În interiorul Bisericii Sf. Mitropolii:

Botez Grigore, secretarul chesturei Iași; Stroian Ioan, comisar circ. 5; Rădulescu Gh., comis. aj. circ. 5; Ciuceanu Neculai, comis. aj. judeciar; Balan Constantin, agent ad-tiv; gardieni publici, jandarmi în ținută.

Acest post va avea grijă ca din timp, de comun acord cu delegații Comandurei Pieței, să așeze în interior cordoanele de Jandarmi, așa fel că în Biserică, pe locurile oficiale, să nu se permită decât celor din cortegiu; și invitaților li se vor da indicațiuni și conduce înapoia cordoanelor de jandarmi așa fel ca să nu se producă învâlmășeală nici la intrare, nici la eșirea cortegiului din biserică.

Din timp va avea grijă, de comun acord cu delegații militari, să strângă cordoanele așa fel ca nimeni din publicul invitat să poată eși mai înainte sau în timpul serv. religios, toată lumea rămânând pe loc până la eșirea cortegiului din Biserică trecând la Trei Erarhi, iar atunci se va da drumul la o parte a primului sector de sub cordon și apoi la al 2-lea, așa fel ca în ordine și liniște toți să se poată retrage prin aleia din stânga Mitropoliei eșind pe poarta Domnească în str. Ștefan cel Mare, îndrumându-se spre P. Unirei.

La intrarea în Biserica Trei Erarhi, Poarta principală:

Dumitriu Neculai, comisar aj., șeful circ. 3-a; Vasiliu Em. Const., comisar aj.; Popovici Aurel, agent; Enache Ioan, agent; Sihnea Alexandru, agent (vin de la post); Jandarmi; Gardieni publici; Un șef de secție.

Acest post trebuie să aibă grijă a nu lăsa ca publicul să se îngrămădească la poartă, intrarea să fie absolut liberă, să nu pătrundă public în curtea bisericeii, decât numai delegația de săteni condusă de Dl. Velciu, directorul Prefecturii de județ.

Va avea grija să nu împedice nimeni sau să se îmbulzească atunci când cortegiul va trece în biserica Trei Erarhi, tot așa va păstra ordinea și la referitoare de la Trei Erarhi la Mitropolie, postul rămânând pe loc până la primirea ordinului, de ridicare.

La intrarea pe scări în Biserica Trei Erarhi:

Găman Gheorghe, comisar ajutor; Lupașcu Irimia, agent; Cercel Anton, agent; Păsărică Alex., agent; Jandarmi; Gardieni; Un șef de secție de gardieni.

Va avea grija ca nimeni să nu ocupe Biserica Trei Erarhi, știut fiind că este mică și o lucrare de artă, aici nu va intra decât numai cortegiul cu osemintele Domnitorului Dimitrie Cantemir.

Tot acest post cu concursul personalului de subordine d-lui comisar Dumitriu Neculai din timp va avea grija să îndepărteze toată lumea străină ce ar căuta să pătrundă sau care s-ar găsi grupate în partea dinspre școala Trei Erarhi, vecină cu biserica.

Acest post nu se poate ridica decât numai atunci când va primi ordinul.

La cordonul ce închide str. A. Panu colț cu str. Ștefan cel Mare casele Daniel:

Hișanu Gh, comisar circ. 5; Asurdoaei, agent; Jandarmi; Gardieni.

Tot personalul ce intră de la piața Cuza vodă pe str. Ștefan cel Mare, dreapta și stânga, până la cordonul de închidere din str. A. Panu, va rămânea nemișcat la posturile lor, căci și trupele au acest ordin până ce întreg cortegiul se va reîntoarce de la Trei Erarhi la Mitropolie.

Nu se permite nici o mișcare de public sau vehicule în nici o parte din acest sector, până când nu se va primi ordin de retragere.

STUDENTIMEA

Care nu face parte din grupa celor 30 invitați în cortegiu vor lua loc în fața hotelului Continental din Piața Cuza Vodă, formând un grup.

Circulația

Dl comisar Dimitrie D-tru are ordin și instrucțiuni date, cu privire la serviciul ce are de îndeplinit și la orele când trebuie să oprească circulația.

Automobilele și trăsăturile oficiale vor fi dirijate pe str. C. Negri în sectorul vis-à-vis de Trei Erarhi lângă Farmacia Herțemberg așa fel ca ele să poată fi ușor găsite de persoanele oficiale.

BIUROUL SIGURANȚEI

Dimpreună cu personalul său de comun acord cu personalul Serv. de siguranță a Inspect. Reg. Pol. Iași, adică d-nii Leahu Gh., șeful serv. Sig. din Inspectorat și Botez V-le, comisar, șeful biur. Sig. Chestorei Iași, cu personalul de care dispune în număr de 25 agenți cu cei doi comisari ajutori Grigorianu Teodor și Ambrozie Cezar, vor lua de comun acord cu Inspectoratul toate măsurile de siguranță și control atât în gară, în Mitropolie și în Biserica Trei Erarhi și la Palatul Mitropolitan cât și pe parcurs în timpul cortegiului, începând cu controlul din seara de 10 iunie postând personalul respectiv, cu însărcinări cu care rămâne răspunzător.

Detașamentul de gardieni publici

De sub controlul d-lui Ioan Anghelescu, șef de detașament, a primit ordin de felul cum trebuie să-și împartă personalul, cum să facă cordoanele la capetele de străzi, pentru împedirea

năvălirei mulțimei. Va îngriji de pavyazarea orașului cu drapele trei-culori și de ornarea balcoanelor cu covoare naționale. Drapelele nu vor purta zebranic negru.

Observațiuni:

Tot personalul prevăzut în acest tablou va fi la datorie, la ora 7 fix dimineața.

Acela care este repartizat de serviciu la Comisariate, supravegheri, spectacole, după terminarea ceremoniei și după ce se va primi ordinul de ridicarea posturilor, fiecare este dator a se prezenta serviciile ce trebuie să presteze și să fie atenți la primirea unor altor eventuale ordine de chemare.

Chestorul Poliției Municipiului Iași [lipsă semnătură]

Direcția Județeană a ANI, Fond Inspectoratul Regional de Poliție, dosar 6/ 1935, f. 162r.-170r.

7. 1935, iunie, Iași. *Amănunte despre distribuirea agenților în teren și despre orarul supravegherii polițienești.*

Măsurile de siguranță

I / În gara Iași

1. Gh. V. Leahu, secretar Poliție
2. Vasile Botez, comisar
3. Gh. Ionescu, comisar ajutor
4. Th. Grigoreanu, comisar ajutor
5. Alex. Stratan, comisar ajutor
6. Iunius Lecca, comisar ajutor
7. Nic. Balan, detectiv
8. Vasile Cateliu, agent
9. Adrian Mireș, agent
10. M. Ionescu, agent

Vor fi prezenți în gară la ora 6 dimineața pentru control și apoi vor urma cortegiul până la ora banchetului și în urmă la plecare la gară.

II / La Podul Metalic

1. Clem Crezant, agent

III / În stația Nicolina

1. Victor Mihăilescu, subșef biurou
2. Vasile Fasolă, agent

IV / La Podul de la Frumoasa

1. Gh. Zaharia, detectiv

V / La Bârnova tunel

1. Gh. Boznea, comisar ajutor

VI / La Mitropolie

1. Eugen Vaighel, comisar
2. Vasile Țurcanu, detectiv
3. Ioan Ionescu, agent
4. Ilie Vieru, agent
5. Aurel Lazărescu, agent
6. Panait Albeanu, agent

VII / La Trei Erarhi

1. Șt. Micle, comisar
2. Victor Duceag, agent
3. T. Petcu, agent
4. Virgil Georgescu, agent

La vagonul d-lui Prim-ministru [scris de mână]

1. T. Gregorian
2. M. Ionescu
3. V. Cateliu

Pe peron
Spre șeful Stației, Leca
Spre Poștă, Al. Stratan
La eșirea din sala de recepție, Gh. Ionescu, Balan, Mireș
Pe dreapta, Leahu, Leca, Gh. Ionescu, Balan, M. Ionescu
Pe stânga, V. Botez, Stratan, Gregorian, Cateliu, Mireș.

VIII / La Palatul Metropolitan

1. Alexandru Popovici, comisar
2. I. Popescu, comisar ajutor
3. Gr. Staloș, agent
4. Gh. Prodea, agent
5. Octav Dobreanu, agent

IX / Supraveghere gardiști

1. Cezar Ambrozie, comisar ajutor
2. Ioan Bogza, detectiv
3. Ștefan Roșu, agent

X / Paza la D-1 Ministru Iamandi

1. C. Coman, agent
2. V. Ionescu, agent
3. D. Dicterenco, agent

XI / Pază la Trenul Mortuar toată noaptea până dimineața

1. Gheorghe Turcu, agent
2. Gheorghe Gherasim, agent

cari vor lucra de comun acord cu comisarul și personalul Poliției Gărei Iași.

[scris de mână] 16-22:

1. Al. Stratan
2. Ionescu I.
3. Ionescu M.

22-4 dimineața:

1. Gh. Ionescu
2. Georgescu Virgil
3. Petcu T.

În Centru seara

De la ora 4-10 dimineața:

1. Ilie Buref
2. Prodea Gh.
3. Vieru Ilie

De la 10-16:

1. Gh. Boznea
2. Coman C.
3. Fasole V-le.

Direcția Județeană a ANI, Fond Inspectoratul Regional de Poliție, dosar 6/ 1935, f. 171r.-v.

8. 1935, iunie 17, Iași. *Notă telefonică din care aflăm componența delegației oficiale care onora, prin prezența ei, osemintele domnitorului.*

Direcțiunei Gen. a Poliției București

Raportăm că astăzi dimineață 17 cor. cu tren acc. No 601, a sosit în gara Iași, la ora 7,33, d-l Prim-ministru Tătărăscu și d-l Ministru de Interne I. Inculeț, în bune condițiuni.

Tot astăzi dimineață, cu tren pers. No 6025, la ora 5,24, a sosit și d-l Ministru Nistor, venind de la Cernăuți.

Cu trenul special la ora 0,56 au sosit d-nii Miniștri Dr. Anghelescu, Paul Anghelescu, Lapedatu, Mareșal Ilasievici și prof. N. Iorga, cari au însoțit rămășițele pământești ale domnitorului Dimitrie Cantemir.

Deasemeni sunt sosiți în localitate și d-nii miniștri V. Iamandi și dr. Costinescu, cari au venit de eri.

Se așteaptă și sosirea d-lui ministru Manolescu Strunga, care vine cu mașina.

S-au luat toate măsurile de pază și siguranță.

Solemnitățile încă n-au început.

Inspector Regional
ss) O. Măcelaru

Transmisă la ora 8,55 comisarului de serviciu Ionescu
Comisar aj.
I. Lecca.

[Înregistrare]
No 14985, 17.VI.1935
[Rezoluție]
Urgent; Telefonic

Direcția Județeană a ANI, Fond Inspectoratul Regional de Poliție, dosar 6/ 1935, f. 173 r.-v.

9. 1935, iunie 17, Iași. Notă telefonică prin care Direcția Generală a Poliției este anunțată că ceremoniile de la Iași au decurs în liniște.

Direcțiunei Gen. a Poliției București

Urmare raportului nostru telefonic No 14985/17.VI.a.c., primit la Direcțiune de comisarul de serviciu Ionescu, raportăm că înhumarea relicvelor domnitorului Dimitrie Cantemir a decurs în perfectă liniște.

Cu tren special la ora 15.55 a plecat din localitate d-l Prim-ministru Tătăreanu, precum și d-nii miniștri dr. Anghelescu, Paul Anghelescu și Lapedatu.

D-nii miniștri Inculeț și Iamandi au rămas în localitate.

Inspector Regional
ss) O. Măcelaru

[Înregistrare]
No 15015, din 17.VI.1935
[Rezoluție]
Urgent; Telefonic
Transmisă de Nicolescu
primită de dl comisar de serviciu Constantinescu

Direcția Județeană a ANI, Fond Inspectoratul Regional de Poliție, dosar 6/ 1935, f. 174 r.-v.

10. 1935, iunie 17, Bârlad. Notă telefonică a poliției bârlădene din care reiese că agenții supravegheau parcursul trenului funerar care mergea pe ruta Constanța-Iași. Apare o contradicție între datarea de pe antetul documentului, 17 iunie 1935, și precizarea din cuprinsul textului propriu-zis, unde se spune că trenul ar fi părăsit gara din Bârlad la ora 22, deci în seara zilei de 16 iunie.

Notă telefonică
No 14987, 1935 iunie 17
Poliția oraș Bârlad

La ordinile Dvs. telegrafice 14747 și 14925 din 15 și 16 c., raportăm că trenul special, care transportă rămășițele voevodului Dimitrie Cantemir, prin gara locală a trecut în bune condițiuni.

Cu această ocazie, P.S.S. episcop Nifon Criveanu asistat de un sobor de preoți a oficiat serviciul religios la care au asistat autoritățile civile și militare. Trenul a plecat din gara locală la orele 22.

Șef. Poliției, D. Bocioagă

Transmisă de D. Anastasiu

Primită A. Popescu

Direcția Județeană a ANI, Fond Inspectoratul Regional de Poliție, dosar 6/ 1935, f. 176r.

11. 1935, iunie 17, Tecuci. *O notă telefonică asemănătoare anunța trecerea trenului cu oficiali care mergeau de la București spre Iași.*

Notă telefonică

Poliția oraș Tecuci

No. 14989, 1935 iunie 17

Ca urmare la rap. No 10738 din 16 iun. a.c., avem onoare a vă raporta că astăzi, orele 3.20 dimineața, a trecut prin stația locală cu trenul accelerat no. 601, de la București la Iași, domnii prim-ministru Tătărăscu și Inculeț în bune condițiuni. Ambii călătoresc în vagoane salon no. 101 și 100.

Șeful Poliției, I. Cuptor

Transmisă, D. Fiotu

Primită, I. Popescu

Direcția Județeană a ANI, Fond Inspectoratul Regional de Poliție, dosar 6/ 1935, f. 177r.

12. 1935, iunie 16, Tecuci. *Poliția din Tecuci raporta trecerea celui alt tren, care aducea de la Constanța sicriul cu rămășițele voievodului.*

No 14989

10738/6/6/ora 21, Tecuci

Am on[oarea] a rap[orta] că ast[ăzi] orele 20.40 a tr[ecut] în b[une] cond[iții] pr[in] st[ația] Tecuci un tr[en] special care aduce osem[intele] domnit[orului] D. Cant[emir] la Iași în care tren se aflau dnii Miniștri al Armatei, Instr[ucțiunii] și Cultelor și d-l prof. N. Iorga. În gară a fost înt[âmpinat] de d-l pref[ect] al Jud[etului] împreună cu demnit[arii] orașului.

Șef[ul] Pol[iției],

Cuptor

Direcția Județeană a ANI, Fond Inspectoratul Regional de Poliție, dosar 6/ 1935, f. 178r.

13. 1935, 17 iunie, Vaslui. *Se raportează trecerea trenului funerar prin gara Vaslui și îndeplinirea onorurilor care i se cuveneau.*

Notă telefonică

Poliția oraș Vaslui

No. 14993, 1935 iunie 17

La ord. Dvs. cifrat, No 14747, raportăm că trenul cu osemintele voievodului Dimitrie Cantemir a plecat din gara Vaslui spre Iași.

Solemnitatea a avut loc în cea mai mare liniște.

Șef. Poliției, Vasiliu

Transmisă de dl Gruia

Primită, I. Popescu

Direcția Județeană a ANI, Fond Inspectoratul Regional de Poliție, dosar 6/ 1935, f. 180r.

14. 1935, 17 iunie, Iași. *Notă telefonică prin care se anunță drumul de întoarcere al oficialilor participanți la ceremoniile din Iași.*

Telefonic
No. 15013, din 17 iunie a.c.
Polițiilor Vaslui, Huși, Bârlad și Tecuci

Astăzi, 17 iunie a.c., în trenul ministerial, la orele 16, pleacă din Iași la București dl. prim-ministru și membrii guvernului.

Rugăm luați măsuri în conformitate cu ordinele în vigoare.

I.R.
O. Măcelaru

Vaslui, comis. Popa
Huși, comis. Macovei
Bârlad, comis. Negrea
Tecuci, comis. Vasilică

Direcția Județeană a ANI, Fond Inspectoratul Regional de Poliție, dosar 6/ 1935, f. 188r.

15. 1935, august 19, Iași. *Adresă confidențială a poliției ieșene din care deducem atât programul ceremonialului de reînhumare a osemintelor lui Cantemir, cât și activitățile adiacente desfășurate de Nicolae Iorga.*

19 aug. 1935
Confidențial

Ministerul de Interne
Chestura Poliției Municipiului Iași
Nr. 50653

Domnule Inspector,

Avem onoare a vă raporta că în ziua de 16 august a.c., la ora 7.33 dim., a sosit în Iași dl. profesor Neculae Iorga, însoțit de 100 studenți.

În gară, a fost primit de dl. primar Racoviță, dr. Cădere, dl. Velciu, directorul Prefecturii de Județ, și dl. Văleanu, directorul Arhivelor Statului.

Din gară, au plecat cu mașinele la Seminarul Veniamin Costachi, au luat ceaiul.

De la Seminar, la ora 9, au plecat și vizitat bisericile: Golia, Bărboi și Sf. Sava, apoi au mers la Biserica Trei Erarchi, unde au asistat la înhumarea osemintelor Domnitorului Dimitrie Cantemir.

La ora 11.15, au plecat la Universitate, unde dl. profesor N. Iorga a ținut o conferință cu subiectul «Viața lui Dimitrie Cantemir».

De la Universitate, la ora 13.10, au venit la Seminarul Veniamin Costache și au luat masa.

La ora 14.20, dl. prof. N. Iorga cu însoțitorii săi au plecat cu mașinele la Cotnari. Odată cu D-sa a plecat și dl. primar Racoviță, senator Adace și dl. profesor Băleanu.

La Cotnari au vizitat Mănăstirea lui Ștefan cel Mare, de unde apoi s-au dus la Hârlău pentru a vizita și locurile istorice din acea regiune.

În localitate s-au reîntors la ora 20, și după ce au luat masa la Seminarul Veniamin Costache, studenții care însoțeau pe dl. profesor N. Iorga au plecat la București cu trenul la ora 21.45, sub conducerea d-lui Ardeleanu, director și secretar al Universității populare Vălenii de Munte.

Dl. profesor N. Iorga a stat în localitate până în ziua de 17 august a.c., când a plecat la București cu trenul la ora 14.01.

Din partea Ministerului Cultelor a luat parte la înhumarea osemintelor Domnitorului Dimitrie Cantemir: dl. Stancu Brădișteanu.

Chestor, Botez Grigore

Direcțiunei Generale a Poliției București

[Rezoluție] S-a raportat.

Direcția Județeană a ANI, Fond Inspectoratul Regional de Poliție, dosar 1/ 1935, f. 355r.

16. 1935, august 16, Iași. Adresă confidențială prin care se dau alte amănunte despre reînhumarea lui Dimitrie Cantemir.

Confidențial

Domnule Director General,

Aveam onoare a vă raporta că în ziua de 16 august a.c., la biserica Trei Erarhi din localitate, în prezența lui Nicolae Iorga, autorităților civile și militare, a avut loc solemnitatea reînhumării osemintelor domnitorului Dimitrie Cantemir.

După oficierea slujbei religioase, rămășițele au fost depuse într-un sicriu de aramă, pregătit de Comisiunea Monumentelor Istorice, care a fost așezat în gropnița domnească din dreapta naosului Bisericii Trei Erarhi, încheindu-se proces verbal, constatator al acestei operațiuni.

Între orele 11.30-13, d-l Profesor N. Iorga a conferențiat în aula Universității Mihăilene din localitate despre «Viața și opera lui Dimitrie Cantemir».

Totul a decurs în liniște.

Inspector regional,
Șeful Poliției de Siguranță

Domniei Sale
Domnului Director al Poliției București

[Rezoluție]
Operat.

Direcția Județeană a ANI, Fond Inspectoratul Regional de Poliție, dosar 1/ 1935, f. 368r.

POLITIQUE ET PATRIMOINE.
DOCUMENTS REGARDANT LE TRANSPORT DES RELIQUES DE
D. CANTEMIR A IASI (JUN-AOUT 1935)
(Résumé)

Mots-cléf: patrimoine, affaires étrangères, ossements, relations roumaino-soviétiques, rituel politique

L'article traite du retour, en Roumanie, des ossements de Dimitrie Cantemir, dans le contexte des tentatives de Nicolae Titulescu de normaliser les relations avec l'Union Soviétique. De manière prévisible, l'événement était instrumenté au bénéfice de l'idéologie nationale. Selon celle-ci, le rapatriement des ossements d'un héros reconstituait, métaphoriquement, le corps symbolique complet de la patrie. Le héros n'était pas l'«enfant» de son pays natal. Au contraire, sa relation avec le pays d'origine semble être inverse : le héros était le parent métaphorique, celui qui recréait un espace, tout en le changeant pour tous ceux restés dans la patrie. Après que les traités de Versailles ont ratifié l'annexion de la Bessarabie, la Bucovine et la Transylvanie, la rhétorique patrimoniale découvrait dans le passé des prophètes de plus en plus nombreux de la Grande Roumanie. Ramené dans le pays longtemps après sa mort, le héros ne rentrait pas à ses origines, tout simplement. Il achevait, peut-être, son histoire, mais il prolongeait, sans doute, sa mémoire. De plus, il complétait le récit de son pays avec toutes ces années-là où il n'y avait pas vécu.

CĂTĂLINA MIHALACHE

REFORMA ȘCOLARĂ DIN 1948, UN SUCCES AL PROPAGANDEI COMUNISTE*

1. Reformă înainte și după război

Ideea reformării școlii românești a fost o constantă a perioadei interbelice, depășind simplul exercițiu legislativ și oscilațiile destul de abrupte ale vieții politice. Fenomenul a fost posibil și datorită afirmării mai multor specialiști autohtoni în științele educației. De formație occidentală, dar cu dorința certă de a cunoaște și a defini realitățile locale, ei au conturat tot mai precis reflecția sistematică asupra școlii românești și a dezideratelor sale¹. Aproape întotdeauna, miniștrii educației au preluat câte ceva din această efervescență a proiectelor de schimbare, asumându-și explicit diferite tentative de reformare. Simion Mehedinți, C. Angelescu, Dimitrie Gusti, Petre Andrei sau Ion Petrovici au reușit să dea chiar o formă concretă, administrativă și legislativă, acestor impulsuri reformatoare². Politicile școlare ale epocii erau centrate în jurul câtorva idei majore, precum acelea de *statălităte*, *naționalism*, *activism*, *pragmatism*. Și *localismul* a fost o opțiune constantă a timpului, diferit înțeleasă și aplicată, până la urmă dizolvată de tendințele centralist-autoritare.

În ciuda mult clamatei rupturi, între ultima lege interbelică a școlii, aceea din 1939, și primul act normativ major al regimului comunist, din 1948, există continuități vizibile de fond și de intenție. Cele două momente legislative sunt separate de război și de succesiunea unor regimuri politice radicale, dar au în comun o anume reprezentare a normalității și o anume inerție, care au atenuat evident insolitul model sovietic. La rândul său, intruziunea ideologiei sovietice nu era complet străină de spiritul general al anilor 1940 și nici nu era o rețetă fixă, infailibilă și imobilă. Dimpotrivă, școala sovietică însăși s-a aflat, încă de la începuturile sale, într-o continuă reorganizare, acumulând experiențe multiple, adesea contradictorii.

* Textul a fost inclus, într-o primă redactare, în capitolul final (*O istorie a reformei învățământului în România postbelică*) al tezei de doctorat *Istorie și politici educative în România secolului XX: modele, inovații, practici*, susținută în ianuarie 2008, la Universitatea „A.I. Cuza” din Iași. Mulțumiri domnului Adrian Cioflâncă pentru ajutorul acordat la realizarea documentării acestui material, mai ales la partea despre școala sovietică.

¹ Este vorba despre corifeii pedagogiei românești din prima jumătate a secolului XX: Ioan Găvănescul, Simion Mehedinți, G.G. Antonescu, Ștefan Bărsănescu, Ion C. Petrescu, Stanciu Stoian, Onisifor Ghibu ș.a.

² Vezi Gabriela C. Cristea, *Reforma învățământului. O perspectivă istorică, 1864-1944*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2001, p. 239-242, 247-262, 265-277. Un caz special este acela al lui P.P. Negulescu, ministru al instrucțiunii între 1920-1921 și 1926-1927. El s-a preocupat de un proiect de lege a reformei, niciodată pus în practică, dar foarte bine documentat într-un volum special, apărut în două ediții, în 1922 și 1926 (*ibidem*, p. 242-243).

Legea pentru organizarea și funcționarea învățământului primar și normal din 27 mai 1939 hotărâ, ca și decretul nr. 1383 din 2 august 1948, obligativitatea frecvenței școlare și gratuitatea învățământului primar (elementar). Legea din 1939, asumată de ministrul Petre Andrei, impunea ca obligație generală frecventarea școlii de șapte ani și chiar a grădinițelor de copii, acolo unde existau, pe când aceea din 1948 rezuma această datorie la parcurgerea primilor patru ani de școală³. Ambele texte vizau și recuperarea celor neșcolarizați. În 1939 se aveau în vedere mai ales tinerii de până la 21 de ani, care trebuiau recenzați anual de către autorități, pe când în 1948 se preconizau cursuri de alfabetizare pentru cei cu vârste cuprinse între 14 și 55 de ani⁴.

S-ar putea spune că principala preocupare a proaspăt instalatului regim comunist a fost reducerea traseelor firești ale școlarizării, în schimbul expansiunii excesive a rutelor școlare rezumative, improvizate, exterioare de fapt școlii „tradiționale”. Importanța acordată dimensiunii cantitative și celei coercitive, induse și în spațiul formativ extrașcolar, pare să fie o altă deosebire de accent, dar nu neapărat de substanță, pe care actul din 1948 îl aduce în plus față de cel din 1939. Decretul reformei a fost și un text foarte sumar comparativ cu legea susținută de Petre Andrei. Exprimarea rezumativă și imprecisă a lăsat loc la o mare varietate de interpretări „la fața locului”, care au dus la perpetuarea sau inovarea unor practici școlare ignorate de textele normative. În realitate, cerințele „reformatoare” au fost disipate într-o multitudine de instrucțiuni și de circulare interne vehiculate cu sârg de administrația școlară. Sub pretextul câtorva decizii politice punctuale (exprimate prin decrete și hotărâri ale organelor administrative centrale), volumul lucrărilor scriptice din sistemul școlar a crescut vizibil după 1944 fiind, în plus, marcat de referințe extinse la ideologia noului regim.

Noul mecanism birocratico-propagandistic a preluat realități sau deziderate înscrise în legea din 1939, negând însă cu o violentă ipocrizie orice continuitate cu „școala veche”, a „regimului burghezo-moșieresc”. Principala deosebire între cele două texte de lege se situează la nivelul idealului educativ, care în 1939 era național, religios și monarhic, iar în 1948 era „așezat pe baze democratice, populare și realist-științifice”⁵. În ciuda opoziției între aceste finalități formative⁶, mijloacele, resursele umane, metodele, practicile și unele principii educative au păstrat destule asemănări. Ar fi fost pur și simplu imposibil să se înlocuiască în doar câțiva ani întreg personalul școlar și întreg suportul material al educației, în condițiile gravei crize economice postbelice, când în toată istoria învățământului public românesc ele au fost mereu deficitare.

Legea din 1939 exprima, de pildă, principiul educativ al apropierii mai strânse a școlii de viața adulților, atât profesională cât și cetățenească. Se preconiza formarea unor „comunități de muncă școlară și practică” și gruparea materiilor de învățământ „pe unități de viață, asigurându-se astfel legătura organică dintre cunoștințele din toate domeniile”⁷. Aceste prevederi rezonau, fără o intenție explicită, cu ideile pedagogiei

³ Vezi Institutul de Științe ale Educației, *Antologia legilor învățământului din România*, București, 2004, p. 287 și 342.

⁴ *Ibidem*, p. 287 și 344.

⁵ Conform art. 1 al legii din 1939, școala trebuia să facă „educația națională, morală, religioasă și socială a copiilor și tinerilor” (*ibidem*, p. 277), principiul monarhic fiind subînțeles. Școala Republicii Populare Române era declarat laică, democratică și organizată „exclusiv de stat” (vezi art. 1 al decretului din 1948, în *ibidem*, p. 342).

⁶ Ambele opțiuni formative înglobau, fără îndoială, o mare doză de formalism și chiar de utopie în aceste deziderate. Totuși, în comparație cu anul 1939, formularea idealului educativ din 1948 părea mult mai străină de limbajul și de realitățile curente ale societății românești contemporane.

⁷ *Ibidem*, p. 278.

sovietice din anii 1920⁸. În viziunea aceluiași text, școala trebuia practic dublată de o instituție formativă națională asemănătoare cercetășiei („Straja Țării”), a cărei activitate devenea obligatorie. Scopul acesteia era ca „spiritul străjeresc” să fie „introdus în toată activitatea școlară”⁹, ceea ce s-a regăsit ulterior și în funcționarea organizațiilor de tineret comuniste. Instituțiile conexe școlii (atelieri, cantine, loturi experimentale, puncte medicale, biblioteci și cămine culturale), comitetele școlare, consiliile pedagogice, coloniile de vacanță, taberele și excursiile, competițiile sportive, cooperativele școlare¹⁰, gazeta de perete (numită aici „ziarul clasei”), obligația organizării serbărilor școlare și a participării la evenimentele publice cu finalitate civică, conferințele, cercurile și consfăturile didactice, cursurile pentru adulți, asistența materială a copiilor săraci, participarea întreprinderilor, comunelor, asociațiilor culturale și a serviciilor de asistență socială la buna funcționare a școlii, fișele personale ale elevilor, gradele și decorațiile didactice, toate aceste realități familiare școlii socialiste erau deja înscrise în legea din 1939¹¹. În mod eronat, ele sunt apreciate drept creații exclusive ale regimului comunist pentru că, formal, legea cu pricina fusese abrogată, dar mai ales pentru că „noua” școală făcea mari eforturi să se „inventeze” discursiv, cel mai adesea prin omisiunea sistematică a referințelor la preexistența stărilor de fapt. Starea de mobilizare permanentă, responsabilizarea politică și socială a educatorilor, mulțimea obligațiilor didactice extrașcolare care perpetuau ethosul haretist, toate acestea erau deja prezente în spiritul legii din 1939, înlesnind adaptarea rapidă a majorității corpului școlar la viitoarele exigențe ale regimului comunist.

Tranziția spre „noua școală” a fost, paradoxal, favorizată de război. Pentru o mare parte a școlii românești, seria restrângerilor, a reorganizării, a evacuărilor și a distrugerilor a început odată cu pierderile teritoriale din 1940, care au bulversat profund viața majorității locuitorilor¹². Mai ales în vara anului 1944, războiul a afectat serios aproape

⁸ Este vorba de metoda studiului „pe complexe” (natură, muncă, societate) și nu pe obiecte școlare (matematica, gramatica, istoria etc.), pe care autoritățile sovietice au încurajat-o în anii 1920 și au respins-o progresiv în deceniul următor (vezi E. Koutaissof, *Soviet Education and the New Man*, în „Soviet Studies”, vol. 5, nr. 2, October 1953, p. 107-108). Pe lângă justificarea ei pedagogică, această metodă avea și o utilitate politică certă, descurajând folosirea textelor pe care se baza vechea școală, suplinind insuficiența materialului didactic agreat de noul regim și, mai ales, favorizând politizarea tuturor lecțiilor prin abordarea unor teme generale cum ar fi „imperialismul, ateismul, Lenin, revoluția din Octombrie, dictatura proletariatului, primul cincinal, activitatea contra-revoluționară” etc. (vezi Larry E. Holmes, *Bolshevik Utilitarianism and Educational Experimentalism: Party Attitudes and Soviet Educational Practices, 1917-1931*, în „History of Education Quarterly”, vol. 13, nr. 4, Winter 1973, p. 355).

⁹ Vezi Institutul de Științe ale Educației, *op. cit.*, p. 279.

¹⁰ Această continuitate era, imediat după 23 august 1944, frecvent invocată de noile autorități, în numele revenirii la normalitatea distrusă de război. De exemplu, un set de „Instrucțiuni privitoare la funcționarea cooperativelor școlare”, emis de Ministerul Cooperăției (care a existat din decembrie 1944 până în decembrie 1947), avea în vedere „a se asigura continuitatea în activitatea cooperativelor școlare existente”, inclusiv a celor „înființate conf[orm] legii învățământului primar din 1939”. Noutatea părea să fie doar impunerea unui „statut tip”, dar scopurile sale păreau să fie la fel de binevenite în 1947, ca și în 1939, sau pe vremea lui Haret: „dezvoltarea vieții școlare în comunitate”, „aprovizionarea cu materialul necesar învățării”, „valorificarea produselor din atelierul școlii și a plantelor medicinale”, „ajutorarea copiilor săraci” (vezi Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Iași, Fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 71/1948, vol. I, fila 186 r.-v.).

¹¹ Vezi Institutul de Științe ale Educației, *op. cit.*, p. 280-281, 285-286.

¹² De exemplu, în Transilvania de nord-vest, cedată în august 1940 Ungariei, noile autorități nu au recunoscut decât școlile confesionale românești, aproape inexistente la acea dată. Astfel, în noul an școlar, 400.000 de copii români au fost nevoiți să se înscrie în școli primare ungurești, în timp ce 1.200 de învățători români au fost eliminați din sistemul de învățământ și înlocuiți cu învățători maghiari. Mulți dintre cei dați afară s-au refugiat în teritoriul rămas sub autoritatea statului român. Manualele românești au fost interzise. O nouă lege a învățământului, din februarie 1941, consolida controlul statului asupra școlii și preeminența limbii

întreaga țară, frontul traversând teritoriul românesc de la est la vest pentru a lăsa în urmă ocupația militară sovietică, împreună cu un nou regim politic. Valul retragerilor, al distrugerilor și al ocupațiilor abuzive a oprit efectiv funcționarea multor instituții de învățământ. Acolo unde a fost posibil, școala s-a redeschis abia în octombrie 1944. Rapoartele din teritoriu semnalau situații de criză acută, clădiri devastate, lipsa alimentelor, a combustibilului, a banilor, a personalului didactic sau a unui material didactic minimal. Cuvântul de ordine părea să fie supraviețuirea, nu educația. În 1945, la minister ajungeau înștiințări despre școli „închise pe anul școlar 1944/1945, din cauza lipsei de combustibil și a geamurilor”¹³. Se acordau aprobări pentru amânarea deschiderii „cursurilor școalelor primare din municipiul București până la 1 februarie 1945, cu excepția celor care au lemne”¹⁴. Se puneau problema respectării „orului și a programului minimale de război”, atât cât era posibil în condițiile lipsei generale de manuale¹⁵. Disfuncționalitățile erau la ordinea zilei: „elevele externe [de la Școala normală de învățătoare din Târgu-Mureș] care vin din comunele învecinate – din cauza aglomerării de trupe în retragere – nu mai pot frecventa școala”¹⁶; din cauza lipsei de alimente, chiar și a pâinii, la Școala normală de fete „Regina Maria” din Ploiești-Predeal, copiii „s-au anemiat complet”, ceea ce era cu atât mai grav cu cât internatul școlii nu mai avea nici medic¹⁷ ș.a.m.d. Cele mai multe plângeri se refereau la starea clădirilor școlare, confiscate sau distruse în cursul luptelor și al evacuărilor. Astfel, școala primară de aplicație din Ploiești anunța ministerul că nu va putea înființa și clasa a V-a supraprimară (de fapt, o primă formă de introducere a „gimnaziului unic”), din cauza lipsei de spațiu, iar o altă școală se declara în imposibilitate de a ține ore pentru că „localul” său, „în cursul anului școlar 1944/1945, a fost evacuat de două ori”¹⁸. Liceul „Anastase Bașotă” din Pomârla-Dorohoi raporta mai detaliat că „lipsesc uși, geamuri, material de construcție, scânduri, rigle, leături, grinzi, cărămizi. E distrus materialul didactic, bibliotecile cunosc însemnate lipsuri, e distrus total laboratorul de fizică-chimie”. Din cauza „evenimentelor”, școala nu ținuse cursuri decât din aprilie până la 15 iulie 1945, „după ce ne-am întors din refugiu”. În general, „cursurile nu s-au ținut decât 75 zile, în care timp a trebuit să facem materia pe un an întreg”, ceea ce a fost și mai greu din „lipsa cărților de predare”¹⁹. Peste toate se adăugau bolile, la care copiii erau în mod special vulnerabili. De exemplu, de la inspectoratul Școlar Tecuci se anunța „închiderea cursurilor pe timp de trei săptămâni, din cauza epidemiei de tifos exantematic”²⁰. În 1946 mai erau încă școli fără manuale, iar în unele părți copiii învățau după „cărțile școlare din timpul ocupației maghiare”²¹.

maghiare în toate instituțiile educative (vezi Florin Diac, *O istorie a învățământului românesc modern*, vol. I, sec. XVII-1944, București, Editura Oscar Print, 2004, p. 405-407). Situația a fost și mai dramatică în partea de est a țării, cedată în 1940 Uniunii sovietice, recuperată în 1941, apoi din nou pierdută în 1944. Aici, fiecare schimbare a autorității politico-militare a fost însoțită și de schimbarea imediată a cerințelor școlare, începând chiar cu limba de predare.

¹³ Cum era cazul unor școli primare din județul Covurlui și din orașul Galați (vezi ANIC, București, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 628/1945, fila 24).

¹⁴ *Ibidem*, fila 41.

¹⁵ *Ibidem*, fila 42v.

¹⁶ *Ibidem*, fila 56.

¹⁷ *Ibidem*, fila 62.

¹⁸ *Ibidem*, fila 65 și fila 70.

¹⁹ Vezi ANIC, București, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 604/1946, filele 10, 13v. și 14.

²⁰ Vezi ANIC, București, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 628/1945, fila 77.

²¹ Vezi ANIC, București, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 405/1946, fila 234.

Schimbarea guvernului și a ministrului educației, la 23 august 1944²², nu s-a făcut simțită imediat în școli, mai ales datorită blocajelor din sistemul de învățământ. Dar ministerul a profitat tocmai de lipsurile și dezorganizarea care asaltau școlile din țară pentru a lua sub un control mai strâns realitățile locale. Pentru început, s-au cerut rapoarte asupra neajunsurilor suferite și s-au emis diverse ordine interne pentru îndreptarea situațiilor deficitare. Simultan, se întrevădeau deja direcții noi de intervenție în lumea școlii, puse în general sub generoasa deviză a „democratizării”, a combaterii inechităților sociale, etnice și confesionale. În scurt timp, s-a conturat cu destulă agresivitate o nouă orientare politică, favorabilă noilor aliați externi și noii conduceri a țării. „Noul” era, de altfel, o calitate frecvent clamată în viața publică românească, deși conținutul său era, cel mai adesea, ambiguu.

În viața de zi cu zi, oamenii percepeau „noul” mai mult sau mai puțin acut, punându-l adesea pe seama provizoratului și a necesităților cauzate de război. De exemplu, o elevă de liceu din Iași își amintea că după ce a revenit din refugiu, în toamna anului 1944, nu și-a regăsit decât o parte din colegele și profesoarele de la „Oltea Doamna”. Apăruseră în schimb noi eleve, multe fete de învățători și „câteva colege evreice”. În general, normalitatea de dinainte de război nu mai era de găsit: pentru niște versuri „naive”, considerate a fi anticomuniste, o elevă a fost aspru sancționată; școala primea ajutoare alimentare din Suedia; treptat, viața tinerilor a fost invadată de „lozinci”, iar școala direct implicată în evenimentele politice ale vremii, cum au fost alegerile din noiembrie 1946. Atunci, elevele și profesoarele au fost obligate să asigure partea propagandistică a evenimentului, „de la 6 dimineața până seara târziu”. Părea ceva de neînțeles: „a striga lozinci părea jenant și absurd și, apoi, la ce bun să stea o masă de tineri cu steaguri și lozinci scrise, pe care nici nu aveau habar ce scrie, pentru că, de fapt, nimeni nu avea curiozitatea să le citească. Lozincă? De fapt, ce însemna o «lozincă»? ”²³.

2. „Democratizarea” prin coerciție administrativă

Dacă anul școlar 1944/1945 s-a aflat sub semnul precarității, următorul a deschis foarte clar seria „înnoirilor” instituționale fiind, în același timp, marcat de impunerea a numeroase interdicții și condamnări, puse sub semnul campaniei pentru „defascizarea” vieții publice. În august 1945 s-a înființat „gimnaziul unic”, s-au organizat „cursuri ideologice politice pentru cadrele didactice de toate gradele”²⁴, s-a dispus înființarea comitetelor școlare. Deschiderea noului an școlar a fost deja altceva decât se obișnuia până atunci, în ciuda tradiționalului serviciu religios și a discursurilor de circumstanță. La Școala normală ortodoxă română de conducătoare [educatoare] din Beiuș-Bihor, de exemplu, ceremonia a avut loc la 15 octombrie (conform „ordinului nr. 227018/1945”), după cum urmează: „după Sfânta Liturghie, elevele au primit explicațiuni cu privire la desfășurarea activității anului școlar 1945/6, citindu-li-se circularele relative la aceasta. La 16 octombrie s-au format comitetele claselor, iar dirigintele respective au lămurit pe eleve asupra problemei «muncă și libertate în democrație». În ziua de 17 octombrie s-a

²² Ministrul Ion Petrovici (decembrie 1941-august 1944) a fost înlocuit, în primă instanță, cu generalul Ion Boițcanu (august-noiembrie 1944) și apoi cu Ștefan Voitec (noiembrie 1944 - decembrie 1947).

²³ Vezi Rodica Weider-Ciurea, *Iașul copilăriei mele*, Sfântu Gheorghe, Editura „Eurocarpatia”, 2002, p. 229, 236, 239, 246.

²⁴ Vezi Ștefan Bărsănescu, Florela Bărsănescu, *Dicționar cronologic. Educația, învățământul, gândirea pedagogică din România*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978, p. 147.

organizat «Secția școlară a Tineretului Progresist» de pe lângă Școala Normală”. Cu atâtea noi îndatoriri de îndeplinit, nu e de mirare că instituția „și-a început cursurile regulat”²⁵ abia la 19 octombrie.

Cea mai ambițioasă inițiativă a noului guvern a fost înființarea „gimnaziului unic”, o formă de continuare a studiilor de către cei care absolviseră patru ani de școală primară. Intenția era aceea de a se anula situația de până atunci, adică „bifurcarea” învățământului într-un ciclu *supraprimar*, de trei clase (care ducea, cel mult, spre o școală profesională), și într-unul *gimnazial*, de patru ani, care permitea accesul la liceu și la studii teoretice superioare. Inițiativa a fost pusă sub aceeași deviză a democratizării, a lărgirii accesului la studii post-elementare, dar s-a lovit de numeroase obstacole. Multe școli primare nu aveau nici spațiu și nici alte resurse pentru a inaugura noul gimnaziu²⁶, iar majoritatea nici nu înțelegeau care era rostul acestei incomode inovații. Percepția comună era că noul regim impunea doar o altă denumire pentru învățământul supraprimar sau primar superior și, eventual, o formă de a îmbunătăți frecvența școlară, destul de redusă la acest nivel. O altă impresie era, dimpotrivă, aceea că se puneau bazele unei forme de învățământ secundar, mai puțin selectiv, adică a unui gimnaziu de tip „vechi”, dar mai puțin exigent. În 1946, autoritățile încă mai încercau să înlăture astfel de confuzii, alimentate de faptul că noua școală nu era decât un șir de preluări incomplete, reducății și improvizații. Promiteau că „organizarea lui va fi mult mai bună în anul viitor”, insistând că „Gimnaziul Unic este o școală cu totul alta decât a fost și este” și cerând imposibilul: „până va fi ceea ce trebuie să fie, cadrele lui să se străduiască să înlăture toate tendințele de acapărare de către școala veche”²⁷.

Cel puțin ca intenție și parțial ca denumire, această școală „nouă” trimitea la cele petrecute în Rusia Sovietică, în scurt timp după revoluția din octombrie 1917, când s-a decretat „școala unică a muncii”. Aceasta elimina vechile diviziuni școlare (gimnazii, licee, școli profesionale). Toți elevii trebuiau să urmeze o școală de 9 ani, care păstra câte ceva din cele anterioare, dar care excludea religia, limbile vechi, filosofia, dreptul și istoria. Experimentul a dominat anii 1920, când s-au făcut mari eforturi pentru a se înlătura tot ceea ce amintea de „școala veche”, de „intelectualismul” și de „pasivitatea” pe care le impunea elevilor²⁸. Aceeași idee, a unui învățământ post-elementar unic, din care erau eliminate unele obiecte (religia, limbile vechi, educația civică) și impuse altele (în primul rând, limba rusă), a fost introdusă și în alte zone ocupate de sovietici, de exemplu în Estonia, din 1940²⁹.

Noua școală a fost greu de definit și de întemeiat chiar și în „patria sovietelor”, fiind un proiect foarte ambițios, aproape complet lipsit de resurse și, mai ales, de interes pentru realitățile curente. Ar fi trebuit să ofere copiilor „nouă ani de educație politehnică, dar și încălțăminte, îmbrăcăminte, mic dejun cald, îngrijire medicală, materiale didactice gratis pentru toți copiii, indiferent de gen sau de origine socială; teme puține sau deloc, fără manuale-standard, examene de promovare sau absolvire, fără note; cu

²⁵ Vezi ANIC, București, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 628/1945, fila 14.

²⁶ Școala primară de aplicație din Ploiești, după cum am văzut, anunța că „nu vom putea înființa și clasa a V-a supraprimară, echivalentă cl. a I-a a gimnaziului unic, așa cum am prevăzut-o că o putem face înainte de a ni se impune reducerea localului [s.n. C.M.]” (*ibidem*, fila 65).

²⁷ Vezi ANIC, București, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 405/1946, fila 107.

²⁸ Vezi Mariana Momanu, *Educație și ideologie. O analiză pedagogică a sistemului totalitar comunist*, Iași, Editura „Universității Al. I. Cuza”, 2005, p. 96-97.

²⁹ Aici școala secundară unificată cuprindea clasele VII-XI (vezi Väino Sirk, *The Soviet Educational System in Estonia, 1940-1991*, pe <http://okupationsioon.ee/english/overviews/education.html>, accesat în 2003).

exerciții sociale utile incluse în curriculumul standard (îngrijirea parcurilor publice, campanii împotriva tuturor relelor, de la analfabetism la religie sau alcoolism); studiu și practică în laborator, de la modelaj până la lucrul în atelierul sau pe terenul școlii, chiar practică în fabrică pentru elevii mai mari; autoconducere pentru fiecare școală, care să implice și părinții și elevii³⁰ etc. Unele ambiții de început au fost diminuate sau chiar abandonate pe parcurs, altele au rămas definitive pentru școala sovietică, de-a lungul întregii sale istorii. Situația din Rusia sovietică a fost, ca și în România anilor 1940, caracterizată mai curând de confuzie, inadecvare și chiar ostilitate, oamenii școlii fiind puși în situații care le complicau sau chiar le periclitaau existența.

La mai puțin de un an de la introducerea, în România, a inovațiilor de tipul „gimnaziului unic”, reacțiile din teritoriu lăseau mult de dorit în privința entuziasmului și a eficienței. Lipsurile și interdicțiile de tot felul erau un obstacol serios în calea acceptării reale a „noii școli”, pe care majoritatea păreau să o ignore ori să o asimileze unor situații preexistente. Propunerile făcute autorităților se refereau la cu totul alte chestiuni, fiind departe de a sugera nevoia înființării unei asemenea școli. Cerințele din teritoriu erau „de a se retipări și răspândi din vreme cărțile necesare elevilor”, „deschiderea normală a cursurilor și prezentarea profesorilor la timp la catedre”, corectarea unor situații neplăcute precum cele cauzate de „prea multă corespondență cu forurile superioare, mai ales când e criză de hârtie, de imprimare, de registre”. Lipsa de personal și insuficiența fondurilor erau probleme de fond și mai grave, reflectate în instabilitatea angajaților și în suplirile necorespunzătoare³¹.

Schimbările dorite de autorități erau atât de imprecise, încât s-au cerut din teritoriu rapoarte exprese, obligând respondenții să-și găsească un plasament corespunzător în discursul „școlii noi” și să-și însușească în mod adecvat retorica „democrat-populară”. Exercițiul începea chiar cu Ministerul Educației, solicitat de către Comisia Aliată de Control³² să răspundă, la începutul lunii octombrie 1946, „la următoarele întrebări: ce schimbări au avut loc în școlile primare și secundare după 23 august 1944 [...]; cari au fost măsurile luate în vederea pregătirii deschiderii școlilor: să se compare această pregătire față de cele făcute înainte de 23 august 1943 [...]; ce măsuri a luat Ministerul ca manualele respinse, nepermise în școli, să fie adunate; ce măsuri a luat Ministerul pentru editarea hărților și atlaselor în spiritul realității; cum a înțeles Ministerul să ajute învățătorii și profesorii cari predau în școli disciplinele sociologice și economice; cum înțelege Ministerul să introducă învățământul limbei ruse; care este literatura destinată pentru copii și tineret; care sunt liceele ce au reviste literare științifice, redându-se și o situație în spiritul în care aceste reviste sunt editate”³³.

Practic, aceste „întrebări” alcătuiau un catehism al reformei, precedând cu ani buni actul de oficializare, din august 1948. Atrag atenția aici insistența cu care data de 23 august 1944 era impusă drept reper general al schimbării, dar și predominanța măsurilor de interdicție față de cele propriu-zis inovative. Răspunsul elaborat în

³⁰ Vezi Larry Holmes, *Soviet Schools: Policy Pursues Practice, 1921-1928*, în „Slavic Review”, vol. 48, nr. 2 (Summer 1989), p. 235.

³¹ Vezi ANIC, București, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 604/1946, fila 14v. – observații făcute de directorul Institutului „Anastase Bașotă” din Pomârla-Dorohoi, Romândașu Gheorghe, în raportul deja amintit, din 1.05.1946.

³² Schimbările erau prezentate ca fiind cerute de „obligățiile ce decurg din convenția de armistițiu” (vezi ANIC, București, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 405/1946, fila 316).

³³ Vezi ANIC, București, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 604/1946, fila 43, nota 6099, din 4 octombrie 1946, pe care secretarul general al Ministerului Educației, P. Mirescu, o trimitea spre rezolvare directorului Lăzărescu.

interiorul ministerului contura un amplu tablou al voinței de schimbare a sistemului școlar, așa cum a fost ea preconizată între anii 1944 și 1946. Despre școlile teoretice secundare, se afirma că s-au operat modificări atât în ceea ce privește programa și manualele, cât și structura/orientarea profesorilor și a elevilor. Din programă „s-au scos lucrurile inutile, prea teoretice și fără interes practic și s-au adoptat altele cu mai mare interes pentru viață” – formule care puteau să justifice orice fel de intervenție. Profesorii au fost chemați la „cursuri pentru democratizare” și „s-au dat instrucțiuni în același sens”. Erau vizați mai ales diriginții, pentru care Ministerul editase o broșură specială, după care urmau să învețe cum să fie mai democrați și mai „apropiați sufletește de elevi”. Ministerul își asumase și un program de susținere materială a copiilor, intervenind în primul rând la regimul taxelor școlare. Astfel, prin „legea nr. 98, publicată în Monitorul oficial din 12 februarie 1945”, se acorda „gratuitate completă elevilor lipsiți de mijloace, fii de muncitori, țărani și funcționari”³⁴. Interesant este că raportul corela gratuitățile cu „diferite circulare” din 1945-1946 care interziceau „măsurile reacționare” și „tendențele rasiale” din școală. Aceasta era principala deosebire față de „vechea școală”, ale cărei „concepții periculoase” erau combătute suplimentar printr-o activizare „democratică” a elevilor, care trebuiau să anime „comitetul de clasă” și „ziarul de perete”. Tratatând aspectele sociale ale noii școli, raportul insista asupra desprinderii de „timpul înainte de 23 august 1944”, când „elevii erau împărțiți după criteriul arbitrar al claselor sociale exclusiviste”[!]. *Gimnaziul unic* înființat în 1945 era considerat cea mai fericită expresie a noului ethos educativ, formulă destinată să promoveze egalitatea în drepturi a tuturor cetățenilor, libertatea și dragostea „față de muncă și muncitor”.

Acest discurs generos și credibil era foarte departe de dimensiunile punitive reale ale regimului comunist, chiar și atunci când menționa succint că din manuale „s-au epurat datele, ideile și problemele cari conțineau un punct de vedere reacționar și fascist”³⁵. Dintre schimbările efective care afectau viața școlară, se aminteau, pe scurt: „manualele unice pentru anumite materii cu caracter social (economie politică, istorie, sociologie, igienă etc.)”, „noua împărțire a anului școlar pe semestre”, seria de circulare care stabilea cu precizie „norme de conduită atât pentru profesori, cât și pentru elevi”, dar și orarul bibliotecilor sau modul de folosire a manualelor, înscrierile școlare, scutirile de taxe, acordările de burse³⁶. Toate erau puse sub semnul noului mod de „deschidere a cursurilor”, sugerând o adevărată avalanșă de dispoziții ministeriale și note retrimise prin inspectoratele școlare, care echivalau „democratizarea” mai curând cu „birocratizarea”, decât cu liberalizarea.

O altă parte a raportului includea, la capitolul „noutăților”, câteva măsuri pentru depășirea „greutăților cauzate de război și de o secetă cumplită”, cum ar fi reparațiile de clădiri școlare și acordarea unor înlesniri materiale elevilor, evident supraliciteate de regim³⁷. Cifra oficială a unităților de învățământ secundar în funcțiune, care includea și gimnaziile unice, era incredibil de mare dacă ținem cont tocmai de „greutățile” invocate, de criza de personal didactic calificat și de absența „localurilor”. Un incredibil „spor” de 900% ridică multe întrebări asupra condițiilor reale de funcționare și asupra eficienței acestor școli, de vreme ce existau mențiuni de genul „s-a luat măsura predării cursurilor prin rotație [...], Gimnaziile unice funcționând multe în școale primare și clădiri

³⁴ *Ibidem*, fila 44.

³⁵ *Ibidem*, fila 44 r.-v.

³⁶ *Ibidem*, fila 44 v.

³⁷ *Ibidem*, fila 46.

improprii închiriate”³⁸. În această relatare, operarea interdicțiilor (de exemplu, confiscarea și arderea cărților școlare vechi, „nepermise”, sau înlocuirea directorilor care nu corespundeau „spiritului vremii”) părea să fi fost mult mai facilă decât furnizarea noilor resurse școlare, de exemplu a hărților și atlaselor, atât de deficitare în școli, sau chiar a profesorilor de specialitate, mai ales a celor de limbă rusă³⁹.

Soluția majoră, care contrazicea discursul despărțirii categorice de trecut, a fost aceea a preluării, redenumirii, deturnării sau ajustării celor mai multe dintre elementele vechii școli. Totul s-a desfășurat sub un adevărat asediu propagandistic, de tipul celui la care fuseseră supuși profesorii prin „cursurile de democratizare”. Din teritoriu veneau însă insistente semnale despre imposibilitatea renunțării complete la vechile obiecte și practici școlare. În martie 1946, de exemplu, o profesoară de limba română dădea toate asigurările că „pe lângă retușările făcute de autor, D-sa a tăiat cu foarfecele din manuale, încă de la începutul anului școlar, toate pasagiile care ar putea da naștere la idei nepotrivite cu democrația și umanitarismul”; ținând cont că „alte manuale de limba română nu se găsesc pe piață” și că, în plus, „un manual nou ar costa scump” iar elevele nu aveau posibilități materiale, fiind „în mare majoritate sărace și bursiere ale statului”, profesoara opina că trebuia folosit același manual cel puțin până la sfârșitul anului școlar în curs. Consiliul profesoral al școlii respective era de acord⁴⁰. Același manual de clasa a V-a, al autorilor „F. Ilios și A. C. Bujor”, care fusese deja confiscat de la eleve, la ordinul Ministerului, apoi „închis sub chee, în arhiva școlii”, a făcut obiectul unei cereri exprese de refolosire din parte Școlii Normale de fete din Piatra Neamț. Directoarea școlii argumenta că „în oraș nu se găsesc alte manuale după care să studieze”, că elevele le-au cumpărat „la începutul anului școlar în urma recomandării date de Dna profesoară de lb. română, care la rândul D-sale a făcut-o în baza catalogului cenzurat de Ministerul Educației Naționale și că elevele au dat pe ele sume foarte mari (600 lei un volum) și nu mai au fonduri pentru a mai cumpăra altele”. Pentru a împăca în mod convenabil politica radicală și imprevizibilă a Ministerului cu anduranța reală a societății și cu practicile școlare deja familiare, se propunea un compromis, o „purificare” parțială pentru intrarea în acord cu ideologia regimului: „să distrugem până la sfârșitul anului școlar filele care cuprind Vicleimul, înapoind elevelor cartea epurată, pentru a nu întrerupe studiul limbii române”⁴¹. Era o atitudine frecventă, prin care subiecții consimeau în fapt la mimarea conștiințioasă a renunțării la trecutul recent, negociind, în schimb, la adăpostul provizoratului și al neajunsurilor materiale, concesi care scăpau de sub autoritatea noului regim⁴².

³⁸ *Ibidem*, fila 46 r-v.

³⁹ *Ibidem*, fila 46 v. și 45. Întregul raport constă în cinci pagini dactilografiate, supranumerotate în cuprinsul dosarului de arhivare.

⁴⁰ Vezi ANIC, București, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 405/1946, fila 29. Cererea este datată 13 martie 1946 și este semnată de directoarea școlii, M. Bordea, alături de 15 membre ale consiliului profesoral. Provine de la o Școală normală de fete, a cărei locație este dificil de identificat, din cauza ilizibilității ștampei.

⁴¹ *Ibidem*, fila 239. Cererea, datată 14 martie 1946, era semnată de directoarea Lucia Stratilescu și de secretara școlii, Olga Todicescu, care își asumau astfel răspunderea pentru buna funcționare a școlii. Apostila pusă la Minister pe data de 2 aprilie 1946 cuprindea recomandarea „vor rupe filele chiar de către D-na Directoare și apoi returnate cărțile elevelor” [sic!].

⁴² Autorii manualelor prezentate spre avizare Ministerului Educației în 1946 se arătau foarte dornici de a îndeplini eventualele cerințe de rescriere, „înțelegând să facă toate modificările cerute [...] în spiritul vremii”, bineînțeles pentru a nu rata intrarea respectivelor volume în tipografie și a se expune la pierderile financiare aferente (vezi ANIC, București, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 405/1946, fila 323).

3. Școala și societatea după război: multe posibilități, o singură certitudine

Ofertele de colaborare voluntară cu autoritățile vremii erau, se pare, bine primite, ceea ce le făcea să fie și destul de frecvente. Ca și până atunci, se propuneau spre difuzare și achiziție volume școlare⁴³ sau materiale de uz didactic⁴⁴, schimbându-se însă argumentația, „în spiritul vremii”. Biserica era încă, în acei ani, un partener constant al Ministerului, solicitând respectarea dogmei, a ritualurilor, a cărților sale. Astfel, cerând aprobare, în august 1945, pentru tipărirea unor „lucrări” pentru credincioși în general și pentru tineretul școlar în special, Episcopia ortodoxă a Vadului, Feleacului și Clujului argumenta că în caz contrar cei cinci muncitori ai tipografiei sale nu vor mai avea de lucru și vor fi lăsați „pe drumuri”⁴⁵. Demonstrația era special destinată regimului „democrat” și grijii sale pentru clasa muncitoare. Dar și fără aceste artificii discursive, Biserica găsea de obicei înțelegere pentru cerințele sale. În martie 1946, Episcopul Oradei atrăgea atenția ministerului asupra unui pasaj considerat inacceptabil, dintr-un manual de citire de clasa a V-a. Autorii volumului incriminat („Ioan Rotaru și B. Iordan”) afirmă că prin împărțășanie se „închipuiește» sângele și trupul Domnului”, ceea ce contravenea atât dogmei ortodoxe, cât și celei catolice. Episcopul cerea, în limbajul epocii, ca „acel pasagiu să fie *epurat* și înlocuit cu textul corespunzător [s.n. C.M.]”, iar Ministerul „a pus în vedere” autorilor această chestiune⁴⁶. Sesizarea însăși era în acord cu tendința generală a denunțului, pe care o practicau tot felul de persoane și de instituții, deosebit de vigilente la culpele de amănunt ale cetățenilor⁴⁷.

În acei ani, proliferau asociațiile civice și culturale, cooperante cu Ministerul Educației și cointeresate, mai ales prin finanțare, la dorințele acestuia. În plus, autoritățile încurajau sau chiar solicitau expres participarea școlii la toate marile „acțiuni” ale vremii. Încă din toamna anului 1944 „școala țării” era mobilizată de ministrul Ștefan Voitec, alături de „Crucea roșie, Apărarea patriotică, Liga Operelor Sociale și alte asociațiuni” într-o „campanie de ajutorare a Ardealului și Moldovei”. Participarea era organizată ierarhic, de la directorii de școli la profesori, de la aceștia la elevi și, în subsidiar, la familiile lor. Acțiunea propriu-zisă a fost însoțită de o propagandă susținută. Elevilor trebuia să li se descrie cu patos „starea de mizerie” în care se aflau cele două provincii, din cauza „războiului nedrept în care a fost târâtă țara de oamenii

⁴³ O dată acceptate de forurile superioare, ofertele erau, la rândul lor, propuse spre achiziționare, de o manieră autoritară, în interiorul sistemului. Așa a fost cazul lucrării lui Karl Kautsky, *Bazele social democrației*, publicată de „partidul social democrat din România” la Editura „Socialistă”. Secretarul Ministerului Educației, P. Mironescu, o recomanda la 2 septembrie 1946 pentru „fiecare bibliotecă școlară”, care ar fi trebuit să plătească 25.000 lei pe acest volum (*ibidem*, fila 322).

⁴⁴ Învățătorul Fl. Ionescu Ștefle, de la școala primară de fete Bucureștii Noi, recomanda Ministerului, în octombrie 1946, utilizarea pe scară largă a „tăbliței de galalit”, care putea să înlocuiască în bună măsură caietele necesare elevilor din clasele primare. Principalele calități ale acestui obiect – durabilitatea, uzura redusă și multifuncționalitatea – ajutau în mod special copiii săraci, care aveau astfel o șansă în plus „a deprinde meșteșugul scrisului, al socotitului și al desenului”. Sugestia a fost acceptată, tăblița fiind și în „școala nouă”, ca și în cea „veche”, un instrument indispensabil școlarizării ieftine și sumare, cu accent pe „meșteșugurile” simplei alfabetizări, pentru care se apela mai ales la exercițiul repetitiv, colectiv, mecanic, util unei bune memorizări (*ibidem*, filele 336 și 337).

⁴⁵ *Ibidem*, fila 311.

⁴⁶ *Ibidem*, fila 286.

⁴⁷ Vinovații se găseau și în rândul simpatizanților regimului, care puteau păcătui prin exces de zel sau prin insuficientă autosupraveghere. Inspectoratul școlar al regiunii Cluj, de pildă, trimitea în ianuarie 1946 o sesizare la Minister, pentru a se lua la cunoștință de „conținutul iredentist și antidemocratic al copertei” unui caiet distribuit elevilor de la școlile primare de către „Uniunea femeilor antifasciste din Târgu-Mureș” (*ibidem*, fila 225).

lui Hitler până la 23 August 1944". Aplicarea efectivă era deja clasică: colectarea de fonduri și obiecte de la elevi și familiile lor, respectiv organizarea unor șezători și conferințe cu plată, ținute de profesori „cu subiecte despre Ardeal și Moldova, în folosul acestor ținuturi”. Aspectul coercitiv al participării era confirmat prin obligația școlilor de a trimite „rapoarte amănunțite” pe această temă, direct la minister⁴⁸.

Lansarea campaniei de alfabetizare, de către același ministru, în decembrie 1945⁴⁹, schimba însă sensul colaborării: școala însăși trebuia „ajutată” să înlăture, cât mai repede, marea culpă a trecutului, neștiința de carte⁵⁰. Această campanie rezona clar cu modelul sovietic de civism și cu experiența bolșevică din anii 1920-1930. A fost și una din rațiunile majore ale reformei învățământului⁵¹, prin care se justifica necesitatea introducerii „școlii democratice”. Cuvântul de ordine al campaniei a fost „obligativitatea”, care definea atât recrutarea analfabeților⁵², cât și instruirea lor de către învățători, preoți, ofițeri, activiști asociați sau nu asociațiilor culturale ori instituțiilor locale, inclusiv întreprinderilor. Ca și în URSS, a devenit curând o alfabetizare politică⁵³, beneficiind însă de tradiția autohtonă a educației pentru adulți.

Programa analitică de alfabetizare, difuzată prin ordinele ministeriale din 1945, avea multe similitudini cu ceea ce se făcuse și până atunci la cursurile de adulți, ce funcționau sporadic încă de la începutul secolului. Inițial, aceste cursuri erau adresate sătenilor și aveau drept scop configurarea unei lumi rurale „luminate” și prospere. Aici, educația gospodărească, morală (religioasă și civică) sau igienică erau mizele principale. Orientările socialiste și sindicale au fost sistematic blamate de autorități, mai ales după răscoala din 1907. Programul din 1945 aducea doar o ușoară tentă „democrat-populară” la ceea ce se practicasese până atunci, de exemplu prin adăugarea expresă a unor informații despre „figuri din istoria patriei eșite din pătura țărănească”. Orientarea era net localistă și rurală, cu slabe impulsuri de modernizare și centralizare. De exemplu, se recomanda audierea colectivă la radio a emisiunii „ora satului”⁵⁴.

⁴⁸ Vezi Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași, Fond Rectoratul „Universității Al. I. Cuza”, Iași, dosar 2350/1944, fila 623, adresă de la Ministerul Educației, datată 27 noiembrie 1944 (document pus la dispoziție de Andi Mihalache).

⁴⁹ La 16 decembrie 1945, ministrul Ștefan Voitec a ținut la radio conferința *Pentru lichidarea analfabetismului* (publicată apoi în revista „Școala nouă”) prin care deschidea retoric „lupta” generalizată împotriva acestui handicap școlar (vezi Florin Diac, *O istorie a învățământului românesc modern. Perioada 1944-1989*, vol. II, București, Editura Oscar Print, 2004, p. 18). Ziua de 26 decembrie a fost proclamată „ziua contribuției poporului la cultura sa” și s-a deschis o listă de subscripție publică pentru alfabetizare (*ibidem*, vol. I, p. 381). Campanie de alfabetizare a fost primul „eveniment” de amploare al ministeriatului lui Ștefan Voitec, care s-a remarcat negativ printr-o altă acțiune de proporții, „purificarea” întregului sistem școlar și excluderea celor indezirabili (*ibidem*).

⁵⁰ Denunțând analfabetismul drept o „plagă rușinoasă și alarmantă”, Voitec solicita sprijinul Ministerului Muncii, Ministerului Armatei, Confederației Generale a Muncii, Fundației „Regele Mihai I”, Asociației Transilvane „Astra”, ca și tuturor „instituțiilor și organizațiilor culturale și politice democratice”, a organizațiilor de tineret. Accepta și colaborarea „cu orice generoasă inițiativă privată în acest sens”. Apela și la preoți dar, în spiritul noului regim, preconiza o „întrecere” între județe, ieșind astfel din tradiția voluntariatului nenormat (*ibidem*, p. 18, 21).

⁵¹ După cum am menționat deja, acest aspect apare și în textul decretului-lege pentru reforma învățământului din 1948, art. II, a): „Învățământul public urmărește înlăturarea neștiinței de carte” (vezi Institutul de Științe ale Educației, *op. cit.*, p. 342). Interesant este că efortul propagandistic din anii 1940-1950 a avut efecte foarte durabile. Între meritele care se recunosc școlii din timpul regimului comunist, alfabetizarea cvasi-integrală a populației este încă amintită public, însoțită sau nu de considerații relative la conținutul și calitatea acesteia.

⁵² Teoretic, participarea era obligatorie pentru cei cuprinși între 12 și 25 de ani, dar presiunea administrativă exercitată asupra educatorilor forța practic recrutarea unui număr cât mai mare de adulți, indiferent de vârstă.

⁵³ Vezi Larry E. Holmes, *Bolshevik Utilitarianism and Educational Experimentalism...*, p. 348.

⁵⁴ Vezi ANIC, București, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 405/1946, filele 18v. și 19.

În scurt timp, mobilizarea a depășit ca dimensiune întreaga experiență românească din ultima jumătate de secol, fiind practic responsabilizată orice instituție care putea grupa un număr oarecare de indivizi și putea face obiectul unui control, cel puțin teoretic, din partea autorităților școlare locale. Pe lângă școlile din mediul rural, se preconiza înființarea altora „în instituții de stat și particulare”, în orice „întreprinderi organizate sindical”⁵⁵. În aceste noi așezăminte educative urmau a „fi întrebuințați” oricare dintre „intelectualii” instituției sau localității respective. Ministerul își avertiza în primul rând proprii angajați că „este hotărât să ia măsuri cât mai aspre” împotriva celor care se sustrag campaniei, mergând până la anularea sau blocarea gradațiilor profesionale⁵⁶. Chiar de la nivelul elementar al învățării scrisului și cititului, elevii trebuiau să practice „mici compoziții libere, luate din viața muncitorească”, lecturi din „Viața Sindicală” și broșuri editate de Confederația Generală a Muncii sau de „Cartea rusă”, iar ca „exerciții de vorbire: mici povestiri din veața de toate zilele a muncitorului”. Programul din 1947 era unică, atât la sate cât și la orașe, cuprinzând neapărat obiectul de studiu numit „probleme sindicale” sau „educație civică și sindicală”, paralel cu trimerile permanente la doctrina noului regim⁵⁷, care invadeau toate celelalte discipline.

Alfabetizarea și culturalizarea minimală a populației au fost motivațiile principale ale înființării Societății Culturale și Pedagogice „Școala nouă”, în 1945. Inițiatorii societății, între care Stanciu Stoian și Dumitru Muster, au publicat și revista cu același nume, ce prezenta varii inițiative reformiste, argumentate cu exemple din alte țări, inclusiv din U.R.S.S. Orientarea propagandistică era dublată de un efort de asimilare, de elaborare a unor concepte și strategii pedagogice noi, aplicabile unei „școli democratice” moderne. Inițiatorii nu doreau o ruptură brutală de trecut, dimpotrivă, clamau preluarea selectivă a bunelor tradiții „progresiste”. Societatea s-a autodesființat odată cu actul de reformă din august 1948. Oficializarea programului său, asumat integral de Minister și în mare parte deja implementat, făcea inutilă existența acestei societăți ca și organ paralel de promovare a schimbării⁵⁸.

Până la decretul reformei, gruparea care anima „Școala Nouă” a fost un fel de laborator de elaborare a schimbării, mai precis de prezentare a unor inițiative autohtone „democratice”, sensibile în primul rând la tradițiile școlii românești și la reperele occidentale, nu mai puțin la modelul sovietic. Încă din decembrie 1944, Dumitru Muster prezenta la Academie un proiect bazat pe studiul tentativelor de reformă a învățământului românesc din ultimele două decenii. În acest proiect se preconiza o structură modificată a parcursului școlar. După școala primară, apărea „gimnaziul unic obligatoriu”, ca primă orientare profesională și segment de inițiere în cultura generală. În

⁵⁵ Vezi Ordinul Nr. 310865 din 8.XII.1947, al Ministerului Educației Naționale, publicat în „Buletinul Oficial al Inspectoratului Școlar Județean Bacău”, p. 11 (în Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași, Fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 97/1948, fila 22).

⁵⁶ *Ibidem*. Dar, în alte documente, emise de autoritățile școlare din teritoriu, se supralicita: „nici un membru al corpului didactic, fie primar sau preșcolar, ba chiar și alți locuitori știutori de carte, să nu rămână în afara acestei acțiuni de culturalizare” (vezi ANIC, București, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 405/1946, fila 18v.).

⁵⁷ Vezi Ordinul Nr. 310865 din 8.XII.1947, al Ministerului Educației Naționale, publicat în Buletinul Oficial al Inspectoratului Școlar Județean Bacău, p. 12-13, în Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași, Fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 97/1948, fila 22.

⁵⁸ Vezi Florin Diac, *O istorie a învățământului românesc modern*, vol. II, p. 11-14. Între 1949-1950 s-au desființat și alte organizații care supraviețuiseră până atunci, diferite societăți profesionale și științifice (inclusiv „Societatea de Științe Istorice”), ba chiar venerabila „Societate pentru învățătura poporului român” (*ibidem*, p. 8-30).

continuarea acestuia se preconizau școli profesionale elementare sau liceul, ambele de patru ani. Noutatea era că amândouă ar fi trebuit să permită absolvirea unui bacalaureat „liber” și continuarea unor studii de nivel superior, pe o durată de până la șase ani. În paralel, autorul imagina existența unei varietăți de „așezăminte libere de învățământ extra-și post-școlar”⁵⁹. Pe lângă obișnuita solicitare de simplificare a programelor, autorul insista asupra nevoii de uniformizare a conținuturilor și denumirilor. Liceul, la care oricum nu ajungea decât un mic număr de absolvenți ai școlii primare, era deja criticat ca fiind prea teoretic și „lipsit de preocupări profesionale”, iar învățământul profesional era, la rândul său, acuzat că obliga tinerii la o specializare prea timpurie⁶⁰. Ambele obiecții erau de ceva timp cunoscute și se bucurau de susținători încă dinainte de anii 1940, dar acum aveau în plus și o reală consonanță cu politicile educative de tip sovietic.

În același an, Alexandru Mironescu publica un alt proiect de schimbare a școlii, care debuta printr-o aspră critică a reformelor „cu caracter de improvizație sau de tic profesional”, concretizate în dispoziții ministeriale „pripite, contradictorii, fragmentare”. Tabloul pe care el îl făcea școlii contemporane era destul de sumbru: anarhie, supraîncărcare, veșnică modificare a programului și imixtiune din partea a tot felul de emitenți, a „comandanților străjeri, premilitari, sportivi etc. care au ruinat cu desăvârșire temeiurile învățământului”⁶¹. Autorul considera că școala nu se poate autoreforma cu succes și că are nevoie de o participare consistentă a întregii societăți. El credea că este necesară „o modificare a întregii mentalități sociale”, simultan cu „o transformare a condițiilor materiale ale vieții”, ceea ce părea, în sfârșit, posibil „după războiul acesta”⁶². Discursul foarte critic la adresa prezentului, dar vag în privința viitorului, era în acord cu orientarea timpurie a „democratizării” impuse după 23 august 1944. Autorul dorea simplificare și concizie, care să se exprime, în primul rând, printr-o reducere a timpului de școlarizare. Propunea comprimarea ciclurilor școlare de la patru la trei ani: școala primară, gimnaziul, liceul, respectiv licența și doctoratul⁶³. Liceul, în formula contemporană, „enciclopedică”, i se părea o risipă și o ipocrizie. Pentru limpezirea situației, cerea un liceu exigent, cu drept de bacalaureat și de continuare a studiilor la nivel superior, respectiv un liceu pentru elevii mai puțin înzestrați, care să își încheie aici parcursul școlar⁶⁴. Perspectiva sa era una conservatoare, preconizând o întoarcere la modele clasice, la efort, la selecția foarte riguroasă, la contactul direct cu materia „autentică”, cât mai puțin intermediată de prelucrarea didactică. Învățământul „adevărat” trebuia închis în demersul strict academic și degrevat de toate obligațiile extrașcolare, îndeosebi de cele cu tentă social-politică.

Dar curentul principal al schimbării era altul, dependent de voința politică și favorabil acelor elemente consonante cu „importul” practic și discursiv din U.R.S.S. „Școala mai apropiată de realitățile vieții”, „școala activă și experimentală”, „școala

⁵⁹ *Ibidem*, p. 14-15.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 16.

⁶¹ Vezi Alexandru Mironescu, *Propuneri pentru o reformă a învățământului (Directive generale)*, 1944, p. 3.

⁶² *Ibidem*, p. 4. Autorul acuza insistent mediocritatea elevilor și a profesorilor (*ibidem*, p. 4-6). Ultimii îi păreau nemotivați, foarte slab remunerați, dar și destul de interesați să profite de sistem, să cheltuiască cât mai puțin timp și efort personal în exercitarea profesiei. În viziunea sa, profesorii erau, în egală măsură, victime și vinovați, trebuind să fie deopotrivă ajutați și supravegheați, ca și copiii. Această percepție care infantilizează cumva profesorul în fața administrației școlare pare să domine imaginarul social al breslei, datând, foarte probabil, din timpul extinderii semnificative a învățământului public controlat de stat (la sfârșitul secolului XIX).

⁶³ *Ibidem*, p. 7-8.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 12-13.

muncii”, „școala poporului”: acestea erau sintagmele oficial agreate. Nu erau noutăți absolute, ci mai curând reformulări, mai detaliate sau mai prescriptive, ale unor opinii deja familiare în perioada interbelică. Orientarea mai pragmatică și mai realistă adusă școlii de către Spiru Haret s-a accentuat, cel puțin ca intenție, în perioada interbelică. Înainte de textul legii din 1939, au existat propuneri și mai explicite, expuneri ample argumentate de către specialiștii autohtoni⁶⁵.

Ei preluau o tendință generală a pedagogiei începutului de secol XX, care pătrunsese și în Uniunea Sovietică. Aici a devenit politică de stat în 1918, Comisariatul pentru Educația Poporului încurajând de la început orice formă de schimbare a școlii și de înlocuire a realităților din vechiul regim. Câțiva pedagogi influenți, între care Stanislav Shatskii și N.K. Krupskaya (soția lui V.I. Lenin), au încurajat sistematic experimentele inspirate de pedagogia „liberă” și de școala activă. Primul a creat practic școala-model a anilor 1920, în care stilul de predare necoercitiv, asociativ (nu se studiau „obiecte școlare” separate, ci „unități de viață”) și activ ar fi trebuit să înlăture complet viața școlară de dinainte de revoluție⁶⁶. Nu a reușit, datorită unei rezistențe generalizate, provocată de radicalismul schimbărilor propuse, de insuficiența resurselor⁶⁷, de inefi-

⁶⁵ În lucrările sale din anii 1920-1930, G.G. Antonescu a teoretizat activismul, „democratismul” și realismul drept curente generale de modernizare ale învățământului (vezi Gabriela C. Cristea, *op. cit.*, p. 199-202). Sub conducerea lui, I.C. Petrescu a susținut, în 1924, la Universitatea din București, o teză de doctorat despre „școala activă”, publicată în 1926 (vezi Florin Diac, *O istorie a învățământului românesc modern*, vol. II, p. 235). Ideile sale l-au influențat și pe ministrul C. Angelescu (vezi Gabriela C. Cristea, *op. cit.*, p. 248). P.P. Negulescu a susținut în proiectele sale de reformă din aceeași perioadă tot ideea școlii active, a unei școli a muncii, combinate cu localismul pedagogic (*ibidem*, p. 242-245). Și Petre Andrei era adeptul unor principii de învățământ, parțial reflectate și în legea din 1939, care se bazau pe noțiuni precum „educația prin muncă și pentru muncă”, „politehnismul” sau „caracterul practic al școlii” (*ibidem*, p. 222-223). Simion Mehedinți a fost și mai explicit în argumentarea unei „școli a muncii”, care să înlocuiască o „falsă cultură generală”. În 1943, el se exprima foarte categoric în această direcție: „preocupările teoretice se cuvine să fie lăsate pe seama unei minorități deosebit de înzestrată”. Avea însă grijă să evite posibila confuzie cu modelul sovietic, acuzat că îndepărta copilul „de familie, de neam, de religie, de limba și tradițiile părinților” (vezi Simion Mehedinți, *Răspunderea corpului didactic secundar*, București, „Bucovina”, 1943, p. 9-10).

⁶⁶ Aceste idei se alimentau, în general, dintr-un corpus fluid de concepții pedagogice „progresiste”, unele foarte idealiste, de felul celor propagate de Lev Tolstoi, altele inspirate din experiențele occidentale (ale Mariei Montessori sau ale lui John Dewey, care în anii 1920 era foarte entuziasmat de școala sovietică), dar gândite mai ales pentru educația preșcolară și elementară. Principalul teoretician rus, care și-a expus astfel de concepte înainte de 1918, Konstantin N. Wentzel, nu a fost niciodată complet acceptat de autoritățile sovietice (vezi Salomon M. Teilbaum, *Progressive Education in the USSR*, în „Journal of Educational Sociology”, no. 6, February 1947, p. 356-365). Chiar Shatskii a fost obligat să accepte tot mai multe compromisuri și o politizare tot mai agresivă a școlii, cu toate că el și-o imaginase liberă de orice intruziune (vezi William Partlett, *Bourgeois Ideas in Communist construction: The Development of Stanislav Shatskii's Teacher Training Methodes*, în „History of Education”, vol. 35, nr. 4-5, July- September 2006, p. 453-474).

⁶⁷ Anii desfășurării acestui vast experiment pedagogic au fost marcați de războiul civil, de o criză economică fără precedent, de persecuții politice, de epidemii, de foamete și de un regres general al nivelului de viață din spațiul sovietic. Era practic imposibil să se construiască un nou sistem școlar, atât de diferit de ceea ce existase până atunci. În ciuda extinderii oficiale a obligativității școlare, majoritatea elevilor reușeau să termine abia 2-3 clase. Autoritățile nu numai că nu izbuteau să extindă rețeaua școlară, dar aveau mari dificultăți în a susține existența instituțiilor aflate deja în funcțiune (între 1920-1925 numărul de elevi, de școli rurale dar și de profesori din republica rusă a scăzut cu aproximativ 30%). Din cauza lipsurilor de tot felul, comunicarea „centrului” decizional cu „teritoriul” era foarte deficitară. Multe instrucțiuni, programe sau manuale noi nici nu ajungeau peste tot, iar respectarea lor nu putea fi decât precară asigurată de un personal administrativ excedat de alte probleme curente (vezi Larry Holmes, *Soviet Schools: Policy Pursues Practice, 1921-1926...*, p. 240, 246). Chiar și în anii 1930 a fost o lipsă cronică de profesori, în timp ce majoritatea elevilor avea nevoie de asistență materială pentru a merge la școală. La toate acestea se adăuga și o serioasă rezistență la ideea școlarizării obligatorii, cu precădere din partea țăranilor, mai ales în privința educației fetelor (vezi E. Thomas Ewing, Peter Lang, eds., *The Teachers of Stalinism. Policy, Practice and Power in Soviet Schools of the 1930s*, New York/Washington, 2002, p. 63, 64, 68).

ciența practică, politică și mai ales economică⁶⁸ a noii școli. Se pare că, în ciuda „avalanșei instrucțiunilor de sus”, profesorii „pur și simplu nu s-au conformat așteptărilor”, fiind susținuți de o bună parte a societății. În mod repetat, numeroase surse de informare publică evidențiau decalajul între practicile și politicile educaționale din țară. Profesorii continuau să facă ce știau ei că este bine: țineau lecții în clasă, dădeau lucrări și teme, puneau note (chiar și la purtare) sau dădeau pedepse, insistau pe dictare, memorizare și exerciții. Atitudinea lor era mult încurajată de conservatorismul comunităților locale și de profilul liderilor politici din teritoriu, care aveau întotdeauna alte priorități decât înzestrarea și patronarea „școlii noi”. Și părinții doreau mai multă exigență și o continuitate clară cu acea școală pe care ei o cunoscuseră ca elevi. Doar autoritățile refuzau evidența, cerând tuturor să schimbe totul. Un raport drastic din 1926 afirma, nici mai mult nici mai puțin, că „școala nouă nu există” decât în mod parțial și accidental. Politica trebuia totuși reformulată, pentru a corespunde realității, ceea ce s-a și întâmplat în anii 1930⁶⁹.

Disciplinarea societății nu se putea realiza printr-o școală atât de permisivă, cu atât mai puțin ambițioasele planuri de industrializare și de consolidare a puterii statului sovietic⁷⁰. Practic, la începutul anilor 1940, școala sovietică recuperase deja, oficial, destul de mult din trăsăturile reprimite la început⁷¹. Se opta definitiv pentru formele educației colective, coercitive, aproape militarizate, pe care le propusese A. Makarenko⁷², neașteptat de consonante cu elementele disciplinare ale școlii „burgheze”. Se pare că războiul a fost un cadru propice pentru impunerea „noilor” opțiuni educaționale conservatoare, reducând drastic potențialul de rezistență al societății, dimensiunile și costurile experimentului pedagogic⁷³. Intrarea țării în cel de-al doilea război mondial a fost favorabilă unei reforme restitutive, conservatoare, în care accentul se punea pe rigoare, pe supraveghere, pe efort, deopotrivă pentru profesori și pentru elevi. Pe acest fond

⁶⁸ În special în sectorul industrial erau plângeri că tinerii nu puteau proba cunoștințe elementare de scris și socotit (vezi William Partlett, *op. cit.*, p. 470). Ceea ce, odată cu lansarea primului plan cincinal, în 1928, devenea o problemă și mai serioasă. În același timp a început și o campanie de alfabetizare foarte susținută, ajunsă la apogeu în anii 1930-1932. A crescut foarte mult numărul școlilor industriale, iar din 1930 s-a introdus învățământul obligatoriu pentru copiii de 8-12 ani din zonele rurale și pentru cei de 8-15 ani (școala de 7 ani) din mediul urban (vezi, E. Koutaissof, *op. cit.*, p. 112).

⁶⁹ Vezi Larry Holmes, *Soviet Schools: Policy Pursues Practice, 1921-1926...*, p. 234-251.

⁷⁰ Se poate spune că, după aproximativ un deceniu de experimentare a unei școli „libere”, autoritățile sovietice au impus revenirea la valori formative mult mai practice, care să producă „buni soldați și muncitori, capabili de rezistență, ordine, obediență, curaj, simțul datoriei” (vezi Salmon M. Teitelbaum, *op. cit.*, p. 365).

⁷¹ O rezoluție a C.C. al P.C.U.S din 1931 a reintrodus orarul școlar „clasic” și a specificat exact ce materii urmau să se predea, anulând practic metoda „unităților de viață”. În 1932, curriculumul a fost și mai precis delimitat, iar din 1933 s-au adoptat din nou manuale standard, stabile. S-a încurajat în mod special, prin acordarea a numeroase facilități materiale, frecventarea școlilor profesionale, care reveneau la structura „tradițională” de învățare a unei meserii, opusă idealului enciclopedic și politehnic din primii ani ai regimului sovietic (vezi E. Koutaissof, *op. cit.*, p. 113, 115).

⁷² Anton Makarenko a fost promotorul unei pedagogii disciplinare de succes în anii 1930, care „preconiza stricta subordonare a copiilor față de părinți și de educatori”. Practic, pentru el disciplina nu era doar un mijloc de educație, ci un scop, un rezultat foarte dezirabil (vezi Salmon M. Teitelbaum, *op. cit.*, p. 362-363). Educația în acest sens trebuia să se realizeze „în și prin colectiv”, după „modelul educațional al reeducării copiilor vagabonzi și delincvenți din coloniile pe care le-a condus”. Organizarea preconizată de el era cvasi-militară, fiind inspirată, după propria mărturisire, după funcționarea Armatei Roșii. Pentru el, munca elevilor avea o valoare categoric productivă, nu educativă (vezi Mariana Momanu, *op. cit.*, p. 108-116).

⁷³ Pe aceeași direcție restitativă din anii 30, în august 1943 a fost publicat un regulament școlar, iar din 1944 s-au reintrodus notele și examenele de absolvire și de promovare de la o clasă la alta. S-au mărit duratele de formare și în general exigențele față de cadrele didactice. Tot în 1943 s-a înființat Academia de Științe Pedagogice a R.S.F.S.R., la Moscova (vezi, E. Koutaissof, *op. cit.*, p. 115-117).

general restrictiv se accentuau câteva elemente de modernitate, cum ar fi extinderea obligativității școlare și a studiului științelor. Așa se prezenta școala sovietică atunci când modelul său a fost exportat în țările ocupate din Estul și Centrul Europei. Se poate spune că „sistemul școlar creat în timpul războiului și în anii imediat următori a continuat, cu puține modificări, până la sfârșitul regimului”⁷⁴. Războiul și reconstrucția ce i-a urmat au fost, în mod diferit, propice acestor reforme școlare, în URSS, ca și în alte țări direct afectate de prezența sovietică.

Cel puțin parțial, obiectivele și metodele vehiculate prin „modelul sovietic” nu erau cu totul străine de intențiile reformatoare autohtone, deopotrivă *inovative* sau *restitutive*. În România, de exemplu, s-au propus formule didactice și organizatorice care puteau rezona cu unele tentative anterioare (inclusiv ideea unui „gimnaziu unic”)⁷⁵ sau care puteau fi prezentate drept elemente de progres „internațional” în teoria și practica pedagogică. Poate mai mult decât evoluția discursului despre educație și decât modificările instituționale operate de noile autorități școlare, schimbarea școlii a venit din violența cu care au fost impuse noile practici și reprezentări școlare. Supravegherea personalului didactic a devenit mult mai drastică, iar obligațiile sale, inclusiv cele extrașcolare, au crescut într-un ritm de nestăvilit. Noul regim a multiplicat controlul extern, care dubla și eclipsa administrația școlară propriu-zisă (populată până atunci de inspectori, subinspectori și revizori), mai ales prin organizațiile regionale de partid și prin organele administrative (sfaturi) comunale și orășenești. În interiorul fiecărei școli, pe lângă directorul și Consiliul profesoral, alte foruri au primit drepturi necunoscute până atunci: organizațiile de partid, de tineret și cele sindicale. În realitate, cea mai drastică formă de control o reprezentau drepturile aproape exclusive ale statului de a dispune de angajații din învățământ. Dependența de salariile oricum mici, ca și de celelalte drepturi pe care le aveau angajații (la cartele alimentare, la combustibil, la îmbrăcăminte, la pensie), a transformat personalul didactic într-un corp social și mai docil decât până atunci. Mulți și-au pierdut locurile de muncă în urma „defascizării”, epurărilor și comprimărilor care au continuat ani buni după război. Reintegrarea nu era ușoară și se făcea oricum progresiv, prin angajamente temporare, plasamente dezavantajoase și o exploatare suplimentară a celor reprimiți de către cei mai bine situați ierarhic. Blocarea sau tergiversarea ascensiunii profesionale, condiționată de „dosarul” personal, era cea mai simplă metodă de disciplinare a profesorilor⁷⁶.

Administrația școlară propriu-zisă și-a mărit considerabil volumul, sufocând unitățile din teritoriu printr-o corespondență nu doar voluminoasă și stringentă, dar și prin impunerea unui nou tip de relaționare între diferitele paliere ale autorității institu-

⁷⁴ Vezi Ann Livschiz, *Pre-revolutionary in Form, Soviet in Content? Wartime Educational Reforms and the Postwar Quest for Normality*, în „History of Education”, vol. 35, nr. 4-5, July-September 2006, p. 541 și urm.

⁷⁵ Ministrul C. Angelescu preconizase, de exemplu, o reorganizare a liceului, astfel încât ciclul inferior al învățământului secundar, numit gimnaziu, să devină „o școală unică, menită să asigure baza de formare pentru toate gradele superioare de învățământ teoretic (liceu) sau practic”. Ar fi trebuit să aibă trei clase și să ofere o deschidere mai largă spre categoriile sociale care aveau, de obicei, un acces restrâns la studiile secundare, mai ales din mediul rural (vezi Gabriela C. Cristea, *op. cit.*, p. 255-256).

⁷⁶ Vezi, de exemplu, povestea unui profesor din anii 1950, în Traian Chelariu, *Strada Lebedei nr. 8. Pagini de jurnal* (București, Editura Paideia, 2002, 448 p.) sau documentele de arhivă de genul dosarelor pentru „contestații, raționalizări, detașări, comprimări etc.” de la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași, Fond Inspectoratul Regional Școlar Iași (dosar 160/1947) ori de la ANIC, București, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosarele 780-783/1946, relative la „Comisia Centrală de Informație pentru Purificarea Aparatului de Stat în legătură cu activitatea legionară a unor învățători, respectiv dosarele 784-788/1946 despre „membri ai corpului didactic care au făcut parte din Grupul Etnic German” și „reprimarea unor învățători” din acest grup.

ționale. Fluxul cerințelor și recomandărilor „de sus” producea o vastă acțiune de raportare, cvasi-permanentă, în sens invers. Indiferent de temă, presiunea temporală era mereu la limita suportabilității, iar obligațiile scriptice ale eșaloanelor inferioare păreau nesfârșite. Limbajul acestor producții zilnice s-a transformat curând într-o specie aparte de discurs, tot mai ideologizat, mai agresiv și mai neadaptat la realitățile cotidiene. Ficțiunile propagandistice se loveau de detaliul brut și neconform, care era tot mai edulcorat în proza autorităților superioare. Opțiunile descriptive și de interpretare erau în mod cert diferite, în funcție de emitent, dar mai ales de cel căruia i se adresa. Se poate vorbi de o certă „negativitate” discursivă, distribuită ierarhic prin această corespundență⁷⁷. Școala se conforma de fapt practicilor generale ale puterii, care guverna prin continua culpabilizare a tuturor, exersată zilnic prin denunțuri și autodenunțuri.

În substanța sa, școala era deja vizibil schimbată înainte de proclamarea decretului din august 1948, care a devenit totuși reperul prin excelență al reformei. Până atunci, pentru orice fel de schimbare a vieții publice, referința era unică și exclusiv politică: 23 august 1944. În realitate, decretul respectiv a consacrat și a radicalizat, în primul rând, evoluțiile aflate deja, de câțiva ani, în plină desfășurare. Dar posteritatea retorică a acestui act a ignorat precedența, punând accent pe radicalismul și pe integralismul schimbărilor imediat ulterioare (deci exclusiv datorate...) decretului din 1948.

4. Actul „întemeietor”: omisiuni și promisiuni

În august 1948, multe din planurile de transformare a universului școlar, enunțate deja de ceva timp, deveniseră realități mai mult sau mai puțin funcționale⁷⁸. Cu câteva săptămâni înainte de publicarea decretului de reformă, „membrii corpului didactic” primiseră deja instrucțiuni amănunțite despre obligațiile lor pe timpul vacanței de vară, intitulate, cu ipocrizie, „muncă voluntară”. Vacanța nu era pentru ei decât o formă de activitate mai complexă și mai cuprinzătoare decât cea din timpul anului școlar. Pe lângă „lucrările administrative” (birocratice) specifice sezonului, erau obligați să țină cursuri de vară cu „elevii înapoiați”(!), să contribuie direct la „curățirea și repararea localurilor și mobilierului”, la „aprovizionarea cu combustibil” și cu cele necesare cantinelor, la „colectarea și conservarea plantelor medicinale”, la actualizarea „jurnalului de perete al școalei” și la orice alte activități ar fi putut fi rechiziționați de către cămine, cluburi de copii, atenee etc. Vacanța era la propriu dedicată „poporului”, învățătorii și profesorii având datoria de a lumina „masele asupra problemelor la ordinea zilei”. Obligațiile lor se justificau prin datoria tuturor de a participa „la marea operă de reconstrucție a Țării”⁷⁹, astfel încât practica folosirii corpului didactic și a școlii la orice

⁷⁷ Vezi analiza modelului sovietic, în Larry Holmes, *Ascent into Darkness: Escalating Negativity in the Administration of Schools in the Kirov Region, 1931-1941*, în „History of Education”, vol. 35, p. 521-540.

⁷⁸ Ministerul Educației Naționale își schimbase de curând denumirea, în aprilie 1948 (când s-a schimbat și guvernul), devenind, semnificativ, minister al „învățământului public”. Și titularii săi au fost schimbați. După Ștefan Voitec, a fost numit ministru ad-interim Lothar Rădăceanu (decembrie 1947). Din aprilie 1948 până în aprilie 1949, ministrul învățământului a fost Gh. Vasilichi, cel care și-a asumat actul formal al reformei. Se pare că el era un simplu „muncitor petrolist din Ploiești [...] închis împreună cu Dej”. Fiind în „relații amicale” cu el, a ajuns curând în Biroul Politic al Partidului Comunist. Pentru un timp, a fost ministru al petrolului. Era fidel ierarhiei și disciplinei de partid, nu „părea carierist” și, în plus, „era și foarte bolnav de plămâni”, așa încât „nu a trăit mult” (vezi Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu. Convorbiri*, București, Editura „Evenimentul Românesc”, 1997, p. 30).

⁷⁹ Conform ordinului nr. 176719 al Ministerului Învățământului Public, Direcția Învățământului Primar, din 15 iulie 1948, adresat inspectoratelor școlare din țară (vezi Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași, Fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 71/1948, vol. II, fila 299 r.-v.).

li se cerea era deja intens exersată înainte de oficializarea școlii „democrat-populare” prin decretul din august 1948. Multe modificări se făcuseră până atunci în numele *normalității*⁸⁰, nu al *inovației*. Intervenția Ministerului în curriculum nu era ceva nou, căci și în alte cazuri încercase să controleze conținutul lecțiilor ori difuzarea manualelor, sub pretextul gratuității sau al scăderii costurilor⁸¹. Nici intervenția statului în școlile private nu era neobișnuită, multe dintre ele fiind deja aliniate la programele și uzanțele din instituțiile complet patronate de Minister. Tendința era destul de vizibilă chiar înainte de sfârșitul războiului⁸², fiind motivată mai ales de rațiuni financiare. Criza postbelică accentua dificultățile întreținerii școlilor particulare, astfel încât solicitările de asistență către noile autorități „democrate” păreau o soluție logică⁸³.

Actul din august 1948 a radicalizat aceste evoluții și a impus interdicții absolute, legate în primul rând de funcționarea școlilor particulare și confesionale. Activitatea lor a fost urmărită în mod special, din 1946, prin inspecții speciale și prin solicitarea de rapoarte foarte detaliate. Drepturile lor au fost treptat restrânse, prin anularea unor prevederi din legislația interbelică (legea 1925), prin refuzul unor aprobări de extindere sau prin deturnarea în folosul statului, care a impus înființarea gimnaziilor unice și reducerea claselor de studii „teoretice”⁸⁴. În final, reforma s-a tradus, în această privință, la o uriașă spoliere a persoanelor, a asociațiilor și comunităților de către statul român⁸⁵.

⁸⁰ Inclusiv recunoașterea drepturilor pierdute în ultimii ani de școlile și de elevii evrei. De exemplu, elevii de la „Liceul teoretic cultural nr. 3”, înființat în 1940 și denumit din 1946/1947 „Mihail Sebastian” (după numele scriitorului, care predase aici în timpul războiului), nu avuseseră dreptul, până în septembrie 1944, să se prezinte la examenul de bacalaureat „pe motiv că erau evrei” (vezi Florin Diac, *O istorie a învățământului românesc modern*, vol. I, p. 279-280). Unul dintre cei afectați de legislația școlară discriminatorie din acel timp a fost Serge Moscovici (născut în 1925). A fost eliminat în vara anului 1940 de la „Liceul Industrial nr. 2” din București, după ce absolvise clasa a V-a. În 1941 s-a înscris la liceul „Cultura”, organizat de comunitate pentru „elevii de condiție modestă”, pe care l-a frecventat mai mult sau mai puțin regulat în timpul războiului (vezi Serge Moscovici, *Cronica anilor risipiți. Povestire autobiografică*, traducere de Magda Jeanrenaud, Iași, Polirom, 1999, p. 118, 119, 175). În toamna anului 1944 a susținut examenul de bacalaureat și s-a înscris la facultatea de filosofie. Înainte de episodul eliminării, frecventase, până în 1938, tot un liceu evreiesc, la Galați. Acesta „nu era deloc un liceu confesional. Majoritatea familiilor își trimiteau acolo copiii – numai cei din înalta burghezie frecventau liceul de stat”. Familiile respective sperau să își protejeze astfel copiii de „mascarada antisemită”, tot mai agresivă la sfârșitul anilor 1930 (*ibidem*, p. 82, 87).

⁸¹ În 1901, Haret elaborează o decizie prin care se introducea un manual unic pentru clasele primare, respectiv un singur abecedar și o singură carte de citire, de a căror publicare ar fi trebuit să se ocupe Casa Școalelor. Intenția sa era de „a face să scadă prețul cărții școlare” și de a se realiza astfel manuale mai bune. În 1908, preconiza un singur abecedar pentru școlile urbane și un altul pentru cele rurale. Noțiunea de „monopolizare” a cărților școlare de către stat, menită să înlesnească și să supravegheze totodată nivelul școlarizării elementare, a fost reluată și în 1911 (vezi Constantin Dinu, *Spiru Haret*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, p. 66).

⁸² În limbajul epocii, aceste școli erau „statizate”, așa cum s-a întâmplat în 1940, cu „Institutul Sf. Maria”, sucursala „Sf. Iosif”, în 1945 cu Liceul „Sf. Andrei” (ambele catolice), în 1942-1943 cu „Liceul Teoretic de Fete nr. 6”, toate din București (vezi Florin Diac, *O istorie a învățământului românesc modern*, vol. I, p. 283, 285, 296).

⁸³ Comunitatea grecească din București nu mai reușea să își întrețină profesorii, care au făcut și o grevă de protest în 1948, „pentru că venise inflația mare și salariul lor [pe o lună] le ajungea să trăiască [doar] douăsprezece zile”. Au cerut mărirea lefii, ceea ce nu au obținut. Dezamăgit, un membru al comitetului care conducea comunitatea a făcut „un memoriu către partid”, solicitând comuniștilor aflați la putere să devină astfel „binefăcători voluntari ai societății grecești, până încă mai este timp”. Intervenția statului a fost însă de altă natură: confiscarea averilor și a școlii, prin legile din vara anului 1948 (vezi relatarea lui Demostene Gramatopol, în Zoltán Rostász, *Chipurile orașului. Istorii de viață din București. Secolul al XX*, Iași, Polirom, 2002, p. 300-301).

⁸⁴ Vezi Florin Diac, *O istorie a învățământului românesc modern*, vol. I, p. 300, 381.

⁸⁵ Amintirile unui animator al comunității maghiare din anii 40 insistau în mod special pe soarta școlilor ungurești din București, după reformă. Toate cele trei instituții enumerate, înființate și întreținute de

În cel mai fericit caz, școlile au fost complet „livrate” ministerului, care le-a schimbat denumirea, orientarea, eventual și conducerea, dar a permis majorității elevilor și personalului școlar să își continue activitatea. Prin această continuitate se explică, în mare măsură, și creșterea generală a numărului de școli din România între anii 1939-1949, în ciuda războiului, a schimbărilor dramatice de regim politic, a pierderilor teritoriale și a crizei economice. Mai ales în ceea ce privește școlile profesionale, învățământul preșcolar și cel superior, evoluția cantitativă a fost într-adevăr spectaculoasă⁸⁶.

Eliminarea completă a educației religioase formale sau para-școlare a avut poate un efect și mai puternic asupra întregii societăți. Orientarea regimului devenise treptat antireligioasă, unele măsuri, luate sub diferite pretexte administrative, atingând acest sector al educației publice încă din 1946. De exemplu, s-a căutat reducerea numărului de preoți care predau în învățământul primar, iar școlilor confesionale li s-au restrâns drepturile de funcționare. Pasajele religioase din manualele de limba română au fost eliminate, în timp ce manualele de istorie omiteau mențiunile obișnuite la viața bisericească a Țărilor Române.

Această epurare a ethosului școlar urma alteia, destul de recentă și mai violentă: abolirea și denigrarea monarhiei, peste noapte înlocuită de „republica populară”. Școala fusese din plin solicitată în propaganda care legitima actul de la 30 decembrie 1947 anulând, implicit, un întreg sistem de valori civice și patriotice⁸⁷. Survenise astfel o altă schimbare de proporții, nici măcar amintită în decretul de reformă, operată prompt, în același regim de urgență și de responsabilizare personală a fiecărui educator⁸⁸. În aplicarea sa, au fost suficiente aceleași mijloace simple exersate și în regimurile autoritare anterioare, cum ar fi seria de „ștersături” și „tăieturi” din manuale⁸⁹, înlăturarea tablourilor oficiale din școli, interdicția oricăror mențiuni publice (cu excepția celor de

comunitate, de parohiile respective și de binefăcători marcanți ai comunității au fost confiscate de statul român. Despre școala romano-catolicilor din strada Cantacuzino el menționa, la mijlocul anilor 1980, că respectiva clădire mai există, dar „acum e Școala profesională Dâmbovița a Ministerului Industriei Ușoare”. O altă școală, pe care povestitorul o frecventase în copilărie, „pe Cantacuzino, numărul 30. E tot acolo, dar și aia-i transformată, pentru că, nu-i așa (râde) *au luat-o de tot românii* [s.n. C.M.]” (vezi povestirea lui Gyula Kövér, în Zoltán Rostász, *op. cit.*, p. 122). Și reprezentantul comunității grecești din București fusese martorul abuzului făcut de stat, care desființase „toate comunitățile, toate școlile confesionale și minoritare”. El amintea de un vag acord de despăgubire între statul român și cel grec, care nu a compensat distrugerea celuiui nucleu al vieții comunitare, autonome, din oraș: „acolo era școala greacă, clădire mare, construită de greci, pe cheltuiala lor, pe care a luat-o guvernul român”. Nici faptul că în acea clădire s-a deschis apoi o școală de nevăzători ori că s-au organizat „o clasă sau două la Mihai Viteazul, cu limba de predare greacă, pentru elevii proveniți din familiile refugiate din Grecia aici” (unde, însă, elevii trebuiau să învețe „o istorie falsă, trunchiată”) nu ar fi putut compensa injustiția de atunci (vezi relatarea lui Demostene Gramatopol, în *ibidem*, p. 297).

⁸⁶ Vezi Florin Diac, *O istorie a învățământului românesc modern*, vol. II, p. 45-46.

⁸⁷ Toate cadrele didactice au fost imediat obligate să își declare loialitatea față de regimul republican. Într-un ziar local, se anunța că „în ziua de 1 ianuarie învățătorii ieșeni au depus jurământul de credință pentru Republica Populară Română”, ceea ce făcuseră de altfel și actorii de la Teatrul Național și probabil toți cei care luau salariul „de la stat” (vezi „Opinia”, Iași, an 40, nr. 395, din 6 ianuarie 1948, p. 3).

⁸⁸ Ordinul circular nr. 420 din 26 ianuarie 1948, al Inspectoratului Școlar Județean Vaslui, preciza că „fiecare învățător este obligat să revizuiască toate manualele și să scoată toate fotografiile cu chipul fostei familii regale”. În mod special, se viza revizuirea lecțiilor de istorie „înlăturându-se conținutul prin hașurări cu tuș sau cerneală, unde se vorbește de monarhie”, care trebuiau deci folosite în continuare, până când ministerul „va veni cu o broșură «Îndreptar istoric» în care se va preciza lecțiile ce urmează a se preda la clasele II-VII” (vezi Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Iași, Fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 97/1948, fila 62v.).

⁸⁹ Vezi Ordinul Nr. 33404 din 1948, al Ministerului Educației, prin care se cerea efectuarea acestor eliminări „în timpul cel mai scurt”. Se referea la portretele regale și toate mențiunile despre familia regală română din Abecedar, din manualele de citire și de gramatică, de aritmetică(!) și de geografie (*ibidem*, p. 11-13).

calomniere). S-a introdus în toate școlile „ora republicii”, care urma să se desfășoare „în fiecare Sâmbătă, în ultima oră de clasă”, cu un program dens de conferințe, coruri, concursuri etc. În sălile de clasă trebuia amenajat „colțul Republicii”⁹⁰, mai precis, „peretele din fața elevilor”, care trebuia „ornat cu portretele membrilor Înalțului Prezidiu, a membrilor Guvernului (obligator[iu] portretul Ministrului Educației Naționale) și vederi și aspecte din Republica Populară Română, precum și diferite lucrări ale elevilor închinat Republicii noastre”. Ceilalți pereți erau ocupați de „colțul A.R.L.U.S.”, „Ziarul de Perete” al clasei și „Colțul copilului și al Sănătății”⁹¹.

Nici impunerea noilor curente pedagogice, cu toate implicațiile sale, nu era menționată expres în actul reformei, tocmai pentru că era un fapt deja comun, promovat încă din anul școlar 1945/1946, când documentele Ministerului recomandau insistent, în paralel cu noile programe, manuale, regulamente și recomandări de organizare a vieții școlare, însușirea unor „inovații” didactice precum „metoda globală”⁹² și „integralismul”. Acesta din urmă exprima dorința noilor autorități din Minister de a se transmite elevilor „o *image unică* și cu înțeles a lumii [s.n. C.M.]” printr-o „cât mai strânsă corelație între obiectele de învățământ și o cât mai strânsă grupare a lor, în jurul unor aspecte de viață puternic simțite, pe care le putem numi *unități de viață*, centre de interes etc. [s.n. C.M.]”⁹³. Dar, din constatările inspectorilor, inovațiile nu erau ușor de generalizat, deși învățătorii păreau să își dea silința, iar copiii puteau fi încântați de aceste lecții inedite. La rubrica „greutăți întâmpinate”, un inspector din județul Constanța trecea, în primul rând, „neîncrederea în această metodă, necunoscută în familie”. Abia în plan secund erau notate rațiunile strict școlare, cum ar fi aceea că „instrucțiunile pentru pregătirea lecțiilor de propunători sunt prea sumare”.

Totul se derula pe fondul precarității resurselor – principalul impediment al oricăror reforme demarate în plină criză economică. Prețul manualelor, chiar „monopolizate” și vândute mai ieftin în sate, era încă prea mare, iar elevii nu aveau posibilități materiale pentru a susține toate activitățile școlare, nici măcar pentru decupat și lipit figurine de hârtie⁹⁴. În ciuda acestor deficiențe cronice, anul școlar 1948-1949 a fost pus sub deviza „nici un copil de vârstă școlară în afara școlii”⁹⁵. Aplicarea obligativității școlare și creșterea forțată a frecvenței efective au devenit obiective în sine, susținute cu o virulență inedită, care se exersase doar în timpul recentei campanii de alfabetizare.

⁹⁰ Vezi Ordinul Nr. 37671/948 al Ministerului, în „Buletinul Oficial al Inspectoratului Școlar Județean Bacău”, anul III, nr. 23-24, pe ianuarie-februarie 1948, p. 3, în Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Iași, Fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 97/1948, fila 21.

⁹¹ Vezi Ordinul nr. 5069, din 3 martie 1948, p. 2, trimis de la Inspectoratul Școlar Județean Iași, în Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Iași, Fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 97/1948, fila 45v.

⁹² Vezi ANIC, București, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosarul 404/1946, conținând „propuneri privind aplicarea metodei globale în învățământul preuniversitar” sau dosarul 552/1946 despre „noi metode de învățământ în școala primară”. Circulara nr. 2265 din 16 februarie 1948, trimisă de Inspectoratul Școlar Județean Bacău, preciza că „toți învățătorii își vor întocmi plan de lucru săptămânal, în care se va specifica subiectele lecțiilor, cât și *gruparea lor pe unități de viață* [s.n. C.M.]” (vezi „Buletinul Oficial al Inspectoratului Școlar Județean Bacău”, anul III, nr. 23-24, pe ianuarie-februarie 1948, p. 1, în Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Iași, Fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 97/1948, fila 21).

⁹³ Aceste explicații urmau să fie demonstrate concret în cercurile de studii ale cadrelor didactice; vezi „Programul ședințelor Cercurilor Culturale”, conform ordinului Ministerului nr. 10712/1946, în ANIC, București, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 405/1946, filele 27v. și 18.

⁹⁴ Vezi raportul lui Vasile Ticu, „inspector de îndrumare”, în ANIC, București, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 405/1946, filele 57 și 58.

⁹⁵ Vezi Șt. Bârsănescu, Florela Bârsănescu, *op. cit.*, p. 152.

Actul reformei instituționaliza improvizațiile care îl precedaseră și toate „sarcinile” suplimentare impuse deja în și prin școală⁹⁶. Citit cu atenție, textul decretului transforma un „drept egal pentru toți” (școlarizarea) într-o serie de obligații materiale generalizate. Doar învățământul elementar de șapte ani era declarat gratuit, adică scutit de taxe, dar statul nu își asuma acoperirea altor costuri de școlarizare, nici măcar a manualelor. Singura mențiune legată de acestea consta în specificarea că „pentru învățământul elementar manualele vor fi unice”⁹⁷. În realitate, sistemul manualelor unice se practica de câțiva ani buni și pentru școlile secundare⁹⁸. Intenția de înlăturare a școlilor particulare și confesionale nu era clar anunțată, dar a fost încadrată în consecințele faptului că „învățământul public este organizat exclusiv de Stat pe temeiul unității de structură” și că „este laic”⁹⁹. Statul a transformat acest drept de „organizare” în numeroase acte de confiscare¹⁰⁰, deturnare, desființare, comasare: ceea ce se întâmpla, de fapt, în toate domeniile vieții publice, deși instituțiile respective manifestau o largă disponibilitate de adaptare la cerințele noilor autorități¹⁰¹.

Din textul sumar al decretului nu transpare aproape nimic din amploarea și gravitatea interdicțiilor, reciclărilor și epurărilor¹⁰² care dominau, de atâția ani, sistemul

⁹⁶ Presiunea acestor obligații și veșnica lipsă de resurse pentru îndeplinirea lor transforma uneori sarcinile trasate „de sus” în adevărate parodii ale cerințelor oficiale. De exemplu, subinspectorul școlar Vasile Ștefan nota, la 17 martie 1948, în urma controlului amănunțit al școlii de la Văratec, județul Neamț, că „am găsit în clasă, lucrat de curând, *un dulap mic, destinat pentru bibliotecă și cooperativă, muzeu și farmacie școlară* [s.n. C.M.]” (vezi Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Iași, Fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 139/1948, fila 20).

⁹⁷ Vezi art. VI al „decretului nr. 175 pentru reforma învățământului”, în Institutul de Științe ale Educației, *op. cit.*, p. 342.

⁹⁸ Decizia Ministerului Educației Naționale nr. 127840/B, din 15 aprilie 1946, de exemplu, hotăra că pentru învățământul secundar „rămân manuale unice: Sociologia, Economia politică, Istoria Patriei și istoria antică de clasa I” (vezi ANIC, București, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 405/1946, fila 316).

⁹⁹ Laicizarea școlii nu a fost un lucru ușor. Forța practicilor curente era dificil de combătut, chiar la nivelul șefilor administrației școlare. De exemplu, inventarul obiectelor din clădirea inspectoratului școlar județean Bacău înregistra, în august 1947, în cabinetul inspectorului-șef, o icoană și o candelă argintată, iar în Casieria aceleiași instituții „o troiță mică” (vezi Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Iași, Fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 71/1948, vol. I, fila 78).

¹⁰⁰ Ordinul nr. 244385 din 1948 al Ministerului solicita ca „directorii care au preluat localurile fostelor școli confesionale sau particulare să predea cultelor respective toate obiectele de cult”, adică „tot ce s-a găsit în capele și temple în momentul preluării imobilelor, ca: bănci, scaune, dulapuri, orgi, vase, veșminte și orice alte obiecte care au servit executării cultului precum și credincioșilor” (vezi Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Iași, Fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 79/1948, fila 102). Aici confiscarea se numea „preluare”, iar laicizarea, prin eliminarea oricăror referințe la cultul respectiv, lua forma politicoasă a „predării” obiectelor incriminate către utilizatorii excluși din școală, preoții adică.

¹⁰¹ Un proces verbal de inspecție din 4 martie 1948 lauda realizările școlii particulare de pe lângă fabrica de postav din Buhuși. Subinspectorul școlar al plășii respective se declara „plăcut impresionat de execuția ireproșabilă a «Internaționalei»” și, în general, de elevii „curați, ordonați, cuviincioși și educați în spirit democratic” (vezi Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Iași, Fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 139/1948, fila 21).

¹⁰² Cu puțin înainte de publicarea decretului de reformă, autoritățile școlare își sporiseră exigențele în privința materialului didactic inadecvat, acuzând, ca de obicei, tot sistemul de învățământ, pentru nerespectarea solicitărilor: „cu toate ordinele repetate se mai găsesc în școli cărți, broșuri și tablouri cu conținut antidemocratic, antisovietic sau monarhic. Repetăm că toate tablourile și materialele de acest fel trebuie distruse, iar cărțile împachetate și sigilate, urmând să fie ridicate. Listele cu cărțile epurate se găsesc în «Monitorul Oficial» nr. 75, 124, 169, 185, 218, 240 din 1947 și 29 și 32 din 1948” (vezi „Buletinul Oficial al Inspectoratului Școlar Județean Bacău”, anul III, nr. 26, aprilie-mai 1948, p. 8, în Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Iași, Fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 97/1948, fila 61). Reforma nu a adus nimic nou aici, căci pentru anul școlar 1948-1949, ordinul nr. 220410 al Ministerului Învățământului Public interzicea folosirea manualelor din anii trecuți (vezi Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Iași, Fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 71/1948, vol. I, fila 127).

școlar și nu numai. Practicile fiind complet eludate, se enumerau doar realități dezirabile, și acelea mai mult administrative, decât pedagogice. De fapt, în plină campanie de eradicarea a trecutului, autoritățile erau obligate să refolosească la propriu ceea ce denigrau. Un caz banal: din cauza lipsei cronice de hârtie și de imprimate, decizia de pedepsire a unor elevi pentru „lipsă de deferență față de portretul generalisimului Stalin”, din iunie 1948¹⁰³, a fost redactată pe verso-ul unui act de jurământ față de regele Carol al II-lea, încheiat în martie 1938¹⁰⁴.

5. Propagandă, posteritate și istorie

Laconismul decretului din 1948 nu ajută prea mult la explicarea urmărilor sale efective și a controversatei sale posterități. Regimul a izolat discursul asupra acestui text de realitatea aplicării sale și de multitudinea deciziilor care l-au precedat, continuat sau anulat parțial, construind mitul marii întemeieri „democrat-populare”. Încă de la publicarea sa, decretul a fost promovat printr-o campanie propagandistică acerbă. Chiar ministrul care își asumase acest act, Gh. Vasilichi, semna în 1949 o broșură de popularizare, mult mai explicită decât textul legii, căci se referea și la interdicțiile operate în folosul noului regim. Argumentele simpliste, generalizările răuvoitoare și falsurile extreme abundau, ca în orice discurs al vremii: „în regimurile trecute, oamenii muncii au fost împiedicați să intre în școli”, iar dacă reușeau, „primeau acea educație de care aveau nevoie clasele exploatatoare”; învățământul particular era „creat pe baze comerciale”, căci aici „diplomele se dădeau pe bani și nu celor ce învățau mai bine”; școlile confesionale „primeau dispozițiuni de felul cum trebuie să educe copiii, de la conducerile lor din Franța, Italia, Germania”, mai precis, conforme cu „politica reacționară a Vaticanului, care s-a pus în slujba imperialismului ațățător de noi războaie, după ce ani de-a rândul a servit pe Mussolini și pe Hitler”¹⁰⁵. Explicând generalizarea învățământului de șapte ani, ca scop expres al reformei, ministrul expunea o politică generală de elementarizare a școlii, prin extinderea cantitativă a modelului clasic, de patru ani, și prin multiplicarea tacită a încercărilor anterioare, de tipul claselor supra-primare sau a „gimnaziului unic”. Ministrul își permitea chiar să mintă cu insistență: „trebuie accentuat că se vor face transformări de școli, dar nici o școală nu se va desființa, așa cum reacțiunea lansează zvonul în scopul de a dezorienta populația (s.n. C.M.)”¹⁰⁶. Amintind de câteva ori despre obiectele sau manualele recent eliminate, ministrul repeta că erau „inutile” ori „dăunătoare”¹⁰⁷. În general, acuza conținutul „așa-zis” teoretic al școlii „rupte de viață” pe care reforma se însărcina să o reorganizeze¹⁰⁸. În disputa cu

¹⁰³ La liceul teoretic de băieți din Roman, patru elevi din clasa a VII-a au fost eliminați din școală pentru aceeași culpă. Doar unul ar fi avut dreptul să se reînscrisse din același an, în altă școală, dar ceilalți puteau doar să se pregătească în particular și să se reînscrisse abia după un an sau doi. Deci noțiunea de elev „pregătit în particular”, care își putea echivala la un moment dat studiile cu cele din școlile publice, era încă aplicabilă realităților din Republica Populară Română (vezi Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Iași, Fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 71/1948, vol. I, fila 213). Decretul din august 1948 nu menționa în nici un fel această posibilitate, care s-a mai perpetuat în următorii ani.

¹⁰⁴ Jurământul a fost depus de un învățător din județul Botoșani, actul respectiv fiind datat 5 martie 1938 (*ibidem*, fila 213v.).

¹⁰⁵ Vezi Gh. Vasilichi, *Reforma învățământului*, București, Editura Tineretului, 1949, p. 6-7. Editorul specifica la final că „această lucrare conține o culegere de articole publicate în ziarul «Scânteia» nr. 1224, 1225, 1231 și «Contemporanul» nr. 104 în luna Septembrie 1948” și că tirajul a fost de 30.000 de exemplare, fiind tipărită în ianuarie 1949.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 13.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 11, 14.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 12, 17, 32.

„adversarii învățământului practic”, se străduia doar să ridiculizeze pe cei nemulțumiți de noua orientare școlară¹⁰⁹.

Varianța propagandistică din primii ani a fost celebrată și în deceniile următoare ale regimului comunist, atenuându-se violențele de ton, ignorându-se măsurile restrictive și adăugându-se noi detalii despre derularea cu succes a transformărilor începute atunci. Același tablou al creșterilor cantitative și al extinderii coercitive a școlarizării era decorat cu îndoielnice elemente de contrast, în formule de genul „în perioada regimului burghezo-moșieresc, învățământul profesional era cu totul desconsiderat”¹¹⁰. La aniversarea a 10 ani de la reformă, actul de la 3 august 1948 era deja plasat într-o istorie a noii școli în continuă transformare, ceea ce a înlesnit treptată sa diluare în narațiunile autoglorificante de mai târziu¹¹¹, când regimul Ceaușescu va promova o nouă „reformă”, menită să oculteze, la rândul său, trecutul foarte recent.

Discursul negativ asupra „reformei din 1948”, predominant în deceniile postcomuniste, pornește de la omisiunile textului din 1948 și de la violența impunerii „modelului sovietic” ignorând, ca și inițiatorii schimbărilor de atunci, continuitățile, proporțiile reale ale fenomenelor și mecanismele lor de difuzare, consistența resurselor, rezistențelor și a motivațiilor. Din perspectiva acuzatoare, documentarea și analiza reformei respective insistă pe dimensiunile represive, pe nefirescul „modelului sovietic” și pe finalitatea distructivă a multor schimbări de la sfârșitul anilor 40. Cele petrecute atunci au fost puse sub semnul unei acțiuni premeditate de „sovietizare a învățământului românesc”. Din această perspectivă, explicația majoră a tuturor transformărilor decurgea din voința expresă a ocupantului, respectiv din acele directive elaborate de NKVD pentru educarea țărilor din „orbita sovietică” (în iunie 1947). Astfel, „imitarea modelului sovietic însemna distrugerea valorilor culturii naționale și reconstruirea lor ideologică [...] în condițiile unei campanii active de rusificare”. Proza NKVD coincide, într-adevăr, cu multe din măsurile, mai mult sau mai puțin concertate, luate de noile autorități. Se recomanda înlăturarea profesorilor care se bucurau de o apreciere vizibilă și înlocuirea lor cu oameni fideli noului regim, „având un nivel de pregătire slab sau mediocru”, ceea ce îi făcea și mai dependenți de autoritatea politică. Se recomanda reducerea informației în școlile secundare, prin eliminarea „limbilor latină și greacă veche, a filosofiei generale, a logicii și geneticii” din liceu și introducerea unor specializări „înguste” în celelalte școli. Pentru predarea istoriei, recomandările erau naive, dar eficiente: „se va insista pe lăcomia și răutatea oricărui rege, pe efectul nefast al monarhiei și pe lupta poporului asuprit”¹¹².

Reconcilierea celor două narațiuni – cea exclusiv pozitivă promovată de regimul comunist și cea exclusiv negativă care i-a succedat după 1989 – este dificilă, iar simpla

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 28-29.

¹¹⁰ Vezi Ministerul Învățământului și Culturii, *Zece ani de la reforma învățământului din R.P.R.*, București, Editura de stat pentru imprimare și publicații, 1958, p. 10.

¹¹¹ Într-un text din 1964, actul din 1948 era amintit doar ca parte componentă a marelui proces de reorganizare a școlii, anunțat explicit la Conferința națională a P.C.R. din octombrie 1945, dar practic demarat chiar „imediat după 23 august 1944” în forma acțiunilor de alfabetizare. Paragraful laudativ nu lipsește, dar este adaptat cerințelor propagandistice de actualitate, inclusiv la „educarea tineretului studios în spiritul [...] dragostei pentru pace”. Noțiunea de „reformă”, ca și simpla cantonare la anul 1948 păreau oarecum insuficiente pentru a descrie proporțiile schimbării, cea de „revoluție culturală” punând mai bine în valoare realizările noii generații de lideri politici (vezi Ștefan Bălan, *Dezvoltarea învățământului – veriga principală a revoluției culturale în țara noastră*, în *Momente ale revoluției culturale din România*, p. 12-14).

¹¹² Vezi Mariana Momanu, *op. cit.*, p. 118. Urmărind sovietizarea învățământului, o astfel de povestire se concentrează mai ales pe ceea ce a urmat decretului din august 1948, nu pe ceea ce l-a precedat, ca și pe excepționalitatea/violența intervențiilor politice și administrative în viața școlii.

alăturare a unor fragmente concurente și contradictorii nu soluționează acest trecut tensionat. Uneori, viziunea negativă asupra reformei este însoțită de observații mai conciliante, cum ar fi aceea că în primul deceniu postbelic a avut loc o lărgire considerabilă a accesului la educație, prin scutiri de taxe, acordarea de burse, înființarea de noi instituții, inclusiv de studii superioare etc. Reproșul fundamental se referă la brutalitățile, injustițiile și fraudele intelectuale care au însoțit această „democratizare”¹¹³.

Totuși, nici varianta laudativă nu a dispărut complet, de vreme ce, într-o lucrare din 2004, se scria că „prin legea din 1948 s-a acordat atenție, *aș spune grijă*, pentru școlarizarea fiilor de muncitori și a muncitorilor care până acum n-au avut posibilitatea să aspire la studii liceale [s.n. C.M.]”¹¹⁴. Ordonarea cantitativă a informației avantajează acest tip de discurs, dar judecățile de valoare nu pot evita blamarea, fie și parțială, a reformei care „a sărăcit școala românească de tradiții valoroase ale învățământului nostru”¹¹⁵.

Deși par să se excludă reciproc, cele două opțiuni de „portretizare” alb-negru a reformei au în comun originea propagandistică a discursului asupra reformei, voința de a demonstra/infirma un set limitat de adevăruri, la care autorii au subscris necondiționat. Ca și în alte situații, istoria unor realități din perioada comunistă s-a refugiat într-un palier restrâns al istoriei celor spuse despre aceste lucruri. Pendulând între propagandă și memorie colectivă, „reforma din 1948” a rămas un subiect istoric prea puțin explorat.

THE ROMANIAN SCHOOL REFORM IN 1948 AND THE EFFICIENCY OF THE COMMUNIST PROPAGANDA (Summary)

Key-words: school reform, communism, institutional inertia, administrative coercion, postwar crises

This study is trying to build a new historical representation of the Romanian school reform in 1948, apart from the two opposite well known historiographical discourses – the radical positive version, imposed by the communist propaganda, and the highly negative one, openly adopted after 1989. The analysis insists upon the tacit continuities that allowed the educational system to survive in a time of radical changes of the political regimes, in those years of war and foreign occupation, followed by a severe economical crisis. It also stresses the administrative pressures that imposed countless interdictions, exclusions, omissions, and some sort of innovations, long before the publishing of the reforming decree in August 1948. The research is largely based upon documents from the national and regional historical archive of the public school administration.

¹¹³ *Ibidem*, p. 124-126.

¹¹⁴ Vezi Florin Diac, *O istorie e învățământului românesc modern*, vol. II, p. 35.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 42.

CRISTIAN SANDACHE

PRINCIPIILE WILSONIENE ÎNTRE REALISM ȘI UTOPIE

Experiența primului război mondial a fost echivalată cu un șoc colectiv de către o Europă influențată ulterior sub aspect demografic, economic, social și, nu în ultimul rând, mental¹. Statuarea la Paris a unei noi configurații teritoriale a continentului nostru (având ca principiu director dreptul popoarelor la autodeterminare națională) a generat nu numai aprobări entuziaste, dar și critici violente². Nu ne-am propus un studiu exhaustiv, ci doar câteva observații în legătură cu ceea ce s-a interpretat drept negativ sau inefficient în privința verdictelor Conferinței de Pace de la Paris (1919-1920) și, prin extrapolare, așa-numitele „eșecuri” ale organismului Societății Națiunilor.

Pe de o parte, statele moștenitoare ale Austro-Ungariei s-au format prin voința propriilor lor popoare, în ultima etapă a războiului, astfel încât tratatele de la Paris trebuiau doar să confirme o realitate³. Pe de altă parte, comentatori ai evenimentului au considerat că evoluția dinamicii capitalismului în statele succesoare ale Austro-Ungariei va stagna după 1919, în comparație cu perioada 1900-1914⁴. Nostalgicii credeau că, pentru a diviza Europa urmând frontierele etnice, erau neglijate realități strategico-economice. Principiul dreptului popoarelor la autodeterminare ar fi exercitat o fascinație mare asupra comunităților cu un nivel cultural scăzut. N-ar fi existat în mod practic linii nete de demarcație în delimitarea etniilor și limbilor din Europa centrală și răsăriteană. Vechea politică a schimbului de populații și de zone geografice ar fi avut avantajul pragmatismului, prin contrast cu așa-numitul stil versaillez, ambiguu și inefficient⁵.

În 1919, Austria avea șase milioane de locuitori, din care două milioane locuiau doar în Viena, unui publiciști comparând noul stat cu un copil atins de hidrocefalie. Ea resimțea un sentiment de izolare și de neputință, devenind concomitent un proiect tentant pentru Germania. În asemenea condiții, s-a și pus la un moment dat, la modul oficial, problema unirii Austriei cu Germania, temerile Franței, cu precădere, care nu

¹ Rene Remond, *Introduction à l'histoire de notre temps*, 3. *Le XX siècles, de 1914 à nos jours*, Paris, Editions du Seuil, 1989, p. 50-54; Pierre Rain, *L'Europe de Versailles (1919-1939)*, Paris, Payot, 1945, p. 11; Robert Bideleux and Ian Jeffries, *A History of Eastern Europe. Crisis and Change*, London and New York, Routledge, 2007, p. 315.

² Charles Tisseyre, *Une erreur diplomatique: La Hongrie mutilée*, Mercure, Paris, 1922; A. Demangeon, *Le déclin de l'Europe*, Paris, Plon, 1920; Edmond Rossier, *Histoire politique de l'Europe*, Paris, Payot, 1931, p. 329; G. Schultz, *Revolutions and Peace Treaties. 1917-1920*, London, Methuen, 1972, p. 85.

³ Michel B. Garrett and James L. Godfrey, *Europe since 1815*, New York, Appleton-Century-Crofts, 1947, p. 574; Walter Consuelo Langsam, *The World Since 1914*, New York, The Macmillan Company, 1943, p. 117.

⁴ G.D.H. Cole, *Europe, Russia and the Future*, London, Gollancz, 1941; Robert Bideleux and Ian Jeffries, *op. cit.*, p. 316.

⁵ Walter Consuelo Langsam, *op. cit.*, p. 116-117.

dorea a fi concurată militar în chip periculos pe continent, de către o Germanie extinsă teritorial, determinând eşuarea proiectului⁶. Iar dorinţa etnicilor germani trăitori în Boemia (în număr de 3.200.000 în 1938) de a se uni cu Germania era legitimă, dacă o privim prin prisma principiului wilsonian, cu atât mai mult cu cât aceştia erau despărţiţi de conaţionalii lor doar printr-o linie de frontieră⁷.

În ceea ce priveşte frustrările Italiei, acestea erau justificate, din perspectiva ei, de faptul că la Paris, oraşul Fiume (promis prin Memorandumul de la Londra din 1915 statului peninsular) era redirecţionat de Anglia şi Franţa. În opinia diplomaţiei italiene, Clemenceau dorea să-şi apropie Iugoslavia, transformând-o cu timpul într-un stat vasal Franţei şi în acest sens l-ar fi influenţat şi pe preşedintele Wilson, în ideea nerecunoaşterii de către acesta a drepturilor Italiei asupra Dalmaţiei şi a oraşului Fiume⁸. Predominant italian sub aspect etnic, Fiume proclamase, la 30 octombrie 1918, unirea cu Italia, eveniment nerecunoscut de către învingătorii prezenţi la tratativele din capitala Franţei⁹. Din aceeaşi perspectivă (a principiilor wilsoniene), temerile Italiei faţă de pretenţiile Iugoslaviei asupra oraşului Fiume, a Dalmaţiei, Istriei şi a unei porţiuni din valea fluviului Isonzo pot fi considerate măcar explicabile sub aspectul penetraţiei factorului slav, în zone în care existenţa factorului italian era o evidenţă¹⁰.

Ca o compensaţie, Italia a primit Tirolul de Sud, deşi argumentul principal al Romei pentru „graniţa naturală”, de-a lungul cumpenei apelor, era în fond insignifiant, întrucât principiul respectiv abia dacă era respectat la vreo altă graniţă europeană. Tocmai Tirolul de Sud oferea posibilitatea identificării unei soluţii echitabile şi simple a trasării graniţei politice, din cauza unei concordanţe mari a frontierelor lingvistice cu linii de frontieră geografice clare. Dorinţa stabilirii graniţei la Brenner s-a născut nu din motive militare reale, ci din motive naţionaliste, deosebit de evidente prin intermediul cuvântărilor şi textelor politicianului-anexionist fruntaş şi fanatic italian Ettore Tolomei. Câştigul Italiei era minor: o fâşie de graniţă, de ai cărei locuitori va rămâne izolată prin antipatii reciproce. Austria a pierdut peisajul ei cel mai frumos, iar Tirolul a fost amputat; chiar şi părţile rămase Austriei (Tirolul de Nord şi de Est) nemaiformând o unitate¹¹. În problema Germaniei, există istorici care consideră verdictul de la conferinţa pariziană extrem de aspru, obligând această ţară la despăgubiri mult prea mari şi împiedicând-o a deveni practic o democraţie de tip clasic¹². După 1919, ea a pierdut în Europa un teritoriu de 80.000 km², cu o populaţie de 8 milioane de locuitori.

Focalizând observaţiile lor asupra Europei centrale, criticii *statu-quo*-ului de la Paris opinau că statul cehoslovac era unul hibrid, compus din două popoare distincte, diferite prin cultură, limbă, tradiţii istorice şi interese economice, separate până şi geografic, printr-un lanţ de munţi¹³. În opinia aceloraşi critici, dislocarea Austro-Ungariei ar fi echivalat cu o adevărată explozie. Dispariţia sa economică ar fi produs un cataclism în toată zona. Sistemul anterior ar fi avut avantajul de a fi reprezentat o zonă

⁶ Erich Zollner, *Istoria Austriei*, vol. II, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1997, p. 616-617; Pierre Rain, *op. cit.*, p. 107-108.

⁷ Nicolae Ciachir, *Marile puteri şi România (1856-1947)*, Bucureşti, 1996, p. 226; Francois D'Orcival, *Le Danube était Noir. La cause de la Slovaquie Indépendante*, Paris, Editions de la Table Ronde, 1968, p. 129-131.

⁸ Christopher Duggan, *The Force of Destiny. A History of Italy since 1796*, London, Penguin Books, 2008, p. 411 şi urm.

⁹ *Ibidem*, p. 415.

¹⁰ Erich Zollner, *op. cit.*, p. 612.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Walter Consuelo Langsam, *op. cit.*, p. 110.

¹³ Francois D'Orcival, *op. cit.*, p. 77-78.

vamală unică, posesoarea unui comerț exterior dirijat către porțile Adriaticii, Trieste și Fiume. Debușul natural al comerțului austro-ungar era sistemul navigabil al Dunării, orientat către Marea Neagră, principalul centru industrial (important mai ales prin potențialul industriei sale prelucrătoare) fiind Boemia, în vreme ce câmpia agricolă a Ungariei, precum și zonele din Iugoslavia și România furnizau din abundență alimente. După 1918, liniile de comunicare naturale și artificiale ar fi fost blocate sau deturnate, echilibrul dintre sectoarele industrial și agrar fiind dizolvat. Un comerț, altădată de mare coerență, ar fi fost pulverizat de către așa-numitele „naționalisme economice”¹⁴. În ceea ce privește Iugoslavia, adversarii proiectului său statal o echivalau cu un ideal creat de către literați și vizionari, adoptat pripit în condițiile specifice războiului.

Noua filosofie politică a președintelui american Wilson era totuși în esență sa democratică și egalitară, dreptul popoarelor la autodeterminare identificându-se mai concret cu ceea ce juriștii au numit „dreptul plebiscitului” sau „teoria plebiscitului”.

În cele 14 puncte ale lui Wilson găsim expresia „a se acorda garanții mutuale de independență politică și integritate teritorială”. Nu este întâlnit cuvântul „pace”, iar expresia „cooperare internațională” este restrânsă în conținut. Se poate vorbi așadar de o sinteză între principii naționale și pacifist-internaționale. O lume organizată pe baze naționale va conserva un spirit de colaborare suficient de minat de ceea ce diplomația italiană numea în 1915 „sacru egoism”, pentru a se putea aplica dispozițiile luate pentru securitate¹⁵.

Judecând la rece, marile state au făcut uneori din Societatea Națiunilor un organism accesoriu pentru propria lor diplomatie. Deși aspectul naționalist purtat în germen de Societatea Națiunilor conținea posibile tulburări viitoare, ne-am putea întreba (riscând acuzația de cultivare a speculațiilor) dacă nu cumva el a fost introdus deliberat în tipologia acestui forum internațional. O anumită abstractizare exista la nivelul Societății Națiunilor. Germenii discordiilor viitoare se aflau mai ales în deciziile care s-au inspirat fidel din cele 14 puncte, împreună cu anexele de rigoare. Wilson nu prevăzuse în niciun caz dezagregarea Austro-Ungariei și nici dispariția imperiului colonial german. Principiul autodeterminării popoarelor nu se bucura de o deosebită popularitate la nivelul opiniei publice din Marea Britanie, iar în privința Franței, aceasta îl interpreta mai curând ca un scop în sine.

Paradoxul Europei de după 1919 constă poate și în faptul că sistemul de la Versailles a fost mult mai democratic în formă decât în fond. Principiile sistemului wilsonian erau admise de către conștiința universală, însă se dovedeau insuficient de clar explicate. Pe alocuri se eludau unele realități economice, iar conceptul de „frontiere” trebuia înțeles mai ales dintr-o perspectivă umanist-culturală. În cadrul mecanismului de funcționare al Societății Națiunilor, nemaiadmițându-se deliberări ci numai unanimități, s-a creat o combinație de idealism logic și realism oportunistic, iar regula suveranității statelor s-a identificat aproape cu aceea a unanimității de voturi.

Se poate afirma că, asemenea democrației (niciodată perfectă, însă continuu perfectibilă), Societatea Națiunilor a fost cel mai aproape de triumful dreptului asupra forței, chiar dacă interese divergente sau chiar orgolii au umbrat activitatea sa. Fenomene complexe, naționalismele trebuie înțelese la rândul lor, ca reacții la internaționalism și la naționalismele vecine. (Un alt paradox!) Ce-i drept, dozele de orgoliu național supradimensionate se aseamănă subiectivității exacerbate a indivizilor, pentru care doar propriul lor interes primează.

¹⁴ Robert Bideleux and Ian Jeffers, *op. cit.*, p. 328.

¹⁵ Giuliano Proccaci, *Istoria italianilor*, București, Ed. Politică, 1975, p. 432-433.

LES PRINCIPES WILSONIENS ENTRE REALISME ET UTOPIE
(Résumé)

Mots-clef: frontières (naturelles), sécurité, autodétermination (la théorie du) plébiscite

Après la première guerre mondiale, la SDN suscita de grandes espérances, auxquelles elle fut loin de répondre. Cependant l'organisation se montre impuissante en face de tous les problèmes graves.

Cet esprit de croisade pour la démocratie et pour une paix éternelle trouva son expression dans les fameux Quatorze Points, définis par le président américain Wilson le 8 janvier 1918. Cependant les quatorze points n'avaient pas été acceptés sans réticence par les gouvernements alliés. Ceux-ci étaient déjà liés par des engagements secrets conclus au cours de la guerre, sans tenir compte de l'avis des populations, en particulier par le fameux traité de Londres qui promettait à l'Italie d'importantes positions dans les Balkans.

D'autre part, L'Allemagne soutint que le principe de la libre détermination des peuples, posé par Wilson, avait été violé par les Alliés, qui rattachèrent sans consultation la Prusse occidentale et la Posnanie à la Pologne, et qui, malgré le désir manifesté alors par les Autrichiens, interdirent l'union de l'Allemagne et de l'Autriche.

LADIS K. D. KRISTOF

THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON FRONTIERS AND BOUNDARIES

By globalization we mean the trend to bring together – broadly speaking to unite or merge – states and nations, as well as individuals and their cultures and preoccupations on a global scale. In other words there is a shift, conscious and unconscious, in the centrality of man's attention from the old subdivisions, which historically played a decisive role in his life, such as village, local market, ethnic (national) and/or political homeland, etc., to the globe as a whole.

The integration of human societies – of their material and cultural, as well as political entities – into larger and larger units is of course nothing new. Efficiency and security were the driving motive for this tendency since prehistoric times. The classical example is the peasant subsistence farm which was sacrificed on the altar of increased economic profitability of larger units. Economic independence, too, had to give way to the dictates of the market, without which nobody could survive. Security and power grew with size, originally almost identical with territorial size, hence the push for expansion.

With expansion came the age of frontiers. But there were two types of frontiers and frontier societies.¹ There were the “fronts” of imperial expansion. Backed by the military power of the center, they were flying its flags and spreading its culture, social organization and economic domain. The mayhem on the frontier fringe was (or at least was supposed to be) soon replaced by the “right and might well mett”² of the sovereign, imperial or popular. But the rationality of unending expansion was not always clearly visible and sometimes the imperial power would decide to stop, nursing a buffer state at the fringe of its domain. Such was the origin of Afghanistan, on the quasi sovereign status of which both the British and Russian empires gladly agreed to keep a neutral distance between their occasionally not quite controlled military units of the frontier zones.

The other type of frontier and frontier society was the outer-oriented one which neither represented, nor was controlled by, the neighboring power or powers. It was always the fringe society, frequently nourished by elements escaping if not the values, then the “law and order” mentality, suffocating to their mind, of the established

¹ For a broad discussion of the subject, see Ladis K. D. Kristof, *The Nature of Frontiers and Boundaries*, in *Annals*, Association of American Geographers, Vol. 49, No. 3 (September, 1959), p. 269-282.

² *Right and Might Well Met*, a popular expression of a very controversial principle – of “a Law of greater authority than the Lawes of the Land” – was actually the title of a political tract dated January 1, 1649, the day the Rump Parliament voted in London to bring Charles I to trial for treason. Its author, John Goodwin (1594?-1665), “a staunch Puritan and an Independent, was one of the most radical of the republican divines.” Reprinted in *The Struggle for Sovereignty: Seventeenth Century English Political Tracts*, edited with an introduction by Joyce Lee Malcolm (Indianapolis, Liberty Fund, 1999) Vol. 1, p. 307-358.

sovereign state. Occasionally allies, and then again at odds with and fighting the emissaries of the central power, the frontiersmen prized above all their independence and their own, always evolving, ways of life, be they inhabitants of the Roman, Russian, American, Brazilian or any other still untamed frontier land. True, one can argue that this is today only history, that relatively large spaces inhabited by societies who refuse to be integrated and subdued by the law of the land do not exist anymore (if we exclude the situation in Africa).

So we turn our attention to boundaries as the alternative. Here there are in the current age of globalization, forces on the loose which, as we shall see, can potentially upset the order and stability we have assumed as definitely established since the day of the Peace of Westphalia (1648), when sovereign territories, surrounded by legally impenetrable boundaries, became the foundation of the modern world order. Of course, this Westphalian order did not emerge in full bloom at once. We should remember that it was created to end a very particular (and one is tempted to say cautiously, a non-modern) kind of conflict, namely, a conflict between religious beliefs in an era when state and church, secular sovereigns and religious leaders, were not only not separated and acting in distinct spheres, but on the contrary, were completely intermixed and vested with overlapping powers. The conflict was basically not territorial, at least not in the sense of what territory belongs to which ruler (although that, too, played a role, especially at the beginning), because ultimately it was reduced to what does it mean to be a sovereign over a territory. The answer given by the peace of Westphalia was the famous *cuius regio eius religio* (whose reign, his religion).

To us, who have seen twentieth century totalitarian regimes, the post-Westphalian rulers seem to be vested with far from totalitarian powers. The treaty did not give the sovereign total power over either his territory (within which foreign citizens, including foreign reigning princes, often owned vast tracts of land) or over the inhabitants of his realm. The only total power he became vested with was the religion of his subjects. He could (was practically obliged to) (1) impose *his* religion on everybody within his realm and (2) prevent any outsider from “meddling” with the religion of his subjects. In the long run, it was this last point that proved most important because it ultimately established the principle of impenetrability of boundaries and total territorial sovereignty binding the inhabitants who became exclusively *his* subjects, whose transactions across boundary lines were entirely under his control.

The religious control and domination evaporated relatively quickly. European rulers of the mid seventeenth and later centuries seldom really tried to impose absolute religious homogeneity, but the control over the territory, every meter of it, became extremely important. It is at this point of time that the importance of boundaries, their delimitation, even in the middle of big rivers (the so-called *thalweg*), not to speak of boundary defense, became one of the major political preoccupations of sovereign powers, as well as a cause of war among them.

The emphasis on the boundaries reflected the growth of the power of the center of state authority in the post feudal era. While feudalism often tolerated, willingly or unwillingly, the centrifugal tendencies within its component parts, the post-feudal state and especially the one of the age of enlightenment was characterized by the growth of the centripetal forces within the states. The enlightenment saw in the state not only a political but also an economic unit and consequently used its sovereign power to control and manage the totality of the national economy. This, combined with the ever present concern for maximizing the sovereignty of the state, that is, of its might and

independence, led directly to the perception of autarky as the sole sound economic policy.

Briefly, the feudal states slowly, with the growth of cities and the importance of trade, national and international, became drawn away from the economic model of the subsistence household, written large by the late medieval manor system, and became hooked to the market which transcended national boundaries. Now, however, the statesmen of the era of enlightenment were preaching the concept of the “modern” state on the model of a market fenced in by national boundaries and only a state controlled entanglement with the international market at large.

Typical for this era was the German project of a *geschlossener Handelsstaat* (closed commercial state). Conceived after the Napoleonic period, when popular demand for the unification of the multitude (close to a hundred) of German states was growing, it advocated a united, all German market which would be fenced off from the world market. Especially, it promoted an autarkic German commercial state in expectation that a political union of German states would follow. But the idea mightily underestimated the resistance of the numerous German sovereigns who feared that once they had lost authority to enforce autarkic separateness and the market had stitched the entire German ethnic area into one unit, there would be painfully little to justify their continued political existence. (To draw a parallel with the evolution within the present day European Union is justified only to a degree. Europe is a multicultural and multiethnic assembly of nations, not comparable to the German nation, divided as it was by borders going back to the feudal era.)

The European (and not only European) rulers of the eighteenth, nineteenth and most of the twentieth centuries were well aware that the import substitutes produced in countries practicing autarky were costly and often unavailable whatever the political pressure might be. In other words, the population paid a price in living standards for maintaining economic fences, justified (at least allegedly) by fears of loss of political independence, and, in the long run, of sovereignty itself.

But the alienation of citizens, too, weakens the state. The centripetal forces of patriotism and unswerving allegiance capable of generating a willingness to sacrifice depend, in part, on the satisfaction of the citizenry. And citizens will be dissatisfied if, in the long run, their expectations of what the state is able to provide for them in comparison with other states is disappointed.

On the other hand, rulers were also aware that autarky undermined the power of the state by preventing it from keeping abreast with progress in the competition for rapid industrialization and the newest technology. Even more worrying was the problem in case of a prolonged state of war. Despite long range planning ahead and a highly inventive technology of substitute production, Germany and its population suffered very severe shortages of essential supplies during World War I. Japan had no similar problems during its turn of the century wars only because they were short.

To sum up, by the middle of the twentieth century autarky as the primary economic policy was abandoned almost worldwide with two major exceptions. One was India which for political reasons, the desire to remain neutral and independent in a world divided into two Cold War camps (plus some ideology involved in the type of communal-socialist society it wished to build after attaining independence), decided it must shun involvement with either the capitalist or Soviet led economic spheres. Consequently, for almost half a century India practiced an economic policy heavily tainted by autarky.

The other exception, but only partial, was the Soviet camp of countries. Fundamentally, back from the days of Stalin's leadership after World War II, the Soviet Union did not claim that it was espousing, or advocating, autarky. On the contrary, it was (so it claimed) for market economy (or at least an exchange economy guided and planned by government), but it refused to become involved in the Western economic market, believing it was manipulated by capitalist hegemonies, and instead it expected to join an emerging international socialist market. In reality a socialist market economy developed very slowly, it was never a truly market economy because prices (as well as the very decision to become involved in international exchanges – when, where, and why – by individual countries) was always a political decision by the respective communist governments, which acted on behalf of their countries like heads of major Western companies, except that, disregarding such exceptions as China and Yugoslavia, the Soviet Union always had a veto power, although it used it only very seldom. But it must be pointed out that during half of its life span the Soviet Union was involved in international trade relations only to a small degree largely because it had few willing partners, but also because it deliberately practiced a policy of autarky for political as well as military reasons. It is interesting to note that the basic framework of this policy was molded still under Lenin's leadership, and with his specific guidance. It was based on the model of German autarkic policies practiced during World War I with which Lenin was acquainted and which he admired.

Turning now specifically to globalization and its interplay with boundaries, one must begin by observing that globalization as such is not a new phenomenon. Trade, even precapitalist trade, always had some globalizing effects in the sense that exchange of goods, and demand for specific goods, inevitably had an effect on the countries and societies involved. The development of capitalist trade on a major scale has merely accelerated the process and at the same time underscored the fact that the results of exchange, their impact economic and human, are, in many if not most cases, highly unequal. Even if from a strictly cash point of view the two societies engaged in the exchange made a very fair deal, the human as well as the economic consequences of the globalizing effects may be very different in both kind and scale. The only generalization that can be made is that the "smaller" partner (and the category and type of smallness would vary in each case), and especially the one that had fewer previous such contacts, will always be more "shaken" than the one already more exposed to the world.

One of the best descriptions of what it means when capitalism, especially one backed by a booming industrial development, penetrates and assaults (and assaults is not too strong a word) a society previously largely innocent of such phenomena, can be read in the *Communist Manifesto*.

The bourgeoisie, by the rapid improvement of all instruments of production, by immensely facilitated means of communication, draws all, even the most barbarian, nations into civilization. The cheap prices of its commodities are the heavy artillery with which it batters down all Chinese walls, with which it forces the barbarians' intensely obstinate hatred of foreigners to capitulate... The bourgeoisie has subjected the country to the rule of the towns. It has created enormous cities, has greatly increased the urban population compared with the rural, and has thus rescued a considerable part of the population from the idiocy of rural life. Just as it has made the country dependent on the towns, so it has made barbaric and semi-barbaric countries dependent on civilized ones... the East on the West.

What Marx and Engels describe here is clearly the beginning of globalization. It is stage two which follows the integration of the economy on the national level: subjection of the village to the commands of the cities is followed by the forging of national markets and economies which in turn are forced to submit to absorption by, and integration into, the world market.

The bourgeoisie has through its exploitation of the world market given a cosmopolitan character to production and consumption in every country. To the great chagrin of Reactionists, it has drawn from under the feet of industry the national ground on which it stood. All old-established national industries have been destroyed or are daily being destroyed. They are dislodged by new industries whose introduction becomes a life and death question for all civilized nations, by industries that no longer work up indigenous raw material, but raw material drawn from the remotest zones; industries whose products are consumed, not only at home, but in every quarter of the globe. In place of old wants, satisfied by the production of the country, we find new wants, requiring for their satisfaction the products of distant lands and climes. In place of the old local and national seclusion and self-sufficiency, we have intercourse in every direction, universal interdependence of nations.

We have here a very far sighted prediction – written in 1848 – of the death of self-sufficiency and the emergence of a “universal interdependence of nations,” which prediction is now being fully fulfilled in our age of globalization.

For our purpose it is important to point out that the time in which Marx and Engels were writing was a period of intensified imperialism which characterized the entire nineteenth century. While earlier colonialism was motivated primarily by the search for gold, and in time became a search for riches in the broad sense, by the nineteenth century it became more and more motivated by strategic considerations, both economic and military. This was especially true of the late comers to the game of industrialization and great power politics, Germany and Japan. Russia, another late comer, was not involved because it had over the centuries accumulated the largest contiguous empire – larger than the moon as Soviet propagandists and geographers liked to remind us – and her sole problem was to explore and fructify what it potentially already possessed. Germany and Japan on the other hand considered themselves grievously short both of raw materials and territory, the latter in the sense of both space for a growing population and land to feed it. We should remember that at that time nobody yet dreamed about the wonders of the green revolution and Europe was heavily dependent on grain imports from Russia, the United States and Argentina.

Germany, in particular, once unified in 1866 and transformed into an ambitious empire with a booming industry after its victory over France in 1871, was very worried about its heavy dependence on imports of raw materials and food stuffs. Its concern was magnified by the perception that it was geopolitically hemmed in by Russia and France and, potentially, in case of war, by the domination of the North Sea by England. Moreover, it was convinced that its industry was at a fundamental disadvantage price wise because it was forced to buy raw materials on the world market which was *de facto* controlled by the few colonial powers which could dictate to their colonial dependencies what prices they were willing to pay them, if anything at all. In other words the colonial empires practiced a kind of autarkic economy just as the feudal manor did: the serfs were supplying the manor with everything it needed for practically no pay and whatever was left over was put on the market by the lord of the manor. From this, the Germans drew the conclusion that the trick was in extending the boundaries of its European

homeland so as to include colonies able to supply as far as possible everything Germany could ever need for its industries and people and then it would be able to practice autarky at virtually no additional cost. And this is precisely what the Germans attempted to achieve when participating at the turn of the nineteenth/twentieth centuries in the scramble for the last few spots in the world not already grabbed by the old and new empire builders. Of course, there was still the problem of overcoming the handicap – very serious from the strategic-military point of view – of not being able to build a contiguous, or at least semi-contiguous empire, as the French established just across the Mediterranean in North Africa. Germany was to overcome this handicap by a military power balancing act when it decided at the turn of the century to build a navy able to challenge the British sea power if not world wide then at least in the North Sea. The attempt greatly contributed to international tensions and to the causes of World War I.

In the 1930^s Japan attempted to do precisely the same thing that Germany tried before 1914. It tried to build an empire which would make it, in terms of resources, entirely independent from any other power, but to succeed it had first to challenge both Britain and the United States. Consequently it entered the war still greatly handicapped by shortages of essential raw materials and energy.

The same was true of Germany during World War II. In comparison with World War I Germany was until 1943-44 better off because it at first conquered most of Europe and thus could draw on the continent's resources as well as its own.

But not even Europe as a whole, and today virtually no country in the world at large, can be self-sufficient. With the enormous expansion of industry and technology in the course of the twentieth century, every country is necessarily dependent on supplies from and exchange with other countries. In a word, it is dependent on the world market. At the same time the collapse of the great empires, and the emergence of more than four times as many sovereign countries as before 1939, made the world market much more flexible and competitive. The combination of these two factors, growth of dependence, that is, of the international interdependence of every country, and the simultaneous vast expansion of the world market, in terms of participants and what is traded, opened the door – forced open every door world wide – of the national boundaries of each and every sovereign territory, previously guarded so jealously. And this is what we call today globalization.

Globalization is the end of the ideal and reality of old style territorial sovereignty and independence, founded and sustained by impenetrable boundaries. Any country that would attempt today to shut its boundaries really tightly would wither away in the long run for the same reasons that a small village or farm would wither away if it tried to shut itself off from the suburban and ultimately urban development surrounding it more and more. And the boundaries must be opened, and made porous for men and material, not only when and if a presumed sovereign so decides. Interdependence means that boundary gates are opened and closed not unilaterally but by mutual consent of neighbors as well as of the world community at large.

Very significant is also the fact that across boundaries stream today not only goods but also people, many of whom are not primarily concerned with commercial exchange but rather with exchange of ideas, not with creating business associations but with association with people who share common goals, ethnic origin, culture and so on. In many cases these are people who are alienated from the society they are legally bound to. They are resisting and revolting against the centripetal force of their state, against the ways and values of the dominant elements of the society within which they

were forced to live as long as the impenetrable boundaries – the various “walls” physical, intellectual and moral – held sway over the bodies and minds of every citizen. In other words, once the porosity of the boundaries becomes a reality, centrifugal forces within the society come to the fore. They may represent old, unrealized dreams of separate national, or linguistic, or broad cultural identities which lay dormant, suppressed, for a long time, perhaps for centuries. They may search for brothers and sisters from whom the sharp knife of the impenetrable boundary has long separated them. But they may also represent very new trends, cultural, economic, or scientific, which happen to have developed in various societies ignoring the sovereign boundaries but nevertheless prevented from full collaboration and joint action as long as the principle of strict territorial sovereignty impinged on collaborative efforts. Many a word, written or spoken, not to mention deeds which used to be classified as treasonable and automatically sent people to prison, or even to the hangman, become today perfectly acceptable once various centrifugal trends become tolerable.

All this reminds us of what was once upon a time quite a normal phenomenon in the old days of frontiers and frontier societies before the principle of strictly separate sovereign territories guarded by impenetrable boundaries was successfully imposed. In other words, we see a revival of the days of greater fluidity on the fringes of societies, of societies which tolerate, and are half this and half that. Only that the revived frontiers of the twenty-first century are not going to be violent and lawless because nobody is going to try, or to have the legal and moral right to try to tame and suppress them. They are going to function as a normal phenomenon of a pluralistic and tolerant culture of a broadly international society. At least this is what optimists about human nature expect to become reality someday.

This brings us to the broad theme of the relationship between morality and globalization. Of course, only very tentative thoughts can be expressed on the subject because we are at the beginning of a process of still unknown duration and consequences. But that globalization does require a new look at contemporary morality, assuming that we do have some agreement as to what it is, is quite clear. The literature on the subject is already vast. Suffice it to consult the extremely well informed book on the subject, *A Global Ethic for Global Politics and Economics* (citing an enormous number of writers from different countries) by the famous German theologian, Hans Kung³ (a Catholic but on many points at serious odds with the Vatican). His theme is that globalization is something fundamentally new, different and all penetrating, and consequently we have to really rethink many of our previous assumptions and guidelines, remembering that this time we must always think of the totality of human kind.

This all encompassing and novel feature of globalization's impact is also emphasized with great insistence by the man who is, in a sense, in charge of the world, namely, Kofi Annan, the Secretary General of the United Nations. Already back in 1997 he wrote in his annual report about globalization as a “fundamental force reshaping the world today.” “It is perhaps the most profound source of international transformation since the industrial revolution began to turn external trade into a routine feature of international life.” And this year in his Millennium Report he continues:

Its integrative logic seems inexorable, its momentum irresistible. The benefits of globalization are plain to see: faster economic growth, higher living standards,

³ Hans Kung, *A Global Ethic for Global Politics and Economics*, New York and Oxford, Oxford University Press, 1998.

accelerated innovation, diffusion of technology and management skills, and new economic opportunities for individuals and countries alike.

At the same time he warns that "our post-war institutions were built for an international world but we now live in a global world." This requires a revision and rethinking of our international institutions.

For even though the United Nations is an organization of states, the Charter is written in the name of 'we the people'... Ultimately, then, the United Nations exists for, and must serve, the needs and hopes of people everywhere... We need to adapt our deliberative work so that it can benefit fully from the contributions of civil society. Already civil society organizations have made an important contribution to articulating and defending global norms... Today, global affairs are no longer the exclusive province of foreign ministers, nor are states the sole source of solutions for our small planet's many problems. Many diverse and increasingly influential non-state actors have joined national decision makers to improvise forms of global governance.⁴

The Secretary General's observation that foreign policy affairs are no longer the exclusive domain of states reminds us of one of the fundamental differences between capitalism's expansion across the world which the *Communist Manifesto* described and globalization today. Although Marx and Engels identified the states and governments of their day with capitalism and capitalists, we should remember that in most cases they described an expansion taking place in territories already in the hands of the imperial power. Usually first came the imperial armies to conquer and subdue, and only then came the capitalists. Even in the case of capitalists venturing in still quasi sovereign China the armies and navies of the imperial powers were right there waiting to "help" their capitalists penetration. Indeed, the British, French or German military force was always there to help their respective capitalists in the first place, although some collective interventions also occurred when all the imperial powers had a common interest. The same was true of the American frontier. The frontiersman was marching gun in hand into Indian lands and if his might was not sufficient, he called the cavalry units, that is the government, to help. True, French Canadian trappers ventured as individuals far into Indian territories and traded without government help, but it was not they who remained in possession of the land. The point to be made is that capitalism of the imperial age was in the overwhelming majority of cases not working independently on its own initiative but venturing only after the imperial power "prepared the ground." After each successful operation the minions of government in power raked in the cash and the empire raked in the colony.

⁴ Extremely interesting is China's reaction to Kofi Annan's highly positive, virtually enthusiastic view of the long range consequences of globalization. On the one hand it has certainly plunged into the world market in the last quarter of the twentieth century and recognizes the immense economic benefits which this brought the Chinese people. Suffice to observe the Chinese government's long struggle to be admitted to all the international trade organizations. However, one clearly notices the distinctions which the Chinese make between economic globalization and the broader political effects of globalization. The former they embrace while they are still afraid of the latter. They still want to maintain the principle of territorial sovereignty in its Westfalian virginity. Yes, we are willing to trade and engage to the full in the world market, but when and how we open our boundaries remains entirely our own decision. In other words, territorial sovereignty and impenetrable boundaries, especially in the areas of politics and social models of organization, are not really subject to genuine internationalization. See the very interesting article by Wang Liam, *Annan's Millennium Dream*, in „Beijing Review“, No. 23, June 5, 200, p. 27-28. But China's thinking on this subject by no means represents the opinions of the majority of statesmen of the still largely underdeveloped countries. See, for instance, the lecture by Peru's foreign minister delivered at the Prague University in the Czech Republic. Fernando de Trazegnies Granda, *The Dilemma of the Globalization Process: To Universalize or to Articulate?*, in „Review of International Affairs“, Beograd, Vol. LI, No 1097-98, September-October, 2000, p. 3-8.

Not so today. Foreign capitalism is represented by a multitude of investors seeking on their own investment opportunities for shorter or longer periods. The investors have representatives who visit and scan various countries not because they want to “purchase” or in any way gain control or possession of a whole country. They focus on specific objectives, investment opportunities, in that country. While old style imperial capitalism could be represented as a big vulture which assaulted a colonial bird and took permanent possession of it and its nest, the capital of the globalization era operates rather like a migratory bird. It flies above the countryside in search of some flower which for its tastes appears delicious. And when it discovers such a tasteful morsel on the ground, it comes down to peck it, most often to peck only its seed. It is not concerned about the surrounding area except to the extent that it is necessary for its pecking interest. If it can achieve its goal in the short term, it is ready to fly away to seek another interesting morsel elsewhere. Of course, sometimes to achieve its purpose it must settle for a longer stay, rearrange the area and reeducate the people. The local population may or may not favor, and benefit from a longer and more penetrating stay of this particular, or another, investor. Most investors do not plan major changes of the entire country and society. This is an important difference from what was happening in the old imperial days when the conqueror usually attempted significant transformations (often beginning with an implantation of its own religion) in order to “rearrange” the whole country into an appendix serving, and if possible becoming a copy of, the “mother country.” Today it is mostly up to the government of the country “visited” by investors to decide how, to what extent, and where it will try to guide the foreign investments and at the same time mold and prepare through education the population of the whole country for a new, more modern age. How much any given country and society is ready to shed the old ways, the old consciousness, for the sake of the new way of life will be a choice for their own government, be it democratic or not.

To quote the last few lines from the excellent book, previously mentioned, by Hans Küng:

The change of consciousness needed here is a task for the new millennium. And it is for the young generation to realize decisively the sketch for the future... As Victor Hugo says, the future has many names:

For the weak it is the unattainable.

For the fearful it is the unknown.

For the bold it is the opportunity.

Rezumat

Autorul realizează un scurt istoric al noțiunilor de *frontiers* și *boundaries*, strâns legate de aspirația controlului teritorial și de nevoia autodefinirii identitare. De asemenea, subliniază felul cum intensificarea schimburilor comerciale la nivel planetar pune sub semnul întrebării vechile diviziuni geografice, lingvistice și culturale. Studiul face referire la o perioadă lungă de timp, de la epoca medievală până la Războiul Rece, sesizând raporturile schimbătoare dintre aspirația individualizării prin intermediul frontierelor, pe de o parte, și preocuparea ca acestea din urmă să nu afecteze relațiile economice internaționale, pe de alta.

CĂTĂLINA VELCULESCU
HANS PETER BOJAR

ȘTIRI DESPRE ROMÂNI ÎNTR-UN RAPORT GEOLOGIC AUSTRIAC

Carl Ferdinand Peters a trăit între anii 1825 și 1881. Tatăl său, Leopold Peters, se născuse la Lipova (22 decembrie 1791). Carl Ferdinand s-a născut în Cehia, într-o localitate (Libčevce) situată la nord de Praga. De-a lungul vieții sale a locuit în Praga, Viena, Budapesta, Graz¹.

Era înzestrat deopotrivă pentru arte și pentru știință. Ar fi dorit să studieze pictura, dar s-a supus dorinței familiei sale de a deveni medic, meserie pe care a și profesat-o pentru scurt timp. În paralel a făcut însă cercetări în domenii care se vor dovedi adevărate sa pasiune: mineralogia și geologia. După mai mulți ani de profesorat în Universitățile din Budapesta și Viena, s-a stabilit în 1864 la Universitatea din Graz, cu intenția de a-și aprofunda cercetările în direcția care îl interesa în mod deosebit: spațiul alpino-carpatic și vecinătățile lui sudice.

Nu cunoaștem, din păcate, relatările lui C. F. Peters despre călătoria de studii pe care a făcut-o în lunile mai-septembrie ale anului 1864 (ca trimis al Academiei Imperiale de Științe din Viena) în Delta Dunării, întovărașit de soția sa, Anna Maria Elisabeta. În timpul acestei călătorii (probabil că la sfârșitul ei), soții Peters au avut un accident grav în valea Carasu, lângă Medgidia. Urmările au fost tragice: Anna Maria Elisabeta (mamă a cinci copii) a murit la scurt timp după întoarcerea la Graz. Carl Ferdinand Peters va suferi până la moartea sa de o paralizie progresivă, pe care unii contemporani au considerat-o o urmare a accidentului din Dobrogea, dar alții au atribuit-o altor cauze.

Despre o altă călătorie științifică (anterioară celei dobrogene) în țările locuite de români ne-au rămas știri amănunțite din punct de vedere geologic. Este vorba despre călătoria din anul 1858 (pe vremea când era profesor la Universitatea din Pesta) în Transilvania, mai precis în Munții Apuseni.

În ședința din 8 iunie a anului 1860 a Academiei de Științe de la Viena, Peters a prezentat un raport masiv asupra rezultatelor în domeniul geologiei ale călătoriei transilvane². În raportul său se găsesc însă și câteva date concrete despre obiceiurile, limba și situația românilor din ținuturile prin care a umblat.

¹ Pentru date biografice, vezi Bernhard Hubmann, Ana Voica Bojar, *Carl Ferdinand Peters (1825-1881). Contribuție la biografia sa*, în „Studii și Cercetări de Geologie”, 47, 2002, p. 93-107.

² Karl F. Peters, *Geologische und mineralogische Studien aus dem südöstlichen Ungarn, insbesondere aus der Umgegend von Rézbánya*, în „Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Mathematisch-Naturwissenschaftliche Classe”, vol. XLIII, sect. I, caiet I-V, 1861, p. 385-463.

În primele pagini se face o trimitere oarecum ironică la opiniile „celorlalți” despre români: „o seminție pe atât de interesantă, pe cât de rău famată la nivelul Ungariei”³.

Propriile sale opinii le formulează Peters atunci când schițează o paralelă între raporturile a două formații geologice diferite și raporturile dintre două popoare cu două moduri diferite de comportament. Despre poporul român spune: „Pe de o parte viguros, aspru, de o frumusețe primitivă, ca pădurile seculare de pe pământurile sale; pe de alta, obligat să practice agricultura pe povârnișurile abrupte care duc spre câmpie, pe podișuri precum și la șes, fără a avea însă cultura necesară și fără ca ocupația aceasta să-i fie familiară, (neamul acesta) este vizibil decăzut în contactul cu poporul dominator al stepei”⁴.

Urmele unei revolte zguduitoare, poate a celei din 1848, rămăseseră încă puternice în partea de câmpie a Crișului Alb: „În valea Crișului Alb⁵ a câștigat tot mai mult teren, mai ales decizional și educativ, și elementul maghiar. Am întâlnit în zonele inferioare și centrale târguri bine construite și conace frumoase, cu agricultură destul de bună; și populația rurală română, deși în felul ei mai curând înstrăinată, s-a dezvoltat aici mai bine. Chiar și în depresiunea de la Hălmașiu și Baia de Criș predomină cultura maghiaro-germană. Dar am regăsit tot aici și urmele cele mai evidente ale unei triste confruntări rasiale, care aici a căpătat și o tentă puternic comunistă, și anume ruinele unor case sau conace, chiar și cele ale unei cripte, asupra cărora se năpustise populația cea fanatizată din regiunile muntoase, pârjolind și ucigând”⁶. Savantul vede dezastrul dar, deși el însuși participase activ, într-o primă fază (pentru a se dezice apoi), la revolta pașoptistă armată de la Viena, nu se întreabă ce cauze sociale l-au produs, ce anume gesturi nesăbuite ale celor din „herrsches Volk” stârniseră o mânie atât de cumplită a revoltaților.

Printre informațiile științifice obiective, se simte însă înțelegerea pentru satul românesc Scărișoara, care are casele împrăștiate pe pantele puternic înclinate⁷, ca și pentru casele frumoase din Vidra de Sus, construite pe temelii de blocuri de piatră, material din care țărani își făceau și gardurile⁸.

Locuitorii munților preferă să-și taie drumurile peste înălțimi, ocolind văile strâmte, nu o dată teritoriu al urșilor și lupilor: „Dar, așa cum toate drumurile montane românești duc peste șeile de munte cele mai înalte, ba chiar și peste piscuri, iar văile sunt lăsate doar în seama urșilor și a lupilor, tot astfel stăteau lucrurile și aici. A trebuit să ne mulțumim cu o privire aruncată în adâncurile întunecate ale pădurilor de conifere care mărgineau valea aceasta adâncă, în care am putut păși apoi abia a doua zi, după lungi ocolișuri peste versantul transilvănean din apropiere de Vidra”⁹.

Peters remarcă frumusețea sălbatică, primară de la izvorul Someșului¹⁰ sau a pădurilor de foioase de lângă Beiuș¹¹, precum și evoluția pâraului de la Moneasa, care

³ *Ibidem*, p. 386: „ein ... so interessanter als – in Ungarn – übelberufener Volksstamm”.

⁴ *Ibidem*, p. 394. Vezi textul german în *Anexa 1*.

⁵ Pentru echivalarea toponimelor am folosit: *Administrativ- und General. Karte des Königreiches Ungarn (auf Anordnung Seiner Kaiserl. Königl. Hoheit des Herrn Erzherzog Albrecht General-Gouverneurs von Ungarn), ausgeführt und herausgegeben durch das K.K. milit.-geogr. Institut (1858-1860), Blatt XII und Blatt XVI*.

⁶ Karl F. Peters, *op. cit.*, p. 396. Vezi textul german în *Anexa 2*.

⁷ *Ibidem*, p. 405: „in schrofen malerischen Felsgehängen bis nach Scherisciora”; „auf den Gehängen zerstreuten Rumänendorf Scherisciora”.

⁸ *Ibidem*, p. 406. Vezi textul german în *Anexa 3*.

⁹ *Ibidem*, p. 405. Vezi textul german în *Anexa 4*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 413. Vezi textul german în *Anexa 5*.

¹¹ *Ibidem*, p. 432. Vezi textul german în *Anexa 6*.

apare și dispare sub pământ¹². Dar „perla spațiului subteran” din acești munți rămâne peștera Scărișoara¹³.

Întregul ținut îi apare călătorului geolog ca „un colț prietenos al marelui Transilvanii”, pe care l-a îndrăgit în mod deosebit¹⁴.

Relatarea despre arta românilor de a face ceramică are în sine o nedisimulată nuanță admirativă: „Acolo unde lutul este cât se poate de maleabil și se arde bine, ca de pildă în ținutul Vașcăului, el este folosit la confecționarea vaselor de lut, ramură industrială principală a populației românești de acolo, în care aceasta dă dovadă de multă pricepere și de bun gust”¹⁵.

În schimb, cu o abia mascată ironie, împrumutând unghiul de vedere al unui localnic, îi amintește Peters pe „domnii” care luaseră tot ce era mai important din pietrele cu fosile găsite pe halde¹⁶.

Alte două notări ale lui Carl F. Peters se referă la obiceiurile și credințele țăranilor.

În una se povestește despre o peșteră care se găsește la 3 mile sud de Oradea, „între Drăgești și Tășad”. În această peșteră, primăvara reapar urme dintr-un izvor odinioară puternic. Apa este strânsă de țărani în ziua de Sf. Gheorghe și păstrată cu cinstire și grijă, pentru că i se atribuie proprietăți vindecătoare: „Din peștera aceasta a izvorât odinioară un pârâu cu debit mare. Acum acesta a secat, doar primăvara mai izvorăște câte un pic de apă, pe care sâtenii o adună în zi de Sfântul Gheorghe și o țin la mare cinste, ca având puteri tămăduitoare”¹⁷.

Cealaltă povestire se referă la unele din peșterile din Munții Vlădeasa, unde se mai păstrează oase fosile de urși. Oasele ar aparține, după părerea localnicilor, unor ființe malefice care ar fi trăit cândva în preajma Pietrei Tâlharului și a spectaculoasei peșteri de la Onceasa: „Apele de suprafață infiltrate au răscolit în așa măsură patul de lut de pe podeaua peșterii, încât osemintele de urși îngropate acolo zac împrăștiate pretutindeni, amestecate printre blocurile de piatră. Vertebre, oase lungi și oase ale bazinului se întâlnesc în număr mare, craniile în schimb s-au păstrat foarte prost. Marea bogăție de oseminte de urs, pe care ciobanii români ai ținutului le consideră a fi osemintele lui însuși *Dracu* (mai curând demon decât diavolul creștin), a ținut o mulțime de legende în jurul peșterii, în care ciobanilor nu le plăcea deloc să pășească. Primul act al acestor poezii populare adeseori foarte dramatice se petrecea de regulă pe una din culmile stâncoase ale corpului porfiric (Piatra Tâlharului, Vârful Britizi <n.n.: ?> etc.), și totul se încheia apoi cât se poate de moral cu nimicirea oștilor Dracului și închiderea acestuia pe vecie în peștera Onceasa”¹⁸.

Pentru lingviștii specializați în cercetarea toponimelor, rapoartele geologice referitoare la Transilvania constituie, fără îndoială, un izvor necesar. Amintim doar câteva din toponimele românești menționate de Peters: *Galbina* (p. 388), *Muntje von Petrosz* (389), *La Jocu* (390), *Cucurbeta* (390) *Scariscioara* (394), *Kaliniasza* (394),

¹² *Ibidem*, p. 414.

¹³ *Ibidem*, p. 435-437. „Die Perle aller unterirdischen Räume des Gebietes ist die schon mehrfach erwähnte Eishöhle von Scheriscioara”.

¹⁴ *Ibidem*, p. 406: „...verlasse ich jetzt diesen freundlichen Winkel des herrlichen Siebenbürgen, das uns bei jedem Besuch lieber wurde”.

¹⁵ *Ibidem*, p. 432. Vezi textul german în *Anexa 7*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 419-420.

¹⁷ *Ibidem*, p. 420. Vezi textul german în *Anexa 8*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 434. Vezi textul german în *Anexa 9*.

Pojana (401), *Valle Boë/Val bàii* (403), *Gaina* (403), *De/jalu(l) Mare* (393, 407, 431, 432), *V. körului* und *V. calului* (402), *Onceasa* (413), *Dealul melzilor* (421), *Magura la Ferice* (431), *Prizaka* (429), *Valle Liasza?* (429); *Pleskucza* (429), *Rossia* (p. 429), *Valle cosciurilor* (437), *Batrina* (438), *Fontina d'izvor* (440-441) etc. etc.

El încearcă să găsească un etimon maghiar pentru cuvântul *isbuc/izbuk* (provenit în realitate din slavă), comentând însă sceptic: „Deși cuvinte de origine maghiară ar fi aici o adevărată surpriză”¹⁹.

Relativ la principiul de transcriere al toponimelor, Carl F. Peters precizează chiar de la începutul raportului său că va folosi, acolo unde toponimele și-au păstrat forma lor românească, modul de scriere „neurumänisch-italienisch”²⁰ (mod pe care îl mai numește și „neuromanisch” sau „romanisch”), transcriind în schimb așa ca în hărțile pe care le avea la îndemână toponimele „maghiarizate” sau „nesigure”²¹.

Anexa 1

Hüben kraftvoll, rau, urwüchsig schön wie die Urwälder seines Bodens; drüben am jähen Abfall in's Niederland, im Hügelland und gar in der Ebene ohne die nötige Bildung zur Landwirtschaft gezwungen und doch in ihr nicht recht heimisch, ist er im Contact mit dem herrschenden Volk der Steppe sichtlich verkümmert (p. 394).

Anexa 2

Im Thale der weissen Körös ist auch das magyarische Element weiter und mehr bestimmend, cultivierend vorgedrungen. Wir haben im unteren und mittleren Theil gutgebaute Marktflecken und schöne Edelsitze mit ziemlich guter Landwirthschaft kennen gelernt; auch das rumänische Landvolk ist, obwohl seiner Natur mehr entfremdet, dafür besser gezogen. Selbst in der Mulde von Halmagy und Körösbánya herrscht ungarisch-deutsche Cultur. Doch fanden wir ebenda die auffallendsten Spuren des traurigen Racenstreites, der hier einen starken communistischen Beigeschmack annahm, die Ruinen der Markthäuser und Edelhöfe, sogar die einer Todtengruft, welche das fanatisierte Bergvolk sengend und mordend erstürmt hat (p. 396).

Anexa 3

Die Dörfer liegen zum grossen Theil in der Alluvialsohle, die mit gewaltigen Blöcken der metamorphischen Schiefer und des Massengesteins vom Hochgebirge her bedeckt wäre, wenn man dieselben nicht zum soliden Unterbau der netten Häuser und zur Umfriedung der Gehöfte und Grundstücke verwendet hätte. Unter-Vidra (346 Klafter), schon mehr Ackerbaudorf, liegt von den letzten Häusern Ober-Vidra's etwa eine halbe Stunde entfernt (p. 406).

Anexa 4

Doch, wie alle rumänischen Gebirgswege, die über die höchsten Joche, selbst über Gipfel führen, und die Thäler lediglich den Bären und Wölfen überlassen bleiben, so war es auch hier. Wir mussten uns mit dem Einblick in die schwarzen Nadelholzgründe dieses tief eingeschnittenen Thales begnügen, das wir este am nächsten Tage nach langen Umwegen über die siebenbürgischen Seitenrücken nächst Vidra betreten durften (p. 405).

¹⁹ *Ibidem*, p. 438. Vezi textul german în *Anexa 10*.

²⁰ Prin aceasta desemnând probabil scrierea cu alfabet latin a limbii române.

²¹ *Ibidem*, p. 388, 390, 400 etc. Vezi textul german în *Anexa 11* (p. 388, n. 1).

Anexa 5

Der längere Aufenthalt erlaubte mir einen kleinen Ausflug in die schöne Urwildniss, wo eine der Szamosquellen entspringt und sich alsbald in einen tiefen Kessel stürzt, um nach dessen Durchbrechung in das Gebiet des rothen Sandstein-Schiefercomplexes und des weiter östlich blossgelegten Glimmerschiefers zu gelangen (p. 413).

Anexa 6

In geographischer Beziehung sind die Diluvialgebile insofern bedeutsam, als sie in der Nähe des Gebirges die eigentliche Region geschlossener Eichenbestände sind. So gibt es nördlich von Belényes auch prächtige Wälder darauf, freilich ohne Unterholz aber eben desshalb ein angenehmer Gegensatz zu den Nadelurwäldern der östlichen Bihargehänge und der arg verwüsteten Buchenregion des Mittelgebirges (p. 432).

Anexa 7

Wo der Lehm recht plastisch ist und sich gut brennt, wie z. B. in der Gegend von Vaskóh, wird er zur Bereitung von Thongeschirr verwendet, einem Hauptindustriestück der dortigen rumänischen Bevölkerung, in dem sie eben so viel Geschick als guten Geschmack entwickelt (p. 432).

Anexa 8

Diese Höhle gab einem ehemals mächtigen Bach den Ursprung. Jetzt ist derselbe versiegt, nur im Frühjahr bricht noch ein wenig Wasser aus, welches am St. Georgstage von dem Landvolk gesammelt und als Heilmittel in grossen Ehren gehalten wird (p. 420).

Anexa 9

Die einbrechenden Tagwässer haben das Lehmbed der Höhle so stark aufgewühlt, dass die darin begrabenen Bärenknochen untermischt mit den Blöcken umher liegen. Wirbel, Röhrenknochen und Beckentheile sind überaus zahlreich, die Schädel hingegen sehr schlecht erhalten. Der auffallende Reichtum an Bärenresten, welche die rumänischen Hirten der Gegend für die Knochen des leibhaftigen *Dracu* (mehr Dämon als christlicher Teufel) halten, hat die, ungern von ihnen betretene Höhle mit allerlei Sagen in Verbindung gebracht. Der erste Act dieser oft ganz dramatisch gehaltenen Volkspoësie spielt in der Regel auf einem der felsigen Gipfel des Porphyritstockes (Piatra Tâlharului, Vârful Britizi u.s.w.) und das Ganze endet höchst moralisch mit der Vernichtung des Dracuheeres und seiner ewigen Einsperrung in der Onceasahöhle (p. 434).

Anexa 10

Isbuc, Izbuk, coordinirt dem *Isvor*, Quelle, Springquell (Viz-forrás) scheint mit dem magyarischen *buk*, Fall, zusammenzuhängen, obwohl das Wort *Vizbuk* nicht gebräuchlich ist; oder mit *Viszabukas*, der Zurücksturz. Doch wären Worte magyarischen Ursprungs hier wahrlich überraschend (p. 438).

Anexa 11

Die rein rumänischen Orts- und Bergnamen schreibe ich neurumänisch-italienisch, die zweifelhaften und magyarisirten ungarisch, wie sie auf den gangbaren Karten verzeichnet sind (p. 388).

DUMITRU IVĂNESCU

MEMORIILE LUI PETRU PONI (I)

Un număr important de documente, manuscrise, stampe, fotografii și cărți au intrat, cu peste trei decenii în urmă, în depozitele Arhivelor Statului din Iași. Ele fac parte din fondul familial Petru Poni și se referă la câteva nume cu rezonanță în istoria culturală, științifică, politică a orașului Iași și a țării: Herfenr, Cugler, Poni și Cernătescu. Una din piesele interesante existentă în această colecție, având aproximativ 300 de pagini, conține memoriile savantului Petru Poni, intitulate *Ce am vrut să fac*. Redactate spre sfârșitul vieții, în anul 1922, n-au fost tipărite, după știința noastră, niciodată. A existat totuși o asemenea inițiativă din partea urmașilor, în persoana chimistei Margareta Poni. Unele note marginale, pe manuscrisul în cauză, ne îndreptătesc să afirmăm acest lucru. Cu toate acestea, textul nu a fost dat publicității. Un fragment din *Memorii* a fost tipărit însă în paginile „Însemnărilor ieșene”, în anul 1936 (p. 318-322 și 491-493). Se împlineau atunci 95 de ani de la nașterea lui Petru Poni. Alte câteva fragmente au apărut în 1981, în „Magazin istoric”, sub îngrijirea noastră și a lui Gh. David, istoric și redactor al respectivei reviste.

Petru Poni s-a născut în 1841 la Secărești, județul Iași, într-o familie de condiție modestă. A făcut clasele primare la Tg. Frumos, după care a venit la Iași, „cu dorul în suflet să învăț mai departe, să mă fac și eu om”, pentru a continua studiile la Liceul Național sau la Academie, cum i se spunea atunci acestei școli. A fost elevul unor reputați profesori, în frunte cu ardelenii Simion Bărnuțiu, August Treboniu Laurian și Alexandru Papiu Ilarian. În 1859 a plecat la Paris și a făcut parte din prima generație de tineri pe care Principatele Unite îi trimiteau în străinătate, pentru că statul român dorea să-și formeze specialiștii de care avea atâta nevoie. S-a specializat în chimie și mineralogie.

În 1865, după terminarea studiilor universitare, Petru Poni se întoarce în țară și primește, un an mai târziu, în calitate de profesor, cursurile de fizică și chimie la fosta Academie Mihăileană, la acea dată funcționând sub denumirea de Gimnaziul central sau Colegiul național, și la Școala militară din Iași. Fără manuale, fără laboratoare, fără reviste de specialitate, dar cu speranțe și planuri mari, fondate pe o temeinică pregătire, Poni reușește, în scurt timp, să câștige nu numai admirația elevilor și a foștilor profesori, dar, în același timp, să pună bazele unui învățământ secundar de înaltă ținută științifică. În anii 1868-1869, el definitivează *Cursul de chimie elementară*, iar în 1874 îi apare primul manual intitulat *Noțiuni de fizică*, ambele lucrări, reluate și amplificate în nenumărate ediții, au contribuit, în egală măsură, la răspândirea cunoștințelor proprii celor două discipline și la pregătirea a numeroase generații de elevi.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLV, 2008, p. 409–419

Organizarea unui laborator, atât de necesar procesului de învățământ, cât și lucrărilor pe care avea de gând să le facă, era unul din principalele obiective ale profesorului Poni, realizat prin facilitățile existente la Școala militară din Iași. Câteva decenii mai târziu, unul din foștii săi elevi la școala amintită mai înainte, scria în 1906, cu prilejul sărbătoririi omului de știință român, că Poni „se distingea prin modul său de expunere, prin știința și îndemânarea la experimentele ce le făcea în micul laborator ce înjghebase”.

Dar, dacă, mai mult sau mai puțin, tânărul profesor putea fi mulțumit de felul cum își desfășura activitatea didactică, nu același lucru l-ar fi putut spune despre modul în care cercetarea științifică progresa chiar într-un centru universitar cum era orașul Iași spre finele secolului XIX. Iată unul din motivele pentru care a început să cutreiere teritoriile românești, singur sau împreună cu Ion Ionescu de la Brad, pentru a întreprinde investigații în domeniul solului și a subsolului, a apelor minerale, rocilor și a petrolului. În aceste peregrinări, savantul a găsit răspuns și la multe alte întrebări legate de starea economică, socială și politică a oamenilor pe care i-a întâlnit. Un rezultat fericit a acestor contacte rămâne cunoscuta lucrare *Statistica răzeșilor*. Un altul, pe care nu întâmplător P. Poni îl evocă în această parte de început a *Memoriilor* sale, îl constituie cunoașterea aspirațiilor românești realizate prin Marea Unire din 1918.

„Nu știm nici care este natura și valoarea produselor minerale ale solului nostru, nici calitatea reală a produselor noastre agricole, nici condițiunile agriculturii noastre, nu cunoaștem apele noastre minerale, într-un cuvânt nimica din ceea ce formează baza avuției noastre naționale. Toată lumea dorește într-un mod vag introducerea industriei în țara noastră și o consideră ca singura mântuire a relei stări economice în care ne aflăm. Cercetările chimice sunt însă baza oricărei industrii și aceasta numai în laboratorii se pot face”. Cuvintele aparțin profesorului Poni și ele au fost așternute pe hârtie la puțin timp după ce obținuse (1878), prin concurs, catedra vacantă de Șt. Micle la Universitatea din Iași. Ele erau trimise ministrului Instrucțiunii, la 10 decembrie 1878, pentru a-l convinge de necesitatea organizării unui laborator modern de chimie, dar tot atât de bune pot fi considerate ca adevăratul program de muncă al savantului, îndeplinit cu desăvârșire pe parcursul întregii sale activități.

Una din constantele preocupări ale lui Petru Poni, demnă de un fidel slujitor al învățământului, a fost organizarea școlii românești de toate gradele. Din paginile *Memoriilor*, cititorii au prilejul să constate interesul manifestat față de învățământul universitar, în momentul când acesta era pândit de pericolul centralizării, rolul profesorului ieșean în a determina forurile responsabile să nu desființeze Facultatea de medicină din Iași și, de asemenea, în a convinge pe cei în drept că sistemul universităților este cu mult mai avantajos față de cel al facultăților izolate. Aceasta pentru că, spunea P. Poni, o „universitate nu este numai o școală destinată a prepara diverși profesioniști de care un stat are nevoie, precum medici, avocați, judecători, profesori. O universitate este, înainte de toate și mai presus de toate, un focar de cultură destinat de a răspândi lumina, adevărul și ideile proprii ale unei națiuni”.

În pledoaria sa, Poni remarcă succesele deosebite obținute pe tărâm științific de relativ tânăra universitate ieșeană. Dorind să-și argumenteze afirmația, el s-a oprit la istoricul și profesorul Alexandru D. Xenopol, care, pentru originalitatea lucrărilor sale, fusese ales, mai întâi, membru corespondent al Academiei de Științe Morale și Politice din Paris și, ulterior, asociat al ei: situație de excepție, dacă se avea în vedere că respectiva instituție academică franceză nu oferea decât șase locuri pentru asociații străini, indiferent că aceștia erau filosofi, istorici, juriști sau economiști. O mențiune specială

merită punctul de vedere al savantului Poni despre relația dintre știință și națiune. „Răspunsul meu la această întrebare – scria el – e simplu și limpede. Adevărul, care este scopul final al științei, este etern și universal, el aparține întregii omeniri. Omul de știință însă face parte dintr-o națiune și cea dintâi și mai mare datorie pe care o are pe pământ este să lucreze la înălțarea și întărirea neamului din care face parte. La această operă el trebuie să consacre întreaga sa activitate, totalitatea puterilor sale”.

Într-o vreme când multe dintre sectoarele administrației se aflau în mâinile unor politicieni de meserie, prezența, la conducerea unui minister sau în parlament, a omului de știință, care cunoștea din interior problematica cu care se confrunta învățământul românesc, s-a dovedit mai mult decât necesară. Socotindu-se la început un independent, mai târziu a devenit, grație prieteniei cu liderul Partidului Național Liberal, D.A. Sturdza, unul dintre fruntașii liberali ai vieții politice ieșene, membru al Senatului (ca ales al Universității) și în repetate rânduri (1891, 1895-1896 și 1918) ministru al Instrucțiunii. În această ultimă calitate, s-a preocupat de reformarea învățământului românesc. Prima încercare, în 1891, după cum reiese și din *Memoriile* sale, s-a soldat cu o nereușită. Izolat în echipa ministerială, nu a reușit să impună proiectul de reformă școlară pe care îl pregătise. Izolarea lui Poni se deduce cu ușurință din rezerva cu care viitorii colegi de minister au primit programul școlar de reforme preconizat de P. Poni, atunci când i s-a propus fotoliul ministerial. În 1895, de această dată ministru într-un cabinet liberal, în care a intrat la stăruințele lui D.A. Sturdza, P. Poni a reușit să impună Legea pentru organizarea Casei Școalelor, instituție cu un rol deosebit în construirea a sute de școli sătești și dotarea lor cu un minimum de material didactic necesar procesului de învățământ. P. Poni a îndeplinit și diferite funcții în Partidul Național Liberal, fiind la un moment dat președinte al Secțiunii din Iași a acestuia.

Nu am insistat în chip deosebit asupra vieții și activității lui Petru Poni, pentru că ele se regăsesc în paginile *Memoriilor* ce urmează, relatate de cel care le-a trăit și înfăptuit. Primul fragment din aceste *Memorii*, dat fiind constrângerile editoriale, se oprește la 1878, anul când viitorul președinte al Academiei Române devine profesor la Universitatea din Iași. Cu siguranță, cititorii vor remarca interesantele informații și observații făcute de P. Poni despre învățământul din România, în special și istoria românească, în general. Să precizăm că în transcrierea textului am aplicat normele ortografice actuale, păstrând însă particularitățile stilistice ale autorului.

Ce am voit să fac

Când, urcând pe calea grea a vieții, ajungi pe culmea pe care viitorul îți este de aproape țărnut, mintea ți se întoarce, vrând-nevrând, spre trecut. Obosit și nemaiputând merge înainte, privești potecele pe care le-ai urcat. Întreaga ta viață îți trece pe dinaintea ochilor cu toate greutatea ce ai întâmpinat, cu toate simțirile de durere ce ai suferit, cu rarele momente de mulțumire ce ai avut.

Aspirațiile s-au sfârșit, chinurile au zburat; nu mai ai nici o speranță; trăiești din amintirile trecutului.

Nu am intenția să scriu toate aceste amintiri. Cea mai mare parte dintr-însele nu mă privesc decât pe mine; acestea pot fi lăsate uitării. Sunt însă unele lucruri pe care le-am văzut și care trec pe deasupra persoanei mele; sunt, pe de altă parte, unele idei la realizarea cărora am consacrat activitatea mea; acestea voiesc să le consemnez în lucrarea de față.

Unde am învățat

Academia

Am avut norocul să fiu crescut în școala care astăzi se numește Liceul Național (de la Iași) și care, pe atunci, se numea Academie. Acolo am ascultat cuvântul cald și măestru a lui Neculai Ionescu¹, care ne înălța inimile. Acolo am fost școlarul lui (August Treboniu) Laurian, (Simion) Bărnuț, (Alexandru) Papiu și atâtor alți ardeleni, adevărați apostoli ai românismului. Acolo am consacrat, la începutul carierei mele profesionale, doisprezece ani pentru a continua opera învățătorilor mei. Nu pot să-mi aduc aminte de această școală fără ca să fiu cuprins de o adâncă emoțiune. Ea este cea mai veche instituție de învățământ secundar din Moldova; dintr-însa au ieșit aproape toți bărbații care, de la 1840 încoace, au lucrat la regenerarea noastră națională.

La 1852, copil sărac, am venit la Iași de la Târgul-Frumos, unde învățasem școala primară, „norma mică și norma mare”, cu dorul în suflet să învăț mai departe, să mă fac și eu om. M-am prezentat lui Laurian; i-am spus ce voiesc. El s-a uitat lung la mine, pare că voia să vadă ce este în creierul meu și în inima mea. Mi-a pus câteva întrebări, mi-a dat să fac o socoteală, m-a pus să scriu și să analizez câteva fraze și, netezindu-și barba, mi-a zis: „Băiețule, ești primit în Academie, intern, în clasa întâi gimnazială”.

Ceamurile fericite ce le are omul în viață nu le uită niciodată. Așa, și acum, la adânci bătrânețe, am în mintea mea cuvintele lui Laurian, ca și cum le-aș fi auzit ieri. Laurian nu era profesor. El avea titlul de inspector general al Instrucțiunii și fusese însărcinat de Ghica Vodă să organizeze învățământul în Moldova. El îndeplinea și sarcina de director al Gimnaziului pe care îl înființase și care nu era încă complet. Era un om în adevăr extraordinar prin varietatea cunoștințelor sale. Când lipsea un profesor, el îi ținea locul. Erau zile când făcea câte două și trei lecții deosebite. Într-o clasă explica trigonometria sau teoria funcțiilor, în alta făcea anatomia sau zoologia, în alta limba greacă, în alta latina. Eram fericiti când ascultam o lecție făcută de el. Ni se părea că în creierii lui erau cristalizate toate cunoștințele omenești. Singurul lucru la care aspiram era că devenim tot atât de învățați ca și dânsul.

Pe atuncia școlarii treceau, în cursul anului, două examene, unul iarna și altul vara, la sfârșitul anului școlar. Laurian asista la aceste examene la toate materiile și la toate clasele. El pune copiii în întrebări, el îi îndrepta cu blândețe când în răspunsurile lor făceau câte o greșeală. Nu am înțeles pentru ce pedagogii moderni au suprimat aceste examene. Școlarii aveau ocazia să revadă obiectele predate în cursul anului; ei puteau să învețe unele materii la care erau mai slabi sau să se lumineze asupra unor chestiuni care nu le înțeleseseră. Prepararea la examene se făcea în comun sau în grupe. Băiatul cel mai tare la o materie, spre exemplu la matematici, explica colegilor lui diverse teoreme sau probleme. Unul din cei mai slabi repeta explicarea și toți sau aproape toți o cunoșteau. Foarte de multe ori am văzut un școlar răspunzând la examen foarte bine, deși în cursul anului fusese mediocru. Încurajat de succesul obținut, el își dădea apoi silința pentru a se menține între cei dintâi în clasele următoare și să capete în public laudele domnului inspector.

Laurian cunoștea pe fiecare școlar și știa care e valoarea lui, care sunt calitățile și defectele lui. De aceea, el izbutea ușor să corijeze micile păcate ale copilăriei, fără să aibă recurs la pedepse. Dacă am ajuns și eu să fiu un bun profesor – după cum mi-au spus-o întotdeauna toți foștii mei școlari – aceasta lui Laurian și lui Bărnuț o datorez.

Bărnuț a venit mai târziu. Gimnaziul era complet cu șapte clase. Se înființase și anul întâi de universitate, cu facultățile de Filozofie și de Drept. El explica, în clasa a șaptea gimnazială, psihologia și logica, în Facultatea de Litere estetica, etica și metafizica, iar în Facultatea Juridică, dreptul natural.

¹ Nicolae Ionescu (1820-1905), profesor și om politic. Susținător de seamă al cauzei Unirii: a redactat *Steaua Dunării* (1856) și *L'Etoile du Danube* (1857-1858), ultima la Bruxelles. Fratele mai mic al lui Ion Ionescu de la Brad și unchiul lui Petru Poni.

Dintre toți profesorii noștri, Bănuț era adevăratul nostru învățător și conducător. Prin marea lui erudițiune, el ne dădea știința. Prin bunătatea și viața lui de ascet, prin sfaturile pline de blândeță, de o adâncă convingere și o mare înțelepciune, el ne arăta care sunt datoriile noastre.

Duminicile și sărbătorile, el ne primea în mica sa odăiță și acolo, ceasuri întregi, vorbeam nu ca școlarii cu profesorul lor, ci ca copiii cu bunul lor părinte. Vorbeam despre toate cele, fără șir și fără ordine. Oricare însă ar fi fost subiectul conversațiunii, el știa să tragă dintr-însul învățămintele care rămăneau întipărite în mintea și inimile noastre.

Chestiunea utilitarismului în educația și instrucția tinerimei nu luase încă naștere la noi. Învățătorii noștri ne făceau să tragem, de la izvoarele clasicismului antic, iubirea de patrie, de dreptate și libertate, înălțau aspirațiunile noastre și sădeau în sufletele noastre sentimentul datoriei. Ei voiau să facă din noi, înainte de toate, oameni capabili de a lucra în mod dezinteresat la realizarea unui ideal.

Educațiunea, dată în această direcțiune, era ușurată prin faptul că aproape toți școlarii erau interni. Trăind împreună, noi ne comunicam ideile noastre asupra învățăturilor ce ni se dăduse; le discutam adeseori cu aprinderea tinereții și sfârșeam prin a ni le asimila.

Educația tinerimei dată în internate a fost criticată cu înverșunare de către unii pedagogi. Stau și mă gândesc, cu liniștea și nepărtinirea bătrânețelor, asupra anilor pe care i-am trăit în internatul Academiei și nu pot găsi nici una din învinuirile ce se aduc acestor instituțiuni.

Fată de criticile acestor învățați pedagogi, îmi amintesc dragostea cu care era privit internatul nostru de bărbății buni și înțelepți din timpul când eram școlar. Dintre aceștia nu pot uita pe Grigore Cuza². El devenise ministru al Instrucțiunii publice. Deși bătrân, îmbrăcat cu haine moldovenești, cu un antereu cam ponosit, cu șapcă cu cozoroc și cu ciubote până la genunchi, el era mai cult decât îți puteai închipui după înfățișarea sa. Știa franțuzește, nemțește, elinește și cunoștea capodoperile scrise în aceste limbi.

În toate duminicile și sărbătorile, el poftea la masă, din fiecare clasă, câte doi școlari care avuseseră notele cele mai mari la învățătură și la purtare. Cîntea ce ne făcea ministrul era răsplata cea mai mare la care puteam aspira prin munca ce ne dădeam.

El îngrijea de noi ca de copiii lui. Când primea de la moșiile mănăstirești vînatURI, burdufe de brînză, putine cu lapte acru, el trimitea toate aceste bunătăți la internat „pentru ca să aibă, zicea el, bieții băieți cu ce să se facă nu numai oameni învățați, ci și zdraveni și voinici”.

Joile după amiază nu se țineau clase. Când era vreme bună ne duceam cu toții pe șesul Bahluiului și acolo făceam câte o cină monstră. De multe ori, în mijlocul jocului, Cuza apărea între noi. Cu poalele antereului ridicate la brâu, ca și cum ar fi vrut să eie parte la joc, el îndemna pe cei de la bătaie să lovească puternic mingea, iar pe cei de la pasare să o prindă. „Haide, băieți, striga el, când e vorba de carte să învățați din toată inima și când e vorba de joacă să vă jucați tot din toată inima!”

Foarte deseori, Cuza venea dis-de-diminează la internat. Când suna clopoțelul de la sculare, el era în dormitorii, umbla printre paturi, ne îndemna să ne sculăm, să ne spălăm, să ne îmbrăcăm cât mai repede și să ne apucăm de învățat. „Lenea, ne zicea el, este pricina tuturor răutăților”.

El venea apoi în repetitorii, vorbea cu câțiva școlari din fiecare clasă, ne întreba ce lecții avem și dacă le-am învățat, cerceta caietele noastre și ne muștra cu blândeță când găsea că nu sunt curate și ținute în regulă. Pe unii din noi, care fuseseră poftiți la masă, îi cunoștea și le zicea pe nume. Aceasta ne făcea mare plăcere.

Un călugăr, părintele Isaiia Duhu³, era prieten bun al lui Cuza. El venea în toate duminicile la masa ministrului împreună cu școlarii cei mai buni din Academie. Amândoi bătrânii vorbeau de filosofie, de descoperirile cele mai nouă făcute în știință, de operele literare cele mai însemnate.

² Grigore Cuza (1796-1869), figura cea mai importantă dintre frații postelnicului Ioan Cuza, tatăl domnitorului Unirii. Ispravnic de ținut, președinte de judecătorie, deputat în Adunarea Obștească, el a prezidat adunarea de la Hotelul Petersburg din Iași (2 martie 1848) care a marcat începutul revoluției în Moldova. Ministru al Instrucțiunii în 1851, când s-a aplicat o nouă lege a învățământului, a fost un unionist convins. A ocupat funcții publice și în perioada în care nepotul său, Al. I. Cuza, era domn.

³ Evocat de Ion Creangă în povestirea *Popa Duhu*.

Băieții îi ascultau cu respect și se întrebau, în mintea lor, cum se putea ca oameni cu un aspect așa de simplu să fie așa de învățați.

Părintele Duhu nu era numai un om cult în toată puterea cuvântului; el era totodată și foarte bun. În modesta lui locuință el ținea câte unul sau doi copii, cărora, din sărăcia sa, le dădea tot ce le trebuia pentru ca să urmeze la școală. Desigur, pentru aceasta îl ajuta și Cuza.

Duhu era predicator la Mitropolie. De multe ori ceream voie să mergem să-l ascultăm. Vorbea foarte frumos. În predicile lui, el lovea, câteodată fără cruțare, cucoanele care veneau la biserică nu ca să se roage lui Dumnezeu, ci ca să-și arate toaletele și obrajii înfrumusețați cu sulimanuri. Una din predicile lui o termină, se zice, cu această apostrofă „Haide, duceți-vă la Bahlui și vă spălați ghelelele cu care v-ați mănjit obrajii”.

Sorbona

La 1859, după ce am terminat gimnaziul și anul întâi de universitate, am câpătat o bursă pentru a mă duce la Paris, ca să mă specializez în fizică și chimie.

Am plecat din Iași împreună cu colegii mei Gh. Cernătescu⁴ și Al. Odescu. La Giurgiu ne-am întâlnit cu alți colegi din București, care se duceau tot la Paris, cu Sergiu⁵, cu Gr. Ștefănescu⁶, cu Gr. Păucescu⁷.

Pare că mă văd în mijlocul lor, pe vaporul care plutea de-a lungul Dunării, spre Baziaș și Budapesta. Câtă speranță în inimile noastre tinere; câtă încredere în viitorul nostru și al neamului nostru. Mergeam ca să câpătăm știința, în atâtea ramuri deosebite, pentru a o transplanta în patria noastră.

La Sorbona, învățământul științelor, și în special cel al fizicii și al chimiei, lăsa de dorit. Erau profesori eminenti, învățați care își făcuseră un renume mondial prin lucrările și descoperirile lor. În cursurile ce făceau însă, ei nu expuneau decât partea elementară a științei. Erau cursuri de vulgarizare, însoțite de experiențe frumoase și bine reușite, destinate de a atrage, și pot zice de a distra, un numeros auditoriu. Îmi aduc aminte cât am fost de surprins când, asistând la prima lecție de chimie, în urma unei experiențe, sutele de persoane care se îngrămădiseră în vastul amfiteatru al bătrânei Sorbone, prinse de un adevărat entuziasm, au început să aplaude, iar bătrânul profesor Balard⁸ – care în tinerețe descoperise bromul și stabilise analogia între metaloizii halogenici – acum, ca un tenor de operă, înclina capul în semn de mulțumire.

Fără îndoială că și aceste cursuri își aveau menirea lor. Printr-însele se răspândea știința în marea masă a poporului. Câți tineri nu au ieșit din ele cu dorul de a învăța și câți din aceștia nu au devenit, prin lucrările lor, fruntași între învățații lumii?

Și eu am învățat multe din aceste cursuri. Din ele însă puteam să învăț știința în întregimea ei și nici măcar ceea ce ni se cerea pentru examenele ce eram dator să trec.

Fizica și chimia se predau în mod admirabil în Școala Normală Superioară. Această școală însă prepara corpul didactic francez, secundar și superior; într-însa erau primiți, în urma unui concurs riguros, numai studenții francezi. Cu multă greutate puteam câpăta caietele acestor cursuri. În alte școli înalte se făceau cursuri fără importanță. Așa, la Collège de France am ascultat lecțiunile lui Berthelot⁹ asupra sintezei în chimie organică și pe acelea a lui Regnault¹⁰ asupra

⁴ Viitor profesor de istorie la Universitatea din București.

⁵ Dimitrie Sergiu (1834-1891), profesor de științe fizice și chimice la Liceul „Matei Basarab”, ulterior și la Facultatea de medicină. Director general al serviciului sanitar.

⁶ Grigore Ștefănescu (1838-1911), profesor de mineralogie și geologie la Universitatea din București.

⁷ Grigore Păucescu (1842-1897), avocat și om politic, viitor ministru.

⁸ Antoine-Jérôme Balard (1802-1876), chimist francez, descoperitor al sodiului, extras din apa de mare.

⁹ Marcelin Berthelot (1827-1907), chimist și om politic francez. Autor de lucrări asupra sintezei organice și a termochimiei.

¹⁰ Victor Regnault (1810-1878), fizician francez, autor de remarcabile lucrări asupra fluidelor și a densității și căldurii specifice a gazelor.

metodelor de măsură în fizică; la Grădina plantelor, lecțiunile lui Daubrée¹¹ asupra sintezei mineralelor și a rocilor.

Una din marile lipsuri în învățământul superior al științelor în Franța era aceea a laboratoarelor, în care studenții să poată face lucrări practice. Programul de licență cerea candidaților să știe să facă vreo zece, cincisprezece experiențe de fizică, cam tot atâtea de mineralogie și ceva mai multe de chimie. Aceste operații le învățam într-un număr restrâns de ședințe. Aparatele erau aranjate mai dinainte. Un preparator ne explica modul de a opera. Unul din studenți făcea operațiunea*.

Este evident că, cu asemenea lucrări practice, nu puteam deveni nici fizician, nici chimist, nici mineralog. Trebuie să caut aiurea învățământul care lipsea la Sorbona.

Fizica am lucrat-o în cabinetul de fizică a Liceului Saint-Louis, sub conducerea unui tânăr agregat al învățământului secundar.

Mineralogia am făcut-o cu un preparator de la Grădina plantelor. La chimie, unde aveam intenția să mă specializez, am lucrat doi ani în laboratorul privat al lui F. Pisani, unul din cei mai însemnați analiști din Franța. Acest învățământ privat trebuia să-l plătesc din mica mea bursă.

Profesor la Liceul din Iași

După ce am trecut licența m-am întors în țară. Credeam că sunt bine preparat pentru a face un curs de chimie la Universitate și a organiza un laborator în care studenții să poată lucra practic această știință și în care și eu să pot întreprinde lucrări originale.

Aveam în mintea mea mai multe subiecte ce îmi promiteam să studiez. Planul lucrărilor era făcut: literatura o strânsesem la Paris, căci știam că în țară nu voi avea o bibliotecă înzestrată cu cărțile și revistele de care aveam nevoie.

La Universitatea din Iași, Șt. Micle ocupa catedra de fizică și catedra de chimie; el era pe lângă aceasta și profesor de fizică și chimie la liceu.

Se publicase concurs pentru ocuparea catedrei de chimie de la Universitate (din Iași). M-am dus la București pentru a mă prezenta la acel concurs, plin de încredere în viitor. Conform legii din 1864, parte din membrii juriului trebuiau să fie trași la sorți dintre profesorii Facultății de la Universitatea din București și parte numiți de ministru.

În ziua fixată pentru concurs, m-am dus la Universitate. Acolo, spre marea mea surprindere, aflu că nici Facultatea nu fusese înștiințată să facă tragerea la sorți și nici Ministerul nu numise pe membrii examinatori. Alerg la Minister. Pe atunci Ministerul Instrucțiunii era unit cu acel al Justiției. Afacerile relative la instrucție erau conduse de secretarul general. Mă prezentez ministrului. Acesta îmi răspunde că nu cunoaște chestiunea celui concurs și că trebuie să mă adresez secretarului general. Mă duc la secretarul general. Acesta îmi spune „că va cere ordinile ministrului”. Astfel a trecut zi după zi fără să se facă ceva, până când, într-o zi, secretarul general îmi spune că concursul nu se mai poate ține la termenul fixat prin publicațiune, fiind trecut. De altminteri, zise el, catedra de chimie de la Universitatea din Iași va fi suprimată prin buget.

¹¹ Auguste Daubrée (1814-1896), geolog și mineralog.

* Laboratoarele din Franța se află și acuma într-o stare deplorabilă. În adevăr, iată ce găsim în ziarul „Le Matin” de la 2 noiembrie 1922: „După terminarea ședinței publice de la 30 octombrie, membrii Academiei de Științe din Paris s-au reunit cu reprezentanții presei, cu care s-au întreținut asupra stării dureroase în care se află laboratoarele. A luat cuvântul d. E. Picard, celebrul matematician, unul din secretarii perpetui ai Academiei. Insuficiența lamentabilă a laboratoarelor noastre, zice el, ne pune într-o stare de inferioritate periculoasă. A vorbit apoi eminenței chimiștii Haller și Moureu. Franța nu trebuie să piardă rangul întâi pe care l-a ocupat în chimie de la Lavoisier până la Berthelot. Hadmar arată că la Școala Politehnică un elev nu face mai mult de zece manipulații pe an. Appel, rectorul Universității din Paris, în termeni mișcători, a expus mizeria în care se află laboratoarele în Franța. S-a luat hotărârea să se facă apel la inițiativa privată pentru a obține de la dânsa resursele care nu le putea da statul. Se va face o zi națională în favoarea laboratoarelor, care va coincide cu centenarul lui Pasteur. Appel, rectorul Universității, a făcut o listă de subscriere pentru laboratoare” (nota P. Poni).

Toate silințele ce mi-am dat pentru a schimba aceste hotărâri ale autorității superioare școlare au fost zadarnice. Trăiam în timpurile barbare care urma lovitura de stat de la 1864. Toți oamenii politici din toate partidele conspirau și pregăteau revoluția. Cine în asemenea împrejurări se gândea la bietul chimist, care se zvârcolea pentru a căpăta puțința de a lucra în meseria sa? Astfel au luat sfârșit toate aspirațiile pentru realizarea cărora muncisem așa de greu.

Dar nu era numai atâta.

Pe lângă că eram strivit prin pierderea oricărei speranțe în viitor, se adăugau nevoile existenței. Micile economii ce făcusem s-au mântuit repede. Am trăit patru luni la București în cea mai neagră mizerie.

A trebuit să vină noaptea de 11 februarie 1866 pentru ca noul ministru al Școalelor să-mi dea catedră de fizică și chimie de la Liceul din Iași. În urma suferințelor ce îndurasem trebuia să fiu mulțumit că aveam cel puțin asigurată pâinea de toate zilele.

Dacă știința nu puteam face, m-am silit să-mi fac datoria către școlari, a căror instrucțiune și educațiune îmi fusese încredințată. Aveam pentru aceasta pilda învățătorilor mei care m-a călăuzit tot timpul cât am purtat această sarcină. Ca și dâșii am iubit sarcina ce aveam și m-am dedicat ei din toate puterile mele.

Am căutat să înving, în marginile posibilului, toate greutățile ce întâmpinam și aceasta nu era lucru ușor. Trebuia să explic școlarilor fizica și chimia, două științe eminamente experimentate numai cu creta pe tablă, fără să le pot arăta un aparat sau să le fac o experiență. Pentru a le ține atenția încordată și a-i face să înțeleagă explicațiunile mele trebuia să fiu înainte de toate clar și să mă asigur prin repetate interogațiuni că ceea ce explicasem fusese înțeles. Când terminam, în modul acesta, o chestiune eram sigur că era știută de toată clasa.

Manuale tipărite pentru învățământul materiilor de curs secundar nu erau. Profesorul redacta lecțiunile ce făcea și dădea școlarilor foile pentru a le copia. Aceste foi, revăzute și îndreptate neconținut, pentru a face ca textul să fie bine înțeles, au format manuscrisul cursurilor mele de fizică și de chimie pe care le-am tipărit. Judecând după marele număr de edițiuni ce am scos și după afirmațiunile foștilor mei școlari, se pare că aceste cărți au ajutat mult învățământul fizicei și chimiei în școalele noastre secundare. Pe de altă parte, am constatat că multe din manualele care au fost mai târziu publicate asupra acestor științe erau imitate și de multe ori chiar copiate după cărțile mele. Deși procedeul acestor autori nu era tocmai corect, el mi-a adus totuși o mare mulțumire sufletească, dându-mi o nouă dovadă că lucrările mele erau bune.

În o revistă ilustrată, numită „Gazeta sateanului” (anul I, 1899, nr. 6), este publicat un articol, intitulat *Petru Poni ca profesor*, plin de laude pentru mine. Nu știu cine este autorul acestui articol: el a semnat „un fost elev”. Iată ce scrie acest „fost elev” despre cărțile mele: „Pe atuncea nu era ca astăzi, când elevii au la îndemână cărți tipărite, cu figuri și tablouri, cu material didactic bogat și [elevii] n-au decât să cetească și să fie atenți spre a-și câștiga cunoștinți. Pe atunci, elevul trebuia să-și scrie lecțiunile la aproape toate materiile și apoi, obosit de atâta scris, să se apuce să învețe aceste lecțiuni. Acest neajuns a căutat să-l înlăture d. Poni și l-a înlăturat cu mult succes, publicând lecțiunile sale de la Liceul național, în două cărți destinate elevilor tuturor școalelor secundare, și anume: *Curs de chimie elementară* și *Noțiuni de fizică pentru uzul claselor inferioare de liceu*, și, mai târziu, *Elemente de fizică*, cuprinzând tot ceea ce trebuia pentru studiul fizicei într-un liceu complet.

Golul ce l-a îndeplinit publicarea acestor cărți în literatura didacticii științifice, unde nu era nici o publicațiune bună de acest fel, e greu de priceput pentru generațiunea tânără care n-a gustat amarurile acestor vremuri. Dar aceste publicațiuni și astăzi, când numărul cărților didactice s-a înmulțit, stau încă în fruntea publicațiunilor de acest gen.

În adevăr, nu știu ce să admir în cărțile d-lui Poni. Precisiunea, claritatea și metoda sunt așa de strâns legate cu adevărul științific expus, încât cetind o pagină din una din aceste cărți îți ține încordată atențiunea fără a te simți obosit. De aceea se și explică de ce toată tinerimea din țara românească, în timp ce mai mult de 20 de ani, și-a primit cele întâi cunoștinți de fizică și de chimie aproape exclusiv numai din cărțile d-lui Poni.”

Profesor la Școala militară

În toamna anului 1866, am fost numit profesor de științe fizice la Școala militară, care fusese strămutat de la București la Iași.

Când m-am prezentat colonelului Baruți [Barozzi]¹², comandantul școalei, acesta chemă un ofițer și, spre marea mea surprindere și bucurie, îi dă ordine să-mi predea, după inventar, obiectele laboratorului de chimie și ale cabinetului de fizică.

Aveam, prin urmare, un laborator de chimie și un cabinet de fizică!

Școala militară era instalată în casele lui Iorgu Ghica de la Copou. Mie mi se destinasera două camere din antenanele acestor case boierești. Nu am stat mult de vorbă și am înhățat pe bietul ofițer la treabă. Eram impacient să văd bogățiile ce mi se puneau la dispoziție. Doi soldați au așezat dulapurile, iar eu, cu dalta și ciocanul în mână, deschideam, una după alta, lăzile și scoteam cu îngrijire obiectele împachetate în ele, spunând ofițerului numele lor pentru a fi trecute în inventar; apoi le ștergeam bine de praf și de paie și le așezam în dulapuri, iar domnul Ioniță, care avea titlul de *preparator*, care venise și el, în calitate de funcționar, să asiste la această operațiune, se uita la mine cu oarecare dispreț; își zicea probabil în sine că eu trebuie să fi fost, undeva în străinătate, servitor într-un laborator. Scena era așa de comică, încât mi-a rămas și până astăzi în minte.

Pentru fizică aveam foarte puține aparate, dar, în sfârșit, tot era ceva.

Deschizând lăzile cu obiecte de chimie am avut o adevărată mulțumire când am dat peste o balanță trebucet, provenind din fabrica lui Calot de la Paris. Balanța este instrumentul principal al unui chimist, căci în această știință totul se reduce la cântărire și la măsură. Este adevărat că balanța nu avea ponderi de precizie; eu însă aveam o cutie de asemenea ponderi de precizie de când lucram în laboratorul lui Pisani la Paris. Aveam prin urmare mijlocul de a face o analiză.

Am găsit în celelalte lăzi capsule și creuzete de porcelană, retarte, baloane, flacoane Wolf, tuburi de sticlă de diferite dimensiuni și calități și o colecțiune îndestul de bună de produse chimice. Erau multe lipsuri în acest început de laborator. M-am silit să le îndeplinesc cu mijloacele de care dispuneam, aducându-mi aminte de cuvintele lui Berzelius: „că un chimist trebuie să știe să pilească cu un fereșu și să feresuiască cu o pilă”. Ca mijloace de încălzire nu aveam decât câteva lămpi cu spirt și câteva cuptoare chimice. Lămpi cu spirt mi-am fabricat eu însumi. Aveam nevoie să încălzesc un tub de sticlă puțin fusibil pentru a-i da forma ce voiam să aibă pentru a mă servi într-o lucrare, aprindeam mangal într-un cuptor și la căldura acestuia încălzeam tubul. Tot cu mangal încălzeam pe grătar tubul în care făceam o analiză organică. Așa lucraseră chimiștii cei mai vestiți cu 30 sau 40 de ani în urmă. Eram mulțumit cu ceea ce aveam și toate orele libere de care dispuneam le petreceam în laboratorul meu. Mi-am preparat singur apa distilată de care aveam nevoie cu o retortă și cu o serie de tuburi care îmi serveau de refrigerent; mi-am preparat singur reactivii care îmi lipseau; am curățit produsele și reactivii care nu erau într-o stare de perfectă puritate.

Astfel mi-a organizat micul meu laborator pentru ca să-mi servească, pe de o parte, la facerea principalelor experiențe de curs, iar pe de alta, ca să pot lucra și eu într-însul. Nu mă puteam gândi să întreprind cercetările ce aveam în minte la întoarcerea de la Paris, căci nu aveam nici materialul, nici unele aparate pe care nu le puteam fabrica eu însumi. Pe de altă parte, literatura științifică îmi lipsea în total. Nu aveam nici cărți, nici reviste. Nu știam nimic din ceea ce se face în restul lumii; trăiam într-o stare de completă izolare. În asemenea împrejurări a trebuit să mă mărginesc la facerea unor cercetări mai modeste. Mineralele și apele minerale din țară nu erau cunoscute. La studierea lor mi-am îndreptat activitatea mea de chimist.

Înainte de toate, trebuia să găsesc și să aduc materialul ce voiam să studiez.

Pentru aceasta am întreprins o serie de excursiuni în timpul vacanțelor de vară. Cea dintâi excursiune am făcut-o în Munții Vrancei, împreună cu Ion Ionescu de la Brad¹³. Acolo am stat

¹² Constantin Barozzi (1833-1921), general, profesor de fortificații la Școala militară de ofițeri; a organizat Serviciul geografic al armatei; în timpul Războiului de independență a comandat trupele de geniu.

¹³ Ion Ionescu de la Brad (1817-1891), agronom, participant la Revoluția de la 1848 din Țara Românească, unchi al lui Petru Poni.

aproape două luni. Ionescu umbla din sat în sat, pentru a aduna materialul de care s-a servit pentru a scrie remarcabila sa operă asupra agriculturii în județele Putna, Mehedinți și Dorohoi, iar eu cutreieram ziua întreagă dealurile și munții, pentru a vedea rocile din care erau construite și în speranța că voi găsi ceva interesant din punct de vedere mineralogic. Sara ne întâlneam într-un sat și, așteptând să se facă mămăliga, ne comunicam observațiile noastre și le notam la lumina unui opaiț.

Aceste note le-am utilizat anul trecut [1921], după mai bine de jumătate de secol, pentru a redacta capitolul asupra Vrancei din cartea mea, *Statistica răzeșilor*.

Alteori, mergeam împreună prin sate sau prin creierul munților. Așa ne-am dus de la Lepșa la Muntele Giurgiului [Gurghiului], pe creasta dispărătoare a apelor, pentru a vedea vechiul hotar al Vrancei.

În Munții Vrancei și acei învecinați, am găsit foarte puține minerale: gips, sare, sulfură, pirită, câteva ape minerale, câteva urme de petrol. Călăuzii mei, răzeșii, îmi vorbeau de aur. Unii dintr-înșii precizau chiar localitatea în care se găsește metalul prețios. Ceea ce credeau ei că este aur nu era decât pirită.

Anii următori am fost în regiunea Broștenilor și a Dornei. De aici, am trecut în Bucovina și am cutreierat în toate părțile de la Dorna la Nistru, această miniatură admirabilă a Moldovei. M-am dus apoi în Transilvania, am văzut culmea măiestuoasă a Alpilor Rodnei, m-am suit pe Inău, de pe care vederea și se întinde în Maramureș, în Transilvania, în Bucovina și în Moldova. Coborându-mă spre sud, am urcat Călimanii și Munții Borsecului cu Ditrăul, până în șesul bogat al Mureșului Superior. Am umblat apoi în munții din județele Neamțului și Bacăului.

Ceea ce m-a atras mai mult în aceste excursiuni a fost regiunea rocilor cristaline din jurul Broștenilor. Aice am găsit mai multe minerale pe care le-am studiat în micul meu laboratoriu și le-am descris în memoriul ce am prezentat Academiei Române sub titlul de *Cercetări asupra mineralelor din masivul cristalin de la Broșteni*.

Amintirea timpului cât am fost profesor la Școala militară a rămas profund întipărită în inima mea. În această școală am găsit mijlocul de a lucra puținul ce am făcut în știință; într-însa am cunoscut de aproape pe toți tinerii ofițeri care, pe câmpul de luptă, au reînviat, sub conducerea Marelui Rege, Carol I, gloria străbună și au cucerit neatârnamarea patriei; tot acolo am cunoscut pe generalii care, în fruntea oștilor noastre, am înfăptuit aspirațiunile noastre cele mai scumpe, realizând unirea tuturor românilor. Toți aceștia îmi făceau marea onoare de a se numi școlarii mei.

Când, după terminarea războiului mondial, s-a format ministerul de generali¹⁴, trei din acești conducători, Coandă, Grigorescu și Prezan, mi-au cerut cu cea mai mare insistență, să fac și eu parte din acel ministeriu. Iată, în esență, răspunsul ce le-am dat: „Ministerul ce formați va fi de foarte scurtă durată. Partidele politice, și în special liberalii, nu vă vor lăsa să guvernați mult timp, nici să faceți ce voțiți. Trebuie dar să aveți un program bine hotărât. După mine acest program trebuie să fie, în rezumat, următorul:

1. Primirea unirii Basarabiei, Bucovinei și Ardealului în noul Regat Român;
2. Promulgarea, prin decret-lege, a Legii electorale pe baza sufragiului direct și secret votat de Constituantă;
3. Promulgarea prin decret-lege a Legii agrare pe baza exproprierii votată asemenea de Constantuantă. Dacă domniile voastre primiți acest program și dacă M.S. Regele îl aprobă, opera dumneavoastră va fi mare. Dacă credeți că trebuie să mă asociați și pe mine la săvârșirea ei, primesc cu recunoștință această onoare. Dacă însă, din o cauză, oricare ar fi, domniile voastre credeți că acest program nu poate fi realizat, atunci vă rog să mă lăsați să termin în liniște puținile zile ce Dumnezeu îmi va dăruia.”

Generalul Coandă, care fusese însărcinat de rege cu formarea ministerului, mi-a răspuns: „M.S. Regele aprobă punctele pe care le-ai dezvoltat în programa d-tale și M.S. crede că trebuie să le rezolvăm cât mai curând”.

Astfel am intrat în ministerul Coandă.

¹⁴ Guvernul format în noiembrie 1918, prezidat de Constantin Coandă, avea în componența lui pe P. Poni ca ministru al Instrucției Publice.

Din cele trei puncte ale programului meu nu au fost rezolvate decât cele dintâi două. Legea agrară, lucrată în Consiliul de miniștri din care făceam parte, a fost supusă sancțiunii regale, însă nu a putut obține semnătura regelui decât după ce a fost modificată de ministerul prezidat de Brătianu. Am trecut intrarea mea în ministerul Coandă în capitolul în care notez amintirile mele de la Școala militară, căci nu-mi pot explica stăruința ce au pus acești foști școlari ai mei să vin alături cu dâșii decât prin simpatia ce aveau pentru fostul lor profesor.

Profesor la Universitate

La 1878, în sfârșit, după 13 ani de așteptare, s-a pus la concurs Catedra de chimie de la Universitatea din Iași. Deși publicasem mai multe lucrări de chimie, pe baza cărora aș fi putut cere să mi se dea catedra, m-am hotărât să nu uzez de acest drept, ci să mă prezentez la concurs ca oricare începător în carieră.

Concursul consta în patru probe scrise și patru lecțiuni. Era un concurs de memorie și memoria slăbește cu vârsta și cu munca. Aveam peste 37 de ani și până atunci muncisem din greu pentru a-mi face cursurile în deosebitele școli secundare în care eram profesor pentru a mă ține în curs cu știința, pentru a face lucrările de chimie în micul meu laborator de la Școala militară. Se zice că memoria se întărește prin exercițiu, eu cred din contra că se slăbește cu cât acumulezi în creier mai multe fapte.

În dată ce am fost liber de la școlile unde profesasem, m-am dus cu cărțile mele la Borsec. Acolo am muncit zi și noapte. Sculat din zori de ziuă, nu mă culcam decât la miezul nopții. Ceea ce m-a susținut și mi-a dat putere ca să rezist a fost farmecul ce întotdeauna a exercitat asupra mea priveliștea munților și liniștea pădurilor de brad. În octombrie, m-am dus la București, unde trebuia să se țină concursul. Amintirea suferințelor ce îndurasem la 1865 mă turmenta ca un vis rău.

Toate chestiunile ce examinatorii mei mi-au dat să le tratez, în scris și în oral, le cunoșteam. Când am ajuns la proba ultimă, mi s-a părut că mi s-a ridicat o piatră de pe inimă. Eram, în sfârșit, profesor la Universitate!

MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU

**RAIMUND FRIEDRICH KAINDL,
VON DER CZERNOWITZER ZUR GRAZER UNIVERSITÄT**

Eine auffallende Persönlichkeit der österreichischen Historiographie und Ethnographie am Ende des 19. und in den ersten Jahrzehnten des folgenden Jahrhunderts, war der Universitätsprofessor Raimund Friedrich Kaindl, einer der angesehenen Gelehrten welche in dem bukowiner Boden ihre Wurzeln haben. Nach mehr als vier Jahrzehnten in denen er eine beträchtliche wissenschaftliche und kulturelle Tätigkeit ausübte, hinterliess Kaindl ein beachtliches historiographisches Werk zur Geschichte der Bukowina in dem zahlreiche Behandlungen und Erörterungen zur geschichtlichen Entwicklung dieses Kronlandes und den Völkerschaften die auf diesem Boden zusammenlebten, vorkommen. Sein wissenschaftlicher Diskurs konzentrierte sich insbesondere auf die deutsche Bevölkerung welche, mehrere Jahrhunderte, in dem geographischen Areal der Karpathen lebte.

In Czernowitz, Hauptstadt der östlichsten Provinz der Habsburgermonarchie, Ort des kulturellen Schnittpunkts zwischen Abendland und Morgenland, wurde Ende des Sommers 1866 in der Familie des Lehrers Kaindl ein Junge geboren, der die Vornamen Raimund Friedrich erhielt¹. Der Geburtsort der zwischen 1860 und 1880 ein schneller und bedeutender demographischer Zuwachs kannte,² ein Wachstum, welches – in bestimmten Grenzen – innerhalb der Habsburgermonarchie, nur mit Budapest vergleichbar wäre, gab im die Möglichkeit, direkt, noch aus der Kindheit, die dem Kronlande charakteristische ethno-kulturelle Multikulturalität kennenzulernen, eine Vielfalt die durch das Zusammenleben einer grossen Anzahl von Nationalitäten entstand: Rumänen, Ukrainer, Juden, Polen, Armenier, Lippowaner, Slowaken und Ungarn. Diese ethnographische Mischung welche eine Diversität von Trachten, Bräuchen und Traditionen miteinbezieht und, insbesondere, an den Markttagen sichtbar war, beeinflussten den jungen Kaindl und prägten seine zukünftige ethnographische und historische Orientierung. Gleichzeitig ermöglichte ihm die Tatsache, dass er seine Kindheit und Jugendzeit in einer multikulturellen Stadt wie Czernowitz verbrachte, in der – allgemein üblich – mehrere Sprachen gesprochen wurden, neben der deutschen Muttersprache, Polnisch und Ukrainisch dazuzulernen und sich diese anzueignen.

Hinzu kommen noch die politischen und kulturellen Ereignisse welche in der Hauptstadt der Bukowina stattfanden, wie zum Beispiel diejenigen aus dem Jahre 1875

¹ Anton Adalbert Klein, *Leben und Werk Raimund Friedrich Kaindls*, in Rudolf Wagner (Hg.), *Alma Mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten Universität in Czernowitz. Festschrift zum 100. Jahrestag ihrer Eröffnung 1875*, München, 1975, S. 293.

² Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774-1918). Aspecte etnodemografice și confesionale*, Chișinău, 2003, S. 145 u. 250.

beim 100-jährigen Jubiläum der Einverleibung der Bukowina und, insbesondere, die festliche Inauguration der neuen Universität, welche als Bollwerk der deutschen Kultur im Osten Europas angesehen wurde³; aber auch der Kontakt mit unterschiedlichen historischen Zeugnissen aus der Vergangenheit der Provinz, seien es die in dem Landesmuseum bewahrten römischen Münzen oder die orthodoxen Klöster aus dem Süden der Provinz. All dieses, gemeinsam, bildete das Medium und die Umstände die stark seine Entwicklung beeinflussten, wie Kaindl selbst, viel später, in einer Arbeit mit autobiographischen Charakter bemerken sollte⁴.

Demzufolge, im Jahre 1885, bei dem Abschluss des Gymnasiums, entschloss er sich, nicht wie sein Vater es wünschte für die Rechtswissenschaften, sondern für die Philosophische Fakultät der Czernowitzer Universität wo Kaindl Germanistik, Geschichte und Geographie studierte⁵. Seine Vorliebe für Geschichte und Völkerkunde wird offensichtlich noch während seiner Studienzeit, indem er eine Neigung für die Erforschung der Landesgeschichte, – ein noch bis dahin zu wenig erforschter Bereich – zeigte. Die von Kaindl zwischen 1888-1889⁶, kurz oder breit angelegten Studien, die am Ende seiner akademischen Studienzeit publiziert wurden und die Geschichte der Bukowina, die Geschichte der Stadt Czernowitz, als auch derjenige zur ukrainischen Bevölkerung der Provinz betreffen, lassen die von ihm eingeschlagene Richtung und die in den zukünftigen Forschungen verwendeten Methoden voraussehen. Die von ihm für die Geschichtsforschung verwendete Methode setzt sich von den bisher verwendeten, die meist nur die Staatsgeschichte betrafen, etwas ab. Seiner Ansicht nach, musste die Landesgeschichte und die Geschichte der Nationalitäten nicht nur ab dem Moment der Einverleibung des Landstriches durch die Österreicher, im Jahre 1774, geforscht werden, sondern die ganze Entwicklungsgeschichte, aus den ältesten Zeiten, angefangen mit der Steinzeit, musste miteinbezogen werden. Gleichzeitig, war er sich immer mehr sicher der Tatsache, dass, um die historische Entwicklung der ethnischen Gruppen welche in der Bukowina vertreten waren und die Erklärung deren Struktur und Physiognomie, zu erörtern, zuerst die Kenntniss der Geschichte der Völker von wo sie stammen nötig ist. Deshalb, weil wegen den Umständen, dass die Bukowina bis zur Einverleibung nicht eine historische Individualität bildete, betrachtete er als erforderlich die moldauische, polnische und ungarische Geschichte zu forschen⁷. Die Basis seiner Studien werden, sowohl die archäologischen Entdeckungen bilden, aber auch die mit grosser Mühe gesammelten Dokumente aus verschiedenen gedruckten Quellen und aus Archiven. Die gesammelten geschichtlichen Quellen werden sich beträchtlich vermehren als Kaindl in den Besitz des wichtigen dokumentarischen Nachlasses von Franz Adolf Wickenhauser treten wird. Wickenhauser hatte eine grosse Leidenschaft für die Erforschung der Vergangenheit der Bukowina. In seiner Eigenschaft als Finanzrat bei der Direktion des griechisch nicht unierten Religionsfond fertigte er Kopien in deutscher Sprache nach hunderten von originalen mittelalterlichen moldauischen Dokumenten an, welche von den orthodoxen Klöster aus der Bukowina

³ Erich Prokopowitsch, *Gründung, Entwicklung und Ende der Franz-Josephs-Universität in Czernowitz (Bukowina-Buchenland)*, Clausthal-Zellerfeld, 1955, S. 20-28; Emanuel Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit*, Wiesbaden, 1993, S. 150-152.

⁴ Raimund Friedrich Kaindl, *Die Geschichtswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellung*, Leipzig, 1924, S. 171-173.

⁵ *Ibidem*, S. 174.

⁶ Raimund Friedrich Kaindl, *Geschichte der Bukowina*, Czernowitz, 1888; *Geschichte der Stadt Czernowitz*, Czernowitz, 1888; *Die Ruthenen in der Bukowina*, Czernowitz, 1889.

⁷ Alexander Blase, *Raimund Friedrich Kaindl (1866-1930). Leben und Werk*, Wiesbaden 1962, S. 14-15.

stammten und sich, zu der Zeit, in der Aufbewahrung der Direktion befanden⁸. Durch die Publizierung in mehreren Bänden einer grossen Anzahl seiner Sammlung von Übersetzungen, leistete er einen grossen Verdienst der rumänischen Geschichtsschreibung, und nicht nur, insbesondere, weil heutzutage viele der Originalien, wegen der ungünstigen Bedingungen in verschiedenen Zeitspannen verstreut wurden und verloren gegangen sind.

Nachdem Raimund Friedrich Kaindl 1891 an der Universität Czernowitz bei dem namhaften Professor Johann Loserth mit einer Dissertation zur Geschichte Böhmens promovierte, sollte er zwei Jahre später die Habilitation für das Fach Geschichte des österreichischen Monarchie an derselben Universität erhalten, wo er eine seine ausserordentlich reiche didaktische und wissenschaftliche Tätigkeit bis Anfang des Ersten Weltkriegs führen wird⁹. Einige Jahre später, am 1. März 1901, folgte seine Ernennung als Ausserordentlicher Professor und nachher, am 26. August 1904, als ordentlicher Professor für das Fach österreichische Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Universität Czernowitz, eine Ernennung die mit dem 1. Jänner 1905 in Kraft trat¹⁰. In einer ersten Periode boten seine Forschungen eine breite Palette von Interessen an, unter denen aber dominant diejenigen betreffs der Kolonisierung der Bukowina neben denjenigen betreffs der ethnographischen Zusammenstellung der Bevölkerung dieser Provinz waren, um sich nach 1905 insbesondere auf die das deutsche Element aus dieser Vielfalt zu konzentrieren. Seine ethnographischen Studien handelten über die Lippowaner, Ruthenen und insbesondere über die Huzulen. Aufgrund der zahlreichen in dem Norden der Bukowina und im Osten Galiziens unternommenen Reisen publizierte Kaindl 1894 die erste wissenschaftliche – anhand von ethnographischen Grundlagen erarbeiteten – Monographie, welche einer der Völkerschaften die zu der Zeit den österreichisch-ungarischen Kaiserstaat bildeten, gewidmet wurde, und zwar den Huzulen¹¹; ein Zweig, eine Untergruppe des ukrainischen Volkes die im Südosten der Waldkarpaten ansässig war. Durch seine Beiträge auf diesem Gebiet, kann er als einer der Gründer der Ethnographie im wissenschaftlichen Sinne¹² angesehen werden, indem er anhand der gesammelten Erfahrung sogar, 1903¹³, ein erstes Lehrbuch in diesem Sinne herausgab.

Auch wenn die zahlreichen publizierten Studien in mehr als einen Ethnographen erscheinen liessen, der viel näher an der Ethnographie als an der Geschichte war, blieb Kaindl sein Leben lang der Geschichte treu; die Ethnographie war in seiner Sicht eine wichtige Hilfswissenschaft der Historiographie, wie er selbst, etwas später, im Jahre 1912, in seiner suggestiv betitelten Inaugurationsrede „Geschichte und Ethnographie“¹⁴ zugab; eine Rede die er als Rektor der czernowitzer Universität bei der Eröffnung des akademischen Jahres hielt. Den Beweis für seine Leidenschaft im

⁸ Ion I. Nistor, *Raimund Frederic Kaindl. 1866-1930*, in „Codrul Cosminului“. Buletinul Institutului de Istorie și Limbă al Universității din Cernăuți, tom. VI/1929-1930, Cernăuți, 1930, S. 551.

⁹ *Österreichisches Biographisches Lexikon. 1815-1950*, III. Band, Wien 1962, S. 177.

¹⁰ Allgemeines VerwaltungsArchiv Wien, Ministerium für Kultus und Unterricht, Fasz. 5/1915, Graz Philosophie, Kaindl Raimund Friedrich (I. Anhang).

¹¹ Raimund Friedrich Kaindl, *Die Huzulen. Ihr Leben, ihre Sitten und ihre Volksüberlieferung*, Wien, 1894.

¹² Kurt Rein, *Die Germanistik an der Universität zu Czernowitz*, in Rudolf Wagner (Hg.), *Alma Mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten Universität in Czernowitz. Festschrift zum 100. Jahrestag ihre Eröffnung 1875*, München, 1975, S. 163-164.

¹³ Raimund Friedrich Kaindl, *Die Volkskunde. Ihre Bedeutung, ihre Ziele und ihre Methode*, Wien-Leipzig, 1903.

¹⁴ Idem, *Geschichte und Volkskunde*, Czernowitz, 1913.

Bereich der Geschichtsschreibung bilden die wertvollen Beiträge zu Themen aus der Geschichte des Kronlandes in dem er geboren wurde und die von dem namhaften czernowitzer Professor unterzeichnet sind: unter diesen zeichnen sich insbesondere die drei Bände zur Geschichte der Bukowina die zwischen 1896 und 1903¹⁵ in Czernowitz gedruckt wurden aus; hinzu kommen noch die historische Monographie der Stadt Czernowitz¹⁶ welche 1908 erschien, als auch der in Innsbruck publizierte reichhaltige Band über die Kolonisierung der Bukowina¹⁷.

Im Bereich der Geschichte bildet der Höhepunkt von Kaindls wissenschaftlichen Tätigkeit als Universitätsprofessor der Czernowitzer Universität sein Werk *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländer*, welches in drei Bänden zwischen den Jahren 1906-1911 erschien¹⁸ und in denen er die Ergebnisse seiner Forschungen betreffs der deutschen Bevölkerung die seit Jahrhunderten in den Karpathenthälern lebten, drucken liess. Dieses Werk sicherte ihm einen Ehrenplatz unter den deutschen Historikern und brachte ihm den Ehrentitel des „Karpathendeutschen“¹⁹. Irgendwie kann behauptet werden, dass es eigentlich die Antwort des Gelehrten auf den innerhalb der österreichisch-ungarischen Monarchie aufspitzenden Nationalitätenkampf ist der sich Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhundert verschärfte; ein Kampf der die deutschen ethnischen Gruppen welche in verstreuten Inseln im ganzen Karpathenraum lebten zu bedrohen schien. In dem damaligen politischen Kontext verfolgte die Publizierung einer Geschichte dieser Deutschen das Erwachen eines gemeinsamen Bewusstseins und sollte zu der Formierung eines politischen Willens beitragen²⁰. Es muss hinzugefügt werden, dass Professor Kaindl nicht nur ein kontemplativer Gelehrter war, sondern er stets die politischen Entwicklungen der Zeit auf lokaler oder zentraler Ebene verfolgte und sich, in einem bestimmten Masse, auch an das politische Leben der Provinz beteiligte. In seiner Funktion als Rektor der Universität Czernowitz war er Mitglied 1912/1913 des letzten Bukowiner Landtags²¹. Ohne an einer bestimmten Partei gebunden zu sein, fühlte er sich anfangs von den von Schönerer vertretenden politischen Ideen angezogen, um später, schrittweise, der Deutschen Volkspartei näher zu kommen. Im Mittelpunkt seiner politischen Denkweise stand immer die Verbreitung eines gemeinsamen nationalen Bewusstseins und die Verstärkung der Idee dass die Karpathendeutschen Teil der deutschen Nation sind²². Gegen Ende des 19. und Anfang des folgenden Jahrhunderts drang in den Reihen der deutschen Bevölkerung aus der Bukowina die deutsche Nationalidee ein, welche von der gleichnamigen politischen Bewegung aus der Hauptstadt des Kaiserstaates verbreitet wurde. Dieses sollte zu einer Sprengung der bis dahin gebildeten politischen, sozialen und kulturellen Gemeinschaft zwischen den christlichen Deutschen und den deutschen Juden führen. Nachdem 1897 die Deutsche Liberale/Freiheitliche Partei sich in zwei Fraktionen teilte – eine deutsch-nationale und eine liberale –, sollten die Nationalen, an deren Spitze der Universitätsprofessor Arthur

¹⁵ Idem, *Geschichte der Bukowina*, Band I-III, Czernowitz, 1896-1903.

¹⁶ Idem, *Geschichte der Stadt Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*, Czernowitz, 1908.

¹⁷ Idem, *Die Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Oesterreich*, Innsbruck, 1902.

¹⁸ Idem, *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländer*, Gotha, 1907-1911.

¹⁹ Anton Adalbert Klein, *op. cit.*, S. 297.

²⁰ Alexander Blase, *op. cit.*, S. 19.

²¹ Mihai-Ștefan Ceașu, *Parlamentarism, partide și elită politică în Bucovina habsburgică (1848-1918)*, Iași, 2004, S. 495.

²² Alexander Blase, *op. cit.*, S. 31.

Skedl stand, den „Verein der christlichen Deutschen in der Bukowina“ gründen²³. Raimund Friedrich Kaindl wird 1911 zum Obmann dieses Vereins und in dieser Eigenschaft plädierte er für die Hebung des kulturellen und materiellen Grades der bukowiner Deutschen. Im selben Jahr organisierte Kaindl, mit einem grossen Erfolg, in Czernowitz, den ersten Kongress der Karpathendeutschen, welcher eigentlich daraufhin zielte, die Verbindungen unter den verschiedenen Gruppen der östlichen Deutschen zu verbessern und die Beziehung zu dem Mutterlande zu festigen, als auch das Erwachen eines gemeinsamen politischen Bewusstseins der drei Millionen Karpathendeutschen zu erwecken, was zu einer überregionalen Zusammenarbeit unter diesen führen sollte²⁴.

Der Ausbruch des Ersten Weltkriegs sollte zu dem plötzlichen Abbruch seiner entlang so vieler Jahre an der czernowitzer Universität durchgeführten reichen Tätigkeit führen. Anfang des Krieges schien, für die meisten, der Konflikt eine irgendwie nur lokalisierte Sache zu sein, welche durch die schnelle Besiegung Russlands gelöst werden kann. Die dramatische Realität sollte aber eine ganz andere sein und sollte gegen Ende des Monats August 1914, als die Kämpfe an der bukowiner Grenze ausbrachen als Folge die Belagerung der Stadt Czernowitz durch russische Truppen am 2. September haben²⁵. Während der ersten Kriegswochen blieb Raimund Friedrich Kaindl in Czernowitz, wo er in seiner Funktion als Prorektor für die Aufbewahrung der universitären Güter zuständig war und sich um die Sicherung dieser durch die Entsendung nach Wien kümmerte. Gleichzeitig versuchte er einen Hilfsbund der Studenten zu gründen, welcher bei den nötigen öffentlichen Diensten in der Hauptstadt der Bukowina mithelfen sollte. Jedoch, als die russische Armee hervordrang und Czernowitz belagerte, musste Kaindl, gleich anderen Universitätsprofessoren flüchten. Er flüchtete mit seiner Familie über die Grenze nach Rumänien, um danach über Ungarn nach Wien zu kommen, wo sich nun das evakuierte Rektorat der Universität befand, zu gelangen. In der Hauptstadt des Kaiserstaates führte er mit Talent und mit Hingabe eine intensive Hilftätigkeit für die Unterstützung der aus der Bukowina und Galizien stammenden deutschen Flüchtlinge, da er ein Pflichtgefühl gegenüber diesen spürte²⁶.

In dieser Zeitspanne blieb, aufgrund des Ablebens im März 1914 des Professors für das Fach österreichische Geschichte, Karl Uhlirz, dessen Stelle an der grazer Universität vakant. Für die Wiederbesetzung des Deputats machte der Professorenrat der Universität Graz dem Ministerium für Kultus und Unterricht zwei Vorschläge. Auf dem ersten Platz war Dr. Wilhelm Erben, Professor für historische Hilfswissenschaften an der Universität Innsbruck angegeben und an zweiter Stelle befand sich Dr. Raimund Friedrich Kaindl, Professor für österreichische Geschichte an der Universität Czernowitz²⁷. Weil die angefangenen Besprechungen mit Professor Erben nicht zu einem konkreten Resultat führten, wurde der zweite Kandidat angesprochen. Professor Kaindl erklärte sich bereit die vakante Stelle zu übernehmen, sodass Minister Max Hussarek am 12. Juli 1915 mit dem Vorschlag Professor Kaindl für das Fach österreichische Geschichte mit Antritt am 1. Oktober 1915 für den kaiserlichen

²³ Franz Lang (Hg.), *Buchenland. Hunderfünfzig Jahre Deutschtum in der Bukowina*, München, 1961, S. 111.

²⁴ Anton Adalbert Klein, *op. cit.*, S. 298.

²⁵ Mihai-Ștefan Ceaușu, *La Bucovine pendant la première guerre mondiale. Aspects politiques et militaires*, in Dumitru Ivănescu, Sorin Ivănescu (ed.), *La Roumanie et la Grande Guerre*, Iași, 2005, S. 29.

²⁶ Alexander Blase, *op. cit.*, S. 34.

²⁷ Allgemeines VerwaltungsArchiv Wien, Ministerium für Kultus und Unterricht, Fasz. 5/1915, Graz Philosophie, Kaindl Raimund Friedrich (I. Anhang).

Beschluss ansuchte²⁸. Bei der Argumentation des gemachten Vorschlags wurde auf Kaindls reichhaltige wissenschaftliche Tätigkeit hingewiesen, welche nicht nur in dem Bereich der politischen Geschichte Österreich-Ungarns war, sondern auch auf dem Gebiet der Geschichte der Kolonialisierung als auch auf dem Gebiet der österreichischen Ethnographie. Auch war die Wichtigkeit seiner Publikationen zur Geschichte der Deutschen aus den Karpathen hervorgehoben, was Kaindl allgemeine Anerkennung unter den Fachleuten gebracht hatte. Aufgrund dieser Angaben und Fakten welche ihn zurecht für die Besetzung der vakanten Stelle empfahlen, setzte der Minister die Hoffnung voraus, dass Kaindl als Professor und Forscher auch an der Universität Graz eine ergebnisvolle und reiche Tätigkeit, gleich deren an der Universität Czernowitz haben wird²⁹.

Am 22. Juli 1915 genehmigte Kaiser Franz Joseph den Vorschlag des Ministerium für Kultus und Unterricht und ernannte, angefangen mit dem 1. Oktober 1915, Dr. Raimund Friedrich Kaindl zum ordentlichen Professor für österreichische Geschichte an der Universität Graz mit den systemmässigen Bezügen. An demselben Tag veranlasste Minister Hussarek die Kundmachung des kaiserlichen Beschlusses und des ministeriellen Erlasses in dem „Amtlichen Teil“ der „Wiener Zeitung“³⁰. Die Ernennungsverordnung wurde dem Dekanat der Philosophischen Fakultät der Universität Graz, dem Statthalter der Steiermark, dem Landespräsidenten der Bukowina und dem Rektor der czernowitzer Universität, Professor Pomeranz, welche sich zu der Zeit in Wien befanden, bekanntgemacht.

Durch die ministerielle Ernennungsverordnung wurde Kaindl bekanntgemacht, dass er mit dem Dekanat der Philosophischen Fakultät der Universität Graz, so schnell wie möglich, in Verbindung zu treten habe, um dem Dekanat Bescheid zu geben, welches die Vorlesungen sind, die er ab dem Wintersemester 1915/1916 dort anbieten wird. Betreffs seiner Lehrpflichten wurde festgehalten, dass er mindestens 5 Wochenstunden in jedem Semester zu halten habe und alle 3 Semester ein öffentliches Kollegium Publikum über Spezialparteien seines Faches abhalten muss. Auch, ernannte das Ministerium Raimund Friedrich Kaindl als Mitdirektor des Historischen Seminars der Universität Graz. In dieser Eigenschaft war er verpflichtet jedes Semester ein Seminar von 2 Stunden wöchentlich für den Fachbereich österreichische Geschichte anzubieten³¹.

Das Ministerium teilte dem Statthalter der Steiermark mit, dass er dem neuen Professor an der Universität Graz, angefangen mit dem 1. Oktober 1915, ein Gehalt von acht Tausend Kronen und noch ein jährlicher Zuschuss von 1472 Kronen für seine Tätigkeit auszahlen muss. Gleichzeitig wird Kaindl für seine Tätigkeit am Historischen Seminar Ende jedes Semesters hinzu noch 300 Kronen erhalten³².

Mit dieser Ernennung sollte, angefangen mit Ende des Monats September 1915, die Tätigkeit Kaindls an der Universität Czernowitz aufhören. Das bis dahin von ihm besetzte Lehrdeputat blieb bis 1919 unbesetzt und, danach, im Kontext der Zwangsrumänisierung der Universität wurde die Stelle abgeschaffen³³.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem* (II. Anhang).

³¹ *Ibidem* (III. Anhang).

³² *Ibidem*.

³³ Erich Prokopowitsch, *op. cit.*, S. 33.

Wegen des Kriegs und anhand den Ereignissen die nach dem Fall der Habsburgermonarchie im Jahre 1918 folgten, sollte der Professor nie wieder in seine Heimat, Bukowina, zurückkehren. Demzufolge endete ein Lebenskapitel Kaindls, dass seine Tätigkeit als Professor an der czernowitzer Universität beinhaltete. Es begann ein neues, gleichsam interessantes, mit seiner Tätigkeit an der Universität Graz und seinem Einsatz in allen politischen und historischen Debatten, betreffs der Lage in dem Mitteleuropa der Nachkriegszeit und der Lage des Deutschtums.

ANHÄNGE

I. Wien, 12. Juli 1915

Alleruntertänigster Antrag

I. Allerhöchste Ernennung des ordentlichen Professors an der Universität in Czernowitz, Dr. Raimund Friedrich Kaindl, zum ordentlichen Professor der österreichischen Geschichte an der Universität in Graz, mit den systemmässigen Bezügen und zwar mit der Rechtswirksamkeit vom 1. Oktober 1915.

Begründung

Durch das im März 1914 erfolgte Ableben des ordentlichen Professors der österreichischen Geschichte, Dr. Karl Uhlirz, ist die von demselben vertretene Lehrkanzel an der Universität in Graz zur Erledigung gelangt.

Behufs Wiederbesetzung dieser Lehrkanzel hat das Professorenkollegium der Universität in Graz primo loco den ordentlichen Professor der historischen Hilfswissenschaften an der Universität in Innsbruck, Dr. Wilhelm Erben und secundo loco den ordentlichen Professor der österreichischen Geschichte an der Universität in Czernowitz, Dr. Raimund Friedrich Kaindl, in Vorschlag gebracht.

Die mit Professor Erben in dieser Angelegenheit eingeleiteten Verhandlungen führten zu keinem Resultate, weshalb mit dem an zweiter Stelle nominierten Professor Kaindl Fühlung genommen wurde, der sich zur Uebernahme der gegenständlichen Lehrkanzel bereit erklärte.

Kaindl, geboren 1866, erlangte 1891 den philosophischen Doktorgrad an der Universität in Czernowitz und habilitierte sich 1893 daselbst als Privatdozent für österreichische Geschichte.

Mit Allerhöchster Entschliessung vom 21. Februar 1901 (Kab. Z. 430) wurde er mit der Rechtswirksamkeit vom 1. März 1901 zum außerordentlichen und mit Allerhöchster Entschliessung vom 26. August 1904 (Kab. Z. 2291) mit Rechtswirksamkeit vom 1. Jänner 1905 zum ordentlichen Professor der österreichischen Geschichte an der Universität in Czernowitz ernannt.

Die zahlreichen wissenschaftlichen arbeiten Kaindls bahandeln nicht nur die politische Geschichte Oesterreich-Ungarns sondern auch die Siedlungsgeschichte und österreichische Volkskunde. Insbesondere hat er sich durch seine Publikationen über die Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern verdient gemacht, welche in Fachkreisen allgemeine Anerkennung fanden.

Es ist zu gewärtigen, daß der Genannte, seine an der Universität in Czernowitz bewährte Tätigkeit als Lehrer und Forscher an der Grazer Universität mit den gleichen Erfolgen fortsetzen werde.

Die allgemeine Haltung Kaindls ist einwandfrei.

Wien, am 12. Juli 1915.

Hussarek, m. p.

Allgemeines VerwaltungsArchiv Wien, Ministerium für Kultus und Unterricht, Fasz. 5/1915, Graz Philosophie, Kaindl Raimund Friedrich, fol. 10-11.

II. Wien, 22. Juli 1915

Ich ernenne dem ordentlichen Professor an der Universität in Czernowitz, Dr. Raimund Friedrich Kaindl, zum ordentlichen Professor der österreichischen Geschichte an der Universität in Graz mit den systemmäßigen Bezügen und zwar mit der Rechtswirksamkeit vom 1. Oktober 1915.

Wien, am 22. Juli 1915
Franz Joseph, m. p.

Die Verlautbarung in der Wiener Zeitung und im Ministerial VerordnungsBlatt wird sub Ministerial Zahl 22631 ex 15 veranlasst.

Allgemeines VerwaltungsArchiv Wien, Ministerium für Kultus und Unterricht, Fasz. 5/1915, Graz Philosophie, Kaindl Raimund Friedrich, fol. 20.

III. Wien, 3. August 1915

I. Dekret für den ordentlichen Professor der österreichischen Geschichte an der Universität in Czernowitz, Dr. Raimund Friedrich Kaindl.

Seine k. u. k. Apostolische Majestät haben mit Ah. Entschließung vom 22. Juli d. J. zum ordentlichen Professor der österreichischen Geschichte an der Universität in Graz mit den systemmäßigen Bezügen u. zw. mit der Rechtswirksamkeit vom 1. Oktober 1915 ag. zu ernennen geruht.

Von dieser Ah. Schlußfassung setze ich Euere mit Aufforderung in Kenntnis, sich bei Eintritt der Rechtswirksamkeit Ihrer Ernennung dem Herrn Statthalter in Steiermark vorzustellen, Ihr neues Lehramt mit Beginn des Wintersemester 1915/16 anzutreten und sich wegen Ankündigung Ihrer Vorlesungen mit dem Dekanate der philosophischen Fakultät in Graz sofort ins Einvernehmen zu setzen.

Hinsichtlich Ihrer Lehrverpflichtung bemerke ich daß dieselbe in der ordnungsmäßigen Vertretung Ihres Nominalfaches nach Maßgabe der jeweils geltenden Vorschriften und insbesondere in der Obliegenheit zu bestehen hat, in jedem Semester durch mindestens 5 Stunden wöchentlich über dasselbe zu lasen und in jedem 3. Semester ein Kollegium Publikum über Spezialpartien Ihres Faches abzuhalten.

Gleichzeitig finde ich mich bestimmt, Euere zum Mitdirektor des an der Universität in Graz bestehenden historischen Seminars zu bestellen, in welcher Eigenschaft Euere in der Abteilung für österreichische Geschichte in jedem Semester wöchentlich 2 stündige Seminarübungen abzuhalten haben.

Der Herr Statthalter für Steiermark wird gleich zeitig esucht, Ihnen die systemmässigen Bezüge, das ist den um die II. Quinquennalzulage erhalten Jahresgehalt von achttausend (8.000) Kronen nebst der systemmäßigen Aktivitätszulage jährlicher ein tausend vierhundert zwei und siebenzig (1472) Kronen vom 1. Oktober 1915 angefangen vorschriftsmäßig flüssig zu machen, wogegen Ihre derzeitigen Bezüge als ordentlicher Professor an der Universität in Czernowitz mit Ende September l. J. eingestellt werden.

Für die Mitleitung des historischen Seminars bewillige ich Euere ein Seminarremuneration im Betrage von dreihundert (300) Kronen per Semester, die Ihnen am Schlusse eines jeden Semesters seitens der Statthaltereie in der üblichen weise angewiesen werden wird.

II. Dekanat der philosophischen Fakultät der Universität in Graz.

Betreff: Wiederbesetzung der Lehrkanzel für österreichischen Geschichte durch Prof. Kaindl z. Z. 1762 v. 3. Juli 1914.

III. Statthalter in Steiermark.

Betreff: Wiederbesetzung der Lehrkanzel für österreichischen Geschichte an der Universität in Graz.

IV. Rektor der Universität in Czernowitz, Professor Dr. Pomeranz, derzeit in Wien.

Betreffend Ernennung des ordentlichen Professor Dr. Kaindl zum ordentlichen Professor der österreichischen Geschichte an der Universität in Graz.

V. Landespräsident in der Bukowina.

Betreffend Ernennung des ordentlichen Prof. Dr. Kaindl zum ordentlichen Professor der öst. Geschichte an der Universität in Graz. z. Z. 4759/D präs. v. 15. Juli 1915.

Ad II. bis V.

Seine k. u. k. Apostolische Majestät haben mit Ah. Entschliesung vom 22. Juli 1915 den ordentlichen Professor an der Universität in Czernowitz, Dr. Raimund Friedrich Kaindl, zum ordentlichen Professor der österreichischen Geschichte an der Universität in Graz mit den systemmäßigen Bezügen und zwar mit der Rechtswirksamkeit vom 1. Oktober 1915 ag. zu ernennen geruht.

Ad II. (Dekanat Graz)

Von dieser Ah. Schlußfassung setze ich dass mit dem Beifügen in Kenntnis, daß ich dem Genannten das betreffende Dekret im Wege des Rektors der Universität in Czernowitz, Prof. Dr. Pomeranz zugehen lasse.

Im demselben fordere ich den Prof. Dr. Kaindl auf, sein neues Lehramt an der Universität in Graz mit Beginn des Wintersemester 1915/16 anzutreten und sich wegen Ankündigung mit dem sogleich ins Einvernehmen zu setzen.

Hinsichtlich der Lehrverpflichtung des Prof. Kaindl bemerke ich ... ex Exp. I abzuhalten.

Weiters habe ich den Genannten zum Mitdirektor des historischen Seminars an der Grazer Universität gegen Bezug einer Semestrialremuneration von dreihundert (300) Kronen bestellt, in welcher Eigenschaft derselbe in jedem Semester wöchentlich 2 stündige Übungen in der Seminarabteilung für österreichische Geschichte zu leiten hat.

Die Entscheidung über die beantragte Übertragung von Vorlesungen über historische Hilfswissenschaften an Hofrat Prof. Dr. Loserth bleibt bis zur Vorlage eines ergänzenden Berichtes über die demselben aufzuerlegenden Stundenzahl und zu bewilligende Remuneration vorbehalten.

Ad III (Statthalter in Steiermark).

Von dieser Ah. Schlußfassung beehre ich mich Euere mit dem Beifügen in Kenntnis zu setzen, daß ich dem Genannten das bezügliche Ernennungsdekret im Wege des Rektors der Universität in Czernowitz, Prof. Dr. Pomeranz, zugehen lasse.

In demselben fordere ich den Prof. Dr. Kaindl auf, sich Euere bei Eintritt der Rechtswirksamkeit seiner Ernennung behufs Vornahme der Eideserinnerung vorzustellen und sein neues Lehramt an der Universität in Graz mit Beginn des Wintersemester 1915/16 anzutreten.

Ich ersuche Euere dem Genannten die systemmäßigen Bezüge, d. i. ... ex Exp. I ... angefangen, auf Rechnung der systemisierten Bezüge der nach Prof. Dr. Uhlirz erledigten ordentlichen Lehrkanzel vorschriftsmäßig flüssig zu machen. Wegen Einstellung der derzeitigen Aktivitätsbezüge des Prof. Kaindl mit Ende September 1915 wird der Herr Landespräsident in der Bukowina unter einem ersucht.

Weiters wollen Euere dem genannten Professor für die ihm übertragene Mitleitung des historischen Seminars eine Semestrial-remuneration von dreihundert (300) Kronen am Schlusse eines jeden Semesters gegen Nachweis der Abhaltung der betreffenden Seminarübungen in der üblichen Weise zur Anweisung gelangen lassen.

IV (Rektor Pomeranz)

Von dieser Ah. Schlußfassung setze ich Euere mit dem Ersuchen in Kenntnis, dem Genannten das zuliegende Ernennungsdekret unverzüglich zukommen zu lassen.

Ad V (Landespräsident i. d. Bukowina)

Von dieser Ah. Schlußfassung beehre ich mich Euere mit dem Beifügen in Kenntnis zu setzen, daß dem Genannten das Ernennungsdekret im Wege des Rektors der Universität in Czernowitz, Professor Dr. Pomeranz zugestellt wird.

Hierin wird der Genannte aufgefordert, sein Lehramt an der Universität in Graz mit Beginn des Wintersemester 1915/16 anzutreten.

Indem ich wegen Anweisung der Bezüge Kaindls ab 1. Oktober 1915 im Wege des Statthalters in Steiermark das Erforderliche veranlasse, ersuche ich Euere dem Genannten seine

derzeitigen Aktivitätsbezüge als ordentlicher Professor an der Universität in Czernowitz mit Ende September dises Jahr einzustellen.

Wien, am 3. August 1915.

Hussarek, m.p.

Allgemeines VerwaltungsArchiv Wien, Ministerium für Kultus und Unterricht, Fasz. 5/1915, Graz Philosophie, Kaindl Raimund Friedrich, fol. 20-23.

RAIMUND FRIEDRICH KAINDL,
DE LA UNIVERSITATEA DIN CERNĂUȚI, LA CEA DIN GRAZ
(Rezumat)

Key-words: Historiography, Bukowina, University Czernowitz, Graz, professor, 1st world war.

Personalitate marcantă a istoriografiei și etnografiei austriece de la sfârșitul secolului XIX și din primele decenii ale secolului următor, profesorul Universității din Cernăuți, dr. Raimund Friedrich Kaindl (1866-1930), a fost unul dintre cărturarii de seamă pe care i-a dat cu generozitate pământul Bucovinei. În urma a peste patru decenii de activitate științifică și culturală laborioasă, Kaindl a lăsat o apreciazabilă operă istorică și etnografică, privitoare la trecutul Bucovinei, cu multitudinea s-a de etnii, concentrându-se mai ales asupra populației germane, ce a trăit veacuri la rând în arealul geografic al Carpaților, a cărei istorie a reliefat-o în cele trei volume intitulate: *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländer*. La izbucnirea primului război mondial, în momentul ocupării Cernăuțiului de către armatele rusești, Kaindl s-a refugiat prin România, la Viena. Așa cum o dovedesc o serie de documente inedite din arhivele vieneze, în vara anului 1915, la propunerea Ministrului Cultelor și Instrucțiunii, Max Hussarek, împăratul Franz Iosif, având în vedere specializarea avută, dar și prodigioasa activitate științifică și didactică desfășurată de Kaindl la Universitatea din Cernăuți, a decis să-l numească ca profesor titular pentru cursul de istorie a Imperiului austriac la Universitatea din Graz, începând cu data de 1 octombrie 1915, la catedra vacantată de mai bine de un an, în urma decesului profesorului Karl Uhlirz. Prin aceasta înceta activitatea lui Kaindl la Universitatea din Cernăuți și legătura cu Bucovina natală și istoria ei.

DAN PRODAN

**INVENTARELE INEDITE ALE BIBLIOTECII
INSTITUTULUI DE TURCOLOGIE DE LA IAȘI (1940-1945) (II)***

3

Inventarul tipăriturilor de proveniență sovietică depus de Mihail Guboglu la Alba-Iulia

Centrul de colectare Alba-Iulia

Inventar Nr. 48 [din 17 noiembrie 1944]

cuprinzând bunurile de proveniență sovietică ce au fost depuse de către Institutul de Turcologie de pe lângă Universitatea din Iași, prin Mihail Guboglu, asistent univ[ersitar], domiciliat în Alba-Iulia. Bunurile provin din Serviciul de Capturi Odessa.

Opt sute optzeci și trei cărți, broșuri și extrase.

[Original, text dactilografiat; în stânga sus, scris de mână cu creion chimic:] Destinația Odessa.

A.N.R.D.J.I., fond U.I., R., d. 95/1944, f f. 372, 373 (dublu exemplar).

4

Inventarul general al cărților de orientalistică-turcologie predate de Mihail Guboglu la Alba Iulia

Universitatea din Iași

Facultatea de Litere și Filosofie

Institutul de Turcologie

Inventarul Cărților primite de la Serviciul de Capturi al Armatei

Lada Nr. 1 – 24 cărți (97 volume);

Lada Nr. 2 – 53 “ (119 volume);

Lada Nr. 3 – 156 “ (163 volume);

Lada Nr. 4 – 184 “ (199 volume);

Lada Nr. 5 – 163 “ (305 volume).

[Copie, scris de mână]

A.N.R.D.J.I., fond U.I., R., d. 95/1944, ff. 374, 375 (dublu exemplar).

* Prima parte a acestui studiu s-a tipărit în *AIIX*, XLIII-XLIV, 2006-2007.

5

Decanul F.L.F. Iași către Rectorul Universității ieșene: propunerea de păstrare a unor cărți de turcologie de proveniență sovietică în biblioteca Institutului de Turcologie

Universitatea „Cuza-Vodă” din Iași [–Alba Iulia]
Facultatea de Litere și Filosofie [–Zlatna]
No. 81/29. I. 1945

Domnule Rector,

Urmare la adresa noastră Nr. 73 din 28. I. 1945 și în legătură cu adresa D[umnea]v[oastră] Nr. 369/1945, vă înaintăm alăturat, în dublu exemplar, inventarul pentru cărțile de proveniență sovietică, pe care am dori să le păstrăm pentru *Biblioteca de Turcologie* a Facultății noastre, rugându-vă să binevoiți a dispune să fie atașate pe lângă celelalte inventare pe care vi le-am înaintat până acum, pentru ca aprobarea, care sperăm să se dea, să cuprindă și aceste cărți atât de necesare Institutului respectiv.

Decan,
Vasile Pavelcu

Secretar principal,
Mihail Ungureanu

D[omniei]-Sale Domnului Rector al Universității din Iași-Alba Iulia

[Original, text dactilografiat; copie în *fond U.I., F.L.F.*, d. 2/1945, f. 68.]
A.N.R.D.J.I., fond U.I., R., d. 1/1945, f. 237.

6

Inventarul cărților propuse a rămâne în posesiunea Institutului de Turcologie de pe lângă Facultatea de Litere și Filosofie din Iași

1.	<i>Bolšaja Sovetskaja Enĭklopedia</i> , Moskva, 1934-1941, 53 tomuri.
2.	Radlov, V.V., <i>Wörterbuch der Türk-Dialekte</i> , S[ank]t-Petersburg, 1884-1911, 4 tomuri, (tom III necomplet)
3.	“ “ “, <i>Uigurische Sprachdenkmäler</i> , ed[itor] S. Malov, Leningrad, 1928.
4.	“ “ “, <i>Das Türkische Material des Codes Cumanicus</i> , S[ank]t-Petersburg, 1887.
5.	Pekarski, E.K., <i>Slovari Yakutskogo Yazıka</i> , Moskva, 1907-1930, 11 fascicule.
6.	Veliaminov-Zernov, <i>Slovari Djadaisko-Tureĭkii</i> , S[ank]t-Petersburg, 1868.
7.	Idahin, <i>Kirghiskii-ruskii slovari</i> , Moskva, 1940.
8.	Huseinov, <i>Azerbejdjan[ca]-Rusca Lugatı</i> , Baku, 1930.
9.	Melioranski, <i>Arabı filologı o tureĭkom yazıke</i> , Petrograd, 1900.
10.	„Vizantinskii Vremennik“, 1894-1927, 27 tomuri.
11.	Bartold, W., <i>Turkestan v epohı mongolskoi naşestvia</i> .
12.	Radlov, <i>Die alttürkischen Inschriften der Mongolei</i> , S[ank]t-Petersburg, 1894-1896, 5 fascicule.
13.	Kazem-Bek, <i>Grammatika Turetzko-tatarsko yazıka</i> , Kazan, 1839.
14.	<i>Rusca-Tatarca Suzluk</i> , 1940.
15.	Nasilov, V., <i>Grammatika uigurskogo yazıka</i> , Moskva, 1940.
16.	Eglicika, <i>Ruskovodstvo dlea izucenia osmanskogo yazıka</i> .
17.	Tiesenhausen, V.G., <i>Sbornok materialov, otnociaşcihsia k istorii Zolotoi Ordı</i> , [vol.I], S[ank]t-Petersburg, 1884.
18.	Pavlovici Mihail, revista „Novıi Vostok“, Leningrad, 1928; 17 vol[ume] necomplete.
19.	Krımski, A., <i>Istoria Turĭii i ego Literaturı</i> , Moskva, 1910.
20.	Uspenski, <i>Istoria Vizantinskoi Imperii</i> , 2 vol[ume].
21.	<i>Material[i] po ist[oriii] Turkmennii i po Turkmen[am]</i> , 2 vol[ume].

22.	Miller, G., <i>Istoria Sibirii</i> , Moskva, 1941, 2 vol[ume].
23.	<i>Istoria Tatarii</i> , 1937.
24.	Romanovski, <i>Ocerki iz istorii Gruzii</i> , Tiflis, 1902.
25.	Rojdeistvenki, <i>Rusko-finskii slovari</i> .
26.	Levcenko, <i>Istoria Vizantii</i> , Moskva, 1940.
27.	Krimski, A., <i>Tiurki iz Movita po literature</i> , Kiev, 1931.
28.	Kudriačov, <i>Istoria Burijat Mongolskogo Noroda</i> .
29.	<i>O Nogaiskih Tatarah</i> .
30.	„Turetkii Sbornik“, S[ank]t-Petersburg, 1909.
31.	Iașkov, Th., <i>Istoriceskie ocerki krımsko-tatarskogo zemlevladienia</i> , Simfiropol, 1897.
32.	„Materiali po istorii Kazakskoi A.S.S.R.“, III, 1940.
33.	Kulakovski, <i>Istoria Vizantii</i> , I-III, Kiev, 1910.
34.	Direnkova, <i>Grammatika oiratskogo yazıka</i> , Moskva, 1940.
35.	Așmarin, N., <i>De dialectis Turcarum</i> , 1926.
36.	Samoiovisci, A.N., <i>Ocerki po istorii turkmenskoi literaturı</i> .
37.	Maar, I., <i>Grammatika gruzinskogo yazıka</i> , 1925.
38.	Radlov, V.V., <i>O yazıke kumanov</i> , S[ank]t-Petersburg, 1884.
39.	Kultui, <i>La demeure des Tartares de Crimée</i> , 1925.
40.	Okladnikov, <i>Ocerki iz istorii zapadnih buriat mongolov</i> , Leningrad, 1937.
41.	<i>Literatura Irana X-XV veka</i> .
42.	Inakint, <i>Zapiski o Mongolii</i> , 1928.
43.	Baranov, <i>Hronika Mohameda Tahira</i> , Moskva, 1928.
44.	<i>Otomanskaia Imperia</i> , Moskva, 1928.
45.	Nalivkin, <i>Kratkaia istoria kokandskogo Hanstva</i> , Kazan, 1885.
46.	„Materiali po istorii Turkmenov i Turkmenii“, I-II, 1940.
47.	Tiesenhausen, V.G., <i>Sbornik materialov, otno[ciașih]ia k istorii Zolotoi Ordı</i> .
48.	Smirnov, V., <i>Sovremennii Islam</i> , Moskva, 1930.
49.	Magazinlik, <i>Turetkii-Ruskii slovari</i> , Moskva, 1931.
50.	Rudenko, <i>Kazaki</i> , Leningrad, 1927.
51.	<i>Materiali po istorii tatarskoi A.S.S.R.</i> , Leningrad, 1933.
52.	Kartamișev, <i>Sovietskaia Tatarija</i> .
53.	[Kudriavtsev], <i>Istoria buriat mongolskogo noroda</i> , 1940.
54.	Inostrantsev, <i>Trudi turkologiceskogo seminaria</i> , Leningrad, 1936.
55.	Ladijenski, <i>Otmietia kapitulații vi Turtzii</i> , Moskva, 1914.
56.	<i>Letopisi Nestora</i> , S[ank]t-Petersburg, 1903.
57.	Kulakovski, <i>Isotria Vizantii</i> , vol. II, Kiev, 1912.
58.	<i>Materiali po istorii kazakskoi A.S.S.R.</i>
59.	<i>Ocerki magomedanskogo prava</i> , S[ank]t-Petersburg, 1898.
60.	Golunov, <i>Russko-persidskii slovari</i> .
61.	<i>Skazki i legendi tatar[ov] Krıma</i> .
61. bis	<i>Hronologia istorii Ukraini</i> , I, 1938.
62.	Rozen, <i>Zapiski vostočinogo otdelenija, imperat[orskogo] russkogo arheologiceskogo obst[anovka]</i> , S[ank]t-Petersburg, 41 vol[ume].
63.	„Zapiski Kollegii Vostokovedov“, 1925-1930, 7 vol[ume].
64.	„Izvestia Akad[emii] Nauk“, 15 fascicole.
65.	Steiberg, E., <i>Ocerki Istorii Turkmenii</i> , 1934.
66.	Mehmedzaade, <i>Samouciteli turetzkogo yazıka</i> , Baku, 1926.
67.	Gordlevski, Vl., <i>Grammatika turetzkogo yazıka</i> , Moskva, 1928.
68.	Sergeevski, <i>Tzigano-ruskii slovari</i> , Moskva, 1938.
69.	Maar, N., <i>Zametki o turetzkom yazıke</i> .
70.	Palauzov, <i>Valachia i Moldavia</i> .

[Original, text dactilografiat; copie în *fond U.I., R., d. 95/1944*, ff. 409–410.]

A.N.R.D.J.I., fond U.I., R., d. 1/1945, ff. 228–229; 230–231 (copii în dublu exemplar).

7

Delegație acordată lui Dimitrie Berlescu (1945) pentru predarea la Constanța a „materialelor provenite din Odessa” și aflate la F.L.F. din Iași

Universitatea „Cuza-Vodă” – Iași -Alba Iulia
Facultatea de Litere și Filosofie – Iași-Zlatna/Alba
Nr. 316/3 mai 1945

Delegație

D[omnu]l Dimitrie Berlescu, Asistent la Facultatea de Litere și Filosofie din Iași, este delegat cu predarea în punctul Constanța a materialelor provenite din Odessa și care au fost în posesia Facultății de Litere [și Filosofie] – seminariile de Limbi Slave și Arheologie, Muzeului de Antichități și Institutului de Turcologie, de la Universitatea din Iași.

D[omnia]-sa este însoțit de cameristul Pavel Bojomală.

Decan,
Vasile Pavelcu

Secretar principal,
[M. Ungureanu]

[Copie, text dactilografiat]
A.N.R.D.J.I., fond U.I., F.L.F., d. 4/1945, f. 135.

8

Inventarul cărților de orientalistă-turcologie predate la Constanța

Universitatea din Iași [-Alba Iulia]
Facultatea de Litere și Filosofie – Iași [-Zlatna]
[... mai 1945]

Inventarul cărților restituite,
conform art[icolului] 12 din Convenția de Armistițiu,

de către:

Institutul de Istoria Românilor
[.....]
Institutul de Turcologie

Lada No. 1	97	volume;
“ “ 2	119	“ ;
“ “ 3	162	“ ;
“ “ 4	199	“ ;
“ “ 5	305	“ ;

Total: 883 volume.

Cărțile ambelor Institute îmbarcate pe vaporul „Tractorist”.

[Original, text dactilografiat]
A.N.R.D.J.I., fond U.I., R., d. 95/1944, ff. 3; 5(dublu exemplar).

9

Extras din Procesul-Verbal nr. 8/2 octombrie 1945 al ședinței Consiliului Profesorat al F.L.F. Iași: soarta bibliotecii Institutului de Turcologie de la Iași

„La propunerea D[omnu]lui profesor Paul Nicorescu, Consiliul a admis ca cărțile de specialitate din Biblioteca Institutului de Turcologie să fie date cu împrumut Institutului Balcanic – București, iar cărțile referitoare la istoria românilor să fie predate, tot cu împrumut, Institutului Xenopol“.

[Original, text dactilografiat]

A.N.R.D.J.I., fond U.I., F.L.F., d. 13/1943, f. 87.

10

Institutul de Studii și Cercetări Balcanice – București către decanul F.L.F. Iași: inventarul publicațiilor din biblioteca Institutului de Turcologie „date cu împrumut“ institutului bucureștean

Ministerul Educației Naționale
Institutul de Studii și Cercetări Balcanice – București
Str. Nicolae Iorga, Nr. 21, Tel. 10112

București, 18 iulie 1946
Nr. 227

Facultății de Litere și Filosofie – Iași

Neîncheindu-se de către D[umnea]-voastră nici un proces-verbal cu privire la predarea cărților Institutului de Turcologie, pe care ați binevoit a ni le împrumuta, avem onoarea de a vă trimite alăturat o copie de pe inventarul făcut de Institutul nostru, la deschiderea lăzilor expediate.

Totodată, vă rugăm să primiți mulțumirile noastre pentru prețiosul concurs ce ați binevoit a ne da pentru trimiterea acestor cărți.

Director,
Victor Papacostea

[Original, text dactilografiat; în dreapta sus-față, scris de mână:] 2 aug[ust] 1946. Cărțile sunt numai în seama și răspunderea D[omnu]lui asistent Guboglu Mihail, care era și bibliotecarul Institutului de Turcologie. Aceste cărți n-au fost niciodată predate Decanatului, pentru ca acesta din urmă să le predea cu tomul spre împrumut Inst[itutului] de Studii [și Cercetări] Balcanice. Se vor înregistra peste acte. Decan, C. Balmuș.

A.N.R.D.J.I., fond U.I., F.L.F., d. 7/1946, f. 171.

11

Inventarul cărților de orientalistică-turcologie „împrumutate“ Institutului de Studii și Cercetări Balcanice – București, încheiat la 12 iulie 1946

Institutul de Studii și Cercetări Balcanice
Str. Nicolae Iorga, 2, București, tel. 10.112

33.	Karl Wied, <i>Türkische Sprache</i> , Leipzig und Wien.
34.	Dr. Hans Stumme, <i>Arabish-Persisch und Türkisch [Wörterbuch]</i> , 5 exemplare, Leipzig, 1916.
35.	Dr. Gotthold Weil, <i>Grammatik der osmanisch-türkischen Sprache</i> , Berlin, 1917, Verlag von Georg Heimer, VI+258 p. (legat).
36.	<i>Grammaire Turque</i> , Leipzig, 1857.
37.	Weniger-Tersakian, <i>Türkische Grammatik</i> , Halle, 1916.
38.	A[nemarie] von Gabain, <i>Alt türkische Grammatik</i> , Leipzig, 1941 (legat).
39.	Herbart Janski, <i>Lehrbuch der türkischen Sprache</i> , Leipzig, 1943.
40.	Maria Höfner, <i>Altsüdarabische Grammatik</i> , Leipzig, 1943.
41.	Mükrimin Halil, <i>Düsturnâme-i Enverî</i> , 2 părți.
42.	Aşık Paşazâde, <i>Tarihi-Istoria (Cronica) lui Aşıkpaşazâde</i> – ed[itor] Fr. Giese, Berlin-Breslau, 1929 (legată)+ 2 exemplare comarative.
43.	Fr. Giese, <i>Die Altosmanischen Anonymen Chronik „Tevarikh-i Al-i ‘Osman“</i> , text turcesc cu variante, Breslau, 1922.
44.	Lufti Paşa, <i>Tevarikh-i Al-i ‘Osman, Cronica otomană</i> , [sec.] XVI, Istanbul, 1341 H[egira]/1922-1923 d[upă] Hr[jistos].
45.	Evliya Çelebi, <i>Seyahatnâmesi, Carte de călătorii</i> , vol[umele] VII, VIII, IX și X, Istanbul, 1935-1938.
46.	Silahtar Findikli Mehmed Aga, „ <i>Silahtar Tarihi</i> “ – <i>Istoria lui Silahtar</i> , 2 vol[ume], (sec. XVII, a II-a jumătate), Istanbul, 1928.
47.	Hâmit ve Müşim, <i>Türkiye Tarihi</i> , Istanbul, 1930.
48.	Hilmi Ziya, <i>Türk Tefekkürü Tarihi</i> , Cilt I, Istanbul, 1933, 2 vol[ume] – (<i>Istoria cugetării turcești</i>).
49.	<i>Tanzimât</i> , I, Istanbul, 1941.
50.	H. Bang ve G. R. Rahmeti, <i>Oguz Kagan Destani, Cântecul lui Oguz Han</i> , Istanbul, 1936.
51.	[Silahtar] Findikli [Mehmed Aga], <i>Meri et-Tevarikh, Istoria omenirii</i> , Istanbul, 1938.
52.	Khalil Edhen, <i>Düvvel-i Islamiye, Statele Islamice</i> , Istanbul, 1345 H[egira]/1927.
53.	Ismail Hakki Uzunçarşili, <i>Osmanli Devleti Teşkilâtına Medhal, Introducere în formația [formarea] Imperiului Otoman</i> , Istanbul, 1941.
54.	Sems ed-Din, <i>Türk Tarihi, Istorie turcească</i> , Istanbul, 1928.
55.	Negib Asim, <i>Osmanli Tarihi, Istorie otomană</i> , vol. I, Istanbul, 1335 H[egira]/1916.
56.	<i>Tuhfe-i Hattatin – Scrieri prețioase</i> , Istanbul, 1928.
57.	<i>Eski türk kıyafetleri ve güzel giyim tarzları. Vechiul port turcesc și îmbrăcăminte frumoașă</i> , traducere din l[imba] engleză, Istanbul, 1932/1933.
58.	Franz Babinger, <i>Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke</i> (legată), Leipzig, 1927.
59.	“ “ , <i>Das Archiv des Bosniaken Osman Pascha</i> , Berlin, 1931.
60.	“ “ , <i>Scheich Bedr ed-Din der Sohn des Richters von Simavna</i> , Berlin und Leipzig, 1921.
61.	E[d]w[ard] Banse, <i>Die Turkei</i> , Berlin, 1916.
32.	Ella C. Sykes, <i>Persia and its People</i> , London.
63.	T. G. Djuvara, <i>Cents projets de partage de la Turquie(1281-1913)</i> , Paris, 1913.
[f. 173]	
64.	<i>L'Empire Ottoman, 1839-1877.</i>
65.	Karl Jahn, <i>Tarih-i Mubarak-i Gazani des Raşid ed-Din Fadl Allâh Abi-i-hair, Geschichte der Ilchane Abaga bin Gaihatu (1265-1295)</i> , Praga, 1940.
66.	K[arl] Otto Dorn, <i>Das Islamische Iznik</i> , Berlin, 1941.
67.	Prof. Yaltkaya Serefüddin, <i>Baypars Tarihi</i> , Istanbul, 1941.
68.	Brusali Dr. Osman Sevki, <i>Osmanli Türk Tabibiyatında Başlamliğı, Începuturile medicinei turcești</i> , Istanbul, 1941.
69.	G. Tongaz, <i>Les relation de la France avec l'Empire Ottoman au I-ère moitié de XVII-e siècle</i> , Toulouse, 1942.

70.	Franz Babinger, <i>Stambuler Buchwesen im 18. Jahrhundert</i> , Leipzig, 1919.
70. bis	Gazi Mustafa Kemâl, <i>Nutukler, Discursuri</i> , Istanbul, 1938.
71.	Fevzi Kurtoglu, <i>Türk Bayragi ve Ay Yıldız–Steagul turcesc și semiluna cu stea</i> (legată), Ankara, 1938.
72.	Celal Esat Arseven, <i>L'Art Turc</i> (legată), Istanbul, 1939.
73.	Bertold Spuler, <i>Die Golden Horde</i> , Leipzig, 1943.
74.	Hasan Ali Yuçel, <i>Türkiye'de orta öğretim</i> , Istanbul, 1938.
75.	<i>Meyers Kleines Lexicon</i> , 4. Atlas-Ergänzungsband, Leipzig, 1936.
76.	Buchan Teller Brunn, <i>The Bondage and Travels of Johann Schiltberger</i> , London.
77.	A. Grabar, <i>Recherches sur les Influences Orientales dans l'art Balcanique</i> , Paris, 1928.
78.	Le Baron de Testa, <i>Recueil des Traités de la Porte Ottomane</i> , vol. I–II, MDCCCLXIV/1864, Paris.
79.	Dr. Fr. Kraclitz, <i>Osmanische Urkunden in türkischen Sprache</i> , Wien, 1922.
80.	Refik Ahmed, <i>Istanbul Hayati, Viața din Istambul, colecție de documente turcești</i> , 3 vol[ume], Istanbul, 1930-1935.
81.	[poziție omisă]
82.	L[ajos] Fekete, <i>Türkische Schriften aus dem Archive des Palatinus Nik[olae] Esterhazy</i> , Budapesta, 1932.
83.	Elezovici Gliša, <i>Tursky spomenitzi (Documente turcești)</i> , Beograd, 1940.
84.	Prof. Dr. Gustav Pfannmüller, <i>Handbuch der islam[ischen] Litterratur</i> , Berlin, 1923, Leipzig.
85.	Dr. C. Brockelmann, <i>Geschichte der arabischen Litterratur</i> , Leipzig, 1909.
86.	” “ “ “ “ “ “ “ , vol[umele] I, II, III, (legate), Leyden-Brill, 1937-1942+5 fascicule – 1943.
87.	Brusali Mehmed Tahir, <i>Osmanli Muelifleri, Autorii osmani</i> , Istanbul, 1943.
88.	[Mehmed] Fuad Köprülüzade, <i>Türk edebiyatında ilk mensuflar (Primii mistici în literatura turcă)</i> , Istanbul, 1919.
89.	Mehmed Behat Yazar, <i>Genç romancılarımız ve eserleri, Tinerii noștri romancieri și operele lor</i> , Istanbul, 1937.
90.	Abdulhaqq Hamid, <i>Ruhlar, Süflete</i> , traducere de A. Fischer, Leipzig, 1941.
91.	Huseyn Namik Orkun, <i>Eski türk yazıları, Vechii scriitori turci</i> , Istanbul, 1936.
92.	Necip Asim, <i>Celalüttin Harezmsah</i> , Istanbul, 1934.
93.	Halid Ziya Usakligil, <i>Saray ve ötesi</i> , [volumele] I–II, Istanbul, 1940.
94.	Sabri Esad Siyavuşgil, <i>Karagöz</i> , Istanbul, 1941.
95.	Dr. Fr. Giese, <i>Materialien zur Kenntnis des anatolischen türkischen Halle</i> , New York, 1907.
96.	Victor Berard, <i>La Revolution Turque</i> , Paris, 1909.
97.	(?) Benoglu, <i>Türkische Frauen</i> , München, s. a.
[f. 174]	
98.	M. Gerard de Nerval, <i>Voyage en Orient</i> , II, Paris, 1851.
99.	<i>Okuma Kitabı, III. Sinif</i> , Istanbul, 1930.
100.	<i>Tausend und eine Nacht arabische Erzählungen</i> , 4 vol[ume] (legate), Berlin, s. a.
101.	L[ieutenant]-col[onel] Boucabeille, <i>Le Guerre Turco-Balcanique 1912</i> , Paris, 1913.
102.	Nicolae Iorga, <i>Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XV-e siècle</i> , 2 vol[ume], București, 1905-1906.
103.	Ed[ouard] Dirault, <i>La question d'Orient</i> , Paris, 1912.
104.	P[etre] Ghiță, <i>Lupul cenușiu. Viața furtunoasă a Ghaziului Kemal Atatürk</i> , 1939.
105.	Nicolae Iorga, <i>Byzance après Byzance</i> , Bucarest, 1935.
106.	Maurice Pernot, <i>Rapport sur une voyage d'étude à Constantinople, en Egypte et en Turquie d'Asie</i> , Paris.
107.	O. Focief, <i>La justice turque et les reformes en Macedonie</i> , Paris, 1907.
108.	G. Demorgny, <i>La Question du Danube</i> (legată), Paris, 1911.
109.	J. Edric, <i>En Bulgarie et en Roumelie – 1884</i> , Paris, 1885.
110.	Paul de Regla, <i>La Turquie Officielle</i> , Constantinople, 1841.

111.	Un Africain, <i>Manuel de politique musulmane</i> , Paris, 1925.
112.	E. F. Gautier, <i>Les siècles obscures du „Magreb“</i> , Paris, 1921.
113.	Ernst Kühne, <i>Kunst und Kultur des arabischen Welt</i> , 1943.
114.	Lothrop Steddart, <i>Le nouveau monde de l'Islam</i> , Paris, 1933.
115.	<i>La vérité sur le Regime Constitutionnel des Jeunes turcs</i> , Paris, 1911.
116.	Un Valaque du Pinde, <i>Les Grecs, les Valaques, les Albanais et l'Empire Ottoman</i> , Bruxelles, 1886.
117.	<i>Briefe der Lady Elisabeth Craven über eine Reise durch die Krimn nach Konstantinopel</i> , Leipzig, 1789.
118.	<i>Pensées et souvenirs de l'ex sultan Abdul Hamid, „Ali Vahbi Bey“</i> .
119.	Thédénat – Duvent, <i>L'Egypte sous Mehmet-Ali</i> , Paris, 1922.
120.	S. Elisseev-R. Grousset, <i>Arts Musulmans d'Extreme Orient</i> , Paris, 1939.
121.	<i>Ahd-i Gedid' de Engil-i Şerif, Sffânta] Evanghelie în limba turcă</i> , Istanbul, 1908.
122.	<i>La Question d'Orient au XVIII-e siècle</i> , Paris, 1889.
123.	Raymond Reconly, <i>Dix mois de guerre en Mandchourie</i> , Paris, f. a.
124.	H. Bonnet, <i>Les Dessous de la Politique en Orient</i> , Paris, f. a.
125.	Abdou Boisson p[aşa], <i>La Mosquée des Roses</i> .
126.	Mohammed Esad Bey, <i>Mohamet, 571-632</i> , Payot, Paris, 1934.
127.	<i>Sffânta] Evanghelie în limba arabă</i> , 1910.
128.	<i>Histoire de la Guerre d'Orient (legată)</i> , s. a.
129.	Elie Bufnea, <i>Pe drumuri japoneze</i> .
130.	Ath[anase] Manoff, <i>Originea găgăuzilor</i> , traducere după textul bulgăresc: Ath[anase] Manov, [opus citatus], de Nicolae Batzaria, Bucureşti, 2 exemplare.
131.	M. Ciachir, <i>Dicţionar găgăuzo-român</i> , 2 ex[emplare], Chişinău, 1937.
132.	Balassceff, <i>Mihail al VIII-lea Paleologul şi Despotatul Oguzilor, pe ţărmul Mării Negre</i> , 2 ex[emplare], Iaşi, [1940].
133.	Dr. Hans Litzmann, „ <i>Zeitrechnung“ in Sam[m]lung Goeschen</i> , Leipzig, 1934.
134.	Eduard Mahler, <i>Wüstenfel-Mahlerische Vergleichungs-Tabellen der mohammedanischen und cristlichen Zeitrechnung</i> , Zweite Auflage, Leipzig.
[f. 175]	
135.	Donado da Lezze, <i>Historia Turchesca (1300–1514)</i> , cu o introducere de Ioan Ursu, Bucureşti, 1910.
136.	Alexandru Cartoian, <i>Petru Cercel, „Ramuri-Gorj“</i> , Craiova.
137.	Şt[efan] Bezdechi, <i>Nicolaus Olahus, „Ramuri-Gorj“</i> , Craiova.
138.	Nicolae Iorga, <i>Histoire de la vie byzantine</i> , Bucureşti, 1936.
139.	“ „, <i>Histoire des États Balkaniques</i> , Bucureşti, 1914.
140.	“ „, <i>Istoria Românilor</i> , [vol. I], Bucureşti, 1936.
141.	“ „, <i>Histoire des Roumains de Boukouvine (1775-1914)</i> , Bucureşti, 1931.
142.	Ch[arles] Bigot, <i>Grece-Turque [sur] le Danube</i> , Paris, 1886.
143.	Henri Myles, <i>La Fin de Stamboul. Essais sur le monde turque</i> , Paris, MCMXXI/1921.
144.	Ion Timuş, <i>Japonia. Arta, femeia, viaţa socială</i> , Bucureşti.
145.	Leunclavius, <i>Historia Musulmanae Turcorum de Monumentiis Ipsorum</i> (legat în piele), Frankforti, 1591.
146.	Kemal Güngör, <i>Genubi Anadolu yürüklerinin etno-antropolojik tetkiki</i> , Ankara, 1941.
147.	Lucien Bouvet, <i>L'empire Mongol</i> , Paris, 1927.
148.	T. D. T. C., <i>Osmanlicadan Türkçeye söz karşılıklari, Tarama Dergisi</i> , I, II (legată), Istanbul, 1934.
149.	Hugo Grothe, <i>Auf türkischer Erde</i> , Berlin, 1903.
150.	Dr. Jakob Th[eodor], <i>Falkeraher</i> , II, Berlin, 1845.
151.	G. Stratie-Sauer, <i>Mesched, eine Stadtbant am Vaterland „Iran“</i> , Leipzig.
152.	Heinrich Glök und Ernest Diez, <i>Die Kunst des Islam</i> , Berlin.
153.	Sadettin Nüzhet, <i>Bektaşî Şairleri</i> , Istanbul, 1930.
154.	“ „, <i>Halk Edebiyatı Antolojisi</i> , Istanbul, 1938.

155.	C. Beyat Vahil, <i>Muhtasar Sanaat Tarihi</i> , Istanbul, 1929.
156.	Attâr Faridattin, „ <i>İlahi-Nâme</i> “. <i>Die Gespräche des Königs mit seinen Söhnen</i> , Istanbul, 1940.
157.	Hellmut Ritter, „ <i>Karagöz</i> “. <i>Türkische Schattenspiele</i> , Istanbul, 1941.
158.	„ <i>İmlâ Lugati</i> “. <i>Dicționar ortografic</i> , Istanbul, 1928.
159.	Dr. Erich Bischoff, <i>Thalmud Katechismus</i> , Leipzig, 1904.
160.	Ahmed Cevat Emre, <i>Sur la formation du Langage</i> , Istanbul, 1938.
161.	Dr. O. Blau, <i>Vostociniie Moneti-Monete orientale</i> , 2 ex[emplare], 1876.
162.	B. Atalay, <i>Türk Büyükləri veya Türk Adlari</i> , ed[itiia a] II[-a], 2 ex[emplare], 1935.
163.	A. Desco, <i>Vengerskaia Grammatika</i> , S[ank]t-Petersburg, 1855.
164.	<i>Birinci Türk Dili Kurultayi</i> , Istanbul, 1933.
165.	Sevket Aziz Kansu, <i>Antropoloji Dersleri</i> , Istanbul, 1938.
166.	Ismail Hakki [Uzunçarşili], <i>Kitabeler</i> , Istanbul, 1929.
167.	Izzet Kumbaracılar, <i>Istanbul Sebilleri</i> , Istanbul, 1938.
168.	Gotthard Jäschke, <i>Die Turkei in den Jahren 1935–1941</i> , 2 ex[emplare], Leipzig, 1943.
169.	Fikfet İşıltan, <i>Die Seltshuken Geschichte des Akserayi</i> , Leipzig, 1943.
170.	Georg Ostrogorski, <i>Geschichte des byzantinischen Staates</i> , München, 1940 (legatã).
171.	Gyula Moravcsik, <i>Byzantino-Turcica. I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türk Volker</i> , Budapesth, 1942.
172.	L. de Launay, <i>Chez les Grecs des Turquie</i> , Paris, 1897.
173.	Dr. Karl Dietrich, <i>Geschichte der byzantinische und neugriechische Literattur</i> , ed[itiia a] II[-a], Leipzig, 1900.
174.	Hans Helfritz, <i>Vergessenes Süd-arabien</i> , Leipzig.
175.	Paul Schnitz, <i>Die arabische Revolution</i> .
[f. 176]	
176.	W. von Lojewski, <i>Aufmarsch in Orient</i> , 2 ex[emplare], Leipzig.
177.	Victor Pietschmann, <i>Durch kurdische Berge und armenische Städte</i> , Wien, 1940.
178.	G. Le Strange, <i>The Land of the Eastern Caliphate</i> , Cambridge, 1904.
179.	Ivan Kirchner, <i>Sperfeuer um Nahost</i> , Brünn/Wien/Leipzig, 1781.
180.	H. E. Armstrong, <i>Ibn Saud, König im Morgendland</i> , Leipzig.
181.	Johann Ulrich Wallich, <i>Aus Weimar in Turingen</i> , MDCIX/1609.
182.	<i>Türkiye İşbankasi-Annuaire Commercial</i> , 1939-1940.
183.	Ismail Hakki [Uzunçarşili], <i>Kütahya Şehri – Oraşul Kutahiye</i> , Istanbul, 1932.
184.	Rizvan Nafyz, <i>Sivas Şehr – Oraşul Sivas</i> , Istanbul, 1928.
185.	Ismail Hakki Uzunçarşili-oglu, <i>Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri</i> , Ankara, 1931.
186.	Ruth Frances Woodsmalle, <i>Der Aufstieg der mohammedanischen Frau</i> , Zürich u[nd] Leipzig.
187.	Ulug Igdemir, <i>Kuleli Vak'asi hakkında bir araştırma</i> , Ankara, 1937.
188.	<i>Evangelie în limba gruzină cu caractere georgiene</i> , 1879.
189.	M. Kazimirski, <i>Le Koran</i> , Paris, 1884.
190.	Jean Ch[arles] de Besse, <i>Voiage en Crimée, au Caucase, en Géorgie, en Asie Mineure, et à Constantinople en 1829-1830</i> , Paris, 1838.
191.	Walter Hinz, „Iran“ <i>Politik und Kultur von Kyres bis Reza Şah</i> , Leipzig.
192.	J. Jahn, <i>Arabische Chrestomatie (Excerpte den Koran, Abdul-Latif Hamassa)</i> , Jena.
193.	Demetrios Coufopolos, <i>A Guide to Constantinople</i> , London, 1902.
194.	Fredrich Westberg, <i>Ibrahim ibn Iakub's Reisberichte über die Slaven Lande aus d. D. J., 1865</i> .
195.	Khalil Edhem, <i>Kayseriye Şerhi</i> , Istanbul, 1334 H.[egira] – [1915-1916].
196.	Mübarek Galip, <i>Ankara</i> , II, Istanbul, 1928.
197.	Ismail Hakki [Uzunçarşili], <i>Kitabeler</i> , Istanbul, 1927.
198.	Dr. Fritz Grobba, „ <i>Irak</i> “, Berlin, 1941.
199.	Hermann Barth, <i>Konstantinopel</i> , Leipzig-Berlin, 1901.
200.	A. Mez, <i>Die Renaissance des Islams</i> , Heidelberg, 1922.
201.	Anton Ziachka, <i>Die Auferstehung Arabiens Ibn Sauds Weg und Ziel</i> , Leipzig.

202.	Karl von Seeger, <i>Imam Schamil, Profet und Feldherr</i> , Leipzig.
203.	Ch. M. Doughty, <i>Die Offenbarung Arabiens (Arabia Deserta)</i> , Leipzig.
204.	Ernst Diez, <i>So Sahen sie Asien</i> , 1944, Berlin und Leipzig.
205.	Sh. White, <i>Drei Jahre in Konstantinopel</i> , tradus din englezește de Gottlieb Frank, Stutgard, 1846.
206.	O. Neurath, <i>Antike Wirtschaftsgeschichte</i> , Leipzig, 1909.
207.	<i>Büyük Türk Filozof ve Tib Ustadi-Ibn-i Sina</i> , Istanbul, 1936.
208.	Wilhelm König, <i>Neue Jahre „Irak“</i> , Brünn-Leipzig-Wien.
209.	<i>Şeyh ül-İslâm Yahya Efendi, „Divan“</i> , Istanbul, 1334 [Hegira – 1915/1916].
210.	Hans Schaal, <i>Die Insel, des Pelops</i> , Bremen, 1943.
211.	Prof. Dr. A. Jirken, <i>Der Kampf um Syrien, Palästina, die Brücke zwischen Africa und Asien</i> , Bonn, 1942.
212.	Dr. B[ronislaus] Irion, <i>Die Mundart der deutschen Sprachinsel Illischestie und Umgebrung (Bukovina)</i> , Hermannstadt, 1938.
213.	C[a]p[i]t[a]ine P. Marin, <i>Bulgares et Russes vis-à-vis La Triple Alliance</i> , Paris, 1893.
214.	Ponticus, <i>La Dobrudja</i> , Bucarest, 1882.
[f. 177]	
215.	Gh.I. Brătianu, <i>Recherches sur le Commerce Génois dans la Mere Noire au XIII-e siècle</i> , Paris, 1929.
216.	Humi Uybadin, <i>Kilavuz Kitaplar, I. Sahne</i> , Istanbul.
217.	Ebûlgazi Bahadır, <i>Secere-yi Terakime</i> , Istanbul, 1935.
218.	Yusuf Ziya (Demircioglu), <i>Yürükler ve Köyüler</i> , Istanbul, 1935
219.	“ “ “ , <i>Boş Beşik ve Akkuş</i> , Istanbul, 1932.
220.	“ “ “ , <i>Anadoluda Eski Çocuk Oyunlari</i> , Istanbul, 1934.
221.	Mehmed Bahcet Yazar, <i>Genç Şairlerimiz ve Eserleri</i> , Istanbul, 1936.
222.	Dr. M. Duru, <i>Sosyal Yardım Prensipleri ve Tatkikleri</i> , Istanbul, 1939.
223.	M. Kazimirski, <i>Koran Magometa</i> , ed[iti]e rusă, tr[aducere] din franceză de Nicolaev.
224.	Ulug Igdemir, „Rehber“ <i>Halkevleri Kütüphaneleri için</i> , Istanbul, 1939.
225.	Dr. Tahsin Bankouglu, „Dil Barışler“, nr. 1, 2, Istanbul, 1941/1942.
226.	Ahmed Cevat Emre, <i>Sur l'origine de l'alphabet vieux-turc</i> , Istanbul, 1939.
227.	<i>Üçüncü Türk Dil Kurultagi – 1936</i> , Istanbul, 1939.
228.	Ziya Cokalp, <i>Millet Tetkikler Mecmua'si</i> , Rev[istă de] Cercet[ări] Na[ționale], 2 nr.
229.	Heyses, <i>Fremdwörterbuch</i> , 1910, Hanover – Leipzig.
230.	Hamit Zübeyr Koşay, <i>Alaca Höyük Hafriyatı</i> , Ankara, 1938.
231.	“ “ “ , <i>Les Fouilles d'Alaca Höyük</i> , 1938.
232.	M. Kogălniceanu, <i>Cronicele României sau Letopisețele Moldo-Valahiei</i> , ed[iti]a a] II[-a], București, 1873.
233.	C. Brătescu – V. Mihăilescu, <i>Unitatea și funcțiunile pământului și poporului românesc</i> .
234.	Dr. Paul Brihle, <i>Türkischer Sprachführer</i> , Leipzig, 1911.
235.	Kollasi, <i>Istoria Turtzii</i> , traducere din franceză, 1882.
236.	Cami, <i>Hristiyan Türkleri</i> , ed[iti]a a] II[-a], Istanbul, 1937.
237.	Edward Fitzgerald, <i>Rubayat de Omar Khayyam din Nişapur</i> , traducere de Th. Simensky, Iași, 1940.
238.	Prof. Dr. L. R. Müller, <i>Beitrage zur Psychologie der Türken</i> .
239.	Karl May, <i>Prin Deșertul Saharei, din tainele Orientului</i> , roman.
240.	“ “ “ , <i>Aventuri din Turkestan</i> .
241.	Dr. Erich Bischoff, <i>Der Koran</i> , Leipzig, 1909.
242.	Cevdet Kerim, <i>Türk istiklâli mucahidesi konferanslari</i> , 1937.
243.	Gerhard von Meude, <i>Der National Kampf der Russlandtürken</i> , Berlin, 1936.
244.	Ev[gheni] Vasinevski, <i>Gorod Hotin (Istoriceskie Ocerki)</i> , Taşkent, 1910.
245.	Hasan Ali Yucel, <i>Fransa'da Kültürisleri</i> , ed[iti]a I[-a], Istanbul, 1936.
246.	Abdullâh Battal, <i>Ibn ul-Mühenna Lugati – Dicționarul lui Ibn Mühenna, de pe la 1300</i> , Istanbul, 1934.

247.	M.M. Alexandrescu-Dersca, <i>La Campagne de Timūr en Anatolie (1402)</i> , 3 ex[emplare], București, 1942.
248.	Arnold von Gepner, <i>Kilavuz Kitaplar, 2. Folklor</i> , tr[aducere] Pertev A. Boratev, Ankara, 1939.
249.	A. Cuenod ve R. Nataf, „ <i>Trahom</i> “, Istanbul, 1938.
250.	Bertold Hendeke, <i>Germanien und das Morgenland</i> , Leipzig, 1942.
251.	Saim Ali Dilemre, <i>Genel Dil Bilgisi</i> , Istanbul, 1939.
252.	Albert Vandal, <i>Le Pacha Bonneval</i> , Paris, 1939.
253.	Ahmed Refik, <i>Eski Istanbul</i> , 1931, Istanbul.
254.	Boris Christoff Nedkoff, <i>Die Giziya (Kopfsteuer) in osmanischen Reich</i> , Leipzig, 1941.
255.	<i>Arşiv Kilavuzu</i> , I, II, Istanbul, 1932.
[f. 178.]	
256.	I. M. Dilmen, <i>Türk Dil Bilgisi Dersleri</i> , Istanbul, 1936.
257.	<i>Romanoloji Seminari Dersleri (Dergisi)</i> .
258.	<i>Index general pour la Revue Historique Ottomane, 1911-1926</i> , Istanbul.
259.	Dr. Ali Mihad Tarlan, <i>Divan Edebiyatında Muamma</i> , Istanbul, 1936.
260.	“ “ “ „ <i>Ahmedi, Şehidi, Sadri ve Rabani</i> , I, Istanbul, 1936.
261.	“ “ “ „ <i>Divan Edebiyatında Tehvidler</i> , II, <i>Puzuli, Nabi</i> , Istanbul, 1936.
262.	“ “ “ „ <i>“</i> , III, Istanbul, 1936.
263.	“ “ “ „ <i>Tasavvuf</i> , III, IV, Istanbul, 1936.
264.	“ “ “ „ <i>Metin Tamiri</i> , Istanbul, 1937.
265.	S. Gunaltay ve H. Reşit Tankut, <i>Dil ve Tarih</i> , Istanbul, 1938.
266.	Hacan Reşit Tankut, „ <i>Alp</i> “ <i>Kalemesi ve Alpin irkin yurdu</i> , Istanbul, 1938.
267.	“ “ “ „ <i>Le mot „alp“ et le Foyer de la Race Alpine</i> , Istanbul, 1938.
268.	“ “ “ „ <i>Dil Tetkikleri „Güneş Dili“ Teorisine</i> , Istanbul, 1936.
269.	A. Dilaçar, <i>Les Bases Bio-Psychologiques de la theorie „Güneş Dili“</i> , Istanbul, 1936.
270.	Prof. Bergsträsser, <i>Türk Fonetigi</i> , Istanbul, 1936.
271.	I. N. Dilmen, <i>Les Lignes mères et essentielles „Güneş Dili“</i> , Istanbul, 1936.
272.	Velet İzbudak, <i>Atlar sözü</i> , Istanbul, 1936.
273.	Naim Onat, „ <i>Güneş Dili</i> “ <i>Teorisine göre Türkçe-Arapça Karışıklıkları</i> , Istanbul, 1936.
274.	Reşit Rahmeti (Arat), <i>Türk Dili üzerinde araştırmalar, „Uygur devrinde dil örnekleri“</i> , „ <i>Atun Yuruk</i> “, Istanbul, 1936.
275.	Ruşen Eşref, <i>Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulduğundan ilk kurultaya kadar „Hatıralar“</i> , Ankara, 1933.
276.	<i>Söz Derleme Kilavuzu</i> , Istanbul, 1936.
277.	T. D. K., <i>L'explication de la theorie „Güneş Dili“</i> , Istanbul, 1937.
278.	“ “ „ <i>Reistuvara doğru bir dil izlemesi ve „Güneş Dili“ teorisine izane</i> , Istanbul, 1937.
279.	Abdülkadir Inan, „ <i>Güneş Dili</i> “ <i>teorisi üzerine ders notları</i> , Istanbul, 1937.
280.	T. D. K., <i>La Théorie „Güneş Dili“</i> , Istanbul, 1936.
281.	T. D. K. Dalkilici, <i>Études sur la theorie „Güneş Dili“</i> , Istanbul, 1936.
282.	Ismail Danişment, T. D. K., <i>Étude sur la langue de l'homme primitif</i> , Istanbul, 1936.
283.	Hasan Reşit Tankut, <i>Dil ve Irk münasebetleri hakkında</i> , Istanbul, 1937.
284.	T. D. K., Prof. Reşit Tankut'un „ <i>Güneş Dili</i> “ <i>teorisine göre pankronik usulla ve Paleo-Sosyolojik dil tetkikleri adli tezine geçen</i> .
285.	H. Z. Koşay, <i>Etnografiya ve Folklor Kilavuzu</i> , Ankara, 1939.
286.	Ahmed Adnan, <i>Halk evlerinde musiki</i> , Ankara.
287.	A. Cevat, <i>Türkçede kelime teşkili</i> , I, II, Ankara, 1933.
288.	I. Dilmen, <i>Türk Bilgisi Dersleri</i> , II, Ankara, 1936.
289.	Prof. S. Ali Dilemre, <i>Les afixes Indo-européennes</i> , Istanbul, 1936.
290.	Funt Köseraif, <i>Türkçe maani el yazıları</i> , Istanbul, 1936.
291.	Velet İzbudak, <i>El-İdrâk Hasiyesi</i> , Istanbul, 1936.
292.	I. Mecim Dimen, „ <i>Güneş Dili</i> “ <i>teorisinin anlatıları hakkında</i> , Istanbul, 1936.
293.	Hasan Reşit Tankut, <i>Étude Linguistique „Güneş Dili“</i> , Istanbul, 1936.
294.	<i>Kurultay Kilavuzu</i> , II, Istanbul, 1934.
295.	<i>Kurultay Kilavuzu</i> , III, Istanbul, 1936.

296.	T. D. K., <i>Türk Dil Kurumu Ana Tüzüğü ve çalışma prensipi</i> , Istanbul.
297.	A. Cevat Emre, <i>Eski Türk Yazimin Menşeyisi</i> , Istanbul, 1938.
[f. 179]	
298.	<i>Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik Bakimından Türk Dili</i> , Istanbul.
299.	T. D. K., <i>Status et programme des travaux de la Société pour l'Étude de la Langue Turque</i> , Ankara, 1936.
300.	T. D. K., <i>Nizam-nâme ve Çalışma Programı</i> , Ankara, 1936.
301.	“ ”, <i>Lugat Istilah Kolu</i> , Ankara, 1936.
302.	Ibrahim Allaettin, <i>Omar Hayyam</i> , Ankara, 1936.
303.	“ ”, <i>Nedin</i> , “ ”.
304.	“ ”, <i>Nazîften Hamite</i> , Ankara, 1936.
305.	Ahmed Refik, <i>Alman Müverileri</i> , Ankara, 1936.
306.	Saradjeddin, <i>Çocukkitabı Kolay Kirayet</i> , Istanbul, 1936.
307.	T. D. K., <i>La méthode d'analyse de la Langue Turque</i> , Ankara, 1936.
308.	T. D. K., <i>Türk dili analiz yollari</i> , Istanbul, 1936.
309.	Ali Ekrem, <i>Namik Kemal</i> , Istanbul.
310.	Prof. Dr. Eduard Westermarck, <i>Ursprung und Entuckelung der Moralberiffe Deutsch von Leopold Katscher</i> , 2 vol[ume], Leipzig, 1907/1909.
311.	Huseyn Namik Ork, T. D. K., <i>Eski Türk Yazıları</i> , II, Istanbul, 1932.
312.	Kiliseli Muallim Refat, <i>Divan Türki Sultan Velet</i> , Istanbul, 1941.
313.	M. Şemseddin, <i>Türk Tarihi</i> , I, ed[itia] I[-a], Istanbul, 1928.
314.	<i>Kitab-i Dede Korkut, al-i lisan tayfesi oguzan</i> (Cartea părintelui Korkut, în vechea limbă oguză), ediție Kiliseli Muallim Refat, Istanbul, 1333 H [egira] – 1913/1914.
315.	Dir[ector] Ilie Minea, „Comunicări. Buletinul Inst[itutului] de Ist[orie] Naț[ională] <A.D. Xenopol>” – Iași, 2 nr., 1943.
316.	Radu Vulpe, <i>Die Dobruđja im Laufe der Jahrhunderts</i> , București, 1939.
317.	Ion Șt. Petre, ed[itor], Miron Costin, <i>Letopisețul Țării Moldovei</i> , București, 1942.
318.	Cons[antin] C. Giurescu, ed[itor], Grigore Ureche Vornicul, Simion Dascălul, <i>Letopisețul Țării Moldovei</i> , București.
319.	Alec Procopovici, ed[itor], Ion Neculce, <i>Cronica</i> , 2 vol[ume], Craiova.
320.	Gh. I. Brătianu, <i>Memoriu de studii și lucrări, 1916-1941</i> , București, 1942.
321.	Nicolaus Karl Enrest, <i>Die Beziehungen Moskaus zu den Tataren der Krym unter Ivan III (1474-1519)</i> .
322.	Ferdinand Görg, <i>Praktisches Lehrbuch der ungarischen Sprache</i> , Wien und Leipzig.
323.	C. C. Giurescu, <i>Istoria Românilor</i> , vol. I, II, București, 1935–1937.
324.	M. David, Rector, „Anuarul Universității din Iași pe anul academic 1938/1939”, vol. XXIV, Iași, 1942.
325.	C. D. Aricescu, <i>Istoria Revoluției Române de la 1821</i> , Craiova, 1873.
326.	Valsh-Alb, Montemont, <i>Voyage à Constantinople</i> , Paris, 1854.
327.	<i>Lamartine (Șederea în Turcia, 1849-1853)</i> , Istanbul, 1925.
328.	Nic[olae] Grigoraș, <i>Dregătorii târgurilor moldovenesti</i> , Iași, 1942.
329.	Nedjip Asim, <i>Hube ül-Haqaiq</i> , Istanbul.
330.	Ahmed Refik, <i>Türkiye'de Milletciler Meselesi</i> , Istanbul.
331.	Dr. Olga C. Necrasov, <i>Le Problème de l'origine des Gagauz et la Structure antropologique de ce groupement ethnique</i> , Iași, 1940.
332.	H. Dj. Siruni, <i>Domni români la Poarta Otomană</i> , în „Analele Academiei Române. M.S.I.”, București, 1940.
333.	General Racoviță Cehan, <i>Familia Rakovitză Cehan. Genealogie și istorie</i> , în „Analele Acad[emiei] Române. [M.S.I.]”, București.
334.	Vasile Grecu, <i>Învățăturile lui Neagoe Basarab (1512-1521)</i> , în „Analele Acad[emiei] Române”, București.
335.	G. Popa-Lisseanu, <i>Dacia în autorii clasici</i> , în „Analele Acad[emiei] Române”, București.
336.	„Analele Acad[emiei] Române”, IV, <i>La Dobruđja</i> , București.
337.	„Analele Acad[emiei] Române. M. S. I.”, XXII, 1939-1940, București.
[f. 180]	

338.	Ion Răducanu, <i>Simondi de Sismondi</i> , în „Analele Acad[emiei] Rom[âne]“, București, 1942.
339.	Arhitect P. Antonescu, <i>Biserica Nouă după cutremur</i> , în „Analele Acad[emiei] Române“, București, 1942.
340.	I. Nistor, <i>Războiul pentru ree liberarea Basarabiei și Bucovinei</i> , București, 1941.
341.	[poziție omisă]
342.	Nic[olae] Bănescu, <i>Patriarhul Atanasios I și Andronic II Paleologul</i> , în „Analele Acad[emiei] Române“, București, 1942.
343.	<i>Influența prețului asupra producției solului</i> , 1942.
344.	Ioan I. Nistor, <i>Aspecte geopolitice și culturale din Transilvania</i> , în „Analele Acad[emiei] Române“, București, 1942.
345.	<i>Miron Costin. Viața și opera</i> , București, 1942.
346.	Radu Rosetti, <i>Spicuri prin dosare, războiul 1877-1878</i> , București, 1943.
347.	Șt[efan] Meteș, <i>Contribuții la studiul populației din Transilvania</i> , 1942.
348.	Nic[olae] Bănescu, „Buletin de la Section Historique“, XXIII, 12, 1943.
349.	“ “ “ “ “ “, XXI, București, 1939.
350.	“ “ “ “ “ “, XXII, “, 1941.
351.	Ion I. Nistor, <i>Emanciparea politică a românilor din Transilvania</i> , în „A.A.R.M.S.I.“.
352.	Ioan I. Nistor, <i>La Bessarabie et Boukovine</i> , Bucarest, 1937.
353.	Simion Mehedinți, <i>Le Pays et le Peuple Romain</i> , București, 1937.
354.	[poziție omisă]
355.	Franz Babinger, <i>Originea și sfârșitul lui Vasile Lupu</i> , în „A.A.R.M.S.I.“, București, 1936.
356.	“ “ “, <i>Originea lui Vasile Lupu</i> , în „A.A.R.M.S.I.“, București, 1937.
357.	<i>Basarabia sub gospodăria comună</i> , București, 1941.
358.	R[ăoul] Bossy, <i>Un drumet danez în Principatele Române</i> , în „A.A.R.M.S.I.“.
359.	Ioan I. Nistor, <i>Ukraina în lumina cronicelor moldovenești</i> , în „A.A.R.M.S.I.“.
360.	Alex[andru] Lapedatu, <i>Omul de la 2 Mai, Învinsul de la 11 februarie</i> , București, 1942.
361.	Emil Vîrtosu, <i>Sigilii domnești rare din veacul al XVII-lea</i> , în „A.A.R.M.S.I.“, s. III, tom XXV, București, 1942.
362.	Ioan I. Nistor, <i>Autonomia Daco-Romanilor în spațiul Carpato-Dunărean</i> , în „Analele Acad[emiei] Române. M.S.I.“, s. III, tom XXV, nr. 7, București, 1942.
363.	“ “ “, <i>Temeiurile Romano-Bizantine ale începuturilor organizației noastre de stat</i> , București, 1943.
364.	“ “ “, <i>Organizarea oștenilor pământeni sub regimul Regulamentului Organic</i> , în „A.A.R.M.S.I.“, s. III, tom XXV, nr. 22, București, 1942.
365.	Ioan I. Nistor, <i>Bizantinii în luptă pentru recucerirea Daciei și Transdanubiei</i> , București, 1943.
366.	“ “ “, <i>O descriere a Principatelor Române din 1822</i> , în „A.A.R.M.S.I.“, s. III, tom XXVI, nr. 7, București, 1943.
367.	“ “ “, <i>Cărțile liturgice din Bucovina și introducerea limbii slave în biserica românească</i> , în „A.A.R.M.S.I.“, s. III, tom XXVI, nr. 11, București, 1943.
368.	Andrei Rădulescu, <i>Organizarea tutelei minorilor în dreptul românesc</i> , în „Analele Acad[emiei] Române. M.S.I.“, s. III, nr. 6, București.
369.	Iosif Fessler, <i>Relatio Historica de Daco-Romanis in Transylvania et Ungaria cum Ecclesia Romana Unitis vel Uniendis</i> , București, 1941.
370.	C. C. Stoicescu, <i>Transformarea noțiunii de putere părintească</i> , în „A.A.R.M.S.I.“, s. III, tom XXIV, nr. 21, București, 1942.
371.	Șt[efan] Meteș, <i>Contribuția nouă la Istoria Făgărașului în veacul XVII</i> , București, 1942.
	[f. 181]
372.	Andrei Rădulescu, <i>Dreptul românesc în Basarabia</i> , în „A.A.R.M.S.I.“, s. III, tom XXV, nr. 18, București, 1943.
373.	“ “ “, <i>O lege votată în Dieta transilvăneană de la Cluj-1842</i> , în „A.A.R.M.S.I.“, s. III, tom XXVI, mem[oriu] 17, București, 1943.
375.	R[ăoul] V. Bossy, <i>Propaganda austriacă împotriva Principatelor pentru unire</i> , în „A.A.R.M.S.I.“, s. III, tom XXV, m[emoriu] 2, București, 1942.
376.	Dimitrie Gusti, <i>Legile unițiilor sociale</i> , în „A.A.R.M.S.I.“, s. III, tom XXV, București, 1943.
377.	Giuseppe Lugli, <i>Il Triplice Significato Topografico, Storico et Civico della Collona Traiana</i> , în „A.A.R.M.S.I.“, s. III, tom XX, nr. 20, București, 1938.

378.	Victor Slăvescu, <i>Însemnările de călătorie ale lui Nicolae Sutz</i> , în „A.A.R.M.S.I.”, s. III, tom XXV, mem[oriul] 6, București, 1943.
379.	Pr. Nicolae Popescu, <i>Pomenirea de trei sute de ani a Sinodului de la Iași</i> , în „A.A.R.M.S.I.”, s. III, tom XXV, mem[oriul] 8, București, 1943.
380.	Andrei Rădulescu, <i>Din trecutul de 80 de ani al Curții de Casație</i> , în „A.A.R.M.S.I.”, s. III, tom XXV, mem[oriul] 14, București, 1943.
381.	Nic[olae] Bănescu, <i>O problemă de istorie medievală: creiarea și caracterul Statului Asăneștilor</i> , în „A.A.R.M.S.I.”, s. III, tom XXV, mem[oriul] 12, București, 1943.
382.	Director C. C. Giurescu, „Revista Istorică Română”, 6 fasc[icole], București, 1941.
383.	<i>Omagiul lui Ioan Lupaș</i> , București, 1940.
384.	Silviu Dragomir, <i>La Tranaylvanie Roumaine et ses minorites ethniques</i> , București, 1934.
385.	„Annales Scientifiques de l'Université de Jassy”, tom IV, Iași, 1940.
386.	Prof. M. David, <i>Călăuza studentului</i> , Iași, 1943.
387.	<i>Preocupări universale</i> .
388.	„Il Libro Italiano el Mondo”, an II, nr. 1-9, +12, Roma, 1941.
389.	„Libreria Antiqua Umberto Sabo”, catalog nr. 91, 92, 95, 103+2 numere.
390.	„Nouveautés Orientalistes”, nr. 69, 70, 71, 1939-1940.
391.	„Ephemerides Orientalistes”, nr. 154, 1940.
392.	„Sud-Ost Europa”, nr. 345.
393.	„Biblioteca Orientalis”, XLI, Books on the Orient, 1940, 2 numere, 1939-1940.
394.	„Litterae Orientalis”, Leipzig, 1941.
395.	„Katalog 665 Volkswirtschaftslehre Staatswissenschaft Volkerredht”, Leipzig.
396.	I. Mihnea, N. Grigoraș și Ing. Cojoc, <i>Din trecutul Cetății Neamțului</i> , Iași.
397.	Prof. Dr. Fr. Koepp, <i>Archäologia III in S. Goeschen</i> , Leipzig, 1940.
398.	Karl Neufeld, <i>In Keten des Kalifen</i> (legată), Berlin-Stuttgart.
399.	E. Banse, <i>Der Arische Orient</i> , III.
400.	Franz Babinger, <i>Izvoarele turcești ale lui Dimitrie Cantemir</i> , 5 ex[emplare], București, 1942.
401.	Fuat Baymur, <i>Ilk okuma ve yazma ogretimi</i> , Istanbul, 1939.
402.	Mustafa Ali, <i>Menakib-i Henruran'ın tarih endjumeni kuliati</i> , Istanbul, 1936.
403.	Dr. M. Popescu-Spineni și C. Noe, <i>Die Rumänien in Bulgarien</i> , „Ramuri”, Craiova, 1939.
403. bis	„Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte”, Berlin.
404.	C. Giurescu ed[itor], Grigore Ureche, <i>Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1595)</i> , București, 1916.
405.	<i>Regulamentul Legii pentru lichidarea datoriilor</i> . [f. 182]
406.	„Catalogue nr. 38-VI – l'Orient”, Paris, 1939.
407.	Eug[enio] Mercoart, <i>Garibaldi</i> , Paris, 1869.
408.	Giuseppe Patronio, „Italica”, Univ[ersită] di Iassi, ano II, Iași, 1942.
409.	<i>Finisch-Ugrisch und andere Ural-Altaische Sprachen</i> , Leipzig.
410.	Kark von Hiersmann, <i>Neuerwerbungen und Handschriften</i> , Leipzig.
411.	„Asien Katalog”, 639, tom I, II.
412.	„Klassische Philologie und Altertumskunde”, Leipzig.
413.	„Ephemerides Orientalistes” (katalog), nr. 135, 1931.
414.	H[aralambie] Mihăescu, <i>Arta poetică a lui Horațiu</i> , Iași.
415.	„Litterae Orientalis”.
416.	„Archäologie. Katalog”, nr. 625.
417.	„Catalogue des livres des Fontes et en Nombre(?)”, 1937.
418.	A. J. Wensinek und J. H. Kramers, <i>Handwörterbuch der Islam</i> , 2 foi ofertă, 1941.
419.	Karl W. Hiersmann, <i>Reisen</i> , 2 cataloage, Leipzig.
420.	Gabriel Persand, <i>Catalogue nr. 101, Oriental Literature</i> , Leiden-Brill, 1938.
421.	<i>VI-e Catalogue relatif à l'Amerique et Regions Polaire</i> , Paris.
422.	Karl von Hiersmann, <i>Ibero-America Catalogue 662</i> , Leipzig.
423.	<i>Tarih Orta Mektep için</i> , Istanbul, 1937.

424.	„Türk Dili“ – Limba Turcă – „Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni“, nr. 1-20, Ankara, 1933-1936
425-441.	<i>Modele de caligrafie turco-osmană în caractere arabe</i> , Istanbul.
442.	„Bibliotheca Orientalia“, Supliment nr. 1, noiembrie 1939.
443.	„Academie Roumaine“, II: <i>La Transylvanie</i> , Bucarest, 1938.
444.	Mahmut Kemal, <i>Son Asir Türk Şairleri – Poezii turci din ultimul secol</i> , Istanbul, 1930-1939.
445.	„La Turquie Kemaliste“, nr. 20-31, Istanbul, 1937-1939.
446.	Franz Babinger, <i>Die Vita (Menaqibnâme) des Scheych Bedr ed-Din Mahmud, gen. Ibn Qadi Samauna; I. Teil: Urtext</i> , în „Publicațiile Institutului de Turcologie“, Univ[ersitatea] Mihăileană – Iași, Leipzig, 1943, 175 vol[ume].
447.	H. Downey, <i>Suleiman le Magnifique</i> , traducere franceză din englezește.
448.	<i>Azitskaia Rossia</i> , 2 tomuri legate, S[ank]t-Petersburg, 1914.
449-469.	Un număr de 20 tablouri de carton.
470.	Josif Freiherr v[on] Hammer-Purgstall, tablou mic cu geamul spart.
471.	T. T. Eng. K., <i>Piri Reis Kitabı Bahriye (Manualul comandantului de marină)</i> , însoțit de <i>Piri Reis Haritasi</i> , adică <i>Portulul lui Piri Reis</i> , Istanbul, 1935.
472.	Prof. Pflugk-Hartung, <i>Weltgeschichte</i> , 6 vol[ume] legate, Berlin.
473.	E. K. Pekarski, <i>Obraztzy narodnoi literatury yakutov</i> , fasc[icola] V, S[ank]t-Petersburg, 1911.
474.	Malouff, <i>Dictionnaire Turc-Français</i> , 2 vol[ume] legate, Paris, 1864-1867.

Am predat,
Asistent Mihail Guboglu
București, 12 iulie 1946

Am primit,
Bibliotecar dr. Rodica Ciocan

[f. 183]

[Copie, text dactilografiat, cu semnăturile autografe ale Rodicăi Ciocan și M. Guboglu.]
A.N.R.D.J.I., fond U.I., F.L.F., d. 7/1946, ff. 172-183.

LES INVENTAIRES INÉDITS DE LA BIBLIOTHÈQUE
DE L'INSTITUT DE TURCOLOGIE DE JASSY (1940-1945)
(Résumé)

Dans le cadre de l'Institut de Turcologie de Jassy, mettant en oeuvre le projet de 1939, Franz Babinger et Mihail Guboglu ont organisé et doté de livres, dictionnaires et périodiques, une bibliothèque de turcologie assez bien fournie pour l'époque. Elle comprenait plus de 1.000 titres et plus de 2.000 volumes. Pour doter cette bibliothèque: on a acheté (de Turquie, d'Allemagne, de Roumanie ou d'Odessa) livres, dictionnaires et périodiques de turcologie pour 100.000 lei, annuité incluse expressément dans le budget annuel de la Faculté des Lettres et Philosophie de Jassy; on a apporté à Jassy plusieurs volumes récupérés dans les anciennes bibliothèques publiques ou privées d'Odessa, détruites pendant les combats qui ont eu lieu en cette zone en octobre 1941; on a reçu des donations de Franz Babinger et d'autres particuliers roumains, historiens de Jassy ou de Bucarest; des donations de l'Ambassade de la Turquie à Bucarest ou de l'ambassadeur turc, l'homme de lettres et diplomate Hamdullah Suphî Tanrıöver.

En novembre 1944, en application de la Convention d'armistice russo-roumaine du 12/13 septembre de la même année, Mihail Guboglu a été obligé de restituer aux autorités russes les publications et les livres de turcologie procurés à Odessa, catalogués comme „biens de provenance soviétique“. En octobre 1945, les volumes de spécialité restés dans la bibliothèque furent „prêtés“ à l'Institut d'études et recherches balkaniques de Bucarest, et les volumes concernant „l'histoire des Roumains“ à l'Institut d'histoire „A.D. Xenopol“ de Jassy. Ainsi fut dispersé aux quatre vents le précieux fonds de livres et publications de turcologie de l'Institut de Jassy.

L'Institut de Turcologie de Jassy comme sa bibliothèque spécialisée ont créé un climat didactique, scientifique et moral propice au développement des activités turcologiques dans la capitale culturelle de la Moldavie, en particulier, et en Roumanie en général.

RECENZII

CONSTANTIN DROPU, *Agricultura și politicianismul. Un secol de politică agrară în România, 1907-2007*, Iași, Editura Sedcom Libris, 2007, 612 p.

Recent, sub semnătura lui Constantin Dropu a apărut un voluminos tom în care este urmărită politica agrară și agricolă promovată de grupurile conducătoare ale României de după revolta țăranilor din 1907 până în zilele noastre, mai exact spus până în anul 2007 inclusiv. Lucrarea abordează totodată confruntările dintre liderii și teoreticienii principalelor partide politice, privitoare la rezolvarea chestiunii agrare, precum și poziția celor mai importanți reprezentanți ai curentelor ideologice dominante față de țăranimea din România.

Dorind să devină cunoscut celor care îi vor citi lucrarea, la pagina 4 a volumului, domnul Constantin Dropu își expune, sumar, activitatea științifică și profesională de până la pensionare (1992), pe care o repetă apoi în *Excursul introductiv* (p. 29), de unde se deduce că semnatarul lui ar fi avut o serie de merite incontestabile în cercetarea unor aspecte privitoare la studiul agriculturii românești din secolul 20: peste o sută de comunicări și peste o sută de articole, multe dintre ele publicate în revista „Cronica” din Iași pe un spațiu extrem de restrâns. Domnia sa își face un titlu de glorie dintr-o comunicare ținută la o reuniune de specialitate din București, în anul 1981, al cărui conținut l-a și tipărit în revista ieșeană „Cronica”, articol care a fost citat la radio „Europa liberă”, într-o emisiune din 7-8 ianuarie 1982. Acest fapt ar fi avut un larg ecou în rândurile specialiștilor din agricultură, motiv pentru care ar fi fost urmărit ca „disident”, fără a mai spune și cine i-au fost urmăritorii. Or, în România acelor ani, disidenții erau înlăturați în mod automat din învățământul superior, ceea ce nu s-a întâmplat cu dânsul. Apariția acestui articol – consemnează Constantin Dropu – ar fi „indignat” forurile vremii, iar semnatarului articolului i s-ar fi oprit publicarea numelui în diferite volume în revistele centrale.

Și, totuși, în același an 1982, îi întâlnim numele într-un articol dintr-o culegere de studii apărută într-o editură patronată nu de altcineva decât de conducerea partidului comunist, care, chipurile, hotărâse să îl sancționeze. „Disidentul” nu pomenește însă nimic în *Excursul introductiv* și despre dragostea lui neînmurită față de „noua revoluție agrară”, – expresie inventată de către ideologii comuniști – căreia i-a consacrat două articolașe, dintre care unul se referă la „dimensiunile” ei, iar în celălalt, tipărit în volumul intitulat *Noua revoluție agrară în România*, București, Editura politică, 1982, îi stabilește reperele: sunt improvizatii menite să facă plăcere mai marilor regimului comunist care născociseră și încetățeniseră termenul. La numai două luni de la căderea comunismului, în februarie 1990, el mai publică un articolaș în revista „Cronica”, intitulat *Adevărul despre «revoluția agrară»*, în care, probabil, și-a cosmetizat ideile, precum un prestidigitator. Așadar, acum Constantin Dropu nu numai că nu va mai agreea expresia de „nouă revoluție agrară”, pe care o considera învechită și o utilizase în mod frecvent până în anul 1989 în „celebrele” lui articolașe, dar, încadrând-o între ghilimele și eliminând din titlu cuvântul „noua”, o și contesta de fapt.

Și, după ce a constatat că nu se mai bucura de atenția conducătorilor partidului, probabil ca să dreagă busuiocul și să reintre în grațiile puterii, în volumul *1907 în perspectivă istorică*, publicat la editura „Junimea”, în anul 1988, el a produs un articol cu un titlu pompos *Dezlegarea „fatalei moșteniri” a trecutului* (autorul are o idee fixă și în legătură cu această „moștenire fatală”), cu un conținut lipsit total de valoare, în care repetă papagalicește lozincile epocii despre alianța clasei muncitoare cu țăranimea muncitoare și despre „maniera creatoare” în care conducerea Partidului Comunist Român a știut cum să rezolve în mod creator problema agrară din România. Că s-a lăsat ademenit de frazeologia epocii și de metoda comunistă de abordare a problemei agrare din România rezultă cu prisosință din urmărirea aparatului critic utilizat de autor, burdușit cu informații extrase din ziarul „Scânteia” (opt la număr) și cu citate din

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLV, 2008, p. 447–455

cuvântările „istoricului” Nicolae Ceaușescu (șapte), lipsindu-i complet informațiile din arhive. Iar pentru a face „demonstrația” că a întreținut, totuși, cercetări și în arhive, domnia sa citează o singură dată, în mod straniu, o informație editată extrasă din „Dezbaterile Adunării Deputaților” ca pe un document, chipurile, inedit provenind de la Arhivele Statului din Iași.

Este important de menționat aici că domnul Constantin Dropu a omis să indice respectivul articol publicat în anul 1988, legat de „dezlegarea «fatalei moșteniri»”, la lista bibliografică de la sfârșitul volumului pe care îl semnează. După cum a „uitat” să menționeze, la aceeași pagină 4, unde își expune, de altfel, și etapele carierei profesionale, despre munca de activist comunist prestată prin anii '60 în calitate de șef al Cabinetului regional Iași al Partidului Muncitoresc Român. Probabil că autorul menționatului articol și-a renegat în mod tacit această „operă” care, oricum, după anul 1989, nu se mai potrivea cu noua optică a istoricilor și economiștilor privitoare la colectivizarea agriculturii din România.

În *Introducerea* la volumul *Reforma agrară din 1945 în România*, publicat de noi în anul 2000, sub egida Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, acuzam pe unii autori care nu văzuseră nici măcar cum arată un dosar din arhive privitor la expropriere și la împrăștierea că și-au permis să compare reforma agrară din 1945 cu cele din 1864 și 1921 și să constate superioritatea celei dintâi și făceam aici referire la un citat extras din articolul publicat de Constantin Dropu în 1988, care ne oferă următoarea mostră: „Numeroase elemente semnificative – spunea domnia sa – au imprimat acestei reforme un caracter profund democrat (ca și cum celelalte două reforme nu ar fi avut caracter democrat – n.n.). În timp ce reforma agrară din 1864 a fost esențialmente un mare act politic prin care țăranii au fost emancipați din iobăgia de până atunci, iar reforma de la 1918-1921 a avut la bază criteriul social, pentru ca în urma exproprierii să se împrăștierească un număr cât mai mare de îndreptățiți, reforma din 1945 a pornit de la principiul că pământul de cultură trebuie să aparțină celui care-l muncește. Și, într-adevăr – încercă să ne convingă autorul – țăranimea era în sfârșit stăpâna pământului pe care de milenii îl lucrează”. S-ar putea deduce, dintr-o analiză corectă a afirmațiilor de mai sus, că prin reformele agrare din anii 1864 și 1921 pământul nu ar fi fost atribuit celor ce îl munciseră. Un studiu comparativ al reformelor agrare din România – scriam noi atunci – ar demonstra imposibilitatea judecării lor într-o manieră așa de simplistă precum cea din tiparele oferite de Constantin Dropu (Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 9-10).

Or, susținătorii mult elogiarei reforme agrare din 1945 nu au făcut nici un secret din caracterul ei prioritar politic, unii dintre liderii partidului comunist și mulți dintre cercetătorii Institutului de Istorie al Partidului recunoscându-i caracterul prioritar antihitlerist, care a condus la depozedarea tuturor germanilor din România nu numai de proprietățile funciare rurale, ci și de locuințe și de toate bunurile lor agricole. De altfel, istoricul american Robert Lee Wolff scria că reforma agrară din 1945 fusese o „nadă” oferită țăranilor și că analiza decretului din 23 martie 1945 și a rezultatelor împrăștiării l-a condus la concluzia că reforma agrară a reprezentat un act de natură politică, confiscând în mod prioritar proprietățile germanilor, ale persoanelor care colaboraseră cu Reich-ul și ale celor care părăsiseră țara înainte și după tumura de la 23 august 1944. Pe de altă parte, – continua Wolff – prin reforma din 1945 au fost împrăștiți mulți țărani incompetenți, lipsiți de experiența culturii pământului, care au fost răsplătiți de către comuniști pentru loialitatea lor (Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, New York, 1967, p. 348-349).

La pagina 82 mai contestam afirmația unor autori, citându-l din nou pe același Constantin Dropu, care prelua informația de la alți cercetători ai Institutului de Istorie al Partidului, potrivit căreia „la începutul lunii martie 1945 acest act revoluționar de importanță istorică era practic înfăptuit” și că legea ulterior adoptată nu ar fi „făcut decât să consfințească o realitate” (*1907 în perspectivă...*, p. 328). Or, adevărul este altul, iar unii dintre contemporani și documentele din arhive relevă că faptele nu se petrecuseră așa. Istoricul american Henry L. Roberts, care a călătorit prin 30 de județe ale țării în perioada decembrie 1944 - ianuarie 1945, consemna, de exemplu, că ocuparea moșiilor reprezenta pur și simplu o parte a jocului revoluționar întreprins de Frontul Național Democrat. Deși comitetele țărănești începuseră să acapareze moșiile, la inițiativa Frontului plugarilor, asemenea acțiuni nu erau expresia unei stări revoluționare. Prezența trupelor germane, ruse, române și rechizițiile obosiseră populația rurală. Țăranilor nu le mai plăcea vechea

ordine, urându-i pe jandarmi, dar istoricul american nu putuse observa atunci la ei o stare revoluționară (Henry L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, 1969, p. 293).

La rândul său, un alt reputat istoric american, Robert Lee Wolff, constatase, în cursul lunii decembrie 1944, în călătoria întreprinsă prin Transilvania, împreună cu Henry L. Roberts, că, în ciuda faptului că Frontul plugarilor încuraja frecvent pe țărani să ocupe ilegal moșiile, în rândul sătenilor nu se putea constata un entuziasm pentru asemenea acte, ci doar un sentiment de tradițională injustiție și năzuința de a se termina războiul. În plus, țăranii manifestau puțină simpatie pentru comuniști, asociați în concepția lor cu rușii, față de care nutreau sentimente de ură și de teamă, întrucât îi asociau cu achizițiile și cu spectrul colectivizării. Deși această optică era dominantă în sânul țăranimii – conchidea istoricul american –, comuniștilor nu le-a fost imposibil să ralieze în unele sate o parte din țărani, cu concursul cărora să regizeze ocupări de moșii, pentru a susține cererea de reformă a Frontului Național Democrat (Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 348). Astfel că procesul, deși la proporții nesemnificative, a avut totuși loc.

Or, în unele județe din Transilvania, nici o împărțire a pământurilor moșierești nu s-a făcut înainte de a fi fost promulgat, la 23 martie 1945, decretul-lege de reformă agrară. Serviciul agricol al județului Făgăraș, comunicând Ministerului Agriculturii și Domeniilor, la 14 noiembrie 1945, deci la aproximativ opt luni după promulgarea decretului de expropriere și improprietărire, greutatea izvorâte din aplicarea legii pentru reforma agrară, aprecia că țăranii din Ardeal erau „exagerat de legalisti” și că localnicii nici până la acea dată „n-au intrat în folosință, ca în alte părți, singuri sau la invitația organelor de aplicare a reformei agrare, așteptând fie titlul de improprietărire, fie un sprijin mai eficace al autorităților” (ANIC, fond Reforma agrară din 1945, județul Făgăraș, dosar 5/1945-1946, f. 19). În celelalte provincii ale României procesul de acaparare a pământurilor moșierești a început, într-adevăr, la incitarea Frontului plugarilor și a comuniștilor, dar fără a fi fost împărțite, totuși, – așa cum afirmau în studiile lor toți lefegii Partidului Comunist Român, inclusiv Constantin Dropu, – toate terenurile care aparțineau marilor proprietari (Pentru detalii privitoare la proporțiile acestui proces vezi Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 85).

Dar, domnul Constantin Dropu, care nu a consultat în viața lui nici măcar un dosar de arhivă, frunzărise totuși volumul scris de Henry L. Roberts, la care face, de altfel, și patru trimiteri în articolul publicat în anul 1988. Istoricul american, care a cunoscut în profunzime deficiențele societății românești, nu face însă decât prezumții legate de viitorul posibil al agriculturii, dar din noianul de observații și critici exprimate de Roberts, privitoare la politica agrară a liderilor comuniști din România, numai acestea au fost selectate cu multă grijă de către autorul articolului din 1988, după propriile criterii, pentru că i s-au părut că s-ar fi potrivit mai bine tiparelor propagandistice emise de conducerea partidului comunist.

O altă afirmație lipsită total de un fundament real este aceea potrivit căreia „marii proprietari lăsaseră pământurile în paragină și cu inventarul împrăștiat sau avariat, în fața operei de democratizare a țării și a reformei agrare care se arăta de neînlăturat”. O asemenea acuzație neîntemeiată era preluată de către apologeții reformei agrare din 1945 din articolele publicate în presa vremii de către liderii comuniști care refuzau să recunoască realitățile vitrege ale epocii și nu se dădeau în lături de la ponegrirea membrilor oricărei categorii sociale care le era potrivnică. Or, în conjunctura anilor 1944-1945 și o bună parte din pământurile care aparțineau țăranilor au rămas necultivate, datorită unui ansamblu de cauze obiective cu care se confruntau atunci toți agricultorii României, atât proprietarii funciari rurali mari și mijlocii, cât și cei mici, fără ca acest adevăr să fie recunoscut sau măcar menționat vreodată de către lefegii comuniștilor, inclusiv de către Constantin Dropu. Or, în condițiile în care organele statului rechiziționau recoltele din gospodăriile țăranilor, mulți dintre ei refuzau să își mai cultive pământurile, motivând că nu aveau nici un rost să le lucreze atâta timp cât autoritățile le confiscău fără a le acorda contravaloarea lor.

Opriindu-ne aici cu observațiile asupra articolului din 1988, care reprezintă o mostră tipică a modului cum a fost contrafăcută istoria în perioada comunistă, considerăm că ele sunt suficiente pentru a demonstra că între autorul volumului pe care îl recenzăm și „istoricii” de la Institutul de Istorie al Partidului Comunist Român se poate pune un semn de egalitate. De altfel, domnul

Constantin Dropu își informează textual cititorii că volumul *Agricultura și politicianismul* „se vrea o punte între gândurile de ieri și cele de astăzi ale autorului” (p. 4). Așadar, dintr-o asemenea afirmație rezultă că semnatarul volumului *Agricultura și politicianismul* nu a dorit nici măcar să își renege falsitatea afirmațiilor anterioare și aberantele opinii pe care le-a emanat cu multă perseverență în articolașele publicate în timpul regimului comunist. Iar, dacă urmărim textul redactat de dânsul, constatăm că autorul nu s-a îndepărtat de opiniile exprimate în perioada regimului comunist.

Acum trei ani, domnul Dropu mi-a făcut propunerea de a colabora la o lucrare consacrată agriculturii românești din ultima sută de ani, cu promisiunea că dânsul va acoperi din sponsorizări prețul imprimării ei. Ca cercetător care m-am consacrat vreme de câteva decenii studiului problemei agrare din România secolului 20, publicând cinci volume legate de o asemenea temă, dintre care unul răsplătit cu premiul Academiei, m-am angajat să contribui cu capitolele care priveau acest sector al economiei naționale, mai puțin cu expunerea prefacerilor din domeniul agriculturii de după evenimentele din decembrie 1989, despre care nu dispuneam de o documentare solidă. După aproape doi ani, în care nu am mai primit nici un semn de la ofertant, crezând că înțelegerea dintre noi a căzut, am predat tiparului și am publicat în culegerea de studii intitulată *Istorie și societate* un amplu articol despre colectivizarea agriculturii, care fusese pregătit pentru volumul proiectat. Ulterior, domnul Constantin Dropu m-a abordat din nou și, ca urmare, am purces iarăși la lucru.

Colaborarea nu a fost deloc ușoară, întrucât domnia sa, intervenind în repetate rânduri în textele capitolelor redactate de mine, precum și în cele scrise de el, asupra cărora făcusem unele retușuri, și neștiind nici măcar cum se utilizează în mod corect aparatul critic, m-a pus în situația de a le reface și de a le revedea de mai multe ori. Chiar și după ultimele mele corecturi, Constantin Dropu s-a amestecat din nou – nu știu din ce cauză – în revizuirea aparatului critic, care, acum, în lucrarea finalizată și tipărită, nu mai respectă decât în parte normele academice. Ca să oferim un singur exemplu de asemenea natură, menționăm că *Idem*-ul este scris de nenumărate ori cu caractere italice, fiind utilizat adesea în mod incorect în loc de *Ibidem* și invers.

După o muncă destul de obositoare, care a făcut necesară revederea aparatului critic de patru sau chiar de cinci ori, în luna februarie a acestui an mi-a fost arătat de către inițiatorul întreprinderii volumul ieșit de sub tipar și intitulat *Agricultura și politicianismul. Un secol de politică agrară în România, 1907-2007*, Editura Sedcom Libris, f. l., 612 pagini, semnat doar de Constantin Dropu. Când l-am văzut, am rămas de-a dreptul șocat de rezultatul unei asemenea colaborări în care depusesem nu numai efortul de a scrie trei capitole și de face completări la alte trei, ci și de a corecta de mai multe ori textul și de a-i aduce unele îmbunătățiri și rectificări mai cu seamă în legătură cu o serie de afirmații lipsite de orice fundament științific, întâlnite în mod frecvent în istoriografia problemei din perioada comunistă, care frizau realitatea și care se repetau în mod ostentativ în textul său. Expresii precum „fatala moștenire”, „cooperația burgheză” ori „revoluția agrară”, de pildă, sunt doar câteva exemple în această privință. Or, în articolul din 1988, domnul Dropu încerca să convingă cititorii că „fatala moștenire” dispăruse în perioada colectivizării agriculturii, iar acum constată existența ei și în ultimele două decenii. De altfel, dacă luăm în considerare doar titlul lucrării, avem dovada care demonstrează diletantismul semnatarului, căci el nu știe nici măcar că un secol are o sută de ani, nu 101, cum rezultă din conținutul lui.

Când i-am reproșat lipsa de loialitate și nesocotirea înțelegerii avute, Constantin Dropu nu mi-a oferit nici o explicație, ci, după mai multe minute de tăcere, mi-a comunicat doar că ar fi dispus să îmi acorde peste câteva săptămâni o sumă de o mie de lei pentru munca pe care am prestat-o, sumă pe care eu nici nu am acceptat-o, dar nici nu am refuzat-o, dar pe care nu intenționez să o primesc. Când a venit să îmi aducă o ultimă carte pe care i-o împrumutasem, autorul „noii revoluții agrare” pusese în ea trei sute de lei, pe care i-am înapoiat imediat, spunându-i atunci și ce cred eu despre el, căci, potrivit discuției inițiale dintre noi, eu nu mă angajasem ca pâlmaș, ci drept colaborator la volumul conceput de dânsul. Mai mult decât atât, date fiind diferențele de palmares științific dintre noi, eu am considerat că ar fi fost o onoare pentru un ageamiu ca dânsul să își pună semnătura alături de numele meu, nu să își însușească munca mea. Or, ajungerea la o asemenea ofertă de comercializare a activității mele de cercetare, menită de a-l

face autor al unei lucrări în care eu am avut, totuși, o contribuție substanțială, nu îmi încolțise niciodată în minte.

De altfel, dacă privim activitatea domniei sale, expusă la începutul volumului, constatăm că ea este subțirică și risipită în diferite periodice culturale sau politice, precum „Cronica”, „Era socialistă”, „Convorbiri literare” și altele, care scapă, de obicei atenției specialiștilor, nu în reviste de specialitate. Că domnul Constantin Dropu nu a strălucit deloc prin munca științifică de care dorește să facă atât de mult caz, ne-o dovedește faptul că după evenimentele din decembrie 1989, când numeroși lectori universitari au fost promovați pe posturi de profesori plini, el a rămas tot conferențiar, iar când a împlinit vârsta de 65 de ani catedra din care făcea parte s-a și descotorosit de dânsul. Nu avem cunoștințe privitoare la modul în care Constantin Dropu a devenit cadru didactic universitar, dar, probabil, că funcția politică a fost cea care i-a deschis calea spre un asemenea post, căci această practică a fost frecventă în întreaga perioadă a comunismului din România. Or, ostracizatul de la catedră, care în decursul unei vieți îndelungate nu a produs nimic durabil, ci doar ciurucuri, a vrut, însă, să devină la bătrânețe, cu orice preț, autor al unui volum care să îl consacre ca pe o autoritate în studiul problemei agrare, dar cu însușirea frauduloasă a muncii altuia.

Obraznicia nu s-a oprit aici. După ce și-a însușit textul meu, mi-a mai propus să particip și la diferitele lansări ale cărții și chiar m-a rugat să mă interesez de posibilitatea prezentării ei la unele instituții unde domnia sa nu are cunoștințe. Așadar, după ce mi se fură munca, mai sunt invitat și să fac oficial de intermediar, să îi popularizez o „operă” însușită prin fraudă. A omis însă să îmi spună și dacă această activitate a mea de viitor intermediar între el și asistența de la lansarea volumului trebuia întreprinsă tot în contul sumei de o mie de lei pe care mi-o promisese. Oricum, el a pus la cale mai multe lansări prin care și-a elogiat „opera”, fără să menționeze ceva despre contribuția mea la volum.

În decursul timpului m-am mai confruntat cu două cazuri în care rezultatele muncii mele au fost însușite de alte persoane, menționându-i aici pe Constantin Botez și pe Mircea Mușat împreună cu Ion Ardeleanu, toți trei cu state de activiști ai partidului, ca și Dropu, de altfel, care au manifestat un apetit special pentru a-și apropria munca altora. Acești trei „istorici” s-au înfruptat copios, primul dintr-un articol, ceilalți doi dintr-un studiu publicat în 1982 și dintr-un volum tipărit în anul 1985 la Editura Academiei. Împotriva lor am reacționat de îndată ce am descoperit plagiatul. Cu cei trei plagiatori nu am avut însă nici o înțelegere de colaborare, dar cu Constantin Dropu da. Discutând cu câțiva colegi și prieteni despre această întreprindere comună, unii dintre ei, cunoscându-i apucăturile din trecut, m-au avertizat asupra lipsei totale de onestitate a inițiatorului lucrării, relatându-mi câteva episoade care au făcut vâlvă în lumea universitară ieșeană.

Lipsa lui de scrupule aveam să o sesizez, de altfel și eu pe parcursul colaborării, prin faptul că atunci când a făcut sublinieri în unele texte a consemnat doar C.D., deci numai Constantin Dropu. I-am atras atenția că, fiind o lucrare colectivă, sublinierea nu putea fi făcută doar de către dânsul. Pe moment, el și-a însușit obiecția mea, dar, înainte de a preda textul lucrării pentru tipărire, a reintrodus vechile sublinieri. Un alt indiciu mi-a fost oferit de prezentarea muncii depusă de el în calitate de brigadier voluntar pe șantierul căii ferate Salva-Vișeu și de frumoasele amintiri din perioada în care făcea plajă, împreună cu colegul și prietenul său Marin Popescu pe malurile Sălăuței, detalii pe care am reușit să îl conving cu mare greutate să le scoată din textul lucrării, argumentând că expunerea unei asemenea situații nu avea nici un fel de legătură cu studiul temei abordate.

De fapt, m-am înșelat atunci când am apreciat că datorită vârstei înaintate pe care o avea, de peste 80 de ani, Constantin Dropu s-ar fi convenit să dea dovadă măcar acum de un minimum de decență în legătură cu colaborarea dintre noi, însă aveam să constat că domnia sa nu a avut capacitatea de a-și abandona, totuși, vechile și urâtele năravuri. Oricum, am plătit pentru naivitatea de a nu fi ținut seama de avertismentele colegilor care îi cunoșteau destul de bine dubiosul trecut. Curând după ce mi-a fost arătat volumul, i-am trimis o scurtă scrisoare în care îl informam că voi dezvălui public maniera în care și-a însușit rezultatul activității mele. Imediat ce a primit-o, mi-a dat un telefon, invitându-mă în mod insistent la el acasă pentru a purta o convorbire „priete-

nească”. I-am refuzat oferta, comunicându-i că nici nu eram prieten cu dânsul și că nici nu mai aveam ce discuta cu el. După ce a încercat să mă „încânte” cu o serie de promisiuni, spunându-mi că îmi va face favoarea de a mă coopta coautor în ediția a doua a volumului, văzând că eu nu mă mai las păcălit și că mă mențin pe poziția inițial adoptată, Constantin Dropu a început să devină, intempestiv, agresiv, acuzându-mă că, deși s-a purtat frumos cu mine, eu aș încerca să îl escrochez. Astfel, hoțul se transforma în mod subit în acuzator al persoanei pe care el o depedase în mod fraudulos de rezultatele muncii.

Discutând despre textul volumului, se cuvine a face însă și unele observații asupra modului în care mi-au fost schingiuite sau eliminate o parte din capitolele redactate de mine. Eu i-am predat un capitol de sine stătător intitulat *Disoluția proprietății funciare rurale*, care nu și-a mai găsit loc în lucrare. Aici expuneam detaliile asupra modului în care, după 1947, statul a intrat în posesia pământurilor unor instituții și a numeroși țărani. În articolul publicat în 1988, domnul Dropu scria că „Reforma agrară a fost urmată și de o politică fiscală, astfel dusă de stat, încât numeroase înlesniri să fie acordate țăranilor muncitori” (p. 329). În lucrarea noastră, consacrată reformei agrare din 1945 și în capitolul dedicat disoluției proprietății funciare rurale, relevam că tocmai impozitele împovăraătoare, împreună cu cotele obligatorii, au determinat pe mulți țărani să abandoneze pământul pe care îl aveau în proprietate ori să îl „doneze” statului. Multe din cazurile de asemenea natură le-am inserat în capitolul privitor la *Disoluția proprietății*, cele mai reprezentative fiind ale țăranilor din 25 de comune ale județului Făgăraș, care renunțaseră la 3.000 de iugăre pe care fuseseră împroprietăriți și ale celor 2.000 de țărani colonizați pe 6.900 iugăre în județul Bistrița Năsăud (Arhiva Istorică Națională Centrală, fond Reforma agrară din 1945, Centrala, dosar 80/1948-1949, f. 35-40 și 65), dar în volumul *Agricultura și politicianismul* acest fenomen nu se mai află prezentat.

Or, în numeroase declarații, „donatorii”, cei mai mulți dintre ei țărani colonizați în alte regiuni, dar și împroprietăriți prin reforma agrară din 1945 în satele de baștină, argumentau că recurgeau la asemenea soluții întrucât nu erau capabili să achite impozitele înrobitoare și cotele obligatorii către stat, astfel că nu putea fi vorba de înlesniri fiscale acordate plugarilor, cum scria el, ci dimpotrivă. Văduva de război Profira Tatomir primise în comuna Șercaia, județul Făgăraș, opt iugăre și două bivolițe. În 1948, ea a renunțat la animale, iar în martie 1949 și la pământ, motivându-și gestul prin faptul că pământul „nu produce nici un venit, iar sarcinile ce revin după această împroprietărire nu suntem în stare să le suportăm” (Arhiva Națională Istorică Centrală, fond Reforma agrară din 1945, județul Făgăraș, dosar 48/1949, f. 70). Dacă domnul Constantin Dropu ar fi făcut măcar o mențiune asupra acestui fenomen, pe care eu l-am expus în detaliile lui în volumul privitor la reforma agrară din 1945, ea nu s-ar mai fi putut asorta cu ideile fixe vehiculate de istoriografia comunistă și pe care domnia sa și le-a întipărit în minte, popularizându-le în mod stăruitor în multe din articolele-șablon scrise de el asupra împroprietăririi țăranilor prin reforma agrară din 1945.

În capitolul nostru despre colectivizarea agriculturii, publicat în volumul *Istorie și societate*, care avea 232 de trimiteri, Constantin Dropu a operat reduceri masive, aducându-l la mai puțin de o sută de note. Dacă am admite că diminuarea a fost determinată de o mai bună armonizare a structurii lucrării nu am avea nimic împotrivă, însă din text au fost scoase tocmai cele mai multe dintre exemplele care atestau metodele represive folosite de autoritățile regimului comunist pentru a-i obliga pe țărani să adere la colhoz. Or, documentele din arhive și mărturiile multor săteni cooperativizați, publicate de către cei care au scris articole referitoare la colectivizare agriculturii din România, atestă că în anumite localități de pe cuprinsul întregii țări s-au folosit metode represive de o brutalitate care întreceau adesea imaginația oricărui om normal. În 1950, un grup de săteni din comuna Cistei, județul Hunedoara, a reușit să ajungă la Gheorghe Gheorghiu-Dej și la Ana Pauker, cărora le-au relatat următoarele: „cam pe la sfârșitul lui iulie 1950, într-o duminică, a venit tovarășul Ion Moraru, secretarul de partid de la Aiud, și ne-a chemat pe toți la adunare. A spus că cine intră în colectiv capătă trei ha de pământ, 50 ari de grădină și poate ține o vacă, 10 oi și altele”. Apoi a adăugat: „M-ați ascultat, dar să știți, ori vreți, ori nu, colectiv tot se face! Vă bat cu capul de pereți și tot facem colectiv”; „Luni seara a venit o mașină și a ridicat doi chiaburi, doi țărani săraci și un mijloc... I-au ridicat luni noaptea și marți

au venit acasă. Erau bătuți groaznic și lui Varadi Ion îi curgea sângele din cap” (Camelia Anghelache, *Aspecte selectate din documentele deținute de arhivele naționale din fosta Arhivă a CC al PCR privitoare la colectivizare*, în „Analele Sighet”, vol. 7, 1999, p. 620-621). Sătenii din comuna Pechea, județul Galați, ne-au relatat că opozații colectivizării erau ridicați noaptea din locuințe, îmbarcați în dube ale Securității, care emanau prin țeava de eșapament gazele în interiorul lor, duși la distanțe de câțiva zeci de kilometri de locul de origine, uneori în județe învecinate, unde erau debarcați, bătuți crunt și lăsați pe câmp în stare de inconștiență.

Exemple de felul celor expuse mai sus abundă, de altfel, în istoriografia românească de după evenimentele din decembrie 1989, prin excelență în volumele 7 și 8 din „Analele Sighet”, în tomul intitulat *Țărâniea și puterea. Procesul de colectivizare în România (1949-1962)*, Iași, 2005, volumele și studiile semnate de Dan Cătănuș și Octavian Roske, precum și în numeroase articole publicate după 1989 în reviste de specialitate și în diferite ziare. Semnatarul volumului a refuzat totuși să le insereze în text. În plus, păstrăm convingerea că fostul activist de partid Constantin Dropu, antrenat în mod direct în propaganda de la sate pe tema colectivizării, a avut cunoștințe nemijlocite, și, probabil, nu puține, privitoare la asemenea metode „de lămurire”, pe care el a refuzat, în mod deliberat, să le menționeze.

Pe de altă parte, dacă luăm în considerație datele referitoare la înzestrarea tehnică a agriculturii și la investițiile făcute de regim în acest sector, din lectura textului publicat ne creăm opinia că, într-adevăr, conducerea partidului comunist a manifestat o grijă paternală față de agricultură și de țărani, punându-le la dispoziție sume substanțiale. Or, prețurile de colectare a produselor agricole au fost în permanență joase, uneori sub prețurile celor de producție, așa că investițiile din acest sector nu au fost un dar al regimului, ci ele s-au făcut tot din banii și pe seama muncii colectivizatorilor, cărora le-au fost sustrate o bună proporție din beneficiile ce li s-ar fi cuvenit. Mai rău decât atât, în pofida faptului că în ultimele decenii ale regimului comunist agricultura românească a fost înzestrată cu combine pentru recoltatul porumbului, culegerea lui se făcea însă tot în mod manual, fără nici un fel de remunerare, cu elevi, studenți, soldați, muncitori, funcționari, din cauză că liderii partidului se temeau că țărani cooperatori, dacă ar fi fost puși la strâns recolta, și-ar fi putut însuși „în mod fraudulos” o parte din ea, diminuând pe această cale cantitățile de produse agricole care ar fi trebuit să intre în fondul centralizat al statului. Or, în unele comune, elevii școlilor elementare erau folosiți la recoltare până prin luna decembrie, fără ca ei să participe la lecții.

Domnul Constantin Dropu ne „încântă” cu maniera de expunere a prefacerilor pe care le-a cunoscut în perioada colectivizării lumea rurală: „Urmele de tălpi ale picioarelor desculțe, ștampile primitive ale sărăciei lucii, încetaseră a se mai zări pe întinderea câmpiilor, pe care acum le însemna, ca o marcă de fabrică a progresului, talpa crestată a roților de tractoare” (p. 399). Adevărată creație literară realist socialistă specifică descrierilor elogioase ale perioadei comuniste! Domnia sa a mai adăugat la capitolul redactat de noi despre colectivizare câteva exemple de țărani a căror prosperitate s-a datorat muncii în cooperativele agricole de producție. Îl credem și nu îi contestăm afirmațiile, dar ne întrebăm care a fost proporția acestora din totalul membrilor asociați și care a fost aceea a cooperativelor care nu au cunoscut, în decursul celor circa patru decenii de muncă în comun, nici măcar o ameliorare în statutul lor social. În perioada industrializării României, o mare parte dintre țărani cooperatori au părăsit gospodăriile agricole colective, angajându-se în diferite întreprinderi din orașe, unde obțineau, de regulă, câștiguri de câteva ori mai mari. De la Pechea, de exemplu, încadrarea localnicilor la Combinatul Siderurgic din Galați atinsese asemenea proporții, încât, în anul 1977, autoritățile au înființat în localitate o anexă a penitenciarului din capitala județului, folosindu-i pe deținuți în muncile agricole ale gospodăriei colective. Facem aici precizarea că, în mod ciudat, persoanele internate în penitenciarul de aici obțineau câștiguri mai mari decât țărani colectivizați pentru același volum de muncă prestat, deși, spre deosebire de deținuți, sătenii contribuiseră la asociație și cu pământul și inventarul agricol.

Domnul Constantin Dropu își exprimă regretul pentru faptul că C.A.P.-urile au fost desființate după evenimentele din decembrie 1989, readucând pe țărani la statutul de mici proprietari de dinaintea colectivizării agriculturii. Fără îndoială că marea exploatare agricolă are o serie de avantaje incontestabile în special de natură tehnică față de cea mică, după cum nici

acesteia din urmă nu îi pot fi negate câteva dintre ele. Numai că, în România comunistă, în cooperativele agricole de producție deciziile erau impuse de către autorități din afara lor, care satisfăceau doar interesele statului, neținând niciodată cont de doleanțele și de interesele sătenilor asociați. Aceasta explică, de altfel, exodul colectivștilor spre centrele industriale și de ce, după 1989, când s-a ivit prilejul favorabil, țărani au purces cu un patos greu de imaginat la sfărâmarea asociațiilor, de pe urma cărora ei au considerat că avuseseră avantaje nesemnificative. Mai rău decât atât, datorită modului în care și-au desfășurat activitatea gospodăriile agricole colective a fost total compromisă și ideea de cooperatie, propaganda întreprinsă în zilele noastre de diferite autorități sau persoane privitoare la necesitatea reînființării unor asociații agricole devenind în multe localități o adevărată sperietoare pentru țărani.

Ca „economist”, s-ar fi convenit ca domnul Constantin Dropu să fi făcut o comparație între venitul realizat de un țăran care, în perioada interbelică, lua pământ în dijmă de la marele proprietar și cel obținut din munca prestată în colhoz. Săteanul dijmaș primea, de regulă, jumătate din producția realizată pe terenul pe care se angaja să îl cultive; în cazuri mai rare, el primea două treimi sau, uneori, o treime din recoltă, proporția repartitiei fiind determinată de o varietate de factori. În gospodăria agricolă colectivă el contribuia nu numai cu munca, ci și cu pământul și cu inventarul viu și mort, care ar fi trebuit să îi confere jumătatea recoltei realizate. Dar, niciodată colectivștilor nu li s-a repartizat măcar o treime din cantitățile de bunuri obținute. În aceste condiții, se naște, în mod natural, întrebarea: nu erau oare mai avantajoase pentru țărani mult blamatele de către comuniști învoieli agricole făcute cu marii proprietari funciari rurali decât cele din mult elogiatale cooperative agricole de producție?

Se poate veni cu multe exemple care atestă situații contrarii celor privitoare la bunăstarea unor familii de colectivști expusă cu numeroase detalii de către domnul Constantin Dropu, iar autorii care au cercetat istoria unor cooperative agricole de producție ne oferă nenumărate asemenea probe. La cumpăna dintre milenii, eu am întreprins cercetări în comuna Pechea, din județul Galați, localitate în care s-a înființat cea dintâi gospodărie agricolă colectivă din fostul județ Covurlui și care a devenit una dintre cele mai prospere cooperative agricole de producție din zonă, însă bunele ei rezultate de ansamblu nu s-au reflectat și în starea economică a cooperativitorilor, motiv pentru care printre sătenii de aici circula frecvent un slogan cu un pronunțat caracter satiric: „C.A.P.-ul, C.A.P.-ul ne-a dat zece bani și leul!”. Este un adevăr confirmat de mulți localnici, care au mărturisit în discuțiile pe care le-au purtat cu noi că în anumiți ani le-a fost repartizat câte un leu pentru ziua de muncă prestată, întrucât produsele agricole livrate de cooperativă la fondul de colectare erau plătite cu sume care nu acopereau uneori nici măcar prețul de producție. De fapt, de pe urma înzestrării tehnice a agriculturii, care nu poate fi, totuși, negată, a obținut beneficii reale doar statul, nu însă și țăranul cooperativ din România, iar desconsiderarea acestuia din urmă poate fi ilustrată chiar și numai prin faptul că în ultimul deceniu al comunismului autohton, când, în unele județe ale țării, până și pâinea fusese cartelată, săteanului, care producea grâul, i se refuza în mod ostentativ achiziționarea ei.

În pagina interioară de titlu, în care sunt expuse datele tehnice ale editurii, la care cititorii nu își aruncă de obicei nici măcar privirea, se face și mențiunea, cu litere având caracterul opt, care cu greu ar putea fi sesizate de către cumpărătorii cărții, că Dumitru Șandru a contribuit la lucrare cu capitolele IV, V și VI (p. 361-399). Se omite faptul că același autor a făcut o serie de completări și la alte capitole, pe care nu dorim să le expunem aici – mai puțin la ultimele două – cu informații despre care semnatarul tomului, Constantin Dropu, care a predat toată viața lui doar economia politică socialistă, nu avea deloc cunoștințe ori deținea doar o documentare destul de vagă provenind, de regulă, din surse de mâna a doua, lipsite uneori de credibilitate.

Prin maniera în care a devenit autor al unei lucrări de referință, în care contribuția lui a fost doar parțială, Constantin Dropu a realizat saltul de la modeste articolașe publicate în „Cronica”, „Era socialistă”, „Alternative”, „Convorbiri literare” la un tom voluminos pe care el îl consideră, probabil, după toată propaganda pe care a realizat-o asupra lui, drept o operă capitală, încununare a carierei sale. În ultima discuție purtată cu dânsul, domnul Dropu a încercat să îmi demonstreze cât de bine a fost primită lucrarea „noastră” (sic !) de către cele câteva persoane cărora le-a fost arătată. Concomitent, imediat ce cartea a ieșit de sub tipar, el a declanșat o adevărată campanie

menită să îi popularizeze „opera”, organizând lansarea ei la diferite instituții, în care și-a arogat paternitatea volumului. Mai mult, la sugestia lui, în decembrie 2007, Mircea Radu Iacoban i-a făcut o prezentare elogioasă în ziarul „Monitorul de Suceava”, deși volumul nu ieșise încă din sediul tipografiei. Nu dorim să contestăm talentul literar al semnatarului acestei „recenzii”, dar o lucrare care aparține unui anumit domeniu de activitate credem că ar trebui judecată de către cei din breasla respectivă, nu de către ziariști sau de scriitori, precum este cazul lui Mircea Radu Iacoban, care nu posedă nici măcar cunoștințe elementare de geografie – confundând localități din Moldova incluse în prezent în județul Suceava cu Bucovina –, ca să nu mai vorbim de cele legate de anumite teme de istorie economică și socială. Având în vedere însușirea frauduloasă a muncii noastre, maniera în care și-a arogat paternitatea asupra întregului volum, denaturarea adevărului istoric, precum și lipsa totală de scrupule a lui Constantin Dropu, am considerat că era de datoria noastră să le restabilim adevărul și să îl aducem la cunoștința publicului prin câteva periodice de largă circulație și prin trei reviste de specialitate ale Academiei Române.

Probabil că „autorul” impostor al volumului recenzat de noi consideră că are acum suficiente motive de a se fâli cu acest tom, de a-l populariza în cercuri cât mai largi de cititori și de a se lăuda că ar fi devenit o autoritate de necontestat în materie de istorie agrară. Pentru mine, care cunosc destul de bine traiectoria științifică a „economistului activist” Constantin Dropu și detaliile care au condus la nașterea, la contrafacerea unor capitole ale acestei lucrări și la finalizarea ei, afirmația potrivit căreia ea reprezintă într-o proporție însemnată rezultatul unui furt ordinar care poate fi asemuit cu hoțiile practicate în codru de către lotri sau la drumul mare de către borfașii ordinari și o răstălmăcire a adevărului istoric din perioada comunistă nu constituie nici o exagerare. Tocmai de aceea, am considerat că era necesar să facem publică imoralitatea acestui individ lipsit total de scrupule, asupra căruia nu putem să aruncăm decât un binemeritat blam.

Dumitru Șandru

NOTE BIBLIOGRAFICE

CORIN BRAGA, *De la arhetip la anarhetip*, Editura Polirom, 2006, 287 p.

Scrișă într-un stil accesibil (însă deloc simplist), cartea *De la arhetip la anarhetip* invită la o călătorie virtuală prin istoriografia imaginarului geografico-mitic și nu numai. Pornind de la scrieri antice și medievale (traduse minuțios din limbile originale), Corin Braga dezvoltă o incursiune în dimensiuni mitice paralele, cu scopul de a demonstra mutațiile pe care le suportă diferite aspecte ideologice, ca cel de timp și spațiu.

Interesul autorului pentru filologia comparată, pentru studiul imaginarului și al filosofiei, reiese din abordarea complexă a subiectului și din utilizarea metodologiilor specifice diferitor discipline, cu precădere a arhetipologiei. Structurată minuțios pe capitole și subcapitole, cartea prezintă multiple aspecte psihogeografice, fundamentale imaginarului cartografic și cosmografic, pe baza căruia s-a organizat gândirea umană din Antichitate până în lumea premodernă.

Psihogeografia ocupă prima parte a studiului, exemplificările situându-se la nivelul cartografiei variate a Antichității, Evului Mediu și epocii premoderne, succedate de segmentul explicațiilor teoretice ale principiilor nonempirice utilizate în crearea imaginarului relativ la reprezentările Universului. Secvența ulterioară o constituie relatările de călătorie ale exploratorilor din diferite perioade istorice, fragmentele fiind atent selectate pentru a construi o panoplie a „raselor monstruoase”, adică a imaginii Celuilalt, așa cum era el perceput de către europeanul animat de concepte europocentriste.

De la „gândirea vrăjită” a călătorilor din vechime, se realizează o trecere în planul filosofiei și al literaturii (Calderón de la Barca, Thomas Mann), pentru a introduce concepte ca „furia eroică” la Giordano Bruno sau „gândire magică” în teatrul baroc, până la evoluția conceptului de utopie spre antiutopie sub impulsurile cenzurii ideologice din secolele XVII și XVIII.

Abordarea suferă modificări în ultima parte a lucrării, când se trece de la analiza *arhetipală* (axată pe imagini-șablon, pe matrici imuabile, acceptate drept canon științific în diverse domenii) la definirea (în accepțiune proprie) și ilustrarea conceptelor de *anarhetip* (ca antonim al arhetipului, adică structura „modelului anarhic”, ce refuză subordonarea față de matrice și dă naștere unor entități specifice, singulare, deseori considerate ilogice și monstruoase) și *eschatip* (modelul în care structurile se dezvoltă de la sine și se organizează abia spre sfârșitul existenței lor, creându-și pe parcurs un model, așa cum embrionul se desăvârșește abia spre finalul existenței sale, înainte de a deveni trup).

Continuare a colecției *10 Studii de arhetipologie* (Ed. Dacia, 1999), cartea oferă în plus o explicare amănunțită a terminologiei uzate de Corin Braga în analiza vechilor sisteme prin intermediul cărora cercetătorii Antichității și ai Evului Mediu defineau universul cunoscut sau necunoscut lor. Transplantarea unor termeni utilizați, cu predilecție, în domeniul teoriei literare, în sfera analizei de text geografic, lărgeste orizontul de înțelegere al cititorului avizat, prin noi valențe comparatiste.

Titlul volumului face referire tocmai la acest proces de îmbinare a diferitelor discipline, prin definirea conceptelor deja introduse de *arhetip* și *anarhetip*, și prin dezvoltarea unui nou (*eschatip*), exemplificările fiind alese din diverse arii de cunoaștere, de la literatura universală la filosofia antică și critica psihanalitică.

Stilul semi-didactic este ilustrat prin faptul că fiecare capitol debutează cu explicații terminologice și trasarea obiectivelor tematice, complicând apoi (prin limbaj și argumentări socio-psiho-filosofice) schema aparent facilă enunțată în intro. Influențată de sistemul de analiză anglo-saxon (tocmai prin enunțarea obiectivelor și prezentarea metodologiei utilizate), lucrarea este o lectură plăcută, pe alocuri chiar captivantă, care necesită însă o disponibilitate spre înțelegerea unei abordări deloc facile. Corin Braga nu scrie o carte pentru amuzament, ci alcătuiește un studiu

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLV, 2008, p. 457–465

serios, argumentat științific și înrădăcinat în structuri teoretice profunde. Cu toate acestea, pe parcursul unei lecturi atente, se pot remarca expresii fericit îmbinate de simțul comparatistului cu formulări ce surprind în cadrul sobru al scrierii („Chiar contestând în bloc sistemul lui Jung, ar fi eronat dacă s-ar arunca la canal, odată cu apa din copaie, și copilul terminologic, cel de «arhetip»”, p. 274). Deliciul unor astfel de expresii relaxează stilul auster (îndreptățit, de altfel) al capitolelor teoretice și facilitează o bună înțelegere a conceptelor.

Acceptarea invitației la călătorie, pe urmele „Paradisului Terestru”, împreună cu navigatorii lui Columb sau trecerile prin spațiile interioare ale sufletului și intelectului, împreună cu Mann, presupune o meditație asupra diverselor conexiuni realizate de către autor. Pe parcursul acestei cărți, cititorul empatic are ocazia de a împărtăși sarcina deloc ușoară pe care o are comparatistul. Corin Braga ne determină să ne asumăm (așa cum sugerează încă din Introducerea cărții) experiența cercetătorului și ne ghidează în înfruntarea obstacolelor metodologice pe care le presupune literatura comparată.

De la arhetip la anarhetip este o carte ce nu poate fi omisă din lista bibliografică a oricărui studiu (cu pretenții metodologice) al imaginarului geografic. Principala utilitate a lucrării constă în aceea că aduce inovații terminologice (susținute de exemple pertinente) necesare înțelegerii la nivel superior a conceptelor ce stau la baza unei discipline „tineră”, psihogeografia, ai cărei piloni sunt geografia simbolică și psihanaliza. Pentru cei interesați de studii interdisciplinare și pentru cei care doresc să-și testeze limitele propriilor cunoștințe, cartea lui Corin Braga reprezintă un manual metodologic deosebit de util și o foarte frumoasă provocare.

Alina-Viorela Căileanu

ANA-MARIA ȘTEFAN, *Aspecte ale alterității în drama istorică. Secolul al XVI-lea european în viziune romantică*, Iași, Editura Universității Al. I. Cuza, 2007, 266 p.

Lucrarea a primit, în mai 2008, premiul „Aurel Leon” al Ziarului de Iași, pentru cel mai bun debut în proză. Volumul își are originea în teza de doctorat a autoarei, susținută în 2005 (*Elemente de civilizație medievală și renașcentistă în drama istorică: Shelley și Hasdeu*), fiind structurat în patru capitole: *Drama istorică la confluența paradigmatelor. Conceptul de culoare locală în drama istorică romantică, un vehicul al alterității*; „*Nobodaddies*”. *Variante ale despotismului politic și domestic în dramaturgia istorică romantică*; *Ipostaze și avataruri ale „modelului” cavaleresc*; *Modalități de expresie a alterității în drama istorică. Spre o panoramă a marginalității*.

De la primele pagini, autoarea caută să definească, prin contrast cu tendințele precedente, accepția romantică a noțiunii de dramă istorică. Între aceste elemente, ea accentuează predilecția autorilor romantici pentru Evul Mediu și perioada renașcentistă, pentru personaje mai puțin cunoscute, pentru momentele de criză din istoria națională sau europeană. Analiza sa insistă pe modul subtil în care autorii acestor drame (Shelley, Hasdeu, Pușkin, Byron, de Musset) au apelat la reconstituirea specificului istoric, punându-și totodată în valoare propriile opțiuni, propria lume. Documentarea riguroasă, grija lor pentru „adevărul istoric” nu a împiedicat perpetuarea unor „invarianți culturali” de tipul despotului (public sau domestic), a marginalului/ monstrului, a cavalerului, a măștii. Din literatura est-europeană, Ana-Maria Ștefan a selectat piesa „Răzvan și Vidra”, a lui B. P. Hasdeu, împreună cu „Boris Godunov”, a lui A. Pușkin. Ambele redau episoade critice, de răsturnări dinastice sângeroase și nestatornice, care au rămas în memoria cronicarilor tocmai prin nefirescul lor.

Pentru mai buna înțelegere a dramelor istorice comentate, autoarea face o utilă trimitere la „goticul literar”, un gen literar care s-a afirmat puternic între 1760-1830, a revenit în vogă la sfârșitul secolului XIX și a oferit destule sugestii pentru literatura secolului următor. Fondatorul genului, Horace Walpole (1717-1794), a inaugurat o ficțiune excesivă, cultivând misterul, oroarea, senzorialul, forțarea limitelor morale și raționale, simultan cu respectarea unei „culori locale” plasate de obicei în secolele medievalității europene. De aici, autorii romantici au extras un plus de fascinație pentru reflexele multiple ale identității, pentru jocul periculos cu alterități

mai mult sau mai puțin accesibile. Aproape întotdeauna, în aceste piese, „personajul descoperă în adâncurile proprii sale conștiințe pe un *altul* – monstrul interior – care, printr-un fel de fagocitoză, reușește, în cele din urmă, să-l devoreze”. Măștile nu ascund, ci își creează noi purtători, ademeniți de iluzia transgresării comode în altă alte medii, în alt spațiu.

Decorul istoric veridic, transpus uneori în alte motive culturale, cum ar fi cel al castelului-labirint, nu condiționează în exclusivitate intriga. Dincolo de credibilitatea personajelor (prinți, servitori, soldați, nobili etc.), autorii romantici plusează deopotrivă atemporalitatea pasiunilor ce îi animă și exotismul locațiilor în care se plasează. În cazul piesei lui Hasdeu, de exemplu, ambele aspecte sunt alimentate prin revenirea insistentă la câteva din aspectele „clasice ale marginalității: etnicul țigan (Răzvan), femeia (Vidra), haiducul, străinul (polonezul, rusul, dar și Răzvan în postura de «străin» pe durata carierei sale mercenare), omul de altă religie (catolicul)”.

Ana-Maria Ștefan a considerat că demersul său „se subsumează direcției cunoscute în teoria literară comparatistă sub numele [...] de *imagologie*, definită ca *studiul imaginilor sau al reprezentărilor străinului în literatură*”, ceea ce propune, inevitabil, o incursiune în istoria reprezentărilor culturale. Excelentul său studiu invită, într-adevăr, la o relectură subtilă, imaginativă și scrupuloasă totodată a unor texte prea puțin valorificate de istoricii profesioniști. Nu e vorba doar de a „corecta” secolul XVI redat în paginile secolului XIX, ci de a înțelege cum funcționa „corectitudinea” fiecărei epoci.

Cătălina Mihalache

MARIUS ROTAR, *Moartea în Transilvania în secolul al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2007, vol. I, 246 p., vol. II, 720 p.

Cartea de față este de fapt o teză de doctorat gândită și elaborată pe parcursul unui deceniu de muncă în arhive. Autorul a urmărit, în completare, o bogată literatură religioasă, legislația medicală, reglementările juridice asupra morții ori alte surse care ne dau referințe despre moarte. Marius Rotar își ordonează izvoarele, provocându-și lectorii să ia în considerare mărturii particulare ignorate până în prezent cu bună știință. Dezvăluindu-ne o altă față a istoriei, ne învață să percepem trecutul dincolo de cifrele unei statistici, să empatizăm cu neștiutele suferințe din arhivele familiale. De exemplu, scrisorile și telegramele de condoleanțe traduc, pentru unii, un nivel privat de reacții și constituie, inspirat numită, drept o *literatură de consolare*. Pentru alții, ele nu sunt decât simple mențiuni pasagere în biografiile liderilor sau a personalităților.

Lucrarea lui Marius Rotar nu apare brusc în peisajul istoriografic românesc. Ea este anunțată de unele articole cu tematică apropiată celei propusă în cartea de față. Chiar tânărul istoric recunoaște, acum poate mai senin și mai degajat, că subiectul ales de dânsul nu a fost nici pe departe unul lesne de afiliat principalelor direcții de cercetare din istoriografia autohtonă. În afara noutății ideilor propuse dezbaterii, Marius Rotar conștientizează necesitatea pregătirii terenului, a acomodării lectorului cu o provocare imposibil, totuși, de asimilat pentru unii. Este moartea un subiect tabu astăzi? Cât de disponibili suntem a accepta o dezbateră pe această temă? Sunt întrebări care respiră pe parcursul celor două volume atent ordonate în ceea ce privește coerența subiectelor propuse cititorilor, a metodelor de analiză a direcțiilor abordate. În cel mai bun caz, suntem dispuși să admitem că ne încercăm un sentiment inconfortabil când auzim relatări ori povești despre decesul sau sfârșitul vreunei persoane. Că evităm să participăm la înmormântare din varii motive personale, emoționale, frământați de tot felul de angoase și temeri. Minimalizăm rostul logicii și ne ferim să explicăm de ce.

Primul opus, de o întindere sensibil mai mică față de următorul, este, în fond, o introducere amplă pe marginea reprezentativității morții în cultura română, exemplificându-se tangențial și percepții de pe diverse meridiane ale lumii. Fără a avea pretențiile unui deschizător de drumuri, autorul își recunoaște dependența metodologică față de istoriografia occidentală, amintindu-i pe Philippe Ariès, Michel Vovelle sau Pierre Chaunu, de la care a preluat modele interpretative, a învățat și relativizat perspectivele asupra celei din urmă experiențe umane. Sunt, fără îndoială, nume cunoscute, mulți dintre noi citindu-le cărțile și apropiindu-ne ideile complementare preocupărilor academice personale.

Plecând de la trimiteri către istoriografia problemei, Marius Rotar inventariază reacțiile cotidiene în fața morții, preluându-le din presa centrală și locală postdecembristă. Sesizează reacții neașteptate, parcurgând întregul registru emoțional al individului confruntat cu știrea dispariției cuiva. El își definește rezultatul muncii sale drept carte de istorie și nimic altceva. Ca și nașterea, încoronarea, războiul ori alt moment din trecut, moartea își cere dreptul la analiză, reclamând discernământ și stăpânire de sine. Finalul vieții este, în fond, suma tuturor trăirilor noastre. Se consumă departe de privirile și indiscrețiile publice, neavând nimic spectaculos. Provoacă doar, în funcție de caracter și educație, asumarea unei atitudini cât mai demne în cel din urmă ceas al existenței. Fie ea moarte naturală, epidemică, violentă sau eroizantă, duce mai departe un mesaj, păstrează o amintire sau recuperează o imagine despre cel pierdut. Memoria lui va fi puternic amprentată de aceste ultime clipe.

Moartea aduce cu sine profunde transformări comportamentale, integrând decedatul și apropiatii săi într-un același scenariu ritual. Din acest repertoriu de gesturi face parte și scrierea testamentului, despre care aflăm că a fost reglementat oficial prin Legea nr. 16 din 1878. Dar în condițiile în care majoritatea populației nu știa carte, mai ales în universul rural, *testamentul prin viu grai* era acceptat în continuare ca o formă de clarificare a relației testatorului cu rudele și cu membrii comunității în care își trăise viața. Arhaicul controla încă, la sfârșitul secolului XIX, încercările modernității de a impune un alt cod cultural. Marius Rotar consideră că semnarea testamentului de către muribund simboliza ultimul gest conștient pe care acesta îl făcea, dar și o măsură de prevedere. Își garanta lui, dar și restului familiei, păstrarea stabilității și continuității patrimoniale, evitând certurile și disensiunile dintre moștenitori. Socotelile lumești fiind încheiate, moartea putea să vină. Decesul o dată survenit, transfera toate responsabilitățile în seama apropiatilor mortului. Ceremonialul, cu tradițiile și cutumele locului, se ghida după părerile și indicațiile rudelor. Fiind un eveniment bine pus la punct, înmormântarea revitaliza comunitatea, care se simțea datoră să se implice și să marcheze prin anumite atitudini pierderea cuiva. Destinația finală nu putea fi decât cimitirul sau crematoriul, opțiune la îndemâna fiecăruia, atâta vreme cât avea grijă să și-o exprime din timpul vieții. Autorul nu găsește nimic morbid în această alegere. Crede că era vorba doar de un realism de care mulți se ascundeau, amânând împăcarea cu sine.

Impresionanta lucrare a lui Marius Rotar ne familiarizează cu un limbaj aparte, cu un vocabular diferit de acela cu care suntem noi învățați ori pregătiți să uzităm. Căci, în fond, aceste cuvinte nu pledează pentru științificitate, regăsindu-se la nivelul vorbirii curente în variate forme de exprimare. Așa cum în anii '90 unii nu înțelegeau cum putea fi scrisă o istorie a violului și la ce servea dacă era recomandată studenților la orele de seminar, tot astfel autorul acestei lucrări simte o anume rezistență în ceea ce privește acceptarea subiectului său de către confracții de breaslă. Dar orice început presupune asumarea degajată a reticențelor celorlalți, obligând la eforturi suplimentare de lămurire. În orice caz, preocupările lui Marius Rotar ne demonstrează, dacă mai era nevoie, cât de larg poate fi spațiul de manifestare a istoricului. El poate explora diferite registre de semnificație, manevrând inteligent sursele și completând informațiile culese din arealuri la prima vedere antagonice, cu speranța că, într-un târziu, va reuși să își câștige un public fidel.

Alexandru Istrate

IULIAN COSTACHE, *Eminescu. Negocierea unei imagini – construcția unui canon, emergența unui mit*, București, Cartea Românească, 2008, 368 p.

Iulian Costache (n. 1961) este lector universitar în cadrul Facultății de Litere – Universitatea din București, susținând cursuri de literatura română modernă și studii europene. În anul 2003, teza de doctorat, pregătită sub îndrumarea lui Paul Cornea, obține distincția *Magna cum laude*. Iar la recomandarea lui Nicolae Manolescu, Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu” și Consiliul Municipal Botoșani îi ofereau, în 2004, o bursă de cercetare post-doctorală. Cartea pe care o prezentăm este, așadar, rodul îndelungatelor sale investigații.

Ar fi fost posibil un asemenea titlu în cultura română acum mai bine de un deceniu? Rememorarea controverselor generate de articolele publicate în „Dilema” nu lasă loc la prea

multe comentarii. Duritatea reacțiilor a inhibat tonul polemicilor, marginalizându-i pe aceia care propuneau o altă grilă de înțelegere decât cea clasică, clișeizată până la refuz. Sensibilitatea exagerată asociată cu ignoranța, plafonarea intelectuală și lipsa rațiunii din discursurile replică au frânt prea devreme o dezbatere de care literatura avea nevoie.

Autorul mai amintește, în susținerea demonstrației sale, un alt episod mediatic, „Mari români”, a cărei experiență în comunicarea socială a relevat unele deficiențe, știute dar neasumate public. Iată doar câteva motive fundamentale de a se încerca, pe un subiect aparent supraîncărcat de semnificații, dotat cu toate răspunsurile posibile, prezentarea unui construct teoretic onest, chiar dacă pozițiile asumate de Iulian Costache nu prezintă defel atributul asimilării facile. Unii nu vor înțelege titlul cărții, mult prea provocator pentru formația lor, alții vor căuta furibund interpretări forțate doar pentru a-și justifica despărțirea amiabilă de principiile și crezurile autorului.

Rămâne întrebarea-cheie: ce am putea negocia vis-à-vis de moștenirea lăsată nouă de Mihai Eminescu? Ne este permis oare să umanizăm genialitatea așa cum posteritatea a construit-o pe parcursul unui secol? Căci, osificarea receptării lui Eminescu se produce, prea devreme, undeva la cumpăna veacurilor XIX-XX. Atunci apare mitul care se va dovedi în timp inexpugnabil. Mentalul colectiv va fi alimentat în permanență pe parcursul secolului trecut tocmai de opiniile și puținele imagini pe care le avem cu Eminescu, popularizate în primele decenii de la moartea sa. Cercetarea științifică, uneori fals investită cu această calitate, a avut, cu rare excepții, tăria de a merge contra valului. E greu să zdruncini credința în miturile fondatoare. De ce să înțelegi resorturile unui construct literar când poți parcurge în treacăt doar concluziile?

Iată o primă comoditate a gândirii pe care Iulian Costache o pune în chestiune. Cartea domniei sale ne testează capacitatea de a discerne și alege teoretizările, abordările compatibile propriilor noastre proiecte, eliberându-ne pe cât posibil de mirajul facil al prejudecăților. Proiecția noastră vine din spațiul istoriografiei, unde pledoaria pentru inedit, autenticitate, critică și originalitate reprezintă coordonatele fundamentale ale oricărui istoric care își respectă profesia, dar și pe sine. Iată de ce rezonăm încă din rândurile introductive cu autorul, care nu ezită să-și avertizeze lectorii să nu se aștepte la o scriitură inserată pe linia propovăduită de adepții panteonizării excesive a patrimoniului autohton: „Literatura funcționează, în fapt, ca un imens joc de negociere și strategie. În acest joc, autorul / textul și cititorul / criticul devin actori ai unor negocieri sistematice, angajând strategii și tactici specifice”. Un joc în care Eminescu nu și-a negociat mai nimic, imaginea și prestigiul său fiind modelate postum de Titu Maiorescu prin prisma crezurilor sale despre ce ar fi trebuit să știm în legătură cu protejatul său. Iar autoritatea publică de care se bucura liderul Junimii a certificat necondiționat și veridicitatea poziției sale, chiar dacă în epocă voci respectabile precum I.L. Caragiale, Iacob Negruzzi, înțelegeau diferit maniera de a gestiona destinul operei eminesciene. Iar peste toate acestea s-au suprapus constant, asemenea siturilor arheologice, păreri care rareori aveau de-a face cu manuscrisele eminesciene.

Provocarea lansată de Iulian Costache nu intră în categoria celor care se consumă extrem de repede, producând satisfacția grobiană a desființării unui tabu, ori a producerii senzaționalului. Nu acesta este felul travaliului. Parcurgând o bibliografie impresionantă, autorul dezvoltă o argumentație echilibrată captivându-și lectorii cu informații și sugestii independente de canoanele literare, justificându-și în permanență părerile pentru a nu fi acuzat de amatorism. Ce poate învăța un istoric de la un confrate într-ale literaturii? Dincolo de alte schimburi de idei, influențe, puterea exemplului are darul de a revigora și disponibilitățile critice ale istoriografiei române față de personajele și momentele importante din trecut. Dar mai ales în raport cu cele similare lui Eminescu, amprente și mirajului pe care opera lui le exercită și astăzi.

Alexandru Istrate

PAUL NISTOR, *Înfruntând Vestul. PCR, România lui Dej și politica americană de îngrădire a comunismului*, București, Editura Vremea, 2006, 375 p.

Sunt rare ocaziile în care un stat mic își depășește condiția pe scena globală, iluzionându-se spre o politică în care să devină egal al marilor puteri. Acesta este totuși cazul României lui

Gheorghiu Dej, la începutul Războiului Rece. Având sprijinul Uniunii Sovietice, vehiculând ideologia în calitate de instrument diplomatic și pretinzând că vorbește în numele „democrațiilor populare”, Bucureștiul și-a permis, înconștient, o strategie de uzură în direcția Statelor Unite ale Americii, liderul lumii libere în a doua jumătate a secolului trecut.

Lucrarea cercetătorului Paul Nistor, *Înfruntând Vestul. PCR, România lui Dej și politica americană de îngrădire a comunismului*, face o analiză a perioadei sumbre de la finalul celui de-al Doilea Război Mondial și până la moartea lui Stalin. O analiză care, deși axată pe evoluția sinuoasă a relațiilor diplomatice româno-americane, surprinde, în același timp, prăbușirea democrației românești și reacțiile occidentale față de această catastrofă politică. Cercetătorul ieșean a ridicat și încercat să descifreze câteva probleme-cheie care se pot subsuma temei majore: dacă România putea rezista sovietizării, cât de realiste și eficiente au fost intervențiile Vestului în favoarea forțelor politice democratice și care era gradul de autonomie / dependență a politicii externe a Republicii Populare Române față de „tutorele” de la Kremlin.

Peocupările lui Paul Nistor vin pe linia cercetărilor făcute în arhivele occidentale de Elizabeth Hazard, James Harrington, Bruce Courtney și Liviu Țărău. Aceștia au scris despre raporturile Washingtonului cu Bucureștiul, fixând mai ales o perspectivă americană asupra relației bilaterale. În contrapondere, un prim pas către conturarea viziunii românești asupra acestor relații o face Paul Nistor, utilizând documente de la Arhiva Diplomatică a MAE și de la Arhivele Naționale. Astfel, autorul surprinde cu finețe nu doar disputa ideologică dintre cele două „lagăre”, ci și „micul” Război Rece, unul particular, pe care nomenclatura PCR era convinsă că îl purta contra unui inamic extern ultramalefic și omnipotent.

„Înfruntând Vestul...” se bazează pe surse variate. Plecând în special de la documentele MAE, Fond SUA – Telegrama Washington (1946-1953), cartea utilizează și memorialistica referitoare la epocă, presa României comuniste (Scânteia, România Liberă, Lupta de clasă), dar și o bogată literatură occidentală care vizează confruntarea Est-Vest în prima parte a Războiului Rece. De asemenea, sunt analizate documentele de politică externă a SUA, publicate de Henry S. Commager, Lawrence S. Kaplan sau J.L. Gaddis, cât și cele cuprinse în celebra colecție Foreign Relations of United States.

Structurată în cinci capitole, lucrarea pornește de la universal la particular, integrând jocul românesc de politică externă în marea dispută globală postbelică. Primele două capitole vizează strategiile Casei Albe în relațiile internaționale și se concentrează atât pe partea teoretică, doctrinară, a corpului de documente care a conturat îngrădirea comunismului cât și pe traducerea lor în practică, prin realizarea unui scut defensiv în Europa. Celelalte trei capitole analizează raporturile bilaterale româno-americane în perioada 1947-1953. Mai întâi, schema se desfășoară cronologic, apoi autorul se folosește de alte grile de interpretare precum ideologia, propaganda sau imagologia. Astfel, sunt surprinse nu doar datele brute ale evoluției relațiilor dintre SUA și RPR, ci și metamorfoza imaginarului de conflict și a tehnicilor subversive, adiacente politicii internaționale. Prin comparație cu cei care au mai scris înainte despre istoria raporturilor româno-americane în era comunismului, Paul Nistor vine cu surse din interiorul diplomației RPR și a partidului de guvernământ. Acestea indică cu subiectivitate savuroasă drama noii elite comuniste care suferă de insecuritate cronică și care se teme permanent de o intervenție externă dar și experimental de masă pe care PCR l-a făcut în societatea românească, aducând politica externă la rang de sperietoare publică.

Bine documentată și scrisă cu seriozitate de un istoric profesionist, *Înfruntând Vestul...* ajunge la câteva concluzii care vor interesa istoriografia românească. De exemplu, reacțiile americane la politica de sovietizare a Estului sunt considerate curajoase, dar puțin adaptate realităților europene. Indicând reținerea Casei Albe de a interveni efectiv în zonă, strategiile îngrădirii comunismului s-au redus la discursuri de încurajare, operațiuni ale serviciilor secrete, presiuni diplomatice, restricții economice și o barieră militară a NATO impusă prea departe de România. Mai mult, politica intransigentă a Washingtonului a fost considerată ca generator de insecuritate pentru noile regimuri satelit din Europa de Est, care au fost astfel aruncate în brațele unicului protector – Moscova. Inflexibilitatea SUA a oferit însă percepția de verticalitate morală, transformând America într-un mit pentru popoarele estice cu așteptări mari în direcția unei iminente eliberări.

În același timp, partea română, deși prinsă într-un conflict asimetric, nu s-a dovedit a fi mai puțin intransigentă. Preocupați în special de conservarea pozițiilor interne, comuniștii români au abandonat aproape total politica externă în mâinile URSS. Astfel, la ordinele sovieticilor, diplomația română făcea un joc internațional agresiv, dovedind un zel antioccidental ieșit din comun. Construind deliberat o imagine războinică și militaristă pentru Occidentul condus de americani, românii au căzut în capcana de a se considera protagoniști importanți într-un Război Rece numai al lor, care îl dubla pe cel al marilor puteri.

Autorul are un fin simț al observației care îi permite să stabilească o relație directă între planul extern și cel intern. Pe acest binom, se constată cum politica externă era folosită de comuniștii români pentru a-și fabrica o legitimitate internă. Inamicul extern era inventat, supradimensionat, și considerat ca un pericol iminent, tocmai pentru a oferi PCR posibilitatea de a-și clama statutul de apărător dezinteresat și vigilent al poporului român. Analizând cu detașare istoria acelor ani întunecați, Paul Nistor face o analiză complexă și reușită a relațiilor dintre un stat mic și epuizat de război și o superputere prosperă. El surprinde transformarea diplomației clasice într-un domeniu în care ideologia și propaganda începeau să înlocuiască cu succes vechile mecanisme ale negocierii. Și dacă războiul a reușit să rămână rece timp de mai multe decenii, confruntarea diplomatică – dusă prin expulzări de diplomați, restricții de orice tip, acuze și invective publice – a căpătat forme incandescente la scurtă vreme de la căderea Cortinei de Fier.

Andi Mihalache

GABRIEL MOISA, *Istoria Transilvaniei în istoriografia românească (1965-1989)*, Presa Universitară Clujeană, 2003

Excelenta lucrare a istoricului Gabriel Moisa este una din puținele cărți ce abordează un astfel de subiect. Împărțită în opt capitole și având ca limite cronologice anii în care la conducerea statului comunist s-a aflat Nicolae Ceaușescu, lucrarea urmărește două planuri analitice și anume: unul în care sunt vizate aspectele teoretice legate de raportul dintre politică și istorie, cu analize privind evoluția istoriografiei transilvănene în primele decenii comuniste, și un al doilea plan în care se urmărește inventarierea destul de complexă a producției istoriografice din Transilvania în perioada 1965-1989.

În primul capitol al lucrării autorul face o foarte bună prezentare a celor mai importante contribuții istoriografice de dinaintea sa, amintind în acest sens lucrările unor istorici precum M. Dan, P. Teodor, A. Rădățiu, D. Gherman, Ioan Aurel Pop, N. Bocșan etc. Istoricul transilvănean face o prezentare destul de detaliată a lucrărilor istoricilor mai sus menționați, subliniind aportul pe care aceștia l-au adus pentru o cunoaștere cât mai bună a realităților transilvănene, apreciind că la sfârșitul anilor '70 a apărut o lucrare ce a marcat istoria istoriografiei românești și anume *Enciclopedia istoriografiei românești*. Dacă anii '80 au fost marcați de o virulentă dispută istoriografică româno-maghiară, amplificată odată în plus de degenerarea celor două regimuri comuniste, după 1989 realitatea istoriografică a suferit evoluții pozitive într-un orizont al tranziției ce necesită o regândire și o asumare critică a trecutului. Totodată, în cadrul analizei este avută în vedere pe lângă Transilvania istorică și zone precum Banat, Crișana și Maramureș. În următoarele două capitole sunt analizate relațiile dintre istorie și politică în timpul regimului Ceaușescu apreciindu-se că pentru perioada avută în discuție sunt două etape ale discursului istoric, fiecare cu propriile caracteristici și anume: prima perioadă, adică între anii 1965-1971, când se apreciază că au fost anii cei mai faști pentru scrierea istoriei, ani ce au corespuns cu o politică de relativă liberalizare, descentralizare și destindere internă; o perioadă ce a avut ca trăsătură dominantă o relaxare dogmatică tradusă într-o cenzură mai discretă a instituțiilor culturale. Autorul nu scapă din vedere faptul că în această perioadă Nicolae Ceaușescu a inițiat o serie de demersuri în vederea construirii unor așa-ziși istorici, viitoare instrumente personale ale cuplului din fruntea statului. Pe de altă parte, este apreciat faptul că în această etapă au apărut și lucrări fundamentale pentru această provincie și anume lucrarea *Dacii*, a lui H. Daicoviciu, sau *Supplex Libellus Valachorum*, a lui David Prodan. Cea de-a doua etapă, corespunzătoare anilor 1971-1989, coincide, în opinia autorului, cu perioada în care istoricii de casă ai partidului elaborau schițe ale istoriei naționale în care erau expuse toate problemele unei istoriografii române aflate într-o derivă tot mai accentuată

și tot mai bogată în false mituri. Începând cu anul 1980, N. Ceaușescu adăuga o altă caracteristică, extinsă pe toată durata deceniului nouă, și anume disputa cu istoriografia maghiară. Un alt moment important pare a fi fost Plenara C.C al P.C.R. din 1-2 iunie 1982, în urma căreia învățământul istoric a avut enorm de suferit.

Referindu-se la perioada de dinainte de venirea la conducerea partidului a lui N. Ceaușescu, autorul observa faptul că, în perioada 1944-1965, Transilvania, ca entitate istoriografică distinctă, a stat destul de puțin în atenția directivei politice și că, printre temele abordate, erau cele de istorie locală și economică. Făcând o comparație din punct de vedere cantitativ al istoriografiei, în paralel cu celelalte provincii românești, s-a ajuns la concluzia că, în intervalul mai sus menționat, cercetarea Transilvaniei de către istorici a fost defavorizată comparativ cu celelalte provincii.

În capitolele IV-VI ale lucrării, autorul realizează un inventar detaliat al instituțiilor cu profil istoric din Transilvania, instituții ce au avut ca obiectiv principal de activitate cercetarea istorică și valorificarea ei în diverse publicații de profil, oprindu-și atenția asupra centrelor de științe sociale (cum ar fi cele din Sibiu, Târgu-Mureș sau cel din Timișoara), a institutelor de istorie (cazul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca, în care erau cinci direcții principale de cercetare: istorie veche și arheologie – după 1971, istorie medievală, istorie modernă, istorie contemporană și istoria artelor), precum și a facultăților de profil din centrele universitare. Totodată este făcută și o caracterizare a muzeelor de profil din zonă (insistându-se asupra *Muzeului Banatului*, *Muzeului de Istorie a Transilvaniei*), autorul observând că perioada cea mai fastă în ceea ce privește dinamica instituțiilor producătoare de istorie în Transilvania a fost între 1964-1971. De asemenea, sunt prezentate periodicele transilvănene, din perioada 1965-1989, atât publicațiile de specialitate – cum ar fi *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj Napoca*, care a avut o evoluție sinuoasă, cu multe minusuri și plusuri, și care a abordat o paletă tematică relativ diversă, materializată în cele 21 de volume apărute pentru perioada avută în vedere, apoi *Forschungen Volks-und Landeskunde*, publicație ce a apărut pentru prima dată în 1959 și al cărei suflă a fost Carol Göllner – cât și cele ce aveau o rubricatură istorică bogată, în speță revistele de cultură (precum *Steaua*, *Vatra*, *Orizont*) și cele teologice (*Mitropolia Ardealului*, revistă ce a contribuit mai ales în anii '80 la promovarea Transilvaniei, *Mitropolia Banatului*, revistă ce a abordat un spectru tematic destul de larg, în care arheologia avea un loc bine stabilit, *Îndrumător bisericesc, misionar și patriotic*, *Episcopia ortodoxă de Alba Iulia*, periodic în care era și o rubrică specială de istorie, Istorie – cultură – religie etc.).

În capitolul VII al lucrării, *Estimări cantitative asupra istoriografiei transilvănene între 1965-1989*, autorul observă faptul că, după primii cinci ani ai regimului Ceaușescu, istoriografia transilvăneană cunoaște o sporire a numărului realizărilor, caracterizată ulterior printr-o oarecare constanță a cercetărilor, undeva în jurul cifrei de 25%. Un loc aparte îl constituie, în aceste cercetări, domeniile istoriei culturii și istoriei politice, cu jumătate din contribuțiile existente. Lucrările supuse cuantificării au fost analizate din mai multe puncte de vedere, atât pe verticală, dinspre general spre particular, cât și pe orizontală, pe genuri, momente sau etape istoriografice. În ultimul capitol al lucrării, autorul face câteva precizări privind scrieri ale istoriografiei occidentale asupra Transilvaniei, apreciind că anii '60 aduc un important interes pentru centrul și sud-estul european, în condițiile în care în 1965 apărea revista *Austrian History Yearbook*, o revistă ce avea preocupări de istorie a Imperiului Habsburgic, a Austro-Ungariei și, implicit, a Transilvaniei. În cadrul istoriografiei occidentale, un loc aparte îl ocupă istoriografia maghiară (unde accentul cade pe evenimente precum venirea ungarilor și situația politică din Transilvania secolului X, apoi sunt relatate evenimente privind revoluția de la 1848, contribuțiile istoricilor maghiari oprindu-se în marea lor majoritate la 1918), urmată apoi de istoriografia germană (în care preocupările s-au accentuat asupra perioadei medievale a Transilvaniei) și cea americană (printre cele mai bogate contribuții la această zonă istorică cu predilecție către epocile modernă și contemporană, cu accentul pe problema naționalităților din Transilvania și mișcarea națională românească). Mai sunt avute în vedere și alte istoriografii, cum ar fi cea italiană (în care un rol important l-a avut Mario Ruffini), engleză (cu contribuțiile unor istorici precum Eric D. Topee și Dennis Deletant) și franceză (o istoriografie care până la cel de al doilea război mondial s-a plasat în fruntea cercetărilor străine despre România și implicit a Transilvaniei).

Se poate aprecia faptul că studiul propus este o prezentare monografică a temei, una foarte valoroasă, și că în continuare istoriografia perioadei comuniste este un subiect ce merită a fi adus în atenția istoricilor, putându-se realiza astfel de lucrări și pentru alte zone ale României.

Bogdan Ceobanu

VLADIMIR ZODIAN, MIHAI V. ZODIAN, ADRIAN PANDEA, *Enciclopedie de istorie militară universală*, București, Editura Militară, 2006, 554 p.

Acest demers istoriografic era necesar pentru a oferi un util instrument de lucru cercetătorilor, studenților și profesorilor. Componenta militară a jucat un rol copleșitor în evoluția umanității și multe informații erau rătăcite prin lucrări mai greu accesibile. Precedenta lucrare a apărut în vechiul regim și purta pecetea ideologiei.

Conform tiparului, enciclopedia are cea mai mare parte dedicată bătăliilor și personalităților militare, totul prezentat în ordine alfabetică. Se adaugă o cronologie a principalelor conflicte și studii dedicate evoluțiilor în domeniul militar în secolul XX și în viitorul apropiat.

Demersul autorilor a fost unul îndrăzneț și au introdus date și teorii care contrazic teoriile oficiale (vezi descrierea atacului de la Pearl Harbor).

Nu putem să nu remarcăm și unele erori greu de înțeles dacă ne referim la experiența autorilor. Aflăm astfel că nava germană *Dresden* era un cuirasat (p. 102), dar, în realitate, era un simplu crucișător ușor similar cu mai celebrul *Emden*. Nici concluzia articolului despre bătălia de la Falkland nu este corectă, Royal Navy având o superioritate de necontestat. Mica escadră putea să realizeze surprize gen Coronel, dar nu putea să influențeze raportul de forțe. Escadra germană avea tunuri moderne, dar calibrul era de 210 mm și nu de 222 mm (p. 76). Modelul amintit de tun nu exista în flota imperială germană deplasată peste mări. Aflăm că navele *Mainz*, *Köln* și *Ariadne* erau crucișătoare grele și au fost scufundate de flota britanică în august 1914 (p. 139). Erau tot crucișătoare ușoare înzestrate cu 10 tunuri de calibrul 105 mm.

Interpretările asupra unor bătălii sau personalități mai controversate nu reflectă o adâncă analiză a documentelor sau a bibliografiei. Astfel, aflăm că în 1394 au fost două mari confruntări militare între oastea lui Mircea cel Bătrân și armata condusă de celebrul Baiazid Trăsnetul. Se afirmă că o primă ciocnire a fost la Rovine și a urmat o alta la Argeș (p. 222). Cronicile otomane și cele creștine nu amintesc decât de o înclăștare și confuzia a plecat de la denumirile diferite folosite pentru a desemna locul evenimentului sângeros. Despre politica militară a lui Iosif Stalin în primele zile ale agresiunii germane nu se consemnează decât că s-au luat „măsuri contradictorii” (p. 346) și nu se observă amplasarea total defectuoasă a trupelor în cazul unui atac inamic. Dispozitivul era ideal pentru o ofensivă asupra pozițiilor germane și române.

Enciclopedia nu este însoțită de o minimă bibliografie și nu are cuprins.

Chiar dacă există aceste lipsuri, *Enciclopedia de istorie militară universală* trebuie să se afle în bibliotecile specialiștilor și în cele publice.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

„Argesis”, seria Istorie, tom XIII, Pitești, 2004, 733 p.

Muzeul județean Argeș a reușit să atragă atenția cercetătorilor din întreaga țară prin organizarea, în fiecare an, a unui simpozion și prin oferirea unui spațiu generos în paginile anuarului „Argesis” pentru publicarea rezultatelor muncii de cercetare.

Studiile oferite spre publicare, în număr de 60, au fost incluse în patru secțiuni. Prima secțiune (*Arheologie, istorie antică și medie*) cuprinde materiale scrise de renumiți cercetători. Astfel, Constantin C. Petolescu a analizat preliminarile organizării provinciei Dacia Inferior, Constantin Rezachevici a publicat *Caracterul bătăliei din 1330 între Basarab I și Carol Robert. Țărani neînarmați sau cavaleri de tip apusean?*, iar Spiridon Cristoceă a studiat disputa boierilor Balotă și Brătianu pentru moșia Căcaleți. Spațiul generos a permis și afirmarea tinerilor cercetători (Dragoș Măndescu, Claudiu Neagoe și Cristian Luca).

Secțiunea *Istorie modernă și contemporană* este dominată de studiile de istorie militară. Nicolae Petrescu s-a referit la acțiunile Marinei Române pentru apărarea graniței de est, iar Dan Pintilie la bombardamentul de la 1 august 1943 și efectele asupra societății *Concordia*. Ionel-Claudiu Dumitrescu a prezentat pe baza unei bogate documentări în arhive *Impactul calamităților naturale asupra populației rurale a județului Argeș* în epoca 1945-1947, efectele secetei și furtunilor fiind amplificate de jaful sovietic și de politica greșită a guvernului Groza. Florian Banu și Liviu Țăranu au analizat activitatea grupului Arsenescu-Arnăuțoiu și alte aspecte ale rezistenței anticomuniste din Argeș. Secțiunea de *istorie modernă* cuprinde articole despre satul Urlueni (Marius Păduraru), parcul Trivalea (Vasile Novac), prezența argeșeană la Expoziția Generală Română (Aurică Smaranda) etc.

Secțiunea *Muzeografie, Istoria culturii, Personalități* cuprinde 13 studii, dintre care amintim pe cele despre corespondența scriitorului Liviu Rebreanu (Elena Rotaru), importanța anului 1876 în viața poetului Mihai Eminescu (Elena Rotaru), viața pictorului Costin Petrescu (Octavian Ungureanu), pagini din biografia mareșalului Ion Antonescu (Paul I. Dicu) și despre etnologi argeșeni omiși din dicționare (Mihail M. Robea). Vasile Tudor, pasionat de istoria aviației, a realizat biografia aviatorului Petru Macovei.

Secțiunea *Varia* cuprinde două studii despre morfostructura așezărilor din Piemontul Căndești și din valea Râului Doamnei, realizate de regretatul specialist Ion Popescu-Argeșel în colaborare cu Anca Argeșel-Chioncel și Radu Argeșel Popescu.

Noul volum al anuarului „Argesis” reprezintă un important pas înainte în înțelegerea istoriei și este util cercetătorilor, studenților și profesorilor.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

„Restituiri”, anul 4, nr. 9, septembrie 2005, 40 p.

Revista de istorie a apărut din necesitatea popularizării bogatului fond documentar existent în arhivele militare și civile din orașul Pitești. Articolele combină într-un mod eficient rigoarea științifică cu prezentarea necesară marelui public. Importante personalități ale istoriografiei și culturii românești au publicat în paginile revistei.

În acest număr s-a acordat o atenție deosebită evenimentelor din cel de-al doilea război mondial, deoarece s-au împlinit 60 de ani de la încheierea ostilităților. Profesorul universitar Gheorghe Buzatu a analizat din nou evenimentele de la 23 august 1944 pe baza unui bogat material documentar (p. 3-6). Profesorul Ionel-Claudiu Dumitrescu, în articolul *Orașul Pitești și județul Argeș în toamna anului 1944*, prezintă pe baza documentelor comportamentul Armatei

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLV, 2008, p. 467–475

Roșii față de civili și militari (p. 33-35). Marius Cârjan realizează o scurtă biografie a generalului Sănătescu (p. 24-25), un personaj important în evenimentele din august 1944. Constantin Hlihor a prezentat într-un amplu interviu relațiile marilor puteri cu România în perioada interbelică (p. 20-21), iar academicianul Răzvan Theodorescu studiază monarhiile moderne ale Balcanilor (p. 7-8).

Un spațiu larg este dedicat „omului de oțel” al României în al doilea război mondial. Editorialul semnat de Cornel Carp analizează cariera lui Armand Călinescu și amintește de relativa uitare ce s-a instalat pe fondul accelerării ritmului vieții. Articolul lui Aurelian Chistol (*Poziția lui Armand Călinescu privind menținerea cenzurii și a stării de asediu*, p. 14-19) prezintă concepția omului politic argeșean despre modul de guvernare a țării într-o perioadă dificilă, toleranța fiind inacceptabilă pe fondul intensificării mișcărilor totalitare în interiorul și exteriorul țării.

Se continuă prezentarea întâmplărilor de la cabana Padina (Grigore Constantinescu, *Diversiunea de la cabana Padina, un episod semnificativ din rezistența armată anticomunistă* (II), p. 12-13).

Centrul Cultural al Primăriei Pitești oferă prin susținerea financiară și organizatorică a revistei „Restituiri” o importantă rampă de lansare pentru tineri istorici și pentru scoaterea la lumină a adevărului ascuns în arhive sau în spatele vălurilor propagandei totalitare.

Revista „Restituiri” este o publicație utilă pentru studenți, profesori și publicul larg, iar munca de cercetare și editare trebuie să continue.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

„The National Interest”, The Nixon Center – Washington D.C., martie-aprilie 2008, mai-iunie 2008

Peisajul dens și prestigios al revistelor americane de relații internaționale, fie ele finanțate de lumea universitară sau politică, are o tradiție recunoscută care datează chiar dinainte de Cel De-al Doilea Război Mondial. Totuși, Războiul Rece și perioada post-Război Rece au impulsionat o anumită abundență de analize și predicții asupra evoluției politicii mondiale. În acest context, la cumpăna dintre două ere, o revistă, un articol și un autor și-au creat reciproc un renume global. Astfel, *The National Interest* (*Interesul Național*) l-a lansat pe Francis Fukuyama iar „The End of the History” a dus revista care îl găzduia în topul publicațiilor de gen.

Cei care au înființat revista, în ultimul sfert al secolului XX, au considerat că în principala superputere a lumii există o dezbateri insuficientă asupra problemelor importante de politică externă. Din acest motiv, atenționau fondatorii, în cazul în care Statele Unite doreau să-și perpetueze succesul în arena mondială, era absolut necesară o eliberare de clișeele și prejudecățile americane, sedimentate în viziunea despre relații internaționale. Obiectivul imediat pe care și-l propune „The National Interest” este acela de a oferi un spațiu pentru dezbateri serioase și schimburi de opinii nu doar între americani ci și între americani și interlocutori de pe alte continente.

Revista, publicată de The Nixon Center – Washington D.C., stă sub influența Partidului Republican dar, mai mult decât atât, ea este vocea grupurilor neoconservatoare din politica americană. Deși respectă canoanele științifice, „The National Interest” nu e o revistă de tip academic, iar articolele sale nu fac referiri la cărțile și autorii de prestigiu din domeniul relațiilor internaționale. Publicația încurajează mai degrabă punctele de vedere și analizele personale asupra unor evenimente, situații, actori internaționali. În mod declarat, grupul coordonator caută idei și texte originale asupra politicii externe a SUA, care să aibă la bază surse diverse și care să fie bine documentate.

Ca și alte publicații, articolele reprezintă doar părerea individuală a celor care le scriu, chiar dacă sunt membri sau vechi colaboratori ai revistei. Singurele articole ce reflectă opinia „The National Interest” sunt cele din rubrica „Realist”, care sunt discutate și aprobate de seniorii editori. În ediția tipărită, această rubrică apare o dată la două luni, dar în ediția electronică e introdus zilnic un text care punctează poziția oficială a publicației în chestiunile incandescente. Acest comentariu zilnic permite și racordarea profesionistă la dinamismul extrem al evenimentelor internaționale din secolul XXI. Să mai notăm că nu doar rubrica „Realist”, ci și întreaga revistă, oferă analize de relații internaționale dintr-o perspectivă ce aparține curentului realist.

„The National Interest” are o structură piramidală care cuprinde suficiente nume mari din domeniu. Astfel, președinte de onoare este Henry Kissinger, iar președinte James R. Schlesinger. Revista are un board (Advisory Council) de 13 persoane, specialiști cu greutate în relațiile internaționale (ex. John J. Mearsheimer, Graham Allison, Morton Abramowitz). Schema de organizare cuprinde un Editor (Nikolas Gvosdev), un Executive Editor (Justine A. Rosenthal), un Assistant Editor (Nassim Sultan), trei Senior Editors, trei Apprentice Editors, opt Contributing Editors și doi Editors Emeritus. Parcurgând numele acestora constatăm că realismul și conservatorismul în politica externă sunt în mâinile unui splendid mixaj etnic care reprezintă atât de bine creuzetul american.

Citind ultimele numere ale revistei, constatăm lipsa unor teme principale în jurul cărora să se racordeze articolele. În aparițiile din martie-aprilie 2008 și mai-iunie 2008 avem subiecte precum: summitul de la București, cursa înarmărilor între SUA-Rusia-China, situația energetică globală, competiția H. Clinton – B. Obama, problemele Tibetului, dosarul iranian, extinderea democrației, comerțul liber, situația țărilor slab dezvoltate sau imaginea Americii în lumea musulmană.

Faptul că aparițiile „The National Interest” nu sunt tematice, ci doar axate pe ultimele evenimente, aduce atât avantaje cât și dezavantaje. Pe de o parte, se pot găsi analize la zi despre lideri/ țări/ organizații/ evenimente, iar comentariile se mulează rapid peste situațiile desfășurate la cald, de mare importanță într-un prezent imediat. Pe de altă parte, lipsa unui liant în fiecare număr dă impresia de corpus neunitar și pot exista insatisfacții deoarece subiectele sunt tratate doar dintr-un singur punct de vedere.

Articolele din publicația americană sunt plasate pe *site*-ul de prezentare în rubrici tematice: Istorie/Cultură, Diplomatie, Economie/Comerț sau în grupaje regionale: America de Nord, Europa-Eurasia, Orientul Mijlociu-Africa, America Latină, Asia. Pe lângă articole, „The National Interest” mai publică în paginile sale și reportaje din zone tensionate sau mai puțin cunoscute: Kurdistanul irakian, Siberia, Turkestanul chinez, Darfur. În acele texte, reporterii specializați în investigații de teren redau trăirile personale, dar și observații fine asupra unor regiuni în care populațiile trăiesc parcă după reguli care se sustrag normalității secolului nostru. Mai există o rubrică, *Simpozioane/Interviuri*, prin care suntem ținuti la curent cu evenimente academice sau politice din domeniul relațiilor internaționale sau cu opiniile unor importante personalități politice și economice.

Un spațiu dedicat cărților găzduiește prezentări ale unor lucrări care se circumscriu atât istoriei cât și relațiilor internaționale. Am întâlnit aici atât viziuni recente de politică externă – cazurile lui Zbigniew Brzezinski și Madelein Albright, ambii preocupați de criza superputerii americane și de viitorul leadership mondial – cât și dezvăluiri și reconstituiri din culisele Războiului Rece (războiul din Vietnam, criza rachetelor din Cuba). Între lucrările pur istorice putem încadra cărți precum: „Dumnezeu și aurul. Marea Britanie, America și crearea lumii moderne” (Walter Russell Mead) sau „Trei victorii și o înfrângere. Creșterea și descreșterea primului imperiu britanic (1714-1783)” (Allan Lane) care tratează începuturile hegemoniei anglo-saxone asupra lumii occidentale.

Dar nu putem încheia fără a vorbi măcar despre un articol reprezentativ din „The National Interest”. În numărul din martie-aprilie 2008, la rubrica „The Realist”, Robinson West încearcă o analiză referitoare la securitatea energetică a SUA, în contextul crizei petroliere mondiale. West consideră că securitatea energetică a Americii nu mai este asigurată în secolul XXI, iar după opinia sa, actualii candidați la Casa Albă vorbesc în mod nerealist despre reducerea dependenței Statelor Unite de petrolul străin și de descreșterea emisiilor de dioxid de carbon.

În viitor, analistul american vede o competiție între marii consumatori de petrol (SUA, UE, Japonia, China, India) care vor încerca să-și asigure fidelitatea politică sau economică a unor mari producători precum Nigeria, Rusia, Venezuela, Arabia Saudită, Iran. Disputa pentru resursele energetice se va duce însă și între companiile naționale din țările producătoare, care controlează 80% din producția locală, și companiile occidentale care nu sunt lăsate să investească în noi zone de extracție. După opinia lui West, companiile naționale din Mexic, Rusia, Iran, Venezuela nu doar că nu vor să accepte parteneri occidentali, dar nici nu ar avea capacități financiare și de echipamente pentru a stimula creșterea producției spre noile valori ale cererii de pe piața mondială.

Din aceste motive și pentru a evita un colaps economic generalizat, Robinson West cheamă la creșterea extracțiilor de petrol cu ajutorul unor giganți precum Texaco, Exxon, British Petroleum, Shell. Mai mult, argumentează că sursele alternative de energie nu sunt deloc suficiente și critică programele de cercetare finanțate în SUA, în acest sens, în ultimele două decenii. West mai atrage atenția unor posibile degenerări a disputelor pentru energie, care pot duce ușor la conflicte internaționale. De aceea propune o gestionare comună a resurselor mondiale și acces egal la tehnologiile petroliere. În mod dramatic, la finalul articolului, West declară solemn că nu există, pe termen scurt și mediu, altă soluție decât petrolul. Iar în cazul în care nu va fi stimulată rapid producția ar trebui redusă cererea, cu prețul unor mari sacrificii și cu efectul unei recesiuni economice generale.

Așadar, „The National Interest” prezintă o lume văzută prin prisma intereselor americane. Revista nu se hazardează în a apăra cu orice preț poziția hegemonică mondială a Americii, dar atrage atenția că schimbările bruște și radicale în ordinea internațională pot duce la bulversări de decenii. De asemenea, ei caută să armonizeze *leadershipul* american cu necesitățile și interesele altor mari puteri sau a unor regiuni cu identități puternice. Se vede clar în paginile revistei efortul de a-i înțelege și pe ceilalți actori internaționali, mari sau mici, și de a-i trata cu respect. În același timp, nu de puține ori, întâlnim mostre de cinism și realism crud în apărarea voinței celui mai puternic stat la planetei.

Paul Nistor

„Foreign Affairs”, martie/aprilie 2008, iunie/mai 2008

În spiritul tradiției democratice și datorită unei societăți civile mature, în Statele Unite ale Americii a fost încurajată o permanentă dezbatere cu privire la probleme de interes pentru siguranța și prosperitatea cetățenilor. Și cum după sfârșitul primului Război Mondial au fost introduse predilect în discuție problemele de relații internaționale, presa americană s-a adaptat oferind un spațiu tot mai larg rubricilor rezervate chestiunilor externe. Totuși, tratarea acestui subiect nu le era tocmai facilă editorilor specializați mai mult în relatarea detaliilor cotidiene decât în analize laborioase de politică mondială. Astfel, având în vedere lipsa unei idei unitare cu privire la editarea unor articole de relații internaționale, s-a lansat o provocare ce a fost rapid acceptată de un grup de specialiști care și-au unit eforturile pentru crearea unui Consiliu de Relații Internaționale (Council on Foreign Relations).

Fondat la 1921, Council on Foreign Relations se autodefinește ca fiind „o organizație independentă și nepartizană destinată studiului politicii externe a Statelor Unite și a relațiilor internaționale, prin schimbul liber de idei”. De asemenea, se menționează că acest organism nu se identifică cu nici o școală de gândire, încurajând o largă arie de dezbateri în paginile publicațiilor sale, pentru ca cititorii să-și poată forma propriile opinii cu privire la viitorul Americii și rolul acesteia în lume. Astăzi, din cei aproximativ 3.400 de membri fac parte foști președinți ai Statelor Unite, foști și actuali miniștri sau secretari de stat, deputați și senatori, reputați profesori de drept, istorie, economie, relații internaționale sau importanți oameni din sfera afacerilor și mass-mediei.

Începând din 1922, Council on Foreign Relations publică „Foreign Affairs”, revistă care s-a transformat în cele nouă decenii de existență într-un adevărat forum, unde sunt expuse cele mai noi idei, analize și dezbateri din domeniul relațiilor internaționale. Fără nici o exagerare, putem afirma că articolele publicate în paginile revistei au inspirat sau chiar influențat decizii politice care au marcat dialogul politic la nivel înalt dintre Statele Unite și partenerii săi.

Foreign Affairs apare o dată la două luni (șase ori pe an) și prezintă cele mai proaspete informații și analize de relații internaționale. Fiecare număr este centrat pe o anumită problemă internățională, de maximă importanță pentru Statele Unite și restul lumii. Printre ultimele teme abordate se numără tema alegerilor din S.U.A. la debutul anului electoral 2008, ascensiunea politică și economică a Chinei sau pericolele la adresa democrației. De fiecare dată, articolul de „primă pagină” este susținut de alte câteva articole din aceeași sferă. Însă, pe lângă acestea, sunt prezentate și alte subiecte fierbinți sau știri legate de sfera relațiilor internaționale.

Anul 1990 a reprezentat un moment important în dezvoltarea revistei „Foreign Affairs”, ea lansând prima ediție regională, în Japonia – Ronza. Această ediție regională a fost urmată în 2000 de o versiune spaniolă (Foreign Affairs Latinoamericana), de una rusă în 2002 (Global Affairs) și una indiană în 2008 (India & Global Affairs – IGA). Toate aceste variante editoriale regionale conțin deopotrivă texte traduse din variantele oficiale ale revistei „Foreign Affairs” și articole specifice fiecărei regiuni.

Structura de conducere a publicației „Foreign Affairs” este organizată piramidal. Ea cuprinde un Editor (James F. Houge Jr. – doar al cincilea editor al revistei, în cei 86 de ani de existență), un Managing Editor (Gideon Rose), doi Senior Editors (Stephanie Giry și Daniel Kurtz-Phelan, un Associate Editor, un Copy Editor, un Production Manager, un Contributing Artist, un Assistant of the Editor și un Editorial Assistant. De asemenea, pentru fiecare zonă de interes există câte un specialist care verifică articolele și urmărește calitatea informațiilor pe care acestea le conțin.

Ca orice publicație prestigioasă, „Foreign Affairs” deține un site bine structurat pe regiuni și domenii de relații internaționale. Regiunile vizate sunt: Africa, America, Asia, Europa, Orientul Mijlociu, Rusia și Asia Centrală; iar domeniile avute în vedere sunt: 1. controlul armelor și dezarmarea; 2. economie, comerț și finanțe; 3. energie și resurse; 4. globalizare; 5. drepturile omului; 6. servicii secrete și spionaj; 7. drept internațional; 8. organizații internaționale; 9. Mass-media și barometre de opinie publică; 10. securitate națională și apărare; 11. pace și conflicte; 12. sisteme politice; 13. știință și tehnologie; 14. aspecte din sfera culturii și socialului; 15. terorism; 16. teorii de relații internaționale; 15 politică și politici americane. Articolele din numerele mai vechi (până în 1978) pot fi găsite în arhiva site-ului.

După cum am putut observa, temele predilecte ale revistei „Foreign Affairs” sunt: America și politica sa externă, democratizarea în țările lumii a doua și a treia sau politica externă a unor state, judecată adeseori în funcție de valorile sau interesele americane.

Deși calitatea articolelor nu poate fi pusă la îndoială, se poate aduce, totuși, în discuție obiectivitatea acestora. De multe ori, chiar în cazul unor profesori de renume, sunt ușor de identificat poziții republicane sau democrate, iar în ceea ce privește articolele marilor personalități politice în funcție, acestea capătă uneori un aspect propagandistic. De asemenea, citind articolele de politică externă americană, se poate constata o orientare pro-republicană, în special prin susținerea ideii necesității „războiului de pedepsire a terorismului”. Însă, în ciuda celor câtorva „concesii” făcute aliaților de politică externă și partidului aflat la putere, „Foreign Affairs” poate fi considerată o publicație obiectivă.

Trecând la analiza ultimelor numere ale revistei „Foreign Affairs” constatăm o tentă oarecum pesimistă, cauzată de regresul democrației și ascensiunea unor regimuri autoritare cu tentă naționalistă. Dovadă stau articolele intitulate sugestiv *Democracy in Retreat*, *America the Resilient*, *Venezuela's Empty Revolution* sau *The Clash of Peoples*. În fiecare dintre acestea este prezentată atât distincția dintre democrație și autoritarism, cât și percepția democrației și autoritarismului. Or, dacă în primul caz lucrurile sunt clare, în cel de-al doilea observăm că subiectivitatea joacă un rol important, care face greu de definit cele două noțiuni în limbajul științelor politice sau relațiilor internaționale.

Primul articol trecut în revistă este intitulat *The Clash of People – Why ethnonationalism will drive global politics for generations*. După cum reiese din titlu, articolul profesorului de istorie Jerry Muller abordează tema naționalismului. Acesta se rezumă la a face o separare a naționalismului în două categorii principale – prima este numită de el naționalism liberal sau civic, în care îi identifică pe americani, iar a doua etno-naționalism, în care îi încadrează pe europeni. Spre deosebire de prima tentă, moderată, cea de-a doua este una revoluționară, născătoare de conflict. Ea are la bază ideea că națiunile diferă prin moștenirea culturală, care include o limbă comună, un destin comun sau strămoși comuni.

După această separare arbitrară, autorul își îndreaptă atenția asupra etno-naționalismului european. Astfel, preluând teoriile lui Ernest Gellner, Jerry Muller afirmă că „etno-naționalismul nu a fost doar o stranie eroare a istoriei, ci un rezultat al modernității”. El explică cum competiția economică dintre state a condus la nevoia de suplimentare a resurselor statului pentru a se putea

susține continua creștere economică propulsată de capitalism. Desigur, creșterea economică, la rândul ei, era dependentă de alfabetizare și îmbunătățirea comunicării, ceea ce a impulsionat politicul să promoveze educația și cristalizarea unui limbaj comun.

Un element pe care îl prezumă autorul este că o anumită cultură și tradiție au propulsat unele grupuri etnice în detrimentul altora. Astfel, el constată că în secolul XIX grupurile etnice cu tradiție sătească – agrariană, cum ar fi cehii, polonezii, slovaci, ucrainenii etc., au observat că pozițiile cheie din administrație și economie erau ocupate aproape exclusiv de către armeni, germani, greci sau evrei. Atunci, vorbitorii aceluiași limbi au început să împărtășească același sentiment de apartenență și să se definească în contrast cu celelalte comunități. Iar de aici și până la solicitarea unui stat național și lupta pentru dobândirea acestuia, a fost doar un pas.

Autorul face apoi trecerea spre ceea ce el numește „marea transformare”, adică formarea unui stat sau a unei națiuni, care să fie clădită și să cuprindă un anumit grup etnic-național. Cum aceasta nu era chiar la îndemână, s-au găsit mijloace pentru a se „purifica” acele etnii, fie prin emigrare voluntară, fie prin deportare sau genocid. Așa s-a întâmplat în cazul Războaielor Balcanice, la fel s-a întâmplat și în timpul celor două războaie mondiale.

Evident, alăturând crizele de identitate etnică cu cele două războaie mondiale, naționalismul sau lupta națională ar putea fi văzută ca un act condamnabil. Însă există și opinii care afirmă că în Europa a dominat pacea și armonia după cel de-al doilea Război Mondial nu din cauza înfrângerii naționalismului etnic, ci din contră, din cauza succesului său. Faptul că etniile și granițele coincid acum, în linii mari, cu felul în care ar trebui să fie, a condus la scăderea numărului războaielor de graniță, contribuind la cea mai stabilă configurație teritorială din istoria Europei.

Parcursând paginile articolului a reieșit că direcția spre care se îndrepta această analiză istorico-politică este problema independenței provinciei Kosovo, însă fără să facă nici o referire la această regiune și fără să amintească măcar odată numele Kosovo. Singurul paragraf din care înțelegem exact intențiile autorului este următorul: „Partiția pare a fi astăzi cea mai durabilă soluție pentru aplanarea conflictelor între comunități. Desigur există pericolul de a da naștere unor noi valuri de refugiați, dar măcar oferă soluții viabile. Provocarea pentru comunitatea internațională, în asemenea cazuri, este de a separa comunitățile în cel mai uman mod posibil, furnizând transportul și asigurând cetățenilor dreptul la noile lor case și oferind totodată ajutorul pentru dezvoltarea socio-economică din zonă. Desigur, nota de plată pentru toate acestea va fi enormă, dar în puține cazuri se va ridica peste costurile militare pentru pacificarea zonelor îndreptate spre insurgență”.

În aceeași notă paternalistă a Americii față de societățile de mână a doua sau a treia, se exprimă și Francisco Rodriguez, în articolul *Venezuela's Empty Revolution*. Aici este criticat vehement regimul Chavez, dar nu atât pentru opoziția față de politica externă americană, cât pentru deficitul de eficacitate economico-administrativă, care a transformat revoluția roșie într-o mare păcăleală. Ceea ce vrea să scoată în evidență autorul articolului în discuție, este că revoluția din Venezuela nu a adus prosperitatea mult-visată, ci din contră, nu a făcut decât să propulseze la conducere un regim nou, dar cu aceleași năravuri și mai ales cu aceeași ineficiență, care a sporit pauperitatea și așa extrem de ridicată.

Cel de-al treilea articol adus de noi în discuție este sugestiv intitulat *Democracy in Retreat*. Ceea ce vrea să evidențieze acest articol este momentul de stagnare în care se găsește democrația în acest moment. Contrazicând toate prognozele optimiste ale analiștilor care deja anunțau triumful mondial al democrației, Larry Diamond îndeamnă la circumspecție. Articolul său debutează cu trecerea în revistă a valurilor de democratizare și izbânda acestora, chiar și în cele mai exotice zone, însă trage un semnal de alarmă asupra pericolului ascensiunii „statelor de pradă”. Tentația autoritarismului eficient se datorează, spune Diamond, efectelor perverse ale guvernărilor democratice slabe – corupția și incompetența. Totuși el găsește și un răspuns cu privire la posibilitatea de fortificare a democrațiilor prin dezvoltare economică și consolidare internațională.

Cătălin Trofin

„Rusia in Global Affairs”, aprilie-iunie 2008

Sfârșitul Războiului Rece a impus Rusiei, ca moștenitoare directă a fostei Uniuni Sovietice, o modificare fundamentală a imaginii pe care aceasta o prezintă Occidentului. Dintr-o promotoare a revoluției mondiale, Rusia încearcă să se prezinte așadar ca un actor credibil și semnificativ pe scena internațională. Dincolo de acțiunile politice și diplomatice întreprinse la nivel înalt, s-a înțeles importanța pe care promovarea acestei imagini o are la nivel academic. Astfel, în 2003, a luat naștere revista trimestrială de relații internaționale „Rusia in Global Affairs”. Ea este redactată în limba engleză, deși există și o versiune în limba rusă, bilunară, publicată în parteneriat cu „Foreign Affairs”. Site-ul web al revistei oferă alte două versiuni, în limba poloneză și cehă.

Membrii fondatori ai revistei sunt Consiliul pentru Politici Străine și Apărare, Uniunea industriștilor ruși și cotidianul „Izvestia”. Editorul-șef al revistei este Fyodor Lukyanov, iar printre membrii Consiliului Editorial, alături de nume mari din domeniu academic precum Yaroslav Kuzminov, director al Școlii superioare de economie, James F. Hodge Jr., editor al revistei „Foreign Affairs”, Anatoly Torkunov, director al Institutului de Stat din Moscova pentru Relații Internaționale, Lord William Wallace, profesor la London School of Economics, sunt prezenți și diverși foști lideri politici marcanți precum Martti Ahtisaari, fost președinte al Finlandei, Helmut Kohl, fost cancelar al Germaniei, Carl Bildt, Ministrul al Afacerilor Externe și Prim-ministru al Suediei. Alături de aceste nume însemnate, lista poate continua cu reprezentanți din sfera industriei, a jurnalismului și diplomației.

Scopul pe care și-l propune revista este să devină cea mai importantă sursă de informare pentru cei care doresc o prezentare competentă a poziției Rusiei în probleme-cheie ale spațiului internațional. Principalele teme abordate de revistă sunt proliferarea nucleară, terorismul, extremismul național și religios, crizele economice, crima organizată, traficul de droguri și dezastrele ecologice.

Articolele din revistă sunt împărțite pe diverse tematici precum: *Politica internă a Rusiei, Politica externă a Rusiei, Globalizarea, Securitatea / Noi amenințări, Controlul armamentului, Economie și finanțe, Știință și tehnologie, Cultură și religie, Drepturile omului, Demografie și Ecologie*.

Numărul curent al revistei (aprilie-iunie 2008) debutează cu un editorial al lui Fyodor Lukyanov, care însumează, pe de o parte, principalele reușite ale revistei în cei cinci ani de existență, iar pe de altă parte realizează o trecere în revistă a principalelor articole din acest număr. Printre articolele mai importante merită menționate: *Russia and Europe are doomed to cooperate* al lui Philip Hanson, profesor de economie politică a Rusiei și Europei de Est de la Universitatea din Birmingham, *New Chance for a hopeless cause* al lui Dmitri Furman și *Russia and the West: Is Confrontation Inevitable?* realizat de Sir Robert Lynne, fostul ambasador britanic în Federația Rusă.

Articolul lui Philip Hanson se ocupă de problema relației dintre Uniunea Europeană și Rusia pornind de la faptul că dacă Uniunea Europeană își obține un sfert din necesarul de resurse energetice din Rusia, ea reprezintă totodată principala piață de desfacere a Rusiei pentru produsele sale. Importanța fondurilor provenite din exportul de petrol și gaz este dată de faptul că o jumătate din bugetul federal provine din această sursă. După această scurtă introducere, autorul pornește în analiza a două documente, pe care el le consideră a fi fundamentale pentru viitorul cooperării celor doi parteneri. Din perspectiva Rusiei, el analizează o schiță privind strategia energetică a Rusiei până în 2030. Concluzia acesteia este că, pe termen lung, principala dificultate a Rusiei este incapacitatea de a face față creșterii cererii europene. Realitatea situației economice interne din Rusia a făcut ca principalele companii producătoare, și aici este citată în mod special Gazprom, să nu fie interesate în reinvestirea profitului în dezvoltarea producției, preferând investirea acestuia în alte domenii. Autorul abordează și o altă problemă specială, cea a pericolului utilizării armei energetice ca un mijloc de presiune diplomatic. Philip Hanson este de părere că Rusia nu va apela la aceasta, datorită faptului că un asemenea gest ar împinge țările europene și Rusia foarte aproape de război, situație nedorită de nici o parte. Din perspectiva Europei, el pune în discuție evoluția propunerii comisarului European Neelie Kroes, privind

liberalizarea piețelor energetice din Uniunea Europeană, cu scopul permiterii firmelor din domeniu să controleze atât producția cât și distribuția, considerând că o asemenea interdicție este incorectă, în măsura în care i se permite companiei rusești Gazprom să cumpere firme de distribuție în Europa, și în același timp, acest gigant controlează atât producția cât și distribuția în Rusia.

Articolul lui Dmitri Furman discută corelația dintre revoluționar și dizident în istoria recentă a Rusiei arătând pe de o parte deosebirile semnificative ale raportării acestora la Rusia, dar și asemănările dintre aceste două tipuri. Astfel, dacă revoluționarul rus de la 1917 credea în „puterea creatoare a poporului rus” de a făuri o nouă existență, desconsiderând modelul vestic, dizidentul sovietic este lipsit de o ideologie și viziune clară privind viitorul Rusiei și nu manifestă acea dorință de a ajunge la putere, specifică revoluționarului. Pe de altă parte, atât mentalitatea revoluționarului cât și a dizidentului au rădăcini în sistemului de guvernare în care s-au născut: țarist respectiv sovietic, astfel încât, în momentul în care cei doi au ajuns la putere, au preluat și perpetuat o serie de practici din respectivele sisteme de guvernare. Furman continuă prin analiza situației actuale a Rusiei, arătând faptul că dizidenții ajunși la putere în 1991, deși au atacat violent simbolurile totalitarismului, au permis supraviețuirea conținutului, și astfel au creat bazele reapariției unor comportamente și practice sovietice. Din această perspectivă, Vladimir Putin și regimul său se înscriu în descendența mișcării din 1991. Spre finalul articolului, autorul indică apariția unui nou tip de dizident, ca o reacție la regimul tot mai autoritar, dar care se bucură de mult mai multă libertate decât corespondentul său din epoca sovietică. Totuși, la fel ca și dizidenții sovietici, noii dizidenți sunt lipsiți de un scop comun și de capacitatea de a oferi soluții pentru tranziția spre democrație. Furman este convins că, deși democratizarea Rusiei este o posibilitate reală, tranziția spre această formă de guvernământ va fi realizată tot ca urmare a unei gest brusc și nu datorită unui plan bine pregătit.

În numărul următor al revistei, ministrul de externe rus Serghei Lavrov va încerca să răspundă întrebării dacă Rusia se confruntă în prezent cu o nouă politică de *containment*, în timp ce Ivan Krastev va discuta despre rădăcinile europene ale „democrației suverane”. Serghei Markedonov va analiza rolul Azerbaidjanului, în timp ce Dmitri Furman va lua în discuție fenomenul Moldova.

În final, putem spune că revista își propune să fie o alternativă credibilă la marile reviste occidentale de relații internaționale. Fără doar și poate că le-a copiat rețetele de succes, experimentate în multe decenii de existență, de la rubricile tematice până la alegerea colaboratorilor și la lansarea unor mari subiecte de discuții în societatea rusă. Se fac eforturi evidente pentru ca această revistă să impună Rusia drept un centru generator de idei universal acceptate în sfera internațională. Adeseori, ideile sunt în opoziție cu cele promovate de SUA și UE, tocmai acest specific rus indicând o diversitate de opinii și propuneri în organizarea și conducerea lumii. Rusia nu dorește să piardă un statut important în fața Vestului: acela de a fi o entitate care impune standarde la nivel global. Practic, tot ceea ce America a lansat pe piața ideilor, în atât de criticata eră Bush, a avut o contraparte rusă, mai sobră, mai clasică, aparent cu mai multă grijă pentru respectarea tiparelor tradiționale ale relațiilor internaționale.

Credibilitatea acestui efort rusesc a fost asigurată și de articolele unor colaboratori care au agreat modelele venite dinspre Moscova. În special germani, dar și finlandezi, cehi, unguri sau americani, politicienii sau analiștii care au sprijinit constituirea unui pilon neoccidental în literatura de relații internaționale au redat Rusiei ceva din strălucirea URSS. Așa cum pe vremuri exista și o înfruntare filosofică și de științe sociale între lumea liberă și lumea roșie, astăzi Rusia continuă cursa și își clădește un nou prestigiu nu cu ajutorul amenințării rachetelor, ci cu alternative tentante în spațiul teoriilor globale. În acest sens, lumea bipolară pare să renască și să se reordoneze pe cele două mari modele de relații internaționale.

Mircea Lazăr Zahacinschi

„Interstitio. East European Review of Historical Anthropology“, Chișinău, vol. I, nr. 1, June 2007, 136 p.

La sfârșitul anului 2007 a apărut la Chișinău o nouă publicație de analiză istorică, ce se alătură unor reviste cunoscute deja istoricilor (și nu numai) din România, ca „Destin românesc“, „Revista de istorie a Moldovei“, „Pontes“, „Tyragetia“, „Pergament“. Editată de către Centrul „Rethinking History” de la Universitatea Liberă din Moldova, în cooperare cu Facultatea de Științe Sociale a Universității din Silezia (Polonia) și Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe din Republica Moldova, „Interstitio” îi are ca redactori pe Virgiliu Bîrlădeanu și Tomasz Pawelec, printre colaboratorii externi ai comitetului editorial numărându-se, printre alții, Ulf Brunnbauer și Deema Kaneff (Germania), Jennifer Cash și Irina Livezeanu (SUA), Andrey V. Dakhin (Rusia), Maciej Kucharski (Polonia). Prin ținuta grafică și studiile publicate în acest prim număr (în limbile engleză și română), revista promite să-și câștige rapid un loc bine definit nu doar în Republica Moldova și România, dar și printre istoricii din alte țări.

Așa cum anunță titlul revistei și articolele publicate în primul număr, editorii intenționează să asigure în paginile publicației spațiu mai ales studiilor din domeniul memoriei colective, al imaginarului și mitologiei, la fel ca și celor circumscrise problematicii istoriei contemporane și recente ale „Europei de Est”. Primul articol, semnat de Dorota Malczewska-Pawelec și Tomasz Pawelec, abordează raportul dintre memorie și identitate în Polonia, cu un accent special pe perioada comunistă (p. 5-30). Tot memoriei colective, de data aceasta pornind de la exemplul Republicii Moldova în perioada de după declararea independenței, îi este consacrat și studiul Ludmillei Cojocari (p. 31-49). Urmează alte contribuții aparținând Gabrielei Popa, despre rolul celui de-al doilea război mondial în comemorările colective din Republica Moldova după 1991 (p. 51-60), lui Marek Woźniak, despre raportul dintre trecut și imaginile istoriografice despre trecut (p. 61-71), lui Marius Rotar, despre „murire și moarte” în România post-decembristă (p. 73-94), lui Victor Tudor Roșu, despre rolul formativ al școlii în Principatele Române/România în secolul XIX (p. 95-106), lui Virgil Bîrlădeanu, despre mitologia istorică și disputele identitare din Republica Moldova (p. 107-118) și Adelinei Oana Ștefan, despre politicile culturale în România în anii 1950 (p. 119-135).

Cum se poate observa, studiile incluse în primul număr al revistei se apleacă asupra istoriei și evoluțiilor recente din România, Republica Moldova și Polonia. Continuând tendințele anunțate în acest număr, interesantă ar fi extinderea orizontului geografic către întreg spațiul central, est și sud-est european. O altă îmbunătățire a calității revistei ține de extinderea rubricii „recenzii”, de pildă prin prezentarea aparițiilor pe teme istorice din Rusia și alte foste republici sovietice. În sfârșit, pentru o mai bună orientare a cititorilor, sugerăm adoptarea unui sistem unic pentru citări.

Dată fiind tematica novatoare pe care o abordează, „Interstitio” se apropie mult de specificul buletinului ieșean „Xenopoliana”, de care se leagă debutul multor tineri istorici din România. Cu mențiunea că strădania unor oameni ca Virgiliu Bîrlădeanu se va bucura, cu siguranță, de un context mai bun, de o receptare mai largă și de un public mai avizat, mai fidel. Precizarea nu este întâmplătoare, dacă ținem cont de faptul că în spațiul dintre Prut și Nistru relația dintre istorie și cultura civică are o relevanță mai mare în contextul politic știut.

În încheierea prezentării, nu ne rămâne decât să-i felicităm pe editori pentru această salutară inițiativă, exprimându-ne totodată speranța că vom putea prezenta și alte numere ale revistei.

Flavius Solomon

**O CĂLĂTORIE LA MUNTELE ATHOS.
ÎN CĂUTAREA „URMELOR” ROMÂNEȘTI
(august-septembrie 2006)**

Este în bună măsură și pentru toți cunoscut că aproape nu există mănăstire din sudul Dunării care să nu se fi bucurat de ajutor românesc din veacul XIV până în veacul XIX, atât cât a durat stăpânirea otomană în acest spațiu. Cum era și firesc, cel mai greu au cântărit ajutoarele date Muntelui Athos, pentru ortodocși un adevărat *centru al lumii*. Astfel că „urmele” românești la Sfântul Munte sunt multe și adânci, răspândite în întreaga Peninsulă athonită, pe la toate mănăstirile și schiturile, chiar dacă până astăzi s-au mai șters sau au fost șterse. „Urmele” ctitoriei românești sunt felurite: ziduri, catapetesme, icoane, odoare, veșminte, manuscrise, cărți, documente, cele din urmă mai bine păstrate, cele dintâi într-o continuă înnoire, ceea ce face ca pisaniile, ce amintesc de dreptcredincioșii creștini de la nordul Dunării, să se risipească mai încet sau mai repede. Chiar dacă unele „urme” românești se șterg, de sub tencuieli sau de sub ziduri mai noi ies mereu, cu încăpățănare, la lumină noi și noi dovezi, care arată tăria faptei și a credinței românilor. Totodată, deși fără pisani, fără înveșnicirea în scris, mai toate zidurile noi ce se ridică astăzi la Sfântul Munte sunt rezultatul muncii românilor ajunși la Muntele Athos, atât din credință, dar mai ales din nevoie.

Astăzi, ca și odinioară, fața văzută a „grădinii Maicii Domnului” este un mare șantier. Se construiește mult, nu doar ziduri, ci și istorie. De doar două-trei decenii au început a se publica temeinic tezaurele documentare adăpostite în arhivele marilor mănăstiri athonite, dovedind, o dată în plus, valoarea și importanța contribuției românești la istoria fiecărei mănăstiri din Sfântul Munte, care, chiar dacă s-ar dori, nu ar putea fi trecută sub tăcere¹.

Tocmai pentru cercetarea depozitelor de documente românești din Sfântul Munte am întreprins în august-septembrie 2006, ca urmare a invitației Sfinției Sale, arhimandritul Iosif, egumenul Mănăstirii Xiropotam, împreună cu dl. dr. Florin Marinescu de la Centrul de Studii Neoeleence din Atena, o expediție științifică în arhiva acestei Mănăstiri și am avut privilegiul de a vizita alte câteva așezăminte monahale athonite.

Călătoria științifică și pelerinajul au început la Uranopolis, târgușor pe pământul Sfântului Munte, de unde pornește vaporul pentru oricare dintre sfintele Mănăstiri. Pe vapor lume multă, liniștită, cu priviri iscoditoare și gândurile spre înălțimile Sfântului Munte, dar și spre înălțimile Cele de Sus. Ni se perindau, prin fața ochilor, una câte una, vestite mănăstiri, a căror viațuire și supraviețuire s-a datorat și românilor.

Mai întâi, Mănăstirea Zograf, veche ctitorie bulgară, pe care Ștefan cel Mare, în vremurile grele de după căderea Constantinopolului, a dorit să o facă lavră românească². Acum, în urmă, patronajul exercitat de Ștefan cel Mare asupra acestei mănăstiri se încearcă a fi anexat de autoritățile comuniste din Moldova de peste Prut la ideologia agresiv antiromânească, pe care se străduie să o înjghebe. Urmează Mănăstirea Constamonit, mai firavă ca importanță în ierarhia

¹ Ca orientare bibliografică, vezi Teodor Bodogae, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1940 (volumul a fost republicat la Editura „Paralela 45”, în 2003, fără prea multă socoteală, pentru că noii editori au omis „tabloul” daniilor în bani și cel „al clădirilor, reparațiilor și picturilor făcute de voievozii români la Athos”, harta Sfântului Munte și *Indicele!*); N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu țările noastre*, în *AARMSI*, s. II, t. XXXVI, 1914, p. 447-517; Petre Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leur relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Roma, Pont. Institutum Orientalium, („Orientalia Christiana Analecta”, 227), 1986 (această lucrare, fundamentală pentru cunoașterea legăturilor românilor cu Muntele Athos, ar merita grabnic o traducere românească); Virgil Căndea, *Mărturiile românești peste hotare. Mică enciclopedie*, I (Albania – Grecia), București, Ed. Enciclopedică, 1991, p. 448-550.

² Vezi Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Suceava, Sfânta Mănăstire Putna, Editura „Mușatinii”, 2005, *passim*.

athonită, dar și aici daniile românești s-au revărsat cu oarecare regularitate, începând tot cu Ștefan cel Mare. Apoi, Mănăstirea Dohiar, al cărei *catholicon* a fost rezidit cu banii lui Alexandru vodă Lăpușneanu, astfel că istoricii de artă au văzut o asemănare cu Mănăstirea Slatina; tot aici a adormit întru Domnul mitropolitul Moldovei, Theofan al II-lea³. La mică distanță, se află Mănăstirea Xenofon, mândră ctitorie a Craioveștilor. Ajungând în fața ei, numărăm în gând hrisoavele care vor intra în volumul de documente românești (aproximativ 100), aflat în pregătire, și ne întrebăm dacă nu cumva printr-o tainiță a mănăstirii se vor fi păstrat cele 14 mari și grele hrisoave de danie ale domnilor și boierilor din Țara Românească, de dinainte de 1658, care par a se fi prăpădit. Urmează, Mănăstirea Sfântul Pantelimon (Rusicon), despre care poți spune repede că are ceva „sânge” rusesc în zidăria ei: se văd celebrii „bulbi de ceapă” (kokoșniki) printre brațele macaralelor care refac așezământul monahal, iar pe țărm o clădire lungă și înaltă, cu zeci de geamuri, dintre care multe sparte, ce amintește de ctitoria sovietică la Sfântul Munte. Și aici românii, chiar dacă nu se vede de pe mare, au contribuit mult la dăinuirea zidurilor, mai ales în veacurile XVII-XIX.

Încet, vaporul se apropia de locul unde trebuia să coborâm din nou pe pământul Sfântului Munte, pentru a putea ajunge la Mănăstirea Xiropotam (fig. 1). La Dafni, iarăși forfotă multă, multă vorbă românească, vorbită de moldoveni (călugări și muncitori de-a valma) de pe ambele maluri ale Prutului. Mai toate autobuzele sunt conduse pe aceste drumuri grele de munte de șoferi români, care și-au dovedit priceperea și au câpătat încrederea tuturor. Autobuzele se umplu repede, pentru că până la Karyes, centrul administrativ al Sfântului Munte, este ceva cale. Noi coborâm repede, pentru că Mănăstirea Xiropotam stă în coasta dinspre mare a Muntelui. Intrăm în Mănăstire și ne apucăm de treaba pentru care am fost chemați. O parte a chiliilor, pentru călugări și pentru oaspeți, de pe zidul sudic, au fost restaurate cu înalt meșteșug, iar la cele de pe zidul răsăritean și apusean se lucra cu sârg, cu mâini și cântece domoale românești. Nu numai muncitorii constructori, ci și cerșetorii sunt români, prezența acestora din urmă, făcându-se simțită, după cum ni s-a spus, de ani buni în Sfântul Munte.

Fig. 1. Biserica Mănăstirii Xiropotam (vedere dinspre sud)

³ Ioan Dură, *Mitropoliți români pictați la Muntele Athos*, în *AIIAI*, t. XXV/2, 1988, p. 509-511; Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 211-214.

În arhiva Mănăstirii Xiropotam am lucrat în condiții excelente, cum este greu de conceput că s-ar putea întâmpla într-o arhivă publică românească, vreme de vreo zece zile, la colționarea celor câtorva sute de documente din volumul al doilea al catalogului documentelor românești din arhiva acestei mănăstiri (majoritatea documentelor sunt din prima jumătate a secolului XIX)⁴. Am reușit, după o muncă „răzbită”, să definitivăm volumul, care va fi publicat, cât de curând, în Grecia. Mănăstirea, în forma ei actuală, aduce aminte de ampla refacere, realizată cu banii strânși din Țările Române de călugărul Chesarie Daponte (în mirenii Constantin, fost secretar al lui Mihai Racoviță și al lui Constantin Mavrocordat), în urma călătoriei prin satele și orașele de la nordul Dunării cu o bucată din Lemnul Sfintei Cruci, „cât de un cot”, dar, totodată, „cea mai mare din câte se află în lume”⁵. Călugărul Chesarie a adunat o mulțime impresionantă de odore bisericesti (manuscrise ferecate în aur și argint, veșminte arhieresti, icoane ferecate, vase liturgice etc.) și o sumă imensă de bani, 50.000 de groși (1.500.000 de franci aur), astfel că la întoarcere a putut să scrie: „Moldova a dat din tot sufletul ei, iar Țara Românească a împrăștiat cu toată puterea ei”⁶ și să refacă întreg așezământul monahal, aflat în ruină. Despre „sacul de florini” (Emile Legrand), adunat de la români, cu care s-a refăcut mănăstirea, dă mărturie stemele Moldovei (capul de bour) și Țării Românești (acvila cruciată), așezate pe ușile dintre pronaos și naos. În afara zidurilor mănăstirii, în partea dinspre Mare, se restaurează un foarte cochet chioșc, unde se pot odihni atât „muncitorii” din arhivă, cât și muncitorii de pe zidurile așezământului cu hramul celor 40 de Mucenici din Sevastia.

Fig. 2. Biserica Mănăstirii Vatoped (vedere dinspre nord)

⁴ Primul volum a fost publicat de Florin Marinescu, *Ρομανικά έγγραφα του Αγίου Ορους. Αρχείο Ιεράς Μονής Χιροποταμίου* (Documente românești de la Sfântul Munte. Arhiva Sfintei Mănăstiri Xiropotam), t. I, Atena, 1997, 748 p. O parte dintre documentele cuprinse în acest volum (cele de până la 1800) au fost publicate de Florin Marinescu, Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, *Documente românești din Arhiva Mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos. Catalog*, vol. I, Iași, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, 2005, 484 p.

⁵ *Documente românești din Arhiva Mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos. Catalog*, vol. I, p. 172, nr. 358.

⁶ Constantin Erbiceanu, *Cronicari greci cari au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888, p. LXVII-LXVIII; Teodor Bodogae, *op. cit.*, p. 203-206.

Cu mulțumirea lucrului încheiat, am plecat din „mănăstirea împărătească Xeropotamo, zidită de împărații, Romano și Andronic” spre alte rugi împărătești. Tot printre români și cu ajutorul lor, trecând prin Karyes, am ajuns la marea lavră a Vatopedului (fig. 2). Aici, iarăși, un ciopor de tineri călugări români îți netezesc pașii și îți explică zidăriile. Minunat așezământul și nemaipomenită așezarea lui, la încheietura unui golfuleț, ce deschide marea. În afară de extraordinara arhivă românească (peste 12.000 de documente), datorată, în primul rând, însemnărilor pe hârtie a averii mănăstirilor închinat din Moldova (Golia, Bărboi, Răchitoasa, Mera, Precista din Galați etc.), iarăși din multe locuri răsar, multe „urme” ale ctitoriei românești. Orice român ar trebui să coboare spre mare, pe aleea pietruită și străjuită de smochini, unde dăinuiește, încă, arsanaua pentru corăbii, ridicată prin strădania lui Ștefan cel Mare, pentru a vedea, undeva sus, în dreapta intrării, singurul chip dăltuit în piatră al marelui nostru domn. Ar fi urgentă restaurarea clădirii și a pisaniei, pentru că e jalnică starea amândurora. Lângă această clădire șubredă astăzi se află o alta, tot păraginită, dar care pare mai solidă, refăcută, pe la 1820, din prinosul domnului Moldovei, Scarlat Callimachi (fig. 3); pisania grecească, care mărturisește această faptă, este deplin acoperită de crengile și roadele unui smochin bătrân (fig. 4). Și magazinul cu cărți și obiecte bisericești cuprinde dovezi ale trecutului și prezentului românesc în Sfântul Munte; am remarcat cele două fastuoase volume⁷ de istorie a mănăstirii, în care faptele de credință românească se găsesc la fiecare pagină. Petrecerea prin lavra Vatopedului trebuie să cuprindă și participarea la împărăteștile liturghii săvârșite de călugării tuturor națiunilor ortodoxe viețuitori într-însa. Greu poate sufletul și mintea să cuprindă somptuozitatea interiorului bisericii, care se vedește din toate ungherele bisericii (în exterior, biserica este destul de „modestă”), precum și smerenia și hărnicia călugărilor întru îndeplinirea celor plăcute Celui de Sus. Icoanele aurite, mozaicurile purpurii, cântecele mărețe, miresmele dumnezeiești de smirnă și tămâie, mantiile fluturânde ale monahilor, credincioșii gânditori sau senini, închipuie o slujbă dumnezeiască cum greu se mai poate întâlni în întreaga Ortodoxie. Închinarea la sfintele moaște, cu care se încheie pasajul liturgic, face să-ți răsune în suflet vechea și veșnic noua rugăciune isihastă: „Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-mă pe mine, păcătosul”.

Fig. 3. Arsanaua lui Ștefan cel Mare (stânga) și clădirea refăcută de la Mănăstirea Vatoped

⁷ *The Holy and Great Monastery of Vatopaidi. Tradition – History – Art*, vol. I-II, Mount Athos, 1998.

Fig. 4. Pisania lui Scarlat vodă Callimachi

De la Mănăstirea Vatoped am luat iarăși calea spre coastele sudice ale Peninsulei spre Mănăstirea Sfântul Pavel, iarăși trecând prin Karyes și prin Dafni. De pe Mare, iarăși se perindă prin fața ochilor un sir întreg de împărătești ctitorii. Mai întâi, Mănăstirea Simonopetra, cu hramul rar al Învierii Domnului, ce pare agățată de Munte ca un cuib de vultur. Și eu și dl. Florin Marinescu gândim că Mănăstirea a stat acolo sus și prin dărnicia românilor, mai cu seamă a lui Mihai vodă Viteazul și a înaintașilor săi, domni și boieri, care i-au închinat una dintre cele mai bogate și importante mănăstiri bucureștene, Mănăstirea Mihai-Vodă. Apoi, gândul nostru merge și spre domnul profesor Dumitru Nastase, acela dintre români care a „descălecat” cel dintâi într-o arhivă athonită, arhiva românească a Mănăstirii Simonopetra, alături de care am lucrat catalogul documentelor românești (aproximativ 800 de documente), ce așteaptă de ceva vreme să vadă lumina tiparului⁸. Cu gândurile noastre cu tot, vaporul ne-a dus prin fața Mănăstirii Grigoriu, și ea bogat ajutată de Ștefan cel Mare și unde se închină poporenii la o frumoasă icoană a Maicii Domnului Παντάνασσα (= Stăpâna Lumii), dăruită obștii Mănăstirii de Maria de Mangop⁹. Urmează, nu departe, Mănăstirea Dionisiu, unde odihnește Sfântul Nifon patriarhul Constantinopolului, ce a propovăduit dreapta credință în Țara Românească la cumpăna dintre veacurile XV și XVI. Din pricina lui și nu numai, Neagoe Basarab și blagorodnicul lui neam au dăruit din belșug sfânta mănăstire Dionisiu.

Lunecând încet pe marea liniștită, am ajuns la debarcaderul Mănăstirii Sfântul Pavel (fig. 5). De departe se vede turnul ridicat de Neagoe Basarab, restaurat frumos în anii din urmă, fără a i se mai găsi un loc potrivit și unei inscripții (din cele două), care mărturisește despre strădania românească la dăinuirea Mănăstirii (fig. 6). Această Mănăstire își are documentele românești publicate de ceva vreme¹⁰, urmând a fi publicată și bogata colecție de carte românească adăpostită în biblioteca ei. Mănăstirea este așezată pe un pînten de munte, oferind pelerinului, de la ferestrele

⁸ Acest volum dezvoltă, după modelul *Catalogului documentelor Țării Românești din Arhivele Statului* (vol. II-VIII), catalogul sumar întocmit de D. Nastase și F. Marinescu, *Les actes roumains de Simopetra (Mont Athos)*. *Catalogue sommaire*, Manoutios, Athenes, 1987, 153 p. (aici au fost succint rezumate 773 documente).

⁹ Vezi o frumoasă reproducere a icoanei, la Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei, *Maria Asanina Paleologhina: o prințesă bizantină pe tronul Moldovei*. Carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Sfânta Mănăstire Putna, 2006, fig. 152 și p. 72-75 (comentariu).

¹⁰ Florin Marinescu, *Ποιμαντικά έγγραφα του Αγίου Όρους. Αρχαίο Ιεράς Μονής Αγίου Παύλου (Documente românești de la Sfântul Munte. Arhiva Sfintei Mănăstiri Sfântul Pavel)*, Atena, 600 p.

de pe zidul apusean, o priveliște încântătoare a soarelui „scufundându-se” în Mare. Gândul de a lucra mai mult, într-o direcție sau alta, s-a surpat repede din pricina unor pârdaľnice legume, bune de altfel, cu care „s-a luptat” dl. Florin Marinescu. Așa că, având în gând o posibilă revenire, a trebuit să ne întoarcem repede spre zone unde asistența medicală nu se întemeiază doar, după spusa unui călugăr aromân din mănăstire, pe doctoria Sfântului Apostol Pavel: „un pahar de vin, de preferință roșu”.

Fig. 5. Mănăstirea Sfântul Pavel

Fig. 6. Pisania ctitorilor turnului – Neagoe Basarab, Petru voievod (Radu Paisie) și Teodor clucer (Mănăstirea Sf. Pavel)

Următorul pelerinaj științific sperăm să-l întreprindem, poate, când vor cădea pecetea de pe tainița cu documente românești a celei dintâi dintre mănăstirile Muntelui Athos, Marea Lavră, după care vom putea povesti câte ceva și despre Mănăstirile care stau chiar la poalele Muntelui Athos. Până atunci, însă, credem că putem scoate la lumină câteva dintre bogatele arhive românești din celelalte mănăstiri, la care am lucrat în anii din urmă.

Petronel Zahariuc

**STALINISM REVISITED – THE ESTABLISHMENT OF COMMUNIST REGIMES
IN EAST-CENTRAL EUROPE AND THE DYNAMICS OF THE SOVIET BLOC
(conferință internațională, Washington, 29-30 noiembrie 2007)**

În zilele de 29-30 noiembrie 2007, am participat la conferința *Stalinism Revisited – The Establishment of Communist Regimes in East-Central Europe and the Dynamics of the Soviet Bloc*, care s-a desfășurat la Washington DC, Statele Unite ale Americii, și a fost organizată de Institutul Cultural Român, reprezentat de Horia-Roman Patapievic, Ambasada României în Statele Unite ale Americii, de Woodrow Wilson International Center for Scholars – Cold War International History Program, reprezentat de Christian Ostermann, de University of Maryland, reprezentată de Vladimir Tismăneanu, și de Georgetown University. Manifestarea s-a dovedit una de vârf atât prin instituțiile implicate, cât și prin calitatea participanților. Prima zi a lucrărilor s-a desfășurat în sediul Ambasadei României la Washington, iar cea de-a doua la Woodrow Wilson International Center for Scholars, o instituție de cel mai înalt nivel academic, care include și un centru pentru studierea războiului rece.

În prima zi au fost abordate două teme, *Stalinism revisited* și *The Cominform and the Sovietization of East-Central Europe*, iar în cea de-a doua o singură mare problemă, *Communist Takeovers in East-Central Europe*. Participanți au fost profesori și cercetători cunoscuți în investigarea comunismului mondial sau în a celui din țările de origine. Moderatori au fost în prima zi Charles Gati, de la Johns Hopkins University, și Vladimir Tismăneanu, Maryland University, președinte al Comisiei Prezidențiale Consultative pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, iar în cea de-a doua zi Charles King, de la Georgetown University. Au susținut comunicări: Thomas Simons jr., de la Harvard University, care s-a referit la *Eastern Europe between the USSR and the West: Reflections on the Origins and Dynamics of the Cold War*; Kenneth Jowitt, Hoover Institution și University of California Berkeley, *Revolutionary Breakthroughs and the Fate of Leninism in East Central Europe*; Agnes Heller, New School University, New York, *Legitimation Problems and Crise of Stalinism in the Soviet and in Eastern Europe*; Alfred J. Rieber, University of Pennsylvania și Central European University, Budapesta, *Popular Democracy. An Illusion?*; János Rainer, Institute for History of the 1956 Hungarian Revolution și Budapest University of Theatre and Film Arts, *Revisiting Hungarian Stalinism*; Ivo Banac, Yale University, *The Cominform, the Yugoslav Defiance, and the Process of Sovietization*; Mark Kramer, Harvard University, *Stalin, Soviet Policy, and the Communist Bloc in Eastern Europe, 1945-1953*; Christian Ostermann, Woodrow Wilson International Center for Scholars – Cold War International History Program, Washington, *Discussing Sovietization: Stalin and his Stenograms with Communist Leaders*; John Connely, University of California Berkeley, *East German Stalinism in Comparative Perspective*; Bartłomiej și Antoni Kaminski, University of Maryland, College Park și Institute of Social Sciences, Polish Academy of Sciences, *Road to „People's Poland”: Stalin Conquest Revisited*; Ekaterina Nikova, Institute for Balkan Studies, Bulgarian Academy of Sciences, *Revisiting Bulgarian Stalinism*; Bradley Abrams, Harriman Institute, Columbia University, *Hope Died Last: The Czechoslovak Road to Stalinism*; Svetozar Stojanovic, Center for International Inquiry, Buffalo, New York, *Varieties of Stalinism in Light of the Yugoslav case*.

Din România au participat mai mulți istorici: Dorin Dobrinu, Arhivele Naționale ale României, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, *The Anticomunist Armed Resistance in Romania*

in *Comparative Perspective*; Claudiu Secașiu, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, *The Destruction of the Anticommunist Democratic Opposition the Trials of 1947*; Dragoș Petrescu, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, *Nationalism and Identity-Politics in Gheorghiu-Dej's Romania, 1948-1965*; Virgiliu Țărău, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, nu a putut fi de față, din motive obiective, însă lucrarea sa, *The 1946 Elections and the Consolidation of Communist Power in Romania*, a fost citită de un coleg; Cristian Vasile, Comisia Prezidențială Consultativă pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, *Propaganda and Culture in Romania at the Beginning of the Communist Regime*; Bogdan Cristian Iacob, Central European University și Institutul Cultural Român, *Fighting for the Intellectual Sphere: Control, Manipulation and Cooption in the Restructuring of the Romanian Academy of Sciences*. Lucrările istoricilor români au fost apreciate de specialiștii prezenți pentru tematica aleasă, pentru sursele utilizate, pentru punerea subiectelor tratate în perspectivă comparativă, prin perspectivele complementare asupra comunismului european.

La sfârșitul conferinței, Vladimir Tismăneanu a tras concluziile celor două zile ale lucrărilor, făcând un survol asupra discuțiilor generale existente în istoriografia mondială asupra tematicii alese, concluzii puse sub titlul *Diabolical Pedagogy and the Logic of Stalinism in East-Central Europe*.

Fiind vorba de o conferință având drept subiect general regimurile comuniste din Europa de Est, în dese rânduri s-a atins și problema surselor, în mod deosebit a arhivelor. Deschiderea totală, în vara anului 2007, a arhivelor comunismului românesc, aflate în depozitele Arhivelor Naționale ale României, a fost salutăată de cei prezenți, mulți dintre ei fiind privați ani de zile de posibilitatea de a studia în mod deosebit anii 1945-1989 pe baza surselor aflate în arhivele din țară. Deschiderea acestor arhive, mult timp zăvorâte din motive politice sau din cauza proastei lor administrări, este considerată (și) în cercurile științifice internaționale drept o dovadă de normalizare a societății românești, care se află în plin proces de înțelegere și de asumare a traumaticului ei trecut recent. Discuțiile purtate de subsemnatul cu diferiți participanți la conferința de la Washington au stat sub semnul deschiderii și al încrederii în posibilitățile de colaborare onestă, inclusiv instituțională.

Dorin Dobrinu

L'ANALYSE DU COMMUNISME EN ROUMANIE și LA GESTION DU PASSÉ COMMUNISTE EN ROUMANIE (conferințe-dezbateri, Paris, 10-11 iunie 2008)

După aproape două decenii de la prăbușirea comunismului, mai exact pe 18 decembrie 2006, Președintele României a rostit un discurs în fața camerelor reunite ale Parlamentului, declarând regimul comunist „ilegitim și criminal”, în baza unui *Raport Final* realizat de Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România¹. Reacțiile pe care le-au avut unii oameni politici de expresie neocomunistă la adresa *Raportului Final*, în interiorul Parlamentului sau în afara acestuia, la fel ca și atitudinea unor instituții cu influență în societatea românească, grupuri media etc. sunt binecunoscute. În perioada care a urmat au avut loc mai multe debateri – de pe poziții pro și contra – privind această întreprindere, deopotrivă politică și academică, în contextul mai larg al eforturilor pentru înțelegerea și asumarea trecutului recent al țării.

În acest text mă voi opri asupra conferințelor-dezbateri *L'analyse du communisme en Roumanie* și *La gestion du passé communiste en Roumanie*, care s-au desfășurat în zilele de 10-11

¹ Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport Final*, București, Monitorul Oficial, 2006 (lucrarea în această variantă este disponibilă și pe Internet la adresa http://www.presidency.ro/static/ordine/RAPORT_FINAL_CPADCR.pdf); ediție revăzută și îmbunătățită, editori Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinu și Cristian Vasile, București, Editura Humanitas, 2007.

unie 2008 la Paris, Franța, organizate de Institutul Cultural Român, Ambasada României în Franța, Centre d'Études de Recherches Internationales – Sciences Po / Centre National de la Recherche Scientifique.

Manifestarea din ziua de 10 iunie 2008, sub titlul *L'analyse du communisme en Roumanie*, a avut loc la sediul Ambasadei României, în Salon d'or de l'Hôtel Béhague, în prezența unei asistențe numeroase – circa 70-80 de persoane –, formată din diplomați, cercetători, ziariști (inclusiv de la cotidiane franceze importante), membri ai diasporei române din Paris. În deschiderea lucrărilor, Teodor Baconsky, ambasadorul României în Franța, și Magda Cârneci, directoarea Institutului Cultural Român din Paris, gazdele manifestării, au rostit cuvinte de bun venit participanților. Au susținut comunicări editorii *Raportului Final* al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste în România – Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinu și Cristian Vasile – și mai mulți dintre membrii și experții Comisiei – Mihnea Berindei, Horia-Roman Patapievici, Smaranda Vultur, dar și Alexandru Gussi, politolog și consilier de stat la Administrația Prezidențială. Vladimir Tismăneanu a rezumat modul cum s-a constituit și mai ales cum a activat Comisia în anul 2006, reușind într-un timp scurt realizarea unui veritabil tratat de istorie a regimului comunist din România. Mihnea Berindei a vorbit despre anul 1968 în documentele provenite de la Comitetul Central al Partidului Comunist Român, accesibile la Arhivele Naționale ale României, în vreme ce Smaranda Vultur s-a concentrat asupra terorii exercitate de partidul-stat în România îndeosebi în anii '50. Alexandru Gussi a insistat asupra temerilor societății românești față de o decommunizare rapidă în anii '90. Horia-Roman Patapievici s-a referit la receptarea *Raportului Final*, precum și la importanța condamnării comunismului. Cristian Vasile a realizat o radiografie a criticilor aduse *Raportului Final*, în zdrobitoare majoritate acestea exprimând rea voință sau ignoranță agresivă. În ceea ce mă privește, am susținut o comunicare intitulată *Un maquis est-européen. La résistance armée anticommuniste en Roumanie (1944 – début des années 1960)*, în care am prezentat într-o formă sintetică unul dintre subiectele istoriografice românești îndelung ocultate din motive politice, ideologice, atât în România, cât și în străinătate.

Interesul față de manifestarea organizată la Ambasada României la Paris a fost unul ridicat, fapt probat și de discuțiile interesante, chiar aprinse pe alocuri, acestea din urmă datorate mai ales membrilor coloniei române din Paris, în zdrobitoare majoritate plecați din România înainte de 1989 datorită regimului comunist, care i-a împiedicat pe oameni să se manifeste liber, să-și trăiască viețile în acord cu propriile valori, a distrus destine, a confiscat proprietăți ș.a.m.d.

Pe 11 iunie 2008, la CERI – Centre d'Études de Recherches Internationales, Sciences Po a avut loc cea de-a doua manifestare, *La gestion du passé communiste en Roumanie*, în fața unui public format din circa 50-60 de persoane. Moderată de cunoscutul politolog Jacques Rupnik, director de cercetări la Centre Nationale de Recherches Scientifiques, conferința a cuprins mai multe comunicări: Vladimir Tismăneanu, University Maryland, președinte al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Démocratie et Mémoire: la Roumanie se confronte à son passé*; Dorin Dobrinu, Arhivele Naționale ale României, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, *L'ouverture des archives de la période communiste: obstacles et enjeux*; Mihnea Berindei, EHESS – École des Hautes Études en Sciences Sociales, 1989, *la dernière année de Ceausescu: ce que révèlent les archives*; Horia-Roman Patapievici, Institutul Cultural Român, *Les réactions à la publication du Rapport de la Commission*. Antonela Capelle Pogăcean, de la Centre d'Études de Recherches Internationales, a avut rolul de a analiza punctual comunicările susținute, dar și de a sintetiza modul în care este gestionat trecutul recent în România. În comunicarea mea am avut în vedere situația diverselor arhive produse de partidul-stat între anii 1945/1947-1989, disputele din societatea românească după căderea regimului comunist în jurul acestor arhive, obstacolele și mizele deschiderii arhivelor Partidului Comunist Român, ale Securității și ale diferitelor ministere și departamente. Precizările privind diferența între tipul de documente deținute de Arhivele Naționale ale României și cele deținute de Consiliul Național al Securității sau de Arhivele Militare Române ori Direcția Instanțelor Militare, spre exemplu, au fost binevenite, ținând la eliminarea confuziilor care în bună măsură s-au perpetuat din cauza neimplicării diferiților creatori și administratori de arhivă într-un dialog real, deschis și coerent.

Conferințele-dezbateri desfășurate la Paris au avut menirea de a face cunoscut publicului interesat situația analizei comunismului românesc, gestionarea trecutului recent, nivelul fiind unul deosebit de ridicat. În general, manifestările de acest gen au darul de a aborda într-un mod deschis, frontal chiar, transformările petrecute în România după 1989, în plan istoriografic, dar și în cel al accesului la sursele de informare istorică, parte integrantă și importantă a drumului țării de la totalitarism spre democrație. Este vorba de un drum care s-a dovedit complicat, presărat cu piedici puse în mod conștient de adepții vechiului regim sau datorate practicilor vetuste adânc înrădăcinate în societatea românească. Chiar dacă situația este departe de normalitatea dorită de puțini în urmă cu aproape două decenii, progresele înregistrate de societatea românească în drumul ei spre înțelegerea și asumarea trecutului recent sunt evidente și semnificative.

Dorin Dobrin

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN SUECIA

În perioada 09.06.-06.07.2008, am efectuat o deplasare de documentare în Suedia, în cadrul programului de schimburi interacademice, stabilit între Academia Română și Academia Regală de Litere, Istorie și Antichități a Suediei.

Obiectivul deplasării l-a constituit continuarea cercetărilor în Sveriges Riksarkivet din Stockholm, la tema „Problema orientală în viziunea diplomaților suedezi (1792-1821)”.

Perioada cercetată, de această dată, este delimitată între anii 1815 și 1821, și se caracterizează, în primul rând, prin eforturile marilor puteri europene de a pune în practică politică hotărârile Congresului de pace de la Viena, din anul 1815. Pe plan zonal, perioada este dominată, încă, de persistența încordării din raporturile ruso-turce, datorată faptului că pacea de la București, din anul 1812, nu a lichidat toate chestiunile litigioase, nici în ceea ce le privește pe cele din Europa Orientală și nici pe cele existente în Asia. De altfel, cele din prima categorie au și dominat problema orientală și din această fază a evoluției sale.

Lichidarea Imperiului Napoleonian a lăsat locul, după cum bine se știe, unei noi ordini europene, și anume cea impusă de Sfânta Alianță. În această nouă configurație politică și teritorială, Suedia a dobândit și ea, ca multe alte state mici și mijlocii, noi granițe: a renunțat, definitiv, la Finlanda, în favoarea Rusiei, în schimbul căreia a primit Norvegia, dar într-o formulă politică și teritorială care asigura Suediei o autonomie foarte largită, așa încât noua formațiune statală era o uniune personală, în frunte cu regele Suediei.

Pe plan extern, cercurile conducătoare de la Stockholm au continuat orientarea către Rusia. Cu toate acestea, diplomația suedeză a urmărit, cu aceeași atenție ca și în perioadele anterioare, evoluția raporturilor Rusiei cu Imperiul Otoman, deoarece acolo, în Orientul European, mai ales, continua să existe pericolul izbucnirii unui nou conflict militar care ar fi pus și Suedia, în calitate de aliată a Rusiei, dar și de veche și statornică prietenă a Imperiului Otoman, în cuprinsul căruia avea numeroase și importante interese economice, și nu numai, în situația de a-și defini poziția față de virtualii beligeranți, ceea ce cercurile politice suedeze doreau să evite.

Or, așa cum am menționat, scânteia care putea reaprinde flacăra războiului se concretiza, în cea mai mare parte, în statutul juridic al Principatelor Române care nu fusese încă stabilit în raporturile ruso-turce. De aceea, atenția diplomaților suedezi, acreditați la Istanbul și la Petersburg, dar, îndeosebi a celor din capitala otomană, ca unii ce se aflau în cel mai „fierbinte” punct al crizei orientale, având, deci, mai multe posibilități de a se informa asupra evoluției evenimentelor, s-a concentrat, în mod deosebit, în această direcție. Așa au rezultat numeroase rapoarte diplomatice, păstrate în Sveriges Riksarkivet, fondul Kabinetet/UD Huvudarkivet, Konstantinopel și Petersburg, în care au fost inserate numeroase informații, obținute de autorii lor din surse de certă autenticitate – potrivit propriilor declarații, cel puțin, – care întregesc și, nu o dată, largesc orizontul cercetărilor în domeniul pe care îl investighez.

Dovezile care susțin această afirmație sunt numeroase. Mă voi rezuma, totuși, doar la câteva exemplificări, aleatorii, însă.

Astfel, într-un raport, datat, Constantinopol, 25 ianuarie 1819, Nils Gustav Palin, însărcinatul cu afaceri al Suediei pe lângă Poarta Otomană îl informa pe contele d'Engeström, ministru de stat și Ministru al Afacerilor Externe, că țarul Alexandru I urmărea să se asigure că partenerii săi din Sfânta Alianță îl vor lăsa să-și rezolve problemele pe care le avea cu turcii, „*de la manière qu'Il jugera convenable et dans quelle application qu'Il voudra faire de Ses principes de la Sainte Alliance* (s.n.)”. Această informație, cunoscută și din alte surse, confirmă, o dată în plus, intenția Rusiei de a menține problema statutului juridic al Principatelor Române, căci acesta era, în fond, unul din principalele obiective ale politicii sale în chestiunea orientală, de realizarea căruia depindea dobândirea controlului asupra Strămtorilor și, apoi, a Orientului Mediteranean, cel puțin, în cadrul raporturilor strict bilaterale ruso-turce, pentru a nu deveni una a Europei. De aceea, așa cum informa aceeași sursă, într-un alt raport, cel din 25 februarie 1819, Alexandru I se străduia să-l convingă pe sultanul Mahmud al II-lea de intențiile sale pașnice, dar că padișahul „*se méfie toujours des desseins ambitieux de la Russie* (s.n.)”. Ca urmare, sultanul întârzia să răspundă la scrisoarea autografă a țarului, deoarece „*la lettre de l'Empereur, loin d'être une marque d'attention, ne fait qu'insister sur des prétentions* (s.n.)”, pe care Poarta nu vroia să le accepte, așa cum îl asigura reis efendi pe N. G. Palin (vezi raportul său din 26 ianuarie 1819).

Tratatul ruso-turc, a căror derulare era urmărită cu atenție de N. G. Palin, au continuat și în anul 1820, rămânând ancorate tot în problema statutului juridic al Principatelor Române, dar și în acela al Serbiei, pe care Rusia urmărea să le controleze în totalitate, prin revizuirea tratatului de pace de la București, din anul 1812 (cf., rapoartele din 24 martie, 10 august, 25 octombrie, 25 noiembrie 1820), deoarece Turcia, așa cum presupunea Stroganov, ministrul Rusiei la Istanbul, „*traîne les choses en longueur, pour voir si des troubles en Europe ne pourraient pas la tirer de l'affaire* (s.n.)” (cf., raportul lui N.G. Palin, din 25 noiembrie 1820). Presupunere confirmată, de altfel, chiar de reis efendi care i-a declarat, cu prilejul unei întrevederi, lui Paul Serafino, dragomanul Misiunii diplomatice a Suediei la Istanbul: „*croyez-vous donc que nous terminerons jamais? Bach!* (s.n.)” (cf., raportul lui Palin, din 27 decembrie 1820).

De altfel, chiar și N. G. Palin avea îndoieli în ceea ce privește rezultatul final al tratatelor, deoarece, după părerea sa, „*le traité final doit être collectif, pour tous les articles, d'après le désir même de la Russie, de sorte que les articles convenus successivement n'auront de valeur, que lorsque tout sera convenue* (s.n.)” (cf., raportul său din 10 ianuarie 1821).

În acest context, o atenție deosebită a fost acordată de N. G. Palin și evoluției statutului juridic al Principatelor Române în sistemul politic otoman. Un aspect al acestuia l-a constituit tentativa Porții Otomane de a reglementa ordinea de succesiune a fanarioților la domnia celor două Principate, făcută la începutul anului 1819. Or, diplomatul suedez o caracteriza ca fiind „*une mesure assez extraordinaire et inattendue... qui rend en quelque sorte héréditaire l'administration des provinces de Walachie et de Moldavie, dans les familles princiers Grecques Morousi, Kallimachi et les deux branches Soutzo, avec exclusion de tout autre aspirant* (s.n.)” (cf., raportul său din 10 februarie 1819).

Pe de altă parte, diplomatul suedez constata că Regulamentul era „*une nouveauté assez remarquable dans les affaires de ce pays* (Imperiul Otoman – n.n.) (s.n.)”, motiv pentru care a și trimis o copie a acestuia la Stockholm. Curând, avea să se dovedească, însă, ineficacitatea celui Regulament al sultanului „*pour ne confier les deux principautés qu'à de familles choisies* (s.n.)”. Căci, în realitate, „*c'est une entreprise désespérée de ce Prince* (sultanul – n.n.) *de vouloir corriger des Chrétiens du pays aspirants à des emplois, de l'esprit d'intrigue et de leur incroyables agitations* (s.n.)” (cf., raportul lui N. G. Palin din 10 aprilie 1819). Iar una di dovezile flagrante ale acelei inutilități a constituit-o tentativa fiului mai mare al prințului Moruzi, care părea să fie destinat pentru demnitatea de mare dragoman al Porții Otomane, care a încercat să eludeze regulamentul și să obțină, direct, prin intrigi, numirea în fruntea unuia dintre cele două Principate Române, motiv pentru care a fost exilat la Metilin (cf., raportul său din 10 aprilie 1819). Mai mult, chiar, decesul domnului Țării Românești, Ioan Gheorghe Caragea, a dat prilej fanarioților să încerce eludarea Regulamentului și să implice Rusia în reglementarea sistemului de succesiune la domnia Principatelor. Or, constata N. G. Palin, Poarta Otomană, „*qui n'est que trop peignée déjà de se voir ainsi liée, ne se prêtera vraisemblablement pas à un arrangement qui pourra être révoquer en exemple dans d'autres occasions* (s.n.)” (cf., raportul său din 10 februarie 1821).

Declanșarea bine cunoscutelor evenimente din anul 1821, din Imperiul Otoman, a reținut, cum era și firesc, și atenția diplomației suedeze, date fiind implicațiile acestora asupra poziției internaționale a Imperiului Otoman, precum și asupra statutului juridic al Principatelor Române. N. G. Palin a înregistrat multe informații, a căror coroborare cu cele oferite de colegii săi de la Petersburg, care nu sunt, totuși, puține, precum și cu cele aflate de mult în circuitul științific, pot contribui la lărgirea orizontului de cercetare și înțelegere a acestor momente atât de importante din evoluția problemei orientale. Această observație este valabilă pentru întregul set de informații culese de subsemnatul din arhivele suedeze, dintre care cea mai mare parte a lor a fost inserată, deja, în cuprinsul celor șapte volume de documente (cel de al șaptelea fiind în curs de pregătire pentru tipar), din colecția de documente externe inițiată de către mine, sub genericul *Europe and the Port. New Documents on the Eastern Question*. Cele selectate și cu prilejul acestei deplasări de documentare urmează, de asemenea, a fi introduse în volumele care vor fi pregătite pentru tipar, tot de către subsemnatul.

În concluzie, țin să subliniez faptul că noile cercetări efectuate în Sveriges Riksarkivet din Stockholm probează, o dată în plus, importanța informațiilor înmagazinate în fondurile sale, pentru cercetările în domeniul istoriei problemei orientale, în general, în cel al implicațiilor evoluției acesteia asupra statutului juridic al Principatelor Române, în special. De aceea, este necesară continuarea investigațiilor în aceste fonduri și punerea lor în circuitul științific și prin intermediul volumelor de documente externe, din categoria celor publicate de subsemnatul. Este absolut necesar ca Academia Română să sprijine, și în viitor, realizarea acestui proiect, așa cum a făcut-o și până acum. Este, de altfel, și motivul care mă îndreptățește să adresez sincerele mele mulțumiri conducerii Academiei Române, Secției de Științe Istorice și Arheologie, Serviciului de Relații Externe, conducerii Filialei din Iași a Academiei Române, de al căror sprijin am beneficiat din plin. Mulțumirile mele se cuvin adresate și conducerii Academiei Regale de Litere, Istorie și Antichități a Suediei, Doamnei Helene Carson, de la Serviciul Relații Externe al Academiei. Pe toată durata cercetărilor mele în arhive am beneficiat, de asemenea, de asistența Domnului Leif Gidlöf, director general adjunct al Sveriges Riksarkivet, precum și de cea a personalului de deservire și informare.

Veniamin Ciobanu

PROFESORUL KEITH HITCHINS – MEMBRU DE ONOARE AL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

În ziua de 23 octombrie 2008, domnului profesor dr. Keith Hitchins de la University of Illinois, USA, i s-a conferit titlul de *membru de onoare* al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”. Manifestarea a culminat cu un *Laudatio* adresat de domnul academician Alexandru Zub distinsului cărturar american, în prezența membrilor Institutului nostru și a altor istorici din Iași (n. red.).

Stimate Domnule Profesor,

Vă aflați din nou la Iași, într-un moment când urbea noastră celebrează șase veacuri de la atestarea ei documentară. Universitatea „Al. I. Cuza”, al cărei oaspete sunteți, v-a pregătit un moment omagial, de natură a satisface un spirit care s-a dedicat îndelung istoriei românilor din timpurile moderne. Suntem bucuroși că ați găsit timp pentru o scurtă întâlnire cu membrii Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, așezământ de care vă leagă o veche simpatie colegială. Dați-mi voie să vă salut în numele lor și să vă rog a primi să faceți parte din corpul nostru, ca membru de onoare, așa cum faceți, de un bun număr de ani, din Academia Română și din unele universități intracarpătine.

Căutând a motiva gestul, după cum se obișnuiește în asemenea ocazii, mă voi strădui să identific succint din opera dv. istoriografică elementele mai de seamă pe care se sprijină invitația făcută. Este cazul să remarc mai întâi că preocupările dv. legate de spațiul cultural carpato-danubiano-pontic datează din chiar anii formației universitare, pe seama unor impulsuri cognitive

și pedagogice totodată care indicau deja un anume interes pentru spațiul amintit. Istoria și filologia (în care v-ați specializat) colaborau, fiecare, alături de alte discipline conexe, la instrumentarul indispensabil spre a înțelege și aprofunda problemele acelui spațiu, pentru care lumea nord-americană începea să manifeste un cert interes, nutrit de tradițiile ei culturale, desigur, însă stimulate concomitent și de „spiritul Genevei”, capabil să producă deja unele efecte la finele deceniului șase din secolul trecut.

Parcursul dv. academic (din 1958, iată un demisecol) e plin de sugestii pentru cel care s-ar încumeta să-i descopere elementele definitorii. Ați început studiile superioare la *Harvard University* în anul morții lui Stalin și le-ați aprofundat la Paris, în vremea dezghețului hrușciovian, apoi la Cluj, tocmai atunci când regimul „democrat-popular” din România căuta soluții de reșezare în zona de dominație sovietică.

Această ultimă secvență formativă, dacă i se poate spune așa, v-a permis o deplină cunoaștere a limbii, istoriei și culturii din zona carpato-danubiană, zonă de răspântie, de influențe variate, dar și de confluente și de sinteze, demnă de a fi studiată *en historien*. Ați făcut acest lucru sistematic, riguros, la Cluj ca și la București, în anii următori, cu rezultate pe care istoriografia română (și nu doar ea) le-a consemnat din capul locului. Temele națiunii, statului, modernizării și altele v-au interesat sub multiple unghiuri, ca și dimensiunea lor culturală, în sens larg, de la învățământ și presă la teatru și societăți de cultură, de la politică și religie la obiceiuri și mental colectiv.

Lista contribuțiilor dv., orânduită selectiv nu demult, indică un număr considerabil de studii, articole, monografii, sinteze, acoperind câteva secole de istorie și o problemă diversă, în acord cu exigențele domeniului. Nu pot avea imprudența să propun, aici, o sistematizare, oricât de vagă, oricât de sumară. Voi spune numai, spre a sugera amplitudinea proiectului asumat, că ați pornit de la mișcarea națională a românilor din Transilvania, studiată îndelung și minuțios, pentru a propune finalmente o istorie a națiunii române din epoca Luminilor până la abolirea monarhiei. Era răstimpul cel mai semnificativ, în limitele căruia v-ați desfășurat propria anchetă istoriografică, cu o documentație mereu sporită și o viziune integrativă care îi așeza mereu pe români în „contextul firesc de universalitate”.

Înțelegând, după cunoscutul îndemn, că istoria nu se desfășoară în „sertărașe” cronotopice, reclamând spații vaste și durate lungi, v-ați extins cercetările asupra Europei Centrale și de Sud-Est, pentru a desluși interferențe, analogii, curente afine, dar și spre a decela aspectele definitorii, particularizante, ale unor evoluții geopolitice și culturale mai ample. Aici se plasează eforturile dv. de investigație punctuală, monografică și de sinteză, cu rezultate ce s-au bucurat deja de unanima recunoaștere a breslei.

Nu mă îndoiesc că ele vor alimenta interesul noilor generații și că se va găsi un tânăr destoinic și devotat care să le fixeze cum se cuvine în contextul epocii și în perspectiva multiseclară a domeniului.

Oferindu-vă acum titlul de *membru de onoare* al său, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” înțelege să facă un pas în această direcție, reactivând oarecum o legătură profesională și umană ce s-a vădit, de-a lungul anilor, nespuns de fecundă. Fiți binevenit în rândul nostru!

Alexandru Zub

PROFESORUL ION I. SOLCANU LA 65 DE ANI

L-am văzut pe domnul Ion Solcanu în primăvara anului 1987 la expoziția de pictură a profesorului meu de filosofie. Am aflat repede că este profesor la Facultatea de Istorie din Iași, destinație spre care mergeam și unde nădăjduiam să ajung. Nu-mi aduc aminte nimic din expoziția cu pricina, chiar dacă simpaticul meu dascăl era și este un pictor talentat, îmi aduc aminte de... cravata domnului Solcanu. L-am auzit pe profesorul Ion Solcanu în toamna anului 1988, la cursul de etnografie, pe care-l preluase în urma ieșirii discrete la pensie a distinsului profesor Vasile Neamțu. Cursurile erau interesante, spărgeau ceva din monotonia istoriei vechi și îmbinau etnografia cu istoria artei. De data aceasta, îmi amintesc câte ceva, pentru că profesia m-a obligat să revin asupra unor teme povestite la curs și dezbătute la seminarii, dar ce-mi revine în minte cu claritate sunt... cravatele, de data aceasta alături de vocea pătrunzătoare și prezența fizică impunătoare ale profesorului Solcanu. L-am cunoscut pe profesorul Solcanu în practica de specialitate din anul I, când am ales să cotrobăi prin ungherele bisericilor ieșene, să caut prin cărțile lui Virgil Vătășianu cum se îndoaie bârna, ca să-mi pot imagina cum se face că stă la originea bolților moldovenești, să urmăresc șirurile de cititori printre frescele bisericilor moldovenești, să caut să înțeleg când au început să se zugrăvească la exterior, în loc să ajung pe vreun șantier arheologic de istorie veche. Am învățat multe lucruri, datorită faptului că domnul profesor și-a deschis cu generozitate biblioteca pentru a-mi potoli curiozitățile. În anul următor, 1989, eu am lăsat mărturiile artistice în plan secund și m-am concentrat asupra documentului scris de cancelarie, iar domnul profesor lăsa în plan secund mărturiile artistice, concentrându-se asupra „producerii” de documente scrise.

Este firesc să ne întrebăm cum îl cunoaște / recunoaște comunitatea științifică pe profesorul Solcanu. Totul s-ar rezuma la singurul răspuns pe care-l putem da atunci când suntem întrebați: cine face, la voi, la Facultate, cursul de istoria artei? Profesorul Ion Solcanu. La acest răspuns, preopinatul zice: da, îi cunosc roadele activității științifice. Domnul Ion Solcanu și-a început cariera științifică la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași (1967), iar în paginile *Anuarului* Domnia Sa a publicat unele dintre cele mai profunde și deschizătoare de drumuri cercetări din domeniul istoriei artei românești. Din 1976, cercetătorul Ion Solcanu a urcat

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLV, 2008, p. 491–497

Copoul la Facultatea de Istorie, din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza”, unde a străbătut treptele carierei universitare, ajungând profesor universitar și conducător de doctorat, titular al disciplinelor Istoria artei românești și Istoria artei universale. Certificatul „de naștere” ca profesionist în domeniul istoriei artei, adică titlul de doctor, l-a primit în 1982, în urma susținerii tezei *Elemente laice locale în pictura religioasă din Moldova, secolele XV-XVI*, la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, sub îndrumarea unuia dintre cei mai mari specialiști ai domeniului, profesorul Virgil Vătășianu. Teza cuprindea în titlu ceva din spiritul acelor vremuri, preocuparea de a găsi în artă cât mai multe semnificații sociale și laice, numai că, stăpânind bine uneltele cercetării, profesorul Solcanu a găsit măsura dreaptă, a potrivit bine nuanțele și nici nu a investit arta medievală moldovenească cu mai mult mesaj social decât se cuvenea și nici nu a rupt-o de Biserică. În bună măsură, teza de doctorat și alte studii publicate de-a lungul anilor s-au contopit în lucrarea *Artă și societate românească (sec. XIV-XVIII)*, Editura Enciclopedică, București, 2002, 337 p.; ea a cunoscut și o versiune engleză, *Romanian Art and Society* (Editura Enciclopedică, București, 2004).

Dintre rezultatele multe și durabile ale cercetărilor profesorului Solcanu, de una s-a scris, s-a vorbit, se va mai scrie și se va mai vorbi multă vreme de acum înainte, și anume: vremea de început a picturii exterioare moldovenești. Cercetătorul Ion Solcanu, nefiind mulțumit cu ipoteza consacratului cercetător Sorin Ulea, care devenise între timp certitudine și amenința să devină canon, anume începutul picturii exterioare moldovenești în 1530, o dată cu frescele de la biserica Sfântul Gheorghe din Hârlău, a luat-o „în răspăr” (beneficiind și de observațiile istoricului de artă Dumitru Nastase, trăitor la Atena¹), a scormonit cu mare atenție însemnări ascunse și afumate de pe pereții bisericilor (metodologie de cercetare „brevetată” cu mare succes la noi chiar de Sorin Ulea) și a propus mutarea începuturilor acestei minunate și nemaipomenite fapte de cultură românească în anii de sfârșit ai domniei lui Ștefan cel Mare, odată cu zugrăvirea pereților exteriori ai bisericii Sfântul Ioan Botezătorul din Arbure². Nu voi insista aici asupra evoluției discuțiilor în această chestiune³, ci voi aminti că profesorul Solcanu a poposit și în curtea altor biserici și mănăstiri moldovenești, scoțând la lumină rezultate remarcabile privitoare la datarea zidirii și la autorul picturii interioare de la biserica Sfântul Nicolae din Bălinești⁴, la identitatea autorilor picturii de la Voroneț⁵ și la datarea picturii din altarul și naosul marelui ctitor⁶, la tabloul votiv de la biserica Sfântul Ilie din Suceava⁷ etc. De asemenea, cercetătorul s-a străduit să descifreze tainele ascunse de biserica de lemn de la Putna⁸ și a alcătuit monografia pentru mănăstirea Voroneț (în colaborare cu pr. Gheorghe Buzdugan, Mănăstirea Neamț, 1984) și pentru mănăstirea Solca (în colaborare cu pr. D. Lucan, Iași, 1977). De asemenea, domnul profesor a fost preocupat de arta moldovenească în vremea lui Ștefan cel Mare, căutând motivațiile etico-religioase și

¹ Ion I. Solcanu, *Realizări artistice*, în volumul *Petru Rareș*, redactor coordonator Leon Șimanschi, București, 1978, p. 304-305; Dumitru Nastase, *Ideea imperială în țările române. Geneză și evoluția ei în raport cu vechea artă românească*, 1972, n. 13, p. 24-26.

² Ion I. Solcanu, *Datarea ansamblului pictural de la biserica Arbure. II. Pictura exterioară*, în *AIIAI*, t. XVIII, 1981, p. 167-181; idem, *Beginnings of Exterior Painting in Moldavia*, în *NEH*, VI/1, 1980, p. 175-190.

³ Pentru aceasta, vezi Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*. Carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Sfânta Mănăstire Putna, Suceava, Editura „Mușatinii”, 2005, p. 295-301.

⁴ Ion I. Solcanu, *Biserica din Bălinești: datarea construcției și a picturii interioare*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 531-537.

⁵ Idem, *Autorii ansamblului pictural de la Voroneț*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 373-378; idem, *Ionașcu Chiril și problemele organizării spațiului în Judecata de Apoi de la Voroneț*, în volumul *Național și social în istoria românilor. Profesorului Gheorghe Platon la a 70-a aniversare, AȘUI*, istorie, t. XLII-XLIII, supliment 1996-1997.

⁶ Idem, *Datarea picturii din altarul și naosul bisericii Voroneț*, în *CC*, s. n., 5 (15), 1999, p. 257-260.

⁷ Idem, *Precizări privind compoziția votivă din pictura bisericii Sf. Ilie – Suceava*, în *MMS*, LI, 1973, p. 9-12.

⁸ Idem, *Datarea și planul bisericii de lemn de la Putna*, în *SCIA*, artă plastică, 21, 1974, nr. 1, p. 95-100; idem, *Noi considerațiuni privitoare la biserica de lemn de la Putna*, în *MMS*, LI, 1975, 1-2, p. 115-122.

ideologice ale actului ctitoricesc la marele stăpânitor⁹, al cărui portret l-a căutat în pictura epocii sale și l-a comentat într-un interesant articol¹⁰; totodată, la mijlocul anilor '90 ai veacului trecut, a alcătuit un studiu de sinteză, dătător de seamă despre contribuțiile sale și ale altor specialiști la lămurirea unor probleme dificile ale artei ecleziastice din Moldova veacurilor XIV-XVIII¹¹. Unele dintre aceste contribuții au fost însușite și valorificate de istoriografia românească, altele au meritul de a fi stârnit discuții, în urma cărora se vor clarifica fapte importante ale artei românești medievale.

La această zestre științifică și didactică, profesorul Ion Solcanu a adăugat o intensă activitate politică în trecutele două decenii, care i-a sporit cu foarte mult notorietatea; asupra luminilor și umbrelor legate de această muncă vor fi fiind alți cronicari mai informați, mai meșteri și mai capabili să se pronunțe. De altminteri, chiar actorul și-a povestit ceva din piesele politice în care a jucat și pe care le-a scris¹². Eu pot spune și pot depune mărturie colegii și un șir de generații de absolvenți ai Facultății de Istorie că, în toți acești ani, domnul profesor universitar dr. Ion Solcanu și-a onorat exemplar meseria de dascăl, a fost mereu prezent în sala de curs și a fost mereu dispus să-i „dedulcească” pe studenți cu studiul și frumusețile istoriei artei, atât ale celei românești, cât și ale celei universale.

Acum, în fața acestei frumoase vârste, după temeinice realizări științifice și multe împliniri didactice, îi dorim domnului profesor să continue a privi și a scrie despre minunățiile artei noastre, să continue a le fi aproape și a-i îndruma pe toți aceia care vor să știe mai mult și, de ce nu, să scrie cândva despre acest fascinant domeniu – istoria artei și să nu obosească a-i învăța și pe alții din secretele istoriei artei... profesorale.

La mulți și frumoși ani!

Petronel Zahariuc

⁹ Idem, *Motivații etico-religioase ale actului ctitoricesc la Ștefan cel Mare*, în volumul *Artă și societate românească (sec. XIV-XVIII)*, p. 237-277 (studiu publicat sub titlul *Motivații etice și ideologice ale actului ctitoricesc la Ștefan cel Mare*, în *AIIAI*, XXIV, 1/1987, p. 137-154).

¹⁰ Idem, *Portretul lui Ștefan cel Mare în pictura epocii sale*, în *CI*, s. n., t. VI, 1975, p. 83-100.

¹¹ Idem, *Istoriografia artei ecleziastice din Moldova secolelor XIV-XVI. I. Arhitectura de lemn și arhitectura de zid*, în *CC*, s. n., nr. 1 (11), 1995, p. 43-64; idem, *Istoriografia artei ecleziastice din Moldova secolelor XIV-XVI. Arhitectura și pictura interioară*, în *CC*, s. n., nr. 2 (12), 1996, p. 103-145.

¹² Idem, *O istorie a artei... parlamentare. Declarații politice, intervenții și interpelări, 1990-2003*, Iași, Editura Tipografia Moldova, 2003, 289 p.

DR. VENIAMIN CIOBANU LA 70 DE ANI

Între istoricii români de marcă, contemporani nouă, numele lui Veniamin Ciobanu se detașează drept o figură emblematică. Slujitor devotat al muzei Clio, distinsul istoric ieșean, care astăzi se manifestă în toată plenitudinea sa, în pofida animozităților și vicisitudinilor timpurilor trăite, și-a construit printr-o muncă tenace și responsabilă, desfășurată pe parcursul a mai bine de patru decenii de activitate, o temeinică și impresionantă operă științifică, ce impune nu numai prin volum, ci, mai ales, prin originalitatea abordărilor, consistența analizelor, rigurozitatea documentației și amplitudinea orizontului cărturăresc. De multă vreme, opera și maturitatea profesională de care a dat și dă mereu dovadă l-au impus pe Veniamin Ciobanu în fața breslei istoricilor ca o adevărată autoritate științifică în domeniul său de excelență, istoria relațiilor internaționale.

Născut în satul Știrbăț, județul Suceava, pe 6 septembrie 1938, a absolvit Școala Pedagogică din Suceava (1956), apoi, după un scurt intermezzo didactic, și-a făcut studiile superioare la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, unde i-a avut ca profesori pe unii din membrii marcanți ai școlii istorice ieșene precum: Mircea Petrescu-Dîmbovița, Constantin Cihodaru, Ilie Grămadă, Dimitrie Berlescu, Gheorghe Platon ș.a. După absolvirea Facultății de Istorie și Filozofie (1965) a fost angajat ca cercetător la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” unde, pe temeiul exclusiv al meritelor sale reale, rezultate dintr-un efort științific susținut, avea să parcurgă toate treptele ierarhiei profesionale, ajungând să conducă, timp de mai mulți ani, sectorul de istoria relațiilor internaționale.

Înscriindu-se într-o mai veche tradiție a polonisticii românești, inițiate de un P. P. Panaitescu, Gh. Duzinchievici, Ilie Corfus sau Leonid Boicu, preocupările timpurii ale istoricului Veniamin Ciobanu s-au axat cu precădere pe studierea raporturilor dintre Moldova și Polonia în secolul XVIII, în context internațional, pentru a finaliza apoi întregul demers istoriografic într-un strălucit doctorat susținut la Universitatea din Iași (1975) sub îndrumarea reputatului profesor și cercetător Dimitrie Ciurea.

Contactele cu școala istorică poloneză, în urma stagiilor de documentare petrecute în Polonia, i-au permis să acumuleze o bogată experiență culturală și o imensă informație documentară, vizibilă în tot ceea ce a scris, direcționându-i preocupările științifice, în mod decisiv, spre zona istoriei relațiilor internaționale, cu precădere spre analiza raporturilor româno-polone în secolele XVI-XIX, din perspectiva statutului politico-juridic al Principatelor Române în cadrul sistemului politic otoman și al evoluției raporturilor politice internaționale din Europa Centrală și de Răsărit. Rezultatele se regăsesc în cele peste o sută de contribuții istoriografice apărute în decursul timpului în prestigioase reviste românești și străine, precum și într-o serie de volume,

bine primite de critica de specialitate, dintre care amintim: *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848* (București, Editura Academiei Române, 1980), ce i-a adus autorului premiul „Nicolae Iorga” al Academiei Române, *Jurnal ieșean la sfârșit de veac. 1775-1800* (Iași, Editura Junimea, 1980), *Les Pays Roumains au seuil du 18ème siècle. Charles XII et les Roumains* (București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984), *La granița a trei imperii* (Iași, Editura Junimea, 1985), *La cumpănă de veacuri. Țările române în contextul politicii poloneze la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea* (Iași, Editura Junimea, 1991), *Românii în politica est-central europeană. 1648-1711* (Iași, Editura Institutul European, 1997), *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană. Secolul XVIII* (Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1999), *Evoluții politice în Europa Centrală și de Est. 1774-1814* (Iași, Editura Junimea, 2007) etc.

În ultima perioadă, un alt domeniu asupra căruia cercetătorul Veniamin Ciobanu s-a aplecat cu competență, dăruire și profit științific pentru istoriografia națională a avut în vedere evoluția Problemei Orientale în secolele XVIII-XIX, cu accent asupra locului și rolului jucat de puterile europene, de statele italiene și, mai ales, de Principatele Române, în desfășurările politico-diplomatice din zona de sud-est a unei Europe dominate încă de Poarta otomană. Participarea la diverse dezbateri și manifestări științifice în țară și în străinătate, precum și studiile analitice publicate l-au recomandat de la sine spre a fi cooptat să redacteze capitolul intitulat *Principatele Române în cadrul Problemei Orientale*, din volumul al șaselea al tratatului de *Istoria românilor. Românii între Europa clasică și Europa luminilor. 1711-1821* (București, Editura Enciclopedică, 2002), remarcabilă sinteză istoriografică elaborată sub auspiciile Academiei Române. În același timp, ca un istoric deplin, care se respectă, s-a arătat preocupat de îmbogățirea instrumentarului de lucru, fiind deplin convins că doar prin extinderea câmpului informațional pot fi făcute noi interpretări menite să lărgască sfera de înțelegere a raporturilor dintre puterile europene, Poartă și Principatele Române. Din această idee s-au născut cele șase volume de documente editate din 2001 și până azi cu titlul generic *Europe and the Porte. New Documents on the Eastern Question*. Reunind o serie de rapoarte diplomatice inedite suedeze, britanice sau prusiene, referitoare la evoluția Problemei Orientale la finele secolului XVIII și începutul celui următor, adunate de editor cu trudă și migală din arhivele străine, pe parcursul mai multor ani, volumele publicate reprezintă încununarea unui proiect istoriografic demn de toată considerația și lauda comunității academice românești, ce continuă într-o altă formă și la altă scară colecția Hurmuzaki de documente externe.

Erudiția, devotamentul profesional, virtuozitatea analizei și sintezei au făcut ca Veniamin Ciobanu să dea o consistentă creație istoriografică, menită să dăinuie, a cărei notă definitorie o reprezintă viziunea integratoare a faptului istoric din spațiului românesc, în contextul european. Bogata sa activitate științifică care poate să fie un model de emulație pentru studioșii de azi sau de mâine, ce se apleacă asupra domeniului, i-a adus un indubitabil prestigiu național și internațional, evidențiat prin numirea sa ca secretar al părții române în Comisia Mixtă de Istorie Româno-Polonă, constituită la nivelul celor două academii partenere, precum și de solicitările de a participa la importante reuniuni științifice internaționale, dar și de a-și publica studiile în cadrul unor notabile volume colective tematice sau a unor valoroase reviste de specialitate.

O altă fațetă a activității Domniei sale, de după 1989, s-a materializat pe tărâm didactic, în calitate de profesor asociat al Universităților „Al. I. Cuza” și „Mihail Kogălniceanu” din Iași. De-a lungul anilor a căutat să transmită generațiilor de studenți, la cursuri și la seminarii, cât mai mult din cunoștințele și experiența acumulate. Totodată, în calitate de conducător de doctorate, a îndrumat pe toți cei ce doreau să-și desăvârșesc pregătirea profesională, pătrunzând cât mai adânc în hățișul istoriei relațiilor internaționale. Încadrându-mă în această categorie, mărturisesc cu recunoștință că am avut onoarea de a fi făcut parte din rândul celor care datorează ceva din devenirea lor profesională, dar și din satisfacția împlinirilor noastre de până acum distinsului nostru coleg.

La ceas aniversar, cu prilejul împlinirii vârstei de 70 de ani, colegii, discipolii și prietenii îi urează magistrului Veniamin Ciobanu sănătate, viață îndelungată și putere de muncă, spre a-și vedea puse în operă proiectele științifice pe care le mai are. **LA MULȚI ANI !**

Mihai-Ștefan Ceașu

PROFESORUL ION TODERAȘCU LA 70 DE ANI

Profilul intelectual al unui universitar nu poate fi redus, în ciuda unor rigori impuse și asumate, la un model universal descris și multiplicat în toate detaliile sale. Infinitele variații posibile nu țin doar de diferențele umane, de caracter sau potențial intelectual ci, în primul rând, de autoasumarea unei paradigme academice. Mai mult decât simpla aderență la un comportament, relevantă este educația permanentă, cultivarea acelor însușiri și valori de natură să confere un profil distinct. Prin raportare la acești parametri profesionali, Profesorul Ion Toderașcu, căruia îi sunt închinată aceste gânduri la împlinirea a 70 de ani, a căutat mereu să evite asimilarea într-una dintre tipologiile uniformizatoare aplicabile spațiului universitar. Această conduită a fost posibilă ca urmare a unei mari pasiuni discret mărturisită, însă ușor de intuit pentru cei din jur. Profesorul a înțeles să-și dedice întreaga sa carieră școlii, formării unor profesori și cercetători de calitate în domeniul cunoașterii istorice. Pasiunea pentru școală s-a întemeiat pe o voluptate mistuitoare a comunicării, care l-a plasat mereu pe magistrul în mijlocul oamenilor, în relație cu aceștia. Așa cum l-am cunoscut încă din anii studenției, pot spune, fără umbră de ezitare, că trăsătura sa fundamentală de caracter a fost și a rămas generozitatea. Dacă cercetarea de înaltă ținută trebuie să fie indisolubil legată de activitatea didactică, experiențele punctuale ne arată că între aceste două activități nu există mereu acea simbioză pe care o putem descrie plastic prin imaginea vaselor comunicante. În cazul de față, a frapat mereu capacitatea de a oferi într-o manieră comprehensivă imaginea pe care i-a lăsat-o Profesorului cercetarea individuală asupra trecutului. Altfel spus, studenții și apropiații săi au rămas cu convingerea unei comunicări fără rest, realizată cu onestitate și pasiune.

Lucrările sale de referință, precum *Unitatea românească medievală* (București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988) și cel de-al doilea volum intitulat, în acord cu dorința autorului eliberată de distorsiunile impuse de cenzura comunistă, *Permanențe istorice medievale. Factori ai unității românești* (Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1994), și-au găsit o ilustrare expresivă în cursurile și prelegerile sale academice. O altă dimensiune a operei lui Ion Toderașcu, izvorâtă din aceeași plăcere a cunoașterii trecutului, s-a îndreptat spre recuperarea, uneori cu emoționantă deferență, a unor cercetări asupra trecutului peste care pe nedrept se așternuse uitarea. Amintim aici restituirile din opera istorică a lui Gheorghe I. Brătianu (*Cuvinte către români. Zece conferințe și prelegeri*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1996; *Originile și formarea*

unității românești, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1998; *Studii bizantine de istorie economică și socială*, Iași, Editura Polirom, 2003, în colaborare), precum și inspirata reuniune a *Prelegerilor universitare inaugurale. Un secol de gândire istoriografică românească*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1993 (în colaborare). După cum lesne se poate observa, acest efort de recuperare este intim motivat de respectul, apropiat uneori chiar de venerație, față de instituția pe care a slujit-o Profesorul aproape jumătate de veac. Din acest punct de vedere, se poate spune că Ion Toderașcu a nutrit o mare admirație față de un intelectual exemplar, emblematic pentru universitatea ieșeană, Gheorghe I. Brătianu.

Profesorul Ion Toderașcu nu a putut rămâne doar o prezență care s-a manifestat exclusiv în cadrul universitar. Și-a dorit și a fost un om al cetății, implicat în viața culturală a Iașilor, nu doar din poziția de membru în conducerea Universității, ca prorector timp de opt ani, ci și ca beneficiar al unui bogat capital simbolic, transpus în aprecierea constantă cu care l-a înconjurat lumea intelectuală din capitala Moldovei. A fost adesea solicitat să anime cu discursul său captivant numeroase întruniri aniversare, dezbateri și emisiuni de radio și televiziune. Cei care i-au fost de-a lungul timpului în preajmă, în vreo una din aceste ocazii, au rămas inevitabil cu amintirea puternică pe care ți-o conferă un orator remarcabil. Chimia intimă a discursului său constă în subtila îmbinare dintre solemnitatea pregnant asumată a manifestării publice și dezinvoltura cu care a pătruns cu o delicată familiaritate intelectuală în mintea și inima auditoriului.

Animat de convingerea că acest modest omagiu nu surprinde decât parțial personalitatea magistrului, încheie prin a-i ura, la cei 70 de ani, să-și păstreze prospețimea spiritului, înconjurat de respectul și căldura celor apropiați.

Bogdan-Petru Maleon

ABREVIERI

AARMSI	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
AARMSLit.	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
AB	= Arhivele Basarabiei
AHR	= The American Historical Review
AIAC	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
AIACI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
AM	= Arheologia Moldovei
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, București
AMB	= Arhivele Municipiului București
AMN	= Acta Musei Napocensis
AMP	= Acta Musei Porolissensis
AnM	= Analele Moldovei
ANI	= Arhivele Naționale Iași
ANIC	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
ANRM	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova
AOSPRM	= Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova
APR	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească
ArhGen	= Arhiva Genealogică
ARMSȘ	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Științifice
ARMSI	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice
ASB	= Arhivele Statului București
ASB, AN	= Arhivele Statului București. Fond Achiziții noi.
ASB, Doc. ist.	= Arhivele Statului București. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
ASBc	= Arhivele Statului Bacău
ASBt	= Arhivele Statului Botoșani
ASC	= Arhivele Statului Cluj
ASG	= Arhivele Statului Galați
ASI	= Arhivele Statului Iași
ASMh	= Arhivele Statului Mehedinți
ASO	= Arhivele Statului Oradea
ASRI	= Arhiva Serviciului Român de Informații, București
ASTm	= Arhivele Statului Timișoara
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași
AT	= Arhivele Totalitarismului, București
ATMI	= Arhivele Tribunalului Militar Iași
AUB	= Analele Universității București
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”, t. XLV, 2008, p. 499–500

BCU	= Biblioteca Centrală Universitară
BIFR	= Buletinul Institutului de Filologie Română „A. Philippide”
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BRV	= Bibliografia românească veche
BS	= Balkan Studies, Thesaloniki
CC	= Codrii Cosminului
CG	= Cuget românesc
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CMRS	= Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CvL	= Convorbiri literare (ambele serii)
DAD	= Dezbaterile Adunării Deputaților
DI	= Dosarele istoriei, București
DIR	= Documente privind istoria României
DR	= Dacoromania, Freiburg I. Br.
DRH	= Documenta Romaniae Historica
FHDR	= Fontes Historiae Dacoromaniae
GB	= Glasul Bisericii
IN	= Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași.
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
LR	= Limba română, București
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MI	= Magazin Istoric, București
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
MO	= Mitropolia Olteniei
MOF	= Monitorul Oficial, București
MSSIA	= Memoriile secției de științe istorice și arheologie a Academiei Române, București
NedH	= Nouvelles Etudes d’Histoire, București
NRR	= Noua revistă română, București
RA	= Revista arhivelor
RdI	= Revista de istorie, București
RER	= Revue des Études roumaines
RESEE	= Revue des Études Sud-Est Européennes
RFR	= Revista Fundațiilor regale
RHSEE	= Revue Historique de Sud-Est Européen, București
RI	= Revista istorică
RIR	= Revista istorică română
RITL	= Revista de istorie și teorie literară, București
RMM	= Revista Muzeelor și Monumentelor
Rsl	= Romanoslavica
SAHIR	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
SAI	= Studii și articole de istorie, București
SCIA	= Studii și cercetări de istoria artei, București
SCILF	= Studii și cercetări de istorie literară și folclor, București
SCIVA	= Studii și cercetări de istorie veche și arheologie
SCN	= Studii și cercetări numismatice
SCSI	= Studii și cercetări științifice. Istorie, Iași
SEER	= The Slavonic and East European Review
SMIM	= Studii și materiale de istorie medie, București
SODF	= Südostdeutsche Forschungen, München
SOF	= Südost-Forschungen, München
SRdI	= Studii. Revistă de istorie
SUBB	= Studia Universitatis Babeș-Bolyai
TD	= Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, București
VR	= Viața Românească